ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ – ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

π. Ευάγγελος Η. Μαρκαντώνης

Το Ορθόδοξο Μοναστικό Ήθος και η σύγχρονη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Έρευνα σε Μοναστήρια της Κρήτης

Διδακτορική Διατριβή

Επιβλέπων Καθηγητής: Δρ. Κων/νος Κορναράκης

Αθήνα 2022

Μέλη Τριμελούς Επιτροπής

κ. Κορναράκης Κωνσταντίνος, Επιβλέπων Καθηγητής, Καθηγητής Τμ. Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α.

κ. Μπελέζος Κωνσταντίνος, Καθηγητής Τμ. Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α.

π. Βασίλειος Καλιακμάνης, Καθηγητής Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ.

Μέλη Επταμελούς Επιτροπής

κ. Κορναράκης Κωνσταντίνος, Επιβλέπων Καθηγητής, Καθηγητής Τμ. Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α.

κ. Μπελέζος Κωνσταντίνος, Καθηγητής Τμ. Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α.

π. Καλιακμάνης Βασίλειος, Καθηγητής Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ.

κ. Κουκουνάρας-Λιάγκης Μάριος, Αναπλ. Καθηγητής Τμ. Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α.

κ. Πρωτοπαπαδάκης Ευάγγελος, Αναπλ. Καθηγητής Τμ. Φιλοσοφίας Ε.Κ.Π.Α.

κ. Φανάρας Βασίλειος, Επικ. Καθηγητής Τμ. Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκειολογίας Ε.Κ.Π.Α.

κ. Παναγιωτόπουλος Πέτρος, Επικ. Καθηγητής Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ.

Αναφορά Δημιουργού-Όχι
Παράγωγα Έργα
CC BY-ND

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Από τη δεκαετία του 1980 με στόχο την αντιμετώπιση των έντονων περιβαλλοντικών αλλά και κοινωνικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει ο πλανήτης, η διεθνής κοινότητα συμφώνησε και έλαβε αποφάσεις ώστε να στραφεί στη Βιώσιμη Ανάπτυξη, επιδιώκοντας την ορθολογικότερη διαχείριση των φυσικών πόρων και την αλλαγή των καταστροφικών καταναλωτικών συνηθειών, ορίζοντας κανόνες και λαμβάνοντας μέτρα για την επίτευξή της. Μάλιστα από το 2015, για τη σύγχρονη επίτευξη της Βιώσιμης Ανάπτυξης, υιοθετήθηκαν 17 Στόχοι ως το 2030. Ωστόσο παρατηρήθηκε ότι τα αποτελέσματα των προσπαθειών αυτών -παρ' όλο που υπάρχει η επιστημονική γνώση αλλά και αρκετή ευαισθητοποίηση των πολιτών- ουδέποτε απέδωσαν τους αναμενόμενους καρπούς, αφού δύσκολα συμβαδίζουν στην προκείμενη περίπτωση η πράξη και η θεωρία, δηλαδή η νοοτροπία της μεγιστοποίησης του κέρδους και οι πολιτικές που απαιτούν θυσίες και αλλαγές νοοτροπίας.

Στην αναζήτηση λύσεων του προβλήματος, έγινε επίσης κατανοητό και από την επιστημονική κοινότητα αλλά και από τις πολιτικές ηγεσίες ότι, οι θρησκείες με την πνευματικότητα και τις ηθικές αξίες που τις χαρακτηρίζουν, μπορούν να αποτελέσουν βασικούς διαμορφωτές αλλαγής απόψεων, συνηθειών και πρακτικών τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινοτικό επίπεδο και ζητείται πλέον η συνεργασία τους.

Η Ορθόδοξη εκκλησία είναι ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένη στην κατεύθυνση αυτή και το Οικουμενικό Πατριαρχείο από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 έχει αναλάβει πολύ σημαντικές πρωτοβουλίες (καθορισμός ημέρας προσευχής για το περιβάλλον, ετήσια εγκύκλια μηνύματα -μέσω των οποίων εντοπίζονται οι βαθύτερες αιτίες του προβλήματος και προτείνονται εφικτές λύσεις, διοργάνωση πληθώρας διεπιστημονικών και διαθρησκειακών συνεδρίων κ.ά.) που έχουν αναγνωρισθεί από την παγκόσμια κοινότητα. Σημαντική επίσης θεωρείται η συνεισφορά και το παράδειγμα του Ορθόδοξου μοναχισμού ο οποίος διασώζοντας το ευχαριστιακό, λειτουργικό και ασκητικό ήθος της Ορθόδοξης παράδοσης, συνέβαλε στην ορθή διαχείριση και διατήρηση σημαντικών οικοσυστημάτων εντός μοναστηριακών περιοχών, ώστε οι περισσότερες απ' αυτές σήμερα να αναγνωρίζονται ως προστατευόμενες.

Στην παρούσα Διατριβή παρουσιάζεται αναλυτικά το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, ο τρόπος διαμόρφωσής του και τα επιμέρους χαρακτηριστικά του, τα οποία οδηγούν τους μοναχούς/τις μοναχές σε μια πορεία εσωτερικής μεταμόρφωσης-αλλαγής στάσης, ιδιαίτερα φιλοπεριβαλλοντικής. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην έννοια της Βιώσιμης Ανάπτυξης, στους σταθμούς διαμόρφωσης και εξέλιξής της και στις Αρχές που τη διέπουν, ενώ

παρουσιάζεται ο σύγχρονος προσανατολισμός της με τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030.

Κατόπιν διερευνάται και δίνεται απάντηση σε 4 ερευνητικά ερωτήματα. Κατ' αρχάς διαπιστώνεται ότι υπάρχουν πολλά κοινά στοιχεία μεταξύ του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους και των Αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Στη συνέχεια καταδεικνύεται ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος αφ' ενός συμβάλλει στην επίτευξη 13 από τους 17 Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης ως το 2030, αφ' ετέρου όμως και κυρίως συμβάλλει στον εσωτερικό μετασχηματισμό, που σημαίνει αλλαγή στάσης ζωής, δηλαδή έμπρακτης αγάπης προς τον συνάνθρωπο και ολόκληρη τη Δημιουργία.

Οι διαπιστώσεις αυτές επιβεβαιώθηκαν με τη διεξαγωγή εμπειρικής έρευνας μεικτού (ποσοτικού και ποιοτικού) χαρακτήρα σε 37 μοναστήρια της Κρήτης. Μέσω ερωτηματολογίου, συνεντεύξεων και επιτόπιων καταγραφών, μελετήθηκε ποιους Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης ικανοποιούν οι Μονές της Κρήτης και σε ποιον βαθμό. Τέλος, παρουσιάζονται περιπτώσεις μοναχών/μοναζουσών που επιβεβαιώνουν στην καθημερινότητά τους αυτόν τον εσωτερικό μετασχηματισμό.

Λέξεις κλειδιά: ορθόδοξος μοναχισμός, ήθος, βιώσιμη ανάπτυξη, άσκηση, εσωτερικός μετασχηματισμός, φιλοπεριβαλλοντική στάση

«The Orthodox monastic ethos and contemporary Sustainable Development – Research in Cretan monasteries»

Summary

As early as the 1980s the international community agreed on and took decisions towards Sustainable Development in order to deal with the serious environmental as well as social problems that the planet has been facing. The ultimate goal was a more rational management of natural resources and a change in pernicious consumer behaviour by adopting rules and taking appropriate measures. From 2015 there have been adopted 17 Objectives up until 2030 that would lead to Sustainable Development. Nevertheless, it has been observed that the outcome of these attempts hasn't borne fruit, even though there is scientific knowledge and adequate sensitization of citizens, because of the fact that there is difficulty in combining theory and daily practice, in this case the mentality of profit maximization on the one hand against all those policies, which require sacrifices and a change in mentality on the other.

In an attempt to find certain solutions to this problem it has also become clear to the scientific community as well as to the political leaders that religions are characterized by spirituality and moral values and therefore can prove to be fundamental modulators of aspects, habits and practices both in individual as well as in community level and, thus, their cooperation is regarded necessary. The Orthodox Church is particularly sensitized towards this direction and the Ecumenical Patriarchate has adopted very important initiatives from the end of the 1980s that have been acknowledged from the international community: special prayer day for the environment, annual encyclical letters -through which the deeper causes of the problem are spotted and feasible solutions are suggested-, organization of a variety of multidisciplinary and inter-confessional conferences etc.) The Orthodox asceticism is also considered important through its paradigm and contribution in maintaining the eucharistic, liturgical and ascetic ethos of the Orthodox tradition, which contributes to the appropriate management and conservation of important ecosystems within monastic territories, most of which are nowadays recognized as protected areas.

In this Thesis there is an analytical presentation of the Orthodox, monastic ethos, the way it is shaped and its individual characteristics, which lead monks and nunns alike to a path of internal transformation and a change of attitude that is particularly environment-friendly. Following that, there is a reference to the concept of Sustainable Development, to the stages of its conformation and evolution as well as to its characteristic Principles. Moreover, there is a

presentation of its contemporary orientation along with the 17 Objectives for Sustainable Development up until 2030. After that, there is investigation of 4 research questions and an answer to each one of them.
First of all, it is ascertained that there are many common elements between the Orthodox monastic ethos and the Principles of Sustainable Development. After that, it is demonstrated that the Orthodox monastic ethos contributes to the attainment of 13 out of the 17 Objectives for Sustainable Development up until 2030, but most importantly, it also contributes to the internal transformation of a person, which entails a change in lifestyle, that is love in action for all fellow men and the Creation as a whole. These insights were confirmed by carrying out an experiential quality research in 37 monasteries of Crete. Through questionnaires, interviews and field-based data recording there is a thorough study of the extent to which Cretan Monasteries fulfil the requirements for the achievement of the Objectives for Sustainable Development. Finally, there are case studies of monks\nuns which confirm in their daily life this internal transformation.

key Words: orthodox asceticism, ethos, sustainable development, religious practice, internal transformation, environment-friendly attitude.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ 2
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ 9
Πρόλογος 10
ΜΕΡΟΣ 1^{ο} 12
Εισαγωγή 12
I. Η Οικολογική κρίση και οι προοπτικές υπέρβασής της 12
α. Η Οικολογική κρίση 12
β. Η κινητοποίηση της Διεθνούς Κοινότητας και η αποτελεσματικότητά της στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων 13
γ. Επισκόπηση των βαθύτερων αιτίων των περιβαλλοντικών προβλημάτων σε σχέση με τον σύγχρονο κόσμο και τον άνθρωπο 18
δ. Η αναγνώριση του ρόλου των θρησκειών και της θρησκευτικής πίστης στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων 22
ε. Η προσφορά της Ορθόδοξης Εκκλησίας και της διδασκαλίας της στην προσπάθεια επίλυσης της οικολογικής κρίσης 27
στ. Το ορθόδοξο μοναστικό ήθος ως πρόταση για πραγματικό εσωτερικό μετασχηματισμό 30
II. Το Ερευνητικό πρόβλημα της διατριβής και η μεθοδολογία επιλύσεώς του 32
α. Το πρόβλημα και η μεθοδολογία της έρευνάς του 32
β. Λόγοι επιλογής του θέματος, το κενό της έρευνας και η συμβολή στην κεκτημένη γνώση/έρευνα 34
γ. Σκοπός, Στόχοι και Ερευνητικά Ερωτήματα 35
δ. Σύντομη Μεθοδολογία 36
ε. Δομή της Διατριβής 37
III. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση 40
Κεφάλαιο 1 Η Βιώσιμη Ανάπτυξη και η σύγχρονη εκδοχή της, ως υπέρβαση των παγκόσμιων Περιβαλλοντικών και Κοινωνικών προβλημάτων 58
1.1 Η έννοια της Βιώσιμης Ανάπτυξης και το πλαίσιο διαμόρφωσής της 58
1.1.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός της Βιώσιμης Ανάπτυξης 58
1.1.2 Η εξέλιξη της Βιώσιμης Ανάπτυξης μέσα από τις παγκόσμιες πρωτοβουλίες61
1.1.2.α Η Συνδιάσκεψη για το Ανθρώπινο Περιβάλλον, 1972 Στοκχόλμη 62
1.1.2.β Η Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (WCED) και η «Έκθεση Brundtland» 62
1.1.2.γ Η Συνδιάσκεψη για την Προστασία του Περιβάλλοντος και την Ανάπτυξη, UNCED, Ιούνιος 1992 Ρίο ντε Τζανέιρο 63
1.1.2.δ Το Πρωτόκολλο του Κιότο, Δεκέμβριος 1997 66
1.1.2.ε Σύνοδος Κορυφής της Χιλιετίας, Σεπτέμβριος 2000 Νέα Υόρκη 67
1.1.2.στ Η Παγκόσμια Διάσκεψη για την Βιώσιμη Ανάπτυξη - 2002 Γιοχάνεσμπουργκ (Ρίο+10) 68
1.1.2.ζ Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Βιώσιμη Ανάπτυξη, 20-22 Ιουνίου 2012 Ρίο ντε Τζανέιρο (Ρίο +20) 70
1.1.2.η Διάσκεψη κορυφής των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, Νέα Υόρκη 25-27 Σεπτεμβρίου 2015 71
1.1.2.θ Η Συμφωνία του Παρισιού για την Κλιματική Αλλαγή, 12 Δεκεμβρίου 2015 72

1.1.2.ι Η Σύνοδος Κορυφής των Ηνωμένων Εθνών για τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, 24-25 Σεπτεμβρίου 2019 Νέα Υόρκη 73
1.2 Οι 17 Στόχοι και οι 169 Επιμέρους στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 ... 74
1.3 Τα βασικά θέματα που διαπραγματεύονται οι 17 Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 80
1.4. Οι Αρχές που πρέπει να διέπουν τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 84
Κεφάλαιο 2 Η Ορθόδοξη θεολογία και Παράδοση για την Βιώσιμη Ανάπτυξη και την υπέρβαση των Παγκόσμιων Περιβαλλοντικών και Κοινωνικών προβλημάτων 87
2.1. Εισαγωγικά 87
2.2 Οι έννοιες της Βιώσιμης Ανάπτυξης και της Αειφορίας σε επίσημα κείμενα της Ορθόδοξης Εκκλησίας 87
2.3 Θεολογική βάση της οικολογικής κρίσης και των σύγχρονων παγκόσμιων περιβαλλοντικών και κοινωνικών προβλημάτων 98
2.3.1 Η Δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου 98
2.3.2 Η πτώση του ανθρώπου και οι συνέπειές της 100
2.3.3 Το σχέδιο της «Θείας Οικονομίας» για τη σωτηρία του ανθρώπου και του κόσμου 102
2.3.4 Ο ρόλος της Εκκλησίας, της Θείας λατρείας και το ήθος που καλλιεργούν 104
Κεφάλαιο 3 Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος ως παράδειγμα υπέρβασης της Οικολογικής κρίσης 113
3.1 Αειφόρες Πρακτικές και στοιχεία βιώσιμου τρόπου ζωής στη μακραίωνη ιστορική πορεία του Ορθόδοξου Μοναχισμού 113
3.1.1. Κατά τις απαρχές του μοναχισμού 113
3.1.2. Κατά την εξέλιξη του μοναχισμού από τον 5^{ο} αιώνα μέχρι την Εικονομαχία 118
3.1.3 Κατά την μέση και την ύστερη Βυζαντινή περίοδο 121
3.1.4 Κατά τους νεώτερους χρόνους 125
3.2 Το Ορθόδοξο μοναστικό «φιλοπεριβαλλοντικό» Ήθος 128
3.2.1 Γενικά 128
3.2.2 Ο σκοπός και οι προϋποθέσεις της μοναχικής ζωής 130
3.2.3 Η «αποταγή» του κόσμου και η ησυχία 131
3.2.4 Η είσοδος στη μοναχική ζωή, το μοναχικό σχήμα και οι μοναστικές υποσχέσεις 133
3.2.4.1 Η τελετή της «κουράς» και το μοναχικό σχήμα 133
3.2.4.2 Οι τρεις μοναχικές υποσχέσεις: Παρθενία, Ακτημοσύνη και Υπακοή 135
3.2.5 Η συμμετοχή στη Λατρεία και η διαμόρφωση του ευχαριστιακού ήθους . 138
3.2.6 Η διαρκής μετάνοια και το ήθος μετανοίας 140
3.2.7 Η άσκηση, το ασκητικό ήθος και τα χαρακτηριστικά του 141
3.2.7.1 Η άσκηση στους μοναχούς 141
3.2.7.2 Μορφές και ποικίλοι τρόποι της άσκησης 143
3.2.7.3 Το ασκητικό ήθος και τα χαρακτηριστικά του 147
3.2.8 Η μεταμορφωτική πορεία του μοναχού 149
3.2.9. Η αγάπη προς τον συνάνθρωπο 151
3.2.10 Η σχέση με τον περιβάλλοντα κόσμο 153
3.2.10.1 Ο χώρος στον οποίο ασκούνται οι μοναχοί 154
3.2.10.2 Η σχέση με τα φυτά και τις καλλιέργειες 157
3.2.10.3 Οι σχέσεις με τα ζώα 159

3.2.10.4 Η χρήση των υλικών πραγμάτων 162
3.2.11 Συμπερασματικά 163
Κεφάλαιο 4 Το Ορθόδοξο μοναστικό Ήθος, σε σχέση με τις Αρχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης και τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030..... 164
4.1. Γενικά 164
4.2 Αναζήτηση κοινών στοιχείων και χαρακτηριστικών μεταξύ των Αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης και του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους..... 166
4.2.1 Αρχή της Δημόσιας Οικολογικής Τάξεως 166
4.2.2 Αρχές της Βιωσιμότητος – του Σεβασμού της Φέρουσας Ικανότητας των Οικοσυστημάτων – της Προστασίας της Βιοποικιλότητας – της Ήπιας Ανάπτυξης Ευαίσθητων Οικοσυστημάτων..... 167
4.2.3 Αρχές της Χωρονομίας και του Βιώσιμου Αστικού Περιβάλλοντος..... 168
4.2.4 Αρχή της Υποχρεωτικής Αποκατάστασης των Διαταραχθέντων Οικοσυστημάτων 168
4.2.5 Αρχή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς..... 169
4.2.6 Αρχή του Φυσικού Κάλλους..... 170
4.2.7 Αρχή της Οικολογικής Συνειδήσεως..... 170
4.2.8 Αρχή της Ισόρροπης Παραγωγής και Κατανάλωσης..... 171
4.2.9 Αρχή της Παγκόσμιας Ειρήνης 172
4.2.10 Αρχή της Ορθής Διαχείρισης του Ανθρώπινου Δυναμικού..... 172
4.2.11 Αρχή της Ανάπτυξης των Ανθρώπινων Γνώσεων και Δεξιοτήτων..... 173
4.2.12 Αρχή της Συμμετοχικότητας..... 174
4.2.13 Συμπερασματικά 175
4.3 Δυνητική συμβολή του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους στην επίτευξη των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 175
4.3.1 Πρώτος (1ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 176
4.3.2 Δεύτερος (2ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 178
4.3.3 Τρίτος (3ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 181
4.3.4 Τέταρτος (4ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη..... 184
4.3.5 Έκτος (6ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη..... 186
4.3.6 Έβδομος (7ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 188
4.3.7 Όγδοος (8ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 190
4.3.8 Δέκατος (10ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 191
4.3.9 Ενδέκατος (11ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη..... 194
4.3.10 Δωδέκατος (12ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 197
4.3.11 Δέκατος τρίτος (13ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 202
4.3.12 Δέκατος τέταρτος (14ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη..... 204
4.3.13 Δέκατος πέμπτος (15ος) στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη 206
4.3.14 Συμπερασματικά 210
Μέρος 2ο 214
Κεφάλαιο 5 Η Έρευνα στα Μοναστήρια της Κρήτης..... 214
5.1. Ο Σχεδιασμός της Ερευνητικής Διαδικασίας..... 214
5.1.1 Ο σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα της εμπειρικής έρευνας..... 214
5.1.2 Η συλλογιστική της έρευνας 214
5.1.3 Ορισμός της μονάδας ανάλυσης..... 216
5.1.4 Κριτήρια επιλογής του δείγματος..... 217

5.2. Οι θεματικοί άξονες της ποιοτικής ανάλυσης της έρευνας 218
5.2.1 1ος θεματικός άξονας: Η θέση και η χωροταξία της Μονής (στόχος 15) 218
5.2.2 2ος θεματικός άξονας: Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής (Στόχοι 11.1, 11.γ & 11.6) 219
5.2.3 3ος θεματικός άξονας: Ενεργειακές ανάγκες των Μονών (Στόχοι 7 & 13) .. 221
5.2.4 4ος θεματικός άξονας: Διαχείριση των υδάτινων πόρων από τις Μονές (Στόχος 6) 223
5.2.5 5ος θεματικός άξονας: Αγροτική παραγωγή - Καλλιέργειες και Κτηνοτροφία (Στόχοι 2.1, 2.2, 2.4, 2.5 & 3)..... 224
5.2.6 6ος θεματικός άξονας: Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων (Στόχοι 11.6, 12.3 & 12.5)..... 225
5.2.7 7ος θεματικός άξονας: Συμβολή των Μονών στη διάσωση της Πολιτιστικής και της Φυσικής Κληρονομιάς (Στόχος 11.4) 227
5.2.8 8ος θεματικός άξονας: Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία (Στόχοι 1, 2.1, 4.7, 8 & 12.8)..... 230
5.3 Τα ερευνητικά εργαλεία της έρευνας για τη συλλογή των δεδομένων 232
5.3.1 Τα είδη των ερευνητικών εργαλείων..... 232
5.3.2 Σύνταξη και Περιγραφή του Ερωτηματολογίου 233
5.4 Η Διεξαγωγή της Έρευνας 238
5.5 Η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας 240
Κεφάλαιο 6 Τα δεδομένα/ευρήματα της Έρευνας 244
6.1 Γενικά για τα μοναστήρια της Κρήτης σήμερα 244
6.2 Παρουσίαση των δεδομένων/ευρημάτων της έρευνας ανά Μονή..... 247
6.2.1 Ιερά Μονή Μ1..... 247
6.2.2 Ιερά Μονή Μ2..... 252
6.2.3 Ιερά Μονή Μ3..... 258
6.2.4 Ιερά Μονή Μ4..... 265
6.2.5 Ιερά Μονή Μ5..... 270
6.2.6 Ιερά Μονή Μ6..... 272
6.2.7 Ιερά Μονή Μ7..... 279
6.2.8 Ιερά Μονή Μ8..... 284
6.2.9 Ιερά Μονή Μ9..... 292
6.2.10 Ιερά Μονή Μ10..... 297
6.2.11 Ιερά Μονή Μ11..... 303
6.2.12 Ιερά Μονή Μ12..... 308
6.2.13 Ιερά Μονή Μ13..... 311
6.2.14 Ιερά Μονή Μ14..... 314
6.2.15 Ιερά Μονή Μ15..... 318
6.2.16 Ιερά Μονή Μ16..... 327
6.2.17 Ιερά Μονή Μ17..... 330
6.2.18 Ιερά Μονή Μ18..... 334
6.2.19 Ιερά Μονή Μ19..... 337
6.2.20 Ιερά Μονή Μ20..... 343
6.2.21 Ιερά Μονή Μ21..... 348
6.2.22 Ιερά Μονή Μ22..... 352
6.2.23 Ιερά Μονή Μ23..... 373

6.2.24 Ιερά Μονή Μ24 381
6.2.25 Ιερά Μονή Μ25 384
6.2.26 Ιερά Μονή Μ26 387
6.2.27 Ιερά Μονή Μ27 391
6.2.28 Ιερά Μονή Μ28 395
6.2.29 Ιερά Μονή Μ29 398
6.2.30 Ιερά Μονή Μ30 403
6.2.31 Ιερά Μονή Μ31 407
6.2.32 Ιερά Μονή Μ32 410
6.2.33 Ιερά Μονή Μ33 415
6.2.34 Ιερά Μονή Μ34 419
6.2.35 Ιερά Μονή Μ35 421
6.2.36 Ιερά Μονή Μ36 428
6.2.37 Ιερά Μονή Μ37 431
Κεφάλαιο 7 Ανάλυση δεδομένων-Ευρήματα της Έρευνας 435
7.1 Μέρος Α Ερωτηματολογίου – Γενικά Στοιχεία των Μονών 435
7.2 Μέρος Α Ερωτηματολογίου – Ερωτήματα για Θέση και Χωροταξία 439
7.2.1 Ερώτημα Α1: Απόσταση από τον πλησιέστερο οικισμό 439
7.2.2 Ερώτημα Α2: Λόγοι επιλογής τοποθεσίας της Μονής 440
7.2.3 Ερώτημα Α3: Προσανατολισμός 442
7.2.4 Ερώτημα Α4: Ώρες ηλιοφάνειας 443
7.2.5 Ερώτημα Α5: Περιβάλλων χώρος της Μονής 444
7.2.6 Ερώτημα Α6: Εκμετάλλευση των χώρων πέριξ των Μονών 446
7.2.7 Ερώτημα Α7: Ενίσχυση βιοποικιλότητας 446
7.3 Μέρος Β Ερωτηματολογίου – Το κτηριακό συγκρότημα και οι υποδομές 448
7.3.1 Ερώτημα Β1: Χρονολόγηση κτηρίων 448
7.3.2 Ερώτημα Β2: Ανακαινίσεις κτηρίων 449
7.3.3 Ερωτήματα Β3 & Β4: Σχήμα και υψομετρική διαφορά κτηρίων 450
7.3.4 Ερωτήματα Β5 & Β5α: Αριθμός ορόφων κτηρίων 452
7.3.5 Ερωτήματα Β6 & Β7: Κύριοι και δευτερεύοντες χώροι 453
7.3.6 Ερώτημα Β8: Κήποι στους αύλειους χώρους 455
7.3.7 Ερώτημα Β9: Υλικά κατασκευής 456
7.3.8 Ερώτημα Β10: Στέγαση κτηρίων 457
7.3.9 Ερώτημα Β11: Κουφώματα 459
7.3.10 Ερώτημα Β12: Φυσικός αερισμός 459
7.3.11 Ερωτήματα Β13 & Β14: Φυσικός φωτισμός και σκίαση 460
7.4 Μέρος Γ Ερωτηματολογίου – Ενεργειακές ανάγκες των Μονών 461
7.4.1 Ερώτημα Γ1: Μέσα θέρμανσης 461
7.4.2 Ερωτήματα Γ2 & Γ2α: Μέσα ψύξης 463
7.4.3 Ερώτημα Γ3: Πηγές ενέργειας για το μαγείρεμα 464
7.4.4 Ερωτήματα Γ4, Γ5 & Γ6: Εξοικονόμηση ενέργειας 465
7.5. Μέρος Δ Ερωτηματολογίου – Διαχείριση υδάτινων πόρων 467
7.5.1 Ερώτημα Δ1: Τρόποι ύδρευσης 467
7.5.2 Ερωτήματα Δ2 & Δ3: Εξοικονόμηση νερού 468
7.5.3 Ερωτήματα Δ4 & Δ4α: Βιολογικός Καθαρισμός 469
7.6 Μέρος Ε Ερωτηματολογίου – Ασχολίες/Εργόχειρα μοναχών 469

7.6.1 Ερώτημα Ε1: Ασχολίες των μοναχών 469
7.7 Μέρος Στ. Ερωτηματολογίου - Καλλιέργειες 473
7.7.1 Ερωτήματα Στ1 & Στ2: Καλλιεργούμενες εκτάσεις – είδη καλλιεργειών ... 473
7.7.2 Ερώτημα Στ3: Εκμετάλλευση γεωργικών προϊόντων..... 474
7.7.3 Ερωτήματα Στ4 & Στ5: Χρήση λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων..... 475
7.7.4 Ερωτήματα Στ6 & Στ7: Βιολογικές καλλιέργειες 476
7.7.5 Ερωτήματα Στ8 & Στ9: Τοπικές ποικιλίες – Διάσωση σπόρων..... 477
7.7.6 Ερώτημα Στ10: Διαχείριση υπολειμμάτων καλλιεργειών..... 478
7.8 Μέρος Ζ Ερωτηματολογίου – Κτηνοτροφία..... 481
7.8.1 Ερωτήματα Ζ1 & Ζ1α: Κτηνοτροφικές μονάδες 481
7.8.2 Ερώτημα Ζ2: Οικόσιτα ζώα 481
7.8.3 Ερώτημα Ζ3: Γαλακτοκομικά προϊόντα..... 482
7.8.4 Ερώτημα Ζ4: Βιολογική κτηνοτροφία 482
7.8.5 Ερώτημα Ζ5: Μελισσοκομία 483
7.9 Μέρος Η Ερωτηματολογίου – Διαχείριση Απορριμμάτων..... 483
7.9.1 Ερωτήματα Η1 & Η2: Ταφή και καύση απορριμμάτων 483
7.9.2 Ερώτημα Η3: Συλλογή απορριμμάτων..... 484
7.9.3 Ερωτήματα Η4 & Η5: Διαχωρισμός απορριμμάτων στην «πηγή» - Αλλοιώσιμα 484
7.9.4 Ερώτημα Η6: Υπολείμματα λαδιών μαγειρέματος 485
7.9.5 Ερωτήματα Η7 & Η8: Ανακύκλωση συσκευασιών και μπαταριών/ηλεκτρονικών 485
7.10 Μέρος Θ Ερωτηματολογίου – Πολιτιστική κληρονομιά & Οικολογικές δράσεις 486
7.10.1 Ερώτημα Θ1: Μουσειακοί χώροι 486
7.10.2 Ερώτημα Θ2: Οικολογικές δράσεις..... 488
7.11 Μέρος Ι Ερωτηματολογίου – Προσφορά στο συνάνθρωπο 490
7.11.1 Ερώτημα Ι1: Προσφορά στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία 490
7.12 Σύνδεση των Ευρημάτων της έρευνας με τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 494
7.12.1 Στόχος 1: Μηδενική φτώχεια 494
7.12.2 Στόχος 2: Μηδενική πείνα..... 495
7.12.3 Στόχος 3: Καλή υγεία και ευημερία 498
7.12.4 Στόχος 4: Ποιοτική εκπαίδευση 500
7.12.5 Στόχος 6: Καθαρό νερό – Αποχέτευση 502
7.12.6 Στόχος 7: Φθηνή και Καθαρή Ενέργεια..... 504
7.12.7 Στόχος 8: Αξιοπρεπής εργασία και Οικονομική ανάπτυξη..... 507
7.12.8 Στόχος 11: Βιώσιμες πόλεις και κοινότητες 508
7.12.9 Στόχος 12: Υπεύθυνη κατανάλωση και παραγωγή 515
7.12.10 Στόχος 13: Δράση για το κλίμα..... 518
7.12.11 Στόχος 15: Ζωή στη στεριά..... 520
7.12.12. Συγκεντρωτικά Αποτελέσματα για τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 που ικανοποιούνται από τις Μονές της Κρήτης..... 521
7.13 Ανακεφαλαίωση των αποτελεσμάτων της Έρευνας στις Μονές της Κρήτης..... 523
Κεφάλαιο 8 Συζήτηση επί των ευρημάτων και των αποτελεσμάτων της έρευνας..... 527
8.1 Σχολιασμός των Αποτελεσμάτων της Έρευνας 527

8.2 Ορθόδοξο μοναστικό ήθος και «βιώσιμος τρόπος ζωής» - Παραδείγματα από τις Μονές της Κρήτης 529
8.3 Σύγκριση με άλλες έρευνες – Συζήτηση 534
8.4 Οι περιορισμοί της έρευνας 537
Κεφάλαιο 9 Συμπεράσματα 539
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ 553
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ 555
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 556
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 588
1. Το Ερωτηματολόγιο της Έρευνας 588
2. Οι Συνεντεύξεις της Έρευνας 593
3. Οι 17 Στόχοι και οι 169 Επιμέρους Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 των Ηνωμένων Εθνών 612

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΒΕΠΕΣ: Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων
Βλ.: Βλέπε
Ε.Ε.: Ευρωπαϊκή Ένωση
Εκδ: Έκδοση
Επιμ: Επιμέλεια
Ε.Π.Ε.: Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας
ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Θ.Η.Ε.: Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία
κ. ά.: και άλλα
ΚΓΠ: Κοινή Γεωργική Πολιτική
Μτφρ.: Μετάφραση
ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ό. π.: όπως παραπάνω
Πρβλ.: Παράβαλε
π.χ.: παραδείγματος χάριν
ECOTHEE: Ecological Theology and Environmental Ethics
Eds: Editors
ESD: Education for Sustainable Development
FBO's: Faith based Organisations
GSSL: Global Survey on Sustainable Lifestyles
IUCN: International Union for Conservation of Nature
MDG's: Millennium Development Goals
Med-INA: Mediterranean Institute for Nature and Anthropos
P.G.: Patrologiae Graecae Cursus Completus
S.C.: Sources Chrétiennes
SD: Sustainable Development
SDG's: 17 Sustainable Development Goals
UN: United Nations
UNEP: United Nations Environment Programme
UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UN IATF-FBO's: UN Inter-agency Task Force on Religion and Development
WWF: World Wide Fund for Nature

Πρόλογος

Έχοντας την πεποίθηση ότι απέναντι στα σύγχρονα περιβαλλοντικά προβλήματα που απειλούν την ίδια την ανθρώπινη ζωή, αλλά και αυτή ολόκληρου του πλανήτη, η Ορθόδοξη Θεολογία και η Παράδοση της Εκκλησίας μπορεί να δώσει ουσιαστικές προοπτικές και κατευθύνσεις για την προσπάθεια επιλύσεώς τους, αποφασίσαμε να διερευνήσουμε πώς ο Ορθόδοξος μοναχισμός και το ήθος που τον διακρίνει μπορούν να συμβάλουν σ' αυτή.

Φθάνοντας στο τέλος ενός μακρινού και επίπονου ταξιδιού όπως είναι μια Διδακτορική Διατριβή καταθέτουμε την ανάγκη και τη διακαή επιθυμία μας κατ' αρχάς να ευχαριστήσουμε τον Θεό, Δημιουργό και δωρεοδότη του παντός, για τις διαρκείς ευλογίες Του, χάρις στις οποίες ευωδόθηκε η περάτωσή της. Στη συνέχεια να ευχαριστήσουμε τους συνοδοιπόρους, συνταξιδιώτες και συμπαραστάτες της προσπάθειας αυτής. Καταρχάς τον Επιβλέποντα Καθηγητή του Τμήματος Θεολογίας ΕΚΠΑ κ. Κωνσταντίνο Κορναράκη ο οποίος με αμέριστο ενδιαφέρον αποδέχθηκε την πρόταση εκπόνησής της, μας καθοδήγησε υποστηρικτικά και μας ενθάρρυνε καθ' όλη την πορεία μας. Τα υπόλοιπα μέλη της Τριμελούς Επιτροπής, τον Καθηγητή Πρωτοπρ. Αδαμάντιο Αυγουστίδη για τη συμπαράστασή του στα πρώτα στάδια εκπόνησης της Διατριβής και τους Καθηγητές κ. Κων/νο Μπελέζο και Πρωτοπρ. Βασίλειο Καλιακμάνη για τις παρατηρήσεις και τις υποδείξεις τους. Επίσης ιδιαιτέρως τον Αν. Καθηγητή κ. Μάριο Κουκουνάρα-Λιάγκη για τις υποδείξεις του και την καθοδήγησή του στο κομμάτι της μεθοδολογίας της ποιοτικής έρευνας.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στον αγαπητό φίλο και αδελφό Καθηγητή κ. Χρήστο Παπαθεοδώρου για την όλη του θερμή συμπαράσταση και τις υποδείξεις του κατά τη διάρκεια της συγγραφής της Διατριβής. Επίσης στον Δρα Αρτέμη Αθανασάκη για το ενδιαφέρον, τη διαρκή ενθάρρυνση για τη ολοκλήρωσή της και τις παρατηρήσεις του επί του κειμένου, αλλά και στην Δρα Ευαγγελία Μανούσου για τις εύστοχες παρατηρήσεις της, όπως και στη φιλόλογο Κάλλη Χαλού για τις διορθώσεις των κειμένων.

Για τη δυνατότητα διεξαγωγής της έρευνας στα μοναστήρια της Κρήτης πολλές ευχαριστίες οφείλονται σε όλους τους ιερομονάχους, τους μοναχούς και τις μοναχές που με πολύ ενδιαφέρον και φιλόξενη διάθεση αποδέχθηκαν την παράκλησή μας να συμμετάσχουν στην έρευνα, να συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια και να μας δώσουν

με τις συνεντεύξεις και τη συζήτηση μαζί τους τη δυνατότητα να γνωρίσουμε καλύτερα το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος και το βίωμα.

Εξαιρετικά μνημονεύουμε στο σημείο αυτό την Καθηγουμένη της Μονής Χρυσοπηγής Χανίων Γερόντισσα Θεοξένη, η οποία με πολύ ενδιαφέρον ανταποκρίθηκε στα αιτήματά μας και αφιέρωσε πολύ χρόνο ώστε να μας ενημερώσει για τις προσπάθειες και τις δραστηριότητες της Μονής, όπως και την αδελφή Θεοσέμνη. Επίσης τους Καθηγουμένους Πανοσιολογιωτάτους Αρχιμανδρίτες Παρθένιο Βουλγαράκη, Φιλόθεο Σπανουδάκη, Παρθένιο Καλυβιανάκη, Βαρθολομαίο Βογιατζόγλου, Αρσένιο Σαλούστρο, Αρσένιο Καστρινάκη και Τιμόθεο Σαριδάκη, τον Ιερολογιώτατο διάκονο Γαβριήλ, τις Γερόντισσες Καθηγούμενες Θεοτίμη και Ακακία, αλλά και τις μοναχές Τιμοθέη, Τατιανή και Μαρκιανή για την πολύτιμη βοήθειά τους.

Ευχαριστίες εκφράζονται επίσης στον αγαπητό αδελφό Αρχιμανδρίτη Ειρηναίο Μπατσάκη για τη φιλοξενία και τη συμπόρευση κατά τις επισκέψεις στην Κρήτη για τη διεξαγωγή της έρευνας, όπως και στους π. Μιχαήλ Αλαπαντάκη, π. Γεώργιο Τζάβλα και στους κ.κ. Μιχαήλ Αγαπάκη, Ευαγγελία Πουτακίδου και Δέσποινα Μπαλντούμη.

Η παρούσα εργασία, τέλος, δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση της συζύγου μου Ευγενίας Σουσούνη και των τεσσάρων παιδιών μας, τους οποίους ευγνωμόνως ευχαριστώ.

Ήθελα επίσης ταπεινά να αφιερώσω το παρόν πόνημα στον πατέρα μου πρωτοπρ. Ηλία Μαρκαντώνη που αποτελεί πάντοτε για μένα έμπνευση και πρότυπο ιερατικής διακονίας και στον μακαριστό Αρχιεπίσκοπο κυρό Χριστόδουλο χάρις στις προτροπές του οποίου προχώρησα στις μεταπτυχιακές μου σπουδές, τον διορισμό μου στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και την ουσιαστικότερη ενασχόλησή μου με το Περιβάλλον και τα προβλήματά του, κατανοώντας ακόμα βαθύτερα την ευθύνη καθενός προσωπικά αλλά και όλων ημών των ανθρώπων - διαχειριστών του για την έμπρακτη, έμπονη και ειλικρινή προσπάθεια επίλυσής τους.

π. Ευάγγελος Η. Μαρκαντώνης

Μάρτιος 2022

ΜΕΡΟΣ 1ο

Εισαγωγή

Ι. Η Οικολογική κρίση και οι προοπτικές υπέρβασής της

α. Η Οικολογική κρίση

Η «οικολογική κρίση» και τα «περιβαλλοντικά προβλήματα» των τελευταίων χρόνων, όπως, μεταξύ άλλων, η καταστροφή των δασών[1], η περιβαλλοντική ρύπανση[2], η μείωση της βιοποικιλότητας[3], η έλλειψη πόσιμου νερού[4], η ερημοποίηση[5], ο μεγάλος όγκος απορριμμάτων[6] αλλά και τοξικών αποβλήτων[7] στον ανεπτυγμένο κόσμο και η μη ορθή διαχείρισή τους, διαταράσσουν τη γήινη βιόσφαιρα και το φυσικό περιβάλλον και συνηθέστερα αποδίδονται στην ανθρώπινη δραστηριότητα.

[1] Είτε λόγω πυρκαγιών είτε λόγω αποδάσωσης ή αποψίλωσής τους, ώστε τα εδάφη στη συνέχεια να χρησιμοποιηθούν για μη δασικές χρήσεις. (Τα δάση θεωρούνται σημαντικά στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, καθώς λειτουργούν ως «φρεάτια άνθρακα», που σημαίνει ότι απορροφούν διοξείδιο του άνθρακα το οποίο διαφορετικά θα κατέληγε στην ατμόσφαιρα. Η αποψίλωση των δασών απειλεί επίσης τα ζώα και τους ανθρώπους που βασίζονται σε αυτά για την επιβίωσή τους. Ιδιαίτερα πολύτιμα είναι τα τροπικά δάση, όπου ενδημεί το 80% των παγκόσμιων ειδών. Παρ' όλα αυτά, το 17% του δάσους του Αμαζονίου έχει αποψιλωθεί για τη δημιουργία βοσκότοπων).

[2] Ρύπανση θεωρείται η επιβάρυνση του περιβάλλοντος (ατμόσφαιρας, εδαφών, υδάτων, θαλάσσιων και παράκτιων οικοσυστημάτων) με τοξικούς χημικούς ή άλλους βλαπτικούς για τους ζωντανούς οργανισμούς παράγοντες (π.χ. διάφορες μορφές ενέργειας όπως η θερμότητα, ο ήχος, οι ακτινοβολίες, ή παθογόνοι μικροοργανισμοί –οπότε μιλάμε για μόλυνση). Βλ. *National Geographic - Εγκυκλοπαίδεια του Περιβάλλοντος*, Τόμος 5, Εκδ. Selena Α.Ε., Αθήνα 2013

[3] Βιολογική ποικιλότητα ή βιοποικιλότητα είναι η ποικιλία των ζώντων οργανισμών πάσης προελεύσεως, περιλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, των χερσαίων, θαλασσίων και άλλων υδατικών οικοσυστημάτων και οικολογικών συμπλεγμάτων, των οποίων αποτελούν μέρος. Επίσης, περιλαμβάνεται η ποικιλότητα εντός των ειδών, μεταξύ ειδών και οικοσυστημάτων (άρθρο 2 του ν. 2204/1994, ΦΕΚ 59 Α΄). Στη βιολογική ποικιλότητα περιλαμβάνεται τέλος η ποικιλότητα των γονιδίων μέσα και μεταξύ των ειδών. Αρθ. 2, Νόμος 3937, ΦΕΚ 60/31.03.2011

[4] Μόλις το 3% των υδάτινων πόρων παγκοσμίως είναι πόσιμο, ενώ 1,1 δισεκατομμύρια άνθρωποι δεν έχουν πρόσβαση σε καθαρό και ασφαλές νερό.

[5] Με τον όρο «ερημοποίηση» χαρακτηρίζεται ένας τύπος υποβαθμίσεως της γης, κατά την οποία μια ήδη σχετικώς ξηρή περιοχή γίνεται όλο και ξηρότερη, συνήθως χάνοντας σώμα νερού, βλάστηση και άγρια ζωή

[6] Προϊόντων της μανίας της υπερκατανάλωσης, ιδιαιτέρως δε η χρήση των πλαστικών και άλλων υλικών που δεν βιοαποικοδομούνται και παραμένουν για πάρα πολλά χρόνια, υποβαθμίζοντας το περιβάλλον. Μάλιστα ένα σημαντικό μέρος των πλαστικών καταλήγει στη θάλασσα, προκαλώντας αφ' ενός μεγάλη ρύπανση και αφ' ετέρου εισάγεται στην τροφική αλυσίδα.

[7] Τοξικά θεωρούνται τα απόβλητα πολλών βιομηχανικών μονάδων και μεταλλείων, αλλά και όσων βιομηχανικών μονάδων κάνουν χρήση πυρηνικής ενέργειας.

Σοβαρά προβλήματα επίσης έχουν εγερθεί από την πληθυσμιακή έκρηξη[8], την αλόγιστη κατανάλωση των φυσικών πόρων του πλανήτη[9] και ιδιαίτερα από την κλιματική αλλαγή[10], αλλά και τις κοινωνικές και πολιτισμικές τους προεκτάσεις (όπως η παγκόσμια φτώχεια και οι κάθε είδους ανισότητες μεταξύ κρατών και ανθρώπων, η παγκόσμια ειρήνη και δικαιοσύνη κ.ά.). Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι όλα τα παραπάνω δυνητικά επηρεάζουν σε υψηλό βαθμό την επιβίωση του πλανήτη και ολόκληρης της ανθρωπότητας και αποτελούν παγκόσμια προβλήματα, που αφορούν όλους και πρέπει από κοινού να αντιμετωπιστούν.

β. Η κινητοποίηση της Διεθνούς Κοινότητας και η αποτελεσματικότητά της στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων

Η παγκόσμια κοινότητα έχει σαφώς κινητοποιηθεί για να αντιμετωπίσει τα περιβαλλοντικά προβλήματα και την οικολογική κρίση, αφότου τα προβλήματα αυτά επισημάνθηκαν από τους ειδικούς επιστήμονες, στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και μετά. Τα τελευταία 50 χρόνια διοργανώθηκαν και συνεχίζουν να διοργανώνονται από τον

[8] Λόγω της μείωσης της θνησιμότητας του ανθρώπου τα τελευταία χρόνια, αυξήθηκε ο μέσος όρος της ζωής του, με αποτέλεσμα να αυξηθεί εκρηκτικά ο πληθυσμός και να δημιουργηθούν νέες αυξημένες ανάγκες - καταναλωτικές και μη – σε τρόφιμα, ενέργεια και βιομηχανικά προϊόντα, δεδομένα που με τη σειρά τους οδήγησαν σε αυξημένη γεωργική, κτηνοτροφική και βιομηχανική δραστηριότητα.

[9] Με τρομακτικούς ρυθμούς αυξάνεται τις τελευταίες δεκαετίες η κατανάλωση πόρων όπως τα ορυκτά καύσιμα και τα μέταλλα, ιδίως από τις πλουσιότερες χώρες του κόσμου που χρησιμοποιούν δέκα φορές περισσότερα υλικά από τις φτωχότερες. Κάθε χρόνο, ο οργανισμός «Earth Overshoot Day» https://www.overshootday.org/ υπολογίζει ποια ημέρα του χρόνου ο τρόπος ζωής μας παύει να είναι βιώσιμος. (Ο υπολογισμός γίνεται διαιρώντας τη «βιοχωρητικότητα» του πλανήτη -το ποσό των φυσικών πόρων που μπορεί σε ένα έτος να δημιουργήσει η γη- με το «οικολογικό αποτύπωμα» της ανθρωπότητας -τις απαιτήσεις της ανθρωπότητας για εκείνη τη χρονιά- πολλαπλασιάζοντας στη συνέχεια επί 365 ημέρες). Από πότε και μετά δηλαδή, ζούμε «δανειζόμενοι» (ή, ακριβέστερα, «κλέβοντας») τις πρώτες ύλες που χρειαζόμαστε από τις επόμενες γενιές, από τα παιδιά μας και τα εγγόνια μας. Η τελευταία χρονιά που ζήσαμε με βιώσιμο τρόπο ήταν το 1970. Έκτοτε, η Ημέρα Εξάντλησης των Φυσικών Πόρων της Γης είναι όλο και νωρίτερα. Το 2019, στα τέλη Ιουλίου είχαμε ήδη εξαντλήσει τις πρώτες ύλες που «δικαιούμαστε» για ολόκληρο τον χρόνο, σύμφωνα με τη φυσική αναγέννηση των πόρων της Γης. Βλ. Ιστοσελίδα: https://mydimosio.gr/eidiseis/22-aygoystoy-mera-exantlisis-fysikon-poron-tis-gis/ (τελ. ανάκτηση 08.02.2021)

[10] Η κλιματική αλλαγή γίνεται ορατή από τα εξής φαινόμενα: οι θερμοκρασίες αυξάνονται, τα χαρακτηριστικά των βροχοπτώσεων αλλάζουν, παρουσιάζονται ακραία καιρικά (ανεμοστρόβιλοι, τυφώνες κ.ά.) και πλημμυρικά φαινόμενα, οι παγετώνες και το χιόνι λιώνουν και η παγκόσμια μέση στάθμη της θάλασσας ανεβαίνει, προκαλώντας τεράστια προβλήματα στις παράκτιες περιοχές. Η αύξηση της θερμοκρασίας οφείλεται πιθανότατα κατά κύριο λόγο στην παρατηρούμενη αύξηση των ατμοσφαιρικών συγκεντρώσεων αερίων θερμοκηπίου, ως αποτέλεσμα των εκπομπών που προέρχονται από ανθρώπινες δραστηριότητες. Για να μετριαστούν οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, θεωρείται απαραίτητο να μειωθούν αυτές οι εκπομπές ή να διασφαλιστεί η πρόληψη της παραγωγής τους. Βλ. Ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Περιβάλλοντος https://www.eea.europa.eu/el/themes/climate/intro/ (τελ. ανάκτηση 08.02.2021)

ΟΗΕ και άλλους παγκόσμιους φορείς διεθνείς διασκέψεις και συνέδρια, στα οποία πολιτικοί και θρησκευτικοί ηγέτες, διπλωμάτες, ειδικοί επιστήμονες, οικονομικοί παράγοντες και φορείς της κοινωνίας των πολιτών συσκέπτονται και λαμβάνουν αποφάσεις για να βρεθούν τρόποι διαχείρισής τους. Από αυτές τις συναντήσεις σημειώνουμε, ενδεικτικά, ως πολύ σημαντικές:

α) τη Διάσκεψη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1992, οπότε και υιοθετήθηκε το κείμενο Agenda 21[11], μέσω του οποίου ορίστηκε η Βιώσιμη Ανάπτυξη και αναγνωρίστηκαν οι τρεις πυλώνες της: Περιβάλλον, Οικονομία, Κοινωνία

β) την υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Κιότο το 1997, για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής

γ) τη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών τον Σεπτέμβριο του 2000, οπότε υιοθετήθηκαν οι «8 Αναπτυξιακοί Στόχοι για τη νέα Χιλιετία έως το 2015» (Millennium Development Goals – MDG's)[12], με έμφαση στην αντιμετώπιση της φτώχειας

δ) τη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών τον Σεπτέμβριο του 2015 και την υιοθέτηση των 17 Στόχων (και των 169 επιμέρους Στόχων) για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 (17 Sustainable Development Goals – SDG's)[13]

ε) την υπογραφή της Συμφωνίας του Παρισιού τον Δεκέμβριο του 2015, για τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου και την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

Οι δύο τελευταίες σηματοδοτούν και την έννοια της Σύγχρονης Βιώσιμης Ανάπτυξης που διαπραγματευόμαστε στην παρούσα Διατριβή.

Ωστόσο, όσον αφορά στην αποτελεσματικότητα των αποφάσεων που λαμβάνονται πρέπει να σημειωθεί ότι, ενώ φαίνεται πως υπάρχει σύγκλιση και συμφωνία μεταξύ των συμμετεχόντων στην περιγραφή των προβλημάτων και των απειλών που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα και ο πλανήτης, εντούτοις υπάρχει μεγάλη διάσταση απόψεων και

[11] United Nations, *Agenda 21*, στην Ιστοσελίδα: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf (τελ. ανάκτηση 20.02.2021)

[12] *Millennium Development Goals and beyond 2015*, Βλ. Ιστοσελίδα https://www.un.org/millenniumgoals/bkgd.shtml (τελ. ανάκτηση 08.02.2021)

[13] Οι 17 Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 που υιοθετήθηκαν είναι: 1. Μηδενική Φτώχεια, 2. Μηδενική Πείνα, 3. Καλή Υγεία και Ευημερία, 4. Ποιοτική Εκπαίδευση, 5. Ισότητα των Φύλων, 6. Καθαρό Νερό και Αποχέτευση, 7. Φτηνή και καθαρή Ενέργεια, 8. Αξιοπρεπής Εργασία και Οικονομική Ανάπτυξη, 9. Βιομηχανία, Καινοτομία και Υποδομές, 10. Λιγότερες Ανισότητες, 11. Βιώσιμες Πόλεις και Κοινότητες, 12. Υπεύθυνη Κατανάλωση και Παραγωγή, 13. Δράση για το Κλίμα, Ζωή στο Νερό, 15. Ζωή στη Στεριά, 16. Ειρήνη, Δικαιοσύνη και Ισχυροί θεσμοί, 17. Συνεργασία για τους Στόχους, στο *17 Goals to Transform Our World*, Βλ. Ιστοσελίδα https://www.un.org/sustainabledevelopment/ (τελ. ανάκτηση 08.02.2021)

διαφωνίες, όσον αφορά στη μεθοδολογία αντιμετώπισης. Εμφανίζεται δηλαδή ένα βαθύτατο χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης.

Ενώ όλοι συμφωνούν για την πιεστική πραγματικότητα της απειλής για την ίδια τη ζωή του πλανήτη, στις περισσότερες περιπτώσεις -επηρεασμένοι και από τους ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες που επιδιώκουν τη διαρκή μεγιστοποίηση του κέρδους- παρουσιάζονται ανέτοιμοι να λάβουν δραστικές αποφάσεις και δεσμεύσεις για τις θυσίες που απαιτούνται, προκειμένου να εναρμονιστούν οι πρακτικές εφαρμογές αντιμετώπισης των προβλημάτων με τις διαπιστώσεις. Κατά συνέπεια, τίποτα δεν φαίνεται να αλλάζει και τούτο, διότι εκείνοι που κυρίως ευθύνονται, εκείνοι που μπορούν να αναλάβουν πρωταγωνιστικό ρόλο, είναι αυτοί που επιμένουν στην ίδια αυτοκαταστροφική -για την ανθρωπότητα- δραστηριότητα. Όπως τονίζει η Mary Evelyn Tucker: «Ενώ χιλιάδες επιστημονικές μελέτες έχουν δημοσιευτεί και στη συνέχεια εκπεφραστεί σε εκθέσεις πολιτικής, πολλοί εμπειρογνώμονες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι δεν έχει σημειωθεί επαρκής πρόοδος στην αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής κρίσης. Παρεμποδιζόμαστε, αφ' ενός από την έλλειψη πολιτικής βούλησης, αφ' ετέρου από τις αμετάβλητες ανθρώπινες συνήθειες, ενώ υπάρχει μια αυξανόμενη συνειδητοποίηση ότι λείπει μια ευρύτερη αίσθηση οράματος και αξιών»[14].

Όπως επισημαίνει επ' αυτού ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος σε πρόσφατο μήνυμά του την Ημέρα Προσευχής για το Περιβάλλον: «*Τά κράτη καί οἱ οἰκονομικοί παράγοντες ἀδυνατοῦν, ἐν ὀνόματι γεωπολιτικῶν σχεδιασμῶν καί τῆς "ἰδιονομίας τῆς οἰκονομίας", νά λάβουν τάς ὀρθάς ἀποφάσεις διά τήν προστασίαν τῆς κτίσεως καί καλλιεργοῦν τήν ψευδαίσθησιν ὅτι τά περί "παγκοσμίου οἰκολογικῆς καταστροφῆς" εἶναι ἰδεολόγημα τῶν οἰκολογικῶν κινημάτων καί ὅτι τό φυσικόν περιβάλλον ἔχει τήν δύναμιν νά ἀνανεώνεται ἀφ᾽ ἑαυτοῦ*»[15]. Αλλά και στην ομιλία του στη συνεδρίαση της Επιτροπής για τα οικολογικά προβλήματα και την κλιματική αλλαγή, στο περιθώριο του Παγκόσμιου Οικονομικού Forum στο Davos, στις 21.01.2020, τόνισε εμφατικά: «Το ερώτημα που θέλουμε να απευθύνουμε σε όλους είναι: τι θέλουμε

[14] Βλ. **M. Tucker**, *Religion and Ecology: Survey on the Field*, στο **R. Gottlieb** (Ed.), *The Oxford Handbook of Religion and Ecology*, Oxford 2006, p. 413

[15] **Βαρθολομαίου Οικ. Πατρ**., *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2020),*Βλ. Ιστοσελίδα Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου https://bit.ly/32Kn8d2 (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

πραγματικά στην καρδιά μας για τον κόσμο μας; Σε τελευταία ανάλυση, όλοι ξέρουμε τι πρέπει να γίνει και όλοι γνωρίζουμε πώς πρέπει να γίνει. Έχουμε ακούσει τα γεγονότα, έχουμε ενημερωθεί από την επιστήμη και σίγουρα αντιλαμβανόμαστε το μέλλον. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες γενιές, δεν έχουμε δικαιολογία. Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι δεν γνωρίζαμε. Παρ' όλα αυτά, παρά τις πληροφορίες που έχουμε στη διάθεσή μας, γίνεται ολοφάνερο ότι τόσο λίγα δυστυχώς γίνονται»[16].

Συνήθως όλα παραπέμπονται σε πολυδαιδάλους σχεδιασμούς αρμοδίων ή και αναρμοδίων διεθνών ή κρατικών οργανισμών και υπηρεσιών, ενώ προβλέπονται συνήθως τεράστιες επιχορηγήσεις για την προώθηση των προγραμμάτων τους και κινητοποιούνται πολυδάπανοι μηχανισμοί για τον έλεγχο των εκτροπών, από έναν ελάχιστο κώδικα κοινώς παραδεκτών αρχών. Ακόμα όμως και σε περίπτωση συμφωνίας, παρατηρούνται αρκετές φορές παλινωδίες στην εφαρμογή των υπογεγραμμένων διακρατικών συμφωνιών, όπως π.χ. στην περίπτωση των ΗΠΑ και την υπογραφή της Συνθήκης του Παρισιού για τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου[17]. Επομένως τα αποτελέσματα όλων αυτών των προσπαθειών για εξεύρεση λύσης και ουσιαστικής αντιμετώπισης των προβλημάτων μέχρι σήμερα δεν είναι ικανοποιητικά.

Επιπροσθέτως η εκπαίδευση θεωρήθηκε ως «ιδιαίτερα σημαντική για την προώθηση της αειφορικής ανάπτυξης και για τη βελτίωση της δυνατότητας των ανθρώπων να αντιμετωπίζουν τα ζητήματα περιβάλλοντος και ανάπτυξης»[18]. Στην κατεύθυνση της προσπάθειας ευαισθητοποίησης των πολιτών, και ιδιαιτέρως των νέων,

---

[16] «So the question we would like to address to all this afternoon is: what do we really want in our heart and for our world? After all, we know what needs to be done and we know how it must be done. We have heard the facts; we have been made aware of the science; we surely envisage the future. Unlike previous generations, we have no excuse; we cannot claim that we did not know. Nevertheless, despite the information at our disposal, it is becoming abundantly clear that so little is unfortunately being done». Βλ. «*Our planet unites us in a very unique way*» στην Ιστοσελίδα: https://www.orthodoxianewsagency.gr/foreignnews/our-planet-unites-us-in-a-very-unique-way/ (τελ. ανάκτηση 04.02.2021)

[17] Στις 3.9.2016, η κυβέρνηση των ΗΠΑ κατέθεσε το έγγραφο αποδοχής της συμφωνίας του Παρισιού στον ΟΗΕ. Στις 4.11.2019 όμως -μετά από την εισήγηση του Προέδρου Trump- η κυβέρνηση των ΗΠΑ κοινοποίησε στον Γενικό Γραμματέα την απόφασή της να αποσυρθεί από τη Συμφωνία, που τέθηκε σε ισχύ στις 4.11.2020 σύμφωνα με το άρθρο 28, παρ. 1 και 2 της συμφωνίας. Ωστόσο με απόφαση του νέου Προέδρου Biden στις 20 Ιανουαρίου 2021, η κυβέρνηση των ΗΠΑ κατέθεσε ξανά στον ΟΗΕ το έγγραφο αποδοχής της συμφωνίας. Βλ. *States that signed and accepted Paris Agreement*, στην Ιστοσελίδα https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en (τελ. ανάκτηση 08.02.2021)

[18] Βλ. Κείμενο Agenda 21, 36.3, στο **Α. Τρικαλίτη** (μτφρ), *Το Κεφάλαιο 36 της Ημερήσιας Διάταξης 21 (Agenda 21) – Βασικά κείμενα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Εκδ. ΠΕΕΚΠΕ και Ελληνική Εταιρεία, Αθήνα 1999, σ. 10

απέναντι στην οικολογική κρίση και τις προεκτάσεις της, η δεκαετία 2005-2014 χαρακτηρίστηκε από τον Ο.Η.Ε. και την UNESCO ως «Δεκαετία για την Εκπαίδευση για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη» (Decade of Education for Sustainable Development). Όλη αυτή τη χρονική περίοδο αναπτύχθηκαν παγκοσμίως εκπαιδευτικές δράσεις και προγράμματα, με στόχο «να ενσωματωθούν οι αρχές, οι αξίες και οι πρακτικές της βιώσιμης ανάπτυξης σε όλες τις πτυχές της εκπαίδευσης και της μάθησης, ώστε να δημιουργηθεί ένα πιο βιώσιμο μέλλον, όσον αφορά στην περιβαλλοντική ακεραιότητα, στην οικονομική βιωσιμότητα και δίκαιη κοινωνία για τη σημερινή και τις μελλοντικές γενιές» [19].

Στην Έκθεση που συντάχθηκε στο τέλος της δεκαετούς περιόδου αναφέρεται: «Ενώ τα στοιχεία για την αύξηση της διάθεσης να δεσμευτούν οι νέοι, σύμφωνα με τις πρωτοβουλίες ευαισθητοποίησης είναι εκτεταμένα, εντούτοις αυτά που συνδέουν την ευαισθητοποίηση με τις αλλαγές στις επιλογές παραμένουν περιορισμένα»[20]. Διενεργήθηκε μάλιστα από το UNEP[21], μια παγκόσμια έρευνα -ποιοτικού χαρακτήρα- για τους Βιώσιμους Τρόπους ζωής[22] (GSSL). Στην έρευνα -στην οποία συμμετείχαν 8.000 νεαροί ενήλικες ηλικίας 18 - 35 ετών από 20 χώρες σε όλο τον κόσμο, οι οποίοι ζούσαν σε αστικά κέντρα και είχαν συμμετάσχει σε Προγράμματα Εκπαίδευσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη-, διαπιστώθηκε ότι η ευημερία, το «μέσο» και η νοηματοδότηση -δηλαδή τα ωφελιμιστικά και ευδαιμονιστικά χαρακτηριστικά- αποτελούν τους ακρογωνιαίους λίθους του ιδανικού μέλλοντος των νέων ενηλίκων[23]. Παρουσιάζεται επομένως ότι, παρ' όλο που οι άνθρωποι ευαισθητοποιούνται πάνω στα περιβαλλοντικά και άλλα προβλήματα που προβάλλει η αειφορία, εντούτοις η σύνδεση της θετικής στάσης με την ουσιαστική αλλαγή συμπεριφοράς, παραμένει περιορισμένη. Το GSSL έδειξε ότι περαιτέρω έρευνα «είναι

[19] *UN Decade for ESD*, Βλ. Ιστοσελίδα https://en.unesco.org/themes/education-sustainable-development/what-is-esd/un-decade-of-esd (τελ. ανάκτηση 08.02.2021)

[20] "While the evidence of public awareness raising commitments and initiatives is extensive, evidence that links awareness to changes in choices remains limited", Βλ. **C. Buckler and H. Creech**, *Shaping the Future We Want: UN Decade of Education for Sustainable Development (2005–2014) Final Report,* Ed. UNESCO Paris 2014, pp. 39-40

[21] United Nations Environment Programme

[22] Global Survey on Sustainable Lifestyles (GSSL)

[23] Βλ. **K. Abbas**, **I. Christie**, **F. Demassieux**, **B. Hayward**, **T. Jackson** and **F**. **Pierre**, *Sustainable consumption and lifestyles? Children and youth in cities*, στο *World Social Science Rep ort 2013, Changing Global Environments*, Ed. OECD Publishing and UNESCO Publishing, Paris 2013, pp. 358 & 360

απαραίτητη για τον εντοπισμό και την αξιολόγηση των βέλτιστων προσεγγίσεων για την προώθηση της αλλαγής συμπεριφοράς»[24].

Καταδεικνύεται ακόμη ότι στις αποφάσεις τους για την αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης οι απρόσωποι οργανισμοί ή μηχανισμοί, περιγράφουν καθήκοντα ή υποχρεώσεις που, ενώ αναφέρονται στις απειλητικές διαστάσεις του προβλήματος, συνήθως δεν απευθύνονται στην προσωπική ευθύνη του ανθρώπου για τη διατήρηση της ζωής στον πλανήτη μας και δεν ερεθίζουν τον εσωτερικό κύκλο της συνειδήσεώς του, για συμμετοχή του στον αγώνα ενάντια στην οικολογική κρίση και τις προεκτάσεις της. Όπως αναφέρει ο Αν. Κεσελόπουλος, χαρακτηρίζοντας το φαινόμενο ως «αχίλλειο πτέρνα»: «*Ο σύγχρονος άνθρωπος δέχεται με απάθεια και σκεπτικισμό τις θεωρητικές διακηρύξεις των διεθνών οργανισμών ή τις υποκριτικές συνήθως πρωτοβουλίες των κρατικών υπηρεσιών, αλλά παραμένει θεατής του προβλήματος για να μην υποβληθεί στη διαδικασία εκλογίκευσης της αλόγιστης καταναλωτικής του αναιρέσεως. Γι' αυτό δεν ευαισθητοποιείται μπροστά στην απειλή*»[25]. Για να επιλυθεί αυτή η αδιέξοδη συνθήκη, η συνθήκη της γνώσης και διαπίστωσης του προβλήματος, από τη μία, και της απαθούς στάσης και απεμπόλησης των προσωπικών ευθυνών και -κατ' επέκταση- της ανάγκης εύρεσης λύσης και αλλαγής συμπεριφοράς, από την άλλη, θα πρέπει να αναζητηθούν τα βαθύτερα αίτια που οδήγησαν στη σημερινή τραγική κατάσταση του πλανήτη μας.

γ. Επισκόπηση των βαθύτερων αιτίων των περιβαλλοντικών προβλημάτων σε σχέση με τον σύγχρονο κόσμο και τον άνθρωπο

Όπως αναφέρει ο Μ. Δεκλερής: «*Η διηνεκής πρόοδος του ανθρώπου αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της "νεωτερικότητας" (modernism). Ενώ αρχικά η "πρόοδος" ταυτιζόταν με την εξέλιξη του "πολιτισμού", τέλος όμως κατέληξε να ταυτιστεί με την μονοδιάστατη οικονομική ανάπτυξη και μεγέθυνση*»[26]. Η επικράτηση αυτής της λογικής της ποσοτικής ανάπτυξης και της μεγιστοποίησης του κέρδους προσανατόλισε τις

[24] **C. Buckler** and **H. Creech**, *Shaping the Future We Want - UN Decade of Education for Sustainable Development (2005-2014) Final Report*, Ed. UNESCO, Paris 2014, p. 144

[25] **Α. Κεσελόπουλου**, *Μοναχισμός και διάσωση της Κτίσεως*, στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας*» – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14/9/2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 318-319

[26] Βλ. **Μ. Δεκλερή**, *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος – Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 49

ανεπτυγμένες κοινωνίες, ειδικά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, να υιοθετήσουν μια αλόγιστη τεχνολογική εξέλιξη και έναν άκρατο καταναλωτισμό, που απαιτούσε διαρκώς εκτενέστερη χρήση φυσικών πόρων και βέβαια οδήγησε όχι μόνο στην υποβάθμιση του περιβάλλοντος και των οικοσυστημάτων, αλλά και στη διατάραξη της ανθρώπινης ψυχοσωματικής ισορροπίας[27].

Αυτή η διαρκής «ανάπτυξη» (growth), που αποτελεί τη βασική πίστη των ανεπτυγμένων δυτικών οικονομιών -έχει όμως υιοθετηθεί και από τις αναπτυσσόμενες-, στηρίζεται κυρίως, στους καταναλωτές. Η «κατανάλωση» συχνά παρουσιάζεται ως ένα «ιερό καθήκον» για τη συνέχιση της μεγέθυνσης της οικονομίας. Σε ατομικό επίπεδο ο σύγχρονος άνθρωπος βομβαρδίζεται από μηνύματα που τον «βεβαιώνουν» ότι τα καταναλωτικά αγαθά θα εκπληρώσουν και θα ικανοποιήσουν κάθε φυσική και πνευματική του ανάγκη. Ως αποτέλεσμα, μεταξύ των ανθρώπων κυριάρχησαν, ως ιδανικά, ο ατομοκεντρισμός, η λατρεία της ανέσεως, το ευδαιμονιστικό πρότυπο ζωής (lifestyle) με προκλητικές σπατάλες για την ικανοποίηση κενόδοξων αισθημάτων ευημερίας, η αδικία, η αισχροκέρδεια και η εκμετάλλευση του αδυνάτου. Κάθε άνθρωπος ξεχωριστά και όλοι οι άνθρωποι μαζί, τελικά, καθόλου δεν ενδιαφερόμαστε για το αν ο υπερκαταναλωτικός τρόπος ζωής μας μπορεί να υποστηριχθεί από τους φυσικούς πόρους της γης -οι οποίοι δεν είναι ανεξάντλητοι- ή για το αν διανέμονται δίκαια σε όλους τους κατοίκους του πλανήτη και λησμονούμε ότι οφείλουμε να στρέψουμε το βλέμμα μας και στις επόμενες γενιές.

Αρκετοί επιστήμονες τα τελευταία χρόνια επισημαίνουν ότι τα τρομερά γεγονότα που συμβαίνουν στον πλανήτη εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής και άλλων περιβαλλοντικών προβλημάτων, όσο καταστροφικά και αν αποδεικνύονται, δυστυχώς, δεν έχουν καταφέρει να αλλάξουν τις ανθρώπινες συμπεριφορές και κυρίως την εθιστική υπερκατανάλωση, που αποτελεί το βασικό αίτιο καταστροφής της φύσης. Επιπλέον, οι εμπειρογνώμονες της πολιτικής συνειδητοποιούν ότι οι νομοθετικές και διαχειριστικές προσεγγίσεις για την προστασία του περιβάλλοντος αποδεικνύονται ανεπαρκείς απέναντι στις περίπλοκες περιβαλλοντικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν, γιατί δεν μπορούμε

[27] Βλ. **Α. Αθανασάκη**, *Περιβάλλον-Αγωγή και Εκπαίδευση*, εκδ. Liberal Books, Αθήνα 2015, σ. 70

απλώς να νομοθετήσουμε την αλλαγή ή να διαχειριστούμε με «εντολές» και «προσταγές» την ανθρώπινη φύση[28].

Δυστυχώς ή ευτυχώς, τα βαθύτερα αίτια αυτής της ανεύθυνης και καταστροφικής συμπεριφοράς του ανθρώπου προς τη φύση και τον συνάνθρωπο έχουν πνευματικό χαρακτήρα και πρέπει να αναζητηθούν στην επιθυμία του ανθρώπου για αυτοθέωση και στην απομάκρυνσή του από το Θεό, στην αποϊεροποίηση της κτίσεως και στην κυριαρχία των παθών εντός του, με άμεση συνέπεια την παράχρηση του κόσμου[29]. Ήδη από το 1988 στον χαιρετισμό που απηύθυνε ο Οικουμενικός Πατριάρχης Δημήτριος στο Περιβαλλοντικό συνέδριο της Πάτμου επεσήμανε ότι το οικολογικό πρόβλημα είναι πρωτίστως πνευματικό[30]. Σύμφωνα, επίσης, με τα επίσημα κείμενα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου που έλαβε χώρα στην Κρήτη το 2016, τα αίτια της σημερινής οικολογικής κρίσης είναι πνευματικά και ηθικά. Κατά κύριο λόγο ο εγωισμός και τα ανθρώπινα πάθη της πλεονεξίας και της απληστίας οδηγούν τον σύγχρονο άνθρωπο στη διαστρέβλωση της ορθής χρήσης του κόσμου[31], δηλαδή στην καταλήστευση και υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων, προκειμένου να ικανοποιήσει κάθε παράλογη επιθυμία και να κορέσει (χωρίς επιτυχία) τον αχαλίνωτο καταναλωτισμό του.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος στον χαιρετισμό του προς το Οικολογικό Συνέδριο που έλαβε χώρα στην Ι. Μονή Αγίας Τριάδος Χάλκης τον Ιούνιο του 1992 τόνισε εμφατικά και συνεχίζει να διακηρύττει ότι κάθε ενέργεια του ανθρώπου που συντελεί στην καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος θα πρέπει να θεωρείται *σοβαρότατη αμαρτία*, για την οποία είναι απολύτως αναγκαίο να ευαισθητοποιηθούν οι

---

[28] Βλ. **M. Tucker**, *Religion and Ecology: Survey on the Field*, στο **R. Gottlieb** (Ed.), *The Oxford Handbook of Religion and Ecology*, Oxford 2006, p. 414

[29] Βλ. **Γ. Μαντζαρίδη**, *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*, Εκδ. Πουρναρά, Ε΄ έκδ., Θεσσαλονίκη 2010, σ. 323

[30] «Εἶναι διά τοῦτο ὀρθοτάτη ἡ διαπίστωσις ὅτι τό οἰκολογικόν εἶναι πρωτίστως πνευματικόν πρόβλημα». Βλ. **Κ. Ζορμπά**, *Εκκλησία και φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1988, σ. 64

[31] «Αἱ ρίζαι τῆς οἰκολογικῆς κρίσεως εἶναι πνευματικαί καί ἠθικαί, ἐνδιάθετοι εἰς τήν καρδίαν ἑκάστου ἀνθρώπου Αὐτή ἡ κρίσις ἐπιδεινοῦται κατά τούς τελευταίους αἰῶνας ἐξ αἰτίας τῶν ποικίλων διχασμῶν προκαλουμένων ἀπό ἀνθρώπινα πάθη, ὅπως ἡ πλεονεξία, ἡ ἀπληστία, ὁ ἐγωισμός, ἡ ἁρπακτική διάθεσις καί ἀπό τάς ἐπιπτώσεις αὐτῶν ἐπί τοῦ πλανήτου, ὡς ἡ κλιματική ἀλλαγή, ἡ ὁποία πλέον ἀπειλεῖ εἰς μεγάλον βαθμόν τό φυσικόν περιβάλλον, τόν κοινόν ἡμῶν “οἶκον”. Ἡ ρῆξις τῆς σχέσεως ἀνθρώπου καί κτίσεως εἶναι διαστρέβλωσις τῆς αὐθεντικῆς χρήσεως τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ». Βλ. § 14, *Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, στην Ιστοσελίδα https://www.holycouncil.org/-/encyclical-holy-council (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

πιστοί, να αλλάξουν στάσεις και τρόπο ζωής -να μετανοήσουν δηλαδή- και «νά ἐνστερνιστοῦν τό ἀνάλογον ἦθος» [32].

Αν, λοιπόν, θέλουμε να αντιμετωπιστεί πραγματικά και ουσιαστικά η οικολογική κρίση, είναι αναγκαίο να γίνει αντιληπτό ότι δεν μπορεί να αποτελεί ζήτημα μόνο της επιστήμης, της τεχνολογίας, της οικονομίας, του δικαίου και της πολιτικής[33]. Η επιστημονική γνώση δεν αγγίζει το βάθος της ψυχής και του νου του ανθρώπου. Έτσι εξηγείται το ότι, παρ' όλο που κάποιος «γνωρίζει», εξακολουθεί να ενεργεί ενάντια στη γνώση του. Συνεπώς η αντιμετώπιση του προβλήματος πρωτίστως είναι θέμα ριζικής αλλαγής, μετασχηματισμού και μεταμόρφωσης του τρόπου σκέψης, της νοοτροπίας, των αντιλήψεων, των στάσεων και των συμπεριφορών του κάθε ανθρώπου, είναι δηλαδή θέμα μετάνοιας[34].

Αυτός ακριβώς είναι και ο τελικός σκοπός των 17 στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030.[35] Για την επίτευξη του σκοπού αυτού κρίνεται αναγκαία η υιοθέτηση και η εφαρμογή νέων αξιών, ενός νέου ήθους, πιο «ασκητικού», ως αντίδοτο στη θεοποίηση των «αναγκών» και τον υπερκαταναλωτισμό, ένα νέο ήθος που απαιτεί τη συναίσθηση

---

[32] «Δι' ἡμᾶς κάθε καταστροφή τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος ὑπό τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ, προσβολήν κατά τοῦ Δημιουργοῦ καί προξενεῖ θλίψιν, ἐν δέ τῷ μέτρῳ καθ' ὅ εὐθυνόμεθα οἱ ἄνθρωποι δι' αὐτό, ἐπιβάλλει εἰς πάντας ἡμᾶς μετάνοιαν. Διά τόν λόγον τοῦτον κάθε ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου συντελοῦσα εἰς τήν καταστροφήν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος δέον νά θεωρῆται ὡς **σοβαρωτάτη ἁμαρτία**. Πρόκειται περί μιᾶς νέας ἠθικῆς, ἡ ὁποία πρέπει νά διδαχθῇ στούς πιστούς μας. Οἱ πιστοί πρέπει νά εὐαισθητοποιηθοῦν εἰς τήν σοβαρότητα τῆς ἁμαρτίας αὐτῆς καί νά ἐνστερνιστοῦν τό ἀνάλογον ἦθος». Βλ. ό. π., σσ. 92-93

[33] **M. Tucker**, *World Religions, the Earth Charter, and Sustainability*, p. 1 στο **Clugston Rick, Holt Steve** (ed.), *Exploring Synergies between Faith Values and Education for Sustainable Development*, UNESCO 2012, https://earthcharter.org/wp-content/assets/virtual-library2/images/uploads/Febr_2_2012.pdf (τελ. ανάκτηση 04.02.2021)

[34] Βλ. «Η λύση του οικολογικού προβλήματος δεν είναι απλώς ζήτημα διοίκησης και τεχνολογίας, όσο σπουδαία κι αν είναι αυτά. Είναι ζήτημα αλλαγής της πνευματικής μας στάσης, στην πραγματικότητα αλλαγής της κοσμοθεωρίας μας. Και τούτο γιατί μια ορισμένη κοσμοθεωρία δημιούργησε και συνεχίζει να συντηρεί την οικολογική κρίση, και όχι απλώς ένα είδος συμπεριφοράς που θα μπορούσε να αλλάξει μέσω της ηθικής», **Ι. Ζηζιούλα**, *Αποκάλυψη και φυσικό περιβάλλον*, Περ. Σύναξη, 56 (1995), σ. 20, Πρβλ. τις αποφάσεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Κρήτης, το 2016: «Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος ἐπί τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως ἀπαιτεῖ ὄχι μόνον **μετάνοιαν** διά τήν ἁμαρτίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν φυσικῶν πόρων τοῦ πλανήτου, ἤτοι ριζικήν ἀλλαγήν νοοτροπίας καί συμπεριφορᾶς, ἀλλά καί **ἀσκητισμόν**, ὡς ἀντίδοτον εἰς τόν καταναλωτισμόν, εἰς τήν θεοποίησιν τῶν ἀναγκῶν καί εἰς τήν κτητικήν στάσιν. Προϋποθέτει ἐπίσης καί τήν μεγίστην εὐθύνην ἡμῶν νά παραδώσωμεν εἰς τάς ἐπερχομένας γενεάς βιώσιμον φυσικόν περιβάλλον καί τήν χρῆσιν αὐτοῦ κατά θείαν βούλησιν καί εὐλογίαν». § 14, *Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, στην Ιστοσελίδα https://www.holycouncil.org/-/encyclical-holy-council (τελ. ανάκτηση 16.11.2020) και Πρβλ. **Α. Αθανασάκη**, *Περιβάλλον-Αγωγή και Εκπαίδευση*, εκδ. Liberal Books, Αθήνα 2015, σ. 151

[35] *"And finally, it is widely recognized that achieving these Goals involves making very big, fundamental changes in how we live on Earth. This is called **Transformation**".* Βλ. *Introducing the Sustainable Development Goals* στην Ιστοσελίδα http://17goals.org/wp-content/uploads/2015/10/17Goals_BasicSlideset_v1.pptx (τελ. ανάκτηση 27.11.2020)

της προσωπικής ευθύνης και τη διάθεση για ουσιαστικές προσωπικές αλλαγές. Στην κατεύθυνση αυτή οι θρησκείες και η θρησκευτική πίστη κατέχουν εξέχουσα θέση και μπορούν και -πρέπει να- διαδραματίσουν πρωταγωνιστικό ρόλο.

δ. Η αναγνώριση του ρόλου των θρησκειών και της θρησκευτικής πίστης στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων

Στο τέλος της δεκαετίας του ’60, όταν άρχισαν να κάνουν έντονη την εμφάνισή τους τα περιβαλλοντικά προβλήματα, ο Αμερικανός ιστορικός Lynn White Jr., στη μελέτη του για τις ιστορικές ρίζες της οικολογικής κρίσεως, απέδωσε μεγάλες ευθύνες στη Δυτική χριστιανική παράδοση και κυρίως στις λογικοκρατούμενες ανθρωποκεντρικές απόψεις για τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση[36] (π.χ. στο ότι η βιβλική εντολή «αυξάνεσθε και πληθύνεσθε και κατακυριεύσατε…»[37], γίνεται κατανοητή ως το ότι κάθε στοιχείο της φυσικής δημιουργίας έχει σκοπό μόνο την εξυπηρέτηση του ανθρώπου). Τα οικολογικά κινήματα αντίστοιχα που αναπτύχθηκαν στον δυτικό κόσμο υιοθέτησαν αυτές τις προσεγγίσεις και αναζήτησαν αξίες μακριά από τις χριστιανικές[38].

Ωστόσο οι θρησκείες γενικότερα αναγνωρίστηκαν από τους επιστήμονες στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ως ένα όχημα καθοριστικής σημασίας στην πορεία προς την πραγμάτωση του οράματος για ένα βιώσιμο μέλλον[39]. Αναγνωρίστηκε η σημασία της «πνευματικότητας» των θρησκειών, οι οποίες ως βασικά αποθετήρια ισχυρών πολιτιστικών και ηθικών αξιών (όπως η ευλάβεια, ο σεβασμός, η αυτοσυγκράτηση, η

---

[36] «God planned all of this explicitly for man's benefit and rule: no item in the physical creation had any purpose save to serve man's purposes… The implications of Christianity for the conquest of nature would emerge more easily in the Western atmosphere… But, as we now recognize, somewhat over a century ago science and technology--hitherto quite separate activities--joined to give mankind powers which, to judge by many of the ecologic effects, are out of control. If so, Christianity bears a huge burden of guilt». Βλ. **L. White,** *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, Science Vol. 155 (1967), No 3767, pp. 1203-1207

[37] Γεν. 1, 28

[38] Τα κινήματα αυτά έχουν σαν βάση τον οικολογικό τρόπο ζωής, σε αντιπαράθεση με αυτόν του «οικοφάγου» σημερινού πολιτισμού. Αντιπαραθέτουν έναν νέο τρόπο ζωής που ταυτίζεται με την αρμονία με τη φύση, σε αντίθεση με αυτόν που προβάλλει ο συγκεκριμένος χαρακτήρας ανάπτυξης της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας μας. Απαιτούν καθορισμό κανόνων χρήσεως της φύσης από τον άνθρωπο, περιορισμούς και έλεγχο στη χρήση της. Κάποια από αυτά έχουν επηρεαστεί επίσης από το κίνημα της Νέας Εποχής, τη λατρεία της Γαίας και αποδέχονται ότι ο φυσικός τρόπος ζωής και η λατρεία της φύσης, αποτελούν τη διέξοδο στα οικολογικά προβλήματα. Βλ. **Κ. Ζορμπάς**, *Εκκλησία και φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1988, σσ. 24-33

[39] Βλ. **M. Tucker**, *Religion and Ecology*, στο **P. Clarke** (ed.), *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*, Oxford 2011, σ. 822

αναδιανομή, η υπευθυνότητα και η ανανέωση)[40] μπορούν να προάγουν την οικολογική ευαισθησία και ισορροπία[41]. Επίσης αναγνωρίστηκε ότι οι θρησκευτικές διδασκαλίες -π.χ. περί της ιερότητας της φύσης- αλλά και το ζωντανό παράδειγμα της εφαρμογής τους αποτελούν τους απαραίτητους παράγοντες στην κινητοποίηση των πιστών προς την κατεύθυνση της προσωπικής ανάληψης ευθυνών, της ηθικής μεταμόρφωσης και της αλλαγής της συμπεριφοράς και στάσης τους γύρω από την κατανάλωση αγαθών, τη χρήση της ενέργειας και την προστασία του περιβάλλοντος[42].

Σε μια σειρά Διεθνών συνεδρίων που πραγματοποιήθηκαν στο Κέντρο μελέτης των Παγκόσμιων Θρησκειών του Πανεπιστημίου Harvard - (Center for the study of the World Religions), από το 1996 έως το 1998, εξετάστηκαν οι ποικίλοι τρόποι με τους οποίους γίνεται αντιληπτή από τις διάφορες θρησκείες η σχέση ανθρώπου - κόσμου. Στα συνέδρια αυτά έγινε αποδεκτό ότι οι θρησκείες αποτελούν βασικούς διαμορφωτές των απόψεων

---

[40] «These vaues include: reverence, respect, restraint, redistribution, responsibility, and renewal». Βλ. **M. Tucker**, *World Religions, the Earth Charter, and Sustainability*, p. 1 στο **Clugston Rick, Holt Steve** (ed.), *Exploring Synergies between Faith Values and Education for Sustainable Development*, UNESCO 2012, https://earthcharter.org/wp-content/assets/virtual-library2/images/uploads/Febr_2_2012.pdf (τελ. ανάκτηση 04.02.2021)

[41] Όπως επίσης σημειώνει η Susan Power Bratton: «Οι θρησκείες του κόσμου έχουν ιστορικά χρησιμεύσει ως σημαντικές πολιτιστικές δεξαμενές **οικολογικής κατανόησης**. Οι θρησκευτικοί μύθοι και τα τελετουργικά, ταξινομούν και μεταδίδουν πληροφορίες σχετικά με τη γεωγραφία και τη διαθεσιμότητα των φυσικών πόρων, τη συμπεριφορά σημαντικών ειδών διατροφής ή αρπακτικών, καθώς και τους βιότοπους και τις ιδιότητες των φυτών. … Παρατηρούμε επίσης ότι σε πολλές περιπτώσεις αυτόχθονες θρησκείες ρυθμίζουν την περιβαλλοντική διαχείριση και θρησκευτικοί κώδικες ή οι νόμοι και τα ταμπού που πρεσβεύουν, μπορούν να υπαγορεύσουν οικολογικά ορθές στρατηγικές διαχείρισης για τα περιφερειακά οικοσυστήματα». Βλ. **S. Bratton**, *Ecology and Religion*, στο **P. Clayton**, *The Oxford Handbook of Religion and Science*, Oxford 2008, pp. 208-209

[42] Όπως αναφέρεται στο κείμενο με τίτλο: «**Διατηρώντας και περιθάλποντας τη Γη: Μια έκκληση για κοινή δέσμευση Επιστήμης και Θρησκείας**» που υπογράφηκε στη συνεδρίαση του Παγκόσμιου Φόρουμ για το Περιβάλλον, στη Μόσχα τον Ιανουάριο του 1990: «Η περιβαλλοντική κρίση απαιτεί ριζικές αλλαγές όχι μόνο στη δημόσια πολιτική, αλλά και στην ατομική συμπεριφορά. Καθίσταται σαφές ότι η θρησκευτική διδασκαλία, το παράδειγμα και η θρησκευτική ηγεσία αποτελούν ισχυρούς παράγοντες, ικανούς να επηρεάσουν την προσωπική συμπεριφορά και την αφοσίωση των πιστών. Ως επιστήμονες, πολλοί από εμάς είχαμε βαθιές εμπειρίες δέους και εκτίμησης μπροστά στο σύμπαν. Κατανοούμε ότι αυτό που θεωρείται ιερό είναι πιο πιθανό να αντιμετωπίζεται με προσοχή και σεβασμό. Οι προσπάθειες για τη διαφύλαξη και την αγάπη του περιβάλλοντος πρέπει να ενισχυθούν με το όραμα της ιερότητας». Βλ. *Preserving and Cherishing the Earth: An Appeal for Joint Commitment in Science and Religion*, National Religious Partnership for the Environment Global Forum, Moscow, January 1990, στην Ιστοσελίδα: https://www.sustainable.soltechdesigns.com/preserving-cherishing-earth.html (τελ. ανάκτηση 15.02.2021). Επίσης το 1992 υπογράφηκε από περισσότερους από 2000 επιστήμονες η «**Παγκόσμια προειδοποίηση των Επιστημόνων για την Ανθρωπότητα**», στην οποία επισημαίνεται ότι ουσιαστικά η Περιβαλλοντική κρίση έχει πνευματικά και ηθικά αίτια και με αυτόν τον τρόπο πρέπει να αντιμετωπιστεί: «Απαιτείται μια νέα ηθική - μια νέα στάση απέναντι στην εκπλήρωση των ευθυνών μας για τη φροντίδα του εαυτού μας και της Γης. Πρέπει να αναγνωρίσουμε την περιορισμένη ικανότητα της Γης να μας παρέχει πόρους. Πρέπει να αναγνωρίσουμε την ευθραυστότητά της. Δεν πρέπει πλέον να την αφήνουμε να καταστρέφεται. Αυτή η ηθική πρέπει να παρακινήσει ένα μεγάλο κίνημα, να πείσει τους απρόθυμους ηγέτες και τις απρόθυμες κυβερνήσεις και τους απρόθυμους λαούς να πραγματοποιήσουν τις απαραίτητες αλλαγές». (Βλ. *World Scientists' Warning to Humanity (1992)*, στην Ιστοσελίδα: https://www.ucsusa.org/resources/1992-world-scientists-warning-humanity (τελ. ανάκτηση 15.02.2021)

αλλά και των αξιών των ανθρώπων και ανακαλύφθηκε ένας τεράστιος πλούτος οικολογικών οδηγιών σε ιερά κείμενα (ιδιαιτέρως του χριστιανισμού και του ιουδαϊσμού), αλλά και στάσεων και πρακτικών απέναντι στη φύση, που έχουν υιοθετηθεί από τις διάφορες θρησκευτικές παραδόσεις και ενστερνίζονται οι πιστοί τους[43]. Η Mary Evelyn Tucker, καθηγήτρια στο Yale, σχολιάζει σχετικά: «Ενώ οι θρησκείες έχουν τις προβληματικές τους διαστάσεις, συμπεριλαμβανομένης της μισαλλοδοξίας, του δογματισμού και του φονταμενταλισμού, έχουν τη δυνατότητα να χρησιμεύσουν ως πηγές σοφίας, ως πηγές ηθικής έμπνευσης και ως δοχεία μετασχηματισμού, μέσω των τελετουργικών πρακτικών. Έτσι τείνουν να είναι συγχρόνως και συντηρητές της συνέχειας και παράγοντες αλλαγής»[44].

Πληθαίνουν οι φωνές[45] που θεωρούν ότι, αφού οι αξίες, η ηθική και η πνευματικότητα -που είναι ουσιαστικά η βάση των θρησκειών- αποτελούν σημαντικούς παράγοντες σε αυτόν τον μετασχηματισμό, απαιτείται η συνεργασία στο θέμα αυτό, τόσο μεταξύ των θρησκειών[46] όσο και μεταξύ επιστημόνων-περιβαλλοντολόγων και θρησκειών[47]. Επίσης η UNESCO επίσημα από το 2012 απευθύνθηκε στις θρησκείες,

---

[43] Βλ. **M. Tucker**, *Religion and Ecology*, στο **P. Clarke** (ed.), *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*, Oxford 2011, σ. 826

[44] **R. Clugston**, *Faith Traditions and Sustainable Development*, στο **R. Clugston** and **S. Holt** (ed.), *Exploring Synergies between Faith Values and Education for Sustainable Development*, UNESCO 2012, p. 7, https://earthcharter.org/wp-content/assets/virtual-library2/images/uploads/Febr_2_2012.pdf (τελ. ανάκτηση 04.02.2021)

[45] Βλ. **G. Gardner**, *Invoking the Spirit: Engaging Religion and Spirituality in the Quest for a Sustainable World*, Paper presented at the 7th Annual Conference of the International Environment Forum (Orlando, Florida, USA, 17-20 December 2003), στην Ιστοσελίδα: https://iefworld.org/dgard03.htm (τελ. ανάκτηση 16.02.2021)

[46] Όπως σημειώνει ο Π. Βασιλειάδης: «Παρ' όλες τις διαφορές και παρ' όλη την ποικιλομορφία τους οι θρησκείες είναι αδιανόητο να μη συνεργάζονται για τη δημιουργία μιας πανανθρώπινης οικογένειας, που επιτέλους θα ζει με ειρήνη και αρμονία. Με την τεράστια μάλιστα απήχηση που έχουν στα λαϊκά στρώματα μπορούν να συμβάλουν αποφασιστικά στην διατήρηση της ακεραιότητας της δημιουργίας», Βλ. **Π. Βασιλειάδη & Σ. Τσομπανίδη**, *Παγκόσμια Οικονομία-Κλιματική Αλλαγή-Διαθρησκειακός Διάλογος: Η Χριστιανική Μαρτυρία στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, στο Σύνθεσις- Έντυπη έκδοση του ηλεκτρονικού περιοδικού του Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ., Τομ. 2, Τευχ. Ι, 2013, σ. 104

[47] Σήμερα οι οικολόγοι, οι εθνογράφοι και οι περιβαλλοντικοί σχεδιαστές δίνουν μεγαλύτερη σημασία στον ρόλο των θρησκειών στην ερμηνεία και τη διαχείριση των περιβαλλοντικών πόρων. Η παραδοσιακή γνώση που είναι ενσωματωμένη στις θρησκευτικές αξίες και επιπλέον, η τοπική περιβαλλοντική διαχείριση που κατευθύνεται πολλές φορές από τη θρησκευτική παράδοση είναι συνήθως βιώσιμη, ενώ η σύγχρονη επιστημονική διαχείριση συχνά αποτυγχάνει να εξισορροπήσει τη συγκομιδή με το οικοσύστημα ή την παραγωγικότητα του πληθυσμού, με αποτέλεσμα τη σοβαρή περιβαλλοντική υποβάθμιση, Βλ. **S. P. Bratton**, *Ecology and Religion*, στο **P. Clayton** (Ed), *The Oxford Handbook of Religion and Science*, Oxford 2008, p. 211

αναζητώντας συνέργειες μεταξύ των αξιών που βασίζονται στην «πίστη» και της Εκπαίδευσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη[48].

Αλλά και ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος σε ομιλία του στις 22.01.2020, προς την ολομέλεια του Παγκόσμιου Οικονομικού Forum στο Davos, τόνισε: «*Είναι υπερβολικά ουτοπικό να αναμένουμε ότι η αλληλεγγύη και η κοινωνική συνοχή στον πλανήτη μπορούν να επιτευχθούν μέσω της παγκοσμιοποίησης, της οικονομικής προόδου, του βελτιωμένου βιοτικού επιπέδου, της επιστήμης και της τεχνολογίας, της ψηφιακής επικοινωνίας και του διαδικτύου. Ένας κόσμος ειρήνης και δικαιοσύνης δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τη συμβολή των μεγάλων πνευματικών δυνάμεων της ανθρωπότητας - δηλαδή των θρησκειών και της συνάντησης και της συνεργασίας τους*». Επίσης, υπογράμμισε: «*Η κατανόηση των πεποιθήσεων και των αξιών των άλλων ανθρώπων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τον διάλογο και την ειρηνική συνύπαρξη. Η πίστη ενισχύει τη δέσμευση της ανθρώπινης δράσης και διευρύνει τη μαρτυρία μας για ελευθερία και δικαιοσύνη, παρέχοντας υποστήριξη στις προσπάθειές μας όταν φαίνεται να βρίσκονται σε αδιέξοδο. … Πίστη και θρησκεία μπορούν να διαδραματίσουν ζωτικό ρόλο στην ευαισθητοποίηση και στην προώθηση του διαλόγου και της συνεργασίας μεταξύ των ανθρώπων για τις σύγχρονες παγκόσμιες προκλήσεις*»[49].

Στην κατεύθυνση αυτή το 2008, τα Ηνωμένα Έθνη, αναγνωρίζοντας ότι: «η *πνευματικότητα*, οι πνευματικές αξίες και πεποιθήσεις που προέρχονται από τις θρησκείες καθοδηγούν τις ατομικές συμπεριφορές περισσότερων από το 80% των ανθρώπων του πλανήτη»[50], ψήφισαν την προώθηση του διαθρησκειακού και διαπολιτισμικού διαλόγου, της κατανόησης και της συνεργασίας για την ειρήνη. Στη συνέχεια, το 2010 ίδρυσαν τη Διυπηρεσιακή Ειδική Ομάδα των Ηνωμένων Εθνών για τη Θρησκεία και την Ανάπτυξη (UN

---

[48] Βλ. **R. Clugston & S. Holt** (ed.), ***Exploring Synergies*** *between Faith Values and Education for Sustainable Development*, UNESCO 2012, https://earthcharter.org/wp-content/assets/virtual-library2/images/uploads/Febr_2_2012.pdf (τελ. ανάκτηση 04.02.2021)
Συμπληρωματικά ο Αρτέμης Αθανασάκης υποστηρίζει ότι η συνεργασία μεταξύ Οικολογικής Παιδείας και Θρησκευτικής Αγωγής μπορούν να συμβάλλουν «στη διαμόρφωση ενός νέου πλανητικού και περιβαλλοντικού ήθους, αλλά και στην ανάπτυξη μιας προσωπικής οικολογικής στάσης, αγωγής, συνείδησης, συμπεριφοράς και ευθύνης». **Α. Αθανασάκη**, *Η Περιβαλλοντική Αγωγή σε όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης*, Εκδ. Χρ. Δαρδανός, Αθήνα 2004, σ. 150

[49] **Βαρθολομαίου Πατρ.**, *Ομιλία στο 50^{ο} Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ*, (22.01.2020) Νταβός Ελβετίας, στην Ιστοσελίδα https://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=gr&id=3005&tla=gr (τελ. ανάκτηση 19.02.2020)

[50] Βλ. *Faith for Earth initiative - Why faith and environment matters*, στην Ιστοσελίδα: https://www.unep.org/about-un-environment/faith-earth-initiative/why-faith-and-environment-matters (τελ. ανάκτηση 15.02.2021)

Inter-agency Task Force on Religion and Development - UN IATF-FBO's). Ακολούθησε μια σειρά πρωτοβουλιών και συμβάσεων που οργανώθηκαν σε συνεργασία με Οργανισμούς που βασίζονται στην πίστη (Faith based Organisations – FBO's)[51] και η Επιτροπή Περιβάλλοντος του ΟΗΕ (UN Environment), τον Νοέμβριο του 2017 ξεκίνησε την πρωτοβουλία «Πίστη για τη Γη - Faith for Earth». Στόχος της πρωτοβουλίας αυτής είναι να συνεργαστεί στρατηγικά με τους Οργανισμούς που βασίζονται στην πίστη, προκειμένου να επιτευχθούν συλλογικά οι 17 Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (SDG's) ως το 2030.

Αξίζει να αναφέρουμε ότι πολλές περιοχές του πλανήτη που έχουν χαρακτηριστεί από την IUCN[52] ή την UNESCO ως προστατευόμενες ή μνημεία φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς[53] είναι συνδεδεμένες με μοναστήρια[54] και θεωρείται ότι τόσο αυτή καθαυτή η ιερότητα του χώρου όσο και οι πνευματικές αξίες που συνάδουν με τη βιωτή στο χώρο

[51] Ως Οργανισμός Βασισμένος στην Πίστη (FBO) εννοείται οποιοδήποτε ίδρυμα, οργανισμός, ή εκκλησία, που συνδέεται με θρησκευτικά- βασισμένη στην πίστη, ή αυτόχθονα πνευματική παράδοση. Οι Οργανισμοί αυτοί λόγω του αξιακού συστήματος που εμπεριέχουν στις διδασκαλίες και τις πεποιθήσεις τους, έχουν αναγνωριστεί ως βασικοί παράγοντες στις προσπάθειες για: την εξάλειψη της φτώχειας, τη βελτίωση της υγείας των ανθρώπων, την προστασία του περιβάλλοντος και γενικότερα τη βιώσιμη ανάπτυξη. Βλ. *Faith for Earth initiative - Why faith and environment matters*, στην Ιστοσελίδα: https://www.unep.org/about-un-environment/faith-earth-initiative/why-faith-and-environment-matters (τελ. ανάκτηση 15.02.2021)
Εκτός όμως από αυτά τα ηθικοπνευματικά θέματα, καταδεικνύεται ότι για τις FBO's, υπάρχουν και άλλα πολύ σημαντικά στατιστικά στοιχεία. Ο έλεγχός τους έδειξε ότι, είναι κάτοχοι: του 8% της κατοικήσιμης γης του πλανήτη, του 5% όλων των εμπορικών δασών, του 50% των σχολείων παγκοσμίως και του 10% των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων του κόσμου. Στον κατάλογο αυτών των Οργανισμών του Ο.Η.Ε. περιλαμβάνονται 147 Χριστιανικοί-διαφόρων Ομολογιών (μεταξύ των οποίων η Ορθόδοξη Αρχιεπισκοπή Αμερικής), 17 Ισλαμικοί, 9 Ιουδαϊκοί, 14 Σίντο, 8 Βουδιστικοί, 5 Ινδουιστικοί, 5 Yoga, 1 Σιχ, 3 Μπαχάϊ, 1 Brahma Kumaris, 78 που χαρακτηρίζονται Multi και 16 άλλες οργανώσεις Βλ. Ιστοσελίδα:
https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25987/EFBO.pdf?sequence=1&isAllowed=y (τελ. ανάκτηση 20.02.2021).

[52] International Union for Conservation of Nature, Βλ. Ιστοσελίδα: https://www.iucn.org/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

[53] Στην Ελλάδα ως τέτοιες περιοχές έχουν ήδη αναγνωριστεί τα Μετέωρα και το Άγιον Όρος-χερσόνησος του Άθω, (ως προστατευόμενες περιοχές Δικτύου Natura 2000 και Χώροι Παγκόσμιας Φυσικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO από το 1988), όπως και οι Μονές Δαφνίου, Οσίου Λουκά Βοιωτίας, Νέας Μονής Χίου και Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου-Σπήλαιο Αποκάλυψης στην Πάτμο (ως Χώροι Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO από το 1990). Βλ. *Properties inscribed on the World Heritage List in Greece*, στην Ιστοσελίδα: https://whc.unesco.org/en/statesparties/gr (τελ. ανάκτηση 01.03.2021)

[54] Αυτό συμβαίνει καταρχάς σε Χριστιανικά μοναστήρια (Ορθόδοξα -στην Ελλάδα, Βουλγαρία, Ρουμανία, Σερβία, Ρωσία και Ρωμαιοκαθολικά στην Ιταλία, Ισπανία, Γαλλία, ΗΠΑ και αλλού), αλλά και σε Βουδιστικά, Ινδουιστικά και Σίντο σε διάφορες Ασιατικές χώρες. Συνήθως τα μοναστήρια αυτά, βρίσκονται σε περιοχές ορεινές ή απομακρυσμένες, μέσα σε δασικές εκτάσεις ή σε περιοχές με υψηλή βιοποικιλότητα, οι οποίες θεωρούνται «ιερές» και πλέον είτε έχουν χαρακτηριστεί ως προστατευόμενες, είτε εισέρχονται σε καθεστώς προστασίας. Βλ. **T. Papayannis**, *Sacred natural sites in developed countries*, στο **T. Papayannis** - **J.-M. Mallarach** (Eds.), *The Sacred Dimension of Protected Areas - Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009, pp. 225-227

των μοναστηριών συμβάλλουν στην διατήρηση, ορθή χρήση και τελικά προστασία των περιοχών αυτών[55].

Συνοψίζοντας, γίνεται όλο και πιο ξεκάθαρο ότι η οικολογική κρίση θα αντιμετωπιστεί ουσιαστικά από μια ποικιλία φορέων και με πολύ συγκεκριμένους τρόπους. Πιο συγκεκριμένα, οι επιστημονικές αναλύσεις και προτάσεις είναι κρίσιμες για την αντίληψη της οικολογίας της φύσης. Η ευαισθητοποίηση μέσω της εκπαίδευσης είναι απαραίτητη για την υιοθέτηση βιώσιμου τρόπου ζωής. Τα οικονομικά κίνητρα θεωρούνται κεντρικά για την επαρκή κατανομή των φυσικών πόρων. Οι συστάσεις για τη δημόσια πολιτική είναι πολύτιμες για τη διαμόρφωση εθνικών και διεθνών προτεραιοτήτων και, τέλος, οι ηθικές και πνευματικές αξίες είναι ζωτικής σημασίας για τους μετασχηματισμούς οι οποίοι χρειάζονται, τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινοτικό επίπεδο, για την άνθηση των γήινων οικοσυστημάτων. Με αυτόν τον τρόπο, οι διάφορες αξίες, τα κίνητρα και η γνώση που ενθαρρύνουν την ανθρώπινη δραστηριότητα μπορούν να εμφυτευθούν αποτελεσματικότερα, για να οδηγήσουν στη μακροπρόθεσμη βιώσιμη ζωή στον πλανήτη[56].

ε. Η προσφορά της Ορθόδοξης Εκκλησίας και της διδασκαλίας της στην προσπάθεια επίλυσης της οικολογικής κρίσης

Η Ορθόδοξη Εκκλησία και η Θεολογία έχουν εδώ και αρκετά χρόνια διακηρύξει επίμονα την υπεροχή των πνευματικών αξιών[57] στον καθορισμό της περιβαλλοντικής ηθικής και των δράσεων. Μάλιστα το Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι η πρώτη χριστιανική εκκλησία, η οποία από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, ανέπτυξε περιβαλλοντικές πρωτοβουλίες και πρόβαλε τις φιλοπεριβαλλοντικές διαστάσεις του χριστιανικού ήθους.

---

[55] Βλ. **J.-M. Mallarach & T. Papayannis** (eds.), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l' Abadia de Montserrat, 2007, p. 29

[56] Βλ. **M. Tucker**, *Religion and Ecology: Survey on the Field*, στο **R. Gottlieb** (Ed.), *The Oxford Handbook of Religion and Ecology*, Oxford 2006, p. 416

[57] «Ἡ Ὀρθοδοξία, προβάλλουσα τήν ἄσκησιν καί ὀλιγοδεΐαν, κυρίως ὅμως κατευθύνουσα τά ἐνδιαφέροντα τῶν ἀνθρώπων πρός τά πνευματικά, δύναται ἀποτελεσματικῶς νά συμβάλλῃ εἰς τήν ἀντιμετώπισιν τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος». Βλ. **Δημητρίου Πατρ.**, *Χαιρετισμός εις το Περιβαλλοντολογικό Συνέδριο της Πάτμου 1988*, Περ. Εκκλησία, 16 (1988), σ. 604

Η αρχή έγινε κατά την Γ΄ Προσυνοδική Πανορθόδοξη Διάσκεψη που πραγματοποιήθηκε στο Chambésy (1986)[58]. Ακολούθησαν και άλλες διορθόδοξες συναντήσεις, με αναφορές σε θέματα όπως η δικαιοσύνη, η ειρήνη και η ακεραιότητα της Δημιουργίας[59], από τις οποίες πιο σημαντική ήταν αυτή της Πάτμου το 1988, όπου προτάθηκε να οριστεί επίσημα μια ετήσια ημέρα «Προσευχής για το Περιβάλλον». Έτσι το 1989 ο μακαριστός Οικουμενικός Πατριάρχης Δημήτριος καθιέρωσε με Εγκύκλιο μήνυμά του «ἐπί τῇ ἡμέρᾳ Προστασίας τοῦ Περιβάλλοντος», την 1η Σεπτεμβρίου -κατά την έναρξη του εκκλησιαστικού έτους, κάθε χρόνο- να αναπέμπονται ευχές και ικεσίες υπέρ όλης της Δημιουργίας[60]. Έκτοτε το Οικουμενικό Πατριαρχείο εκδίδει για περισσότερα από 30 χρόνια, ετησίως αντίστοιχο Πατριαρχικό μήνυμα.

Κατά τη διάρκεια όλης αυτής της χρονικής περιόδου, στην οποία η ανθρωπότητα βίωσε έντονα τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις της παγκόσμιας οικολογικής κρίσης, η Αγία του Χριστού Μεγάλη Εκκλησία ανέλαβε ποικίλες σχετικές πρωτοβουλίες, οργάνωσε Διεθνή Συνέδρια[61], συνεργάστηκε με εκπροσώπους της πολιτικής και των

[58] Εκεί εκφράστηκε από τους εκπροσώπους των Ορθοδόξων Εκκλησιών, η ανησυχία τους για την κακοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος, ειδικά στις εύπορες δυτικές κοινωνίες. Έμφαση δόθηκε στην ανάγκη να αφήσουμε έναν καλύτερο κόσμο για τις μελλοντικές γενιές. Βλ. **J. Chryssavgis**, *THE GREEN PATRIARCH - Ecumenical Patriarch Bartholomew as a Pioneer of Ecological Change*, p.1, στην Ιστοσελίδα: https://fore.yale.edu/sites/default/files/Green_Patriarch_Chryssavgis.pdf

[59] Όπως στη Σόφια το 1987 με θέμα «Ακεραιότητα της Δημιουργίας» και το Μίνσκ το 1989 με θέμα «Δικαιοσύνη και Ειρήνη», Βλ. **Κ. Ζορμπά**, *Εκκλησία και φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1988, σ. 165

[60] Βλ. **Κ. Ζορμπά**, *Εκκλησία και φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1988, σ. 68. Μάλιστα ο μοναχός Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης ανέλαβε και συνέθεσε ειδική Ακολουθία «υπέρ του περιβάλλοντος ημάς στοιχείου και ευσταθείας πάσης της κτίσεως».

[61] Μόλις έναν μήνα μετά την εκλογή του το 1991, ο Πατριάρχης Βαρθολομαίος οργάνωσε ένα Περιβαλλοντικό Συνέδριο στην Κρήτη, σε στενή συνεργασία με το Παγκόσμιο Ταμείο Άγριας Ζωής (WWF). Ένα μήνα αργότερα, συγκάλεσε στο Φανάρι συνάντηση όλων των Προκαθημένων των Ορθοδόξων Εκκλησιών, σε μια ιστορική έκφραση ενότητας, καλώντας τους να ενημερώσουν κατάλληλα τους πιστούς των τοπικών εκκλησιών τους σχετικά με τον επείγοντα χαρακτήρα της λήψης μέτρων κατά της υπερθέρμανσης του πλανήτη. Κατά τη διάρκεια αυτής της συνάντησης, όλοι οι Ορθόδοξοι Προκαθήμενοι υιοθέτησαν την τήρηση της 1ης Σεπτεμβρίου ως ημέρας προσευχής για το περιβάλλον - μια δέσμευση που έγινε στη συνέχεια αποδεκτή από άλλους χριστιανικούς οργανισμούς (συμπεριλαμβανομένων του Παγκόσμιου Συμβουλίου Εκκλησιών και της Διάσκεψης των Ευρωπαϊκών Εκκλησιών). Το 1994 οργανώθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ένα Σεμινάριο στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης -το πρώτο από τα πέντε διαδοχικά ετήσια καλοκαιρινά σεμινάρια- για να ληφθούν υπ' όψιν οι οικολογικές διαστάσεις της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης, της Ηθικής, της Επικοινωνίας, της Δικαιοσύνης και της Φτώχειας. Πεπεισμένος ότι οποιαδήποτε απάντηση στην κλιματική αλλαγή περιλαμβάνει τον διάλογο με κάθε χριστιανική ομολογία, αλλά και κάθε θρησκευτική πίστη και επιστημονική προσέγγιση, το 1994 ο Οικουμενικός Πατριάρχης δημιούργησε τη Θρησκευτική και Επιστημονική Επιτροπή (Religious and Scientific Committee - RSE). Υπό την προεδρία του διακεκριμένου θεολόγου Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννου Ζηζιούλα, η RSE διοργάνωσε οκτώ συμπόσια από το 1995 έως το 2009 (στη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα, στους ποταμούς Δούναβη και Αμαζόνιο, στις ακτές της Αδριατικής και της Βαλτικής, στον Αρκτικό Ωκεανό και κατά μήκος του ποταμού Μισισιπή. Ακολούθησε ένα ακόμη το 2018 στην Αθήνα και τα νησιά του Σαρωνικού) -υπό την κοινή αιγίδα της

θρησκειών, με κοινωνικούς φορείς και οικολογικά κινήματα. Επίσης ανέδειξε τις πνευματικές και ηθικές ρίζες του οικολογικού προβλήματος και την επείγουσα ανάγκη κοινής αντιμετωπίσεώς του, ενώ ευαισθητοποίησε και ενέπνευσε αναρίθμητους ανθρώπους καλής θελήσεως και τη νέα γενιά για την ανάγκη σεβασμού της ακεραιότητας της δημιουργίας και συστράτευσης για την προστασία της[62]. Με τις ενέργειες αυτές επιθυμεί να συμβάλει στην ανάπτυξη ενός περιβαλλοντικού ήθους που καταδεικνύει ότι η χρήση του κόσμου και η απόλαυση των υλικών αγαθών πρέπει να είναι «ευχαριστιακή» και συνοδευόμενη με δοξολογία προς το Θεό και συνεπάγεται εσωτερική αλλαγή.

Στα μηνύματα του Οικουμενικού Πατριάρχη προς τους Ορθοδόξους χριστιανούς, πιο συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί με αφροσύνη να συνεχίζει να λειτουργεί ως ένας άπληστος, πλεονέκτης και κακός ιδιοκτήτης της γης, καταληστεύοντας τους φυσικούς της πόρους, γεγονός που αποτελεί αμαρτία ενώπιον του Θεού και των συνανθρώπων του. Αντίθετα, αναστοχαζόμενος καθένας την προσωπική του ευθύνη[63] για την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει ο πλανήτης και λαμβάνοντας σοβαρά υπ' όψιν του τις εντολές του Θεού, οφείλει να μετανοήσει και να αλλάξει τη χρησιμοθηρική, ευδαιμονιστική και καταναλωτική στάση και συμπεριφορά του απέναντι σ' αυτόν[64]. Να αναλάβει τον ρόλο του σώφρονος οικονόμου και διαχειριστή, αλλά και του ιερέως της κτίσεως και να συμπεριφέρεται απέναντί της με ευαισθησία, σεβασμό και αγάπη. Αυτό σημαίνει πρακτικά μια πνευματική προσπάθεια καταπολέμησης της φιλαυτίας και του εγωισμού του, ώστε να υιοθετήσει το «ευχαριστιακό» και «ασκητικό»

Ευρωπαϊκής Επιτροπής ή των Ηνωμένων Εθνών- ώστε να υπάρξει συμπροβληματισμός και προτάσεις σχετικά με τα θαλάσσια και υδάτινα οικοσυστήματα του πλανήτη μας.

[62] Βλ. Μήνυμα Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου προς το 6ο Διεθνές Οικολογικό Συνέδριο που διοργανώθηκε από την Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης (23-26.09.2019), https://ec-patr.org/category/patriarxis-docs/xairetismoi-minymata-k/ (τελ. ανάκτηση 28.09.2019)

[63] « ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἐν τῷ μέτρῳ τῶν μικρῶν δυνατοτήτων του ἐπιφέρει τὰς μικρὰς περιβαλλοντικὰς καταστροφάς, τὰς ὁποίας ἡ ἀφροσύνη του τοῦ ἐπιτρέπει». Βλ. **Βαρθολομαίου Πατρ.**, *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2012)*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, https://bit.ly/2IIVXbR, (τελ. ανάκτηση 10.11.2020)

[64] «Τό σημεῖον ὅμως εἰς τό ὁποῖον οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοί ἀποκαλύπτομεν ὅτι εἴμεθα εἰς μέγαν βαθμόν τρωτοί εἶναι ἡ ἐφαρμογή τῆς θεωρίας μας. Ὅπως, πόσοι ἐξ ἡμῶν ἐξετάζομεν τάς τροφάς τάς ὁποίας καταναλίσκομεν, τά ἀγαθά τά ὁποῖα ἀγοράζομεν, τήν ἐνέργειαν τήν ὁποίαν σπαταλῶμεν, ἤ τάς συνεπείας τοῦ προνομιακοῦ τρόπου ζωῆς μας; Πόσον συχνά ἀφιερώνομεν τόν χρόνον μας διά νά ἐξετάσωμεν μετά προσοχῆς τάς ἐπί καθημερινῆς βάσεως ἐπιλογάς ἡμῶν εἴτε ὡς ἄτομα, εἴτε ὡς θεσμοί, εἴτε ὡς ἐνορίαι, εἴτε ὡς κοινότητες, εἴτε ὡς κοινωνίαι καί ἀκόμη καί ὡς ἔθνη;». Βλ. **Βαρθολομαίου Πατρ.,** *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2004)*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου https://bit.ly/3bzdQnQ , (τελ. ανάκτηση 21.02.2020)

ήθος που προβάλλει η Ορθόδοξη παράδοση. Η προσπάθεια μεταφράζεται σε αυτοπαραίτηση από καταναλωτικά «δικαιώματα», αυτοπεριορισμό των αναγκών στο απαραίτητο, -όχι στέρηση, αλλά εκλογίκευση της κατανάλωσης και αποφυγή της σπατάλης, ώστε να επιτευχθεί εξοικονόμηση φυσικών πόρων, τόσο από σεβασμό και αγάπη στον Δημιουργό και τη Δημιουργία όσο και από συναίσθηση του χρέους μας για τις επερχόμενες γενεές. Παράλληλα τονίζεται ο σεβασμός προς όλους ανεξαιρέτως τους ανθρώπους, ανεξαρτήτως φυλής, φύλου, θρησκεύματος, ιδεολογίας ή άλλων διακρίσεων.

στ. Το ορθόδοξο μοναστικό ήθος ως πρόταση για πραγματικό εσωτερικό μετασχηματισμό

Ζωντανό παράδειγμα ενός τέτοιου ήθους, δηλαδή δυνατότητας πρακτικής εφαρμογής των ανωτέρω, μπορεί να διακρίνει κάποιος σήμερα στον Ορθόδοξο μοναχισμό. Οι μοναχοί και οι μοναχές -ως μέλη του σώματος της Εκκλησίας- εκπροσωπούν την άνευ όρων και ορίων αφιέρωση στο Θεό και στην τήρηση των σωτηριωδών προσταγμάτων Του, την αδιάλειπτη προσευχή, την αυθυπέρβαση και αυτοπαραίτηση, την εκκοπή του ίδιου θελήματος, την ταπεινοφροσύνη, την υπακοή την ακτημοσύνη και τη ζωή της αγνότητος, τη θυσιαστική διακονία, τον άσβεστο πόθο της αιωνιότητας και τη βέβαια ελπίδα της Βασιλείας των εσχάτων ενός «καινού» κόσμου[65].

Μέσα από τις μοναχικές υποσχέσεις, τη συμμετοχή τους στη Λατρεία της εκκλησίας, κυρίως όμως μέσα από την ασκητική βιωτή, οι μοναχοί και οι μοναχές, έχοντας συναίσθηση της «προσωπικής ευθύνης» και σε μια συνεχή πορεία μετανοίας, αγωνίζονται για την «κάθαρση του νοός» και του φωτισμού τους, για μια άλλου είδους θέαση του κόσμου. Ως φυσικό επακόλουθο εμφανίζουν μια ιδιαίτερη ευαισθησία και σεβασμό προς την «καλήν λίαν» Δημιουργία του Θεού, αλλά και μια αδιάκοπη μέριμνα για την προστασία της, αφού έχουν την αίσθηση ότι τους αποκαλύπτει το μεγαλείο του Θεού. Κάτι τέτοιο, άλλωστε, γίνεται εύκολα αντιληπτό από την κατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος πέριξ και εντός των Ιερών Μονών[66].

---

[65] «εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν·», Αποκ. 21, 1

[66] «Ἐμφανέστατη δέ ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ παραδείσια τῷ ὄντι κατάστασις τοῦ περί τάς ἱεράς μονάς φυσικοῦ περιβάλλοντος. Οἱ μοναχοί σέβονται την δημιουργίαν καί τήν κτίσιν, ἥτις ἀποκαλύπτει τά μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ, διά τοῦτο καί δέν τήν κακοποιοῦν». Βλ. **Δημητρίου Πατρ.**, *Χαιρετισμός εις το Περιβαλλοντολογικό Συνέδριο της Πάτμου 1988*, Περ. Εκκλησία, 16 (1988), σ. 604

Όπως αναφέρει ο Μητροπολίτης Περγάμου Ιωάννης Ζηζιούλας: «Ο Ορθόδοξος μοναχισμός έχει καλλιεργήσει έναν τύπο και τρόπο ανθρώπου, ο οποίος έχει αναπτύξει την πιο τρυφερή, την πιο ιερή σχέση με το φυσικό περιβάλλον. Έχουμε πολλά παραδείγματα αγίων μοναχών που απέκτησαν τόση ευαισθησία στον πόνο, ώστε να προσελκύουν ακόμα και τα άγρια ζώα, να κλαίνε μαζί τους όταν υποφέρουν και όταν πεθαίνουν, να ζουν δηλαδή μαζί τους αρμονικά. Η σημασία του γεγονότος αυτού έγκειται στο ότι αναδύεται στην ιστορία ως απόδειξη -αν όχι από όλους τους μοναχούς, αλλά τουλάχιστον από μερικούς- ότι η θεολογία των ανθρώπινων σχέσεων με τη φύση μπορεί να γίνει τρόπος ύπαρξης»[67].

Η Ορθόδοξη μοναστική παράδοση έχει τη δυνατότητα να προσφέρει ένα παράδειγμα συνειδητού ήθους, το οποίο αν εγκεντριστεί στον σύγχρονο άνθρωπο, μέσω της επαφής και της επικοινωνίας του με τα μοναστήρια, είναι δυνατόν να τον μπολιάσει για να μεταβληθεί και να ανθίσει αλλάζοντας τον καταναλωτικό τρόπο ζωής του και υιοθετώντας μια πιο υγιή και ουσιαστική στάση και συμπεριφορά έναντι του περιβάλλοντός του -του φυσικού και του κοινωνικού.

Οι ιερές Μονές αποτελούν πόλο έλξης, τόπο παρηγορίας και θεραπείας «τῶν τῆς καρδίας ἀλγηδόνων» του ταλαιπωρημένου πνευματικά συγχρόνου ανθρώπου. Παρατηρείται επίσης ότι κανείς σχεδόν από τους προσκυνητές και επισκέπτες των μοναστηριών δεν αποχωρεί χωρίς να έχει βιώσει κάποιον υπαρξιακό συγκλονισμό και μια εσωτερική αναγέννηση, χωρίς να έχουν κλονιστεί αρκετές από τις κοσμικές «βεβαιότητές» του. Δεν είναι τυχαίο ότι πολλοί εξ αυτών συνειδητοποιούν ότι η ουσία του μοναστικού βίου και της αναχώρησης από τον κόσμο είναι η ακραιφνής μαρτυρία περί «τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος», η εν Χριστώ και η κατά Χριστόν ελευθερία, και η βίωση της εσχατολογικής διαστάσεώς της. Αποκαλύπτεται σε αυτούς ότι η αυθεντική ασκητική βιωτή είναι πηγή ουσιαστικής εσωτερικής ελευθερίας και εναλλακτική πρόταση ζωής απέναντι στην ευδαιμονιστική αυτοπραγμάτωση, η οποία σήμερα αποτελεί το «λάβαρο» αναρίθμητων ανθρώπων.

[67] **John Metr.**, *Orthodoxy and the Problem of the Protection of the Natural Environment*, στο *So that God' Creation Might Live – Proceedings of the Inter-Orthodox Conference on Environmental Protection*, The Orthodox Academy of Crete, Nov. 1991, Ed. Ecumenical Patriarchate of Constantinople, 1992, p. 27

Η στάση του μοναχισμού απέναντι στον φυσικό κόσμο συμπυκνώνεται στο ιδανικό της αγάπης, η οποία απαλύνει τη φιλαυτία και τη δυναστική τοποθέτηση έναντι του κόσμου και με την καλλιέργεια του ασκητικού πνεύματος κατευθύνει στην ιδιαίτερη ευαισθησία του γι' αυτόν.

II. Το Ερευνητικό πρόβλημα της διατριβής και η μεθοδολογία επιλύσεώς του

α. Το πρόβλημα και η μεθοδολογία της έρευνάς του

Σύμφωνα με τα παραπάνω θεωρείται ότι έχει επιστημονικό ενδιαφέρον να διερευνηθεί το πώς διαμορφώνεται το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος και ποια είναι τα χαρακτηριστικά του, αφού εκείνο είναι που οδηγεί σε αυτή την εσωτερική μεταμόρφωση, τον μετασχηματισμό, που αποτυπώνεται σε μια φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά. Στο πλαίσιο, επίσης, της αναζήτησης «συνεργειών» από τις θρησκείες στην προσπάθεια επίτευξης των 17 Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης, επιβάλλεται να διερευνηθεί η σχέση του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους με τη σύγχρονη Βιώσιμη Ανάπτυξη, τις Αρχές της και ιδιαίτερα σε ποιους από τους 17 Στόχους μπορεί αυτό να συμβάλλει.

Η διερεύνηση αυτή θα πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο της Χριστιανικής Ηθικής, ως επιστήμης η οποία είναι συμπεριληπτική πολλών πτυχών του ανθρώπινου βίου, στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνει το ανθρώπινο ήθος, εφόσον στηρίζεται στο πρόσωπο και το ήθος του Χριστού[68]. Πρόκειται για επιστήμη η οποία εξετάζει επί τη βάσει των τεσσάρων σχέσεων του ανθρώπου: α) προς το Θεό (θεολογική ηθική), β) προς τον εαυτό του (ανθρωπολογική ηθική), γ) προς τον συνάνθρωπο (κοινωνική ηθική) και τέλος δ) προς τον φυσικό κόσμο (οικολογική ηθική)[69], τις πτυχές οι οποίες όταν καλλιεργούνται σύμφωνα με το σχέδιο της Οικονομίας του Θεού, καταδεικνύουν το ανθρώπινο πρόσωπο και μεταμορφώνουν τον κόσμο[70]. Υπό το πρίσμα αυτό είναι αυτονόητο ότι στην παρούσα εργασία λαμβάνεται υπ' όψιν ένα από τα μεθοδολογικά ρεύματα ηθικής σκέψης, αυτό της

[68] Ο Θεάνθρωπος Χριστός με την ενσάρκωσή Του, ως τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος, έδειξε στον κόσμο τον δρόμο που οδηγεί στη θέωση. Η ηθική ζωή του χριστιανού αναπτύσσεται με την τήρηση των παραγγελμάτων και των εντολών του Θεού, όπως διατυπώθηκαν από τον σαρκωμένο Θεό Λόγο και δεν αποτελούν άρθρα νόμου ή ξερές ηθικές διατάξεις, αλλά εκφράζουν το θέλημα του Θεού. Βλ**. Γ. Μαντζαρίδη**, *Χριστιανική Ηθική Ι*, Εκδ. Ι. Μ. Βατοπαιδίου-Άγ. Όρος, Έκδ. Γ΄, 2019, σ. 11 και σ. 33

[69] Βλ. **Α. Νικολαΐδη**, *Προβληματισμοί Χριστιανικού Ήθους*, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2002, σ. 35.

[70] Βλ**. Γ. Μαντζαρίδη**, *Χριστιανική Ηθική Ι*, Εκδ. Ι. Μ. Βατοπαιδίου-Άγ. Όρος, Έκδ. Γ΄, 2019, σ. 65

ηθικής της ευθύνης[71], διότι όσο περισσότερο αυτή προοδεύει στις τέσσερις προαναφερόμενες σχέσεις, τόσο περισσότερο κατανοεί με πιο γόνιμο τρόπο τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον.

Η διερεύνηση αυτή εντάσσεται παράλληλα και στο πλαίσιο της Θεολογίας του Περιβάλλοντος, ή Οικο-θεολογίας[72], σύγχρονου επιστημονικού κλάδου της Θεολογίας[73] που αναπτύχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες με σκοπό τη συμβολή της Θεολογίας στην αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης. Προκειμένου να αναδειχθούν οι ιδιαίτερες πτυχές του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους αλλά και η ιδιαίτερη σχέση των μοναχών/μοναζουσών με το φυσικό περιβάλλον, η διερεύνησή μας επιπροσθέτως επεκτείνεται στην Ιστορία του Μοναχισμού από τις απαρχές μέχρι και σήμερα στο πλαίσιο της Εκκλησιαστικής Ιστορίας, αλλά και στην Πατερική Ασκητική Γραμματεία του $4^{ου}$ – $9^{ου}$ αιώνα.

Αποτέλεσε και αποτελεί πεποίθησή μας ότι η διερεύνηση αυτή δεν πρέπει να παραμείνει σε θεωρητικό επίπεδο, γι' αυτό και προχωρήσαμε στη διεξαγωγή μιας εμπειρικής έρευνας[74] -ποιοτικού χαρακτήρα- στα μοναστήρια της Κρήτης, προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσον και σε ποιον βαθμό συμβάλλουν στους 17 στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης ως το 2030. Παράλληλα αν όντως η μοναχική βιωτή έχει επηρεάσει τους μοναχούς και τις μοναχές στην αλλαγή της στάσης και της συμπεριφοράς τους απέναντι στο περιβάλλον. Υπό την έννοια αυτή η διερεύνηση των περιβαλλοντικών-οικολογικών

[71] Η Ηθική της ευθύνης τοποθετεί το κέντρο βάρους στην υπευθυνότητα του ανθρώπου και την ελευθερία της συνειδήσεώς του. Βλ. ό. π. σ. 68

[72] Η Θεολογία συμπλέκεται με την Οικολογία, αφού αναφέρεται στο αντικείμενο της Οικολογίας, δηλαδή στον κόσμο, και επιπλέον στον αίτιο και Δημιουργό του κόσμου, τον Θεό. Έτσι η Θεολογία μπορεί να λειτουργήσει και ως μετα-Οικολογία, συμβάλλοντας στην κριτική εξέταση των αφετηριακών αρχών της από μια οπτική γωνία που βρίσκεται πέρα από το αντικείμενο αναφοράς της οικολογίας. Άλλωστε η Θεολογία έχει στο κέντρο του ενδιαφέροντός της την κτίση και τον άνθρωπο, όπου τελικά ανάγεται η οικολογική κρίση. Βλ. ό. π. σ. 296

[73] Όπως υπογραμμίζει ο Καθηγητής Ηλίας Οικονόμου: «Το συνταρακτικό γεγονός της κρίσεως των σχέσεων του σύγχρονου ανθρώπου προς το φυσικό περιβάλλον επέβαλλε την αυτοτελή, συστηματική έρευνα των θεολογικών αντιλήψεων και της θρησκευτικής εμπειρίας περί των ζωτικών, θεολογικά, σχέσεων περιβάλλοντος-ανθρώπου. Η νέα αυτή θεολογική επιστήμη κατέστη δυνατή μετά από εκτενή και συνεχιζόμενη έρευνα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, και της πλουσιοτάτης και κατά το πλείστον αδιερεύνητης πατερικής παραδόσεως», **Η. Οικονόμου**, *Θεολογική Οικολογία – Θεωρία και Πράξη*, Εκδ. Δ. Μαυρομμάτη, Αθήνα 1994, σ. 17

[74] Όπως σημειώνει ο Καθηγητής Γ. Μαντζαρίδης: «Η μεθοδολογία για την παρουσίαση του περιεχομένου της Χριστιανικής Ηθικής πρέπει να περιέχει και κάποια μεθοδολογία για τη βίωσή της. Άλλωστε όσο χρήσιμη και αν είναι η σωστή παρουσίαση του περιεχομένου της, παραμένει άκαρπη, αν δεν οδηγεί σε ανάλογο τρόπο ζωής. Στην περίπτωση αυτήν η χριστιανική ηθική ερευνάται όπως η Φιλοσοφία, η Νομική, η Κοινωνιολογία, η Ψυχολογία ή οποιαδήποτε άλλη επιστήμη, διανοητικά ή θεωρητικά. Η Χριστιανική Ηθική όμως -αλλά και κάθε Ηθική όπως έχει ήδη επισημάνει ο Αριστοτέλης- δεν είναι θεωρητική αλλά πρακτική ή εμπειρική επιστήμη. Μαζί με τη θεωρητική προσέγγισή της χρειάζεται και η αντίστοιχη βίωση. Και η βίωση αυτή είναι φυσικό να έχει τη μεθοδολογία της», **Γ. Μαντζαρίδη**, *Χριστιανική Ηθική Ι*, Εκδ. Ι. Μ. Βατοπαιδίου-Άγ. Όρος, Έκδ. Γ΄, 2019, σ. 73

ζητημάτων στην παρούσα διατριβή, αν και διατηρεί τον θεολογικό της χαρακτήρα, μπορεί να ταυτόχρονα να συμβάλλει σε έναν διεπιστημονικό διάλογο με την Περιβαλλοντική Ηθική, ως μια μετα-ηθική κριτική, η οποία είναι ιδιαιτέρως πολύτιμη σε μια μετα-οικολογική κριτική.

β. Λόγοι επιλογής του θέματος, το κενό της έρευνας και η συμβολή στην κεκτημένη γνώση/έρευνα

Στην ενασχόλησή μας, για αρκετά χρόνια, με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, πάντοτε μέλημά μας ήταν να προσπαθούμε να διαπιστώσουμε -αξιολογώντας τα Εκπαιδευτικά Προγράμματα που υλοποιούσαμε- αν επιτυγχάναμε αλλαγή της στάσης των μετεχόντων και μετεχουσών[75]. Εκτιμώντας τη δυσκολία στην αλλαγή αυτή, αναζητούσαμε τρόπους για να την υποβοηθήσουμε. Η προηγηθείσα γνώση μας στη Χημεία, η ενασχόλησή μας με την διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών και η διαλογική σχέση με το δύσκολο και ταυτόχρονα «διψοῦν γιὰ τὴν ἀλήθεια» και μια διαφορετική διέξοδο στα αδιέξοδα και τα διλήμματα κοινό των μαθητών και μαθητριών μας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και τέλος η, κατά το θέλημα του Θεού ποιμαντική καθημερινότητά μας, κατέδειξαν την απαραίτητη διασύνδεση της πεποίθησης και της γνώσης με το παράδειγμα και την έμπρακτη απόδειξη, ώστε να πάρει σάρκα και οστά αυτό που υπήρχε και υπάρχει ως ζώσα και αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα στην Ορθόδοξη πίστη και λατρεία. Παράλληλα επισκεπτόμενοι ως προσκυνητές διάφορα μοναστήρια της πατρίδας μας, παρατηρούσαμε τη διαφορετική στάση των μοναχών/μοναζουσών έναντι του φυσικού περιβάλλοντος, η οποία έβγαινε αβίαστα και όχι στοχευμένα και επιτηδευμένα για λόγους ιδεολογικούς-οικολογικούς. Ιδιαίτερα εντυπωσιαστήκαμε από την Ιερά Μονή Χρυσοπηγής Χανίων, το έργο της οποίας γνωρίσαμε αρχικά μέσω της προσωπικής μας γνωριμίας με την Καθηγουμένη της Γερόντισσα Θεοξένη, στο πλαίσιο ενός Συνεδρίου που είχε οργανώσει το 2005 το Γραφείο Νεότητος της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών.

[75] Βλ. άρθρο μας: **E. Markantonis**, *The Educational Program: "The use of plants in the worship of the Orthodox Church" and its contribution in shaping values of sustainability*, The Ecumenical Review, Vol. 70, N. 4, December 2018, pp. 738-750

Μέσα από κάθε ένα από αυτά τα μονοπάτια και αυτή την τελευταία «συγκυρία» οδηγηθήκαμε στο να θελήσουμε να μελετήσουμε βαθύτερα το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος και μάλιστα να μελετήσουμε τα μοναστήρια της Κρήτης (στα οποία περιλαμβάνεται η Μονή Χρυσοπηγής) και τη σχέση τους με τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Τούς προβληματισμούς και την επιθυμία μας για έρευνα αποδέχθηκε ο Καθηγητής της Ηθικής του Τμήματος Θεολογίας, Θεολογικής Σχολής ΕΚΠΑ κ. Κωνσταντίνος Κορναράκης, ο οποίος ευχαρίστως ανέλαβε να μας καθοδηγήσει στην εκπόνηση ετούτης της Διδακτορικής Διατριβής.

Η σημασία και η αξία της συγκεκριμένης έρευνας από επιστημονικής άποψης εδράζεται στο πρωτότυπο του χαρακτήρα της, καθώς αποτελεί την πρώτη έρευνα με αυτό το περιεχόμενο, τουλάχιστον στον ελλαδικό χώρο. Δεν έχει πραγματοποιηθεί παρόμοια έρευνα σε τέτοια κλίμακα και θεωρούμε ότι θα συμβάλλει και στη Θεολογική επιστήμη, όπως προαναφέραμε, αλλά και στην ανάδειξη του μοναστικού ήθους ως ένα ζωντανό και απτό παράδειγμα ότι η υιοθέτηση ενός «βιώσιμου τρόπου ζωής» σε μικρές κοινότητες είναι εφικτή.

Αξιοποιώντας τα στοιχεία από κάθε «Μελέτη Περίπτωσης» και τα συνολικά συμπεράσματα της έρευνας, το επόμενο βήμα ευελπιστούμε να έλθει φυσικά και αβίαστα και να αφορά στην επέκταση και εφαρμογή των ευρημάτων και σε μεγαλύτερες/μεγάλες κοινότητες (π.χ. ενορίες). Με απώτερο σκοπό την ενασχόληση σε παγκόσμια κλίμακα με τα υφιστάμενα περιβαλλοντικά προβλήματα και από μια διαφορετική οπτική, που έχει εφαρμοστεί και παράγει απτά και μετρήσιμα αποτελέσματα.

Η χρησιμότητα του πονήματός μας έγκειται στη δυνατότητα να αποτυπώσει, με επιστημονικά τεκμηριωμένο και αποδεκτό τρόπο, αφ’ ενός τα κοινά σημεία και τις συγκλίσεις του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους και των αξιών της Βιώσιμης Ανάπτυξης, αφ’ ετέρου τον βαθμό στον οποίο συμβάλλουν τα μοναστήρια της Κρήτης στην επίτευξη των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 που έχει θέσει ο Ο.Η.Ε., ώστε να αποτελέσει το εφαλτήριο για περαιτέρω έρευνα και αξιοποίηση των συμπερασμάτων με ταυτόχρονα βραχυπρόθεσμο αλλά και μακροπρόθεσμο όφελος.

γ. Σκοπός, Στόχοι και Ερευνητικά Ερωτήματα

Ο Σκοπός της έρευνάς μας είναι: Να αναδειχθεί η σύζευξη του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους -όπως βιώνεται στις Ορθόδοξες Μονές- με τις Αρχές της Βιώσιμης

Ανάπτυξης[76], καθώς και η συμβολή του στην επίτευξη των 17 Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης έως το 2030.

Οι Στόχοι της έρευνάς μας είναι:

1. Να επισημανθούν τα κοινά στοιχεία του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους και των Αρχών στις οποίες βασίζεται η Βιώσιμη Ανάπτυξη
2. Να προσδιοριστεί η συμβολή του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους στην επίτευξη των 17 Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης ως το 2030
3. Να μελετηθεί ποιοι από τους 17 Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης ικανοποιούνται από τα μοναστήρια της Κρήτης

Τα Ερευνητικά Ερωτήματα τα οποία καλούμαστε να διερευνήσουμε και να απαντήσουμε είναι:

I. Ποια είναι τα κοινά στοιχεία του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους και των Αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης;
II. Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος συμβάλλει στην επίτευξη των 17 Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης έως το 2030;
III. Ποιους από τους 17 Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης έως το 2030, ικανοποιούν τα μοναστήρια της Κρήτης;
IV. Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος προωθεί τον μετασχηματισμό (transformation) προς έναν «βιώσιμο τρόπο ζωής», που είναι ο καταληκτικός σκοπός των 17 Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης ως το 2030;

δ. Σύντομη Μεθοδολογία

Μετά από βιβλιογραφική έρευνα για το θέμα μας, διαμορφώσαμε τον σκοπό, τους στόχους και τα ερευνητικά ερωτήματα της Διατριβής. Στη συνέχεια θεωρήσαμε, προκειμένου να απαντήσουμε στα ερευνητικά ερωτήματα III και VI, ότι είναι αναγκαίο να

[76] Οι Αρχές στις οποίες βασίζεται η Βιώσιμη Ανάπτυξη είναι: 1. Αρχή της Δημόσιας Οικολογικής Τάξεως, 2. Αρχή της Βιωσιμότητος, 3. Αρχή του Σεβασμού της Φέρουσας Ικανότητας των Οικοσυστημάτων, 4. Αρχή της Υποχρεωτικής Αποκατάστασης Διαταραχθέντων Οικοσυστημάτων, 5.Αρχή της Προστασίας της Βιοποικιλότητας, 6.Αρχή της Κοινής Φυσικής Κληρονομιάς, 7. Αρχή της Ήπιας Ανάπτυξης των Ευπαθών Οικοσυστημάτων, 8. Αρχή της Χωρονομίας, 9. Αρχή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, 10. Αρχή του Βιώσιμου Αστικού Περιβάλλοντος, 11. Αρχή του Φυσικού Κάλλους, 12. Αρχή της Οικολογικής Συνειδήσεως, 13. Αρχή της Ορθής Διαχείρισης του Ανθρώπινου Δυναμικού, 14. Αρχή της Ανάπτυξης των Ανθρώπινων Γνώσεων και Δεξιοτήτων, 15. Αρχή της Συμμετοχικότητας. Βλ. περισσότερα στην § 4.4 της παρούσας Διατριβής.

πραγματοποιήσουμε εμπειρική έρευνα μεικτή, ποιοτικού και ποσοτικού χαρακτήρα σε όσο το δυνατόν περισσότερα μοναστήρια της Κρήτης, ακολουθώντας τη μεθοδολογία της «Πολλαπλής Μελέτης Περίπτωσης», μέσω συμπλήρωσης ερωτηματολογίου, συνεντεύξεων και επιτόπιων καταγραφών. Έτσι πραγματοποιήσαμε πέντε επισκέψεις στην Κρήτη και επισκεφθήκαμε κατά τη διάρκεια των επισκέψεων αυτών 37 Μονές. Αφού συλλέξαμε τα ερευνητικά δεδομένα, τα επεξεργαστήκαμε, τα αναλύσαμε και καταλήξαμε στα συμπεράσματα.

ε. Δομή της Διατριβής

Η Διατριβή είναι χωρισμένη σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει τα Περιεχόμενα, τις Συντομογραφίες, τον Πρόλογο, την Εισαγωγή και 4 Κεφάλαια (τα Κεφάλαια 1-4).

Η Εισαγωγή αποτελείται από τρία μέρη. Στο μέρος Ι, με τίτλο «Η οικολογική κρίση και οι προοπτικές υπέρβασής της», διευκρινίζονται και καθορίζονται το προς αντιμετώπιση οικολογικό πρόβλημα, ο υπερτοπικός και παγκόσμιος χαρακτήρας του, τα βαθύτερα αίτια που οδήγησαν σ’ αυτό, η παγκόσμια αποδοχή του υπαρκτού αδιεξόδου και των αντιφατικών ή/και ελλιπών μέτρων αντιμετώπισής του, η ευρέως παραδεκτή και αποδεδειγμένη συμβολή των θρησκειών και της θρησκευτικής πίστης στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων, ο θεωρητικός τρόπος προσέγγισης της φύσης και γενικότερα της Δημιουργίας από την Ορθόδοξη Εκκλησία με ταυτόχρονη εφαρμογή του στην πράξη από τους μοναχούς και τις μοναχές στις Ορθόδοξες Ιερές Μονές. Ακολουθεί το μέρος ΙΙ, με τίτλο «Το Ερευνητικό πρόβλημα της διατριβής και η μεθοδολογία επιλύσεώς του» στο οποίο τοποθετείται το ερευνητικό πρόβλημα που πραγματεύεται η Διατριβή και η μεθοδολογία έρευνάς του. Αναφέρονται επίσης οι λόγοι επιλογής του θέματος και η συνεισφορά της έρευνας στην επιστημονική κοινότητα, ο σκοπός, οι στόχοι και τα ερευνητικά ερωτήματα, μια σύντομη ερευνητική μεθοδολογία και περιγράφεται η δομή της διατριβής. Τέλος, στο μέρος ΙΙΙ με τίτλο «Βιβλιογραφική Ανασκόπηση», παρατίθεται η βιβλιογραφική ανασκόπηση αντίστοιχων ή παρόμοιων μελετών και δημοσιεύσεων για τη σχέση του μοναχισμού με το φυσικό περιβάλλον, τόσο για τον Ορθόδοξο μοναχισμό όσο και στον χώρο του Δυτικού Μοναχισμού.

Στο 1ο Κεφάλαιο, με τίτλο «Η Βιώσιμη Ανάπτυξη και η σύγχρονη εκδοχή της, ως υπέρβαση των Παγκόσμιων Περιβαλλοντικών και Κοινωνικών προβλημάτων», αρχικά προσδιορίζεται εννοιολογικά η Βιώσιμη Ανάπτυξη και παρουσιάζεται η εξέλιξη και διαμόρφωσή της τα τελευταία 40 χρόνια, μέσω των Παγκόσμιων Διασκέψεων που πραγματοποιήθηκαν. Ακολουθεί η αναλυτική παρουσίαση των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030, αναφέρονται τα βασικά θέματα που διαπραγματεύονται οι 17 Στόχοι και στη συνέχεια οι Αρχές οι οποίες διέπουν τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.

Στο 2ο Κεφάλαιο, με τίτλο «Η Ορθόδοξη Θεολογία και Παράδοση για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και την υπέρβαση των Παγκόσμιων Περιβαλλοντικών και Κοινωνικών προβλημάτων». Αρχικά παρουσιάζονται οι αναφορές στις έννοιες της Βιώσιμης Ανάπτυξης και της Αειφορίας στα επίσημα κείμενα της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Στη συνέχεια παρατίθεται εν συντομία η θεολογική βάση της οικολογικής κρίσης και των σύγχρονων παγκόσμιων περιβαλλοντικών και κοινωνικών προβλημάτων.

Στο 3ο Κεφάλαιο, που έχει τίτλο «Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος ως παράδειγμα υπέρβασης της οικολογικής κρίσης», αρχικά παρατίθενται παραδείγματα αειφόρων πρακτικών και βιώσιμου τρόπου ζωής από τις απαρχές του μοναχισμού μέχρι σήμερα. Ακολούθως αποτυπώνεται η έννοια του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους και των χαρακτηριστικών του, αναδεικνύεται ποια είναι η σχέση και η στάση του μοναχισμού απέναντι στον φυσικό κόσμο και αποσαφηνίζεται η περιβαλλοντική διάσταση του μοναστικού ήθους.

Στο 4ο Κεφάλαιο, με τίτλο «Το Ορθόδοξο μοναστικό Ήθος, σε σχέση με τις Αρχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης και τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030», γίνεται λόγος για τη σχέση του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους και των αξιών στις οποίες στηρίζεται και προάγει η Βιώσιμη Ανάπτυξη, εντοπίζονται τα κοινά σημεία και ακολούθως διασαφηνίζεται σε ποιους από τους 17 Στόχους (και 169 Επιμέρους Στόχους) για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη δυνητικά συμβάλλει το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος.

Το δεύτερο μέρος της Διατριβής περιλαμβάνει 5 Κεφάλαια (τα Κεφάλαια 5-9) και εμπεριέχει την εμπειρική έρευνα στα μοναστήρια της Κρήτης και τα Συμπεράσματα της Διατριβής.

Στο 5ο Κεφάλαιο, με τίτλο «Η Έρευνα στα Μοναστήρια της Κρήτης», περιγράφεται αρχικά ο σχεδιασμός της ερευνητικής διαδικασίας και πιο συγκεκριμένα: α) ο σκοπός και

τα ερευνητικά ερωτήματα της εμπειρικής έρευνας, β) η συλλογιστική της έρευνας, γ) ο ορισμός της μονάδας ανάλυσης και δ) τα κριτήρια επιλογής του δείγματος. Ακολουθούν οι θεματικοί άξονες της ποιοτικής ανάλυσης της έρευνας, με τη θεωρητική τεκμηρίωσή τους. Στη συνέχεια παρατίθενται τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή των δεδομένων και ιδιαιτέρως η σύνταξη και η περιγραφή του ερωτηματολογίου. Κατόπιν παρουσιάζεται η διεξαγωγή της έρευνας και το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την παρουσίαση του τρόπου ανάλυσης των δεδομένων της έρευνας.

Στο 6^{ο} Κεφάλαιο, με τίτλο «Τα δεδομένα/ευρήματα της Έρευνας», παρουσιάζονται περιγραφικά τα συλλεχθέντα δεδομένα της έρευνας για τις 37 «Μελέτες Περίπτωσης» των Μονών της Κρήτης.

Στο 7^{ο} Κεφάλαιο, με τίτλο «Ανάλυση δεδομένων-Ευρήματα της Έρευνας», παρουσιάζονται τα αποτελέσματα μετά την επεξεργασία των συλλεχθέντων δεδομένων και γίνεται η ανάλυσή τους, ώστε να συνδεθούν με τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030.

Ακολουθεί το 8^{ο} Κεφάλαιο, με τίτλο «Συζήτηση επί των ευρημάτων και των αποτελεσμάτων της έρευνας», στο οποίο παρουσιάζονται η συζήτηση επί των αποτελεσμάτων της έρευνας, η απάντηση στο 4^{ο} Ερευνητικό Ερώτημα, για το αν θα μπορούσε να διατυπωθεί το συμπέρασμα ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος συμβάλλει στη μεταμόρφωση του ανθρώπου προς έναν «βιώσιμο τρόπο ζωής», η σύγκριση με άλλες έρευνες, καθώς και οι περιορισμοί της έρευνας.

Στο 9^{ο} Κεφάλαιο με τίτλο «Συμπεράσματα», παρατίθενται τα Συμπεράσματα της Διατριβής και στη συνέχεια ακολουθούν τα Ευρετήρια Διαγραμμάτων και Πινάκων, η Βιβλιογραφία και το Παράρτημα που περιέχει το Ερωτηματολόγιο της έρευνας, τα κείμενα των συνεντεύξεων και αναλυτικά τους 17 Στόχους (και τους 169 Επιμέρους Στόχους) για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030.

III. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Από την εξέταση της Ελληνικής και διεθνούς Βιβλιογραφίας για τη σχέση της Ορθόδοξης μοναστικής παράδοσης με την προστασία του Περιβάλλοντος και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη φαίνεται ότι δεν έχει πραγματοποιηθεί κάποια συστηματική έρευνα για μεγάλο πλήθος μοναστηριών. Ωστόσο έχουν δημοσιευθεί αναφορές στά θέματα αυτά, τις οποίες και παραθέτουμε παρακάτω.

Οι πρώτες αναφορές γίνονται στο Διορθόδοξο Συνέδριο για την Προστασία του Φυσικού Περιβάλλοντος με τίτλο: «Για να ζήσει η Δημιουργία του Θεού», που πραγματοποιήθηκε τον Νοέμβριο του 1991 στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης και τα Πρακτικά του εκδόθηκαν το 1992 στην Αγγλική γλώσσα από το Οικουμενικό Πατριαρχείο[77]. Συμπεριλαμβάνονται αρχικά η εισήγηση του Ιερομονάχου Μακαρίου Σιμωνοπετρίτη με θέμα: «Ο Μοναχός και η φύση στην Ορθόδοξη Παράδοση»[78], στην οποία γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στο πώς η συναίσθηση της προσωπικής ευθύνης και η μοναχική άσκηση οδηγούν στη μετάνοια και στην αλλαγή της θεώρησης του υλικού κόσμου και επομένως στην αποκατάσταση της αρμονικής σχέσης του ανθρώπου με ολόκληρη τη φύση. Ακολουθεί η εισήγηση της Μοναχής Θεοξένης με θέμα: «Η Ορθόδοξη Μοναχική Παράδοση και η σχέση του ανθρώπου με το Περιβάλλον»[79], όπου παρουσιάζονται οι πρακτικές εφαρμογές των εννοιών του ευχαριστιακού και ασκητικού ήθους της Ορθόδοξης μοναστικής παράδοσης, όπως υλοποιούνται στην Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής-Χρυσοπηγής Χανίων.

Στη συνέχεια από την έκδοση του Οικουμενικού Πατριαρχείου με τίτλο: «Τα Σά εκ των Σων Σοι προσφέρομεν … - Η Ορθοδοξία και το Οικολογικό Πρόβλημα»[80] όπου μεταξύ

---

[77] Βλ. *So that God' Creation Might Live – Proceedings of the Inter-Orthodox Conference on Environmental Protection*, The Orthodox Academy of Crete, Nov. 1991, Ed. Ecumenical Patriarchate of Constantinople, 1992

[78] Βλ. **Fr. Makarios**, *The Monk and the Nature in the Orthodox Tradition*, in *So that God' Creation Might Live – Proceedings of the Inter-Orthodox Conference on Environmental Protection*, The Orthodox Academy of Crete, Nov. 1991, Ed. Ecumenical Patriarchate of Constantinople, 1992, pp. 41-47, Πρβλ. **Ιερομ. Μακαρίου**, *Ο μοναχός και η φύση στην Ορθόδοξη Παράδοση*, Περ. Παράδοση, 1 (1992), σσ. 8-15

[79] Βλ. **Sis. Theoxeni**, *The Orthodox Monastic Tradition and Our Relation to the Natural Environment*, in *So that God' Creation Might Live – Proceedings of the Inter-Orthodox Conference on Environmental Protection*, The Orthodox Academy of Crete, Nov. 1991, Ed. Ecumenical Patriarchate of Constantinople, 1992, pp. 49-52, Πρβλ. **Μον. Θεοξένης**, *Η Ορθόδοξη μοναχική παράδοση και η σχέση του ανθρώπου με το Περιβάλλον*, Περ. Παράδοση, 1 (1992), σσ. 16-19

[80] Βλ. *«Τα Σα εκ των Σων Σοι προσφέρομεν …» - Η Ορθοδοξία και το Οικολογικό Πρόβλημα*, Εκδ. Οικουμενικού Πατριαρχείου (με την υποστήριξη του WWF), 1991, σσ. 16-17

άλλων, γίνεται λόγος για «Το Σχέδιο της Ορμύλιας-Η πρόταση της Ορμύλιας». Πρόκειται για την Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Ιερά Γυναικεία Κοινοβιακή Μονή Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Ορμύλιας (Μετοχίου Ι. Μονής Σίμωνος Πέτρας Αγίου Όρους) και το πρόγραμμα που ξεκίνησε εκεί το 1990, το οποίο αφορούσε σε οικολογικές εφαρμογές (όπως η βιολογική γεωργία) στην μοναστηριακή έκταση 300 στρεμμάτων, με στόχο να ενεργήσει ως καταλύτης για τα γειτονικά μοναστήρια και να αποτελέσει παράδειγμα στα γύρω χωριά και στην τοπική κοινωνία[81].

Στο βιβλίο των Θύμιου Παπαγιάννη και Ιερομονάχου Ελισσαίου με τίτλο «Φυσικός χώρος και Μοναχισμός»[82] γίνεται αναφορά στο Ορθόδοξο περιβαλλοντικό μοναστικό ήθος και την περιβαλλοντική ευαισθησία των αγιορειτών Πατέρων. Στη συνέχεια γίνεται συγκεκριμένη αναφορά στην περίπτωση της Μονής Σίμωνος Πέτρας και στο νέο πρόγραμμα οικολογικής διαχείρισης, το οποίο εφαρμόζεται μετά το 1990 μέχρι σήμερα στη Μονή.

Στον συλλογικό τόμο που επιμελήθηκαν οι Μιχάλης Σκούρτος και Κώστας Σοφούλης, με τίτλο «Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα», περιλαμβάνεται το κείμενο του Αντωνίου Δικαίου με θέμα: «Το Χριστιανικό τοπίο στα νησιά του Αιγαίου»[83], στο οποίο υπάρχουν σημαντικές αναφορές για τον σημαντικό ρόλο και την προσφορά των Ορθόδοξων μοναστηριών των νησιών του Αιγαίου στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή της περιοχής. Αναφέρεται ότι οι μοναχοί δεν περιορίζονταν στη λατρεία, αλλά με σεβασμό προς το περιβάλλον, πρωτοστατούσαν στις καλλιέργειες εκχερσώνοντας εδάφη, εισάγοντας νέα καλλιεργούμενα είδη και εφαρμόζοντας μεθόδους βιώσιμης ανάπτυξης

[81] Από τη σχετική Ιστοσελίδα, πληροφορούμαστε για τις προσπάθειες αυτές της Μονής, η οποία, ακολουθώντας την αγιορείτικη παράδοση του φιλοπεριβαλλοντικού ήθους, ανέπτυξε πλούσια οικολογική δραστηριότητα, η οποία συμβαδίζει ακριβώς με τις αρχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Με απόλυτο σεβασμό στην αρχιτεκτονική παράδοση και με φυσικά υλικά, αναστηλώθηκαν και συντηρήθηκαν τα παλαιότερα κτίσματα του πρώην Βατοπαιδινού Μετοχίου και οικοδομήθηκαν τα νέα. Αξιοποιήθηκαν οι χέρσες καλλιεργούμενες εκτάσεις και από το 1990 εφαρμόστηκαν οι αρχές της βιολογικής γεωργίας και καλλιεργούνται ελιές, οπωροφόρα δέντρα και εποχιακά λαχανικά. Εκτρέφονται αιγοπρόβατα και πουλερικά και παρασκευάζονται γαλακτοκομικά προϊόντα. Βλ. Ιστοσελίδα: https://www.ormyliamonastery.com/el/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2021). Επίσης στο πωλητήριο της Μονής διατίθενται χειροποίητα από την αδελφότητα βιολογικά προϊόντα: ζυμαρικά, τραχανάς, ελαιόλαδο, ελιές, μαρμελάδες, βότανα, λικέρ, καθώς και βότανα και φυσικά προϊόντα ατομικής φροντίδας. Βλ. Ιστοσελίδα: https://www.ormyliamonastery.com/el/product-category/proionta/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

[82] Βλ. **Θ. Παπαγιάννη–Ελισσαίου Ι.**, *Φυσικός Χώρος και Μοναχισμός – Η διατήρηση της Βυζαντινής παράδοσης στο Άγιον Όρος*, Εκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, Αθήνα 1994

[83] Βλ. **Α. Δικαίου**, *Το Χριστιανικό τοπίο στα νησιά του Αιγαίου*, στο **Μ. Σκούρτου & Κ. Σοφούλη** (επιμ.), *Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα–Ανάλυση του Περιβαλλοντικού Προβλήματος από την πλευρά των Κοινωνικών Επιστημών*, Εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 1995, σσ. 321-339

στο άνυδρο περιβάλλον των νησιών. Επίσης σημειώνεται ότι η πνευματική και οικονομική ζωή των νησιωτικών κοινοτήτων οργανώνονταν κυρίως γύρω από τα μοναστήρια, τα οποία και φρόντιζαν για την πληρωμή των φόρων, την αγορά σπόρων, γεωργικών ειδών και ζώων κ.ά.

Στη συλλογή κειμένων που επιμελήθηκαν η Θεοδότα Νάντσου και ο Μωυσής Κουρουζίδης με τίτλο «Οικολογία και Εκκλησία – Κείμενα και Βιβλιογραφία»[84] και εκδόθηκαν το 1999 περιλαμβάνονται δύο κείμενα σχετικά με τα θέματα που διαπραγματευόμαστε. Στο πρώτο, με θέμα: «Ασκητισμός και Περιβάλλον»[85] ο Μοναχός Σπυρίδων Μικραγιαννανίτης τονίζει τον πολύ σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν η φύση και το περιβάλλον στο οποίο ασκείται ο μοναχός, αποτελώντας γι' αυτόν πηγή έμπνευσης για τη δοξολογία του Θεού και τη συνέχιση των ασκητικών του παλαισμάτων. Επίσης, λόγω του ότι η κατοικία του μοναχού είναι πιο κοντά στη φύση, συναισθάνεται εντονότερα την υποχρέωσή του να τη διαφυλάξει. Στο δεύτερο κείμενο της Γερόντισσας Θεοξένης Καθηγουμένης της Ι. Μ. Χρυσοπηγής Χανίων με θέμα: «Βιολογική γεωργία και οικολογική διαχείριση του φυσικού χώρου στην Ιερά Μονή Χρυσοπηγής»[86], περιγράφονται με λεπτομέρειες οι συγκεκριμένες δράσεις της Μονής, η οποία από το 1992 προσπαθεί να εφαρμόσει ακριβώς τις υποδείξεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου για την ευχαριστιακή και ασκητική χρήση του κόσμου. Στο κείμενο διαφαίνεται επίσης ότι με τις δράσεις αυτές η Μονή φιλοδοξεί αφ' ενός να αποτελέσει παράδειγμα για άλλα μοναστήρια, ώστε να ακολουθήσουν αυτήν την κατεύθυνση και αφ' ετέρου, με το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης που δημιούργησε, να μεταλαμπαδεύσει τις αξίες αυτές στη νέα γενιά που το επισκέπτεται.

Στον τόμο με τίτλο «Ιερόν Στηλογράφημα»[87], που εκδόθηκε το 2000, περιέχονται κείμενα ομιλιών του Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου που εκφωνήθηκαν κατά

---

[84] Βλ. **Θ. Νάντσου, Μ. Κουρουζίδη** (επιμ.), *Οικολογία και Εκκλησία- Κείμενα και Βιβλιογραφία*, Εκδ. Ευώνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη-Ηλίβατον, Αθήνα 1999

[85] Βλ. **Σπυρίδωνος μον.**, Ασκητισμός και Περιβάλλον, στο **Θ. Νάντσου, Μ. Κουρουζίδη** (επιμ.), *Οικολογία και Εκκλησία- Κείμενα και Βιβλιογραφία*, Εκδ. Ευώνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη-Ηλίβατον, Αθήνα 1999, σσ. 87-90

[86] Βλ. **Θεοξένης μον.**, *Βιολογική γεωργία και οικολογική διαχείριση του φυσικού χώρου στην Ι. Μονή Χρυσοπηγής*, στο **Θ. Νάντσου, Μ. Κουρουζίδη** (επιμ.), *Οικολογία και Εκκλησία- Κείμενα και Βιβλιογραφία*, Εκδ. Ευώνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη-Ηλίβατον, Αθήνα 1999, σσ. 91-95

[87] Βλ. **Βαρθολομαίου Πατρ.**, *Ιερόν Στηλογράφημα – συναγωγή Λόγων και Κειμένων περί της μακαρίας των μοναχών βιοτής*, Εκδ. Ευεργέτιδος-Ι. Μ. Αγ. Παρασκευής Μαζίου, Μέγαρα 2000

τις επισκέψεις του σε διάφορα μοναστήρια. Σε αρκετούς λόγους του προς τους μοναχούς και τις μοναχές, αναφέρεται στην ορθή σχέση των μοναχών με τον υλικό κόσμο[88], προτρέποντάς τους να συνεχίζουν τη μακραίωνη ευεργετική για το περιβάλλον Ορθόδοξη μοναστική παράδοση.

Τον Σεπτέμβριο του 2000 πραγματοποιήθηκε στα Μετέωρα το Πανελλήνιο Μοναστικό Συνέδριο με θέμα: «Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας», τα Πρακτικά του οποίου εκδόθηκαν από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος το 2003[89]. Μεταξύ των εισηγήσεων περιλαμβάνονται και τρεις εισηγήσεις που αφορούν στη σχέση του μοναχισμού με το Περιβάλλον και τα προβλήματά του.

Στην πρώτη εισήγηση της Μοναχής Μακρίνας, Καθηγουμένης της Ι. Μονής «Παναγία του Έβρου» με θέμα: «Μοναχική ζωή και καταναλωτική κοινωνία»[90], διερευνάται η σχέση του μοναχισμού με τον καταναλωτισμό που διακρίνει τη σύγχρονη κοινωνία. Παρατηρείται ότι έχει επηρεάσει τα σύγχρονα μοναστήρια και προτείνεται η επιστροφή στην ασκητική πατερική παράδοση, όχι μόνο για τους μοναχούς αλλά και για τους λαϊκούς.

Στη δεύτερη εισήγηση, με θέμα: «Η διάσωση των αρχών της Οικολογίας στον Ορθόδοξο μοναχισμό»[91], η Μοναχή Θεαρέστη από την Ιερά Μονή Χρυσοπηγής Χανίων κατ' αρχάς τονίζει ότι κάτι τέτοιο δεν γίνεται από κοινότυπη φυσιολατρία, αλλά λόγω του ότι ο μοναχός, βιώνοντας μια ζωή απόλυτης αφοσίωσης στο Θεό, διακρίνει στην Κτίση τη σφραγίδα της θεϊκής δημιουργίας. Η εν Χριστώ αναγέννηση του μοναχού αποτελεί την

---

[88] Π.χ. την ανάγκη να εφαρμόζουμε την εντολή «εργάζεσθαι και φυλάσσειν» και να προστατεύουμε την «καλή λίαν» Δημιουργία του Θεού, ή μέσω της Θείας Λατρείας αγιάζονται οι μοναχοί και έτσι δι' αυτών τα έργα τους και ολόκληρη η Κτίση. Διά των μοναχών η έρημος μετατρέπεται σε Παράδεισο και διά της ασκήσεώς τους αποκατέστησαν την διά της πτώσεως διασαλευθείσα κοινωνία ανθρώπου και αλόγων ζώων. Η ακτημοσύνη και το ασκητικό ήθος των μοναχών αποτελούν τη λύση στο βάσανο του καταναλωτισμού.

[89] Βλ. «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας»* – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14/9/2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003

[90] Βλ. **Μακρίνας μον.**, *Μοναχική ζωή και καταναλωτική κοινωνία*, στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας»* – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14/9/2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 289-295

[91] Βλ. **Θεαρέστης μον.**, *Η διάσωση των αρχών της Οικολογίας στον Ορθόδοξο μοναχισμό*, στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας»* – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14/9/2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 307-316

οδό διά της οποίας ανακαινίζεται η σχέση του με τον συνάνθρωπο και όλη την Δημιουργία. Έτσι η ασκητική ζωή που βιώνεται στα μοναστήρια γίνεται μαρτυρία και υπόδειγμα αντικαταναλωτισμού, συμβάλλοντας στη μεταμόρφωση του σύγχρονου κόσμου. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά σε παραδείγματα από τις οικολογικές δράσεις που επιτελούνται στη Μονή Χρυσοπηγής και στο πώς αυτές χρησιμοποιούνται για την ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης στους σύγχρονους ανθρώπους.

Ο Καθηγητής Ανέστης Κεσελόπουλος στην εισήγησή του στο ανωτέρω Μοναστικό Συνέδριο με θέμα: «Μοναχισμός και διάσωση της κτίσεως»[92], αρχικά αναφέρεται στα πραγματικά αίτια των σύγχρονων περιβαλλοντικών προβλημάτων και στην αδυναμία αντιμετώπισής τους από τους διεθνείς οργανισμούς. Στη συνέχεια γίνεται λόγος για την ασκητική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και ακολούθως για τους τρόπους με τους οποίους η μοναστική άσκηση μεταμορφώνει τον μοναχό όσον αφορά στη σχέση του με τον υλικό κόσμο, δίνοντας πολλά παραδείγματα από τους βίους παλαιότερων αλλά και συγχρόνων αγίων.

Στο βιβλίο του Αρχιμ. Πλακίδα Deseille «Ανατολική και Δυτική Χριστιανοσύνη» που εκδόθηκε το 2004, υπάρχει ξεχωριστό κεφάλαιο με τίτλο «Μοναστική Οικονομία και Οικολογία»[93], στο οποίο τονίζεται η προσφορά της Ορθόδοξης μοναστικής παράδοσης στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων που κυριαρχούν στον σύγχρονο δυτικό κόσμο. Επίσης παρουσιάζεται η γυναικεία μοναστική κοινότητα της Αγίας Σκέπης της Θεοτόκου του Solan (στη Νότια Γαλλία) η οποία ιδρύθηκε από τον ίδιο, είναι Μετόχιο της Ιεράς Μονής Σιμωνόπετρας του Αγίου Όρους και αποτελεί ένα σύγχρονο «οικολογικό» μοναστήρι. Η Μονή στεγάζεται από το 1992 σε προσφάτως αναπαλαιωμένα κτήρια ενός αγροκτήματος που ανήκε σε παλαιά Ρωμαιοκαθολική Μονή[94].

---

[92] Βλ. **Α. Κεσελόπουλου**, *Μοναχισμός και διάσωση της Κτίσεως*, στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας*» – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14/9/2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 317-336

[93] Βλ. **Π. Deseille** (μτφρ. Σ. Γουνελά), *Ανατολική και Δυτική Χριστιανοσύνη*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2004, σ. 226-231

[94] Όπως περαιτέρω πληροφορούμαστε από την Ιστοσελίδα της Μονής, από την αρχή άρχισαν να εφαρμόζονται στις καλλιεργούμενες εκτάσεις μέθοδοι βιολογικής γεωργίας (αμπέλια, ελαιόδεντρα, οπωροφόρα, λαχανόκηπος και κήπος αρωματικών φυτών) οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα την παραγωγή εξαιρετικής ποιότητας κρασιών, αλλά και μαρμελάδων και άλλων προϊόντων από τα φρούτα και τα αρωματικά φυτά. Παράλληλα εφαρμόστηκαν οι αρχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης στη διαχείριση της δασικής έκτασης που ανήκει στη Μονή, με εξαιρετικά αποτελέσματα στην αύξηση της βιοποικιλότητας. Βλ. Ιστοσελίδα της Μονής: *Le Monastere De Solan*, https://monastere-de-solan.com/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

Η έρευνα των Ράλλη Γκέκα, Κλαυδίας Κανδηλάπτη και Κώστα Τσακίρη, με θέμα «Η Περιβαλλοντική διαχείριση στον Ορθόδοξο μοναστικό βίο – Καλές πρακτικές προστασίας και ανάδειξης του περιβάλλοντος»[95], δημοσιεύθηκε στην περιοδική έκδοση του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* το 2005. Πρόκειται για την πρώτη συστηματική εμπειρική έρευνα ποιοτικού χαρακτήρα που διεξήχθη στον Ελλαδικό χώρο και η οποία στηρίχθηκε σε τηλεφωνικές και κατ' ιδίαν συνεντεύξεις. Αφορούσε στη σχέση Ελληνικών Ιερών Μονών με το Περιβάλλον και κατά πόσον αυτές είναι ευαισθητοποιημένες και λαμβάνουν αξιόλογες φιλοπεριβαλλοντικές πρωτοβουλίες.

Από έναν πρώτο μακρύ κατάλογο Ιερών Μονών, που μέσα από δευτερογενείς πηγές φαινόταν ότι είχαν κάποια σχέση με την περιβαλλοντική διαχείριση, το τελικό δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν τρεις μόνο Μονές, που είχαν υιοθετήσει «καλές πρακτικές» (Σίμωνος Πέτρας Αγίου Όρους, Προφήτη Ηλία Ηλιοβουνίων [και του Μετοχίου της Ροδιάς] Πρεβέζης και Ζωοδόχου Πηγής-Χρυσοπηγής Χανίων). Τα μοναστήρια αυτά επελέγησαν με βάση όχι μόνο τα κριτήρια της ποιότητας, της ποσότητας και της συνέπειας των περιβαλλοντικών τους προσπαθειών, αλλά και με κριτήρια όπως η γεωγραφική διασπορά, η ιστορικότητα, το φύλο των μοναχών, η δυναμικότητα, οι περιβαλλοντικές παρεμβάσεις και η βιωσιμότητά τους.

Τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η έρευνα ήταν τα ακόλουθα: Αν και τα συγκεκριμένα μοναστήρια αντικατοπτρίζοντας τη μακραίωνη σχέση του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους με το περιβάλλον, αποτελούν πολύ θετικά παραδείγματα, έχοντας υιοθετήσει και εφαρμόσει καλές πρακτικές σε τομείς όπως οι βιολογικές καλλιέργειες, η κτηνοτροφία και η ιχθυοκαλλιέργεια, η οικολογική διαχείριση των απορριμμάτων, η χρήση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, η ορθή διαχείριση προστατευόμενων περιοχών και η περιβαλλοντική εκπαίδευση, ωστόσο -όπως σημειώνεται στα συμπεράσματα- έγινε αντιληπτό ότι: α) οι ενδιαφέρουσες αυτές προσπάθειες παραμένουν ασυντόνιστες, β) η ανταλλαγή και διάχυση των καλών πρακτικών μεταξύ των ελληνικών μοναστηριών είναι περιορισμένη, γ) περιορισμένη είναι και η συνεργασία των Μονών με άλλους

[95] Βλ. **Ρ. Γκέκα, Κ. Κανδηλάπτη, & Κ. Τσακίρη**, *Η Περιβαλλοντική διαχείριση στον Ορθόδοξο μοναστικό βίο – Καλές πρακτικές προστασίας και ανάδειξης του περιβάλλοντος*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 118 (2005), σσ. 119-143

κοινωνικούς και επιστημονικούς φορείς με παρόμοιο προσανατολισμό και δ) παρατηρήθηκε δυστοκία στην υποβολή προτάσεων σε εθνικά και Ευρωπαϊκά Προγράμματα υποβοήθησης των δράσεών τους.

Στο πλαίσιο της Διεθνούς Ένωσης για την Προστασία της Φύσης (IUCN)[96], η «Πρωτοβουλία της Δήλου»[97] εξέδωσε το 2007 τα Πρακτικά του 1ου Εργαστηρίου (Workshop) που είχε οργανώσει στο Ρωμαιοκαθολικό μοναστήρι του Montserrat της Ισπανίας το 2006 με θέμα: «Προστατευόμενες Περιοχές και Πνευματικότητα»[98]. Στην έκδοση αυτή μετά τα εισαγωγικά κείμενα, αρχικά περιλαμβάνονται πέντε ομιλίες, που παρέχουν ένα εννοιολογικό πλαίσιο για όλα τα θέματα που συζητήθηκαν στο Εργαστήριο: Σχέση μεταξύ Φύσης και Πνευματικότητας, Προστατευόμενες Περιοχές και Ιερές Τοποθεσίες ιθαγενών και παραδοσιακών λαών, Πνευματικές Αξίες στην ιστορία των προστατευόμενων περιοχών στην Ισπανία, Η συμβολή των ιερών φυσικών τόπων στη διατήρηση της φύσης και, τέλος, Η ιδιαίτερη εμπειρία του Προγράμματος «Ιερά Όρη» σε διάφορα εθνικά πάρκα. Ακολουθεί παρουσίαση της μελέτης περίπτωσης της Μονής και της προστατευόμενης περιοχής Montserrat και στη συνέχεια παρουσιάζονται εννέα μελέτες περίπτωσης ιερών περιοχών από τη Φινλανδία, την Ελλάδα, την Ανδαλουσία, τη Σκωτία, τη Ρουμανία και τις ΗΠΑ.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εισηγήσεις για τα τις Ορθόδοξες μοναστικές περιοχές: α) των Μετεώρων[99], β) του Αγίου Όρους[100] και γ) του Φυσικού

[96] Βλ. *International Union for Conservation of Nature*, στην Ιστοσελίδα https://www.iucn.org/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

[97] Η «Πρωτοβουλία της Δήλου» (Delos Initiative) εστιάζει στους ιερούς φυσικούς χώρους σε ανεπτυγμένες χώρες σε όλο τον κόσμο (Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Καναδά, Ιαπωνία, ευρωπαϊκές χώρες και Η.Π.Α.). Κύριος σκοπός της είναι να βοηθήσει στη διατήρηση τόσο της ιερότητας όσο και της βιοποικιλότητας αυτών των τοποθεσιών, μέσω της κατανόησης της περίπλοκης σχέσης μεταξύ πνευματικών, πολιτιστικών και φυσικών αξιών. Βλ. *The Delos Initiative*, στην Ιστοσελίδα https://delos-initiative.med-ina.org/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

[98] Βλ. **J-M. Mallarach & T. Papayannis** (eds.), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007

[99] Βλ. **I. Lyratzaki**, *Meteora World Heritage Site*, στο **J.-M. Mallarach & T. Papayannis** (eds.), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l' Abadia de Montserrat, 2007, pp. 251-261

[100] Βλ. **T. Papayannis**, *Mount Athos*, στο **J.-M. Mallarach & T. Papayannis** (eds.), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 263-277

Πάρκου Venatori Neamt Ρουμανίας[101] (στο οποίο περιλαμβάνονται 16 μεγάλες Ορθόδοξες Μονές και πολλά ερημητήρια). Στις εισηγήσεις παρουσιάζονται οι πνευματικές και πολιτιστικές αξίες που έχουν διαμορφώσει αλλά και διαμορφωθεί στις τοπικές κοινωνίες μέσω αυτών των Μονών. Επίσης αναφέρεται η πολύ σημαντική συνεισφορά των Μονών στην προστασία και διαφύλαξη του περιβάλλοντος στις περιοχές αυτές[102], τα προβλήματα που μπορεί να επηρεάζουν την ποιότητα του τοπικού περιβάλλοντος, όπως και προτάσεις για βελτιώσεις, στην κατεύθυνση της Βιώσιμης Ανάπτυξης.

Στη συνέχεια το επόμενο έτος, 2007, η «Πρωτοβουλία της Δήλου» οργάνωσε ένα 2^{ο} Εργαστήριο στην Ουρανούπολη της Χαλκιδικής, με θέμα: «Οι ιερές διαστάσεις των Προστατευόμενων Περιοχών», τα Πρακτικά του οποίου εκδόθηκαν το 2009[103]. Στον τόμο αυτό παρουσιάζονται «μελέτες περίπτωσης» που αφορούν χριστιανικά μοναστήρια -Ορθόδοξα και Ρωμαιοκαθολικά- αλλά και «ιερούς τόπους» άλλων θρησκειών (π.χ. Αβορίγινων στην Αυστραλία, Ινδιάνων στις Η.Π.Α., Μουσουλμάνων στο Μαρόκο και Βουδιστών στην Κορέα).

Ενδιαφέρον έχουν πέντε από αυτές τις «μελέτες περίπτωσης», που αφορούν σε ισάριθμες Ορθόδοξες μοναστικές περιοχές. Κατ' αρχάς στο άρθρο των Alexander Davydov, Ivan Bolotov και Galina Mikhailova, με τίτλο: «Νήσοι Solovetsky: ένας ιερός τόπος περιτριγυρισμένος από τον Αρκτικό Ωκεανό»[104] παρουσιάζεται η μοναστική περιοχή των νήσων Solovetsky, στη Λευκή θάλασσα στη Βόρεια ευρωπαϊκή Ρωσία, όπου τον 13^{ο}-14^{ο} αιώνα ιδρύθηκαν εκεί αρχικά πολλά ερημητήρια και στη συνέχεια η Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, τα οποία αποτελούν σύμβολο της Ρωσικής μοναστικής παράδοσης. Αναφέρεται ότι το 1822 στο ερημητήριο του Αγ. Μακαρίου φυτεύτηκε βοτανικός κήπος με 426 είδη -μεταξύ των οποίων πολλά φαρμακευτικά που

[101] Βλ. **Catanoiu Sebastian**, *Vanatori Neamt Natural Park*, στο **J.-M. Mallarach & T. Papayannis** (eds.), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 289-309

[102] Λόγω της ιερότητας που αποπνέουν οι μοναστικοί αυτοί χώροι και του σεβασμού προς τη φύση που εμπνέει αυτή

[103] Βλ. **T. Papayannis and J.-M. Mallarach** (eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas: Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative – Ouranoupolis 2007*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Athens, Greece: Med-INA, 2009

[104] Βλ. **A. Davydov**-**I. Bolotov**-**G. Mikhailova**, *Solovetsky Islands: a holy land surrounded by the Arctic Ocean, Russian Federation*, στο **T. Papayannis & J.-M. Mallarach** (Eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas -Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative (Ouranoupolis 2007),* Ed: IUCN, Gland, Switzerland and the Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (Med-INA), Athens, Greece, pp. 89-103

χρησιμοποιούνταν για την παρασκευή φαρμάκων-, τα οποία αναπτύχθηκαν παρόλο που η περιοχή ανήκει στον αρκτικό κύκλο με χαμηλές θερμοκρασίες. Το σοβιετικό κράτος μετέτρεψε τη Μονή σε φυλακή, όμως επαναλειτούργησε ως μοναστήρι από το 1990 και τα νησιά Solovetsky έχουν χαρακτηριστεί Προστατευόμενη Περιοχή και συγχρόνως Χώρος Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς από την UNESCO. Στο άρθρο τονίζεται η σημασία της ανάληψης της διαχείρισης της περιοχής από τη Μονή, ώστε να διασφαλιστεί η παράλληλη διατήρηση της πνευματικής και φυσικής κληρονομιάς της.

Σε άρθρο που υπογράφουν οι Ιωάννης Φιλίππου και Κωνσταντίνος Κοντός με τίτλο: «Η προστατευόμενη περιοχή της χερσονήσου του Αγίου Όρους-Άθω»[105], αναφέρεται ότι οι μοναχοί του Αγίου Όρους έχοντας αφιερώσει τη ζωή τους στη λατρεία του Θεού, είναι ευαισθητοποιημένοι περιβαλλοντικά και αυτό εκφράζεται μέσω της προσπάθειας διατήρησης του φυσικού περιβάλλοντος στο οποίο ζουν. Επισημαίνεται ότι η Ιερά Κοινότης -το διοικητικό όργανο της Αγιορείτικης αυτόνομης πολιτείας- σέβεται το φυσικό περιβάλλον της περιοχής, γνωρίζει τη σημασία της διατήρησης της φύσης, την οποία θεωρεί δώρο του Θεού και έχει επανειλημμένα εκφράσει την πρόθεσή της να συνεχίσει ενεργά να συμβάλλει στη διατήρηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς του Αγίου Όρους. Μέχρι στιγμής -μετά την μεγάλη πυρκαγιά του 1990 και την ανάπτυξη του οδικού δικτύου- έχει υλοποιήσει επιτυχώς ευρωπαϊκά προγράμματα LIFE που σχετίζονται με αποκατάσταση δασικών οικοσυστημάτων της χερσονήσου του Άθω και έχει πραγματοποιήσει μια στρατηγική Ειδική Περιβαλλοντική Μελέτη για τον προσδιορισμό των μέτρων διαχείρισης που απαιτούνται για την προστασία και την αποκατάσταση ολόκληρης της χερσονήσου με όλα τα βιοτικά και αβιοτικά συστατικά της, προωθώντας παράλληλα ένα μοντέλο ανάπτυξης συμβατό με τις περιβαλλοντικές ανησυχίες και τις οικονομικές ανάγκες της τοπικής μοναστικής κοινότητας.

Ο Sebastian Catanoiu είναι ο συντάκτης του άρθρου με τίτλο «Το Εθνικό Πάρκο Buila Vânturari,ta της επαρχίας Valcea της Ρουμανίας» [106]. Πρόκειται για ένα μικρό εθνικό

[105] Βλ. **I. Philippou - K. Kontos**, *The protected area of the peninsula of the Athos Holy Mountain*, στο **T. Papayannis & J.-M. Mallarach** (editors), *The Sacred Dimension of Protected Areas -Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative (Ouranoupolis 2007),* Ed: IUCN, Gland, Switzerland and the Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (Med-INA), Athens, Greece, pp. 107-125

[106] Βλ. **S. Catanoiu**, *Buila Vânturari,ta National Park, Valcea county, Romania,* στο **T. Papayannis & J.-M. Mallarach** (eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas -Proceedings of the Second Workshop of the*

πάρκο στα νότια Καρπάθια, το οποίο διαθέτει πλούσια πανίδα και χλωρίδα που περιλαμβάνει πολλά απειλούμενα, σπάνια και ενδημικά είδη. Η περιοχή είναι επίσης γνωστή ως «βουνό των μοναχών», αφού τους μοναδικούς ανθρώπινους οικισμούς αποτελούν έξι Ορθόδοξα μοναστήρια και αρκετές σκήτες, που χρονολογούνται από τον 15^{ο} αιώνα. Τα μοναστήρια σχηματίζουν έναν κύκλο γύρω από το Εθνικό Πάρκο, θεωρούνται οι πνευματικοί του φύλακες και διαθέτουν βιβλιοθήκες και μουσεία. Οι κύριες οικονομικές δραστηριότητες των μοναστικών κοινοτήτων είναι η συγκομιδή ξύλου και η κτηνοτροφία. Το άρθρο προτείνει να αναληφθούν προσπάθειες για μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση στη διαχείριση του πάρκου, ώστε μέσω των ισχυρών πνευματικών δεσμών μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης -που κατά παράδοση είχαν αναπτυχθεί από τους οικιστές μοναχούς-, να ενισχυθούν οι προσπάθειες διατήρησης του φυσικού και πολιτιστικού χαρακτήρα της περιοχής.

Στο άρθρο της Γερόντισσας Θεοξένης με τίτλο: «Μια ολοκληρωμένη οικολογική προσέγγιση της μοναστικής γης, η περίπτωση της Ι. Μονής Χρυσοπηγής»[107], γίνεται αναφορά στη γυναικεία κοινοβιακή Μονή των Χανίων της Κρήτης. Τονίζεται ότι από τη δεκαετία του 1990 στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις της Μονής εφαρμόζονται μέθοδοι βιολογικής γεωργίας, ενώ οι εκτάσεις των Μετοχίων Μεταμορφώσεως και Αγίας Κυριακής έχουν χαρακτηριστεί προστατευόμενη περιοχή, που φιλοξενεί μια ποικιλία φυτών και δέντρων, μερικά από τα οποία χρησιμοποιούνται στη φαρμακευτική. Εκτός από την περιβαλλοντική σημασία, σημαντική θεωρείται και η αρχαιολογική και ιστορική αξία των χώρων της Μονής. Σημειώνονται επίσης οι περαιτέρω προσπάθειες που καταβάλλει η μοναστική κοινότητα για τη διατήρηση τόσο της πνευματικής όσο και της φυσικής κληρονομιάς της περιοχής.

Επίσης το άρθρο των Josep-Maria Mallarach και Sebastian Catanoiu με τίτλο το Φυσικό Πάρκο της Μονής της Ρίλας» [108,] αναφέρεται στο μοναστήρι που ιδρύθηκε από τον

Delos Initiative (Ouranoupolis 2007), Ed: IUCN, Gland, Switzerland and the Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (Med-INA), Athens, Greece, pp. 137-152

[107] Βλ. **M. S. Theoxeni**, *An integrated ecological approach to monastic land: the case of the Holy Convent of Chrysopigi*, στο **T. Papayannis & J.-M. Mallarach** (eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas -Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative (Ouranoupolis 2007),* Ed: IUCN, Gland, Switzerland and the Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (Med-INA), Athens, Greece, pp. 153-159

[108] Βλ. **J.-M. Mallarach - S. Catanoiu**, *Rila Monastery Natural Park*, στο **T. Papayannis & J.-M. Mallarach** (eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas -Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative*

Άγιο Ιωάννη Ρίλσκι στις αρχές του 10ου αιώνα, βρίσκεται στην καρδιά ενός υπέροχου ορεινού όγκου και θεωρείται ο πιο ιερός τόπος της Βουλγαρίας. Επισημαίνεται ότι γύρω από το κτηριακό συγκρότημα της Μονής βρίσκονται και άλλα ιερά μέρη (το σπήλαιο όπου ασκήτευε ο κτήτορας, το αγίασμα και πέντε άλλα ερημητήρια). Το αναγνωρισμένο φυσικό πάρκο, το οποίο βρίσκεται μέσα σε ένα μεγαλύτερο εθνικό πάρκο, φιλοξενεί μια ποικιλία διακριτών οικοσυστημάτων (ορεινών τοπίων, λιμνών, παλαιών δασών) με πλούσια ενδημική χλωρίδα και η τοπική πανίδα περιλαμβάνει σημαντικούς πληθυσμούς λύκων και καφέ αρκούδων. Γίνεται αναφορά στους στόχους του σχεδίου διαχείρισης που εκπονήθηκε το 2003, οι οποίοι περιλαμβάνουν τη διατήρηση της πνευματικής, πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς της περιοχής, την ορθή διαχείριση των φυσικών πόρων σε σχέση με τον τουρισμό, την ευαισθητοποίηση των νέων μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων και τον συντονισμό των δράσεων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, από τη μία, και των κρατικών θεσμών, από την άλλη. Οι στόχοι αυτοί υπογραμμίζουν την ισχυρή σχέση ενότητας μεταξύ της μοναστικής κοινότητας και του φυσικού περιβάλλοντος και την επιδίωξη να διατηρηθεί ο πολύπλευρος ρόλος του πιο σημαντικού πνευματικού και πολιτιστικού και κέντρου της Βουλγαρίας.

Τον Ιούνιο του 2008 πραγματοποιήθηκε στο Κολυμπάρι Χανίων το 1ο Διεθνές Συνέδριο Οικολογικής Θεολογίας και Περιβαλλοντικής Ηθικής (ECOTHEE) που οργάνωσε η Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης. Στα Πρακτικά του Συνεδρίου που δημοσιεύτηκαν το 2009 στην αγγλική γλώσσα[109], περιλαμβάνεται η παρουσίαση της αδελφής Θεοσέμνης από την Ι. Μ. Χρυσοπηγής Χανίων με τίτλο: «Ασκητική ύπαρξη στον κόσμο: ο δρόμος προς τη διατήρηση του περιβάλλοντος»[110]. Στην εισήγηση παρουσιάζεται η σύνδεση της ορθόδοξης ασκητικής παράδοσης, με την εν Χριστώ ανακαίνιση του ανθρώπου και της δημιουργίας. Τονίζεται ότι μέσω της ασκήσεως, η οποία είναι μια πορεία συνεχούς μεταμόρφωσης, ο άνθρωπος εξαγιάζεται και έτσι προσελκύει κοντά του όλα τα πλάσματα του Θεού, επομένως μια ασκητική και ευχαριστιακή σχέση με τον κόσμο είναι ζωτική

(Ouranoupolis 2007), Ed: IUCN, Gland, Switzerland and the Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (Med-INA), Athens, Greece, pp. 173-175

[109] **L. Andrianos**, **K. Kenanidis** and **A. Papaderos** (Editors), *Ecological Theology and Environmental Ethics Vol. 1*, Institute of Theology and Ecology of Orthodox Academy of Crete, Chania 2009

[110] **S. Theosemni**, *Ascetic being in the world: the way towards the preservation of the environment*, στο **L. Andrianos**, **K. Kenanidis** and **A. Papaderos** (Editors), *Ecological Theology and Environmental Ethics Vol. 1*, Institute of Theology and Ecology of Orthodox Academy of Crete, Chania 2009, pp. 397-404

ανάγκη της εποχής μας. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στο ευρύ πρόγραμμα για την προστασία του περιβάλλοντος που εφαρμόζεται στη Μονή της Χρυσοπηγής Χανίων με στόχο τη βιωσιμότητα.

Η «Πρωτοβουλία της Δήλου» οργάνωσε και 3ο Εργαστήριο το 2010 στο Inari/Aanaar της Φινλαδίας, με θέμα: «Η ποικιλομορφία των Ιερών γαιών στην Ευρώπη», τα δε Πρακτικά εκδόθηκαν το 2012[111]. Και σε αυτό το Εργαστήριο κατεβλήθη προσπάθεια να αναδειχθεί το γεγονός ότι οι επίσημα χαρακτηρισμένες Προστατευμένες Περιοχές της Ευρώπης ταυτίζονται με τις έννοιες της ιερότητας και της πνευματικότητας διαφόρων θρησκευτικών παραδόσεων, οι οποίες μπορούν τελικά να συμβάλλουν στην ορθή διαχείριση και διατήρησή τους. Από τις μελέτες περίπτωσης που παρουσιάστηκαν θεωρούμε ότι πρέπει να αναφερθούν οι παρακάτω τρεις:

Στο άρθρο του Robert Wild με τίτλο: «Η Ιερά νήσος Lindisfarne και η σύγχρονη συνάφεια των Κελτών Αγίων της Φύσης»[112] γίνεται αναφορά σε Κέλτες αγίους ασκητές του 4ου-7ου αιώνος (π.χ. Αγ. Cuthbert), οι οποίοι ακολουθώντας το παράδειγμα των αναχωρητών της Αιγύπτου, ανέπτυξαν μια ιδιαίτερη σχέση με το φυσικό περιβάλλον, που χαρακτηρίζεται «πνευματικότητα της φύσης» και επηρέασε βαθιά τους Κέλτες κατοίκους της Ιρλανδίας, της Σκωτίας και της Ουαλίας. Η ιερή νήσος Lindisfarne στις βορειοανατολικές ακτές της Βρετανίας, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους χριστιανικούς ιερούς φυσικούς χώρους της Βρετανίας και εκεί όπου οι οικολογικές αξίες αλληλοεπικαλύπτονται με τις εθνικές θρησκευτικές και ιστορικές αξίες. Σε εγκαταστάσεις που διευθύνουν η Αγγλικανική αλλά και η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ενημερώνονται οι επισκέπτες για αυτή την «πνευματικότητα της φύσης» των παλαιών Κελτών χριστιανών ασκητών, ώστε, γνωρίζοντας για τον τρόπο ζωή τους (άσκηση, λιτός βίος, δοξολογία του Θεού και σεβασμός της φύσης), να μεταλαμπαδευτούν οι αξίες αυτές στους συγχρόνους ανθρώπους.

---

[111] Βλ. **J.-M. Mallarach**, **T. Papayannis** and **R. Väisänen** (eds), *The Diversity of Sacred Lands in Europe: Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012

[112] Βλ. **R. Wild**, *Holy Island of Lindisfarne and the modern relevance of Celtic 'Nature Saints'*, στο **J.-M. Mallarach**, **T. Papayannis** and **R. Väisänen** (eds), *The Diversity of Sacred Lands in Europe: Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012, pp. 125-138

Ακολουθεί το άρθρο του Θύμιου Παπαγιάννη, με τίτλο «Διαχείριση της κληρονομιάς του Αγίου Όρους»[113], όπου γίνεται αρχικά λόγος για την πνευματική κληρονομιά της Αθωνικής πολιτείας, στη συνέχεια για την πολιτιστική (αρχιτεκτονική, ζωγραφική, μουσική, χειροτεχνία κ.ά.) και τη φυσική, όπως και την μακρόχρονη αρμονική ανάπτυξή τους. Στη συνέχεια αφού γίνει αναφορά στο ποιος έχει την ευθύνη της διατήρησης αυτής της κληρονομιάς, δίνονται στοιχεία για τη μελέτη που εκπονήθηκε από την Ιερά Κοινότητα Αγίου Όρους και την UNESCO, ώστε να εφαρμοστεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα διαχείρισης αυτής της κληρονομιάς, που λαμβάνει υπ' όψιν τις αγιορείτικες μοναστικές παραδόσεις, τις οικολογικές γνώσεις και ευαισθησίες, και να ενθαρρυνθεί η εξέλιξή τους σε έναν κόσμο στον οποίο η απλότητα, η ηρεμία και η ασκητική προσέγγιση της ζωή αποκτά νέα σημασία. Επίσης αναφέρεται ότι η μελέτη προτείνει ο εκσυγχρονισμός των τεχνολογικών υποδομών να σχεδιαστεί με αποτελεσματικό και οικολογικό τρόπο, σύμφωνα και με σεβασμό στον πνευματικό χαρακτήρα της μοναστικής πολιτείας, ενώ το άρθρο καταλήγει στο ότι η μελέτη μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διατήρηση και ενίσχυση των παραδόσεων αυτού του μοναδικού ιερού τόπου.

Τέλος, στο άρθρο των Nadezda Pesic, Svetlana Dingarac και Dimitrije Pesic, με τίτλο: «Ειδικό φυσικό καταφύγιο Milesevka και η Μονή Mileseva»[114] γίνεται αναφορά στην προστατευόμενη περιοχή στη Ράσκα της Σερβίας, που συνδέεται άμεσα με την πνευματική, ιστορική, πολιτιστική και καλλιτεχνική κληρονομιά της Μονής Mileseva, η οποία ιδρύθηκε τον 13^{ο} αιώνα. Παρουσιάζονται ο φυσικός πλούτος, η πνευματική και πολιτιστική κληρονομιά της Μονής που συνέβαλε στη διατήρησή του και έχει επηρεάσει βαθιά τους Ορθόδοξους πιστούς της περιοχής. Επίσης σημειώνονται οι περιβαλλοντικές πιέσεις που υφίσταται η περιοχή λόγω της ανάγκης «ανάπτυξης» και παρατίθενται προτάσεις, ώστε αυτή να καταστεί βιώσιμη.

[113] Βλ. **T. Papayannis**, Managing the heritage of Mt Athos, στο **J.-M. Mallarach**, **T. Papayannis** and **R. Väisänen** (eds), *The Diversity of Sacred Lands in Europe: Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012, pp. 175-187

[114] Βλ. **N. Pesic**, **S. Dingarac** & **D. Pesic**, *Special Nature Reserve Milesevka and the Mileseva Monastery*, στο **J.-M. Mallarach**, **T. Papayannis** and **R. Väisänen** (eds), *The Diversity of Sacred Lands in Europe: Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012, pp. 189-201

Στο άρθρο του Μιχαήλ-Αγγέλου Παγκανόπουλου που δημοσιεύτηκε το 2011 (στην αγγλική γλώσσα) με τίτλο: «Η διπλή Οικονομία δύο μοναστηριών του Αγ. Όρους: Σύγχρονα ζητήματα και ηθικά διλήμματα»[115], γίνεται μια σύγκριση μεταξύ δύο Αγιορείτικων Μονών (Βατοπαιδίου και Εσφιγμένου) όσον αφορά στη σχέση τους με τη σύγχρονη οικονομία και το αν η τελευταία παρεμποδίζει την καλλιέργεια των μοναχικών αρετών.

Στο συλλογικό τόμο με τίτλο «Προς μια Οικολογία Μεταμόρφωσης: Ορθόδοξες Χριστιανικές Προοπτικές για το Περιβάλλον, τη Φύση και τη Δημιουργία (Ορθόδοξος Χριστιανισμός και Σύγχρονη Σκέψη)[116]» που εκδόθηκε το 2013 με επιμέλεια των John Chryssavgis και Foltz Bruce, περιέχεται το κείμενο του Αρχιμ. Βασιλείου, Προηγουμένου της Μονής Ιβήρων, με τίτλο: «Οικολογία και Μοναχισμός»[117]. Στο κείμενο γίνονται αναφορές στο πώς η ζωή των μοναχών -η οποία για τους κοσμικούς χαρακτηρίζεται ως απραξία- στην πραγματικότητα αποτελεί δράση, που μέσα από τους ασκητικούς αγώνες και την προσευχή καθαίρει και ενοποιεί τον άνθρωπο με τον περιβάλλοντα κόσμο.

Τον Σεπτέμβριο του 2013 πραγματοποιήθηκε στο Κολυμπάρι Χανίων το 3ο Διεθνές Συνέδριο Οικολογικής Θεολογίας και Περιβαλλοντικής Ηθικής (ECOTHEE) που οργάνωσε η Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης. Στα Πρακτικά του Συνεδρίου που δημοσιεύτηκαν το 2014 στην αγγλική γλώσσα[118], περιλαμβάνεται η εισήγηση της αδελφής Θεοσέμνης από την Ι. Μ. Χρυσοπηγής Χανίων με τίτλο: «Ορθόδοξη Μοναστική Παράδοση και Προστασία του Περιβάλλοντος: Η Ι. Μονή Χρυσοπηγής Χανίων Κρήτης»[119]. Στην εισήγηση παρουσιάζονται οι περιβαλλοντικές δράσεις της μοναστικής αδελφότητας της Μονής Χρυσοπηγής Χανίων, ενώ τονίζεται ότι στόχος ενός αληθινού Ορθοδόξου μοναχού είναι η αναζήτηση της αγιότητας μέσω της μεταμορφωτικής οδού της ασκήσεως, της προσευχής και της

---

[115] Βλ. **M. Paganopoulos**, *The Double Economy of two monasteries of Mount Athos: Contemporary issues and moral dilemmas*, (2011) στην Ιστοσελίδα: https://researchonline.lshtm.ac.uk/id/eprint/4652276/1/Paganopoulos.pdf (τελ. ανάκτηση 28.02.2021)

[116] **J. Chryssavgis, B. Foltz** (ed.), *Toward an Ecology of Transfiguration: Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature, and Creation (Orthodox Christianity and Contemporary Thought)*, Cloth ed. Fordham University Press, 2013

[117] **Vasileios Arch.**, *Ecology and Monasticism*, στο **J. Chryssavgis, B. Foltz** (ed.), *Toward an Ecology of Transfiguration: Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature, and Creation (Orthodox Christianity and Contemporary Thought)*, Cloth ed. Fordham University Press, 2013, pp. 348-355

[118] **L. Andrianos** (Editor), *Ecological Theology and Environmental Ethics Vol. 3*, Institute of Theology and Ecology Orthodox Academy of Crete, Chania 2014

[119] **S. Theosemni**, *Orthodox Monastic Tradition and the Protection of the Environment: The Holy Monastery of Chrysopigi in Chania-Crete*, στο **L. Andrianos** (Editor), *Ecological Theology and Environmental Ethics Vol. 3*, Institute of Theology and Ecology Orthodox Academy of Crete, Chania 2014, pp. 126-128

μετάνοιας. Αυτό επιτυγχάνεται ζώντας με αυτάρκεια, υπακοή στην Εκκλησία, απαλλαγμένοι από οποιεσδήποτε προσωπικές επιθυμίες και κοσμικά άγχη. Έτσι, η μοναστική ζωή γίνεται μάρτυρας της αειφορίας και ενός παραδείγματος αντι-καταναλωτισμού δίνοντας μια νέα προοπτική στον τρόπο που βλέπει κανείς τον υλικό κόσμο.

Άξιο προσοχής θεωρούμε το άρθρο των Josep-Maria Mallarach, Josep Corcó και Θύμιου Παπαγιάννη, με τίτλο: «Χριστιανικές μοναστικές κοινότητες που ζουν σε αρμονία με το περιβάλλον: μια επισκόπηση των θετικών τάσεων και των βέλτιστων πρακτικών»[120], που δημοσιεύτηκε στο ισπανικό περιοδικό Studia Monastica το 2014. Σ' αυτό το άρθρο διερευνάται συστηματικά η σχέση μεταξύ χριστιανικών μοναστικών κοινοτήτων και του φυσικού περιβάλλοντος. Αρχικά εξετάζεται η ιστορική προέλευση και η εξέλιξή τους και στη συνέχεια γίνεται αναφορά στις βασικές θεολογικές αρχές του μοναχισμού όσον αφορά στη σχέση του ανθρώπου με τη Δημιουργία του Θεού. Ακολουθεί μια επισκόπηση των βέλτιστων πρακτικών που αναπτύχθηκαν στη διάρκεια των αιώνων από μοναστικές κοινότητες (Ορθόδοξες, Ανατολικές Ορθόδοξες και Ρωμαιοκαθολικές), οι οποίες θεωρούνται ως οι παλαιότερες αυτοοργανωμένες κοινότητες στον Παλαιό Κόσμο, με συνεχή ιστορία ορθής διαχείρισης της γης και του περιβάλλοντος, με γενικά θετικό αντίκτυπο στη φύση και τη διατήρηση του τοπίου. Τονίζεται ότι η πείρα τους στην προσαρμογή και την υπέρβαση περιβαλλοντικών και οικονομικών κρίσεων έχει μεγάλη σημασία για τη σύγχρονη κοινωνία στο σύνολό της και ειδικότερα για τους διαχειριστές περιβάλλοντος και τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής. Υποστηρίζεται επίσης ότι οι προσπάθειες που καταβάλλονται σήμερα από μια σειρά μοναστικών κοινοτήτων -βασισμένες στις αρχές των πνευματικών τους παραδόσεων- ώστε να καταστούν περιβαλλοντικά πιο συνεκτικές, θα πρέπει να ενισχυθούν και να δημοσιευτούν, ώστε να ενθαρρυνθούν περισσότερες μοναστικές κοινότητες και να ακολουθήσουν το παράδειγμά τους. Η μελέτη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι βέλτιστες πρακτικές στη διατήρηση της φύσης που αναπτύχθηκαν από χριστιανικές μοναστικές κοινότητες σε χώρες που συχνά φαίνεται να κινούνται προς την αντίθετη κατεύθυνση, αξίζουν ευρεία αναγνώριση. Επίσης

[120] Βλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Studia Monastica, Vol 56 (2), 2014, pp. 353-392 https://bit.ly/3rm7lv6 (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

αυτές οι πρακτικές πρέπει να λειτουργήσουν ως έμπνευση όχι μόνο για τους διαχειριστές φυσικών Προστατευόμενων Περιοχών, αλλά και για πολλούς άλλους οργανισμούς στην κοινωνία συνολικά.

Πολύ σημαντικό επίσης θεωρούμε το άρθρο των ίδιων συγγραφέων, Josep-Maria Mallarach, Josep Corcó και Θύμιου Παπαγιάννη με τίτλο: «Χριστιανικές μοναστικές εκτάσεις ως προστατευόμενα τοπία και προστατευόμενες από την κοινότητα περιοχές: μια επισκόπηση»[121], που δημοσιεύθηκε στο Περιοδικό Parks τον Μάρτιο του 2016. Το άρθρο διερευνά κατά πόσον τα 7 Κριτήρια Προσέγγισης Προστατευόμενων Περιοχών (criteria of the Protected Landscape Approach) πληρούνται από τα χριστιανικά μοναστήρια. Κι αυτό γιατί όπως επισημαίνεται οι μοναστικές κοινότητες εμπνεόμενες από πνευματικές αρχές και εφαρμόζοντας παραδοσιακές οικολογικές τεχνικές, ανέπτυξαν ιδιαίτερα επιτυχημένα μοντέλα διαχείρισης φυσικών πόρων, που είχαν ως αποτέλεσμα ποικίλα, όμορφα και αρμονικά τοπία για πολλούς αιώνες. Έτσι σε πολλές χώρες, έχουν δημιουργηθεί σύγχρονες Προστατευόμενες Περιοχές σε τοποθεσίες υφισταμένων ή πρώην μοναστικών εδαφών, δημιουργώντας έτσι θετικές συνέργειες αλλά και νέες προκλήσεις. Καταγράφονται στη συνέχεια του άρθρου συγκεκριμένα παραδείγματα χριστιανικών Ορθόδοξων, Ανατολικών Ορθόδοξων (Αντιοχειανών, Κοπτικών και Αιθιοπικών) και Ρωμαιοκαθολικών Μονών, οι οποίες συμβάλλουν στη διατήρηση και ορθή διαχείριση αυτών των Προστατευόμενων Περιοχών. Τονίζεται συμπερασματικά ότι οι αξίες, οι αρχές διαχείρισης και τα συστήματα διακυβέρνησης των Μονών, παρέχουν ένα ζωντανό παράδειγμα ανθεκτικής βιωσιμότητας και μπορούν να εμπνεύσουν τόσο τους υπεύθυνους διαχείρισης των Προστατευόμενων Περιοχών όσο και τους υπεύθυνους χάραξης περιβαλλοντικής πολιτικής γενικά.

Στο άρθρο των Dereje Mosissa & Birhanu Abraha με τίτλο: «Μια ανασκόπηση της διατήρησης της βιοποικιλότητας σε ιερές φυσικές τοποθεσίες στην Αιθιοπία: ο ρόλος της Αιθιοπικής Ορθόδοξης Εκκλησίας στην περιοχή Tewahedo»[122], που δημοσιεύτηκε το 2018 στο περιοδικό Journal of Plant Science & Research, γίνεται αναφορά στα μοναστήρια της Εκκλησίας της Αιθιοπίας τα περισσότερα από τα οποία είναι χτισμένα σε λόφους και ψηλά

[121] **J.-M. Mallarach**, **J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic lands as protected landscapes and community-conserved areas: an overview*, PARKS, Vol 22.1, 2016, pp. 63-78

[122] **M. Dereje & A. Birhanu**, *A Review of Conservation of Biodiversity in Sacred Natural Sites in Ethiopia: The Role of Ethiopian Orthodox Tewahedo Church*, *Journal of Plant Science & Research*, Vol. 5, 1 (2018) pp. 176-184

βουνά και καλύπτονται με πυκνά δάση. Ο κύριος στόχος της ανασκόπησης ήταν να διερευνήσει και να αναδείξει τον αναντικατάστατο ρόλο της μοναστικής παράδοσης της Εκκλησίας της Αιθιοπίας στην οικολογική διαχείριση της ορεινής δασικής περιοχής Tewahedo και στη διατήρηση της βιοποικιλότητας, καθώς επίσης να αναγνωριστούν οι αυτόχθονες γνώσεις σχετικά με τη βιοποικιλότητα και τη διατήρηση των βουνών, ώστε η προσαρμογή των βέλτιστων πρακτικών από αυτές να βοηθήσουν την παγκόσμια προσπάθεια για τη διατήρηση των υπόλοιπων φυσικών πόρων.

Από την Ιστοσελίδα της Ιεράς Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, που στεγάζεται στην Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος, πληροφορούμαστε για τη δράση του σχεδιασμού και της υλοποίησης της αναμόρφωσης των ιστορικών της κήπων[123]. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα που ξεκίνησε στα τέλη του 2013 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο «Νεάπολις» της Πάφου. Η αναμόρφωση των κήπων, έγινε με ευφάνταστο τρόπο και με σεβασμό στο παρελθόν και την τοπική χλωρίδα του δάσους του λόφου της Ελπίδος, όπου βρίσκεται το κτίριο της Σχολής. Ο κήπος -έκτασης 14 στρεμμάτων- περιλαμβάνει περίπου 350 φυτικά είδη κατανεμημένα σε 3 ενότητες: α) τον κήπο των αρετών[124], β) τον εδώδιμο κήπο[125] και γ) τον Βιβλικό κήπο[126]. Πρόκειται για ένα μοναδικό κήπο αναφοράς με παγκόσμιο ενδιαφέρον, καθώς η Μονή της Αγίας Τριάδος Χάλκης είναι το πρώτο Ορθόδοξο μοναστήρι, στο οποίο σχεδιάστηκε και καλλιεργείται κήπος με τα φυτά που αναφέρονται στην Αγία Γραφή, αποτελεί δε παράδειγμα δράσης της διαφύλαξης και ανάπτυξης του φυτικού πλούτου που περιβάλλει τη Σχολή.

Επίσης από την Ιστοσελίδα της Ιεράς Κοινοβιακής Μονής Τιμίου Προδρόμου Ανατολής, της Ι. Μητρ. Δημητριάδος και Αλμυρού[127], ενημερωνόμαστε για τις πλούσιες

[123] *Κήπος Θεολογικής Σχολής Χάλκης*, στην Ιστοσελίδα: http://theologicalschoolhalki.com/kipos/ (τελ. ανάκτηση 15.03.2021)

[124] Βασίστηκε σε χειρόγραφο κείμενο του 12ου αιώνα, ενταγμένο στον Codex Clarkianus της Οξφόρδης. 14 φυτά συνθέτουν τη διαδρομή στην είσοδο της Σχολής και την μετατρέπουν σε οδό περισυλλογής και κατανύξεως, εισάγοντάς μας στο νόημα που εκπέμπει ο χώρος. Βλ. *Η διαδρομή των αρετών* http://theologicalschoolhalki.com/diadromi-ton-areton/ (τελ. ανάκτηση 15.03.2021)

[125] Αποτελείται από δένδρα που διασώθηκαν, λαχανόκηπους και αρωματικά φυτά, ώστε να δημιουργηθούν βοτανόκηποι και να παραχθούν εδώδιμα αγαθά. Ακόμη, η συγκεκριμένη ενότητα περιλαμβάνει και ένα μικρό βιοδυναμικό αμπέλι. Βλ. *Ο εδώδιμος κήπος*, http://theologicalschoolhalki.com/edodimos/ (τελ. ανάκτηση 15.03.2021)

[126] Αποτελεί την προσπάθεια συλλογής φυτών που αναφέρονται σε χωρία της Αγίας Γραφής (η συλλογή περιλαμβάνει 50 από τα 82 συνολικά αναφερόμενα) Βλ. *Ο Βιβλικός κήπος* http://theologicalschoolhalki.com/vivlikos-kipos/ (τελ. ανάκτηση 15.03.2021)

[127] Ιδρύθηκε ως ανδρώα Μονή τον 16ο αιώνα και ανασυστάθηκε από τη νέα γυναικεία αδελφότητα το 2000, Βλ. Ιστοσελίδα: http://www.saintjohns-monastery.gr/ (τελ. ανάκτηση 01.03.2021)

οικολογικές της δράσεις, στην κατεύθυνση της Βιώσιμης Ανάπτυξης: αναστήλωση παλαιών κτισμάτων (από τις ίδιες τις μοναχές) και οικοδόμηση νέων, βιοκλιματικού χαρακτήρα -μάλιστα δίνεται μεγάλη σημασία στην επαναχρησιμοποίηση παλαιότερων υλικών-, βιολογική γεωργία, κτηνοτροφία και μελισσοκομία. Η Μονή παράγει βιολογικά προϊόντα για ίδια χρήση και προς πώληση (γαλακτοκομικά, κρέας και αλλαντικά, παραδοσιακά ζυμαρικά, μέλι, μαρμελάδες και χυμούς φρούτων, κονσερβοποιημένα λαχανικά, βότανα και προϊόντα επεξεργασίας βοτάνων, αλλά και αποστάγματα). Ιδιαιτέρως σημαντική θεωρείται η δραστηριότητα παραγωγής, διαφύλαξης και προσφοράς σπόρων φυτών τοπικών ποικιλιών (μάλιστα διοργανώνεται στη Μονή κάθε χρόνο, κατά το πρώτο Σάββατο του Σεπτεμβρίου, Συνάντηση Ανταλλαγής Σπόρων, με τη συμμετοχή αγροτών από όλη την Ελλάδα).

Τέλος άξιες αναφοράς θεωρούμε τις περιβαλλοντικές δράσεις της Ι. Μονής Αγ. Αντωνίου στην έρημο της Αριζόνα στις Η.Π.Α., οι μοναχοί της οποίας μέσα σε πολύ λίγα χρόνια μεταμόρφωσαν μια ερημική περιοχή σε μια πραγματική όαση. Όπως πληροφορούμαστε από την Ιστοσελίδα της Μονής[128], ιδρύθηκε το 1995 από τον Προηγούμενο της Ι. Μονής Φιλοθέου, Γέροντα Εφραίμ -μαθητή του Οσίου Ιωσήφ του Ησυχαστή (+1959). Μεταφέροντας την ιερή κληρονομιά του Αγίου Όρους, οι πρώτοι μοναχοί, αφού με θαυματουργικό τρόπο βρήκαν νερό, άρχισαν την απαραίτητη κατασκευή, οικοδομώντας το Καθολικό, χώρους διαμονής, τραπεζαρία και χώρους επισκεπτών. Καθώς το μοναστήρι επεκτάθηκε, χτίστηκαν περισσότερα παρεκκλήσια, δημιουργήθηκε λαχανόκηπος, ένας μικρός αμπελώνας και φυτεύτηκαν σύντομα εσπεριδοειδή και ένας ελαιώνας. Ένα περίπλοκο σύστημα κήπων, μονοπατιών, μικρών στεγασμένων χώρων και συντριβανιών, κάνουν σήμερα το μοναστήρι και τους εκτεταμένους χώρους του μια πραγματική όαση στην έρημο, μεταδίδοντας ταυτόχρονα το μήνυμα της Ορθόδοξης μοναστικής ζωής στη Δύση.

[128] Βλ. Ιστοσελίδα: https://www.stanthonysmonastery.org/ (τελ. ανάκτηση 05.03.2021)

Κεφάλαιο 1 Η Βιώσιμη Ανάπτυξη και η σύγχρονη εκδοχή της, ως υπέρβαση των παγκόσμιων Περιβαλλοντικών και Κοινωνικών προβλημάτων

1.1 Η έννοια της Βιώσιμης Ανάπτυξης και το πλαίσιο διαμόρφωσής της

1.1.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός της Βιώσιμης Ανάπτυξης

Η έννοια της ανάπτυξης συνδέεται με την οικονομική επιστήμη[129], στην οποία χρησιμοποιούνται, ως συνώνυμες, οι έννοιες της «ανάπτυξης» (development) και της «μεγέθυνσης» (growth) στην οικονομική δραστηριότητα. Σχετική με αυτές είναι και η έννοια του «ορίου», δηλαδή μέχρι ποιου σημείου μπορεί να συνεχίζεται αυτή η ανάπτυξη, εφόσον επηρεάζονται οι φυσικοί πόροι της γης, ή/και δημιουργείται αρνητικό αντίκτυπο στην ανθρώπινη κοινωνία. Από τη δεκαετία του 1960 άρχισε να διαφαίνεται ότι η ανεξέλεγκτη οικονομική ανάπτυξη οδηγεί σε αδιέξοδα, όσον αφορά στην κατασπατάληση των φυσικών πόρων, στην ποιότητα του περιβάλλοντος και τη ζωή στον πλανήτη γενικότερα. Κατά τη δεκαετία του 1970 η έννοια των «οικολογικών ορίων» συμπεριέλαβε ηθικούς παράγοντες[130] και η έννοια της ανάπτυξης σχετίστηκε άμεσα με κοινωνικούς, περιβαλλοντικούς και πολιτισμικούς παράγοντες[131].

Με αυτό το σκεπτικό χρησιμοποιήθηκε ο όρος Sustainable Development. Στα Ελληνικά ο όρος έχει μεταφραστεί ως «Βιώσιμη Ανάπτυξη» ή ως «Αειφορία[132] - Αειφόρος Ανάπτυξη». Εναλλακτικά του όρου «βιώσιμη» χρησιμοποιούνται επίσης οι όροι «ολοκληρωμένη», «διατηρήσιμη», «διαρκής» ή «διηνεκής» κ.ά. Τους όρους «Βιωσιμότητα

---

[129] Συνδέεται κυρίως με ποσοτικά οικονομικά μεγέθη όπως η μεγέθυνση της οικονομίας και η αύξηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (Α.Ε.Π.)

[130] Όπως τα δικαιώματα των μελλοντικών γενεών για τη χρήση των φυσικών πόρων της γης.

[131] Βλ. **Ρ. Μητούλα**, **Ό. Αστάρα** & **Π. Καλδή**, *Βιώσιμη Ανάπτυξη-Έννοιες-Διεθνείς & Ευρωπαϊκές διαστάσεις*, Εκδ. Rosoli, Αθήνα 2008, σσ. 25-29

[132] Ο όρος αειφορία προέρχεται από τη δασοπονία και την υλοτομία και αναφερόταν αρχικά στον τρόπο με τον οποίο πρέπει να ξυλεύεται ένα δάσος ώστε «ἀεί φέρειν καρπούς» (δηλαδή μια ανάπτυξη σε διηνεκή κλίμακα που αφορούσε στο σύνολο των δασικών προϊόντων). Κατ' επέκτασιν ως αειφόρος ανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί εκείνη που επιτρέπει στην παρούσα γενεά να αντιμετωπίσει τις ανάγκες -και όχι τις υπερβολές- της, δίνοντας τη δυνατότητα και στις μελλοντικές γενεές να θεραπεύσουν τις δικές τους ανάγκες. Βλ. **Μ. Σκούλλος**, *Οι Αρχές της Εκπαίδευσης για την Αειφορία,* στο *Ορθοδοξία και Παιδεία στο δρόμο της Εκπαίδευσης για την Αειφορία-Πρακτικά Συνεδρίου*, Εκδ. Γραφείου/Ιδρύματος Νεότητος Ι.Α.Α.-ΚΠΑΕ, Αθήνα 2007, σ. 28

και Βιώσιμη ανάπτυξη» χρησιμοποιούν οι Δ. Καλαϊτζίδης και Κ. Ουζούνης[133]. Κατά τον Μ. Δεκλερή ο όρος «Βιωσιμότητα» (Sustainability) φαίνεται να είναι ο πιο αντιπροσωπευτικός, αφού συγχρόνως παρακάμπτεται η σύγχυση της «ανάπτυξης» με την «αύξηση» και τη «μεγέθυνση»[134]. Επίσης ο καθηγητής Δημ. Ρόκος προτείνει τον όρο «Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη»[135]. Στην Αγία Γραφή δεν απαντάται η έννοια της αειφορίας, όμως στην Πατερική Γραμματεία και την Υμνολογία απαντάται ο συναφής όρος «αείζωος, -η, -ον»[136], που έχει την έννοια της διατήρησης και της διάρκειας. Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιούμε τον όρο «Βιώσιμη Ανάπτυξη».

Ο ορισμός της Βιώσιμης Ανάπτυξης διατυπώθηκε για πρώτη φορά στην Έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1987 και υιοθετήθηκε από τον Ο.Η.Ε.: «Η Βιώσιμη Ανάπτυξη είναι η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να διακυβεύεται η ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιούν τις δικές τους ανάγκες»[137]. Γνωστός επίσης είναι ο ορισμός που διατυπώθηκε από τους οργανισμούς IUCN, UNEP και WWF[138] το 1991: «Η ανάπτυξη είναι βιώσιμη όταν βελτιώνει

---

[133] Βλ. **Δ. Καλαϊτζίδη** και **Κ. Ουζούνη**, *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση-Θεωρία και Πράξη*, Εκδ. Σπανίδη, Ξάνθη 2000, σσ. 39-43

[134] **Μ. Δεκλερή**, *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος – Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 30

[135] «Θα μπορούσαμε λοιπόν να ορίσουμε ως **αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη** την διαχρονική πορεία προς την ταυτόχρονα οικονομική, κοινωνική, πολιτική, πολιτισμική και τεχνική/τεχνολογική ανάπτυξη, η οποία θα τελείται πάντα σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό στον άνθρωπο και το "ολικό" του περιβάλλον, φυσικό και πολιτισμικό, μέσα στο οποίο αυτός και οι συλλογικότητές του οφείλουν να εντάσσονται ειρηνικά και δημιουργικά ως αναπόσπαστα μέρη του και όχι ως κυρίαρχοι, ιδιοκτήτες και εκμεταλλευτές του». Βλ. **Δ. Ρόκου**, *Η Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη*, στην Ιστοσελίδα https://mirc.ntua.gr/foundation/keimena/Worthliving%20Integrated%20Development.ppt (τελ. ανάκτηση 17.02.2021)

[136] Η ερμηνεία του είναι: αιώνια ατελεύτητη ζωή, αθανασία. «Το αείζωον πυρ του Ηρακλείτου χρησιμοποιήθηκε από τον Άγιο Γρηγόριο το Θεολόγο και την υμνογραφία της Εκκλησίας, για να δηλωθεί το Άγιον Πνεύμα, το οποίο "ην μεν αεί, και έστι και έσται ούτε αρξάμενον ούτε παυσόμενον"». Βλ. **Ι. Βλάχου**, *Οι Τρεις Ιεράρχες και η ταυτότητα του Ελληνισμού (Β΄)*, στην Ιστοσελίδα: https://www.parembasis.gr/index.php/el/menu-teyxos-110/2423-2005-110-15 (τελ. ανάκτηση 21.03.2021). Επίσης ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, ερμηνεύοντας το του Αποστόλου Παύλου «εγένετο ο πρώτος άνθρωπος Αδάμ εις ψυχήν ζώσαν» (Α' Κορ. ιε', 45), λέγει ότι: ψυχή ζώσα σημαίνει «αείζωον, αθάνατον, ταυτόν δ' ειπείν λογικήν»· Βλ. **Γρηγορίου Παλαμά**, *Συγγράμματα*, Τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1962, σ. 85. Από την Υμνολογία π.χ. το Τροπάριο της ζ΄ωδής του κανόνα του Όρθρου της Μεσοπεντηκοστής αναφέρει: «Ὕδωρ ζῶν τὸ ἀλλόμενον, ὕδωρ ἀθανασίας, ἡ πηγή ἡ **ἀείζωος**, παρέχειν ἐπηγγείλω, τοῖς πίστει τὸ Πνεῦμά σου, προσδεχομένοις Σωτήρ τὸ προϊόν ἐκ Πατρός».

[137] "Humanity has the ability to make development sustainable to ensure that it meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs". Βλ. *"Our common future"- Report of the World Commission on Environment and Development*, 04.08.1987, §27, p. 24, στην Ιστοσελίδα: https://digitallibrary.un.org/record/139811 (τελ. ανάκτηση 18.03.2021)

[138] International Union for Conservation of Nature (IUCN), United Nations Environment Programme (UNEP), World Wide Fund for Nature (WWF)

την ποιότητα ζωής, στο πλαίσιο των ορίων που θέτει η φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων που υποστηρίζουν τη ζωή»[139]. Όπως σημειώνει η Ευγενία Φλογαΐτη: «Οι δύο αυτοί ορισμοί δρουν συμπληρωματικά. Ο πρώτος θέτει το θέμα της διαγενεαλογικής αλληλεγγύης και υπευθυνότητας, ενώ ο δεύτερος την περιβαλλοντική διάσταση»[140].

Άλλοι, ακόμη, ορισμοί για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη διατυπώθηκαν στο κείμενο Agenda 21 που προέκυψε από την Παγκόσμια Συνδιάσκεψη του Ρίο το 1992: «Ως η ανάπτυξη που παρέχει μακροπρόθεσμα οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά οφέλη φροντίζοντας τις ανάγκες της παρούσας και των μελλοντικών γενεών»[141] και από την Παγκόσμια συνάντηση Κορυφής που πραγματοποιήθηκε στο Γιοχάνεσμπουργκ το 2002: «Ως η διαχείριση των πεπερασμένων πόρων του πλανήτη με τέτοιον τρόπο, ώστε τα φτωχά έθνη να μπορούν να πλουτίσουν, χωρίς να φτωχύνουν τα πλούσια έθνη»[142].

Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί προβληματισμοί πάνω στην ερμηνεία της έννοιας της Βιώσιμης Ανάπτυξης ή της Αειφορίας, αφού φαίνεται ότι πρόκειται για μια πολυσύνθετη έννοια, η οποία, λόγω αυτής ακριβώς της πολυσυνθετότητάς της έχει ασάφειες και προκαλείται σύγχυση για το τι πραγματικά είναι αειφορικό και τι όχι. Αρκετοί συγγραφείς διακρίνουν αντιφάσεις στη φύση της σχέσης οικονομίας-περιβάλλοντος[143]. Για κάποιους ο προβληματισμός αφορά στον προσδιορισμό των

---

[139] "This is a Strategy for a kind of development that provides real improvements in the quality of human life and at the same time conserves the vitality and diversity of the Earth". Βλ. *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*, p. 8, στην Ιστοσελίδα: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/30889/CFE_SSL_EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y (τελ. ανάκτηση 20.03.2021)

[140] **Ε. Φλογαΐτη**, *Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 86

[141] Βλ. **Μ. Δεκλερή**, *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος – Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 35

[142] **J. Gittns**, *Η τοπική Ατζέντα 21 (Local Agenda 21) στη θεωρία και στην πρακτική*, στο **Α. Γεωργόπουλου** (επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση-Ο νέος Πολιτισμός που αναδύεται*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 681

[143] Βλ. **Μ. Φωτιάδη**, *Αειφορία και αειφόρος ανάπτυξη: μία (ακόμα) κριτική θεώρηση*, Περ. ΠΕΕΚΠΕ, τεύχ. 13 (58) Άνοιξη 2017, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3wyycal (τελ. ανάκτηση 07.04.2021). Όπως επίσης σημειώνει η Ε. Φλογαΐτη: «Πολλοί από όσους υποστηρίζουν την αναγκαιότητα της επαφής ανάμεσα στην οικονομία και το περιβάλλον αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό και δυσπιστία την ευκολία με την οποία την αποδέχτηκε ο κόσμος της πολιτικής, της βιομηχανίας και των επιχειρήσεων, δηλαδή οι πρωτεργάτες τη μη αειφορίας. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του ριζοσπάστη οικονομολόγου Harribey: η αειφορία αποτελεί σωσίβιο από το οποίο γαντζώνονται όλες οι κυβερνήσεις -που είναι ταυτόχρονα ένθερμοι στυλοβάτες της υπερεντατικής γεωργίας. Οι διευθυντές των πολυεθνικών επιχειρήσεων, που κατασπαταλούν τους φυσικούς πόρους, ρίχνουν χωρίς καμιά τύψη τα απόβλητά τους στο περιβάλλον ή ναυλώνουν πλοία-σκουπιδοντενεκέδες για τη μεταφορά τους στον τρίτο κόσμο ή για να τα βουλιάξουν στην ανοικτή θάλασσα. Οι Μ.Κ.Ο. που δεν ξέρουν τι άλλο να κάνουν και η πλειοψηφία των οικονομολόγων, που συλλαμβάνονται επ' αυτοφώρω να αγνοούν τους περιορισμούς που θέτει η φύση στις οικονομικές δραστηριότητες»… «Άλλοι υποστηρίζουν ότι πρόκειται για ένα τέχνασμα επινοημένο από την οικονομία της αγοράς για τη διατήρησή της αλλά και από επιχειρησιακά συμφέροντα προκριμένου να θολώσουν την αντιπαράθεση μεταξύ οικολογικής ισορροπίας και οικονομικής ανάπτυξης και μεταξύ των συμφερόντων του

αναγκών του παρόντος[144], λόγω της επικρατούσας υπερκαταναλωτικής νοοτροπίας των πολιτών των ανεπτυγμένων χωρών. Άλλοι προχωρούν παραπέρα και θεωρούν ότι πρέπει να ταυτιστεί με την ιδέα και την πράξη της αποανάπτυξης[145].

Είναι γεγονός ότι Βιώσιμη Ανάπτυξη δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί χωρίς την ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων, την εξοικονόμηση των αναλώσιμων πόρων και την ταυτόχρονη δραστική μείωση χρήσης των πόρων που βρίσκονται σε ανεπάρκεια. Επομένως τα εφικτά αποτελέσματα των οραμάτων της Βιώσιμης Ανάπτυξης εξαρτώνται από την κινητοποίηση και την προσωπική προσπάθεια των ανθρώπων απανταχού της γης. Στην προσπάθεια αυτή δυστυχώς θα πρέπει να αναμένεται η αντίδραση των συμφερόντων που έχουν επενδύσει στις προσδοκίες της «άγριας» ανάπτυξης σε όλους τους τομείς της παραγωγικής δραστηριότητας. Θα συνεχίζεται επίσης η τεχνολογική πρόοδος και άρα οι υπερβολικές προσδοκίες που εναποθέτει η κλασική οικονομική επιστήμη σ' αυτήν. Δυσχερής θεωρείται επίσης η εγκατάλειψη του καταναλωτικού ευδαιμονισμού και η εγκράτεια στην κατανάλωση των φυσικών πόρων, προπαντός στις νεόπλουτες χώρες[146]. Γι' αυτό, όπως επισημάνθηκε και στο 1ο Εισαγωγικό Κεφάλαιο είναι αναγκαία η στροφή όλων στην πνευματικότητα και τις αξίες που αποτελούν τη βάση των θρησκειών προκειμένου να επιτευχθεί ουσιαστική Βιώσιμη Ανάπτυξη.

1.1.2 Η εξέλιξη της Βιώσιμης Ανάπτυξης μέσα από τις παγκόσμιες πρωτοβουλίες

Παρακάτω θα γίνει αναφορά στις Παγκόσμιες Διασκέψεις και πρωτοβουλίες που εισήγαγαν και διαμόρφωσαν μέχρι σήμερα τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.

πλούσιου Βορρά και του φτωχού Νότου». Βλ. **Ε. Φλογαΐτη**, *Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σσ. 89-90

[144] «Η θέση περί των «βασικών αναγκών» προτάθηκε από σημαντική μερίδα επιστημόνων (π.χ. Meadows, 1972, Schumacher, 1973 κ.ά) δίνοντας έμφαση στην φυσιοκεντρική και ανθρωποκεντρική θεώρηση». Βλ. **Λ. Παπακωνσταντινίδη**, *Αειφόρος Ανάπτυξη, Μεθοδολογία-Το υπόδειγμα win-win-win*, Εκδ. Ίων, 2009, σ. 18

[145] Η αποανάπτυξη νοείται ως η κάλυψη μόνο των βασικών και απαραίτητων ανθρώπινων αναγκών, προς μια οικολογική κοινωνία στην οποία οι οικονομικές αξίες δεν θα κατέχουν προνομιακή θέση. Βλ. **Α. Αθανασάκη**, *Περιβάλλον-Αγωγή και Εκπαίδευση*, εκδ. Liberal Books, Αθήνα 2015, σσ. 156-164

[146] Βλ. **Μ. Δεκλερή**, *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος – Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σσ. 30-31

1.1.2.α Η Συνδιάσκεψη για το Ανθρώπινο Περιβάλλον, 1972 Στοκχόλμη

Το 1972, με αφορμή την αυξανόμενη ευαισθησία πάνω στα αναδυόμενα περιβαλλοντικά προβλήματα -όπως η «όξινη βροχή»- πραγματοποιήθηκε στη Στοκχόλμη η Συνδιάσκεψη του Ο.Η.Ε. «για το Ανθρώπινο Περιβάλλον», στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι 113 ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων κρατών. Κατά τη διάρκειά της αποτυπώθηκαν τα κρίσιμα προβλήματα της περιόδου -περιβαλλοντικά και κοινωνικά-, αναδείχθηκε η παγκόσμια διάστασή τους και υπήρξε προβληματισμός όσον αφορά στην πολιτική που πρέπει να εφαρμοστεί για τη συνολική αντιμετώπισή τους. Παρ' όλο που δεν έγινε εμβάθυνση στην αιτιολογία των προβλημάτων και δεν προέκυψαν κανόνες, νόμοι ή περιορισμοί δεσμευτικού χαρακτήρα, τα αποτελέσματα της Συνδιάσκεψης υπήρξαν σημείο αναφοράς αλλά και αφετηρία περιβαλλοντικής δράσης σε παγκόσμιο, ευρωπαϊκό και περιφερειακό επίπεδο[147]. Δρομολογήθηκε επίσης η δημιουργία του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον – UNEP[148]. Ο προβληματισμός και τα αυξανόμενα περιβαλλοντικά προβλήματα οδήγησαν τον Ο.Η.Ε. στη συγκρότηση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη.

1.1.2.β Η Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (WCED)[149] και η «Έκθεση Brundtland»

Η επιτροπή αυτή ορίστηκε το 1983 από τη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε., τέθηκε υπό την προεδρία της -γνωστής για τις φιλοπεριβαλλοντικές της ιδέες- Νορβηγίδας Πρωθυπουργού Gro Harlem Brundtland, με σκοπό την επεξεργασία στρατηγικών και τη διαμόρφωση προτάσεων για τη συμφιλίωση οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας περιβάλλοντος. Επιλέχθηκαν να μελετηθούν οκτώ θεματικές περιοχές[150] και η έκθεση της επιτροπής (γνωστή και ως «Έκθεση Brundtland») με τίτλο: «Το κοινό μας μέλλον»

---

[147] Βλ. **Ρ. Μητούλα**, **Ό. Αστάρα** & **Π. Καλδή**, *Βιώσιμη Ανάπτυξη-Έννοιες-Διεθνείς & Ευρωπαϊκές διαστάσεις*, Εκδ. Rosoli, Αθήνα 2008, σσ. 41-42

[148] United Nations Environmental Programme -UNEP

[149] World Commission on Environment and Development

[150] Προοπτικές για τον πληθυσμό, ενέργεια, βιομηχανία, επάρκεια τροφίμων/γεωργία/δασοπονία, ανθρώπινοι οικισμοί, διεθνείς οικονομικές σχέσεις, συστήματα υποστήριξης αποφάσεων για διαχείριση του περιβάλλοντος και εργασία. Βλ. **Ρ. Μητούλα**, **Ό. Αστάρα** & **Π. Καλδή**, *Βιώσιμη Ανάπτυξη-Έννοιες-Διεθνείς & Ευρωπαϊκές διαστάσεις*, Εκδ. Rosoli, Αθήνα 2008, σ. 45

παρουσιάστηκε τον Απρίλιο του 1987[151]. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή η στρατηγική για την επίτευξη της Βιώσιμης Ανάπτυξης πρέπει να εστιάζεται στον ισόρροπο συνδυασμό τριών επιδιώξεων: της αποτελεσματικότητας της οικονομίας, της κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης και της προστασίας του περιβάλλοντος, με συντονισμένες δράσεις σε διεθνές, εθνικό και τοπικό επίπεδο[152]. Όπως έχει επισημανθεί η έκθεση αποτελεί ένα πολιτικό κείμενο μεγάλης αξίας που καθιερώνει τον όρο της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Επίσης χωρίς να θέτει συγκεκριμένα όρια στην ανάπτυξη, ή πώς θα αντιμετωπιστούν τα οικονομικά ζητήματα για την επίτευξή της ώστε να καταστεί βιώσιμη, τονίζει την ανάγκη συνεργασίας όλων των φορέων για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων[153]. Οι προτάσεις της WCED, οδήγησαν στην Παγκόσμια Συνδιάσκεψη του Ρίο ντε Τζανέιρο.

1.1.2.γ Η Συνδιάσκεψη για την Προστασία του Περιβάλλοντος και την Ανάπτυξη, UNCED[154], Ιούνιος 1992, Ρίο ντε Τζανέιρο

Πραγματοποιήθηκε στο Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας, από τις 3 έως τις 14 Ιουνίου 1992 και είναι γνωστή και ως «Σύνοδος Κορυφής της Γης»-«Earth Summit». Συγκεντρώθηκαν 117 πολιτικοί ηγέτες κρατών, διπλωμάτες, επιστήμονες, αλλά και εκπρόσωποι Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης από 179 χώρες, για να ενώσουν τις προσπάθειές τους προς την κατεύθυνση ενός συμβιβασμού μεταξύ της παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος. Η «Σύνοδος Κορυφής της Γης» κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η έννοια της Βιώσιμης Ανάπτυξης αποτελεί έναν εφικτό στόχο για όλους τους ανθρώπους του κόσμου, ανεξαρτήτως τοπικού, εθνικού, περιφερειακού ή διεθνούς επιπέδου. Αναγνώρισε επίσης ότι η εξισορρόπηση των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών διαστάσεων -που αποτελούν τους τρεις πυλώνες της Βιώσιμης Ανάπτυξης- για την κάλυψη των αναγκών μας, είναι ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση της ανθρώπινης ζωής στον πλανήτη και ότι

---

[151] Βλ. *"Our common future"- Report of the World Commission on Environment and Development* 04.08.1987, στην Ιστοσελίδα: https://digitallibrary.un.org/record/139811 (τελ. ανάκτηση 18.03.2021)
[152] Βλ. **Ρ. Μητούλα**, **Ό. Αστάρα** & **Π. Καλδή**, *Βιώσιμη Ανάπτυξη-Έννοιες-Διεθνείς & Ευρωπαϊκές διαστάσεις*, Εκδ. Rosoli, Αθήνα 2008, σσ. 43-45
[153] ό.π., σσ. 45-50
[154] United Nations Conference on Environment and Development

μια τέτοια ολοκληρωμένη προσέγγιση είναι δυνατή, ωστόσο απαιτούνται νέες αντιλήψεις σχετικά με τον τρόπο που παράγουμε και καταναλώνουμε, τον τρόπο με τον οποίο ζούμε και εργαζόμαστε και τον τρόπο με τον οποίο λαμβάνουμε αποφάσεις[155].

Οι συμμετέχουσες χώρες υπέγραψαν πέντε συμφωνίες, από τις οποίες οι παρακάτω τρεις ήταν μη δεσμευτικές:

1. Διακήρυξη του Ρίο (Rio Declaration), μια συλλογή 27 γενικών αρχών που περιγράφουν τις ευθύνες και τα δικαιώματα των κρατών στους τομείς του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης[156]
2. Διακήρυξη των Αρχών για τη Διαχείριση των Δασών (Declaration on the Principles of Forest Management), στην οποία αναγνωρίζεται ο ζωτικός τους ρόλος στη διατήρηση του κλίματος, των υδάτινων αποθεμάτων και της βιοποικιλότητας, αλλά και γενικότερα της ζωής των οικοσυστημάτων
3. Ατζέντα 21 (Agenda 21), ένα τεχνοκρατικό κείμενο 40 κεφαλαίων που αποτελούσε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα δράσης και καλούσε στην υιοθέτηση νέων στρατηγικών, ώστε να επιτευχθεί συνολική βιώσιμη ανάπτυξη στον 21ο αιώνα. Οι συστάσεις του αφορούσαν νέες μεθόδους στην εκπαίδευση, νέους τρόπους διατήρησης των φυσικών πόρων του πλανήτη και νέους τρόπους συμμετοχής σε μια βιώσιμη οικονομία[157]

Επίσης υπογράφηκαν δύο νομικά δεσμευτικές συμβάσεις:

---

[155] Βλ. *United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992 (τελ. ανάκτηση 20.03.2021)

[156] Βλ. *Rio Declaration on Environment and Development - A/CONF.151/26 (Vol. I)*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (τελ. ανάκτηση 30.03.2021)

[157] Πιο συγκεκριμένα το κείμενο αποτελείται από το Προοίμιο και 4 μέρη: α) Οι **κοινωνικές** και **οικονομικές** διαστάσεις του αναπτυξιακού και περιβαλλοντικού προβλήματος (οι διεθνείς συνεργασίες, η αντιμετώπιση της φτώχειας, η αλλαγή στα καταναλωτικά πρότυπα, ο δημογραφικός παράγοντας, η ανθρώπινη υγεία και οι συνθήκες διαβίωσης και η περιβαλλοντική και αναπτυξιακή ολοκλήρωση στις μεθόδους λήψης αποφάσεων), β) **Προστασία και Διαχείριση Αναπτυξιακών Πόρων** (προστασία του περιβάλλοντος στην τρισδιάστατη μορφή τους – ατμόσφαιρα, έδαφος, νερό- αντιμετώπιση αποδάσωσης και ερημοποίησης, βιώσιμες καλλιέργειες, προστασία και ενίσχυση βιοποικιλότητας, προστασία και ορθή διαχείριση πόσιμου νερού, ωκεανών και ιχθυοαποθεμάτων, οικολογική διαχείριση βιοτεχνολογικών προϊόντων, απορριμμάτων και τοξικών/ραδιενεργών αποβλήτων), γ) **Ενίσχυση ρόλου σημαντικών ομάδων** (ρόλος γυναικών, παιδιά και νέοι, ευαίσθητοι γηγενείς πληθυσμοί, ενίσχυση ρόλου Μ.Κ.Ο., φορέων εργαζομένων-επιστημονικών και τεχνολογικών ενώσεων-αγροτών), δ) **Μέσα Εφαρμογής** (Χρηματοδοτικές πηγές και μηχανισμοί, μεταφορά Περιβαλλοντικής τεχνολογίας στην οικοδόμηση, βιωσιμότητα και επιστήμη, προώθηση της παιδείας-δημόσιας ενημέρωσης και εκπαίδευσης, εθνικοί μηχανισμοί και διεθνής συνεργασία, διεθνείς θεσμικές διευθετήσεις, διεθνείς κανόνες δικαίου και μέσα, πληροφόρηση για τη λήψη αποφάσεων), Βλ. *Agenda 21*, στην Ιστοσελίδα: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf (τελ. ανάκτηση 21.03.2021)

1. Πλαίσιο Συνθήκης για την Κλιματική Αλλαγή (United Nations Framework Convention on Climate Change-UNFCCC) και
2. Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα (Convention on Biological Diversity)

Τέλος δημιουργήθηκε μια νέα Επιτροπή Βιώσιμης Ανάπτυξης του Ο.Η.Ε. (Commission on Sustainable Development-CSD), στην οποία τα κράτη μέλη θα αναφέρονται ετήσια ως προς την πρόοδο που σημειώνουν όσον αφορά στην επίτευξη των στόχων της Agenda 21.

Ως θετικά σημεία της Συνδιάσκεψης του Ρίο μπορούν να θεωρηθούν: α) η υιοθέτηση σημαντικών -υποχρεωτικών και μη- κειμένων, β) η ευρεία αποδοχή της Βιώσιμης Ανάπτυξης ως βασικής αναπτυξιακής και περιβαλλοντικής επιλογής , γ) η αναγνώριση των ευθυνών των κρατών για την υποβάθμιση του περιβάλλοντος και δ) η αναβάθμιση του ρόλου και της συμμετοχής ομάδων της κοινωνίας των πολιτών (Μ.Κ.Ο. κλπ.) στη λήψη αποφάσεων. Επιπροσθέτως ως αρνητικά σημεία της συνδιάσκεψης μπορούν να θεωρηθούν: α) οι μεγάλες αντιπαραθέσεις που οδήγησαν στην υιοθέτηση ουσιαστικά ανίσχυρων «δεσμευτικών» κειμένων (Πλαίσιο για το Κλίμα-Σύμβαση Βιοποικιλότητας) και β) ο χαλαρός προσδιορισμός των υποχρεώσεων των αναπτυσσόμενων χωρών στην υλοποίηση της Βιώσιμης Ανάπτυξης[158].

Ωστόσο, η Διάσκεψη του Ρίο θεωρείται αξιομνημόνευτη, αφού κατόρθωσε να προσφέρει στην ανθρωπότητα το νέο όραμα της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Όχι πλέον ποσοτική, αλλά, όπως σημειώνει ο Μ. Δεκλερής, «ποιοτική ανάπτυξη, δηλαδή ισόρροπη επιδίωξη όλων των ανθρωπίνων αξιών, υλικών και αύλων, σε αρμονία με τη φύση» και παρακάτω «μετά το Ρίο, η εμμονή στην οικονομική μεγέθυνση δεν είναι απλώς παρωχημένη πολιτική, αλλά παράνομη και ανήθικη» [159]. Η επόμενη σημαντική παγκόσμια πρωτοβουλία στο πλαίσιο του Ο.Η.Ε. ήταν η Σύμβαση για την Αντιμετώπιση της Κλιματικής Αλλαγής, γνωστή ως Πρωτόκολλο του Κιότο.

[158] Βλ. **Ρ. Μητούλα**, **Ό. Αστάρα** & **Π. Καλδή**, *Βιώσιμη Ανάπτυξη-Έννοιες-Διεθνείς & Ευρωπαϊκές διαστάσεις*, Εκδ. Rosoli, Αθήνα 2008, σ. 55

[159] **Μ. Δεκλερή**, *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος – Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σσ. 13-14

1.1.2.δ Το Πρωτόκολλο του Κιότο, Δεκέμβριος 1997

Στις 21 Μαρτίου 1994 τέθηκε σε ισχύ η Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή-UNFCCC[160], αναγνωρίζοντας ότι αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα για το μέλλον του πλανήτη, με στόχο την πρόληψη της «επικίνδυνης» ανθρώπινης παρέμβασης στο κλιματικό σύστημα[161]. Η σύμβαση αυτή οδήγησε τον Δεκέμβριο του 1997 στο Πρωτόκολλο του Κιότο, σύμφωνα με το οποίο δεσμεύονται οι βιομηχανικές χώρες και οι οικονομίες τους, σε μεταβατικό στάδιο να περιορίσουν και να μειώσουν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου[162] σύμφωνα με τους συμφωνημένους μεμονωμένους στόχους. Η ίδια η σύμβαση ζητά μόνο από 37 βιομηχανικές χώρες και την Ευρωπαϊκή Ένωση να υιοθετήσουν πολιτικές και μέτρα για τον μετριασμό και να υποβάλλουν περιοδικά εκθέσεις.

Το Πρωτόκολλο του Κιότο αποτελεί την πρώτη σημαντική προσπάθεια θεσμικού χαρακτήρα για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και συνέβαλε στην περαιτέρω ευαισθητοποίηση του κοινού -παγκοσμίως- σχετικά με τα προβλήματα που συνδέονται με τις αλλαγές στο κλίμα. Ωστόσο αρνήθηκαν να το επικυρώσουν αρκετές εκβιομηχανισμένες χώρες, που έχουν σημαντικό μερίδιο ευθύνης στην εκπομπή αερίων θερμοκηπίου, όπως οι Η.Π.Α. και η Αυστραλία[163].

Ο έλεγχος της εφαρμογής της Συμφωνίας Agenda 21 οδήγησε τον Ο.Η.Ε. στην οργάνωση της Συνόδου Κορυφής της Χιλιετίας.

---

[160] United Nations Framework Convention on Climate Change

[161] Μέχρι σήμερα έχει υπογραφεί από 197 χώρες. Βλ. *United Nations Framework Convention on Climate Change*, στην Ιστοσελίδα: https://unfccc.int/process-and-meetings/the-convention/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change (τελ. ανάκτηση 21.03.2021)

[162] Το φαινόμενο του θερμοκηπίου είναι η διαδικασία κατά την οποία η ατμόσφαιρα ενός πλανήτη συγκρατεί θερμότητα και συμβάλλει στην αύξηση της θερμοκρασίας της επιφάνειάς του. Η αρνητική επίδραση του φαινομένου εντείνεται λόγω της έκλυσης στην ατμόσφαιρα αερίων (όπως το διοξείδιο του άνθρακα - CO_2, το μεθάνιο - CH_4, το μονοξείδιο του αζώτου - N_2O, τους υδροφθοράνθρακες – HFC, τους υπερφθοριομένους υδρογονάνθαρακες – PFC και του εξαφθοριούχου θείου - SF_6), από την καύση ορυκτών καυσίμων, την εκτροφή ζώων κ.ά. ανθρωπογενείς δραστηριότητες.

[163] **Ρ. Μητούλα**, **Ό. Αστάρα** & **Π. Καλδή**, *Βιώσιμη Ανάπτυξη-Έννοιες-Διεθνείς & Ευρωπαϊκές διαστάσεις*, Εκδ. Rosoli, Αθήνα 2008, σσ. 85-87

1.1.2.ε Σύνοδος Κορυφής της Χιλιετίας, Σεπτέμβριος 2000 Νέα Υόρκη

Η Σύνοδος Κορυφής της Χιλιετίας (Millennium Summit)[164] πραγματοποιήθηκε από τις 6 έως τις 8 Σεπτεμβρίου 2000 στην έδρα των Ηνωμένων Εθνών στη Νέα Υόρκη, με τη συμμετοχή αρχηγών κρατών και εκπροσώπων από τα 189 κράτη μέλη. Ολοκληρώθηκε με την υπογραφή της «Δήλωσης της Χιλιετίας» (UN Millenium Declaration)[165], στην οποία καθορίστηκαν οι οκτώ Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας ως το 2015 (Millennium Development Goals-MDGs):

- Στόχος 1: Εξάλειψη της ακραίας φτώχειας και της πείνας
- Στόχος 2: Επίτευξη καθολικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης
- Στόχος 3: Προώθηση της ισότητας των φύλων και ενδυνάμωση του ρόλου των γυναικών
- Στόχος 4: Μείωση της παιδικής θνησιμότητας
- Στόχος 5: Βελτίωση της μητρικής υγείας
- Στόχος 6: Καταπολέμηση του ιού HIV/AIDS, της ελονοσίας και άλλων ασθενειών
- Στόχος 7: Διασφάλιση της περιβαλλοντικής αειφορίας
- Στόχος 8: Ανάπτυξη μιας παγκόσμιας συνεργασίας για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (αναλύεται σε επιμέρους στόχους):
  - 8.Α: Ανάπτυξη περαιτέρω ενός ανοικτού, βασισμένου σε κανόνες, προβλέψιμου, χωρίς διακρίσεις εμπορίου και οικονομικού συστήματος
  - 8.Β: Αντιμετώπιση των ειδικών αναγκών των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών

[164] Βλ. *Development goals for a new millennium*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000, (τελ. ανάκτηση 20.03.2021)

[165] Η Δήλωση της Χιλιετίας αποτελείται από 8 ενότητες και 32 άρθρα. Στην 1η ενότητα γίνεται αναφορά σε Αξίες και Αρχές (όπως ελευθερία, ισότητα, αλληλεγγύη, ανοχή, σεβασμός στη φύση και κοινή ευθύνη), στη 2η στην Ειρήνη, την Ασφάλεια και τον Αφοπλισμό, στην 3η για την ανάπτυξη και την Εξάλειψη της Φτώχειας, στην 4η για την Προστασία του Κοινού μας Περιβάλλοντος, στην 5η για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, τη Δημοκρατία και τη Χρηστή Διακυβέρνηση, στην 6η για την Προστασία των Ευάλωτων Ομάδων, στην 7η για την Κάλυψη των Ειδικών Αναγκών της Αφρικής και στην 8η για την Ενίσχυση του Ρόλου του Ο.Η.Ε., Βλ. *United Nations Millennium Declaration*, στην Ιστοσελίδα: https://undocs.org/en/A/RES/55/2 (τελ. ανάκτηση 20.03.2021)

- 8.Γ: Αντιμετώπιση των ειδικών αναγκών των αναπτυσσόμενων χωρών και των αναπτυσσόμενων μικρών νησιωτικών κρατών
- 8.Δ: Συνολική αντιμετώπιση των προβλημάτων χρέους των αναπτυσσόμενων χωρών, μέσω εθνικών και διεθνών μέτρων, προκειμένου να καταστεί βιώσιμο
- 8.Ε: Σε συνεργασία με φαρμακευτικές εταιρείες, να παρέχεται πρόσβαση σε προσιτά βασικά φάρμακα στις αναπτυσσόμενες χώρες
- 8. ΣΤ: Σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα, να διατίθενται τα οφέλη των νέων τεχνολογιών, ιδίως των πληροφοριών και των επικοινωνιών

Παρατηρείται ότι η Βιωσιμότητα μέσω των Στόχων της Χιλιετίας, εκτός από τα θέματα της προστασίας του περιβάλλοντος, δίνει προτεραιότητα στην κοινή προσπάθεια για την αντιμετώπιση πολλών έντονων παγκόσμιων κοινωνικών προβλημάτων όπως η φτώχεια, η υγεία και η ασφαλής διαβίωση, οι διακρίσεις κ.ά. Ακολούθησε μετά από δύο χρόνια η Παγκόσμια Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ.

1.1.2.στ Η Παγκόσμια Διάσκεψη για την Βιώσιμη Ανάπτυξη - 2002 Γιοχάνεσμπουργκ (Ρίο+10)

Μια δεκαετία μετά τη Διάσκεψη του Ρίο πραγματοποιήθηκε από 26.8 έως 4.9.2002 η Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ, στην οποία συμμετείχαν περισσότεροι από 100 αρχηγοί κρατών και πάρα πολλοί επιστήμονες και εκπρόσωποι κυβερνήσεων και μη κυβερνητικών οργανώσεων. Μετά από αρκετές ημέρες συζητήσεων, κατέληξαν σε αποφάσεις που αφορούσαν στο νερό, την ενέργεια, την υγεία, τη γεωργία, τη βιοποικιλότητα και άλλους τομείς ενδιαφέροντος.

Το κείμενο περιλάμβανε εκτός από τις αποφάσεις για τα ανωτέρω θέματα, διατάξεις σχετικά με το Πρωτόκολλο του Κιότο για τη μείωση των αερίων του θερμοκηπίου για τα κράτη που το έχουν επικυρώσει. Συνιστούσε δε σε όσα δεν το είχαν πράξει, να το επικυρώσουν χωρίς καθυστέρηση. Οι διατάξεις περιελάμβαναν επίσης τη δημιουργία ενός Παγκόσμιου Ταμείου Αλληλεγγύης για την εξάλειψη της φτώχειας και την έναρξη δεκαετών προγραμμάτων για την υποστήριξη περιφερειακών και εθνικών πρωτοβουλιών

που αποσκοπούν στην επιτάχυνση της μετάβασης σε βιώσιμα πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης[166].

Τα αποτελέσματα των διαπραγματεύσεων στο Γιοχάνεσμπουργκ -που πραγματοποιήθηκαν σε κλίμα δυσπιστίας μεταξύ χωρών Βορρά και Νότου- φαίνεται να υπηρετούν λιγότερο τους στόχους της προστασίας του περιβάλλοντος, της ορθολογικής χρήσης των φυσικών πόρων και της κοινωνικής πτυχής της αειφορίας, προτάσσοντας τις οικονομικές πτυχές και περισσότερο τη διασύνδεση των μηχανισμών του διεθνούς εμπορίου και της χρηματοδότησης με αυτούς της Βιώσιμης Ανάπτυξης.

Ως θετικές αποτιμώνται οι δεσμεύσεις: α) για τον περιορισμό του ρυθμού μείωσης της βιοποικιλότητας, β) για τη μείωση κατά 50% ως το 2015 των πολιτών που δεν έχουν πρόσβαση σε βασικές υποδομές, γ) για την πρόσβαση των αναπτυσσόμενων χωρών σε χημικά που δεν βλάπτουν το όζον, δ) για την επαναφορά των αλιευμάτων σε βιώσιμα επίπεδα και ε) στην υλοποίηση Εθνικών Προγραμμάτων Βιώσιμης Ανάπτυξης. Επίσης εξαγγέλθηκε από τους ηγέτες του Καναδά, της Κίνας και της Ρωσίας ότι σύντομα θα επικυρώσουν τη Συνθήκη του Κιότο. Έγινε προσπάθεια βελτίωσης της διασύνδεσης μεταξύ των τριών πυλώνων (οικονομίας, κοινωνίας και περιβάλλοντος) της Βιώσιμης Ανάπτυξης και της χρηματοδότησης για την επίτευξη των Στόχων για τη Χιλιετία (MDGs).

Στα αρνητικά της διάσκεψης πρέπει να σημειωθούν η άρνηση μεγάλων βιομηχανικών χωρών (Η.Π.Α., Κίνα, Αυστραλία και Ιαπωνία) αλλά και πολλών αναπτυσσόμενων να αποδεχθούν την πρόταξη της προστασίας του περιβάλλοντος έναντι της οικονομικής ανάπτυξης και της παγκοσμιοποιημένης ελεύθερης αγοράς, για να επιτευχθούν ουσιαστικά οι Στόχοι της Βιώσιμης Ανάπτυξης.

Ο προβληματισμός για τη δυνατότητα επίτευξης των Στόχων για τη Χιλιετία ως το 2015 και η ανάγκη επικαιροποίησής τους οδήγησε στην επόμενη Παγκόσμια Διάσκεψη του Ο.Η.Ε. που πραγματοποιήθηκε πάλι στο Ρίο ντε Τζανέιρο το 2012.

[166] Βλ. *World Summit on Sustainable Development, 26 August-4 September 2002, Johannesburg- An opportunity to move forward*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002, (τελ. ανάκτηση 21.03.2021)

1.1.2.ζ Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Βιώσιμη Ανάπτυξη, 20-22 Ιουνίου 2012, Ρίο ντε Τζανέιρο (Ρίο +20)

Είκοσι χρόνια μετά τη «Διάσκεψη Κορυφής της Γης» του 1992 στο Ρίο ντε Τζανέιρο, πραγματοποιήθηκε -πάλι στο Ρίο- η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του 2012 (επίσης γνωστή ως Ρίο +20) με τίτλο: «Οικοδομώντας πάνω στους Στόχους της Χιλιετίας» [167]. Η Διάσκεψη -η οποία ήταν η πολυπληθέστερη σε συμμετοχές απ' όλες τις μέχρι τότε αντίστοιχες- κατέληξε σε ένα έγγραφο που περιέχει βήματα για την εφαρμογή της αειφόρου ανάπτυξης. Τα κράτη μέλη του Ο.Η.Ε. αποφάσισαν να ξεκινήσει μια διαδικασία για τη διατύπωση ενός συνόλου Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Sustainable Development Goals-SDGs), βασιζόμενοι στους Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας (MDGs) και σε σύγκλιση με την αναπτυξιακή ατζέντα μετά το 2015. Επίσης υιοθετήθηκαν καινοτόμες κατευθυντήριες γραμμές για τις πολιτικές της πράσινης οικονομίας, υιοθετήθηκε ένα δεκαετές πλαίσιο προγραμμάτων για βιώσιμη κατανάλωση και πρότυπα παραγωγής και θεσπίστηκε μια στρατηγική για τη χρηματοδότηση της αειφόρου ανάπτυξης. Τέλος η Διάσκεψη έλαβε επίσης αποφάσεις για το μακροπρόθεσμο μέλλον σε διάφορους θεματικούς τομείς[168] και αποφάσισε να συγκαλέσει τρίτο διεθνές συνέδριο για τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη το 2014.

Ωστόσο, το κείμενο το οποίο υιοθετήθηκε δεν ήταν ούτε αυτή τη φορά δεσμευτικό, δεν περιείχε κανέναν συγκεκριμένο στόχο ούτε χρονοδιαγράμματα, αποτελώντας ένα ευχολόγιο -όπως και όλα τα προηγούμενα κείμενα των αντίστοιχων διασκέψεων, γεγονός το οποίο δεν μπορεί στην πραγματικότητα να αλλάξει τη στάση των ηγετών σε πλανητικό επίπεδο απέναντι στα σύγχρονα δραματικά προβλήματα του περιβάλλοντος, της ανάπτυξης και της φτώχειας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ανταποκριτής του Associated Press Bradley Brooks στον τίτλο του κειμένου του, «Ήταν δύσκολο να βρει κανείς έστω και έναν ικανοποιημένο μετά το τέλος της Διάσκεψης» και συνεχίζει λέγοντας

---

[167] Βλ. *United Nations Conference on Sustainable Development, 20-22 June 2012, Rio de Janeiro- Building on the Millennium Development Goals*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/conferences/environment/rio2012 (τελ. ανάκτηση 21.03.2021)

[168] ρ4ρ Εξάλειψη της Φτώχειας, Επισιτιστική Ασφάλεια και Διατροφή και Αειφόρος Γεωργία, Βιώσιμη Κατανάλωση και Παραγωγή, Εκπαίδευση, Ισότητα των Φύλων και Χειραφέτηση των Γυναικών, Υγεία και Πληθυσμός, Βιώσιμες Πόλεις και Ανθρώπινοι Οικισμοί, Βιώσιμες Μεταφορές, Βιώσιμος Τουρισμός, Μείωση του Κινδύνου Καταστροφών, Κλιματική Αλλαγή, Ερημοποίηση-Υποβάθμιση της Γης και Ξηρασία, Βιοποικιλότητα, Δάση, Βουνά, Εξόρυξη, Χημικά και Απόβλητα, Νερό και Αποχέτευση, Ενέργεια, Ωκεανοί και Θάλασσες.

ότι, ακόμα και ο Γενικός Γραμματέας της Διάσκεψης Sha Zukang δήλωσε στο κλείσιμο των συνεδριών ότι «τα αποτελέσματα δεν ικανοποιούν κανένα. Η δουλειά μου ήταν να τους κάνω όλους εξίσου δυσαρεστημένους» [169].

Επίσης σε δημοσίευμα του Guardian για τη διάσκεψη αναφέρεται ότι «επιστήμονες και ομάδες της κοινωνίας των πολιτών κάνουν δηκτικά σχόλια για το αποτέλεσμα. Ο εκτελεστικός διευθυντής της Greenpeace International, Kumi Naidoo, χαρακτήρισε τη Σύνοδο Κορυφής ως αποτυχία επικών διαστάσεων. "Δεν καταφέραμε το Μέλλον που Θέλουμε στο Ρίο, γιατί δεν έχουμε τους ηγέτες που χρειαζόμαστε. Οι ηγέτες των πιο ισχυρών χωρών υποστήριξαν τις επιχειρήσεις ως συνήθως, προτάσσοντας ντροπιαστικά τα ιδιωτικά κέρδη έναντι των ανθρώπων και του πλανήτη"» [170].

Μετά από μια τριετία και πολλές διαβουλεύσεις ολοκληρώθηκε ένα κείμενο για τους νέους Στόχους ως το 2030, το οποίο παρουσιάστηκε και συζητήθηκε στη Διάσκεψη Κορυφής της Νέας Υόρκης το 2015.

1.1.2.η Διάσκεψη κορυφής των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, Νέα Υόρκη 25-27 Σεπτεμβρίου 2015

Μετά τις αποφάσεις της Διάσκεψης Ρίο+20, το 2013, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ δημιούργησε τη 30μελή Ανοικτή Ομάδα Εργασίας για την ανάπτυξη μιας πρότασης για τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Στη συνέχεια τον Ιανουάριο του 2015, η Γενική Συνέλευση ξεκίνησε τη διαπραγματευτική διαδικασία για την αναπτυξιακή ατζέντα μετά το 2015. Η διαδικασία κορυφώθηκε με την έγκριση της Ατζέντας για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030, με 17 Στόχους στον πυρήνα της, για να συζητηθούν στη Διάσκεψη Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του ΟΗΕ τον Σεπτέμβριο του 2015. Παράλληλα το 2015 ήταν ένα έτος ορόσημο για τη διαμόρφωση πολυμερούς και διεθνούς πολιτικής, με την έγκριση πολλών σημαντικών συμφωνιών όπως το «Πλαίσιο Sendai για τη μείωση του κινδύνου

[169] Βλ. **B. Brooks**, *It was hard to find a happy soul at the end of the Rio+20 environmental summit*, στην Ιστοσελίδα: https://news.yahoo.com/rio-20-unhappy-environmental-summit-071329905.html?guccounter=1 (τελ. ανάκτηση 26.03.2021)

[170] Βλ. **J. Watts** & **L. Ford**, *Rio+20 Earth Summit: campaigners decry final document*, στην Ιστοσελίδα: https://www.theguardian.com/environment/2012/jun/23/rio-20-earth-summit-document (τελ. ανάκτηση 26.03.2021)

καταστροφών» (Μάρτιος 2015) και το «Πρόγραμμα δράσης της Αντίς Αμπέμπα για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης» (Ιούλιος 2015).

Ακολούθησε η τριήμερη Διάσκεψη Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη τον Σεπτέμβριο 2015 με τίτλο: «Αλλάζοντας τον κόσμο μας»[171]. Περισσότεροι από 150 ηγέτες κρατών και εκπρόσωποι από συνολικά 193 κράτη συγκεντρώθηκαν στην έδρα των Ηνωμένων Εθνών στη Νέα Υόρκη για να εγκρίνουν επίσημα μια νέα, φιλόδοξη ατζέντα για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Το νέο σχέδιο, που ονομάστηκε «Μετασχηματίζοντας τον κόσμο μας» - Transforming Our World, αποτελεί την ατζέντα για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη έως το 2030. Περιελάμβανε μία δήλωση και τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, οι οποίοι αναλύονταν σε 169 Επιμέρους Στόχους και αποτελούν τη συνέχεια των Στόχων της Χιλιετίας (MDGs). Η πρόοδος στην επίτευξη των Στόχων αποφασίστηκε να εξετάζεται από το Ετήσιο Πολιτικό Φόρουμ Υψηλού Επιπέδου - HLPF[172] για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, το οποίο και αποτελεί πλέον την κεντρική πλατφόρμα του Ο.Η.Ε. για την παρακολούθηση και την αναθεώρηση των SDGs.

Αποτέλεσμα επίσης των διαβουλεύσεων της Διάσκεψης της Νέας Υόρκης του 2015 ήταν και η νέα Συμφωνία για το Κλίμα, που υπογράφηκε στο τέλος του ίδιου έτους στο Παρίσι.

1.1.2.ϑ Η Συμφωνία του Παρισιού για την Κλιματική Αλλαγή, 12 Δεκεμβρίου 2015

Το Δεκέμβριο του 2015 υπογράφηκε στο Παρίσι η «Συμφωνία για την Κλιματική Αλλαγή». Αποτελεί μια νομικά δεσμευτική διεθνή συνθήκη για την αλλαγή του κλίματος. Υπογράφηκε από 196 Κράτη μέλη του Ο.Η.Ε. στις 12 Δεκεμβρίου 2015 και τέθηκε σε ισχύ στις 4 Νοεμβρίου 2016. Στόχος της συμφωνίας είναι να περιορίσει την υπερθέρμανση του πλανήτη κάτω από τους 2°C, κατά προτίμηση στον 1,5°C, σε σύγκριση με τα προ-βιομηχανικά επίπεδα. Για να επιτευχθεί αυτός ο μακροπρόθεσμος στόχος μείωσης της θερμοκρασίας, τα κράτη συμφώνησαν να στοχεύσουν ώστε να επιτευχθεί ένας παγκόσμιος ουδός στις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου το συντομότερο δυνατό,

[171] *United Nations Summit on Sustainable Development, 25-27 September 2015, New York-Changing our world*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2015 (τελ. ανάκτηση 21.03.2021)
[172] High-Level Political Forum, αντικατέστησε από το 2013 την Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Commission on Sustainable Development-CSD)

προκειμένου να επιτύχουν έναν κλιματικά ουδέτερο κόσμο έως τα μέσα του αιώνα. Η Συμφωνία του Παρισιού -η οποία αντικαθιστά το Πρωτόκολλο του Κιότο που υπογράφτηκε το 1997- θεωρείται ότι αποτελεί ορόσημο της πολυμερούς και πολύχρονης διαδικασίας αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, διότι, για πρώτη φορά, μια δεσμευτική συμφωνία φέρνει όλα τα έθνη σε μια κοινή στάση, ώστε να καταβληθούν φιλόδοξες προσπάθειες για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και την προσαρμογή στις επιπτώσεις της[173]. Ύστερα από τις τρεις πιο ρυπογόνες χώρες του πλανήτη (Η.Π.Α.[174], Κίνα και Ινδία), το Ευρωκοινοβούλιο επικύρωσε τη συμφωνία στις 4 Οκτωβρίου 2016, ενώ η Ελλάδα είναι η 63η χώρα που επικύρωσε τη συμφωνία στις 5 Οκτωβρίου 2016. Δεν έχει επικυρωθεί όμως ακόμα από τις παρακάτω χώρες: Ιράν, Ιράκ, Λιβύη, Τουρκία, Υεμένη και Ερυθραία[175].

Για να ελεγχθεί η πορεία υλοποίησης των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, αλλά και η πορεία της Συμφωνίας του Παρισιού, οργανώθηκε πρόσφατα, το 2019, η Σύνοδος Κορυφής του Ο.Η.Ε. στη Νέα Υόρκη.

1.1.2.ι Η Σύνοδος Κορυφής των Ηνωμένων Εθνών για τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, 24-25 Σεπτεμβρίου 2019, Νέα Υόρκη

Η Σύνοδος Κορυφής για τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη τον Σεπτέμβριο του 2019[176] αποφάσισε να οριστεί η δεκαετία 2020-2029 ως «Δεκαετία της Δράσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη» και δεσμεύτηκε να κινητοποιήσει τη χρηματοδότηση, να ενισχύσει την εθνική εφαρμογή και τους θεσμούς για την επίτευξη των Στόχων έως το 2030, χωρίς να αφήσει κανέναν πίσω. Στον πυρήνα της δεκαετίας 2020-2029 τέθηκε η ανάγκη

[173] Βλ. *The Paris Agreement*, στην Ιστοσελίδα των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή: https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement, (τελ. ανάκτηση 28.03.2021)
[174] Ωστόσο, όπως σημειώθηκε και στο Κεφ. 1, οι Η.Π.Α. επί Προεδρίας D. Trump, αποσύρθηκαν από τη συμφωνία, επανήλθαν όμως τον Ιανουάριο του 2021
[175] Βλ. *Status for 7.d Paris Agreement*, στην Ιστοσελίδα United Nations Treaty Collection: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en#EndDec (τελ. ανάκτηση 30.03.2021)
[176] Βλ. *Political declaration of the High-level Political Forum on Sustainable Development convened under the auspices of the General Assembly*, στην Ιστοσελίδα https://undocs.org/en/A/HLPF/2019/l.1 (τελ. ανάκτηση 30.03.2021)

δράσεων: α) για την αντιμετώπιση της αυξανόμενης φτώχειας, β) την ενδυνάμωση των γυναικών και των κοριτσιών και γ) την αντιμετώπιση της έκτακτης ανάγκης για το κλίμα[177].

Σύμφωνα με την τελευταία Έκθεση των Ηνωμένων Εθνών για την πορεία υλοποίησης των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη για το έτος 2020, η πρόοδος παρέμεινε ανομοιογενής και δεν θεωρείτο ότι βρισκόμαστε σε καλό δρόμο για την επίτευξη των Στόχων έως το 2030. Ως θετικά αποτιμώνται η μείωση του ποσοστού των παιδιών και της νεολαίας εκτός σχολείου, η μείωση της συχνότητας εμφάνισης πολλών μεταδοτικών ασθενειών, η βελτίωση της πρόσβασης σε ασφαλές πόσιμο νερό και η αύξηση της εκπροσώπησης των γυναικών σε ηγετικούς ρόλους. Ωστόσο, αυξήθηκε ο αριθμός των ανθρώπων που πάσχουν από επισιτιστική ανασφάλεια, η κατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος εξακολουθεί να επιδεινώνεται με ανησυχητικό ρυθμό και τα δραματικά επίπεδα ανισότητας επιμένουν σε όλες τις περιοχές. Μάλιστα η κατάσταση επιδεινώθηκε ακόμα περισσότερο με την πανδημία του COVID-19, καθιστώντας -σύμφωνα με τον Γεν Γραμματέα του Ο.Η.Ε.- ακόμα πιο δύσκολη την επίτευξη των στόχων[178].

Ακολουθεί η αναλυτική παρουσίαση των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που υιοθετήθηκαν στη Διάσκεψη Κορυφής του Ο.Η.Ε. το 2015 στη Νέα Υόρκη.

1.2 Οι 17 Στόχοι και οι 169 Επιμέρους στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030

Σύμφωνα με τη Δήλωση της Διάσκεψης Κορυφής της Νέας Υόρκης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του 2015, οι 17 Στόχοι και 169 Επιμέρους στόχοι (SDGs) για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που υιοθετήθηκαν, αποτελούν ένα ολοκληρωμένο, εκτεταμένο και ανθρωποκεντρικό σύνολο και δείχνουν την κλίμακα και τη φιλοδοξία της νέας παγκόσμιας Ατζέντας για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030. Επιδιώκεται να αξιοποιηθούν οι Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας (MDGs) και να ολοκληρωθούν όσα δεν επιτεύχθηκαν μέσω αυτών. Έχουν σκοπό να ενισχύσουν τις δράσεις ως το 2030 σε τομείς κρίσιμης σημασίας για την ανθρωπότητα και τον πλανήτη, όπως το να εξαλειφθεί η φτώχεια και η

[177] Βλ. *A Decade of action*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/ (τελ. ανάκτηση 30.03.2021)
[178] *The Sustainable Development Goals Report 2020*, p. 2, στην Ιστοσελίδα: https://unstats.un.org/sdgs/report/2020/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2020.pdf (τελ. ανάκτηση 30.03.2021)

πείνα από παντού, να καταπολεμηθούν οι ανισότητες εντός και μεταξύ των χωρών, να οικοδομηθούν ειρηνικές, δίκαιες και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνίες, να προστατεύονται τα ανθρώπινα δικαιώματα και να προωθείται η ισότητα των φύλων και η ενδυνάμωση του ρόλου των γυναικών και των κοριτσιών, όπως και η διασφάλιση της διαρκούς προστασίας του πλανήτη και των φυσικών του πόρων. Για τον λόγο αυτό οι 17 Στόχοι και οι 169 Επιμέρους Στόχοι θεωρούνται ολοκληρωμένοι και αδιαίρετοι και ισορροπούν τις τρεις διαστάσεις της Βιώσιμης Ανάπτυξης: την οικονομική, την κοινωνική και την περιβαλλοντική[179].

Το νέο και διαφορετικό για τους 17 SDGs είναι[180]: Πρώτον, και πιο σημαντικό, αυτοί οι στόχοι ισχύουν για κάθε έθνος και σε κάθε τομέα της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής. Οι πόλεις, οι επιχειρήσεις, τα σχολεία, οι οργανισμοί, όλοι προκαλούνται να ενεργήσουν για την υλοποίησή τους. Αυτό χαρακτηρίζεται ως Καθολικότητα. Δεύτερον, αναγνωρίζεται ότι κάθε στόχος είναι σημαντικός από μόνος του, ωστόσο όλοι οι στόχοι είναι αλληλένδετοι, σε ένα σύστημα. Δεν μπορούμε να στοχεύσουμε στην επίτευξη ενός μόνο στόχου και είναι αναγκαίο να επιτευχθούν όλοι. Αυτό χαρακτηρίζεται ως Ολοκλήρωση. Τέλος, αναγνωρίζεται ευρέως ότι η επίτευξη αυτών των στόχων συνεπάγεται την πραγματοποίηση πολύ μεγάλων, θεμελιωδών αλλαγών στον τρόπο με τον οποίο ζούμε στη Γη[181], κάθε άνθρωπος ξεχωριστά αλλά και ως κοινωνικά σύνολα. Αυτό χαρακτηρίζεται ως Μεταμόρφωση, που αποτελεί και τον τελικό σκοπό των 17 Στόχων.

Σύμφωνα επίσης με το κείμενο της Δήλωσης[182] της Συνόδου Κορυφής οι 17 Κύριοι

---

[179] *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, Resolution adopted by the UN General Assembly on 25 September 2015, (A/RES/70/1), p. 5, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (τελ. ανάκτηση 26.03.2021),

[180] Βλ. την προυσίαση: *Introducing the SDGs – 17 Goals Basic Slide set v1.pptx*, στην Ιστοσελίδα: https://www.coursehero.com/file/54206506/17Goals-BasicSlideset-v1pptx/ (τελ. ανάκτηση 26.03.2021)

[181] Αναφέρεται ουσιαστικά στην ανάγκη δραματικής αλλαγής της στάσης των ανθρώπων απέναντι στον συνάνθρωπο και το περιβάλλον, όπως και στα υφιστάμενα πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης. Βέβαια - όπως σημειώσαμε και στο Κεφ. 1- για να γίνει πραγματικότητα αυτό, ο άνθρωπος είναι αναγκαίο να στραφεί στην πνευματικότητα και την πίστη, που προσφέρουν αξίες προς την κατεύθυνση αυτή, αλλά και πνευματική δύναμη για να τις κάνουν οι άνθρωποι πράξη.

[182] Βλ. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, Resolution adopted by the UN General Assembly on 25 September 2015, (A/RES/70/1), pp. 13-27, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (τελ. ανάκτηση 26.03.2021), Πρβλ. *Οι Στόχοι και οι 169 επιδιώξεις για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναλυτικά*, Εκδ. Περιφερειακού Κέντρου Πληροφόρησης Ηνωμένων Εθνών, στην Ιστοσελίδα https://bit.ly/3iVX3gz (τελ. ανάκτηση 10.10.2020)

Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη είναι οι παρακάτω[183] (οι 169 Επιμέρους Στόχοι βρίσκονται στο Παράρτημα):

- **Στόχος 1: Μηδενική Φτώχεια** - Τερματισμός της φτώχειας σε όλες τις μορφές της, παντού

  Η φτώχεια είναι κάτι περισσότερο από την έλλειψη εισοδήματος και πόρων για τη διασφάλιση ενός βιώσιμου τρόπου ζωής. Η εκδήλωσή της περιλαμβάνει την πείνα και τον υποσιτισμό, την περιορισμένη πρόσβαση στην εκπαίδευση και άλλες βασικές υπηρεσίες, την κοινωνική διάκριση και αποκλεισμό, καθώς και την έλλειψη συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η οικονομική ανάπτυξη λοιπόν πρέπει να επιτελείται χωρίς αποκλεισμούς, για να παρέχει βιώσιμες θέσεις εργασίας και να προωθεί την ισότητα (7 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 2: Μηδενική Πείνα** - Τερματισμός της πείνας, επίτευξη επισιτιστικής ασφάλειας και βελτίωση της διατροφής, καθώς και προώθηση της αειφόρου γεωργίας

  Είναι καιρός να επανεξεταστεί ο τρόπος που μεγαλώνουμε, μοιραζόμαστε και καταναλώνουμε την τροφή μας. Αν εκτελούνται σωστά, η γεωργία, η δασοκομία και η αλιεία μπορεί να προσφέρεται θρεπτική τροφή για όλους, ενώ ταυτόχρονα υποστηρίζονται η ανθρωποκεντρική ανάπτυξη της υπαίθρου και η προστασία του περιβάλλοντος. Μια ριζική αλλαγή του παγκόσμιου συστήματος τροφίμων και γεωργίας θεωρείται απολύτως

[183] Βλ. Οι 17 Στόχοι, στην Ιστοσελίδα http://hellenicplatform.org/oi-17-stoxoi/, (τελ. ανάκτηση 28.03.2021)

αναγκαία, αν θέλουμε να διατραφούν σωστά τα σημερινά 795 εκατομμύρια πεινασμένων ανθρώπων και τα επιπλέον 2 δισεκατομμύρια που αναμένονται μέχρι το 2050 (8 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 3: Καλή Υγεία και Ευημερία** - Διασφάλιση υγιούς ζωής και προώθηση της καλής υγείας για όλους και για όλες τις ηλικίες

  Έχουν γίνει σημαντικά βήματα στην αύξηση του προσδόκιμου ζωής και η μείωση ορισμένων από τις θανατηφόρες αιτίες που σχετίζονται με την παιδική και μητρική θνησιμότητα. Ωστόσο, χρειάζονται πολύ περισσότερες προσπάθειες για την πλήρη εξάλειψη ενός ευρέος φάσματος ασθενειών, καθώς και εργασία πάνω στην αντιμετώπιση πολλών, επίμονων, διαφορετικών και αναδυόμενων θεμάτων υγείας (13 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 4: Ποιοτική Εκπαίδευση** - Διασφάλιση της ελεύθερης, ισότιμης και ποιοτικής εκπαίδευσης, προάγοντας τις ευκαιρίες διά βίου μάθησης

  Η απόκτηση μιας ποιοτικής εκπαίδευσης θεωρείται ότι αποτελεί το θεμέλιο για τη βελτίωση της ζωής των ανθρώπων και την αειφόρο ανάπτυξη. Έχει επιτευχθεί παγκοσμίως η ισότητα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, αλλά λίγες χώρες έχουν επιτύχει αυτόν τον στόχο σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης (10 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 5: Ισότητα των Φύλων** - Επίτευξη ισότητας των φύλων και ενδυνάμωση του ρόλου όλων των γυναικών και των κοριτσιών

  Η παροχή της δυνατότητας σε γυναίκες και κορίτσια ισότιμης πρόσβασης στην εκπαίδευση, την υγειονομική περίθαλψη, την αξιοπρεπή εργασία και την εκπροσώπηση στις πολιτικές και οικονομικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων θα τροφοδοτήσει βιώσιμες οικονομίες και θα ωφελήσει τις κοινωνίες και την ανθρωπότητα γενικότερα (9 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 6: Καθαρό Νερό και Αποχέτευση** - Διασφάλιση της πρόσβασης σε ύδρευση, βιώσιμη διαχείριση του νερού και εγκαταστάσεις αποχέτευσης για όλους

  Η ξηρασία και η λειψυδρία, η κακή ποιότητα του νερού και η ανεπαρκής αποχέτευση επηρεάζουν αρνητικά την ασφάλεια των τροφίμων, τις επιλογές προς το ζην και τις εκπαιδευτικές ευκαιρίες για φτωχές οικογένειες σε όλο τον κόσμο (8 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 7: Φτηνή και Καθαρή Ενέργεια** - Διασφάλιση της πρόσβασης σε οικονομικά προσιτές, αξιόπιστες, βιώσιμες και σύγχρονες μορφές ενέργειας για όλους

Προσπάθεια βελτίωσης της ενεργειακής αποδοτικότητας και της αύξησης της χρήσης των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (5 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 8: Αξιοπρεπής Εργασία και Οικονομική Ανάπτυξη** - Προώθηση της διαρκούς, βιώσιμης και χωρίς αποκλεισμούς οικονομικής ανάπτυξης, της πλήρους απασχόλησης και της αξιοπρεπούς εργασίας για όλους

  Η Βιώσιμη οικονομική Ανάπτυξη απαιτεί οι κοινωνίες να δημιουργήσουν τις συνθήκες που επιτρέπουν στους ανθρώπους να έχουν ευκαιρίες ποιοτικής απασχόλησης και αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας για το σύνολο του πληθυσμού σε ηλικία εργασίας, που θα τονώσουν την οικονομία, ενώ δεν θα βλάπτουν το περιβάλλον (12 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 9**: **Βιομηχανία, Καινοτομία και Υποδομές** - Δημιουργία ευέλικτων και ανθεκτικών υποδομών, προώθηση της βιώσιμης εκβιομηχάνισης και ενθάρρυνση προώθησης της καινοτομίας

  Οι επενδύσεις στις υποδομές -τις μεταφορές, την άρδευση, την ενέργεια και την τεχνολογία πληροφοριών και επικοινωνιών- θεωρούνται ζωτικής σημασίας για την επίτευξη της Βιώσιμης Ανάπτυξης και την ενδυνάμωση των κοινοτήτων σε πολλές χώρες. Η βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς βιομηχανική ανάπτυξη επιτρέπει την ταχεία και σταθερή αύξηση του βιοτικού επιπέδου για όλους τους ανθρώπους και παρέχει τις τεχνολογικές λύσεις για την περιβαλλοντικά ορθή εκβιομηχάνιση (8 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 10**: **Λιγότερες Ανισότητες** - Μείωση των ανισοτήτων εντός και μεταξύ των χωρών

  Ανισότητα μεταξύ κρατών εξακολουθεί να υφίσταται και υπάρχουν μεγάλες διαφορές όσον αφορά την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης και άλλων θεμάτων. Επιπλέον, ενώ η εισοδηματική ανισότητα μεταξύ των χωρών μπορεί να έχει μειωθεί, η ανισότητα στο εσωτερικό των χωρών έχει αυξηθεί. Η οικονομική ανάπτυξη δεν αρκεί για να μειωθεί η φτώχεια, αν δεν συνοδεύεται από άρση αποκλεισμών και λήψη προτεραιότητας στις ανάγκες των μειονεκτούντων και περιθωριοποιημένων πληθυσμών (10 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 11**: **Βιώσιμες Πόλεις και Κοινότητες** - Δημιουργία ασφαλών, προσαρμοστικών βιώσιμων πόλεων και ανθρώπινων οικισμών, χωρίς αποκλεισμούς

  Οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πόλεις μπορούν να ξεπεραστούν με πολιτικές που επιτρέπουν τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, βελτιώνοντας παράλληλα τη χρήση των πόρων και μειώνοντας τη ρύπανση και τη φτώχεια. Το μέλλον που θέλουμε

περιλαμβάνει πόλεις με ευκαιρίες για όλους, με πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, στην ενέργεια, τη στέγαση, τις μεταφορές και άλλα (10 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 12**: **Υπεύθυνη Κατανάλωση και Παραγωγή** – Διασφάλιση προτύπων βιώσιμης κατανάλωσης και παραγωγής

  Η βιώσιμη κατανάλωση και παραγωγή αποσκοπεί στο «να κάνουν περισσότερα και καλύτερα με λιγότερα» οι άνθρωποι, δηλαδή στη μείωση της χρήσης των πόρων, της υποβάθμισης και ρύπανσης σε όλο τον κύκλο της ζωής, με παράλληλη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Επίσης, απαιτεί μια συστημική προσέγγιση και συνεργασία μεταξύ των φορέων που δραστηριοποιούνται στην αλυσίδα εφοδιασμού, από τον παραγωγό μέχρι τον τελικό καταναλωτή, ο οποίος είναι ανάγκη να ευαισθητοποιείται και να εκπαιδεύεται στην κατεύθυνση ενός αειφόρου τρόπου ζωής (11 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 13**: **Δράση για το Κλίμα** - Ανάληψη άμεσης δράσης για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της

  Η αλλαγή του κλίματος είναι μια παγκόσμια πρόκληση που δεν «σέβεται» τα εθνικά σύνορα. Οι άνθρωποι βιώνουν τις δραματικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, οι οποίες περιλαμβάνουν μεταβαλλόμενες καιρικές συνθήκες, την άνοδο της στάθμης της θάλασσας, και πιο ακραία καιρικά φαινόμενα. Είναι ανάγκη να στραφούν οι άνθρωποι προς τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και μια σειρά άλλων μέτρων που θα μειώσουν τις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου και θα αυξήσουν τις προσπάθειες προσαρμογής (5 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 14**: **Ζωή στο Νερό** - Διατήρηση και χρήση με βιώσιμο τρόπο των ωκεανών, των θαλασσών και των θαλάσσιων πόρων

  Αφού τα όμβρια ύδατα, το πόσιμο νερό, ο καιρός, το κλίμα, οι ακτές, μεγάλο μέρος της διατροφής μας και ακόμη και το οξυγόνο του αέρα που αναπνέουμε, παρέχονται και ρυθμίζονται από τη θάλασσα, η προσεκτική διαχείριση αυτού του σημαντικού παγκόσμιου πόρου αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό ενός βιώσιμου μέλλοντος (10 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 15**: **Ζωή στη Στεριά** - Προώθηση της βιώσιμης χρήση των χερσαίων οικοσυστημάτων και των δασών, καταπολέμηση της ερημοποίησης, αναστροφή της υποβάθμισης του εδάφους και της βιοποικιλότητας

  Τα δάση, εκτός από την παροχή επισιτιστικής ασφάλειας, αποτελούν καταφύγιο για

πάρα πολλά είδη, αλλά και το κλειδί για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, την προστασία της βιοποικιλότητας και των ενδιαιτημάτων των γηγενών πληθυσμών. Μείζονες λοιπόν προκλήσεις της Βιώσιμης Ανάπτυξης αποτελούν η ορθή διαχείριση και μείωση της αποψίλωσης των δασών και η καταπολέμηση της ερημοποίησης (12 Επιμέρους Στόχοι).

- **Στόχος 16**: **Ειρήνη, Δικαιοσύνη και Ισχυροί Θεσμοί** – Προώθηση δίκαιων, ειρηνικών και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνιών και οικοδόμηση αποτελεσματικών θεσμών σε όλα τα επίπεδα (12 Επιμέρους Στόχοι).
- **Στόχος 17***:* **Συνεργασία για τους Στόχους** - Ενίσχυση των μέσων εφαρμογής και αναζωογόνηση της Παγκόσμιας Συνεργασίας για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (19 Επιμέρους Στόχοι).

Ο κάθε ένας από τους παραπάνω Στόχους αναλύεται όπως προείπαμε σε Επιμέρους Στόχους -οι αριθμοί τους αναφέρθηκαν σε κάθε Στόχο- ώστε να περιγράφεται όσο το δυνατόν λεπτομερέστερα τι πρέπει να επιτευχθεί. Παρακάτω θα αναφερθούν αναλυτικά τα θέματα τα οποία διαπραγματεύονται οι 17 Στόχοι.

1.3 Τα βασικά θέματα που διαπραγματεύονται οι 17 Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030

Οι 17 Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη δίνουν προσοχή σε πολλαπλά οριζόντια ζητήματα που εμπεριέχονται σε όλους τους Στόχους. Συνοπτικά επιδιώκουν[184]:

- Την εξάλειψη της φτώχειας και της πείνας, διασφαλίζοντας μια υγιή ζωή
- Τη δυνατότητα για όλους πρόσβασης σε βασικές υπηρεσίες, όπως το καθαρό νερό, την αποχέτευση και τη βιώσιμη ενέργεια
- Την υποστήριξη της δημιουργίας ευκαιριών ανάπτυξης μέσω της εκπαίδευσης χωρίς αποκλεισμούς και αξιοπρεπούς εργασίας για όλους
- Την προώθηση της καινοτομίας και των ανθεκτικών υποδομών, ώστε να δημιουργούνται κοινότητες και πόλεις ικανές να παράγουν και να καταναλώνουν με βιώσιμο τρόπο
- Τη μείωση των ανισοτήτων στον κόσμο, ιδιαίτερα αυτών που αφορούν στο φύλο

[184] Βλ. **J. Mensah**, **S. Casadevall**, *Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review*, Cogent Social Sciences, 5:1, (2019) στην Ιστοσελίδα: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23311886.2019.1653531 (τελ. ανάκτηση 18.03.2021)

- Τη φροντίδα για την περιβαλλοντική ακεραιότητα μέσω της καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής και της προστασίας των ωκεανών και των χερσαίων οικοσυστημάτων
- Την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών φορέων για τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος ειρήνης και της διασφάλισης υπεύθυνης κατανάλωσης και παραγωγής

Σύμφωνα με το Τμήμα Οικονομικών και Κοινωνικών Υποθέσεων του Ο.Η.Ε., τα βασικά θέματα[185] που διαπραγματεύονται οι 17 Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη είναι 40. Παρακάτω αναφέρονται τα θέματα αυτά, όπως και -εντός παρενθέσεως- οι Στόχοι με τους οποίους σχετίζονται:

1. Αγροτική ανάπτυξη (2)
2. Ανάπτυξη ικανοτήτων (17)
3. Ανάπτυξη μικρών νησιωτικών κρατών (13)
4. Ατμόσφαιρα (13)
5. Απασχόληση, αξιοπρεπής εργασία για όλους και κοινωνική προστασία (8)
6. Αφρική (10)
7. Βία κατά των παιδιών (16)
8. Βιομηχανία (9)
9. Βιοποικιλότητα και οικοσυστήματα (15)
10. Βιώσιμες μεταφορές (11)
11. Βιώσιμες πόλεις και ανθρώπινοι οικισμοί (11)
12. Βιώσιμη κατανάλωση και παραγωγή (12)
13. Βιώσιμος τουρισμός (8)
14. Βουνά (15)
15. Δάση (15)
16. Δείκτες παρακολούθησης Στόχων (17)
17. Διαφύλαξη Πολιτιστικής Κληρονομιάς (11)
18. Εθνικές στρατηγικές Βιώσιμης Ανάπτυξης (NSDS) (3, 11, 13, 15, 16, 17)
19. Εκπαίδευση (4)

[185] Βλ. *17 goals key topics*, στην Ιστοσελίδα: https://sdgs.un.org/topics (τελ. ανάκτηση 26.11.2020)

20. Εμπορικές συναλλαγές (17)
21. Ενέργεια (7)
22. Εξάλειψη της φτώχειας (1)
23. Επισιτιστική ασφάλεια, διατροφή και βιώσιμη γεωργία (2)
24. Επιστήμη (17)
25. Ερημοποίηση και υποβάθμιση των εδαφών (15)
26. Θεσμικά πλαίσια και διεθνής συνεργασία για την αειφόρο ανάπτυξη (16)
27. Ισότητα των φύλων και χειραφέτηση των γυναικών (5)
28. Κλιματική αλλαγή (13)
29. Νερό και αποχέτευση (6)
30. Οικονομική ένταξη (17)
31. Πληροφορίες για ολοκληρωμένη λήψη αποφάσεων και συμμετοχή (16)
32. Πράσινη οικονομία (8)
33. Συνεργασίες και εθελοντικές δεσμεύσεις με πολλούς ενδιαφερόμενους (17)
34. Σχέδιο μείωσης του κινδύνου καταστροφών (11)
35. Τεχνική συνεργασία (17)
36. Τεχνολογία (17)
37. Υγεία και πληθυσμός (3)
38. Χημικά και απόβλητα (12)
39. Χρηματοδότηση (17)
40. Ωκεανοί και θάλασσες (14)

Προσπαθώντας να κατηγοριοποιήσουμε και να συσχετίσουμε τα θέματα που διαπραγματεύονται οι 17 Στόχοι με τους τρεις πυλώνες της Βιώσιμης Ανάπτυξης παρατηρούμε ότι, 11 αφορούν στο περιβάλλον (ατμόσφαιρα, βιοποικιλότητα-οικοσυστήματα, βουνά, δάση, ενέργεια, ερημοποίηση, κλιματική αλλαγή, νερό-αποχέτευση, σχέδια μείωσης καταστροφών, χημικά-απόβλητα και ωκεανοί-θάλασσες), 12 αφορούν σε κοινωνικά θέματα και προβλήματα (απασχόληση-αξιοπρεπής εργασία, ανάπτυξη ικανοτήτων, βία κατά των παιδιών, βιώσιμη κατανάλωση και παραγωγή, διαφύλαξη πολιτιστικής κληρονομιάς, εκπαίδευση, εξάλειψη φτώχειας, θεσμικά πλαίσια, ισότητα των φύλων, συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, συνεργασίες εθελοντισμού, υγεία

και πληθυσμός) και τα υπόλοιπα 17 σχετίζονται με τον τρίτο πυλώνα της Βιώσιμης Ανάπτυξης, την οικονομία.

Σύμφωνα με τον Ο.Η.Ε., αφ' ενός, θεωρείται αναγκαίο, οι προσπάθειες επίτευξης των Στόχων να λαμβάνουν υπ' όψιν και τους τρεις τομείς συγχρόνως -αφού τα βασικά θέματα διαχέονται μεταξύ διαφορετικών Στόχων[186], αφ' ετέρου πρέπει να στοχεύεται οι δεσμεύσεις που συμφωνήθηκαν, να μετατραπούν σε αποτελεσματικές δράσεις για την επίτευξη των Στόχων, οι οποίες μάλιστα να φτάσουν και στην πιο απομακρυσμένη ανθρώπινη κοινότητα. Επίσης οι δράσεις πρέπει να απευθύνονται σε όλες τις ευάλωτες ομάδες, όπως τα παιδιά, οι ηλικιωμένοι, τα άτομα με ειδικές ανάγκες, οι πρόσφυγες, οι αυτόχθονες πληθυσμοί, οι μετανάστες και τα εσωτερικά εκτοπισμένα άτομα[187].

Ακολουθούν οι Βασικές Αρχές που πρέπει να διέπουν τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, όπως διαμορφώθηκαν μέσα από τις επίσημες παγκόσμιες διακηρύξεις και συμφωνίες.

[186] Π.χ. στο θέμα της Εκπαίδευσης, αναγνωρίζεται ρητά η Εκπαίδευση για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (Education for Sustainable Development-ESD) ως μέρος του Επιμέρους Στόχου 4.7, ωστόσο τονίζεται ότι η ESD, έχοντας ως στόχο να αναπτύξει οριζόντιες δεξιότητες βιώσιμου τρόπου ζωής στους μαθητές, συμβάλλει ουσιαστικά στις προσπάθειες επίτευξης των υπόλοιπων 16 Στόχων. Επίσης ο πολιτισμός αναφέρεται σαφώς στον Επιμέρους Στόχο 11.4, ωστόσο ο πολιτισμός θεωρείται ένα οριζόντιο θέμα, που επηρεάζει πολλούς άλλους από τους 17 Στόχους που σχετίζονται με το Περιβάλλον και την Ανθεκτικότητα (Βλ. περισσότερα στην έκδοση της UNESCO *Culture 2030 Indicators*, στην Ιστοσελίδα: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/publication_culture_2020_indicators_en.pdf (τελ. ανάκτηση 30.03.2021)

[187] Βλ. *Leaving no one behind* in *The Sustainable Development Goals Report 2016*, στην Ιστοσελίδα: https://unstats.un.org/sdgs/report/2016/leaving-no-one-behind (τελ. ανάκτηση (30.03.2021)

1.4. Οι Αρχές που πρέπει να διέπουν τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Γενικά οι αρχές που διέπουν τη Βιώσιμη Ανάπτυξη πρέπει να έχουν ως κέντρο τη στάση του ανθρώπου απέναντι στον κόσμο, έτσι ώστε να επιτυγχάνεται μια υγιής, παραγωγική ζωή για όλους τους ανθρώπους, σε απόλυτη αρμονία και ισορροπία με τη φύση[188]. Σύμφωνα με τον Μιχαήλ Δεκλερή[189], η Βιώσιμη Ανάπτυξη προκειμένου να επιτευχθεί, θα πρέπει να διέπεται από τις παρακάτω αρχές:

1. *Αρχή της Δημόσιας Οικολογικής Τάξεως*: η Βιώσιμη Ανάπτυξη δεν αφήνεται στη λειτουργία της αγοράς, αλλά είναι ευθύνη του κράτους
2. *Αρχή της Βιωσιμότητος*: απαγορεύει κάθε περαιτέρω μείωση ή υποβάθμιση του φυσικού κεφαλαίου
3. *Αρχή του Σεβασμού της Φέρουσας Ικανότητας των Οικοσυστημάτων*: Διατήρηση της σταθερής κατάστασης των οικοσυστημάτων με ανάπτυξη που βρίσκεται κάτω από τα όρια αντοχής τους
4. *Αρχή της Υποχρεωτικής Αποκατάστασης Διαταραχθέντων Οικοσυστημάτων*: Αποκατάσταση του απολεσθέντος φυσικού κεφαλαίου
5. *Αρχή της Προστασίας της Βιοποικιλότητας*: Διατήρηση της βιοποικιλότητας που θεωρείται κριτήριο και παράγοντας ευρωστίας των οικοσυστημάτων
6. *Αρχή της Κοινής Φυσικής Κληρονομιάς*: Τα κοινά φυσικά αγαθά δεν επιτρέπεται να ιδιοποιηθούν και η κοινή χρήση τους να περιορισθεί ή να καταργηθεί
7. *Αρχή της Ήπιας Ανάπτυξης των Ευπαθών Οικοσυστημάτων*: Στα ευπαθή οικοσυστήματα (δάση, ακτές, βουνά, μικρά νησιά, τοποθεσίες φυσικού κάλλους) επιτρέπεται «ήπια» ανάπτυξη που ορίζεται κατά περίπτωση, ώστε να μην επιβαρύνει το περιβάλλον υπέρμετρα
8. *Αρχή της Χωρονομίας*: ισορροπία ανθρωπογενών συστημάτων και οικοσυστημάτων (Επιβάλλεται συνολικός σχεδιασμός και χωροταξικός σχεδιασμός των δραστηριοτήτων, ώστε να εξασφαλίζεται η διατήρηση της φέρουσας ικανότητας των οικοσυστημάτων)

---

[188] Βλ. *Rio Declaration on Environment and Development - A/CONF.151/26 (Vol. I)*, Pr. 1, p.1, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (τελ. ανάκτηση 30.03.2021)

[189] Βλ. **Μ. Δεκλερή**, *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος – Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σσ. 17-18

9. *Αρχή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*: Διατήρηση των σπουδαιότερων πολιτιστικών στοιχείων (μνημεία, αρχιτεκτονικά σύνολα, τόποι)
10. *Αρχή του Βιώσιμου Αστικού Περιβάλλοντος*: αναστροφή της προϊούσας παρακμής των σύγχρονων οικισμών (Διατήρηση της ποιότητας ζωής στις πόλεις και αναχαίτιση της ανάπτυξης μεγα-πόλεων)
11. *Αρχή του Φυσικού Κάλλους*: Διατήρηση και προστασία του τοπίου με παρεμβάσεις που δεν το αλλοιώνουν
12. *Αρχή της Οικολογικής Συνειδήσεως*: Καθιέρωση της οικολογικής συνείδησης των πολιτών που είναι και οι προστάτες του περιβάλλοντος

Παρατηρούμε ότι οι περισσότερες από τις παραπάνω αρχές (2, 3, 4, 5, 6, 7 και 8) αφορούν στην προστασία και διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος, των φυσικών πόρων και των οικοσυστημάτων -με έμφαση στη βιοποικιλότητα και την ήπια ανάπτυξη- και την ισορροπία μεταξύ ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος[190]. Και αυτό διότι αν δεν προστατεύονται ουσιαστικά το φυσικό περιβάλλον και οι φυσικοί πόροι, θα είναι αδύνατον να συνεχιστεί η ζωή στον πλανήτη. Άλλες αρχές αφορούν καθαρά στο ανθρωπογενές περιβάλλον -όπως του βιώσιμου αστικού περιβάλλοντος και της προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς- και άλλες στη στάση του ανθρώπου έναντι του περιβάλλοντος γενικότερα, όπως οι αρχές του φυσικού κάλλους και της οικολογικής συνειδήσεως.

Όπως επιπροσθέτως τονίζεται στη Διακήρυξη του Ρίο, μια πολύ σημαντική αρχή για την επίτευξη της Βιώσιμης Ανάπτυξης[191] είναι αυτή της *ισόρροπης παραγωγής και κατανάλωσης*. Προϋπόθεση φυσικά για την επίτευξη όλων των ανωτέρω αναφερθέντων, είναι η αρχή της *Παγκόσμιας Ειρήνης* μεταξύ των κρατών και των ανθρώπων του πλανήτη[192].

[190] Βλ. και τις αρχές 7, 11, 13, 14, 17, 18 και 23 της Διακήρυξης του Ρίο, στο *Rio Declaration on Environment and Development - A/CONF.151/26 (Vol. I)*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (τελ. ανάκτηση 30.03.2021)

[191] Βλ. Principle 8, στο *Rio Declaration on Environment and Development - A/CONF.151/26 (Vol. I)*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (τελ. ανάκτηση 30.03.2021)

[192] Βλ. Ό. π., Principles 25 & 26

Συμπληρωματικά, όπως επισημαίνουν σε άρθρο επισκόπησης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη οι Justice Mensah & Sandra Ricart Casadevall[193], άλλες σημαντικές αρχές που πρέπει να διέπουν τη Βιώσιμη Ανάπτυξη είναι:

1. *Αρχή της Ορθής Διαχείρισης του Ανθρώπινου Δυναμικού*: Οι άνθρωποι πρέπει να διασφαλίσουν ότι οι αρχές υιοθετούνται και τηρούνται
2. *Αρχή της Ανάπτυξης των Ανθρώπινων Γνώσεων και Δεξιοτήτων*: Στη φροντίδα του περιβάλλοντος, της οικονομίας και της κοινωνίας (μέσω της εκπαίδευσης και της κατάρτισης καθώς και κατάλληλων υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης, δεδομένου ότι ένα υγιές μυαλό βρίσκεται σε ένα υγιές σώμα)
3. *Αρχή της Συμμετοχικότητας*: Βιώσιμη Ανάπτυξη δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσω των προσπαθειών ενός μόνο ατόμου ή οργανισμού, αλλά μέσω μιας συλλογικής ευθύνης, που απαιτεί τη θετική στάση και συμμετοχή όλων των ανθρώπων[194]

[193] **J. Mensah**, **S. Casadevall**, *Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review*, Cogent Social Sciences, 5:1, (2019) στην Ιστοσελίδα: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23311886.2019.1653531 (τελ. ανάκτηση 18.03.2021)

[194] Πρβλ. Principle 10 στο *Rio Declaration on Environment and Development - A/CONF.151/26 (Vol. I)*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (τελ. ανάκτηση 30.03.2021)

Κεφάλαιο 2 Η Ορθόδοξη θεολογία και Παράδοση για την Βιώσιμη Ανάπτυξη και την υπέρβαση των Παγκόσμιων Περιβαλλοντικών και Κοινωνικών προβλημάτων

2.1. Εισαγωγικά

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστεί κατ᾽ αρχάς η αναφορά των εννοιών της Βιώσιμης Ανάπτυξης και της Αειφορίας στα επίσημα κείμενα της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Στη συνέχεια θα παρουσιαστεί η θεολογική βάση της οικολογικής κρίσης και των σύγχρονων παγκόσμιων περιβαλλοντικών και κοινωνικών προβλημάτων.

2.2 Οι έννοιες της Βιώσιμης Ανάπτυξης και της Αειφορίας σε επίσημα κείμενα της Ορθόδοξης Εκκλησίας

Η Ορθόδοξη Εκκλησία, διά του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ευαισθητοποιήθηκε πολύ νωρίς στο θέμα των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Οι πρωτοβουλίες που ανέλαβε για την επισήμανση και τη συμβολή στην επίλυσή τους χρονολογούνται από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, κατά την τρίτη Σύνοδο του Προσυνοδικού Πανορθόδοξου Συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στο Chambésy το 1986. Εκπρόσωποι από όλες τις Ορθόδοξες κατά τόπους Εκκλησίες σε αυτή τη συνάντηση εξέφρασαν την ανησυχία τους για την κακοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος, ειδικά στις εύπορες δυτικές κοινωνίες. Η έμφαση δόθηκε στο *να αφήσουμε έναν καλύτερο κόσμο για τις μελλοντικές γενιές*[195] (ένα έτος προτού παρουσιαστεί η «έκθεση Brundtland - Our common future»).

Από το 1989, που καθιερώθηκε η 1^{η} Σεπτεμβρίου ως Ημέρα της Προσευχής υπέρ του Φυσικού Περιβάλλοντος, κάθε χρόνο εκδίδεται σχετικό μήνυμα από τον Οικουμενικό Πατριάρχη. Οργανώθηκαν επίσης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο πάρα πολλά διεθνή διεπιστημονικά και διαθρησκειακά συμπόσια, συνέδρια και σεμινάρια, στα πορίσματα των οποίων δίνεται έμφαση στην ηθική και πνευματική φύση των αιτίων των περιβαλλοντικών προβλημάτων, αλλά και στο γεγονός ότι τα περιβαλλοντικά ζητήματα συνδέονται στενά με πολλά άλλα κοινωνικά ζητήματα της εποχής, όπως ο πόλεμος και η

[195] **J. Chryssavgis**, *The Green Patrariarch - Ecumenical Patriarch Bartholomew and the Protection of the Environment*, στην Ιστοσελίδα https://www.patriarchate.org/el/the-green-patriarch (τελ. ανάκτηση 17.11.2020)

ειρήνη, η δικαιοσύνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα, η φτώχεια και η ανεργία[196] (θέματα που αποτελούν πτυχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης όπως αυτή ορίστηκε στη Διάσκεψη του Ρίο με την έκδοση της Agenda 21). Ωστόσο τα περισσότερα από τα κείμενα αυτά δεν περιέχουν τους όρους της «Βιώσιμης Ανάπτυξης», της «βιωσιμότητας» ή της «αειφορίας/αειφόρου ανάπτυξης».

Συγκεκαλυμμένα από το 2004, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος σε διάφορα μηνύματά του αναφέρεται στην έννοια της Βιώσιμης Ανάπτυξης ως «υποχρέωσης διατήρησης φυσικών πόρων για τις επόμενες γενιές ή διατήρησης της δυνατότητας αναγεννήσεως των φυσικών οικοσυστημάτων[197]».

Από το 2005 και κυρίως σε μηνύματα προς διεθνή συνέδρια γίνονται αναφορές, στην αγγλική γλώσσα, για Βιώσιμη Ανάπτυξη – βιωσιμότητα και βιώσιμο μέλλον[198]. Πιο συγκεκριμένα το 2007 στην καταληκτήρια ομιλία του σε Διεθνές Συνέδριο που έλαβε χώρα στην Κωνσταντινούπολη, με θέμα «Ειρηνική Συνύπαρξη και Περιβάλλον», χρησιμοποίησε τη φράση του Al Gore, πρώην Αντιπροέδρου των ΗΠΑ, τονίζοντας ότι: "Η επιβολή της σύγχρονης κοινωνίας, η οποία ουδόλως ασχολείται με την ανθρώπινες επιπτώσεις στο περιβάλλον, όχι μόνο εμποδίζει τη *Βιώσιμη Ανάπτυξη*, αλλά είναι επίσης τελείως άδικη[199]». Το 2008 σε ομιλία του με θέμα: «Climate Change, Human Security and Development Cooperation» επεσήμανε ότι «απαιτείται κατάλληλο πολιτικό περιβάλλον

---

[196] Βλ. ό. π.

[197] π.χ. Ο άνθρωπος «υποχρεούται ακόμη και σήμερα και στο μέλλον να καλλιεργεί και να προστατεύει το φυσικό κόσμο που τον περιβάλλει, καθιστώντας τον κατάλληλο για τη ζωή του και τις μελλοντικές γενιές, διατηρώντας τον υγιή, παραγωγικό, γόνιμο και όμορφο». Βλ. *Speech of His All Holiness the Ecumenical Patriarch Bartholomew on the Environment (Havana, Cuba, January 22, 2004)*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου https://bit.ly/314ufcS (τελ. ανάκτηση 19.07.2019) ή όπως αναφέρεται στο *Μήνυμα τῆς Α.Θ.Παναγιότητος, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου διά τήν παγκόσμιον ἡμέραν περιβάλλοντος (05/06/2008):* «*Ἡ ἀνθρωπότης πλέον δέν ἀρκεῖται εἰς τήν ἄντλησιν τῶν ἀπαραιτήτων πρός τό ζῆν ὑλῶν καί ὠφελειῶν ἐκ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ὥστε νά διατηρηθῇ εἰς τό ἀκέραιον ἡ δυνατότης ἀναγεννήσεως τῶν φυσικῶν οἰκοσυστημάτων καί ὁ ἐπανεμπλουτισμός τῶν φυσικῶν πόρων*». Βλ. Ιστοσελίδα Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, https://bit.ly/2SrpQh4 (τελ. ανάκτηση 15.11.2020)

[198] π.χ. "… *No single discipline or group can assume full responsibility for either the damage wrought on created nature or the vision of a* ***sustainable*** *future*". Βλ. *Message for Conference on the 60th Anniversary Since the Foundation of the United – Nations Environment and Peace, October 13-15, 2005*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου https://bit.ly/32Jb8Hj (τελ. ανάκτηση 10.11.2020)

[199] "*the imposition of modern society which is totally disinterested in human impact on the environment, not only impedes* ***sustainable development*** *but it is also utterly unjust*". Βλ. *Closing Address at International Conference of Young Presidents Organization in Istanbul, Turkey "Peaceful Coexistence and the Environment: An Ongoing Dialogue*", στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, https://bit.ly/2M9AxDR (τελ. ανάκτηση 10.11.2020)

και ρυθμιστικό σύστημα για την καθοδήγηση της μετάβασης στη *βιωσιμότητα*[200]». Επίσης σε μήνυμά του προς το Συνέδριο για την Κλιματική Αλλαγή που οργάνωσαν τα Ηνωμένα Έθνη στην Μπαγκόγκ της Ταϋλάνδης (28.9-9.10.2009), αναφερόμενος στην επιτυχή έκβαση των συνομιλιών της επικείμενης Συνελεύσεως της Κοπεγχάγης σημείωνε: «Δεν αποτελεί μόνο μια ηθική επιταγή για τη διατήρηση της δημιουργίας του Θεού. Αποτελεί επίσης μια οδό *οικονομικής και κοινωνικής βιωσιμότητας*»[201].

Άμεση αναφορά στις έννοιες της Βιώσιμης Ανάπτυξης και της αειφορίας γίνεται για πρώτη φορά στο Πατριαρχικό μήνυμα Προσευχής υπέρ της Προστασίας του Φυσικού Περιβάλλοντος το 2010, όπου σημείωνε: «*Εἶναι σημαντικόν, ἡ παροῦσα ὑλιβερά οἰκονομική κρίσις νά ἀποτελέσῃ ἔναυσμα διά τήν πολυθρυλουμένην καί ἀπολύτως ἀναγκαίαν στροφήν πρός τήν περιβαλλοντικῶς βιώσιμον ἀνάπτυξιν. Πρός ἐκεῖνο τό πρότυπον δηλαδή τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία θέτει ὡς βάσιν τό περιβάλλον καί ὄχι τό ἀνεξέλεγκτον οἰκονομικόν κέρδος. … Ἐκτιμῶμεν, λοιπόν, ὅτι τώρα καθίσταται ἀδήριτος ἡ ἀνάγκη διά τήν συνάρθρωσιν κοινωνικῶν συναινέσεων καί πολιτικῶν πρωτοβουλιῶν, ὥστε νά καταστῇ δυνατή ἡ στροφή πρός μίαν ὁδόν ἀειφορίας καί οἰκολογικῶς βιωσίμου ἀναπτύξεως*» [202].

Επίσης σε ομιλία του Οικουμενικού Πατριάρχου κατά την Τελετή Ενάρξεως των εργασιών του Διεθνούς Περιβαλλοντικού Συμποσίου με θέμα «Η Προστασία του Περιβάλλοντος ως Πηγή Αληθούς Ζωής και ως προϋπόθεση της Αειφόρου Ανάπτυξης» που πραγματοποιήθηκε στην Καλαμάτα τον Φεβρουάριο του 2010, τονίστηκε ότι η *Βιώσιμη Ανάπτυξη* έχει άμεση συνάρτηση με τον σεβασμό της φύσης και του συνανθρώπου[203].

---

[200] *"…an appropriate political environment and regulatory system are needed to guide the transition to sustainability"*. Βλ. *Speech by His All Holiness Ecumenical Patriarch Bartholomew "Climate Change, Human Security and Development Cooperation", May 30th, 2008*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, https://bit.ly/2Zb1ACK (τελ. ανάκτηση 10.11.2020)

[201] *"The accomplishment of a good agreement within the framework of the international negotiations in Copenhagen does not solely constitute a moral imperative for the conservation of God's creation. It is also a route for economic and social sustainability".* Βλ. *Message by Ecumenical Patriarch Bartholomew to the United Nations Climate Change Talks in Bangkok, Thailand (Sept. 28 - Oct. 9, 2009)*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, https://bit.ly/32ODhg7 (τελ. ανάκτηση 10.11.2020)

[202] **Βαρθολομαίου Οικ. Πατρ.**, *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01.09.2010)*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου https://bit.ly/3pxdCnp, (τελ. ανάκτηση 10.11.2020)

[203] *«Δεν υπάρχει βιώσιμος ανάπτυξις, ή όποια νά μη συναρτάται μέ τόν σεβασμόν τής φύσεως καί τοῦ συνανθρώπου»*. Βλ. **Βαρθολομαίου Οικ. Πατρ.**, *«Καθ' οδόν προς έναν οικολογικόν πολιτισμόν» - Ομιλία κατά την Τελετήν Ενάρξεως των εργασιών του Διεθνούς Περιβαλλοντικού Συνεδρίου και Ανακηρύξεως αυτού εις Επίτιμον Καθηγητήν του Τ.Ε.Ι. Καλαμάτας (01.02.2010)*, στο **Ι. Μηλιώνη** (Επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «Η Προστασία*

Λίγο αργότερα, κατά τη βράβευσή του στις 19.10.2010 από τον Διαθρησκειακό Οργανισμό The Temple of Understanding, αναγνωρίζοντας και άλλες πτυχές της έννοιας της βιωσιμότητας, όπως η σύνδεση περιβαλλοντικών προβλημάτων με το πρόβλημα της παγκόσμιας φτώχειας, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος δήλωσε: «Διακυβεύεται όχι μόνο η ικανότητά μας να ζούμε με *βιώσιμο* τρόπο, αλλά και η επιβίωσή μας» και συνέχισε: «Ως εκ τούτου, το οικολογικό πρόβλημα της ρύπανσης συνδέεται πάντοτε με το κοινωνικό πρόβλημα της φτώχειας. Έτσι όλη η οικολογική δραστηριότητα που προσπαθούμε να αναπτύξουμε τελικά μετράται και αξιολογείται σωστά από την επίδρασή της στους ανθρώπους, και ιδιαίτερα στους φτωχούς»[204].

Το επόμενο έτος, το 2011, και με αφορμή το ατύχημα στο εργοστάσιο πυρηνικής ενέργειας στη Φουκουσίμα της Ιαπωνίας, σε Μήνυμά του ο Οικουμενικός Πατριάρχης σημείωνε ότι «ο Δημιουργός μας μας χορήγησε τα δώρα του ήλιου, του ανέμου, του ύδατος και του ωκεανού, τα οποία μπορούν να μας παρέχουν επαρκή ενέργεια και με ασφάλεια. Η οικολογικά φιλική επιστήμη και τεχνολογία έχει ανακαλύψει τρόπους και μέσα για την παραγωγή *βιώσιμων μορφών ενέργειας* για το οικοσύστημά μας». Και αναρωτιόταν: «Γιατί εμμένουμε στην υιοθέτηση τέτοιων επικίνδυνων πηγών ενέργειας;»[205]. Εν συνεχεία, στο Πατριαρχικό Μήνυμα για την ημέρα της Προσευχής υπέρ της Προστασίας του Φυσικού Περιβάλλοντος το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, ο Οικουμενικός Πατριάρχης τόνιζε ότι «ο άνθρωπος μπορεί να εκμεταλλεύεται για προσωπικό του όφελος μόνο μέχρι ενός ορίου τη φύση, ώστε να διασφαλίζεται η *αειφορία*», επεξηγώντας τον όρο ως τη δυνατότητα αναπαραγωγής των καταναλωθέντων ενεργειακών πόρων, αλλά και των έμβιων δημιουργημάτων. Και παρακάτω ανέφερε ότι «στις μέρες μας ορθά τονίζεται η μεγάλη σημασία των δασών, αλλά και της χλωρίδας

του Περιβάλλοντος ως Πηγή Αληθούς Ζωής και ως προϋπόθεση της Αειφόρου Ανάπτυξης», Εκδ. Ειδικές Εκδόσεις Τ.Ε.Ι. Καλαμάτας, Καλαμάτα, Φεβρουάριος 2011, σσ. 38-41

[204] *"At stake is not just our ability to live in a **sustainable way**, but our very survival. Scientists estimate that those most hurt by global warming in years to come will be those who can least afford it. Therefore, the ecological problem of pollution is invariably connected to the social problem of poverty; and so all ecological activity is ultimately measured and properly judged by its impact upon people, and especially its effect upon the poor*". Βλ. Συνέντευξη του Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου στο δίκτυο CNN στις 19.10.2010, στην Ιστοσελίδα http://edition.cnn.com/2010/OPINION/10/19/bartholomew.souls.planet/index.html (τελ. ανάκτηση 10.11.2020)

[205] *"Our Creator granted us the gifts of the sun, wind, water and ocean, all of which may safely and sufficiently provide energy. Ecologically-friendly science and technology has discovered ways and means of producing **sustainable forms of energy** for our ecosystem. Therefore, we ask: Why do we persist in adopting such dangerous sources of energy?"* Βλ. *Message on the nuclear explosion at Fukushima (14.03.2011),* στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, https://bit.ly/2GroiyU, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

γενικότερα για την *αειφορία* του γήινου οικοσυστήματος και τη διασφάλιση των υδάτινων πόρων, δεν θα πρέπει όμως να υποτιμάται και η μεγάλη συμβολή της πανίδας στην εύρυθμη λειτουργία του»[206].

Στο Πατριαρχικό Μήνυμα για την ημέρα της Προσευχής υπέρ της Προστασίας του Φυσικού Περιβάλλοντος το 2012, ο Οικουμενικός Πατριάρχης, στηλιτεύοντας τα ανθρωποκίνητα αίτια των περιβαλλοντικών προβλημάτων, καλεί τους ανθρώπους σε μετάνοια-αλλαγή της στάσης τους έναντι της σπατάλης των φυσικών πόρων της γης, ώστε να διατηρείται η *αειφορία* τους[207].

Ακολούθως, στο Πατριαρχικό Μήνυμα για την ημέρα της Προσευχής υπέρ της Προστασίας του Φυσικού Περιβάλλοντος το 2013, ο Οικουμενικός Πατριάρχης, αναγνωρίζοντας το γενικότερο ενδιαφέρον της παγκόσμιας κοινότητας και τα μέτρα που λαμβάνονται για την *αειφορία* και την ισορροπία των οικοσυστημάτων και για κάθε σχετικό με αυτές πρόβλημα, τόνιζε ότι κάθε άνθρωπος είναι αναγκαίο να πορευθεί σύμφωνα με τις εντολές του Θεού, προστατεύοντας και διατηρώντας τη φυσική τάξη των οικοσυστημάτων, αφού ο Θεός κατά τη Δημιουργία έδωσε ως φυσικό νόμο τη δύναμη της καρποφορίας της γης, εξασφαλίζοντας την *αειφορία* της[208].

---

[206] «*Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐκμεταλλεύηται πρὸς ἴδιον ὄφελος τὴν φύσιν μέχρις ὅμως ἑνὸς ὁρίου, ὥστε* ***νὰ διασφαλίζηται ἡ ἀειφορία****, ἤτοι ἡ δυνατότης ἀναπαραγωγῆς τῶν καταναλωθέντων ἐνεργειακῶν πόρων ἀλλὰ καὶ τῶν ἐμβίων, ἀλόγων, κτισμάτων. … Εἰς τὰς ἡμέρας μας, ὀρθῶς μὲν τονίζεται ἡ μεγάλη σημασία τῶν δασῶν καὶ ἐν γένει τῆς χλωρίδος διὰ τὴν* ***ἀειφορίαν*** *τοῦ γηΐνου οἰκοσυστήματος ὡς καὶ τὴν διασφάλισιν τῶν ὑδατίνων πόρων, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται καὶ ἡ μεγάλη συμβολὴ τῶν ζῴων εἰς τὴν εὔρυθμον λειτουργίαν αὐτοῦ*». Βλ. **Βαρθολομαίου Οικ. Πατρ.**, *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπὶ τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01.09.2011)*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου https://bit.ly/335yGIf, (τελ.ανάκτηση 10.11.2020)

[207] «*Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ αἴτια τῶν δυσαρέστων περιβαλλοντικῶν ἀλλαγῶν δὲν εἶναι θεοκίνητα ἀλλὰ ἀνθρωποκίνητα καί, ἑπομένως, ἡ παράκλησις καὶ ἡ προσευχητικὴ δέησις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, τὸν Κύριον τῶν κυρίων καὶ Κυβερνήτην τοῦ παντός, πρὸς βελτίωσιν τῶν περιβαλλοντικῶν συνθηκῶν, εἶναι οὐσιαστικῶς αἴτημα μετανοίας τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τὸ ἁμαρτημά της νὰ καταστρέφῃ τὰ ἐν τῇ γῇ, ἀντὶ νὰ καρπῶται μετὰ λόγου καὶ προσοχῆς διὰ τὴν* ***διατήρησιν τῆς ἀειφορίας*** *τοὺς πόρους αὐτῆς*». Βλ. **Βαρθολομαίου Οικ. Πατρ.**, *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπὶ τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01.9.2012)*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, https://bit.ly/2IIVXbR, (τελ. ανάκτηση 10.11.2020)

[208] «*Ἔκτοτε, λόγῳ καί τῆς ἡμετέρας πρωτοβουλίας ταύτης, ἔχει γενικευθῆ τό ἐνδιαφέρον διά τήν προστασίαν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καί πολλά λαμβάνονται μέτρα ἐν προκειμένῳ διά τήν* ***ἀειφορίαν καί τήν ἰσορροπίαν τῶν οἰκοσυστημάτων*** *ἀλλά καί διά πᾶν σχετικόν πρός αὐτάς πρόβλημα. … Κατά τήν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἡ τότε φωνή καί τό πρῶτον πρόσταγμα τοῦ Κυρίου "οἷον νόμος τις ἐγένετο φύσεως, καί ἐναπέμεινε τῇ γῇ, τήν τοῦ γεννᾶν αὐτῇ καί καρποφορεῖν δύναμιν εἰς τό ἑξῆς παρεχόμενος..." (Μεγάλου Βασιλείου, εἰς τήν ἑξαήμερον Θ΄, P.G. 29, 96A), ἐξασφαλίζουσα τήν* ***ἀειφορίαν*** *αὐτῆς. Καί ἡ γῆ θά συνεχίσῃ νά γεννᾷ καί νά καρποφορῇ ἐφ᾽ ὅσον ἀφεθῇ εἰς τήν φυσικήν αὐτῆς τάξιν καί ἐφ᾽ ὅσον ἡμεῖς οἱ πάροικοι ἐπ᾽ αὐτῆς πορευθῶμεν κατά τά προστάγματα καί τάς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ καί φυλάττωμεν καί ποιῶμεν αὐτάς*». Βλ. **Βαρθολομαίου Οικ. Πατρ.**, *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπὶ τῇ*

Μικρή αναφορά στη λειτουργία *προγραμμάτων αειφορίας*, στα οποία συνέβαλαν οι προσπάθειες και η μέριμνα του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε συνεργασία με διεθνή οικολογικά ιδρύματα και οργανισμούς, περιέχεται στο Πατριαρχικό Μήνυμα για την ημέρα της Προσευχής υπέρ της Προστασίας του Φυσικού Περιβάλλοντος το 2014[209].

Η έννοια της αειφορίας στην περιβαλλοντική της διάσταση αναφέρεται και στο Πατριαρχικό Μήνυμα της 1ης Σεπτεμβρίου 2015, μάλιστα δύο φορές. Η πρώτη στην αρχή του Μηνύματος, όπου με τις ειδικές προσευχές που αναπέμπονται κατά την ημέρα αυτή παρακαλούμε το Θεό να λαμπρύνει τη Δημιουργία Του και οι αναπόφευκτες κλιματικές αλλαγές που συμβαίνουν να είναι εντός της αντοχής του ανθρώπου, αλλά και της *αειφορίας της φύσεως*. Παρακάτω γίνεται αναφορά –όπως και στο Μήνυμα του 2014- στις προσπάθειες του Οικουμενικού Πατριαρχείου να ενημερώνει τους ανθρώπους για τους κινδύνους από την κατάχρηση των ενεργειακών πηγών, που εντείνουν την κλιματική αλλαγή και θέτουν σε κίνδυνο την *αειφορία του φυσικού περιβάλλοντος*[210].

Τον Ιούνιο του 2016 έλαβε χώρα στην Κρήτη η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Στα επίσημα κείμενα της Συνόδου περιλαμβάνεται το κείμενο με τίτλο: «Η Αποστολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον Σύγχρονον Κόσμον»[211]. Ειδικότερα στην παράγραφο Στ΄ του κειμένου, με τίτλο: «Ἡ ἀποστολή τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς

ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01.09.2013), στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου https://bit.ly/3kA8hIj, (τελ. ανάκτηση 10.11.2020)

[209] «*Εἶναι βεβαίως ἀληθές, ὅτι κατά τάς τελευταίας δεκαετίας ἐπετεύχθη σημαντική πρόοδος, οὐχί βεβαίως ἐπαρκής, εἰς τόν τομέα τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος, μέ τήν διαρκῆ εὐαισθητοποίησιν τῆς κοινῆς γνώμης, τήν λῆψιν προληπτικῶν καί ἀνασταλτικῶν μέτρων, τήν λειτουργίαν* ***προγραμμάτων ἀειφορίας****, τήν στροφήν πρός ἠπίας μορφῆς πηγάς ἐνεργείας καί πολλά εἰσέτι καρποφόρα καί ἀξιόλογα μέτρα καί δράσεις, εἰς ἅς συνέβαλον καί αἱ προσπάθειαι καί ἡ μέριμνα τῆς Μητρός Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν συνεργασίᾳ καί μετά διεθνῶν οἰκολογικῶν ἱδρυμάτων καί ὀργανισμῶν*». Βλ. **Βαρθολομαίου Οικ. Πατρ.**, *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01.09.2014)*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου https://bit.ly/2IKZoP2, (τελ. ανάκτηση 10.11.2020)

[210] «*Κατ᾽ αὐτήν, παρακαλοῦμεν ἰδιαιτέρως τὸν Ὕψιστον ὅπως φαιδρύνῃ τὴν δημιουργίαν Του ὥστε νὰ εἶναι εὐχάριστος καὶ καρποφόρος ἡ ἐν αὐτῇ διαβίωσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ αἰτήματος περιλαμβάνεται ἀσφαλῶς καὶ ἡ παράκλησις ὅπως αἱ ἀναπόφευκτοι φυσιολογικαὶ κλιματικαὶ ἀλλαγαὶ συμβαίνουν καὶ ἐπιτρέπωνται ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀντοχῆς, τοῦ μὲν ἀνθρώπου πρὸς ἐπιβίωσιν αὐτοῦ, τῆς δὲ φύσεως πρὸς* ***ἀειφορίαν*** *αὐτῆς … περὶ τῶν μεγάλων κινδύνων τοὺς ὁποίους συνεπάγεται ἡ ηὐξημένη (κατά)-χρῆσις τῶν ἐνεργειακῶν πηγῶν, ἡ ὁποία ἐπαπειλεῖ μεγάλην κλιματικὴν ἀλλαγὴν καὶ θέτει εἰς κίνδυνον τὴν* ***ἀειφορίαν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος***», Βλ. **Βαρθολομαίου Οικ. Πατρ.,** *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01.09.2015)*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, https://bit.ly/2H4fbHZ , (τελ. ανάκτηση 10.11.2020)

[211] *Η Αποστολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον Σύγχρονον Κόσμον – Η συμβολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις επικράτησιν της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της ελευθερίας, της αδελφοσύνης και της αγάπης μεταξύ των λαών και άρσιν των φυλετικών και λοιπών διακρίσεων*, Βλ. Επίσημα Κείμενα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου, στην Ιστοσελίδα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου, https://www.holycouncil.org/-/mission-orthodox-church-todays-world, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

μαρτυρία ἀγάπης ἐν διακονίᾳ», γίνονται σημαντικές αναφορές στην έννοια της αποτελεσματικής *βιώσιμης οικονομίας* και τη διασύνδεσή της με τη δικαιοσύνη και την κοινωνική αλληλεγγύη[212], την καταπολέμηση της πείνας και της φτώχειας[213], την ειρηνική συμβίωση των λαών[214], αλλά και την αδυναμία επίτευξής της λόγω των προβλημάτων της επιβολής (από τα ΜΜΕ στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης) ενός καταναλωτικού τρόπου ζωής –στερούμενου ηθικών αξιών[215] και της δυσανάλογης χρήσης και εξάντλησης των φυσικών πόρων[216]. Τονίζεται παράλληλα ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία αντιπροτείνει ότι, για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής είναι αναγκαίο να καλλιεργείται στους ανθρώπους η συναίσθηση της προσωπικής ευθύνης έναντι των προβλημάτων που προαναφέρθηκαν, αλλά και να υπενθυμίζεται διαρκώς ότι και οι μελλοντικές γενεές έχουν δικαίωμα πάνω στους φυσικούς πόρους της γης[217]. Παρατηρούμε ότι στο κείμενο αυτό υπάρχει ουσιαστική ευθυγράμμιση με τη φιλοσοφία των 17 στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη μέχρι το 2030.

Αντίστοιχες αναφορές -αλλά σε μικρότερη έκταση- υπάρχουν στην «Εγκύκλιο της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (Κρήτη, 2016)». Πιο συγκεκριμένα στην §14 γίνεται μνεία των αιτίων της οικολογικής κρίσης, που κατά την ορθόδοξη αντίληψη είναι ηθικά και πνευματικά και στη συνέχεια προβάλλεται ο τρόπος

---

[212] Βλ. ό. π., Στ΄§4 : «***Βιώσιμος οἰκονομία*** *εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία συνδυάζει τήν ἀποτελεσματικότητα μετά δικαιοσύνης καί κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης*»

[213] Βλ. ό. π., Στ΄ §5 : «*Ὑπό τάς τραγικάς ταύτας καταστάσεις, κατανοεῖται ἡ τεραστία εὐθύνη τῆς Ἐκκλησίας διά τήν* ***καταπολέμησιν τῆς πείνης*** *καί* ***πάσης ἄλλης μορφῆς ἐνδείας*** *ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐν τοιοῦτον φαινόμενον εἰς τήν ἐποχήν μας, κατά τήν ὁποίαν αἱ χῶραι ζοῦν ὑπό καθεστώς παγκοσμιοποιημένης οἰκονομίας, ὑποδηλοῖ τήν σοβαράν κρίσιν ταυτότητος τοῦ συγχρόνου κόσμου, διότι ἡ πεῖνα οὐχί μόνον ἀπειλεῖ τό θεῖον δῶρον τῆς ζωῆς ὁλοκλήρων λαῶν, ἀλλά καί θίγει τό μεγαλεῖον καί τήν ἱερότητα τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, συγχρόνως δέ προσβάλλει καί τόν ἴδιον τόν Θεόν*»

[214] Βλ. ό. π., Στ΄ §6 : «*Ἡ Ἁγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἐν τῷ καθολικῷ σώματι αὐτῆς, περικλείουσα εἰς τούς κόλπους αὐτῆς πολλούς λαούς τῆς γῆς, ἀναδεικνύει τήν* ***ἀρχήν τῆς πανανθρωπίνου ἀλληλεγγύης*** *καί ὑποστηρίζει τήν στενοτέραν συνεργασίαν λαῶν καί κρατῶν πρός* ***εἰρηνικήν ἐπίλυσιν τῶν διαφορῶν***»

[215] Βλ. ό. π., Στ΄ §7: «*Ἀνησυχίαν προκαλεῖ εἰς τήν Ἐκκλησίαν ἡ διαρκῶς αὐξανομένη* ***ἐπιβολή*** *εἰς τήν ἀνθρωπότητα ἑνός* ***καταναλωτικοῦ τρόπου ζωῆς****, ὁ ὁποῖος στερεῖται τῶν χριστιανικῶν ἠθικῶν ἀξιῶν*» και Στ΄ §8: «*Τά* ***μέσα γενικῆς ἐνημερώσεως*** *οὐχί σπανίως τελοῦν ὑπό τόν ἔλεγχον μιᾶς ἰδεολογίας φιλελευθέρας παγκοσμιοποιήσεως καί οὕτω καθίστανται* ***δίαυλοι διαδόσεως*** *τοῦ* ***καταναλωτισμοῦ*** *καί τῆς* ***ἀνηθικότητος*** *… Ἡ Ἐκκλησία προειδοποιεῖ τά τέκνα αὐτῆς διά τόν κίνδυνον τοῦ ἐπηρεασμοῦ τῶν συνειδήσεων διά τῶν μέσων ἐνημερώσεως καί τῆς χρήσεως αὐτῶν οὐχί διά τήν προσέγγισιν τῶν ἀνθρώπων καί τῶν λαῶν, ἀλλά διά τήν χειραγώγησίν των»*.

[216] Βλ. ό. π., Στ΄ §10: «*Ὁ πόθος τῆς συνεχοῦς αὐξήσεως τῆς εὐημερίας καί ἡ ἄμετρος κατανάλωσις ἀναποφεύκτως ὁδηγοῦν εἰς τήν* ***δυσανάλογον χρῆσιν καί τήν ἐξάντλησιν τῶν φυσικῶν πόρων***»

[217] Βλ. ό. π., Στ΄ §10: «*Οὕτως, ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τονίζει τήν προστασίαν τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ διά τῆς* ***καλλιεργείας τῆς εὐθύνης*** *τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ θεοσδότου περιβάλλοντος καί διά τῆς προβολῆς τῶν ἀρετῶν τῆς* ***ὀλιγαρκείας*** *καί τῆς* ***ἐγκρατείας****. Ὀφείλομεν νά ἐνθυμώμεθα ὅτι ὄχι μόνον αἱ σημεριναί, ἀλλά* ***καί αἱ μελλοντικαί γενεαί ἔχουν δικαίωμα ἐπί τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν****, τά ὁποῖα μᾶς ἐχάρισεν ὁ Δημιουργός»*

αντιμετώπισης του οικολογικού προβλήματος σύμφωνα με τις αρχές της χριστιανικής παράδοσης (που απαιτούν μετάνοια, δηλαδή αλλαγή συμπεριφοράς και άσκηση, ως αντίδοτο στον καταναλωτισμό και τη θεοποίηση των αναγκών), τονίζοντας τη «μέγιστη ευθύνη κάθε ανθρώπου να παραδώσει στις επόμενες γενιές ένα *βιώσιμο φυσικό περιβάλλον*»[218]. Η τελευταία πρόταση συμπεριλήφθηκε στο Πατριαρχικό Μήνυμα για την Ημέρα Προσευχής υπέρ της Προστασίας του Φυσικού Περιβάλλοντος την 1η Σεπτεμβρίου 2016, όπως και η σύσταση για την αναγκαιότητα της προστασίας όχι μόνο του φυσικού περιβάλλοντος, αλλά και της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία βρίσκεται σε κίνδυνο εξ αιτίας της κλιματικής αλλαγής, πολεμικών συρράξεων κ. ά. Το Μήνυμα τελειώνει με την προτροπή σε αγώνα για την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά με την ευρύτερη έννοιά του, δηλαδή ως σύζευξη και ανθρωπογενούς – πολιτιστικού περιβάλλοντος[219].

Στο Πατριαρχικό Μήνυμα για την ημέρα Προσευχής για το Περιβάλλον την 1η Σεπτεμβρίου 2017, ο Οικουμενικός Πατριάρχης αρχικά σημειώνει ότι «δεν είναι δυνατόν να υπάρξει *βιώσιμη ανάπτυξη*, εις βάρος των πνευματικών αξιών και του φυσικού

---

[218] «*Αἱ **ρίζαι τῆς οἰκολογικῆς κρίσεως** εἶναι πνευματικαί καί ἠθικαί, ἐνδιάθετοι εἰς τήν καρδίαν ἑκάστου ἀνθρώπου. Αὐτή ἡ κρίσις ἐπιδεινοῦται κατά τούς τελευταίους αἰῶνας ἐξ αἰτίας τῶν ποικίλων διχασμῶν προκαλουμένων ἀπό ἀνθρώπινα πάθη, ὅπως ἡ πλεονεξία, ἡ ἀπληστία, ὁ ἐγωισμός, ἡ ἁρπακτική διάθεσις καί ἀπό τάς ἐπιπτώσεις αὐτῶν ἐπί τοῦ πλανήτου, ὡς ἡ κλιματική ἀλλαγή, ἡ ὁποία πλέον ἀπειλεῖ εἰς μεγάλον βαθμόν τό φυσικόν περιβάλλον, τόν κοινόν ἡμῶν "οἶκον". Ἡ ῥῆξις τῆς σχέσεως ἀνθρώπου καί κτίσεως εἶναι διαστρέβλωσις τῆς αὐθεντικῆς χρήσεως τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ. Ἡ **ἀντιμετώπισις τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος** ἐπί τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως ἀπαιτεῖ ὄχι μόνον **μετάνοιαν** διά τήν ἁμαρτίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν φυσικῶν πόρων τοῦ πλανήτου, ἤτοι **ριζικήν ἀλλαγήν νοοτροπίας καί συμπεριφορᾶς**, ἀλλά καί **ἀσκητισμόν**, ὡς ἀντίδοτον εἰς τόν καταναλωτισμόν, εἰς τήν θεοποίησιν τῶν ἀναγκῶν καί εἰς τήν κτητικήν στάσιν. Προϋποθέτει ἐπίσης καί τήν **μεγίστην εὐθύνην** ἡμῶν νά παραδώσωμεν εἰς τάς ἐπερχομένας γενεάς **βιώσιμον φυσικόν περιβάλλον** καί τήν χρῆσιν αὐτοῦ κατά θείαν βούλησιν καί εὐλογίαν*», Βλ. §14, στο *Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (Κρήτη, 2016) στην* Ιστοσελίδα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου, https://www.holycouncil.org/-/encyclical-holy-council, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

[219] *«Συνειδητοποιοῦντες τήν πανορθοδόξως διακηρυχθεῖσαν "μεγίστην εὐθύνην ἡμῶν νά παραδώσωμεν εἰς τάς ἐπερχομένας γενεάς **βιώσιμον φυσικόν περιβάλλον** καί τήν χρῆσιν αὐτοῦ κατά θείαν βούλησιν καί εὐλογίαν"* (Ἐγκύκλιος Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου) καί ὅτι *"ὄχι μόνον αἱ σημεριναί, ἀλλά καί αἱ μελλοντικαί γενεαί ἔχουν δικαίωμα ἐπί τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν, τά ὁποῖα μᾶς ἐχάρισεν ὁ Δημιουργός" (ἀπόφασις Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου "Ἀποστολή τῆς Ἐκκλησίας"), … ἐφιστῶμεν τήν προσοχήν πάντων τῶν ὑπευθύνων καί παντός ἀνθρώπου εἰς τήν ἀναγκαιότητα τῆς προστασίας, παραλλήλως πρός τό φυσικόν περιβάλλον, καί τῆς παγκοσμίου πολιτισμικῆς κληρονομίας, ἡ ὁποία εὑρίσκεται ἐν κινδύνῳ, ἐξ αἰτίας τῆς κλιματικῆς ἀλλαγῆς, τῶν πολεμικῶν συρράξεων ἀνά τήν ὑφήλιον ἀλλά καί ἄλλων αἰτίων ... προσκαλοῦμεν πάντας εἰς ἐπιστράτευσιν δυνάμεων, καί ἰδιαιτέρως τῆς προσευχῆς, εἰς τόν ἀγῶνα διά τήν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος ὑπό τήν εὐρυτέραν ἔννοιαν αὐτοῦ, ἤτοι ὡς ἁρμονικήν σύζευξιν φυσικοῦ καί ἀνθρωπογενοῦς πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος…»*, Βλ. **Βαρθολομαίου Οικ. Πατρ.** *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01.09.2016)*, Βλ. Ιστοσελίδα Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, https://bit.ly/36DbTnX, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

περιβάλλοντος», κάνει αναφορά στην Εγκύκλιο της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας, η οποία και τόνιζε ότι «οι ζωτικές ανάγκες του ανθρώπου υπηρετούνται μόνο μέσα σε ένα *βιώσιμο φυσικό περιβάλλον*» και τέλος επισημαίνει άλλη μια φορά «την κοινή συνάφεια περιβαλλοντικών και κοινωνικών προβλημάτων»[220]. Παράλληλα την ίδια μέρα εκδόθηκε το «Κοινό Μήνυμα του Πάπα Φραγκίσκου και του Οικουμενικού Πατριάρχου για την Παγκόσμια Ημέρα Προσευχών για την προστασία της Δημιουργίας», όπου απευθύνεται έκκληση και πρόκληση, ώστε όλοι οι άνθρωποι να μεριμνούμε για την κτίση και να εργαζόμαστε προς την κατεύθυνση μιας *βιώσιμης και ολικής ανάπτυξης* και στη συνέχεια, ευχαριστούντες το Θεό, να αναλάβουμε τη δέσμευση για τη φροντίδα και τη διατήρησή της προς όφελος των μελλοντικών γενεών[221].

Κατά την εναρκτήρια ομιλία του στο 9ο Διεθνές Οικολογικό Συμπόσιο, με θέμα: «Προς μια πιο πράσινη Αττική: Διατήρηση του πλανήτη και προστασία των ανθρώπων του», που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα-Σπέτσες και Ύδρα από 5-8.06.2018, ο Οικουμενικός Πατριάρχης αρχικά, αφού τόνισε ότι η κλιματική αλλαγή σχετίζεται στενά με το τρέχον μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης, που οδηγεί στην εξάντληση των φυσικών πόρων και τη βάναυση εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος, στη συνέχεια διερωτήθηκε: Πώς μπορούμε να φανταστούμε μια *βιώσιμη ανάπτυξη* που έρχεται σε βάρος του φυσικού περιβάλλοντος[222]; Ακολούθως, αφού έδωσε έμφαση στον ζωτικό και

---

[220] «*Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ* ***βιώσιμος ἀνάπτυξις*** *εἰς βάρος τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν καὶ τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. … Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, σοφῶς καὶ σαφῶς κατωνόμασε τοὺς κινδύνους τῆς "ἰδιονομίας τῆς οἰκονομίας", τῆς αὐτονομήσεως αὐτῆς ἀπὸ τὰς ζωτικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ὁποῖαι ὑπηρετοῦνται μόνον ἐντὸς* ***βιωσίμου φυσικοῦ περιβάλλοντος.*** *… τὴν στενὴν συνάφειαν τῶν περιβαλλοντικῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων καὶ τὴν κοινὴν ρίζαν αὐτῶν ἐν τῇ χωρὶς Θεὸν "ἄφρονι καρδίᾳ", ἐν τῇ πτώσει καὶ ἁμαρτίᾳ, ἐν τῇ κακῇ χρήσει τῆς θεοσδότου ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου»*. Βλ. **Βαρθολομαίου Οικ. Πατρ.,** *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπὶ τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01.09.2017)*, Βλ. Ιστοσελίδα Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, https://bit.ly/3pAWoW4, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

[221] «*Ἡ ἐπείγουσα ἔκκλησις καὶ πρόκλησις νὰ μεριμνῶμεν διὰ τὴν κτίσιν, ἀποτελεῖ πρόσκλησιν πρὸς ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα νὰ ἐργάζηται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν μιᾶς* ***βιωσίμου καὶ ὁλικῆς ἀναπτύξεως****. … εὐχαριστοῦντες τὸν πλήρη ἀγάπης Δημιουργὸν διὰ τὸ ἱερὸν δῶρον τῆς κτίσεως καὶ ἀναλαμβάνοντες τὴν δέσμευσιν διὰ τὴν φροντίδα καὶ διατήρησίν της πρὸς ὄφελος τῶν μελλοντικῶν γενεῶν*».Βλ. *Κοινόν Μήνυμα Πάπα Φραγκίσκου καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου διὰ την Παγκόσμιαν Ἡμέραν προσευχῶν διὰ τήν προστασίαν τῆς Δημιουργίας* (01.09.2017), Βλ. Ιστοσελίδα Orthodoxia.info https://bit.ly/2IKEu2B (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

[222] *"We must recall that the climate change is an issue that is closely related to our current model of economic development. An economy that ignores human beings and human needs inevitably leads to an exploitation of the natural environment. Nevertheless, we continue to threaten humanity's existence and deplete nature's resources in the name of short-term profit and benefit. How can we possibly imagine a* ***sustainable development*** *that comes at the expense of the natural environment?",* Βλ. **Bartholomew Patr.**, *Keynote Address* in the Opening of 9th International Ecological Symposium on "Toward a Greener Attica: Preserving the planet and protecting its people" (Athens, 5-8 June 2018) στην Ιστοσελίδα http://www.nyxthimeron.com/2018_06_05_archive.html (τελ. ανάκτηση 25.11.2020)

μεταμορφωτικό ρόλο της πίστης στη ζωή ατόμων, κοινοτήτων και λαών, ευχήθηκε το συμπόσιο να αποτελέσει μια ευκαιρία για έμπνευση, συζήτηση και κυρίως για ουσιαστική *μεταμόρφωση* όσον αφορά στις καταναλωτικές μας συνήθειες, για χάρη του πλανήτη και προς όφελος των συνανθρώπων μας[223]. Ευθυγραμμίστηκε έτσι ακριβώς με τον τελικό σκοπό των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που είναι η «Μεταμόρφωση του τρόπου ζωής των ανθρώπων πάνω στη γη»[224].

Όπως σημείωσε ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Θεόδωρος σε Μήνυμά του για την Παγκόσμια Ημέρα για το Περιβάλλον στις 05.06.2018, «*οφείλουμε να δημιουργήσουμε τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία του "Ευδοκιμούντος Κόσμου", αναζητώντας την ανάπτυξη με συγκράτηση, προσβλέποντες δηλαδή στη βιώσιμη ανάπτυξη. Για τη δημιουργία όμως του σωστού κόσμου θα πρέπει να προηγηθεί η καταπολέμηση της φτώχειας, όπως επίσης και η αλλαγή προτύπων κατανάλωσης*»[225].

Στο Πατριαρχικό Μήνυμα του Οικουμενικού Πατριάρχου για την Ημέρα Προσευχής για το Φυσικό Περιβάλλον το 2019, στηλιτεύεται το κυρίαρχο πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης, το οποίο, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και της μεγιστοποίησης του κέρδους, όξυνε τα οικολογικά κα κοινωνικά προβλήματα της ανθρωπότητας. Επίσης στηλιτεύεται το γεγονός ότι ταυτόχρονα αγνοούνται και δυσφημίζονται οι *εναλλακτικές μορφές ανάπτυξης* (δηλαδή η βιώσιμη ανάπτυξη), αλλά και η δύναμη της κοινωνικής αλληλεγγύης και δικαιοσύνης. Στη συνέχεια προτρέπει στη δραστηριοποίηση όλων για την εφαρμογή στην πράξη των οικολογικών και κοινωνικών αξιών της Ορθόδοξης Παράδοσης[226].

---

[223] *"… emphasize the vital, transformative role of faith in the lives of individuals, communities and peoples … May this symposium be an opportunity for inspiration, conversation and transformation also to change—the way that we consume in order to learn how to conserve for the sake of our planet and for the benefit of its people"*. Βλ. ό. π.

[224] Βλ. *Introducing the SDGs - 17Goals Basic Slide set v1.pptx*, στην Ιστοσελίδα: https://www.coursehero.com/file/54206506/17Goals-BasicSlideset-v1pptx/ (τελ. ανάκτηση 26.03.2021)

[225] **Σεραφείμ Μητ.**, *Πατριάρχης Αλεξανδρείας: Αποτελεσματική προστασία του Περιβάλλοντος με τη συνεργασία όλων*, στην Ιστοσελίδα https://www.ekklisiaonline.gr/nea/patriarchis-alexandrias-apotelesmatiki-prostasia-tou-perivallontos-me-ti-synergasia-olon/ (τελ. ανάκτηση 17.11.2020)

[226] «*Ἐνῷ κατά τάς τελευταίας δεκαετίας, τό κυρίαρχον πρότυπον οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς παγκοσμιοποιήσεως, μέ πρόσημον τόν φετιχισμόν τῶν οἰκονομικῶν δεικτῶν καί τήν μεγιστοποίησιν τοῦ κέρδους, ὤξυνε τά οἰκολογικά καί κοινωνικά προβλήματα, ἐξακολουθεῖ νά κυριαρχῇ εὐρέως ἡ ἄποψις ὅτι "δέν ὑπάρχει ἄλλη ἐναλλακτική ἐπιλογή" καί ὅτι ἡ μή συμμόρφωσις πρός τήν ἄτεγκτον νομοτέλειαν τῆς οἰκονομίας θά ὁδηγήσῃ εἰς ἀνεξελέγκτους κοινωνικάς καί οἰκονομικάς καταστάσεις. Τοιουτοτρόπως, ἀγνοοῦνται καί δυσφημίζονται αἱ ἐναλλακτικαί μορφαί ἀναπτύξεως καί ἡ ἰσχύς τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καί τῆς δικαιοσύνης…Ἡμεῖς ὀφείλομεν νά δραστηριοποιηθῶμεν ἔτι περαιτέρω διά τήν ἐφαρμογήν ἐν τῇ πράξει τῶν οἰκολογικῶν καί κοινωνικῶν συνεπειῶν τῆς πίστεώς μας*». Βλ. **Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης,** *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ*

Στη συνέχεια, σε βαρυσήμαντη ομιλία του ο Οικουμενικός Πατριάρχης στις 22.01.2020, προς την ολομέλεια του Παγκόσμιου Οικονομικού Forum στο Davos, τόνισε ότι «έχουμε πειραματιστεί με την *αειφορία* του κόσμου μας και εξαντλήσαμε τους πόρους του πλανήτη μας. Έχουμε εκμεταλλευτεί τη γη και πρόωρα οδηγούμαστε σε εξαφάνιση. Το χειρότερο όμως είναι ότι, έχουμε εκθέσει τους πιο ευάλωτους από εμάς στις συνέπειες της απερίσκεπτης κατανάλωσης ενέργειας». Ολοκληρώνοντας την ομιλία του σημείωσε ότι όλοι είμαστε υπεύθυνοι για την ανεπαρκή και ασυνεπή δράση μας και υπόλογοι για τον ρόλο μας στη δυσχερή κατάσταση των προσφύγων και τη συμβολή μας στις φυσικές καταστροφές. Με κάποια μυστηριώδη σχέση που δεν καταλαβαίνουμε πάντοτε (και μερικές φορές επιλέγουμε να αγνοήσουμε), η γη μάς θυμίζει την αποστολή μας να προστατεύσουμε τον πλανήτη μας και τους φυσικούς του πόρους, την υποχρέωσή μας να τα *διατηρήσουμε* και για τις μελλοντικές γενιές[227].

Στο Κείμενο με τίτλο «Ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς - Τὸ κοινωνικό ἦθος τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας» που δημοσιεύτηκε τον Μάρτιο του 2020 και αποτελεί επίσημη θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου για το θέμα, στην παράγραφο 74 σημειώνεται ότι το Ορθόδοξο χριστιανικό ήθος καλεί τους σημερινούς ανθρώπους να εργαστούν σκληρά «γιά τήν ἐξάλειψη τῆς σπατάλης καί τῆς καταστρεπτικῆς χρήσης τῶν φυσικῶν πόρων, τή μέριμνα γιά τή *βιωσιμότητα* τοῦ φυσικοῦ κόσμου γιά χάρη τῆς σημερινῆς καί ὅλων τῶν ἐπερχόμενων γενεῶν, καθώς καί ἀγῶνα γιά ἐγκράτεια, λιτότητα καί λελογισμένη χρήση ὅλων τῶν πραγμάτων»[228].

Τέλος, ο Οικουμενκός Πατριάρχης σε κοινό του μήνυμα με τον Πάπα Φραγκίσκο και τον Αρχιεπίσκοπο του Καντέρμπουρυ με τίτλο «Κοινό μήνυμα για την προστασία της Δημιουργίας», στις 7 Σεπτεμβρίου 2021, τόνισε τη σημασία της *βιωσιμότητας* για το

προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2019), Βλ. Ιστοσελίδα Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, https://bit.ly/3pvCSKF, (τελ.ανάκτηση 16.11.2020)

[227] "*We have experimented with our world's* ***sustainability*** *and exhausted our planet's resources; we have exploited the earth and prematurely led species to extinction; what is worse, we have exposed the most vulnerable among us to the consequences of our reckless consumption of energy*"…"*We are responsible for our inadequate and inconsistent action. We are accountable for our role in the plight of refugees and our contribution to natural calamities. By some mysterious connection that we do not always understand (and sometimes choose to ignore), the earth reminds us of our vocation to protect our planet and its natural resources, of our obligation to preserve and* ***sustain*** *these for our neighbors and for future generations*". Βλ. **Βαρθολομαίου Πατρ.**, *Ομιλία στο 50ο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ*, (22.01.2020) Νταβός Ελβετίας, στην Ιστοσελίδα https://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=gr&id=3005&tla=gr (τελ. ανάκτηση 19.02.2020)

[228] Βλ. *« Ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς - Τὸ κοινωνικό ἦθος τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας»*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3mcptWD (τελ. ανάκτηση 30.03.2021)

σημερινό κόσμο λέγοντας ότι: «Η έννοια της διαχείρισης —της ατομικής και συλλογικής ευθύνης για το θεόδοτο χάρισμά μας—παρουσιάζει ένα ζωτικό σημείο εκκίνησης για την κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα», γι' αυτό «τώρα, αυτή τη στιγμή, είναι ευκαιρία να μετανοήσουμε, να αλλάξουμε κατεύθυνση αποφασιστικά και να επιδιώξουμε τη γενναιοδωρία και τη δικαιοσύνη στους τρόπους που ζούμε, εργαζόμαστε και χρησιμοποιούμε τα χρήματα, αντί για το εγωιστικό κέρδος»[229].

2.3 Θεολογική βάση της οικολογικής κρίσης και των σύγχρονων παγκόσμιων περιβαλλοντικών και κοινωνικών προβλημάτων

Προκειμένου να γίνει αντιληπτό ότι η οικολογική κρίση, τα περιβαλλοντικά αλλά και τα κοινωνικά προβλήματα της εποχής μας έχουν αιτία και ρίζα πνευματική και ηθική[230], θα αναφερθούμε εν συντομία στην Ορθόδοξη διδασκαλία για το θέμα αυτό, αλλά και στις προτάσεις που προβάλλει η Ορθόδοξη παράδοση για την επίλυσή τους.

2.3.1 Η Δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου

Σύμφωνα με τη χριστιανική παράδοση ο κόσμος αποτελεί δημιούργημα του Τριαδικού Θεού «εκ του μηδενός»[231], από αγάπη[232]. Ο άνθρωπος δημιουργήθηκε στο

---

[229] "The concept of stewardship—of individual and collective responsibility for our God-given endowment—presents a vital starting-point for social, economic and environmental sustainability… Now, in this moment, we have an opportunity to repent, to turn around in resolve, to head in the opposite direction. We must pursue generosity and fairness in the ways that we live, work and use money, instead of selfish gain." Βλ. Joint Message of His Holiness Bartholomew I, Ecumenical Patriarch of Constantinople, the Holy Father Francis and His Grace Justin Welby, archbishop of Canterbury, for the protection of Creation, 07.09.2021, στην Ιστοσελίδα: https://ec-patr.org/a-joint-message-for-the-protection-of-creation2/ (τελ. ανάκτηση 20.03.2022)

[230] «Αἱ ρίζαι τῆς οἰκολογικῆς κρίσεως εἶναι πνευματικαί καί ἠθικαί, ἐνδιάθετοι εἰς τήν καρδίαν ἑκάστου ἀνθρώπου». Βλ. § 14, *Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (Κρήτη, 2016) Βλ. Ιστοσελίδα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου*, https://www.holycouncil.org/-/encyclical-holy-council, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

[231] Βλ. Γεν. 1,1 «ἐν αρχῆ ἐποίησεν ὁ Θεός…» και Β΄ Μακ. 7, 28 «... γνῶναι ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐποίησεν αὐτά ὁ Θεός…». Επίσης όπως σημειώνει ο Αγ. Γρηγόριος ο Θεολόγος «Πίστευε, ότι όλος ο κόσμος, ορατός και αόρατος έγινε από το Θεό από το μηδέν και κυβερνάται με την πρόνοια αυτού που τον έκανε» (**Γρηγορίου Θεολόγου** έργα, Λόγος Μ΄ Εις το Άγιον Βάπτισμα, Ε.Π.Ε. 4, σ. 375) και «Το θεμέλιον της βιβλικής και πατερικής πίστεως, ζωής και θεολογίας είναι, ότι ο Θεός διά της ακτίστου αυτού ενεργείας εποίησε τον κόσμον: 1) ο ίδιος απευθείας και άνευ διαμέσου τινός, 2) εκ του μηδενός, ήτοι ουχί κατ' ανάγκην, αλλά κατά βούλησιν, και επομένως 3) κατά τρόπον θετικόν» Βλ. **Ι. Ρωμανίδου**, *Το Προπατορικόν αμάρτημα*, εκδ. Δόμος, β΄ έκδοση, Αθήνα 1989, σ. 39

[232] «Ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο επειδή η αγάπη Του στρέφεται προς τα έξω, αυτό-διαχέεται, και χωρίς αυτή την υπερχείλιση της αγάπης ο κόσμος δεν θα υπήρχε», Βλ. **K. Ware**, *Οικολογική κρίση και ελπίδα*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2008, σ. 25

τέλος της Δημιουργίας, «κατ' εἰκόνα» Θεού (διαθέτει επομένως χαρακτηριστικά: «λογικόν», «αυτεξούσιον»[233], «κυριαρχικόν»[234] και «δημιουργικόν»[235]) από υλικό του κόσμου που το εμψύχωσε με τη δική Του πνοή[236]-επομένως ως ψυχοσωματική ενότητα συγγενεύει και με το Θεό και με τη Δημιουργία- και «καθ' ὁμοίωσιν», με στόχο δηλαδή την ένωση με το Θεό. Ολόκληρη η Δημιουργία δημιουργήθηκε «καλή λίαν»[237] και αποτελεί ένα ενιαίο σύνολο, μια αρμονία, έναν «κόσμο»[238]. Μάλιστα σε κάθε δημιούργημα -όσο μικρό κι αν είναι- ενυπάρχει ο «λόγος των όντων»,[239] η ουσιοποιός και η προνοητική ενέργεια του Θεού[240], οπότε θεωρείται ιερό, λόγω της θεϊκής δομής και του σκοπού που έχει[241].

---

[233] «…το κατ' εικόνα φανερώνει την νοερή και αυτεξούσια φύση», Βλ. **Ιω. Δαμασκηνού**, *Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 151

[234] Ο ιερός Χρυσόστομος συνδυάζει το περιεχόμενο του κατ' εικόνα με την εξουσία του ανθρώπου λέγοντας: «Λέει, λοιπόν, σύμφωνα με την εικόνα της εξουσίας, όχι σύμφωνα με κάτι άλλο. Και πραγματικά ο Θεός δημιούργησε τον άνθρωπο άρχοντα όλων όσων βρίσκονται πάνω στη γη, και τίποτε από αυτά δεν είναι μεγαλύτερό του, αλλά τα πάντα βρίσκονται κάτω από την εξουσία του». Βλ. **Ιω. Χρυσοστόμου**, *Η΄ Ομιλία εις την Γένεσιν*, ΕΠΕ, τομ 2, σσ. 203-205

[235] Συνδυάζοντας το λογικό, το αυτεξούσιο και το κυριαρχικό, ο άνθρωπος οδηγείται στη δημιουργικότητα. Ως εικόνα του Θεού έχει τη δυνατότητα, μόνον αυτός απ' όλα τα δημιουργήματα, να λαμβάνει στοιχεία από το φυσικό περιβάλλον και, θέτοντας την προσωπική του σφραγίδα, να τα μεταποιεί, να τα αναμορφώνει και να γίνεται ο ίδιος δημιουργός. Βλ. **Ι. Ζηζιούλα**, *Η Ορθοδοξία και το πρόβλημα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος*, στα *Πρακτικά Διατμηματικού Συμποσίου Ορθοδοξία και Φυσικό Περιβάλλον*, Θεσσαλονίκη 3-4.4.1997, σ. 35, Πρβλ. «Ο άνθρωπος, ζωντανή εικόνα του Θεού, μπορεί να διαμορφώσει και να αλλάξει τον κόσμο δίνοντάς του ένα καινούργιο γνώρισμα και σκοπό», Βλ. **K. Ware**, *Οικολογική κρίση και ελπίδα*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2008, σ. 91

[236] «…καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν». (Γεν. 2, 7)

[237] «καί εἶδεν ὁ Θεός τά πάντα, ὅσα ἐποίησεν, καί ἰδού καλά λίαν», Γεν. 1, 31

[238] Βλ. **Θεοσέμνης μ.**, *Άνθρωπος και Κόσμος-Η διαλεκτική της κοσμολογίας του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού και της αισχύλειας θεώρησης του πεπρωμένου*, Εκδ. Ιεράς Μονής Χρυσοπηγής, Χανιά 2010, σ. 36

[239] «τούς γάρ λόγους τῶν γεγονότων ἔχων πρό τῶν αἰώνων ὑφεστῶτας βουλήσει αγαθῇ κατ᾽ αὐτούς τήν τε ὁρατήν καί ἀόρατον ἐκ τοῦ μή ὄντος ὑπεστήσαντο κτίσιν…», **Μαξίμου Ομολ.**, *Περί διαφόρων αποριών*, P.G. 91, 1080A, δηλαδή «ο Δημιουργός Λόγος έχει εμφυτεύσει σε κάθε κτίσμα έναν χαρακτηριστικό λόγο, που ταυτίζεται με την θεία παρουσία σ' αυτό, την πρόθεση του Θεού γι' αυτό, την εσώτερη ουσία του, αυτή που το διακρίνει, έλκοντάς το ταυτόχρονα προς τη θεία Βασιλεία. … Το γεγονός αυτό αφ' ενός καθιστά άρρηκτη τη σχέση δημιουργίας και Δημιουργού και αφ' ετέρου προσδίδει θεϊκή δομή στα κτίσματα, που ποικίλει και διαφοροποιείται ανάλογα με τη δεκτικότητα του καθενός». Βλ. **Θεοσέμνης μ.**, *Άνθρωπος και Κόσμος-Η διαλεκτική της κοσμολογίας του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού και της αισχύλειας θεώρησης του πεπρωμένου*, Εκδ. Ιεράς Μονής Χρυσοπηγής, Χανιά 2010, σσ. 38-39

[240] «Η κτίσις ζη διά της δημιουργικής, προνοητικής και ζωοποιού ενεργείας του Θεού, του δόντος "πνεῦμα τό τρέφον αὐτήν οὐ ἡ πνοή ζωογονεῖ τό πᾶν, ὅς ἐάν συσχῇ τό πνεῦμα παρ' ἑαυτῷ, ἐκλείψει τό πᾶν" (Ιουστίνος φιλόσοφος και μάρτυς). Διά τους Πατέρας μόνον ο Θεός είναι ζωοποιός, διότι μόνον Αυτός είναι "αυτοζωή"» Βλ. **Ι. Ρωμανίδου**, *Το Προπατορικόν αμάρτημα*, εκδ. Δόμος, β΄ έκδοση, Αθήνα 1989, σ. 56 και Πρβλ. **K. Ware**, *Οικολογική κρίση και ελπίδα*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2008, σ. 32

[241] Ωστόσο «το οριστικό πλαίσιο για να μιλήσουμε για την παρουσία του Θεού στην κτίση μάς το δίνει ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς όταν διατυπώνει ρητά τη διάκριση ουσίας και ενεργειών του Θεού. Αυτή η διάκριση του επιτρέπει να ισχυριστεί απερίφραστα ότι τα πάντα μετέχουν στο Θεό, όχι όμως στην ουσία Του αλλά στη συνεκτική Του ενέργεια». Βλ. **Ε. Θεοκρίτωφ**, *Οικοσύστημα και Ανθρώπινη Κυριαρχία – Σπουδή στην Πράξη των Πατέρων της Ανατολής*, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2003, σ. 27

Ο άνθρωπος τοποθετήθηκε στον Παράδεισο, βιώνοντας την άμεση επικοινωνία με το Θεό, και διαθέτοντας το «κυριαρχικό» γνώρισμα[242], θεωρήθηκε «επόπτης» και «βασιλέας» της Δημιουργίας[243]. Του δόθηκε η δυνατότητα να χρησιμοποιεί τη Δημιουργία -ασκώντας το «δημιουργικό» του χάρισμα- με όρια: «ἐργάζεσθαι καί φυλάσσειν[244]», δηλαδή όχι ως απόλυτος ιδιοκτήτης, αλλά ως οικονόμος και σώφρων διαχειριστής. Πολύ περισσότερο, ο άνθρωπος, όντας εικόνα του Θεού, αποτελεί τον «ιερέα της Κτίσεως» -τον ενδιάμεσο κρίκο της επικοινωνίας κόσμου και Θεού-, αφού μόνος αυτός ενεργώντας ως «πρόσωπο», έχει τη δυνατότητα να «αναφέρει» ευχαριστιακά όλη την Κτίση στον Δημιουργό, ώστε αυτή να έρχεται σε επαφή με Αυτόν και να ζει αιώνια[245]. Προκειμένου να φθάσει στο «καθ' ὁμοίωσιν», κάνοντας καλή χρήση της ελευθερίας επιλογής[246], του δόθηκε μία εντολή[247], που τον προέτρεπε σε εγκράτεια και αυτοπεριορισμό στη χρήση των υλικών αγαθών. Από τα παραπάνω είναι εμφανής η έννοια της αλληλεξάρτησης του ανθρώπου και της Δημιουργίας και παράλληλα η ευθύνη του ανθρώπου έναντι του Θεού και της Κτίσεως.

2.3.2 Η πτώση του ανθρώπου και οι συνέπειές της

Στην πορεία του ο άνθρωπος, κάνοντας κατάχρηση της ελευθερίας του και επιλέγοντας την εγωιστική αυτονόμησή του από το Θεό, παράκουσε την εντολή,

---

[242] «καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεός, λέγων· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἑρπετῶν τῶν ἑρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς» (Γεν. 1, 28)

[243] Όπως σημειώνει ο Άγ. Γρηγόριος ο Θεολόγος «… ἐνθείς οἷόν τινά κόσμον δεύτερον ἐν μικρῷ μέγαν (είναι δηλαδή ο άνθρωπος ένας **μικρόκοσμος**), ἐπί τῆς γῆς ἵστησιν, ἄγγελον ἄλλον, προσκυνητήν μικτόν, **ἐπόπτην** τῆς ὁρατῆς κτίσεως, μύστην τῆς νοουμένης, **βασιλέα** τῶν ἐπί τῆς γῆς … ζῶον ἐνταῦθα οἰκονομούμενον, καὶ ἀλλαχοῦ μεθιστάμενον, καὶ πέρας τοῦ μυστηρίου τῇ προς Θεόν νεύσει θεούμενον». **Γρηγορίου Θεολόγου**, *Λόγος ΛΗ΄Εις τα Θεοφάνεια είτουν Γενέθλια του Σωτήρος*, P.G. 36, 324A

[244] Γεν. 2, 15

[245] Βλ. **Ι. Ζηζιούλα**, *Η κτίση ως ευχαριστία-Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της οικολογίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1992, σσ. 89-90 και σ. 119

[246] «Το αυτεξούσιο, η ελευθερία του ανθρώπου, είναι απαραίτητο επειδή η αρετή είναι εκούσια. Αυτό το πρωταρχικό στοιχείο του κατ' εικόνα λειτουργεί ορθά μόνον όταν οδηγεί μέσω της αρετής στο καθ' ομοίωσιν». Βλ. **Ε. Θεοκρίτωφ**, *Οικοσύστημα και Ανθρώπινη Κυριαρχία – Σπουδή στην Πράξη των Πατέρων της Ανατολής*, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2003, σ. 32

[247] «ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῇ, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν, οὐ φάγεσθε ἀπ᾽ αὐτοῦ· ᾗ δ᾽ ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ᾽ αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε». (Γεν. 2, 16-17). Η εντολή αυτή του Θεού -μαζί με το «ἐργάζεσθαι καί φυλάσσειν»- θέτει στον άνθρωπο την ελεύθερη επιλογή του αυτοπεριορισμού στη χρήση των υλικών αγαθών. Δίνει δηλαδή στον άνθρωπο τη δυνατότητα να κινείται ελεύθερα και χωρίς καταναγκασμό, αφού του χαρίζει την εξουσία να αναχαιτίσει τις ορέξεις και τις μη αναγκαίες επιθυμίες του. Βλ. ό.π., σσ. 33-34

φθάνοντας στην «πτώση», γεγονός που είχε τεράστιες συνέπειες για τον ίδιο αλλά και για ολόκληρη τη Δημιουργία. Κατ' αρχάς διακόπτεται η άμεση επικοινωνία του ανθρώπου με το Θεό. Η εμπειρική γνώση του κακού, αμαύρωσε το «κατ' εἰκόνα» και έφερε τον σκοτισμό το νου του και τη ροπή προς την αμαρτία. Έχοντας απωλέσει την αθωότητα και το πρώτιστο κάλλος, ενδύθηκε «δερμάτινους χιτώνες», δηλαδή τη φθορά, την ασθένεια και τον θάνατο.

Η εγωιστική συμπεριφορά τον οδήγησε στη φιλαυτία, στην ειδωλολατρία[248], στη διατάραξη των διαπροσωπικών σχέσεων με τον συνάνθρωπο, την κυριαρχία των παθών, την ακόρεστη ικανοποίηση κάθε -ενίοτε παράλογης- επιθυμίας και την απληστία. Διαταράχθηκαν επιπλέον και οι σχέσεις του με την υπόλοιπη Κτίση[249], η οποία συμπαρασύρθηκε στη φθορά, «συστενάζει καὶ συνωδίνει»[250] και πλέον δεν τον αναγνωρίζει ως «βασιλέα», αλλά διάκειται εχθρικά απέναντί του[251]. Ο δε άνθρωπος άρχισε να συμπεριφέρεται απέναντί της ως καταχραστής και εκμεταλλευτής -λησμονώντας την εντολή «ἐργάζεσθαι καί φυλάσσειν»- και να χρησιμοποιεί πλέον τη Δημιουργία σαν ένα μέσο που θα συντηρεί και θα ικανοποιεί το άτομό του, χωρίς να έχει ευθύνη απέναντί της. Μιλάμε δηλαδή για μια παρά φύση χρήση ή η παράχρηση και για «βιασμό» του φυσικού περιβάλλοντος[252].

Φθάσαμε έτσι στη σημερινή κατάσταση, κατά την οποία κυριαρχεί η νοοτροπία του «κέρδους», η αλόγιστη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, η υπερπαραγωγή και η υπερκατανάλωση και φυσικά τα πολλά και ποικίλα περιβαλλοντικά προβλήματα που

---

[248] Η ανάγκη του ανθρώπου να στρέφεται προς το Θεό, μετά την πτώση και η απώλεια επικοινωνίας με Αυτόν, τον κάνει να στραφεί στην υλική Κτίση και να τη θεοποιήσει, είτε με την κυριολεκτική έννοια του παγανισμού, είτε με τη μεταφορική έννοια του υλισμού και του καταναλωτισμού. Βλ. ό.π. σ. 49

[249] Όπως σημειώνει ο π. Ιωάννης Ρωμανίδης: «Η πτώσις δεν περιορίσθη εις το αθρώπινον γένος, αλλ' επεξετάθη και εις τα άλογα ζώα και εις την άλογον φύσιν». Βλ. **Ι. Ρωμανίδου**, *Το Προπατορικόν αμάρτημα*, εκδ. Δόμος, β΄ έκδοση, Αθήνα 1989, σ. 74.

[250] «οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν·», Ρωμ. 8, 22

[251] Η γη επαναστατεί και εμποδίζει την καλλιέργεια, «ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι, καὶ φαγῇ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ». (Γεν. 3, 18). Επίσης όπως σημειώνει ο Άγ. Συμεών ο Νέος Θεολόγος, τα ζώα δεν υποτάσσονταν πλέον στον Αδάμ: «… οὐκέτι ὑποταγῆναι τῷ παραβάντι ἐβούλετο … ἐτραχύνθησαν ἅπαντα εὐθὺς κατ᾽ αυτοῦ» (Βλ. **Συμεών Ν. Θεολόγου**, *Βίβλος Ηθικών*, Α', β, SChr 122, 190, 66-67) και έγιναν **θηρία**. Σύμφωνα επίσης με τον Θεόφιλο Αντιοχείας, «θηρία δέ ὠνόμασται τά ζῶα ἀπό τό θηριοῦσθαι, οὐχ ὡς κακά ἀρχῆθεν γεγενημένα ἤ ἰοβόλα, οὐ γάρ τι κακόν ἀρχῆθεν γέγονεν ἀπό Θεοῦ ἀλλά τά πάντα καλά καί καλά λίαν, ἡ δέ ἁμαρτία ἡ περί τόν ἄνθρωπον κεκάκωκεν αὐτά, τοῦ γάρ ἀνθρώπου παραβάντος καί αὐτά συμπαρέβη». (Βλ. **Θεοφίλου Αντιοχείας**, *Προς Αυτόλυκον Β΄*, ΒΕΠΕΣ, Τομ. 5, σ. 33). Σύμφωνα με το τελευταίο ή θέση του ανθρώπου για την αρμονία στη φύση θεωρείται τόσο σημαντική, ώστε με την παράβασή του παραμορφώνονται και οι σχέσεις των υπολοίπων κτισμάτων μεταξύ τους.

[252] Βλ. **Α. Κεσελόπουλου**, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992, σ. 15

αφορούν σε όλο τον πλανήτη και απειλούν σοβαρά την επιβίωσή του. Γίνεται κατανοητό από τα ανωτέρω ότι οι βαθύτερες ρίζες και αιτίες των περιβαλλοντικών αλλά και των κοινωνικών προβλημάτων που μαστίζουν σήμερα τον κόσμο είναι πνευματικές και ηθικές[253].

2.3.3 Το σχέδιο της «Θείας Οικονομίας» για τη σωτηρία του ανθρώπου και του κόσμου

Ωστόσο, στην Ορθόδοξη Παράδοση η επίλυση του προβλήματος δίνεται μέσα από το «Σχέδιο της Θείας Οικονομίας» για τη σωτηρία του ανθρώπου και του κόσμου και το γεγονός της ενσάρκωσης[254]-ενανθρώπισης του Υιού και Λόγου του Θεού, ο οποίος προσέλαβε ολόκληρη τη «φθαρτή» ανθρώπινη φύση, προκειμένου να τη σώσει[255]. Με τη σταυρική Του θυσία και ιδιαιτέρως με την Ανάσταση και την Ανάληψή Του, νίκησε τον θάνατο και τη φθορά, εξαγίασε και εξανέστησε την ανθρώπινη φύση αλλά και ολόκληρη την Κτίση[256], δίνοντας τη δυνατότητα στον μεν άνθρωπο να υπερκεράσει το αμαυρωμένο «κατ' εικόνα» και να φθάσει στο «καθ' ομοίωσιν» και, αν το θελήσει, να γίνει θεός κατά χάριν, αλλά και να αποκαταστήσει τη σχέση του με το περιβάλλον[257], στη δε Κτίση τη μεταμόρφωση (τουλάχιστον «δυνάμει») όλου του σύμπαντος[258].

---

[253] Βλ. σχετικά και στο Κεφ. 1 της παρούσας εργασίας

[254] Κατά το κατά Ιωάννην Ιερό Ευαγγέλιο «ὁ Λόγος σάρξ ἐγενετο» (Ιω. 1, 14). «Η λέξη σάρκα βεβαιώνει όχι μόνο το μυστήριο της θείας ενανθρωπίσεως, αλλά και την αξία της υλικής υποστάσεως ολόκληρης της δημιουργίας». Βλ. ό.π. σ. 183.

[255] «Τό γάρ ἀπρόσληπτον, καί ἀθεράπευτον. Ὅ δέ ἥνωται τῷ Θεῷ τοῦτο καί σώζεται», **Γρηγόριου Θεολ.,** *Προς Κληδόνιον Πρεσβύτερον κατά Απολλιναρίου Επιστολή Α΄*, P.G. 37, 181

[256] Ο Μεθόδιος Πατάρων τονίζει την αλήθεια της σωματικής ανάστασης όλου του ανθρωπίνου γένους και συνδέει αυτή την πραγματικότητα με την αιώνια επιβίωση ολόκληρης της Κτίσης: «Οὐκ ἀρεστόν δὲ ἐκεῖνο, τὸ λέγειν εἰς ἄρδην ἀπολεῖσθαι τὸ πᾶν καὶ γῆν καὶ οὐρανόν, μὴ ἔσεσθαι. … Οὐκοῦν εἰς τὸ εἶναι καὶ μένειν τὴν κτίσιν ὁ Θεός διεκοσμήσατο» και συνεχίζει με τα λόγια του Αποστόλου Παύλου που μαρτυρεί: «τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ᾽ ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (Ρωμ. 8, 20-21), ερμηνεύοντάς τα ότι αφού η κτίση αποκατασταθεί σε μια καλύτερη και ευπρεπέστερη κατάσταση, θα παραμείνει για να χαρεί τα αναστημένα τέκνα του Θεού «…μένει ἄρα ἡ κτίσις εἰς τὸ ἄμεινον ἀνακαινοποιηθεῖσα καὶ εὐπρεπέστερον ἀγαλλομένη καὶ χαίρουσα». Βλ. **Μεθοδίου Πατάρων**, *Ἐκ τοῦ περί Ἀναστάσεως, Λόγος Α΄*, P.G. 18, 273B-276A, Πρβλ. **Ε. Θεοκρίτωφ**, *Οικοσύστημα και Ανθρώπινη Κυριαρχία-Σπουδή στην Πράξη των Πατέρων της Ανατολής*, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2003, σσ. 16-17. Αλλά και στην υμνολογία της Εκκλησίας τονίζεται η συμμετοχή στην Ανάσταση του Χριστού ολοκλήρου της κτίσεως: «Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός, **οὐρανός** τε καὶ **γῆ** καὶ τὰ **καταχθόνια**· ἑορταζέτω γοῦν **πᾶσα κτίσις**, τὴν ἔγερσιν Χριστοῦ, ἐν ᾗ ἑστερέωται». 2^{ο} τροπάριο, γ΄ωδής του Κανόνος του Όρθρου της Κυριακής του Πάσχα

[257] Βλ. **Α. Κεσελόπουλου**, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992, σ. 183

[258] Βλ. **Ιγνατίου Πατρ**., *Ορθοδοξία και διάσωση της δημιουργίας. Μια ορθόδοξη αντιμετώπιση του οικολογικού προβλήματος*, Περ. Επίσκεψις, 415 (1989), Εκδ. Ορθοδόξου Κέντρου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, σ. 8

Όπως σημειώνει ο Μητροπολίτης Περγάμου, Ιωάννης Ζηζιούλας: «Αυτό που απέτυχε ο Αδάμ να κάνει το έκανε ο Χριστός. Θεωρούμε τον Χριστό ως την ενσάρκωση ή "ανακεφαλαίωση" όλης της Δημιουργίας και, επομένως, ως τον "κατ' εξοχήν Άνθρωπο" και σωτήρα του κόσμου. Τον θεωρούμε, ακριβώς εξ αιτίας αυτού, την αληθινή "εἰκόνα τοῦ Θεοῦ", και τοποθετούμε σ' Αυτόν την τελική τύχη του κόσμου[259]. Πιστεύουμε συνεπώς ότι στο πρόσωπο του Χριστού ο κόσμος αποκτά τον "Ιερέα" της Δημιουργίας, το πρότυπο της σωστής σχέσεως του ανθρώπου με τον φυσικό κόσμο.»[260].

Αυτή η νέα «ἐν Χριστῷ» πραγματικότητα, που συμφιλιώνει τον άνθρωπο με το περιβάλλον, έχει ξεκινήσει μεν με την ενανθρώπιση του Θεού Λόγου, αλλά δεν έχει φτάσει ακόμα στην τελείωσή της, η οποία θα λάβει χώρα στα έσχατα. Όπως διδάσκει η Ορθόδοξη εσχατολογία, ο μεν άνθρωπος προσδοκά «ἀνάστασιν νεκρῶν και ζωήν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος», η δε υπόλοιπη κτιστή Δημιουργία την ανακαίνιση, την απελευθέρωση από τη φθορά και τη μεταμόρφωση[261]. «Η εσχατολογική, λοιπόν, ανάσταση και αφθαρτοποίηση του ανθρώπου, θα έχει συνέπειες για ολόκληρη τη Δημιουργία και θα συνοδευτεί από την αφθαρτοποίηση του κόσμου»[262] δηλαδή την επιβίωση και ευημερία ολόκληρης της Δημιουργίας. Πρόγευση του γεγονότος αυτού αποτελούν τα άφθαρτα λείψανα πολλών αγίων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά και το νερό του αγιασμού, που δεν αλλοιώνεται.

---

[259] Όπως τονίζει ο Πατριάρχης Αντιοχείας Ιγνάτιος: «Όντας απόλυτη προσωπική ύπαρξη -αφού είναι ένα από το θεία πρόσωπα της Αγίας Τριάδος- ο Λόγος κατά την ενσάρκωσή του, όχι μόνο αφήνει το σύμπαν να τον περιβάλλει αποτελώντας ο ίδιος ένα στοιχείο του χώρου και του χρόνου, αλλά, με το να πραγματώνει επί τέλους την εσώτατη κλήση του ανθρωπίνου προσώπου, περιέχει μυστικά όλο το σύμπαν. Δεν θέλει όπως εμείς να οικειοποιηθεί τον κόσμο, τον αναλαμβάνει και τον προσφέρει σε μια στάση μονίμως ευχαριστιακή, ως σώμα ενότητος, γλώσσα και σάρκα κοινωνίας επιβάλλει. Εν αυτώ η πεσμένη ύλη δεν επιβάλλει πια τα όριά της και τους τυραννικούς νόμους της, εν αυτώ ο κόσμος ο οποίος "επάγωσε" εξ αιτίας της πτώσεώς μας, λιώνει στο πυρ του πνεύματος, ξαναβρίσκει την αρχική του κλήση, τη διαφάνειά του, και έχομε έτσι τα θαύματα του Ευαγγελίου. Θαύματα που δεν είναι "τέρατα" για να μας θαμπώσουν, αλλά σημεία, προεικονίσεις της εσχάτης αναδημιουργίας». Βλ. ό.π. σ. 8

[260] Βλ. **Ι. Ζηζιούλα**, *Η κτίση ως ευχαριστία-Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της οικολογίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1992, σ. 120

[261] «καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (Ρωμ. 8, 21). Επίσης ο Απ. Πέτρος σημειώνει «καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ» (Β΄ Πετρ. 3, 13), αλλά και στην Αποκάλυψη αναφέρεται ότι αναμένουμε «…οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν· ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ ἀπῆλθον, καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι.» (Αποκ. 21, 1) και «…ἰδοὺ καινὰ ποιῶ πάντα…». (Αποκ. 21, 5)

[262] Βλ. **Δ. Μπαθρέλου**, *Σχεδίασμα Δογματικής Θεολογίας*, εκδ. Εν πλω, Αθήνα 2008, σ.. 204

2.3.4 Ο ρόλος της Εκκλησίας και της Θείας λατρείας και το ήθος που καλλιεργούν

Η πορεία αυτής της αποκατάστασης σηματοδοτείται από την ίδρυση της Εκκλησίας με την κάθοδο του Αγίου Πνεύματος. Το κέντρο της ζωής της Εκκλησίας -που νοείται ως Σώμα Χριστού και βαπτισμένων πιστών[263] και ως «τόπος κοινωνίας Θεού, ανθρώπου και κόσμου»[264]- είναι η λειτουργική ζωή και κυρίως η Θεία Ευχαριστία. Η Ορθόδοξη λειτουργική ζωή έχει μια ιδιάζουσα θεώρηση του υλικού κόσμου και της Δημιουργίας του Θεού, την «ευχαριστιακή θεώρηση του κόσμου», όπου ο βασικός χαρακτήρας της ευχαριστίας έγκειται στο ότι είναι σύναξη και πράξη, μέσα από την οποία θεωρείται, ανακεφαλαιώνεται και βιώνεται το όλο μυστήριο του Χριστού, η σωτηρία του κόσμου[265] αλλά και η πρόγευση της Βασιλείας του Θεού, με τη χρήση υλικών στοιχείων.

Επομένως η στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στον υλικό κόσμο δεν είναι απλώς θετική, αλλά προπαντός προσληπτική και μεταμορφωτική[266]. Ο κόσμος έχει νόημα και υπάρχει, για να αναφέρεται στο Θεό. Έτσι δεν απορρίπτεται η ύλη μανιχαϊκά[267] ούτε λατρεύεται παγανιστικά, ούτε επίσης θεωρείται αδιάφορη θεολογικά. Αντίθετα, ο Ορθόδοξος πιστός ομολογεί μαζί με τον Άγ. Ιωάννη τον Δαμασκηνό ότι: «λατρεύω το Θεό, τον Δημιουργό της ύλης, που έγινε ύλη για μένα και με έσωσε και δεν θα πάψω να σέβομαι την ύλη, μέσω της οποίας σώθηκα και η οποία είναι πλήρης της θεϊκής χάρης»[268].

Καλλιεργείται έτσι -ειδικά μέσω της λατρείας- στους πιστούς ένα άλλο ήθος, μια άλλη στάση και νοοτροπία, ελεύθερα και αβίαστα, χωρίς να περιγράφει κανόνες συμπεριφοράς[269]. Ένα ήθος που σέβεται την ύλη, το ίδιο μας το σώμα, τους άλλους

---

[263] Βλ. **Ι. Καρμίρη**, *Εκκλησία,* Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Τομ. 5, σ. 467

[264] «Η Εκκλησία είναι χώρος ενότητας, αγιασμού και σωτηρίας των ανθρώπων, αλλά και ασίγητης δοξολογίας του Τριαδικού Θεού από ολόκληρη την κτίση», **Α. Γκρέκα**, *Η Εκκλησία ως τόπος κοινωνίας Θεού-ανθρώπου-κόσμου. Σπουδή στην εκκλησιολογία του Αγ. Μαξίμου του Ομολογητού*, εκδ. Ostrocon Publishing, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 14

[265] Βλ. **Ι. Ζηζιούλα**, *Η κτίση ως ευχαριστία-Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της οικολογίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1992, σσ. 19-21

[266] Όπως σημειώνει ο Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: «Η λειτουργία είναι η ευχαριστία μας για τον κόσμο, για λογαριασμό του κόσμου και η εν Χριστώ αποκατάσταση του πεπτωκότος κόσμου. Είναι η εικόνα της βασιλείας, είναι η μεταμόρφωση του κόσμου σε εκκλησία»,Βλ. **Αναστασίου Αρχ.**, *Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού*, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Γ᾽ έκδοση, Αθήνα 2015, σ. 167, Πρβλ. **Α. Κεσελόπουλου**, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992, σ. 14

[267] **Μακαρίου Ιερομ.**, *Ο μοναχός και η φύση στην Ορθόδοξη παράδοση*, Περ. Παράδοση, 1 (1992), σ. 9

[268] «Προσκυνῶ τόν τῆς ὕλης δημουργόν, δι’ ἐμέ γενόμενον, καί ἐν ὕλῃ τήν κατοίκησιν θέμενον καί δι’ ὕλης, τήν σωτηρίαν μου ἐργασάμενον. Σέβω οὖν τήν ὕλην ... δι’ ἧς ἡ σωτηρία μου γέγονε. Σέβω δέ, οὐχ ὡς Θεόν, ἀλλ’ ὡς θείας ἐνεργείας καί χάριτος ἔμπλεων», **Ιω. Δαμασκηνού**, *Περί Εικόνων* 1, P.G. 94, 1300 AB

[269] Βλ. **Ι. Ζηζιούλα**, *Η κτίση ως ευχαριστία-Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της οικολογίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1992, σ. 121

ανθρώπους, όλα τα ζωντανά πλάσματα αλλά και τον άψυχο κόσμο γύρω μας. Όπως παρατηρεί ο Γ. Μαντζαρίδης: «Το χριστιανικό ήθος, το ήθος της καινής κτίσεως, έχει μεταμορφωτικό χαρακτήρα. Είναι το ήθος της αγάπης, της ειρήνης, της απλότητας, της στοργής, της συμπάθειας. Είναι το ήθος της ενώσεως και της ανακαινίσεως των πάντων "ἐν Χριστῷ". Τα ήθος αυτό, έχοντας συμφυή την οικολογική διάσταση, δεν συμβιβάζεται με την παράχρηση ή την κακοποίηση της Κτίσεως, αλλά υπαγορεύει την αγάπη και την προστασία της»[270] . Πιο συγκεκριμένα, το ήθος αυτό που περιγράφηκε παραπάνω, χαρακτηρίζεται ως *ευχαριστιακό*, *λειτουργικό* και *ασκητικό*[271], έννοιες που θα αναλυθούν παρακάτω.

Ευχαριστιακό ήθος σημαίνει χρήση κάθε φυσικού πόρου «ευχαριστιακά», δηλαδή να δεχόμαστε κάθε τι στη ζωή μας ως δώρο του Θεού και να Του το αντιπροσφέρουμε. Αυτό ακριβώς καλλιεργείται στους πιστούς μέσα από τη συμμετοχή τους στη λατρεία της Εκκλησίας, στην οποία προσέρχονται προσκομίζοντας τα δώρα τους -τη σχέση τους με τον υλικό κόσμο, τη Δημιουργία του Θεού. Ο άρτος, ο οίνος, το έλαιο (προϊόντα της φύσης και του ανθρώπινου μόχθου), αλλά και το νερό, το κερί, το θυμίαμα και τα κάρβουνα[272], που προσφέρονται από τους πιστούς, κατά τη διάρκεια των ιερών Μυστηρίων και Ακολουθιών, θα «αναφερθούν» από τον λειτουργό ιερέα στον θρόνο του Θεού ως Ευχαριστία («*τά σά ἐκ τῶν σῶν Σοί προσφέρομεν κατά πάντα καί διά πάντα*»)[273]. Στη συνέχεια και αφού ευλογηθούν, είτε κατά τη διάρκεια ή μετά το πέρας της σύναξης, οι πιστοί θα τα παραλάβουν αγιασμένα και γεμάτα θεϊκή χάρη «*εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καί εἰς ζωήν αἰώνιον*»[274]. Όπως αναφέρει ο Καθηγητής Σταύρος Γιαγκάζογλου: «Ο καθαγιασμός και

---

[270] **Γ. Μαντζαρίδη**, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, εκδ. Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 110

[271] Βλ. Συμπεράσματα και Προτάσεις του Διορθόδοξου Οικολογικού Συνεδρίου (Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης, 6-12.11.1991, στο **Κ. Ζορμπά**, *Εκκλησία και φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1988, σ. 75

[272] Πολλά από τα στοιχεία της υλικής δημιουργίας που προσφέρουν οι πιστοί δεν χρησιμοποιούνται μόνο στη Θεία Λειτουργία, αλλά και στα άλλα Μυστήρια ή Ακολουθίες. Το λάδι αγιάζεται στα Μυστήρια του Βαπτίσματος και του Ευχελαίου, ενώ χρησιμοποιείται ως καύσιμη ύλη και στα καντήλια που φωτίζουν τον ναό κατά τη διάρκεια των Ακολουθιών. Απ' το νερό της κολυμβήθρας διέρχεται ο άνθρωπος για να συγκαταριθμηθεί στα μέλη της Εκκλησίας. Πάλι το υδάτινο στοιχείο γίνεται «αγιασμός» και πίνεται ή ραντίζεται, αλλά χρησιμοποιείται και ως «ζέον» στη Θ. Κοινωνία. Το σιτάρι χρησιμοποιείται στα κόλλυβα, αλλά και -ως αλεύρι- στην παρασκευή το πρόσφορου, των άρτων της αρτοκλασίας, της βασιλόπιτας και τη φανουρόπιτας. Το κερί χρησιμοποιείται σε κάθε Ακολουθία. Πάνω από 50 ευώδη φυτικά υλικά χρησιμοποιούνται μαζί με το λάδι για την παρασκευή του Αγ. Μύρου για το Μυστήριο του Χρίσματος.

[273] Βλ. **Ι. Ζηζιούλα**, *Η κτίση ως ευχαριστία-Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της οικολογίας*, Εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1992, σ. 22

[274] Θεία Λειτουργία Ιωάννου του Χρυσοστόμου

μεταβολή των δώρων του ανθρώπου -του άρτου & του οίνου- σε σώμα και αίμα Χριστού μεταμορφώνουν θυσιαστικά την ανθρώπινη ευχαριστία σε θεία ευχαριστία, σε συγκατάβαση και τόπο συνάντησης Θεού και ανθρώπων, σε βρώση και πόση υπέρ της του κόσμου ζωής»[275].

Οι πιστοί, στην Ορθόδοξη παράδοση, συμμετέχουν ενεργητικά στη Θεία Λατρεία με όλες τις αισθήσεις τους, με τη βοήθεια των υλικών στοιχείων[276]. Επιπροσθέτως, στο λειτουργικό βιβλίο του Ευχολογίου υπάρχουν ειδικές ευχές ευλογίας[277] για τους πρώτους καρπούς της σοδειάς, για τα σταφύλια και το κρασί, για το κρέας, το τυρί και τα αυγά την Κυριακή του Πάσχα, το αλάτι, το μετάξι κ. ά., όπως και ευχές για τα εργαλεία που κατασκευάζει και χρησιμοποιεί στην καθημερινή εργασία του ο άνθρωπος (δίχτυα, πλοία, οχήματα κ.λπ.), αλλά και για τα ζώα που χρησιμοποιεί είτε ως μέσα για τη διεκπεραίωση εργασιών είτε για τη διατροφή του. Λόγω λοιπόν της καλλιέργειας αυτού του ήθους -μέχρι και το πρόσφατο παρελθόν- υπήρχε η συνήθεια οι άνθρωποι να προσφέρουν στην Εκκλησία τους πρώτους καρπούς από οποιαδήποτε σοδειά ή εργασία, για να ευλογηθούν και να προσφερθούν στην κοινότητα.

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι τέτοιες πρακτικές στην καθημερινή ζωή είναι ασύμβατες με την έλλειψη σεβασμού προς τη Δημιουργία, τη σπατάλη και την κατάχρηση των φυσικών πόρων. Αντίθετα ενισχύουν την αίσθηση ότι ο κάθε άνθρωπος καλείται να ενεργεί στην καθημερινότητά του ως ιερέας της Δημιουργίας[278] και ως

---

[275] **Σ. Γιαγκάζογλου**, *Ευχαριστιακή Εκκλησιολογία και Μοναστική Πνευματικότητα – Το ζήτημα του Γεροντισμού*, στο **Π. Καλαϊτζίδη**, **Θ**. **Παπαθανασίου** & **Θ. Αμπατζίδη** (Επιμ.), *Αναταράξεις στη Μεταπολεμική Θεολογία – Η Θεολογία του ’60*, Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου-Βόλος 6-8.5.2005, Εκδ. Ίνδικτος, σ. 592

[276] Συμμετέχει η αίσθηση της όρασης, βλέποντας τα τελούμενα, τις ιερές εικόνες, τα ιερατικά άμφια. Συμμετέχει η ακοή ακούγοντας τα αναγνώσματα, τους ύμνους, τους ψαλμούς, τις ευχές που αναγιγνώσκονται. Συμμετέχει η όσφρηση μυρίζοντας το θυμίαμα που ευωδιάζει. Συμμετέχει η γεύση, όταν μεταλαμβάνουμε το Σώμα και το Αίμα του Χριστού, όταν μετά το πέρας της Θ. Λειτουργίας παίρνουμε το αντίδωρο ή τα διάφορα άλλα προϊόντα της φύσης που προσφέρονται ευχαριστιακά στο Θεό για να ευλογηθούν (τα σταφύλια, τα αυγά ή τα εδέσματα των κρεών, ωών και τυρού, που ευλογούνται και αγιάζονται μέσω ειδικών ευχών, τα κόλλυβα, τους άρτους της αρτοκλασίας, τη βασιλόπιτα, τη φανουρόπιτα, κ.ά.). Και τέλος, συμμετέχει η αφή: ο πιστός ανάβει κερί, προσκυνά τις ιερές εικόνες, ακουμπά στα στασίδια και ξεκουράζεται στα καθίσματα που είναι φτιαγμένα από ξύλο.

[277] Όπως υπογραμμίζει ο π. Δημήτριος Τζέρπος: «… πρόκειται για ευχές με τις οποίες η Εκκλησία ευλογεί τους καρπούς και όλα τα θεάρεστα καθημερινά έργα τους ανθρώπου. Στην Αγ. Γραφή το ρήμα “ευλογώ” σημαίνει γενικά ευχαριστώ και δοξολογώ το Θεό για τα δώρα που μας χαρίζει», Βλ. **Δ. Τζέρπου**, *Από τη Λειτουργική στην Περιβαλλοντική Αγωγή*, στο *Λειτουργική Αγωγή – Πρακτικά ΙΑ΄ Λειτουργικού Συμποσίου Στελεχών Μητροπόλεων, Βόλος 19-21 Οκτωβρίου 2009*, Εκδ. Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι 2010, σ. 171

[278] Για να γίνει αντιληπτό πώς το ευχαριστιακό ήθος της Ορθόδοξης λατρείας επηρεάζει την καθημερινότητα των πιστών, διαβάζουμε σε ένα σημείωμα του συγγραφέα Κώστα Γεωργουσόπουλου: «…Αυτή η ίδια μακάρια γριούλα μάς είχε μάθει να μην πετάμε τη φέτα, το ψωμί με λάδι ή με ζάχαρη που μας έδινε, όταν βγαίναμε στον δρόμο για

οικονόμος της, καλλιεργώντας/χρησιμοποιώντας τη με αγάπη, ευλάβεια και σεβασμό, αναφέροντάς την ευχαριστιακά στον Δημιουργό[279].

Το γεγονός ότι στην Ορθόδοξη λατρεία οι πιστοί λατρεύουν το Θεό όχι ως άτομα αλλά ως κοινότητα σημαίνει ότι καλούνται να ενεργούν ως πρόσωπα[280], ενωμένοι με τους συνανθρώπους τους «ἐν Χριστῷ». Επομένως *λειτουργικό* ήθος σημαίνει «προσφέρω» και «μοιράζομαι». Δεν ενδιαφέρομαι μόνο για τον εαυτό μου, δεν θεωρώ αυτά που κατέχω ως δικά μου και οφείλω να σκέπτομαι τους συνανθρώπους μου, να τα προφέρω και να τα μοιράζομαι με αυτούς[281]. Παράδοση της πρώτης Εκκλησίας των Ιεροσολύμων ήταν η κοινοκτημοσύνη[282], αλλά και στη συνέχεια η Εκκλησία γενικότερα πρωτοστάτησε στη φιλανθρωπική δράση, όχι μόνο προς τα έχοντα ανάγκη μέλη της, αλλά και προς τον κάθε

παιχνίδι. Έπρεπε, όταν χορταίναμε και δεν θέλαμε άλλο, να ανεβαίνουμε με προσοχή στη μάντρα ή στα κεραμίδια της αποθήκης και να αφήνουμε το κομμάτι το ψωμί για να το φάνε τα πετεινά του ουρανού. Πριν το ακουμπήσουμε στη μάντρα έπρεπε να το **ασπαστούμε**. … Όταν ασπαζόμαστε το κομμάτι του ψωμιού και το αφήναμε στα πουλιά, αυτό κάναμε· τελούσαμε μέσα στην καθημερινότητα το Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Τιμούσαμε τον Δημιουργό μέσα στα αγαθά που μας δώρισε. Αισθανόμαστε πως **η ύλη είναι δώρο ζωής και την ευλαβούμαστε**». Βλ. **Κ. Γεωργουσόπουλου**, *Όταν τελούσαμε μέσα στην καθημερινότητα το μυστήριο της "Θείας Ευχαριστίας"*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3fiylIB (τελ. ανάκτηση 20.05.2021). Επίσης ο π. Αδαμάντιος Αυγουστίδης σημειώνει «Μάταια προσπαθούσε κάποια εκσυγχρονισμένη κόρη να πείσει τη μητέρα της να μην ανάβει το καντήλι. Μάταια επιστράτευε όλα τα επιχειρήματα, ότι το καντήλι λερώνει, ότι είναι επικίνδυνο και στο τέλος ότι δεν το έχει ανάγκη ο Θεός. Και η γιαγιά με τη βαθιά πίστη που τη διέκρινε με σταθερότητα απάντησε: Το καντήλι θα ανάβει. Εγώ το έχω ανάγκη. Για **να μην ξεχνάω ότι το λάδι που τρώω είναι δώρο του Θεού και χρωστώ να δίνω λίγο πίσω για να λέω ευχαριστώ**». Βλ. **Α. Αυγουστίδη**, *Παραμυθητική Θεολογία,* Εκδ. Δομή, Αθήνα 2008, σ. 80

[279] «Ἡ Ἐκκλησία εἰς κάθε Θείαν Λειτουργίαν συνεχίζει τὴν ἀναφοράν καὶ προσφοράν αὐτην, ὑπό τὴν μορφήν τοῦ Ἄρτου καὶ τοῦ Οἴνου, στοιχείων δηλονότι τῆς ὑλικῆς κτίσεως, καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου διαδηλώνει συνεχῶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι προωρισμένος να κατεξουσιάζῃ τῆς κτίσεως, ὡς ἐὰν ἦτο ὁ ἰδιοκτήτης τῆς δημιουργίας, ἀλλά νὰ ἐνεργῇ οἱονεί ὡς ἱερεύς τῆς δημιουργίας καὶ ὡς οἰκονόμος της, καλλιεργῶν αὐτὴν ἐν ἀγάπῃ καὶ ἀναφέρων αὐτην ἐν εὐχαριστίᾳ μετά δέους και σεβασμοῦ στὸν Δημιουργόν». Βλ. **Δημητρίου Πατρ.**, Μήνυμα επί τη Ημέρα Προστασίας του Περιβάλλοντος (31.08.1989), στο **Κ. Ζορμπά**, *Εκκλησία και φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1988, σ. 67

[280] Όπως σημειώνει ο Επισκ. Διοκλείας Κάλλιστος: «Οποτεδήποτε προσφέρουμε, ενεργούμε ως **πρόσωπα που σχετίζονται**… Αυτός ο συλλογικός χαρακτήρας της ανθρώπινης ταυτότητάς μας είναι σήμερα πιο σημαντικός από ποτέ. Αν δεν μάθουμε να μοιραζόμαστε τον κόσμο, θα τον καταστρέψουμε και μαζί μ' αυτόν και τους εαυτούς μας», **K. Ware**, *Οικολογική κρίση και ελπίδα*, (μτφρ. **Π. Τσαλίκη**, **Ε. Τσιγκρή**, **Ν. Χριστοδούλου**), εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2008, σσ. 73-74

[281] Όπως τονίζει ο Άγ. Ιωάννης ο Χρυσόστομος «το να μη μοιραζόμαστε τα πλούτη μας με τους πτωχούς είναι σαν να τα κλέβουμε από τους πτωχούς, ενώ συγχρόνως είναι παρερμηνεία της ορθής στάσης ζωής. Δεν κατέχουμε τα δικά μας πλούτη, αλλά τα δικά τους», Βλ. **E. Theokritoff**, *"Thine of Thine Own": Orthodoxy and Ecology*, στο **A. Belopopsky**, **D. Oikonomou** (Edit.), *Orthodoxy and Ecology – Resource Book*, Ed. Syndesmos of Orthodox Youth, Bialystok, Poland, 1996, p. 15

[282] «Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ᾽ ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά… οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς· ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων·» (Πραξ. 4, 32-34). Όπως σημειώνει ο Αρχιμ. Βασίλειος Στεφανίδης «Η πρώτη χριστιανική κοινότης εν Ιερουσαλήμ ήτο συνέχεια και επέκτασις του κύκλου τούτου και διετήρησε την **κοινοκτημοσύνην** και τας κοινάς εστιάσεις … ελαμβάνετο μέριμνα περί των αιχμαλώτων, χηρών, ορφανών, πτωχών και ξένων», Βλ. **Β. Στεφανίδου**, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Εκδ. Αστήρ, Ε΄ έκδοσις, Αθήναι 1990, σσ. 58-59

άνθρωπο, αναγνωρίζοντας πόσο απαραίτητο είναι να έχει καθένας τα βασικά υλικά αγαθά για την επιβίωσή του[283]. Καταδεικνύεται από τα παραπάνω ότι, το λειτουργικό ήθος είναι ασυμβίβαστο με το ατομικό συμφέρον, την υπερκατανάλωση και τη σπατάλη. Σημαίνει δικαιότερη κατανομή των φυσικών πόρων σε όλους τους ανθρώπους του πλανήτη, αλληλεγγύη, αγάπη και έμπρακτο ενδιαφέρον για κάθε έχοντα ανάγκη συνάνθρωπο, αλλά και για τις ανάγκες των επερχόμενων γενεών.

Όσον αφορά στο *ασκητικό* ήθος που προβάλλεται και προτείνεται από την Ορθόδοξη παράδοση, βασίζεται στην αντίληψη ότι οι εντολές του Θεού προς τον άνθρωπο[284] αποτελούσαν (και αποτελούν) αφορμή για *άσκηση*. Δόθηκαν -όπως προαναφέραμε- προκειμένου ο άνθρωπος να κινηθεί μέσα σε ορισμένο πλαίσιο, επιδεικνύοντας αυτοσυγκράτηση, έτσι ώστε να αποφεύγει την εγωιστική απληστία και την πλεονεξία που οδηγούν στην κατάχρηση, την παράχρηση και την άσκηση βίας έναντι του έμψυχου και άψυχου υλικού κόσμου που δημιούργησε ο Θεός και κατ' επέκταση οδηγούν στην καταστροφή του περιβάλλοντος[285].

Άσκηση επομένως σημαίνει εκούσια αποχή από περιττές ανάγκες, απολαύσεις και πολυτέλειες, αυτοπαραίτηση από «δικαιώματα», με στόχο την ψυχική κάθαρση και τον εξαγιασμό. Δεν ταυτίζεται με την άρνηση ή περιφρόνηση της υλικής Κτίσεως[286] και δεν προτείνεται για να στραφεί ο άνθρωπος ενάντια στο σώμα και την ύλη. Αντίθετα, στόχο της αποτελεί η αναζωογόνηση του πνεύματος, του σώματος και της ύλης, ώστε ο άνθρωπος να μη δρα εξουσιαστικά πάνω στην ύλη, αλλά να την πνευματικοποιήσει και να τη μεταμορφώσει -φέρνοντάς της σε επαφή με τον Δημιουργό- έτσι ώστε να αποκατασταθεί η ορθή σχέση του ανθρώπου με τη Δημιουργία[287]. Επιπλέον, η άσκηση δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά μέσο πνευματικής προόδου, προκειμένου να δημιουργηθούν

---

[283] Στην Ακολουθία της Αρτοκλασίας, ευλογούνται βασικά προϊόντα της γης (σιτάρι, κρασί, λάδι) και ο ιερέας εύχεται τα αγαθά αυτά να υπάρχουν σε επάρκεια και αφθονία σε όλους τους κατοίκους του κόσμου: «…Αὐτός εὐλόγησον καί τούς ἄρτους τούτους, τόν σῖτον, τόν οἶνον καί τό ἔλαιον καί πλήθυνον αὐτά… εἰς τόν κόσμον σου ἅπαντα». (Ευχή Αρτοκλασίας, *Μικρόν Ιερατικόν*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Στ΄ έκδοσις, Αθήναι 1992, σ. 28)

[284] «ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν» (Γεν. 2, 15), «καὶ ἐνετείλατο Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ λέγων· ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῇ, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν, οὐ φάγεσθε ἀπ᾽ αὐτοῦ·» (Γεν. 2, 16-17)

[285] «Ἡ ἀπληστία διά τήν ἱκανοποίησιν τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν ὁδηγεῖ εἰς τήν πνευματικήν πτώχευσιν τοῦ ἀνθρώπου καί εἰς τήν καταστροφήν τοῦ περιβάλλοντος». Βλ. § Στ. 10, *Η αποστολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον σύγχρονον κόσμον*, στο *Τα επίσημα κείμενα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου: Εγκύκλιος, Μήνυμα και Αποφάσεις*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2MhiA6B (τελ. ανάκτηση 27.07.2019)

[286] Βλ. **Ι. Ζηζιούλα**, *Η κτίση ως ευχαριστία*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1992, σ. 62

[287] Βλ. **Σ. Μπαλατσούκα**, *Οι Άγιοι και το Φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 68-69

οι κατάλληλες προϋποθέσεις, οι οποίες θα προάγουν πνευματικά τον άνθρωπο για να γίνει δυνατή η εν Χριστώ τελείωσίς του[288]. Αφορά όλο το πλήρωμα της Εκκλησίας και όχι μόνο ολίγους και δυνατούς ή τους μοναχούς[289]. Αυτό που διαφοροποιείται είναι μόνο το μέτρο της ασκήσεως[290].

Το ασκητικό ήθος της Ορθόδοξης εκκλησίας -το οποίο καλλιεργείται στους πιστούς μέσω της κατά το δυνατόν νωρίτερα (ηλικιακά) ένταξης του πιστού στη ζωή και τη λατρεία της εκκλησίας[291]- το χαρακτηρίζει ο εκούσιος πόλεμος κατά του ιδίου θελήματος, ώστε ο άνθρωπος -που βασανίζεται από την τάση να κυριαρχεί στον περιβάλλοντα κόσμο με τον εγωισμό και το δικό του θέλημα και να τον χρησιμοποιεί για το προσωπικό του όφελος -να μαθαίνει να μη θέτει ως κέντρο του κόσμου τον εαυτό του. Γι' αυτό οι Πατέρες της Εκκλησίας αφ' ενός μεν, καταδικάζουν την απληστία, τη φιλαργυρία, την πλεονεξία, την πολυτέλεια, την τρυφηλή ζωή και την υπερκατανάλωση υλικών αγαθών -θεωρώντας τα μάλιστα αιτίες της κοινωνικής αδικίας (π.χ. ο Μ. Βασίλειος τονίζει σχετικά: «ένα σου δακτυλίδι, πόσα χρέη άλλων ανθρώπων μπορεί να εξοφλήσει, πόσα σπίτια που γκρεμίστηκαν να ξαναχτιστούν. Ένα από τα κιβώτια με ρούχα σου, ντύνει ολόκληρο χωριό»[292]), αφ' ετέρου δε, προτείνουν ζωή λιτότητας και ολιγοδεΐας[293], που σημαίνουν για τον σημερινό άνθρωπο ριζική αλλαγή στάσης και νοοτροπίας, ως αντίδοτο στον υπερκαταναλωτισμό, τη θεοποίηση των αναγκών και την κτητική στάση που κυριαρχούν σήμερα[294].

---

[288] Βλ. ό. π., σ. 70

[289] «*Ἡ χριστιανική ἄσκησις* καί *ἡ ἐγκράτεια*, αἱ ὁποῖαι συνδέουν της ἄνθρωπον μέ τήν μυστηριακήν ζωήν τῆς Ἐκκλησίας, δέν ἀφοροῦν μόνον εἰς τόν μοναχικόν βίον, ἀλλά εἶναι χαρακτηριστικόν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς εἰς ὅλας τάς ἐκφάνσεις αὐτῆς, ἀπτή μαρτυρία τῆς παρουσίας τοῦ ἐσχατολογικοῦ πνεύματος εἰς της εὐλογημένην βιοτήν τῶν πιστῶν», Βλ. § 13, *Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (Κρήτη, 2016) στην Ιστοσελίδα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου*, https://www.holycouncil.org/-/encyclical-holy-council, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

[290] **Μωυσέως μ.**, *Άσκηση και Άνεση*, Εκδ. Τήνος, Β΄ έκδοση, 1992, σ. 43

[291] Βλ. ό. π., σ. 51

[292] «Πόσους δύναται εἷς σου δακτύλιος χρεῶν ἀπολῦσαι; πόσους οἴκους καταπίπτοντας ἀνορθῶσαι; Μία σου κιβωτός ἱματίων δύναται δῆμον ὅλον ριγώντα περιβαλεῖν» Βλ. **Μ. Βασιλείου**, *Λόγος προς πλουτούντας*, P.G. 31, 292 AB

[293] Μάλιστα ο μακαριστός Πατριάρχης Δημήτριος σε μήνυμά του προς το Συνέδριο που διοργανώθηκε στην Πάτμο με αφορμή την 900ετηρίδα από τη συγγραφή της Αποκάλυψης σημείωνε: «… ἡ ὀλιγοδεΐα εἶναι πνευματικόν κατόρθωμα, ἐνῶ ἡ πολυτέλεια, ἡ σπατάλη καὶ ἡ τρυφή εἶναι δείγματα βαρβαρότητος», Βλ. **Ι. Χατζηφώτη**, *Χρονικό 900ετηρίδος της Ι. Μ. Θεολόγου*, Περ. Εκκλησία, 65 (1988), σ. 603

[294] «Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος ἐπί τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως ἀπαιτεῖ ὄχι μόνον μετάνοιαν διά τήν ἁμαρτίαν τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν φυσικῶν πόρων τοῦ πλανήτου, ἤτοι ριζικήν ἀλλαγήν νοοτροπίας καί συμπεριφορᾶς, ἀλλά καί ἀσκητισμόν, ὡς ἀντίδοτον εἰς τόν καταναλωτισμόν, εἰς τήν θεοποίησιν τῶν ἀναγκῶν καί εἰς τήν κτητικήν στάσιν». Βλ. § 14, *Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας*

Ειδικότερα η άσκηση της νηστείας -η οποία αποτελεί θεόσδοτη εντολή στον προπτωτικό άνθρωπο- καλλιεργεί τον περιορισμό των αναγκών και βοηθά να αναγνωρίζει ο πιστός, ακόμη και τις απλούστερες τροφές, ως δώρα του Θεού. Έτσι η πρόταση για εγκράτεια και ασκητική χρήση του κόσμου -αν υιοθετηθεί από τον σύγχρονο άνθρωπο- κάνει εφικτή τη λύση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και όπως σημειώνει ο Ανέστης Κεσελόπουλος, «είναι ο μόνος ενδεδειγμένος τρόπος χρήσης του κόσμου και ταυτόχρονα ο μοναδικός δρόμος για την αληθινή γνώση του»[295].

Το ήθος του σεβασμού και της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος καλλιεργείται επίσης μέσω της αισθητικής που αναπτύσσουν οι εκκλησιαστικές τέχνες στους Ορθόδοξους πιστούς. Η Ορθόδοξη ναοδομία και αρχιτεκτονική δημιούργησε κτίσματα στην ανθρώπινη κλίμακα, που χαρακτηρίζονται από την εναρμόνιση με το φυσικό τοπίο, αποφεύγοντας να το αλλοιώσουν, ενώ του προσδίδουν ομορφιά και χάρη[296]. Η Ορθόδοξη εικονογραφία επίσης -σε αντίθεση με τη νατουραλιστική θρησκευτική ζωγραφική της Δύσης- παρουσιάζει τα πρόσωπα και το φυσικό περιβάλλον με έναν διαφορετικό και μοναδικό τρόπο, έτσι ώστε να δίνουν την εντύπωση ότι σ' αυτά έχει αποκατασταθεί η προπτωτική αρμονία και ωραιότητα. Παρουσιάζουν την «καινή κτίση», δηλαδή τον κόσμο μεταμορφωμένο, όπως θα είναι όταν ανακαινιστεί από το Άγιο Πνεύμα μετά τη Δευτέρα Παρουσία[297].

Την ίδια αίσθηση της καλλιέργειας περιβαλλοντικού ήθους αποκομίζουμε και από τις υπόλοιπες εκκλησιαστικές τέχνες. Όπως σημειώνει ο Αν. Κεσελόπουλος: «Ο ήχος ενός βυζαντινού τροπαρίου, οι πέτρες του ναού και οι ψηφίδες ενός μωσαϊκού είναι ύλη που έχει αποκτήσει έκφραση και φωνή. Διατηρώντας τον λόγο της δημιουργίας τους, μετέχουν στη θεία δοξολογία. Μέσα στη βυζαντινή τέχνη παραμένουν όλα στα όρια του κατά φύση και της έλλογης χρήσεως. Γίνονται έναρθρα, γιατί εντάσσονται σε έναν ρυθμό: διατηρούν την ενότητα πνεύματος και ύλης και υπάρχουν ως αντίλαλοι της αρμονίας του κόσμου του πνεύματος μέσα στον κόσμο της ύλης … Ο άνθρωπος στη βυζαντινή τέχνη σέβεται και σπουδάζει τον λόγο του υλικού και δεν βιάζει την ύλη, για να την πειθαρχήσει στη

(Κρήτη, 2016) στην Ιστοσελίδα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου, https://www.holycouncil.org/-/encyclical-holy-council, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

[295] **Α. Κεσελόπουλου**, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992, σ. 158

[296] Βλ. **Ε. Στύλιου**, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον – Η χριστιανική άποψη για το οικολογικό πρόβλημα*, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1987, σ. 22

[297] Βλ. **Αδελφότητος Ι. Μ. Τ. Προδρόμου Καρέα**, *Τι ξέρεις εσύ για τις εικόνες;*, Εκδ. Ετοιμασία, Αθήνα 2000, σ. 46

σκοπιμότητα που συνέλαβε το δικό του μυαλό. Χρησιμοποιώντας τα υλικά του κόσμου, ασκείται σε αυτοπαραίτηση και απάρνηση της εγωιστικής ματαιοδοξίας και αναδεικνύει τις δυνατότητες που έχει το ίδιο το υλικό να ‘‘λογοποιηθεί’’ και να συστήσει έναν τέτοιο διάλογο με τον τεχνίτη, που καμιά ορθολογιστική τεχνική δεν μπορεί να επαναλάβει»[298].

Συμπερασματικά γίνεται κατανοητό ότι η Ορθόδοξη θεολογία και λατρεία οδηγούν τον πιστό στην υιοθέτηση αξιών, όπως ο σεβασμός, η ευλάβεια, η αγάπη και η ιερότητα του υλικού στοιχείου, αλλά και η ενότητα, η αρμονία και το κάλλος που διέπουν τη Δημιουργία. Ο ενστερνισμός των αξιών αυτών οδηγεί τον άνθρωπο καταρχάς στη συναίσθηση της προσωπικής του ευθύνης για την οικολογική κρίση και, μέσω της προσωπικής του ασκήσεως, στη «μετάνοια», δηλαδή την αλλαγή της νοοτροπίας και της στάσης του, που εκφράζεται με τον αυτοπεριορισμό και το μέτρο όσον αφορά την ικανοποίηση αναγκών και επιθυμιών, με την ευχαριστιακή χρήση των φυσικών πόρων και την αναδιανομή τους, ώστε να επικρατεί κοινωνική δικαιοσύνη.

Ωστόσο, αν θέλουμε να είμαστε ειλικρινείς, παρατηρούμε ότι μικρό ποσοστό Ορθοδόξων πιστών ακολουθεί με ακρίβεια αυτές τις αξίες και πρακτικές. Και το γεγονός αυτό έχει επισημανθεί αρκετές φορές στα ετήσια μηνύματα του Οικουμενικού Πατριάρχου για την ημέρα προσευχής υπέρ της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος[299]. Είναι όμως πολύ ενθαρρυντικό ότι ο Ορθόδοξος μοναχισμός καθ’ όλη τη μακραίωνη πορεία του -αποτελώντας την «τελειότερη μορφή βίου» και έχοντας χαρακτηριστικά που παραπέμπουν σε μια «θεραπευτική πορεία»- σε πολύ μεγάλο βαθμό

---

[298] **Α. Κεσελόπουλου**, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992, σσ. 152-153

[299] « Ὅταν πρόκειται διά τήν κατάλληλον ἀπάντησιν καί τήν ἀρμόζουσαν θεολογικήν σκέψιν, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἡμῶν ἔχει πολλά νά συνεισφέρῃ εἰς τήν σύγχρονον συζήτησιν περί οἰκολογίας. Δυνάμεθα νά ἀνατρέξωμεν εἰς τό βάθος καί τόν πλοῦτον τῆς Ἁγιογραφικῆς καί Πατερικῆς κληρονομίας ἡμῶν, διά νά συμβάλωμεν θετικῶς καί οἰκοδομητικῶς εἰς τά κρίσιμα θέματα τῆς ἐποχῆς μας. Τό σημεῖον ὅμως εἰς τό ὁποῖον οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοί ἀποκαλύπτομεν ὅτι **εἴμεθα εἰς μέγαν βαθμόν τρωτοί εἶναι ἡ ἐφαρμογή τῆς θεωρίας μας**». Βλ. **Βαρθολομαίου Πατρ.,** *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2004)*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου https://bit.ly/3bzdQnQ, (τελ. ανάκτηση 21.02.2020) και «Ἡ προσευχή ἐξιλεώνει τόν Θεόν, ἀλλ᾽ ἰσχύει ἐν προκειμένῳ καί τό τῶν ἀρχαίων “σύν Ἀθηνᾷ καί χεῖρα κίνει”, ὅπερ ἁγιογραφικῶς ἐκφράζεται διά τῆς φράσεως “πολύ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη”, εἰς τήν ὁποίαν τό βάρος πίπτει εἰς τό “ἐνεργουμένη”, δηλαδή συνοδευομένη ἀπό ἀνάλογον ἐνέργειαν τοῦ ὑπέρ οὗ ἡ δέησις. **Διότι δέν δικαιώνεται ὁ λέγων “Κύριε, Κύριε”, ἀλλ᾽ ὁ ποιῶν τό θέλημα τοῦ Θεοῦ**. Καί ἐν προκειμένῳ εἶναι σαφές ὅτι τό θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ἀειφορίας τῶν φυσικῶν πόρων, ὁ σεβασμός πρός τήν φυσικήν δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ καί πρός τάς μελλούσας γενεάς καί ἡ ἀναστροφή τῆς καταστρεπτικῆς συμπεριφορᾶς μας πρός τό χαρισθέν εἰς ἡμᾶς ὑπό τοῦ Θεοῦ καλόν λίαν φυσικόν περιβάλλον». Βλ. **Βαρθολομαίου Πατρ.,** *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2005)*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου https://bit.ly/3c6m2x0, (τελ. ανάκτηση 20.05.2021)

μέχρι σήμερα καλλιεργεί αυτό το Ορθόδοξο φιλοπεριβαλλοντικό ήθος, με ουσιαστικά αποτελέσματα, παρέχοντας ένα ζωντανό παράδειγμα για κάθε Ορθόδοξο πιστό. Στο επόμενο Κεφάλαιο ξεκινώντας με μια σύντομη αναφορά στις αειφόρες πρακτικές και σε στοιχεία βιώσιμου τρόπου ζωής στη μακραίωνη ιστορική πορεία του Ορθόδοξου μοναχισμού, θα παρουσιαστούν αναλυτικά τα χαρακτηριστικά του Ορθόδοξου μοναστικού φιλοπεριβαλλοντικού ήθους.

Κεφάλαιο 3 Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος ως παράδειγμα υπέρβασης της Οικολογικής κρίσης

3.1 Αειφόρες Πρακτικές και στοιχεία βιώσιμου τρόπου ζωής στη μακραίωνη ιστορική πορεία του Ορθόδοξου Μοναχισμού

3.1.1. Κατά τις απαρχές του μοναχισμού

Ο ασκητικός βίος ή η «αναχώρηση» είναι η πρώτη μορφή εμφανίσεως του μοναχικού βίου στον χριστιανισμό[300]. Η άσκηση, ως στάση ζωής, διδασκόταν στο Ευαγγέλιο, με πρότυπο τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό[301], τον Ιωάννη Βαπτιστή και στη συνέχεια τους Αποστόλους[302]. Έτσι από τα μέσα του 2ου αιώνα, υπήρχαν στην Εκκλησία χριστιανοί -άνδρες και γυναίκες- οι οποίοι τηρούσαν και ενίσχυαν την εγκράτεια (διά της ακτημοσύνης, της αγαμίας, περισσοτέρων νηστειών και προσευχής) και χαρακτηρίζονταν «εγκρατείς»[303]. Από τα μέσα του 3ου αιώνα, αφ' ενός λόγω των διωγμών κατά των Χριστιανών[304], αφ' ετέρου, λόγω της επιθυμίας διευκόλυνσης του πνευματικού αγώνα κατά της αμαρτίας, πολλοί «εγκρατείς» εξήλθαν από τις πόλεις, για να ζήσουν μόνιμα σε μέρη ακατοίκητα, χαρακτηριζόμενοι αναχωρητές, ερημίτες, μοναχοί[305]. Αυτή η τάση συνεχίστηκε και μετά το πέρας των διωγμών, ως μια σφοδρή επιθυμία εντονότερου πνευματικού αγώνα, που συνιστούσε κατά τον Μ. Αθανάσιο «μαρτύριο της

---

[300] **Ε. Κουρίλα**, *Ιστορία του Ασκητισμού – Αθωνίται, Τόμ. Α΄,* εκδ. Τυπ. Αδελ. Ακουχρόνη, Θεσσαλονίκη 1929, σ. 1

[301] Η καταφυγή του Κυρίου στην έρημο (Λουκ. 1,80), η πρόσκλησή Του «*Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν …*» (Ματθ. 16,24), οι εντολές Του «*Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς πτωχοῖς*» (Ματθ. 19,21) και «*γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε…*» (Ματθ. 26, 41) αποτέλεσαν εναύσματα και πρότυπα της μοναχικής ζωής. Βλ. **Σ. Παπαδόπουλου**, *Ο Μοναχισμός «Όρος Δυσανάβατον»-Γένεση, Μορφές, Λόγος Υπάρξεως, Εκτίμηση-Αποτίμηση, Άγιον Όρος*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1999, σσ. 15-16

[302] Γι' αυτό και αρχικά ο μοναχισμός λεγόταν και «αποστολικός βίος» Βλ. **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 148,

[303] **Β. Στεφανίδου**, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Ε' έκδοσις, Αθήναι 1990, σ. 153. Επίσης στη Συρία από το 2ο αιώνα υπάρχουν «υιοί και κόρες της Διαθήκης» -ασκητική κίνηση- και η τάξη των παρθένων στις ενορίες, Πρβλ. **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 148

[304] Ζούσαν στις ερήμους επί μακρό χρόνο, τρεφόμενοι από τα προϊόντα των ορέων -όπως οι πάπποι του Μ. Βασιλείου-, μάλιστα μετά την κατάπαυση των διωγμών παρέμειναν εκεί συνεχίζοντας την άσκηση, Βλ. **Χ. Τζώγα**, *Μοναχισμός*, στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Τομ. 9, σ. 20

[305] **Β. Στεφανίδου**, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Ε' έκδοσις, Αθήναι 1990, σ. 154, Πρβλ. **Ε. Κουρίλα**, *Ιστορία του Ασκητισμού – Αθωνίται, Τόμ. Α΄,* εκδ. Τυπ. Αδελ. Ακουχρόνη, Θεσσαλονίκη 1929, σσ. 5-6

συνειδήσεως»[306], ενώ και κατ' άλλους μία έντονη διαμαρτυρία και αντίσταση μπροστά στον κίνδυνο της εκκοσμίκευσης της χριστιανικής πίστης και ζωής[307].

Οι πρώτοι αναχωρητές – «τυπικοί» μοναχοί εμφανίζονται στις ερήμους της Αιγύπτου στις αρχές του 4ου αιώνα[308]. Γνωστότερος είναι ο Μέγας Αντώνιος, που ασκήθηκε στην έρημο της Νιτρίας, προσέλκυσε γύρω του αρκετούς άλλους[309], οι οποίοι ζούσαν απομονωμένοι, με πολλούς διαφορετικούς τρόπους ασκήσεως[310] και πολύ λιτό βίο -με προσευχή, νηστεία και χειρωνακτική εργασία- και μόνο κατά τις Κυριακές και μεγάλες εορτές προσέρχονταν στον πλησιέστερο ναό για να συμπροσευχηθούν και να κοινωνήσουν[311]. Όπως σημειώνει ο Δημ. Μόσχος, στον αρχέγονο αιγυπτιακό αναχωρητικό μοναχισμό, στην έρημο της Νιτρίας, της Σκήτεως και των Κελλίων, παρατηρούμε, ότι οι ασκητές κατέβαλλαν προσπάθειες να καλλιεργήσουν την άγονη γη, φυτεύοντας φοίνικες αλλά και μικρούς κήπους με οπωρικά, που χρησιμοποιούσαν για τη διατροφή τους, μετατρέποντας έτσι την έρημο σε χώρο που μπορεί να διαμένει ένας άνθρωπος. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από αρχαιολογικές ανασκαφές στους χώρους αυτούς[312].

Οι αναχωρητές αυξήθηκαν εντυπωσιακά στο β΄ ήμισυ του 4ου αιώνα σε περιοχές δυτικά του Δέλτα του Νείλου, και παρ' όλο που ήταν μακριά από τον κόσμο, επιδρούσαν

---

[306] **Σ. Παπαδόπουλου**, *Ο Μοναχισμός «Όρος Δυσανάβατον»-Γένεση, Μορφές, Λόγος Υπάρξεως, Εκτίμηση-Αποτίμηση, Άγιον Όρος*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1999, σ. 18

[307] **Σ. Γιαγκάζογλου**, *Ο πολιτισμός της ερήμου*, στην Ιστοσελίδα http://users.sch.gr/polstrantz/erimos.doc (τελ. ανάκτηση 20.12.2020)

[308] Η λέξη «μοναχός» αναφέρεται πρώτη φορά σε πάπυρο του 324, Βλ. **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 149,

[309] Οι εξέχοντες αναχωρητές υποβάλλονταν σε μεγάλους ασκητικούς αγώνες και στερήσεις. Για το λόγο αυτό θεωρούνταν ότι είχαν θεϊκό πνεύμα και γνώση και έτσι επιζητούσαν πολλοί να τους συμβουλευτούν ή να εξομολογηθούν σ' αυτούς. Βλ. **Β. Στεφανίδου**, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Ε' έκδοσις, Αθήναι 1990, σ. 157

[310] Γυμνίτες, ανυπόδητοι, καυσοκαλυβίτες, σπηλαιώτες, χαμευνίτες (ξάπλωναν μόνο στη γη), τηρητές σιγής, τηρητές αλουσίας, σιδεροδέσμιοι ή κάτοικοι μνημάτων κ.ά. Βλ. **Σ. Παπαδόπουλου**, *Ο Μοναχισμός «Όρος Δυσανάβατον»-Γένεση, Μορφές, Λόγος Υπάρξεως, Εκτίμηση-Αποτίμηση, Άγιον Όρος*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1999, σ. 28

[311] Βλ. **Χ. Τζώγα**, *Μοναχισμός*, στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Τομ. 9, σ. 22. Όπως επίσης αναφέρεται σε σχετικά κείμενα που περιγράφουν τη μοναχική ζωή αυτών των πρώτων μοναχών (όπως το *Γεροντικόν*, η *Λαυσαϊκή Ιστορία*, η *Ιστορία των κατ' Αίγυπτον μοναχών* κ.ά.), χαρακτηριστικά της μοναχικής ζωής αποτελούν: 1. «Απόταξις» του παλαιού κόσμου του κακού και συγκαταρίθμηση στο «λαό του Θεού», 2. Πολλοί μοναχοί ζουν τα χαρίσματα της πρώτης εκκλησίας -προφητεία και θαυματουργία, 3. Η έρημος θεωρείται τόπος επιφανείας του Κυρίου και ταυτόχρονα ορμητήριο δαιμόνων τους οποίους ο μοναχός αγωνίζεται να εκδιώκει, και να τη μετατρέπει σε «παράδεισο» -συμβολικά και πρακτικά αφού συμφιλιωνόταν με όλη την κτίση, καλλιεργούσε μικρούς κήπους και δεχόταν και απολάμβανε την υποταγή και την υπηρεσία άγριων ζώων, 4. Στοχαστικός και μυστικός χαρακτήρας μέσα στο κελλί, μέσα από τη συστηματοποίηση της προσευχής, της διάκρισης των λογισμών κ.ά. Βλ. και **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 150

[312] Βλ. **Δ. Μόσχου**, *Ασκητές και φυσικό περιβάλλον στη βυζαντινή μοναχική παράδοση*, εισήγηση στο XX International Ecumenical Conference on Orthodox Spirituality, με θέμα «Man–Custodian of Creation», Μονή Bose - Ιταλία, 5-8 Σεπτεμβρίου 2012

στις συνειδήσεις των μελών της Εκκλησίας, αποτελώντας την «ενθάρρυνση στον πνευματικό αγώνα και την επιβεβαίωση των πνευματικών αγαθών, που υπόσχεται και παρέχει η Εκκλησία»[313].

Να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι οι ερημίτες μοναχοί αυτής της εποχής, αφιερώνοντας ολοκληρωτικά τη ζωή τους στο Θεό, ζώντας απομονωμένα με πολύ λιτό ασκητικό βίο, προσαρμοζόμενοι και περιοριζόμενοι στα πολύ απαραίτητα που τους προσέφερε ο χώρος της ερήμου στον οποίο ασκούνταν, κατάφερναν -πολεμώντας τα πάθη τους- να προχωρήσουν πνευματικά, να αποκτήσουν αγιότητα και να φθάσουν -με τη χάρη του Θεού- στην αποκατάσταση του ανθρωπίνου προσώπου, πλησιάζοντας την «Αδαμιαία προπτωτική κατάσταση»[314]. Για τον λόγο αυτό θα πρέπει να θεωρηθούν -με τα σύγχρονα δεδομένα- ως το πρότυπο ενός ανθρώπου που ζει σε βαθιά αρμονία με τη φύση. Θέτοντας αυτή τη γνώση και την αλήθεια ως αφετηρία, μπορούν να γίνουν κατανοητά τα αγιολογικά ασκητικά κείμενα του 5ου - 7ου αιώνα και μετά[315], τα οποία μιλούν για τους αγίους και τους ερημίτες, που, όχι απλώς ήταν εξοικειωμένοι με τα άγρια ζώα, αλλά έδειχναν μια βαθιά ευαισθησία απέναντί τους και είχαν φιλία με λιοντάρια[316], αρκούδες[317], ύαινες[318] και δηλητηριώδη φίδια[319], ή ακόμη σιτίζονταν από άγρια πουλιά[320]!

Στον αντίποδα του αναχωρητισμού, ο Όσιος Παχώμιος οργάνωσε από το 324 το πρώτο «κοινόβιο μοναστήρι»[321] στο Ταβέννησι της Άνω Αιγύπτου, όπου πολλοί μοναχοί

---

[313] **Σ. Παπαδόπουλου**, *Ο Μοναχισμός «Όρος Δυσανάβατον»-Γένεση, Μορφές, Λόγος Υπάρξεως, Εκτίμηση-Αποτίμηση, Άγιον Όρος*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1999, σσ. 26-27 και 32

[314] Βλ. **Μακαρίου Ιερ.**, *Ο μοναχός και η φύση στην Ορθόδοξη Παράδοση*, Περ. Παράδοση, 1 (1992), σ. 8

[315] Π.χ. **Παλλαδίου**, *Η προς Λαύσον ιστορία-Διήγησις του βίου των αγίων Πατέρων*, P.G. 34, 1.001-1.260, **Ιω. Μόσχου**, *Βίβλος η λεγομένη Λειμών*, P.G. Migne 87, 2852-3112, *Αποφθέγματα Γερόντων*, P.G., 65, 76-440, κ.ά.

[316] Π.χ. Όσιος Γεράσιμος Ιορδανίτης, Βλ. P.G. 87, 2965-2069, Αββάς Παύλος Ελλαδίτης, Βλ. P.G. 87, 3029-3032

[317] Όσιος Κόπριος, Βλ. **Σίμωνος Μον.** (επιμ.), *Η ζωοφιλία των Αγίων και η Αγιοφιλία των ζώων,* Εκδ. «Ο Αγ. Στέφανος», Αθήναι 2007, σ. 106

[318] Όσιος Μακάριος, Βλ. ό. π., σ. 162

[319] Αββάς Παύλος, Βλ**. Β. Πέντζα** (επιμ.), *Είπε γέρων-Το Γεροντικόν σε νεοελληνική απόδοση*, Εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1999, σ. 234 και Αββάς Αμμούν, Βλ. **Σίμωνος Μον.** (επιμ.), *Η ζωοφιλία των Αγίων και η Αγιοφιλία των ζώων,* Εκδ. «Ο Αγ. Στέφανος», Αθήναι 2007, σ. 142

[320] Ο Όσιος Παύλος ο Θηβαίος σιτιζόταν από κόρακα που του έφερνε ψωμί, Βλ. ό.π. σ. 124, ή οι ασκήτριες που σιτίζονταν από όρνεα, που τους έφερναν διάφορους καρπούς και μάλιστα περισσότερους από όσους είχαν ανάγκη, Βλ. ό. π., σσ. 112-113

[321] Το κοινόβιο μοναστήρι σημαίνει υπέρβαση της περιστασιακής λύσεως που δόθηκε στους αποστολικούς χρόνους στα Ιεροσόλυμα για την κοινοκτημοσύνη. Τώρα είχε πεισθεί η Εκκλησία ότι κοινοκτημοσύνη μπορούν να ασκήσουν όχι όλοι οι πιστοί, αλλά όσοι συνειδητά με τη θεία χάρη επιλέξουν αυτήν, δηλαδή οι μοναχοί. Βλ. **Σ. Παπαδόπουλου**,

ζούσαν όλοι μαζί με βάση έναν «κανόνα» -αρχικά προφορικό-, με στόχο τη βίωση στην καθημερινή ζωή της ευαγγελικής αρχής της αγάπης -κοινωνία με το Θεό και τον συνάνθρωπο-, μέσα από την κοινή διαβίωση -αυστηρά απομονωμένη από τον κόσμο-, την υπακοή, το λιτό φαγητό και την απλή ενδυμασία, την εξισορρόπηση μεταξύ ομαδικής εργασίας και προσευχής και την ανάγνωση της Αγίας Γραφής από όλους, -με ταυτόχρονη λειτουργία σχολείου για τους αναλφάβητους[322].

Επίσης να σημειωθεί ότι τα κοινόβια αυτά μοναστήρια, παρ' όλο που φιλοξενούσαν πάνω από χίλιους ανθρώπους, ήταν απολύτως αυτόνομες και αυτάρκεις κοινότητες, οι οποίες ζούσαν από τα λαχανικά που καλλιεργούσαν και τα εργόχειρά τους (χαλάκια και καλάθια από καλάμια και βούρλα από τον ποταμό Νείλο), τα οποία μεταφέρονταν και πωλούνταν στις αγορές των πόλεων. Είχαν αναπτύξει μια πολύ σοφή διαχείριση των φυσικών πόρων, αφού σ' αυτές τις απομονωμένες ερημικές ή άνυδρες περιοχές, η επιβίωση της κοινότητας εξαρτάται από την ανάπτυξη αποτελεσματικής, πολύ εξελιγμένης, διαχείρισης νερού και συστημάτων καλλιέργειας και από τη μείωση των αναγκών στο ελάχιστο. Παράλληλα, με αυτόν τον τρόπο συνεισέφεραν θετικά στη διατήρηση της φύσης, έχοντας αναπτύξει αυτό που θα θεωρούσαμε σήμερα ως «καλύτερες» ή «βιώσιμες πρακτικές», σε εξαιρετικά σκληρές συνθήκες, πολύ επιτυχημένα και για μεγάλο χρονικό διάστημα[323].

Πολύ σημαντικό παράγοντα για την οργάνωση του μοναχισμού αποτέλεσε ο Μέγας Βασίλειος, ο οποίος συνέταξε έναν βασικό οδηγό οργάνωσης του κοινοβιακού μοναχισμού[324]. Οργάνωσε μοναστήρια στον Πόντο και την Καππαδοκία θεμελιώνοντάς τα

Ο Μοναχισμός «Όρος Δυσανάβατον»-Γένεση, Μορφές, Λόγος Υπάρξεως, Εκτίμηση-Αποτίμηση, Άγιον Όρος, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1999, σ. 19

[322] Βλ. **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σσ. 149 και 151

[323] Βλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Srudia Monastica, Vol 56 (2), 2014, p. 356

[324] Τα έργα του Μ. Βασιλείου *Όροι κατά πλάτος* και *Όροι κατ' επιτομήν*, δίνουν απαντήσεις σε οργανωτικά προβλήματα μοναστικών κοινοτήτων. Σύμφωνα με τον Χ. Κρικώνη: μέσω των έργων του Μ. Βασιλείου: α) κατοχυρώνεται και βιβλικά η **κοινοβιακή ζωή** (υπό την καθοδήγηση του προεστώτος επιδιώκεται η πραγμάτωση του μοναχικού ιδεώδους), β) εισάγεται η έμπρακτη **αγάπη** προς τον πλησίον (βαθύτερος σκοπός της κοινοβιακής ζωής ήταν να φέρει το μοναχό σε επαφή όχι μόνο με τους συμμοναστές του, αλλά και με την κοινωνία, ώστε να αποβεί αυτός παράγοντας φιλανθρωπικής δραστηριότητας), γ) νομοθετείται η **εργασία** ως επιβεβλημένη για τους μοναχούς (να εργάζονται προσευχόμενοι και να προσεύχονται εργαζόμενοι), δ) θεσπίζεται η μοναχική **ομολογία** (ως δεσμευτική για την υπόλοιπη ζωή του μοναχού) και ε) ενθαρρύνεται πλέον η προσέλευση των μοναχών στον κλήρο. Βλ. **Χ. Κρικώνη**, *Ορθόδοξος Μοναχισμός*, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2010, σσ. 24-25 και Πρβλ. και **Χ. Τζώγα**, *Μοναχισμός*, στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Τομ. 9, σ. 23

πάνω στον Παχωμιανό κοινοβιατισμό, ανακαινίζοντάς τον όμως, και αλλάζοντας τη δομή του ώστε να τον συναρτήσει με το κοινωνικό καθήκον προς τον αδελφό και τον συνάνθρωπο[325]. Είχε επίσης στόχο την εναρμόνιση της μοναχικής ζωής «*με την ιδανική ενοριακή συμβίωση όλων των Χριστιανών με ίδιους όρους και κανόνες*»[326].

Από την Αίγυπτο ο μοναχισμός μεταπήδησε στην Παλαιστίνη και τη Συρία, αλλά και τη Δύση. Στην Παλαιστίνη συνυπήρχαν τα κοινόβια και η αναχωρητική παράδοση, στη μορφή της «λαύρας»[327]. Πατέρας της αναχωρητικής «λαυρεωτικής» παράδοσης θεωρείται ο Όσιος Ιλαρίων, ο οποίος αρχικά μετέφερε την αιγυπτιακή παράδοση στη Γάζα[328]. Εισηγητής του κοινοβιακού μοναχισμού στην Παλαιστίνη θεωρείται τον 5ο αιώνα ο Όσιος Θεοδόσιος, η Μονή του οποίου απέκτησε ένα «διεθνή» χαρακτήρα -συγκεντρώνοντας μοναχούς ποικίλης παιδείας και εθνικότητας- με αποτέλεσμα η κοινή λατρεία να τελείται σε πολλές γλώσσες[329]. Ο Όσιος Ευθύμιος και ο Όσιος Σάββας -επίσης τον 5ο αιώνα- ίδρυσαν πολλές λαύρες στην έρημο της Ιουδαίας, που λειτουργούσαν με κοινοβιακό χαρακτήρα, υπήρχε δε η συνήθεια οι μοναχοί που κατοικούσαν σ' αυτές, κατά την περίοδο της Μ. Τεσσαρακοστής να αναχωρούν και να ασκητεύουν ενδότερα στην έρημο[330]. Οι λαύρες περιλάμβαναν στα κτηριακά τους συγκροτήματα εργαστήρια, νοσοκομείο, γηροκομείο, πτωχοκομείο, φρενοκομείο και άλλα ευαγή ιδρύματα και αποτελούσαν κατά τον 5ο και 6ο αιώνα κέντρα εκκλησιαστικής και ποιμαντικής δράσης[331].

Στη Συρία ο μοναχισμός έλαβε έναν ιδιότυπο χαρακτήρα, ενώ εφαρμόστηκαν όλοι οι τύποι της μοναστικής ζωής. Από τα βασικά του χαρακτηριστικά ήταν το αυστηρό ασκητικό πνεύμα, ενώ ο κοινοβιακός μοναχισμός θεωρείτο προπαρασκευαστικός για την αναχωρητική ζωή. Δεν υπήρχαν γραπτές μοναχικές διατάξεις και αναπτύχθηκαν και άλλες

---

[325] **Γ. Φλωρόφσκι**, *Οι Βυζαντινοί Ασκητικοί και Πνευματικοί Πατέρες*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 229

[326] **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 149

[327] Μικρή ομάδα από κελλιά με γέροντα πνευματικό πατέρα. Πιο συγκεκριμένα η παλαιστινιακή λαύρα αποτελούνταν από δυο ξεχωριστά οργανικά τμήματα: α) την εκκλησία, την τραπεζαρία, μια κοινή αίθουσα και βοηθητικά οικήματα, β) τα κελλιά, διεσπαρμένα στην έρημο, σε κάποια απόσταση το ένα από το άλλο και από το κέντρο της λαύρας. Οι ασκητές ζούσαν μόνοι και μοίραζαν τον χρόνο τους ανάμεσα στην εργασία και την προσευχή. Κάθε Σάββατο εκκλησιάζονταν στο κέντρο της λαύρας και επέστρεφαν στο κελί τους το βράδυ της Κυριακής, Βλ. **Δ. Παπαχρυσάνθου**, *Ο Αθωνικός μοναχισμός-Αρχές και οργάνωση*, Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992, σσ. 65 – 66

[328] **Χ. Τζώγα**, *Μοναχισμός*, στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Τομ. 9, σ. 24

[329] **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σσ. 191-192

[330] **Χ. Τζώγα**, *Μοναχισμός*, στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Τομ. 9, σ. 24

[331] Βλ. **Σ. Γιαγκάζογλου**, *Ο πολιτισμός της ερήμου*, στην Ιστοσελίδα http://users.sch.gr/polstrantz/erimos.doc (τελ. ανάκτηση 20.12.2020)

μορφές άσκησης, όπως οι «έγκλειστοι» σε στενόχωρα κελλιά και οι «στυλίτες ή κιονίτες», που ασκούνταν κατοικώντας για χρόνια στην κορυφή στύλου[332].

Στη Δύση, ο μοναχισμός διαδόθηκε από τους επισκόπους Ιερώνυμο και Ρουφίνο στη Ρώμη και από τους επισκόπους Αμβρόσιο Μεδιολάνων στη Β. Ιταλία και Αυγουστίνο Ιππώνος στη Β. Αφρική και Ισπανία. Επίσης από τον επίσκοπο Αρελάτης Ονωράτο στη Ν. Γαλλία (Λερίνες νήσους) και τον επίσκοπο Τουρώνης Μαρτίνο στη Β. Γαλλία, οι οποίοι μετέφεραν εκεί τη μοναστική παράδοση της Αιγύπτου[333].

3.1.2. Κατά την εξέλιξη του μοναχισμού από τον 5ο αιώνα μέχρι την Εικονομαχία

Εκτός από τη μεγάλη άνθηση του μοναχισμού στις προαναφερθείσες περιοχές, από τον 5ο αιώνα έχουμε την εξάπλωσή του στη Μικρά Ασία και την Κωνσταντινούπολη, στα περίχωρα της οποίας ιδρύθηκαν κοινόβια μοναστήρια, που απετέλεσαν στη συνέχεια σπουδαία πνευματικά κέντρα, όπως οι Μονές Ακοιμήτων και Στουδίου. Η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος το 451 (με τους κανόνες 4 και 8) έθεσε τα μοναστήρια υπό τη διοίκηση του επισκόπου της πόλεως και εξάρτησε από τη γνώμη του την ίδρυση μιας νέας Μονής[334]. Γενικότερα στα τέλη του 5ου αιώνα ο μοναστικός βίος εισέρχεται σε μεγαλύτερα στεγανά, κυρίως μέσω της νομοθεσίας του Ιουστινιανού[335].

Τον 6ο αιώνα ιδρύεται η Μονή Αγ. Αικατερίνης στο Σινά και στη Δύση ο Όσιος Βενέδικτος εκ Νουρσίας (480–543), μετά από σύντομο αναχωρητικό βίο και υπό την επίδραση του Αγ. Ιωάννου Κασσιανού του Ρωμαίου, ίδρυσε τη Μονή του Μόντε Κασσίνο[336], συνεισφέροντας στη διάδοση του μοναχισμού με τον κανόνα που θέσπισε[337].

---

[332] **Χ. Τζώγα**, *Μοναχισμός*, στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Τομ. 9, σ. 27

[333] ό. π., σ. 28

[334] Βλ. **Β. Στεφανίδου**, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Ε' έκδοσις, Αθήναι 1990, σσ. 162-163

[335] Θεσμοθετείται ο μοναστικός όρκος και τα ιδιαίτερα μοναχικά ενδύματα, απαγορεύεται η ανεξέλεγκτη μετακίνηση από Μονή σε Μονή και επικυρώνεται κρατικά ο 4ος κανόνας της Δ' Οικουμενικής Συνόδου. Ο μοναχισμός θεωρήθηκε από τον Ιουστινιανό επίσης ως το όχημα διάδοσης των χριστιανικών ιδεωδών συνδυασμένων με την αυτοκρατορική ιδέα και την προστασία και υπαγωγή όλων των Χριστιανών σε ένα κέντρο. Βλ. **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 193

[336] Βλ. **Β. Φειδά**, *Κύριοι σταθμοί της ιστορικής πορείας του μοναχισμού*, στο *Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός ελπίδα σωτηρίας στην Ανατολή της 3ης χιλιετηρίδας*, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σ. 154

[337] Ο κανόνας -το περιεχόμενο του οποίου αποτελείται από 73 κεφάλαια και έχει αντληθεί κυρίως από τους *Όρους κατά πλάτος και κατ' επιτομήν* του Μ. Βασιλείου- ακολουθήθηκε όχι μόνο το ομώνυμο δυτικό μοναστικό τάγμα, των «Βενεδικτίνων», αλλά και από άλλα δυτικά μοναστικά τάγματα. Βλ. *The Rule of Benedict-Regula Benedicti (RB)*, στην Ιστοσελίδα: http://www.archive.osb.org/rb/text/toc.html#toc (τελ. ανάκτηση 14.03.2021)

Θεωρούμε σημαντικό εδώ να σημειώσουμε τα στοιχεία του κανόνα του Αγ. Βενεδίκτου, που συνιστούν παραδείγματα αειφορίας και σοφής περιβαλλοντικής διαχείρισης που ακολούθησαν πολλά δυτικά μοναστήρια και οδήγησαν στην διατήρηση πολλών οικοτόπων, οι οποίοι σήμερα έχουν χαρακτηριστεί Προστατευόμενες Περιοχές στην Ευρώπη[338].

Κατ' αρχάς ο κανόνας του Αγ. Βενεδίκτου τονίζει την αξία της γεωργίας και της κτηνοτροφίας για τη ζωή του κοινοβίου και συστήνει την ίδρυση του μοναστηριού σε μια περιοχή που να μπορεί να καλύψει όλες τις υλικές ανάγκες των μοναχών (RB 66.6)[339]. Το ιδανικό για κάθε μοναστική κοινότητα συνοψίζεται στο σύνθημα «ora et labora»[340], μαζί με την αρχή ότι, αφού «η αργία είναι εχθρός της ψυχής, … η πραγματική φύση του μοναχού απαιτεί να ζει με την εργασία των χεριών του, όπως οι Πατέρες μας οι Απόστολοι» (RB 48.8)[341]. Επίσης σημειώνει ότι οι μοναχοί οφείλουν να φροντίζουν όλα τα υπάρχοντα του μοναστηριού - σ' αυτά περιλαμβάνονται τα χωράφια, οι λαχανόκηποι, τα δάση, οι πηγές και τα πηγάδια, καθώς και όλα τα άλλα στοιχεία που διευκολύνουν τη ζωή της μοναστικής κοινότητας- «σαν να ήταν ιερά σκεύη του θυσιαστηρίου και να μη σκεφθούν ότι κάτι μπορεί να παραμελήσουν», εννοώντας ότι, αν και ως ακτήμονες τίποτε δεν θεωρούν δικό τους, ωστόσο πρέπει κάθε τι που ανήκει στο μοναστήρι να το προσέχουν και να το σέβονται ως ιερό. (RB 31.10)[342]. Οι «Βενεδικτίνοι» μοναχοί και τα τάγματα που προήλθαν απ' αυτούς, επεκτάθηκαν σε όλη τη Δύση και είχαν σαν αρχή όχι απλώς να διατηρήσουν, αλλά και να βελτιώσουν τη βιοποικιλότητα στις περιοχές όπου

[338] Βλ. **Mallarach Josep-Maria**, *Monastic communities and nature conservation: Overview of positive trends and best practices in Europe and Middle East*, in **Mallarach Josep-Maria, Papayannis Thymio & Väisänen Rauno** (eds.), *The Diversity of Sacred Lands in Europe- Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012, p. 159

[339] "If it can be done, the monastery should be so established that all the necessary things, such as water, mill, garden and various workshops, may be within the enclosure, so that there is no necessity for the sisters to go about outside of it, since that is not at all profitable for their souls". Βλ. *The Rule of Benedict-Regula Benedicti (RB)*, στην Ιστοσελίδα: http://www.archive.osb.org/rb/text/toc.html#toc (τελ. ανάκτηση 14.03.2021)

[340] «Να προσεύχεσαι και να εργάζεσαι»

[341] "Idleness is the enemy of the soul. Therefore, the brothers should be occupied at certain times in manual labor, and again at fixed hours in sacred reading… for then are they truly monastics when they live by the labor of their hands, as did our Fathers and the Apostles". Πρβλ. **Καραπιδάκης Νικόλαος**, *Από τον κανόνα του Αγίου Βενεδίκτου - Τεκμήρια Ιστορίας της Μεσαιωνικής Δύσης, Τεκμήριο* 1, στην Ιστοσελίδα: https://opencourses.ionio.gr/modules/document/file.php/DHI104/%CE%A4%CE%B5%CE%BA%CE%BC%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%B1/9.%20Regula%20sancti%20Benedicti.pdf (τελ. ανάκτηση 14.3.2021)

[342] "Let him regard all the utensils of the monastery and its whole property as if they were the sacred vessels of the altar. Let him not think that he may neglect anything".

ίδρυαν τα μοναστήρια τους. Έτσι έκοβαν πολύ προσεκτικά τα δάση[343] και μετέβαλλαν πετρώδη και ελώδη εδάφη σε αγρούς και εύφορα λιβάδια[344].

Την ίδια εποχή επίσης ο μοναχισμός αποτελεί το κύριο όχημα της ιεραποστολής στην Ιρλανδία και τα Βρετανικά Νησιά[345]. Οι κανόνες που καθόριζαν τη ζωή των πρώτων Κελτών (Ιρλανδών) μοναχών και γράφτηκαν τον 6ο-8ο αιώνα κινούνταν προς την κατεύθυνση ενός ασκητικού τρόπου ζωής, που βασίζεται στην κατά το δυνατόν ελάχιστη κατανάλωση φυσικών πόρων. Τόνιζαν επίσης ότι οι μοναχοί θα πρέπει να «καλλιεργούν και να μοιράζονται με τους έχοντες ανάγκη τους καρπούς της γης»[346].

Μετά τον 7ο αιώνα, αφ' ενός λόγω της αραβικής εξάπλωσης στη χριστιανική ανατολή, αφ' ετέρου λόγω της εικονομαχικής έριδος, ο μοναχισμός υπέστη πολλές διώξεις. Ωστόσο το εικονομαχικό κράτος εστιάζοντας την πολεμική του στα μοναστήρια, τους προσέδωσε μια άνευ προηγουμένου αίγλη στη συνείδηση του πληρώματος της Εκκλησίας. Το αποτέλεσμα των διώξεων ήταν η ίδρυση νέων μοναστικών κέντρων, τόσο στη Μικρά Ασία[347] (σε απόμερα ορεινά μέρη π.χ. στον Όλυμπο της Βιθυνίας, στο όρος Λάτρος κοντά στη Μίλητο και στο Γαλήσιο όρος κοντά στην Έφεσο, αλλά και εντός πόλεων όπως π.χ. στο Αμόριο και την Κωνσταντινούπολη) και τη Μακεδονία (π.χ. Θεσσαλονίκη,

---

[343] Οι ειδικοί σήμερα μπορούν να ταυτοποιήσουν ένα δάσος που διοικείτο από μια μοναστική κοινότητα Benedictine, Cistercian ή Camaldolensian. Μάλιστα, οι βιώσιμες δασικές πρακτικές των Camaldolensians, στις εκτεταμένες δασικές εκτάσεις των Απέννινων ορέων, αποτέλεσαν το θεμέλιο της ιταλικής νομοθεσίας για τη δασοκομία. Βλ. **Mallarach Josep-Maria**, *Monastic communities and nature conservation: Overview of positive trends and best practices in Europe and Middle East*, in **Mallarach Josep-Maria, Papayannis Thymio & Väisänen Rauno** (eds.), *The Diversity of Sacred Lands in Europe- Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012, p. 160

[344] Βλ. **Β. Στεφανίδου.**, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Ε' έκδοσις, Αθήναι 1990, σ. 164

[345] Βλ. **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 194. Ειδικότερα, η μοναστική παράδοση ξεκίνησε στην Ιρλανδία τον 5ο αιώνα από τον Άγ. Πατρίκιο, ο οποίος αφού ασκήθηκε για ένα χρονικό διάστημα σε μοναστήρι που είχε ιδρύσει ο Άγ. Ονωράτος στις Λερίνες νήσους της Ν. Γαλλίας, μετέφερε την αιγυπτιακή μοναστική παράδοση που βίωσε εκεί, στην Ιρλανδία. Έτσι ειδικά τον 6ο αιώνα παρατηρείται μια μεγάλη άνθηση όλων των μορφών της μοναστικής ζωής (κοινοβιακής και αναχωρητικής) σε πολλές περιοχές της νήσου –η οποία έλαβε και τοπικά χαρακτηριστικά, η επίδραση της οποίας ήλκυε πολλούς ειδωλολάτρες στη χριστιανική πίστη. Από την Ιρλανδία στη συνέχεια η μοναστική αυτή παράδοση μεταφέρθηκε στα Βρετανικά Νησιά. Βλ. **M. Heningham**, *The eastern Orthodox influences on monasticism and church identity in the West – ancient Ireland to the Anglo-Saxon church* (A Master's paper submitted to the Faculty of the Antiochian House of Studies in partial fulfillment of the Master of Arts, Balamand University, 2005), https://bit.ly/38njzLO (τελ. ανάκτηση 20.12.2020)

[346] Ο κανόνας επ' ονόματι του Αγ. Ailbe (+534) πιθανώς γράφηκε από μαθητές του δύο αιώνες αργότερα. Βλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Srudia Monastica, Vol 56 (2), 2014, p. 358

[347] **Χ. Χατζηλία**, *Μοναστικά κέντρα της Μικράς Ασίας*, στην Ιστοσελίδα http://bit.ly/3pdcEeY (τελ. ανάκτηση 20.12.2020)

Άθως), όσο και στη Νότια Ιταλία, στη Σικελία και την Κύπρο[348]. Μετά την καταδίκη των εικονομάχων (787 και 843), ο μοναχισμός ενισχύθηκε και ήκμασε. Μάλιστα ιδρύθηκαν νέα μοναστήρια, προσέρχονταν στον μοναχικό βίο πολλοί και από ανώτερες κοινωνικές τάξεις, ακόμα και από τις βασιλικές οικογένειες[349], και οι ακίνητες περιουσίες των μοναστηριών αυξήθηκαν πολύ μέσω δωρεών αλλά και αγορών[350]. Ωστόσο συνέχισαν να ακολουθούνται οι παραδοσικά βιώσιμες μοναστικές πρακτικές, όσον αφορά στην άσκηση και την ορθή περιβαλλοντική διαχείριση.

3.1.3 Κατά την μέση και την ύστερη Βυζαντινή περίοδο

Τον 9ο αιώνα ο Όσιος Θεόδωρος ο Στουδίτης αποτέλεσε με τον βίο του πρότυπο των μοναχών και μεταρρύθμισε τον μοναχικό κανόνα. Επίσης τα μοναστικά λειτουργικά «Τυπικά» των Μονών του Αγίου Σάββα και Στουδίου επέδρασαν καταλυτικά στη λειτουργική πράξη της Εκκλησίας και τη διαμόρφωσαν[351]. Γενικότερα η επιρροή των μοναστηριών στη βυζαντινή κοινωνία ήταν μεγάλη και θεωρείτο ότι η κοινωνική υπηρεσία που πρόσφερε ο μοναχισμός λειτουργούσε σαν ένας πνευματικός φάρος, που έδειχνε στον κοσμικό βυζαντινό έναν ιδανικό τρόπο ζωής[352]. Έτσι πολλοί λαϊκοί καθοδηγούνταν πνευματικά από μοναχούς και με αυτόν τον τρόπο διαδίδονταν ευρέως τα ασκητικά πρότυπα στην καθημερινή ζωή των λαϊκών πιστών. Επίσης η οργανωμένη φιλανθρωπία, τα σχολεία, τα ποικίλα εργαστήρια -ιδιαιτέρως αντιγραφής χειρογράφων-, που λειτουργούσαν στις Μονές ασκούσαν θετική επίδραση στο κοινωνικό σύνολο[353]. Κάθε κοινόβιο μοναστήρι της αυτοκρατορίας διαμορφώθηκε σε μια ανεξάρτητη, αυτόνομη, μεγάλη παραγωγική μονάδα, διαφορετικά οργανωμένη από τις υπόλοιπες, με κοινά ιδανικά όμως και πρακτικές -την απάρνηση των εγκοσμίων, την πίστη και την προσευχή.

---

[348] **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 238

[349] Βλ. **Β. Στεφανίδου**, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Ε' έκδοσις, Αθήναι 1990, σ. 458

[350] Αυτό είχε ως αποτέλεσμα στη Βυζαντινή νομοθεσία του 10ου και 11ου αιώνα στους νόμους κατά των «δυνατών» να γίνονται αναφορές για απαγόρευση σε μικροκαλλιεργητές να μεταβιβάζουν τους γεωργικούς κλήρους τους σε μεγάλες Μονές, Βλ. **Charanis Peter**, *The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire*, περιοδ. Dumbarton Oaks Papers, Vol. 4 (1948), pp. 54-64, στην Ιστοσελίδα http://www.jstor.org/stable/1291049?origin=JSTOR-pdf, (τελ. ανάκτηση 20.12.20)

[351] Βλ. **Κ. Καραϊσαρίδη,** *Ασματικό και μοναχικό τυπικό και η στουδιτική μεταρρύθμιση*, περ. Εκκλησία, Τευχ. 11, 2012, σ. 747

[352] **G. Beck**, *Βυζάντιο και Μοναχισμός*, στην Ιστοσελίδα https://vizantinaistorika.blogspot.com/2015/09/blog-post.html (τελ. ανάκτηση 20.12.2020)

[353] **Σ. Παπαδόπουλου**, *Ο Μοναχισμός «Όρος Δυσανάβατον»-Γένεση, Μορφές, Λόγος Υπάρξεως, Εκτίμηση-Αποτίμηση, Άγιον Όρος*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1999, σ. 44

Όπως σημειώνει ο Δημ. Μόσχος, το κάθε μοναστήρι «*ταύτιζε την προσευχή με παραγωγικές για την κοινωνία ασχολίες που έχουν ιδιαίτερη σχέση με την παιδεία -το "εργόχειρον" είναι σε πολλές περιπτώσεις η αντιγραφή χειρογράφων- δίνοντας μια νέα λειτουργικότητα στη μοναστική ζωή*»[354].

Στα τέλη του 9ου αιώνα θεσμοθετήθηκαν οι «Πατριαρχικές Σταυροπηγιακές Μονές»[355], οι οποίες -παρ' όλο που μπορεί να βρίσκονταν μακριά από την Κωνσταντινούπολη- υπάγονταν απευθείας στον Οικουμενικό Πατριάρχη και τύγχαναν ιδιαιτέρων προνομίων[356]. Μετά τον 9ο αιώνα και λόγω του ότι παρατηρήθηκε σε μερικές περιπτώσεις χαλάρωση του μοναχικού βίου, δημιουργήθηκε και ένα νέο μοναστικό σύστημα, το «ιδιόρρυθμο». Στις ιδιόρρυθμες Μονές παρέμειναν κοινά η διοίκηση, η προσευχή κατά τις Κυριακές και τις μεγάλες γιορτές και εν μέρει η εργασία και η ενδυμασία. Η διατροφή αποτελούσε πλέον προσωπικό θέμα[357].

Τον 10ο αιώνα ιδρύθηκαν από τον Άγ. Αθανάσιο τον Αθωνίτη μεγάλα μοναστήρια στο Άγιον Όρος, το τυπικό των οποίων επικυρώθηκε από τον αυτοκράτορα Ιωάννη Τζιμισκή (972)[358] και στη συνέχεια από τον αυτοκράτορα Κων/νο Μονομάχο (1045)[359]. Παράλληλα με τα μεγάλα μοναστήρια στην περιοχή της χερσονήσου του Άθω, πολλοί μοναχοί εγκαταβίωναν σε σκήτες, κελλιά, καλύβες και καθίσματα (ερημητήρια), έτσι ώστε να συνυπάρχουν όλες οι μορφές του μοναχισμού. Το εντυπωσιακό με το Άγιον Όρος είναι ότι πολύ σύντομα αναδείχθηκε σε ένα υπερεθνικό και πανορθόδοξο μοναστικό κέντρο, στο οποίο συνέρρευσαν για να ασκηθούν μοναχοί από όλους τους Ορθοδόξους λαούς (αρχικά Ίβηρες-Γεωργιανοί και στη συνέχεια Αρμένιοι, Ρώσοι, Σέρβοι, Βούλγαροι, Βλάχοι κ.ά.) «*ως μια έκφραση της υπερβάσεως όλων των εθνικών διακρίσεων μέσα από την*

---

[354] **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 239

[355] Η λέξη «Σταυροπήγιο» προέρχεται από τα συνθετικά «σταυρός» και «πήγνυμι», διότι ιστορικά μια Μονή καθιερώνονταν ως Σταυροπηγιακή με την τοποθέτηση ενός σταυρού στα θεμέλια του Καθολικού της, από τον Πατριάρχη ή κάποιον εκπρόσωπό του. Το Σταυροπήγιο επικυρωνόταν με επίσημο Πατριαρχικό Σιγίλλιο, έγγραφο το οποίο διασφάλιζε απαραμοίωτα τα κανονικά δικαιώματα του Οικουμενικού Πατριαρχείου στη Μονή. Στις Πατριαρχικές Σταυροπηγιακές Μονές μνημονεύεται το όνομα του εκάστοτε Οικουμενικού Πατριάρχη. Βλ. και Εισαγωγή του Ετήσιου ημερολογίου της Ι. Μ. Χρυσοπηγής, αφιερωμένο στις σταυροπηγιακές Μονές της Κρήτης (**Ιερά Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή Χρυσοπηγής**, *Ημερολόγιο 2017*, Εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2017, σ. 5)

[356] Βλ. **Β. Στεφανίδου**, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Ε' έκδοσις, Αθήναι 1990, σ. 458

[357] Βλ. **Χ. Τζώγα**, *Μοναχισμός*, στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Τομ. 9, σ. 23

[358] Βλ. *Ο «Τράγος» του Τζιμισκή*, Περιοδ. Αθωνικοί Διάλογοι, τ. 73-74, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1980, σσ. 29-30

[359] Βλ. **Δ. Παπαχρυσάνθου**, *Ο Αθωνικός μοναχισμός-Αρχές και οργάνωση*, Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1992, σσ. 262-272

πνευματική εμπειρία της ασκήσεως»[360]. Τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά της χερσονήσου του Άθω ευνόησαν την πλούσια βιοποικιλότητά της, για την οποία, από την αρχή της δημιουργίας της μοναστικής πολιτείας ελήφθη από εκείνη την εποχή πρόνοια για την ορθή διαχείριση και διατήρησή της[361].

Λίγο αργότερα ιδρύθηκαν μεγάλα μοναστήρια σε όλο τον ελλαδικό χώρο και σε νησιά του Αιγαίου (π.χ. Μονή Φιλοσόφου, Παναγίας Προυσσού, Οσίου Λουκά Στειριώτου, Δαφνίου, Καισαριανής, Οσίου Μελετίου Κιθαιρώνος, Παναγίας Χοζοβιώτισσας Αμοργού, Αγ. Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου, Νέα Μονή Χίου κ.ά.), με τη συνδρομή και τη βοήθεια του αυτοκράτορα ή άλλων πλούσιων αξιωματούχων. Στις ιδρυθείσες Μονές παραχωρούνταν προνόμια (φοροαπαλλαγές), ιδιοκτησίες, αναθήματα και κειμήλια -με αποτέλεσμα τα μοναστήρια να εξελιχθούν σε ισχυρούς οικονομικούς οργανισμούς-, ενώ αρκετές Μονές διακοσμήθηκαν με εξαιρετικά ψηφιδωτά[362]. Την ίδια εποχή έχουμε επίσης την ίδρυση σλαβικών ορθόδοξων μοναστηριών στη Βαλκανική (γύρω από τη λίμνη Αχρίδα και στη Ρίλα της Βουλγαρίας)[363].

Ο μοναχισμός και αυτή την περίοδο είχε μεγάλη επιρροή στη λαϊκή θρησκευτικότητα. Ο αριθμός και ο τρόπος οργάνωσης των Μονών, κυρίως όμως το μοναστικό ήθος που υπογράμμιζε την ασκητικότητα και απλότητα στον τρόπο ζωής, την καλοσύνη και την αγάπη προς κάθε άνθρωπο, την ορθή διαχείριση του περιβάλλοντος χώρου, αποτελούσαν παράγοντες που αύξαναν σημαντικά την επίδραση των μοναχών στη βυζαντινή κοινωνία[364]. Ο λαός σεβόταν και θαύμαζε τους «χαρισματούχους» μοναχούς και συχνά στρεφόταν σ' αυτούς όταν βρισκόταν σε κάποια ανάγκη. Το μοναστήρι ήταν επίσης συχνά το μόνο μέρος όπου ένας αγρότης μπορούσε να πάει να λάβει, εκτός από

---

[360] **Β. Φειδά**, *Κύριοι σταθμοί της ιστορικής πορείας του μοναχισμού*, στο *Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός ελπίδα σωτηρίας στην Ανατολή της 3ης χιλιετηρίδας*, εκδ. Ιεράς Συνόδου, Αθήνα 2003, σ. 156

[361] Όπως αναφέρεται στα προαναφερόμενα τυπικά των αυτοκρατόρων Ιω. Τσιμισκή και Κων/νου Μονομάχου, υπήρχαν περιορισμοί στην κτήση γης, απαγορευόταν η εκτροφή αιγοπροβάτων, οι καλλιέργειες για εμπορική χρήση, επιβάλλονταν περιορισμοί στην εκμετάλλευση των δασών και πώληση δασοκομικών προϊόντων εκτός Αγίου Όρους κ.ά., στοιχεία που οδήγησαν στη διαμόρφωση μιας αειφορικής διαχείρισης, Βλ. **Δ. Παπαχρυσάνθου**, *Ο Αθωνικός μοναχισμός-Αρχές και οργάνωση*, Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992, σσ. 274-275 και Πρβλ. **Θ. Παπαγιάννη** – **Ελισσαίου Ιερομ.**, *Φυσικός Χώρος και Μοναχισμός – Η διατήρηση της Βυζαντινής παράδοσης στο Άγιον Όρος*, Εκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, Αθήνα 1994, σσ. 35-39 και *Ο «Τράγος» του Τζιμισκή*, Περιοδ. Αθωνικοί Διάλογοι, τ. 73-74, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1980, σσ. 29-30

[362] **Ε. Φλωρίδου**, *Ο Μοναχισμός στη Χριστιανική Ανατολή* (Διπλωματική Εργασία), ΕΑΠ, Σεπτέμβριος 2020, σ. 87, στο αποθετήριο του ΕΑΠ https://bit.ly/3hs9hhv (τελ. ανάκτηση 28.12.2020)

[363] ό. π., σσ. 97-98

[364] **P. Charanis**, *The monk as an element of Byzantine society*, περιοδ. Dumbarton Oaks Papers, Vol. 25 (1971), p. 74 στην Ιστοσελίδα: https://www.jstor.org/stable/pdf/1291304.pdf (τελ. ανάκτηση 20.12.2020)

τις ευλογίες των μοναχών, πρακτικές ιατρικές συμβουλές και φάρμακα για τη θεραπεία των παθήσεών του[365]. Γενικότερα στα κτηριακά συγκροτήματα πολλών μεγάλων μοναστηριών ήταν προσαρτημένα κοινωφελή ιδρύματα τα οποία διευθύνονταν και εξυπηρετούνταν από μοναχούς: ξενώνες, γηροκομεία, πτωχοκομεία, ορφανοτροφεία και νοσοκομεία[366].

Αλλά και αυτοκράτορες αγαπούσαν τα μοναστήρια και τους μοναχούς, συνέτρωγαν σε κάποιες περιπτώσεις μαζί τους, ζητούσαν την ευλογία τους και, όταν επρόκειτο να ξεκινήσουν κάποια σημαντική πολεμική επιχείρηση, συχνά τους συμβουλεύονταν, θεωρώντας ότι διαθέτουν μια πνευματική δύναμη από την οποία εξαρτάται η ίδια η ασφάλεια της αυτοκρατορίας[367].

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204, όταν οι Λατίνοι κατακτούσαν μια σημαντική πόλη με χριστιανικό πληθυσμό, υφάρπαζαν πολλά μοναστήρια και τις περιουσίες τους, ενώ άλλα παρήκμαζαν και εγκαταλείποντων - όπως συνέβη με τη Μονή Στουδίου[368].

Ωστόσο τον 14ο αιώνα -παρ' όλη τη σημαντική συρρίκνωση της αυτοκρατορίας- ιδρύθηκαν σημαντικά μοναστικά συγκροτήματα, στην περιοχή της Τραπεζούντας, στη Θεσσαλονίκη, την Ήπειρο, στον Μυστρά και τα Μετέωρα, που εξελίχθηκαν σε μεγάλο μοναστικό κέντρο με 24 Μονές και πολυάριθμα ερημητήρια[369]. Ειδικά για τα Μετέωρα, είναι αξιοσημείωτος και αξιοθαύμαστος ο τρόπος οικοδόμησης των Μονών και κυρίως η υπέρβαση των δυσκολιών, η προσαρμογή στο αφιλόξενο περιβάλλον των κορυφών και

---

[365] ό. π., p. 76

[366] Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Μονή Παντοκράτορος που ιδρύθηκε το 1136 στην Κωνσταντινούπολη. Διέθετε οργανωμένο **νοσοκομείο** στο οποίο υπηρετούσαν 36 άνδρες και γυναίκες, ειδικευμένοι ιατροί και νοσηλευτικό προσωπικό, με 5 κλινικές: παθολογική, χειρουργική, γυναικολογική, οφθαλμολογική και εξωτερικά ιατρεία. Παραπλεύρως του νοσοκομείου υπήρχε φαρμακείο, μύλος, φούρνος, κουζίνα και λουτρά. Βλ. ό. π., p. 82. Επίσης, από αυτή την εποχή δημιουργούνται βοτανικοί φαρμακευτικοί κήποι στις Μονές, που αποτελούν τη βασική πηγή για τη δημιουργία φαρμακευτικών σκευασμάτων. Η σχετική τεχνογνωσία μεταφέρθηκε και στη Δύση και αναπτύχθηκε ακόμη περισσότερο και οργανωμένα σε Ρωμαιοκαθολικά μοναστήρια από το 12ο αιώνα και μετά. Πρβλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Srudia Monastica, Vol 56 (2), 2014, p. 361

[367] Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από το Χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ΄ Κομνηνού, Αυτοκράτορα της Τραπεζούντας, που εξέδωσε το 1364 υπέρ της Μονής Παναγίας Σουμελά και αναφέρει ότι βασίζει την υπεράσπιση της αυτοκρατορίας του περισσότερο στα πνευματικά παρά στα υλικά όπλα και δίνει μεγαλύτερη πίστη στα μοναστήρια παρά στα φρούρια. Βλ. **P. Charanis**, *The monk as an element of Byzantine society*, περιοδ. Dumbarton Oaks Papers, Vol. 25 (1971), p. 84, στην Ιστοσελίδα: https://www.jstor.org/stable/pdf/1291304.pdf (τελ. ανάκτηση 20.12.2020)

[368] ό. π., p. 83

[369] ό. π., p. 65

των πρανών των γυμνών και απότομων βράχων και η ορθή διαχείριση των φυσικών πόρων. Παρατηρήθηκε επίσης την περίοδο αυτή ιδιαίτερη άνθηση του μοναχισμού στην Κρήτη. Οι Παλαιολόγοι αυτοκράτορες επιχορήγησαν πολλά μοναστικά έργα. Άνθησαν επίσης οι εκκλησιαστικές τέχνες και ιστορήθηκαν με περίφημα ψηφιδωτά και τοιχογραφίες τα Καθολικά πολλών Μονών. Σημαντική στην πνευματική ανανέωση και ανάπτυξη του μοναχισμού θεωρείται η συμβολή του κινήματος του ησυχασμού τον 14ο αιώνα, με τους Αγίους Γρηγόριο τον Σιναΐτη και Γρηγόριο Παλαμά. Η ανανέωση αυτή ξεκίνησε στο Άγιον Όρος και επεκτάθηκε σύντομα στα Βαλκάνια και τη Ρωσία.

Ο ρόλος του μοναχισμού στη βυζαντινή κοινωνία επίσης ανανεώθηκε μετά τις Ησυχαστικές έριδες. Η μοναστική ζωή τέθηκε σε νέα βάση: ασκήθηκε κριτική στις τάσεις πλουτισμού και εκκοσμίκευσης των μεγάλων μοναστηριών, τονίστηκε η ισότητα όλων των μοναχών, ενώ πολλά μοναστήρια αποτέλεσαν κέντρα πνευματικότητας και πολιτισμού, με διεθνή χαρακτήρα[370]. Γενικότερα η πνευματικότητα της νηπτικής σκέψης, που έφεραν στο προσκήνιο οι Ησυχαστές, έδωσε πνοή στον καθοδηγητικό ρόλο των μοναστηριών, γεγονός καθοριστικής σημασίας την περίοδο της Τουρκοκρατίας που ακολούθησε.

3.1.4 Κατά τους νεώτερους χρόνους

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Τούρκους, και την κατάληψη της Βαλκανικής, ο μοναχισμός πέρασε πολλές δοκιμασίες με αποτέλεσμα την καταστροφή πολλών Μονών και τον μαρασμό άλλων. Η ανασυγκρότηση όμως της Εκκλησίας από τα τέλη του 15ου αιώνα οδήγησε σε νέα άνθηση του μοναχισμού το 16ο και 17ο αιώνα με την ίδρυση νέων Μονών, ιδιαίτερα σε δυσπρόσιτες και δύσκολα ελεγχόμενες περιοχές, αλλά και την ανάκαμψη όσων κατάφεραν να επιβιώσουν.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της περιόδου είναι ότι πλήθυναν τα ιδιόρρυθμα μοναστήρια[371] -κυρίως τον 16ο αιώνα- και αυτό συνετέλεσε εν μέρει στην κατάπτωση του μοναχικού βίου. Ωστόσο παρουσιάστηκαν και αντιδράσεις απέναντι στην παρακμή αυτή,

[370] Ο Όσιος Γρηγόριος Σιναΐτης, π.χ. ίδρυσε μεικτό μοναστήρι από Έλληνες και Βουλγάρους στα Παρόρια της Θράκης, με μεγάλη επίδραση στη βουλγαρική πνευματική ζωή. Βλ. **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Β΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 50

[371] Σύμφωνα με το σύστημα του ιδιόρρυθμου μοναχισμού, τη διοίκηση της Μονής την ασκούν αιρετοί «επίτροποι», ετήσιοι, που λογοδοτούν στην ολομέλεια της αδελφότητας. Ο μοναχός είναι ελεύθερος να ρυθμίζει ο ίδιος τα προσωπικά του ζητήματα , γι' αυτό μπορούσε να είναι κάτοχος προσωπικής περιουσίας. Λαμβάνει μισθό για τις υπηρεσίες του στη Μονή και πληρώνει ενοίκιο για το κελλί του ή το αγοράζει από το μοναστήρι.

αρχικά από μοναχούς που εγκατέλειψαν τα ιδιόρρυθμα μοναστήρια ιδρύοντας σκήτες -εν είδη λαύρας-, ζώντας αυστηρότερο βίο και πιο κοντά στη φύση, αλλά και από την επίσημη Εκκλησία στα τέλη του 16ου αιώνα (π.χ. από τους Πατριάρχες Ιερεμία Β΄ Κων/λεως, Σίλβεστρο Αλεξανδρείας και Σωφρόνιο Ιεροσολύμων). Μεγάλη άνθηση είχε ο μοναχισμός στην Κρήτη η οποία συνέχισε να βρίσκεται υπό Ενετική Κατοχή μέχρι τα μέσα του 17ου αιώνα. Παρ' όλο που προς στιγμήν κάποιες μεγάλες Μονές στο Άγιον Όρος και στα Μετέωρα επανήλθαν στην κοινοβιακή ζωή, τελικά από τον 17ο επικράτησε η ιδιόρρυθμη[372].

Οι Ορθόδοξοι Ηγεμόνες των ημιαυτόνομων από τους Τούρκους παραδουνάβιων περιοχών, ίδρυσαν, ανακαίνισαν και εμπλούτισαν με σημαντικές δωρεές πολλά μοναστήρια στις περιοχές αυτές, όπως και στη μοναστική πολιτεία του Άθωνα[373].

Ωστόσο ο πνευματικός μαρασμός του μοναστικού βίου στον Ελλαδικό χώρο, παρά τις εξαιρέσεις και την κατά τόπους οικονομική ευμάρεια, άρχισε ήδη τον 19ο αιώνα και συνεχίστηκε στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Στο Άγιον Όρος λόγω της διείσδυσης πολλών Ρώσων μοναχών ο αριθμός των εγκαταβιούντων σε αυτό ανήλθε περίπου στους 8300 το 1913[374]. Λόγω όμως της Οκτωβριανής Επανάστασης στη Ρωσία το 1917, μια σταθερή παρακμή συρρίκνωσε τον αριθμό των μοναχών σε περίπου 1100 μοναχούς το 1970. Ανάμεσα στα αίτια της παρακμής πρέπει να αναφερθεί το αντιμοναχικό πνεύμα που επικράτησε στο πρώτο ελληνικό βασίλειο με τη διάλυση 412 Μονών το 1833[375].

Επίσης το σοβιετικό καθεστώς στη Ρωσία μετά το 1917 και στη συνέχεια τα κομμουνιστικά καθεστώτα στα κράτη του «Ανατολικού μπλοκ» με Ορθόδοξο πληθυσμό μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, επέβαλαν αυστηρούς περιορισμούς και απαγορεύσεις στις δραστηριότητες των μοναστικών κοινοτήτων, οι οποίες συνήθως περιλάμβαναν τη δήμευση μοναστικών ιδιοκτησιών και διώξεις των μοναχών για πολιτικούς, ιδεολογικούς ή οικονομικούς λόγους. Ως αποτέλεσμα, πολλά μοναστήρια στις χώρες αυτές

---

[372] **Β. Στεφανίδου**, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Ε' έκδοσις, Αθήναι 1990, σσ. 459-460

[373] **Δ. Μόσχου**, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Β΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014, σ. 181

[374] **Γ. Σιδηρόπουλου – Φ. Κοτζαγεώργη**, *Πληθυσμιακή Γεωγραφία του Αγίου Όρους: ζητήματα καταγραφής*, περ. Ιστοριογεωγραφικά (2019), τ. 18, σ. 128

[375] Το μοναστηριακό ζήτημα επί Όθωνος ρυθμίστηκε με το Β.Δ. της 25/9/1833, σύμφωνα με το οποίο οι Μονές στις οποίες εγκαταβιούσαν λιγότεροι από 6 μοναχοί διαλύονταν και τα περιουσιακά τους στοιχεία περιέρχονταν στο κράτος. Βλ. **Γ. Προύζου**, *Το μοναστηριακό ζήτημα στο ελεύθερο Ελληνικό κράτος κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας του Όθωνος (1833-1835)*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία ΑΠΘ, σ. 77, Στην Ιστοσελίδα: http://ikee.lib.auth.gr/record/125984/files/prouzos.pdf (τελ. ανάκτηση 21.01.2021)

εγκαταλείφθηκαν, άλλαξαν χρήση ή καταστράφηκαν. Αυτή η διαδικασία είχε σοβαρές επιπτώσεις όχι μόνο στον μοναχισμό και τη σχετική πολιτιστική και πνευματική κληρονομιά του (όπως έχει ήδη μελετηθεί επαρκώς), αλλά και στη διατήρηση της φύσης και των οικοτόπων, γεγονός για το οποίο η τεκμηρίωση υπήρξε δυσκολότερη και σε μικρότερο βαθμό[376].

Νέα στροφή στο μοναστικό ιδεώδες σημειώνεται από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 στον Ελλαδικό χώρο και μετά την πτώση του Κομμουνισμού στα Ορθόδοξα κράτη του πρώην «Ανατολικού μπλοκ». Ήδη στο Άγιον Όρος ασκούνται περίπου 2000 μοναχοί, ενώ έχουν επανασυσταθεί παλαιές Μονές ή έχουν ιδρυθεί νέες σε όλο τον Ελλαδικό χώρο. Μάλιστα οι περισσότεροι νέοι μοναχοί διαθέτουν πανεπιστημιακή μόρφωση. Πολυάριθμες είναι οι μοναστικές κοινότητες που αναβίωσαν στη Ρωσία, την Ουκρανία, τη Ρουμανία, τη Μολδαβία, τη Σερβία, τη Βουλγαρία και την Αλβανία. Έτσι ο δεύτερος σε μέγεθος Ορθόδοξος μοναστικός πληθυσμός στην Ευρώπη βρίσκεται συγκεντρωμένος στην Ρουμανική Μολδαβία, στο Φυσικό Πάρκο Vanatori-Neamt, το οποίο φιλοξενεί περίπου 2.000 μοναχούς και μοναχές, οργανωμένους σε αυτάρκεις κοινότητες (μεγάλα μοναστήρια, σκήτες ή μικρά μοναστικά χωριά) [377].

Εντυπωσιακό γεγονός αποτελεί η ίδρυση και λειτουργία τα τελευταία χρόνια αρκετών Ορθόδοξων μοναστηριών -από πολλές Ορθόδοξες Εκκλησιαστικές δικαιοδοσίες- σε χώρες της Δύσης, όπως η Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ολλανδία, η Γερμανία, η Ιταλία και οι Η.Π.Α. Επίσης αυξάνει η παρουσία Ορθόδοξων μοναστηριών σε χώρες της Αφρικής και της Άπω Ανατολής, όπου υπάρχουν Ορθόδοξες Ιεραποστολές[378]. Όλα αυτά τα

---

[376] Π.χ. Πολλά μοναστικά δάση που οι μοναχοί είχαν διαχειριστεί προσεκτικά για αιώνες κόπηκαν ή υπέστησαν σοβαρές ζημιές σε λίγες δεκαετίες. Πολλές παραδοσιακές ποικιλίες φρούτων και λαχανικών χάθηκαν και πολλά από αυτά που σήμερα ονομάζονται «παραδοσιακές οικολογικές γνώσεις», συμπεριλαμβανομένων πολλών βέλτιστων πρακτικών που αναπτύχθηκαν σταδιακά κατά τη διάρκεια αιώνων. Βλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Srudia Monastica, Vol 56 (2), 2014, p. 361

[377] Ειδικότερα στις μεγάλες Μονές Neamt, Secu, Agapia και Varatec, εφαρμόζονται μέθοδοι βιολογικής γεωργίας στις καλλιεργούμενες μοναστικές εκτάσεις, διατηρούνται τοπικές φυτικές ποικιλίες και τοπικές φυλές ζώων και τα παραγόμενα τρόφιμα χρησιμοποιούνται κυρίως για ίδια κατανάλωση. Η παρουσία επίσης των μοναστηριών και του πνευματικού τους προσανατολισμού στην κατεύθυνση της προστασίας της Δημιουργίας, συμβάλλει στην ορθή διαχείριση και διατήρηση της Προστατευόμενης Περιοχής του Πάρκου. Βλ. **S. Catanoiu**, *The Carpathian Mountains, a realm of Sacred Natural Sites*, στο **J.-M. Mallarach, T. Papayannis & R. Väisänen** (eds.), *The Diversity of Sacred Lands in Europe- Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012 pp. 217-230.

[378] Βλ. *List of Eastern Orthodox monasteries*, στην Ιστοσελίδα: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Eastern_Orthodox_monasteries#Finland, (τελ. ανάκτηση 17.03.2021)

νέα μοναστήρια ασκούν σημαντική επίδραση σε ετεροδόξους και αλλοδόξους οι οποίοι έρχονται σε επαφή με αυτά, αποτελώντας παράδειγμα ζωντανής Ορθοδόξου πνευματικότητας.

Ακολουθώντας τη μακραίωνη Ορθόδοξη ασκητική μοναστική παράδοση και το ήθος πολλά από τα μοναστήρια σήμερα, έχοντας μια ιδιαίτερη ευαισθησία για τη Δημιουργία του Θεού, συμβαδίζουν με τις αρχές της οικολογικής βιωσιμότητας. Οι καθημερινές πρακτικές της μοναστικής διαχείρισης ήταν - και εξακολουθούν να είναι - συνήθως αειφόρες, εξελιγμένες και καλά προσαρμοσμένες στις συνθήκες κάθε συγκεκριμένου τόπου στον οποίο βρίσκεται η Μονή[379]. Έτσι πολλά μοναστήρια έχουν στραφεί σε προσπάθειες διατήρησης αλλά και ενίσχυσης της βιοποικιλότητας των μοναστικών περιοχών[380], σε μεθόδους βιολογικών καλλιεργειών ή/και κτηνοτροφίας[381], στη χρήση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, στην μείωση και ορθή διαχείριση των απορριμμάτων, στη χρησιμοποίηση φυσικών ή οικοφιλικών υλικών για την κατασκευή ή τη συντήρηση των κτηριακών τους συγκροτημάτων κ. ά.

Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε αναλυτικά τον τρόπο διαμόρφωσης και τα χαρακτηριστικά του Ορθόδοξου μοναστικού φιλοπεριβαλλοντικού ήθους.

3.2 Το Ορθόδοξο μοναστικό «φιλοπεριβαλλοντικό» Ήθος

3.2.1 Γενικά

Αναφέρθηκε επανειλημμένα ότι η σύγχρονη οικολογική κρίση αποτελεί πρόβλημα ηθικό και πνευματικό. Ωστόσο, η Ορθόδοξη Παράδοση «ουδέποτε συστηματοποίησε μια ηθική διδασκαλία ως αυτόνομη περιοχή της Θεολογίας κατασκευάζοντας νομικά και

[379] Βλ. **J.-M. Mallarach**, **J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic lands as protected landscapes and community-conserved areas: an overview*, PARKS, Vol 22.1, 2016, p. 73

[380] Π.χ. ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στο Άγιον Όρος υλοποιούνται προγράμματα ενίσχυσης και διατήρησης των παλαιών δασών, Βλ. **I. Philippou - K. Kontos**, *The protected area of the peninsula of the Athos Holy Mountain*, στο **T. Papayannis & J.-M. Mallarach** (editors), *The Sacred Dimension of Protected Areas -Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative (Ouranoupolis 2007),* Ed: IUCN, Gland, Switzerland and the Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (Med-INA), Athens, Greece, pp. 107-125. Θαυμαστή θεωρείται η προσπάθεια των μοναχών της Μονής του Αγ. Αντωνίου στην έρημο της Αριζόνας των Η.Π.Α. που μέσα σε πολύ λίγα χρόνια μετέτρεψαν «την έρημο σε Παράδεισο» φυτεύοντας πάρα πολλά δέντρα και φυτά, Βλ. Ιστοσελίδα: https://www.stanthonysmonastery.org/ (τελ. ανάκτηση 05.03.2021).

[381] Π.χ. ενδεικτικά αναφέρουμε τις προσπάθειες των Μονών Χρυσοπηγής, Τοπλού, Αγ. Τριάδος, Αγκαράθου στην Κρήτη, Neamt, Secu, Agapia και Varatec στη Ρουμανία, Solan στη Γαλλία κ.ά.

ηθικολογικά πρότυπα για τον άνθρωπο»[382]. Γι' αυτό μιλάμε περισσότερο για Ορθόδοξο ήθος. Σύμφωνα με τον Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα: «Υπάρχει μια θεμελιώδης διαφορά μεταξύ ήθους και ηθικής, που επηρεάζει άμεσα το θέμα του περιβάλλοντος. Η ηθική έχει να κάνει με *αρχές* που τις έχουν επεξεργαστεί ενσυνείδητα ή ακόμη και λογικά και πιθανώς πνευματικά, ενώ το ήθος σχετίζεται κυρίως με *σύμβολα* που αναδύονται μέσω κοινών καθημερινών εμπειριών σε μια συγκεκριμένη κοινότητα. Τέτοια σύμβολα ενώνουν τη συγκεκριμένη κοινότητα σε μια βέβαιη κοινή στάση έναντι της ζωής και δίνουν έκφραση ή ακόμη και μορφή στον τρόπο ύπαρξης του ανθρώπου, στο πώς οι άνθρωποι υπάρχουν σε σχέση με οτιδήποτε υπάρχει. Υπό αυτή την έννοια, το ήθος είναι μια αυθόρμητη και όχι συνειδητή συμπεριφορά, είναι το θεμελιώδες ασυνείδητο υπόστρωμα όλου του πολιτισμού, κάτι που διδάσκεται όχι διανοητικά αλλά μέσω της αποδοχής μιας κοσμικής οπτικής, στην οποία ο άνθρωπος μεταφέρεται χωρίς πνευματική προσπάθεια από την ίδια στιγμή της γέννησής του»[383].

Ακριβώς αυτό το πράγμα συμβαίνει με το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, το οποίο σύμφωνα με τον Χρ. Γιανναρά «δεν είναι αντικειμενικό μέτρο για την αξιολόγηση του ατομικού χαρακτήρα, της ατομικής συμπεριφοράς, αλλά είναι η δυναμική ανταπόκριση της προσωπικής ελευθερίας στην υπαρκτική αλήθεια και γνησιότητα του ανθρώπου»[384]. Καλλιεργείται και ακολουθείται αβίαστα από τη στιγμή που κάποιος ελεύθερα επιλέγει και αποφασίζει να εισέλθει στον μοναστικό βίο. Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τα ειδικότερα χαρακτηριστικά του ήθους αυτού που οδηγεί τους/τις μοναχούς/μοναχές να αναπτύσσουν και να υιοθετούν αυτή τη φιλοπεριβαλλοντική στάση ζωής -τα οποία δρουν συμπληρωματικά σ' αυτά που προαναφέρθηκαν (ευχαριστιακό, λειτουργικό και ασκητικό)- μέσα από την παρουσίαση διάφορων πτυχών της μοναχικής ζωής.

[382] **Σ. Γιαγκάζογλου**, *Το ήθος του προσώπου – Εκκλησιολογική θεώρηση της ύπαρξης*, στην Ιστοσελίδα: http://users.sch.gr/polstrantz/ithos.doc (τελ. ανάκτηση 15.05.2021)
[383] Βλ. **John Metr.**, *Towards an Environmental Ethic*, in **N. Ascherson, A. Marshall** (Eds.), *The Adriatic Sea - A sea at risk, a unity of purpose*, Ed. Religion, Science and the Environment, Athens 2003, p. 93
[384] **Χ. Γιανναρά**, *Η ελευθερία του ήθους*, εκδ. Ίκαρος, Γ΄ έκδοση, 2002, σ. 13

3.2.2 Ο σκοπός και οι προϋποθέσεις της μοναχικής ζωής

Ο μοναχισμός είναι μια κλήση Ευαγγελική προς την τελειότητα[385]. Σκοπός και στόχος της μοναχικής ζωής είναι η ολοκληρωτική αφιέρωση του ανθρώπου στο Θεό, δηλαδή η αδιάλειπτη επιζήτηση και ο ερωτικός πόθος της ένωσης με το Θεό[386] και πορεία προς τη θέωση. Ο μοναχικός βίος, επίσης, χαρακτηρίζεται αγγελικός[387] και στοχεύει στην αυθεντική βίωση του Ευαγγελίου[388], στην ανόρθωση του αμαυρωμένου «κατ' εικόνα»[389], στη μία και μόνη ζωή, - τη φιλόθεο τελείωση[390] και τη σωτηρία της ψυχής[391], τα οποία μπορούν να επιτευχθούν με την απέκδυση του «παλαιού ανθρώπου», μέσω «της υποταγής, της προσευχής, της μελέτης, της μετάνοιας, της εξομολόγησης, της εγκράτειας, του κόπου, του πένθους, και των δακρύων»[392]. Ο μοναχισμός θεωρείται η πεμπτουσία του Χριστιανισμού, η δυναμικότερη, πληρέστερη και συνεπέστερη αυτοέκφρασή του[393], ως η

---

[385] «εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι», Ματθ. 19, 21

[386] Ο Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως σημειώνει: «τὸ πολίτευμα τοῦ μοναχοῦ ἐστίν ἀδειάλειπτος ἐπιζήτησις τοῦ Προσώπου τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπιποθία Αὐτοῦ καὶ ἔρως σφοδρός πρὸς Αὐτόν καὶ πρὸς Τοῦτον ἀεί σπεύδει», **Τ. Ματθαιάκη**, *Ο Όσιος Νεκτάριος Κεφαλάς Μητροπολίτης Πενταπόλεως 1846-1920*, Αθήναι 1955, σ. 44

[387] «Τῶν μοναζόντων καὶ ἀειπαρθένων ὁ βίος, ὑπερβαίνων τὴν τῶν ἀνθρώπων πολιτείαν, ἀγγελικός τυγχάνων», Θεόδωρος Θηβαῖος, Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Α΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2003, σ. 28

[388] Βλ. **Π. Ιωάννου**, *Μοναχισμός – η αυθεντική βίωση του Ευαγγελίου*, στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας»* – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14.9.2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 123-132

[389] Όπως τονίζει για τη μοναχική πολιτεία σε επιστολή του ο Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως, καλλιτεχνεί την εικόνα του ανθρώπου προσδίδοντάς της το αρχέτυπο κάλλος της δημιουργίας, οδηγεί τον άνθρωπο στη μακαριότητα, τον κάνει ουρανοβάμονα, τον συνάπτει με τους αγγέλους και έτσι καθίσταται θεοειδής. «…καλλιτεχνεῖ τὴν εἰκόνα καὶ προσδίδει αυτῇ τὸ ἀρχέτυπον κάλλος, αὕτη εἰς μακαριότητα ἄγει … αὕτη ουρανοβάμονα τὸν ἄνθρωπον καθιστᾶ … αὕτη τοῖς ἀγγέλοις συνάπτει, αὕτη θεοείκελον τὸν ἄνθρωπον ἐμφαίνει, αὕτη πρὸς τὸ θεῖον ἀνάγει, αὕτη τὸ θεῖον προσοικειοῦται», Βλ. **Τ. Ματθαιάκη Αρχιμ.**, *Ο Όσιος Νεκτάριος Κεφαλάς Μητροπολίτης Πενταπόλεως 1846-1920*, Αθήναι 1955, σ. 261

[390] Η κλήση των μοναχών «αποβλέπει στη μία και μόνη ζωή, γιατί είναι εραστές "τῆς ἀμέριστου καὶ ἐνιαίας ζωῆς, τῆς ἑνοποίησης αυτῶν, ἐν ταῖς τῶν διαιρετῶν ἱεραῖς συμπτύξεσιν, εἰς θεοειδῆ μονάδα καὶ φιλόθεον τελείωσιν". Η μοναχική πολιτεία καταξιώνεται ως "φιλοσοφία", "ἐν επιστήμῃ τῶν ἑνοποιῶν ἐντολῶν ἐνεργούμενη", γιατί είναι υπέρβαση και αποταγή "τῶν μεριστῶν ζωῶν καὶ φαντασιῶν". Εδώ η μοναχική ζωή προβάλλεται ως άρση της πολλαπλότητας και διαχύσεως, την οποία εισήγαγε η αμαρτία και την οποία εκτρέφει το φρόνημα του κόσμου», Βλ. **Κ. Σκουτέρη**, *Ο μοναχικός βίος αυθεντική πραγμάτωση του ορθοδόξου ήθους*, Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου (18-20 Απριλίου 1990), έκδοση Ι. Μ. Μεταμορφώσεως – Μεγάλου Μετεώρου, Άγια Μετέωρα 1990, σ. 177

[391] «Ὁ ἀσκητικός βίος ἕνα σκοπόν ἔχει τήν τῆς ψυχῆς σωτηρίαν», **Μ. Βασιλείου**, *Λόγος Ασκητικός*, P.G. 31, 881. Ωστόσο όπως έχει εύστοχα επισημανθεί, η σωτηρία σύμφωνα με τον ευαγγελικό λόγο συνίσταται σε δύο αιτήματα: την αγάπη προς το Θεό και την αγάπη στον συνάνθρωπο, «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. (Ματθ. 22, 37-38)

[392] Βλ. **Α. Ρωμαίου**, *Σκέψεις για τον Ελλαδικό μοναχισμό*, περ. Σύναξη, Τ. 35, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1990, σ. 29

[393] Βλ. **Χ. Κρικώνη**, *Ο Ορθόδοξος Μοναχισμός*, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2010, σ. 52

συνέχεια της ζωής της Εκκλησίας[394], ως μια διαρκής αναζήτηση της Βασιλείας του Θεού, αλλά και φανέρωση της Βασιλείας αυτής στον κόσμο[395].

Για να ακολουθήσει κάποιος τη μοναχική ζωή, θεωρείται αναγκαίο να έχει μια τέτοια διάθεση-κλίση και ταυτόχρονα να αισθανθεί μια κλήση από το Θεό. Αυτοί που επιλέγουν τη μοναστική οδό προς τη θέωση θα πρέπει να διακρίνονται σύμφωνα με τον Αρχιμ. Αιμιλιανό Σιμωνοπετρίτη από στοιχεία όπως: μεγάλη αγάπη προς το Θεό, πόθο για την προσωπική τελείωση και τη Βασιλεία του Θεού, μετάνοια ως πόθο και ανάγκη ψυχής. Επίσης τάση μονώσεως, ησυχίας και ξενιτείας, αλλά και μαρτυρικό φρόνημα δηλαδή διάθεση να υποφέρουν, να πάσχουν και να θυσιάζονται από αγάπη προς το Θεό, αφού «στον μοναχισμό πηγαίνει κανείς να γίνει μάρτυς διά πολλών μόχθων και πόνων και δακρύων και υπομονής»[396].

3.2.3 Η «αποταγή» του κόσμου και η ησυχία

Απαραίτητο, προκειμένου να εισέλθει κάποιος στον μοναχικό βίο και να αγωνιστεί για την πλήρη εφαρμογή των εντολών του Θεού, είναι να αναχωρήσει από τα εγκόσμια και να εγκαταβιώσει στο μοναστήρι[397]. Η αναχώρηση και η απομάκρυνση από τον σάλο των κοσμικών υποθέσεων, ευνοεί την απαλλαγή από τις πολλές βιοτικές μέριμνες, εμπνέει τη σταθερή αφοσίωση στις εντολές του Χριστού και επιτρέπει στον/στην μοναχό/ή να αφοσιωθεί στη μνήμη του Θεού και στην προσευχή τόσο αναπόσπαστα, όσο είναι δυνατό επί της γης και έτσι να στραφεί εξ ολοκλήρου προς το ιδεώδες της αγγελικής ζωής[398].

---

[394] Σύμφωνα με τον μοναχό Θεόκλητο Διονυσιάτη «ὁ μοναχισμός εἶναι αὐτή ἡ Ἐκκλησία, ἐπιδιώκων μὲ συνέπειαν τοὺς σκοπούς αὐτῆς, οἵτινες συνίστανται εἰς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Εὐαγγελίου ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τήν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς», **Θεοκλήτου μ**., *Αθωνικά Άνθη*, Εκδ. Αστήρ, Αθήναι 1962, σ. 16

[395] **Π. Ιωάννου**, *Μοναχισμός – η αυθεντική βίωση του Ευαγγελίου*, σ. 124

[396] Βλ. **Α. Βαφείδη,** *Το Μαρτύριον ως αφετηριακόν στοιχείον εις τον Ορθόδοξον Μοναχισμόν*, Εκδ. Σήμαντρο, σσ. 10-12

[397] Η πορεία του μοναχού προς την ένωση με το Θεό προϋποθέτει την απομάκρυνση από τον κόσμο, τους συγγενείς και τα περιουσιακά στοιχεία. Σύμφωνα με τον Μ. Βασίλειο με την απομάκρυνση από τον κόσμο ο μοναχός απαρνείται τον διάβολο, τα πάθη της σάρκας και τις συνήθειες της κοσμικής ζωής που είναι πολέμιες στην ακριβή τήρηση των ευαγγελικών εντολών. Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Γ΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2011, σ. 233. Συμπληρώνει ο Όσιος Ιωάννης ο Σιναΐτης ότι αναχώρηση από τον κόσμο σημαίνει να μισήσεις με τη θέλησή σου πράγματα επαινετά και να αρνηθείς τη φύση, για να επιτύχεις τα υπέρ φύσιν. Βλ. **Ιωάννου Σιναΐτου**, *Κλίμαξ*, Εκδ. Ι. Μ. Παρακλήτου, σ. 39

[398] Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Α΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2003, σ. 423

Ωστόσο η αναχώρηση και η φυγή του μοναχού από τον κόσμο δεν σημαίνει αποστροφή και περιφρόνηση των ανθρώπων που ζουν στον κόσμο ούτε έχει στόχο την άρνηση της κοινωνικής ζωής, αλλά την υπαγωγή της στην κοινωνία με το Θεό[399]. Σημαίνει την απομάκρυνση από τις εξαρτήσεις που δημιουργεί ο κόσμος -το κοσμικό φρόνημα[400], την αποποίηση των αγαθών του κόσμου και την εγκατάλειψη των ανθρώπινων δικαιωμάτων πάνω σ' αυτά και όπως τονίζει ο Κάλλιστος Ware «επιθυμία συμβολής στην ανάπλαση του κόσμου»[401].

Απομακρυνόμενος ο μοναχός από τον κόσμο επιζητεί την ησυχία. Πρόκειται για ησυχία η οποία, σύμφωνα με τον Α. Κεσελόπουλο «δεν σημαίνει αδράνεια ή απραξία, πλαδαρότητα ή ακινησία, μοιρολατρία ή αδιαφορία, αλλά εγρήγορση και αφύπνιση, προσήλωση στο Θεό και ενεργοποίηση στο επίπεδο της πνευματικής ζωής. Γι' αυτό και πρωτίστως η ησυχία θεωρείται κατάσταση εσωτερική και ουσιαστική και όχι εξωτερική και τυπική. Η εξωτερική ησυχία είναι απαραίτητη προϋπόθεση και αναζητείται για την ευκολότερη και τελειότερη πραγματοποίηση της εσωτερικής. Αποτελεί το κατάλληλο κλίμα, μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η εσωτερική ανασύνταξη και ο ορθός επαναπροσανατολισμός του ανθρώπου»[402]. Όταν ο μοναχός αποσύρεται σε τόπους εξωτερικής ησυχίας κατορθώνει εκεί να «εἰσέρχεται εἰς τὸ ταμιεῖον του»[403] και να επισκέπτεται τον εαυτό του. Έτσι όχι μόνο τον γνωρίζει καλύτερα-συνειδητοποιώντας τις αδυναμίες και τα πάθη του προκειμένου να τα πολεμήσει-, αλλά αποκτά τη δυνατότητα της ακατάπαυστης λατρείας του Θεού και της αδιάλειπτης προσευχής. Η ησυχία και η σιωπή του μοναχού επομένως, είναι καρπός έντονης σπουδής και κοινωνίας με το Θεό

---

[399] **Α. Κεσελόπουλου**, *Ο ησυχαστικός και κοινοτικός χαρακτήρας του αγιορείτικου μοναχισμού*, στο **Μ. Παρχαρίδου– Μ. Φουντούλη** (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη Τόμος Α'*, Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 326

[400] Όπως σημειώνει ο Κ. Μπελέζος: «Ο χριστιανός ασκητής δεν φεύγει από τον κόσμο, αλλά από την εξάρτησή του απ' αυτόν, ως επιθυμία, ως φόβο, ως άκαιρη ηδονή. Η συγκεκριμένη φυγή δίνει στον πρώτο την ευκαιρία να αισθανθεί ότι τον βέβηλο κόσμο που οφείλει να αποχωρισθεί τον φέρει μέσα του, σ' όποια έρημο κι αν κρυφτεί. Ότι δεν είναι ο κόσμος τούτος, ο καλώς λίαν δημιουργηθείς, απειλή, αλλά το φρόνημα το κοσμικό, η εμπαθής σχέση με αυτόν, σχέση η οποία δεν αναφέρεται μετ' ευχαριστίας στο Θεό, τον Παντοκράτορα και κοσμοποιό, αλλ' αυτοακυρώνεται εγκλωβισμένη στο ίδιον αποκλειστικά, εγώ», **Κ. Μπελέζου**, *Παγκοσμιοποίηση και καινή κτίση*, στο *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, 38 (2003), σ. 505

[401] Βλ. **Κ. Γουέαρ,** *Η μοναστική ζωή ως μυστήριο αγάπης,* στο **Μωυσή μ.**, **Κ. Γουέαρ**, **Π. Ευδοκίμωφ**, **Ο. Κλεμάν**, **Σ. Φωτίου**,*Ορθόδοξος Μοναχισμός*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σ. 30

[402] **Α. Κεσελόπουλου**, *Ο ησυχαστικός και κοινοτικός χαρακτήρας του αγιορείτικου μοναχισμού*, στο **Παρχαρίδου Μ. – Φουντούλης Μ.** (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη Τόμος Α'*, Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 325

[403] Ματθ. 6, 6

Λόγο. Αποβαίνει, έτσι, όχι μόνο τρόπος ομιλίας αλλά και τρόπος δράσεως και τελικά τρόπος υπάρξεως[404]. Για τον λόγο αυτό το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος χαρακτηρίζεται *ησυχαστικό*.

3.2.4 Η είσοδος στη μοναχική ζωή, το μοναχικό σχήμα και οι μοναστικές υποσχέσεις

Προκειμένου να εισέλθει κάποιος στη μοναχική ζωή, κατ' αρχάς πρέπει να βρίσκεται σε κατάλληλη ηλικία[405], να το επιθυμεί και να το έχει επιλέξει ελεύθερα και αβίαστα, αφού έχει προηγηθεί περίοδος δοκιμασίας -συνήθως εντός της Μονής- για ικανό χρόνο[406]. Μετά τη δοκιμασία, η μοναχική ιδιότητα καθιερώνεται μέσω της ιερολογίας της «Ακολουθίας του Μοναχικού Σχήματος» που τελείται στο Καθολικό της Μονής.

3.2.4.1 Η τελετή της «κουράς» και το μοναχικό σχήμα

Κατά την Ακολουθία του Μοναχικού Σχήματος ή αλλιώς της «κουράς», ο υποψήφιος μοναχός, ανυπόδητος, προσέρχεται ενώπιον του ιερού θυσιαστηρίου και δηλώνει τον πόθο του να λάβει το «ἀγγελικόν σχῆμα»[407]. Στη συνέχεια καλείται να υποσχεθεί την ισόβια παραμονή στο μοναστήρι, τη διαφύλαξη της παρθενίας, της υπακοής και της ακτημοσύνης. Ακολουθούν η «Κατήχησις» -που περιγράφει τις δυσκολίες του μοναχικού βίου, ευχές προς τον Κύριο να δεχθεί την ομολογία του δούλου Του και η πρόσκληση ελεύθερα να προσέλθει για να λάβει το μοναχικό σχήμα[408].

---

[404] Βλ. ό. π., σ. 325

[405] «Στην Ελλάδα, σύμφωνα με το ισχύον δίκαιο (Αστικός Κώδικας, ν. 1329/1983), δικαιοπρακτική ικανότητα έχει εκείνος, ο οποίος συμπληρώνει το 18^{ο} έτος της ηλικίας του. Υπολογίζοντας ότι χρειάζονται τουλάχιστον τρία χρόνια δοκιμασίας για να καρεί κανείς μοναχός, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι κάποιος μπορεί να καρεί μοναχός συμπληρώνοντας το 21ο έτος της ηλικίας του. Στο Άγιο Όρος, σύμφωνα με το άρθρο 93 του Καταστατικού Χάρτη, ως χρόνος τελέσεως της μοναχικής κουράς ορίζεται το 18^{ο} συμπληρωμένο», **Σ. Λώλη**, *Το μοναχικό σχήμα και οι κανονικές συνέπειες πρόσκτησής του*, (Μεταπτυχιακή εργασία τμ. Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας ΑΠΘ), στην Ιστοσελίδα: http://ikee.lib.auth.gr/record/127193/files/GRI-2011-7227.pdf (τελ. ανάκτηση 20.05.2021), σσ. 11-12

[406] «Προσέρχεται ὁ μονάσαι βουλόμενος **ἑκουσίως**, καὶ δοὺς λόγον τῆς κατά Θεὸν ζωῆς, **δοκιμάζεται** ἐν ὡρισμένῳ καιρῷ καὶ πίστην δοὺς ἀπό τῆς αὐτοῦ βιοτῆς, καὶ τὴν τελείωσιν τοῦ σχήματος ἐκζητήσας, **ἵνα μὴ δόξῃ βιασθείς ἤ ἀναγκασθείς**, προσάγεται τῷ ναῷ», **Συμεών Θεσσαλονίκης**, *Περί μοναχικής τελειώσεως*, P.G. 155, 489D. Ο χρόνος της δοκιμασίας κανονικά πρέπει να είναι τουλάχιστον τριετής και κάτω από τη υπακοή πνευματικού πατέρα, ώστε ο/η δόκιμος/η να λαμβάνει σαφή πείρα της μοναχικής ζωής.

[407] «Τὸ σχῆμα τῶν μοναχῶν καὶ ἀγγελικόν ἐστι καὶ καλεῖται, ὡς τὴν ἐκείνων μιμούμενον καὶ ἐπαγγελόμενον ἀγνείαν, ἀκτησίαν, ὕμνους, προσευχάς, ὑπακοήν τε καὶ καθαρότητα», **Συμεών Θεσσαλονίκης**, *Κεφ. ΝΒ΄*, P.G. 155, 197A

[408] Βλ. *Ακολουθία του Μικρού Σχήματος*, στο *Ευχολόγιον το Μέγα*, Εκδ. Αστέρος, Αθήναι 1986, σσ. 190-199

Ο τελετουργός κατόπιν, κείρει σταυροειδώς τις τρίχες της κεφαλής[409] - πράξη που δηλώνει την πλήρη απομάκρυνση και τη νέκρωσή του για τον κόσμο, ενώ συγχρόνως αποτελεί μια θυσία προς το Θεό- δίνοντας νέο όνομα στον νέο μοναχό[410]. Κατόπιν ο νέος μοναχός απεκδύεται τα κοσμικά ενδύματα και ενδύεται τα μοναχικά[411]. Λαμβάνει ακολούθως έναν ξύλινο σταυρό, για να έχει τη συναίσθηση ότι σταυρώνεται και νεκρώνεται για τον κόσμο[412] και η πορεία του από εδώ και στο εξής θα είναι σταυρική[413].

---

[409] «...Κείρεται σταυροειδῶς τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς εἰς τὸ ὄνομα τῆς Τριάδος˙ διὰ μὲν τῆς Τριάδος τελούμενος, διὰ δὲ τοῦ Σταυροῦ τὴν νέκρωσιν τοῦ κόσμου δηλῶν, καὶ σφραγιζόμενος τῷ ὑπέρ ἡμῶν σταυρωθέντι˙ διὰ δὲ τῆς ἀφαιρέσεως, καὶ κουρᾶς τῶν τριχῶν ἀπαρχὴν ἐκ τοῦ σώματος ὡς θυσίαν προσφέρων τῷ Κυρίῳ˙ ὅτι ὅλος προσάγεται, καὶ αφιεροῦται Χριστῷ, καὶ ὡς τὰ περιττὰ πάντα καὶ τὰ τοῦ κόσμου ἀποτιθέμενος», **Συμεών Θεσσαλονίκης**, *Τι η των τριχών σημαίνει κουρά*, P.G. 155, 493C

[410] Στη μοναχική καθιέρωση, η οποία θεωρείται δεύτερο βάπτισμα (μετανοίας), αλλάζει όνομα ο νέος μοναχός, το οποίο και επιλέγει ο πνευματικός του πατέρας -συνήθως το όνομα κάποιου Οσίου μοναχού- ώστε να παρακινείται αυτός που το φέρει να τον μιμηθεί και να τον έχει ως προστάτη και οδηγό του. Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Α΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2003, σ. 459. Το νέο όνομα είναι επίσης δηλωτικό της αλλαγής του φρονήματος που πρέπει να επέλθει στον νέο μοναχό. Πρβλ. **Μωυσέως μ.**, Η κοινωνία της ερήμου και η ερημία των πόλεων, Εκδ. Τήνος, 1987, σ.84

[411] Αυτό συμβολίζει αρχικά την απέκδυση του κόσμου, της αλαζονείας και της έπαρσης και την ένδυση με την πτωχεία του Χριστού. Βλ. ό. π., σ. 447. Τα μοναχικά ενδύματα είναι κοινά και για τους μοναχούς και για τις μοναχές και τα αποτελούν: **α)** το **Ιμάτιον, εσώρρασο ή ζωστικό**: είδος χιτώνα που δηλώνει τον χιτώνα της αγαλλιάσεως και τη θεία δικαιοσύνη, την οποία ενδύεται ο μοναχός, αντί των δερμάτινων χιτώνων και της γυμνώσεως του Αδάμ **β)** Η **Ζώνη**: για τη νέκρωση του σώματος και την ανακαίνιση του πνεύματος. Η ζώνη ούσα δερμάτινη έσφιγγε τη μέση, όπου είναι τα νεφρά και το επιθυμητικό, δηλώνοντας τη νέκρωση των σαρκικών επιθυμιών **γ)** Το **Παλλίον, επανώρρασο ή περιβόλαιο**: ο αρραβώνας του μοναχικού σχήματος και η στολή της αφθαρσίας και σεμνότητος **δ)** Τα **Σανδάλια**: δηλώνουν την οδό του Ευαγγελίου της ειρήνης που καλείται να βαδίζει ο μοναχός **ε)** Ο **Μανδύας**: το μοναχικό τελικό περίβλημα. Το άπλωμα του μανδύα δηλώνει το «πτερωτικόν» των αγγέλων, κατά τον Κύριλλο Ιεροσολύμων, επειδή το σχήμα των μοναχών καλείται αγγελικόν. Ο μοναχός βρίσκεται τυλιγμένος μέσα στο μανδύα σαν να είναι μέσα σε τάφο, κατά τον Συμεών Θεσσαλονίκης. Οι τέσσερις γωνίες του μανδύα δηλώνουν τις τέσσερις γενικές αρετές, φρόνηση, σωφροσύνη, δικαιοσύνη και ανδρεία. Είναι μάλιστα χωρίς μανίκια και χέρια, γιατί δηλώνει ότι ο μοναχός δεν πρέπει να σηκώνει χέρι σε κανέναν **στ)** Το **Κουκούλιον**: σαν περικεφαλαία ελπίδος και επισκίαση της θείας χάριτος, όπως φορούν και τα νήπια **ζ)** Ο **Ανάλαβος, αναβολεύς ή πολυσταύριον** σήμα αναλήψεως του σταυρού του Κυρίου και επακριβούς τηρήσεως του λόγου αυτού: «Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔρχεσθαι, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρόν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν καὶ ἀκολουθείτω μοι». Βλ. **Σ. Λώλη**, *Το μοναχικό σχήμα και οι κανονικές συνέπειες πρόσκτησής του*, (Μεταπτυχιακή εργασία στο Τμ. Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας ΑΠΘ), στην Ιστοσελίδα: http://ikee.lib.auth.gr/record/127193/files/GRI-2011-7227.pdf (τελ. ανάκτηση 20.05.2021), σσ. 28-29

[412] «Γίνωσκε οὖν ἀπό τῆς παρούσης ἡμέρας σταυροῦσθαι καὶ νεκροῦσθαι τῷ κόσμῳ», Βλ. Ακολουθία του Μεγάλου Σχήματος, *Ευχολόγιον το Μέγα*, σ. 208

[413] Γράφει ο Άγ. Συμεών Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης: «Αἴρειν ἐπ΄ ὤμων Χριστοῦ τὸν σταυρόν, καὶ τούτῳ ἀκολουθεῖν κατ΄ ἴχνος, καὶ ὑπήκοον εἶναι, καὶ ἀρνήσασθαι πάντα, καὶ μὴ ποιεῖν οἰκεῖον θέλημα»(P.G., 155, 489C). Οι μοναχοί υπόσχονται και αγωνίζονται να ακολουθήσουν το «Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι» (Μάρκ. 8, 34). Η πορεία απεκδύσεως του παλιού ανθρώπου είναι πραγματικά σταυρική και δύσκολη. Έτσι μια προσφιλής στους μοναχούς ζωγραφική παράσταση είναι αυτή του «εσταυρωμένου μοναχού», η οποία φέρει την επιγραφή: «ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται κἀγὼ τῷ κόσμῳ» (Γαλ. 6, 14). Φαίνεται ο σταυρωμένος μοναχός να αγωνίζεται ενάντια στα πάθη της οργής, της φιλαργυρίας, της υπερηφάνειας, του φθόνου, της γαστριμαργίας, της αμέλειας, της πορνείας, της λύπης και της κενοδοξίας, τα οποία επηρεάζουν τις σχέσεις του με τον συνάνθρωπο και τον κόσμο. Στην ασκητική αρετολογία αναφέρονται αυτοί οι οκτώ «θανάσιμοι

Του δίνεται επίσης και λαμπάδα αναμμένη, δείγμα του φωτισμού που έλαβε, αλλά και υπενθύμιση ότι οφείλει να πολιτεύεται με φωτεινό και καθαρό τρόπο[414]. Σε ομιλία του ο Οικ. Πατριάρχης Βαρθολομαίος ανέφερε: «Με την ολοκλήρωση της ακολουθίας της κουράς το νέο μέλος της μοναστικής αδελφότητας στέκεται ενώπιον ολόκληρης της κοινότητας φέροντας τρία απλά αντικείμενα: έναν σταυρό, ένα κερί και ένα κομποσκοίνι. Τα πρώτα - ο σταυρός και το κερί- αποτελούν μια ισχυρή υπενθύμιση του οικολογικού διορθωτικού ήθους που προσφέρει ο μοναστικός τρόπος ζωής. Ο μοναχός και η μοναχή, εκπρόσωποι όλων των χριστιανών πιστών και όλου του κόσμου, αποτελούν μια εικόνα του πνεύματος της ασκητικότητας και της αυτοσυγκράτησης, αλλά και ενός φωτός που φωτίζει και προστατεύει τον κόσμο από κάθε μορφής πνευματικό σκοτάδι. Το κομποσκοίνι είναι σύμβολο της συνεχιζόμενης πάλης και επιθυμίας που εκφράζεται μέσω της προσευχής για την προστασία του κόσμου μας»[415].

3.2.4.2 Οι τρεις μοναχικές υποσχέσεις: Παρθενία, Ακτημοσύνη και Υπακοή

Οι τρεις μοναχικές υποσχέσεις αποτελούν εκείνες τις τρεις αρετές, για τις οποίες υπόσχεται να αγωνίζεται σε όλη τη ζωή του ο μοναχός και έχουν μεγάλη σημασία, αφού καταπολεμούν αντίστοιχα τα τρία μεγάλα πάθη που βασανίζουν τον άνθρωπο: τη φιληδονία, τη φιλαργυρία και τη φιλοδοξία[416].

Η άσκηση της *Παρθενίας* συναντάται αρχικά στην Καινή Διαθήκη[417]. Ακολουθώντας την «ἐν παρθενίᾳ» ζωή του Κυρίου, οι μοναχοί υπόσχονται κατά την κουρά τους να ζουν με τον ίδιο τρόπο[418]. Η αληθινή παρθενία δεν περιορίζεται στην αποχή από

λογισμοί», που αποτελούν απειλή για την ηθική ακεραιότητα κάθε μοναχού. Βλ. **Χ. Κρικώνη**, *Ο Ορθόδοξος Μοναχισμός*, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2010, σ. 32

[414] «Εἶτα καὶ λαμπάδα ὁ ἱερεύς δίδωσιν, εἰς δεῖγμα οὗπερ εἴληφε φωτισμοῦ, καὶ ὡς ὀφείλοντι καθαρῶς πολιτεύεσθαι», **Συμεών Θεσσαλονίκης**, P.G. 155, 501C

[415] **Bartholomew Patr**., *The Ascetic Corrective*, Lecture at the Ustein Monastery in Norway, 23.06.2003, στην Ιστοσελίδα: https://www.johnsanidopoulos.com/2017/02/the-ascetic-corrective-patriarch.html (τελ. ανάκτηση 15.09.2022)

[416] «Ο μοναχός αγωνιζόμενος ενάντια στη φιλαυτία, τη φιλοϋλία, τη φιληδονία (που αποτελούν εμπαθείς εσωτερικές καταστάσεις) προσπαθεί να μεταμορφώσει τον εαυτό του, να αναγεννηθεί και να ζήσει ως συγγενής του Θεού», Βλ. **Νικολάου μητρ. Μεσογαίας**, *Από το καθ' ημέραν στο καθ' ομοίωσιν*, Εκδ. Εν πλω, Αθήνα 2008, σ. 46

[417] Βλ. «Ματθ 19, 10 - 12 και Α' Κορινθ. 7, 7 και 25 - 38

[418] Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Β΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2004, σ. 558

τις σαρκικές ηδονές, αλλά έχει ευρύτερες διαστάσεις[419]. Όπως σημειώνει ο Αρχιμ. Γεώργιος Καψάνης: παρθενία σημαίνει «τήρηση της ψυχής και του σώματος από κάθε τι που είναι αντίθετο με το θέλημα του Θεού, μέχρι και ψιλού λογισμού. … είναι αγάπη και έρως του Θεού και μάλιστα μόνον του Θεού, που δεν επιτρέπει στον παρθενεύοντα να προσφέρει το σώμα του ή την ψυχή του αλλού και να εμπλακεί σε σχέσεις και μέριμνες που θα εμποδίσουν την αέναο μνήμη και ένωση με τον αγαπημένο Κύριο»[420]. Και ο Άγ. Γρηγόριος ο Παλαμάς την ορίζει ως γνώμη που δεν συνδυάζεται με καμία κακία[421]. Είναι ο αγώνας για τη διαφύλαξη της ιερότητας του σώματος και την ακεραιότητα του πνεύματος. Η άσκηση της παρθενίας οδηγεί στη συνειδητοποίηση της ιερότητας της ανθρώπινης ύπαρξης, αλλά και κάθε άλλης ύπαρξης, έννοιας ενισχυτικής στην ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης και ήθους.

Η προτροπή για *Ακτημοσύνη* συναντάται επίσης στην Καινή Διαθήκη[422]. Σύμφωνα με τον αββά Υπερέχιο η ακτημοσύνη θεωρείται θησαυρός, ο οποίος στρέφει τον μοναχό ενάντια στην απληστία[423]. Αλλά και «ἀληθὴς μοναχὸς ἐστίν, ὁ μηδέν ἔχων ἐν τῶ παρόντι βίω, εἰ μὴ τὸν Ἰησοῦν μόνον». Ο μοναχός Μωυσής τονίζει ότι η ακτημοσύνη οδηγεί τον μοναχό στην απελευθέρωση από την καταδυνάστευση της ύλης, δηλαδή την αληθινή ελευθερία, αφού τον οδηγεί στο να απορρίπτει κάθε τι περιττό[424]. Η ακτημοσύνη δεν είναι απλώς μια κοινωνική ή ιδεολογική επιλογή του μοναχισμού υπέρ των πτωχών, αλλά πρωτίστως ένας εσωτερικός αγώνας για την κατάκτηση της εν Χριστώ τελειότητας. Προτάσσεται δι' αυτής η κοινοτική και όχι η ατομική ιδιοκτησία, αφού η ιδιοκτησία και η μέριμνα για τη διατήρηση και αύξηση των επιγείων αγαθών, κρατούν τον μοναχό δέσμιο του κοσμικού φρονήματος και δεν του επιτρέπουν να αφοσιωθεί πλήρως στην

---

[419] Βλ. ό. π., σ. 562

[420] **Γ. Καψάνη,** *Ορθόδοξος Μοναχισμός και Άγιον Όρος*, Εκδ. Ι. Μ. Οσ. Γρηγορίου, Άγιον Όρος 1983

[421] «…γνώμην ἀσυνδύαστον πρὸς πᾶσαν κακίαν», **Γρηγορίου Παλαμά**, *Εις τον Ιωάννην Ευαγγελιστήν*, ομιλ. ΜΔ', Ε.Π.Ε. 11, σ. 48

[422] Βλ. Ματθ. 19, 16 – 24, Μρκ. 10, 17-21 και Λκ. 18, 18-25

[423] «Ο θησαυρός του μοναχού είναι να μη θέλει τίποτα το υλικό δικό του. Θησαύρισε αδελφέ θησαυρούς στον ουρανό γιατί οι αιώνες της ανάπαυσης δεν έχουν τέλος», Βλ. **Β. Πέντζα**, (επιμ.), *Είπε γέρων-Το Γεροντικόν σε νεοελληνική απόδοση*, Εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1999, σ. 271

[424] Ζώντας, λοιπόν, μόνο με ό,τι του είναι πραγματικά απαραίτητο, μένει αδέσμευτος και απερίσπαστος, γλυτώνει από την αγωνία και το άγχος της συνεχούς αποκτήσεως νέων πραγμάτων, τα οποία στο τέλος δεν δίνουν την προσδοκώμενη άνεση. Βλ. **Μωυσέως μ.**, *Η κοινωνία της ερήμου και η ερημία των πόλεων*, Εκδ. Τήνος, Αθήνα 1987, σ. 105, Πρβλ. **Π. Υφαντή**, *Μάχη καταλλαγής- Άνθρωπος, συνάνθρωπος, θεάνθρωπος στις αρένες της θέωσης*, Εκδ. Αρμός, Αθήναι 2018, σ. 53

καλλιέργεια των αρετών και στην υπηρεσία του Θεού και του συνανθρώπου[425]. Η άσκηση της ακτημοσύνης, λοιπόν, απομακρύνει το πάθος της φιλαργυρίας και καλλιεργεί μια κατ' εξοχήν αντικαταναλωτική συμπεριφορά, αφού στέκεται ενάντια στην προσκόλληση στα υλικά αγαθά, την απληστία, τη νοοτροπία της μεγιστοποίησης του κέρδους και της υπερεκμετάλλευσης των φυσικών πόρων.

Η *Υπακοή* ασκείται στην προοπτική να απαλλαγεί ο μοναχός από τον εγωισμό -το «ἴδιον θέλημα» και τη φιλοδοξία. Άλλωστε η κύρια αιτία της πτώσεως του ανθρώπου ήταν η επιλογή της εγωιστικής αυτονόμησης και παρακοής του θελήματος του Θεού. Μέσω της υπακοής του ενσαρκωμένου και εσταυρωμένου Λόγου[426], δικαιώθηκε όλο το ανθρώπινο γένος[427]. Ο Γέρων Γαβριήλ Διονυσιάτης τονίζει ότι «οι μοναχοί και οι μοναχές έχοντας αυταπάρνηση, εγκαταλείπουν τα πάντα οικειοθελώς και αβιάστως και θέτουν τους εαυτούς τους σε υποταγή αυστηρότατων κανόνων, χάριν της θείας αγάπης, της αρετής και της φιλανθρωπίας[428]». Η υπακοή λοιπόν αποτελεί προσωπική επιλογή, ώστε να οδηγεί στην πραγματική ελευθερία[429] αφού ο μοναχός απαλλάσσεται από επίγειες φροντίδες, ατομικές επιδιώξεις και θελήματα. Επίσης ο πόλεμος κατά του ιδίου θελήματος έρχεται σε αντιδιαστολή με την τάση που έχει ο άνθρωπος να κυριαρχεί στον εξωτερικό κόσμο, προκειμένου να τον χρησιμοποιεί για την προσωπική του ικανοποίηση. Με την υπακοή ο/η μοναχός/ή οδηγείται στο να μην κάνει κέντρο της κτίσης τον εαυτό του, αλλά να ειρηνεύει εσωτερικά και να κατευθύνεται προς μια αρμονική σχέση με κάθε συνάνθρωπο,

---

[425] Βλ. ό. π., σ. 69

[426] «ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν γενόμενος **ὑπήκοος** μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ», (Φιλιπ. 2, 8)

[427] «ὥσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτω καὶ διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολλοί», (Ρωμ. 5, 14)

[428] **Γαβριήλ Αρχιμ.**, *Η Μοναχική ζωή κατά τους Αγίους Πατέρας*, εκδ. Αστήρ, Αθήναι 1962, σ. 110

[429] Ο Θ. Παπαθανασίου σημειώνει: «Στην υπακοή το ανθρώπινο υποκείμενο δεν είναι ποτέ νεκρό, αλλά νεκρούμενο (από την ίδια την αυτοσυνειδησία του ανθρώπου). Το ανθρώπινο υποκείμενο και επιλέγει την υπακοή και ασκεί την υπακοή. Τα τρίσβαθα της θεόμορφης ψυχής παραμένουν σε εγρήγορση ακόμα και όταν ο άνθρωπος αποδύεται σε αυτόν τον τρομακτικό αγώνα της νέκρωσης, που ουσιαστικά σημαίνει θανάτωση της ατομικότητας, της αυτονόμησης, της απομόνωσης. Στην υπακοή έχουμε εν σμικρώ το μυστήριο του ανθρώπου ο οποίος εκκλησιοποιείται, δηλαδή αποκτά διαστάσεις καθολικές, κοινωνικές, μεταμορφούμενος σε ζώντα λίθο της θεανθρώπινης οικοδομής, χωρίς να εκπίπτει σε υλικά οικοδομών. Πράγμα που σημαίνει ότι ο άνθρωπος επιτέλους λειτουργεί έτσι όπως πλάστηκε για να λειτουργεί. Οι πατέρες ενώ υπογραμμίζουν την πλήρη υποταγή επιμένουν ταυτόχρονα σε ενεργητικές διαστάσεις της. Ο άνθρωπος -γράφουν- εγκολπώνεται, εκλέγει, αποκτά, προτιμά την υπακοή», **Θ. Παπαθανασίου**, *Ανεστιότητα και παραπεμπτικότητα*, Εκδ. Αρμός, 1988, σσ. 81-86

αλλά και στην ορθολογική χρήση κάθε δημιουργήματος του Θεού. Αυτό το ήθος και το πνεύμα μπορεί να βοηθήσει στην επίλυση των οικολογικών προβλημάτων[430].

Ωστόσο ο αγώνας για την τήρηση των υποσχέσεων αυτών, δηλαδή ο πόλεμος κατά του εγωϊσμού και ιδίου θελήματος και των υπολοίπων παθών και αδυναμιών που έχουν εγκαθιδρυθεί στην καρδιά, στον νου και στο σώμα του μοναχού, αλλά και η διάθεση του/της μοναχού/ής να υποφέρει, να πάσχει, να θυσιάζεται, να αποθνήσκει από αγάπη στο Θεό, είναι σκληρός και δύσκολος, είναι σταυρικός και μαρτυρικός[431]. Έτσι η μοναστική ζωή χαρακτηρίζεται ως «μαρτύριο της συνειδήσεως»[432] και διακρίνεται για το *μαρτυρικό* ήθος. Γι' αυτό όπως σημειώνει ο Αρχιμ. Αιμιλιανός Βαφείδης, «μπορούμε να πούμε ότι στον μοναχισμό πηγαίνει κανείς για να γίνει μάρτυρας, διά πολλών μόχθων και πόνων και δακρύων και υπομονής (ή με πολλές «υπομονές», όπως θα έλεγε ένας Αγιορείτης), και δοκιμής θλίψεων»[433].

3.2.5 Η συμμετοχή στη Λατρεία και η διαμόρφωση του ευχαριστιακού ήθους

Η ζωή των μοναχών χαρακτηρίζεται ως «ζωή λατρείας»[434]. Πολλές ώρες κάθε μέρα οι μοναχοί τις περνούν στον Ναό -προσευχόμενοι και λατρεύοντας τον αγαπώμενο Κύριο- έχοντας ως στόχο να μεταβάλλουν τη ζωή τους σε «θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, τῷ Θεῷ εὐάρεστον»[435]. Η συμμετοχή στην κοινή λατρεία δεν θεωρείται ως «υποχρέωση», αλλά ως ανάγκη, αφού φέρνει τους μοναχούς σε άμεση επικοινωνία με το Θεό και βιώνεται ως

---

[430] Βλ. **Ι. Ζηζιούλα**, *Η κτίση ως Ευχαριστία-Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1998, σ. 63 και Πρβλ. **Θ. Παπαγιάννη** – **Ελισσαίου Ιερομ**., Φυσικός χώρος και Μοναχισμός-*Η διατήρηση της Βυζαντινής παράδοσης στο Άγιον Όρος*, Εκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, Αθήνα 1994, σ. 18

[431] «Ο Άγ. Ιωάννης ο Χρυσόστομος έβλεπε την ενσυνείδητη και συνεπή εργασία των εντολών του Θεού και τον κόπο και την υπομονή που απαιτεί, ως μαρτύριο αντάξιο αληθινού μαθητή του Χριστού και των Αποστόλων», **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Α΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2003, σ. 406

[432] «Στῶμεν ἀδελφοί, πρὸς τὸ **κατά συνείδησιν διηνεκές μαρτύριον** … τοῖς δάκρυσι, τῇ προσοχῇ, τῇ δεήσει, τῇ κατανύξει, τοῖς ἄλλοις ὑπωπιασμοῖς τοῦ σώματος», **Θεοδώρου Στουδίτου**, *Κεφάλαια Δ΄*, P.G. 99, 1681. Ο Αγ. Ιωάννης ο Δαμασκηνός βρίσκει μάλιστα πως το μαρτύριο της συνειδήσεως είναι πιο δύσκολο από το μαρτύριο του αίματος ως «χρονιώτερον και επιπονώτερον». Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο μοναχός βασανίζεται, αλλά κυρίως ότι ζει τη μαρτυρία του Ιησού Χριστού και με τη ζωή του δίνει τη μαρτυρία του Χριστού. Βλ. ό. π., σ. 406

[433] **Αιμιλιανού Αρχιμ.**, *Το Μαρτύριον ως αφετηριακόν στοιχείον εις τον Ορθόδοξον Μοναχισμόν*, Εκδ. Σήμαντρο, σ. 12

[434] **Γ. Μεταλληνού**, *Μοναχισμός και Λατρεία*, στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας*» – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14.9.2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σ. 229

[435] Ρωμ. 12, 11

χαρά και πανηγύρι, άνοιξη της ψυχής και πρόγευση του Παραδείσου»[436]. Όπως επισημαίνει ο Αρχιμ. Γεώργιος Καψάνης: «Και μετά την απόλυση της Ακολουθίας ο μοναχός ζει λατρευτικά. Όλη του η ζωή στο μοναστήρι προσφέρεται σαν λειτουργία στην Αγία Τριάδα. Η αρχιτεκτονική των Μονών φανερώνει αυτή την πραγματικότητα. Από το Καθολικό και την Αγία Τράπεζα ξεκινούν όλα, και εκεί επιστρέφουν. Όλοι οι χώροι της Μονής, η τράπεζα, τα κελλιά, οι διάδρομοι, τα πάντα έχουν την αναφορά τους στο Καθολικό. Όλη η ζωή προσφέρεται στο Θεό και γίνεται λατρεία του Θεού.»[437].

Αυτή η έντονη λατρευτική ζωή έχει ως συνέπεια την καλλιέργεια του *ευχαριστιακού* ήθους (που αναφέρθηκε στην § 2.3.4) σε όλες τις πτυχές του μοναστικού βίου. «Η Θεία λειτουργία τελείται καθημερινά. Η εργασία, το διακόνημα, η τράπεζα, η φιλοξενία, όλα αρχίζουν και επιστρέφουν στη Θεία ευχαριστία»[438]. Το γεγονός της χρήσης των υλικών στοιχείων στη λατρεία μαρτυρεί «τη μεταμόρφωση όλης της ζωής και όλης της κτίσεως από τη χάρη του Θεού»[439], χωρίς να υπάρχει διαχωρισμός και αυτονόμηση υλικών και πνευματικών. Μετά τη Θεία Λειτουργία και τη λήψη της πνευματικής τροφής, ακολουθεί η υλική τροφή στην τράπεζα, σε μια πνευματική ατμόσφαιρα, αρχίζοντας και τελειώνοντας με ευχαριστιακή προσευχή[440]. Όλα εκλαμβάνονται ως δώρα του Θεού και αναφέρονται σ' Αυτόν. Η καθημερινή ζωή, έτσι, κατανοείται στο σύνολό της ως αρμονική σύζευξη πνεύματος και ύλης και εκφράζεται ως λειτουργική ευχαριστιακή δοξολογία. Παράλληλα μέσα από τη συνεχή τριβή με τα λειτουργικά κείμενα και ιδίως τους Ψαλμούς

[436] Βλ. **Γ. Καψάνη**, *Ορθόδοξος Μοναχισμός και Άγιον Όρος*, Εκδ. Ι. Μ. Οσ. Γρηγορίου, Άγιον Όρος 1983, σσ. 11-12
[437] ό. π., σ. 12
[438] ό. π., σ. 36
[439] «Ο άρτος και ο οίνος της Θείας Ευχαριστίας, το αγιασμένο έλαιο, το θυμίαμα, τα τάλαντα και οι καμπάνες, τα κεριά και τα καντήλια, οι κινήσεις του ¨εκκλησιαστικού¨ και του ¨κανονάρχου¨, κ.ά., δεν είναι ξεροί τύποι, ούτε ψυχολογικά κίνητρα συναισθηματικών συγκινήσεων, αλλά σημεία, απηχήματα και φανερώσεις της καινής κτίσεως. … Η Λατρεία δεν έχει χαρακτήρα στατικό, αλλά δυναμικό. Είναι μια κίνηση προς το Θεό: η ψυχή που ανεβαίνει στο Θεό, συνανυψώνοντας μαζί της όλη την κτίση». Βλ. ό. π. σσ. 12-13
[440] Όπως σημειώνει η Γερόντισσα Θεοξένη, Καθηγουμένη της Ι. Μ. Χρυσοπηγής Χανίων, σε ένα Ορθόδοξο μοναστήρι «η ημέρα αρχίζει με την προσευχή στο ναό που είναι κτισμένος με υλικά από τη φύση, σωστά επιλεγμένα και αρμονικά συνδεδεμένα. Συνεχίζεται στην τράπεζα, όπου η αναγκαία τροφή για τη συντήρηση του σώματος λαμβάνεται σε μια ατμόσφαιρα πνευματική, που δημιουργεί η σιωπή και η παρακολούθηση της αναγνώσεως (είτε του βίου του εορταζομένου αγίου, είτε άλλου πατερικού κειμένου). Εννοείται ότι μια τέτοια ατμόσφαιρα δεν ευνοεί διάθεση κορεσμού, κατάχρηση ποτού, προβολή προσωπικών απαιτήσεων και ορέξεων και φυσικά σπατάλη αγαθών», **Θεοξένης μον.**, *Η Ορθόδοξη μοναχική παράδοση και η σχέση του ανθρώπου με το Περιβάλλον*, Περ. Παράδοση, 1 (1992), σ. 17

του Δαυίδ[441], καθίσταται σαφές ότι όλη η Δημιουργία ανήκει στον Δημιουργό Θεό και οι μοναχοί καλούνται να τη διαχειρίζονται με σωφροσύνη και υπευθυνότητα. Οδηγούνται έτσι στο να σέβονται και να τιμούν την ύλη, αποκτώντας φιλοπεριβαλλοντική συνείδηση.

3.2.6 Η διαρκής μετάνοια και το ήθος μετανοίας

Προϋπόθεση για να ενωθεί ο πιστός με τον Χριστό είναι «να πεθάνει ως προς τον παλαιό άνθρωπο», δηλαδή τον εγωισμό και τα πάθη του. Αυτό το γεγονός οι μοναχοί προσπαθούν να βιώσουν με τη μετάνοια. Ο Αρχιμ. Αντώνιος Ρωμαίος υπογραμμίζει ότι «η μοναχική ζωή ξεκινάει από ένα βαθύ και συγκλονιστικό βίωμα μετανοίας, που στο ξεκίνημά του είναι ατελές» [442]. Ωστόσο ο μοναχός δεν είναι ο μετανοήσας άπαξ, αλλά ο διαρκώς μετανοών[443]. Η μετάνοια αποτελεί τον καθημερινό αγώνα του μοναχού και το ήθος του, ήθος *μετανοίας*[444]. Η άσκησή του αποβλέπει στο να μετανοήσει βαθύτερα και πιο ευάρεστα στο Θεό. Όχι μόνο γιατί έφταιξε στο παρελθόν ενώπιον του Θεού, αλλά γιατί κάθε μέρα αισθάνεται έντονα ότι δεν μπορεί να ανταποκριθεί με τελειότητα στην αγάπη του Θεού. Θέλει να προσφερθεί ολοκληρωτικά στο Θεό, να εφαρμόσει τέλεια τις εντολές Του, χωρίς να τον πικράνει, ούτε με τον παραμικρό αντίθετο στο θέλημά Του λογισμό. Έτσι η μετάνοια είναι μια κατάσταση δυναμική. Δεν έχει χαρακτήρα ηθικιστικό ή νομικιστικό. Είναι καρπός της ερωτικής φοράς προς τον αγαπώμενο Κύριο. Σημείο βαθιάς ταπεινώσεως και πόθου Θεού[445].

---

[441] Π.χ. «Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ». (Ψαλμ. 23, 1), ο 103ος Ψαλμός που αναγιγνώσκεται στην Ακολουθία του Εσπερινού, αλλά και σε πολλά άλλα μέρη του βιβλίου των Ψαλμών, το οποίο με τη μορφή των «Καθισμάτων» διαβάζεται καθημερινά στις μοναστικές Ακολουθίες.

[442] «Αυτή η μετάνοια δεν είναι πάντοτε απότοκος μιας αμαρτωλής, βαριά αμαρτωλής κατάστασης. Μπορεί να είναι καρπός μιας θεϊκής ελλάμψεως και ενοράσεως χαρισματικής του ανθρωπίνου δράματος, της πτώσεως "εν τω Αδάμ" και της σωτηρίας του ανθρώπου "εν τω Χριστώ" και η προσωπική μετάνοια για τα προσωπικά (συνειδητοποιημένα) αμαρτήματα να διογκώνεται, γιατί εντάσσεται μέσα σ' αυτή τη χαρισματική και ενορατική συνειδητοποίηση», **Α. Ρωμαίου**, *Σκέψεις για τον Ελλαδικό μοναχισμό*, Περ. *Σύναξη*, Τεύχ. 35, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1990, σ. 28

[443] Βλ. **Π. Ιωάννου**, *Μοναχισμός – η αυθεντική βίωση του Ευαγγελίου*, στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας*» – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14.9.2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σ. 127

[444] «Το χαροποιό πένθος της μετανοίας είναι **ήθος** για τον Αγιορείτη μοναχό. Δεν συναντάς στο Άγιον Όρος εύκολα μοναχούς που να πιστεύουν ότι έχουν αρετή, όση αρετή και εάν έχουν. … Έχοντας αυτό το πνεύμα της μετανοίας, ταπεινώσεως και απλότητος, οι Αγιορείται δεν προσποιούνται τον καλό, δεν υποκρίνονται, φανερώνουν αυτό που είναι, με απλότητα φανερώνουν στον συνομιλητή τους κάποιον λογισμό που θεωρούν εφάμαρτο. … Είναι αλήθεια όλο το κλίμα στο Άγιον Όρος μάς καλεί σε μετάνοια, πνευματικό αγώνα και βία στον εαυτό μας για τη βασιλεία του Θεού», **Γ. Καψάνη**, *Ορθόδοξος Μοναχισμός και Άγιον Όρος*, Εκδ. Ι. Μ. Οσ. Γρηγορίου, Άγιον Όρος 1983, σ. 9

[445] **Γ. Καψάνη**, *Η Θεολογική μαρτυρία του Αγίου Όρους*, εκδ. Ορθόδοξος Τύπος, Αθήναι 1981, σ. 8

Καλλιεργώντας ο μοναχός αυτό το ήθος μετανοίας, συνειδητοποιεί ότι η κάθε αμαρτία έχει κοσμολογικές συνέπειες για όλη την κτίση. Συναισθανόμενος βαθιά την προσωπική του ευθύνη για την παράταση της παράβασης του Αδάμ, «επωμίζεται εκούσια την πανανθρώπινη ευθύνη για το κακό που υπάρχει στον κόσμο»[446]. Έχοντας έτσι γυμνωθεί από κάθε ανθρώπινη αυτάρκεια, αυτοπεποίθηση και αυταρέσκεια, δεν απελπίζεται, αλλά προσβλέπει για όλα στη Θεία Χάρη[447] και αποφασίζει διαρκώς μια κίνηση επιστροφής προς το Θεό. Τελικά «η μετάνοια δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια αλλαγή προοπτικής, «αλλαγή του νου» … Ο μοναχός αποκτά έτσι μια ευαισθησία για τον πόνο όλης της Δημιουργίας, για την οποία νιώθει υπεύθυνος και αγωνίζεται ενάντια στον νόμο της αμαρτίας που συνεχίζει να ενεργεί μέσα του»[448]. Αυτό ακριβώς είναι που τον οδηγεί να αλλάξει τη στάση του απέναντι στον περιβάλλοντα κόσμο. Για τον σκοπό αυτό επιδίδεται στην άσκηση.

3.2.7 Η άσκηση, το ασκητικό ήθος και τα χαρακτηριστικά του

3.2.7.1 Η άσκηση στους μοναχούς

Για την έννοια της ασκήσεως στη ζωή του χριστιανού και το ασκητικό ήθος της Ορθόδοξης Εκκλησίας αναφερθήκαμε στην §2.3.4. Ειδικότερα, όσον αφορά στους μοναχούς, η άσκηση των μοναχικών υποσχέσεων που προαναφέρθηκαν και η σταυρική πορεία που εκούσια αναλαμβάνει ο μοναχός, αποτελούν αγαπητικά δώρα μετανοίας προς τον Κύριο[449]. Έχουν ως σκοπό την απελευθέρωση του ανθρώπου από τα πάθη και την αμαρτία -ό,τι δηλαδή τον κρατά μακριά από το Θεό[450], την κάθαρση του όλου ανθρώπου που δημιουργήθηκε καλός λίαν, τη σύναξη του νου στην καρδία και την αποκατάσταση

---

[446] **Σ. Σαχάρωφ**, *Περί πνεύματος και ζωής*, Εκδ. Ι. Μ. Τιμ. Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας, 1995, σ. 29

[447] **Γ. Καψάνη**, *Η Θεολογική μαρτυρία του Αγίου Όρους*, εκδ. Ορθόδοξος Τύπος, Αθήναι 1981, σ. 10

[448] **Μακαρίου Ιερ.**, *Ο μοναχός και η φύση στην Ορθόδοξη Παράδοση*, Περ. Παράδοση, 1 (1992), σσ. 10-11

[449] Ο μακαριστός μητροπ. Αθανάσιος Γιέφτιτς γράφει: «Οι Άγιοι δεν κάνουν την άσκηση για να κερδίσουν ή να αγοράσουν τη Βασιλεία του Θεού, ή επειδή θα κερδίσουν ως βραβείο τον Παράδεισο, αλλά ζουν ασκητικά, επειδή αγαπούν το Θεό και διότι θεωρούν τον εαυτό τους «πτωχό στην αγάπη» μπροστά στον πλούτο της αγάπης του Θεού. … Το βασικό κίνητρο της Χριστιανικής ζωής και ασκήσεως πρέπει να είναι η **αγάπη**: Το κάνω για το πρόσωπο του Θεού», Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Α΄, Κέρκυρα 2003, σ. 429

[450] «Η άσκηση γίνεται για να αποκτήσει ο άνθρωπος με τη θεία χάρη αγάπη-στροφή προς το Θεό, κάτι που συμπορεύεται με την απαλλαγή από τα πάθη, τους πειρασμούς, ότι δηλαδή τον κρατάει μακριά από τον Θεό», **Σ. Παπαδόπουλου**, *Ο Μοναχισμός «Όρος Δυσανάβατον»-Γένεση, Μορφές, Λόγος Υπάρξεως, Εκτίμηση-Αποτίμηση, Άγιον Όρος*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1999, σ. 16

των γνωστικών λειτουργιών του ανθρώπου στην πρώτη καθαρότητα και λειτουργικότητα[451].

Η άσκηση δεν θεωρείται σκοπός της μοναχικής ζωής, αλλά μέσο για την επίτευξη του σκοπού της που είναι η ομοίωση με το Θεό, η θέωση[452]. Γι' αυτό και υπάρχουν πολλά διαφορετικά είδη ασκήσεως που επέλεγαν ή επιλέγουν οι μοναχοί προκειμένου να φθάσουν την τελειότητα[453], στα οποία και θα αναφερθούμε παρακάτω. Θεωρούμε στο σημείο αυτό αναγκαίο να τονιστεί ότι την κάθαρση από τα πάθη διά της ασκήσεως και την ομοίωση του ανθρώπου με το Θεό, δεν την επιτυγχάνει μόνος του ο μοναχός, αλλά με την επενέργεια του Αγίου Πνεύματος -μια αντίληψη τελείως διαφορετική από αυτή των φιλοσόφων και των ανατολικών θρησκειών[454]. Ακόμη, όπως σημειώνει ο Β. Γιούλτσης: «Η μοναστική άσκηση δεν συρρικνώνεται σε μια κλειστή ατομοκεντρική μέριμνα, αρνούμενη μυωπικά τις ευθύνες της για την κτίση, τον πολιτισμό, την παράδοση και τον κόσμο»[455]. Αποτελεί ένα άνοιγμα για την οικειοποίηση του κόσμου.

---

[451] «Μέσω της ασκήσεως ο άνθρωπος με τη δύναμη του αγίου Πνεύματος, επιδιώκει την κάθαρση και τον φωτισμό του νοός. Με την άσκηση επίσης, καταπολεμούνται τα σαρκικά πάθη του σώματος, ώστε να οδηγηθεί ο άνθρωπος στην "πρώτη απάθεια" δηλαδή στην πρώτη βαθμίδα της πνευματικής ανόδου», Βλ. **Δ. Τσάμη**, *Αγιολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, Εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 168

[452] Βλ. **Μωυσή μ**., *Άσκηση και Άνεση*, Εκδ. Τήνος, Β΄ έκδοση, 1992, σ. 39. Ο Στυλ. Παπαδόπουλος προσθέτει: «Προκειμένου να φτάσει κάποιος σε ολοκληρωμένη ομοίωση με το Θεό, απαιτεί πολύ αυξημένη άσκηση χάριν καθάρσεως πνευματικής: απαιτεί "βία" της φύσεως, όχι προς κατάλυση-καταστροφή της φύσεως, αλλά χάριν στροφής της προς τον Θεό», **Σ. Παπαδόπουλου**, *Ο Μοναχισμός «Όρος Δυσανάβατον»-Γένεση, Μορφές, Λόγος Υπάρξεως, Εκτίμηση-Αποτίμηση, Άγιον Όρος*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1999, σ. 16

[453] Ο Όσιος Ισαάκ ο Σύρος αναφέρει για τις «εργασίες των κατά Θεόν πολιτευομένων» ότι άλλος αντί για τις διορισμένες προσευχές και μετάνοιες ραπίζει το κεφάλι του, άλλος παραμένει διαρκώς γονατιστός κατά τη διάρκεια της προσευχής, άλλος με το πλήθος των δακρύων αναπληρώνει την απουσία από την ακολουθία, άλλος βασανίζεται διά της πείνας, άλλος επιμένει στην μελέτη τω ψαλμών κάνοντας αδιάλειπτα την ακολουθία του, άλλος με την ανάγνωση των Γραφών θερμαίνει την καρδιά του. Βλ. **Καλλινίκου Παντ.** (μετ.-επιμ.), *Ισαάκ του Σύρου τα σωζόμενα Ασκητικά*, Εκδ. Αγγ. Καντιώτου και Ζανή Γρυπάρη, Αθήναι, 1871, σσ. 286-287, Πρβλ. «Το Ορθόδοξο ασκητικό ήθος περιλαμβάνει πολλές μορφές ασκήσεως, όπως νηστεία, εγκράτεια, λιτότητα, ολιγάρκεια και ολιγοδεΐα, πράγματα που αντίκεινται της υλιστικής βιοθεωρίας του συγχρόνου ανθρώπου», **Σ. Μπαλατσούκα**, *Οι Άγιοι και το φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 180

[454] Βλ. **Σ. Παπαδόπουλου**, *Ο Μοναχισμός «Όρος Δυσανάβατον»-Γένεση, Μορφές, Λόγος Υπάρξεως, Εκτίμηση-Αποτίμηση, Άγιον Όρος*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1999, σ. 24

[455] **Β. Γιούλτση**, *Τεχνικός Πολιτισμός και Άγιον Όρος*, στο **Παρχαρίδου Μ. – Φουντούλης Μ.** (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη Τόμος Α'*, Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 187

3.2.7.2 Μορφές και ποικίλοι τρόποι της άσκησης

Κατ' αρχάς η άσκηση της *νηστείας* σύμφωνα με τους Πατέρες, αποτελεί εντολή συνομήλικη με την ανθρώπινη φύση[456] -αφού θεσμοθετήθηκε στον Παράδεισο. Εκτός από τις διατεταγμένες νηστείες (κάθε Τετάρτη, Παρασκευή και τις Σαρακοστές), οι μοναχοί νηστεύουν αυστηρά και κάθε Δευτέρα, ημέρα αφιερωμένη στους αγγέλους, προκειμένου να τους μιμούνται[457]. Παράλληλα ασκούνται στην εγκράτεια στο φαγητό, το οποίο συνήθως είναι λιτό και αγωνίζονται -με σεβασμό για το σώμα και την τροφή- να λαμβάνουν τέτοια ποσότητα τροφής, ώστε απλώς να καλύπτεται η αναγκαία χρεία του σώματος[458]. Όλα αυτά έχουν ως σκοπό τη χαλιναγώγηση των σαρκικών επιθυμιών[459] και την αποκατάσταση των όρων του κατά Θεόν βίου, ώστε να παραμένουν νηφάλιοι, καθαροί και ευγνώμονες στο Θεό[460], αλλά και να ενδυναμώνονται στην προσευχή[461]. Η άσκηση της νηστείας μπορεί να θεωρηθεί κατ' εξοχήν φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά[462], αλλά και πρακτική στάση έναντι του καταναλωτισμού. Η αποχή από το

---

[456] Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Γ΄, Κέρκυρα 2011, σ. 495

[457] Βλ. ό. π., σ. 491

[458] Βλ. ό. π., σ. 496

[459] «Νηστεία χαλινός μοναχοῦ» (Νείλος Μοναχός) και «Καλός ὁ τῆς νηστείας ἄρτος, ἐπειδή τῆς ζύμης ἐστί τῶν ἡδονῶν ἐλεύθερος» (Αββάς Υπερέχιος), Βλ. ό.π., σ.120 και ο άγιος 'Ιωάννης ο Δαμασκηνός αναφέρει πιο συγκεκριμένα «Ἐγκράτειαν λέγομεν, οὐ πάντως τὴν εἰς τὸ παντελές ἀποχήν τῶν βρωμάτων τοῦτο γὰρ βιαία τὶς ἐστί διάλυσις τῆς ζωῆς ἀλλά τὴν ἐπί καθαιρέσει τῶν παθῶν. Ἐγκράτεια ἐστίν ἁμαρτίας ἀναίρεσις, παθῶν ἀπαλλοτρίωσις, σώματος νέκρωσις μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν φυσικῶν παθημάτων τε καὶ ἐπιθυμιῶν, ζωῆς πνευματικῆς ἀρχή, τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν πρόξενος, ἐν ἑαυτῇ τὸ κέντρον τῆς ἡδονῆς ἀφανίζουσα», **Ιωάννου Δαμασκηνού**, *Ιερά παράλληλα,* P.G. 96, 180

[460] Η γνήσια ερημητική διατροφή γνωρίζει την αυταπάρνηση δεμένη με την ευχαριστία και την ταπείνωση. Δεν είναι άρνηση λήψης της τροφής ούτε φιλόδοξη ανατολίτικη άσκηση βιρτουόζων της πείνας, ούτε επιστημονική ακροβασία αναπλήρωσης θρεπτικών ουσιών με λεπτεπίλεπτες φροντίδες που αναιρούν το νόημα της απέκδυσης του παλαιού ανθρώπου. Είναι έκφραση ταπεινού φιλότιμου απέναντι σ' Εκείνον που δέχεται την επιλογή της στενότητας του ασκητή ενώπιόν Του ως συσταύρωση. Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Β΄, Κέρκυρα 2004, σ. 473

[461] Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Γ΄, Κέρκυρα 2011, σ. 499

[462] Όπως αναφέρει ο μητροπολίτης Αχελώου Ευθύμιος: «Ο πανάρχαιος τούτος θεσμός έχει μεγάλη οικολογική σημασία. Η εκούσια και ελεύθερη άρνηση εκ μέρους του ανθρώπου να χρησιμοποιήσει ορισμένα κτιστά πράγματα για ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα και για προσωπικούς κυρίως λόγους, όπως λ.χ. για να προσεγγίσει απερίσπαστα το Θεό, συνοδεύεται από βαθύτατο σεβασμό στην υλική φύση. Ο άνθρωπος προσεγγίζοντας τον Θεό, σέβεται ταυτόχρονα την ιερότητα και την ακεραιότητα της κτίσεως. Ο άνθρωπος που νηστεύει για να κοινωνήσει μυστηριακά με το Χριστό, παύει να αντιμετωπίζει τον κόσμο ως καταναλωτικό αγαθό. Αυτοπεριορίζει την κυριαρχική του εξουσία επί της κτίσεως και της αποδίδει απόλυτη ανεξαρτησία και αυτοτέλεια.», **Ευθυμίου Μητρ.**, *Η κτίση-Ορθόδοξη Κοσμολογία και Οικολογία*, Εκδ. Τήνος, Αθήνα 2002, σσ. 145-146

κρέας είτε τελείως, είτε περιστασιακά, έχει συγχρόνως στόχο να προστατευθούν τα ζώα που τόσο άφθονα αλλά και τόσο άσπλαχνα καταναλώνει ο άνθρωπος[463].

Άλλος τρόπος ασκήσεως είναι η παραμονή στο κελλί όσο το δυνατόν περισσότερο, προκειμένου ο μοναχός να συγκεντρώνεται περισσότερο και κυρίως ο μοναχικός κανόνας που περιλαμβάνει ατομική προσευχή, μετάνοιες, ανάγνωση (ψαλτηρίου, Αγίας Γραφής και άλλων πνευματικών και ψυχωφελών βιβλίων).

Στα Αποφθέγματα Γερόντων αναφέρεται ότι πραγματικός μοναχός είναι αυτός που βιάζει τον εαυτό του σε όλα[464], ενώ ο Μέγας Βασίλειος τονίζει ότι, όταν ο Ευαγγελιστής Ματθαίος μιλά για τους «βιαστές που αρπάζουν τη βασιλεία των ουρανών»[465], αναφέρεται στη *σωματική καταπόνηση* που υπομένουν εκούσια οι μαθητές του Χριστού, με την άρνηση των δικών τους θελημάτων και της ανάπαυσης του σώματος, καθώς και με την τήρηση όλων των εντολών του Χριστού[466]. Ο αββάς Λογγίνος με ένα πολύ λιτό απόφθεγμα παροτρύνει γενναία τους μοναχούς: «Δός αἷμα καὶ λάβε πνεῦμα»[467], αναφερόμενος στις εκούσιες κακοπάθειες του σώματος που, εκτός από την αυστηρή νηστεία και την ελάχιστη τροφή, μπορεί να περιλαμβάνουν αγρυπνίες[468], ορθοστασίες, χαμευνίες, ελλιπή ξεκούραση[469] κ. ά. Οι κόποι και η κακοπάθεια θεωρούνται η «κατά

[463] Όπως σημειώνει ο μακαριστός Πατριάρχης Αντιοχείας Ιγνάτιος: «Η αποχή από το κρέας για τους μοναχούς όλο τον χρόνο και για τους υπόλοιπους χριστιανούς κατά τις δύο ημέρες νηστείας την εβδομάδα και τις τέσσερις Σαρακοστές του χρόνου περιορίζει τη σχέση θανάτου που έχουμε προς τον κόσμο … το πνεύμα της νηστείας που πρέπει να διαδώσουμε σήμερα σε όλο τον πολιτισμό μας, συνίσταται στο πέρασμα από μια σχέση “αιματοποσίας” με τη φύση σε μια σχέση οιωνεί ευχαριστιακή». **Ιγνατίου Πατρ**., *Ορθοδοξία και διάσωση της δημιουργίας. Μια ορθόδοξη αντιμετώπιση του οικολογικού προβλήματος*, Περ. Επίσκεψις, 415 (1989), Εκδ. Ορθοδόξου Κέντρου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, σ. 12

[464] «Τὸ ἑαυτόν βιάζεσθαι εἰς πάντα, οὗτος ἐστιν μοναχός», **Παλλαδίου**, *Αποφθέγματα Αγίων Γερόντων*, Ζαχαρίας, α΄, P.G. 65, 180A, και ο σύγχρονος Όσιος Παΐσιος ο Αγιορείτης συμπληρώνει: «Η άνεση δεν είναι για τον μοναχό. Είναι ατιμία στην έρημο. Μπορεί να είσαι καλομαθημένος, όμως πρέπει να σκληραγωγηθείς, αν είσαι υγιής, διαφορετικά δεν είσαι μοναχός», **Παϊσίου Γέροντος** *Λόγοι, Τομ Α΄- Με πόνο και αγάπη για το σύγχρονο άνθρωπο*, εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Γ΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1998, σ. 156

[465] «ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν», Ματθ. 11, 12

[466] «Βίαν ἐκάλεσε τὴν τοῦ σώματος καταπόνησιν, ἣν ὑπομένουσιν ἑκουσίως οἱ μαθηταί ἐν τῇ ἀρνήσει τῶν οἰκείων θελημάτων καὶ τῆς ἀναπαύσεως τοῦ σώματος, φυλακῇ δὲ πασῶν τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ», **Μ. Βασιλείου**, Λόγος Ασκητικός, P.G. 31, 646B

[467] **Παλλαδίου**, *Αποφθέγματα Αγίων Γερόντων*, Λογγίνος, ε’, P.G. 65, 275B

[468] Για τον Άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή, η αγρυπνία με τη νηστεία και την προσευχή και οι καλοί λογισμοί για κάθε άνθρωπο συνιστούν τον επί γης αγγελικό βίο που προκύπτει από την αγάπη για το Θεό. **Μαξίμου Ομολ**., *Κεφάλαια περί Αγάπης*, α΄εκατοντάς-μβ΄, P.G. 90, 986D

[469] Στην Ακολουθία της Μοναχικής κουράς αναφέρεται: «αγάπησε την κακοπάθεια και τις δυσκολίες, την αγρυπνία και τη χαμευνία…», *Ευχολόγιον το Μέγα*, Εκδ. Αστέρος, Αθήναι 1986, σ. 152

Χριστόν οδός για την επίτευξη της απάθειας και του αγγελικού βίου»[470]. Ο κόπος, επίσης, θεωρείται ότι ταπεινώνει το σώμα και μαζί με αυτό ταπεινώνεται και η ψυχή[471].

Στο πλαίσιο της ασκήσεως εντάσσεται και η εργασία για τους μοναχούς[472]. Μάλιστα συνήθως είναι χειρωνακτική, κοπιώδης και συχνά εξαντλητική[473]. Δεν έχει σκοπό την αναζήτηση του κέρδους ή άλλου προσωπικού οφέλους, τη βελτίωση των όρων διαβίωσής τους, την ανάπτυξη των κτηριακών τους εγκαταστάσεων, την αυτοεπιβεβαίωσή τους, ή την αποφυγή της πλήξης τους και την ψυχολογική τους παραμυθία. Εργάζονται -ενίοτε σκληρά- για τον Κύριο και τον ενδεή αδελφό τους, που είναι ο Κύριος. «Όπως έλεγε ο Όσιος Παΐσιος ο Αγιορείτης: «*Ο μοναχός να εργάζεται για ένα πιάτο φαγητό για τον εαυτό του και για να δώσει άλλο ένα, αγάπη στον ανήμπορο*». Δεν πρόκειται για μινιμαλισμό στην άσκηση του κόπου. Αλλά για την ελευθερία από τις κοσμικές εμπλοκές και το άγχος, στα όρια μιας αλλοτριωμένης εργασίας, για την οποία καθώς και για τους στόχους και τα αποτελέσματά της, ο ίδιος ο Όσιος έλεγε «χαμένες δουλειές!»[474].

Για τον λόγο αυτό η εργασία των μοναχών ονομάζεται «διακόνημα», εφόσον ουσιαστικά αποτελεί έκφραση αγάπης και θυσίας προς την αδελφότητα. Σύμφωνα με τον Όσιο Ιωάννη τον Σιναΐτη η γνήσια διακονία προς τους αδελφούς είναι σημαντικό να συνδυάζει τον σωματικό κόπο με την ταυτόχρονη προσφορά του νου και της καρδιάς στο Θεό, δηλαδή την προσευχή[475]. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να δικαιολογείται και να αναπληρώνεται η απουσία του μοναχού -λόγω της ενασχόλησης με το διακόνημα που του έχει ανατεθεί- από την κοινή λατρεία.

Ωστόσο ο Μ. Βασίλειος συμβουλεύει γενικότερα πως η σωματική κακοπάθεια δεν πρέπει να φθάνει σε αμετρία, ώστε να εξασθενεί υπερβολικά το σώμα και να καθίσταται

---

[470] **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Γ΄, Κέρκυρα 2011, σ. 457

[471] «Ὁ κόπος οὖν ταπεινοῖ τὸ σῶμα, τοῦ δὲ σώματος ταπεινουμένου, συνταπεινοῦται αὐτῷ καὶ ἡ ψυχή», **Αβ. Δωροθέου**, *Έργα Ασκητικά*, Εκδ. Ετοιμασία, Αθήνα 2014, σ. 130

[472] Σημειώνει ο Μητροπολίτης Αχελώου Ευθύμιος: «Το εργόχειρο των Ορθοδόξων ασκητών και μοναχών δηλώνει ότι στο ασκητικό ήθος της Εκκλησίας προστέθηκε η προσωπική εργασία και το έργο των χειρών. Αυτό σημαίνει ότι η σχέση των χριστιανών με την κτιστή ύλη δεν είναι καταναλωτική, αλλά δημιουργική και μορφοποιητική», **Ευθυμίου Μητρ.**, *Η κτίση-Ορθόδοξη Κοσμολογία και Οικολογία*, Εκδ. Τήνος, Αθήνα 2002, σ. 148

[473] Η εξαντλητική χειρωνακτική εργασία θεωρείται ότι τιθασεύει τα πάθη, Βλ. **Π. Υφαντή**, *Μάχη καταλλαγής - Άνθρωπος, συνάνθρωπος, θεάνθρωπος στις αρένες της θέωσης*, Εκδ. Αρμός, Αθήναι 2018, σ. 67

[474] Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Α΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Α΄, Κέρκυρα 2003, σσ. 404-405

[475] «Διακονῶν ἐστί σώματι μὲν ἀνθρώποις νοΐ δὲ ἐν οὐρανοῖς διὰ προσευχῆς κρούων» Βλ. **Ιωάννου Σιναΐτου**, *Κλίμαξ*, P.G. 88, 717

εντελώς αδύναμο από την υπέρμετρη άσκηση[476], εφόσον όπως τονίζει και ο αββάς Ποιμήν η κακοπάθεια δεν ασκείται διότι το σώμα θεωρείται κακό και πρέπει να πεθάνει, αλλά για να δουλαγωγηθεί και να αντιμετωπιστούν τα πάθη και οι αδυναμίες[477]. Παρατηρούνται επίσης πολλά παραδείγματα μοναχών, οι οποίοι παρόλο που εφαρμόζουν από τη μια αυστηρή νηστεία και από την άλλη σκληρότατη σωματική άσκηση, εντούτοις εμφανίζουν πολύ καλή σωματική υγεία[478]. Ο Όσιος Παΐσιος ο Αγιορείτης το εξηγεί λέγοντας ότι οφείλεται στο ότι η άσκηση γίνεται από αγάπη προς το Θεό, από φιλότιμο[479].

Να σημειώσουμε επίσης πως λόγω του ότι πολλές από τις χειρωνακτικές εργασίες, όπως η ενασχόληση με τις καλλιέργειες, με τα κατοικίδια ζώα, με τη συντήρηση των κτηριακών συγκροτημάτων, των υποδομών ή του περιβάλλοντος χώρου, γίνονται στην ύπαιθρο, φέρνουν σε άμεση επαφή τους μοναχούς με τη φύση και τα στοιχεία της, έχοντας ως αποτέλεσμα την εξοικείωση με αυτή, την κατανόησή της και την καλλιέργεια αγαπητικής στάσης απέναντί της.

Στους τρόπους ασκήσεως ανήκει η διαρκής εφαρμογή της ακτημοσύνης, ως περιορισμός στη χρήση των υλικών πραγμάτων[480], όπως αναφέρθηκε στην § 3.2.4.2 . Η καταφρόνια γι' αυτά -για την οποία γίνεται λόγος στην ασκητική παράδοση- δεν αφορά τη φύση των πραγμάτων αλλά υποδεικνύει την υπέρβαση της «παρά φύσιν» σχέσης μαζί τους, η οποία συμβαίνει αφ' ενός λόγω της κακής χρήση τους[481], αφ' ετέρου λόγω της

---

[476] «…καταμαραίνειν δὲ τοῦτο (το σώμα) καὶ παραλύειν ταῖς ἀμέτροις ἐκτήξεσιν οὐδαμῶς», **Μ. Βασιλείου**, *Ασκητικαί διατάξεις*, P.G. 31, 1349A και ομοίως «Ἐγκρατείας δὲ ὁ κάλλιστος ὅρος καὶ κανὼν οὗτος ἔστω, τὸ μήτε πρὸς τρυφὴν, μήτε πρὸς κακοπάθειαν τῆς σαρκὸς βλέπειν, ἀλλὰ **φεύγειν ἐν ἑκατέρῳ τὴν ἀμετρίαν**, ἵνα μήτε πολυσαρκοῦσα ταράσσηται, μήτε, νοσώδης γενομένη, ἀδυνατῇ πρὸς τὴν τῶν ἐντολῶν ἐργασίαν», **Μ. Βασιλείου**, *Λόγος Ασκητικός 3*, PG31, 876D

[477] «Ἡμεῖς οὐκ ἐδιδάχθημεν σωματοκτόνοι, ἀλλά παθοκτόνοι», **Παλλαδίου**, *Αποφθέγματα Αγίων Γερόντων*, Ποιμήν, ρπδ΄, P.G. 65, 368A

[478] Όπως σημειώνει ο ιατρός πολλών αγιορειτών Πατέρων κ. Σπυρίδων Παπαϊωάννου: «Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι το μέτρο, η ισορροπία και η εγκράτεια στον τρόπο διαβίωσης, στην ποιότητα ζωής, στην καθημερινότητα, στη λήψη τροφής παίζουν σπουδαιότατο ρόλο. Η ασκητική ζωή, οι χειρωνακτικές εργασίες δημιουργούν στον άνθρωπο μια διαρκή και μόνιμη ευεξία και αναζωογόνηση του ψυχικού και σωματικού οργανισμού», Βλ. *Ο γιατρός του Αγίου Όρους αποκαλύπτει τα μυστικά της υγείας των μοναχών*, στην Ιστοσελίδα: https://www.dogma.gr/diafora/o-giatros-tou-agiou-orous-apokalyptei-ta-mystika-tis-ygeias-ton-monachon/113458/ (τελ. ανάκτηση 10.05.2021)

[479] Βλ. **Παϊσίου μ.**, *Ο Γέρων Χατζη-γεώργης ο Αθωνίτης 1809-1886*, εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Β΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1986, σσ. 45-46

[480] Όπως σημειώνει ο Άγ. Μάξιμος ο Ομολογητής: «Μοναχός ἐστιν, ὁ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων τόν νοῦν ἀποχωρίσας· καί δι' ἐγκρατείας καί ἀγάπης καί ψαλμῳδίας καί προσευχῆς προσκαρτερῶν τῷ Θεῷ», **Μαξίμου Ομ.**, *β' εκατοντάς περί αγάπης*, νδ,΄ P.G. 90, 1001C

[481] «…καὶ κατακρίνεταί τις, οὐχ ὅτι ἔσχεν ὅλως, ἀλλ' ὅτι κακῶς ἐφρόνησε περί αὐτῶν, ἤ ὅτι μὴ καλῶς ἐχρήσατο αὐτοῖς», **Βασιλείου Μεγ.**, *Όροι κατ' επιτομήν*, P.G. 31, 1145C

τάσεως προσκολλήσεως σε αυτά[482]. Έτσι οι μοναχοί αγωνίζονται να διαμένουν σε λιτή και απέριττη κατοικία και να περιορίζουν στα απολύτως απαραίτητα τα προσωπικά αντικείμενα που κατέχουν και χρησιμοποιούν στην καθημερινότητά τους. Επίσης παρατηρείται λιτότητα και απλότητα στην ενδυμασία τους, χωρίς αισθητικές επιδιώξεις. Αποφεύγουν έτσι τη δέσμευση από υλικές φροντίδες, ώστε να μην επηρεάζεται ο αγώνας για την ένωση με το Θεό.

Όλοι οι ανωτέρω τρόποι ασκήσεως συμβάλλουν στην πνευματική πρόοδο του μοναχού. Ωστόσο η πραγματική πρόοδος στη μοναχική ζωή δεν εξαρτάται από το πόσο νήστεψε, προσευχήθηκε, εργάστηκε και κακουχήθηκε σωματικά ο/η μοναχός/ή, αλλά πόσο με την άσκησή του/της έγινε κοινωνός της χάριτος του Αγίου Πνεύματος, αναπαύθηκε ο/η ίδιος/α και έγινε ανάπαυση για τον αδελφό του/της συνάνθρωπο[483].

3.2.7.3 Το ασκητικό ήθος και τα χαρακτηριστικά του

Το μοναστικό ασκητικό ήθος απελευθερώνει τους μοναχούς από τα δεσμά κάθε μορφής. Η άσκηση ενάντια στα πάθη, καλλιεργεί την εσωτερική ενότητα του μοναχού επαναφέροντας τον νου, που έχει την τάση να διαχέεται στο περιβάλλον, μέσα στην καρδιά του η οποία φλέγεται πλέον από την αγάπη του Θεού. Έτσι η καρδιά αφομοιώνει το νου και ο άνθρωπος *ενοποιείται*, θεραπεύεται. Βρίσκοντας την εσωτερική του ενότητα ο μοναχός, διαπιστώνει και την ενότητά του με ολόκληρη την ανθρωπότητα. Τότε ακολουθεί η κίνηση της διαστολής και της πρόσληψης ολόκληρου του κόσμου[484]. Θα μπορούσαμε λοιπόν να χαρακτηρίσουμε το ασκητικό ήθος *ενοποιούν*.

Ο Ευάγριος Ποντικός αναφερόμενος στο ήθος της ασκήσεως των σωματικών κόπων, σημειώνει ότι κάθε ασκητική κακοπάθεια θα πρέπει να ασκείται με *χαρά*[485] για να αποδίδει καρπούς. Επιπλέον το γνήσιο μοναστικό ήθος στην εκτέλεση του διακονήματος

---

[482] Βλ. **Ε. Θεοκρίτωφ**, *Οικοσύστημα και Ανθρώπινη Κυριαρχία – Σπουδή στην Πράξη των Πατέρων της Ανατολής*, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2003, σσ. 59-60

[483] **Π. Ιωάννου**, *Μοναχισμός – η αυθεντική βίωση του Ευαγγελίου*, στο«*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας»* – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14.9.2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σ. 129

[484] Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Α΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2003, σ. 496

[485] «Τὴν χαμευνίαν και τὴν ἀγρυπνίαν καὶ τὰς ἄλλας κακοπαθείας ἡδέως φέρε», **Ευαγρίου**, *Των κατά μοναχών πραγμάτων τα αίτια, και η καθ' ησυχίαν τούτων παράθεσις*, P.G. 40, 1264B

εκφράζεται -κατά τον Άγ. Συμεών τον Νέο Θεολόγο- όταν ο μοναχός το ασκεί με ειλικρινή διάθεση προσφοράς προς τους άλλους, φιλοπονία, αγάπη, και αυταπάρνηση, χωρίς γογγυσμούς, κακοτροπίες και οργή, δίνοντας όλο τον εαυτό του και σκεπτόμενος διαρκώς ότι υπηρετεί τον ίδιο τον Χριστό[486]. Επίσης -όπως συμπληρώνουν ο Μ. Βασίλειος και ο Άγ. Θεόδωρος ο Στουδίτης- το διακόνημα να επιτελείται με προθυμία, χαρά και ταπείνωση, όσο ταπεινό και αν είναι αφού γίνεται για το Θεό[487]. Ενώ ο Αββάς Δωρόθεος τονίζει για το διακόνημα, να επιτελείται χωρίς φιλονικίες, χωρίς ταραχή ή αντιπάθεια[488].

Όταν κανείς ασκείται, κοπιάζει και διακονεί κατά το χρέος του, οι ταπεινοί του κόποι τού δίνουν θέση μάρτυρος[489]. Επομένως το ασκητικό ήθος μπορεί να χαρακτηριστεί και *μαρτυρικό*. Το ασκητικό ήθος επίσης είναι *ήθος του μέτρου*, αφού το μέτρο και η μεσότητα στην άσκηση είναι απαραίτητα σύμφωνα με τον Μ. Βασίλειο[490], ούτε την άνεση να ενστερνίζεται κανείς ούτε με τους υπερβολικούς ασκητικούς αγώνες να αχρηστεύεται το σώμα. Παράλληλα είναι το *ήθος της τάξεως* και της *σταθερότητας* δηλαδή της συνέχειας στις ασκητικές προσπάθειες, αφού με αυτόν τον τρόπο μπορεί να αντιμετωπίζεται η ακηδία και η πνευματική κόπωση, που μπορούν να οδηγήσουν στη διακοπή της άσκησης. Ακόμη είναι το *ήθος της απλότητας* και *της λιτότητας* και το ήθος *του αυτοπεριορισμού* μόνο στα απαραίτητα. Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά του ασκητικού ήθους ενισχύουν τη φιλοπεριβαλλοντική συνείδηση των μοναχών, κυρίως όμως συνεισφέρουν στη μεταμορφωτική τους πορεία προς την «θεοείδεια» και την επίτευξη της αλλαγής της στάση τους έναντι της Δημιουργίας.

---

[486] «Καὶ εἰ μὲν διακονεῖν ἐτάγης, παράστηθι ὡς τῷ Χριστῷ καὶ οὐκ ἀνθρώποις διακονῶν ἐξ εἰλικρινοῦς διαθέσεως καὶ ἀγάπης ὡς ἁγίοις, μᾶλλον δὲ ὡς αὐτῷ διακονήσων τῷ Χριστῷ, ἕκαστον αὐτῶν περιπλεκόμενος οἱονεὶ τῇ ψυχῇ καὶ ὅλον σεαυτόν τῇ προθέσει διὰ τῆς ἀγάπης ἐμπαρέχων αὐτοῖς βεβαιούμενος καρποῦσθαι ἁγιασμόν». Βλ. **Συμεών Ν. Θεολόγου**, *Κατηχήσεις* 26, S.C. 113, σ. 80

[487] «Προσήκει μέντοι τὸν ἀσκητὴν καὶ τὰ εὐτελέστερα τῶν ἔργων μετὰ πολλῆς αἱρεῖσθαι τῆς σπουδῆς καὶ προθυμίας, εἰδότα, ὅτι πᾶν ὃ διὰ τὸν Θεὸν γίνεται, οὐκ ἔστι μικρὸν, ἀλλὰ μέγα, καὶ πνευματικὸν, καὶ τῶν οὐρανῶν ἄξιον, καὶ τοὺς ἐκεῖθεν ἡμῖν ἕλκον μισθούς», Βλ. **Μ. Βασιλείου**, *Ασκητικαί Διατάξεις*, κγ΄, P.G. 31, 1409-1412. Πρβλ. «Οἶδα οἵους ἔχω ἐν ἑκάστῃ διακονίᾳ, προὐχοντας τῇ προθυμίᾳ, στίλβοντας τῇ ὑπακοῇ, ἀστράπτοντας τῇ ταπεινοφροσύνῃ. Τοιούτους θέλω τοὺς πάντας εἶναι», **Θεοδώρου Στουδίτου**, *Μ. Κατήχησις*, Εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 225

[488] **Αββά Δωροθέου**, *Έργα Ασκητικά*, Εκδ. Ετοιμασία, Αθήνα 2014, σσ. 163-164

[489] Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ. & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Α΄, Κέρκυρα 2003, σ. 658

[490] «καὶ τὴν μέσην ὄντως καὶ βασιλικὴν ὁδὸν πορευόμενον, ἐπὶ θάτερα μηδαμῶς ἀποκλίνειν· μήτε τὴν ἄνεσιν ἀσπαζόμενον, μήτε τῇ ὑπερβολῇ τῆς ἐγκρατείας ἀχρειοῦντα τὸ σῶμα». Βλ. **Μ. Βασιλείου**, *Ασκητικαί διατάξεις*, P.G. 31, 1349

3.2.8 Η μεταμορφωτική πορεία του μοναχού

Όσο οι μοναχοί, μέσω της συμμετοχής τους στη θεία λατρεία, της μετανοίας και των καθημερινών ασκητικών κόπων και αγώνων για την καταπολέμηση του ιδίου θελήματος και των αδυναμιών τους, τηρούν και εγκολπώνουν τις αρχές του μοναχικού πολιτεύματος, τόσο καθαίρονται και όπως προαναφέραμε ενοποιούνται εσωτερικά[491]. Τότε ο νους τους φωτίζεται και αποκαθιστά τις γνωστικές του λειτουργίες, γίνονται πνευματέμφοροι και γεμάτοι χάρη Θεού. Το γεγονός αυτό ενισχύεται από το σταθερό καθημερινό πρόγραμμα που έχουν οι μοναχοί (θεία λατρεία, ατομικός κανόνας, διακόνημα, φαγητό κ.ά.), που τους βοηθά να βρίσκονται σε μια κατάσταση πνευματικής εγρήγορσης, που χαρακτηρίζεται ως «νήψις», ώστε να αντιμετωπίζονται τα εμπόδια που παρουσιάζονται και να αποφεύγεται η επιστροφή στην παλαιά κατάσταση. Αυτή η μεταμορφωτική πορεία, που τελεσιουργείται «ἐν τῷ κρυπτῷ, ἐν ἐρημίᾳ καὶ ἐν σιωπῇ», δεν αφορά μόνο στον συγκεκριμένο άνθρωπο, αλλά και στον συνάνθρωπο και σε ολόκληρη την κτίση που «συμπαρασύρεται μαζί του στη μετοχή του μέλλοντος αιώνος»[492].

Πιο συγκεκριμένα, ο καθαρθείς από τα πάθη αποκαθιστά το ανθρώπινο πρόσωπο πλησιάζοντας την προπτωτική κατάσταση, αποκτά «ομοήθειαν Θεού», ζει «όχι ανθρωποκεντρικά, αλλά θεανθρωποκεντρικά, δηλαδή ευχαριστιακά, λειτουργικά, εκκλησιαστικά, θυσιαστικά»[493] και γίνεται όλος γεμάτος αγάπη, συμπόνια, έλεος και προσφορά στον συνάνθρωπο και τη Δημιουργία. Απελευθερωμένος σταδιακά από την προσκόλληση στα υλικά πράγματα, η οποία τον οδηγούσε στο να θεωρεί τη Δημιουργία ως λεία έτοιμη για κατανάλωση, αποκαθιστά τη ορθή σχέση μαζί της, στην κατεύθυνση του σεβασμού, της συνεργασίας και του διαλόγου[494]. Επίσης η κάθαρση του νοός τού

---

[491] Ο μοναστικός βίος γενικότερα κατεργάζεται την ενότητα του ανθρωπίνου προσώπου και οδηγεί στη θεόμορφη μονάδα και στην τελειότητα της θείας αγάπης. Κατά τον Άγιο Διονύσιο Αρεοπαγίτη, οι δύο "ἱερές ἐπωνυμίες" - θεραπευτές και μοναχοί- εκφράζουν το χαρακτήρα και το ενοποιούν ήθος του μοναχικού βίου. Με την δεύτερη επωνυμία ειδικά, "μοναχοί", υπονοείται η κλήση που αποβλέπει στη μία και μόνο ζωή που τους ενοποιεί «εἰς θεοειδῆ μονάδα και φιλόθεον τελείωσιν». Όλη η δραστηριότητα του μοναχού – και η εσωτερική που αφορά στην θεραπεία του από τα πάθη, και η εξωτερική ως έκφραση της αγάπης προς τον πλησίον- συνίσταται στο να ξαναβρεί τη σταθερή και αγία ενότητα της μονάδας. Έτσι «η μοναχική ζωή καταργεί την πολλαπλότητα και το διασκορπισμό που γεννά και τρέφει η αμαρτία και το κοσμικό φρόνημα. Είναι ζωή επιστροφής στην ακεραιότητα του αυθεντικού ανθρωπίνου προσώπου», Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Α΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2003, σσ. 402-403

[492] **Θεοσέμνης μ.**, *Άνθρωπος και Κόσμος-Η διαλεκτική της κοσμολογίας του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού και της αισχύλιας θεώρησης του πεπρωμένου*, Εκδ. Ιεράς Μονής Χρυσοπηγής, Χανιά 2010, σ. 241

[493] Βλ. **Γ. Καψάνη**, *Ορθόδοξος Μοναχισμός και Άγιον Όρος*, Εκδ. Ι. Μ. Οσ. Γρηγορίου, Άγιον Όρος 1983, σ. 34

[494] Όπως εύστοχα σημειώνει ο Ιερομόναχος Μακάριος Σιμωνοπετρίτης: «Η εσωτερική μεταστροφή που έχει επέλθει στον μοναχό, έχει τη δύναμη να αλλάξει τη φύση των όντων και να τα επαναφέρει στον αρχικό τους δυναμισμό.

επιτρέπει να εισδύσει μέχρι τις οντολογικές ρίζες των κτισμάτων και να αποκτήσει τη γνώση των «λόγων των όντων» -των προαιωνίων θελημάτων του Θεού για την κτίση[495]. Έτσι μπορεί μέσα στη σύνολη καθημερινή δραστηριότητά του να δρα ως ιερέας της Δημιουργίας[496], αναφέροντας ευχαριστιακά τα πάντα στο Θεό και συνδέοντάς τα με Αυτόν, δίνοντάς τους , έτσι, τη δυνατότητα να φθάσουν στον τελικό σκοπό τους, τη σωτηρία τους[497].

Η μεταμορφωτική αυτή πορεία προκαλεί εν τέλει έναν πραγματικό εσωτερικό μετασχηματισμό, που αντανακλάται στη σχέση του ανθρώπου καταρχάς με το Θεό και στη συνέχεια με τον συνάνθρωπο και ολόκληρη την κτίση, τους οποίους σέβεται και αγαπά εμπράκτως. Αυτό ακριβώς που περιγράφει ο Όσιος Ισαάκ ο Σύρος όταν τον ρώτησαν «τί ἐστί καρδία ἐλεήμων;» και απάντησε με τα εξής συγκλονιστικά λόγια: Είναι μια καρδιά που καίγεται για ολόκληρη την κτίση, για τους ανθρώπους, για τα πουλιά, για τα ζώα…και για όλα τα κτίσματα. Με την ανάμνηση και τη θέα τους τρέχουν από τα μάτια του ανθρώπου δάκρυα. Από την πολλή και σφοδρή αγάπη που συνέχει την καρδιά του δεν μπορεί να ανεχθεί ή να ακούσει ή να δει κάποια καταστροφή ή κάτι λυπηρό να συμβαίνει μέσα στην κτίση. Γι’ αυτό και προσεύχεται ακόμη και για τα ερπετά νοιώθοντας αυτή την απέραντη συμπόνια, που δεν γνωρίζει όρια[498]. Τα χαρακτηριστικά αυτής της

Επειδή βλέπει πλέον τα κτίσματα με ανιδιοτελή τρόπο, με θείο πόθο, αυτά ξαναβρίσκουν τη διαφάνειά τους και μέσω αυτών βλέπει και γνωρίζει το Θεό (“ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ Γενεσιουργός αὐτῶν θεωρεῖται”, Σοφ. Σολομ. 13, 5). Αρνούμενος την αυθάδειά του, ο πνευματικός άνθρωπος είναι τώρα έτοιμος να ακούει, να δέχεται και να αισθάνεται τα όντα ως υποστατικούς “λόγους”, των οποίων το μοναδικό Υποκείμενο είναι ο Λόγος του Θεού», **Μακαρίου Ιερομ**., *Ο μοναχός και η φύση στην Ορθόδοξη Παράδοση*, Περ. Παράδοση, 1 (1992), σ. 12

[495] Βλ. ό .π. σ. 13

[496] Ο Αρχιμανδρίτης Αιμιλιανός περιγράφοντας την καθημερινή ζωή και την εργασία των μοναχών, τη βλέπει ως μια «μεταμόρφωση του κόσμου και των πραγμάτων, μια συνέχεια της Θείας Λειτουργίας έξω από το ναό. Διότι φως εδώ είναι η θεωρία και η χρήσις της αισθητής φύσεως, όχι για την ηδονή αλλά κατά την χρείαν της αδελφότητος, όχι σαν την εξολοθρευτική κατανάλωση της τεχνολογίας αλλά για να κάνει από τώρα τη φύση συμμέτοχη της δόξης των τέκνων του Θεού, και για να συμψάλλει μαζί τους». Βλ. Ε. Θεοκρίτωφ, *Οικοσύστημα και Ανθρώπινη Κυριαρχία – Σπουδή στην Πράξη των Πατέρων της Ανατολής*, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2003, σ. 63

[497] Όπως σημειώνει η μοναχή Θεοσέμνη: « Ο αισθητός κόσμος γίνεται στα χέρια του ανθρώπου δώρο ευχαριστήριο που προσφέρεται στο Δημιουργό. Τα όντα βιώνουν την απόλυτα προσωπική, αγαπητική ένωση ανθρώπου και Θεού και γίνονται τα μέσα που συγκροτούν την αγαπητική αυτή σχέση, η οποία διασώζει τον αυθεντικό τρόπο της δικής τους ύπαρξης. Με το μυστήριο της αγάπης άπασα η κτίση υψώνεται στο έσχατο τέλος της και κάθε κτίσμα, που δημιουργήθηκε ως απήχημα του Λόγου, ενυποστασιάζεται σε Αυτόν, γίνεται σώμα Του, μεταμορφωμένο σε προσφορά και θυσία λογική». **Θεοσέμνης μ**., *Άνθρωπος και Κόσμος-Η διαλεκτική της κοσμολογίας του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού και της αισχύλιας θεώρησης του πεπρωμένου*, Εκδ. Ιεράς Μονής Χρυσοπηγής, Χανιά 2010, σσ. 215-216

[498] «Καρδία ἐλεήμων ἐστὶ καῦσις ὑπὲρ πάσης τῆς κτίσεως, ὑπὲρ ἀνθρώπων καὶ τῶν ὀρνέων καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν δαιμόνων καὶ ὑπὲρ παντὸς κτίσματος. Καὶ ἐκ τῆς μνήμης αὐτῶν καὶ τῆς θεωρίας ῥέουσιν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ δάκρυα. Καὶ ἐκ τῆς πολλῆς καὶ σφοδρᾶς ἐλεημοσύνης καὶ συνεχούσης τὴν καρδίαν καὶ ἐκ τῆς πολλῆς καρτερίας σμικρύνεται ἡ

μεταμορφωμένης – μετασχηματισμένης στάσης της μοναστικής ζωής, που αφορούν στις σχέσεις με τον συνάνθρωπο και τον περιβάλλοντα κόσμο, θα προσεγγίσουμε και θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

3.2.9. Η αγάπη προς τον συνάνθρωπο

Η αγάπη προς το Θεό έχει σαν άμεσο καρπό την αγάπη προς την εικόνα του Θεού, τον συνάνθρωπο. «Της φιλοθεΐας έπεται η φιλαδελφία, η φιλοτεκνία, η φιλανθρωπία και η φιλαγιότητα»[499]. Ο Άγιος Μακάριος ο Αιγύπτιος τονίζει ότι δεν σώζεται κανείς παρά μέσω του πλησίον[500]. Η οργάνωση εξάλλου ενός κοινοβίου μοναστηριού βασίζεται στην αγάπη μεταξύ των μελών της αδελφότητας, κατά το πρότυπο της πρώτης χριστιανικής κοινότητας των Ιεροσολύμων[501]. Σημειώνει ο Αρχιμ. Γεώργιος Καψάνης: «Στα κοινόβια οι μοναχοί μπορούν να ζήσουν αποστολικά, γνήσια, το μυστήριο της Εκκλησίας ως μυστήριο κοινωνίας και ενώσεως Θεού και ανθρώπων, *τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως καὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*[502]. Ο μοναχός γνωρίζει εκ πείρας ότι η Εκκλησία δεν είναι ένα θρησκευτικό ίδρυμα ή θεσμός, αλλά η "*ἐν Χριστῷ ἀδελφότης*", το Σώμα του Χριστού, η σύναξις των πρώην διεσκορπισμένων τέκνων του Θεού[503], η "*ἐν Χριστῷ*" οικογένειά του. Η εκκλησιολογική αυτή εμπειρία δίνει στον μοναχό τη δυνατότητα να βλέπει τους αδελφούς του ως μέλη του δικού του σώματος και να τους τιμά όπως τον Χριστό»[504].

Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, λοιπόν, χαρακτηρίζεται ως *φιλάνθρωπο* και *φιλάδελφο*. Η αγάπη αυτή δεν απευθύνεται μόνο προς τους συμμοναστές, αλλά προς

καρδία αὐτοῦ καὶ οὐ δύναται βαστάσαι ἢ ἀκοῦσαι ἢ ἰδεῖν βλάβην τινὰ ἢ λύπην μικρὰν ἐν τῇ κτίσει γινομένην. Διὰ τούτο ὑπὲρ τῶν ἀλόγων καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας καὶ ὑπὲρ τῶν βλαπτόντων αὐτῶν ἐν πάσῃ ὥρᾳ εὐχὴν μετὰ δακρύων προσφέρει τοῦ φυλαχθῆναι αὐτοὺς καὶ ἱλασθῆναι αὐτοῖς. Ὁμοίως καὶ ὑπὲρ φύσεως τῶν ἑρπετῶν ἐκ τῆς πολλῆς ἐλεημοσύνης τῆς κινουμένης ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἀμέτρως κατὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ», **Δαμασκηνού μον.** (επιμ.), *Οσίου Ισαάκ του Σύρου Τα ευρεθέντα Ασκητικά*, Εκδ. Κελλίον Τιμίου Προδρόμου, Ι. Μ. Καρακάλλου, Άγιον Όρος, Γ΄έκδοσις, 2020, σ. 346

[499] Βλ. **Μωυσέως μ.**, Δύο Άγια τρίπτυχα, περ. Πρωτάτον, 127 (Ιούλ.-Σεπτ. 2012), σ. 83

[500] **Μακαρίου Αιγυπτίου**, *Ομιλία ΛΖ΄*, P.G. 100, 752C

[501] Όπως περιγράφεται στις Πράξεις των Αποστόλων για την πρώτη χριστιανική κοινότητα των Ιεροσολύμων, «πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά, καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε· καθ᾽ ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ᾽ οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας, αἰνοῦντες τὸν Θεὸν καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν». Πραξ. 2, 44-47

[502] Θεία Λειτουργία Αγ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου

[503] «καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν» Ιωαν. 11, 52

[504] **Γ. Καψάνη**, *Ορθόδοξος Μοναχισμός και Άγιον Όρος*, Εκδ. Ι. Μ. Οσ. Γρηγορίου, Άγιον Όρος 1983, σσ. 16-17

κάθε άνθρωπο και δεν είναι αποτέλεσμα οίκτου για τον πόνο και την ταλαιπωρία του συνανθρώπου, αλλά ειλικρινής, ανυπόκριτη θυσιαστική αγάπη και αγώνας για την εφαρμογή της εντολής του Χριστού, απότοκο του *λειτουργικού* ήθους που σκέπτεται και φροντίζει τον συνάνθρωπο. Η αγάπη προς τους «ἐν τῷ κόσμῳ» αδελφούς εκφράζεται από τη μια μεριά με την πρόθυμη φιλοξενία[505] προς κάθε προσκυνητή ή επισκέπτη ενός μοναστηριού, στο πρόσωπο του οποίου βλέπουν τον ίδιο το Θεό[506]. Επίσης με την προσφορά ελεημοσύνης σε όσους έχουν ανάγκη. Κυρίως όμως με την ψυχική ανάπαυση και πνευματική συμπαράσταση, μέσω της διά ζώσης επικοινωνίας με αυτούς που «ψάχνουν δροσιά στην ψυχή τους, ανάπαυση και στηριγμό, ένα "εὐήκοον οὖς", την απλότητα, την ευλάβεια, την ευλογία, την κατάνυξη, την ωφέλεια», ώστε να γαληνεύει η σκέψη και η ψυχή και να ξεκουράζονται από το άχθος της καθημερινότητας[507].

Εκτός αυτών όμως οι μοναχοί και οι μοναχές, κοινοβιάτες και ερημίτες -κόντρα στην τάση του σύγχρονου ανθρώπου να επικεντρώνει τα ενδιαφέροντά του στις αισθήσεις και να περιορίζει την κοινωνική του ζωή στο επίπεδο της αμεσότητας[508]- έχουν ως κύριο έργο το να προσεύχονται διαρκώς θερμά, έμπονα και μετά δακρύων όχι μόνο για τον εαυτό τους, αλλά και για όλο τον κόσμο[509], ζώντες και κεκοιμημένους, γνωστούς και αγνώστους, ενισχύοντας ουσιαστικά όλους τους πιστούς[510].

---

[505] Όπως αναφέρει γλαφυρά ο μοναχός Μωυσής: «Ο μοναχός που έχει λειανθεί στο αμόνι της ασκήσεως, στο καμίνι της υπακοής και της προσευχής κι έχει γίνει ο ίδιος φωτιά, ωραιοποιεί την καρδιά του και την κάνει λεπτή και ευαίσθητη, από την οποία πηγάζουν τα έργα και τα λόγια του, ώστε δεν τον κουράζουν οι άνθρωποι γιατί η φιλοξενία θεωρείται μοναχική αρετή», **Μωυσέως μ.**, *Το μήνυμα του Αγίου Όρους*, Εκδ. Τήνος, Β΄ έκδοση, 1988, σ. 16

[506] Βλ. **Π. Υφαντή**, *Μάχη καταλλαγής- Άνθρωπος, συνάνθρωπος, θεάνθρωπος στις αρένες της θέωσης*, Εκδ. Αρμός, Αθήναι 2018, σ. 80

[507] «Σύμφωνα με τον Αββά Αμμωνά, ο μοναχός που αγαπά γίνεται μια ανοιχτή αγκαλιά που χωρά στη θεραπευτική της ανεκτικότητα και συμπόνια τους πάντες, ανεξάρτητα από τη θρησκευτική τους ταυτότητα, την πολιτισμική ή εθνική τους καταγωγή ή την ηθική τους στάση». Βλ. ό. π., σ. 81. Επίσης ό Όσιος Παΐσιος ο Αγιορείτης σε έναν λόγο του προς τις μοναχές έλεγε: «Κάθε σωστή μοναχή, εκτός από την προσευχή που κάνει για τον κόσμο, πολύ βοηθάει με τον τρόπο της, με τη σωστή αντιμετώπιση, με δυο λόγια πνευματικά που θα πει εκεί στο αρχονταρίκι σε έναν προσκυνητή, για να συλλάβει το βαθύτερο νόημα της ζωής, σε μια μητέρα, για να τη στηρίξει», Βλ. **Παϊσίου Γέρ.** *Λόγοι, Τομ Β΄- Πνευματική Αφύπνιση*, εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Γ΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 2003, σ. 324

[508] **Γ. Μαντζαρίδη**, *Χριστιανική Ηθική ΙΙ*, Εκδ. Π. Πουρναρά, β΄έκδοσις, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 543

[509] Την προσευχή για τον πλησίον ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος τη θεωρεί ως τη μεγαλύτερη έκφραση της αγάπης. Βλ. **Π. Υφαντή**, *Μάχη καταλλαγής- Άνθρωπος, συνάνθρωπος, θεάνθρωπος στις αρένες της θέωσης*, Εκδ. Αρμός, Αθήναι 2018, σ. 80

[510] Σημειώνει ο Άγιος Παΐσιος ο Αγιορείτης για τον Γέροντα Χατζη-γεώργη: «από το πρωί μέχρι το βράδυ προσεύχονταν και μάζευε τον πόνο των πονεμένων και θέρμαινε τις καρδιές τους με την αγάπη του την πνευματική, που έμοιαζε ανοιξιάτικη λιακάδα», **Παϊσίου μον**., *Ο Γέρων Χατζη-γεώργης ο Αθωνίτης 1809-1886*, εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Β΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1986, σ. 36. Ο ίδιος επίσης έλεγε σε έναν λόγο του: «Όλο το έργο του μοναχού είναι η αγάπη, όπως και το ξεκίνημά του γίνεται από αγάπη προς

3.2.10 Η σχέση με τον περιβάλλοντα κόσμο

Σύμφωνα και με τα παραπάνω, το βασικό διαφοροποιούν χαρακτηριστικό του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους σε σχέση με το περιβάλλοντα κόσμο είναι ότι η φιλοπεριβαλλοντική διάθεση των μοναχών δεν είναι προϊόν ενός ιδεολογήματος (π.χ. ενός φόβου για την επερχόμενη καταστροφή λόγω της κλιματικής αλλαγής ή ενός οφειλόμενου ενδιαφέροντος και σεβασμού λόγω μιας εγγενούς αυταξίας της φύσης, όπως πρεσβεύουν διάφορες οικολογικές κινήσεις), αλλά αποτέλεσμα της έμπονης αγάπης και της αίσθησης της ιερότητας της κτίσης[511]. Οπότε το ίδιο το περιβάλλον γίνεται αιτία στροφής-αλλαγής της στάσης των μοναχών.

Κατ' αρχάς η καθημερινή τους επαφή με αυτό και η δυνατότητα της απερίσπαστης παρατήρησής του, χωρίς το άγχος που διακατέχει τον σύγχρονο άνθρωπο, τους διδάσκει πολλά. Βλέπουν το άφθαρτο κάλλος της Δημιουργίας και οδηγούνται μαζί με όλα τα άλλα δημιουργήματα, στη δοξολογία του Κτίστη των πάντων. «Τόσο τα ερημικά και αμμώδη, τα ξερά και άγονα πετρώδη μέρη με τους διάφορους περίεργους όσο και όμορφους σχηματισμούς τους, με το ελάχιστο πράσινό τους, αλλά και τα καταπράσινα τοπία με τις καιρικές εναλλαγές, το βουνίσιο, το πεδινό, το θαλασσινό, όλα εμπνέουν, όλα ωθούν τη

το Θεό, η οποία έχει και την αγάπη προς τον πλησίον. Ο μοναχός μελετάει τη δυστυχία της κοινωνίας, πονάει η καρδιά του και προσεύχεται διαρκώς για τον κόσμο. Έτσι ελεεί τον κόσμο με την προσευχή. Υπάρχουν μοναχοί που βοηθούν τους ανθρώπους περισσότερο από όσο θα τους βοηθούσε όλος ο κόσμος μαζί», Βλ. **Παΐσίου Γέρ.** *Λόγοι, Τομ Β΄- Πνευματική Αφύπνιση*, εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Γ΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 2003, σ. 319. Επίσης ο Κ. Σκουτέρης τονίζει: «Και ο έσχατος ακόμα ερημίτης, αυτός που πράγματι ζει "εν ερημίαις και εν σπηλαίοις", με την οσιακή του ζωή θεραπεύει τον άνθρωπο και αγιάζει την κτίση ολόκληρη. Η αγιότητά του διοχετεύεται μ' έναν τρόπο μυστικό σ' ολόκληρο το εκκλησιαστικό σώμα, "προσαναπληρούσα τα υστερήματα των αγίων". Με αυτή την έννοια ο μοναχός προσεύχεται γι' αυτούς που δεν μπορούν ή δεν έχουν μάθει να προσεύχονται. Ο "απαρηγόρητος" βίος του γίνεται μυστικά θεραπεία του ανθρώπου και παρηγοριά του κόσμου», **Κ. Σκουτέρη**, *Ο μοναχικός βίος αυθεντική πραγμάτωση του ορθοδόξου ήθους*, Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου (18-20 Απριλίου 1990), έκδοση Ι. Μ. Μεταμορφώσεως – Μεγάλου Μετεώρου, Άγια Μετέωρα 1990, σ. 177

[511] Όπως αναφέρεται στην Ιστοσελίδα της Ι. Μονής Χρυσοπηγής Χανίων: «Η διάσωση των αρχών της οικολογίας στον Ορθόδοξο μοναχισμό δεν γίνεται από συνηθισμένη φυσιολατρία, αλλά από τη βαθιά συνειδητοποίηση της ιερότητας της κτίσης», Βλ. http://www.imx.gr/orthodoxi_paradosi.html, (τελ. ανάκτηση 29.05.2021). Αλλά και ο Όσιος Πορφύριος ο Καυσοκαλυβίτης στην ομορφιά της φύσης διέκρινε με συγκίνηση την ιερότητα και τη σφραγίδα της θείας Δημιουργίας και συνήθιζε να λέει ότι «όλα γύρω μας είναι σταλαγματιές της αγάπης του Θεού», Βλ. *Αγίου Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου – Βίος και Λόγοι*, εκδ. Ι. Μονή Χρυσοπηγής, Χανιά 2015, ΙΓ΄έκδοση, σελ. 28

σκέψη του μοναχού στον Δημιουργό»[512] και τη δοξολογία Του[513]. Επομένως το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος μπορεί να χαρακτηριστεί *αναγωγικό*[514] και *δοξολογικό*.

Αυτό γιατί το κίνητρο του μοναχού για τον σεβασμό και την αγάπη προς το περιβάλλον δεν είναι ο φόβος της τιμωρίας από το Θεό ή η συνδιαλλαγή για την κληρονομία της βασιλείας του Θεού αλλά η αγαπητική συναίσθηση του αληθούς «τέκνου» του Θεού. Στη ζωή των μοναχών, λοιπόν, που αγωνίζονται για την κάθαρση από τα πάθη από αληθινή αγάπη προς το Θεό, θα μπορούσε να αναφέρεται ο Απ. Παύλος λέγοντας ότι η αποκαραδοκία -η προσμονή με λαχτάρα- της κτίσεως η οποία συστενάζει και συνωδίνει με τον πεπτωκότα άνθρωπο, είναι η φανέρωση της δόξας των τέκνων του Θεού[515]. Γι' αυτό και ο Γ. Μαντζαρίδης σημειώνει: «Όταν ο άνθρωπος λειτουργεί σωστά, ενοποιεί στο πρόσωπό του τον διασπασμένο κόσμο, θεωρώντας την κτίση ως ¨ποίημα¨ του Θεού, ως πράξη και έργο προσωπικό, που ζει και συνοψίζει στην υπόστασή του»[516].

3.2.10.1 Ο χώρος στον οποίο ασκούνται οι μοναχοί

Τα Ορθόδοξα μοναστήρια και τα ερημητήρια συνήθως κτίζονταν και κτίζονται σε επιλεγμένους απομακρυσμένους χώρους, που ευνοούν την ησυχία, την προσευχή και την άσκηση, στις πιο παρθένες και συχνά ιδιαίτερου φυσικού κάλλους τοποθεσίες[517], «άλλοτε κοντά σε απαράμιλλου κάλλους πηγές και κοιλάδες, και άλλοτε μεταξύ ουρανού και γης

---

[512] Βλ. **Θ. Παναγόπουλου**, *Ορθοδοξία-Περιβάλλον-Κοινωνία*, Εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2002, σσ. 34-35

[513] «Η προσευχή του Ιησού ανοίγει τη γνώση της γλώσσας των πλασμάτων, έτσι ώστε να ακούει κανείς όλα να δοξολογούν το Θεό», Βλ. **Π. Καρανικόλα** (μτφρ.), *Οι Περιπέτειες ενός Προσκυνητού*, Εκδ. Αστήρ, Αθήναι 1957, σ. 49

[514] «Κάθε μοναστήρι είναι ένα κομμάτι του ουρανού στον κόσμο, για να θυμίζει ότι η ανθρώπινη φύση έχει πλαστεί για κάτι ανώτερο και ότι η ενασχόληση με τα καθημερινά και φθαρτά μπορεί να γίνει τρόπος αναγωγής στα ουράνια, όταν προσφέρεται ευχαριστιακά και δοξολογικά στον Θεό», Βλ. στην Ιστοσελίδα της Ι. Μ. Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, Ορμύλιας, https://www.ormyliamonastery.com/el/agroktima/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

[515] «Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται. τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, ἐπ᾽ ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν. τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν· ἐλπὶς δὲ βλεπομένη οὐκ ἔστιν ἐλπίς· ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει», Ρωμ. 8, 18-24

[516] **Γ. Μαντζαρίδη**, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, Εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 108

[517] Όπως σημειώνει ο Θεόδωρος Παναγόπουλος: «Οι Ορθόδοξοι κληρονόμησαν από τους αρχαίους Έλληνες τη συνήθεια να οικοδομούν τα ιερά και τα θρησκευτικά τους μνημεία σε περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Αναζητούν δε και επιτυγχάνουν την ενοποίηση του οικοδομήματος με τη φύση, ώστε να επιτυγχάνουν ταύτιση του ανθρωπίνου δημιουργήματος με την ομορφιά της φύσης», **Θ. Παναγόπουλου**, *Ορθοδοξία-Περιβάλλον-Κοινωνία*, Εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2002, σ. 193

στους βράχους και στα όρη, τοποθεσίες που έκρυβαν το μυστήριο του Θεού και φανέρωναν τη δόξα του Δημιουργού»[518].

Η έρημος και τα μοναστήρια, ως τόποι ασκήσεως, γίνονται τόποι αγιασμού και ταυτόχρονα αγιάζονται[519]. Δίνουν στον ερημίτη αλλά και τον κοινοβιάτη μοναχό τις φυσικές προϋποθέσεις της εκούσιας σκληραγωγίας τους, ταυτόχρονα όμως συνδέονται μαζί του και δέχονται την ευλογία του[520]. Εκεί ο ασκούμενος, με την προσευχή και την υπόλοιπη πνευματική εργασία του προστατεύει τον τόπο, τη φύση και την κτίση, μέσα στην ιερότητα, την αγιότητα και το κάλλος του Θεού[521]. Κατ' αρχάς εκδιώκονται οι δαίμονες και ο τόπος καθαρίζεται πνευματικά[522], ενώ, όπως σημειώνει η Ελισσάβετ Θεοκρίτωφ: «Η αγιότητα του μεταμορφωμένου ανθρώπου διαποτίζει τον τόπο και ο τόπος με τη σειρά του αναθρέφει και άλλους αγίους. … Αυτό δεν είναι παρά ένα παράδειγμα της δυνατότητας που έχει ο τόπος να συμμετέχει στη μεταμόρφωση, ούτως ώστε να κατέχουν μια εσωτερική ιερότητα οι ίδιοι οι βράχοι και η γη, με όλα τα λουλούδια, τους θάμνους και τα δέντρα του, και οι μοναχοί, τα μοναστήρια και οι εικόνες να αγκαλιάζονται και να περιχωρούνται μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αγιασμένου χώρου»[523]. Ωστόσο πρέπει να επισημανθεί ότι ο τρόπος ζωής και κυρίως η άσκηση των μοναχών είναι που σώζει τον τόπο και όχι ο τόπος αυτός καθαυτόν.

Το φιλοπεριβαλλοντικό μοναστικό ήθος που αναπτύσσουν οι καθαρθέντες και έχοντες «καρδία ελεήμονα» μοναχοί συνέβαλλε ώστε τα μοναστικά κτηριακά συγκροτήματα -μεγαλύτερα ή μικρότερα- να είναι αρμονικά ενταγμένα στον

---

[518] **Σ. Μπαλατσούκα**, *Οι Άγιοι και το Φυσικό Περιβάλλον*, Εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 91

[519] Ο σύγχρονος Όσιος Ιωσήφ ο Ησυχαστής σημειώνει: «Οι βράχοι και ολόκληρη η κτίση αποτελούν μυστικούς θεολόγους, που αναπτύσσουν βαθιά νοήματα και οδηγούν την καρδίαν και τον νουν προς τον Κτίστην», **Γ. Ιωσήφ Ησυχαστού**, *Έκφρασις Μοναχικής Εμπειρίας*, Αγ. Όρος 1992, σ. 315

[520] Βλ. **Ε. Θεοκρίτωφ**, *Οικοσύστημα και Ανθρώπινη Κυριαρχία – Σπουδή στην Πράξη των Πατέρων της Ανατολής*, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2003, σ. 76

[521] **Σ. Μπαλατσούκα**, *Οι Άγιοι και το Φυσικό Περιβάλλον*, Εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 72-73

[522] Ο Θ. Παπαθανασίου σημειώνει: «Οι ασκητές σ' αυτή την περίπτωση είναι η ριζοσπαστική ομάδα κρούσης της Εκκλησίας, που εισχωρεί στον τόπο του εχθρού, τον αναζητά για μετωπική σύγκρουση, ώστε να καθαρίσει τον τόπο και να τον αποδώσει πάλι στον Δημιουργό του· η έρημος έτσι προσλαμβάνεται από το σώμα της Εκκλησίας. Έρημος σημαίνει την απουσία του κοινωνείν, δηλαδή την απουσία της αγάπης και την κυριαρχία της απόλυτης ατομικότητας και διάσπασης, δηλαδή του διαβόλου», Βλ. **Θ. Παπαθανασίου**, Ο αναχωρητισμός – Μεταμόρφωση της ερήμου σε τόπο δεσποτείας του Θεού, *Περιοδ. Σύναξη,* 13 (1985)*,* σσ. 38-40. Επίσης ο αββάς Ιωάννης ο Κίλιξ προέτρεπε τους μαθητές του στη διαφύλαξη και συντήρηση του χώρου ασκήσεώς τους: «Ἂς μή ρυπώσουμε, τέκνα μου, αὐτόν τόν τόπο, ὁπού οἱ πατέρες μας τον καθάρισαν ἀπό τούς δαίμονες», Βλ. **Β. Πέντζα**, (επιμ.), *Είπε γέρων- Το Γεροντικόν σε νεοελληνική απόδοση*, Εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1999, σ. 127

[523] **Ε. Θεοκρίτωφ**, *Οικοσύστημα και Ανθρώπινη Κυριαρχία – Σπουδή στην Πράξη των Πατέρων της Ανατολής*, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2003, σσ. 77-78

περιβάλλοντα χώρο, χωρίς να επιβάλλονται σ' αυτόν, αλλά να τον αναδεικνύουν, χωρίς να τον παραμορφώνουν και σε πολλές περιπτώσεις να τον μεταμορφώνουν προς το καλύτερο, μεταβάλλοντας έτσι την έρημο σε «παράδεισο»[524].

Οι εσωτερικοί και οι εξωτερικοί χώροι των Μονών παρατηρείται να είναι ιδιαίτερα περιποιημένοι και φροντισμένοι, φανερώνοντας όχι μόνο τη συναίσθηση ευθύνης, τη μεγάλη ευαισθησία και την αγάπη των μοναχών για το φυσικό περιβάλλον, αλλά και την καλαισθησία και τη φιλοκαλία που τους διακρίνει[525]. Όπως σημειώνει ο Αρχιμ. Βασίλειος Γοντικάκης: «Πιστεύεις και ζεις ότι ο Θεός είναι αγάπη και κάλλος αμήχανον. Η εκδήλωση της αγάπης Του είναι φανέρωση κάλλους. Και το κάλλος Του είναι δωρεάν μετάδοση του πλούτου της χρηστότητός Του. Έτσι γνωρίζεις το Θεό δημιουργό ως ευεργέτη και καλλιτέχνη. Όλα όσα εποίησε είναι καλά λίαν. Η δημιουργία ολόκληρη, το σύμπαν, είναι κόσμος, κόσμημα, στολίδι θεϊκό. Και το ίδιο το θείον κάλλος φανερώνεται στο κάλλος των κτισμάτων. *Τα φαινόμενα κάλλη της αφανούς ευπρεπείας απεικονίσματα λογίζονται* (Άγ. Διονύσιος Αρεοπαγίτης). Το κάλλος δεν νοείται ως αισθητική κατηγορία, αλλά ως θεία χάρις και ενέργεια, που συγκροτεί και συνέχει τον κόσμο. Και εσωτερική σχέση ανθρώπου και κόσμου υπάρχει και πιστοποιείται από την κοινή καταγωγή του θεόσδοτου κάλλους, που ρυθμίζει την αρμονία του κόσμου και την πνευματική ειρήνη του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου»[526].

Έτσι οι μοναχοί προσπαθούν αυτό το βιωμένο κάλλος της Δημιουργίας του Θεού να το μεταφέρουν σε κάθε πτυχή της καθημερινότητάς τους και στους χώρους που ζουν

---

[524] «Ταῖς τῶν δακρύων σου ροαῖς τῆς ἐρήμου τὸ ἄγονον ἐγεώργησας, καὶ τοῖς ἐκ βάθους στεναγμοῖς εἰς ἑκατόν τοὺς πόνους ἐκαρποφόρησας...», αναφέρει το Απολυτίκιον σε Οσίους. Επίσης, όπως αναφέρθηκε και στην § 3.1.1, από αρχαιολογικά ευρήματα φαίνεται ότι στις πρώτες μοναστικές κοινότητες που αναπτύχθηκαν στο αφιλόξενο περιβάλλον των ερήμων της Αιγύπτου και της Μέσης Ανατολής, οι μοναχοί φύτευαν και καλλιεργούσαν για τα προς το ζην, μετατρέποντας την έρημο σε όαση. Αλλά και στη συνέχεια με τη μεγάλη ανάπτυξη του μοναχισμού και στην Ανατολή και στη Δύση οι μοναστικοί τόποι όχι απλώς ανέπτυξαν μια ισορροπημένη σχέση με τον περιβάλλοντα χώρο τους, αλλά συνέβαλαν, ώστε να διατηρηθούν σε άριστη κατάσταση πολύ σημαντικοί βιότοποι και οικοσυστήματα, τα οποία σήμερα έχουν χαρακτηριστεί προστατευόμενες περιοχές. Βλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Studia Monastica, Vol 56 (2), 2014, pp. 353-392 https://bit.ly/3rm7lv6 (τελ. ανάκτηση 02.03.2021) και **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic lands as protected landscapes and community-conserved areas: an overview*, PARKS, Vol 22.1, 2016, pp. 63-78

[525] Βλ. **Θ. Παναγόπουλου**, *Ορθοδοξία-Περιβάλλον-Κοινωνία*, Εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2002, σσ. 34-35

[526] **Βασίλειου Αρχιμ.**, *Κάλλος και ησυχία στην αγιορείτικη πολιτεία*, στο *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου: Το Άγιον Όρος χθές-σήμερα-αύριο*, εκδ. Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 52

και κινούνται, ώστε κάθε τι να βρίσκεται στη θέση του, «εὐσχημόνως καὶ κατά τάξιν»[527], πράγμα που αποτυπώνεται στην εικόνα που αντικρύζουν οι επισκέπτες και προσκυνητές όταν εισέρχονται σε ένα μοναστήρι. Επιπρόσθετα αυτή η αισθητική καλλιέργεια που λαμβάνουν οι μοναχοί εκφράζεται μέσω των έργων τέχνης που παρήγαν αλλά και παράγουν σήμερα[528] κατά την άσκηση χειροτεχνικών διακονημάτων. Επομένως το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος μπορεί να χαρακτηριστεί *φιλόκαλλο*.

3.2.10.2 Η σχέση με τα φυτά και τις καλλιέργειες

Το φιλόκαλλο αυτό ήθος των μοναχών γίνεται επίσης αντιληπτό μέσω της σχέσης τους με τον κόσμο των φυτών. Εκμεταλλευόμενοι την ομορφιά της φύσης, συνήθως αρκετά δέντρα και πολλά καλλωπιστικά φυτά βρίσκονται φυτεμένα στους εσωτερικούς αλλά και τους εξωτερικούς χώρους των Μονών, σε παρτέρια, πέργκολες, γλάστρες κ.ά., εμπλουτίζοντας την παλέτα των χρωμάτων, ξεκουράζοντας το μάτι, ανακουφίζοντας τους όγκους των κτηρίων, παρέχοντας σκιά και δροσισμό τους θερινούς μήνες και δημιουργώντας ένα ευχάριστο και υγιεινό περιβάλλον. Η δημιουργία ενός θαλερού και ευωδιαστού καλλωπιστικού κήπου ήταν συνήθεια στους εσωτερικούς περιβόλους των μοναστηριών κατά τη βυζαντινή εποχή, γεγονός που αποτυπώνεται σε πολλά καλλιτεχνικά έργα (τοιχογραφίες, φορητές εικόνες, μικρογραφίες χειρογράφων κ.ά.)[529]. Τη συνήθεια αυτή παρατηρεί κανείς να διατηρείται μέχρι σήμερα. Με μεγάλη ευαισθησία οι μοναχοί

---

[527] Η μοναχική τάξη και ευσχημοσύνη έχει να κάνει με την αναζήτηση του κάλλους του Θεού. Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Α΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2003, σ. 488

[528] «Ο μοναχός φιλοκαλεί ασκούμενος. Είναι καλλιτέχνης. Και δεν παλεύει απλώς με χρώματα, ήχους, ή λέξεις, αλλά παλεύει με τον εαυτό του ολόκληρο…Κάθε ώρα είναι θυσία, προσφορά δική του, γι' αυτό και ανάδυση αμήχανου κάλλους. Κάθε δοκιμασία του είναι ευλογία, γι' αυτό μένει ήσυχος και ευγνώμων. Γίνεται όλος πληγή, γίνεται όλος πηγή αγαλλιάσεως…και διά των δοκιμασιών και της υπομονής του, ακτινοβολεί απ' όλη την ύπαρξή του το έσωθεν κάλλος και φανερώνεται έτσι η θεία καλλονή.», Βλ. **Βασίλειου Αρχιμ.**, *Κάλλος και ησυχία στην αγιορείτικη πολιτεία*, στο *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου: Το Άγιον Όρος χθές-σήμερα-αύριο*, εκδ. Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 53. Αλλά και ο π. Βασίλειος Καλλιακμάνης τονίζει ότι: «Το κάλλος και η αρμονία των κτισμάτων, η πτώση του ανθρώπου και η ενανθρώπιση του Θεού εμπνέουν τους μαστόρους της χριστιανικής τέχνης οι οποίοι αποτυπώνουν την χαρισματική τους έμπνευση στη ναοδομία, την αγιογραφία, την ξυλογλυπτική, τη μικρογραφία, τα ψηφιδωτά και την ποίηση», **Β. Καλλιακμάνη**, *Το φυσικό περιβάλλον στην εκκλησιαστική ποίηση και υμνογραφία*, στο *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής*, Α.Π.Θ., Τμ. Θεολογίας, Νέα Σειρά, Τόμ. 13, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 144

[529] Βλ. **Ε. Γλύτση**, *Ενθύρια περιβόλια και παράδεισοι-Η φύση στο βυζαντινό σπίτι*, στο **Π. Καλαμαρά** (επιμ.), *Οικίες Ιστορίες –Διαχρονικές αφηγήσεις οικιστικής αρχιτεκτονικής και οικογενειακού βίου*, σσ. 54-61

και οι μοναχές όχι μόνο περιποιούνται τα φυτά, αναπτύσσοντας ιδιαίτερη σχέση με αυτά, αλλά έχουν φθάσει να αφουγκράζονται τη μυστική γλώσσα τους[530].

Εκτός όμως από τους καλλωπιστικούς κήπους, στα περισσότερα μοναστήρια υπάρχουν παραγωγικοί κήποι (λαχανόκηποι, οπωρώνες, αρωματικών φυτών, κ.ά.), τα προϊόντα των οποίων χρησιμοποιούνται για τη διατροφή των μοναχών, συμβάλλοντας στην αυτάρκεια των Μονών. Προκαλεί ευχάριστα θετική εντύπωση η προσπάθεια εκμετάλλευσης ακόμα και πολύ επικλινών ή άγονων εδαφών στα οποία οι μοναχοί –με αρκετές δυσκολίες και υπομονή- έχουν κατασκευάσει αναβαθμίδες (πεζούλες) και έχουν μεταφέρει εύφορο χώμα για τη δημιουργία των παραγωγικών κήπων. Επιπρόσθετα σε κάποια μοναστήρια που διαθέτουν καλλιεργήσιμες εκτάσεις, οι μοναχοί ασχολούνται με τις καλλιέργειες (αμπέλου, ελιάς, σιτηρών, κ.ά.). Στις περισσότερες περιπτώσεις αποφεύγονται οι εντατικές καλλιέργειες που προσφέρουν αυξημένη απόδοση και προτιμάται η εφαρμογή παραδοσιακών βιολογικών μεθόδων, χωρίς τη χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, με αγάπη και υπομονή, περιμένοντας την ωρίμανση των καρπών ως ευλογία, χωρίς να παραβιάζονται οι ρυθμοί της φύσης.

Επίσης αρκετά μοναστήρια συναισθανόμενα την ευθύνη τους έναντι της Δημιουργίας του Θεού, έχουν συμβάλει στην ενίσχυση ή την αποκατάσταση της διαταραγμένης βιοποικιλότητας των μοναστικών περιοχών[531].

---

[530] Σε επίσκεψή μας στο Μετόχιο της Ι. Μ. Σινά στη Ραϊθώ, στα παράλια της Ερυθράς Θαλάσσης, παρατηρήσαμε ότι στο αμμώδες και άνυδρο έδαφος ήταν φυτεμένες πανύψηλες πικροδάφνες αλλά και πολλά ευώδη άνθη γύρω από το Καθολικό. Σε ερώτησή μας στον Ιερομόναχο Αρσένιο Σιναΐτη πώς κατόρθωνε να κρατά τους εσωτερικούς κήπους του Μετοχίου σε αυτή την άριστη κατάσταση διαθέτοντας λιγοστό νερό και ελάχιστα άλλα μέσα, μας ομολόγησε ότι ρίχνει διαρκώς αγιασμό και τα φυτά αναζωογονούνται. Στη συνέχεια μας ανέφερε ότι τα περιποιείται καθημερινά, μιλά με τα λουλούδια και αισθάνεται ότι του κρατούν συντροφιά, αποφεύγει να τα κόβει, εκτός από πολύ λίγα για να στολίσει τις εικόνες και την ώρα της ψαλμωδίας υπάρχει η αίσθηση ότι τα λουλούδια χαίρονται και συμμετέχουν, αφού αναδύουν έντονα την ευωδία τους η οποία μπαίνει στον ναό από τα ανοικτά παράθυρα. Ανάλογες περιπτώσεις επικοινωνίας των μοναχών με τα φυτά που καλλιεργούσαν διαπιστώσαμε και σε κάποια από τα μοναστήρια της Κρήτης, οι οποίες παρουσιάζονται στο Β' μέρος της παρούσας διατριβής.

[531] Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του συγχρόνου Οσίου Αμφιλοχίου Μακρή, ο οποίος, εκτός από το ότι ο ίδιος φύτεψε και περιποιούνταν πάρα πολλά δέντρα στο νησί της Πάτμου, μέσω της ποιμαντικής του φροντίδας, δημιουργήθηκαν πράσινες οάσεις στο νησί. Έβαζε ως κανόνα στους εξομολογουμένους να φυτέψουν ή να ποτίζουν δέντρα. Ο Όσιος συνήθιζε να λέει: «*Ξέρετε ότι ο Θεός έχει δώσει κι άλλη μια εντολή, που δεν είναι καταγεγραμμένη στην Αγ. Γραφή; Είναι η εντολή "Αγαπάτε τα δέντρα". Όποιος δεν αγαπάει τα δέντρα δεν αγαπάει τον Χριστό. Όταν φυτεύετε δέντρα, φυτεύετε ελπίδα, φυτεύετε αγάπη, φυτεύετε ειρήνη και θα λάβετε την ευλογία του Θεού*». Βλ. **K. Ware**, *Οικολογική κρίση και ελπίδα*, (μτφρ. Τσαλίκη Π., Τσιγκρή Ε., Χριστοδούλου Ν. και πρόλ. Νάντσου Θεοδ.), εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2008, σ. 45. Το ίδιο πνεύμα κυριαρχεί στις Μονές του Αγίου Όρους όπως και σε πάρα πολλά άλλα Ορθόδοξα μοναστήρια ανά τον κόσμο. Πρβλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Studia Monastica, Vol 56 (2), 2014, pp. 353-392 https://bit.ly/3rm7lv6 (τελ. ανάκτηση 02.03.2021) και **J.-**

3.2.10.3 Οι σχέσεις με τα ζώα

Ενώ στον κόσμο της πτώσης τα ζώα βρίσκονται σε ανταγωνισμό και είναι εχθρικά προς τον άνθρωπο, είναι πραγματικά εντυπωσιακές και θαυμαστές οι εξιστορήσεις για τη σχέση των εξαγιασμένων- μεταμορφωμένων μοναχών με τα ζώα και ιδιαιτέρως τα άγρια θηρία. Ήδη έγινε γι' αυτό λόγος στην §3.1.1, ενώ πολυάριθμες είναι οι αναφορές για την ισόρροπη σχέση των μοναχών με το ζωικό βασίλειο στα ασκητικά κείμενα που περιγράφουν τη μοναστική ζωή κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο[532]. Οι μοναχοί δεν αισθάνονται φόβο, αλλά ευαισθησία και συμπόνια απέναντί τους. Πάρα πολλά είναι τα παραδείγματα που άγρια θηρία -και ιδιαίτερα ο βασιλιάς τους, το λιοντάρι- συμβίωναν με ερημίτες[533], αναζητούσαν τη θεραπεία όταν ασθενούσαν[534] ή υπέφεραν σωματικά και ανέπτυσσαν φιλικές σχέσεις με ασκητές, ενώ γίνονταν συστηματικοί βοηθοί τους στους κόπους της ασκήσεως[535].

Αυτού του είδους τα περιστατικά δεν συνέβαιναν μόνο τις παλαιότερες εποχές, αλλά συνεχίζουν να καταγράφονται στους βίους νεότερων εξαγιασμένων μοναχών και αγίων, όπως ενδεικτικά οι Όσιοι Παύλος της Ομπνόρα, Σεραφείμ του Σάρωφ και Σιλουανός ο Αθωνίτης[536]. Επίσης παρατηρείται σε σύγχρονους αγιασμένους μοναχούς η ίδια

M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis, *Christian monastic lands as protected landscapes and community-conserved areas: an overview*, PARKS, Vol 22.1, 2016, pp. 63-78

[532] Όπως οι συλλογές «Αποφθέγματα των Αγίων Γερόντων», η Λαυσαϊκή Ιστορία, το Λειμωνάριον του Ιωάννου Μόσχου, η Βίβλος Βαρσανουφίου και Ιωάννου κ.ά.

[533] Αναφέρεται στο Λειμωνάριο περίπτωση ασκητού που υποδέχονταν λιοντάρια στο σπήλαιό του και τα έπαιρνε αγκαλιά (P.G. 87III, 2853)

[534] Στον βίο του Οσίου Μακαρίου του Αιγυπτίου που ασκούνταν στην έρημο την Νιτρίας αναφέρεται ότι στο ασκητήριό του έφερε μια ύαινα το τυφλό νεογέννητο υαινάκι της, το οποίο ο γέροντας θεράπευσε. Το ζώο αισθάνθηκε ευγνωμοσύνη για τον Όσιο και του έφερε μια προβιά προβάτου. Βλ. **Σιμωνος μ.,** *Η ζωοφιλία των αγίων και η αγιοφιλία των ζώων*, Εκδ. «Ο Αγ. Στέφανος», Αθήναι 2007, σσ. 161-163

[535] Χαρακτηριστικότερη είναι η σχέση του Αγ. Γερασίμου του Ιορδανίτου με ένα λιοντάρι που περιγράφεται στο Λειμωνάριο του Ιωάννου Μόσχου, το οποίο αφού το θεράπευσε, τον υπηρετούσε με αφοσίωση και πέθανε από λύπη πάνω στον τάφο του Αγίου όταν αυτός κοιμήθηκε (P.G. 87III, 2965-2969). Επίσης ένα λιοντάρι βοήθησε τον Όσιο Ζωσιμά να θάψει το νεκρό σώμα της Οσίας Μαρίας της Αιγυπτίας (P.G. 87III, 3724D-3725A). Επίσης πουλιά έτρεφαν τον Όσιο Παύλο το Θηβαίο και έφεραν μεγαλύτερη ποσότητα τροφής όταν τον επισκέφθηκε ο Μ. Αντώνιος (βλ. **Σιμωνος μ.,** Η ζωοφιλία των αγίων και η αγιοφιλία των ζώων, Εκδ. «Ο Αγ. Στέφανος», Αθήναι 2007, σσ. 124-125.

[536] Ο Όσιος Παύλος της Ομπνόρα έζησε στα τέλη του 14ου αιώνα, έως τις αρχές του 15ου, και διάλεξε για κατοικία του την κουφάλα ενός δένδρου. Κάποιος άλλος ασκητής που τον επισκέφθηκε, είδε πλήθος πουλιά να κουρνιάζουν στο κεφάλι και τους ώμους του, ενώ τα έτρεφε με τα χέρια του. Κοντά του έστεκε μια αρκούδα περιμένοντας την τροφή της, ενώ αλεπούδες, κουνέλια και άλλα ζώα, περιφέρονταν χωρίς καμία έχθρα μεταξύ τους. Η εικόνα αυτή θύμιζε τον πρωτόπλαστο Αδάμ στον Παράδεισο. Βλ. **Π. Μπότση** (μτφρ.), *Η Θηβαΐδα του Βορρά*, Αθήνα 1981, σ. 68. Λαγοί, αλεπούδες, λύκοι, αλλά και αρκούδες ακόμη συγκεντρώνονταν γύρω από την είσοδο του κελιού του Οσίου Σεραφείμ του Σάρωφ, περιμένοντας ήρεμα και ειρηνικά να τελειώσει ο άγιος την προσευχή του και να βγει να τους δώσει ψωμί που πάντα κρατούσε γι' αυτά. Για την αρκούδα μάλιστα αναφέρεται ότι υπήκουε τις διαταγές του και

ευαισθησία και φροντίδα για όλα τα ζώα, ακόμα και αυτά που θεωρούνται επικίνδυνα για τον άνθρωπο. Ο Όσιος Αρσένιος ο Καππαδόκης δεν ανέβαινε σε μεταφορικά ζώα για να μην τα κουράζει. Ο παπα-Τύχων, Ρώσος Αγιορείτης, άφηνε τα κουνούπια, τα τσιμπούρια και τους ψύλλους να θηλάζουν το αίμα του[537]. Ο Όσιος Παΐσιος ο Αγιορείτης έλεγε ότι ο πνευματικός άνθρωπος πρώτα δίνει την αγάπη του στο Θεό, έπειτα στους ανθρώπους και την υπερχείλιση της αγάπης του τη δίνει στα ζώα και σε όλη την κτίση[538]. Ο ίδιος αγαπούσε βαθιά όλα τα κτίσματα, ακόμα και τα φίδια, τάιζε και φρόντιζε γάτες, πουλιά -είχε ιδιαίτερη φιλία με έναν κοκκινολαίμη που είχε ονομάσει Όλετ-, ακόμα με αλεπούδες, τσακάλια και μια αρκούδα[539].

Ας δούμε όμως πώς μπορούν να κατανοηθούν οι φιλικές σχέσεις με τα άγρια θηρία και άλλα ζώα που περιγράφονται στους βίους αγιασμένων μοναχών και είναι καταγεγραμμένοι, είτε σε παλαιότερα ασκητικά κείμενα, είτε σε σύγχρονα. Οι μοναχοί, που με τον αγώνα και τους κόπους τους έφθασαν να ανακτήσουν το αρχέτυπο κάλλος, ζουν -όσον αφορά στη σχέση τους με τα ζώα- σε μια κατάσταση πρόγευσης των εσχάτων[540]. Όπως σημειώνει η Ελισσάβετ Θεοκρίτωφ: «Αυτή η παραδείσια αλλά και εσχατολογική κατάσταση εκδηλώνεται έμπρακτα σε πολλά περιστατικά θεοσεβών

του έκανε διάφορα θελήματα –π.χ. έφερνε μέλι όταν υπήρχε κάποιος επισκέπτης, ενώ τα παιχνίδια της τον ευχαριστούσαν ιδιαίτερα και τον διασκέδαζαν. Βλ. **Π. Μπότση**, *Διδαχές Οσ. Σεραφείμ του Σάρωφ*, β΄ έκδοση, Αθήναι 1984, σ. 28.

Όσον αφορά στον πρόσφατα αναγνωρισμένο Όσιο Σιλουανό τον Αθωνίτη έδειχνε μεγάλη ευαισθησία απέναντι και στο μικρότερο ζωικό οργανισμό, στεναχωριούνταν βαθιά και μετανοούσε αν άθελά του τους προξενούσε κάποια βλάβη. Βλ. Βλ. **Σωφρονίου Αρχιμ.**, *Ο Γέρων Σιλουανός*, Εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, α.χ., σ. 450

[537] Βλ. **Παϊσίου μ.**, *Αγιορείται Πατέρες και Αγορείτικα*, Εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Β΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1993, σσ. 28-29

[538] Και συμπλήρωνε: «Αυτή η θεϊκή αγάπη πληροφορεί τα ζώα, τα οποία καταλαβαίνουν τον άνθρωπο που τα αγαπάει και τα πονάει και τον πλησιάζουν χωρίς να φοβούνται … Νόμιζα ότι δεν συμβαίνει το ίδιο με τα φίδια, γιατί το φίδι είναι το μόνο ζώο που δεν αγαπιέται από τους ανθρώπους. Διαπίστωσα αργότερα ότι και τα φίδια διαισθάνονται την αγάπη του ανθρώπου και πιάνουν φιλία μαζί του», Βλ. **Παϊσίου Γέρ.** *Λόγοι, Τομ. Ε΄- Πάθη και Αρετές*, εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Β΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 2007, σσ. 232-233

[539] Βλ. ό. π., σσ. 233-242, Πρβλ. **Ισαάκ Ιερ.**, *Βίος Γέροντος Παϊσίου του Αγιορείτου*, Εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Αγ. Ιωάννου Προδρόμου Μεταμορφώσεως Χαλκιδικής, Άγιον Όρος 2004, σσ. 145-147, 170-171, 243-244, 250, 255-256, 522, 549-554

[540] «Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετ᾽ ἀρνός, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ παιδίον μικρὸν ἄξει αὐτούς· καὶ βοῦς καὶ ἄρκος ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ ἅμα τὰ παιδία αὐτῶν ἔσονται, καὶ λέων καὶ βοῦς ἅμα φάγονται ἄχυρα. καὶ παιδίον νήπιον ἐπὶ τρώγλην ἀσπίδων καὶ ἐπὶ κοίτην ἐκγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ. καὶ οὐ μὴ κακοποιήσουσιν, οὐδὲ μὴ δύνωνται ἀπολέσαι οὐδένα ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου…», Ησαΐου 11, 6-9

ανθρώπων, είτε είναι άγιοι της παλαιάς εποχής είτε σύγχρονοί μας … που δεν αφήνουν περιθώριο να αμφισβητήσουμε ότι η ΄΄καινή κτίση΄΄ δεν είναι όνειρο, αλλά γεγονός»[541].

Ο Όσιος Ισαάκ ο Σύρος θαυμάζει την αντίδραση των ζώων έναντι του αληθινά ταπεινού ανθρώπου, λέγοντας ότι, όταν ρίξουν το βλέμμα τους σ' αυτόν, ημερώνεται η αγριότητά τους και πλέον τον θεωρούν κύριό τους, σκύβουν το κεφάλι και του γλείφουν τα χέρια και τα πόδια, αναγνωρίζοντας τη μυρωδιά του Αδάμ προ της πτώσης[542]. Τα άγρια θηρία σέβονται και τιμούν τον ενάρετο, επειδή «η άσκηση εξασθενίζει τα αποτελέσματα της προπατορικής αμαρτίας και εκδηλώνει την εξουσία του πνεύματος»[543]. Υπάρχει δηλαδή μια πραγματική αλλαγή στη συμπεριφορά των άγριων ζώων, τα οποία αναγνωρίζουν την αποκατεστημένη «εικόνα» του Θεού, που απορρέει από την αληθινή και γνήσια σχέση μαζί Του. Τα περιστατικά αυτά κάποιους τους οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η «συνεννόηση» του ανθρώπου με επικίνδυνα ζώα είναι περιστασιακή και έχει ιδιωτικό χαρακτήρα. Εντούτοις, όπως τονίζει η Ελισσάβετ Θεοκρίτωφ: «Η κτίση δεν ανταποκρίνεται στο ένα ή το άλλο χαρακτηριστικό του ατόμου αλλά στην εικόνα του Κτίστη. Καλύτερα να μιλήσουμε για τοπικά περιορισμένες εμφανίσεις της εσχατολογικής Βασιλείας που μέχρι τώρα δεν έχει απλωθεί σ' όλη τη γη, αλλά έρχεται μόνο εκεί που δεν την εμποδίζει η ανθρώπινη θέληση»[544].

Ωστόσο, όταν υπάρχει ανάγκη, με την αγιοπνευματική τους δύναμη οι μοναχοί παρεμβαίνουν υπέρ των ανθρώπων και εκδιώκουν βλαπτικά έντομα[545] ή ζώα[546], γι' αυτό

---

[541] **Ε. Θεοκρίτωφ**, *Οικοσύστημα και Ανθρώπινη Κυριαρχία – Σπουδή στην Πράξη των Πατέρων της Ανατολής*, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2003, σ. 66

[542] «ὅταν ἐπιβλέψῃ ἡ ὅρασις αὐτῶν ἐπ᾽ αὐτῷ, ἡμεροῦται ἡ αγριότης αὐτῶν καὶ προσπελάζουσιν αὐτῷ, ὡς δεσπότῃ ἑαυτῶν, καὶ σαίνουσι τὰς κεφαλάς ἑαυτῶν, καὶ λείχουσι τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ τοὺς πόδας. Διότι ἐκείνην τὴν ὀσμήν τὴν ἐκπνεύσασαν ἐκ τοῦ Ἀδάμ πρὸ τῆς παραβάσεως (…) ὡσφράνθησαν ἐξ αὐτοῦ ὅπερ ἐλήφθη ἐξ ἡμῶν», **Ισαάκ Σύρου**, *Άπαντα τα Ευρεθέντα Ασκητικά*, Εκδ. Ρηγόπουλος, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 78

[543] Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Β΄, Κέρκυρα 2004, σ. 471-472

[544] **Ε. Θεοκρίτωφ**, *Οικοσύστημα και Ανθρώπινη Κυριαρχία – Σπουδή στην Πράξη των Πατέρων της Ανατολής*, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2003, σ. 68

[545] Οι Αθηναίοι, στα τέλη του 16ου αιώνα, κάλεσαν τον Σεραφείμ που μόναζε στη Δομβού να τους απαλλάξει από τις ακρίδες, που κατέστρεφαν τα σπαρτά τους και τούς είχαν οδηγήσει στην απόγνωση. Ό Άγιος έφθασε στην Αθήνα και οδηγήθηκε στο παραλιακό μοναστήρι του Αγίου Σπυρίδωνος στο Πόρτο Δράκο (στον Πειραιά). Εκεί, αφού έγινε λιτανεία, κλήρος και λαός έψαλλαν το «Σῶσον, Κύριε τόν λαόν Σου». Ο Άγιος έβαλε τον Σταυρό στη θάλασσα. Και τότε τα σμήνη των ακρίδων όρμησαν κατά τη θάλασσα και πνίγηκαν στα νερά της!, **Κ. Καραστάθη**, *Ο Όσιος Σεραφείμ ο ασκητής της Δομβούς Βοιωτίας*, στην Ιστοσελίδα http://bit.ly/3pO30je, (τελ. ανάκτηση 04.01.2021)

[546] Ο Αββάς Παύλος εξουδετέρωνε με τα χέρια του επικίνδυνα ερπετά, Βλ. **Β. Πέντζα**, *Είπε γέρων-Το Γεροντικόν σε νεοελληνική απόδοση*, Εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1999, σ. 234, Ο Αββάς Παύλος ο Ελλαδίτης τάιζε ένα λιοντάρι για να μην αδικήσει ανθρώπους (P.G. 87III, 3029-3032)

οι άνθρωποι καταφεύγουν σ' αυτούς σε τέτοιες περιπτώσεις, γνωρίζοντας το κυριαρχικό τους χάρισμα επί της κτίσεως[547]. Ο δε Όσιος Σιλουανός ο Αθωνίτης θεωρούσε ασύνετη την ψυχική προσκόλληση και το πάθος για τα ζώα συντροφιάς, αφού εγκαταλείπεται έτσι η αγάπη προς το Θεό και ψύχεται η αγάπη προς τον συνάνθρωπο[548].

3.2.10.4 Η χρήση των υλικών πραγμάτων

Με την άσκηση της αρετής της ακτημοσύνης οι μοναχοί φθάνουν στην άρνηση της κτητικότητας, που σημαίνει ότι αποστρέφονται την κατοχή και στρέφονται στη μετοχή[549]. Η ιδέα της κοινοτικής έναντι της ιδιωτικής ιδιοκτησίας βρίσκεται σε ευθυγράμμιση με την έννοια των μοναχών ως θεματοφυλάκων ή διαχειριστών και ποτέ ως ιδιοκτητών[550]. Η κατά Θεόν λογική χρήση των υλικών πραγμάτων -όσων είναι πραγματικά αναγκαία- και η ταυτόχρονη απομάκρυνση της ζωής του ανθρώπου από το πλέγμα των λογισμών και των παθών συνιστούν την αντικειμενική καί σωστή θέση έναντι αυτών, αποφεύγοντας την παράχρηση ή τη σπατάλη φυσικών πόρων. Επίσης ένα άλλο χαρακτηριστικό του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους σε σχέση με τα υλικά πράγματα είναι η τάση τίποτε να μην πηγαίνει χαμένο, κάνοντας πράξη το τρίπτυχο της βιώσιμης διαχείρισης των υλικών: «μειώνω, επαναχρησιμοποιώ, ανακυκλώνω/reduce, reuse, recycle», επιμένοντας περισσότερο στα δύο πρώτα, που θεωρούνται και πιο ουσιαστικά.

Ακόμη, όσον αφορά στη χρήση των υλικών πραγμάτων από τους μοναχούς, ο Μέγας Βασίλειος επισημαίνει ότι θεωρείται πολύ σημαντικό να μην καταφρονείται το παραμικρό από τα περιουσιακά στοιχεία του μοναστηριού και ιδιαίτερα τα χρηστικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται στα διάφορα διακονήματα[551]. Σε εποχές άκρατου

---

[547] Βλ. **Σ. Μπαλατσούκα**, *Οι Άγιοι και το Φυσικό Περιβάλλον*, Εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 99-101

[548] Ο άνθρωπος, έλεγε, δεν πρέπει να έχει πάθος για τα ζώα, αλλά μόνο καρδιά συμπονετική για κάθε δημιούργημα, και μάλιστα όποιος έχει τη χάρη του Θεού, τότε όλα τα πράγματα του κόσμου είναι μια έκπληξη για την καρδιά ασύλληπτης ομορφιάς. Βλ. **Σωφρονίου Αρχιμ.**, *Ο Γέρων Σιλουανός*, Εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, α.χ., σ. 451

[549] Βλ. **Μ. Μπέγζου**, *Νεοελληνική Φιλοσοφία της Θρησκείας*, Εκδ. Πεδίο, Αθήνα 2018, σ. 213

[550] Είναι χαρακτηριστική η ρήση: «Σήμερον ἐμοῦ, αὔριον ἑτέρου, οὐδέποτε τινός» σε πινακίδα αναρτημένη στην Ι. Μ. Οσίου Λουκά Βοιωτίας

[551] «ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΜΓ'. Πῶς ὀφείλουσιν ἐπιμελεῖσθαι οἱ ἐργαζόμενοι τῶν πεπιστευμένων αὐτοῖς σκευῶν. ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Πρῶτον μὲν ὡς Θεῷ ἐπονομασθέντων καὶ ἀνατεθέντων· ἔπειτα ὡς ἄνευ αὐτῶν μὴ δυνάμενοι τὴν ὀφειλομένην ἄοκνον σπουδὴν ἐπιδείξασθαι. ΕΡΩΤΗΣΙΣ ΡΜΔ'. Ἐὰν δέ τις ἐξ ἀμελείας ἀπολέσῃ τι, ἢ ἐκ καταφρονήσεως παραχρήσηται. ΑΠΟΚΡΙΣΙΣ. Ὁ μὲν παραχρησάμενος ὡς ἱερόσυλος, ὁ δὲ ἀπολέσας ὡς αἴτιος ἱεροσυλίας κρινέσθω, πάντων τῷ Κυρίῳ ἐπονομασθέντων, καὶ τῷ Θεῷ ἀνακειμένων». **Μεγ. Βασιλείου**, *Όροι κατ' επιτομήν*, P.G. 31, 1177

καταναλωτισμού που η τάση είναι τα παλαιότερα να περιφρονούνται και με ευκολία να αντικαθίστανται με καινούργια πιο εντυπωσιακά, η Ορθόδοξη στάση ζωής απέναντι στην ύλη διαμορφώνει ένα ήθος το οποίο θεωρεί ότι τα χρηστικά αντικείμενα επειδή παίρνουν τη θέση τους ως δώρα του Θεού για την παντοειδή εξυπηρέτηση του ανθρώπου, ως τέτοια να τιμώνται. Άλλωστε η Ορθόδοξη μοναστική παράδοση θεωρεί ότι καθετί απ' όσα υπάρχουν σε ένα μοναστήρι έχει προσφερθεί και αφιερωθεί στον Θεόν. Έτσι κάθε διακονητής που χρησιμοποιεί εργαλεία, καλείται να τα χρησιμοποιεί με προσοχή «ως λειτουργικά σκεύη»[552], να τα συντηρεί και τα φυλάσσει στη συνέχεια, ενώ η κακή χρήση ή η απώλειά τους θεωρείται ιερόσυλη στάση[553].

3.2.11 Συμπερασματικά

Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, δηλαδή ο ξεχωριστός τρόπος ζωής των μοναχών και μοναζουσών, διαμορφώνεται σταδιακά και ακολουθεί μια μεταμορφωτική πορεία που οδηγεί σε έναν εσωτερικό μετασχηματισμό, ώστε να «εργάζονται» και να «φυλλάσσουν» τη Δημιουργία, επιδεικνύοντας μια σαφή αντικαταναλωτική και φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά, που μπορεί να αποτελέσει ένα παράδειγμα προς μίμηση από το σύγχρονο άνθρωπο.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα συζητηθούν κατ' αρχάς κατά πόσον το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος συμβαδίζει με τις αρχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης και στη συνέχεια κατά πόσον το ίδιο μπορεί να συμβάλλει στην επίτευξη των 17 κύριων Στόχων και των 169 Επιμέρους Στόχων για τη Βιώσιμη ανάπτυξη ως το 2030.

[552] **Αιμιλιανού Αρχιμ.**, *Οίκος Θεού και πύλη του ουρανού*, στο **Σ. Παπαδόπουλου** (επιμ.), *Σιμωνόπετρα-Άγιον Όρος*, Εκδ. ΕΤΒΑ, 1991, σ. 119

[553] Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Α΄, Κέρκυρα 2003, σ. 629

Κεφάλαιο 4 Το Ορθόδοξο μοναστικό Ήθος, σε σχέση με τις Αρχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης και τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030

4.1. Γενικά

Υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον από τη διεθνή κοινότητα για τη συμβολή των Οργανισμών που βασίζονται στη Θρησκευτική Πίστη[554] (Faith Based Organisations-FBO's) στην επίτευξη των Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030, ζήτημα το οποίο αναδείχθηκε στο Κεφάλαιο 1. Αυτό γιατί αναγνωρίζεται η σημασία της «πνευματικότητας» που διέπει τις θρησκείες και η οποία αφορά στο 80% των ανθρώπων του πλανήτη και προβάλλει και καλλιεργεί αξίες όπως η «ευλάβεια», ο «σεβασμός», η «αυτοσυγκράτηση», η «υπευθυνότητα», η «αναδιανομή», η «ανανέωση» κ.ά.[555].

Ειδικότερα το Πρόγραμμα για το Περιβάλλον του ΟΗΕ (UNEP) δημιούργησε από το 2008 την «Πρωτοβουλία Πίστη για τη Γη» (Faith for Earth Initiative), η οποία έχει τρεις κύριους στόχους:

- να εμπνεύσει και να ενδυναμώσει τους οργανισμούς που βασίζονται στην πίστη και τους ηγέτες τους, ώστε να υποστηρίξουν την προστασία του περιβάλλοντος

[554] Ως Οργανισμός Βασισμένος στην Πίστη (FBO) εννοείται οποιοδήποτε ίδρυμα, οργανισμός, ή εκκλησία που συνδέεται με θρησκευτικά- βασισμένη στην πίστη ή αυτόχθονα πνευματική παράδοση. Οι οργανισμοί αυτοί, λόγω του αξιακού συστήματος που εμπεριέχουν στις διδασκαλίες και τις πεποιθήσεις τους, έχουν αναγνωριστεί ως βασικοί παράγοντες στις προσπάθειες για: την εξάλειψη της φτώχειας, τη βελτίωση της υγείας των ανθρώπων, την προστασία του περιβάλλοντος και γενικότερα τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Βλ. *Faith for Earth initiative - Why faith and environment matters*, στην Ιστοσελίδα: https://www.unep.org/about-un-environment-programme/faith-earth-initiative/why-faith-and-environment-matters (τελ. ανάκτηση 15.02.2021)
Εκτός όμως από αυτά τα ηθικοπνευματικά θέματα, καταδεικνύεται ότι για τις FBO's υπάρχουν και άλλα πολύ σημαντικά στατιστικά στοιχεία. Ο έλεγχός τους έδειξε ότι είναι κάτοχοι: του 8% της κατοικήσιμης γης του πλανήτη, του 5% όλων των εμπορικών δασών, του 50% των σχολείων παγκοσμίως και του 10% των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων του κόσμου. Στον κατάλογο του ΟΗΕ αυτών των οργανισμών περιλαμβάνονται 147 Χριστιανικοί- διαφόρων Ομολογιών (μεταξύ των οποίων η Ορθόδοξη Αρχιεπισκοπή Αμερικής), 17 Ισλαμικοί, 9 Ιουδαϊκοί, 14 Σίντο, 8 Βουδιστικοί, 5 Ινδουιστικοί, 5 Yoga, 1 Σιχ, 3 Μπαχάϊ, 1 Brahma Kumaris, 78 που χαρακτηρίζονται Multi και 16 άλλες οργανώσεις Βλ. Ιστοσελίδα: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25987/EFBO.pdf?sequence=1&isAllowed=y (τελ. ανάκτηση 20.02.2021).

[555] Βλ. **M. Tucker**, *World Religions, the Earth Charter, and Sustainability*, p. 1 στο **Clugston Rick, Holt Steve** (ed.), *Exploring Synergies between Faith Values and Education for Sustainable Development*, UNESCO 2012, https://earthcharter.org/wp-content/assets/virtual-library2/images/uploads/Febr_2_2012.pdf (τελ. ανάκτηση 04.02.2021)

- να πραγματοποιήσει «πράσινες» επενδύσεις στα περιουσιακά στοιχεία των οργανώσεων που βασίζονται στην πίστη, έτσι ώστε να υποστηρίξουν την εφαρμογή των SDG's
- να παρέχει στις οργανώσεις γνώσεις και δικτυώσεις, που θα επιτρέπουν στους ηγέτες τους να επικοινωνούν αποτελεσματικά με τους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων και το ευρύτερο κοινό

Επίσης η «Πρωτοβουλία Πίστη για τη Γη» έχει ως αποστολή: «Να ενθαρρύνει, να ενδυναμώνει και να συνεργάζεται με οργανισμούς που βασίζονται στην πίστη, σε όλα τα επίπεδα, στην κατεύθυνση του μετασχηματισμού (μεταμόρφωσης) της συμπεριφοράς των ανθρώπων προς έναν πιο υπεύθυνο και αντικαταναλωτικό τρόπο ζωής, εμπνευσμένο από τις αξίες της πίστης τους για την επίτευξη των 17 Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης και την εκπλήρωση της Ατζέντας 2030»[556].

Σε συμπόσιο που οργάνωσε η Επιτροπή για το Περιβάλλον του ΟΗΕ τον Σεπτέμβριο του 2020, παρουσιάστηκε η έκθεση για τις δράσεις που πραγματοποίησαν Οργανισμοί βασισμένοι στη Θρησκευτική Πίστη (Faith Based Organisations) οι οποίοι συνεισέφεραν σημαντικά σε τομείς όπως η προστασία και διατήρηση της φύσης, η χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, η μείωση της χρήσης των ορυκτών καυσίμων και η βιώσιμη γεωργία. Στο σχετικό έντυπο που εκδόθηκε με τίτλο "Faith action on the UN Sustainable Development Goals"[557], παρουσιάστηκαν επιτυχημένες δράσεις στην κατεύθυνση των κύριων Στόχων: 4, 6, 7, 12, 13, 14 και 15.

[556] Βλ. *Faith for Earth initiative - Why faith and environment matters*, στην Ιστοσελίδα: https://www.unep.org/about-un-environment-programme/faith-earth-initiative/why-faith-and-environment-matters (τελ. ανάκτηση 15.02.2021)

[557] *Faith action on the UN Sustainable Development Goals: Progress and Outlook*, Editors: The Parliament of the World's Religions-UNEP Faith for Earth-United Religions Initiative-Bhumi Global, Βλ. Ιστοσελίδα https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/33848/SDGR.pdf?sequence=1&isAllowed=y (τελ. ανάκτηση 11.10.2020)

Η Αναπληρώτρια Γενική Γραμματέας του ΟΗΕ, Amina Mohamed, αναγνώρισε και σημείωσε ότι «η συνεχής υποστήριξη στον ακτιβισμό των οργανώσεων που βασίζονται στην πίστη θεωρείται απαραίτητη καθώς προχωρούμε στην προσπάθειά μας να επιτύχουμε τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 για όλους τους ανθρώπους»[558].

Τα Ορθόδοξα μοναστήρια αποτελούν «Οργανισμούς βασισμένους στη Θρησκευτική Πίστη», ως αυτόνομες θρησκευτικές κοινότητες. Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε και να τεκμηριώσουμε τη συμπόρευση και απόλυτη συμβατότητα του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους με τις αρχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Στη συνέχεια θα διερευνηθεί σε ποιους από τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη θεωρείται ότι μπορούν να συμβάλλουν τα Ορθόδοξα μοναστήρια, αναφερόμενοι αναλυτικά και στους Επιμέρους Στόχους, όπως αυτοί έχουν διατυπωθεί στην έκδοση του Περιφερειακού Κέντρου Πληροφόρησης Ηνωμένων Εθνών στα ελληνικά[559].

4.2 Αναζήτηση κοινών στοιχείων και χαρακτηριστικών μεταξύ των Αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης και του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους

Οι Αρχές που πρέπει να διέπουν τη Βιώσιμη Ανάπτυξη παρουσιάστηκαν στο Κεφάλαιο 2. Παρακάτω θα γίνει αναφορά στα κοινά στοιχεία και χαρακτηριστικά των Αρχών με αυτά του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους.

4.2.1 Αρχή της Δημόσιας Οικολογικής Τάξεως

Σύμφωνα με αυτήν, προκειμένου να επιτευχθεί η Βιώσιμη ανάπτυξη, «η σχεδίαση, ρύθμιση και επιτήρηση της ισορροπίας μεταξύ ανθρωπογενών συστημάτων και οικοσυστημάτων είναι κατ' αρχήν ευθύνη του κράτους και τελεί υπό την εγγύησή του»[560] μέσω θεσμών και κανόνων. Όσον αφορά στον Ορθόδοξο μοναχισμό ήδη από τον 5^{ο} αιώνα η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος με κανόνες της έθεσε τα μοναστήρια υπό τη διοίκηση του

[558] ό. π., σ. 3
[559] *Οι Στόχοι και οι 169 επιδιώξεις για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναλυτικά*, εκδ. Περιφερειακού Κέντρου Πληροφόρησης Ηνωμένων Εθνών, στην Ιστοσελίδα https://bit.ly/3iVX3gz (τελ. ανάκτηση 10.10.2020)
[560] Βλ. **Μ. Δεκλερή**, *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος – Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 67

οικείου επισκόπου και εξάρτησε από τη γνώμη του την ίδρυση μιας νέας Μονής[561]. Επομένως η ίδρυση, η ανοικοδόμηση του κτηριακού συγκροτήματος και η λειτουργία ενός μοναστηριού ή μιας μοναστικής κοινότητας διέπεται από κανόνες και διατάξεις. Όπως αναφέρθηκε και στο Κεφάλαιο 3, σε αρκετούς από αυτούς τους κανονισμούς και τα «τυπικά» έχουμε συγκεκριμένες αναφορές σε θέματα που αφορούν στο φυσικό περιβάλλον των Μονών και τη διαχείρισή του[562]. Αυτά καταδεικνύουν ότι η Ορθόδοξη μοναστική παράδοση ακολουθεί την αρχή της Δημόσιας Οικολογικής Τάξεως.

4.2.2 Αρχές της Βιωσιμότητος – του Σεβασμού της Φέρουσας Ικανότητας των Οικοσυστημάτων – της Προστασίας της Βιοποικιλότητας – της Ήπιας Ανάπτυξης Ευαίσθητων Οικοσυστημάτων

Σύμφωνα με τις παραπάνω αρχές κάθε παρέμβαση -μικρή ή μεγάλη, άμεση ή έμμεση- του ανθρώπου στο περιβάλλον πρέπει να είναι βιώσιμη για να είναι ανεκτή. Η έννοια της βιωσιμότητος εδώ, ενώ φαίνεται να αναφέρεται στην ανθρώπινη δραστηριότητα, ωστόσο τελικά αφορά στα οικοσυστήματα και ιδιαιτέρως την ανάγκη να διατηρηθεί η ζωτική αντοχή τους, ώστε να μπορούν να βαστάζουν και να τροφοδοτούν τα ανθρωπογενή συστήματα και να διατηρείται η βιοποικιλότητα. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την ήπια –κι όχι «άγρια» ανάπτυξη, ιδιαίτερα των ευαίσθητων οικοσυστημάτων (χερσαίων και υδάτινων)[563].

Όπως και πριν, έτσι και τώρα, στην εξέταση των συγκεκριμένων αρχών, γίνεται φανερό ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος είναι εναρμονισμένο πλήρως. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, η φύση και οι φυσικοί πόροι χρησιμοποιούνται μόνο για τη θεραπεία των πραγματικών -και όχι των πλασματικών- αναγκών και βέβαια όχι με στόχο το κέρδος. Οι μοναχοί, εμφορούμενοι από το ευχαριστιακό και το ασκητικό ήθος, βλέπουν όλη τη Δημιουργία δοξολογικά και αγαπητικά. Συνεχίζοντας μέχρι σήμερα τη μακραίωνη πνευματική μοναστική παράδοση της ορθής περιβαλλοντικής διαχείρισης των μοναστικών γαιών -η οποία οδήγησε στο να διασωθούν από τη βάναυση

[561] Βλ. **Β. Στεφανίδου**, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Ε' έκδοσις, Αθήναι 1990, σσ. 162-163
[562] Τέτοιου είδους αναφορές έχουμε στα τυπικά του Αγίου Όρους, ή του Οσ. Θεοδώρου του Στουδίτου στους μοναστικούς κανόνες/όρους του του Οσ. Παχωμίου, του Μ. Βασιλείου, του Αγ. Βενεδίκτου, κ.ά.
[563] Βλ. **Μ. Δεκλερή**, *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος – Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σσ. 73-74

εκμετάλλευση των τελευταίων αιώνων και να χαρακτηρίζονται σήμερα «Προστατευόμενες Περιοχές»[564]- καλλιεργούν τη γη με όσο το δυνατόν πιο φυσικές μεθόδους. Επίσης προστατεύουν τα δάση ή τα υπόλοιπα ευαίσθητα οικοσυστήματα, δείχνοντας σε πλείστες περιπτώσεις σεβασμό και φροντίζοντας να βελτιώνουν τον φυσικό τους περίγυρο ενισχύοντας τη βιοποικιλότητα, καλλιεργώντας φιλικές σχέσεις ακόμα και με άγρια ζώα. Τέλος σε αρκετά μοναστήρια παρατηρείται στροφή σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

4.2.3 Αρχές της Χωρονομίας και του Βιώσιμου Αστικού Περιβάλλοντος

Μελετώντας τη χωροθεσία στην οποία βρίσκονται συνήθως τα μοναστήρια, παρατηρεί κανείς ότι στις περισσότερες περιπτώσεις τα κτηριακά μοναστικά συγκροτήματα είναι απόλυτα ενταγμένα στο φυσικό περιβάλλον, χωρίς να επιβάλλονται βάναυσα σε αυτό. Συνήθως είναι κατασκευασμένα από φυσικά υλικά (π.χ. πέτρες και ξύλο), τα οποία αρκετές φορές προέρχονται από τον συγκεκριμένο χώρο, οπότε αφ' ενός μεν δεν αλλοιώνεται το φυσικό κάλλος του τοπίου, αφ' ετέρου δε ενισχύονται τα βιοκλιματικά χαρακτηριστικά των κτηριακών συγκροτημάτων που, μαζί με τον κατάλληλο προσανατολισμό που διαθέτουν, συμβάλλουν στη δημιουργία ενός βιώσιμου (εξ απόψεως ενεργειακής π.χ.) και υγιεινού ενδιαιτήματος για τους οικιστές. Επομένως το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος ακολουθεί και αυτές τις αρχές.

4.2.4 Αρχή της Υποχρεωτικής Αποκατάστασης των Διαταραχθέντων Οικοσυστημάτων

Και με αυτή την αρχή συμβαδίζει το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, αφού η περιβαλλοντική ευαισθησία που το διακρίνει έχει οδηγήσει και συνεχίζει να οδηγεί πολλές μοναστικές κοινότητες στο να προχωρούν σε δράσεις αποκατάστασης διαταραγμένων οικοσυστημάτων που συνέβησαν είτε λόγω φυσικών καταστροφών είτε λόγω ανθρώπινων παρεμβάσεων. Έτσι π.χ. στο Άγιον Όρος που χαρακτηρίζεται από τη μεγάλη ποικιλία οικοσυστημάτων όπου διασώζεται μέχρι σήμερα πολύ πλούσια χλωρίδα και πανίδα,

[564] Βλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Srudia Monastica, Vol 56 (2), 2014, pp. 353-392, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3rm7lv6 (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

έχουν εκπονηθεί μελέτες και υλοποιούνται σημαντικές δράσεις αποκατάστασης απολεσθέντων δασών λόγω πυρκαγιών ή μη αειφόρου διαχείρισης. Σε άλλα μοναστήρια έχουν γίνει αναδασώσεις μετά από πυρκαγιές, ενώ άλλα επιστρέφουν στις μεθόδους βιολογικών καλλιεργειών, αποκαθιστώντας ταυτόχρονα το βεβαρυμμένο έδαφος και υδροφόρο ορίζοντα, λόγω της χρήσης χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων (όπως στις Μονές Χρυσοπηγής Χανίων και Αγίας Σκέπης Solan Γαλλίας).

4.2.5 Αρχή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Πάρα πολλά μοναστήρια, όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο (π.χ. Άγιον Όρος, Μετέωρα, Πάτμος, Χίος, Κρήτη, Πελοπόννησος, Αττική κ.λπ.) αλλά και σε όλες τις Ορθόδοξες χώρες της Ευρώπης, στο Σινά, την Παλαιστίνη, τη Συρία, τον Λίβανο και τη Βόρεια Αφρική, αποτελούν ζωντανά μνημεία πολιτισμού, στα οποία φυλάσσεται και διατηρείται ευλαβικά η πλούσια και ποικίλη Ορθόδοξη μοναστική Πολιτιστική Κληρονομιά πολλών αιώνων, στην οποία περιλαμβάνεται η απτή και η άυλη διάστασή της.

Η απτή κληρονομιά των μοναστηριών περιλαμβάνει τα μοναστικά συγκροτήματα (ιερούς ναούς και τις άλλες μοναστικές εγκαταστάσεις, που αποτελούν σπουδαία μνημεία αρχιτεκτονικής) και πάρα πολλά αντικείμενα θρησκευτικής τέχνης-κειμήλια της πίστεως (όπως φορητές εικόνες και τοιχογραφίες, λατρευτικά αντικείμενα, χειρόγραφα και παλαίτυπα βιβλία, χρυσοϋφαντα άμφια και υφάσματα, κ.ά.) μαζί με όλες τις άλλες μορφές τέχνης, τα οποία είναι αποτεθησαυρισμένα σε πολυάριθμες Μονές. Μάλιστα σε αρκετές απ’ αυτές υπάρχουν οργανωμένοι μουσειακοί χώροι, τους οποίους μπορεί κανείς να επισκεφθεί και να θαυμάσει αυτά τα κειμήλια από κοντά.

Η άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά σχετίζεται με την παλαιά Ορθόδοξη μοναστική παράδοση και ζωή, που συνεχίζεται ανόθευτη -κατά το δυνατόν- στο διάβα των αιώνων, τη λατρεία, τη μουσική, τις εκκλησιαστικές τέχνες (π.χ. ζωγραφική εικόνων, ξυλογλυπτική, κεντητική κ.ά.), αλλά και τη φιλοσοφία, την επιστήμη, την παραδοσιακή οικολογική γνώση κ.ά. Επομένως το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος συμβαδίζει επακριβώς με την Αρχή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

4.2.6 Αρχή του Φυσικού Κάλλους

Ο σεβασμός προς το περιβάλλον και ο αγώνας για την προστασία του δεν θα ήταν δυνατόν να ευδοκιμήσει εάν ο ταπεινός μοναχός δεν διαπνέονταν κατά τη διάρκεια των αιώνων από το αίσθημα και το ήθος της φιλοκαλίας, για το αισθητικώς ωραίο, για την καλαισθησία[565]. Ο μοναχός θαυμάζει τη φυσική ομορφιά όχι για να ικανοποιεί τις αισθήσεις του και να τρέφει τα πάθη του, αλλά η κατά Θεόν ενατένιση της φύσης τον οδηγεί στη δυνατότητα να κατανοήσει τις αόρατες δυνάμεις και ενέργειες του Θεού μέσα από τα ορατά δημιουργήματα[566]. Ο αληθινός μοναχός έτσι γνωρίζει και κατανοεί ότι η ομορφιά γύρω του είναι η απλότητα και η αυθεντικότητα. Στοχεύει, λοιπόν, να γίνει αληθινός άνθρωπος, αποκτώντας το «πρωτόκτιστον κάλλος», την αρχική σχέση και κοινωνία με το Θεό.

Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Προηγούμενος της Μονής Ιβήρων Αγ. Όρους Αρχιμ. Βασίλειος: «Πιστεύεις και ζεις ότι ο Θεός είναι αγάπη και κάλλος αμήχανον. Η εκδήλωση της αγάπης του είναι φανέρωση κάλλους. Και το κάλλος του είναι δωρεάν μετάδοση του πλούτου της χρηστότητός Του … Έτσι γνωρίζεις τον Θεό δημιουργό, ως ευεργέτη και καλλιτέχνη. Όλα όσα εποίησε είναι καλά λίαν. Η δημιουργία ολόκληρη, το σύμπαν, είναι κόσμος, κόσμημα, στολίδι θεϊκό. Και το ίδιο το θείον κάλλος φανερώνεται στο κάλλος των κτισμάτων.»[567]. Έτσι οι μοναχοί, έχοντας αναπτυγμένο το ευχαριστιακό και το δοξολογικό ήθος και την αγάπη προς τον Θεό, αγωνίζονται να διατηρείται γύρω τους το φυσικό κάλλος -και εκτός και εντός της Μονής- γι' αυτό συνήθως όταν κάποιος προσκυνητής ή επισκέπτης εισέρχεται σε ένα μοναστήρι, έχει την αίσθηση ότι βρίσκεται σε έναν επίγειο παράδεισο.

4.2.7 Αρχή της Οικολογικής Συνειδήσεως

Η μοναστική βιοτή καλλιεργεί από το ξεκίνημά της στους μοναχούς την αίσθηση ότι ο κάθε άνθρωπος είναι προσωπικά υπεύθυνος για τις πνευματικές «πτώσεις» του (ως κληρονόμος της πτώσης του πρώτου ανθρώπου που είχε ως συνέπεια τον θάνατο και τη

---

[565] **Θ. Παναγόπουλου**, *Ορθοδοξία-Περιβάλλον-Κοινωνία*, Αθήνα 2002, σσ. 34-35

[566] «τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης», Ρωμ. 1, 20

[567] **Βασιλείου Αρχιμ.**, *Κάλλος και ησυχία στην αγιορείτικη πολιτεία*, στο *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου: Το Άγιον Όρος χθές-σήμερα-αύριο*, εκδ. Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 52

φθορά σε όλη την αισθητή κτίση). Όπως σημειώνει ο Ιερομόναχος Μακάριος Σιμωνοπετρίτης: «Η ιδιαίτερη προσφορά της μοναχικής παραδόσεως συνίσταται σε μια κλήση για τη συνειδητοποίηση της προσωπικής μας ευθύνης στη διαδικασία του θανάτου που τυραννεί τη δημιουργία, και ταυτόχρονα σε μια άρνηση προσφυγής σε αόριστες και γενικές κρίσεις περί αμαρτωλής ανθρωπότητος, αδίκου κοινωνίας, καταστροφικής οικονομίας κ.α.»[568]. Η συνειδητοποίηση αυτής της προσωπικής ευθύνης μαζί με το ευχαριστιακό και το ασκητικό ήθος που καλλιεργείται στην καθημερινότητα των μοναχών τούς οδηγεί στη μετάνοια, την αλλαγή, δηλαδή της νοοτροπίας και της στάσης τους έναντι της Δημιουργίας του Θεού, με αποτέλεσμα να αποκτούν μια πραγματική οικολογική συνείδηση, όχι ως ιδεολογία αλλά ως τρόπο ζωής.

4.2.8 Αρχή της Ισόρροπης Παραγωγής και Κατανάλωσης

Το ήθος του μέτρου, όπως επίσης η μοναχική υπόσχεση της ακτημοσύνης και το ασκητικό ήθος που διακρίνουν τον Ορθόδοξο μοναχισμό, οδηγούν στον περιορισμό των υλικών αναγκών μόνο στα απαραίτητα. Η λιτή και απέριττη μοναχική ενδυμασία αλλά και η πνευματική ατμόσφαιρα στην τράπεζα κατά τη διάρκεια λήψης της αναγκαίας τροφής για τη συντήρηση του σώματος δεν ευνοούν τη διάθεση κορεσμού, την κατάχρηση ποτού ή την προβολή προσωπικών απαιτήσεων και ορέξεων και φυσικά τη σπατάλη αγαθών[569]. Συγχρόνως το γεγονός ότι στην Ορθόδοξη μοναστική παράδοση η επιβεβλημένη καθημερινή εργασία -το διακόνημα ή το εργόχειρο- είναι προσανατολισμένη όχι προς το κέρδος, αλλά προς την επιβίωση, το πνευματικό όφελος και τη βοήθεια προς τον συνάνθρωπο[570] οδηγεί σε μια ισορροπία μεταξύ παραγόμενων και καταναλισκόμενων αγαθών. Επομένως οι μοναχοί γενικά είναι προσεκτικοί όσον αφορά στη διαχείριση των φυσικών πόρων ακολουθώντας αειφόρες πρακτικές, ζώντας λιτό βίο και αγωνιζόμενοι να αποφεύγουν τον σύγχρονο πειρασμό της υπερκατανάλωσης. Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, λοιπόν, συγκλίνει με την Αρχή της Ισόρροπης Παραγωγής και Κατανάλωσης.

---

[568] **Μακαρίου Ιερομ.**, *Ο μοναχός και η φύση στην Ορθόδοξη Παράδοση*, Περ. Παράδοση, 1 (1992), σ. 10

[569] Βλ. **Θεοξένης μον**., *Η Ορθόδοξη μοναχική παράδοση και η σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον*, Περ. Παράδοση, 1 (1992), σ. 17

[570] Όπως αναφέρθηκε και στη σ. 145, ο Όσιος Παΐσιος έλεγε: «ο μοναχός να εργάζεται για ένα πιάτο φαγητό για τον εαυτό του και για να δώσει άλλο ένα αγάπη στον ανήμπορο». Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Α΄, Κέρκυρα 2003, σ. 404

4.2.9 Αρχή της Παγκόσμιας Ειρήνης

Η προσπάθεια του μοναχού για καταλλαγή με το Θεό, καταπολεμώντας τον εγωισμό και τις άλλες αδυναμίες μέσω της άσκησης, οδηγεί στην εσωτερική ειρήνη που είναι ένα από τα ζητούμενα χαρακτηριστικά του μοναστικού ήθους. Όταν συμβαίνει αυτό και ο άνθρωπος ειρηνεύει με τον εαυτό του, ειρηνεύει και με τους γύρω του αλλά και με τη φύση. Όπως αναφέρει ο Καθηγούμενος της Ι. Μ. Προφήτου Ηλιού Θήρας Αρχιμ. Δαμασκηνός: «Η ησυχία στην ορθόδοξη ασκητική παράδοση είναι βίωμα κυρίως εσωτερικό και δεν σχετίζεται αποκλειστικά και μόνο με εξωτερικές συνθήκες. Είναι πρωτίστως η ειρήνη της καρδιάς, η ελευθέρωσή της από τους λογισμούς, τα πάθη και τις επιδράσεις του περιβάλλοντος, έτσι ώστε να διαμένει *ἐν τῷ Θεῷ*»[571]. Και ο Αρχιμ. Γεώργιος Καψάνης σημειώνει: «Ο εκούσια ταπεινός, ακτήμων και υποτασσόμενος, κατά το παράδειγμα του Σωτήρος μοναχός κηρύττει στον κόσμο σιωπηλά, αλλά και πολύ δυνατά την πίστη, την θυσία, την ταπείνωση, την αγάπη, τη δικαιοσύνη, την ειρήνη, ως προϋποθέσεις της αληθινής ελευθερίας[572]». Με τον τρόπο αυτό ο Ορθόδοξος μοναχός δεν βλέπει τον άλλο χρησιμοθηρικά ή ανταγωνιστικά κι επομένως αντιτίθεται σε κάθε διατάραξη αυτής της ειρήνης. Έμμεσα λοιπόν οι μοναχοί τείνουν να συμβαδίζουν με την Αρχή της Παγκόσμιας Ειρήνης.

4.2.10 Αρχή της Ορθής Διαχείρισης του Ανθρώπινου Δυναμικού

Στην Ορθόδοξη μοναστική παράδοση, όλα τα μέλη της αδελφότητας εκτός από την πνευματική εργασία -την προσευχή, τη μελέτη και τον προσωπικό πνευματικό αγώνα με στόχο την ένωση με το Θεό- εργάζονται και σωματικά (συνήθως εντός των ευρύτερων χώρων της Μονής, σε ποικίλες εργασίες που αφορούν είτε στα αναγκαία για της καθημερινότητας -οικιακές εργασίες όπως το μαγείρεμα, την καθαριότητα κ.ά.- είτε στις καλλιέργειες και τα ζώα, είτε στη συντήρηση και επισκευές των κτηριακών εγκαταστάσεων είτε στα διάφορα εργόχειρα, κ.λπ.). Η εργασία χαρακτηρίζεται ως *διακόνημα*, αφού δεν έχει ως σκοπό το κέρδος, ή την προσωπική κάρπωση του κόπου, αλλά την «ἐν ἀγάπῃ καὶ φιλαδελφίᾳ» συμμετοχή στην κοινή προσπάθεια της μοναστικής κοινότητας.

---

[571] Βλ. **Δαμασκηνού Αρχιμ.**, *Κάθου εις το κελλίον σου και αυτό σε διδάξει πάντα*, Περ. Πρωτάτον, Αρ. 124 (Οκτ.-Δεκ. 2011), σ. 289

[572] **Γ. Καψάνη**, *Η Θεολογική μαρτυρία του Αγίου Όρους*, εκδ. Ορθόδοξος Τύπος, Αθήναι 1981, σ. 19

Στα Κοινόβια μοναστήρια -αλλά και στις μικρότερες συνοδείες των κελλιωτών- ο Ηγούμενος ή η Ηγουμένη με διάκριση, αναθέτουν σε κάθε μοναχό/ή ένα διακόνημα-εργασία με την οποία ασχολείται συστηματικά καθημερινά, ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του/της, τις γνώσεις και τις δεξιότητες που έχει ή και με αυτές που μπορεί να αναπτύξει, έτσι ώστε η συμμετοχή όλων στην κοινή προσπάθεια να έχει τη μέγιστη δυνατή απόδοση προς όφελος της κοινότητας. Καταβάλλεται, λοιπόν, προσπάθεια από τις μοναστικές κοινότητες να ακολουθείται κατά το δυνατόν η Αρχή της Ορθής Διαχείρισης του Ανθρώπινου Δυναμικού.

4.2.11 Αρχή της Ανάπτυξης των Ανθρώπινων Γνώσεων και Δεξιοτήτων

Στην Ορθόδοξη μοναστική παράδοση οι νεοεισερχόμενοι σε μια μοναστική κοινότητα -και κατά την περίοδο της δοκιμασίας αλλά και τα πρώτα χρόνια ως μοναχοί- καλούνται να αναπτυχθούν συνολικά, και πνευματικά αλλά και όσον αφορά στις γνώσεις και τις δεξιότητές τους, μέσα από την ενασχόλησή τους με τα διάφορα διακονήματα, που συνήθως ετησίως αλλάζουν.

Οι εμπειρίες, οι γνώσεις και οι δεξιότητες των παλαιότερων μοναχών ευχαρίστως μεταφέρονται στους νεότερους, οι οποίοι, με πνεύμα και ήθος μαθητείας και υπακοής, προσπαθούν να εντρυφήσουν σ' αυτές και να τις οικειοποιηθούν, προκειμένου να τις ασκήσουν π.χ. σε ένα εργόχειρο, μια τέχνη ή απλά στο διακόνημα το οποίο ανέλαβαν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα αφ' ενός να εξελίσσονται σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες που έχουν δυνατότητα να ανταποκρίνονται επιτυχώς σε ότι τους ανατίθεται. Αφ' ετέρου, με τον τρόπο αυτό -όπως προαναφέραμε- διατηρείται και η άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά (πχ. στις εκκλησιαστικές τέχνες -ψαλτική, αγιογραφία, ξυλογλυπτική, καλλιτεχνική βιβλιοδεσία, κεντητική, υφαντική κ.ά.-, τις παραδοσιακές καλλιεργητικές τεχνικές, τη χρήση βοτάνων στη θεραπευτική, την παραδοσιακή αρχιτεκτονική και οικοδόμηση κ.ά.).

Η μελέτη, επίσης, αποτελεί μια βασική πτυχή της καθημερινότητας των μοναχών[573], κατά βάσιν πνευματικών βιβλίων της εκκλησιαστικής-πατερικής γραμματείας, που θα τους βοηθήσουν στην πνευματική τους πρόοδο. Παράλληλα όμως

[573] Ακολουθείται πάντα η αρχαία μοναστική παράδοση του πρώτου Παχωμιανού Κοινοβίου στην Αίγυπτο, σύμφωνα με την οποία όλοι οι μοναχοί υποχρεωτικά έπρεπε να μελετούν, ενώ όσοι δεν γνώριζαν ανάγνωση και γραφή υποχρεωτικά παρακολουθούσαν μαθήματα.

οι πλούσιες μοναστηριακές βιβλιοθήκες -ειδικά των παλαιών μεγάλων Μονών- αποτελούν πνευματικές εστίες γενικότερου παιδευτικού χαρακτήρα και περιέχουν επίσης συγγράμματα τόσο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, όσο και επιστημονικά σε διάφορους τομείς, δίνοντας έτσι την ευκαιρία εμπλουτισμού των γνώσεων στους μοναχούς. Παρατηρείται επίσης ότι πολλοί απ' αυτούς διακρίνονται για τη φιλομάθεια και το φιλέρευνο πνεύμα, ώστε να προσπαθούν να ενημερώνονται όσο το δυνατόν περισσότερο όχι μόνο για τα παλαιά, αλλά για τα νέα επιστημονικά δεδομένα και μάλιστα να υιοθετούν και να εισάγουν σύγχρονες τεχνολογικές καινοτομίες στην καθημερινότητα των μοναστηριών[574]. Όλα τα ανωτέρω κατατείνουν στο ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος συμβαδίζει πλήρως και με την Αρχή της Ανάπτυξης των Ανθρώπινων Γνώσεων και Δεξιοτήτων.

4.2.12 Αρχή της Συμμετοχικότητας

Η απρόσκοπτη λειτουργία αλλά και η πρόοδος μια Μονής εξαρτάται απολύτως από τη συμμετοχή στην κοινή προσπάθεια όλων των μελών της μοναστικής αδελφότητας. Ειδικά στα Κοινόβια όλα μέλη της αδελφότητας συμμετέχουν «υποχρεωτικά» -εκτός και αν βρίσκονται σε διατεταγμένη υπηρεσία- στην κοινή Θεία Λατρεία και στο κοινό φαγητό στην τράπεζα. Χαρακτηριστική επίσης έννοια στη μοναστική ορολογία είναι η «παγκοινιά», δηλαδή η συμμετοχή όλων σε μια εργασία, από την πιο απλή μέχρι αυτή που απαιτεί πολλά εργατικά χέρια[575]. Με τους τρόπους αυτούς καλλιεργείται ένα συμμετοχικό

[574] Έτσι π.χ. για να μπορούν να εξυπηρετούνται οι σύγχρονες ανάγκες των πολυάνθρωπων Αγιορείτικων Μονών (που φιλοξενούν μάλιστα καθημερινά μεγάλο αριθμό προσκυνητών), είναι αναγκαία η χρήση ηλεκτρικής ενέργειας (π.χ. για τη συντήρηση των τροφίμων ή για τη λειτουργία ξυλουργικών μηχανημάτων απολύτως απαραίτητων στην προετοιμασία ξυλείας, για τη συντήρηση των υπεραιωνόβιων κτηριακών συγκροτημάτων κ.ά.) για την οποία καταβάλλεται προσπάθεια να εξασφαλίζεται μέσω ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (κυρίως της εκμετάλλευσης μικρών υδατοπτώσεων και φωτοβολταϊκών συστημάτων). Ωστόσο, όπως σημειώνει ο μακαριστός Καθηγούμενος της Ι. Μ. Σίμωνος Πέτρας Αγ. Όρους Αρχιμ. Αιμιλιανός: «Η ενδεχομένως διακριτική χρήσις συγχρόνου τεχνολογίας δεν αποσκοπεί εις την ανάπτυξιν παραγωγής ή εις το κέρδος, αλλά εις την προσφοράν προς τον αδελφόν και την απόδοσιν εις την προσωπικήν ζωήν δι' επιτεύξεως περισσοτέρων ευκαιριών. Έτσι τα πράγματα και τα εργαλεία γίνονται θεοφόρα εις το μοναστήρι, όπως και εις την Άνω Ιερουσαλήμ», Βλ. **Αιμιλιανού Αρχιμ.**, *Οίκος Θεού και πύλη του ουρανού*, στο **Σ. Παπαδόπουλου** (επιμ.), *Σιμωνόπετρα-Άγιον Όρος*, Εκδ. ΕΤΒΑ, 1991, σ. 119

[575] Έτσι π.χ. μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι απλές εργασίες ολοκληρώνονται σε πολύ λιγότερο χρόνο, ενώ δίνεται ταυτόχρονα ευκαιρία για επικοινωνία μεταξύ των μελών της αδελφότητας μέσα σε ένα πνεύμα αδελφοσύνης και χαράς (π.χ. σε μια μεγάλη Μονή καλούνται όλοι να συμμετάσχουν για λίγη ώρα -ακόμα και οι επισκέπτες- στην προετοιμασία του φαγητού της επόμενης μέρας, δηλαδή να καθαρίσουν τα φασολάκια ή τα ψάρια που θα μαγειρευτούν την επομένη), ενώ στις βαριές χειρωνακτικές εργασίες η συμμετοχή περισσότερων ελαφρύνει τον κόπο που πρέπει να καταβληθεί.

ήθος στη ζωή της μοναστικής κοινότητας που επεκτείνεται στη σχέση της με το περιβάλλον, γεγονός που μας δείχνει ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος συγκλίνει με την Αρχή της Συμμετοχικότητας για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.

4.2.13 Συμπερασματικά

Συμπερασματικά από όλα τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος όχι απλώς έχει κοινά στοιχεία και χαρακτηριστικά, αλλά συμβαδίζει πλήρως με τις Αρχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Έτσι ένα Ορθόδοξο μοναστήρι ακολουθεί την Αρχή της Δημόσιας Οικολογικής Τάξεως, από την ίδρυσή του, ενώ λειτουργεί σύμφωνα με τις αρχές της Βιωσιμότητος, του Σεβασμού της Φέρουσας Ικανότητας των Οικοσυστημάτων, της Προστασίας της Βιοποικιλότητας, της Υποχρεωτικής Αποκατάστασης των Διαταραχθέντων Οικοσυστημάτων, της Χωρονομίας και του Βιώσιμου Αστικού Περιβάλλοντος και της Ήπιας Ανάπτυξης εντός Ευαίσθητων Οικοσυστημάτων. Ο Ορθόδοξος μοναστικός βίος ενστερνίζεται τις αρχές της προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, του Φυσικού Κάλλους, της Οικολογικής Συνειδήσεως, της Ισόρροπης Παραγωγής και Κατανάλωσης, της Ορθής Διαχείρισης του Ανθρώπινου Δυναμικού, της Ανάπτυξης των Ανθρώπινων Γνώσεων και Δεξιοτήτων, της Συμμετοχικότητας και της Παγκόσμιας Ειρήνης. Επομένως η απάντηση στο 1^{ο} Ερευνητικό Ερώτημα της παρούσας Διατριβής είναι ότι τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος συγκλίνουν και έχουν πολλά κοινά, με αυτά των Αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης.

4.3 Δυνητική συμβολή του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους στην επίτευξη των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στις επόμενες παραγράφους θα καταβληθεί προσπάθεια να παρουσιαστούν τρόποι με τους οποίους το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος θα μπορούσε να συμβάλλει στην επίτευξη κάποιων από τους 17 Στόχους και τους 169 Επιμέρους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030. Πιο συγκεκριμένα θεωρείται ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος δυνητικά συμβάλλει στους παρακάτω Κύριους Στόχους: 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14 και 15. Θα εξεταστεί κάθε κύριος Στόχος από αυτούς ξεχωριστά. Καταρχάς θα επισημανθούν οι Επιμέρους Στόχοι στην επίτευξη των οποίων θεωρείται ότι θα μπορούσε

να συμβάλλει το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος και στη συνέχεια θα παρουσιαστεί το γιατί, αλλά και πως μπορεί να πραγματοποιηθεί αυτό.

4.3.1 Πρώτος (1ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 1: Δίνουμε τέλος σε όλες τις μορφές της *φτώχειας*, παντού. Ο Στόχος επεξηγείται από 7 Επιμέρους Στόχους.

Σύμφωνα με τη Ορθόδοξη διδασκαλία ο ίδιος ο Χριστός ταύτισε τον εαυτό Του με κάθε άνθρωπο, ιδίως με αυτούς που βρίσκονται σε ανάγκη[576]. Επίσης στα Πρακτικά της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Κρήτης επισημαίνεται ότι η οικονομική κρίση της εποχής μας -αποτέλεσμα της κερδοσκοπίας και της συγκέντρωσης του πλούτου στα χέρια λίγων- έχει διευρύνει το χάσμα μεταξύ πλουσίων και πτωχών. Βιώσιμη λοιπόν οικονομία, είναι εκείνη που συνδυάζει την αποτελεσματικότητα με τη δικαιοσύνη και την κοινωνική αλληλεγγύη[577].

Ο μοναχισμός δεν έμεινε ποτέ αδιάφορος έναντι των οικονομικών καταστάσεων που επηρεάζουν αρνητικά τους ανθρώπους, ακολουθώντας την προτροπή του Αποστόλου Παύλου, ότι δηλαδή εργαζόμενοι πνευματικά και υλικά οφείλουμε να βοηθάμε και να στηρίζουμε τους ασθενείς στην πίστη αδελφούς, ενθυμούμενοι τα λόγια του Χριστού: «Είναι πιο σπουδαίο - μακάριο να δίνει κανείς, παρά να παίρνει»[578]. Από τις απαρχές της ιστορίας του Ορθόδοξου μοναχισμού η καλλιέργεια της αγάπης προς τον πλησίον αποτελούσε θεμέλιο της σωτηρίας[579] και έναν από τους βασικούς στόχους του. Πλησίον

---

[576] «Ἐφ’ ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε», Ματθ. 25, 40

[577] «Τό χάσμα μεταξύ πλουσίων καί πτωχῶν διευρύνεται δραματικῶς ἐξ αἰτίας τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως, ἡ ὁποία εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα κερδοσκοπίας χωρίς φραγμούς ἐκ μέρους οἰκονομικῶν παραγόντων, συγκεντρώσεως τοῦ πλούτου εἰς χεῖρας ὀλίγων καί στρεβλῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ἡ ὁποία, στερουμένη δικαιοσύνης καί ἀνθρωπιστικῆς εὐαισθησίας, δέν ἐξυπηρετεῖ, τελικῶς, τάς πραγματικάς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπότητος. Βιώσιμος οἰκονομία εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία συνδυάζει τήν ἀποτελεσματικότητα μετά δικαιοσύνης καί κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης». Βλ. *§4 Κεφ. Στ. Η Αποστολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον σύγχρονον κόσμον*, Πρακτικά Αγίας και Μεγάλης Συνόδου, στην Ιστοσελίδα: https://www.holycouncil.org/-/mission-orthodox-church-todays-world (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

[578] «κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε· μακάριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν», Πράξ. 20, 35

[579] Όπως τόνιζε ο Άγ. Μακάριος ο Αιγύπτιος: «Οὐκ ἐστιν ἄλλως σωθῆναι εἰ μὴ διὰ τοῦ πλησίον», Βλ. **Μακαρίου Αιγυπτίου** *Πνευματικαί Ομιλίαι*, Ομιλία ΛΖ΄, P.G. 100, 752C, και στα Αποφθέματα Πατέρων αναφέρεται: «*Ἐκ τοῦ πλησίον ἡμῖν ἐστίν καί ἡ ζωή καί ὁ θάνατος· ἐάν γάρ κερδήσωμεν τόν ἀδελφόν τόν Θεόν κερδαίνομεν, ἐάν δέ σκανδαλίσωμεν τόν ἀδελφόν εἰς Χριστόν ἁμαρτάνομεν*» J. C. GUY, *Les Apophtegmes des Peres*, τ.III, Chapitres XVII-XXI, SC 498, αρ. XVII, 2.

είναι όχι μόνον ο συμμοναστής, αλλά κάθε άνθρωπος, για τον οποίον οι μοναχοί οφείλουν όχι μόνο να προσεύχονται, αλλά και να τον ελεούν[580].

Στην κατεύθυνση αυτή, σε οδηγίες του προς τους μοναχούς ο Μ. Βασίλειος γράφει ότι σκοπός του μοναχού δεν είναι η ικανοποίηση των αναγκών του, αλλά η υπηρεσία αυτών που έχουν ανάγκη[581], γι' αυτό προέτρεπε τους μοναχούς στη χειρωνακτική εργασία/διακόνημα ως μέσο τελειοποίησης της ψυχής και ταυτόχρονα στήριξης της κοινότητας και παροχής βοήθειας στους φτωχούς[582]. Ο Αγ. Ιωάννης ο Χρυσόστομος τονίζει ότι οι ασκητικοί αγώνες σώζουν μόνον αυτόν που τους κάνει, ενώ η ελεημοσύνη επεκτείνεται στους πάντες[583]. Έτσι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος πάντοτε επεδίωκε, ώστε ένα μέρος από αυτά που αποκτούσαν με την εργασία ή με το εργόχειρό τους οι μοναχοί, να δίνεται σε πτωχούς ή σε έχοντες ανάγκη. Ο Αρχιμ. Βασίλειος Γοντικάκης σημειώνει: «Ένα υπόδειγμα ενθέου μοναχού, πυρπολημένου από την αγάπη του Θεού και προχέοντος στο διηνεκές την ελεημοσύνη και το κάλλος Του, είναι ο Αββάς Ισαάκ ο Σύρος που έγραφε: "Ἀκολούθησον τῇ ἐλεημοσύνῃ, ἥτις ὅταν εὑρεθῇ ἔνδον σου εἰκονίζεται ἐν σοί ἐκεῖνο τό κάλλος τό ἅγιον ἐν ᾧ ὡμοιώθης"»[584].

Στην Αγιορείτικη παράδοση μέχρι σήμερα οι μοναστηριακές τράπεζες στρώνονται καθημερινά με αγάπη, με κόπο και θυσία όχι μόνο για τους μοναχούς, αλλά και για τους αδελφούς προσκυνητές και επισκέπτες, τελείως δωρεάν[585]. Όχι όμως μόνο στο Άγιον Όρος, αλλά σχεδόν σε κάθε μοναστήρι -με το αγαπητικό, φιλάδελφο και φιλάνθρωπο μοναστικό ήθος που και σήμερα καλλιεργείται- οι μοναχοί/μοναχές ασκούν φιλανθρωπία και ελεημοσύνη προς κάθε αναξιοπαθούντα και έχοντα ανάγκη, ο οποίος θα καταφύγει σ'

ΠρΒλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Α΄, Κέρκυρα 2003, σ. 482 και σ. 500

[580] **Σ. Παπαδόπουλου**, *Ο Μοναχισμός «Όρος Δυσανάβατον»-Γένεση, Μορφές, Λόγος Υπάρξεως, Εκτίμηση-Αποτίμηση, Άγιον Όρος*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1999, σ. 114

[581] «Σκοπός οὖν ἑκάστῳ προκεῖσθαι ὀφείλει ἐν τῷ ἔργῳ ἡ ὑπηρεσία τῶν δεομένων, οὐχὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ χρεία», **Μ. Βασιλείου**, *Ὅροι κατά πλάτος*, κεφ ΜΒ', P.G. 31, 1025A

[582] **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Srudia Monastica, Vol 56 (2), 2014, σ. 356, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3rm7lv6 (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

[583] «Παρθενία μὲν γὰρ καὶ νηστεία καὶ χαμευνία περί τὸν ποιοῦντα ἵσταται μόνον, ἕτερον δὲ ἔσωσεν οὐδένα, ἡ δὲ ἐλεημοσύνη εἰς πάντας ἐκτείνεται», **Ιω. Χρυσοστόμου**, *Λόγος Στ΄*, P.G. 62, 698

[584] **Βασιλείου Αρχιμ.**, *Η μοναχική ζωή ως όντως Γάμος*, περ. Σύναξη, Τ. 32, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1989, σ. 37

[585] Οι οποίοι, σημειωτέον τυχαίνει πολλές φορές να είναι περισσότεροι από τους μοναχούς. Βλ. **Γ. Καψάνη**, *Ορθόδοξος Μοναχισμός και Άγιον Όρος*, Εκδ. Ι. Μ. Οσ. Γρηγορίου, Άγιον Όρος 1983, σ. 39

αυτό, ανεξαρτήτως καταγωγής ή θρησκεύματος, ώστε να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της φτώχειας σε τοπικό επίπεδο.

4.3.2 Δεύτερος (2ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 2: Δίνουμε τέλος στην πείνα, πετυχαίνουμε την επισιτιστική ασφάλεια, βελτιώνουμε τη διατροφή και προάγουμε τη βιώσιμη αγροτική παραγωγή. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 8 Επιμέρους Στόχων.

Θεωρείται ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος θα μπορούσε να συνεισφέρει στην επίτευξη των παρακάτω τεσσάρων Επιμέρους Στόχων του Στόχου 2:

α) **2.1** πρόσβαση όλων σε επαρκή τροφή καθ' όλη τη διάρκεια του έτους

β) **2.3** διπλασιασμός αγροτικής παραγωγικότητας μικροπαραγωγών τροφίμων, ιδίως των γυναικών

γ) **2.4** εφαρμογή ανθεκτικών γεωργικών πρακτικών που συμβάλλουν στη διατήρηση των οικοσυστημάτων, ενισχύουν την ικανότητα προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, βελτιώνουν σταδιακά την ποιότητα της γης και του εδάφους (δηλαδή βιολογική γεωργία)

δ) **2.5** διατήρηση της γενετικής ποικιλίας των σπόρων καλλιεργούμενων φυτών

Όσον αφορά στον Επιμέρους Στόχο **2.1**, για τον τερματισμό της πείνας και την αύξηση της επισιτιστικής ασφάλειας θα λέγαμε ότι μπορεί να τον δει κανείς συνδυαστικά με τον Στόχο 1. Πολλά Ορθόδοξα μοναστήρια -ειδικά αυτά που βρίσκονται πολύ κοντά ή μέσα σε κατοικημένες περιοχές- εκτός από τη δωρεάν φιλοξενία προσκυνητών, προσφέρουν οργανωμένα συσσίτια ή φιλοξενία σε απόρους/αστέγους, δρώντας ενισχυτικά στο οργανωμένο φιλανθρωπικό έργο Ιερών Μητροπόλεων[586].

[586] Ειδικά από την αρχή της οικονομικής κρίσης το 2011 υπήρξαν αντίστοιχες πρωτοβουλίες από τις παρακάτω Ιερές Μητροπόλεις: Δημητριάδος και Αλμυρού, Μεσσηνίας και Πατρών. Βλ. **Γ. Ντουδεσκέα**, *Ανοίγουν μοναστήρια για να φιλοξενήσουν άπορους πολίτες*, στην Ιστοσελίδα: https://www.oodegr.com/oode/orthod/filanthrwpia/monastiria_aporoi_1.htm (τελ. ανάκτηση 15.04.2021). Επίσης συσσίτια οργανώνουν οι Ι. Μονές Αγ. Ραφαήλ Σπηλίου και Μεταμορφώσεως Κουμπέ Ρεθύμνης στην Κρήτη. Η Ι. Μονή Βατοπαιδίου ενισχύει οικονομικά τα συσσίτια πολλών Μητροπόλεων της Εκκλησίας της Ελλάδος και της Αρχιεπισκοπής Κρήτης. Βλ. *Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου δίπλα στους άπορους*, στην Ιστοσελίδα: https://www.pemptousia.gr/2013/02/i-iera-moni-vatopediou-dipla-stous-ap/ (τελ. ανάκτηση 15.04.2021). Ακόμη αντίστοιχη βοήθεια προσφέρει διά του Ιδρύματος Παναγία Ακρωτηριανή, η Ι. Μ. Τοπλού στην Ι. Μητρ. Ιεραπύτνης και Σητείας.

Σχετικά με τον Επιμέρους Στόχο **2.3**, τα τελευταία χρόνια, πολλά μοναστήρια εντείνουν ή/και επανενεργοποιούν τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις που διαθέτουν, κυρίως για ίδια κατανάλωση, στο πλαίσιο της αυτονομίας της κάθε μοναστικής κοινότητας. Σε κάποιες περιπτώσεις τα επιπλέον προϊόντα διατίθενται προς πώληση ώστε να ενισχύονται τα εισοδήματα της Μονής. Παρατηρείται επίσης αυτό να συμβαίνει σε περιπτώσεις αναβίωσης παρηκμασμένων ή εγκαταλελειμμένων μοναστηριών -σε πολλές περιπτώσεις παλαιών ανδρώων από νέες ακμάζουσες γυναικείες αδελφότητες (π.χ. Ευαγγελισμού Ορμύλιας Χαλκιδικής, Χρυσοπηγής Χανίων, Ευαγγελισμού Πάτμου, Ταξιαρχών Κρεμαστών, Τιμίου Προδρόμου Ανατολής Αγιάς, Εικοσιφοινίσσης Παγγαίου, Κοιμήσεως Θεοτόκου Μπούρα, Κοιμήσεως Θοτόκου Ρεντίνας, Αγίας Σκέπης Solan Γαλλίας κ.ά).

Στην κατεύθυνση του Επιμέρους Στόχου **2.4**, αρκετές Μονές -παρόλο που οι νέοι μοναχοί συνήθως προερχόμενοι από αστικές περιοχές δεν έχουν τις γνώσεις των λιτών αγροτικών παραδόσεων στις οποίες βασίζονταν παλαιότερα η μοναστική ζωή[587]- παραδόσεις εμφορούμενες από το Ορθόδοξο μοναστικό οικολογικό ήθος του σεβασμού και της προστασίας της Δημιουργίας του Θεού, κατέβαλαν τα τελευταία χρόνια συνειδητές προσπάθειες ώστε να αλλάξουν τις αγροχημικές καλλιέργειες -όπου χρησιμοποιούνταν, εφαρμόζοντας βιολογικές μεθόδους παραγωγής αγροτικών προϊόντων. Έτσι καλλιεργούν αφ' ενός μεν για ίδια κατανάλωση (και μάλιστα η τάση είναι όλο και περισσότερες να ασχολούνται με τις καλλιέργειες) ή/και αφ' ετέρου προς πώληση, χωρίς φυτοφάρμακα και με χρήση μόνο οργανικών λιπασμάτων και εδαφοβελτιωτικών. Μάλιστα κάποιες απ' αυτές διαθέτουν και αντίστοιχη πιστοποίηση για τις καλλιέργειές τους. Αυτό παρατηρείται όχι μόνο στην Αθωνική μοναστική πολιτεία αλλά και σε πολλά άλλα μοναστήρια του ελλαδικού χώρου. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις Μονές: Χρυσοπηγής, Αγίας Τριάδος και Γουβερνέτου Χανίων, Αγκαράθου Ηρακλείου, Τοπλού Σητείας, Αγ. Διονυσίου εν Ολύμπω, Ευαγγελισμού Ορμύλιας, Τιμίου Προδρόμου Ανατολής Αγιάς, Τιμίου Σταυρού Μαμψού, Οσίου Λουκά Στειριώτου, Κορώνης Καρδίτσης, Προφήτου Ηλιού Πρεβέζης-Μετόχιο Ροδιάς, Προφήτου Ηλιού Θήρας, Ευαγγελισμού Πάτμου κ.ά. Επίσης μέθοδοι βιολογικής γεωργίας εφαρμόζονται σε Ορθόδοξες Μονές της Κύπρου (π.χ. Μονή

[587] Βλ. **T. Papayannis**, *Mount Athos*, στο **J.-M. Mallarach & T. Papayannis** (eds.), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, p. 265

Μαχαιρά), αλλά και στα μεγάλα ρουμανικά μοναστήρια Neamt, Secu, Agapia, Varatec κ.λπ.[588]. Να κάνουμε μνεία επίσης των πολύ αξιόλογων βιολογικών καλλιεργειών που έχουν αναπτυχθεί σε νεοιδρυθείσες Ορθόδοξες Μονές σε χώρες της Δύσης (π.χ. τις γυναικείες Αγίας Σκέπης Solan[589] και Μεταμορφώσεως Brive Γαλλίας και την ανδρώα Αγ. Αντωνίου Αριζόνας ΗΠΑ).

Τέλος όσον αφορά στον Επιμέρους Στόχο **2.5.**, κάποιες Μονές επιδεικνύουν ιδιαίτερη ευαισθησία στην καλλιέργεια και διάσωση αυτόχθονων ποικιλιών, ενώ κάποιες άλλες συμμετέχουν και σε Δίκτυα διατήρησης σπόρων. Πρωτοπόρα σ' αυτό είναι η Μονή Τιμίου Προδρόμου Ανατολής Αγιάς, η οποία στην προσπάθεια να διατηρηθούν φυσικοί σπόροι -χωρίς υβριδική ή γενετική τροποποίηση- παράγει και φυλάσσει σπόρους διαφόρων καλλιεργούμενων φυτών, τόσο για ίδια χρήση, όσο και για να χορηγεί δωρεάν σε ενδιαφερόμενους καλλιεργητές. Συγχρόνως οργανώνει από το 2009 και κάθε χρόνο το Σεπτέμβριο τη «Γιορτή Ανταλλαγής Παραδοσιακών Σπόρων», όπου καλλιεργητές από όλη την Ελλάδα συμμετέχουν και ανταλλάσσουν παραδοσιακούς σπόρους. Επίσης η Μονή συμμετέχει σε αντίστοιχες εκδηλώσεις που οργανώνονται από άλλους φορείς[590]. Αξιοσημείωτη είναι και η δράση της Μονής Σαββαθιανών Ηρακλείου Κρήτης στο θέμα αυτό αλλά και των Ρουμάνικων Μονών της ευρύτερης περιοχής του Φυσικού Πάρκου Neamt.

[588] Στις Ρουμάνικες αυτές Μονές, καλλιεργούνται τοπικές ποικιλίες φυτών και εκτρέφονται τοπικές φυλές ζώων, χρησιμοποιώντας καθαρά παραδοσιακές καλλιεργητικές και κτηνοτροφικές μεθόδους και παράγονται αρκετά φυτικά και ζωικά προϊόντα κυρίως για ίδια κατανάλωση και αυτονομία. Βλ. **S. Catanoiu**, *Vanatori Neamt Natural Park*, στο **J.-M. Mallarach & T. Papayannis** (eds.), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 289-309 και **S. Catanoiu**, *Buila Vânturari,ta National Park, Valcea county, Romania,* στο **T. Papayannis & J.-M. Mallarach** (eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas -Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative (Ouranoupolis 2007),* Ed: IUCN, Gland, Switzerland and the Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (Med-INA), Athens, Greece, 2009, pp. 137-152

[589] Πρόκειται για ένα μοναστήρι – μετόχιο της Σιμωνόπετρας, με εξαιρετικές καλλιέργειες βιολογικές αμπελοκαλλιέργειες και είναι εκείνο που έφτιαξε την πρώτη βιοκλιματική κάβα στη Γαλλία, καθώς παρασκευάζει κρασιά χρησιμοποιώντας μόνο τις κινήσεις του ήλιου και του ανέμου. Βλ. https://www.in.gr/2021/05/04/life/stories/apo-agion-oros-se-kathe-gonia-tis-gis/ (τελ. ανάκτηση 02.05.2021)

[590] Βλ. *Παραγωγή, Διαφύλαξη και Προσφορά Φυσικών Σπόρων*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου Ανατολής: http://www.saintjohns-monastery.gr/index.php/sporoi/ (τελ. ανάκτηση 15.04.2021)

4.3.3 Τρίτος (3ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 3: Διασφαλίζουμε μία ζωή με υγεία και προάγουμε την ευημερία για όλους, σε όλες τις ηλικίες. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 13 Επιμέρους Στόχων που αναφέρονται κυρίως στην καταπολέμηση και εξάλειψη της παιδικής και μητρικής θνησιμότητας αλλά και διαφόρων μολυσματικών ασθενειών (π.χ. AIDS, ελονοσία, ηπατίτιδα κ.ά.), την προαγωγή της ψυχικής υγείας, την πρόληψη από την κατάχρηση τοξικών ουσιών, τη διασφάλιση καθολικής υγειονομικής κάλυψης, όπως και τη μείωση θανάτων ή ασθενειών που οφείλονται σε επικίνδυνες χημικές ουσίες, ρύπανση ή μόλυνση του φυσικού περιβάλλοντος.

Η Ορθόδοξη μοναστική ζωή γενικότερα διάγεται συνήθως πιο κοντά στη φύση και μακριά από τις επιβαρυμένες συνθήκες ρύπανσης και μόλυνσης των μεγαλουπόλεων. Παράλληλα το ασκητικό ήθος που τη διακρίνει, περιλαμβάνει την πνευματική και σωματική άσκηση και ιδιαίτερες διατροφικές συνήθειες (κατανάλωση κυρίως φυτικών προϊόντων, με ταυτόχρονη πλήρη αποχή από το κρέας -στην Αθωνική πολιτεία αλλά και σε αρκετές άλλες Ορθόδοξες Μονές- ή τουλάχιστον κατά τη διάρκεια των μεγάλων περιόδων νηστείας). Επίσης το ήθος του μέτρου και του «αυστηρού» καθημερινού προγράμματος, που συνήθως περιλαμβάνει και χειρωνακτική εργασία - πολλές φορές μάλιστα μέσα στη φύση- και η αποφυγή γενικότερα καταχρήσεων αποτελούν κύρια χαρακτηριστικά της. Όλα τα παραπάνω θα λέγαμε ότι αποτελούν πρότυπα υγιεινούς διαβίωσης και διατροφής, που συμβάλλουν στην καλή σωματική και ψυχική υγεία[591] και

[591] Σύμφωνα με τον σύγχρονο Όσιο Πορφύριο τον Καυσοκαλυβίτη, η επαφή με τη φύση και η εργασία στο ύπαιθρο, τα οποία προσφέρει η μοναστική ζωή, βοηθούν στην καταπολέμηση της κατάθλιψης: «Ένα πράγμα που μπορεί να βοηθήσει τον καταθλιπτικό είναι και η εργασία, το ενδιαφέρον για τη ζωή. Ο κήπος, τα φυτά, τα λουλούδια, η εξοχή, ο περίπατος στην ύπαιθρο, η πορεία, όλ' αυτά βγάζουν τον άνθρωπο από την αδράνεια και του δημιουργούν άλλα ενδιαφέροντα. Επιδρούν σαν φάρμακα». Βλ. *Αγίου Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου – Βίος και Λόγοι*, εκδ. Ι. Μονή Χρυσοπηγής, Χανιά 2015, ΙΓ΄έκδοση, σελ. 412. Επίσης ο Ιατρός πολλών Αγιορειτών Πατέρων κ. Σπυρίδων Παπαϊωάννου σε συνέντευξή του τόνισε: «Η διατροφή των μοναχών χαρακτηρίζεται από λίγο αλάτι, καθόλου χημικά σύνθετα και πρόσθετες ουσίες, καθώς τα προϊόντα που χρησιμοποιούν είναι αποκλειστικά βιολογικά. Αποφεύγονται έτσι οι τοξικές επιδράσεις από τη διατροφή, που ξέρουμε πλέον πόσο κακό μπορεί να επιφέρουν στην υγεία μας. Περιορίζονται στο ελάχιστο οι επίκτητες ασθένειες, εκείνες δηλαδή που οφείλονται στον κακό τρόπο ζωής. … Η καθαρότητα των εξετάσεων αλλά και η καθαρότητα η οποία διαπιστώνεται κατά την οργανική εξέταση των μοναχών είναι μοναδικές. Έχει προκαλέσει εντύπωση το γεγονός ότι, ενώ δεν έχουν τις δικές μας ανέσεις στην καθημερινότητα, οι οργανισμοί, τουλάχιστον από την εξέταση του καρδιαγγειακού συστήματος, είναι πολύ περισσότερο υγιείς και πολύ περισσότερο ψυχικά και σωματικά ενεργοί και δραστηριοποιημένοι σε σχέση με των κοσμικών, που μπορεί να έχουν την ποσότητα αγαθών, αλλά πολλές φορές στερούνται την πνευματική αλλά και τη συναισθηματική ισορροπία που έχουν οι Αγιορείτες πατέρες». Βλ. *Ο γιατρός του Αγίου Όρους αποκαλύπτει τα*

την ευεξία των μοναχών και θα μπορούσαν να αποτελέσουν παράδειγμα για τους κοσμικούς[592].

Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, ο οποίος απευθυνόμενος προς τον πατέρα ενός νέου μοναχού που ήταν δυσαρεστημένος από την απόφαση του γιου του να μονάσει, ανάμεσα στα άλλα επιχειρήματα επισημαίνει ότι: «Ο ασκητής νέος ζει σε πιο υγιεινές συνθήκες αφού απολαμβάνει τον καθαρό αέρα, τις ευωδίες των λουλουδιών και των λειμώνων και γεύεται καθαρές τροφές και ποτά, ενώ αυτός που ζει σε "βόρβορο" ζει ανθυγιεινά και επίνοσα. Κι εφόσον είναι πιο υγιής, θα έχει και μεγαλύτερη ηδονή (δηλαδή ευχαρίστηση και ευεξία), αφού θα κοιμάται κοντά σε βαθείς θάμνους, σε πηγές καθαρές και σε βαθύσκιωτα δέντρα, με θέα στα μάτια του και την ψυχή του καθαρότερη από τον ουρανό, μακριά από τις ταραχές και τους θορύβους, σε αντίθεση μ' αυτόν, που είναι κλεισμένος σ' ένα σπιτάκι. Γιατί δεν είναι καθαρότερα τα μάρμαρα από τον αέρα ούτε πιο ευχάριστη η σκιά της οροφής από εκείνη των δέντρων ούτε πιο πολύχρωμα τα ψηφιδωτά από τα άνθη της γης. Και γι' αυτό» του λέει: «ομολογείστε εσείς οι πλούσιοι, ότι, εάν είχατε τη δυνατότητα να βάλετε δέντρα πάνω στα υπερώα και να παίρνετε την παρηγοριά από τους λειμώνες, αυτά θα διαλέγατε κι όχι τούς θαυμαστούς τοίχους και τίς χρυσές στέγες» [593].

μυστικά της υγείας των μοναχών, στην Ιστοσελίδα: https://www.dogma.gr/diafora/o-giatros-tou-agiou-orous-apokalyptei-ta-mystika-tis-ygeias-ton-monachon/113458/ (τελ. ανάκτηση 10.05.2021)

[592] Επιδημιολογικές έρευνες που διεξήγαγε ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας και παρουσιάστηκαν το 2015, έδειξαν ότι η μεγάλη κατανάλωση κόκκινου κρέατος -που αποτελεί συνήθεια σήμερα- αυξάνει την πιθανότητα εμφάνισης διαφόρων μορφών καρκίνου, Βλ. *Cancer: Carcinogenicity of the consumption of red meat and processed meat*, στην Ιστοσελίδα https://www.who.int/news-room/q-a-detail/cancer-carcinogenicity-of-the-consumption-of-red-meat-and-processed-meat (τελ. ανάκτηση 07.01.2021). Επομένως η εφαρμογή στη ζωή του συγχρόνου ανθρώπου των καθιερωμένων νηστειών του Ορθόδοξου εορτολογίου –που ευλαβικά τηρείται από τους μοναχούς-, μπορεί από τη μια μεριά να μας προσφέρει την υιοθέτηση υγιεινής διατροφής και από την άλλη, να μετατραπεί σε μία απρόσμενα καλή ευκαιρία να συνδέσουμε την τροφή μας με την υγεία του περιβάλλοντος από το οποίο προέρχεται και να δημιουργήσουμε μία ευρύτερη και περισσότερο περιβαλλοντικά φιλική αντίληψη για την τροφή (αφού είναι γνωστό ότι η υπερκατανάλωση κόκκινου κρέατος από το σημερινό άνθρωπο ενισχύει την εκτροφή περισσότερων ζώων, που συμβάλλει δυναμικά στην αύξηση των αερίων θερμοκηπίου και επομένως στην Κλιματική Αλλαγή).

[593] «Ἀλλ' ἄρα πρὸς ὑγίειαν τίς ἐπιτηδειότερος; οὐχ ὁ μὲν ἐκεῖνον ἔχων καθάπερ τὰ ἄγρια τῶν ζώων εὐσωματεῖ καὶ σφριγᾷ, ἅτε ἀέρος ἀπολαύων καθαροῦ καὶ ναμάτων ὑγιεινῶν καὶ ἀνθῶν καὶ λειμώνων καὶ εὐωδίας εἰλικρινοῦς, οὗτος δὲ ὥσπερ ἐν βορβόρῳ κείμενος, μαλακώτερός τέ ἐστι καὶ μᾶλλον ἐπίνοσος; Εἰ δὲ ἐν ὑγιείᾳ τὰ πρωτεῖα παρὰ τούτῳ, δηλονότι καὶ ἐν ἡδονῇ. Τίνα γὰρ οἴει μᾶλλον τρυφᾷν, τὸν ἐπὶ βαθείας κατακεκλιμένον πόας, παρὰ πηγὴν καθαρὰν, ὑπὸ σκιὰν δένδρων ἀμφιλαφῶν, καὶ τὸν ὀφθαλμὸν ἑστιῶντα τῇ θέᾳ, καὶ καθαρωτέραν ἔχοντα τοῦ οὐρανοῦ τὴν ψυχὴν, καὶ ταραχῆς καὶ θορύβου πόῤῥω καθήμενον, ἢ τὸν ἐν οἰκίσκῳ κατακεκλεισμένον; Οὐ γὰρ δὴ τοῦ ἀέρος τὰ μάρμαρα καθαρώτερα, οὐδὲ τῆς σκιᾶς τῆς ἀπὸ τῶν δένδρων ἡ ἀπὸ τῆς ὀροφῆς ἡδίων, οὐδὲ ἡ ψηφὶς ἐδάφους ἄνθεσι καλλωπιζομένου ποικίλοις. Καὶ τούτων αὐτῶν ὑμεῖς οἱ πλουτοῦντες μάρτυρες, οἷς εἴ γε ἐνῆν ἐπὶ τῶν ὑπερῴων δένδρα ἔχειν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν λειμώνων παραμυθίαν, μᾶλλον ἂν εἵλεσθε τῆς στέγης τῆς χρυσῆς καὶ τῶν τοίχων τῶν θαυμαστῶν. Ὅταν γοῦν ἐκ πολλῶν πόνων πρὸς ἄνεσιν ἑαυτοὺς ἀφεῖναι ἐπιθυμήσητε, ταῦτα ἀφέντες, πρὸς ἐκεῖνα βαδίζετε». **Ιω. Χρυσοστόμου**, *Λόγος Εἰς ἄπιστον Πατέρα*, P.G. 47, 339, Πρβλ. **Δ. Μόσχου**,

Όσον αφορά στο θέμα της υγειονομικής περίθαλψης για όλους, υπάρχουν σήμερα μοναστήρια που συνεχίζουν την παλαιότατη μοναστική παράδοση της περίθαλψης των «ἐν ἀνάγκαις καὶ ἀσθενείαις» συνανθρώπων, με τη λειτουργία εντός ή παραπλεύρως της Μονής ιατρείων ή νοσοκομείου-θεραπευτηρίου. Αρχικά στο Άγιον Όρος (π.χ. στην Ι.Μ. Σίμωνος Πέτρας) έχουν διαμορφωθεί χώροι -μέσα στο κτηριακό συγκρότημα- οργανωμένων ιατρείων πρωτοβάθμιας υγειονομικής περιθάλψεως, τα οποία στελεχώνονται από μοναχούς-ειδικευμένους ιατρούς που περιθάλπουν Αγιορείτες μοναχούς ή εργαζόμενους στο Άγιον Όρος. Επίσης στο Αγιορείτικο Μετόχιο Ευαγγελισμού Ορμύλιας ιδρύθηκε και λειτουργεί παραπλεύρως -από το 1982- το Κέντρο Πνευματικής και Κοινωνικής Συμπαραστάσεως «Παναγία η Φιλανθρωπινή», με την εποπτεία και φροντίδα της γυναικείας αδελφότητος, ως ταπεινή και ανιδιοτελής προσφορά στον λαό της περιοχής. Στο Κέντρο πραγματοποιούνται δωρεάν εξειδικευμένες ιατρικές εξετάσεις προληπτικής ιατρικής (κυρίως για τους καρκίνους του μαστού και της μήτρας). Επιπροσθέτως, το Κέντρο έχει κάνει εκστρατείες για την πρόληψη του AIDS, καθώς και για την προστασία αγροτών και κτηνοτρόφων από επαγγελματικούς κινδύνους[594].

Τέλος από την εποχή του Μεσαίωνα και στην Ανατολή και στη Δύση οι χριστιανικοί μοναστικοί κήποι θεωρούνταν οι πρόδρομοι των βοτανικών και φαρμακευτικών κήπων για την προμήθεια και κατασκευή φαρμακευτικών σκευασμάτων σε πολλές μετα-μεσαιωνικές πόλεις της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής. Αναπτύχθηκε, λοιπόν, στις μοναστικές κοινότητες υψηλής ποιότητας τεχνογνωσία στη θεραπευτική, μέσω των φυσικών φαρμακευτικών σκευασμάτων, η οποία με την εξέλιξη της φαρμακευτικής χημείας και της σύνθεσης νέων φαρμακευτικών σκευασμάτων παρέμεινε στο περιθώριο και εν πολλοίς λησμονήθηκε. Η παράδοση αυτή καταβάλλεται σήμερα προσπάθεια να διασωθεί, αφ' ενός με τη μελέτη σχετικών συγγραμμάτων που βρίσκονται σε βιβλιοθήκες παλαιών Μονών, αφ' ετέρου με την αναβίωση των φαρμακευτικών κήπων, όπως στην

Ασκητές και φυσικό περιβάλλον στη βυζαντινή μοναχική παράδοση, εισήγηση στο XX International Ecumenical Conference on Orthodox Spirituality, με θέμα «Man–Custodian of Creation», Μονή Bose - Ιταλία, 5-8 Σεπτεμβρίου 2012, υποσημ. 2

[594] Η διεθνής απήχηση του Κέντρου έγινε εμφανής ήδη από το 1991, όταν η Ευρωπαϊκή Ένωση το αναγνώρισε ως Κέντρο Αριστείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την ένταξή του στα δυο Ευρωπαϊκά Δίκτυα (European Union Center of Excellence), πρώτα για τον καρκίνο του τραχήλου της μήτρας και, μετά από σύντομο χρονικό διάστημα για τον καρκίνο του μαστού - διάκριση που ακόμη διατηρεί. Βλ. *Κέντρο κοινωνικής συμπαραστάσεως, ιατρικής προλήψεως και ερεύνης «Παναγία η Φιλανθρωπινή»*, στην Ιστοσελίδα: http://www.ormyliafoundation.gr/filanthropini.php (τελ. ανάκτηση 15.04.2021)

περίπτωση της Ι. Μονής Βατοπαιδίου στο Άγιον Όρος[595] και των Μονών Stična και Prečastiti Gospod Opat Janez στο Nowak, της Σλοβενίας[596] .

Με παρόμοια φιλοσοφία σε διάφορες Ορθόδοξες Μονές καλλιεργούνται συστηματικά φαρμακευτικά βότανα και στη συνέχεια συσκευάζονται ή/και με αυτά παρασκευάζονται από τους μοναχούς/μοναχές, φυσικά φαρμακευτικά σκευάσματα με τη μορφή κεραλοιφών, κρεμών, βοτανελαίων, σαπουνιών κ.ά., προβάλλοντας έτσι στο ευρύ κοινό το «φαρμακείο της φύσης» για την αντιμετώπιση διαφόρων παθήσεων[597]. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις Μονές: Σίμωνος Πέτρας και Παντοκράτορος Αγίου Όρους, Οδηγήτριας Ηρακλείου, Χρυσοπηγής Χανίων, Μεταμορφώσεως Κουμπέ Ρεθύμνης, Ταξιαρχών Κρεμαστών, Προφήτου Ηλιού Θήρας, Αγίου Γρηγορίου Παλαμά Κουφαλίων, Αγίων Αυγουστίνου και Σεραφείμ του Σάρωφ Τρικόρφου Δωρίδος, Κοιμήσεως Θεοτόκου Μικρόκαστρου Σιάτιστας, Μολυβδοσκεπάστου, καθώς και τα Αγιορείτικα κελλιά: της Ξενοφωντινής Σκήτης, του Αγίου Γεωργίου, του Αγίου Νικολάου, των Εισοδίων της Θεοτόκου και του Αγίου Χαραλάμπους.

4.3.4 Τέταρτος (4ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 4: Διασφαλίζουμε τη χωρίς αποκλεισμούς, ισότιμη και ποιοτική εκπαίδευση και προάγουμε τις ευκαιρίες διά βίου μάθησης για όλους. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 10 Επιμέρους Στόχων.

Θεωρείται ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος μπορεί να συμβάλλει στην επίτευξη του Επιμέρους Στόχου **4.7**, σύμφωνα με τον οποίο προτείνεται «έως το 2030, διασφάλιση ότι όλοι οι εκπαιδευόμενοι θα αποκτήσουν τη γνώση και θα καλλιεργήσουν τις δεξιότητες που χρειάζονται για να προάγουν τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, μέσω, μεταξύ άλλων, της *εκπαίδευσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και τον βιώσιμο τρόπο ζωής*, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ισότητα των φύλων,

[595] **J.-M. Mallarach**, **J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic lands as protected landscapes and community-conserved areas: an overview*, PARKS, Vol 22.1, 2016, p. 68

[596] **J.-M. Mallarach**, **J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Studia Monastica, Vol 56 (2), 2014, p. 368

[597] Βλ. *Μοναστηριακό Φαρμακείο*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2RO0HRF, (τελ. ανάκτηση 20.04.2021) όπου μπορεί κανείς να δει και να παραγγείλει μοναστηριακά προϊόντα από φυσικά συστατικά, σε διάφορες μορφές και κατηγορίες: για αποτοξίνωση ή την τόνωση του οργανισμού, για παθήσεις δερματολογικές ή του αναπνευστικού, πεπτικού, κυκλοφορικού, ουροποιητικού συστήματος κ.ά.

της προαγωγής για την κουλτούρα της ειρήνης και της μη-βίας, της ταυτότητας του παγκόσμιου πολίτη, καθώς και μέσω της αναγνώρισης της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και της συμβολής του πολιτισμού στη Βιώσιμη Ανάπτυξη».

Η οργανωμένη ευαισθητοποίηση των επισκεπτών των ιερών Μονών έναντι της φύσης και του περιβάλλοντος, μέσω της δημιουργίας και υλοποίησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων και δραστηριοτήτων που προβάλλουν το φιλοπεριβαλλοντικό Ορθόδοξο μοναστικό ήθος και συσχετίζουν την Ορθόδοξη πίστη και πνευματικότητα με την προστασία της φύσης και την ορθή διαχείριση των φυσικών πόρων, πραγματοποιείται σε ειδικούς χώρους από κάποια μοναστήρια, όπως στη Μονή Χρυσοπηγής Χανίων Κρήτης[598] και στο Μετόχιο της Παναγίας Ροδιάς της Μονής Προφήτου Ηλιού Πρεβέζης[599].

Ευκαιρίες για ποιοτικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες και στην τυπική αλλά κυρίως στη μη τυπική εκπαίδευση δίνονται σε αρκετές Μονές. Πολλές σχολικές ομάδες οργανώνουν επισκέψεις σε ιστορικές Μονές (π.χ. ενδεικτικά αναφέρουμε τις Μονές Μετεώρων, Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων, Αρκαδίου κ.ά.) κατά τις οποίες οι μαθητές έρχονται σε επαφή με την ιστορία τη φυσική και την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου, γνωρίζουν και παραδειγματίζονται από τον μοναστικό τρόπο ζωής, ο οποίος είναι στην κατεύθυνση της Βιώσιμης Ανάπτυξης.

Επιπρόσθετα το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού έχει εκπονήσει εκπαιδευτικά προγράμματα γνωριμίας με τον Ορθόδοξο μοναχισμό, την καθημερινή ζωή των μοναχών και την προσφορά τους στον πολιτισμό και το περιβάλλον, τα οποία υλοποιούνται σε μοναστήρια/αρχαιολογικούς χώρους όπως στις Μονές Καισαριανής και Δαφνίου στην Αττική, Νέας Μονής στη Χίο και Οσίου Λουκά Στειριώτου στη Βοιωτία, στα οποία συμμετέχουν σχολικές ομάδες μαθητών[600]. Επίσης το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αρναίας έχει δημιουργήσει και υλοποιεί το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Μονή Ζυγού, ένα βήμα πριν από το Άγιο Όρος», στο οποίο οι

[598] Βλ. *Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Ιεράς Μονής Χρυσοπηγής*, στην Ιστοσελίδα: http://www.imx.gr/KentroPerivEkpaidevsis.html (τελ. ανάκτηση 20.04.2021)

[599] Βλ. *Κέντρο Υγροτόπων Ροδιάς*, στην Ιστοσελίδα: http://www.rodiawetlands.gr/rodiawetlands/index_gr.php (τελ. ανάκτηση 15.04.21)

[600] Βλ. **Δ. Ευγενίδου**, *Εκπαιδευτικά Προγράμματα για το Βυζάντιο (1989-2001)*, στο Ενημερωτικό Δελτίο του Ελληνικού Τμήματος Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων, Περίοδος Β΄, Ιούνιος 2007 (έκτακτη έκδοση), σσ. 14-15, στην Ιστοσελίδα: http://icom-greece.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/38/2018/12/ΕΚΤΑΚΤΟ_001.pdf (τελ. ανάκτηση 20.04.2021)

μαθητές που συμμετέχουν γνωρίζουν για τη Αθωνική μοναστική πολιτεία και την ισορροπημένη σχέση των μοναχών με το φυσικό περιβάλλον.

Τέλος κάποια μοναστήρια στην Ελλάδα έχουν στις δραστηριότητές τους το παιδαγωγικό έργο -είτε με τη λειτουργία ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων (π.χ. Μονής Θεομήτορος στην Αθήνα) ή δημόσιου σχολείου που λειτουργεί εντός της Μονής (π.χ. Παναγίας Καλυβιανής στην Κρήτη).

4.3.5 Έκτος (6ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 6: Διασφαλίζουμε τη διαθεσιμότητα και τη βιώσιμη διαχείριση του νερού και των εγκαταστάσεων/συστημάτων υγιεινής για όλους. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 8 Επιμέρους Στόχων.

Το θέμα της βιώσιμης διαχείρισης νερού ανέκαθεν αποτελούσε μια από τις βασικές κατευθύνσεις της Ορθόδοξης μοναστικής παράδοσης, αφού το νερό αποτελεί έναν από τους ζωτικότερους παράγοντες επιβίωσης. Σε αρκετές περιπτώσεις η παρουσία πηγής αποτελούσε -και αποτελεί μέχρι σήμερα- έναν από τους βασικούς λόγους επιλογής του τόπου ίδρυσης ενός μοναστηριού. Προκαλεί πραγματικά σήμερα μεγάλη εντύπωση η ανάπτυξη του μοναχισμού στις αιγυπτιακές ερήμους, σε περιοχές με πολύ σπάνιους βασικούς πόρους, όπως νερό και τρόφιμα[601]. Αναπτύχθηκε λοιπόν σ' αυτές τις άνυδρες περιοχές ένα πολύ σοφό σύστημα συλλογής και διαχείρισης νερού -το οποίο συνεχίζεται μέχρι σήμερα σε κοπτικά μοναστήρια με μακραίωνη παρουσία.

Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις η παρουσία του απαραίτητου νερού συνδέεται με τη θαυμαστή ενέργεια της Χάριτος του Θεού, έπειτα από σχετική προσευχή των μοναχών. Ειδικά για την περιοχή της Αιγύπτου, είναι χαρακτηριστική μια επιστολή του Σεραπίωνος επισκόπου Θμούεως, στην οποία εγκωμιάζεται η μοναστική ζωή, θεωρώντας ότι οι προσευχές των μοναχών σώζουν ολόκληρη τη γη της Αιγύπτου, αφού μέσω αυτών βρέχει

[601] Βλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Studia Monastica, Vol 56 (2), 2014, p. 354, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3rm7lv6 (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

αρκετά και εμπλουτίζονται τα νερά του Νείλου στα οποία βασιζόταν το υδάτινο ισοζύγιο, ζωτικό για όλη την κοινωνία της εποχής[602].

Ωστόσο η ορθολογική χρήση του νερού συνδέεται και με το ασκητικό ήθος, όπως στην περίπτωση της πηγής που ανέβλυσε θαυματουργικά με τη βοήθεια του Αγίου Θεοδοσίου στον Σκόπελο της Κιλικίας. Η πηγή στέρεψε μόλις έχτισαν εκεί οι μοναχοί ένα λουτρό, ενώ ξανάρχισε να τρέχει, μόλις αυτοί το γκρέμισαν. Το γεγονός θεωρήθηκε ως σημείο για την ανάγκη ασκητικής χρήσης του πολύ σημαντικού αυτού φυσικού πόρου, με σκοπό μόνο την επιβίωση και όχι την πολυτέλεια και τη ματαιοδοξία[603].

Στο Άγιον Όρος, λόγω της αυξανόμενης λειψυδρίας στις τελευταίες δεκαετίες, καταβάλλεται προσπάθεια οργάνωσης της διαχείρισης των υδάτινων πόρων με την κατασκευή νέων ή τη συντήρηση παλαιότερων υδρολογικών εγκαταστάσεων, όπως στέρνες, πηγάδια, κτιστές πηγές και κρήνες, μικρά φράγματα, υδρομαστεύσεις, αλλά και νερόμυλοι, λιοτρίβια και νεροπρίονα[604]. Συνειδητά οι Αγιορείτες μοναχοί, έχοντας συναίσθηση ότι το νερό είναι ένα δώρο του Θεού στην κτίση[605] αποφεύγουν τη σπατάλη του.

Επίσης σε αρκετά Ορθόδοξα μοναστήρια γίνεται συλλογή και χρήση όμβριων υδάτων για καλλιέργειες ή οικιακούς καθαρισμούς, ενώ τα τελευταία χρόνια κάποιες Μονές έχουν ευαισθητοποιηθεί και έχουν εγκαταστήσει συστήματα εξοικονόμησης νερού ή/και επαναχρησιμοποίησής του, συμβάλλοντας έτσι στην αποτελεσματική διαχείριση του σπουδαίου αυτού φυσικού πόρου.

---

[602] Καθώς «ὑετὸς τῃ γῆ καταπέμπεται ταῖς ὑμετέραις ἱκεσίαις, ἡ χλοηφορεῖ, καὶ δένδρα καρποῖς βριθόμενα ἀβλαβῆ τὸν καρπὸν ἀποδίδωσιν. Ποταμὸς δὲ ἐτησίως αὐξανόμενος καὶ ὅλην τὴν Αἴγυπτον ἀρδεύων, λίμναις τε φιλιούμενος καὶ θαλάτταις πολὺ πλῆθος μεταδιδούς, τῶν ὑμετέρων ἱκεσιῶν γνωρίζει τὴν δύναμιν», **Σεραπίωνος Επ. Θμούεως**, *Επιστολή προς μοναχούς*, P.G. 40, 929B, Πρβλ. **Δ. Μόσχου**, *Ασκητές και φυσικό περιβάλλον στη βυζαντινή μοναχική παράδοση*, εισήγηση στο XX International Ecumenical Conference on Orthodox Spirituality, με θέμα «Man–Custodian of Creation», Μονή Bose - Ιταλία, 5-8 Σεπτεμβρίου 2012

[603] Βλ. ό.π.

[604] Βλ. **Ελισσαίου Ιερ.– Θ. Παπαγιάννη**, *Φυσικός χώρος και Μοναχισμός – Η διατήρηση της Βυζαντινής Παράδοσης στο Άγιον Όρος*, Εκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, Αθήνα 1994, σ. 50

[605] Είναι χαρακτηριστικό ότι προτού πιούν ένα ποτήρι νερό κάνουν το σταυρό τους ευχαριστώντας το Θεό γι' αυτό.

4.3.6 Έβδομος (7ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 7: Διασφαλίζουμε την πρόσβαση σε προσιτή, αξιόπιστη, βιώσιμη και σύγχρονη ενέργεια για όλους. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 5 Επιμέρους Στόχων.

Ανάλογα με την εποχή και τις κλιματολογικές συνθήκες, ήταν διαφορετικές οι ενεργειακές ανάγκες που έπρεπε να καλυφθούν στα μοναστικά συγκροτήματα. Η βασικότερη καύσιμη ύλη για τη θέρμανση και το μαγείρεμα ήταν το ξύλο, ενώ για το φωτισμό χρησιμοποιόταν κυρίως το λάδι. Σταδιακά, πολλές Μονές ηλεκτροδοτήθηκαν και επίσης άρχισαν να χρησιμοποιούν, για θέρμανση και άλλες ενεργειακές τους ανάγκες, και τα ορυκτά καύσιμα.

Ωστόσο το Άγιον Όρος ποτέ δεν συνδέθηκε με το ενεργειακό δίκτυο της χώρας αλλά βασίζεται στη δική του παραγωγή. Μέχρι πρόσφατα η κύρια ενεργειακή πηγή στα Αγιορείτικα μοναστήρια ήταν τα καυσόξυλα και λιγότερο το ξυλοκάρβουνο, που προμηθεύονταν από την ξύλευση των τοπικών δασών[606]. Για την αντιμετώπιση των αυξημένων ενεργειακών αναγκών μετά τη δεκαετία του 1980[607], αρχικά καταβλήθηκε προσπάθεια να καλυφθούν μέσω θερμικών γεννητριών. Στη συνέχεια λόγω επιθυμίας υιοθέτησης πιο φιλοπεριβαλλοντικών επιλογών και κατόπιν σχετικών μελετών, ένα μέρος των ενεργειακών αναγκών καλύπτεται από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας –κυρίως

[606] Βλ. **P. Kakouros**, *Landscape conservation actions on Mount Athos*, in **T. Papayanni** & **J.-M. Mallarach** (Eds.), *The Sacred Dimension of Protected Areas - Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009, pp. 130-131

[607] Αφ' ενός λόγω της πολύ μεγάλη αύξησης του αριθμού των επισκεπτών/προσκυνητών – ο αριθμός των φιλοξενουμένων στις Αγιορείτικες Μονές καθημερινά ξεπερνά των αριθμό των μοναχών- που απαίτησε τη λειτουργία ψυγείων για τη συντήρηση τροφίμων και αφ' ετέρου λόγω των αναστηλωτικών εργασιών στα παλιά κτηριακά συγκροτήματα των μεγάλων Μονών που απαιτούσαν λειτουργία ηλεκτροδοτούμενων βαρέων μηχανημάτων (π.χ. κοπής και επεξεργασίας ξύλου κ.ά).

υδροηλεκτρική[608] και ηλιακή ενέργεια[609]. Οι προσπάθειες που καταβάλλονται σήμερα γενικά από τις Αγιορείτικες Μονές και τα εξαρτήματά τους (σκήτες, κελλιά και καθίσματα) στοχεύουν σε οικολογικές πρακτικές, κυρίως μέσω της συστηματικής ενεργειακής οικονομίας, συμπεριλαμβανομένης της εισαγωγής παθητικών μέτρων στα κτήρια. Η παραγωγή ενέργειας ανακατευθύνεται σε ανανεώσιμες πηγές (κυρίως φωτοβολταϊκά συστήματα)[610], λαμβάνοντας υπ' όψιν, ωστόσο, την ανάγκη προστασίας των πολιτιστικών τοπίων[611].

---

[608] Όπως σημειώνει πολύ γλαφυρά ο Ιωσήφ Ροηλίδης: «Αντί να φτιάξουν ένα κεντρικό γιγαντοσταθμό, που θα τους παρείχε ενέργεια, το κάθε μοναστήρι έφτιαξε, με πολύ απλά μέσα το μικρό, δικό του σταθμό (άλλωστε οι θεολογικές προϋποθέσεις της ζωής τους είναι τέτοιες, που να καθιστούν τον συγκεντρωτισμό και την γιγαντομανία ξένα προς το αίμα και το πνεύμα τους…). Μια νεροπηγή, μικρής σχετικά παροχής σε κάποιο ύψωμα, μια συλλεκτήρια δεξαμενή σταθεροποίησης της ροής, ένας σωλήνας διαμέτρου λίγων μόλις ιντσών και η μεταφορά του νερού από το ύψωμα σε χαμηλότερη στάθμη για τη δημιουργία κατάλληλης δυναμικής ενέργειας, ήταν αρκετά. Όσο για το ηλεκτροπαραγωγό ζεύγος; Μια γεννήτρια τριφασικού, μια υδροτουρμπίνα (που δεν παραγγέλθηκε βέβαια σε εργοστάσιο του εξωτερικού, αλλά που η εφευρετικότητα των καλόγερων βρήκε πως αν αντιστραφεί η ροή του νερού σε μια απλή, απλούστατη, του εμπορίου, φυγοκεντρική υδραντλία, αυτή γίνεται υδροστρόβιλος) και ένας σταθεροποιητής τάσης και συχνότητας είναι ότι χρειάστηκε, εγκατεστημένα όλα μαζί σ' ένα καμαράκι λίγων τετραγωνικών, για την παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος σύμφωνα με τις ανάγκες τους. Και τα πλεονεκτήματα πολλά: ευελιξία χρήσης, έλλειψη κάθε εξάρτησης, κατασκευή με απλούστατα μέσα, δίχως να στήνεται άλλη μια πηγή ηχητικής μόλυνσης και ρύπανσης του περιβάλλοντος από καυσαέρια». **Ι. Ροηλίδη**, *Άγιον Όρος και ενεργειακή πολιτική*, περ. Ακρίτας, 10 (Χειμώνας 1989), σσ. 5-6

[609] Ειδικά στην ευαισθητοποιημένη περιβαλλοντικά Ι. Μ. Σιμωνόπετρας, όπως αναφέρει ο Θύμιος Παπαγιάννης, έχει σημειωθεί σημαντική πρόοδος σε αυτόν τον τομέα και έχουν κατασκευαστεί ένα μικρό υδροηλεκτρικό εργοστάσιο 33 kw και ένα φωτοβολταϊκό πάρκο 46 kw, σχεδιασμένα από Σιμωνοπετρίτη μοναχό γερμανικής καταγωγής. Αυτά διασυνδέονται από μια μικρή βοηθητική ηλεκτρογεννήτρια. Από τη συνολική ετήσια κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας που ανέρχεται σε 260.000 kwh, το 50% παράγεται από την υδροηλεκτρική μονάδα, 40% από το φωτοβολταϊκό πάρκο και 10% από τη γεννήτρια. Το σύστημα αποθηκεύει αυτόματα ακριβή δεδομένα σχετικά με τον τρόπο παραγωγής και κατανάλωσης. Βλ. **T. Papayannis**, *Characteristic Mt. Athos landscapes: the case of the Holy Simonopetra Monastery*, in **J.-M. Mallarach** (ed.), *Protected Landscapes and Cultural and Spiritual Values*, Volume 2 in the series Values of Protected Landscapes and Seascapes, Ed: IUCN, GTZ and Obra Social de Caixa Catalunya, Kasparek Verlag, Heidelberg, 2008, p. 58

Πρόσφατα επίσης -το 2020- η Μονή Βατοπαιδίου απέκτησε ένα πρωτοποριακό υβριδικό μικρο-δίκτυο το οποίο περιλαμβάνει φωτοβολταϊκά ισχύος 462 kW για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, 6 συστοιχίες μπαταριών ιόντων λιθίου με αθροιστική χωρητικότητα αποθήκευσης 553,8 kWh συνεχούς ρεύματος, 4 γεννήτριες ντίζελ, μετασχηματιστές καθώς και μία γραμμή μεταφοράς 20 kV, μήκους 2 χλμ. Σύμφωνα με τον σχεδιασμό, αυτό που έπεται είναι η αναβάθμιση της δυνατότητας ανάκτησης του πλεονάσματος ενέργειας και η επέκταση των υποδομών του μικρο-δικτύου στις οποίες θα προστεθεί μία μονάδα βιομάζας -η οποία θα τροφοδοτείται από οργανική ύλη που θα ανακτάται από τα δάση της περιοχής-, περισσότεροι ηλιακοί συλλέκτες και μπαταρίες, δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις για την πλήρη κάλυψη των αναγκών της Μονής -και άρα μηδενισμό της χρήσης ορυκτών καυσίμων- που την προηγούμενη χρονιά άγγιξαν τις 1,45 GWh. Βλ. **Φ. Παναγόπουλου**, *«Ιερή» Ενέργεια: Οι πράσινες λύσεις της Μονής Βατοπαιδίου με τη σφραγίδα της ΜΕΤΚΑ*, στην Ιστοσελίδα: https://ypodomes.com/ieri-energeia-i-prasines-lyseis-tis-monis-vatopedioy-gia-tin-kalypsi-ton-anagkon-tis/ (τελ. ανάκτηση 03.05.2021)

[610] Σε δημοσίευμα στις 4.5.2021 αναφέρεται ότι ο Περιφερειάρχης Κεντρικής Μακεδονίας Απόστολος Τζιτζικώστας υπέγραψε την απόφαση για την έναρξη εγκατάστασης 21 αυτόνομων φωτοβολταϊκών σταθμών, σε ισάριθμα μοναστήρια, καθίσματα και κελλιά. Βλ. Ιστοσελίδα: https://ypodomes.com/nea-fotovoltaika-systimata-apokta-to-agio-oros/ (τελ. ανάκτηση 08.05.2021)

[611] Βλ. **T. Papayannis**, *Managing the heritage of Mt Athos*, in **J.-M. Mallarach, T. Papayannis & R. Väisänen** (eds.), *The Diversity of Sacred Lands in Europe- Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012, p. 182

Η φιλοσοφία της μείωσης της κατανάλωσης ενέργειας και της στροφής σε «καθαρές» μορφές ενέργειας τα τελευταία χρόνια απασχολεί τις Ορθόδοξες Μονές. Έτσι σε αρκετές από αυτές που ανακαινίζονται, καταβάλλεται προσπάθεια μείωσης των ενεργειακών αναγκών τους, με εφαρμογές μεθόδων που βελτιώνουν την ενεργειακή απόδοση των κτηρίων[612]. Επίσης σε κάποιες Μονές αποφεύγοντας τη χρήση ορυκτών καυσίμων, χρησιμοποιούνται ως καύσιμα για θέρμανση φυσικά υλικά (π.χ. βιομάζα, ελαιοπυρήνας, κ.ά.), ενώ αυξάνεται η χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (με τοποθέτηση ηλιακών θερμοσιφώνων, φωτοβολταϊκών συστημάτων, εκμετάλλευση γεωθερμίας κ.ά.)[613]. Να σημειωθεί επίσης η δημιουργία αιολικού πάρκου από τη Μονή Παναγίας Ακρωτηριανής Τοπλού στην Κρήτη το 1993, σε συνεργασία με τη ΔΕΗ, ισχύος 6,6 MW. Από τα ανωτέρω παραδείγματα φαίνεται ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος γενικά είναι προσανατολισμένο στην επίτευξη του Στόχου 7.

4.3.7 Όγδοος (8ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 8: Προάγουμε τη διαρκή, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς οικονομική ανάπτυξη και την πλήρη απασχόληση και αξιοπρεπή εργασία για όλους. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 12 Επιμέρους Στόχων.

Από τη βυζαντινή εποχή πολλά μοναστήρια μέσω δωρεών και χορηγιών απέκτησαν ακίνητη περιουσία. Πολλές από τις μοναστηριακές γαίες -λόγω του ότι δεν ήταν δυνατόν όλες να καλλιεργούνται από τους μοναχούς- ενοικιάζονταν σε αγρότες της περιοχής οι οποίοι και απέδιδαν στα μοναστήρια ένα μέρος της παραγωγής τους. Το ίδιο συνέβαινε και κατά την εκμετάλλευση μοναστηριακών δασικών εκτάσεων. Η πρακτική αυτή συνεχίστηκε την εποχή της Τουρκοκρατίας -αφού ο ισλαμικός νόμος απαγόρευε την απαλλοτρίωση εκκλησιαστικών και μοναστηριακών γαιών και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

[612] Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Ι. Μ. Χρυσοπηγής Χανίων και του νεόδμητου Μετοχίου της Μεταμορφώσεως του οποίου το μεγάλο κτηριακό συγκρότημα θερμαίνεται από 3 ενεργειακά τζάκια.
[613] Αυτόνομες ενεργειακά τα τελευταία χρόνια (με τοποθέτηση φωτοβολταϊκών συστημάτων ή/και ανεμογεννητριών) κατέστησαν μερικές Μονές στην Κρήτη, όπως Παναγίας Οδηγήτριας Ηρακλείου, Γουβερνέτου Χανίων, Κοιμήσεως Θεοτόκου Κουδουμά και Τιμίου Σταυρού Βωσάκου.

Πολλές Ορθόδοξες Μονές, λοιπόν, συμβάλλουν στην ενίσχυση της απασχόλησης, χρησιμοποιώντας λαϊκούς -είτε με μόνιμη είτε με περιστασιακή σχέση εργασίας- σε τομείς και εργασίες των Μονών που δεν υπάρχει η δυνατότητα να απασχοληθούν οι μοναχοί/μοναχές, είτε λόγω του μικρού αριθμού των μελών της αδελφότητας είτε λόγω μη γνώσεως του αντικειμένου. Έτσι π.χ. οι περισσότερες από τις οικοδομικές, ανακαινιστικές ή άλλου είδους τεχνικές εργασίες πραγματοποιούνται από λαϊκούς τεχνίτες[614]. Στο κομμάτι των καλλιεργειών, ειδικά σε περιπτώσεις μοναστηριών που διαθέτουν μεγάλες καλλιεργήσιμες εκτάσεις, αυτές εκμισθώνονται σε αγρότες λαμβάνοντας είτε ενοίκιο, είτε μέρος της σοδειάς. Το ίδιο συμβαίνει σε μερικές περιπτώσεις μοναστηριών που διαθέτουν κτηνοτροφικές μονάδες[615]. Λαϊκοί επίσης μπορεί να εργάζονται σε πωλητήρια εργοχείρων ή μοναστηριακών προϊόντων, να βοηθούν στην ξενάγηση επισκεπτών/προσκυνητών σε μοναστήρια με πολύ μεγάλη επισκεψιμότητα ή να αναλαμβάνουν κάποιες από τις καθημερινές τυπικές εργασίες της Μονής.

4.3.8 Δέκατος (10ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 10: Μειώνουμε την ανισότητα εντός και μεταξύ των χωρών. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 10 Επιμέρους Στόχων.

Η θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο θέμα της ισότητας όλων των ανθρώπων εδράζεται στην Αγία Γραφή και είναι σαφής[616]. Ομολογεί, δηλαδή, ότι κάθε άνθρωπος, ανεξαρτήτως χρώματος, θρησκείας, φυλής, φύλου, εθνικότητας ή γλώσσας, έχει δημιουργηθεί «κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ» και πρέπει να απολαμβάνει ίσα δικαιώματα μέσα στην κοινωνία. Έτσι δεν θεωρούνται αποδεκτές οποιεσδήποτε διακρίσεις, αφού προϋποθέτουν αξιολογική διαφορά μεταξύ των ανθρώπων.

[614] Π.χ. πάρα πολλοί τεχνίτες/εργάτες εργάζονται στα συνεχή ανακαινιστικά έργα των μεγάλων αγιορείτικων μοναστικών συγκροτημάτων τα τελευταία χρόνια. Ωστόσο ειδικά στο Άγιον Όρος πολλοί μοναχοί έχουν αποκτήσει τις κατάλληλες τεχνικές γνώσεις, χειρίζονται άριστα ακόμα και βαρέα μηχανήματα και χρησιμοποιούν τους λαϊκούς εργάτες ως βοηθούς.

[615] Π.χ. στις Μονές Παναγίας Ακρωτηριανής Τοπλού, Αρκαδίου και Πρέβελη στην Κρήτη.

[616] Πιστεύει ότι ὁ Θεός «ἐποίησεν ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Πράξ. 17, 26) και ἐν Χριστῷ «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. 3, 28)

Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, συνεπώς, χαρακτηρίζεται από την κοινοκτημοσύνη, την ισότητα, τη δικαιοσύνη, την ενότητα, τον αμοιβαίο σεβασμό και τη θυσία του ενός για όλους και όλων για έναν[617]. Έτσι ανυψώνεται η κοινοβιακή ζωή στον χώρο της πραγματικής αγάπης και ελευθερίας, προσπαθώντας να ακολουθήσει το παράδειγμα του ευαγγελικού τρόπου οργανώσεως κοινωνικής ζωής της πρώτης χριστιανικής κοινότητας των Ιεροσολύμων[618]. Όπως τονίζει ο Μέγας Βασίλειος: «Τα μέλη μιας κοινοβιακής μοναστικής κοινότητας έχοντας κοινά τα "σύμπαντα" ζουν και λειτουργούν σαν μια τέλεια ιδανική κοινωνία. Άνθρωποι από διαφορετικές φυλές και χώρες συναρμόστηκαν με τέτοια ακρίβεια σε μια ενότητα, ώστε να θεωρούνται μια ψυχή σε πολλά σώματα. Η αγάπη που επικρατεί μεταξύ τους, υποτάσσει τους ελεύθερους τον ένα στον άλλο και εξασφαλίζει την ελευθερία με την ατομική επιλογή καθενός. Έτσι θέλησε ο Θεός από την αρχή και γι' αυτό μας δημιούργησε. Αυτοί λοιπόν με αυτόν τον τρόπο ζωής επαναφέρουν το αρχαίο κάλλος, επικαλύπτοντας την αμαρτία του Αδάμ»[619].

Επιθυμώντας, επίσης, ο Όσιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος να επισημάνει την ισότητα μεταξύ όλων των μελών μιας μοναστικής αδελφότητας, αναφερόμενος στον Ηγούμενο μιας Μονής, συνιστά λιτότητα στα γεύματα και την κοινή τράπεζα του Ηγουμένου με τους αδελφούς -εκτός από περιπτώσεις που κάποιος είναι ασθενής ή φιλοξενούνται ομόφρονες ξένοι[620]- αφού η διαφορά προς το ανετότερο στη «δίαιτα» -ή κατ' επέκτασιν τον γενικότερο τρόπο της καθημερινής διαβίωσης- άνευ λόγου, «διαφοροποιεί το φρόνημα του Ηγουμένου από την αδελφότητα, ενισχύει το "δικαίωμα", την υπερήφανη

---

[617] Βλ. **Γ. Καψάνη**, *Ορθόδοξος Μοναχισμός και Άγιον Όρος*, Εκδ. Ι. Μ. Οσ. Γρηγορίου, Άγιον Όρος 1983, σ. 15

[618] «Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά, καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε· καθ᾽ ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ᾽ οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας, αἰνοῦντες τὸν Θεὸν καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σῳζομένους καθ᾽ ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ», Πραξ. 2, 44-45

[619] «Κοινωνίαν γὰρ βίου τελεωτάτην ἐγὼ καλῶ, … κοινὰ δὲ τὰ σύμπαντα, ψυχαὶ, γνῶμαι, σώματα, καὶ ὅσοις τὰ σώματα τρέφεται καὶ θεραπεύεται·. …Ἄνθρωποι ἐκ διαφόρων γενῶν καὶ χωρῶν κινηθέντες εἰς τοσαύτην ἀκρίβειαν ταυτότητος συνηρμόσθησαν, ὥστε μίαν ψυχὴν ἐν πολλοῖς σώμασι θεωρεῖσθαι, καὶ τὰ πολλὰ σώματα μιᾶς γνώμης ὄργανα δείκνυσθαι. … ἀγάπης τοὺς ἐλευθέρους ὑποτασσούσης ἀλλήλοις, καὶ τῷ αὐθαιρέτῳ τὸ ἐλεύθερον φυλαττούσης. Τοιούτους ἡμᾶς ἐξ ἀρχῆς ὁ Θεὸς εἶναι βεβούληται, καὶ ἐπὶ τούτοις ἐδημιούργησεν. Οὗτοι τὸ ἀρχαῖον ἀνακαλοῦνται καλὸν, τοῦ ἀρχιπάτορος Ἀδὰμ τὴν ἁμαρτίαν ἐπικαλύπτοντες». Βλ. **Μ. Βασιλείου**, *Ασκητικαί διατάξεις, προς τους εν κοινοβίω και κατά μόνας ασκούντας*, (P.G. 31, 1383 – 1384)

[620] «Μὴ ἑαυτῷ μὲν τραπέζας ἑτοιμάζῃς πολυτελεῖς, τοῖς δέ γε τέκνοις ταπεινάς καὶ ἀναρτύτους καὶ καταπεφρονημένας, ἀλλὰ κοινὴ μὲν ἡ τράπεζα ἄνευ τινός ἀρρωστίας καὶ ὑπαντῆς φίλων, τῶν τοῦ αὐτοῦ σοι καὶ φρονήματος καὶ βίου σοί τε καὶ τοῖς τέκνοις ἔστω». **Συμεών Ν. Θεολόγου**, *Κατηχητικός λόγος ΙΗ΄*, S. Chretiennes 104, σ. 304

στάση και εξουσιαστικότητα και υπονομεύει την πνευματική πορεία του Ηγουμένου όσο και τη στενή σχέση με την αδελφότητα»[621].

Στο Άγιον Όρος ανέκαθεν αναπνέει κανείς το οξυγόνο της αληθινής οικουμενικότητας, αφού εκεί συνυπάρχουν μοναχοί από πάρα πολλά έθνη[622], χωρίς όμως να εκφράζονται εθνικιστικές τάσεις. Όπως επισημαίνει ο Ανέστης Κεσελόπουλος: «Το Άγιον Όρος αποτελεί ένα παράδειγμα κοινωνίας ανθρώπων διαφορετικής εθνικής προελεύσεως, γένους και φυλής, που για περισσότερα από χίλια χρόνια διαμένουν αρμονικά με βάση τη διδασκαλία του Ευαγγελίου, αισθάνονται ως πραγματικοί αδελφοί μεταξύ τους και δοξολογούν καθημερινά τον Θεό "ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ". Δεν είναι τυχαίο επίσης ότι το κεντρικό διοικητικό όργανο της Αθωνικής Πολιτείας ονομάζεται "Ιερά Κοινότητα" και λειτουργεί ως κοινότητα με άμεση εκπροσώπηση όλων των Μονών»[623]. Σύμφωνα επίσης με το Μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιερόθεο το καθεστώς που επικρατεί στο Άγιον Όρος μέχρι σήμερα, είναι ουσιαστικά «ένα κατάλοιπο του Ρωμαίικου κράτους, όπου επικρατούσε η κοινωνία των λαών, χωρίς να υπάρχει διάκριση μεταξύ τους. Έτσι το Άγιον Όρος αποτελεί μια κοινοπολιτεία με κανόνες και προϋποθέσεις πνευματικές. Δεν υπάρχουν εκεί ληξιαρχεία βιολογικής γέννησης, αφού είναι ο μόνος χώρος που δεν γεννιούνται άνθρωποι, αλλά μόνον πεθαίνουν κοσμικά πριν πεθάνουν βιολογικά. Οι Αθωνίτες καλόγεροι έχουν κοινή πίστη, κοινό τρόπο ζωής, πάσχουν εμπνευστικά από φιλοθεΐα και φιλανθρωπία»[624] .

Επίσης η μοναχική ενδυμασία είναι κοινή και για τους μοναχούς και για τις μοναχές σε όλα τα Ορθόδοξα μοναστήρια. Τα ίδια ακριβώς ενδύματα φορά στην καθημερινότητά του ο Ηγούμενος και ο τελευταίος τη τάξει μοναχός, στην προοπτική του «καινού ανθρώπου». Όπως σημειώνει ο Γ. Μαντζαρίδης: «Η υπέρβαση της διαφοράς των φύλων στον μοναχισμό υποδηλώνεται με την ίδια ενδυμασία που δίδεται στους μοναχούς και τις μοναχές κατά την κουρά, όπως και με τον ίδιο τρόπο ζωής που αναλαμβάνουν να

---

[621] Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ. & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Α΄, Κέρκυρα 2003, σσ. 581-582

[622] Μεταξύ των 20 Μονών υπάρχει η Ρωσική, η Βουλγαρική, η Σερβική, αλλά και η Ρουμάνικη Σκήτη

[623] **Α. Κεσελόπουλου**, *Ο ησυχαστικός και κοινοτικός χαρακτήρας του αγιορείτικου μοναχισμού*, στο **Παρχαρίδου Μ. – Φουντούλης Μ.** (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη Τόμος Α'*, Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 328

[624] **Ιεροθέου Μητ.**, *Βαδίζοντας στα μονοπάτια του Αγίου Όρους*, Περ. Πρωτάτον, 117 (Ιαν.-Μαρ. 2010), σ. 6

ακολουθήσουν. Εδώ δεν ισοπεδώνονται οι διαφορές, αλλά υπερβαίνονται μέσα στην προοπτική της ολοκληρώσεως των προσώπων»[625].

Τέλος ένα παράδειγμα ισότιμης συμμετοχής στα κοινά αποτελεί το γεγονός ότι η εκλογή του/της Ηγουμένου/Ηγουμένης (που ρυθμίζει όλη τη ζωή του μοναστηριού) γίνεται με δημοκρατικές διαδικασίες -«ελεύθερα και απροσωπόληπτα», ύστερα από προσευχή- από όλα τα μέλη της μοναστικής αδελφότητας, βάσει του εγκεκριμένου τυπικού/εσωτερικού κανονισμού της Μονής[626].

Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος λοιπόν -ιδιαιτέρως το κοινοβιακό- που διαπνέεται από τις αρχές της ισότητας και ισοτιμίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της δίκαιης κατανομής των αγαθών, μεταξύ των μελών της μοναστικής κοινότητας θα μπορούσε να αποτελεί ένα μοντέλο προς μίμηση[627] στην κατεύθυνση του Στόχου 10, αλλά και της επίλυσης του κοινωνικού προβλήματος στον πλανήτη.

4.3.9 Ενδέκατος (11ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Ο **Στόχος 11** αναφέρεται στη δημιουργία πόλεων και ανθρώπινων οικισμών χωρίς αποκλεισμούς, ασφαλών, ανθεκτικών και βιώσιμων. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 10 Επιμέρους Στόχων. Θεωρείται ότι τα Ορθόδοξα μοναστήρια μπορούν να συμβάλλουν στους παρακάτω Επιμέρους Στόχους:

α) **11.4**: ενίσχυση προσπαθειών για την προστασία και τη διαφύλαξη της πολιτιστικής και της φυσικής κληρονομιάς

β) **11.6**: μείωση δυσμενούς περιβαλλοντικού αντίκτυπου των πόλεων, με ιδιαίτερη προσοχή στην ποιότητα του αέρα και τη διαχείριση των αστικών και άλλων αποβλήτων

Όσον αφορά στον Επιμέρους Στόχο **11.4**, οι Ορθόδοξες Μονές αποτελούν τόπους όχι μόνο προστασίας και διαφύλαξης, αλλά και προβολής της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, όχι μόνο της υλικής αλλά και της άυλης. Είναι χαρακτηριστικό ότι η UNESCO έχει συμπεριλάβει από το 1988 στον Κατάλογο των χώρων Παγκόσμιας Φυσικής και

[625] **Γ. Μαντζαρίδη**, *Παγκοσμιότητα και παγκοσμιοποίηση*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 96
[626] Βλ. **Δ. Χαραλάμπους**, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Εκδ. (μτφρ. & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Τόμος Α΄, Κέρκυρα 2003, σσ. 612-613
[627] Κατά το «Φῶς μὲν μοναχοῖς ἄγγελοι, φῶς δὲ πάντων ἀνθρώπων μοναχική πολιτεία», **Ιωάννου Σιναΐτου**, *Κλίμαξ*, Λόγος κστ', 23

Πολιτιστικής Κληρονομιάς, για την Ελλάδα, όλα τα μοναστήρια της Χερσονήσου του Άθω (Αγίου Όρους) και των Μετεώρων. Επίσης στον Κατάλογο συμπεριλαμβάνονται ως Χώροι Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς από το 1990 οι Μονές Δαφνίου, Οσίου Λουκά Βοιωτίας και Νέας Μονής Χίου και από το 1999 η Μονή του Αγ. Ιωάννου Θεολόγου στην Πάτμο και το Σπήλαιο της Αποκαλύψεως[628].

Άλλες Ορθόδοξες Μονές που συμπεριλαμβάνονται στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO -οι οποίες μάλιστα είναι σήμερα εν λειτουργία- είναι: η Μονή του Αγ. Ιωάννου της Ρίλας στη Βουλγαρία (1983), η Μονή Αγ. Ιωάννου Λαμπαδιστή στην Κύπρο (1988), η Μονή Αγ. Αικατερίνης όρους Σινά στην Αίγυπτο (2002), οι Μονές Horezu, Neamt και Sucevița στη Ρουμανία (1991), η μοναστική περιοχή των νησιών Solovetsky (1992), η Λαύρα του Αγίου Σεργίου (1993) και οι Μονές Ferapontov (2000), Novodevichy Convent (2004) και Sviyazhsk (2017) στη Ρωσία, η Μονή Kyiv-Pechersk Lavra (1990) στην Ουκρανία, οι Μονές Sopoćani (1979), Studenica (1986) στη Σερβία και Dečani & Peć (2006) στο Κόσσοβο[629].

Όλοι οι προαναφερόμενοι ιεροί τόποι λειτουργούν και σφύζουν από ζωή. Τα μοναστικά συγκροτήματα και τα Καθολικά των Μονών -συνήθως ιστορημένα με περίφημες τοιχογραφίες αποτελούν σπουδαία αρχιτεκτονικά μνημεία. Στις βιβλιοθήκες των Μονών υπάρχουν σπάνια χειρόγραφα και παλαίτυπα βιβλία. Επίσης αμύθητης αξίας θησαυροί-κειμήλια της πίστεως και της λατρείας (φορητές εικόνες, λειψανοθήκες με άγια λείψανα, ιερά σκεύη, ιερά άμφια και άλλα αντικείμενα εξαιρετικής τέχνης) φυλάσσονται στα σκευοφυλάκια ή τα Μουσεία που έχουν δημιουργηθεί σε αυτές. Όλη αυτή η Πολιτιστική Κληρονομιά διατηρείται και φυλάσσεται από τους μοναχούς/μοναχές με αυταπάρνηση και εθελούσια προσφορά, μέσα σε ατμόσφαιρα προσευχής και σιωπής[630] και είναι προσβάσιμη σε κάθε ενδιαφερόμενο.

---

[628] Βλ. *Properties inscribed on the World Heritage List in Greece*, στην Ιστοσελίδα https://whc.unesco.org/en/statesparties/gr (τελ. ανάκτηση 02.12.2020)

[629] Βλ. *UNESCO - States Parties Ratification Status*, στην Ιστοσελίδα: https://whc.unesco.org/en/statesparties/ (τελ. ανάκτηση 02.12.2020)

[630] Όπως σημειώνει ο Αρχιμ. Χρυσόστομος Τέτσιος, Ηγούμενος της Ι. Μονής Αγίας Τριάδος Μετεώρων: «Μετά ἀπό μία δύσκολη καί μακρά περίοδο κατστροφῶν καί ἐγκαταλείψεως, πού ἐπέφερε ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος καί ἡ ἔλειψη μοναχικῆς παρουσίας συντελεῖται από τη δεκαετία του ‘60, ἡ ἀναδιοργάνωση τῶν μοναχικῶν ἀδελφοτήτων καί τῶν κτιριακῶν συγκροτημάτων τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων, πού χαρακτηρίζεται ἀπό τήν συγκροτημένη ἀναστηλωτική δραστηριότητα μέ βάση εἰδικές καί ἐμπεριστατωμένες μελέτες πού ἐκπονοῦνται. … Ἰδιαίτερη μέριμνα ἐπιδείχθηκε ἀπό τίς Μονές γιά τήν διάσωση καί συντήρηση τῶν φορητῶν κειμηλίων, τήν προστασία καί ἀνάδειξή τους. Γιά τόν σκοπό αὐτό διαμορφώθηκαν κατάλληλα σέ σκευοφυλάκια ἤ ἐκθεσειακούς χώρους ἱστορικά κτίρια τῶν

Η συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς δεν αφορά μόνο στα προαναφερόμενα, χαρακτηρισμένα ως μνημεία από την UNESCO, μοναστήρια, αλλά σε πολύ περισσότερα, παλαιά και νεότερα, στα οποία βρίσκουν εφαρμογή όλα τα προαναφερόμενα. Πολλές Μονές έχοντας μακραίωνη ιστορία διαθέτουν πολύ παλαιές κτηριακές εγκαταστάσεις. Τα τελευταία χρόνια έχει καταβληθεί μεγάλη προσπάθεια συντήρησης και αποκατάστασής τους με βιώσιμο τρόπο και τη χρήση παραδοσιακών οικοδομικών υλικών και τεχνικών, καθιστώντας τες πιο λειτουργικές για τους μοναχούς. Επίσης στις περισσότερες μοναστικές κοινότητες, με τη μορφή εργόχειρου, καλλιεργούνται παραδοσιακές εκκλησιαστικές τέχνες, όπως της ψαλτικής, της αγιογραφίας (φορητών εικόνων, τοιχογραφιών/fresco και μικρογραφιών), της ξυλογλυπτικής, της κεραμικής, της χρυσοκεντητικής, της υφαντικής, της ιεροραπτικής, της καλλιτεχνικής βιβλιοδεσίας, της κηροπλαστικής, της παρασκευής θυμιάματος, της κατασκευής σταυρών-κομποσκοινιών-φυλαχτών και άλλων χειροτεχνημάτων -με τη χρήση διαφόρων υλικών (υφάσματα, δέρμα, χαρτί, μέταλλο, ξύλο κ.ά.).

Ακόμη σε κάποιες Μονές συσκευάζονται προϊόντα βιολογικής γεωργίας ή φαρμακευτικά βότανα που καλλιεργούν οι μοναχοί/ές, παρασκευάζονται με παραδοσιακές συνταγές διάφορα διατροφικά προϊόντα (π.χ. κομποστοποιημένα φρούτα, μαρμελάδες, γλυκά, ζυμαρικά, οινοπνευματώδη, τυροκομικά κ.ά.) ή βοτανοθεραπευτικά σκευάσματα (κεραλοιφές, βοτανέλαια, κ.ά.), διατηρώντας με τον τρόπο αυτόν την πλούσια άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά αιώνων, η οποία έχει περιθωριοποιηθεί από τον σύγχρονο εκβιομηχανισμένο τρόπο ζωής.

Όσον αφορά στον επιμέρους στόχο **11.6**, ειδικότερα οι Μονές που δεν βρίσκονται μέσα ή κοντά στον αστικό ιστό, συμβάλλουν στην ποιότητα του αέρα εφόσον δεν έχουν ρυπογόνες μονάδες στις εγκαταστάσεις τους. Επίσης γίνεται στις περισσότερες ορθή διαχείριση των στερεών αποβλήτων.

Μονῶν ὅπως οἱ παλαιές Τράπεζες καί τά Γηροκομεῖα. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ ἐπισκέπτης, συγχρόνως μέ τά φορητά κειμήλια ἔχει τήν δυνατότητα νά θαυμάσει καί τήν μεγαλειώδη ἀρχιτεκτονική τῶν κτιρίων. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ περίπτωση τῆς παλαιᾶς Τραπέζης τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Μεγάλου Μετεώρου ἑνός ἀπό τά σπουδαιότερα κτίρια, ὄχι μόνο τῶν Μετεώρων, ἀλλά καί τῆς μοναστηριακής ἀρχιτεκτονικής τῆς περιόδου αὐτής (1557)». Βλ. **Χ. Τέτσιου**, *Ἀναστηλώσεις παλαιφάτων Ἱερῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων μέ σεβασμό στήν παράδοση καί τό οἰκοσύστημα*, στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας*» – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14/9/2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 337-349

4.3.10 Δωδέκατος (12ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 12: Διασφαλίζουμε πρότυπα βιώσιμης κατανάλωσης και παραγωγής. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 11 Επιμέρους Στόχων. Πιο συγκεκριμένα θεωρείται ότι τα Ορθόδοξα μοναστήρια μπορούν να συμβάλλουν στους παρακάτω Επιμέρους Στόχους:

α) **12.2**: βιώσιμη διαχείριση φυσικών πόρων

β) **12.3**: μείωση παραγόμενων αποβλήτων τροφίμων, αλλά και απωλειών τροφίμων (μετά τη συγκομιδή)

γ) **12.5**: μείωση της παραγωγής αποβλήτων μέσω της πρόληψης, της μείωσης, της ανακύκλωσης και της επαναχρησιμοποίησης (στη λογική τού τίποτε να μην πηγαίνει χαμένο, συμβάλλοντας έτσι στην εμπέδωση του νέου οικονομικού-οικολογικού όρου της *κυκλικής οικονομίας*)

δ) **12.8**: ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των ανθρώπων παντού σχετικά με τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και έναν τρόπο ζωής σε αρμονία με τη φύση

Όσον αφορά στον Επιμέρους Στόχο **12.2**, το Ορθόδοξο μοναστικό ασκητικό ήθος με κανέναν τρόπο δεν ταυτίζεται με την περιφρόνηση ή την άρνηση της υλικής κτίσεως[631]. Αντιθέτως χαρακτηρίζεται από την «εγκράτεια, την προσεκτική χρήση των προϊόντων της φύσης και από τη στοργική μέριμνα για τη διατήρηση της φυσικής ισορροπίας και της αρμονίας»[632], έχοντας ως στόχο να επιτυγχάνεται η κατά τον κάλλιστο τρόπο βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων, ιδιαίτερα αυτών που είναι απαραίτητοι για την επιβίωση της μοναστικής κοινότητας (π.χ. του νερού, των δασικών προϊόντων κ.ά.).

Μάλιστα, τα παλαιότερα ακμάζοντα χριστιανικά κοπτικά μοναστήρια -από τον 5ο αιώνα- τα οποία ακόμα και σήμερα λειτουργούν στις αιγυπτιακές ερήμους, π.χ. του Αγίου Αντωνίου του Μεγάλου και του Αγίου Μακαρίου, παρέχουν αποδείξεις ότι ο μοναχισμός μπόρεσε να αναπτυχθεί στο σκληρό περιβάλλον της ερήμου και σε δύσκολες συνθήκες, με την ορθή και αποτελεσματική διαχείριση των πολύ σπάνιων φυσικών πόρων (νερού,

[631] Βλ. **Ι. Ζηζιούλα**, *Η κτίση ως Ευχαριστία, Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1998, σσ. 62-63

[632] **Ελισσαίου Ιερ.– Θ. Παπαγιάννη**, *Φυσικός χώρος και Μοναχισμός – Η διατήρηση της Βυζαντινής Παράδοσης στο Άγιον Όρος*, Εκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, Αθήνα 1994, σ. 23

αυτοφυών φυτών και μικρών καλλιεργειών), αναπτύσσοντας βέλτιστες πρακτικές[633]. Η παράδοση αυτή συνεχίστηκε σε όλα τα μέρη που ιδρύθηκαν νέα μοναστικά ενδιαιτήματα.

Αυτό συνέβαινε και συμβαίνει στη διαχείριση των δασών στο Άγιον Όρος. Όπως καταγράφεται στο πρώτο Τυπικό του Ιωάννη Τσιμισκή – τον «Τράγο» (972 μ.Χ.), υπάρχει αυστηρός περιορισμός στην εμπορία προϊόντων του δάσους[634], ενώ στο δεύτερο Τυπικό του Κωνσταντίνου Θ' του Μονομάχου φαίνεται να επιτρέπεται η υλοτομία και η παραγωγή προϊόντων ξύλου, μόνο για τις ανάγκες των Ιερών Μονών. Είναι ακριβώς αυτή η αντιμετώπιση της φύσης που επέτρεψε τη διατήρηση των μοναδικών δασών του Αγίου Όρους. Όπως αναφέρει ο Πέτρος Κακούρος: «Στη σημερινή εποχή -και παρά τις μεγάλες ανάγκες των Ιερών Μονών- οι μοναχοί ακολουθώντας την αγιορείτικη παράδοση της "τάξεως" και της "οικονομίας" δηλαδή της σώφρονος διαχείρισης φροντίζουν με ιδιαίτερη αγάπη το φυσικό περιβάλλον και ειδικότερα τα δάση για τη διαχείριση των οποίων αξιοποιούν τόσο την ανεκτίμητη πείρα των παλαιότερων αλλά και την επιστημονική γνώση»[635]. Επίσης οι Ι. Φιλίππου και Κ. Κοντός επισημαίνουν ότι στο Άγιον Όρος «ο τρόπος ζωής των μοναχών, οι διατροφικές τους συνήθειες, ο περιορισμένος αριθμός κατασκευών και η μη εντατική εκμετάλλευση του περιβάλλοντος έχουν συμβάλει στην αειφόρο διαχείριση των φυσικών πόρων της περιοχής. Η οικονομική δραστηριότητα σήμερα είναι πολύ περιορισμένη επειδή το οικονομικό κέρδος δεν είναι ο πρωταρχικός στόχος πίσω από την εκμετάλλευση αυτών των φυσικών πόρων»[636].

Διαβάζουμε επίσης στις διδασκαλίες του Οσίου Δωροθέου Γάζης για τη «φυλακή της συνείδησης» ως προς τα υλικά πράγματα που περνούν από τα χέρια μας. Επισημαίνει ότι τίποτα δεν πρέπει να χρησιμοποιείται με κακό τρόπο, να μην αφήνεται κάτι να καταστρέφεται ή να πετάγεται. Αν κάποιος δε δει κάτι πεταμένο να μην το προσπερνά,

---

[633] Βλ. **J.-M. Mallarach**, **J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic lands as protected landscapes and community-conserved areas: an overview*, PARKS, Vol 22.1 (2016), p. 66

[634] «Τύπος ΚΔ': Περί τῶν ἐν τῷ Ὄρει κοπτομένων δαδίων παρά τῶν μοναχῶν, βουλόμεθα μή ἔξω τοῦ Ὄρους εκφέρειν καί πιπράσκειν αὐτά ἀλλ' ἐν τῷ Ὄρει πωλεῖσθαι- εἰ δέ ἀναγκαία χρεία κατεπεῖγοι, καί εἰς κοσμικούς πιπρασκέτωσαν». Βλ. *Ο «Τράγος» του Τζιμισκή*, Περιοδ. ΑΘωνικοί Διάλογοι, τευχ. 73-74, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1980, σσ. 29-30

[635] **Π. Κακούρου**, *Συνοπτική έκθεση παρουσίασης του έργου Life-Nature 03/NAT/GR/000093 «Ανόρθωση των πρεμνοφυών δασών Δρυός και Αριάς του Αγίου Όρους*, Εκδ. Ελληνικού Κέντρου Βιοτόπων-Υγροτόπων, Θέρμη 2006, σ. 5, στην Ιστοσελίδα http://repository.biodiversity-info.gr/highRes/693.pdf, (τελ. ανάκτηση 08.01.2021)

[636] Βλ. **I. Philippou & K. Kontos**, *The protected area of the peninsula of the Athos Holy Mountain*, in **T. Papayanni** & **J.-M.Mallarach** (Eds.), *The Sacred Dimension of Protected Areas - Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009, p. 115

όσο ευτελές και να είναι, αλλά να το περιμαζέψει και να το βάλει στη θέση του. Παρατηρούμε ότι ένα μεγάλος ασκητής –που δήθεν μισεί και περιφρονεί τα υλικά πράγματα- δείχνει προσεκτική φροντίδα και σεβασμό σε κάθε συγκεκριμένο αντικείμενο ή φυσικό πόρο που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος[637].

Για την επίτευξη του Επιμέρους Στόχου **12.3**, επισημαίνεται ότι ακολουθώντας το παράδειγμα του Χριστού, ο οποίος μετά τον πολλαπλασιασμό των πέντε άρτων και τον χορτασμό απ' αυτά πέντε χιλιάδων ανδρών -εκτός των γυναικών και των παιδιών- έδωσε εντολή στους μαθητές του να περισυλλέξουν τα περισσεύματα «ἵνα μή τι ἀπόληται»[638], η Ορθόδοξη μοναστική παράδοση πάντοτε έδινε μεγάλη προσοχή στα περισσεύματα των τροφίμων.

Ιδιαίτερα το ευχαριστιακό και ασκητικό μοναστικό ήθος, που δείχνει σεβασμό στον υλικό κόσμο, δεν επιτρέπει τίποτε να πάει χαμένο, ιδιαιτέρως όσον αφορά την τροφή, που θεωρείται ένα μεγάλο δώρο του Θεού. Έτσι από την εποχή του 5ου αιώνα ο Αββάς Μεγέθιος συστήνει για το περισσευούμενο φαγητό να μην απορρίπτεται, διότι θεωρείται πολύ κακή αυτή η στάση, αλλά να φυλάσσεται, ώστε να το φάνε οι αδελφοί την επομένη. Εάν όμως έχει χαλάσει, για να μην ασθενήσουν οι αδελφοί τότε χρειάζεται να πεταχθεί[639]. Η στάση αυτή συνεχίζεται μέχρι σήμερα, θεωρείται μάλιστα ότι μια τέτοιου είδους «αταξία», μπορεί να επηρεάσει αρνητικά την πνευματική κατάσταση και την καθαρότητα της προσευχής του μοναχού. Σύμφωνα με μαρτυρία Ρώσου μοναχού για την εμπειρία του στην Αγιορείτικη Μονή Δοχειαρίου, ο ίδιος ο μακαριστός Γέροντας Γρηγόριος ήρθε και τον μάλωσε (γιατί είχε πετάξει στα σκουπίδια τα μακαρόνια που περίσσεψαν): – Έκανες πολύ άσχημο πράγμα για την προσευχή σου. Το πρωί στην τράπεζα, ο γέροντας επανήλθε σε αυτό που είχε συμβεί:

– Δεν χρειάζεται να κρυφοκοιτάμε από τις κλειδαρότρυπες για να βλέπουμε αν προσεύχεται πραγματικά κάποιος. Αυτός που έχει την προσευχή αγαπάει τα πάντα γύρω

[637] «… ἵνα μὴ κακῶς κέχρηταί τις πράγματι, ἵνα μὴ ἀφῇ πρᾶγμα ἀχρειωθεῖναι ἢ ριφῆναι. ἀλλά κἄν ἴδῃ τὶ ποτέ ἐρριμμένον, μή παρίδῃ κἄν εὐτελές ᾖ ἀλλά συστείλῃ καὶ θήσῃ εἰς τὸν ἴδιον τόπον». Βλ. **Αββά Δωροθέου**, *Έργα ασκητικά*, Εκδ. Ετοιμασία Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Καρέα, Αθήνα 2014, σ. 138

[638] Ιωάν., 6, 12

[639] Βλ. **Β. Πέντζα**, (επιμ.), *Είπε γέρων-Το Γεροντικόν σε νεοελληνική απόδοση*, Εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1999, σ. 175

του, το κάθε φυτό, την κάθε πέτρα και τα μακαρόνια ακόμα. Ποτέ δεν θα τα πετάξει στα σκουπίδια![640].

Σεβόμενοι, λοιπόν, τα περισσεύματα, στις περισσότερες Μονές το περισσευούμενο φαγητό είτε διατηρείται και καταναλώνεται τις επόμενες ημέρες είτε διατίθεται σε αναξιοπαθούντες, αποφεύγεται πάντως η απόρριψή του στα απορρίμματα. Όσον αφορά στα υπολείμματα των τροφίμων, σε πολλές Μονές τα οργανικά αλλοιώσιμα απόβλητα και τα υπολείμματα μαγειρέματος είτε δίνονται ως τροφή στα οικόσιτα ζώα της Μονής, είτε κομποστοποιούνται για την παραγωγή οργανικού λιπάσματος. Σε κάποιες Μονές τα χρησιμοποιημένα βρώσιμα έλαια και λίπη είτε συλλέγονται για ανακύκλωση είτε χρησιμοποιούνται για την παραγωγή παραδοσιακού σαπουνιού.

Στη συνέχεια και σε σχέση με τον Επιμέρους Στόχο **12.5**, από τους μοναχούς/χές των Ορθόδοξων μοναστηριών, στο πλαίσιο της ασκήσεώς τους στην ακτημοσύνη, καταβάλλεται γενικά προσπάθεια μείωσης των προσωπικών αναγκών. Ο αληθινός μοναχός δρα αντικαταναλωτικά και αγωνίζεται να περιορίσει τις ανάγκες του σε αυτά που του είναι τελείως απαραίτητα και δραστηριοποιείται με γνώμονα την κοινοκτημοσύνη. Χαρακτηριστικό της μοναχικής νοοτροπίας για την ορθολογική χρήση των πρώτων υλών, αποτελεί το επίγραμμα του Οσίου Θεοδώρου Στουδίτη με οδηγίες προς τους μοναχούς και ιδιαιτέρως προς τους «σκυτεῖς» -κατασκευαστές δερμάτινων υποδημάτων, πέδιλων- με το οποίο τους προτρέπει, αρχικά, να επισκευάζουν με φροντίδα τα φθαρμένα υποδήματα, «χωρίς να τα πετούν από οκνηρία, κάνοντας κακή χρήση αν κατιτί αξίζει να κρατηθεί» και να μην τσιγκουνεύονται μεν το δέρμα για την κατασκευή των νέων πέδιλων, ωστόσο να προσέχουν ώστε να μην το σπαταλούν άσκοπα ή κόβοντάς το λειψά[641]. Έτσι δίνεται το μέτρο του μοναστικού πρακτικού ήθους (αξιοχρέως), που αποτελεί μίμηση του μαρτυρικού δρόμου.

---

[640] *«Κάντε ό,τι κάνω»: το μοναδικό κήρυγμα του γέροντα Γρηγορίου*, στην Ιστοσελίδα http://trelogiannis.blogspot.com/2020/07/blog-post_53.html (τελ. ανάκτηση 06.07.20)

[641] «Πεδιλοποιῶν ὡς ἄριστος ἡ τέχνη ἀποστόλου γάρ ἐστι Παύλου τοῦ πάνυ. Ζηλοῦντες αὐτοῦ τοὺς ἱδρῶτας τῶν κόπων, δέξασθε θερμῶς τοὺς πόνους καθ' ἡμέραν, ὡς ἐργάται Χριστοῖο, τῆσδε φροντίδος, δέρρεις τε βύρσας, ὡς δέον, τετμηκότες, παλαιά καινουργοῦντες, εἶτα καὶ νέα, μὴ νωθρότητι πρὸς παράχρησιν λόγου ριπτοῦντες, εἴ τι τῶν ριφῆς οὐκ ἀξίων, ἢ τὴν τομὴν φέροντες ἐλλειπῶς ὕπερ. Ἅπαντα γὰρ ποιοῦντες ἀξιοχρέως τῶν μαρτυρούντων ἐξανύσετε δρόμον», **Θεοδώρου Στουδίτου**, *Ἰαμβοι και επιγράμματα*, P.G. 99, 1788AB, Πρβλ. **Δ. Μόσχου**, *Ασκητές και φυσικό περιβάλλον στη βυζαντινή μοναχική παράδοση*, εισήγηση στο XX International Ecumenical Conference on Orthodox Spirituality, με θέμα «Man–Custodian of Creation», Μονή Bose - Ιταλία, 5-8 Σεπτεμβρίου 2012

Σε πολλές Μονές (ιδιαίτερα σ' αυτές που διαθέτουν καλλιεργούμενες εκτάσεις, έχουν λαχανόκηπους και εκτρέφουν οικόσιτα ζώα) αποφεύγεται η αγορά πολλών συσκευασμένων τροφίμων (των οποίων οι συσκευασίες ενισχύουν κατά πολύ τον όγκο των απορριμμάτων). Επιπροσθέτως συμμετέχουν σε συστήματα ανακύκλωσης συσκευασιών ή ηλεκτρικών/ηλεκτρονικών απορριμμάτων.

Στη λογική επίσης της επαναχρησιμοποίησης, χρήσιμα υλικά αλλάζουν τρόπο χρήσης[642] και παλαιά έπιπλα π.χ. αντί να απορριφθούν ως απορρίμματα, ανακαινίζονται και χρησιμοποιούνται για τις ανάγκες των μοναστηριών.

Τέλος όσον αφορά στον Στόχο **12.8** που αναφέρεται στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των ανθρώπων σχετικά με τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και έναν τρόπο ζωής σε αρμονία με τη φύση, είναι πολύ λίγα τα Ορθόδοξα μοναστήρια που έχουν σαφείς επικοινωνιακούς στόχους που σχετίζονται με τη Βιώσιμη Ανάπτυξη[643]. Ωστόσο είναι αναμφισβήτητο ότι οι αξίες που επικοινωνούν και περιλαμβάνουν τον τρόπο με τον οποίο κατανοούν τη Δημιουργία και τη σχέση τους με όλα τα ζωντανά όντα και το περιβάλλον – μέσω των συζητήσεων με τους επισκέπτες, κυρίως όμως μέσω του παραδείγματος που δίνουν - έχουν θετικό αντίκτυπο στους ανθρώπους που τα επισκέπτονται, ενθαρρύνοντάς τους ώστε να προσεγγίζουν με περισσότερο σεβασμό τη φύση και να υιοθετήσουν απλούστερους, πιο λιτούς και περιβαλλοντικά βιώσιμους τρόπους ζωής[644].

Πιο συγκεκριμένα στο Άγιον Όρος η Ιερά Κοινότητα συνέστησε από το 2007 το Περιβαλλοντικό και Δασικό Συμβούλιο, που αποτελείται από Αγιορείτες μοναχούς και ειδικούς επιστήμονες, έργο του οποίου μεταξύ άλλων είναι: η αύξηση της περιβαλλοντικής γνώσης των μοναχών, των προσκυνητών-επισκεπτών και άλλων θεσμών ή οργανισμών σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, αλλά και η προώθηση της

[642] Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Ανατολής Αγιάς, όπου για την κατασκευή ξύλινου υπόστεγου χρησιμοποιήθηκαν μεταχειρισμένες ξύλινες κολώνες της ΔΕΗ ή παλαιά ελαστικά αυτοκινήτων χρησιμοποιούνται ως γλάστρες.

[643] Σ' αυτά θα πρέπει να συμπεριληφθούν οι δράσεις που αναφέρθηκαν στο Κεφ. 5.3.4, όπως και δράσεις που υλοποιούνται κατά τις οργανωμένες επισκέψεις στα λαογραφικά μουσεία για την παραγωγή ελαίου και οίνου των Μονών Αγίας Τριάδος Τζαγκαρόλων (Βλ. Κεφ. 7.6.1) και Παναγίας Ακρωτηριανής Τοπλού (Βλ. κεφ. 7.4.4) και στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας της Μονής Βιδιανής (Βλ. Κεφ. 7.8.3) στην Κρήτη.

[644] Βλ. **J.-M. Mallarach**, *Monastic communities and nature conservation: Overview of positive trends and best practices in Europe and Middle East*, in **J.-M. Mallarach, T. Papayannis & R, Väisänen** (eds.), *The Diversity of Sacred Lands in Europe- Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012, p. 165

περιβαλλοντικής εκπαίδευσης των μοναχών, των προσκυνητών-επισκεπτών και όλων όσοι εργάζονται στο Άγιον Όρος[645].

Επίσης στη Μονή Χρυσοπηγής Χανίων στις συσκευασίες των βιολογικών προϊόντων που προορίζονται για πώληση (ελαιολάδου και φρούτων), προσδένεται μικρό φυλλάδιο, το οποίο ενημερώνει και εκπαιδεύει τον καταναλωτή σχετικά με το πρόγραμμα βιολογικής καλλιέργειας και την εξαιρετική του σημασία για το περιβάλλον, αλλά και την υγεία του νου και του σώματος.

Ακόμη, αντίστοιχη πληροφόρηση και προτροπές, επικοινωνούνται από κάποια Ορθόδοξα μοναστήρια μέσω των Ιστοσελίδων τους[646] ή μέσω εμπορικών ιστοσελίδων που προωθούν μοναστηριακά βιολογικά και άλλα προϊόντα[647].

4.3.11 Δέκατος τρίτος (13ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 13: Αναλαμβάνουμε άμεση δράση για την καταπολέμηση της Κλιματικής Αλλαγής και των επιπτώσεών της. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 5 Επιμέρους Στόχων.

Όσον αφορά στη συμβολή του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους στην επίτευξη του Στόχου αυτού, αυτή χαρακτηρίζεται έμμεση, εφόσον δεν οργανώνονται ή πραγματοποιούνται συγκεκριμένες δράσεις. Ωστόσο ο τρόπος οργάνωσης της μοναστικής ζωής θεωρούμε ότι συμβάλλει ουσιαστικά τουλάχιστον στη μείωση των αιτίων που προκαλούν την Κλιματική Αλλαγή. Έτσι πολλές μοναστικές αδελφότητες προσπαθούν να είναι αυτάρκεις -όσον αφορά τα απαραίτητα για τη διατροφή ή την ένδυση- καλλιεργώντας τη γη, εκτρέφοντας

---

[645] Βλ. **I. Philippou & K. Kontos**, *The protected area of the peninsula of the Athos Holy Mountain*, in **T. Papayanni** & **J.-M.Mallarach** (Eds.), *The Sacred Dimension of Protected Areas - Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009, p. 122

[646] Βλ. ενδεικτικά τις Ιστοσελίδες των Ιερών Μονών: Χρυσοπηγής (http://www.imx.gr/orthodoxi_paradosi.html), Τιμίου Προδρόμου Ανατολής Αγιάς (http://www.saintjohns-monastery.gr/), Βατοπαιδίου (https://www.vatopedi.gr/), Σιμωνόπετρας (το δασικό της οικοσύστημα και η διαχείρισή του - https://simonopetraforest.gr/el/dhmosieuseis), Ευαγγελισμού Ορμύλιας (https://www.ormyliamonastery.com/el/), Monastère de la Protection de la Mère de Dieu, Solan (https://monastere-de-solan.com/), Παναγίας Ακρωτηριανής Τοπλού (https://biositia.gr/moni-toplou/), Αγ. Διονυσίου Λιτοχώρου (http://imado.gr/monastery/), Μονή Προφήτου Ηλιού – Κέντρο Υγροτόπων Ροδιάς (http://www.rodiawetlands.gr/rodiawetlands/), Αγ. Αντωνίου Αριζόνας Η.Π.Α. (https://www.stanthonysmonastery.org/)

[647] Βλ. ενδεικτικά τις Ιστοσελίδες: Αθωνική Γη (https://www.athonikigi.gr/), Μοναστηριακά προϊόντα (https://www.monastiriaka.gr/), Μοναστηριακή τράπεζα (http://monastiriakitrapeza.gr/)

ζώα, ράβοντας τα ενδύματα κ.ά. Περιορίζεται έτσι η αγορά προϊόντων, μηδενίζοντας το περιβαλλοντικό αποτύπωμα της μεταφοράς τους στα μοναστήρια, αλλά και της χρήσης υλικών συσκευασίας. Σύνηθες επίσης είναι οι μοναχοί να μην μετακινούνται έξω από τα όρια των μοναστικών περιοχών χωρίς λόγο, οπότε αποφεύγοντας άσκοπες μετακινήσεις, μειώνεται σημαντικά η χρήση των μέσων μεταφοράς που εκλύουν στην ατμόσφαιρα αέρια θερμοκηπίου. Στα περισσότερα μοναστήρια δεν γίνεται χρήση ηλεκτρικής ενέργειας για το φωτισμό των ναών κατά τη διάρκεια των πολύωρων Ακολουθιών, ενώ συνειδητή είναι η μείωση από κάποιες Μονές των ενεργειακών αναγκών ή κάλυψή τους με ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, γεγονός που επίσης έχει ως αποτέλεσμα την μειωμένη εκπομπή αερίων θερμοκηπίου.

Ακόμη σε αρκετές Μονές, στο Άγιον Όρος, αλλά και στα νησιά του Αιγαίου και στην Κρήτη, ακολουθείται η μακραίωνη μοναστική παράδοση της προσαρμογής των καλλιεργειών στις νέες συνθήκες της Κλιματικής Αλλαγής -που χαρακτηρίζονται από αυξημένη λειψυδρία- λαμβάνοντας κατάλληλα μέτρα (π.χ. με «ξερικές» καλλιέργειες που μπορεί μεν να έχουν μειωμένη απόδοση, όμως επιβιώνουν σε συνθήκες ξηρασίας, με συντήρηση παλαιών αναβαθμίδων και χρήση αρδευτικών συστημάτων που ελαχιστοποιούν τις απώλειες νερού).

Η προσπάθεια των μοναχών να τηρούν τις διατεταγμένες νηστείες της Ορθοδόξου Εκκλησίας και είτε να απέχουν τελείως από την κατανάλωση κρέατος είτε η κρεοφαγία και η κατανάλωση γαλακτοκομικών να περιορίζεται σε 60-100 ημέρες τον χρόνο, συμβάλλει ουσιαστικά στην καταπολέμηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων που προκαλεί η βιομηχανική κτηνοτροφία. Αφού για να καλυφθεί η διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση σε κρέας εκτρέφονται ζώα -συχνότατα σε άθλιες και μη φυσικές συνθήκες- κατασπαταλώντας φυσικούς πόρους, ρυπαίνοντας το νερό και το έδαφος και επιδεινώνοντας την κλιματική αλλαγή[648]. Μειώνοντας, λοιπόν, την κατανάλωση κρέατος ωφελείται τόσο η υγεία του

[648] Η εκτροφή ζώων ευθύνεται για περισσότερες εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου απ' όσο ο τομέας των μεταφορών. Επίσης ο 80% της παγκόσμιας καλλιέργειας σόγιας (κυρίως γενετικά τροποποιημένης) προορίζεται για την τροφή των ζώων που παράγουν κρέας και γαλακτοκομικά προϊόντα και μόλις το υπόλοιπο 20% για ανθρώπινη κατανάλωση. Η καλλιέργεια της σόγιας απαιτεί τεράστιες ποσότητες νερού και χημικών (φυτοφαρμάκων και ζιζανιοκτόνων). Τέλος η ποσότητα νερού (403.000 λίτρα) που χρησιμοποιείται για να παράγουμε το κρέας και τα γαλακτοκομικά που καταναλώνουμε σε ένα έτος ισοδυναμεί με το νερό που χρειάζεται ένας άνθρωπος για να κάνει ντους 17 φορές την

περιβάλλοντος (λιγότερες εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου) όσο και η ανθρώπινη υγεία, όπως προαναφέραμε. Η επιλογή του σύγχρονου ανθρώπου να ακολουθήσει το παράδειγμα των μοναχών -όσον αφορά στην τήρηση της νηστείας- στην καθημερινότητά του, μπορεί να αποτελέσει μία καλή ευκαιρία ώστε να συνδεθεί η διατροφή του με την προστασία του περιβάλλοντος, από το οποίο αυτή προέρχεται και να υιοθετηθεί μία περισσότερο περιβαλλοντικά φιλική αντίληψη για την τροφή.

4.3.12 Δέκατος τέταρτος (14ος) Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 14: Διατηρούμε και χρησιμοποιούμε με βιώσιμο τρόπο τους ωκεανούς, τις θάλασσες και τους θαλάσσιους πόρους προς την κατεύθυνση της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 10 Επιμέρους Στόχων.

Θεωρείται ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος συμβάλλει στην επίτευξη των Επιμέρους Στόχων:

α) **14.1:** πρόληψη και σημαντική μείωση όλων των μορφών θαλάσσιας ρύπανσης, ιδίως της ρύπανσης από χερσαίες δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένων των θαλάσσιων απορριμμάτων και της ρύπανσης από θρεπτικές ουσίες και

β) **14.4:** αποτελεσματική ρύθμιση της αλιευτικής συγκομιδής και τερματισμός της υπεραλίευσης, της παράνομης, λαθραίας και άναρχης αλιείας και των καταστρεπτικών αλιευτικών τεχνικών.

Όσον αφορά στον Επιμέρους Στόχο **14.1**, όπως σημειώσαμε και παραπάνω, πολλά μοναστήρια έχοντας στραφεί στη βιολογική γεωργία και κτηνοτροφία αποφεύγουν τη χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, των οποίων τα υπολείμματα διά του «κύκλου του νερού»[649] καταλήγουν στη θάλασσα ή στις λίμνες και προκαλούν τα ρυπαντικά και ευτροφικά φαινόμενα. Επιπροσθέτως υπάρχει μέριμνα για την ορθή διαχείριση των απορριμμάτων, ελαχιστοποιώντας την πιθανότητα να καταλήξουν στις

ημέρα (ή αλλιώς 6.190 ντους το χρόνο). Βλ. **Ε. Δανάλη**, *Νηστεία: κάνει καλό και στο Περιβάλλον*, στην Ιστοσελίδα: https://www.greenpeace.org/greece/issues/diatrofi/3396/nisteia-kali-gia-to-perivallon/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

[649] Ο υδρολογικός κύκλος, ή αλλιώς ο κύκλος του νερού, περιγράφει την παρουσία και την κυκλοφορία του νερού στην επιφάνεια της Γης, καθώς και κάτω και πάνω απ' αυτή. Το νερό της Γης είναι πάντα σε κίνηση και πάντα σε αλλαγή, από την υγρή μορφή στην αέρια ή σε πάγο ξανά και αντίστροφα. Ο κύκλος του νερού λειτουργεί εδώ και δισεκατομμύρια χρόνια. Η ζωή στη Γη εξαρτάται απ' αυτόν. Βλ. *Ο Υδρολογικός Κύκλος*, στην Ιστοσελίδα: https://on.doi.gov/3hl0jok (τελ. ανάκτηση 05.05.2021)

ακτές ή στη θάλασσα. Επομένως τα Ορθόδοξα μοναστήρια με έμμεσο τρόπο συμβάλλουν στην επίτευξη αυτού του Επιμέρους Στόχου.

Σχετικά με τη συμβολή στην επίτευξη του Επιμέρους Στόχου **14.2**, σε όσες Μονές είναι παραθαλάσσιες και υπάρχει ενασχόληση με την αλιεία, αποφεύγεται τελείως ο εντατικός τρόπος αλίευσης και οι ζημίες στα παράκτια οικοσυστήματα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Αγίου Όρους που περιβάλλεται από θάλασσα και καθώς οι μοναχοί εκεί δεν καταναλώνουν κρέας, στις γιορτινές ημέρες η διατροφή τους περιέχει ψάρι, το οποίο σε ένα μεγάλο ποσοστό αλιεύεται από τους ίδιους. Μάλιστα όπως σημειώνει το Ινστιτούτο Θαλάσσιας Προστασίας «Αρχιπέλαγος»: «Στην περιοχή του Αγίου Όρους, υπάρχει ένα ιδιαίτερο αλιευτικό καθεστώς, σύμφωνα με το οποίο, στη θαλάσσια ζώνη, 500 μέτρα γύρω από την ακτή, απαγορεύεται η αλιεία, με εξαίρεση τους αλιείς μοναχούς, οι οποίοι εδώ και αιώνες ψαρεύουν με τις ίδιες ήπιες και αειφορικές αλιευτικές πρακτικές. Με τον τρόπο αυτό, οι μοναχοί εξασφαλίζουν την επάρκεια της τροφής τους, ενώ παράλληλα ωφελείται και η ευρύτερη περιοχή του Βορείου Αιγαίου, καθώς η συγκεκριμένη θαλάσσια ζώνη, λόγω της ιδιαίτερης γεωμορφολογίας της, είναι ο βασικός τροφοδότης των ιχθυαποθεμάτων της ευρύτερης θαλάσσιας περιοχής. Στην ουσία, η θάλασσα γύρω από το Άγιο Όρος αποτελεί τη μοναδική, αειφορικά, διαχειριζόμενη αλιευτική περιοχή της Ελλάδας, η οποία δυστυχώς σήμερα, και αυτή, έχει υποβαθμιστεί σε μεγάλο βαθμό»[650]. Να σημειωθεί ακόμη ότι η θετική κατάσταση των παράκτιων περιοχών της χερσονήσου του Άθω επιβεβαιώνεται από την συχνή παρουσία του απειλούμενου είδους φώκιας Monachous monachous[651].

Αξιοπρόσεκτη είναι επίσης η προσπάθεια της Μονής Προφήτου Ηλιού Πρεβέζης, η οποία διαχειρίζεται τρεις περιοχές της λιμνοθάλασσας Ροδιάς Αμβρακικού -ενός υγρότοπου γνωστού για τη μεγάλη ιχθυοπαραγωγική ικανότητά του, καθώς και για το ότι είναι ο σημαντικότερος χελότοπος της Ελλάδας, που προστατεύεται από τη Συνθήκη

[650] *«Θησαυρός» η θάλασσα του Αγίου Όρους για τους παράνομους αλιείς*, στην Ιστοσελίδα: https://archipelago.gr/thisavros-i-thalassa-tou-agiou-orous-gia-tous-paranomous-aliis/ (τελ. ανάκτηση 15.04.2021)

[651] Η παρουσία της φώκιας Monachus monachus διαπιστώνεται συχνά στα νότια παράλια του ανατολικού άκρου της χερσονήσου, ακόμα και στο λιμανάκι της Δάφνης, λόγω των υποθαλάσσιων χασμάτων και σπηλαίων της περιοχής, αλλά και της ηρεμίας του τοπίου. Βλ. **Κ. Βαβαλέκα**, *Η πανίδα του Αγίου Όρους*, στο στο **Μ. Παρχαρίδου– Μ. Φουντούλη** (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη Τόμος Α'*, Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 138

Ramsar και αποτελεί μέρος του Δικτύου Natura 2000[652]. Εδώ λειτουργεί πρότυπη οικολογική ιχθυοκαλλιέργεια (εκτρέφονται χέλια, κέφαλοι, τσιπούρες, λαβράκια και αθερίνες), η οποία δεν είναι εκτατική και δεν επιβαρύνει αρνητικά το ευαίσθητο οικοσύστημα του Αμβρακικού[653]. Τα ψάρια που παράγονται χρησιμοποιούνται για τη διατροφή των μοναχών και επισκεπτών, ενώ ένα μέρος τους διατίθενται προς πώληση.

4.3.13 Δέκατος πέμπτος (15ος) στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στόχος 15: Προστατεύουμε, αποκαθιστούμε και προωθούμε τη βιώσιμη χρήση των χερσαίων οικοσυστημάτων, διαχειριζόμαστε βιώσιμα τα δάση, καταπολεμούμε την απερήμωση και σταματάμε και αναστρέφουμε την υποβάθμιση του εδάφους και την απώλεια της βιοποικιλότητας. Ο Στόχος επεξηγείται με τη βοήθεια 12 Επιμέρους Στόχων.

Γενικά οι Ορθόδοξες μοναστικές κοινότητες έχουν δημιουργήσει -από πολύ παλαιά- πολλά ανθεκτικά και βιώσιμα ενδιαιτήματα, μέσα σε μεγάλη ποικιλία χερσαίων οικοσυστημάτων, που εκτείνονται από την παγωμένη τάιγκα της βόρειας Ρωσίας, τις ερήμους της Αφρικής ή της Μέσης Ανατολής, τις πλαγιές και τις κοιλάδες των Καρπαθίων, των Δειναρικών Άλπεων, του Αίμου και της Πίνδου, τις στέπες της Ανατολικής Ευρώπης, ως τις παράκτιες περιοχές, τα νησιά και τους υγροτόπους της Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου.

Οι πρώτοι αναχωρητές μοναχοί στις αιγυπτιακές ερήμους κατάφερναν να δημιουργήσουν μικρές καλλιέργειες οπωρικών αλλά και δέντρων που ευδοκιμούν στο άνυδρο ερημικό περιβάλλον, ώστε να εξασφαλίζουν τη λιτή διατροφή τους, μετατρέποντας έτσι την έρημο σε χώρο όπου μπορεί να εγκαταβιώνει ένας άνθρωπος[654].

---

[652] *Περιοχή Natura GR2110001 Αμβρακικού κόλπου*, στην Ιστοσελίδα: https://natura2000.eea.europa.eu/Natura2000/SDF.aspx?site=GR2110001 (τελ. ανάκτηση 15.04.2021)

[653] Βλ. *Κέντρο Υγροτόπων Ροδιάς*, στην Ιστοσελίδα: http://www.rodiawetlands.gr/rodiawetlands/index_gr.php (τελ. ανάκτηση 15.04.2021)

[654] Τα κείμενα αναφέρουν «πολισμό» της ερήμου. Επίσης όπως σημειώνει η Susan Power Bratton περιγράφοντας λεπτομέρειες από τη ζωή του Μ. Αντωνίου στην «ενδότερη» έρημο ό όσιος συντηρούσε μικρό κήπο και μοιράζονταν τα παραγόμενα προϊόντα με άγρια ζώα. Γράφει επίσης ότι οι μοναχοί με τις καλλιεργητικές τους προσπάθειες μετέβαλλαν προς το καλύτερο το άγριο περιβάλλον της ερήμου, ενώ συγχρόνως περιόριζαν τη συγκομιδή των φυσικών πόρων, λαμβάνοντας μόνο ότι είχαν ανάγκη. Βλ **S. P. Bratton**, *Christianity, Wildlife and Wilderness: The Original Desert Solitaire*, Ed. University of Scranton Press, Scranton PA, 1993, p. 165

Στη συνέχεια με τη διάδοση του μοναχισμού σε όλη την επικράτεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας, χάρη σε προνόμια και δωρεές, οι μοναστικές κοινότητες κατέληξαν συχνά να διαχειρίζονται μεγάλες εκτάσεις γης και νερών, καλύπτοντας δεκάδες ή και εκατοντάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα. Σε αρκετές χώρες της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής, εκτιμήθηκε ότι, στο απόγειό τους, γενικά, οι χριστιανικές μοναστικές κοινότητες ήταν υπεύθυνες για τη διαχείριση έως και το 35% όλων των παραγωγικών τόπων[655].

Οι περισσότερες Ορθόδοξες μοναστικές κοινότητες, ορμώμενες από τη θεολογία για τη Δημιουργία του Θεού και το ευχαριστιακό και ασκητικό ήθος, κατάφεραν να αναπτύξουν αποτελεσματικές, αυτάρκεις στρατηγικές προσεκτικής διαχείρισης, σεβόμενες τις αξίες του φυσικού περιβάλλοντος και συνεισφέροντας σημαντικά στη διατήρησή του. Έτσι, οι μοναστικές περιοχές μπορεί να περιλαμβάνουν μοναστήρια διαφορετικών μεγεθών, προσεκτικά ενσωματωμένα στο φυσικό περιβάλλον -συνήθως περιτριγυρισμένα από ορισμένες γεωργικές εκτάσεις και διαχειριζόμενα δάση- συγχρόνως δε διάφορα ερημητήρια και κελλιά μοναχών, δημιουργώντας ένα «ισορροπημένο σχέδιο τοπίου», το οποίο σε πολλές περιπτώσεις έχει επιβιώσει μέχρι σήμερα[656]. Λόγω της υψηλής φυσικής ποιότητας και ομορφιάς, των σημαντικών βιοτόπων, της χλωρίδας και πανίδας που περιλαμβάνουν, αλλά και των ιδιαίτερων πνευματικών-πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους, αρκετές από αυτές τις μοναστικές περιοχές έχουν ανακηρυχθεί τα τελευταία χρόνια ως προστατευόμενες περιοχές[657]. Γενικότερα όμως τα Ορθόδοξα μοναστήρια ακόμα και αν δεν βρίσκονται σε χαρακτηρισμένες προστατευόμενες περιοχές, είναι ευαισθητοποιημένα οικολογικά και καταβάλλουν προσπάθειες, διατήρησης, αναβάθμισης και ενίσχυσης της βιοποικιλότητας εντός και εκτός του κτηριακού τους συγκροτήματος[658].

---

[655] Στη Μέση Ανατολή, τη Βόρεια Αφρική και την Ιρλανδία, οι Ορθόδοξες μοναστικές κοινότητες έφτασαν στο αποκορύφωμά τους τον 5^{ο} και 6^{ο} αιώνα, στο Βυζάντιο από τον 10^{ο} έως τον 13^{ο} αιώνα, ενώ το υψηλό σημείο σε πολλές χώρες της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης δεν επιτεύχθηκε μέχρι τον 11^{ο} έως 14^{ο} αιώνα και στη Ρωσία έως τον 15^{ο} και 16^{ο} αιώνα. Βλ. **J.-M. Mallarach**, **J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic lands as protected landscapes and community-conserved areas: an overview*, PARKS, Vol 22.1, 2016, σ. 66

[656] Βλ. ό.π. σ. 65

[657] Βλ. ό.π. σ. 66

[658] Βλ. **J.-M. Mallarach**, *Monastic communities and nature conservation: Overview of positive trends and best practices in Europe and Middle East*, in **J.-M. Mallarach, T. Papayannis** & **R. Väisänen** (eds.), *The Diversity of Sacred Lands in Europe- Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012, p. 168

Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί η -μόνη παγκοσμίως αυτόνομη διοικητικά- μοναστική πολιτεία του Αγίου Όρους, με συνεχή ζωή πάνω από 10 αιώνες. Η βλάστηση στη χερσόνησο του Άθω εμφανίζει μια εντυπωσιακή βιοποικιλότητα χλωρίδας και πανίδας, που χαρακτηρίζεται για την πλουσιότητα και την ποικιλομορφία της[659]. Η υψηλή ποιότητα των τοπικών οικοσυστημάτων προέκυψε μέσω της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ειδικών χαρακτηριστικών τους και του τρόπου με τον οποίο τα διαχειρίστηκαν με την πάροδο του χρόνου. Πιο συγκεκριμένα στην ποιότητα αυτή συνέβαλλαν αφ' ενός μεν η γεωγραφική απομόνωση, η γεωμορφολογική και γεωλογική ποικιλομορφία της περιοχής, οι ευνοϊκοί κλιματικοί και εδαφικοί παράγοντες, η επέκταση της χερσονήσου βαθειά μέσα στη θάλασσα και ο ορεινός χαρακτήρας του Άθω, αφ' ετέρου δε οι συνθήκες εκμετάλλευσης (υλοτομίες, εκχερσώσεις, απουσία βοσκής, κ.ά.).

Η αλληλεπίδραση αυτή έχει ουσιαστικά διαμορφώσει μια δυναμική στα οικοσυστήματα αυτά, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ευνοϊκότερες προοπτικές για βιώσιμη, πολυλειτουργική διαχείριση και να ταξινομούνται ως «εξαιρετικά»[660]. Οι μοναχοί του Αγίου Όρους έχουν αφιερώσει τη ζωή τους στη λατρεία του Θεού και αυτό εκφράζεται επίσης με τις προσπάθειες διατήρησης του φυσικού περιβάλλοντος στο οποίο ζουν[661]. Έτσι -όπως προαναφέραμε- ολόκληρη η χερσόνησος του Άθω έχει χαρακτηριστεί μνημείο παγκόσμιας φυσικής κληρονομιάς της UNESCO και προστατευόμενη περιοχή Natura 2000[662].

---

[659] Πιο συγκεκριμένα, στη χερσόνησο του Άθω φύονται συνολικά **1453** είδη φυτών, στα οποία περιλαμβάνονται 220 φαρμακευτικά, όπως και 37 ενδημικά είδη. Βλ. **Ν. Αθανασιάδη**, *Βλάστηση-χλωρίδα Αγίου Όρους*, στα *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Το Άγιον Όρος, χθες-σήμερα-αύριο» Θεσσαλονίκη 29.10 -01.11.1993*, Εκδ. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 24 και σ. 29 και **Δ. Μπαμπαλώνα**, *Χλωρίδα και ενδημισμός του Αγίου Όρους*, στο **Μ. Παρχαρίδου– Μ. Φουντούλη** (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη Τόμος Α'*, Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 115. Επίσης έχουν καταγραφεί **131** είδη πουλιών, **37** είδη θηλαστικών, **10** είδη αμφιβίων και **14** είδη ερπετών που αποτελούν ένα σημαντικό μέγεθος, αν συγκριθούν με την περιορισμένη έκταση της χερσονήσου. Πρβλ. **Κ. Βαβαλέκα**, *Η πανίδα του Αγίου Όρους*, στο στο **Μ. Παρχαρίδου– Μ. Φουντούλη** (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη Τόμος Α'*, Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 133

[660] Βλ. **I. Philippou & K. Kontos**, *The protected area of the peninsula of the Athos Holy Mountain*, in **T. Papayanni** & **J.-M.Mallarach** (Eds.), *The Sacred Dimension of Protected Areas - Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009, pp. 115-116

[661] Βλ. **I. Philippou & K. Kontos**, *The protected area of the peninsula of the Athos Holy Mountain*, in **T. Papayanni** & **J.-M.Mallarach** (Eds.), *The Sacred Dimension of Protected Areas - Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009, p. 123

[662] Χερσόνησος Άθως, GR1270003, στην Ιστοσελίδα: https://natura2000.eea.europa.eu/Natura2000/SDF.aspx?site=GR1270003 (τελ. ανάκτηση 09.05.2021)

Όσον αφορά στην ενίσχυση της βιοποικιλότητας του Αγίου Όρους, κύρια επιδίωξη έχει τεθεί στην ανάπτυξη της βιώσιμης δασοκομίας, με πρακτικές όπως η αποκατάσταση των αρχέγονων δασών συμπαγούς βελανιδιάς και ο συνδυασμός παρατεταμένων αποδόσεων με περιοδικές παρεμβάσεις σε μεικτά δάση καστανιάς-βελανιδιάς. Οι πρακτικές που ήδη έχουν εφαρμοστεί στα δάση της Μονής Σίμωνος Πέτρας έδωσαν άριστα αποτελέσματα και έχουν επηρεάσει όχι μόνο τα άλλα μοναστήρια του Αγίου Όρους αλλά έχουν υιοθετηθεί στη διαχείριση όλων των καστανοδασών στην Ελλάδα, όπως και από κάποια δάση, σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης[663].

Αντίστοιχα παραδείγματα έχουμε και από άλλα μοναστήρια στον ελλαδικό χώρο, όπως π.χ. η δασική έκταση που αναγεννήθηκε στη μοναστηριακή περιοχή των μετοχίων της Αγ. Κυριακής και Μεταμορφώσεως της Μονής Χρυσοπηγής στα Χανιά ή το αισθητικό δάσος της Μονής Επανωσήφη στο Ηράκλειο, που δημιουργήθηκε μετά την καταστροφική πυρκαγιά, κατά τη Γερμανική Κατοχή, και σήμερα έχει χαρακτηριστεί καταφύγιο άγριας ζωής.

Επιπροσθέτως, όπως σημειώνει ο S. Catanoiu, σήμερα στη Ρουμανία υφίστανται περίπου 190 Ορθόδοξα μοναστήρια και ερημητήρια, που φιλοξενούν 1.800 μοναχούς και μοναχές και λειτουργούν εντός 13 εθνικών και φυσικών πάρκων, δίνοντας το παράδειγμα μιας διαρκούς και ισορροπημένης αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπων και φύσης[664]. Επίσης μετά από χρόνια ή ακόμα και αιώνες παραμέλησης και καταστροφής που σημειώθηκε κατά τους πρόσφατους εμφυλίους πολέμους, ορισμένα μοναστήρια, στα Βαλκάνια, αποκαθίστανται και κατοικούνται εκ νέου από μοναστικές κοινότητες, συχνά εντός φυσικών προστατευόμενων περιοχών: τα μοναστήρια της λίμνης Skadar μεταξύ Μαυροβουνίου και Αλβανίας[665], το μοναστήρι της Mileseva στο Ειδικό Φυσικό Καταφύγιο

---

[663] Βλ. **P. Kakouros**, *Landscape conservation actions on Mount Athos*, in **T. Papayannis** & **J.-M. Mallarach** (Eds.), *The Sacred Dimension of Protected Areas-Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009, p. 112

[664] Βλ. **S. Catanoiu**, *Vanatori Neamt Natural Park*, στο **J.-M. Mallarach & T. Papayannis** (eds.), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 289-309

[665] Πρόκειται για υγρότοπο διεθνούς σημασίας, πλούσιο σε φυσική, πνευματική, ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά, αφού αποτελούσε το πολιτικό και πνευματικό κέντρο του μεσαιωνικού βασιλείου του Μαυροβουνίου. Στη μεγάλου φυσικού κάλλους περιοχή γύρω από τη λίμνη υπήρχαν από τον $11^{ο}$ – $14^{ο}$ αιώνα 20 μεγάλα μοναστήρια -χαρακτηρίζονταν παλαιά το Άγιο Όρος της Zeta. Σήμερα 5 μοναστήρια απ' αυτά λειτουργούν, προστατεύοντας το φυσικό περιβάλλον και διατηρώντας τις παραδόσεις της περιοχής. Βλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Studia Monastica, Vol 56 (2), 2014, σ. 372

Milesevka στη Σερβία και τα μοναστήρια Gradac και Studenica στο Φυσικό Πάρκο Golija, επίσης στη Σερβία[666]. Ομοίως η μοναστική περιοχή γύρω από τη Μονή Ρίλας στη Βουλγαρία βρίσκεται μέσα στην προστατευόμενη περιοχή του ομώνυμου Εθνικού Πάρκου[667] συμβάλλοντας θετικά στην ορθή διαχείρισή του.

Μια άλλη πρακτική ενίσχυσης της βιοποικιλότητας -που προαναφέρθηκε στην § 5.3.3- είναι η αποκατάσταση των παλαιών μοναστικών φαρμακευτικών κήπων (π.χ. στις Μονές Βατοπαιδίου Αγίου Όρους και Stična και Prečastiti Gospod Opat Janez στο Nowak της Σλοβενίας)[668]. Τέλος πρέπει να αναφέρουμε τις προσπάθειες των μοναστικών κοινοτήτων της κοπτικής εκκλησίας της Αιθιοπίας, στην οικολογική διαχείριση των εναπομεινασών ορεινών δασικών εκτάσεων της περιοχής Tewahedo[669].

Από όλα τα παραπάνω παραδείγματα παρατηρούμε ότι οι περισσότερες Ορθόδοξες μοναστικές κοινότητες βρίσκονται σε πολύ καλή κατάσταση όσον αφορά στη διατήρηση ή/και ανάπτυξη βέλτιστων πρακτικών που σχετίζονται με τη βιωσιμότητα των χερσαίων οικοσυστημάτων. Επομένως θεωρούμε ότι γίνεται φανερή πλέον η συμβολή του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους στην επίτευξη του Στόχου 15.

4.3.14 Συμπερασματικά

Κατεβλήθη προσπάθεια -απαντώντας στο 2^{ο} Ερευνητικό Ερώτημα της παρούσας διατριβής- να παρουσιαστεί αναλυτικά η συμβολή του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους στην επίτευξη κάποιων εκ των Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030. Πιο συγκεκριμένα δυνητικά συμβάλλει στους παρακάτω Κύριους (13 από τους συνολικά 17) και Επιμέρους Στόχους οι οποίοι παρουσιάζονται στον παρακάτω Πίνακα 4.1:

[666] Βλ. ό.π. σ. 365

[667] Βλ. **J.-M. Mallarach - S. Catanoiu**, *Rila Monastery Natural Park*, στο **T. Papayannis & J.-M. Mallarach** (eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas -Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative (Ouranoupolis 2007),* Ed: IUCN, Gland, Switzerland and the Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (Med-INA), Athens, Greece, pp. 173-175

[668] Βλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Studia Monastica, Vol 56 (2), 2014, σ. 368

[669] Βλ. **M. Dereje & A. Birhanu**, *A Review of Conservation of Biodiversity in Sacred Natural Sites in Ethiopia: The Role of Ethiopian Orthodox Tewahedo Church*, *Journal of Plant Science & Research*, Vol. 5, 1 (2018) pp. 176-184

Κύριοι και Επιμέρους Στόχοι στους οποίους δυνητικά συμβάλει το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος		
1.	Στόχος 1	Μηδενική φτώχεια
2.	Επιμέρους Στόχος 2.1	Πρόσβαση όλων σε επαρκή τροφή
3.	Επιμέρους Στόχος 2.3	Διπλασιασμός αγροτικής παραγωγής μικροπαραγωγών
4.	Επιμέρους Στόχος 2.4	Βιολογική γεωργία
5.	Επιμέρους Στόχος 2.5	Διατήρηση γενετικής ποικιλίας σπόρων φυτών
6.	Στόχος 3	Καλή υγεία και ευημερία
7.	Επιμέρους Στόχος 4.7	Απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων βιώσιμου τρόπου ζωής
8.	Στόχος 6	Καθαρό νερό-Αποχέτευση
9.	Στόχος 7	Φθηνή και καθαρή ενέργεια
10.	Στόχος 8	Αξιοπρεπής εργασία και οικονομική ανάπτυξη
11.	Στόχος 10	Λιγότερες ανισότητες
12.	Επιμέρους Στοχοι 11.1/11.γ	Ανθεκτικά, βιώσιμα κτήρια με χρήση τοπικών υλικών
13.	Επιμέρους Στόχος 11.4	Διαφύλαξη πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς
14.	Επιμέρους Στόχος 11.6	Ποιότητα αέρα και ορθή διαχείριση αστικών αποβλήτων
15.	Επιμέρους Στόχος 12.2	Βιώσιμη διαχείριση φυσικών πόρων
16.	Επιμέρους Στόχος 12.3	Μείωση παραγόμενων αποβλήτων τροφίμων
17.	Επιμέρους Στόχος 12.5	Μείωση παραγωγής αποβλήτων (reduce, reuse, recycle)
18.	Επιμέρους Στόχος 12.8	Ενημέρωση και ευαισθητοποίηση για βιώσιμο τρόπο ζωής
19.	Στόχος 13	Δράση για το κλίμα
20.	Επιμέρους Στόχος 14.1	Πρόληψη και μείωση θαλάσσιας ρύπανσης
21.	Επιμέρους Στόχος 14.4	Βιώσιμη αλιεία
22.	Στόχος 15	Προστασία χερσαίων οικοσυστημάτων

*Πίνακας **4.1**: Κύριοι και Επιμέρους Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 στους οποίους δυνητικά συμβάλει το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος*

Η έκθεση της Επιτροπής Περιβάλλοντος του Ο.Η.Ε. για τις δράσεις που πραγματοποίησαν οι Οργανισμοί Βασισμένοι στη Θρησκευτική Πίστη (FBO's) στην κατεύθυνση των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, που δημοσιεύτηκε τον Σεπτέμβριο του 2020[670], παρατηρεί ότι οι επιτυχημένες δράσεις αφορούσαν στην επίτευξη 7 Κύριων Στόχων: 4, 6, 7, 12, 13, 14 και 15 (βλ. Πίνακα 4.2).

[670] Βλ. Ιστοσελίδα: https://digitallibrary.un.org/record/3895334 (τελ. ανάκτηση 20.03.2022)

1.	Στόχος 4	Ποιοτική εκπαίδευση
2.	Στόχος 6	Καθαρό νερό-Αποχέτευση
3.	Στόχος 7	Φθηνή και καθαρή ενέργεια
4.	Στόχος 12	Υπεύθυνη κατανάλωση και παραγωγή
5.	Στόχος 13	Δράση για το κλίμα
6.	Στόχος 14	Ζωή στο νερό
7.	Στόχος 15	Ζωή στη στεριά

*Πίνακας **4.2**: Στόχοι της Βιώσιμης Ανάπτυξης στους οποίους συνέβαλλαν με καλές πρακτικές Οργανισμοί βασισμένοι στην Πίστη (FBO's) σύμφωνα με την Έκθεση της Επιτροπής για το Περιβάλλον του Ο.Η.Ε.*

Επομένως, επιβεβαιώνεται ότι οι αρχές της Ορθόδοξης Θεολογίας για το Περιβάλλον, που ευλαβικά ακολουθούνται στη μακραίωνη Ορθόδοξη μοναστική παράδοση, κινούνται σε πολύ μεγάλο βαθμό στην κατεύθυνση που σήμερα χαρακτηρίζεται Βιώσιμη ζωή και Ανάπτυξη.

Τα τρία βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τους 17 Στόχους είναι -σύμφωνα με τον Ο.Η.Ε.[671]- η Καθολικότητα, η Ολοκλήρωση και η Μεταμόρφωση/ Μετασχηματισμός[672]. Η Καθολικότητα σημαίνει ότι οι υπό εξέταση Στόχοι αφορούν τους πάντες, επομένως και τα μοναστήρια και τους μοναχούς/μοναχές. Πράγματι έγινε αντιληπτό ότι η μοναστική ζωή και το ήθος που τη διέπει, κινούνται στην κατεύθυνση των 17 Στόχων αβίαστα και εν ελευθερία, όχι από απλό οικολογικό ενδιαφέρον, αλλά από βαθιά, θυσιαστική αγάπη και σεβασμό για τον Θεό, τον συνάνθρωπο και ολόκληρη την κτίση.

Η Ολοκλήρωση σημαίνει την προσπάθεια επίτευξης ει δυνατόν και των 17 Στόχων, αφού όλοι είναι ιδιαίτερα σημαντικοί και διασυνδέονται μεταξύ τους. Εκτιμήσαμε ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος μπορεί να συμβάλλει -άμεσα ή έμμεσα- σε 13 από τους 17 Στόχους, γεγονός που θεωρείται πολύ σημαντικό.

Όσον αφορά στο τρίτο και πιο ουσιαστικό στοιχείο, τη Μεταμόρφωση /Μετασχηματισμό, δηλαδή την αλλαγή του τρόπου ζωής, επιχειρήθηκε να καταδειχθεί ότι με την αποταγή του «φρονήματος του κόσμου», κατά την είσοδο στη μοναχική ζωή, με τη συνεχή άσκηση στη συνεπή εφαρμογή των μοναστικών υποσχέσεων της παρθενίας, της ακτημοσύνης και της υπακοής, τη συμμετοχή στη λατρεία και την κοινή ζωή της

[671] Βλ. την προυσίαση: *Introducing the SDGs – 17 Goals Basic Slide set v1.pptx*, στην Ιστοσελίδα: https://www.coursehero.com/file/54206506/17Goals-BasicSlideset-v1pptx/ (τελ. ανάκτηση 26.03.2021)
[672] Universality, Integration, Tranformation

μοναστικής αδελφότητας, οι μοναχοί σιγά σιγά καταλήγουν σε μια αλλαγή της θεωρήσεως του κόσμου, που εκφράζεται με μια αλλοίωση του πρότερου κοσμικού τρόπου ζωής, η οποία συνιστά ένα μετασχηματισμό και μια εσωτερική μεταμόρφωση. Θραύεται έτσι ο φαύλος κύκλος της επιθυμίας για εγωιστική απόκτηση υλικών αγαθών που καταλήγει σε νέες επιθυμίες, νέες ανάγκες και έντονη καταναλωτική στάση έναντι της Δημιουργίας του Θεού. Εξ ολοκλήρου στραμμένοι στο Θεό, οι μοναχοί, διαμορφώνουν μια διαφορετική σχέση με το φυσικό περιβάλλον, που δεν χαρακτηρίζεται από την εκμετάλλευση για ικανοποίηση των επιθυμιών τους, αλλά από μια αρμονική και σώφρονα χρήση, σύμφωνα με τις πραγματικές και ουσιαστικές ανάγκες τους. Δείχνεται, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, όχι απλώς συμβάλλει στην επίτευξη των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030, αλλά ενισχύει και υλοποιεί την ουσιαστική αλλαγή του τρόπου ζωής.

Μέρος 2ο

Κεφάλαιο 5 Η Έρευνα στα Μοναστήρια της Κρήτης

5.1. Ο Σχεδιασμός της Ερευνητικής Διαδικασίας

5.1.1 Ο σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα της εμπειρικής έρευνας

Ο σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνηθεί σε πιο βαθμό τα μοναστήρια της Κρήτης, ακολουθώντας το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, συμβάλλουν στην επίτευξη των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030.

Τα ερευνητικά ερωτήματα της εμπειρικής έρευνας στα μοναστήρια της Κρήτης είναι: α) ποιους από τους 17 Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης έως το 2030 ικανοποιούν τα μοναστήρια της Κρήτης και β) Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, που καλλιεργούν οι μοναχοί και οι μοναχές των κρητικών Μονών, προωθεί τον μετασχηματισμό (transformation) προς έναν «βιώσιμο τρόπο ζωής»;

5.1.2 Η συλλογιστική της έρευνας

Προκειμένου να διερευνηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα, θεωρήθηκε ότι πρέπει να πραγματοποιηθεί εμπειρική «Έρευνα Πεδίου» στα μοναστήρια της Κρήτης, ενώ ο χαρακτήρας της έρευνας θα πρέπει να είναι μεικτός, ποιοτικός[673], με επιπλέον ποσοτικά στοιχεία[674]. Το είδος των εμπειρικών δεδομένων που συλλέχθηκαν αποσκοπεί στο να αναλυθούν και ερμηνευθούν ο χώρος, ο τρόπος ζωής, τα βιώματα και οι συμπεριφορές των μοναστηριών και των μοναχών/μοναζουσών της Κρήτης, υπό το πρίσμα των Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης.

[673] Αφού: «*Η ποιοτική έρευνα είναι στη βάση της μια ερμηνευτική διαδικασία και ένας από τους βασικούς στόχους των ποιοτικών μεθόδων έρευνας είναι η καταγραφή, ανάλυση, ερμηνεία και κατανόηση των βιωμάτων και υποκειμενικών νοημάτων*», **Φ. Ίσαρη – Μ. Πουρκού**, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, Εκδ. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγράμματα και Βοηθήματα (www.kallipos.gr), σ. 40, στην Ιστοσελίδα https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826, (τελ. ανάκτηση 20.11.2020)

[674] «*Οι ποιοτικές και ποσοτικές μέθοδοι έρευνας λειτουργούν συμπληρωματικά, προσφέροντας στους ερευνητές μια πληρέστερη ερευνητική προσέγγιση κατά τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων για την πληρέστερη κατανόηση και ανάλυση των διαστάσεων του υπό μελέτη θέματος.*». Βλ. ό. π., σ. 63

Συγκεκριμένα, χρησιμοποιήθηκε η Μέθοδος της «Μελέτης Περίπτωσης» (Case Study), εφόσον θεωρείται κατάλληλη για τη διερεύνηση χαρακτηριστικών αλλά και στάσεων, μιας κοινότητας/ομάδας ανθρώπων όπως στα μοναστήρια της Κρήτης[675].

Όσον αφορά στα κριτήρια για την ποιότητα της ποιοτικής έρευνας, προκειμένου να εξασφαλιστεί η εσωτερική εγκυρότητα ή πιστότητα (credibility) της έρευνας, εφαρμόστηκε η «Τριγωνοποίηση Πηγών Δεδομένων» (Data Triangulation), η οποία σύμφωνα με τη Mertens «περιλαμβάνει τον έλεγχο πληροφοριών που έχουν συλλεχθεί από διαφορετικές πηγές ή μεθόδους, προκειμένου να επιτευχθεί η συνέπεια των στοιχείων από διάφορες πηγές δεδομένων»[676]. Έτσι στην περίπτωση της παρούσας έρευνας επιτεύχθηκε τριγωνοποίηση σε επίπεδο συλλογής δεδομένων, ως εξής: για ένα συγκεκριμένο ερώτημα/κριτήριο/στόχο, τα δεδομένα που συλλέχθηκαν κατά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου και την άτυπη συνέντευξη διασταυρώθηκαν με προσωπική παρατήρηση εκ των υστέρων, είτε από άλλες βιβλιογραφικές πηγές (ενημερωτικά και διαφημιστικά έντυπα) ή/και το διαδίκτυο (ιστότοπος Μονής-ή/και άλλοι εμπορικοί, ενημερωτικοί ή επιστημονικοί ιστότοποι).

Προκειμένου να εξασφαλιστεί η εξωτερική εγκυρότητα της έρευνας, ή μεταφερσιμότητα (transferability)[677], αφ' ενός μελετήθηκαν πολλές «Μελέτες Περίπτωσης» και έτσι -όπως σημειώνει ο Yin- ισχυροποιείται η εξωτερική εγκυρότητα των αποτελεσμάτων[678], αφ' ετέρου τα δεδομένα κάθε «Μελέτης Περίπτωσης» παρουσιάζονται με λεπτομερή περιγραφή, συνδυάζοντας διαφορετικές πηγές δεδομένων. Ωστόσο, όπως τονίζει ο Tellis, το γεγονός ότι οι «Πολλαπλές Μελέτες Περίπτωσης» ακολουθούν έναν συγκεκριμένο τύπο δεν πρέπει να συγχέεται με τη λογική δειγματοληψίας. Κάθε μεμονωμένη «Μελέτη Περίπτωσης» αποτελείται από μια «ολόκληρη» μελέτη, στην οποία συλλέγονται γεγονότα από διάφορες πηγές και εξάγονται

---

[675] Η μέθοδος «Μελέτης Περίπτωσης» επιτρέπει στους ερευνητές να διατηρήσουν τα ολιστικά και ουσιαστικά χαρακτηριστικά γεγονότων πραγματικής ζωής, όπως ατομικοί κύκλοι ζωής, συμπεριφορά μικρών ομάδων, οργανωτικές και διαχειριστικές διαδικασίες, Βλ. **R. Yin**, *Case Study Research – Design and Methods*, 4th Edition, Ed. SAGE, 2009, σ. 4 και **M. Miles & M. Huberman**, Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook, Sage Publications, 2nd edition, 1994, σ. 26

[676] **D. Mertens** (**Σ**. **Κυρανάκη**, **Μ. Μαυράκη**, **Π**. **Μπιθαρά** μτφρ & **Ε.Γιαννακοπούλου** Επιμ.), *Έρευνα και αξιολόγηση στην εκπαίδευση και την Ψυχολογία*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2009, σ. 305, Πρβλ. **R. Yin**, *Case Study Research – Design and Methods*, 4th Edition, Ed. SAGE, 2009, p. 116

[677] Βλ. ό. π., σσ. 305-306

[678] Βλ. **R. Yin**, *Case Study Research – Design and Methods*, 4th Edition, Ed. SAGE, 2009, p. 157

συμπεράσματα σχετικά με αυτά τα γεγονότα[679]. Και αυτό δίνει αξία σε έρευνες που στηρίζονται σε αυτή τη μέθοδο.

Όσον αφορά στη φερεγγυότητα[680], δηλαδή την αξιοπιστία των δεδομένων, αυτή εξασφαλίζεται από το γεγονός ότι, από τη μια μεριά, τα πρόσωπα που βοήθησαν στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου και συμμετείχαν στην άτυπη συνέντευξη ήταν μέλη των μοναστικών κοινοτήτων, επομένως γνώριζαν επακριβώς για τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, ενώ, από την άλλη, αρκετά από τα στοιχεία επιβεβαιώνονται από επιτόπια παρατήρηση και προσωπικές καταγραφές. Το τελευταίο συνεισφέρει και στην επαληθευσιμότητα[681] των δεδομένων.

5.1.3 Ορισμός της μονάδας ανάλυσης

Στη μεθοδολογία «Πολλαπλής Μελέτης Περίπτωσης» που επελέγη, η μονάδα ανάλυσης[682] είναι η «Μονή», αφού κάθε μοναστήρι αποτελεί μια αυτόνομη οντότητα/εκκλησιαστικό οργανισμό (ΝΠΔΔ για τις Μονές και ΝΠΙΔ για τα Ησυχαστήρια) που αποτελείται από μια κοινότητα ανθρωπίνων προσώπων με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (μοναχοί/μοναχές), με ιεραρχική δομή, που εγκαταβιώνει και δραστηριοποιείται σε ένα κτηριακό συγκρότημα, που βρίσκεται σε μια συγκεκριμένη περιοχή.

Αφού, λοιπόν, κάθε μοναστήρι αποτελεί μια ξεχωριστή «Μελέτη Περίπτωσης», για τον προσδιορισμό του τρόπου συλλογής δεδομένων η δειγματοληψία, χαρακτηρίζεται ως «Δειγματοληψία Πολλαπλής Περίπτωσης» (Multiple-Case Sampling)[683]. Κατ' αρχάς ότι τα δείγματά μας επελέγησαν «σκόπιμα» (purposive) και όχι τυχαία[684], χαρακτηρίζονται

---

[679] Βλ. **W. Tellis**, *Application of a Case Study Methodology*, in The Qualitative Report, 3(3) 1979, pp. 1-19, στην Ιστοσελίδα: http://nsuworks.nova.edu/tqr/vol3/iss3/1 (τελ. ανάκτηση 06.03.2022)

[680] **D. Mertens** (**Σ**. **Κυρανάκη**, **Μ. Μαυράκη**, **Π**. **Μπιθαρά** μτφρ & **Ε.Γιαννακοπούλου** Επιμ.), *Έρευνα και αξιολόγηση στην εκπαίδευση και την Ψυχολογία*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2009, σ. 306

[681] Βλ. ό. π., σ. 307

[682] Βλ. ό. π., σ. 285

[683] Έτσι προστίθεται εμπιστοσύνη στα ευρήματα, αφού αναζητώντας στοιχεία σε ένα εύρος παρόμοιων ή/και αντίθετων περιπτώσεων, μπορούμε επακριβώς να αντιληφθούμε τα ευρήματα μιας απλής «Μελέτης Περίπτωσης», προσδιορίζοντας το πώς και το πού και εάν είναι δυνατόν, το γιατί συνεχίζει όπως συμβαίνει. Με αυτή τη μέθοδο δειγματοληψίας πολλαπλής περίπτωσης μπορεί κανείς να διακρίνει αν κάποιες ιδιότητες/παράμετροι υπάρχουν σε πολλά δείγματα ή σε λιγότερα ή/και να διαπιστώσει κάποιες μοναδικές ιδιότητες ενός δείγματος. Βλ. **M. Miles & M. Huberman**, Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook, Sage Publications, 2nd edition, 1994, σ. 29

[684] «Ο ερευνητής που εφαρμόζει τη στρατηγική της σκόπιμης δειγματοληψίας επιλέγει ενεργητικά και σκόπιμα το δείγμα εκείνο του οποίου τα μέλη θα εξυπηρετούν με τον καλύτερο τρόπο τους σκοπούς και τα ερωτήματα της έρευνάς του. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό, ο ερευνητής μπορεί να βασιστεί στη γνώση

«ομοιογενή» (homogenous)[685] και η δειγματοληψία είναι «οδηγούμενη θεωρητικά» (theoretically driven),[686] αφού βασίζεται σε θεματικούς άξονες που προσδιορίστηκαν μετά από θεωρητική μελέτη και τεκμηρίωση. Επιπλέον σε κάθε μοναστήρι το δείγμα για την Άτυπη Συνέντευξη ήταν το άμεσα διαθέσιμο, επομένως είναι επιπρόσθετα «βολική δειγματοληψία»[687] ή ευκολίας (convenience sampling)[688].

Όσον αφορά στον αριθμό των δειγμάτων σε μια έρευνα «Πολλαπλής Μελέτης Περίπτωσης» δεν μπορεί να είναι λιγότερα από 15[689]. Στην περίπτωση της συγκεκριμένης έρευνας μελετήσαμε συνολικά 37 Μονές, για να καλύπτεται και η ερευνητική αυτή απαίτηση.

5.1.4 Κριτήρια επιλογής του δείγματος

Ως χώρος της έρευνας επιλέχθηκε η νήσος Κρήτη για τους παρακάτω λόγους: α) Κατ' αρχάς έχει μακραίωνη και συνεχή μοναστική παράδοση, από τον 5^{ο} αιώνα, επομένως τα χαρακτηριστικά του μοναστικού ήθους θα είναι εύκολα αναγνωρίσιμα στις μοναστικές κοινότητες.

β) Υπάρχουν 50 μοναστήρια σε λειτουργία σήμερα, επομένως έχουμε ένα αρκετά μεγάλο πλήθος μοναστηριών, συγκεντρωμένο σε μια γεωγραφική περιοχή, γεγονός που θεωρήσαμε ότι θα διευκόλυνε τη διεξαγωγή της έρευνας.

γ) Στην Κρήτη βρίσκεται η Μονή Χρυσοπηγής για την οποία, μέσα από τη βιβλιογραφική/διαδικτυακή έρευνα που προηγήθηκε, θεωρήσαμε ότι επαληθεύει την

που διαθέτει για το υπό μελέτη φαινόμενο, στην υπάρχουσα βιβλιογραφία ή ακόμη και σε κάποια πρώτα δεδομένα της ίδιας της έρευνας», **Φ. Ίσαρη** – **Μ. Πουρκού**, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, Εκδ. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγράμματα και Βοηθήματα (www.kallipos.gr), σ. 76, στην Ιστοσελίδα https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826, (τελ. ανάκτηση 20.11.2020). Πρβλ. **M. Miles & M. Huberman**, Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook, Sage Publications, 2nd edition, 1994, σ. 27

[685] Αφού επιλέγονται περιπτώσεις που διαθέτουν κοινά χαρακτηριστικά για τη μελέτη και κατανόηση μιας συγκεκριμένης υπομάδας σε βάθος, όπως είναι τα μοναστήρια και οι μοναχοί/μοναχές, Βλ. **Φ. Ίσαρη** – **Μ. Πουρκού**, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, Εκδ. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγράμματα και Βοηθήματα (www.kallipos.gr), σ. 77

[686] **M. Miles & M. Huberman**, Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook, Sage Publications, 2nd edition, 1994, σ. 29

[687] **D. Mertens** (**Σ. Κυρανάκη**, **Μ. Μαυράκη**, **Π. Μπιθαρά** μτφρ & **Ε.Γιαννακοπούλου** Επιμ.), *Έρευνα και αξιολόγηση στην εκπαίδευση και την Ψυχολογία*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2009, σ. 375

[688] Βλ. **Φ. Ίσαρη** – **Μ. Πουρκού**, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, Εκδ. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγράμματα και Βοηθήματα (www.kallipos.gr), σ. 78

[689] **M. Miles & M. Huberman**, Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook, Sage Publications, 2nd edition, 1994, σ. 30

υπόθεση της έρευνάς μας και γι' αυτό θέλαμε να διερευνηθεί συστηματικά και μάλιστα σε σχέση με τα υπόλοιπα μοναστήρια.

5.2. Οι θεματικοί άξονες της ποιοτικής ανάλυσης της έρευνας

Προκειμένου να αναλυθούν τα δεδομένα και να διερευνηθεί ποιους και σε ποιο βαθμό από τους 17 Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης ως το 2030 ικανοποιούν τα μοναστήρια της Κρήτης, τέθηκαν οι παρακάτω 8 θεματικοί άξονες της έρευνας με τα επιμέρους πεδία τους, ενώ τεκμηριώνονται αναλυτικά οι λόγοι οι οποίοι οδήγησαν στην επιλογή τους.

5.2.1 1ος θεματικός άξονας: Η θέση και η χωροταξία της Μονής (στόχος 15)

Ο 15ος Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναφέρεται στην «προστασία, αποκατάσταση και προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης των χερσαίων οικοσυστημάτων». Συνήθως οι Μονές ιδρύονται μακριά από τον αστικό ιστό και είναι σημαντικό να λαμβάνεται υπ' όψιν, κατά τη χωροθέτηση και την κατασκευή του κτηριακού συγκροτήματος, η επίδρασή του στο φυσικό περιβάλλον. Όπως επισημαίνεται «*τα κτήρια αλληλεπιδρούν ποικιλοτρόπως στο περιβάλλον, όπως και το περιβάλλον στα ίδια τα κτήρια, τόσο κατά το στάδιο της κατασκευής, της λειτουργίας, αλλά και της αποδόμησής τους.*»[690]. Θεωρείται επομένως πολύ σημαντική η εναρμόνιση των κτηρίων των Μονών με τον περιβάλλοντα χώρο, έτσι ώστε να προστατεύεται επαρκώς το φυσικό περιβάλλον και να λαμβάνονται υπ' όψιν αισθητικές και ιστορικές παράμετροι[691]. Επίσης η πλήρης και σαφής γνώση των χαρακτηριστικών αυτής της αλληλεπίδρασης μπορεί να ορίσει μερικά από τα χαρακτηριστικά της βιοκλιματικότητας των κτηρίων. Πιο συγκεκριμένα, σε πρώτη φάση τα χαρακτηριστικά αυτά λαμβάνουν υπ' όψιν τις παραμέτρους όπως η τοπογραφία,

[690] Βλ. **Ι. Στεφάνου**, **Μ. Σιακαβέλλα**, **Ρ. Μήτουλα**, *Βιοκλιματικός σχεδιασμός και βιώσιμη ανάπτυξη*, στο Κτήριο/Επιστημονική Έκδοση, Α-Β/2004, εκδ. Κτήριο-Επιλογή στη Δόμηση ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 33

[691] **H. Izumi**, *Five Policy areas of Sustainable Buildings*, 2002, στο **Δ. Μπίκα**, *Αειφορία και Αισθητική στις Κατασκευές - Αειφόρος δόμηση - Βιοκλιματικός σχεδιασμός - Κτίριο μηδενικών εκπομπών*, https://www.ihu.edu.gr/attachments/events/sustainability-and-design/prof-dimitrios-bikas.pdf (τελ. ανάκτηση 03.03.2020)

το έδαφος και ο προσανατολισμός[692]. Π.χ. συνιστάται ο νότιος προσανατολισμός, ο οποίος παρέχει αρκετές ώρες του ήλιου τον χειμώνα, ώστε να μειώνονται οι ενεργειακές ανάγκες.

Ακόμη το πλαίσιο του Στόχου 15 προτείνει την προσπάθεια για τη βιώσιμη διαχείριση των δασικών εκτάσεων, την αναστροφή της υποβάθμισης του εδάφους και της απώλειας της βιοποικιλότητας.

Προκειμένου, λοιπόν, να εξεταστεί η αλληλεπίδραση του κτηριακού συγκροτήματος των Μονών με τον περιβάλλοντα χώρο, θα διερευνηθούν στοιχεία για την ακριβή θέση της Μονής, το υψόμετρο, την απόσταση από τον πλησιέστερο οικισμό και τη θάλασσα, τον προσανατολισμό της, τις ώρες ηλιοφάνειας τον χειμώνα και το καλοκαίρι. Επίσης θα διερευνηθούν οι λόγοι για τους οποίους επελέγη η συγκεκριμένη τοποθεσία για την ίδρυση της Μονής και αν ο περιβάλλων χώρος της Μονής συνορεύει ή βρίσκεται μέσα σε δασική έκταση ή χώρο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους ή προστατευόμενη περιοχή. Τέλος, στον συγκεκριμένο άξονα θα διερευνηθεί αν υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της Μονής, και με ποιους τρόπους, για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας στους χώρους πέριξ αυτής.

5.2.2 2ος θεματικός άξονας: Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής (Στόχοι 11.1, 11.γ & 11.6)

Ο 11ος Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και πιο συγκεκριμένα οι Επιμέρους Στόχοι 11.1 και 11.γ αναφέρονται στη δημιουργία ασφαλών, ανθεκτικών και βιώσιμων ανθρώπινων οικισμών και πιο συγκεκριμένα στην κατασκευή και λειτουργία των κτηρίων που χρησιμοποιούνται για την ανθρώπινη διαβίωση και εργασία. Επίσης ο Επιμέρους Στόχος 11.6 αναφέρεται στη μείωση του περιβαλλοντικού αντικτύπου των πόλεων, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στην ποιότητα του αέρα εντός και εκτός των κτηρίων.

Βιώσιμη δόμηση θεωρείται η δημιουργία και η υπεύθυνη διατήρηση ενός υγιούς δομημένου περιβάλλοντος, το οποίο στηρίζεται στις αρχές της ορθολογικής αξιοποίησης των πόρων και της οικολογίας[693]. Βιοκλιματικός σχεδιασμός θεωρείται ο αρχιτεκτονικός

[692] Βλ. **J. Goulding**, **O. Lewis**, **T. Steemers**, *Ενεργειακός σχεδιασμός - Εισαγωγή για αρχιτέκτονες*, μτφρ. Ε. Τσίγκα, Εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Αθήνα 1994, σσ. 14-15, 30-36, 53-57

[693] **Δ. Μπίκα**, *Αειφορία και Αισθητική στις Κατασκευές - Αειφόρος δόμηση - Βιοκλιματικός σχεδιασμός - Κτίριο μηδενικών εκπομπών*, https://www.ihu.edu.gr/attachments/events/sustainability-and-design/prof-dimitrios-bikas.pdf (τελ. ανάκτηση 03.03.2020)

σχεδιασμός κτηρίων που επιδιώκει την προσαρμογή του κτηρίου και του οικιστικού συνόλου στο τοπικό κλίμα (το οποίο ορίζει τις συνθήκες φωτισμού, αερισμού και της ενεργειακής συμπεριφοράς των κτηρίων) και το φυσικό περιβάλλον, προστατεύοντας ταυτόχρονα ευαίσθητες περιοχές με σπάνια οικοσυστήματα[694].

Εκτός, λοιπόν, από τις παραμέτρους βιοκλιματικότητας των κτηρίων που προαναφέρθηκαν, άλλες παράμετροι είναι: η κατασκευή του κελύφους του κτηρίου, η σωστή επιλογή ανοιγμάτων και η επιλογή των κατάλληλων υλικών, ώστε να επιτυγχάνεται: α) η μείωση των απωλειών θερμότητας, β) η προστασία από την υπερθέρμανση, γ) η βελτίωση του φυσικού φωτισμού και δ) ο περιορισμός του θορύβου[695]. Έτσι π.χ. θεωρείται σημαντικό το κτήριο να είναι σωστά διαρρυθμισμένο, ώστε οι χώροι που απαιτούν περισσότερη θέρμανση να δέχονται την περισσότερη ηλιακή ακτινοβολία. Γι' αυτό το πιο σημαντικό στοιχείο στην εκμετάλλευση της ηλιακής ενέργειας για φωτισμό αλλά και για θέρμανση των κτηρίων τον χειμώνα (αλλά και για αποφυγή της υπερθέρμανσης το καλοκαίρι) είναι ο σωστός προσανατολισμός των ανοιγμάτων[696].

Επίσης τα παραδοσιακά οικοδομικά υλικά της προβιομηχανικής εποχής (π.χ. πέτρες και ξύλα) θεωρούνται πιο αξιόπιστα, έχουν μεγαλύτερη διάρκεια ζωής, δεν βλάπτουν την υγεία και το περιβάλλον και επιτρέπουν την εξοικονόμηση φυσικών πόρων. Σε αντίθεση, σύγχρονα οικοδομικά υλικά, όπως τούβλα και πλίνθοι (ειδικά αυτά που κατασκευάζονται από περιοχές με υψηλή ραδιενέργεια), χρώματα και ταπετσαρίες, μπορεί να περιέχουν επικίνδυνες ουσίες, που προκαλούν ρύπανση του εσωτερικού περιβάλλοντος[697].

Προκειμένου να μελετηθεί κατά πόσον είναι βιοκλιματικά σχεδιασμένα και κατασκευασμένα τα κτήρια των Μονών, θα διερευνηθούν τα εξής: Κατ' αρχάς από πότε χρονολογείται το κτηριακό συγκρότημα της Μονής και αν έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση. Εν συνεχεία, αναφορικά με το συνολικό σχήμα του κτηριακού

---

[694] Βλ. **Ε. Ανδρεαδάκη-Χρονάκη**, *Βιοκλιματική Αρχιτεκτονική-Παθητικά Ηλιακά Συστήματα*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 14-15

[695] Βλ. **J. Goulding**, **O. Lewis**, **T. Steemers**, *Ενεργειακός σχεδιασμός - Εισαγωγή για αρχιτέκτονες*, μτφρ. Τσίγκας Ερωτόκριτος, Εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Αθήνα 1994, σσ. 14-15, 30-36, 53-57

[696] *Ηλιασμός των κτηρίων*, στην Ιστοσελίδα του Κέντρου Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, http://www.cres.gr/energy_saving/Ktiria/hliasmos.htm (τελ. ανάκτηση 04.03.2020)

[697] **Ι. Στεφάνου**, **Μ. Σιακαβέλλα**, **Ρ. Μήτουλα**, *Βιοκλιματικός σχεδιασμός και βιώσιμη ανάπτυξη*, στο Κτήριο/Επιστημονική Έκδοση, Α-Β/2004, εκδ. Κτήριο-Επιλογή στη Δόμηση ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 33

συγκροτήματος, θα πρέπει να εξετασθεί αν τα αποτελούμενα κτήρια βρίσκονται στην ίδια υψομετρική στάθμη ή σε διαφορετικά επίπεδα, καθώς επίσης αν είναι ισόγεια ή πολυώροφα και ο αριθμός των ορόφων, αφού είναι σημαντικό η γεωμετρία και η μορφή των κτηρίων να είναι προσαρμοσμένα στα κλιματικά δεδομένα της περιοχής[698].

Ακόμη θα διερευνηθούν τα υλικά κατασκευής της τοιχοποιίας, της στέγης και των κουφωμάτων των κτηρίων, ο φυσικός αερισμός και δροσισμός, ο φωτισμός και η σκίαση των κτηρίων, η ύπαρξη εσωτερικού κήπου και γενικά η παρουσία φυτών ανάμεσα στα κτήρια του συγκροτήματος ή/και εντός αυτών, εφόσον όλα αυτά καθορίζουν σημαντικά: τη θερμική και την οπτική συμπεριφορά των κτηρίων, καθώς και την εξασφάλιση υγιεινής διαβίωσης. Τέλος, ο κύκλος ζωής των υλικών κατασκευής μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον[699].

5.2.3 3ος θεματικός άξονας: Ενεργειακές ανάγκες των Μονών (Στόχοι 7 & 13)

Ο 7ος Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αφορά στην ενέργεια και τη διασφάλιση της βελτίωσης της ενεργειακής αποδοτικότητας.

Σύμφωνα με τις Γενικές Αρχές της Ενεργειακής Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που εγκρίθηκαν από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 24.10.2007 και επανεξετάστηκαν μετά το 2015, επιδιώκονται από τις χώρες-μέλη τα παρακάτω[700]:

- η προώθηση της ενεργειακής απόδοσης και της εξοικονόμησης ενέργειας
- η απαλλαγή της οικονομίας από τις ανθρακούχες εκπομπές και η μετάβαση σε μια οικονομία χαμηλών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, σύμφωνα με τη Συμφωνία του Παρισιού
- η προώθηση της ανάπτυξης νέων και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας

Πιο συγκεκριμένα μέχρι το 2030 έχει αποφασισθεί να επιτευχθεί:

---

[698] **Δ. Μπίκα**, *Αειφορία και Αισθητική στις Κατασκευές - Αειφόρος δόμηση - Βιοκλιματικός σχεδιασμός - Κτίριο μηδενικών εκπομπών*, https://www.ihu.edu.gr/attachments/events/sustainability-and-design/prof-dimitrios-bikas.pdf (τελ. ανάκτηση 03.03.2020)

[699] **Ι. Στεφάνου**, **Μ. Σιακαβέλλα**, **Ρ. Μήτουλα**, *Βιοκλιματικός σχεδιασμός και βιώσιμη ανάπτυξη*, στο Κτήριο/Επιστημονική Έκδοση, Α-Β/2004, εκδ. Κτήριο-Επιλογή στη Δόμηση ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 33

[700] Βλ. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο - Γενικές Αρχές Ενεργειακής Πολιτικής, στο Θεματολογικό Δελτίο για την Ευρωπαϊκή Ένωση – 2019, https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU_2.4.7.pdf (τελ. ανάκτηση 03.03.2020)

— μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου κατά 40% τουλάχιστον, σε σύγκριση με το 1990

— αύξηση του μεριδίου των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην ενεργειακή κατανάλωση σε ποσοστό 27%

— βελτίωση κατά 20% της ενεργειακής απόδοσης, με σκοπό την επίτευξη στόχου 30%

Ειδικότερα, όσον αφορά την ενεργειακή απόδοση των κτηρίων, εκδόθηκε η Οδηγία 2010/31/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την Ενεργειακή Απόδοση των Κτηρίων της 19ης Μαΐου 2010[701], σύμφωνα με την οποία τα κτήρια ευθύνονται για το 40% της συνολικής κατανάλωσης ενέργειας στην Ένωση. Συνεπώς, η μείωση της κατανάλωσης ενέργειας και η χρήση ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές στον κτηριακό τομέα, αποτελούν σημαντικά μέτρα που απαιτούνται για τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου (§ 3).

Επίσης στην ίδια οδηγία σημειώνεται ότι η ενεργειακή απόδοση των κτηρίων θα πρέπει να υπολογίζεται με βάση μια μεθοδολογία, που περιλαμβάνει -εκτός από τα θερμικά χαρακτηριστικά- και άλλους παράγοντες που διαδραματίζουν όλο και σημαντικότερο ρόλο, όπως π.χ. οι εγκαταστάσεις θέρμανσης/κλιματισμού, η χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, τα στοιχεία παθητικής θέρμανσης και ψύξης, η σκίαση, η ποιότητα του αέρα των εσωτερικών χώρων, ο επαρκής φυσικός φωτισμός και ο σχεδιασμός του κτηρίου (§ 9).

Στις 30 Νοεμβρίου 2016, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε μια πρόταση για αναθεώρηση της οδηγίας για την ενεργειακή απόδοση των κτηρίων 2010/31/ΕΕ. Η πρόταση[702] θέτει ως στόχο την επίτευξη σε κάθε κράτος-μέλος, έως το 2050, ενός κτηριακού δυναμικού που θα είναι άκρως ενεργειακά αποδοτικό και απαλλαγμένο από ανθρακούχες εκπομπές, ως οικονομικά αποδοτική συμβολή στην επίτευξη των στόχων ενεργειακής απόδοσης για την Ευρώπη, όπως η μείωση των εκπομπών CO_2 στην Ε.Ε. κατά 80-95% σε σύγκριση με το 1990.

---

[701] Βλ. Οδηγία 2010/31/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την Ενεργειακή Απόδοση των Κτηρίων της 19ης Μαΐου 2010 https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:153:0013:0035:el:PDF (τελ. ανάκτηση 03.03.2020)

[702] *Καθαρή ενέργεια για όλους τους Ευρωπαίους*, Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Βρυξέλλες 30.11.2016 https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2016/0860/COM_COM(2016)0860(ANN02_COR1)_EL.pdf (τελ. ανάκτηση 03.03.2020)

Προκειμένου, λοιπόν, να εξεταστεί το ενεργειακό αποτύπωμα των Μονών, θα διερευνηθούν οι ενεργειακές ανάγκες και ο τρόπος με τον οποίο αυτές καλύπτονται. Πιο αναλυτικά, θα καταγραφούν τα μέσα θέρμανσης κατά τους χειμερινούς μήνες, τα μέσα ψύξης κατά τους θερινούς μήνες, οι ενεργειακές πηγές για το μαγείρεμα, η χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, η χρήση λαμπτήρων οικονομίας για τον περιορισμό της κατανάλωσης ρεύματος και η ύπαρξη σύγχρονων κουφωμάτων με διπλά τζάμια για τον περιορισμό των απωλειών.

Επίσης στον συγκεκριμένο θεματικό άξονα θα εξεταστεί και η συμβολή των μοναστηριών στην επίτευξη του 13^{ου} Στόχου για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, αφού εξαρτάται άμεσα από τα εκλυόμενα ποσά αερίων θερμοκηπίου, τα οποία σχετίζονται με τον τρόπο κάλυψης των ενεργειακών αναγκών.

5.2.4 4^{ος} θεματικός άξονας: Διαχείριση των υδάτινων πόρων από τις Μονές (Στόχος 6)

Ο 6^{ος} Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αφορά στη διασφάλιση της διαθεσιμότητας και της βιώσιμης διαχείρισης του πόσιμου νερού. Αντίστοιχα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε το 2012 το επικαιροποιημένο σχέδιο για τη διαφύλαξη των υδατικών πόρων της Ευρώπης[703], σύμφωνα με το οποίο καλείται κάθε κράτος μέλος να εφαρμόσει συγκεκριμένες πολιτικές όσον αφορά στην αποδοτική χρήση του νερού, καθώς και την ανάπτυξη προτύπων της Ε.Ε. για την επαναχρησιμοποίηση του νερού.

Θα διερευνηθεί, συνεπώς, η διαχείριση των υδάτινων πόρων από τις Μονές, δεδομένου ότι η θέση της Κρήτης στα νότια της Ελλάδας δημιουργεί προβλήματα λειψυδρίας και η ορθή διαχείριση του νερού θεωρείται πολύ σημαντική. Κατ' αρχάς θα καταγραφεί από πού υδρεύεται η Μονή, αν συλλέγονται και χρησιμοποιούνται όμβρια ύδατα, αν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού, αν υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων καθώς και αν γίνεται χρήση του καθαρισμένου νερού.

[703] *Σχέδιο για τη διαφύλαξη των υδατικών πόρων της Ευρώπης*, Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Βρυξέλλες, 14.11.2012 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0673&from=EL (τελ. ανάκτηση 03.03.2020)

5.2.5 5ος θεματικός άξονας: Αγροτική παραγωγή - Καλλιέργειες και Κτηνοτροφία (Στόχοι 2.1, 2.3, 2.4, 2.5 & 3)

Ο 2ος Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναφέρεται στη βιώσιμη αγροτική παραγωγή. Ειδικότερα ο Επιμέρους Στόχος 2.1 αναφέρεται στην επαρκή τροφή για όλους, ο Επιμέρους Στόχος 2.3 στην αύξηση της αγροτικής παραγωγικότητας μικροπαραγωγών, ιδίως γυναικών και αυτόχθονων λαών, ο Επιμέρους Στόχος 2.4 στη διασφάλιση χρήσης βιώσιμων συστημάτων παραγωγής τροφίμων, της εφαρμογής γεωργικών πρακτικών που συμβάλλουν στη διατήρηση των οικοσυστημάτων (βιολογική γεωργία) και ο Επιμέρους Στόχος 2.5 στην προσπάθεια διατήρησης της γενετικής ποικιλίας των σπόρων.

Στο ίδιο μήκος κύματος, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σε ψήφισμά του το 2010, για το μέλλον της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής (ΚΓΠ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά το 2013, αναφέρει (παρ. 77) ότι οι αγρότες μπορούν να συμβάλουν στη βιοποικιλότητα και την περιβαλλοντική προστασία, καθώς και στην προσαρμογή στην αλλαγή του κλίματος, και επομένως πρέπει να τους προσφερθούν περισσότερα κίνητρα. Έτσι ζητεί η ΚΓΠ να ενθαρρύνονται περισσότερο τα βιώσιμα και χαμηλότερης εισροής μοντέλα παραγωγής, όπως η βιολογική γεωργία[704].

Στη συνέχεια, από το 2015, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αναλάβει ισχυρή δέσμευση για την ανάληψη δράσης σχετικά με τη συμφωνία COP 21 του Παρισιού και με τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών. Έτσι η Κοινή Γεωργική Πολιτική, αποτελώντας τη βάση των πολιτικών που προβλέπονται στο πλαίσιο για το κλίμα και την ενέργεια για το 2030, ζητά από τον γεωργικό τομέα να συμβάλει στο στόχο μείωσης των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου για το σύνολο της οικονομίας, της τάξης του 40 % έως το 2030[705]. Επίσης η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επισημαίνει στην ανακοίνωσή της ότι θα λάβει μέτρα που αποφέρουν υψηλή περιβαλλοντική προστιθέμενη αξία σε επίπεδο Ε.Ε., όπως η διατήρηση των μόνιμων βοσκοτόπων και της βιοποικιλότητας, η διατήρηση και η

[704] «*Το μέλλον της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής μετά το 2013*» (2009/2236(INI)), Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 8ης Ιουλίου 2010 https://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/definitif/2010/07-08/0286/P7_TA(2010)0286_EL.pdf (τελ. ανάκτηση 02.03.2020)

[705] «*Το μέλλον των τροφίμων και της γεωργίας*», Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής, COM(2017) 713. Βρυξέλλες 29.11.2017, σ. 8, https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2017/0713/COM_COM(2017)0713_EL.pdf (τελ. ανάκτηση 02.03.2020)

δημιουργία χαρακτηριστικών του τοπίου, η γεωργία σε περιοχές με φυσικά μειονεκτήματα και η βιολογική γεωργία[706].

Θα διερευνηθεί επομένως αν οι Μονές διαθέτουν καλλιεργούμενες εκτάσεις, το είδος και η ποσότητα των καλλιεργούμενων αγροτικών προϊόντων, το κατά πόσον εφαρμόζεται η βιολογική γεωργία, το αν καλλιεργούνται τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες και αν συμμετέχουν σε προσπάθεια διάσωσης σπόρων τοπικών ποικιλιών.

Θα διερευνηθεί ακόμη η ύπαρξη κτηνοτροφικών/ πτηνοτροφικών μονάδων στις Μονές όπως και το αν εφαρμόζονται μέθοδοι βιολογικής κτηνοτροφίας. Επίσης αν εκτρέφονται στις Μονές οικόσιτα ζώα, ο αριθμός τους και η παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων. Τέλος αν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία.

Στον συγκεκριμένο θεματικό άξονα και λόγω του ότι τα καλλιεργούμενα αγροτικά προϊόντα, όπως και τα κτηνοτροφικά, χρησιμοποιούνται για τη διατροφή των μοναχών/μοναζουσών και μαζί με τις μοναστικές διατροφικές συνήθειες μπορούμε να πούμε ότι συμβάλλουν στην υγεία τους, θα εξεταστεί και ο 3ος Κύριος Στόχος, που αναφέρεται στην καλή υγεία και την ευημερία.

5.2.6 6ος θεματικός άξονας: Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων (Στόχοι 11.6, 12.3 & 12.5)

Ο Στόχος 12 αναφέρεται στη διασφάλιση της βιώσιμης κατανάλωσης και παραγωγής και πιο συγκεκριμένα ο Επιμέρους Στόχος 12.3 αναφέρεται στη μείωση των αποβλήτων τροφίμων και ο Επιμέρους Στόχος 12.5 στην «ουσιαστική μείωση της παραγωγής αποβλήτων μέσω της πρόληψης, της μείωσης, της ανακύκλωσης και της επαναχρησιμοποίησης». Επίσης ο Επιμέρους Στόχος 11.6 αναφέρεται στη μείωση του δυσμενούς περιβαλλοντικού αντικτύπου όσον αφορά στη διαχείριση αστικών και άλλων αποβλήτων.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση από το 2008, ακολουθώντας τις προτάσεις των Διεθνών Οργανισμών για τη διαχείριση των στερεών αποβλήτων, ανακοίνωσε τη νέα Οδηγία Πλαίσιο (2008/98/ΕΚ) και η οποία θα έπρεπε να ενσωματωθεί στο εθνικό δίκτυο των μελών της Ε.Ε. μέχρι το τέλος του 2010. Επικεντρώθηκε στην αποσαφήνιση εννοιών όπως

[706] ό. π. σ. 23

«απόβλητο», «αξιοποίηση» και «διάθεση», ενώ ταυτόχρονα έδωσε έμφαση στην ιεράρχηση της διαχείρισης των απορριμμάτων. Η Οδηγία ζήτησε την ποσοτικοποίηση των στόχων για την πρόληψη παραγωγής απορριμμάτων από τα κράτη-μέλη, έτσι ώστε το ελάχιστο ποσοστό ανακύκλωσης για τα οικιακά απορρίμματα να φθάσει το 50% έως το έτος 2020, ενώ επίσης προέβλεπε τουλάχιστον τέσσερις ροές αποβλήτων (χαρτί, γυαλί, μέταλλο και πλαστικό) μέχρι το 2015 και ξεχωριστή αποκομιδή για τα βιοαποικοδομήσιμα απορρίμματα[707].

Κάθε χρόνο στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης χρησιμοποιούνται σχεδόν 16 τόνοι υλικών ανά άτομο, ενώ κάθε πολίτης παράγει, κατά μέσο όρο, περίπου 6 τόνους αποβλήτων ετησίως, εκ των οποίων πάνω από το 50% καταλήγει σε χωματερές, οι οποίες μπορούν να μολύνουν το έδαφος και να ρυπάνουν το νερό και τον αέρα. Επιπροσθέτως η ανεξέλεγκτη διάθεση των αποβλήτων μπορεί να συνεπάγεται την απελευθέρωση επικίνδυνων χημικών ουσιών στο περιβάλλον και σοβαρούς κινδύνους για την υγεία. Και, πάνω απ' όλα, τα πολύτιμα υλικά που περιέχονται στα απόβλητα χάνονται[708].

Σκοπός, συνεπώς, της διαχείρισης των στερεών αποβλήτων, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Πολιτική, την οποία υιοθέτησε και το Ελληνικό Κράτος, είναι η όσο το δυνατόν μικρότερη επίδρασή τους στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Η καλύτερη επιλογή είναι να πάψουν να παράγονται απόβλητα. Αφού όμως αυτό δεν είναι εφικτό, άλλες καλές επιλογές είναι κατ' αρχάς η ελαχιστοποίηση παραγωγής των αποβλήτων και στη συνέχεια η επαναχρησιμοποίηση, η ανακύκλωση και η ανάκτηση πρώτων υλών από τα διάφορα υλικά πριν αυτά απορριφθούν[709].

Έτσι θα διερευνηθεί ο τρόπος διαχείρισης των απορριμμάτων και στερεών αποβλήτων των Μονών, αν συμμετέχουν στα υφιστάμενα δημοτικά συστήματα αποκομιδής ή υπάρχει άλλος τρόπος διαχείρισής τους, αν γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων «στην πηγή», ποιος είναι ο τρόπος διαχείρισης των οργανικών/αλλοιώσιμων, αν γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών και τέλος αν συμμετέχουν οι Μονές σε συστήματα συλλογής και διαχείρισης ηλεκτρικών/ηλεκτρονικών αποβλήτων.

---

[707] **Ν. Μουσιόπουλου**, **Λ. Ντζιαχρήστου**, **Θ. Σλίνη**, *Τεχνική Προστασίας Περιβάλλοντος – Αρχές Αειφορίας*, Εκδ. Συνδέσμου Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (Ηλεκτρονική έκδοση www. kallipos.gr), Αθήνα 2015, σ. 117

[708] «*Πρόληψη δημιουργίας και διαχείρισης αποβλήτων*», Βλ. Ιστοσελίδα Ευρωπαϊκής Επιτροπής, https://ec.europa.eu/environment/basics/green-economy/managing-waste/index_el.htm, (τελ. ανάκτηση 02.03.2020)

[709] *Διαχείριση Αποβλήτων*, Βλ. Ιστοσελίδα Εθνικού Κέντρου Περιβάλλοντος και Αειφόρου Ανάπτυξης, https://ekpaa.ypeka.gr/perivallontikes-thematikes/diaxeirish-apovlitwn/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2020)

5.2.7 7ος θεματικός άξονας: Συμβολή των Μονών στη διάσωση της Πολιτιστικής και της Φυσικής Κληρονομιάς (Στόχος 11.4)

Ο Επιμέρους Στόχος 11.4 αναφέρεται στην ενίσχυση των προσπαθειών για την προστασία και τη διαφύλαξη της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς. Η παράμετρος του Πολιτισμού και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς σήμερα θεωρείται ότι αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες που συμβάλλουν στη Βιώσιμη Ανάπτυξη (από κάποιους μάλιστα έχει χαρακτηριστεί ως ο τέταρτος πυλώνας της Βιώσιμης Ανάπτυξης[710]).

Ερευνώντας τα επίσημα κείμενα Διεθνών Διακηρύξεων, παρατηρούμε ότι αρχικά η αντίληψη αυτή ήταν συγκεκαλυμμένη, στη συνέχεια όμως η διαφύλαξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς αποτελεί έναν από τους στόχους της Αειφορίας. Στη Διακήρυξη του Rio το 1992 (άρθρο 22), υπογραμμίζεται η σημαντικότητα της υποστήριξης και προστασίας εκ μέρους των κρατών της ιδιαίτερης ταυτότητας και του πολιτισμού των τοπικών κοινοτήτων που έχει αναπτυχθεί σε κάθε μέρος του πλανήτη[711].

Στη Διακήρυξη της Κωνσταντινούπολης το 1996 για τους ανθρώπινους οικισμούς, στο πλαίσιο του Συνεδρίου του ΟΗΕ Habitat II, δηλώνεται ξεκάθαρα στην παράγραφο 11, η σπουδαιότητα της διατήρησης, αποκατάστασης και συντήρησης των μνημείων, των κτηρίων, των ανοικτών χώρων και τοπίων και γενικά των χώρων ιστορικής, πολιτιστικής, θρησκευτικής και πνευματικής αξίας[712].

Στην ίδια κατεύθυνση, το Συμβούλιο της Ευρώπης προσδιόρισε τη σχέση μεταξύ Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Βιώσιμης Ανάπτυξης σε όλες τις διαστάσεις της, κυρίως σε δύο συμβάσεις, στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο (2000) και στο Πλαίσιο της Σύμβασης για την Αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς για την Κοινωνία (2005). Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρεται στο Προοίμιο της Ευρωπαϊκής Συμβάσης για το Τοπίο που υπογράφηκε στη Φλωρεντία το 2000, «η βιώσιμη ανάπτυξη κατανοείται ως η πλήρης

---

[710] «Ο πολιτισμός θα πρέπει να αποτελεί τον 4ο πυλώνα της βιώσιμης ανάπτυξης» ήταν η απόφαση του 3ου Συνεδρίου UCLG, του Παγκοσμίου Οργανισμού για την Τοπική Αυτοδιοίκηση, στο Μέξικο Σίτυ το 2010, http://www.uclg-culturesummit2019.org/en/culture-21 (τελ. ανάκτηση 24.02.2020)

[711] Principle 22, p. 4, στο Report of United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992) https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (τελ. ανάκτηση 24.02.2020)

[712] Paragraph 11, Istanbul Declaration on Human Settlements, στο Report of the United Nations Conference on Human Settlements HABITAT II, (Istanbul, 3-14 June 1996), http://www.unhabitat.org/downloads/docs/407-ISTANBUL_DECLARATION_ON_HUMAN_SETTLEMENTS-Istanbul_Declaration.pdf (τελ. ανάκτηση 24.02.2020)

ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών, πολιτιστικών, κοινωνικών και οικονομικών διαστάσεων, με έναν ενιαίο και συνολικό τρόπο, ο οποίος εφαρμόζεται σε ολόκληρη την περιοχή»[713].

Επίσης, στο Πλαίσιο της Σύμβασης του Φάρο το 2005 «υπογραμμίζεται η αξία και το δυναμικό της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σοφά, ως μια πηγή για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την ποιότητα ζωής σε μια συνεχώς εξελισσόμενη κοινωνία»[714].

Η UNESCO, μετά της ανανέωση της αρχικής από το 1972 Σύμβασης για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς το 2012, πρότεινε τον Απρίλιο του 2013 την εισαγωγή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην Ατζέντα της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Πιο συγκεκριμένα, δικαιολόγησε τη συμβολή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στην Αειφορία ως εξής: «Οι δραστηριότητες που σχετίζονται με τη διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς είναι "εκ κατασκευής" πράσινες και ενσαρκώνουν ένα εγγενώς βιώσιμο πρότυπο της χρήσης της γης, της κατανάλωσης και της παραγωγής που έχει αναπτυχθεί με την πάροδο αιώνων αν όχι χιλιετιών, της συνεχούς προσαρμογής μεταξύ των κοινοτήτων και του περιβάλλοντός τους. Για τον λόγο αυτό, η επένδυση στη διαφύλαξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς έχει αναγνωριστεί από σημαντικούς παράγοντες, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, ως ένας καλός τρόπος για τον περιορισμό των εκπομπών CO_2 και την αντιμετώπιση της αλλαγής του κλίματος. Η Πολιτιστική Κληρονομιά επίσης αποτελεί ένα ισχυρό πλεονέκτημα για την οικονομική ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς, δεδομένου ότι θα προσελκύει επενδύσεις και θα εξασφαλίζει πράσινο, τοπική βάση, σταθερές και αξιοπρεπείς θέσεις εργασίας που αφορούν σε ένα ευρύ φάσμα των βιώσιμων δραστηριοτήτων σε τομείς όπως η συντήρηση, η κατασκευή, η παραγωγή τροφίμων, η παραδοσιακή θεραπεία και φαρμακοποιία, οι βιοτεχνίες όλων των ειδών και των τεχνών γενικότερα»[715].

---

[713] Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο, Φλωρεντία 2000, (κείμενο στα Ελληνικά) https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3fae (τελ. ανάκτηση 24.02.2020)

[714] Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Faro 2005, https://rm.coe.int/1680083746 (τελ. ανάκτηση 24.02.2020)

[715] Introducing Cultural Heritage into the Sustainable Development Agenda, UNESCO – April 2013, σ. 3 http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/HeritageENG.pdf (τελ. ανάκτηση 24.02.2020)

Το Συμβούλιο της Ε.Ε. στη συνάντησή του τον Μάιο του 2014 κατέληξε σε σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με την Πολιτιστική Κληρονομιά και την αντιμετώπισή της ως στρατηγικό πόρο για την επίτευξη μιας βιώσιμης Ευρώπης. Πιο συγκεκριμένα, τονίστηκε με έμφαση στην παράγραφο 7 των συμπερασμάτων ότι «η Πολιτιστική Κληρονομιά παίζει έναν συγκεκριμένο ρόλο στην επίτευξη των στόχων της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής 2020 για μια *''Έξυπνη, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη*", γιατί έχει κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις και συμβάλλει στην περιβαλλοντική βιωσιμότητα»[716].

Αλλά και ο Οικουμενικός Πατριάρχης, στο Μήνυμά του για την Ημέρα Προσευχής υπέρ του Περιβάλλοντος το 2016, τόνισε την αναγκαιότητα της προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, παράλληλα με τις προσπάθειες για την προστασία του Περιβάλλοντος: «*Ὁ πολιτισμός ἐδημιουργήθη ὑπό τοῦ προικισθέντος διά λογικοῦ νοός ἀνθρώπου, ὡς ἐκ τούτου δέ, καί ὁ πρός αὐτόν σεβασμός εἶναι αὐτονόητος καί ἐπιβεβλημένος…*», οπότε, «*…ἐφιστῶμεν τήν προσοχήν πάντων τῶν ὑπευθύνων καί παντός ἀνθρώπου εἰς τήν ἀναγκαιότητα τῆς προστασίας, παραλλήλως πρός τό φυσικόν περιβάλλον καί τῆς παγκοσμίου πολιτισμικῆς κληρονομίας, ἡ ὁποία εὑρίσκεται ἐν κινδύνῳ, ἐξ αἰτίας τῆς κλιματικῆς ἀλλαγῆς, τῶν πολεμικῶν συρράξεων ἀνά τήν ὑφήλιον ἀλλά καί ἄλλων αἰτίων. Οἱ πολιτισμικοί θησαυροί, οἱ ὁποῖοι ὡς μνημεῖα θρησκευτικά καί πνευματικά, ἀλλά καί, ὡς διαχρονική ἔκφρασις τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, ἀνήκουν εἰς ἅπασαν τήν ἀνθρωπότητα καί ὄχι ἀποκλειστικῶς εἰς τά κράτη ἐντός τῶν συνόρων τῶν ὁποίων εὑρίσκονται, διατρέχουν τούς αὐτούς κινδύνους πρός τό περιβάλλον καί, ὡς ἐκ τούτου, ἡ μέριμνα διά τήν προστασίαν τοῦ τε περιβάλλοντος καί τῶν ἀτιμήτων ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ κρίνεται ἐπιβεβλημένη, διά τό εὖ ζῆν τῆς ἀνθρωπότητος ὁλοκλήρου*»[717].

Στο πλαίσιο αυτό θα διερευνηθεί η συμβολή των Μονών στη διάσωση και διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς π.χ. με την αναστήλωση, ανακαίνιση και επαναλειτουργία παλαιών μοναστικών συγκροτημάτων, τη συνέχιση παραδοσιακών λαϊκών τεχνών και τη διάσωση παλαιών τεχνικών, μέσα από την ενασχόληση των μοναχών

[716] Council of the European Union - Education, Youth, Culture and Sport Council meeting, *Conclusions on cultural heritage as a strategic resource for a sustainable Europe*, Brussels, 20 May 2014, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/educ/142705.pdf (τελ. ανάκτηση 24.02.2020)

[717] **Βαρθολομαίου Πατρ.,** *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2016)*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, https://bit.ly/36DbTnX, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020)

με τα διάφορα εργόχειρα και διακονήματα, τη σύσταση και λειτουργία επισκέψιμων μουσειακών χώρων, αλλά και τη διατήρηση της Φυσικής Κληρονομιάς και τυχόν οικολογικές δραστηριότητες.

5.2.8 8ος θεματικός άξονας: Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία (Στόχοι 1, 2.1, 4.7, 8 & 12.8)

Οι Στόχοι 1 και 2.1 αναφέρονται στο θέμα της αντιμετώπισης της φτώχειας και της πείνας. Σε πολλές Μονές αναπτύσσεται έντονη φιλανθρωπική δράση για την κάλυψη αναγκών ανθρώπων αναξιοπαθούντων, ανεξαρτήτως φυλής ή θρησκεύματος. Οι Επιμέρους Στόχοι 4.7 και 12.8 αναφέρονται στην Εκπαίδευση για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και τον βιώσιμο τρόπο ζωής. Σε κάποιες Μονές λειτουργούν Ειδικά Εκπαιδευτικά Προγράμματα στην κατεύθυνση αυτή, αλλά και γενικότερα η μοναστική ζωή και το ήθος που αναπτύσσει καλλιεργεί το πνεύμα αυτό και αποτελεί παράδειγμα σε όσους έρχονται σε επαφή με τα μοναστήρια. Επίσης κάποιες Μονές προσλαμβάνουν λαϊκούς εργαζόμενους ως μόνιμο ή εποχιακό προσωπικό, συμβάλλοντας στην καταπολέμηση της ανεργίας. Στο πλαίσιο αυτό, λοιπόν, θα διερευνηθεί η γενικότερη προσφορά των Μονών στον σύγχρονο άνθρωπο, της τοπικής και ευρύτερης κοινωνίας.

Στον παρακάτω Πίνακα 5.1 αποτυπώνονται οι βασικοί θεματικοί άξονες της έρευνας (με τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 με τους οποίους σχετίζονται) σε συνδυασμό με τα επιμέρους πεδία τους.

*Πίνακας **5.1**: Θεματικοί Άξονες της Έρευνας με τα επιμέρους πεδία τους*

5.3 Τα ερευνητικά εργαλεία της έρευνας για τη συλλογή των δεδομένων

5.3.1 Τα είδη των ερευνητικών εργαλείων

Για τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας «Πολλαπλής Μελέτης Περίπτωσης» πραγματοποιήθηκε «Έρευνα Πεδίου» με επιτόπιες επισκέψεις στις Μονές της Κρήτης. Όσον αφορά στα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν στη συλλογή των δεδομένων[718] στις επισκέψεις πεδίου, αυτά ήταν:

(α) Ένα Ερωτηματολόγιο, το οποίο συντάχθηκε ακολουθώντας τους θεματικούς άξονες που τέθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο § 5.2 και περιείχε ερωτήσεις κλειστού και ανοικτού τύπου, το οποίο απαντήθηκε από έναν μοναχό/μία μοναχή που αντιπροσώπευε την κάθε Μονή.

(β) Μία συνέντευξη: Ο ίδιος μοναχός/μοναχή ως αντιπρόσωπος-αν συναινούσε-, αλλά και άλλοι (αν υπήρχε δυνατότητα) μοναχοί/μοναχές από κάθε Μονή υποβλήθηκαν σε «Άτυπη Συνέντευξη υπό Μορφή Συζήτησης»[719] (Informal Conversational Interview), η οποία βέβαια, καθώς η έρευνα εξελισσόταν, απέκτησε περισσότερο δομημένη και επίσημη μορφή[720]. Οι απαντήσεις και οι επισημάνσεις τους στα θέματα της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον, αποτέλεσαν ουσιώδεις πηγές για την ποιοτική ανάλυση[721].

(γ) Πριν και μετά τις συνεντεύξεις σε κάθε Μονή, καταγράφηκαν και αποτυπώθηκαν (όπου μας επετράπη) φωτογραφικά στιγμιότυπα που αφορούσαν στη σχέση των μοναχών με το περιβάλλον και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (π.χ. η χλωρίδα του περιβάλλοντος και του εσωτερικού χώρου των μοναστηριών -αν είναι πλούσια και

---

[718] Βλ. **R. Yin**, *Case Study Research – Design and Methods*, 4th Edition, Ed. SAGE, 2009, σ. 102

[719] Οι άτυπες συζητήσεις ή συνεντεύξεις υπό τη μορφή συζήτησης είναι άλλο ένα χρήσιμο εργαλείο το οποίο αξιοποιείται περισσότερο από τις προσχεδιασμένες συνεντεύξεις στην έρευνα πεδίου, καθώς συνιστά την πιο προσαρμόσιμη και ευέλικτη μορφή συνέντευξης, Βλ. **Φ. Ίσαρη** – **Μ. Πουρκού**, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, Εκδ. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγράμματα και Βοηθήματα (www.kallipos.gr) στην Ιστοσελίδα https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826, (τελ. ανάκτηση 20.11.2020), σ. 108

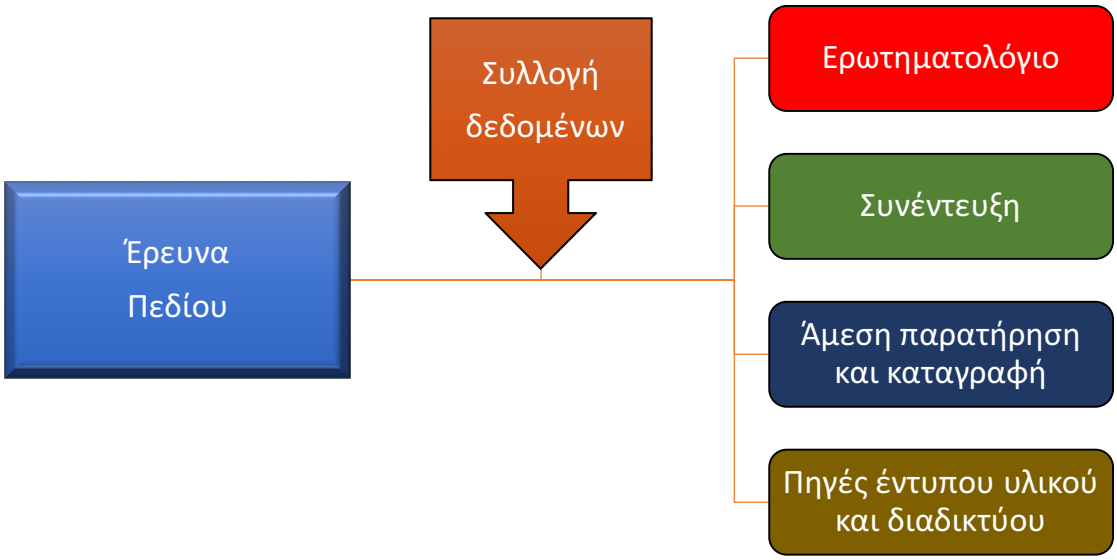
[720] Βλ. **D. Mertens** (**Σ. Κυρανάκη**, **Μ. Μαυράκη**, **Π. Μπιθαρά** μτφρ & **Ε.Γιαννακοπούλου** Επιμ.), *Έρευνα και αξιολόγηση στην εκπαίδευση και την Ψυχολογία*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2009, σ. 444

[721] Είναι προτιμητέο οι πληροφορίες να λαμβάνονται «απ' ευθείας από τα υποκείμενα στις πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπιδράσεις, μιλώντας μαζί τους και παρατηρώντας τη συμπεριφορά τους στο φυσικό πλαίσιο όπου αυτά ζουν και εργάζονται». Βλ. **Φ. Ίσαρη** – **Μ. Πουρκού**, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, Εκδ. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγράμματα και Βοηθήματα (www.kallipos.gr) στην Ιστοσελίδα https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826, (τελ. ανάκτηση 20.11.2020), σ. 39 και **M. Miles & M. Huberman**, Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook, Sage Publications, 2nd edition, 1994, σσ. 106 και 108

περιποιημένη, η χρήση επίπλων από φυσικά υλικά, η σχέση με τα ζώα, αν υπάρχουν απορρίμματα, η χρήση ή/ και διατήρηση παλαιών αντικειμένων γενικής χρήσης κ.α.)

(δ) Τέλος αναζητήθηκαν και «Έγγραφες Αποδείξεις» (Documentation)[722], δηλαδή έντυπο υλικό (σχετικά βιβλία, φυλλάδια και μπροσούρες που αφορούν στις Μονές) αλλά και σχετικές ιστοσελίδες από το διαδίκτυο.

Η πορεία της δειγματοληψίας της «Έρευνας Πεδίου» παρουσιάζεται στο παρακάτω Διάγραμμα 5.1:

*Διάγραμμα **5.1**: Δειγματοληψία Έρευνας Πεδίου στη Μεθοδολογία "Πολλαπλής Μελέτης Περίπτωσης"*

5.3.2 Σύνταξη και Περιγραφή του Ερωτηματολογίου

Για τη σύνταξη του ερωτηματολογίου, ελήφθησαν υπ' όψιν ερωτηματολόγια αντίστοιχων ερευνών που αφορούσαν στη Βιώσιμη Ανάπτυξη, όπως: α) το **Ερωτηματολόγιο της έρευνας για τη Βιωσιμότητα των Κτηρίων** (2012 Sustainability Questionnaire) που διεξήγαγε η Υπηρεσία Better Buildings, του Υπουργείου Ενέργειας των

[722] Βλ. **R. Yin**, *Case Study Research – Design and Methods*, 4th Edition, Ed. SAGE, 2009, σ. 109

ΗΠΑ (US Department of Energy)[723] και β) το **Ερωτηματολόγιο για Πράσινα Κτήρια (The Green Build Questionnaire),** που αναπτύχθηκε από την εταιρία Cenergia (της Δανίας)[724].

Η σύνταξη του ερωτηματολογίου πραγματοποιήθηκε με βάση τους θεματικούς άξονες της έρευνας που ετέθησαν προηγουμένως και αποτελείται από δέκα τμήματα. Κάποιες από τις ερωτήσεις ήταν κλειστού τύπου (Ναι/Όχι, βαθμιδωτής κλίμακας, πολλαπλής επιλογής), ώστε να μπορέσουμε στην ανάλυση να διακρίνουμε χαρακτηριστικά βιωσιμότητας και ποιοι από τους 17 στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης ικανοποιούνται από κάθε μοναστήρι, και στη συνέχεια συνολικά από τις Μονές της Κρήτης. Περιέχονταν επίσης ερωτήματα ανοικτού τύπου, ελεύθερης απάντησης, μέσω των οποίων μπορούν να αναδειχθούν απόψεις που δεν κωδικοποιούνται .

---

[723] Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο περιείχε ερωτήματα που κινούνταν τους παρακάτω άξονες και παραμέτρους:

1. Ενεργειακή κατάσταση του κτηρίου:
   i. Τρόποι θέρμανσης του κτηρίου
   ii. Τρόποι ψύξης του κτηρίου
   iii. Τρόποι εξαερισμού του κτηρίου
   iv. Προσπάθειες βελτίωσης της ενεργειακής απόδοσης του κτηρίου
2. Διαχείριση υδάτινων πόρων:
   i. Στις τουαλέτες, τα καζανάκια και τα ντους αν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού
   ii. Στις κουζίνες αν εφαρμόζονται συστήματα μείωσης της ροής του νερού
3. Το ποσοστό των εσωτερικών κι εξωτερικών χώρων του κτηρίου που υπάρχει φυτική κάλυψη
4. Αν εφαρμόζονται προγράμματα προληπτικής συντήρησης των διαφόρων συστημάτων του κτηρίου
5. Πόσο «πράσινα» είναι τα συστήματα καθαρισμού του κτηρίου (π.χ. απορρυπαντικά που χρησιμοποιούνται)
6. Διαχείριση των απορριμμάτων του κτηρίου:
   i. Αν εφαρμόζονται συστήματα ανακύκλωσης υλικών
   ii. Αν γίνεται διαχωρισμός ανακυκλώσιμων υλικών στην πηγή
   iii. Διαχείριση χρησιμοποιημένων λαμπτήρων και άλλων ηλεκτρικών και ηλεκτρονικών απορριμμάτων

Βλ. περισσότερα στις ιστοσελίδες: https://betterbuildingssolutioncenter.energy.gov/tools/supplier-sustainability-survey (τελ. ανάκτηση 20.05.20) και https://betterbuildingssolutioncenter.energy.gov/sites/default/files/tools/Sustainability-Survey.pdf (τελ. ανάκτηση 20.05.20)

[724] Το ερωτηματολόγιο αυτό αναφέρεται σε προσπάθειες ανακαίνισης κτηρίων ώστε να καταστούν βιώσιμα, αξιολογεί όλα τα ενεργειακά μέτρα που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στο ανακαινισμένο κτήριο και αφορούν :

- στη διαχείριση του νερού (συστήματα μείωσης κατανάλωσης)
- στην ποιότητα του εσωτερικού αέρα (ισορροπημένος εξαερισμός, χρήση ηλιακού φωτός, παθητικά ηλιακά ενεργειακά συστήματα, μείωση θορύβου)
- στα υλικά κατασκευής (φιλικά προς το περιβάλλον, πατώματα από ξύλο, πέτρα ή κεραμικά πλακάκια)
- στη διαχείριση των απορριμμάτων (ύπαρξη κατάλληλων δοχείων για διαχωρισμό στην πηγή, κομποστοποιητής)
- στην κατανάλωση ενέργειας (αυτονομία θέρμανσης, λάμπες εξοικονόμησης, ηλιακός θερμοσίφωνας, χρήση ΑΠΕ)
- στην κτηριακή και πολεοδομική ανάπτυξη

Βλ. περισσότερα https://www.yumpu.com/en/document/view/38124407/green-building-questionnaire-demohouse (τελ. ανάκτηση 20.05.20)

Στην αρχή του ερωτηματολογίου γίνεται καταγραφή της Ιεράς Μητροπόλεως και της επίσημης ονομασίας της Ιεράς Μονής, αν είναι Ανδρώα ή Γυναικεία -με μια ερώτηση κλειστού τύπου- το έτος ιδρύσεώς της, ο αριθμός των εγκαταβιούντων/εγκαταβιουσών μοναχών/μοναζουσών και τέλος το όνομα του προσώπου που ανέλαβε τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου

Συνεχίζοντας στο τμήμα **Α** του ερωτηματολογίου, με τα ερωτήματα του 1^{ου} θεματικού άξονα -που αφορά στη θέση και χωροταξία της Μονής- διατυπώνονται συνολικά 7 ερωτήματα, μέσω των οποίων αρχικά καταγράφεται η απόσταση από την πλησιέστερη πόλη ή οικισμό και, κατόπιν, με ένα ερώτημα ανοικτού τύπου, οι λόγοι για τους οποίους κτίστηκε η Μονή στη συγκεκριμένη θέση. Ακολουθεί η καταγραφή του προσανατολισμού της Μονής, οι ώρες ηλιοφάνειας τον χειμώνα και το καλοκαίρι και, με ερώτημα κλειστού τύπου, αν υπάρχει στους χώρους πέριξ της Μονής α) δασική έκταση, β) προστατευμένος βιότοπος ή/και γ) χώρος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους (π.χ. ενταγμένος στο σύστημα Natura 2000), αλλά και αν επιτρέπεται στους χώρους πέριξ της Μονής ανθρώπινη παρέμβαση ή εκμετάλλευση. Τέλος, καταγράφεται αν υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής και, αν ναι, με ποιους τρόπους.

Τα ερωτήματα του 2^{ου} θεματικού άξονα, που διατυπώνονται στο **Β** τμήμα και αφορούν στις κτηριακές υποδομές και τους χώρους της Μονής, είναι συνολικά 14. Αρχικά καταγράφεται από πότε χρονολογείται το κτηριακό συγκρότημα και αν έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση ή αποκατάσταση (το τελευταίο ανήκει στον 7^{ο} άξονα). Με ερωτήματα κλειστού τύπου καταγράφονται το σχήμα του κτηριακού συγκροτήματος (αν είναι τετράπλευρο ή επίμηκες), αν στα κτήρια υπάρχουν υψομετρικές διαφορές, αν είναι ισόγεια ή πολυώροφα και ο μέγιστος αριθμός ορόφων. Στη συνέχεια καταγράφονται οι κύριοι και οι δευτερεύοντες χώροι και αν υπάρχει εσωτερικός κήπος ανάμεσα στα κτήρια της Μονής. Ακολούθως με ερωτήσεις κλειστού τύπου καταγράφονται τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας (πέτρες, τούβλα ή/και τσιμεντόλιθοι), το είδος της στέγης των κτηρίων (κεραμοσκεπή, πλάκα τσιμέντου, δώμα ή/και θόλος), τα υλικά κατασκευής των κουφωμάτων (ξύλο, σίδερο ή/και αλουμίνιο), αν υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων, σε ποιο βαθμό χρησιμοποιείται ο φυσικός φωτισμός των κτηρίων

(μεγάλο, μέτριο ή μικρό) και τέλος ο τρόπος σκίασης των κτηρίων (κουρτίνες ή εξωτερικές πέργκολες).

Στο **Γ** τμήμα διατυπώνονται τα ερωτήματα του 3^{ου} θεματικού άξονα, που είναι συνολικά 6 και αφορούν στις ενεργειακές ανάγκες της Μονής. Αρχικά καταγράφονται τα μέσα θέρμανσης τους χειμερινούς μήνες και στη συνέχεια με ερώτημα κλειστού τύπου αν υπάρχουν συστήματα ψύξης για τους θερινούς μήνες και, αν ναι, τι είδους. Ακολουθούν ερωτήματα κλειστού τύπου για την ενεργειακή πηγή που χρησιμοποιείται στο μαγείρεμα (ηλεκτρισμός, υγραέριο, καύση ξύλων ή άλλο καύσιμο), για τη χρήση λαμπτήρων εξοικονόμησης ενέργειας στον φωτισμό, για τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (ηλιακός θερμοσίφωνας, σύστημα φωτοβολταϊκών, ανεμογεννήτρια, υδατόπτωση ή/και γεωθερμία) και τέλος για το αν διαθέτουν τα κουφώματα διπλά τζάμια για ελαχιστοποίηση των ενεργειακών απωλειών.

Στη συνέχεια το **Δ** τμήμα του ερωτηματολογίου περιλαμβάνει 4 ερωτήματα που ανήκουν στον 4^{ο} θεματικό άξονα και αφορούν στη διαχείριση των υδάτινων πόρων της Μονής. Με ερωτήματα κλειστού τύπου, καταγράφεται ο τρόπος ύδρευσης της Μονής (πηγή, πηγάδι, γεώτρηση ή/και σύνδεση με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης), αν γίνεται συλλογή βρόχινου νερού, αν εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού και, εάν ναι, τι είδους (σύστημα μείωσης της ροής του νερού στις βρύσες ή το καζανάκι της τουαλέτας ή κάποιο άλλο σύστημα) και τέλος αν υπάρχει εγκατάσταση συστήματος βιολογικού καθαρισμού (και, αν ναι, εάν γίνεται επαναχρησιμοποίηση του παραγόμενου νερού).

Ακολουθεί το **Ε** τμήμα του ερωτηματολογίου που αναφέρεται στον 7^{ο} θεματικό άξονα και περιλαμβάνει ένα ερώτημα που αφορά στις ασχολίες και τα εργόχειρα των μοναχών/μοναζουσών (αγιογραφία, κέντημα, κηροπλαστική, υφαντική, ιεροραπτική, ξυλογλυπτική και παρασκευή κεραλοιφών), αλλά και δυνατότητα καταγραφής άλλων ασχολιών.

Το **ΣΤ** τμήμα του ερωτηματολογίου συνδέεται με τον 5^{ο} θεματικό άξονα και περιλαμβάνει 9 ερωτήματα που αφορούν στις καλλιέργειες. Με ερωτήσεις κλειστού τύπου καταγράφεται αν η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις και, αν ναι, τι καλλιεργείται και σε ποια ποσότητα (ελιές, αμπέλια, οπωροκηπευτικά, σιτηρά, εσπεριδοειδή, φρούτα, κτηνοτροφές ή/και κάτι άλλο), αν ασχολούνται οι μοναχοί/ές με

τις καλλιέργειες και αν τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση ή/και διατίθενται προς πώληση. Επίσης με ερωτήματα κλειστού τύπου καταγράφεται αν χρησιμοποιούνται στις καλλιέργειες χημικά λιπάσματα ή φυτοφάρμακα, αν υπάρχουν βιολογικές καλλιέργειες και, αν ναι, τι καλλιεργείται, αν υπάρχει πιστοποίηση βιολογικών προϊόντων, αν καλλιεργούνται τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες, αν συμμετέχει η Μονή σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών και τέλος αν τα υπολείμματα των καλλιεργειών (π.χ. κλαδέματα κ.λπ.) χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Στο **Ζ** τμήμα του ερωτηματολογίου συνεχίζουν 5 ερωτήματα του 5^{ου} θεματικού άξονα και αφορούν στην κτηνοτροφία. Καταγράφεται με ερώτημα κλειστού τύπου αν η Μονή διαθέτει κτηνοτροφικές ή πτηνοτροφικές μονάδες και, αν ναι, ζητείται να διευκρινιστούν τα είδη και ο αριθμός ζώων ή πουλερικών. Συνεχίζοντας, πάλι με ερώτημα κλειστού τύπου, καταγράφεται η εκτροφή οικόσιτων ζώων/αιγοπροβάτων και, εάν ναι, αναφορά σε είδη και αριθμούς, αν παράγονται από τη Μονή γαλακτοκομικά προϊόντα και αν διαθέτει η Μονή πιστοποιημένη βιολογική κτηνοτροφία. Τέλος με ερώτημα κλειστού τύπου καταγράφεται η ενασχόληση ή μη με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Ακολουθεί το **Η** τμήμα του ερωτηματολογίου που σχετίζεται με τον 6^{ο} θεματικό άξονα, αφορά στη διαχείριση απορριμμάτων και στερεών αποβλήτων και περιλαμβάνει 8 ερωτήματα. Αρχικά, με ερωτήματα κλειστού τύπου, καταγράφεται αν υπάρχει χώρος εναπόθεσης απορριμμάτων εντός ή εκτός της Μονής, αν πραγματοποιείται καύση των απορριμμάτων και αν συλλέγονται τα απορρίμματα από το σύστημα αποκομιδής των δήμων. Στη συνέχεια, με ερωτήματα κλειστού τύπου, αν γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων «στην πηγή», ποια είναι η διαχείριση των οργανικών/αλλοιώσιμων υπολειμμάτων (αν χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα ζώα ή για την παρασκευή κομπόστ ή πετιούνται ως απορρίμματα), αν συλλέγονται και διατίθενται για ανακύκλωση ή επαναχρησιμοποίηση λάδια/υπολείμματα μαγειρέματος και αν γίνεται στη Μονή ανακύκλωση συσκευασιών. Τέλος, πάλι με ερώτημα κλειστού τύπου, αν συμμετέχει η Μονή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών ή ηλεκτρονικών αποβλήτων.

Το **Θ** τμήμα του ερωτηματολογίου καταγράφει τη συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς με δύο ερωτήματα κλειστού τύπου που ανήκουν στον 7^{ο} θεματικό άξονα και καταγράφουν αν υπάρχει στη Μονή οργανωμένο επισκέψιμο

μουσείο εκκλησιαστικό ή λαογραφικό, ιστορικός χώρος/χώρος ιστορικής μνήμης ή ζωολογικός κήπος και αν οργανώνονται από τη Μονή οικολογικές δράσεις (αν ναι, τι είδους).

Τέλος το **Ι** τμήμα του ερωτηματολογίου περιλαμβάνει ένα ερώτημα ανοικτού τύπου που ανήκει στον 8^{ο} θεματικό άξονα και αφορά στην προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, καθώς και στην τοπική και ευρύτερη κοινωνία.

5.4 Η Διεξαγωγή της Έρευνας

Για τη διεξαγωγή της «Έρευνας Πεδίου» πραγματοποιήθηκαν συνολικά πέντε επισκέψεις στην Κρήτη, στο χρονικό διάστημα μεταξύ 01.07.2016 και 07.07.2018. Οι επισκέψεις αναφέρονται συνοπτικά στον παρακάτω Πίνακα 5.2.

Επισκέψεις στις Μονές της Κρήτης για την έρευνα πεδίου		
α/α	**Ημερομηνίες**	**Μονές που επισκεφθήκαμε**
1.	01-07.09.2016	Μ22, Μ23, Μ31, Μ35, Μ10, Μ8, Μ10, Μ2, Μ7, Μ3, Μ4 και Μ11
2.	01-06.07.2017	Μ22, Μ20, Μ35, Μ31, Μ23, Μ37, Μ28, Μ29, Μ15, Μ14, Μ32 και Μ17
3.	27-30.08.2017	Μ1, Μ2, Μ3, Μ4, Μ6, Μ7, Μ8, Μ9, Μ10 και Μ24
4.	23-27.10.2017	Μ18, Μ19 και Μ21
5.	02-07.07.2018	Μ5, Μ12, Μ13, Μ16, Μ25, Μ26, Μ27, Μ30, Μ33, Μ34 και Μ36

*Πίνακας **5.2**: Επισκέψεις στις Μονές της Κρήτης για την Έρευνα Πεδίου*

Τα εν λειτουργία μοναστήρια και ησυχαστήρια στην Κρήτη, σύμφωνα με τα Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος, είναι 57. Από αυτά 3 δεν βρίσκονται ουσιαστικά σε λειτουργία και δεν έχουν μοναχούς. Επίσης όπως διαπιστώθηκε είτε από τηλεφωνική επικοινωνία με τις Μονές είτε σε συζητήσεις με κληρικούς από την Αρχιεπισκοπή και άλλες μητροπόλεις της Κρήτης, κάποιες Μονές που φαίνεται να λειτουργούν και έχουν συνήθως έναν ιερομόναχο, στην πραγματικότητα υπολειτουργούν και επομένως δεν θα ήταν ορθό για τη δειγματοληψία να συμπεριληφθούν στην έρευνα (5 περιπτώσεις). Από τα υπόλοιπα 49 μοναστήρια και ησυχαστήρια, κατέστη δυνατή η επίσκεψη σε 39, λόγω της δυσκολίας των συνθηκών πρόσβασης σε αυτά (απομονωμένες τοποθεσίες, δυσκολίες στη μετακίνηση, απρόοπτα συμβάντα και ματαίωση συνάντησης). Τελικά συμπληρώθηκαν 37 ερωτηματολόγια (στη μια περίπτωση το ερωτηματολόγιο, λόγω μη επαρκούς χρόνου του ιερομονάχου, παρέμεινε προς συμπλήρωση στο μοναστήρι, αλλά δεν εστάλη μέχρι και

σήμερα και στη δεύτερη οι μοναχοί αρνήθηκαν τη συμπλήρωση, δηλώνοντας αναρμόδιοι) και ελήφθησαν 14 συνεντεύξεις. Γενικά η επικοινωνία μέσω σταθερού τηλεφώνου με τις Μονές πραγματοποιούταν με δυσκολία, λόγω του εκάστοτε ωραρίου λειτουργίας των Μονών. Επίσης όταν κατά την επικοινωνία γινόταν αναφορά στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου της έρευνας, ήταν ορατή αρκετές φορές μια επιφυλακτικότητα εκ μέρους των Μονών και ζητούνταν η άδεια του οικείου Αρχιερέως για να συμμετάσχουν στην έρευνα, η οποία και εξασφαλίστηκε. Σε δύο επίσης τηλεφωνικές επικοινωνίες αρνήθηκαν τη συμμετοχή στην έρευνα και δεν κατέστη δυνατή η επίσκεψη στα συγκεκριμένα μοναστήρια». Τέλος (κυρίως σε περιπτώσεις ησυχαστηρίων) δεν υπήρξε παρά τις επανειλημμένες προσπάθειες τηλεφωνική επικοινωνία, ενώ κατά την κατ' ιδίαν επίσκεψη, τα συγκεκριμένα μοναστήρια ήταν κλειστά».

Η πρώτη επίσκεψη στην Κρήτη πραγματοποιήθηκε από 01-07.09.2016 και ήταν διερευνητική[725]. Αφορούσε τις Μονές Μ22, Μ23, Μ31, Μ35, Μ10, Μ8, Μ10, Μ2, Μ7, Μ3, Μ4 και Μ11. Κατά τη διάρκεια των επισκέψεων, έγιναν κάποιες πρώτες καταγραφές δεδομένων, που βοήθησαν στη συνέχεια να οριστούν οι θεματικοί άξονες και οι μεταβλητές της έρευνας. Εν συνεχεία καταρτίστηκε το ερωτηματολόγιο.

Με βάση τα αποτελέσματα και την αρχική εμπειρία της πρώτης επίσκεψης, αποφασίστηκαν οι ακόλουθες πρακτικές για τη διεξαγωγή της έρευνας:

- Προκειμένου να εξασφαλιστεί αφ' ενός η ουσιαστική επικοινωνία με τις Μονές και αφ' ετέρου η αποτελεσματικότητα της καταγραφής, ζητήθηκε να συμπληρώνονται επί τόπου οι απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο, και παράλληλα να διατυπωθούν ερωτήσεις σ' αυτόν/ήν που δεχόταν να συμμετάσχει στην άτυπη συνέντευξη υπό μορφή συζήτησης.
- Επίσης ζητήθηκε να ηχογραφείται η συνομιλία και με τον τρόπο αυτό να καταγράφονται παραδείγματα πρακτικών που αφορούν στη βιωσιμότητα και τη φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά και πράξη, τα οποία συνδέονται με το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος (βέβαια στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υπήρξε συναίνεση, οπότε κρατήθηκαν χειρόγραφες σημειώσεις)

[725] Βλ. **D. Mertens** (**Σ**. **Κυρανάκη**, **Μ. Μαυράκη**, **Π**. **Μπιθαρά** μτφρ & **Ε.Γιαννακοπούλου** Επιμ.), *Έρευνα και αξιολόγηση στην εκπαίδευση και την Ψυχολογία*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2009, σ. 297

- Ακόμη να τεκμηριωθούν οι καταγραφές με φωτογράφιση του χώρου (όπου επετρέπονταν)

Η δεύτερη επίσκεψη στην Κρήτη πραγματοποιήθηκε το χρονικό διάστημα 01 – 06.07.2017. Αφορούσε 12 Μονές και συμπληρώθηκε αντίστοιχος αριθμός ερωτηματολογίων.: Μ22, Μ20, Μ35, Μ31, Μ23, Μ37, Μ28, Μ29, Μ15, Μ14, Μ32 και Μ17.

Ακολούθως, πραγματοποιήθηκε η τρίτη επίσκεψη στην Κρήτη από 27 έως 30.08.2017, κατά την οποία συμπληρώθηκαν, στη διάρκεια κατ' ιδίαν επίσκεψης, 11 ερωτηματολόγια στις παρακάτω Μονές: Μ1, Μ2, Μ3, Μ4, Μ6, Μ7, Μ8, Μ9, Μ10 και Μ24.

Το χρονικό διάστημα 23–27.10.2017, στο πλαίσιο συμμετοχής στο 5^{ο} Συνέδριο Οικο-Θεολογίας που οργανώθηκε από την Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης στο Κολυμπάρι Χανίων δόθηκε η ευκαιρία για κατ' ιδίαν επίσκεψη στις Μονές Μ18, Μ19 και Μ21, όπου και συμπληρώθηκαν 3 ερωτηματολόγια.

Σε μια τελευταία, την πέμπτη, επίσκεψη το χρονικό διάστημα από 02–07.07.2018, πραγματοποιήθηκε κατ' ιδίαν επίσκεψη στις Μονές: Μ5, Μ12, Μ13, Μ16, Μ25, Μ26, Μ27, Μ30, Μ33, Μ34 και Μ36, όπου και συμπληρώθηκαν 11 ερωτηματολόγια.

Από τις επισκέψεις προέκυψαν τελικά 14 άτυπες συνεντεύξεις υπό μορφή συζήτησης στις Μονές Μ1, Μ2, Μ3, Μ4, Μ6, Μ7, Μ8, Μ11, Μ14, Μ15, Μ17, Μ20, Μ22 και Μ35, από τις οποίες για τις 6 επετράπη η ηχογράφηση, ενώ για τις υπόλοιπες 8, η παρουσίαση των δεδομένων θα γίνει μέσω προσωπικών σημειώσεων.

Στη συνέχεια έγινε επεξεργασία των ερωτηματολογίων, απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων, συστηματοποίηση των προσωπικών σημειώσεων και καταγραφών και ακολούθως η ανάλυση των δεδομένων.

5.5 Η ανάλυση των δεδομένων της έρευνας

Όλα τα δεδομένα που συλλέχθηκαν και από τα τέσσερα ερευνητικά εργαλεία (εφαρμογή τριγωνοποίησης δεδομένων), κατηγοριοποιήθηκαν σε δέκα τμήματα (όσα και τα τμήματα του ερωτηματολογίου) και στη συνέχεια παρουσιάζονται περιγραφικά, ανά Μελέτη Περίπτωσης/Μονή, στο επόμενο Κεφάλαιο 6. Ωστόσο για λόγους δεοντολογίας,

αντικειμενικότητας και προστασίας προσωπικών δεδομένων[726], στην παρουσίαση δεν αναφέρονται η ονομασία της Μονής, η εκκλησιαστική περιφέρεια και το όνομα του μοναχού/της μοναχής που συμπλήρωσε το ερωτηματολόγιο ή/και συμμετείχε στην άτυπη συνέντευξη. Κάθε Μονή έλαβε κατά την επεξεργασία των ερωτηματολογίων ένα κωδικό όνομα: από Μ1 έως Μ37. Επίσης κωδικούς από Α-Ψ έλαβαν τα ονόματα των μοναχών/μοναζουσών που συμμετείχαν στην έρευνα.

Η παρουσίαση περιλαμβάνει για κάθε Μονή αρχικά κάποια γενικά στοιχεία και στη συνέχεια τα δεδομένα για: Α. τη θέση και τη χωροταξία, Β. τις κτηριακές υποδομές και τους χώρους, Γ. τις ενεργειακές ανάγκες, Δ. τη διαχείριση των υδάτινων πόρων, Ε. τις ασχολίες/εργόχειρα των μοναχών/μοναζουσών, ΣΤ. τις καλλιέργειες, Ζ. την κτηνοτροφία, Η. τη διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων, Θ. τη συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Ι. την προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία). Στη συνέχεια (και σε 14 περιπτώσεις Μονών), ακολουθεί μια επιπλέον παράγραφος ΙΑ, στην οποία περιγράφονται τα ιδιαίτερα στοιχεία του Ορθόδοξου μοναστικού φιλοπεριβαλλοντικού ήθους ή/και της υιοθέτησης διαφορετικής στάσης απέναντι στη Δημιουργία του Θεού, μετά την είσοδο των μοναχών/μοναζουσών στο μοναστήρι, όπως προέκυψαν από τις άτυπες συνεντεύξεις και τις προσωπικές καταγραφές.

Όσον αφορά στις Γενικές Στρατηγικές[727] που ακολουθήθηκαν στην ανάλυση των δεδομένων: α. Βασίστηκαν σε θεωρητικές προτάσεις, αφού έχει προηγηθεί το θεωρητικό πλαίσιο, όπου ορίστηκε σε ποιους από τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη συμβάλλει το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος (Βλ. § 4.3), αλλά και η θεωρητική τεκμηρίωση των 8 θεματικών αξόνων (Βλ. § 5.2), βάσει των οποίων καταρτίστηκε το ερωτηματολόγιο.
β. Χρησιμοποιήθηκαν τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά δεδομένα. Μάλιστα ο Yin τονίζει ότι ορισμένες «Μελέτες Περίπτωσης» μπορεί να περιλαμβάνουν σημαντικές ποσότητες ποσοτικών δεδομένων[728].

---

[726] Βλ. **Φ. Ίσαρη** – **Μ. Πουρκού**, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, Εκδ. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγράμματα και Βοηθήματα (www.kallipos.gr), σσ. 83-85, στην Ιστοσελίδα https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826, (τελ. ανάκτηση 20.11.2020)
[727] Βλ. **R. Yin**, *Case Study Research – Design and Methods*, 4th Edition, Ed. SAGE, 2009, σσ. 132-133
[728] «Ωστόσο τα ποιοτικά δεδομένα παραμένουν κεντρικά σε ολόκληρη τη μελέτη περίπτωσης. … Με τον τρόπο αυτό θα ακολουθείται με επιτυχία μια ισχυρή αναλυτική στρατηγική». Βλ. ό. π., σ. 133

Όσον αφορά στην Τεχνική Ανάλυσης που ακολουθήθηκε, για τις «Πολλαπλές Μελέτες Περίπτωσης» προτείνεται η Διατμηματική (Cross-Sectional) ή Κατηγορική (Categorical) οργάνωση των δεδομένων[729] και στη συνέχεια η Διασταυρούμενη Σύνθεση (Cross Case Synthesis)[730]. Έτσι τα συλλεχθέντα δεδομένα οργανώθηκαν σε κατηγορίες σύμφωνα με τους θεματικούς άξονες και η ανάλυσή τους ήταν θεματική και επαγωγική. Η βασική αναλυτική διαδικασία ήταν η σύγκριση[731]. Δηλαδή αναλύθηκαν συγκριτικά τα δεδομένα κάθε επιμέρους κατηγορίας και για κάθε μελέτη περίπτωσης, αποτιμώντας συγκεκριμένους δείκτες.

Πιο συγκεκριμένα αρχικά, έγινε επεξεργασία και ανάλυση με SPSS των ποσοτικών δεδομένων που συλλέχθηκαν από τα ερωτηματολόγια, ξεχωριστά για κάθε ερώτημα του ερωτηματολογίου. Αυτά παρουσιάζονται στις §§ 7.1-7.11. Στη συνέχεια τα αποτελέσματα αυτά συσχετίστηκαν με συγκεκριμένους Κύριους ή Επιμέρους Στόχους και έγινε η θεματική ανάλυσή τους ανά θεματικό άξονα (§ 7.12), προκειμένου να κατηγοριοποιηθούν οι Μονές ανάλογα με τον βαθμό που ικανοποιούν τον κάθε Στόχο ξεχωριστά. Στο πλαίσιο αυτό έγινε συνολική ποιοτική αποτίμηση για τη βιοκλιματικότητα των κτηρίων, για την ενεργειακή απόδοση των μοναστηριών, για τους τρόπους διαχείρισης των υδάτινων πόρων και των απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων. Επίσης, για το κατά πόσον εφαρμόζονται από τις Μονές βιολογικές μέθοδοι στη γεωργία και την κτηνοτροφία, για τη συμβολή τους στην καταπολέμηση της φτώχειας, της κλιματικής αλλαγής, στην ενίσχυση της υγείας, της βιοποικιλότητας, της εργασίας, της εκπαίδευσης στο βιώσιμο τρόπο ζωής, αλλά και στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Στη συνέχεια καταρτίστηκε ένας συγκεντρωτικός πίνακας ο οποίος παρουσιάζει ποιους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 ικανοποιεί η κάθε Μονή και κατηγοριοποιήθηκαν τα μοναστήρια ανάλογα με τον συνολικό αριθμό των Στόχων που

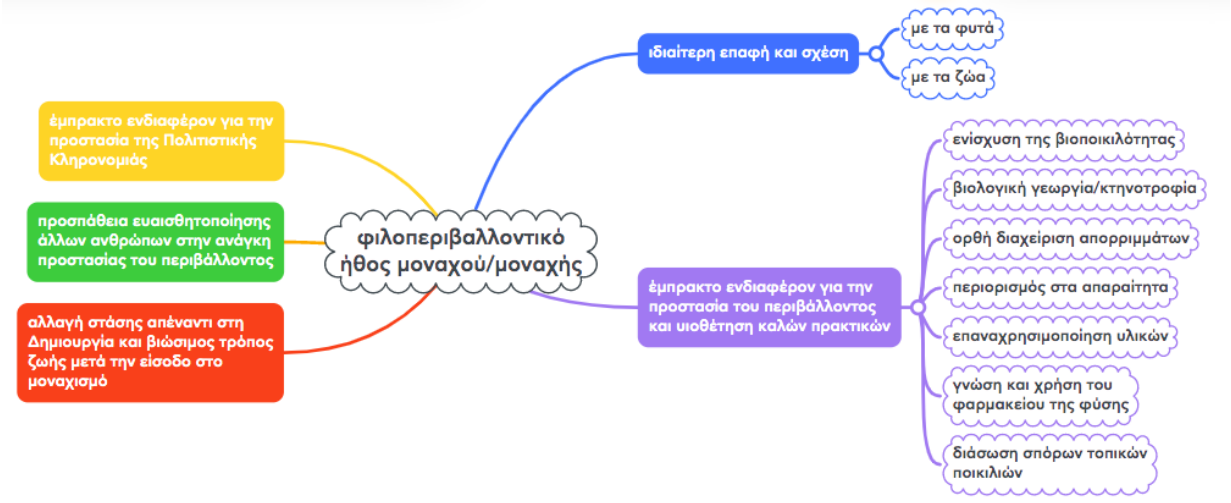
[729] *«Σύμφωνα με τη διατμηματική ή κατηγορική λογική, τα κείμενα των διαφορετικών περιπτώσεων χωρίζονται σε επί μέρους τμήματα ή αποσπάσματα και ο ερευνητής οργανώνει τα δεδομένα με βάση ένα σταδιακά διαμορφούμενο κοινό σύστημα κωδικών ή κατηγοριών ταξινόμησης»*, Βλ. **Φ. Ίσαρη** – **Μ. Πουρκού**, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, Εκδ. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγράμματα και Βοηθήματα (www.kallipos.gr) στην Ιστοσελίδα https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826, (τελ. ανάκτηση 20.11.2020), σ. 113

[730] Βλ. **R. Yin**, *Case Study Research – Design and Methods*, 4th Edition, Ed. SAGE, 2009, σσ. 156-158

[731] Βλ. **D. Mertens** (**Σ. Κυρανάκη**, **Μ. Μαυράκη**, **Π. Μπιθαρά** μτφρ. & **Ε.Γιαννακοπούλου** Επιμ.), *Έρευνα και αξιολόγηση στην εκπαίδευση και την Ψυχολογία*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2009, σ. 483

ικανοποιούν κάθε ένα απ' αυτά. Τέλος αναλύθηκε και η συχνότητα με την οποία εμφανίζεται η ικανοποίηση του κάθε Στόχου που ερευνήθηκε.

Όσον αφορά στα στοιχεία φιλοπεριβαλλοντικού ήθους των μοναχών/ μοναζουσών που προέκυψαν από τις 14 άτυπες συνεντεύξεις και τις προσωπικές παρατηρήσεις, επισημάνθηκαν, αναλύθηκαν ξεχωριστά για κάθε «Μελέτη Περίπτωσης» και παρουσιάζονται στην § ΙΑ της περιγραφικής παρουσίασης στο Κεφ. 7. Οι θεματικές κατηγορίες -οι οποίες έγιναν εμφανείς μέσα από τη ανάλυση των συνεντεύξεων- βάσει των οποίων ταυτοποιήθηκαν φιλοπεριβαλλοντικές αντιλήψεις και στάσεις ήταν: α) η ιδιαίτερη επαφή και σχέση με τα φυτά και τα ζώα, β) το έμπρακτο ενδιαφέρον για την προστασία του περιβάλλοντος και υιοθέτηση καλών πρακτικών (π.χ. ενίσχυση της βιοποικιλότητας, βιολογική γεωργία/κτηνοτροφία, ορθή διαχείριση απορριμμάτων, περιορισμός στα απαραίτητα, επαναχρησιμοποίηση υλικών, γνώση και χρήση του φαρμακείου της φύσης κ.α.), γ) η αλλαγή στάσης απέναντι στη Δημιουργία και ο βιώσιμος τρόπος ζωής μετά την είσοδο στο μοναχισμό, δ) η προσπάθεια ευαισθητοποίησης άλλων ανθρώπων στην ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος, ε) το έμπρακτο ενδιαφέρον για την προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Βλ. Παρακάτω Διάγραμμα 5.2

*Διάγραμμα **5.2**: θεματικές κατηγορίες ανάλυσης των συνεντεύξεων των μοναχών/μοναζουσών*

Κεφάλαιο 6 Τα δεδομένα/ευρήματα της Έρευνας

6.1 Γενικά για τα μοναστήρια της Κρήτης σήμερα

Σήμερα στην Κρήτη λειτουργούν 50 μοναστήρια, 35 Ανδρώα (τα τρία μη επανδρωμένα), 15 Γυναικεία και 7 Γυναικεία Ησυχαστήρια. Είναι κατανεμημένα ανά μητρόπολη ως εξής[732]:

1) Ανδρώες Μονές

I. **Ιερά Αρχιεπισκοπή Κρήτης:** Κοιμήσεως Θεοτόκου Αγκαράθου, Αγ. Γεωργίου Επανωσήφη, Αγ. Γεωργίου Γοργολαΐνη, Οσ. Ειρήνης Χρυσοβαλάντου, Αγ. Ιωάννου Θεολόγου Ανωπόλεως, Αγ. Παντελεήμονος Φόδελε (οι δύο τελευταίες δεν είναι επανδρωμένες)

II. **Ιερά Μητρόπολις Γορτύνης & Αρκαδίας:** Οδηγήτριας, Απεζανών, Κουδουμά, Βροντησίου και Αγ. Νικολάου Ζαρού

III. **Ιερά Μητρόπολις Αρκαλοχωρίου:** Τιμίου Προδρόμου Καλλέργη, Αγ. Αντωνίου Άρβης

IV. **Ιερά Μητρόπολις Ρεθύμνης & Αυλοποτάμου:** Αρκαδίου, Αρσανίου, Προφ. Ηλιού Ρουστίκων, Γεν. Τιμίου Προδρόμου Αττάλης-Μπαλή, Βωσσάκου, Δισκουρίου, Χαλέπας και Αγ. Αναστασίας Ρωμαίας (η τελευταία δεν είναι επανδρωμένη)

V. **Ιερά Μητρόπολις Λάμπης & Σφακίων:** Αγ. Ιωάννου Θεολόγου Πρέβελη, Αγ. Ραφαήλ Σπηλίου

VI. **Ιερά Μητρόπολις Κυδωνίας & Αποκορώνου:** Κυρίας των Αγγέλων Γουβερνέτου, Αγ. Τριάδος Τζαγκαρόλων

VII. **Ιερά Μητρόπολις Κισάμου & Σελίνου:** Κυρίας των Αγγέλων Γωνιάς Κολυμπαρίου, Παναγίας Χρυσοσκαλιτίσσης

VIII. **Ιερά Μητρόπολις Πέτρας & Χερρονήσου:** Κοιμήσεως Θεοτόκου Κρουσταλλένιας, Αγ. Τριάδος Αρετίου, Αγ. Γεωργίου Σελλινάρι, Ζωοδόχου Πηγής Βιδιανής

IX. **Ιερά Μητρόπολις Ιεραπύτνης & Σητείας:** Παναγίας Ακρωτηριανής Τοπλού, Παναγίας Φανερωμένης Ιεράπετρας και Τιμίου Προδρόμου Καψά

[732] *Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος 2018*, Εκδ. Αποστολικής Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, σσ. 974-1022

2) Γυναικείες Μονές

I. **Ιερά Αρχιεπισκοπή Κρήτης:** Κοιμήσεως Θεοτόκου Παλιανής, Γενεσίου Θεοτόκου Σαββαθιανών, Αγ. Ειρήνης Κρουσώνος και τα Ησυχαστήρια: Αγ. Θεοδώρων, Αγ. Πάντων Λουτρακίου, Εισοδίων Θεοτόκου Ροδιάς, Αγ. Φωτεινής Ελληνοπεραμάτων, Γενεσίου Θεοτόκου Παντανάσσης, και Γενεσίου Θεοτόκου Σγουροκεφαλίου Πεδιάδος

II. **Ιερά Μητρόπολις Γορτύνης & Αρκαδίας**: Παναγίας Καλυβιανής

III. **Ιερά Μητρόπολις Αρκαλοχωρίου**: Αγ. Μαρίνης Βόνη Πεδιάδος

IV. **Ιερά Μητρόπολις Ρεθύμνης & Αυλοποτάμου**: Μεταμορφώσεως Σωτήρος Κουμπέ, Αγ. Ειρήνης Ρεθύμνης

V. **Ιερά Μητρόπολις Κυδωνίας & Αποκορώνου**: Αγ. Ιωάννου Προδρόμου Κορακιών, Ζωοδόχου Πηγής Χρυσοπηγής

VI. **Ιερά Μητρόπολις Κισάμου & Σελίνου:** Ζωοδόχου Πηγής Παρθενώνος

VII. **Ιερά Μητρόπολις Πέτρας & Χερρονήσου:** Γενεσίου Θεοτόκου Καρδιωτίσσης Κεράς, Ταξιαρχών Κρεμαστών, Παναγίας Κουφής Πέτρας και Θεογεννήτορος Μοχού

VIII. **Ιερά Μητρόπολις Ιεραπύτνης & Σητείας:** Παναγίας Εξακουστής Μαλλών και Ησυχαστήριο Αναστάσεως του Κυρίου Ιεράπετρας

Παρακάτω, παρουσιάζονται τα δεδομένα/ευρήματα που καταγράφηκαν στις 37 «Μελέτες Περίπτωσης» των μοναστηριών της Κρήτης που διερευνήθηκαν, μέσω των Ερωτηματολογίων, των συνεντεύξεων, των άμεσων παρατηρήσεων και καταγραφών, του έντυπου υλικού που συλλέξαμε, αλλά και από την διαδικτυακή έρευνα. Η παρουσίαση της κάθε Μονής-«Μελέτης Περίπτωσης» γίνεται περιγραφικά, χωρίς να αναφέρουμε για λόγους δεοντολογίας και προστασίας προσωπικών δεδομένων το όνομα της Μονής, την εκκλησιαστική περιφέρεια στην οποία ανήκει, ή το όνομα του μοναχού/της μοναχής που μας βοήθησε στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου ή/και συμμετείχε στην άτυπη συνέντευξη.

Στην παρουσίαση κάθε «Μελέτης Περίπτωσης» (Μονή Μ1 – Μονή Μ37) αφού αναφερθούν κάποια γενικά στοιχεία της Μονής, συνεχίζουμε με τα στοιχεία που καταγράφηκαν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, χωρισμένα σε παραγράφους, που

συμπίπτουν με τα δέκα μέρη του ερωτηματολογίου της έρευνας που έχουν τους παρακάτω τίτλους: Α. Θέση και χωροταξία, Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι, Γ. Ενεργειακές ανάγκες, Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων, Ε. Ασχολίες/εργόχειρα των μοναχών/μοναζουσών, ΣΤ. Καλλιέργειες, Ζ. Κτηνοτροφία, Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων, Θ. Συμβολή στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία). Τέλος σε 14 περιπτώσεις (και για όποιες από τις Μονές καταφέραμε να καταγράψουμε -κυρίως μέσω των συνεντεύξεων και της άμεσης παρατήρησης-) υπάρχει μια παράγραφος ΙΑ. Στην οποία παρουσιάζονται στοιχεία του Ορθόδοξου μοναστικού φιλοπεριβαλλοντικού ήθους ή/και της υιοθέτησης διαφορετικής στάσης απέναντι στη Δημιουργία του Θεού, μετά την είσοδο των μοναχών/μοναζουσών στο μοναστήρι.

6.2 Παρουσίαση των δεδομένων/ευρημάτων της έρευνας ανά Μονή

6.2.1 Ιερά Μονή Μ1

Είναι ανδρώα, στην οποία επικρατεί το ιδιόρρυθμο λαυρεωτικό σύστημα και η αδελφότητα της Μονής αποτελείται 12 πατέρες και 3 δοκίμους. Στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μας βοήθησε ο μοναχός Α.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται σε περιοχή με καλλιέργειες, σε ένα καταπράσινο λοφίσκο σε υψόμετρο 366 m, σε απόσταση περίπου 3 Km από τον πλησιέστερο οικισμό και περίπου 11,6 Km από τη θάλασσα. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση είναι η, σύμφωνα με την παράδοση, θαυματουργική εύρεση της εικόνας της Παναγίας στην αγκαραθιά, όπως και το ότι αποτελεί χώρο ησυχαστικό, αόρατο από τη θάλασσα, προστατευμένο από τους βόρειους ανέμους, με γεωμορφολογία που παρέχει αρκετή υγρασία ώστε να ευνοούνται οι καλλιέργειες.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι δυτικός-βορειοδυτικός, με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας. Πέριξ της Μονής είναι φυτεμένα από τους Πατέρες αρκετά δέντρα, ώστε να αποτελεί μια πράσινη όαση στο πετρώδες και άγονο περιβάλλον του λόφου στον οποίο είναι κτισμένη. Επιτρέπεται στην ευρύτερη έκταση της Μονής το κυνήγι και η ελεύθερη βόσκηση ζώων. Θεωρείται τόπος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και από τη Μονή ξεκινά το χαραγμένο Ευρωπαϊκό Μονοπάτι Ε4: Αγκάραθος - Καστέλι – Κασταμονίτσα. Υπάρχει εκ μέρους της Μονής μέριμνα για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής. Φυτεύτηκαν από τους μοναχούς ελαιόδεντρα, αμπέλια και δασικά δέντρα.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Η Μονή Μ1 αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα μοναστηριού φρουριακού τύπου, με το Καθολικό στο μέσο του συγκροτήματος. Το κτηριακό συγκρότημα που έχει σχήμα τραπεζίου, είχε ολοκληρωθεί στα τέλη του 16^{ου} αιώνα. Υπήρχαν δύο κύριες είσοδοι ΒΑ και ΝΔ, που διατηρούνται σήμερα στην αρχική τους μορφή, και μια βοηθητική. Σώζονται επίσης αρκετά κομμάτια των παλαιών τειχών, τα θολοσκεπή κτήρια των παλαιών βορδοναρείων αλλά και τα κελλιά της ανατολικής πλευράς, τα οποία φαίνονται εξωτερικά διώροφα λόγω του επικλινούς εδάφους (βοηθητικοί χώροι και αποθήκες). Επί

Τουρκοκρατίας προστέθηκαν κτήρια εμπρός από τα κελλιά της βόρειας πτέρυγας. Τα περισσότερα από τα κτήρια είναι πολυώροφα με μέγιστο αριθμό ορόφων δύο, ενώ υπάρχουν και κάποια ισόγεια και έχουν ανακαινισθεί και αποκατασταθεί κατόπιν σχετικής μελέτης και με τη βοήθεια ευρωπαϊκών κονδυλίων από το 1992 έως σήμερα.

Οι κύριοι χώροι της Μονής περιλαμβάνουν το Καθολικό[733], που ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο και είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου και στον Άγιο Μηνά. Έναντι της Μονής βρίσκεται το Παρεκκλήσιο του Αγ. Ραφαήλ. Επίσης το κτήριο του παλαιού Ηγουμενείου, όπου στεγάζονται το αρχονταρίκι, η βιβλιοθήκη, το γραφείο, η μουσειακή αίθουσα με εκθέματα του Πατριάρχου Αλεξανδρείας Θεοδώρου και ξενώνας, η τράπεζα και τα κελλιά των πατέρων. Οι δευτερεύοντες χώροι της Μονής περιλαμβάνουν το μαγειρείο, τη παλαιά μεγάλη αποθήκη του Μαξίμου Λουκάρεως (1628), το κειμηλιαρχείο/Εκκλησιαστικό Μουσείο, αποθήκες γεωργικών προϊόντων, ελαιοτριβείο και οινοποιείο.

Ανάμεσα στα κτήρια της Μονής είναι φυτεμένα πολλά δέντρα (παλαιά κυπαρίσσια, πεύκα και εσπεριδοειδή), κληματαριές μπροστά από τα κελλιά και καλλωπιστικά φυτά σε παρτέρια και γλάστρες, πολύ περιποιημένα, ώστε ο εισερχόμενος επισκέπτης/προσκυνητής να έχει την αίσθηση ότι οι οικιστές του χώρου διακρίνονται για την αγάπη και τη φροντίδα για τη φύση και το περιβάλλον. Μάλιστα ενισχυτικό στοιχείο για το γεγονός αυτό αποτελεί το ότι πίσω από την κόγχη του Ιερού Βήματος του Καθολικού είναι φυτεμένη η «ιερή ροδιά», από τη οποία κρέμεται ακοίμητη κανδήλα[734].

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες. Οι στέγες των κτηρίων είναι κυρίως κεραμοσκεπές και δώματα. Το υλικό κατασκευής των κουφωμάτων είναι το ξύλο ενώ υπάρχει επαρκής φυσικός αερισμός σε όλους τους χώρους με διαμπερή παράθυρα. Η χρήση του φυσικού φωτισμού κατά την ημέρα είναι μέτρια και

[733] Οικοδομήθηκε το 1940 και αντικατέστησε την παλαιά δίκλιτη εκκλησία του 1894

[734] Η παράδοση λέει ότι κάτω από το δέντρο βρέθηκε η εικόνα της Παναγίας και γι' αυτό το λόγο κτίστηκε η Μονή. Λέγεται πως στην αρχή ήταν αγκαραθιά, αλλά οι πρώτοι μοναχοί το κέντρισαν με μάτι ροδιάς – παρά τους φυσικούς νόμους- και το "μπόλι" έπιασε. Από τότε το δέντρο θεωρείται ιερό. Όταν το 1894 χτίστηκε ο ναός εκ νέου και μάλιστα μεγαλύτερος, η ροδιά καταπλακώθηκε από τα υλικά της κατεδάφισης και ο χώρος που ήταν οι ρίζες της, έγινε τμήμα του ιερού. Ύστερα από λίγο καιρό όμως, οι μοναχοί είδαν έκπληκτοι να φυτρώνει στο θεμέλιο του ιερού ένας καινούργιος βλαστός ροδιάς. Έστησαν πάλι το εικονοστάσι και κάθε μέρα ακόμα και σήμερα πίσω από το νέο Καθολικό, οι μοναχοί ανάβουν το καντήλι που κρέμεται στο δέντρο. Βλ. **Ν. Ψιλάκη**, *Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης*, Τομ. Α΄, Β΄ Έκδοση, Ηράκλειο 1994, σ. 23

η σκίαση των κτηρίων πραγματοποιείται με τη βοήθεια πέργκολων/κληματαριών και κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Κατά τους χειμερινούς μήνες οι χώροι της Μονής θερμαίνονται με μια ποικιλία μέσων (λόγω και της σχετικής αυτονομίας των κελλιών των πατέρων, αφού στη Μονή επικρατεί το λαυρεωτικό σύστημα). Έτσι σε κοινόχρηστα κτήρια υπάρχει κεντρική θέρμανση με καλοριφέρ πετρελαίου, ενώ τα κελλιά θερμαίνονται με τζάκια και ξυλόσομπες. Για τους θερινούς μήνες δεν γίνεται χρήση συστημάτων ψύξης/κλιματιστικών. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρικού και υγραερίου. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας υπάρχει εγκατεστημένο σύστημα φωτοβολταϊκών 80 KW. Τα κουφώματα διαθέτουν διπλά τζάμια για τον περιορισμό των απωλειών μόνο στα πρόσφατα ανακαινισμένα κτήρια του Ηγουμενείου, της τράπεζας και του μουσείου.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή που βρίσκεται κοντά στη Μονή, ωστόσο για τις καλλιέργειες χρησιμοποιείται νερό από γεώτρηση. Δεν γίνεται συλλογή και χρήση βρόχινου νερού, ούτε εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού. Επίσης δεν υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Η συντριπτική πλειονότητα των πατέρων της Μονής, υπηρετούν ως εφημέριοι σε διάφορες ενορίες της περιοχής. Ωστόσο εκτός από τυπικά διακονήματα αρκετοί ασχολούνται με τις καλλιέργειες, τη συλλογή και την τυποποίηση των προϊόντων, αλλά και τη συντήρηση του κτηριακού συγκροτήματος. Επίσης υπάρχει ενασχόληση με την αγιογραφία.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις στις οποίες καλλιεργούνται περίπου 400 στρέμματα ελαιόδεντρα, 200 στρέμματα αμπελώνα, 3 στρέμματα οπωροκηπευτικά

και 20 στρέμματα εσπεριδοειδή και φρούτα. Οι μοναχοί ασχολούνται με τις καλλιέργειες και τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται τόσο για ίδια κατανάλωση, αλλά επίσης διατίθενται προς πώληση. Οι καλλιέργειες χαρακτηρίζονται βιολογικές, εφόσον δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα και φυτοφάρμακα (μόνον οργανικό λίπασμα από κομπόστ και κοπριά και για την καταπολέμηση του δάκου οικολογικές δακοπαγίδες), και το ελαιόλαδο που τυποποιεί με την επωνυμία της η Μονή παράγεται με «εξαγωγή εν ψυχρώ»[735] και διαθέτει επίσημη πιστοποίηση. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για την παρασκευή κομπόστ. Σημαντική είναι η καλλιέργεια τοπικών ποικιλιών αμπέλου (Κοτσιφάλι, Μαλβαζία και Μουρβέντρε) άριστα προσαρμοσμένων στο μικροκλίμα της περιοχής, με αποτέλεσμα την οινοποίηση και εμφιάλωση πολύ ποιοτικών οίνων με την επωνυμία της Μονής. Η Μονή δεν συμμετέχει σε προσπάθεια ανταλλαγής/διάσωσης σπόρων τοπικών ποικιλιών.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή εκτρέφει περίπου 150 αιγοπρόβατα και το παραγόμενο γάλα πωλείται σε τυροκομεία. Επίσης εκτρέφονται για τις ανάγκες της Μονής 50 κότες, μερικές χήνες, 1 χοίρος και μερικά παγώνια. Δεν παρασκευάζονται γαλακτοκομικά προϊόντα, όμως υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου, ωστόσο ένα μέρος τους εναποτίθεται σε χώρο που υπάρχει εκτός του κτηριακού συγκροτήματος της Μονής και ένα άλλο μικρότερο μέρος καίγονται. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα δίνονται ως τροφή στα οικόσιτα ζώα, αλλά δεν συλλέγονται για να διατεθούν για ανακύκλωση λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος. Επίσης δεν πραγματοποιείται στη Μονή ανακύκλωση

[735] Λαμβάνεται σε θερμοκρασία μικρότερη από 27 °C με διήθηση ή με φυγοκέντριση του ελαιοπολτού, ώστε να κρατά όλες τις αντιοξειδωτικές ουσίες που περιέχει, με αποτέλεσμα τη βέλτιστη ποιότητα. Βλ. *Έξτρα Παρθένο Ελαιόλαδο – Ιερά Μονή Αγκαράθου* στην Ιστοσελίδα https://bluetrustrade.gr/proionta/partheno-elaiolado-agkarathou/ (τελ. ανάκτηση 01.10.2020)

συσκευασιών, ούτε συμμετέχει η Μονή σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Μονή Μ1, η οποία λειτουργεί συνεχώς πάνω από πεντακόσια χρόνια, αποτελεί φορέα πολιτιστικής κληρονομιάς και η σημερινή αδελφότητα αγωνίζεται επιτυχώς να τη διατηρήσει. Έχουν ανακαινισθεί και αποκατασταθεί με σεβασμό στην αρχιτεκτονική παράδοση και με χρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση τα περισσότερα από τα παλαιά κτίσματα[736]. Επίσης στη Μονή έχει δημιουργηθεί σύγχρονο Κειμηλιαρχείο/Εκκλησιαστικό Μουσείο, στις προθήκες – βιτρίνες του οποίου εκτίθενται παλαιές και σπάνιες φορητές εικόνες, παλαιά εκκλησιαστικά ιερά σκεύη, ιερατικά και αρχιερατικά άμφια, χειρόγραφα και παλαίτυπα βιβλία.

Εντός του Ηγουμενείου της Ιεράς Μονής υπάρχει η Αίθουσα «Πατριάρχης Θεόδωρος Β', ο Κρης και Αγκαραθίτης», στην οποία εκτίθενται αφιερώματα, πατριαρχικά άμφια, τιμητικές διακρίσεις και προσωπικά αντικείμενα του Μακαριωτάτου, τα οποία δώρισε στη Μονή.

Όσον αφορά στις οικολογικές δράσεις, οι Πατέρες της Μονής συμμετέχουν σε οικολογικά συνέδρια.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή Μ1 αποτελεί σημείο αναφοράς για την πνευματική διαμόρφωση των κατοίκων της περιοχής. Πολλοί προσέρχονται για να παρακολουθήσουν και να συμμετάσχουν στις κατανυκτικές ακολουθίες, είτε για να βρουν γαλήνη και ανάπαυση από το σύγχρονη τύρβη, αλλά και «ευήκοα ώτα» των πατέρων για τα ποικίλα προβλήματά τους. Οι Πατέρες υποδέχονται φιλόξενα τον κάθε ένα, ακολουθώντας την παράδοση της Μονής, σύμφωνα με την οποία παρατίθεται κέρασμα μετά τη Θεία Λειτουργία για όλους τους παρευρισκομένους και πνευματική στήριξη σε όποιον το ζητά.

[736] Θετική εντύπωση για αυτή την προσπάθεια των μοναχών προκαλεί η εντοιχισμένη επιγραφή στο ανακαινισθέν παλαιό Ηγουμενείο: «Μονῆς εὐαγοῦς Κυρίας Ἀγκαράθου κτίσματα τάδε, πολλῶ φθαρέντα χρόνω ζῆλος ἐπανήγειρε και θεῖος ἔρως ἀνδρῶν μοναστῶν εἰς Δόξαν τοῦ Κυρίου…»

Επίσης η Μονή ασκεί φιλανθρωπική δράση με προσφορά τροφίμων και χρηματικών ποσών σε όσους έχουν ανάγκη και ζητούν βοήθεια.

ΙΑ. Το Περιβαλλοντικό ήθος των μοναχών της Μονής Μ1

Όπως μας δήλωσε ο μοναχός Α, γεωπόνος ο ίδιος, μετά την είσοδό του στη Μονή, συνδυάζοντας τις επιστημονικές του γνώσεις με τη μακραίωνη μοναστική παράδοση, επέμεινε να στραφούν οι Πατέρες στις βιολογικές καλλιέργειες, αφού με αυτόν τον τρόπο δείχνουν το σεβασμό και την αγάπη τους στη Δημιουργία του Θεού και αποφεύγουν τον πειρασμό της επιδίωξης του μεγαλύτερου κέρδους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την παραγωγή εξαιρετικής ποιότητας προϊόντων (λάδι και κρασί) τα οποία έχουν λάβει σχετικές πιστοποιήσεις αλλά και εξαιρετικές κριτικές, αλλά και το γεγονός ότι οι μοναχοί αποτελούν παράδειγμα προς μίμηση από τους αγρότες της περιοχής.

6.2.2 Ιερά Μονή Μ2

Στη ανδρώα Μονή Μ2 ασκούνται δύο Πατέρες και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο Ηγούμενος Μοναχός Β

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται σε ένα μικρό καταπράσινο οροπέδιο σε υψόμετρο 508 m, σε απόσταση περίπου 1Km από τον οικισμό και περίπου 3Km από τη θάλασσα. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση είναι κατ' αρχάς ή ύπαρξη πηγής νερού, ο καλός προσανατολισμός του χώρου στην πλαγιά, το γεγονός ότι πολλά μοναστήρια είχαν ιδρυθεί γύρω από τους πρόποδες του Ψηλορείτη και ότι ο χώρος ήταν απομακρυσμένος, ευνοώντας τη μοναστική άσκηση αλλά και την προστασία από τους κατακτητές.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι ανατολικός, με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας. Πέριξ της Μονής υπάρχει δασική έκταση και δεν επιτρέπεται στην ευρύτερη έκταση της Μονής το κυνήγι και η ελεύθερη βόσκηση ζώων. Υπάρχει εκ μέρους της Μονής μέριμνα για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής, με φύτευση δέντρων, αποτέλεσμα της οποίας είναι το δασάκι στο ύψωμα του Προφήτη Ηλία νοτιοδυτικά της Μονής. Όπως

επίσης μας δήλωσε ο μοναχός Β «έχω φυτέψει τα χρόνια που είμαι εδώ πάρα πολλά δέντρα, προσπαθώντας να καλύψω όλους τους χώρους της Μονής. Μακάρι να διέθετα κι άλλους χώρους για να φυτέψω και σε αυτούς».

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Λόγω των επανειλημμένων καταστροφών που υπέστη η Μονή και της ερημώσεώς της από την περίοδο του Μεσοπολέμου το κτηριακό συγκρότημα πλην του Καθολικού, ήταν σε ερειπιώδη κατάσταση. Τα περισσότερα κτήρια κτίστηκαν από το 1957 και εντεύθεν και έχουν ανακαινιστεί πρόσφατα. Το σχήμα του συγκροτήματος είναι επίμηκες και αναπτύσσεται σε τρία επάλληλα επίπεδα. Στο χαμηλότερο είναι το Καθολικό, αύλειοι χώροι, η πηγή και το Λαογραφικό Μουσείο. Στο μεσαίο είναι η είσοδος , το κεντρικό κτήριο και στη βόρεια γωνία το Παρεκκλήσιο. Στο ανώτερο επίπεδο βρίσκονται οι κήποι και καλλιέργειες της Μονής. Τα περισσότερα κτήρια του συγκροτήματος είναι το πολύ διώροφα, ενώ υπάρχουν και κάποια ισόγεια.

Οι κύριοι χώροι της Μονής περιλαμβάνουν το δίκλιτο Καθολικό που τιμάται στον Άγιο Γεώργιο και στον Άγιο Νικόλαο[737], το Παρεκκλήσιο του Οσίου Αρσενίου του Καππαδόκου, τα κελλιά (στον 1^{ο} όροφο του κεντρικού κτηρίου), το αρχονταρίκι, τη μεγάλη αίθουσα με τη βιβλιοθήκη, το Ηγουμενείο-γραφείο, την τράπεζα και το Εκκλησιαστικό/Λαογραφικό μουσείο. Οι δευτερεύοντες χώροι της Μονής περιλαμβάνουν την κουζίνα, αποθήκες τροφίμων, κρασιού και λαδιού, στάβλο για τα ζώα και πατητήρι.

Ανάμεσα στα κτήρια της Μονής είναι φυτεμένα πολλά δέντρα και επίσης καλλωπιστικά φυτά είναι φυτεμένα σε παρτέρια και γλάστρες. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία στους αύλειους χώρους της Μονής δύο υπεραιωνόβιων δέντρων, ενός κυπαρισσιού (ηλικίας τουλάχιστον επτακοσίων ετών – το παλαιότερο στην Κρήτη) και ενός πλατάνου κοντά στην πηγή, τα οποία έχουν χαρακτηριστεί επίσημα ως «μνημεία της φύσης». Εντυπωσιακή είναι η πλέξη της κόμης των μουριών που είναι φυτεμένες κατά μήκος του διαδρόμου μπροστά στο κεντρικό κτήριο, ώστε να σχηματίζουν την άνοιξη και

[737] Αρχικά, την περίοδο της Ενετοκρατίας που ιδρύθηκε η Μονή, ήταν μονόχωρος καμαροσκέπαστος ναός με δύο ενισχυτικά τόξα (το σημερινό νότιο κλίτος του Αγίου Γεωργίου) και στην ανάγλυφη πλάκα με το φτερωτό λέοντα, που βρίσκεται εντοιχισμένη στο υπέρθυρο της εισόδου αναγράφεται η χρονολογία 1617 . Πολύ αργότερα, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα προστέθηκε το κλίτος του Αγ. Νικολάου, όπως και το κωδωνοστάσιο.

το καλοκαίρι μεγάλες αψίδες με το πλούσιο φύλλωμά τους, που προσφέρουν επιπλέον σκίαση και δροσιά.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι πέτρες (από τα παλαιά κατεστραμμένα κτήρια) στα ισόγεια και τούβλα όπου υπάρχει πρώτος όροφος. Οι στέγες των κτηρίων είναι κυρίως πλάκα τσιμέντου, εκτός από αυτές του κτηρίου της βόρειας πτέρυγας, του Καθολικού και του Παρεκκλησίου που είναι κεραμοσκεπές. Το υλικό κατασκευής των κουφωμάτων είναι το ξύλο ενώ δεν υπάρχει επαρκής φυσικός αερισμός σε όλους του χώρους και ο φυσικός φωτισμός κατά την ημέρα είναι μέτριος. Η σκίαση των κτηρίων πραγματοποιείται με τη βοήθεια πέργκολων και κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Κατά τους χειμερινούς μήνες οι χώροι της Μονής θερμαίνονται μέσω κεντρικής θέρμανσης καλοριφέρ με πυρήνα, που συμπληρώνεται με τζάκια με ξύλα. Λόγω των κλιματικών συνθηκών που επικρατούν τους θερινούς μήνες δεν είναι απαραίτητη η χρήση συστημάτων ψύξης. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου και καύσης ξύλων. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας ηλιακός θερμοσίφωνας. Τα κουφώματα εκτός από την περίπτωση 5 ανακαινισμένων κελλιών δεν διαθέτουν διπλά τζάμια για τον περιορισμό των απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή που βρίσκεται κοντά στη Μονή, ωστόσο είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης και το νερό αυτό χρησιμοποιείται για πότισμα. Δεν γίνεται συλλογή και χρήση βρόχινου νερού, ούτε εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού. Επίσης δεν υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Οι λίγοι Πατέρες της Μονής, εκτός από τα βασικά διακονήματα, ασχολούνται με τα κτήματα, τους κήπους και τα λιγοστά ζώα της Μονής.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Ενώ παλαιότερα η Μονή είχε μεγάλη περιουσία, σήμερα διαθέτει περίπου 40 στρέμματα ελαιόδεντρα και καλλιεργούνται επίσης περίπου 10 στρέμματα αμπελώνα, 3 στρέμματα εσπεριδοειδή και φρούτα, 10 στέμματα κτηνοτροφές και 3 στρέμματα οπωροκηπευτικά. Οι μοναχοί ασχολούνται οι ίδιοι με τις καλλιέργειες και τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση ή δίνονται ως ευλογία σε έχοντες ανάγκη προσκυνητές. Οι καλλιέργειες χαρακτηρίζονται συμβατικές, ωστόσο η λίπανση γίνεται κυρίως με κοπριά και ελάχιστο χημικό λίπασμα (όχι μόνο λόγω του μεγάλου κόστους, αλλά και λόγω κατανόησης της ζημιάς που προκαλείται στο περιβάλλον) και δεν γίνεται χρήση φυτοφαρμάκων. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών είτε δίνονται ως τροφή στα ζώα, είτε μικρό μέρος αυτών καίγεται. Δεν καλλιεργούνται απαραίτητα τοπικές ποικιλίες, ενώ η Μονή δεν συμμετέχει σε προσπάθεια ανταλλαγής/διάσωσης σπόρων τοπικών ποικιλιών.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή διαθέτει 10 αιγοπρόβατα και από το παραγόμενο γάλα παρασκευάζονται τυρί και γιαούρτι που χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση ή δίνονται ως ευλογία. Επίσης υπάρχουν οικόσιτα ζώα, 10 κότες και 1 χοίρος. Τέλος υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και παράγεται μέλι για ίδια κατανάλωση.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα κυρίως συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα, μεταξύ των οποίων και τα χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος, δίνονται ως τροφή στα οικόσιτα ζώα [738]. Πραγματοποιείται στη Μονή ανακύκλωση συσκευασιών, ωστόσο δεν συμμετέχει η Μονή σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

[738] Μάλιστα ο μοναχός Β σημείωσε ότι όταν συμβαίνει αυτό οι κότες παράγουν περισσότερα αυγά

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στη Μονή έχει δημιουργηθεί Εκκλησιαστικό και Λαογραφικό Μουσείο, στο οποίο εκτίθεται ένας πολύ μεγάλος αριθμός εκθεμάτων που συλλέχθηκαν με ενδιαφέρον και πολύ κόπο από τη γύρω περιοχή, αποδεικνύοντας την έμπρακτη προσπάθεια των πατέρων για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Εκτίθενται οργανωμένα εκκλησιαστικά ιερά σκεύη και άμφια, εικόνες του τέλους του 19^{ου} αιώνα, παλαίτυπα βιβλία και πολλά παλαιά αντικείμενα καθημερινής χρήσης, γεωργικά εργαλεία, ακόμα και παλαιά νομίσματα και όπλα. Μας ανέφερε χαρακτηριστικά ο μοναχός Β: «Φτιάξαμε σιγά σιγά κι ένα μουσείο, μαζεύοντας παλιά πράγματα που υπήρχαν παλιότερα στα σπίτια στα γύρω χωριά και οι άνθρωποι θα τα πετούσαν. Τους ζητήσαμε να μας τα φέρουν εδώ. Έτσι δημιουργήθηκε μια συλλογή από εργαλεία, χρηστικά αντικείμενα, ακόμα και αρχαιότητες που τα ταξινομήσαμε κατά είδος και έγινε αυτό το μικρό Λαογραφικό Μουσείο. Στη συλλογή προσθέσαμε και αντικείμενα της λατρείας της εκκλησίας, λειτουργικά σκεύη και άμφια και μερικές φορητές εικόνες».

Η Μονή δεν αναπτύσσει συγκεκριμένη οικολογική δραστηριότητα. Εντούτοις ο κάθε εισερχόμενος επισκέπτης ή προσκυνητής, αντικρύζοντας αυτό το υπέροχο φυσικό περιβάλλον εντός και εκτός της Μονής, αντιλαμβάνεται την αγάπη και τη φροντίδα των εγκαταβιούντων πατέρων για τη διατήρηση της Δημιουργίας του Θεού και παραδειγματίζεται στην κατεύθυνση αυτή. Επίσης όπως μας δήλωσε ο π. Αρσένιος πάντοτε στις συζητήσεις με τους προσκυνητές γίνεται αναφορά στην ανάγκη να απλουστεύσουμε τη ζωή μας και να προσέχουμε τις καταναλωτικές μας συνήθειες, αφού κάνουν ζημιά στο περιβάλλον.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή αποτελεί πόλο έλξης πολλών κατοίκων της περιοχής, ιδιαίτερα τις Κυριακές και τις μεγάλες εορτές, λόγω του τρόπου τελέσεως της Θείας Λατρείας (χωρίς φώτα και μεγάφωνα). Οι Πατέρες της Μονής τούς υποδέχονται φιλόξενα και παραθέτουν κέρασμα μετά τη Θεία Λειτουργία, αλλά διαθέτουν χρόνο για προσωπική επικοινωνία και πνευματική καθοδήγηση σε όποιον το ζητά. Όπως μας είπε ο μοναχός Β, «μέσω του μυστηρίου της εξομολογήσεως αναπαύονται πολλές ψυχές, ιδιαίτερα νέοι άνθρωποι που έχουν ποικίλα προβλήματα». Στη Μονή επίσης λειτουργεί δανειστική βιβλιοθήκη (δεν

υπάρχει αντίστοιχη δημόσια στην περιοχή) και δίνονται κατευθύνσεις φιλαναγνωσίας, με πολύ θετικά αποτελέσματα. Ακόμη η Μονή δίνει ως ευλογία -από τα προϊόντα που παράγει- σε ανθρώπους που έχουν ανάγκη, ασκώντας φιλανθρωπική δράση.

ΙΑ. Η ευαισθησία και η αγάπη για τη φύση που καλλιεργεί η μοναστική ζωή

Ο μοναχός Β μας ανέφερε ότι από τότε που ήλθε στο μοναστήρι και μυήθηκε στη μοναστική ζωή, αγάπησε πολύ τον τόπο και ήθελε να κάνει τα πάντα για να τον κάνει πιο όμορφο, φυτεύοντας δέντρα και φυτά που διαρκώς περιποιείται. «Δεν άντεχα να βλέπω την ασπρίλα στα ντουβάρια του μεγάλου νέου κτηρίου. Άρχισα λοιπόν να φυτεύω αναρριχητικά και δέντρα όπου μπορούσα. Μακάρι να είχα χώρο να φυτέψω κι άλλα. Προσπαθώ πολύ και με τις καλλιέργειες, αλλά τα κτήματα δεν είναι συγκεντρωμένα, διασκορπισμένες πεζούλες απ' εδώ κι από κει. Έχουμε λίγες ελιές που τις λιπαίνουμε κυρίως με κοπριά και ελάχιστα χημικά λιπάσματα. Στα κηπευτικά που παράγουμε για δική μας κατανάλωση δεν βάζουμε λίπασμα, τα θέλουμε βιολογικά. Εκτρέφουμε και μερικά πουλερικά, ένα χοίρο και αιγοπρόβατα και τυροκομούμε το παραγόμενο γάλα. Δεν τρώμε το κρέας, οπότε τα ζώα όταν σφάζονται δίνονται για ευλογία. Στα ζώα δίνουμε ως τροφή το περισσευούμενο γάλα ανακατεμένο με πίτουρα, αλλά και τα χόρτα από τα ξεχορταριάσματα και τα κλαδέματα. Έχουμε και μερικά μελίσσια και παράγουμε μέλι. Επίσης καλλιεργούμε μερικά αμπελάκια, οπότε οινοποιούμε κρασί και αποστάζουμε τσικουδιά, που κυρίως δίνονται ως ευλογίες. Λίγο απ' όλα και είμαστε αυτάρκεις και ευχαριστούμε το Θεό γι' αυτό».

Όσον αφορά στην ανάγκη της χειρωνακτικής εργασίας/εργοχείρου για τους μοναχούς και ειδικότερα για την εργασία μέσα στη φύση, που οδηγεί τον άνθρωπο στη γνώση και τη δοξολογία του Θεού μας είπε: «Όταν αντιμετωπίζω τον πειρασμό των λογισμών, τότε σκέπτομαι ότι ''τα παθαίνεις επειδή είσαι αργός'' (άλλωστε αργία μήτηρ πάσης κακίας). Ασχολούμαι λοιπόν με τον κήπο και τα ζώα, γιατί η απραξία είναι το χειρότερο. Όταν αφοσιωθώ στη δουλειά, ειδικά στα χωράφια και τον κήπο, φεύγουν όλοι οι λογισμοί και μετά παρ' όλη την κούραση, αισθάνεσαι μια ευφορία. Όταν ασχολείσαι με τη φύση, βλέπεις ζωντανά το θαύμα της Δημιουργίας του Θεού. Πώς φυτεύεις το σποράκι και γίνεται δέντρο. Παρατηρώ τα ζώα, πόσο διαφορετικά είναι μεταξύ τους, τι μεγάλη βιοποικιλότητα, ένα θαύμα του Θεού, μας τα έχει δώσει όλα τέλεια, για να δίνεται η

αφορμή να Τον ευχαριστούμε και να Τον δοξολογούμε. Τον χειμώνα π.χ. κυριαρχούν φρούτα όπως τα πορτοκάλια και τα μανταρίνια, που περιέχουν βιταμίνη C και αντιμετωπίζουμε τα κρυολογήματα. Όλα αυτά με κάνουν να χαίρομαι πάρα πολύ».

Αναφερόμενος επίσης στην έντονη ενασχόληση του συγχρόνου ανθρώπου με την τεχνολογία και στα αρνητικά αποτελέσματά της για τη ζωή του, τόνισε: «Η μεγάλη και συνεχής ενασχόληση με την τεχνολογία φέρνει την απομάκρυνση από τη φύση, τον εαυτό μας και το Θεό. Δεν μπορεί έτσι ο άνθρωπος να προχωρήσει πνευματικά. Τα παλιότερα χρόνια που οι περισσότεροι ασχολούνταν με τη γη, ήταν ταπεινοί, ήρεμοι και αναπαυόσουν όταν βρισκόσουν κοντά τους. Ήταν ευτυχισμένοι κι ας μην είχαν πολλές ανέσεις. Σήμερα τα έχουμε όλα και δεν είμαστε ευχαριστημένοι με τίποτε, τρωγόμαστε με τα ρούχα μας».

Έτσι οι άνθρωποι που έρχονται σε επαφή με τη Μονή παραδειγματίζονται προς την κατεύθυνση ενός πιο φυσικού τρόπου ζωής σαν αυτόν που ζουν οι μοναχοί και όπως σημειώνεται σε διαδικτυακή πηγή για τη Μονή Μ2: «Το μοναστήρι διατηρεί την αυθεντικότητα του παρελθόντος, γεγονός που ενισχύεται από την απουσία μεγαφώνων και ηλεκτρικού ρεύματος στις λειτουργίες»[739].

6.2.3 Ιερά Μονή Μ3

Στη ανδρώα Μονή Μ3 εγκαταβιώνουν 27 Πατέρες, και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο μοναχός Γ.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται σε περιοχή με καλλιέργειες, σε ένα καταπράσινο λοφίσκο σε υψόμετρο 493 m, σε απόσταση περίπου 2 Km από τον πλησιέστερο οικισμό και περίπου 21 Km από τη θάλασσα. Ο λόγος για τον οποίο επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση σύμφωνα με την παράδοση, είναι ότι ένας μοναχός νυχτώθηκε σε εξωκλήσι του Αγ. Γεωργίου και στον ύπνο του ο Άγ. Γεώργιος του ζήτησε να ιδρύσει στη

[739] https://www.apopsilive.gr/kriti/moni-tou-agiou-georgiou-gorgolaini-foto, (τελ. ανάκτηση 14.02.2022)

θέση αυτή μοναστήρι. Η Μονή είναι κτισμένη σε ένα πανέμορφο φυσικό περιβάλλον και πολύ καλό κλίμα, αρκετά απομονωμένη ώστε να ευνοεί τη μοναστική άσκηση.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι νοτιοανατολικός, με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας. Πέριξ της Μονής υπάρχει δασική έκταση και δυστυχώς επιτρέπεται στην ευρύτερη έκταση της Μονής το κυνήγι και η ελεύθερη βόσκηση ζώων. Υπάρχει εκ μέρους της Μονής μέριμνα για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής. Φυτεύτηκαν από τους μοναχούς προ τεσσαρακονταετίας πεύκα και κυπαρίσσια σε χώρους που είχαν καεί επί Γερμανικής Κατοχής και δημιουργήθηκε ένα αισθητικό δάσος προς το λόφο βορειοδυτικά της Μονής, το οποίο έχει χαρακτηριστεί προστατευόμενη περιοχή, ως Καταφύγιο άγριας ζωής (Όφις Μαριάς – Επανωσήφη, ΦΕΚ 245/Β/1978) [740].

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το κτηριακό συγκρότημα της Μονής αναπτύχθηκε σταδιακά, ανάλογα με τις ανάγκες της. Το σχήμα του συγκροτήματος είναι επίμηκες και τα κτήρια αναπτύσσονται σε τέσσερα επάλληλα επίπεδα. Το Καθολικό, που βρίσκεται στο κέντρο του συγκροτήματος, είχε υποστεί μεγάλες καταστροφές από τον σεισμό του 1853, επανοικοδομήθηκε και ολοκληρώθηκε το 1863. Πρόκειται για ευμεγέθη ναό, με εντυπωσιακά θυρώματα, διακοσμημένα με ανάγλυφα μοτίβα. Τα κελλιά των μοναχών (λόγω του λαυρεωτικού συστήματος που επικρατεί στη Μονή) αποτελούνται κυρίως από διώροφα κτίρια, είναι διαρθρωμένα σε ενότητες, και καταλαμβάνουν όλη τη βόρεια πλευρά του συγκροτήματος. Ένα μέρος των κελλιών, ανήκει στον αρχικό πυρήνα του 17^{ου} αιώνα, ενώ τα υπόλοιπα είναι νεότερα. Στα δυτικά του Καθολικού βρίσκεται το Ηγουμενείο και το μαγειρείο, κτίσματα των αρχών του 20^{ού} αιώνα, ενώ στα νότια ως ανεξάρτητες μονάδες βρίσκονται το νεόδμητο κτήριο του μουσείου - βιβλιοθήκης, καθώς και εργαστηριακοί ή βοηθητικοί χώροι, όπως το ελαιοτριβείο. Τα περισσότερα κτήρια είναι διώροφα, ενώ υπάρχουν και κάποια ισόγεια.

Οι κύριοι χώροι της Μονής περιλαμβάνουν το δίκλιτο Καθολικό που τιμάται στον Άγιο Γεώργιο και στη Μεταμόρφωση, το Παρεκκλήσιο του Αγίου Ευγενίου, το Ηγουμενείο, τα κελλιά, την τράπεζα και τη βιβλιοθήκη. Οι δευτερεύοντες χώροι της Μονής

[740] Βλ. *Διαδρομές Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων – Οδηγός Τουριστικής Προβολής*, εκδ. Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων, Πεζά, Ιούνιος 2014, σ. 74

περιλαμβάνουν το μαγειρείο, το Εκκλησιαστικό Μουσείο και το εκθετήριο/πωλητήριο μοναστηριακών ειδών, τις αποθήκες τροφίμων, κρασιού και λαδιού και το ελαιοτριβείο.

Ανάμεσα στα κτήρια της Μονής είναι φυτεμένα πολλά δέντρα (παλαιά κυπαρίσσια και πλατάνια, φοίνικες και εσπεριδοειδή) και καλλωπιστικά φυτά σε παρτέρια και γλάστρες, πολύ περιποιημένα, ώστε ο εισερχόμενος επισκέπτης/προσκυνητής να αισθάνεται την αγάπη και τη φροντίδα των οικιστών για τη φύση και το περιβάλλον.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες. Οι στέγες των κτηρίων είναι κεραμοσκεπές σε ποσοστό 40% και δώματα σε ποσοστό 60%. Το υλικό κατασκευής των κουφωμάτων είναι το ξύλο ενώ υπάρχει επαρκής φυσικός αερισμός σε όλους τους χώρους με διαμπερή παράθυρα. Η χρήση του φυσικού φωτισμού κατά την ημέρα είναι μεγάλη και η σκίαση των κτηρίων πραγματοποιείται με τη βοήθεια πέργκολων/κληματαριών και κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Κατά τους χειμερινούς μήνες οι χώροι της Μονής θερμαίνονται μέσω κεντρικής θέρμανσης καλοριφέρ (ανά 2-3 κελλιά) που καίει πυρήνα, γκάζι ή πέλετ, αλλά και κάποια μέσω καλοριφέρ πετρελαίου. Για τους θερινούς μήνες γίνεται χρήση συστημάτων ψύξης/κλιματιστικών. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και η αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας γίνεται με την εγκατάσταση α) ηλιακών θερμοσιφώνων, β) συστήματος φωτοβολταϊκών, γ) ανεμογεννητριών (οι οποίες επινοικιάζονται). Τα κουφώματα διαθέτουν διπλά τζάμια για τον περιορισμό των απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή που βρίσκεται μέσα στη Μονή, ωστόσο για τις καλλιέργειες χρησιμοποιείται νερό από γεώτρηση και επιπροσθέτως υπάρχει σύνδεση με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης. Δεν γίνεται συλλογή και χρήση βρόχινου νερού, ούτε εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού. Επίσης δεν υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Η συντριπτική πλειονότητα των πατέρων της Μονής υπηρετούν ως εφημέριοι σε διάφορες ενορίες της περιοχής. Επομένως, εκτός από τυπικά διακονήματα, δεν ασχολούνται με κάποιο εργόχειρο.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις 22000 στρεμμάτων και καλλιεργούνται περίπου 2000 ελαιόδεντρα (τα περισσότερα νοικιάζονται σε καλλιεργητές), 200 στρέμματα αμπελώνα, 150 στρέμματα σιτηρά, 5 στρέμματα εσπεριδοειδή και 5 στρέμματα οπωροκηπευτικά. Ένας μικρός μόνο αριθμός μοναχών ασχολείται με τις καλλιέργειες στο 10% των καλλιεργούμενων εκτάσεων ενώ το υπόλοιπο 90% νοικιάζεται σε καλλιεργητές και τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση και διατίθενται προς πώληση. Οι καλλιέργειες, ειδικότερα αυτές που νοικιάζονται ως «συμισιακά»[741] σε καλλιεργητές (συμισάτορες), χαρακτηρίζονται συμβατικές, εφόσον χρησιμοποιούνται κυρίως χημικά λιπάσματα, ωστόσο σε κτήματα που καλλιεργούνται με την αποκλειστική ευθύνη της Μονής εφαρμόζονται μέθοδοι βιολογικής καλλιέργειας (κυρίως σε ελαιόδεντρα και σιτηρά), όμως τα παραγόμενα προϊόντα δεν διαθέτουν επίσημη πιστοποίηση. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για την παρασκευή κομπόστ. Δεν καλλιεργούνται απαραίτητα τοπικές ποικιλίες, ούτε η Μονή συμμετέχει σε προσπάθεια ανταλλαγής/διάσωσης σπόρων τοπικών ποικιλιών.

[741] **Συμισιακά** χαρακτηρίζονται στην Κρήτη τα κτήματα στα οποία ένας ιδιοκτήτης γης και ένας εργάτης συμφωνούν ότι για την παραγωγή κάποιου προϊόντος (π.χ. σπορά χωραφιού για παραγωγή σιτηρών, φύτευση περιβολιού, συγκομιδή ελαιόκαρπου, συγκομιδή χαρουπιών κ.ά.) ο μεν πρώτος διαθέτει τη γη/τα δένδρα, ο δε δεύτερος διαθέτει μόνο την εργατική του δύναμη. Μοιράζονται όμως τα έξοδα και το καθαρό παραγόμενο προϊόν της γης. Βλ. **Σ. Πετμεζά**, *Τα ζωοληπτικά συστήματα στην ελληνική ύπαιθρο (17ος -19ος αιώνας): μια προσπάθεια ερμηνείας και ταξινόμησης*, (Ανακοίνωση στο Διεθνές Συμπόσιο στη μνήμη του Στάθη Δαμιανάκου, «Αγροτική Κοινωνία και Λαϊκός Πολιτισμός», Αθήνα 24-27.05.2005) στην Ιστοσελίδα https://www.researchgate.net/publication/287215830_Ta_zooleptika_systemata_sten_ellenike_ypaithro_17os-20os_aionas_mia_prote_prospatheia_taxinomeses (τελ. ανάκτηση 10.10.2020)

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή εκτρέφει για τις ανάγκες της περίπου 50 αιγοπρόβατα, 1 μοσχάρι και περίπου 50 κότες. Δεν παρασκευάζονται γαλακτοκομικά προϊόντα και με τη μελισσοκομία ασχολούνται σε ατομικό επίπεδο 2 πατέρες.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα κυρίως συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα δίνονται ως τροφή στα οικόσιτα ζώα, αλλά δεν συλλέγονται για να διατεθούν για ανακύκλωση λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος. Πραγματοποιείται στη Μονή ανακύκλωση συσκευασιών, ωστόσο δεν συμμετέχει η Μονή σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Μονή Μ3, μια από τις παλαιότερες στην Κρήτη με συνεχή λειτουργία για πάνω από τετρακόσια χρόνια, αποτελεί φορέα πολιτιστικής κληρονομιάς και η σημερινή αδελφότητα αγωνίζεται επιτυχώς να τη διατηρήσει. Κατ' αρχάς έχουν ανακαινισθεί με σεβασμό στην αρχιτεκτονική παράδοση και έχουν αποκατασταθεί τα περισσότερα παλαιά κτίσματα και τα νέα τα οποία έχουν προστεθεί δεν αλλοιώνουν τον χαρακτήρα της Μονής και είναι αρμονικότατα ενταγμένα στο φυσικό περιβάλλον.

Στη Μονή έχει δημιουργηθεί Εκκλησιαστικό Μουσείο, ώστε να συντηρούνται και να είναι προσβάσιμα στους επισκέπτες τα πολύτιμα κειμήλια που διασώθηκαν στο διάβα των αιώνων, το οποίο πληροί όλες τις σύγχρονες τεχνολογικές προϋποθέσεις. Υπάρχουν προθήκες – βιτρίνες στις οποίες εκτίθενται: παλαιές και σπάνιες φορητές εικόνες, αργυρά Ευαγγέλια, παλαιά ιερά σκεύη, αντιμήνσια, κανδήλες, σταυροί επιστήθιοι και ευλογίας, εγκόλπια, ποιμαντορικές ράβδοι, επισκοπικές μίτρες, οι αρχιερατικές στολές και τα παράσημα του Αρχιεπισκόπου Κρήτης Ευγένιου, δικηροτρίκηρα, θυμιατήρια, κ.ά.

Η Μονή τα τελευταία χρόνια έχει ευαισθητοποιηθεί πολύ στα θέματα της προστασίας και ορθής διαχείρισης του περιβάλλοντος. Έτσι αφ' ενός μεν συνεργάζεται με άλλα κρητικά μοναστήρια που έχουν υιοθετήσει ήδη τις βιολογικές καλλιέργειες με μεγάλη επιτυχία, προκειμένου να τις εφαρμόσει σε όσες καλλιεργούμενες εκτάσεις

μπορεί. Αφ' ετέρου οργάνωσε και οργανώνει (σε συνεργασία με την TUI Care Foundation και τον γερμανικό οργανισμό ''Futouris'') δράσεις (ημερίδες και ομιλίες) ευαισθητοποίησης των καλλιεργητών της περιοχής στην κατεύθυνση της ανάγκης αλλαγής της νοοτροπίας στις καλλιέργειες και της χρήσης πρακτικών βιώσιμης ανάπτυξης[742].

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή Μ3 έχει μεγάλη επισκεψιμότητα. Πολλοί επισκέπτες και προσκυνητές προσέρχονται είτε για να παρακολουθήσουν και να συμμετάσχουν στις κατανυκτικές ακολουθίες, είτε για να βρουν γαλήνη και ανάπαυση από το σύγχρονο πολύβουο αστικό περιβάλλον, αλλά και τα «ευήκοα ώτα» των πατέρων για τα ποικίλα προβλήματά τους. Ο Ηγούμενος και η συνοδεία του υποδέχονται φιλόξενα τον κάθε ένα, παρατίθεται κέρασμα μετά τη Θεία Λειτουργία για όλους τους παρευρισκομένους και πνευματική στήριξη σε όποιον το ζητά.

Η προσφορά της Μονής Μ3 στην τοπική κοινωνία είναι μεγάλη. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η σημερινή Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Κρήτης, το Ορφανοτροφείο και το κτήριο που στεγάζεται ο Ρ\Σ της Ι. Αρχιεπισκοπής Κρήτης κτίστηκαν σε οικόπεδο της Μονής και με δικά της έξοδα. Επιπροσθέτως το Πνευματικό κέντρο της Ι. Αρχιεπισκοπής Κρήτης κτίστηκε δι' εξόδων της Μονής, αλλά και το Γηροκομείο στον Άγ. Ιωάννη, σε προάστειο του Ηρακλείου, το ξεκίνησε ο εκ των αδελφών της Μονής μακαριστός Παΐσιος Χουδετσανάκης. Επίσης βοήθησε σημαντικά στην ανέγερση του Μητροπολιτικού Ναού του Αγίου Μηνά και των κτηρίων της Αρχιεπισκοπής.

Επίσης η Μονή ασκεί φιλανθρωπική δράση με προσφορά τροφίμων και χρηματικών ποσών σε όσους έχουν ανάγκη και ζητούν βοήθεια.

ΙΑ. Η ευαισθησία και η αγάπη για τη φύση που καλλιεργεί η μοναστική ζωή

Σύμφωνα με την παράδοση της Μονής κάθε νεοεισερχόμενος μοναχός λαμβάνει έναν κλήρο από πενήντα ελαιόδεντρα για την εξασφάλιση του λαδιού της χρονιάς τα

[742] Βλ. περισσότερα στο **Ν. Καλογήρου**, *Η TUI Care καθοδηγεί αγρότες, μεταποιητές και ξενοδόχους να υιοθετήσουν πρακτικές προστασίας του περιβάλλοντος*, Εφημ. Δημοκρατική, 18.07.2019, στην Ιστοσελίδα https://www.dimokratiki.gr/18-07-2019/i-tui-care-kathodigei-agrotes-metapoiites-kai-xenodochoys-na-yiothetisoyn-praktikes-prostasias-toy-perivallontos/ (τελ. ανάκτηση 18.09.2020)

οποία καλλιεργεί μόνος του. Έτσι υπάρχει εξοικείωση όλων των Πατέρων με τις αγροτικές εργασίες και εμπνέονται στην κατεύθυνση του σεβασμού, της φροντίδας, αλλά και της αγάπης προς τη φύση και το περιβάλλον, της Δημιουργίας του Θεού. Όπως μας δήλωσε ο Ηγούμενος: «Η σύνδεση με τη γη είναι το ουσιαστικό. Πάντα οι μοναχοί έκαναν βιολογική καλλιέργεια, τη δίδασκαν ο ένας στον άλλο. Βέβαια τα τελευταία 30 χρόνια, υπήρξε μια καμπή, ασκήθηκε πίεση για τη χρήση φυτοφαρμάκων και η πίεση έφερε αποτέλεσμα. Ευτυχώς, έγινε αντιληπτό ότι δεν μπορεί να συνεχιστεί η χρήση χημικών και έτσι επιστρέψαμε στη βιολογική καλλιέργεια. Οι μοναχοί μας την εφαρμόζουν, όμως είναι δύσκολο να πείσουμε όλους τους υπόλοιπους να κάνουν το ίδιο. Βλέπετε οι άνθρωποι πρώτα βλέπουν τις οικονομικές απολαβές και έχουν την ανάγκη να ξέρουν ότι η παραγωγή τους δεν θα μείνει». Επίσης σημείωσε ότι οι Πατέρες προσπαθούν να καλλιεργήσουν την ορθή συμπεριφορά προς τη φύση στις ενορίες που διακονούν, δίνοντας καλό παράδειγμα, φυτεύοντας δέντρα και φροντίζοντας τους κήπους γύρω από τους ενοριακούς ναούς. Πιο συγκεκριμένα μάς ανέφερε το παράδειγμα του π. Ι., ο οποίος έχει φυτεύσει προσωπικά πάνω από 6000 δέντρα.

Επίσης μας δήλωσε ότι, ακολουθώντας το αγιογραφικό «κοπιῶμεν ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί» (Α΄ Κορ. 4,12) και προσπαθώντας να μειώσει η μοναστική αδελφότητα αφ’ ενός μεν τα έξοδα και αφ’ ετέρου το οικολογικό της αποτύπωμα, χρησιμοποιεί για τη διατροφή ότι παράγει από τις καλλιέργειες και τα ζώα, αγοράζοντας μόνον ρύζι, ζυμαρικά και πατάτες.

Ο νέος σε ηλικία μοναχός Γ (Δρ Φυσικής από το Πανεπιστήμιο Stanford των ΗΠΑ) ασχολείται συστηματικά με τη διαχείριση του φωτοβολταϊκού πάρκου και των ασύρματων δικτύων της Μονής, καθώς και με τη συμμετοχή της σε διάφορα ευρωπαϊκά προγράμματα για επενδύσεις και ειδικά για τη βιώσιμη γεωργία. Μας ενημέρωσε για τις έντονες προσπάθειες που καταβάλλει η Μονή στο να πείσει τους συμικάτορες καλλιεργητές για τη γενίκευση της βιολογικής καλλιέργειας σε όλες τις αγροτικές εκτάσεις της.

Μας ανέφερε χαρακτηριστικά: «Ακολουθώντας τη μακραίωνη μοναστική παράδοση που σέβεται τη Δημιουργία, προσπαθούμε τα χωράφια που διαχειρίζεται αποκλειστικά η Μονή, να μην έχουν σκουπίδια ή υπολείμματα. Χαίρεσαι να τα βλέπεις, σε αντίθεση με των συμικατόρων. Προσπαθούμε διαρκώς να τους ευαισθητοποιήσουμε, να τους κάνουμε να σκέπτονται μακροπρόθεσμα. Είναι όμως δυσκίνητοι στις αλλαγές και

δεν υπάρχει όρεξη. Τους τονίζουμε ότι, οι κακές πρακτικές που έχουν υιοθετηθεί λόγω των ευρωπαϊκών επιδοτήσεων είναι ανάγκη να αλλάξουν, αφού οι τελευταίες σύντομα θα διακοπούν και ταυτόχρονα αυξάνει η τάση προτίμησης από τους καταναλωτές ποιοτικών-βιολογικών προϊόντων (η καλλιέργεια των οποίων ναι μεν έχει μειωμένη παραγωγικότητα κατά 30%, αλλά αυτή διατηρείται άσχετα με την καλή ή κακή χρονιά και τα οργανικά λιπάσματα δεν είναι πιο ακριβά). Προσπαθούμε επίσης να τους ευαισθητοποιήσουμε στη μείωση της χρήσης χημικών λιπασμάτων. Τους λέω: αν είχαν επιλογή τα δέντρα θα έφευγαν από τα χωράφια, γιατί το χώμα είναι δηλητηριασμένο, χαλασμένο, δεν αντέχουν πια».

6.2.4 Ιερά Μονή Μ4

Η γυναικεία κοινοβιακή Ιερά Μονή Μ4 είναι κτισμένη σε ένα φιλόξενο και περίοπτο πλάτωμα στις ανατολικές υπώρειες του Ψηλορείτη, κρυμμένη στις πρασινάδες που της χαρίζουν τα πλούσια τρεχούμενα νερά. Η αδελφότητα της γυναικείας Μονής Μ4 περιλαμβάνει 8 μοναχές και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε η αδελφή Δ.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή είναι κτισμένη σε ένα μικρό οροπέδιο, σε υψόμετρο 632 m, σε απόσταση 3 Km από τον πλησιέστερο οικισμό και περίπου 15 Km από τη θάλασσα. Οι λόγοι που επελέγη η συγκεκριμένη τοποθεσία για να κτιστεί η Μονή ήταν ότι ήταν χώρος απομακρυσμένος και ησυχαστικός, κατάλληλος για μοναχική άσκηση (δεν υπήρχε δρόμος), υπήνεμος, με καλό κλίμα, χωρίς υγρασία, που διέθετε πηγή νερού. Ο προσανατολισμός της Μονής είναι βορειοανατολικός με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας. Δεν υπάρχει δασική έκταση πέριξ της Μονής, παρά μόνο λίγα δέντρα και καλλιεργούμενες εκτάσεις και επιτρέπεται η ανθρώπινη παρέμβαση (υπάρχουν και προβλήματα από την υπερβόσκηση). Όσον αφορά στην ενίσχυση της βιοποικιλότητας εντός των ορίων της Μονής φυτεύτηκαν ελαιόδεντρα, κυπαρίσσια, καρυδιές, μπουρνελιές και πολλά καλλωπιστικά φυτά. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ν. Ψιλάκης: «*Η Μονή είναι ένα ολόδροσο περιβόλι στα γκρίζα πλάγια του Ψηλορείτη, με πολλά δέντρα και λουλούδια , με*

τον χώρο να σφύζει από ζωή, εδώ που πριν από λίγες δεκαετίες φύτρωναν μόνον ασπάλαθοι και αγριοσυκιές»[743].

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα κτίστηκε σταδιακά και ανάλογα με τις ανάγκες της αδελφότητας[744], μεταξύ των ετών 1943-2005 και έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση από το 1991. Έχει σχήμα Π και τα ισόγεια κτήρια βρίσκονται σε τρία διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα.

Οι κύριοι χώροι της Μονής περιλαμβάνουν το δίκλιτο Καθολικό που είναι αφιερωμένο στην Αγία Ειρήνη και την Κοίμηση της Θεοτόκου, το Παρεκκλήσιο του Αγ. Νεκταρίου, το αρχονταρίκι, τα κελλιά, την τράπεζα, τους ξενώνες και την έκθεση εργοχείρων. Οι βοηθητικοί χώροι περιλαμβάνουν την κουζίνα, τις αποθήκες, τα εργαστήρια με τους αργαλειούς, το ιεροραφείο και το κειμηλιαρχείο.

Σε όλους τους αύλειους χώρους της Μονής είναι φυτεμένα δέντρα, σε πολύ φροντισμένα παρτέρια, τα οποία προσφέρουν εξαιρετική σκίαση τους θερινούς μήνες αλλά και πολλά περιποιημένα καλλωπιστικά και ευώδη φυτά και άνθη σε μεγάλα πήλινα πιθάρια, γλάστρες και τενεκέδες.

Τα υλικά κατασκευής της τοιχοποιίας είναι οι πέτρες, για το Καθολικό και τα παλαιά κτίσματα, και τα τούβλα για τα νεότερα, αλλά και τσιμεντόλιθοι. Οι στέγες των κτηρίων είναι κατά 20% δώματα και κατά 80% κεραμοσκεπές. Τα υλικά κατασκευής των κουφωμάτων είναι από ξύλο κατά 80% και αλουμίνιο 20%. Υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα και ο φυσικός φωτισμός χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό. Η σκίαση των κτηρίων γίνεται και με εξωτερικά στέγαστρα αλλά και με κουρτίνες.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Για τους χειμερινούς μήνες οι ανάγκες σε θέρμανση γινόταν παλαιότερα με ξυλόσομπες. Από το 2005 υπάρχει εγκατάσταση κεντρικής θέρμανσης με πετρέλαιο. Για τους θερινούς μήνες δεν υπάρχουν συστήματα ψύξης. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου. Όσον αφορά στην αξιοποίηση ανανεώσιμων πηγών

[743] **Ν. Ψιλάκη**, *Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης*, Τομ. Α΄, Β΄ έκδοση, Ηράκλειο 1994, σ. 164
[744] Όσο αυξάνονταν τα μέλη της αδελφότητας κτίζονταν νέα κελλιά

ενέργειας, αυτή γίνεται με τη χρήση ηλιακού θερμοσίφωνα. Επίσης χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας για το φωτισμό και υπάρχουν σε ποσοστό 40% κουφώματα που διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από παρακείμενη πηγή και καλύπτει όλες τις ανάγκες της. Δεν γίνεται συλλογή βρόχινου νερού, δεν εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού, ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά μοναχικά διακονήματα, οι μοναχές ασχολούνται με το κέντημα και την ιεροραπτική. Πλέον έχουν σταματήσει την κατασκευή υφαντών σε αργαλειούς. Υπάρχει τακτική ενασχόληση με την περιποίηση των κήπων, αλλά και τη φροντίδα των προσκυνητών.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις στις οποίες καλλιεργούνται ελαιόδεντρα -σε έκταση περίπου 40 στρεμμάτων (1000 ρίζες)- εσπεριδοειδή και φρούτα -σε έκταση 2 στρεμμάτων αντιστοίχως- και οπωροκηπευτικά σε έκταση 1 στρέμματος. Οι μοναχές ασχολούνται με τις καλλιέργειες, τα δε παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση. Οι καλλιέργειες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν βιολογικές, αφού δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα ή φυτοφάρμακα (μόνο λίγη κοπριά και οργανικό λίπασμα), όμως δεν διαθέτουν επίσημη πιστοποίηση. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών είτε δίνονται σε βοσκούς για τα ζώα, είτε χρησιμοποιούνται ως καύσιμη ύλη. Δεν καλλιεργούνται τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες ούτε συμμετέχει η Μονή σε προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή διαθέτει μόνον περίπου 20 κότες για ίδια χρήση, δεν παράγονται γαλακτοκομικά προϊόντα ούτε υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής παρόλο που δεν συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου, δεν καταλήγουν σε κάποια ανεξέλεγκτη χωματερή. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», τα οργανικά/αλλοιώσιμα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα ζώα και για την παρασκευή κομπόστ, οι συσκευασίες συλλέγονται για την ανακύκλωση και μεταφέρονται για το σκοπό αυτό από τις μοναχές στο Ηράκλειο και τα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος διατίθενται για την παρασκευή σαπουνιού. Επίσης η Μονή συμμετέχει σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Από της επανιδρύσεώς της η Μονή αποτελούσε χώρο που καλλιεργούνταν οι παραδοσιακές τέχνες της υφαντικής και του κεντήματος και πολλές κοπέλες από την περιοχή έμαθαν τις τέχνες αυτές κοντά στις μοναχές.

Στη Μονή επίσης έχει δημιουργηθεί κειμηλιαρχείο, το οποίο στην πραγματικότητα φιλοξενεί μια μικρή λαογραφικού περισσότερο χαρακτήρα συλλογή αντικειμένων, αλλά δεν είναι επισκέψιμο στο κοινό.

Τέλος, η Μονή δεν οργανώνει κάποιες συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις. Ωστόσο αδελφές της Μονής συμμετέχουν σε οικολογικά συνέδρια που οργανώνει η Μονή Μ22 και προβάλλουν διαρκώς σε συζητήσεις τους με τους επισκέπτες και προσκυνητές του μοναστηριού, την αποφυγή της χρήσης πλαστικών και τον υγιεινό τρόπο διατροφής. Επίσης η αποκατάσταση των κτηρίων, η καλαισθησία και το φροντισμένο φυσικό περιβάλλον που αντικρύζει κανείς επισκεπτόμενος τη Μονή, αποτελούν παράδειγμα και προτροπή προς τους προσκυνητές και επισκέπτες, στην κατεύθυνση της αγάπης και της φροντίδας για τη Δημιουργία του Θεού.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η μοναστική αδελφότητα καλοδέχεται κάθε προσκυνητή ή επισκέπτη της Μονής. Ιδιαίτερα τις Κυριακές και τις μεγάλες εορτές πλήθος κόσμου εκκλησιάζεται στη Μονή. Μετά τη Θεία Λειτουργία προσφέρεται καφές και κεράσματα, κυρίως όμως πνευματική επικοινωνία, τροφοδοσία και στήριξη, από τις πάντοτε διαθέσιμες και πρόσχαρες

αδελφές. Παράλληλα η Μονή ασκεί φιλανθρωπική δράση, προσφέροντας τρόφιμα, χρήματα και φάρμακα σε απόρους και βοηθήματα σε πτωχούς φοιτητές.

ΙΑ. Η μοναστική ζωή προκαλεί αλλαγή της στάσης του ανθρώπου απέναντι στη Δημιουργία του Θεού

Όπως μας τόνισε η αδελφή Δ, ο χώρος της Μονής, μέσα σ' αυτό το όμορφο φυσικό περιβάλλον σε βοηθά στην αυτοσυγκέντρωση και την ψυχική ανάταση, ώστε να «αισθάνεσαι ότι ζεις μαζί με τον Θεό, κοντά στον Δημιουργό της όμορφης φύσεως και αισθάνεσαι διάχυτη την αγάπη και την ευλογία Του, την ευσπλαχνία Του και τη μακροθυμία Του». Έτσι «στα ριζά του άγριου βουνού, κάθομαι απέναντι και αγναντεύω την κορφή και ηρεμώ».

Επίσης σημείωσε: «Η φροντίδα του φυσικού περιβάλλοντος σε ευχαριστεί και σε αναζωογονεί και παράλληλα έχεις την αίσθηση ότι η φύση σού ανταποδίδει τη φροντίδα αυτή. Τα λουλούδια αισθάνεσαι ότι σου μιλάνε όταν τα φροντίζεις. Βλέπεις να ανοίγουν τα μπουμπούκια τους για να σε ευχαριστήσουν».

Όσον αφορά στην απλότητα ως χαρακτηριστικό του μοναστικού ήθους που οδηγεί σε αντικαταναλωτική συμπεριφορά μάς είπε: «Η μακαριστή Γερόντισσά μας προτιμούσε οι μοναχές να ζουν μια απλή, λιτή και απέριττη ζωή, όπως αρμόζει στον μοναχικό βίο και διαρκώς μας προέτρεπε σ' αυτό. Δεν ήθελε καθόλου την πολυτέλεια στους χώρους της Μονής. Έτσι δεχόταν οτιδήποτε πρόσφεραν οι χριστιανοί που πλέον δεν χρειάζονταν, π.χ. παλιά έπιπλα και χρηστικά αντικείμενα. Τα αναπαλαιώναμε και τα χρησιμοποιούσαμε και έτσι τα περισσευούμενα έσοδα της Μονής από τα εργόχειρα των αδελφών δίνονταν σε ελεημοσύνες. Ζώντας επίσης με απλότητα, ημερεύεις εσωτερικά»

Τέλος, όσον αφορά στη στενή σχέση που αποκτούν οι μοναχοί με τα ζώα και στην υπακοή που κάνουν αυτά, διαισθανόμενα την εσωτερική καθαρότητα και την αγάπη των μοναχών για το Θεό και τη φύση, μας δήλωσε: «Οι γάτες της Μονής, όταν έμπαιναν στο Καθολικό την ώρα της ακολουθίας και άκουγαν τη γλυκιά φωνή της Γερόντισσας να ψέλνει, στέκονταν ακούνητες, σαν να το ένιωθαν και να συμμετείχαν στη δοξολογία του Θεού».

6.2.5 Ιερά Μονή Μ5

Η αδελφότητα της γυναικείας Ιεράς Μονής Μ5 αριθμεί 15 μέλη, και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μας βοήθησε η Γερόντισσα.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ5 βρίσκεται εντός του αστικού ιστού, πλησίον και νότια του Βορείου Οδικού Άξονα Κρήτης και περιβάλλεται από οικίες και καλλιεργούμενες εκτάσεις. Το υψόμετρο στο οποίο είναι κτισμένο είναι 63 m και η απόστασή του από τη θάλασσα είναι περίπου 2Km. Ο κύριος λόγος για τον οποίο επελέγη η τοποθεσία από τον ιδρυτή της Μονής, ήταν ότι ο χώρος αποτελούσε ακίνητη περιουσία της πρεσβυτέρας του. Ο προσανατολισμός της Μονής είναι βορειοανατολικός, με αρκετή ηλιοφάνεια. Επίσης υπάρχει εκ μέρους της Μονής μέριμνα για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής με φύτευση δέντρων.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το κτηριακό συγκρότημα της Μονής υπάρχει από το 1976 και δεν έχει ανακαινισθεί. Έχει σχήμα τετραπλεύρου (το κυρίως συγκρότημα έχει σχήμα Π με το Καθολικό στη βορειοανατολική γωνία) και τα κτήρια του συγκροτήματος βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο, είναι πολυώροφα, με μέγιστο αριθμό ορόφων δύο. Οι κύριοι χώροι της Μονής αποτελούνται κατ' αρχάς από το δίκλιτο Καθολικό, που -όπως αναφέραμε- τιμάται στους Αγ. Θεοδώρους και την Αγ. Μαρκέλλα και τα Παρεκκλήσια του Αγ. Δημητρίου και των Αγίων Πάντων (κοιμητηριακό). Άλλους κύριους χώρους αποτελούν το αρχονταρίκι, η τράπεζα, τα κελλιά και η βιβλιοθήκη. Οι δευτερεύοντες χώροι αποτελούνται από την κουζίνα, τις αποθήκες, και τα εργαστήρια.

Οι εσωτερικοί αύλειοι χώροι είναι κατάφυτοι και πολύ περιποιημένοι, με δέντρα και κληματαριές σε παρτέρια και αρκετές γλάστρες με λουλούδια και καλλωπιστικά φυτά, τα οποία προσφέρουν σκίαση και δροσιά. Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι τα τούβλα, ενώ οι στέγες τους είναι πλάκα τσιμέντου και κεραμοσκεπές. Τα κουφώματα είναι από ξύλο, σίδερο και αλουμίνιο, υπάρχει σχετικός φυσικός αερισμός των κτηρίων και ο φυσικός φωτισμός τους επιτυγχάνεται σε μέτριο βαθμό. Η σκίασή τους γίνεται με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται μέσω κεντρικής θέρμανσης - καλοριφέρ με πετρέλαιο, ενώ για τους θερινούς μήνες υπάρχει σύστημα κλιματισμού στο Καθολικό. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου. Χρησιμοποιούνται για τον φωτισμό λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, ενώ από τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας γίνεται αξιοποίηση της ηλιακής ενέργειας με τη χρησιμοποίηση ηλιακών θερμοσιφώνων. Τέλος τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. **Διαχείριση υδάτινων πόρων**

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης. Γίνεται συλλογή και χρήση βρόχινου νερού, κυρίως για πότισμα, αλλά δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και τα καζανάκια. Τέλος δεν υπάρχει εγκατάσταση βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά διακονήματα ενός μοναστηριού, οι αδελφές της Μονής ασχολούνται με τις γεωργικές εργασίες και τον λαχανόκηπο.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει περίπου 10 στρέμματα με ελαιόδεντρα και 3 στρέμματα όπου καλλιεργούνται σιτηρά, με την καλλιέργεια των οποίων ασχολούνται οι αδελφές της Μονής, όπως και λαχανόκηπο. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση. Οι καλλιέργειες χαρακτηρίζονται συμβατικές, εφόσον χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα και φυτοφάρμακα. Δεν καλλιεργούνται αποκλειστικά τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες και η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο δίκτυο διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή δεν διαθέτει οργανωμένη κτηνοτροφία, απλώς εκτρέφει μερικές κότες και 2 αίγες για τις ανάγκες της αδελφότητας. Δεν παράγονται γαλακτοκομικά προϊόντα ούτε υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή». Τα οργανικά/αλλοιώσιμα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα οικόσιτα ζώα. Συλλέγονται και διατίθενται για ανακύκλωση τα χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος, γίνεται στη Μονή ανακύκλωση συσκευασιών, αλλά δεν υπάρχει συμμετοχή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Μονή έχει λίγα χρόνια ζωής και δεν έχει δημιουργήσει κάποιο οργανωμένο μουσειακό χώρο, ούτε πραγματοποιεί οικολογικές δράσεις.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Στη Μονή τελείται καθημερινά Θεία Λειτουργία και όλες οι άλλες ακολουθίες με υποδειγματική ευταξία και προσοχή, με αποτέλεσμα, όπως προαναφέραμε, καθημερινά κάτοικοι από τη γύρω περιοχή επισκέπτονται τη Μονή. Οι αδελφές τούς υποδέχονται με φιλόξενη διάθεση και προσφέρουν επίσης, σε όσους το αναζητούν, πνευματική στήριξη. Ασκούν επίσης φιλανθρωπική δράση, με διανομή υλικής βοήθειας σε αναξιοπαθούντες.

6.2.6 Ιερά Μονή Μ6

Η αδελφότητα της γυναικείας Μονής Μ6 αποτελείται από 16 μοναχές και η Ηγουμένη μας βοήθησε και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή είναι κτισμένη σε έναν λόφο, περίπου 1 Km ανατολικά από το κοντινό χωριό, σε υψόμετρο 333 m και σε απόσταση περίπου 16,5 Km από τη θάλασσα. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση ήταν η προϋπαρξη παλαιοχριστιανικής τρίκλιτης βασιλικής σε χώρο που τα αρχαία χρόνια λατρευόταν η Αθηνά και η ευλάβεια των κατοίκων της περιοχής προς την Αγία Μυρτιά, δέντρο που αναπτύχθηκε μετά τη θαυματουργική εύρεση της εικόνας της Παναγίας.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι βόρειος, με αρκετή ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής υπάρχουν καλλιεργήσιμες εκτάσεις, επομένως επιτρέπεται η ανθρώπινη δραστηριότητα και υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής, κυρίως μέσω της φύτευσης δέντρων (προ τριετίας φυτεύτηκαν πάνω από 200 κυπαρίσσια στον λόφο γύρω από τη Μονή, αλλά και λεμονιές και πορτοκαλιές).

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το κτηριακό συγκρότημα της Μονής αποτελείται από πολλά αυτόνομα μικρά κτήρια-κελλιά, τα οποία διατάσσονται γύρω από το Καθολικό σε σχήμα ελλειπτικό. Πολύ παλαιά τα κτήρια περιβάλλονταν από αμυντικό τείχος, ίχνη από το οποίο,-μπορεί να δει κανείς σήμερα ανάμεσα στα κελλιά. Τα περισσότερα από τα κτήρια του κτηριακού συγκροτήματος χρονολογούνται μετά το 1825 και έχουν δεχθεί κατά καιρούς ανακαινίσεις, το δε μεγαλύτερο από όλα είναι το Ηγουμενείο στο κέντρο της βόρειας πλευράς, κτίσμα πολύ νεότερο, της δεκαετίας του 1960. Δυστυχώς οι επεμβάσεις των δεκαετιών του ’60 και ’70 αλλοίωσαν κατά πολύ την παλαιά μορφή του συγκροτήματος.

Τα κτήρια είναι χτισμένα σε διαφορετικά επίπεδα, είναι κυρίως διώροφα. Κύριους χώρους της Μονής αποτελούν αρχικά το τρίκλιτο Καθολικό, το οποίο τιμάται στην Κοίμηση της Θεοτόκου, τους Τρεις Ιεράρχες και τον Άγιο Παντελεήμονα. Ο αρχικός ναός της Μονής από τον 6^{ο} αιώνα ήταν ξυλόστεγη βασιλική και από αυτόν σώζονται σήμερα αρκετά αρχιτεκτονικά μέλη, όπως κίονες, κιονόκρανα και γλυπτά εντοιχισμένα. Ανακαινίστηκε εκ βάθρων τον 14^{ο} αιώνα και καταστράφηκε ολοσχερώς το 1821. Η ανοικοδόμηση του σημερινού ναού ξεκίνησε το 1826, υπέστη μεγάλες ζημιές κατά τον σεισμό του 1856 και ολοκληρώθηκε το 1860. Εργασίες αναστήλωσης και αποκατάστασης

έγιναν μεταξύ των ετών 2011-2015. Ενσωματωμένο στο Καθολικό είναι και το μικρό Παρεκκλήσι των Αγίων Αποστόλων. Επίσης τα Παρεκκλήσια του Αγ. Ιωάννου Θεολόγου-Αρχαγγέλου Μιχαήλ (κοιμητηριακό) Αγ. Νεκταρίου, Αγίων Πάντων, Μεταμορφώσεως, Ιωάννου Προδρόμου και Παναγίας Οκτώρισσας.

Άλλους κύριους χώρους αποτελούν το αυτόνομο κτήριο του Ηγουμενείου, στο ισόγειο του οποίου υπάρχει η μεγάλη τράπεζα της Μονής, το αρχονταρίκι και στο κτήριο στεγάζονται το μαγειρείο, το γραφείο και η βιβλιοθήκη της Μονής.

Τα κελλιά των μοναζουσών, λόγω του ότι η Μονή δεν ακολουθεί το κοινοβιακό σύστημα, αλλά το «λαυρεωτικό»[745], είναι αυτόνομα διώροφα κτήρια, τα οποία περιλαμβάνουν στο ισόγειο χώρο υποδοχής, κουζίνα και τραπεζαρία και επάνω 2-4 δωμάτια και χώρους υγιεινής. Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν οι αποθήκες λαδιού, σιτηρών και ξυλείας, το ελαιοτριβείο, το ρακοκάζανο, τα πατητήρια, οι κλειστοί χώροι στάθμευσης των οχημάτων της Μονής, οι εξωτερικοί ξενώνες, η έκθεση/πωλητήριο χειροτεχνημάτων και μοναστηριακών ειδών και το Εκκλησιαστικό/Λαογραφικό μουσείο.

Στους εσωτερικούς αύλειους χώρους και μπροστά από τα κελλιά υπάρχουν παρτέρια με αρκετά δέντρα (φοινικόδεντρα, κυπαρίσσια και οπωροφόρα) αλλά και πάρα πολλές γλάστρες με παχύφυτα, λουλούδια και καλλωπιστικά φυτά. Μπροστά από αρκετά κελλιά υπάρχουν κληματαριές, που το καλοκαίρι προσφέρουν σκίαση. Επίσης στο πίσω μέρος του κάθε κελλιού υπάρχει μικρός αύλειος χώρος, όπου είναι φυτεμένα δένδρα, αλλά και ένας λαχανόκηπος που καλλιεργεί για τις ανάγκες της η κάθε μικρή συνοδεία.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες (εκτός του Ηγουμενείου όπου χρησιμοποιήθηκαν τούβλα), ενώ η στέγασή τους είναι κυρίως κεραμοσκεπές. Σε κάποια κελλιά έχουν διατηρηθεί τα αρχικά δώματα και το Ηγουμενείο έχει πλάκα τσιμέντου. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα κυρίως από ξύλο, από αλουμίνιο (όσοι χώροι είναι πρόσφατα ανακαινισμένοι) αλλά και σίδερο

[745] Κάποια από τα παλαιά κρητικά μοναστήρια ακολουθούν το σύστημα αυτό. Στη Μονή Μ6 κάθε κελλί έχει μια μικρή συνοδεία που αποτελείται από τη Γερόντισσα (διδασκάλισσα) - πνευματική οδηγό, η οποία περιστοιχίζεται από δύο ή τρεις νεότερες στην προσέλευση στο μοναστήρι μοναχές και αναλαμβάνει την πνευματική τους καθοδήγηση. Δεν υπάρχει κοινή τράπεζα παρά μόνο στις πανηγύρεις, ζουν με οικονομική αυτοτέλεια, όμως συμμετέχουν σε κοινές ακολουθίες στο Καθολικό. Η Ηγουμένη, που εκλέγεται κάθε 4 χρόνια, συντονίζει τις μικρές συνοδείες και έχει τη γενική ευθύνη της λειτουργίας της Μονής. Βλ. **Μ. Δουλουφάκη** (νυν Μητροπολ. Γορτύνης και Αρκαδίας), *"Η αγάπη της Άξιον Εστίν. - Ι. Μονή Παλιανής"*, (1998) στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητρ. Γορτύνης και Αρκαδίας, https://bit.ly/2GCVjet (τελ. ανάκτηση 07.09.2020)

(κυρίως πόρτες). Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια είναι μέτριος και σε κάποια κελλιά μικρός. Η σκίαση πραγματοποιείται κυρίως με κουρτίνες, αλλά και πέργκολες με κλήματα σε κάποια κελλιά, ενώ ο φυσικός αερισμός διευκολύνεται από τα διαμπερή παράθυρα των κελλιών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Γενικά στους χώρους της Μονής επικρατεί μια ποικιλομορφία στα μέσα θέρμανσης τους χειμερινούς μήνες. Έτσι το Ηγουμενείο και το Καθολικό της Μονής θερμαίνονται μέσω θερμοσυσσωρευτών ηλεκτρικού ρεύματος. Τα περισσότερα κελλιά θερμαίνονται με ηλεκτρικά καλοριφέρ, ενώ τρία κελλιά διαθέτουν εγκατάσταση καλοριφέρ πετρελαίου. Επίσης σε μερικά κελλιά όπου εγκαταβιώνουν ηλικιωμένες αδελφές υπάρχουν κλιματιστικά συστήματα για ψύξη κατά τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου. Δεν χρησιμοποιούνται πολλά συστήματα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, υπάρχουν, όμως, ηλιακοί θερμοσίφωνες. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και μόνο στα προσφάτως ανακαινισμένα κελλιά τα αλουμινένια κουφώματα διαθέτουν διπλά τζάμια, για τη μείωση των ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης και διαθέτει επιπλέον γεώτρηση για τις ανάγκες των καλλιεργειών. Δεν πραγματοποιείται συλλογή βρόχινου νερού, δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και τα καζανάκια και δεν υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Παλαιότερα οι μοναχές ασχολούνταν με το κέντημα, το πλέξιμο με βελονάκι, την ιεροραπτική και την υφαντική και εργόχειρά τους πωλούνται ακόμα στο εκθετήριο της Μονής. Επειδή οι περισσότερες είναι ηλικιωμένες, σήμερα κατασκευάζουν κομποσκοίνια και εικόνες.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, στις οποίες απασχολούνται και οι μοναχές. Καλλιεργούνται κυρίως ελαιόδεντρα (1.000 ρίζες) και περίπου 35 στρέμματα αμπελώνα. Επίσης κάθε κελλί έχει το περιβόλι του με τα οπωροκηπευτικά που καταναλώνει. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση και διατίθενται για πώληση, ενώ οι καλλιέργειες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν βιολογικές, εφόσον δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα και φυτοφάρμακα, όμως δεν διαθέτουν ανάλογη πιστοποίηση. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ. Η Μονή δεν καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες ούτε συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων.

Ζ. Κτηνοτροφία

Στη Μονή δεν παρατηρείται γενική ενασχόληση με την κτηνοτροφία, αλλά σε κάθε κελλί εκτρέφονται μερικές κότες ή/και κουνέλια. Όμως, λόγω του ότι οι μοναχές δεν καταναλώνουν κρέας, τα δίνουν ως ευλογία σε έχοντες ανάγκη. Δεν παράγονται στη Μονή γαλακτοκομικά προϊόντα, ούτε υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» και τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα οικόσιτα ζώα. Γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών και επίσης συλλέγονται τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα. Τέλος η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Μονή, όπως αναφέραμε, θεωρείται η παλαιότερη στην Κρήτη, με συνεχή παρουσία 14 αιώνων. Και μόνο το γεγονός αυτό της δίνει μια μοναδικότητα. Η σημερινή αδελφότητα, παρόλο που δεν έχει μεγάλη ανανέωση σε έμψυχο δυναμικό, προσπαθεί να

διατηρήσει την ιδιαίτερη μοναστική παράδοση του λαυρεωτικού συστήματος, που αποτελούσε χαρακτηριστικό του κρητικού μοναχισμού.

Επιπλέον στη Μονή υπάρχουν οργανωμένοι μουσειακοί χώροι: εκκλησιαστικός (στον οποίο εκτίθενται φορητές εικόνες, ιερά κειμήλια και διάφορα βιβλία μεγάλης ιστορικής και αρχαιολογικής αξίας, όσα διασώθηκαν από τις πολλές καταστροφές που υπέστη η Μονή στη μακραίωνη ιστορία της) και λαογραφικός (με οικιακά σκεύη και εργαλεία παλαιότερων εποχών). Αυτή τη χρονική στιγμή δεν είναι επισκέψιμοι, διότι τελούν υπό ανακαίνιση.

Στη Μονή δεν οργανώνονται συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Πολυάριθμοι είναι οι προσκυνητές και οι επισκέπτες της Μονής, λόγω και της «Αγίας Μυρτιάς». Προσέρχονται και οι περίοικοι αναζητώντας ηρεμία και ανακούφιση από τις ποικίλες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν. Η Γερόντισσα και οι άλλες αδελφές υποδέχονται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη, προσφέροντας πνευματική στήριξη σε κάθε έναν που τη ζητά, «προσπαθώντας να μειωθεί το έργο των ψυχιάτρων και των ψυχοφαρμάκων», μας ανέφερε χαρακτηριστικά η Γερόντισσα. Προσφέρεται κέρασμα σε όλους τους εκκλησιαζόμενους κάθε Κυριακή μετά τη Θεία Λειτουργία και τράπεζα τα Χριστούγεννα, την Πρωτοχρονιά, το Πάσχα και στις πανηγύρεις. Επίσης η Μονή ασκεί και φιλανθρωπική δράση σε όσους ζητούν βοήθεια.

ΙΑ. Η καλλιέργεια περιβαλλοντικού ήθους στη Μονή Μ6

Κυρίαρχο ρόλο στη λατρευτική παράδοση της Μονής Μ6 διαδραματίζει η «Αγία Μυρτιά», που αποτελεί μεγάλο προσκύνημα και διατηρεί μέχρι σήμερα έντονη την παράδοση της «δενδρολατρείας» της μινωικής Κρήτης. Πρόκειται για ένα υπεραιωνόβιο δέντρο που απλώνει αρκετά τα κλαδιά του[746] και βρίσκεται παράλληλα με τον ναό, δίπλα

[746] Σύμφωνα με μαρτυρία της μοναχής Θ. Σ., η παράδοση για το δέντρο της Αγίας Μυρτιάς λέει ότι, πριν χτιστεί το μοναστήρι, υπήρχε στην περιοχή δάσος. Οι χωρικοί έβαλαν φωτιά για να το καθαρίσουν και να καλλιεργήσουν τη γη. Όταν φούντωσε η φωτιά, ακούστηκε μία φωνή μέσα από έναν βάτο "μη μη!". Έσβησαν τη φωτιά και είδαν μέσα στον βάτο την εικόνα της Παναγίας. Γύρω από τη μορφή της είχαν ζωγραφίσει κλωνάρια μυρτιάς. Έχτισαν ένα προσκυνητάρι-εικονοστάσι και έβαλαν μέσα το εικόνισμα. Ύστερα από καιρό πήγαν μερικά παιδιά και κοίταζαν την εικόνα. Τα ζωγραφιστά στην εικόνα κλαδιά έγιναν αληθινά. Τα φύτεψαν στο χώμα, εκείνα μεγάλωσαν, φούντωσαν, έγιναν δέντρο και έκλεισαν μέσα τους

σε πηγή που διατηρείται μέχρι σήμερα (ονομάζεται από τις μοναχές «καβούσι»), στο νοτιοδυτικό τμήμα του μοναστηριού. Για την «Αγία Μυρτιά», όπως την αποκαλούν οι μοναχές, καθιερώθηκε ειδική εορτή -της Παναγίας της Μυρτιδιώτισσας- και αποτελεί τη δεύτερη πανήγυρη της Μονής, στις 24 Σεπτεμβρίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ευλογία των άρτων γίνεται κάθε χρόνο κάτω από το ιερό αυτό δέντρο και ως «τράπεζα» χρησιμοποιείται ένα αρχαίο κιονόκρανο, προερχόμενο από την παλαιοχριστιανική βασιλική. Το δέντρο δεν έχει ενιαίο κορμό (άλλωστε η μυρτιά είναι κανονικά θάμνος), αλλά αποτελεί σύμπλεγμα μικρότερων που φύονται πολύ κοντά, ώστε να δίνουν την εντύπωση ενός κορμού. Τα πιο χαμηλά κλαδιά του έχουν εντελώς απογυμνωθεί από τα φύλλα του. Τα κόβουν οι προσκυνητές και είτε κατασκευάζουν φυλαχτά είτε τα κρεμούν στα εικονοστάσιά τους. Ακόμη μπορεί να παρατηρήσει κανείς πλήθος ευχαριστηρίων ταμάτων για θαύματα που επιτελέστηκαν, κρεμασμένα στα κλαδιά, αλλά και «άχρηστες» πλέον πατερίτσες ασθενών που προσέτρεξαν με πίστη στη χάρη της Παναγίας και θεραπεύθηκαν.

Η λατρεία της «Αγίας Μυρτιάς» αποτελεί, όπως προαναφέραμε, επιβίωση πανάρχαιων λατρευτικών συνηθειών και πιο συγκεκριμένα της λατρείας των ιερών δέντρων της μινωικής θρησκείας. Το ιερό δέντρο της Μονής Μ6 αποτελεί επίκεντρο της λατρείας, ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Δεκαπενταυγούστου. Οι Ακολουθίες του Παρακλητικού Κανόνα στην Υπεραγία Θεοτόκο τελούνται κάθε απόγευμα κάτω από την Αγία Μυρτιά και όλες οι μοναχές με πλήθος προσκυνητών προσεύχονται εκεί. Αλλά και ξεχωριστά κάθε μοναχή θεωρεί ότι ανάμεσα στα καθήκοντά της συμπεριλαμβάνεται και η τακτική προσευχή κάτω από την Αγία Μυρτιά. Οι υπαίθριες αυτές τελετουργίες αποκτούν ξεχωριστή σημασία για τα δεδομένα της Ορθόδοξης Χριστιανικής λατρείας, και αποδεικνύει ότι καλλιεργεί στις μοναχές, αλλά και στους παριστάμενους πιστούς ,το ήθος της ιερότητας και του σεβασμού της Δημιουργίας. Ακολουθώντας το ήθος αυτό, οι μοναχές κόβουν τα κλαδιά του δέντρου και κατασκευάζουν με αυτά μικρούς σταυρούς, που τους δίνουν στους προσκυνητές για ευλογία. Ένας τέτοιος σταυρός θεωρείται ότι

την εικόνα. Καθώς μεγάλωσε αρκετά το δέντρο, η εικόνα δεν είναι ορατή πλέον. Τη βλέπουν μόνο παιδιά αλλά επίσης την έχουν δει άνθρωποι με μεγάλη πίστη και πολλές καλόγριες. Από τότε σημειώνονται καθημερινά πολλά και ποικίλα θαύματα, που αφορούν κυρίως -αλλά όχι μόνο- ίαση ασθενών συνανθρώπων μας.

διαθέτει θαυματουργικές ιδιότητες και μπορεί να ακούσει κανείς στη Μονή Μ7 αναρίθμητες σχετικές παραδόσεις.

6.2.7 Ιερά Μονή Μ7

Σε μια πανέμορφη, κατάφυτη και καλά κρυμμένη περιοχή βρίσκεται η γυναικεία Μονή Μ7 στην οποία εγκαταβιούν 15 μοναχές και μία δόκιμη. Στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μας βοήθησε η Ηγουμένη.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή είναι κτισμένη σε μια κατάφυτη από ποικίλα δέντρα σε υψόμετρο 439 m, σε απόσταση 5 Km δυτικά του κοντινότερου χωριού και σε απόσταση περίπου 3 Km από τη θάλασσα. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση ήταν ότι είναι απομακρυσμένη από τον κόσμο και διέθετε ησυχία, προστασία (από τις πειρατικές επιδρομές) και φυσικό κάλλος, ώστε να αποτελεί ιδανικό περιβάλλον για τη μοναστική άσκηση.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι βορειοανατολικός με μέτρια ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής υπάρχει δασική έκταση και απαγορεύονται το κυνήγι ή η βόσκηση. Υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής, με συστηματικές φυτεύσεις κυρίως οπωροφόρων δένδρων αλλά και καλλωπιστικών φυτών σε όλους τους χώρους της Μονής, εντός και εκτός αυτής.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το παλαιότερο κτίσμα που σώζεται στη Μονή είναι ο σπηλαιώδης ναός του Αγ. Αντωνίου (μέρος του οποίου είναι λαξευμένο στον βράχο) προ του 16^{ου} αιώνα. Λόγω της ιδιομορφίας του εδάφους (βραχώδες και με μεγάλες κι απότομες κλίσεις) γύρω από τον ναό του Αγ. Αντωνίου, οι μοναχοί έχτισαν το μοναστικό συγκρότημα ανατολικά και λίγο χαμηλότερα, όπου ο χώρος ήταν ομαλότερος και προσφέρονταν για το κτίσιμο των κελλιών και άλλων βοηθητικών χώρων. Η πρόσβαση στον παλαιό ναό διευκολύνονταν από πέτρινη γέφυρα που έχτισαν οι μοναχοί το 1535 και υπάρχει μέχρι σήμερα. Το σχήμα του μοναστικού συγκροτήματος είναι ακανόνιστο, τα δε κτήρια που το αποτελούν βρίσκονται

στο ίδιο επίπεδο είναι κυρίως διώροφα και στα παλαιά έχει γίνει πρόσφατη ανακαίνιση από το 1992 και μετά, ενώ υπάρχουν και νεόδμητα (μετά το 1950).

Οι κύριοι χώροι της Μονής αποτελούνται από το Καθολικό, κτίσμα του 1635 (ήταν αρχικά μονόκλιτο αφιερωμένο στο Γενέσιο της Θεοτόκου και η νέα γυναικεία αδελφότητα το μετέτρεψε σε δίκλιτο, προσθέτοντας το 1950 κλίτος αφιερωμένο στους Αγίους Τεσσαράκοντα). Επίσης το Παρεκκλήσιο του Αγ. Σάββα προστέθηκε δίπλα στον παλαιό ναό του Αγ. Αντωνίου το 1955, αλλά και ο νέος μεγάλος πετρόκτιστος (από ντόπια πέτρα) βυζαντινός ναός, νοτιοανατολικά και εξωτερικά του κυρίως κτηριακού συγκροτήματος, αφιερωμένος στον Άγ. Αντώνιο και τις Οσίες Μακρίνα και Μελάνη, για τη διευκόλυνση των πολυάριθμων προσκυνητών και εγκαινιάστηκε το 2009. Στους υπόλοιπους κύριους χώρους περιλαμβάνονται η τράπεζα, τα κελλιά, το αρχονταρίκι (περιλαμβάνει και εκθεσιακό χώρο/πωλητήριο χειροτεχνημάτων, εικόνων και μοναστηριακών ειδών), το καθιστικό (όπου προσφέρεται κέρασμα για όλους τους προσκυνητές μετά τη Θεία Λειτουργία της Κυριακής) και οι ξενώνες.

Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν η κουζίνα, οι αποθήκες, το πλεκτήριο, το ιεροραφείο και το αγιογραφείο. Σε όλους τους αύλειους χώρους είναι εντυπωσιακή η πολύ φροντισμένη παρουσία μεγάλης ποικιλίας δέντρων και φυτών, είτε σε καλαίσθητα παρτέρια επενδεδυμένα με πέτρες είτε σε μικρές ή μεγαλύτερες γλάστρες, αποδεικνύοντας την αγάπη της αδελφότητας για τη φύση και την καλαισθησία.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες (και τα νεότερα κτήρια είναι κτισμένα με παραδοσιακές τεχνικές), ενώ η στέγασή τους είναι κεραμοσκεπές. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο και υπάρχει επαρκής φυσικός αερισμός των κτηρίων. Η χρήση φυσικού φωτισμού στα περισσότερα κτήρια είναι μέτρια, ενώ η σκίαση πραγματοποιείται με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται μέσω κεντρικής θέρμανσης με καλοριφέρ πετρελαίου, επίσης σε κάποιους χώρους υπάρχουν τζάκια με ξύλα. Δεν υπάρχουν κλιματιστικά συστήματα για ψύξη κατά τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού. Δεν χρησιμοποιούνται συστήματα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας ούτε υπάρχει ηλιακός θερμοσίφωνας. Χρησιμοποιούνται λάμπες

εξοικονόμησης ενέργειας, όμως τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια για την μείωση των ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή, χρησιμοποιεί εντούτοις για τις καλλιέργειες νερό από γεώτρηση. Δεν συλλέγεται βρόχινο νερό, δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και τα καζανάκια ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα τυπικά διακονήματα, οι μοναχές ασχολούνται με την υφαντική, την ιεροραπτική, το κέντημα (κοπανέλλι), την αγιογραφία, το ψηφιδωτό, τις καλλιέργειες με μεθόδους βιολογικής γεωργίας και την κατασκευή κομποσκοινιών και σταυρών, που πωλούνται στο εκθετήριο της Μονής.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, στις οποίες ασχολούνται οι μοναχές. Καλλιεργούνται κυρίως ελαιόδεντρα (2.000 ρίζες), 3 στρέμματα οπωροκηπευτικά, 10 στρέμματα εσπεριδοειδή και 5 στρέμματα διάφορα φρούτα. Επίσης υπάρχει εγκατάσταση μεγάλου σύγχρονου θερμοκηπίου, ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες της αδελφότητας σε οπωροκηπευτικά όλο το έτος.

Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση, ενώ οι καλλιέργειες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν βιολογικές, εφόσον δεν γίνεται χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, παρά μόνο κοπριάς και βιολογικού λιπάσματος. Ωστόσο δεν διαθέτει επίσημη πιστοποίηση βιολογικών προϊόντων. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ, αλλά ως καύσιμη ύλη. Η Μονή καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες και συμμετέχει σε προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή διαθέτει ένα κοπάδι 50 αιγοπροβάτων, το οποίο έχει δοθεί σε βοσκό. Με το παραγόμενο γάλα οι μοναχές παρασκευάζουν γαλακτοκομικά προϊόντα για ίδια χρήση. Επίσης εκτρέφονται περίπου 50 κότες. Λόγω του ότι η αδελφότητα δεν καταναλώνει κρέας, αυτό διατίθεται ως ευλογία σε οικογένειες που έχουν ανάγκη. Δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» και τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα ζώα και για την παρασκευή κομπόστ. Συλλέγοντα τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα και διατίθενται για ανακύκλωση. Πραγματοποιείται ανακύκλωση συσκευασιών, αλλά η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στη Μονή δεν λειτουργεί κάποιος οργανωμένος μουσειακός χώρος και δεν οργανώνονται κάποιες συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις. Ωστόσο έχουν αναστηλώσει και αποκαταστήσει κατά το δυνατόν τα παλιά κτήρια της Μονής, με πολύ σεβασμό στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική, αλλά και τα καινούργια που κτίστηκαν για να εξυπηρετήσουν τις νέες ανάγκες της αδελφότητας κινούνται στην ίδια κατεύθυνση, χωρίς να προσπαθούν να επιβληθούν στο τοπίο, αλλά είναι απόλυτα ενταγμένα σε αυτό. Επίσης στη Μονή καλλιεργούνται οι παραδοσιακές εκκλησιαστικές τέχνες της ιεροραπτικής ιερών αμφίων, της υφαντικής, της αγιογραφίας, του παραδοσιακού κεντήματος κοπανέλλι, της κατασκευής κομποσκοινιών και σταυρών.

Τέλος η καλαισθησία και το φροντισμένο φυσικό περιβάλλον (εντυπωσιακές είναι οι «γωνιές»-καθιστικά στους αύλειους χώρους, ανάμεσα σε δέντρα και φυτά, με έπιπλα από ακατέργαστους κορμούς κατάλληλα κομμένους ή τα καθίσματα από βότσαλα) που αντικρύζει κανείς επισκεπτόμενος τη Μονή, αποτελούν παράδειγμα και προτροπή για τους προσκυνητές και τους επισκέπτες στην κατεύθυνση της αγάπης και της φροντίδας για τη Δημιουργία του Θεού.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η Γερόντισσα και οι αδελφές της Μονής υποδέχονται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη, προσφέρουν πνευματική στήριξη σε κάθε έναν που τη ζητά και ασκούν φιλανθρωπική δράση, προσπαθώντας να καλύψουν ανάγκες εμπερίστατων και ζητούν ενίσχυση, αλλά και απόρων φοιτητών.

ΙΑ. Η ζωή και η εργασία μέσα στη φύση ως συστατικό στοιχείο της μοναστική ζωής και του μοναστικού ήθους

Σε επικοινωνία μας με την ογδοντάχρονη (το 2017) μοναχή της Μονής Μ7 αδελφή Ε, μας δόθηκε η ευκαιρία να αντιληφθούμε τη συνάφεια μοναστικού και περιβαλλοντικού ήθους και πόσο η καθημερινή επαφή και η εργασία μέσα στη φύση, στο περιβάλλον της Μονής, μπορεί να καλλιεργήσει δυναμικά και την πνευματικότητα αλλά και αυτό το περιβαλλοντικό ήθος.

Η αδελφή Ε καταγόμενη από αγροτική οικογένεια του νησιού, από την πρώτη στιγμή που εισήλθε για να μονάσει στη Μονή Μ7 στις αρχές της δεκαετίας του ’60, ανέλαβε να επιμελείται τους λαχανόκηπους και τις άλλες καλλιέργειες της Μονής. Από εκείνη την εποχή, ασχολήθηκε ιδιαιτέρως με τη συλλογή και διατήρηση των σπόρων φυτών τοπικών ποικιλιών και απέκτησε μεγάλη πρακτική εμπειρία (αρχικά συμβουλευόμενη τους αγρότες της περιοχής) στη μεθοδολογία της συλλογής σπόρων, στον τρόπο αποθήκευσης και διατήρησής τους, αλλά και στο πότε και πόσες φορές μπορούν να χρησιμοποιηθούν (οι πολύ σημαντικές παρατηρήσεις της αυτές θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στην άυλη πολιτιστική κληρονομιά).

Η ίδια απέκτησε και συνεχίζει μέχρι σήμερα να έχει ιδιαίτερη σχέση με τα φυτά και τα δέντρα που καλλιεργεί. Μόνη της πολλές φορές κουβάλησε κατάλληλα χώματα από το βουνό για να εμπλουτίσει το έδαφος στους κήπους. Φύτεψε πάρα πολλά οπωροφόρα δέντρα. Τα τελευταία χρόνια με τις οδηγίες της κατασκευάστηκε μεγάλο και ποιοτικό θερμοκήπιο, έτσι ώστε η Μονή, όπως προαναφέραμε, να έχει αυτάρκεια καθ’ όλη τη διάρκεια του έτους όσον αφορά τις ανάγκες της σε οπωροκηπευτικά.

Ακόμα και σήμερα, στην ηλικία της, καθημερινά επισκέπτεται τους κήπους. Μας είπε χαρακτηριστικά: «Είμαι 80 και παρ’ όλους τους πόνους στη μέση, κάθε μέρα θα σκύψω, θα σκαλίσω, θα ξεχορταριάσω. Δεν θέλω να αφήνω τα φυτά απεριποίητα, γιατί κι

αυτά θέλουν τη σειρά τους. Δεν έχω πολλές δυνάμεις πια, αλλά με δυναμώνει ο Θεός, αλλά και οι "νοικοκύρηδες'' της Μονής, ο Άγ. Αντώνιος και η Παναγία, βοηθούν το μοναστήρι και τη δουλειά μου. Πόσο έχει λυπηθεί η ψυχή μου για τη συνεχή ανομβρία και την ταλαιπωρία που υφίστανται τα φυτά! Προσωπικά δεν με νοιάζει αν θα κουραστώ ή αν θα διψάω, δεν αντέχω όμως τα φυτά να πεινάνε και να διψάνε. Καθημερινά που βρίσκομαι στους κήπους, σκύβω και τους μιλάω: ω τα καλά μου!, ω τα χρυσά μου! Κι αυτά το καταλαβαίνουν. Πέρυσι που είχα σπάσει το πόδι μου και έλειπα για ένα διάστημα από τους κήπους αισθάνθηκα ότι το κατάλαβαν και στενοχωρήθηκαν. Τους έλλειπα και αναζητούσαν "τη μαμά'' τους».

Στη συνέχεια μας έδωσε τις σοφές συμβουλές και προτροπές της: «Να αγαπάμε τα δέντρα, τα φυτά και τη φύση και ο Θεός θα μας ευλογήσει. Παλαιά οι άνθρωποι αγαπούσαν τη γη, δεν κουράζονταν να την καλλιεργούν. Σήμερα, παρ' όλο που έχουμε ευκολίες, γεωργικά μηχανήματα, κουραζόμαστε εύκολα και παρατήσαμε τις αγροτικές εργασίες. Η φτώχεια θα μας μάθει να μη φοβόμαστε τη δουλειά. Εγώ δεν τη φοβάμαι καθόλου. Οι αγροτικές εργασίες όχι μόνο δεν με κουράζουν, αλλά με ξεκουράζουν. Αφοσιώνομαι στην εργασία και παράλληλα προσεύχομαι. Άμα εργάζεσαι έτσι, δεν υποφέρεις από διάφορους λογισμούς. Η εργασία είναι άγια. Χρειαζόμαστε μετάνοια στη σχέση μας με τη φύση, για να μην καταστραφούμε. Πόσο θα ήθελα να μπορούσα να μεταδώσω σε κάποιον τις γνώσεις που έχω γύρω από τα σπορικά και τις καλλιέργειες, για να μη χαθούν. Αλλά αυτός θα πρέπει να έχει πραγματικό πόνο και αγάπη για τα φυτά».

Όλα τα παραπάνω μας δείχνουν πως το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος επιδρά και μεταμορφώνει τον άνθρωπο στην κατεύθυνση του σεβασμού και της αγάπης για τη Δημιουργία του Θεού, γεγονός που αντανακλάται στην εικόνα που παρουσιάζουν για τον επισκέπτη και τον προσκυνητή οι εξωτερικοί και οι εσωτερικοί χώροι της Μονής.

6.2.8 Ιερά Μονή Μ8

Η αδελφότητα της ανδρώας Ιεράς Μονής Μ8 αποτελείται από τρεις Πατέρες και μας βοήθησε στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου ο μοναχός Ζ.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ8 βρίσκεται σε ένα οροπέδιο, σε υψόμετρο 425 m, σε απόσταση περίπου 4,8 Km από τη θάλασσα και 3 Km από τον πλησιέστερο οικισμό. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη η τοποθεσία του μοναστηριού ήταν, κατ' αρχάς, ότι, σύμφωνα με την παράδοση, η τοποθεσία αποκαλύφθηκε θαυματουργικά από τον Άγιο Αντώνιο στους κτήτορες, εν συνεχεία διότι ο χώρος είναι πράγματι κατάλληλος, αφού είναι απομονωμένος, βρίσκεται σε βραχώδη και σταθερή περιοχή, είναι υπήνεμος και αόρατος από τη θάλασσα (οπότε εκλείπει ο φόβος των πειρατικών επιδρομών), αποτελούσε ήδη σταυροδρόμι και τέλος στον τόπο εκείνο βρέθηκε και νερό. Ο προσανατολισμός της είναι νοτιοδυτικός με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας.

Το κτηριακό συγκρότημα της Μονής περιβάλλεται κυρίως από καλλιεργούμενες κατά τα παλαιότερα χρόνια εκτάσεις, οι οποίες, λόγω της εγκατάλειψης από τη δεκαετία του 1950 και της υπερβόσκησης, δίνουν την αίσθηση του ερημικού τοπίου σχεδόν σε όλο το μικρό οροπέδιο.

Ωστόσο η σημερινή αδελφότητα καταβάλλει μεγάλη προσπάθεια ενίσχυσης της βιοποικιλότητας. Κατ' αρχάς περιφράχθηκαν τα διασωθέντα κτήματα της Μονής, συντηρήθηκε η υπάρχουσα βλάστηση -κυρίως ελαιόδεντρων- και φυτεύονται διαρκώς νέα δέντρα και φυτά. Οι περιοχές της Μονής και των κοντινών Μετοχίων της είναι ενταγμένες στο Δίκτυο Προστατευόμενων Περιοχών Natura με κωδικό GR4310013 - Αστερούσια Όρη. Εντούτοις, στους γύρω μη περιφραγμένους χώρους επιτρέπεται το κυνήγι και η βόσκηση ζώων.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το κτηριακό συγκρότημα της Μονής έχει σχήμα τετραπλεύρου και φρουριακή δομή. Παλαιότερα περιβαλλόταν από ψηλό οχυρωματικό περίβολο με 3 οχυρούς πύργους (στη βορειοδυτική, τη νοτιοανατολική και τη νοτιοδυτική γωνία). Οι δύο πρώτοι κατεδαφίστηκαν λίγο μετά το 1900 και σώζεται μέρος του τρίτου και μεγαλύτερου. Γενικά τα κτήρια της νότιας και της ανατολικής πτέρυγας είναι από το 18^{ο} αιώνα, έτυχαν ανακαινίσεων στα μέσα του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ού}, ενώ τη δεκαετία του 1910 κτίστηκε το διώροφο Ηγουμενείο (με σκοπό να αποτελεί και έδρα του Μητροπολίτη Γορτύνης) και τη δεκαετία του 1950 τα κτήρια της δυτικής πτέρυγας. Όλο το κτηριακό συγκρότημα έχει

δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση από το 2000 με προσπάθειες αποκατάστασης της αρχικής του μορφής, μέσω ευρωπαϊκών κονδυλίων και υπό τη μελέτη και επίβλεψη της 13ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Τα κτήρια του συγκροτήματος βρίσκονται στο ίδιο υψομετρικό επίπεδο και ο μέγιστος αριθμός ορόφων είναι δύο.

Κύριοι χώροι της Μονής αποτελούν το Τρίκλιτο Καθολικό στο κέντρο της αυλής, που εγκαινιάσθηκε το 1837 και τιμάται στον Μέγα Αντώνιο, τη Μεταμόρφωση και τους Τρεις Ιεράρχες, το Ηγουμενείο, η τράπεζα, τα κελλιά και η βιβλιοθήκη. Οι δευτερεύοντες χώροι περιλαμβάνουν την κουζίνα, τις αποθήκες, τον φούρνο, τις αποθήκες και τα παλαιά κτήρια με το ελαιοτριβείο, το κρασαριό και το ρακοκάζανο. Ο αύλειος χώρος της Μονής είναι ευρύς και σε πολλά σημεία υπάρχουν παρτέρια με δέντρα και καλλωπιστικά φυτά και πολλές γλάστρες ολόγυρα με αρωματικά φυτά και λουλούδια.

Το υλικό κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι η πέτρα και οι στέγες τους στα περισσότερα είναι δώματα επιστρωμένα με τσιμέντο, ενώ κτήρια της δυτικής πλευράς έχουν πλάκα τσιμέντου. Τα κουφώματα είναι τα περισσότερα ξύλινα, ενώ υπάρχουν και λίγα σιδερένια. Υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα, ο φυσικός φωτισμός των κτηρίων επιτυγχάνεται σε μέτριο βαθμό, ενώ η σκίασή τους γίνεται κυρίως με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται με ηλεκτρικές σόμπες στα κελλιά των Πατέρων, ενώ για τους θερινούς μήνες υπάρχουν συστήματα ψύξης-κλιματιστικά μηχανήματα. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου. Χρησιμοποιούνται για τον φωτισμό λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και η αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας γίνεται με τους ηλιακούς θερμοσίφωνες. Τέλος τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από γεώτρηση. Πρόσφατα βρέθηκε η χαμένη παλαιά πηγή, καθαρίστηκε και πλέον οι καλλιέργειες ποτίζονται από το νερό της πηγής. Παρόλο που υπάρχει υπόγεια δεξαμενή για τη συγκέντρωση ομβρίων υδάτων, το στόμιο της οποίας είναι ορατό στην αυλή, εντούτοις δεν γίνεται συλλογή βρόχινου νερού ούτε υπάρχουν

συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες ή τα καζανάκια. Τέλος δεν πραγματοποιείται βιολογικός καθαρισμός.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά διακονήματα ενός μοναστηριού, οι Πατέρες της Μονής ασχολούνται με τα κτήματα και τον κήπο της Μονής, τα ζώα και τη συντήρηση των κτηρίων.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει 400 περίπου ελαιόδεντρα, 2 στρέμματα αμπελώνα, λίγα δέντρα με εσπεριδοειδή και καλλιεργούνται επίσης περίπου 20 στρέμματα κτηνοτροφές και 5 στρέμματα οπωροκηπευτικά. Οι Πατέρες της Μονής ασχολούνται με τις καλλιέργειες και τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση. Οι καλλιέργειες χαρακτηρίζονται βιολογικές, εφόσον δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα και φυτοφάρμακα, αλλά δεν διαθέτουν αντίστοιχη πιστοποίηση. Καλλιεργούνται τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες, αλλά η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο δίκτυο διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ και ως τροφή για τα ζώα.

Ζ. Κτηνοτροφία

Στη Μονή εκτρέφονται περίπου 40 αιγοπρόβατα, για τα οποία χρησιμοποιούνται οι καλλιεργούμενες κτηνοτροφές και, λόγω του ότι στην καλλιέργεια αυτή δεν χρησιμοποιούνται λιπάσματα, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την κτηνοτροφία βιολογική (χωρίς όμως να υπάρχει αντίστοιχη πιστοποίηση). Επίσης εκτρέφονται περίπου 40 κότες, μερικές χήνες και μια στρουθοκάμηλος. Επειδή οι μοναχοί δεν καταναλώνουν κρέας, τα ζώα δίδονται ως ευλογία σε πτωχές οικογένειες τις περιόδους των εορτών. Δεν παράγονται γαλακτοκομικά ούτε υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής κυρίως συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου και γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή». Τα οργανικά/αλλοιώσιμα χρησιμοποιούνται είτε ως τροφή για τα οικόσιτα ζώα είτε για την κατασκευή κομπόστ, ενώ δεν συλλέγονται για ανακύκλωση τα χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος. Στη Μονή δεν γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών και δεν υπάρχει συμμετοχή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Μονή διαθέτει επισκέψιμο χώρο Εκκλησιαστικού Μουσείου-Κειμηλιαρχείου, στον οποίο εκτίθενται φορητές εικόνες, εκκλησιαστικά σκεύη, άμφια, χειρόγραφοι κώδικες και παλαίτυπα βιβλία.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή υποδέχεται φιλόξενα τους προσκυνητές και επισκέπτες, ειδικά τους θερινούς μήνες. Οι Πατέρες είναι διαθέσιμοι να συνομιλήσουν μαζί τους, να τους ξεναγήσουν, να τους προσφέρουν πνευματική στήριξη και συμπαράσταση, αλλά και πνευματική αφύπνιση. Προσφέρεται κάθε Κυριακή κέρασμα μετά τη Θεία Λειτουργία σε όλους τους παρευρισκόμενους και οι Πατέρες συζητούν με τους επισκέπτες. Ο μοναχός Ζ μάς ανέφερε χαρακτηριστικά: «Τους προτρέπομε να στραφούν στην απλότητα της ζωής, να διδαχθούν από τη φύση, να ξυπνήσουν από το λήθαργο της καλοπέρασης και της καλοζωίας». Επίσης η Μονή ασκεί φιλανθρωπική δράση στηρίζοντας κυρίως με προϊόντα που παράγει (λάδι, αυγά και κρέας) οικογένειες της περιοχής που έχουν οικονομικά προβλήματα.

ΙΑ. Το οικολογικό ήθος και οι πρακτικές βιώσιμης ανάπτυξης των μοναχών της Ιεράς Μονής Μ8

Όταν η νέα μικρή συνοδεία εγκαταστάθηκε στη σχεδόν εγαταλελειμμένη Μονή, αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες. Ναι μεν είχαν ανακαινιστεί μέσω ΕΣΠΑ η βόρεια και ανατολική πτέρυγα των κελιών, αλλά παντού στον χώρο κυριαρχούσε η εγκατάλειψη. Στα

εξωτερικά κτίσματα της βόρειας πλευράς ζούσαν βοσκοί με τις οικογένειές τους. Το τελευταίο δημιουργούσε πολλά προβλήματα, όπως η καταπάτηση των ήδη λιγοστών -λόγω απαλλοτρίωσης- γαιών της Μονής και τη χρήση τους ως βοσκότοπων, αλλά και η παρεμπόδιση του προγράμματος της μοναστικής ζωής. Σιγά σιγά και με διάκριση έγιναν προσπάθειες να επέλθει μία τάξη εντός του περιβάλλοντος χώρου της Μονής.

Περιφράχθηκαν τα κτήματα και χωροθετήθηκε η χρήση τους με τέτοιον τρόπο, ώστε να έχουν τη βέλτιστη απόδοση και ως καλλιέργειες και ως βοσκότοποι. Ενισχύθηκε η βλάστηση με φύτευση δέντρων και φυτών σε παρτέρια και γλάστρες (στις οποίες κυριαρχούν όχι μόνο λουλούδια, αλλά τοπικές ποικιλίες αρωματικών φυτών) και άρχισε μία προσπάθεια καλλιέργειας των ελαιόδεντρων που υπήρχαν στα χωράφια στο εξωτερικό νότιο μέρος της Μονής. Δημιουργήθηκε ορνιθώνας αλλά και ποιμνιοστάσιο για αιγοπρόβατα. Επίσης λαχανόκηπος για οπωροκηπευτικά, για τη δημιουργία του οποίου έγινε προσπάθεια να χρησιμοποιηθούν σπόροι παλαιών τοπικών ποικιλιών, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες των Πατέρων της Μονής. Μάλιστα η φιλοσοφία του λαχανόκηπου είναι κατά τον μοναχό Ζ «όχι μονοκαλλιέργεια, αλλά λίγο απ' όλα, ώστε και να μη μας λείπει τίποτε για την τροφή μας, αλλά και να έχουμε ισορροπία». Δόθηκε έμφαση στη βιολογική καλλιέργεια, όπως προαναφέραμε, με πλήρη απουσία λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων. Φυτεύτηκε επίσης αμπελώνας με τοπικές ποικιλίες ο οποίος σιγά σιγά απέδωσε, εφόσον η φιλοσοφία ήταν να προσαρμοστούν τα κλήματα σε συνθήκες ξηρασίας, διότι το νερό είναι λιγοστό. Χαρακτηριστικά μάς ανέφερε ο μοναχός Ζ ότι «το αμπέλι δεν πρέπει να το κάνεις τεμπέλικο, ποτίζοντάς το πολύ. Με αυτό τον τρόπο χάσαμε βέβαια μερικά κλήματα, αλλά τα περισσότερα προσαρμόστηκαν και πλέον αποδίδουν. Τρώμε σταφύλια, κάνουμε και το κρασάκι και τη ρακή μας».

Όσον αφορά στο ζωικό κεφάλαιο της Μονής, ο μοναχός Ζ μας δήλωσε ότι υπάρχει μικρός αριθμός αιγοπροβάτων για την κάλυψη των αναγκών της Μονής, κυρίως όμως δίνονται ως ευλογία/φιλανθρωπία σε έχοντες ανάγκη. Λόγω του ότι η Μονή δεν έχει έσοδα για την αγορά ζωοτροφών, τα ζώα δεν είναι σταβλισμένα, αλλά περιορισμένα στις εκτάσεις πέριξ της Μονής, ώστε να βόσκουν ελεύθερα. Ωστόσο, προκειμένου να είναι βιώσιμη η κτηνοτροφία και να μην ερημοποιούνται οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις από την υπερβόσκηση (όπως παρατηρήσαμε να συμβαίνει σε βοσκοτόπια και πρώην καλλιεργήσιμες καταπατημένες εκτάσεις γύρω από τη Μονή), γίνεται συχνή εναλλαγή των

χώρων βόσκησης (που είναι φραγμένοι με συρματόπλεγμα), αλλά και συντηρείται χωράφι σπαρμένο τριφύλλι, μέσα στο οποίο αιγοπρόβατα βόσκουν για κάποιες συγκεκριμένες ώρες. Αυτό το χωράφι ποτίζεται συστηματικά, ώστε να ανανεώνεται το τριφύλλι. Μάλιστα μπαίνουν εκεί και βόσκουν περισσότερο τα νεαρά ζώα, που έχουν ανάγκη για ποιοτικότερη τροφή. Δίνονται επίσης ως τροφή στα αιγοπρόβατα κλαδέματα από τις ελιές της Μονής, όπως και τα «απόβλητα»-τα περισσεύματα από το ξεχορτάριασμα του λαχανόκηπου. Μάλιστα δεν απομακρύνονται τα κλαδέματα από τα δέντρα, αλλά οι Πατέρες φέρνουν τα ζώα για να τα φάνε και παράλληλα να «κοπρίσουν» τον χώρο. Κάτι που παρατηρήσαμε και μας έκανε μεγάλη εντύπωση ήταν, μια προβατίνα με τα δύο νεογέννητα αρνάκια της να βόσκει σε ένα διακοσμητικό παρτέρι του αύλειου χώρου, με εύρωστο χλοοτάπητα κλεισμένο με κάγκελα. Σε ερώτησή μας γιατί συμβαίνει αυτό, ο μοναχός Ζ μας έδειξε την ιδιαίτερη ευαισθησία του προς τα ζώα, απαντώντας ότι «μόλις γέννησε και έχει ανάγκη και από ησυχία αλλά και από ιδιαίτερα πλούσια και φρέσκια τροφή της για να δίνει καλό γάλα στα νεογέννητα. Τα παρτέρια ξαναγίνονται».

Όλα τα υπολείμματα των καλλιεργειών, ακόμα και τα υπολείμματα της οινοποίησης σταφυλιών και παραγωγής ρακής, χρησιμοποιούνται για την κατασκευή βιολογικού λιπάσματος κομπόστ. Τελευταία, λόγω της μεγάλης λειψυδρίας, έγινε προσπάθεια να συντηρηθεί η μικρή πηγή που υπάρχει μέσα στα κτήματα, στον νότιο εξωτερικό χώρο της Μονής. Καθαρίστηκε η δεξαμενή από φυτά και σκουπίδια, ανανεώθηκαν τα επιχρίσματα των τοιχωμάτων και κατασκευάστηκαν ποτίστρες για τα ζώα. Επίσης εγκαταστάθηκε δίκτυο πλαστικών σωληνώσεων, που διοχετεύει χωρίς απώλειες το λιγοστό νερό στις διάφορες καλλιέργειες. Έτσι ακόμα και τους δύσκολους (λόγω λειψυδρίας) θερινούς μήνες συντηρούνται ο ελαιώνας, ο λαχανόκηπος, ο αμπελώνας αλλά και τα ζώα. Μας έκανε μεγάλη εντύπωση ότι δίνεται ιδιαίτερη φροντίδα στα ζώα που γεννούν, ώστε οι μητέρες να θηλάζουν αποκλειστικά τα μικρά τους και να μη χρησιμοποιούνται για γαλακτοπαραγωγή. Χωρίζονται από το υπόλοιπο κοπάδι και τοποθετούνται σε χώρο με πλούσια βλάστηση, ώστε να τρέφονται καλύτερα.

Η προσωπική φροντίδα των Πατέρων για τις καλλιέργειες και τα ζώα της Μονής αποδίδει ήδη καρπούς, ώστε τα παραγόμενα προϊόντα επαρκούν για τη διατροφή των μοναχών αλλά και των προσκυνητών, κυρίως όμως δημιουργήθηκε μία κατάσταση που

ευνοεί τη συνέχεια, ώστε -ακόμα και σε περίπτωση που αποχωρήσουν οι υπάρχοντες μοναχοί- να είναι βιώσιμη η Μονή.

Υπάρχει έντονα η αίσθηση ότι η φύση ανταποδίδει όταν τη σέβεσαι και την φροντίζεις. Χαρακτηριστικά μάς ανέφερε ο μοναχός Ζ: «Οι ελιές τρελαίνονται όταν τις περιποιείσαι, τις κλαδεύεις και οργώνεις το έδαφος γύρω τους. Το νιώθεις ότι ευχαριστιούνται και μετά αποδίδουν περισσότερο. Ήταν για πολλά χρόνια απεριποίητες και, μόλις τις φροντίσαμε, αμέσως μας έδειξαν τη χαρά τους. Έχουν και αυτές τη γλώσσα τους. Σήμερα δυστυχώς την ξεχάσαμε. Μάθαμε πολλές ξένες γλώσσες, αλλά ξεχάσαμε τη γλώσσα των φυτών». Και συμπλήρωσε: «Προσπαθούμε διαρκώς να ψηλαφίσουμε τις ανάγκες του κάθε χώρου που μας έχει εμπιστευτεί ο Θεός, να τις αφουγκραστούμε και να τις ικανοποιήσουμε. Με τον τρόπο αυτό υπάρχει η αίσθηση της ισορροπίας και γύρω μας και μέσα μας. Τα προβλήματα αρχίζουν όταν χάνεται αυτή η αίσθηση της ισορροπίας. Η απώλειά της εντός μας αντανακλάται και στη φύση. Πρόκειται για μία αμφίδρομη σχέση που εξαρχής δημιούργησε ο Θεός».

Παρατηρήσαμε επίσης ότι ο μοναχός Ζ αισθανόταν πολύ πιο άνετα να μας μιλά, κάνοντας παράλληλα τις αγροτικές εργασίες ρουτίνας. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, θέλοντας να μας δείξει από κοντά τις προσπάθειές του, πήγαμε αρχικά στη μικρή πηγή, προκειμένου να ανοίξει το νερό για πότισμα των χωραφιών αλλά και να ποτίσει τα ζώα, στη συνέχεια άνοιξε για τα πρόβατα το χωράφι με το τριφύλλι για να βοσκήσουν λίγο. Πήγαμε ακολούθως στον λαχανόκηπο και μας δόθηκε η ευκαιρία να δοκιμάσουμε τη δροσερή γεύση των φρέσκων αγγουριών που κόψαμε εκείνη τη στιγμή, ακολούθως σκέπασε τα πεπόνια με τα φύλλα του φυτού για να μη ζεσταίνονται από τον ήλιο.

Από όλα τα παραπάνω φαίνεται ότι ο μοναχός Ζ έχει μάθει τόσο πολύ να αγαπάει τη φύση και όλα αυτά που μπορεί να παράγει η γη, έχοντας διαμορφώσει μία μοναδική σχέση μαζί της, σε βαθμό που να μπορεί να της μιλάει, ζωογονώντας τις αδρανείς δυνάμεις της ζωής. Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται από δημοσίευμα στο διαδίκτυο[747]. Έτσι ακολουθείται σήμερα στη Μονή κατά γράμμα η μακραίωνη μοναστική παράδοση του σεβασμού και της προστασίας της Δημιουργίας του Θεού.

[747] Βλ. Ιστοσελίδα: https://www.e-storieskritis.gr/2017/04/blog-post_6.html (τελ. ανάκτηση 14.02.2022)

6.2.9 Ιερά Μονή Μ9

Στην ανδρώα Ιερά Μονή Μ9 ασκούνται 7 Πατέρες και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο μοναχός Η.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ9 βρίσκεται στα νότια παράλια του νησιού και είναι αρκετά απομακρυσμένη, αφού απέχει 22 Km βατού χωματόδρομου από τον πλησιέστερο οικισμό. Η απόσταση από τη θάλασσα είναι 40 m και το υψόμετρο 16 m. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση είναι το εξαιρετικό κλίμα (ξηρό, χωρίς υγρασία και κρύο το χειμώνα), η μεγάλη απόσταση από οικισμούς, η δύσκολη πρόσβαση και η ύπαρξη κατοικήσιμων σπηλαίων, που ευνοούν την ησυχαστική ζωή και τον ερημητισμό.

Ο προσανατολισμός της είναι νότιος, με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας. Πέριξ της Μονής υπάρχει δασική έκταση αραιού πευκοδάσους χαλεπίου πεύκης και όλη η περιοχή των Αστερουσίων ορέων θεωρείται προστατευμένος βιότοπος, ενταγμένος στο σύστημα Natura (GR4310013 – Asterousia ori -Kofinas)[748]. Ωστόσο στην ευρύτερη έκταση της Μονής επιτρέπεται το κυνήγι και η ελεύθερη βόσκηση ζώων. Δεν υπάρχει γενικά εκ μέρους της Μονής μέριμνα για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής, εκτός από μια προσπάθεια απελευθέρωσης 3 ελαφιών.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα χρονολογείται από το 1885 και μετά και έχει δεχθεί πρόσφατα ανακαίνιση, η οποία ξεκίνησε τη δεκαετία του 1980. Το σχήμα του συγκροτήματος είναι τετράπλευρο που στενεύει στη νότια πλευρά και περιβάλλεται από εξωτερικό τοίχο. Τα περισσότερα κτήρια καταλαμβάνουν τη βόρεια και τη δυτική πλευρά, ενώ μέρος του Καθολικού -που είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου και βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο- βρίσκεται εντός σπηλαίου. Τα κτήρια της Μονής

[748] Θεωρείται σημαντική τοποθεσία για σπάνια αρπακτικά πουλιά, κυρίως για τον γυπαετό, τους γύπες και το χρυσογέρακο. Σημαντικοί πληθυσμοί από άλλα αρπακτικά πτηνά όπως ο χρυσαετός, ο σπιζαετός και ο πετρίτης εμφανίζονται στην περιοχή. Επίσης, θεωρείται σημαντική περιοχή για την κοκκινοκαλιακούδα, της οποίας η εμφάνιση στον ελλαδικό χώρο είναι περιορισμένη. Τέλος, αναφέρεται η ύπαρξη μικρού πληθυσμού από μεσογειακές φώκιες στις παράκτιες σπηλιές που αναπτύσσονται στο θαλάσσιο μέτωπο της οροσειράς. Βλ. http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4310013 (τελ. ανάκτηση 21.10.2019)

αναπτύσσονται σε τρία διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα, άλλα ισόγεια και άλλα πολυώροφα με μέγιστο αριθμό ορόφων δύο.

Οι κύριοι χώροι της Μονής, εκτός από το Καθολικό, περιλαμβάνουν τα Παρεκκλήσια των Οσίων πατέρων Παρθενίου και Ευμενίου και το σπηλαιώδες των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, Ηγουμενείο, γραφείο, βιβλιοθήκη, κελλιά, τράπεζα, δύο αρχονταρίκια, ξενώνες εντός και εκτός της Μονής, μαγειρείο, Κειμηλιαρχείο/Εκκλησιαστικό Μουσείο και έκθεση/πωλητήριο. Οι δευτερεύοντες χώροι της Μονής περιλαμβάνουν αποθήκες τροφίμων και λαδιού και εργαστήρια: αγιογραφείο, εργαστήριο ψηφιδωτού και λιβανοποιείο.

Ανάμεσα στα κτήρια της Μονής υπάρχει εσωτερικός κήπος με πολλά δέντρα (πεύκα, αρμυρίκια, φοίνικες κ.ά) και καλλωπιστικά φυτά φυτεμένα σε παρτέρια και γλάστρες. Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι πέτρες στα παλαιά κτήρια, τα οποία είναι και τα περισσότερα, και τσιμεντόλιθοι στα σύγχρονα. Οι στέγες των κτηρίων είναι κυρίως κεραμοσκεπές και σε λίγες περιπτώσεις δώμα. Τα υλικά κατασκευής των κουφωμάτων είναι κυρίως ξύλο και σε μερικές περιπτώσεις αλουμίνιο. Υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα, ενώ χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό ο φυσικός φωτισμός κατά την ημέρα. Η σκίαση των κτηρίων πραγματοποιείται με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Λόγω των κλιματολογικών συνθηκών που επικρατούν στην περιοχή, η θέρμανση των χώρων της Μονής καλύπτεται με τη λειτουργία ενός ενεργειακού τζακιού. Υπάρχουν επίσης 5 κλιματιστικά σε ισάριθμα κελλιά κυρίως για την ψύξη, τους θερινούς μήνες.

Η Μονή δεν είναι συνδεδεμένη στο δίκτυο ηλεκτρικού ρεύματος. Οι ανάγκες της σε ηλεκτρική ενέργεια καλύπτονται από μια μονάδα φωτοβολταϊκών συστημάτων (παραπλεύρως νοτιοδυτικά της Μονής) ισχύος 32Kw και συμπληρώνονται, όταν παρίσταται ανάγκη, με τη λειτουργία γεννήτριας πετρελαίου. Η χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας επεκτείνεται με ηλιακούς θερμοσίφωνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου και χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας. Τα κουφώματα (εκτός από την περίπτωση ενός μικρού κτηρίου) δεν διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή που βρίσκεται σε υψόμετρο περίπου 1.000 m, το νερό της οποίας συγκεντρώνεται σε κτιστή δεξαμενή και στη συνέχεια μεταφέρεται μέσω σωληνώσεων στο κτηριακό συγκρότημα. Επίσης υπάρχει γεώτρηση με ελαφρά υφάλμυρο νερό, που χρησιμοποιείται για τη λάτρα και τα ποτίσματα των κήπων. Δεν γίνεται συλλογή και χρήση βρόχινου νερού ούτε εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού. Επίσης δεν υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά διακονήματα ενός μοναστηριού, οι πατέρες της Μονής ασχολούνται επίσης με τις παραδοσιακές τέχνες της αγιογραφίας και του ψηφιδωτού, την παρασκευή θυμιάματος ποικίλων αρωμάτων και παραδοσιακού σαπουνιού, την κατασκευή ξύλινων εικόνων, τη συλλογή και συσκευασία αλατιού από τις αλυκές. Ασχολούνται επίσης με την κτηνοτροφία και την καλλιέργεια των ελαιόδεντρων της Μονής.

Στο εκθετήριο/πωλητήριο της Μονής μπορεί να βρει κανείς ορθόδοξες εικόνες (αγιογραφημένες ή χάρτινες κολλημένες σε ξύλο), ψυχωφελή βιβλία, κομποσκοίνια, θυμίαμα, αλλά και μέλι, αλάτι και ηδύποτα που παράγουν ή παρασκευάζουν οι μοναχοί.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει 400 περίπου ελαιόδεντρα, διάσπαρτα σε κτήματα, τα οποία καλλιεργεί και το παραγόμενο λάδι χρησιμοποιείται για ίδια κατανάλωση, δίνεται ευλογία σε έχοντες ανάγκη προσκυνητές, ενώ μια ποσότητα στέλνεται σε άλλα μοναστήρια της ελληνικής επικράτειας, που δεν διαθέτουν ελαιόδεντρα. Οι καλλιέργειες είναι συμβατικές, με χρήση λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, ενώ τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για δημιουργία κομπόστ. Δεν καλλιεργούνται απαραίτητα τοπικές ποικιλίες ούτε η Μονή συμμετέχει σε προσπάθεια ανταλλαγής/διάσωσης σπόρων τοπικών ποικιλιών.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή διαθέτει 300 αιγοπρόβατα και το παραγόμενο γάλα διατίθεται σε τυροκομείο με ανταπόδοση τυριών, που χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση ή δίνονται ως ευλογία. Επίσης υπάρχουν οικόσιτα ζώα, 10 κότες, 2 χήνες, 2 πάπιες και 2 παγώνια.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα κυρίως συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου, ωστόσο κάποιες φορές καίγονται. Δεν γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», ενώ τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα πετιούνται ως απορρίμματα. Δεν πραγματοποιείται στη Μονή ανακύκλωση συσκευασιών, δεν συλλέγονται χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος ούτε συμμετέχει η Μονή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στη Μονή έχει δημιουργηθεί Κειμηλιαρχείο/Εκκλησιαστικό Μουσείο (όμως δεν είναι ανοικτό καθημερινά, σε μόνιμη βάση), στο οποίο εκτίθενται εκκλησιαστικά ιερά σκεύη και άμφια, εικόνες του τέλους του 19^{ου} αιώνα, παλαίτυπα βιβλία και προσωπικά είδη των οσίων Πατέρων Παρθενίου και Ευμενίου, κτητόρων της Μονής.

Η Μονή δεν αναπτύσσει συγκεκριμένη οικολογική δραστηριότητα.

Γύρω από τη Μονή υπάρχουν δέκα μεγάλα σπήλαια, τα οποία τώρα ανακατασκευάζονται, με σκοπό να λειτουργήσουν -τρία από αυτά- ως παρεκκλήσια. Τα υπόλοιπα θα γίνουν μέρος ενός πολύ φιλόδοξου σχεδίου της Μονής: Θα διαμορφωθούν ως μουσεία, με σκίτσα και κείμενα που θα δίνουν την ευκαιρία στον προσκυνητή που θα τα επισκέπτεται να μαθαίνει όλη την ιστορία του Χριστιανισμού στην Κρήτη, με έμφαση βέβαια στα Αστερούσια, από την εποχή του Αποστόλου Παύλου έως σήμερα.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Ο μοναχός Η, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, χαρακτήρισε τη Μονή «ανοικτό Κοινόβιο». Λόγω του ότι βρίσκεται σε τόπο απομονωμένο και με δυσκολία στην πρόσβαση, όποιος έρχεται, φιλοξενείται. Έχουν δημιουργηθεί

ξενώνες έξω από τη Μονή για τη φιλοξενία πολυτέκνων οικογενειών, αλλά και καθενός άλλου που θα το ζητήσει, ιδιαιτέρως τους θερινούς μήνες. Παρέχεται στέγη και τροφή και μπορεί να φιλοξενηθεί για 3-4 βράδια, προκειμένου να γνωρίσει από κοντά τη μοναχική ζωή. Έτσι η Μονή έχει στόχο να ασκεί εσωτερική Ιεραποστολή.

Η αδελφότητα της Μονής επιδίδεται σ' αυτό με εξαιρετική θέρμη, παρόλο που είναι «κοστοβόρο» όχι μόνο οικονομικά (καθημερινά ετοιμάζονται και προσφέρονται τουλάχιστον 50 μερίδες φαγητού), αλλά και ουσιαστικά, καθώς, πέραν των υλικών, απαιτείται χρόνος από το λιγοστό διαθέσιμο που έχουν οι αδελφοί της Μονής, ώστε να ασχοληθούν με χαρά, προσωπικά με τον κάθε επισκέπτη προσκυνητή και να τον αναπαύσουν πνευματικά. «Δεν μπορούμε να κάνουμε κι αλλιώς, είναι εντολή της Παναγίας προς εμάς να προσφέρουμε στους προσκυνητές, μιας κι η περιοχή δεν προσφέρει ούτε τις στοιχειώδεις ανέσεις. Όσες φορές κι αν σκεφτήκαμε στο παρελθόν να διακόψουμε ή να ελαττώσουμε τη φιλοξενία, στην τράπεζα συνήθως, η Παναγία επενέβαινε με διάφορους τρόπους και μας φανέρωνε πως είναι θέλημά της να συνεχιστεί. Κι όταν μάλιστα μια περίοδο είχαμε αντικειμενική οικονομική δυσκολία να προσφέρουμε τροφή σε τόσο πολύ κόσμο, έρχονταν άνθρωποι, από μόνοι τους και χωρίς να γνωρίζουν, πρόσφεραν συγκεκριμένα για το τραπέζι της Κυριακής για παράδειγμα», μας είπε ο Ηγούμενος. Και βέβαια, οι μοναχοί «συνειδητοποίησαν» την εντολή της Παναγίας, όταν ένα πρωινό εμφανίστηκε στην πόρτα της Μονής ένας πιστός από το χωριό της Αγίας Βαρβάρας Ηρακλείου, με φορτωμένο στο αγροτικό του αυτοκίνητο ένα τρίμετρο τραπέζι. Στην απορία των μοναχών γιατί τους έφερε ένα τόσο μεγάλο τραπέζι και στη διάθεσή τους να το επιστρέψουν, ο πιστός απάντησε πως αυτό ήταν αδύνατο. Όπως τους είπε, τις τελευταίες τρεις ημέρες τον επισκέπτονταν στον ύπνο του μια μαυροφορεμένη γυναίκα που του έλεγε πως το έπιπλο αυτό που φυλάσσονταν στην αποθήκη πρέπει να πάει στο σπίτι της στο μοναστήρι Μ9, γιατί θέλει να κάνει τραπέζια στους ανθρώπους. «Αυτό είναι ένα ακόμη δείγμα του θελήματος της Παναγίας», ανάφερε ο Ηγούμενος, «κι ας υπάρχουν διάφοροι που μιλούν για "κοσμικότητες" που επισκιάζουν το πνευματικό έργο του μοναστηριού».

Επίσης οι εξαιρετικοί αγιογράφοι Πατέρες της Μονής, δύο φορές την εβδομάδα μεταβαίνουν στις Μοίρες Ηρακλείου, όπου διδάσκουν μαθήματα ορθόδοξης αγιογραφίας

στο Πολιτιστικό Κέντρο της οικείας Μητροπόλεως. Τέλος η Μονή προσφέρει βοηθήματα σε τρόφιμα και χρήματα σε αναξιοπαθούντες και έχοντες ανάγκη.

6.2.10 Ιερά Μονή Μ10

Η γυναικεία Ιερά Μονή Μ10 βρίσκεται σε έναν τόπο κατάφυτο, γεμάτο κήπους με πανέμορφα λουλούδια, χώρους πεντακάθαρους και φιλόξενους που σφύζουν από ζωή, δημιουργικότητα, πνευματικότητα και προσφορά στο συνάνθρωπο. Σήμερα εγκαταβιώνουν σ' αυτήν 38 μοναχές και 5 δόκιμες. Στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε η αδελφή Θ.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ10 απέχει από τον κοντινό οικισμό 500 m), από τη θάλασσα 7,2 Km και βρίσκεται σε υψόμετρο 78 m. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση είναι κατ' αρχάς η προϋπαρξη κατεστραμμένης επί Τουρκοκρατίας ανδρώας Μονής, η οποία αποτέλεσε μεγάλο προσκύνημα από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, λόγω εύρεσης στα ερείπια θαυματουργής εικόνας της Παναγίας. Επίσης υπήρχε στο χώρο πηγή και τέλος η απόφαση του τότε οικείου Μητροπολίτη να συστήσει ένα μοναστήρι με ιεραποστολική, κοινωνική και φιλανθρωπική δράση.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι δυτικός, με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας. Οι χώροι της Μονής καταλαμβάνουν έκταση περίπου 70 στρεμμάτων ανάμεσα σε καλλιεργούμενες εκτάσεις κυρίως ελαιόδεντρων και οπωροκηπευτικών, επομένως επιτρέπονται οι ανθρώπινες δραστηριότητες. Λόγω του ότι ο τόπος ήταν άδενδρος και ξερός, από την αρχή που συστάθηκε η Μονή ελήφθη μέριμνα για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής, με φύτευση πολλών δέντρων και φυτών και παράλληλα με τη διάνοιξη φρέατος και στη συνέχεια γεώτρησης, με αποτέλεσμα σήμερα οι χώροι της Μονής να είναι κατάφυτοι.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα (εκτός από τον παλαιό ναό του 14^{ου} αιώνα και ένα παλαιό κτίσμα της δεκαετίας του 1880) είναι πρόσφατο και χρονολογείται ένα μέρος

του από το 1956 και το υπόλοιπο από το 1978. Δεν έχει δεχθεί πρόσφατα ανακαίνιση. Το σχήμα του συγκροτήματος είναι επίμηκες και αποτελείται από πολλά επί μέρους κτήρια που στεγάζουν τα πολλά ιδρύματα που συντηρεί η Μονή και αναπτύσσονται σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα κατά μήκος του άξονα Βορρά-Νότου. Τα κτήρια είναι άλλα ισόγεια και άλλα πολυώροφα, με μέγιστο αριθμό ορόφων δύο.

Στο κέντρο του κτηριακού συγκροτήματος βρίσκεται το Καθολικό, τρίκλιτος ναός βυζαντινού ρυθμού με τρούλο, ο οποίος άρχισε να ανοικοδομείται το 1911 και αποπερατώθηκε το 1924. Τιμάται στην Κοίμηση της Θεοτόκου, αλλά και στο Γενέσιο και τον Ευαγγελισμό. Βορείως του Καθολικού βρίσκεται το κεντρικό κτήριο της Μονής. Οι κύριοι χώροι της Μονής εκτός από το Καθολικό, περιλαμβάνουν τα Παρεκκλήσια - τον μικρό παλαιό ναό της Κοιμήσεως (1873) το Παρεκκλήσιο του Οσίου Χαραλάμπους (ασκήτευε στη Μονή), της Αγ. Φιλοθέης (εντός του κεντρικού κτηρίου) και των σφαγιασθέντων Οσίων Πατέρων (οι τάφοι και τα λείψανα των οποίων θαυματουργικά αποκαλύφθηκαν το 1993), τα κελλιά, την τράπεζα, το αρχονταρίκι, το Ηγουμενείο, το γραφείο, τη βιβλιοθήκη και τον ξενώνα.

Οι δευτερεύοντες χώροι περιλαμβάνουν το μαγειρείο, τις αποθήκες, το ιεροραφείο, την έκθεση/πωλητήριο εργοχείρων και τον ξυλόφουρνο. Μέσα στους χώρους της Μονής λειτουργούν σε ξεχωριστά κτήρια τα παρακάτω Ιδρύματα: Γηροκομείο «Οι Άγιοι Δέκα», Ορφανοτροφείο «Στοργή της Παναγίας», Ίδρυμα εφηβικής προστασίας «Αγία Σκέπη», Οικοκυρική σχολή «Ευαγγελισμός» (υφαντικής, κοπτικής-ραπτικής), Δημοτικό Σχολείο και Λαογραφικό-Εκκλησιαστικό Μουσείο.

Ανάμεσα στα κτήρια της Μονής υπάρχουν εσωτερικοί κήποι με πολλά δέντρα (πεύκα, κυπαρίσσια, φοίνικες, οπωροφόρα κ.ά.) και καλλωπιστικά φυτά φυτεμένα σε παρτέρια και γλάστρες, τα οποία, όπως προαναφέραμε, άρχισαν εντατικά να φυτεύονται μετά την ίδρυσή της, προσφέροντας σήμερα στους εγκαταβιούντες στο μοναστήρι και τα ιδρύματά του, ένα όμορφο φυσικό περιβάλλον και στους επισκέπτες και προσκυνητές ένα παράδειγμα σεβασμού και προστασίας της Δημιουργίας του Θεού.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι πέτρες στον παλαιό ναό και το παλαιό κτήριο, τούβλα και τσιμεντόλιθοι στα σύγχρονα. Οι στέγες των κτηρίων είναι κεραμοσκεπές στο κεντρικό κτήριο της Μονής, το Καθολικό, τα παρεκκλήσια και την Οικοκυρική Σχολή και στα υπόλοιπα πλάκα τσιμέντου. Τα υλικά κατασκευής των

κουφωμάτων είναι κυρίως ξύλο. Δεν υπάρχει σε μεγάλο βαθμό φυσικός αερισμός σε όλα τα κτήρια, ενώ χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό ο φυσικός φωτισμός κατά την ημέρα. Η σκίαση των κτηρίων πραγματοποιείται με τη βοήθεια πέργκολων και κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Στα περισσότερα κτήρια της Μονής και αυτών των ιδρυμάτων υπάρχει κεντρική θέρμανση με πετρέλαιο, που συμπληρώνεται από ηλεκτρικές σόμπες. Επίσης υπάρχει ένα τζάκι με ξύλα στο καθιστικό του αρχονταρικίου. Υπάρχουν επίσης αρκετά κλιματιστικά μηχανήματα για την ψύξη, τους θερινούς μήνες.

Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού, υγραερίου και σε μερικές περιπτώσεις με τη χρήση πετρελαίου. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και υπάρχουν ηλιακοί θερμοσίφωνες που εξυπηρετούν τις ανάγκες για ζεστό νερό των μοναζουσών και των τροφίμων των ιδρυμάτων. Τα κουφώματα γενικά δεν διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται κυρίως από γεώτρηση και δευτερευόντως από πηγή. Δεν γίνεται συλλογή και χρήση βρόχινου νερού ούτε εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού. Ωστόσο υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού, το νερό του οποίου επαναχρησιμοποιείται για ποτίσματα.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά διακονήματα ενός μοναστηριού, οι αδελφές της Μονής ασχολούνται επίσης με τις παραδοσιακές τέχνες του κεντήματος, της υφαντικής, της αγιογραφίας και της ιεροραπτικής. Η κύρια απασχόλησή τους όμως είναι η υπηρεσία-διακονία στα ευαγή ιδρύματα της Μονής. Για να λειτουργήσουν όλα αυτά χρειάζεται αυταπάρνηση, θυσία, και πολύς αγώνας. Οι Αδελφές της Μονής προσφέρουν τον εαυτόν τους, νύκτα και ημέρα, στην υπηρεσία του Θεού και των ανθρώπων.

Στο εκθετήριο/πωλητήριο της Μονής μπορεί να βρει κανείς κεντήματα και υφαντά εργόχειρα των αδελφών, αλλά και ορθόδοξες εικόνες (αγιογραφημένες ή χάρτινες κολλημένες σε ξύλο), ψυχωφελή βιβλία, κομποσκοίνια και θυμίαμα.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργήσιμες εκτάσεις και πιο συγκεκριμένα, 3.000 περίπου ελαιόδεντρα, 2 στρέμματα αμπελώνα, 1 στρέμμα οπωροκηπευτικά και περίπου 5 στρέμματα εσπεριδοειδή, στις οποίες απασχολούνται και οι μοναχές. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται κυρίως για ίδια κατανάλωση, ενώ ελαιόλαδο δίνεται ευλογία σε έχοντες ανάγκη προσκυνητές. Οι καλλιέργειες είναι συμβατικές, με χρήση ελάχιστων χημικών λιπασμάτων και καθόλου φυτοφαρμάκων. Δεν καλλιεργούνται αυτόχθονες/τοπικές ποικιλίες ούτε η Μονή επίσης συμμετέχει σε προσπάθεια ανταλλαγής/διάσωσης σπόρων τοπικών ποικιλιών, ενώ τα υπολείμματα των καλλιεργειών είτε δίνονται ως τροφή στα ζώα είτε χρησιμοποιούνται ως καύσιμη ύλη στον ξυλόφουρνο.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή δεν διαθέτει οργανωμένες κτηνοτροφικές μονάδες. Εκτρέφει όμως οικόσιτα ζώα, 25 αίγες, 50 κουνέλια, αρκετές κότες και 3 χοίρους, για ίδια χρήση. Παράγει επίσης γαλακτοκομικά προϊόντα για ίδια χρήση (γιαούρτι και τυρί), ενώ δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα κυρίως συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Δεν γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», ενώ τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα οικόσιτα ζώα. Δεν πραγματοποιείται στη Μονή ανακύκλωση συσκευασιών, δεν συλλέγονται χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος ούτε συμμετέχει η Μονή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στη Μονή έχει δημιουργηθεί με πρωτοβουλία και επιστασία του διδασκάλου (επί 35 χρόνια) στο Δημοτικό Σχολείο και εφημερίου της Μονής, Εκκλησιαστικό και Λαογραφικό Μουσείο, όπου μπορεί κανείς να δει σπάνια αντικείμενα που για πολλά χρόνια συλλέγονταν με πολλή αγάπη, ενδιαφέρον και φροντίδα για τη διατήρηση της παράδοσης, αλλά και μόχθο. Εκτίθενται εκκλησιαστικά ιερά σκεύη, παλαιές φορητές

εικόνες, παλαίτυπα βιβλία και άμφια, που συλλέχθηκαν από διάφορες εκκλησίες της περιοχής της Μεσσαράς για να συντηρηθούν και διαφυλαχθούν. Επίσης εκτίθενται σε θεματικές ενότητες, πάρα πολλά παλαιά αντικείμενα καθημερινής χρήσης, εργόχειρα, παραδοσιακές φορεσιές, γεωργικά εργαλεία και άλλα, μέσω των οποίων μπορεί κανείς να αντιληφθεί τη καθημερινή ζωή των ανθρώπων του 19ου μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα. Επιπλέον, μπορεί να δει κανείς τον εξοπλισμό του τυπογραφείου που λειτουργούσε μέχρι πρότινος στη Μονή.

Ακόμη στους χώρους της Μονής φιλοξενούνται πολλά είδη ωδικών και παραδείσιων πτηνών σε ειδικά διαμορφωμένους μεγάλους κλωβούς, που προσφέρουν στους επισκέπτες πανδαισία ήχων και χρωμάτων.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Ο κτήτορας και ιδρυτής της νέας Μονής Μ10 (μητροπολίτης της οικείας Μητροπόλεως), από το 1956, στο πλαίσιο των ποιμαντικών δραστηριοτήτων της Μητροπόλεώς του και αναδιφώντας τις κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες των κατοίκων της περιοχής που δεν καλύπτονταν από κρατικές δομές, συνέλαβε το σχέδιο ίδρυσης μιας σύγχρονης «Βασιλειάδας», στα ιδρύματα της οποίας θα διακονούσαν μοναχές, συνδυάζοντας τη μοναχική ζωή με την έμπρακτη εφαρμογή της διδασκαλίας του Χριστού για την αγάπη προς τον πλησίον.

Ορφανός ο ίδιος και από πολύ πτωχή οικογένεια, θέλησε σε πρώτη φάση να φροντίσει για τα αρκετά ορφανά της περιοχής από την περίοδο της Κατοχής. Έτσι δίπλα και γύρω από το κεντρικό κτήριο της Μονής ίδρυσε πρώτα Ορφανοτροφείο το 1957 για 30 παιδιά. Στη συνέχεια Γηροκομείο, Στέγη Παιδικής και Εφηβικής Προστασίας (για παιδιά οικογενειών μεταναστών ή προβληματικών οικογενειών – π.χ. θύματα ενδοοικογενειακής βίας), τριετή Οικοκυρική Σχολή (διδάσκονταν υφαντική και κοπτική/ραπτική) και δημόσιο Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο εκτός από τους τροφίμους των ιδρυμάτων φοιτούσαν και μαθητές από τους γειτονικούς οικισμούς. Επίσης στους χώρους της Μονής δημιουργήθηκε τυπογραφείο, μέσω του οποίου εκδίδονταν εκκλησιαστικά έντυπα, βιβλία και περιοδικά, με στόχο την εσωτερική ιεραποστολή στην περιοχή. Τέλος, σε παραθαλάσσιο κτήμα της Μονής δημιουργήθηκε και λειτουργεί μέχρι σήμερα κατά τους θερινούς μήνες παιδική κατασκήνωση για τους τροφίμους των ιδρυμάτων.

Όπως μας ανέφερε η αδελφή Θ: «Στη φιλοσοφία του Δεσπότη ήταν η προσπάθεια σύνδεσης του μοναχισμού με το κοινωνικό έργο και η φράση που επαναλάμβανε ήταν: "πίστις δι' αγάπης ενεργουμένη". Ενέπνευσε πολλούς η προσπάθειά του αυτή και αρκετές γυναίκες που καθοδηγούσε πνευματικά έγιναν μοναχές και αφιερώθηκαν στη διακονία των ιδρυμάτων της Μονής Μ10. Μάλιστα έδινε ευλογία ο ίδιος για διακονήματα, τα οποία οι ίδιες δεν γνώριζαν εκ των προτέρων. Έτσι π.χ. ανέλαβα να διακονώ στο τυπογραφείο, ενώ δεν γνώριζα καθόλου από την τέχνη αυτή. Όμως είχα την αίσθηση ότι με βοηθούσε η Παναγία και τα κατάφερνα μια χαρά. Μας έλεγε επίσης: "Θα εργάζεσθε και θα προσεύχεσθε και θα κάνετε τον κανόνα σας. Η εργασία είναι προσευχή"».

Παράλληλα ο Μητροπολίτης φρόντιζε την οικονομική αυτονομία στη λειτουργία των ιδρυμάτων. Έτσι η Μονή απέκτησε καλλιεργήσιμες εκτάσεις, απ' όπου τα καλλιεργούμενα προϊόντα (κυρίως λάδι και εσπεριδοειδή) πωλούνταν, ώστε από τα έσοδα να καλύπτονται κάπως οι ανάγκες των ιδρυμάτων. Υπήρχαν βέβαια και υπάρχουν πολλές δωρεές σε απαραίτητα τρόφιμα και άλλα είδη από ευλαβείς κατοίκους της περιοχής, που αναγνωρίζουν και βοηθούν το πολύ σημαντικό έργο που επιτελείται στα ιδρύματα του μοναστηριού. Όπως μας ανέφερε σχετικά η αδελφή Θ: «Οι δωρητές μάς βοηθούν πολύ. Η Μονή και τα ιδρύματά της δεν έχουν καμία κρατική ή ευρωπαϊκή χρηματοδότηση ή άλλη ενίσχυση. Βλέπουμε και αισθανόμαστε καθημερινά ότι η Παναγία φροντίζει, τρέχει και τακτοποιεί κάθε ανάγκη της Μονής της και των ιδρυμάτων που λειτουργούν».

Μέχρι και σήμερα τα ιδρύματα της Μονής Μ10 προσφέρουν μέγιστη κοινωνική και μορφωτική δράση στην περιοχή, αποτελούν ένα χώρο φιλοξενίας και ευσπλαχνίας όπου θεραπεύεται ο πόνος, βρίσκει παρέα η μοναξιά και η εγκατάλειψη, αλλά και ανιδιοτελή αγάπη, συμπόνια και μόρφωση η παιδική ψυχή. Το Ορφανοτροφείο της Μονής φιλοξενεί 35 ορφανά κορίτσια (μέχρι την ηλικία των 18 ετών), τα οποία διακονούν οι μοναχές. Αποτελεί μια ανοικτή κοινότητα, αφού οι τρόφιμες λαμβάνουν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε δημόσια σχολεία της περιοχής και δεν υποχρεούνται να ακολουθούν τη ζωή των μοναζουσών (ο ιδρυτής έδινε οδηγία στις μοναχές που διακονούσαν στο Ορφανοτροφείο και ακολουθείται μέχρι σήμερα, λέγοντας χαρακτηριστικά: «Θέλω να τα ζουν όλα και να μένουν στη Μονή»). Στο Ίδρυμα Εφηβικής Προστασίας διαμένουν επιπλέον 30 παιδιά, συνήθως τέκνα διαλυμένων οικογενειών.

Στην τριετή Οικοκυρική Σχολή Κοπτικής/Ραπτικής και Υφαντικής φοιτούν δωρεάν σήμερα περίπου 20 μαθήτριες, ενώ λειτουργεί κανονικά και συντηρείται από τη Μονή το 3θέσιο Δημόσιο Δημοτικό Σχολείο. Τέλος στο Γηροκομείο σήμερα φιλοξενούνται 65 άτομα και, εκτός από τις 8 μοναχές που διακονούν σε αυτό, εργάζονται εκεί 1 ιατρός, 3 νοσηλεύτριες και 15 άτομα βοηθητικό προσωπικό.

Η Μονή επίσης αποτελεί μεγάλο προσκύνημα και καθημερινά υποδέχεται φιλόξενα πάρα πολλούς προσκυνητές, προσφέροντάς τους πνευματική στήριξη και τροφοδοσία.

6.2.11 Ιερά Μονή Μ11

Η αδελφότητα της ανδρώας Μονής Μ11 αποτελείται από 6 Πατέρες και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο μοναχός Ι.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ11 βρίσκεται σε ένα κατάφυτο ύψωμα, σε υψόμετρο 245 m, σε απόσταση περίπου 4,2 Km από τη θάλασσα και 4 Km από τον πλησιέστερο οικισμό. Για πολλούς λόγους για επελέγη η τοποθεσία του μοναστηριού. Κυρίως διότι πρόκειται για μια απομακρυσμένη και ακατοίκητη περιοχή, που θεωρείται ιδανική για ησυχαστική ζωή, πολύ κοντά στο Αγιοφάραγγο και άλλα ασκητήρια που καλλιεργούνταν από αιώνες η νοερά προσευχή. Επιπλέον είναι αθέατη από τη θάλασσα και διέθετε οχύρωση (προϋπάρχων βυζαντινός πύργος), επομένως ήταν προστατευμένη από εχθρικές/πειρατικές επιδρομές. Τέλος ο χώρος διέθετε βλάστηση και ήταν κατάλληλος για την ανάπτυξη καλλιεργειών. Ο προσανατολισμός της είναι νοτιοδυτικός με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας.

Πέριξ της Μονής παλαιότερα υπήρχε μικρή δασική έκταση, η οποία καταστράφηκε από πυρκαγιές και κυρίως την αλόγιστη υπερβόσκηση από αιγοπρόβατα. Η σημερινή αδελφότητα προσπάθησε να ενισχύσει τη βιοποικιλότητα με τη φύτευση ελαιόδεντρων, χαρουπιών και κυπαρισσιών και παράλληλα την περίφραξη των φυτεμένων περιοχών. Έτσι η περιοχή που βρίσκεται το κτηριακό συγκρότημα της Μονής είναι σήμερα κατάφυτη, με έναν μεγάλο ελαιώνα βορειοδυτικά της Μονής. Επίσης να σημειώσουμε ότι οι περιοχές

της Μονής και των Μετοχίων της είναι ενταγμένες στο Δίκτυο Προστατευόμενων Περιοχών Natura με κωδικό GR4310004 - Δυτικά Αστερούσια-Αγιοφάραγγο. Ακόμη ο χώρος γύρω από τη Μονή έχει χαρακτηριστεί τοπίο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους (Ν. 9597/12.9.70 ΦΕΚ 666/Β/23.9.70). Ωστόσο στους γύρω χώρους δεν απαγορεύεται το κυνήγι και η βόσκηση ζώων.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το κτηριακό συγκρότημα της Μονής έχει σχήμα τετραπλεύρου και φρουριακή δομή. Περιβάλλεται από ψηλό οχυρωματικό περίβολο με οχυρό πύργο στη βορειοδυτική γωνία και τριγύρω τα διάφορα κτήρια της Μονής. Ο πύργος είναι από την ενετική εποχή και έχει δεχθεί πολλές επιδιορθώσεις και επεμβάσεις.

Το κτηριακό συγκρότημα ανακαινίστηκε εκ βάθρων μετά το 1841 και έγιναν προσθήκες στο Ηγουμενείο στις αρχές του 20^{ού} αιώνα. Όλο το κτηριακό συγκρότημα έχει πρόσφατα συντηρηθεί κατόπιν μελέτης, μέσω ευρωπαϊκών κονδυλίων και καταβλήθηκε προσπάθεια να λάβει την αρχική του μορφή. Τα κτήρια βρίσκονται σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα και τα περισσότερα είναι ισόγεια, εκτός από το Ηγουμενείο, που είναι διώροφο, και τον πύργο, που είναι τριώροφος. Οι κύριοι χώροι της Μονής αποτελούνται κατ' αρχάς από το δίκλιτο Καθολικό, στο κέντρο της εσωτερικής αυλής, το νότιο κλίτος του οποίου είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου και το βόρειο στους Αποστόλους Πέτρο και Παύλο. Στη νότια πλευρά του ναού υπήρχε παλαιότερα και άλλο κλίτος, αφιερωμένο στον Άγιο Φανούριο. Επίσης στους κύριους χώρους περιλαμβάνονται η τράπεζα, τα κελλιά των μοναχών, το Ηγουμενείο (με γραφείο και βιβλιοθήκη), το αρχονταρίκι και ο ξενώνας. Οι δευτερεύοντες χώροι αποτελούνται από το μαγειρείο, τις αποθήκες (λαδιού, κρασιού και κεριών), την έκθεση εργοχείρων/πωλητήριο, τους χώρους του Λαογραφικού Μουσείου και τον ιστορικό πύργο.

Στους εσωτερικούς αύλειους χώρους είναι φυτεμένα σε παρτέρια και γλάστρες δέντρα και αναρριχητικά και καλλωπιστικά φυτά, πολύ φροντισμένα, ώστε να σπάει η μονοτονία του δομημένου περιβάλλοντος. Το υλικό κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι η πέτρα και οι στέγες τους είναι δώματα, επιστρωμένα με τσιμέντο. Τα κουφώματα είναι τα περισσότερα ξύλινα, ενώ υπάρχουν και λίγα σιδερένια.

Υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων, με διαμπερή παράθυρα και οπές στην τοιχοποιία, ο φυσικός φωτισμός των κτηρίων επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό, ενώ η σκίασή τους γίνεται κυρίως με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται μέσω κεντρικής θέρμανσης-καλοριφέρ και καύσιμο πυρήνα ή καυσόξυλα, ενώ για τους θερινούς μήνες υπάρχουν συστήματα ψύξης-κλιματιστικά μηχανήματα μόνο στο ναό και το αρχονταρίκι. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου. Χρησιμοποιούνται για το φωτισμό λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, εκτός από ηλιακούς θερμοσίφωνες, είναι εγκατεστημένα συστήματα φωτοβολταϊκών. Τέλος τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγάδι και γεώτρηση. Παρόλο που υπάρχει υπόγεια δεξαμενή, για τη συγκέντρωση ομβρίων υδάτων, το στόμιο της οποίας είναι ορατό δίπλα στο πύργο, εντούτοις δεν γίνεται συλλογή βρόχινου νερού. Εφαρμόζονται όμως μερικώς συστήματα εξοικονόμησης νερού σε κάποιες από τις βρύσες. Τέλος δεν υπάρχει εγκατάσταση βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά διακονήματα ενός μοναστηριού, οι Πατέρες της Μονής απασχολούνται στα κτήματα και τον κήπο της Μονής, ασχολούνται επίσης με τη συντήρηση των κτηρίων, την κατασκευή σταυρών και κομποσκοινιών, την καλλιέργεια και τυποποίηση θεραπευτικών βοτάνων και βοτανελαίων και την παρασκευή θεραπευτικών κεραλοιφών με δικές τους συνταγές.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει 1.000 περίπου ελαιόδεντρα, λίγα δέντρα με εσπεριδοειδή, καλλιεργεί περίπου 100 στρέμματα κτηνοτροφές και οπωροκηπευτικά, περίπου 1 στρέμμα. Επίσης καλλιεργούνται αρωματικά/φαρμακευτικά φυτά και βότανα της Κρήτης.

Οι Πατέρες της Μονής ασχολούνται με τις καλλιέργειες και τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση, ενώ το περισσευούμενο ελαιόλαδο τυποποιείται και διατίθεται προς πώληση. Οι καλλιέργειες είναι συμβατικές, χρησιμοποιούνται ελάχιστα χημικά λιπάσματα και καθόλου φυτοφάρμακα. Καλλιεργούνται τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες, αλλά η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο δίκτυο διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα ζώα και ως καύσιμη ύλη στην κεντρική θέρμανση.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή εκτρέφει περίπου 100 αιγοπρόβατα, για τα οποία χρησιμοποιεί τις καλλιεργούμενες κτηνοτροφές και, λόγω του ότι στην καλλιέργεια αυτή δεν χρησιμοποιεί λιπάσματα, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την κτηνοτροφία βιολογική (χωρίς όμως να υπάρχει αντίστοιχη πιστοποίηση). Επίσης στη Μονή εκτρέφονται περίπου 30 κότες. Παράγονται γαλακτοκομικά προϊόντα (τυρί, γιαούρτι και κεφίρ) για ίδια χρήση. Τέλος δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής κυρίως συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου και γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή». Τα οργανικά/αλλοιώσιμα χρησιμοποιούνται είτε ως τροφή για τα οικόσιτα ζώα είτε για την κατασκευή κομπόστ, ενώ συλλέγονται για ανακύκλωση τα χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος. Στη Μονή γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών, αλλά δεν υπάρχει συμμετοχή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Οι Πατέρες της Μονής φαίνεται ότι είναι πολύ ευαισθητοποιημένοι στο θέμα της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Έτσι με πολλή φροντίδα δημιουργήθηκαν τα τελευταία χρόνια οργανωμένοι μουσειακοί επισκέψιμοι χώροι, εκκλησιαστικού και λαογραφικού χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα στο Εκκλησιαστικό Μουσείο εκτίθενται φορητές εικόνες εξαιρετικής τέχνης, εκκλησιαστικά σκεύη και άμφια. Οι παλαιοί χώροι

του ελαιοτριβείου (φάμπρικα), του μαγκιπείου (φουρνόσπιτο) και του εσωτερικού πατητηριού διαθέτουν συντηρημένο όλο τον παλαιό τους εξοπλισμό, έχουν ανακαινιστεί και οι επισκέπτες έχουν τη δυνατότητα να αντιληφθούν ακριβώς την παλαιά μεθοδολογία παραγωγής ελαιολάδου, παρασκευής και ψησίματος ψωμιού, οινοποίησης οίνου και ρακής. Επίσης σε άλλες αίθουσες εκτίθενται παλαιά γεωργικά εργαλεία, εργαλεία τεχνητών (ξυλουργού, σιδερά, σαγματοποιού κ.ά.), παλαιά οικιακά αντικείμενα καθημερινής χρήσης, καθώς και αργαλειός υφαντικής.

Ένα από τα κελλιά των Πατέρων της Μονής είναι επισκέψιμο και έχει διαμορφωθεί σε μουσειακό χώρο, με αντικείμενα από οικοσκευή των κελλιών της Μονής παλιότερων εποχών, ώστε να γίνεται αντιληπτή από τους επισκέπτες η καθημερινή λιτή ζωή των μοναχών. Επίσης ο ιστορικός πύργος έχει πρόσφατα ανακαινιστεί και είναι επισκέψιμος, οι δε εσωτερικοί του χώροι έχουν διαμορφωθεί σε εκθεσιακούς, στους οποίους ο επισκέπτης μαθαίνει για την ιστορία του Ξωπατέρα[749], βλέπει παλαιά έπιπλα και οικιακό εξοπλισμό παραδοσιακής κρητικής οικίας, αλλά και σε μια αίθουσα παλαιά εκκλησιαστικά αντικείμενα.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή υποδέχεται τους πολυάριθμους προσκυνητές και επισκέπτες, ειδικά τους θερινούς μήνες, με πολύ φιλόξενη διάθεση. Πάντοτε κάποιος από τους Πατέρες είναι διαθέσιμος να συνομιλήσει μαζί τους, να τους ξεναγήσει, να προσφέρει πνευματική στήριξη και καθοδήγηση, αλλά και πνευματική αφύπνιση. Επίσης η Μονή ασκεί φιλανθρωπική δράση, στηρίζοντας με οικονομικά βοηθήματα και τρόφιμα οικογένειες της περιοχής που έχουν οικονομικά προβλήματα.

ΙΑ. Οικολογικό ήθος των μοναχών της Μονή Μ11

Ο μοναχός Ι μας είπε: «Έχουμε μεγάλη κίνηση προσκυνητών και επισκεπτών στο μοναστήρι, κυρίως λόγω της ευκολίας πρόσβασης. Οι άνθρωποι σήμερα αναζητούν

[749] Η ονομασία Ξωπατέρας δόθηκε στον ήρωα επαναστάτη του 1821 Ιωάννη Μαρκάκη – μοναχό Ιωάσαφ, λόγω αποσχηματισμού του για κανονικά παραπτώματα. Μετά τον αποσχηματισμό του παρέμεινε στη Μονή και οργάνωνε την επαναστατική της δράση, η οποία συνεχίστηκε μέχρι το 1828. Μετά από επίθεση μεγάλου αριθμού Τούρκων που πολιορκούσαν τον Ξωπατέρα στον πύργο της Μονής, η Μονή κατελήφθη, λεηλατήθηκε και αρκετά από τα κτήρια καταστράφηκαν σχεδόν ολοσχερώς.

πνευματική τροφή και παράλληλα, επειδή εδώ στη Μονή μπορούμε και καλλιεργούμε βιολογικά, μπορούν να βρουν σε μας βότανα και άλλα βιολογικά προϊόντα. Βλέπετε μας έχει δοθεί η ευκαιρία να ζούμε πιο κοντά στη φύση σε ένα πολύ καθαρό περιβάλλον. Άλλωστε οι μοναχοί εκ πεποιθήσεως αγαπούν ιδιαίτερα τη φύση, αφού αγαπούν πολύ το Δημιουργό της. Καλλιεργούμε και στη συνέχεια συσκευάζουμε και πωλούμε βότανα, ωστόσο δεν το κάνουμε γιατί θέλουμε η Μονή να γίνει επιχείρηση, αλλά αφ' ενός η καλλιέργεια των βοτάνων αποτελεί για μας μέρος του πνευματικού μας αγώνα και στη συνέχεια μας δίνεται η ευκαιρία να προβάλουμε στους προσκυνητές το φυσικό τρόπο ζωής, αλλά και την ωφέλεια από το φαρμακείο της φύσης, με τη θεραπεία διαφόρων παθήσεων μέσω των βοτάνων. Εκτός από τα συσκευασμένα βότανα, φτιάχνουμε επίσης δικής μας συνταγής κεραλοιφές που περιέχουν εκχυλίσματα βοτάνων, αλλά και το λεγόμενο «κρητικό ίαμα», το οποίο παρασκευάζεται από βάμμα μίγματος θυμαριού δίκταμου και φασκόμηλου με λίγο μέλι».

6.2.12 Ιερά Μονή Μ12

Η αδελφότητα των μοναζουσών της Μονής Μ12 αριθμεί τρία μέλη και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε η Γερόντισσα.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Ιερά Μονή Μ12 βρίσκεται κτισμένη σε ένα λόφο σε υψόμετρο 66 m, σε απόσταση 3 Km από το κέντρο της παρακείμενης πόλης και περίπου 2 Km από τη θάλασσα. Ο κύριος λόγος για τον οποίο επελέγη η τοποθεσία από τον ιδρυτή της Μονής ήταν, η προτροπή του Οσίου Πορφυρίου του Καυσοκαλυβίτη να αναζητήσει στη συγκεκριμένη περιοχή χώρο για την ίδρυση του νέου Ησυχαστηρίου.

Η Μονή περιβάλλεται από καλλιεργούμενες εκτάσεις, κυρίως με ελαιόδεντρα και θερμοκήπια, στους δε πέριξ αυτής χώρους επιτρέπεται η ανθρώπινη παρέμβαση, ενώ δεν υπάρχει εκ μέρους της Μονής μέριμνα για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το κτηριακό συγκρότημα της Μονής υπάρχει από 1977 και δεν έχει πραγματοποιηθεί πρόσφατη ανακαίνιση. Έχει σχήμα τετράπλευρου (το κυρίως συγκρότημα έχει σχήμα Π με το Καθολικό και την κεντρική είσοδο ανατολικά) και τα κτήρια του συγκροτήματος βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο, ενώ είναι κυρίως διώροφα. Οι κύριοι χώροι της Μονής αποτελούνται κατ' αρχάς από το τρίκλιτο Καθολικό -που τιμάται στην Υπεραγία Θεοτόκο, στην Ανάσταση του Χριστού και στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου- και τα Παρεκκλήσια της Γεννήσεως του Κυρίου, των Αγίων Πάντων, της Αγίας Τριάδος (και έξω από το κτηριακό συγκρότημα ο ναός της Μεταμορφώσεως). Άλλους κύριους χώρους αποτελούν το αρχονταρίκι, η τράπεζα, τα κελλιά, το γραφείο και η βιβλιοθήκη. Οι δευτερεύοντες χώροι αποτελούνται από την κουζίνα, τις αποθήκες, το αγιογραφείο και το ιεροραφείο.

Στους εσωτερικούς αύλειους χώρους υπάρχουν φυτεμένα σε παρτέρια δέντρα και αρκετές γλάστρες με λουλούδια και καλλωπιστικά φυτά. Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι τα τούβλα, ενώ οι στέγες τους είναι πλάκα τσιμέντου. Τα κουφώματα είναι από ξύλο, υπάρχει σχετικός φυσικός αερισμός των κτηρίων και ο φυσικός φωτισμός τους επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό. Η σκίασή τους γίνεται με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται μέσω κεντρικής θέρμανσης-καλοριφέρ με πετρέλαιο, ενώ για τους θερινούς μήνες δεν υπάρχουν συστήματα ψύξης. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού. Χρησιμοποιούνται για το φωτισμό λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας γίνεται με τη χρήση ηλιακών θερμοσιφώνων. Τέλος τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης. Δεν γίνεται συλλογή και χρήση βρόχινου νερού και δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και τα καζανάκια. Τέλος δεν υπάρχει εγκατάσταση βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά διακονήματα ενός μοναστηριού, οι αδελφές της Μονής ασχολούνται και με την αγιογραφία και την ιεροραπτική.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει περίπου 40 στρέμματα με ελαιόδεντρα, καθώς και λαχανόκηπο με την καλλιέργεια των οποίων ασχολούνται οι αδελφές της Μονής. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση. Οι καλλιέργειες χαρακτηρίζονται συμβατικές, εφόσον χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα αλλά όχι φυτοφάρμακα. Δεν καλλιεργούνται αποκλειστικά τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες ούτε συμμετέχει η Μονή σε κάποιο δίκτυο διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή δεν διαθέτει οργανωμένη κτηνοτροφία, απλώς εκτρέφει περίπου 10 κότες για τις ανάγκες της αδελφότητας. Δεν παράγονται γαλακτοκομικά προϊόντα και δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή». Τα οργανικά/αλλοιώσιμα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τις κότες, ενώ δεν συλλέγονται τα χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα. Στη Μονή γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών, αλλά δεν υπάρχει συμμετοχή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Μονή λειτουργεί λίγα χρόνια και δεν έχει δημιουργήσει κάποιο οργανωμένο μουσειακό χώρο, ούτε πραγματοποιεί οικολογικές δράσεις.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Αρκετοί άνθρωποι από τη γύρω περιοχή σέβονται, αγαπούν και επισκέπτονται τη Μονή και τον κτήτορα Γέροντα, αναζητώντας πνευματική στήριξη. Οι αδελφές τούς υποδέχονται με φιλόξενη διάθεση και είναι πολύ δεκτικές στο να τους ακούσουν και να τους αναπαύσουν πνευματικά. Ασκούν επίσης φιλανθρωπική δράση, με διανομή ελαίου και άλλων τροφίμων σε έχοντες ανάγκη.

6.2.13 Ιερά Μονή Μ13

Η αδελφότητα των μοναζουσών της γυναικείας Ιεράς Μονής Μ13 αριθμεί 3 μέλη. Στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε η Γερόντισσα.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ13 βρίσκεται κτισμένη σε μια κατάφυτη και ερημική περιοχή, σε υψόμετρο 543 m, απόσταση 3,5 Km από τον πλησιέστερο οικισμό και περίπου 7 Km από τη θάλασσα. Ο προσανατολισμός της είναι βορειοδυτικός. Ο κύριος λόγος για τον οποίο επελέγη η τοποθεσία ήταν η εύρεση της θαυματουργού εικόνας της Παναγίας, από τον ιδρυτή της Όσιο Χατζη-Ανανία, αλλά και το γεγονός ότι προϋπήρχε στον χώρο Μονή, που καταστράφηκε μάλλον στην αρχή της Τουρκοκρατίας.

Η Μονή περιβάλλεται από δασώδεις και καλλιεργούμενες εκτάσεις που πρόσφατα καταστράφηκαν από πυρκαγιά και αμέσως μετά η Μονή ανέλαβε έργο αναδάσωσης. Στους χώρους πέριξ αυτής επιτρέπεται η ανθρώπινη παρέμβαση, ενώ υπάρχει εκ μέρους της Μονής μέριμνα για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής, με τη φύτευση δέντρων (εκτός από πεύκα, ελαιόδεντρα και εσπεριδοειδή)

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα της Μονής (εκτός του Καθολικού) υπάρχει από το 1963. Η πιο πρόσφατη ανακαίνιση και οι προσθήκες που έδωσαν τη σημερινή μορφή στο κτηριακό συγκρότημα έγιναν μεταξύ των ετών 1975-1980. Έχει σχήμα επίμηκες και τα κτήρια του συγκροτήματος βρίσκονται σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα και είναι διώροφα. Οι κύριοι χώροι της Μονής αποτελούνται κατ' αρχάς από το μονόκλιτο Καθολικό

με σαμαροειδή στέγη που τιμάται στο Γενέσιο της Θεοτόκου, το σπηλαιώδες παρεκκλήσιο της Μεταμορφώσεως και το νεότερο παρεκκλήσιο των Οσίων Πατέρων και Μητέρων στη βορειοανατολική γωνία. Άλλους κύριους χώρους αποτελούν το αρχονταρίκι, η τράπεζα, τα κελλιά και η βιβλιοθήκη. Οι δευτερεύοντες χώροι αποτελούνται από το μαγειρείο, τις αποθήκες, το εργαστήριο αργαλειών και την έκθεση εργοχείρων.

Οι αύλειοι χώροι είναι κατάφυτοι. Υπάρχουν παντού πολύ φροντισμένα παρτέρια με πολλά δέντρα και αναρριχώμενα φυτά (μεταξύ των οποίων το τεράστιο κυπαρίσσι που φύτεψε ο ιδρυτής της) και αρκετές γλάστρες με λουλούδια και καλλωπιστικά φυτά. Δημιουργείται έτσι στον επισκέπτη/προσκυνητή μια πολύ ευχάριστη αίσθηση γαλήνης και ηρεμίας, αποδεικνύεται δε ταυτόχρονα η αγάπη και η φροντίδα των εγκαταβιούντων μοναζουσών για τη Δημιουργία του Θεού, αλλά και τη διάθεσή τους να ζουν μέσα στη φύση.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες και οι τσιμεντόλιθοι, ενώ οι στέγες τους είναι πλάκα τσιμέντου. Τα κουφώματα είναι από ξύλο και αλουμίνιο στα νεότερα κελλιά, ενώ υπάρχει επαρκής φυσικός αερισμός των κτηρίων και ο φυσικός φωτισμός τους επιτυγχάνεται σε μέτριο βαθμό. Η σκίασή τους γίνεται με τη βοήθεια κουρτινών, αλλά υπάρχουν σε πολλά σημεία πέργκολες, όπου κλήματα και άλλα αναρριχόμενα φυτά προσφέρουν σκιά και δροσισμό τους θερινούς μήνες.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαινόταν μέχρι πρόσφατα με κεντρική θέρμανση-καλοριφέρ με πετρέλαιο, αλλά πλέον για λόγους οικονομίας η θέρμανση γίνεται με τη χρήση τζακιών και ηλεκτρικών καλοριφέρ, ενώ για τους θερινούς μήνες λειτουργεί ένα κλιματιστικό μηχάνημα. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου. Δεν χρησιμοποιούνται για το φωτισμό λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας γίνεται με τη χρήση ηλιακών θερμοσιφώνων. Τέλος τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή και επίσης γίνεται συλλογή και χρήση βρόχινου νερού. Δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και τα καζανάκια και δεν υπάρχει εγκατάσταση βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά διακονήματα ενός μοναστηριού, οι αδελφές της Μονής ασχολούνται και με την υφαντική, την παρασκευή κεραλοιφών, παραδοσιακών σαπουνιών, μαρμελάδων και γλυκών κουταλιού, αλλά και τη συλλογή και τυποποίηση κρητικών βοτάνων. Τα χειροτεχνήματα και προϊόντα αυτά μπορεί κανείς να τα δει και να τα προμηθευθεί από την έκθεση/πωλητήριο.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει περίπου 25 στρέμματα με ελαιόδεντρα, τα οποία νοικιάζονται σε καλλιεργητές. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση. Οι καλλιέργειες χαρακτηρίζονται συμβατικές, εφόσον χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα αλλά όχι φυτοφάρμακα. Δεν καλλιεργούνται αποκλειστικά τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες ούτε συμμετέχει η Μονή σε κάποιο δίκτυο διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή δεν διαθέτει οργανωμένη κτηνοτροφία, απλώς εκτρέφει οικόσιτα ζώα για ίδια χρήση (3 αίγες, 10 κότες, περιστέρια και 2 παγώνια). Παράγονται γαλακτοκομικά προϊόντα για ίδια χρήση, ενώ δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή». Τα οργανικά/αλλοιώσιμα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα οικόσιτα ζώα ή/και χρησιμοποιούνται για την

κατασκευή κομπόστ, ενώ δεν συλλέγονται τα χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα. Στη Μονή δεν γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών ούτε υπάρχει συμμετοχή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Μονή δεν έχει δημιουργήσει κάποιο οργανωμένο μουσειακό χώρο ούτε πραγματοποιεί οικολογικές δράσεις.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Οι κάτοικοι από τις γύρω περιοχές σέβονται, αγαπούν, επισκέπτονται και στηρίζουν τη Μονή. Η Γερόντισσα και οι άλλες αδελφές τούς υποδέχονται με φιλόξενη διάθεση και είναι πολύ δεκτικές στο να τους ακούσουν, να τους στηρίξουν και να τους αναπαύσουν πνευματικά. Ασκούν επίσης φιλανθρωπική δράση, με διανομή ελαίου και άλλων τροφίμων σε έχοντες ανάγκη.

6.2.14 Ιερά Μονή Μ14

Η αδελφότητα της ανδρώας Μονής Μ14 αποτελείται από 2 Πατέρες και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο Ηγούμενος μοναχός Κ.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ14 βρίσκεται σκαρφαλωμένη πάνω σε έναν απότομο βράχο, σε υψόμετρο 48 m, σε απόσταση περίπου 160 m από τη θάλασσα και 2 Km από τον πλησιέστερο οικισμό. Ο κύριος λόγος για τον οποίο επελέγη η τοποθεσία αυτή από το σύγχρονο κτήτορά του ήταν επειδή προϋπήρχε μονύδριο, που μάλλον είχε ιδρυθεί από ασκητές που εγκαταβίωναν στα σπήλαια του παραπλεύρως φαραγγιού ή από ναυαγούς οι οποίοι σώθηκαν και βγήκαν στην ακτή μπροστά στη Μονή. Επίσης διέθετε βλάστηση και ήταν κατάλληλος τόπος για την ανάπτυξη καλλιεργειών. Ο προσανατολισμός της Μονής είναι νότιος με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας.

Ο χώρος πέριξ της Μονής είναι ενταγμένος στο Δίκτυο Προστατευόμενων Περιοχών Natura, με κωδικό GR4320004[750] και δεν επιτρέπεται το κυνήγι και η βόσκηση ζώων. Από τη στιγμή της ίδρυσης της Μονής τα νεότερα χρόνια, αρχικά ο πρώτος κτήτορας μετέφερε ο ίδιος προσωπικά πάνω από 14.000 σακιά χώμα στις αναβαθμίδες που δημιούργησε, ώστε να φυτευθούν δέντρα και οπωροκηπευτικά για τις ανάγκες της Μονής. Η προσπάθεια αυτή συνεχίζεται μέχρι σήμερα και, όπως παρατηρεί κανείς, η Μονή αποτελεί μια πράσινη όαση μέσα στην άγονη και ξερή περιοχή των νοτιοανατολικών παραλίων της Κρήτης.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα της Μονής έχει σχήμα επίμηκες και αναπτύσσεται κλιμακωτά, λόγω του επικλινούς εδάφους της απότομης πλαγιάς, με επίκεντρο τον σπηλαιώδη ναό του Αγίου Ιωάννη, ο οποίος εξωτερικά διαμορφώνεται ως δίκλιτος καμαροσκεπής. Χρονολογείται γύρω στο 1860 και ανακαινίστηκε εκ βάθρων μετά το 1976. Τα κτήρια βρίσκονται σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα, είναι πολυώροφα και ο μέγιστος αριθμός ορόφων είναι τέσσερις. Οι κύριοι χώροι της Μονής αποτελούνται κατ' αρχάς από το Καθολικό -που τιμάται στην Αποτομή της κεφαλής του τιμίου Προδρόμου και την Αγία Τριάδα-, το Παρεκκλήσιο του Οσίου Ιωσήφ Γεροντογιάννη, το αρχονταρίκι, την τράπεζα, το ηγουμενείο, τα κελλιά, το επισκοπείο, και τους ξενώνες. Οι δευτερεύοντες χώροι αποτελούνται από το μαγειρείο, τις αποθήκες και την έκθεση εργοχείρων-πωλητήριο.

Στους εσωτερικούς αύλειους χώρους είναι φυτεμένα σε παρτέρια και σε γλάστρες, δέντρα, αναρριχητικά και καλλωπιστικά φυτά και στην κεντρική αυλή, σε όλο το μήκος της τους θερινούς μήνες μια κληματαριά προσφέρει άπλετη σκίαση. Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες, τα τούβλα και οι τσιμεντόλιθοι, ενώ οι στέγες τους είναι πλάκα τσιμέντου. Τα κουφώματα είναι από ξύλο, υπάρχει φυσικός

[750] Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η χλωρίδα που φιλοξενεί η περιοχή (μερικά ενδημικά και τοπικά ενδημικά είδη, εκ των οποίων κάποια σπάνια), καθώς και η γεωμορφολογία του φαραγγιού. Στα κάθετα βράχια με τις πολλές σπηλιές φωλιάζουν και βρίσκουν καταφύγιο πολλά αρπακτικά πουλιά, όπως ο γύπας (*Gyps fulvus*), ο πετρίτης (*Falco peregrinus*) και το βραχοκιρκίνεζο (*Falco tinnunculus*), και άλλα είδη πουλιών, όπως ο γαλαζοκότσυφας (*Monticola solitarius*) και η ασπροκωλίνα (*Oenanthe hispanica*), Βλ. Ιστοσελίδα Δικτύου Natura 2000, Μονή Καψά (Φαράγγι Καψά και γύρω περιοχή), http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4320004 (τελ. ανάκτηση 05.08.2020)

αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα και οπές στην τοιχοποιία και ο φυσικός φωτισμός των κτηρίων επιτυγχάνεται σε μέτριο βαθμό. Η σκίασή τους γίνεται με τη βοήθεια πέργκολων και κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Το θερμό κλίμα της περιοχής δεν απαιτεί μέσα θέρμανσης τους χειμερινούς μήνες, ενώ για τους θερινούς μήνες δεν υπάρχουν συστήματα ψύξης, παρά μόνο μερικοί ανεμιστήρες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου και λειτουργεί επίσης ξυλόφουρνος. Χρησιμοποιούνται για το φωτισμό λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας γίνεται με τη χρήση ηλιακών θερμοσιφώνων. Τέλος τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή (η οποία αποκαλύφθηκε θαυματουργικά και από αυτήν υδρεύεται και το κοντινό χωριό) και για τα ποτίσματα στους κήπους και τις καλλιέργειες χρησιμοποιείται νερό από γεώτρηση. Παρόλο που υπάρχει υπόγεια δεξαμενή για τη συγκέντρωση ομβρίων υδάτων, εντούτοις δεν γίνεται συλλογή βρόχινου νερού ούτε εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και τα καζανάκια. Τέλος δεν υπάρχει εγκατάσταση βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά διακονήματα ενός μοναστηριού, οι Πατέρες της Μονής απασχολούνται στα κτήματα και τον κήπο της Μονής. Ένα εργόχειρο με το οποίο ασχολούνται είναι αυτό της καλλιτεχνικής βιβλιοδεσίας.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει 3.500 περίπου ελαιόδεντρα, 5 στρέμματα εσπεριδοειδή, 2 στρέμματα φρούτα, περίπου 4 στρέμματα αμπελώνα και 2 στρέμματα οπωροκηπευτικά. Οι Πατέρες της Μονής ασχολούνται με τις καλλιέργειες και τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση. Οι καλλιέργειες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν βιολογικές, εφόσον δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα και

φυτοφάρμακα, όμως δεν διαθέτουν σχετική πιστοποίηση. Δεν καλλιεργούνται αποκλειστικά τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες ούτε συμμετέχει η Μονή σε κάποιο δίκτυο διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή δεν διαθέτει οργανωμένη κτηνοτροφία, απλώς εκτρέφει λίγες κότες. Δεν παράγονται γαλακτοκομικά προϊόντα ούτε υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής κυρίως συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου και γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή». Τα οργανικά/αλλοιώσιμα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα οικόσιτα ζώα, ενώ συλλέγονται τα χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος και παρασκευάζεται σαπούνι. Στη Μονή γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών, αλλά δεν υπάρχει συμμετοχή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων, προτείνεται όμως ως πρακτική στους προσκυνητές.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Από το 1976 που εγκαταβίωσε στη Μονή ο σημερινός Ηγούμενος μοναχός Κ κατέβαλλε μεγάλη προσπάθεια να συντηρήσει και να αποκαταστήσει τις κτηριακές εγκαταστάσεις του μοναστηριού του 19^{ου} αιώνα, φροντίζοντας με τον τρόπο αυτό τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή υποδέχεται τους προσκυνητές και επισκέπτες, ειδικά τους θερινούς μήνες, με πολύ φιλόξενη διάθεση. Πολύς κόσμος εκκλησιάζεται στη Μονή, διότι εντυπωσιάζονται από την ευταξία και την ορθή λειτουργική πράξη. Ακολουθεί καφές για όλους τους εκκλησιαζομένους, πνευματική επικοινωνία και στήριξη. Επίσης η Μονή ασκεί

φιλανθρωπική δράση, στηρίζοντας με οικονομικά βοηθήματα και τρόφιμα οικογένειες της περιοχής που έχουν οικονομικά προβλήματα.

ΙΑ. Περιβαλλοντικό ήθος των μοναχών της Μονής Μ14

Όπως μας δήλωσε ο Ηγούμενος μοναχός Κ, όταν ήλθε στο μοναστήρι, λόγω του ότι είχε σχεδόν ερημώσει, επικρατούσε παντού ξεραΐλα. Θέλοντας να συνεχίσει την παράδοση του Οσίου κτήτορος, μετέφερε χώμα στις παλιές πεζούλες και προσπάθησε να καλλιεργήσει τους κήπους της Μονής, ώστε να πρασινίσει το περιβάλλον γύρω της. Ακολουθεί ο ίδιος λιτό βίο, περιοριζόμενος στα απαραίτητα, κάνοντας καλή διαχείριση του νερού και των απορριμμάτων. Στην επικοινωνία του με τους προσκυνητές προσπαθεί να τους ευαισθητοποιήσει στην ανάγκη υιοθέτησης λιτού και απλού βίου, την αποφυγή της απληστίας και της υπερκατανάλωσης που μας οδηγεί σε ένα κόσμο γεμάτο απορρίμματα, τα οποία όπως τονίζει δεν έχουμε τι να τα κάνουμε. Οπότε συστήνει να προσέχουμε, ώστε με τον τρόπο ζωής μας να μη δημιουργούμε πολλά απορρίμματα.

6.2.15 Ιερά Μονή Μ15

Η συνοδεία της ανδρώας Μονής Μ15 αποτελείται από δύο Πατέρες και έναν δόκιμο. Στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο Ηγούμενος μοναχός Λ.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή απέχει 10 Km από τον πλησιέστερο οικισμό, 2 Km από τη θάλασσα και βρίσκεται σε υψόμετρο 161 m. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στις αρχές του 17^{ου} αιώνα στη συγκεκριμένη θέση είναι κυρίως ότι προϋπήρχε μοναστική εγκατάσταση, αλλά και ερημητήρια ασκητών στην περιοχή, ο φόβος των πειρατών, κυρίως όμως η θέληση των Ενετών για τη δημιουργία στην περιοχή μιας οχυρής δομής που θα βοηθούσε την άμυνα της περιοχής στην περίπτωση εχθρικής εισβολής.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι βόρειος με αρκετή ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής δεν υπάρχει δασική έκταση, φύονται όμως αρκετά δέντρα και φυτά (σε σχέση με τη φτωχή χλωρίδα της περιοχής) και δεν επιτρέπονται ανθρώπινες δραστηριότητες. Στη Μονή επίσης ανήκει το μοναδικό Φοινικόδασος του Βάι (απέχει από τη Μονή περίπου 9

Km) έκτασης περίπου 250 στρεμμάτων, που αποτελεί προστατευόμενη περιοχή ενταγμένη στο σύστημα Natura 2000 (GR4340009)[751] και στις Ειδικά Προστατευόμενες Περιοχές της Μεσογείου, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο 4 της Σύμβασης της Βαρκελώνης[752]. Πρόκειται για το μεγαλύτερο αυτοφυές φοινικόδασος της Ευρώπης με ενδημικούς Κρητικούς φοίνικες του «Θεόφραστου» (Phoenix Theophrasti). Το συγκεκριμένο είδος φοίνικα είναι γνωστό από τη Μινωική εποχή, κάτι που φανερώνουν οι ιστορικές πηγές, όπως τα κείμενα του Πλίνιου. Το όνομα Βάι προέρχεται από τη λέξη βαγία, ή βάγια (= φοίνικας και κλαδιά φοίνικα)[753]. Η Μονή αναβίωσε τους παλαιούς αμπελώνες που βρίσκονταν σε μαρασμό, διασώζοντας τοπικές ποικιλίες αμπέλου –προσαρμοσμένες στις πολύ ξηρές και άνυδρες κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής, αλλά και η εφαρμογή βιολογικών μεθόδων στις καλλιέργειες βοήθησαν στην ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον συμπαγές κυρίως κτηριακό συγκρότημα της Μονής, έχει όψη και δομή φρουρίου, χρονολογείται από τις αρχές 17^{ου} αιώνα, με προσθήκες κατά τη μακραίωνη ζωή του και έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση. Έχει σχήμα τετράπλευρου με μικρή εσωτερική αυλή, που περιβάλλεται από κτήρια ύψους 10 m και μέγιστο αριθμό ορόφων τους τρεις. Στη δυτική πλευρά υψώνεται το κωδωνοστάσιο, ύψους 33 m, που κατασκευάστηκε το 1558. Εκεί βρίσκεται και η κεντρική είσοδος της Μονής, που προστατεύεται από καταχύστρα. Μπροστά από την κύρια είσοδο είναι προσαρτημένο δευτερεύον ισόγειο κτηριακό συγκρότημα τετράγωνου σχήματος, που καταλαμβάνει αντίστοιχη επιφάνεια με την κυρίως Μονή, με εσωτερική αυλή, το οποίο περιλαμβάνει τους βοηθητικούς χώρους (αποθήκες, ξυλόφουρνους, παλαιούς στάβλουςκλπ.). Στη δυτική του πτέρυγα βρίσκεται το θολωτό διαβατικό και μπροστά απ' αυτό η μνημειακή πύλη με τη βαριά σιδερένια πόρτα.

[751] Βλ. Ιστοσελίδα Δικτύου Natura 2000, Ανατολική Κρήτη Βλ. http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4320009 (τελ. ανάκτηση 25.04.2020).

[752] Η σύμβαση της Βαρκελώνης για την Προστασία της Μεσογείου Θαλάσσης από τη Ρύπανση του 1976, με τα συνοδευτικά Πρωτόκολλα (4^{ο}«Περί των ειδικά προστατευόμενων περιοχών της Μεσογείου»), κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Ν. 855/78 (ΦΕΚ235/Α/1978) και τον Ν. 1634/86 (ΦΕΚ 104/Α/1986), Βλ. *Έκθεση στοιχείων για την κατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος της Ελλάδας* -Πρόγραμμα Συνεργασίας ΥΠΕΧΩΔΕ - ΕΚΒΥ 1999-2001, σ. 68 στην ιστοσελίδα http://repository.biodiversity-info.gr/highRes/479.pdf (τελ. ανάκτηση 10.06.2020)

[753] *Η εξωτική παραλία με τους Μινωικούς φοίνικες,* Βλ. Ιστοσελίδα εκπομπής «Μηχανή του Χρόνου», https://bit.ly/2XUk8Yh (τελ. ανάκτηση 25.04.2020)

Κύριους χώρους της Μονής αποτελούν αρχικά το δίκλιτο Καθολικό, που είναι διμάρτυρη βασιλική. Το βόρειο κλίτος είναι αφιερωμένο στη γέννηση της Θεοτόκου, ενώ το νότιο, που είναι και νεότερη προσθήκη, στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο. Ακολουθούν το Ηγουμενείο, η τράπεζα, τα κελλιά των μοναχών, το αρχονταρίκι, το γραφείο/βιβλιοθήκη, οι ξενώνες, οι χώροι των μουσείων και της έκθεσης-πωλητηρίου προϊόντων της Μονής και άλλων μοναστηριακών ειδών. Δευτερεύοντες χώροι αποτελούν η κουζίνα, οι αποθήκες, οι ξυλόφουρνοι και το ρακοκάζανο.

Στη μικρή εσωτερική αυλή υπάρχουν γύρω γύρω φυτεμένα σε μεγάλες γλάστρες, περιποιημένα δέντρα (φίκος), αναρριχώμενα φυτά και λουλούδια, που «σπάζουν» τη μονοτονία της πέτρας. Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες, ενώ η στέγασή τους είναι κυρίως δώματα και θόλος στο Καθολικό. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο. Ο φυσικός φωτισμός στο κυρίως κτηριακό συγκρότημα είναι αρκετά μέτριος προς χαμηλός, η σκίαση πραγματοποιείται με κουρτίνες, ενώ υπάρχει φυσικός αερισμός από διαμπερή παράθυρα και οπές στην τοιχοποιία.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται μέσω τζακιών με ξύλα και μερικών ηλεκτρικών σωμάτων. Υπάρχουν επίσης κλιματιστικά μηχανήματα για την ψύξη του ναού και του ξενώνα, κατά τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου. Χρησιμοποιούνται για το φωτισμό λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, αλλά τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια για την ελαχιστοποίηση ενεργειακών απωλειών. Αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας γίνεται με τη χρήση ηλιακών θερμοσιφώνων και υπάρχει σκέψη για εγκατάσταση συστήματος φωτοβολταϊκών, ώστε να εξασφαλιστεί η ενεργειακή αυτονομία της Μονής. Επίσης σημαντικό είναι το γεγονός ότι η Μονή ενοικίασε χώρο στη ΔΕΗ για την εγκατάσταση του πρώτου Αιολικού Πάρκου στην Κρήτη, το οποίο αποτελείται από 20 ανεμογεννήτριες. Η έναρξη λειτουργίας έγινε το 1993 και η ετήσια παραγωγή ενέργειας φθάνει τα 10.000 MWh[754].

[754] *Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας στην Ι. Μονή Παναγίας Ακρωτηριανής Τοπλού,* Βλ. Ιστοσελίδα ΔΕΗ-Ανανεώσιμες https://www.ppcr.gr/el/wind-under-construction/kriti-siteia-moni-toplou (τελ. ανάκτηση 20.11.2020)

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή και συμπληρωματικά από γεώτρηση. Συλλέγεται επίσης βρόχινο νερό σε υπόγειες κλειστές δεξαμενές, που χρησιμοποιείται επικουρικά στο πότισμα των κήπων. Δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και τα καζανάκια ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα τυπικά διακονήματα, οι μοναχοί ασχολούνται με τις καλλιέργειες, την οινοποίηση, την παρασκευή ρακής και αρωματικών λικέρ, που πωλούνται στο πωλητήριο της Μονής.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, στις οποίες ασχολούνται και οι μοναχοί. Καλλιεργούνται κυρίως περίπου 350 στρέμματα – 7.000 ελαιόδεντρα, 300 στρέμματα αμπελώνα, 2 στρέμματα οπωροκηπευτικά και περίπου 100 στρέμματα κτηνοτροφές (βίκος, κριθάρι και βρώμη). Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση αλλά και προς μεταποίηση και πώληση.

Οι καλλιέργειες είναι βιολογικές. Ο Ηγουμενος, μοναχός Λ, πρωτοστάτησε από τα τέλη της δεκαετίας του ’90, ώστε στην περιοχή της Σητείας να καθιερωθεί η βιολογική καλλιέργεια της ελιάς και συνέστησε το 1999 αγροτικό συνεταιρισμό με τη συμμετοχή 23 βιοκαλλιεργητών ελιάς με την επωνυμία «ΒΙΟΚΑΛΛΙΕΡΓΗΤΕΣ ΣΗΤΕΙΑΣ Α.Ε.» και στόχο την παραγωγή και τυποποίηση βιολογικού ελαιολάδου αλλά και βρώσιμης ελιάς. Αποφεύγεται πλήρως η χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων. Όπως μας έλεγε ο μοναχός Λ: «Ο δάκος αντιμετωπίζεται με δακοπαγίδες, ενώ για τη λίπανση εμπλουτίζουμε το χώμα με τα ίδια τα φύλλα που πέφτουν και τα μαζεύουμε ή με κοπριά από ζώα μη σταβλισμένα, τα οποία βόσκουν ελεύθερα και δεν έχουν πάρει αντιβιοτικά. Κοντολογίς λιπαίνουμε με οργανική ουσία. Φέρ’ ειπείν τα ξερά κλαδιά, που άλλοτε τα καίγαμε, τώρα τα πολτοποιούμε σε μια μηχανή που αγοράσαμε».

Η εταιρεία σήμερα διαθέτει κτηριακές εγκαταστάσεις εκτάσεως 1.500 τ.μ. και βρίσκονται πολύ κοντά στη Μονή. Τα μηχανήματα και οι διαδικασίες παραγωγής και εμφιάλωσης γίνονται σύμφωνα με τα πρότυπα και τις προδιαγραφές του ISO, HACCP, IFS,

BRC και πιστοποιούνται από τον φορέα πιστοποίησης TUV NORD, τον AGROCERT για Π.Ο.Π ελαιόλαδο και την BIOHELLAS για βιολογικό ελαιόλαδο. Σε όλα τα στάδια της ελαιοποίησης (μάλαξη, φυγοκέντριση και τελικό διαχωρισμό) η θερμοκρασία ελέγχεται και είναι μικρότερη από τους 27°C, δηλαδή γίνεται εξαγωγή εν ψυχρώ του ελαιολάδου και έτσι διατηρούνται στον μέγιστο βαθμό όλα τα ωφέλιμα συστατικά του και κυρίως οι αντιοξειδωτικές πολυφαινόλες. Το ελαιουργείο της εταιρείας «ΒΙΟΚΑΛΛΙΕΡΓΗΤΕΣ ΣΗΤΕΙΑΣ Α.Ε.» είναι και το μοναδικό ελαιουργείο στην περιοχή που ελαιοποιεί αποκλειστικά και μόνο ελιές βιολογικής καλλιέργειας. Οι παραγωγοί που αλέθουν στο ελαιουργείο είναι αυτοί που καλλιεργούν τους ελαιώνες της Ιεράς Μονής Μ15 και οι Βιοκαλλιεργητές της Σητείας που έχουν συστήσει την εταιρεία[755]. Το παραγόμενο εξαιρετικής ποιότητας βιολογικό ελαιόλαδο φέρει την επωνυμία «Μονή …», πωλείται στην Ελλάδα και το εξωτερικό και επανειλημμένα έχει βραβευθεί σε διεθνείς εκθέσεις.

Τα κλαδέματα από τους ελαιώνες και τα πολύ πλούσια σε μικροοργανισμούς και άζωτο υποπροϊόντα που παράγονται κατά τη διαδικασία παραγωγής του ελαιολάδου (πυρήνα, ελαιόφυλλα, και υγρά κατάλοιπα) δεν απορρίπτονται, αλλά καταλήγουν στις εγκαταστάσεις του κομπόστ, για να γίνουν στη συνέχεια οργανικό λίπασμα, που χρησιμοποιείται στην καλλιέργεια των βιολογικών ελαιώνων.

Επίσης στη μακραίωνη ιστορία της η Μονή πάντα είχε στις ασχολίες της και την αμπελοκαλλιέργεια και την οινοποίηση, για να καλύπτει τις ανάγκες των μοναχών αλλά και των επισκεπτών της. Στα τέλη της δεκαετίας του ’90, ο Ηγούμενος μοναχός Λ ασχολήθηκε συστηματικά με την καλλιέργεια και την αναγέννηση των παλαιών αμπελώνων της Μονής, με μια φιλοσοφία όμως συνυφασμένη με τον σεβασμό για το περιβάλλον, που στοχεύει στην παραγωγή αγνών και υγιεινών προϊόντων. Σε αυτήν τη φιλοσοφία βασίζεται όλη η διαδικασία παραγωγής, μέχρι την παραμικρή λεπτομέρεια: το έδαφος και η προετοιμασία του, η επιλογή των τεμαχίων που φυτεύτηκαν, ο βιολογικός τρόπος καλλιέργειας που πιστοποιείται από αναγνωρισμένους οργανισμούς, αλλά και η επιλογή των ποικιλιών έγιναν με βάση τα ειδικά χαρακτηριστικά της περιοχής, το μικροκλίμα, τα εδαφικά χαρακτηριστικά και την υγρασία, για κάθε αμπελώνα ξεχωριστά.

[755] Βλ. Ιστοσελίδα εταιρίας «Βιοκαλλιεργητές Σητείας Α.Ε.», http://www.biositia.gr/el/ (τελ. ανάκτηση 12.06.19)

Σε συνέντευξή του, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Το Βήμα» όταν ξεκινούσε τις βιολογικές καλλιέργειες, σημειώνει: «Φαντάζει κάπως ο όρος "οργανική καλλιέργεια", πλην εμάς μας αφορά η ουσία των πραγμάτων και διόλου η πρόκληση εντυπωσιασμού. Δύο χρόνια μετά την είσοδό μας σε αυτήν την περιπέτεια όχι μόνο δεν μετανιώνω, μα έχω περισσότερο κουράγιο για τη συνέχισή της. Ήρθε η ώρα να νοιαστούμε τη φύση. Παρασυρθήκαμε σε στρεβλούς δρόμους. Πώς είναι δυνατόν να ψεκάζεις με δηλητήρια και δύο ημέρες μετά να τρως το φρούτο ή το λαχανικό; Καταστρέφουμε, προσβάλλουμε τη ζωή». Και συνεχίζει: «Η σκέψη μου απλή, ανατρέχω στην παράδοση. Διερωτώμαι πώς ως το '50, γενεές των προγόνων μας καλλιέργησαν τη γη δίχως λιπάσματα και φυτοφάρμακα. Δεν στερήθηκαν τίποτε, απ' όλα έβγαζαν. Κατά ποια λογική θα συνεχίσουμε την εντατικοποίηση της φυσικής καταστροφής; Η καταφυγή στα χημικά φάρμακα δεν είναι ούτε εύκολη ούτε λύση. Παρ' ότι η περίοδος της αλλαγής των μεθόδων παρουσιάζει προβλήματα, μειώνει την παραγωγή, άρα και το εισόδημα, κυρίως δε, λείπει η συστηματική βοήθεια από συντονιστικά κρατικά όργανα. Δεν υπάρχουν οι φορείς για να μας ενημερώσουν και να μας κατευθύνουν. Μόνοι μας προχωράμε, δεδομένου ότι και οι πιστοποιητικοί οργανισμοί δεν μας καλύπτουν επαρκώς». Και παρακάτω: «Πολύ καλά πήγαμε στα αμπέλια. Δίχως ψεκασμούς. Θειαφίσαμε απλώς και χρησιμοποίησαμε έναν βάκιλο, το αγκρί, που επιδρά στο στομάχι ενός λεπιδόπτερου επιλεκτικά, χωρίς να βλάπτει τον άνθρωπο. Σημαντική γίνεται η πρόληψη, ώστε να μην παραστεί ανάγκη να καταφύγουμε σε φυτοφάρμακα. Πρέπει να προλάβεις, να μην υπάρξουν συνθήκες μεγάλης υγρασίας, να γίνουν εγκαίρως δηλαδή εκείνες οι παρεμβάσεις που θα κρατήσουν το φυτό δυνατό και συνεπώς μη ευπρόσβλητο»[756].

Νοτίως και πολύ κοντά στη Μονή βρίσκονται τα κτήρια του σύγχρονου οινοποιείου και αποστακτηρίου, όπου παράγονται και εμφιαλώνονται βιολογικό κρασί από διάφορες τοπικές ποικιλίες αμπέλου (τα λευκά Θραψαθήρι και Βηλάνα, το ερυθρό Μαντηλάρι, το γλυκό κόκκινο κρασί από λιαστά σταφύλια της ποικιλίας Λιάτικο, αλλά και το κόκκινο Merlot – Syrah), καθώς και βιολογική τσικουδιά με τον παραδοσιακό τρόπο, μέσω τετραπλής απόσταξης από τα στέμφυλα των σταφυλιών. Στα κτήρια του οινοποιείου περιλαμβάνεται χώρος επισκεπτών, στον οποίο πραγματοποιούνται οργανωμένες

[756] **Μ. Χαραμή**, *Κρητικές γεύσεις*, Εφημ. Το Βήμα, 24.11.2008, https://www.tovima.gr/2008/11/24/culture/kritikes-geyseis/ (τελ. ανάκτηση 12.06.2019)

ξεναγήσεις στο Μουσείο Οινοποίησης (όπου εκτίθενται παλαιά γεωργικά εργαλεία και μέσα αμπελουργίας και οινοποίησης), αλλά και γευσιγνωσία οίνου, που συνοδεύεται από παραδοσιακούς μεζέδες[757].

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή διαθέτει οργανωμένη κτηνοτροφική μονάδα με 1.500 αιγοπρόβατα (βιολογικής κτηνοτροφίας) και άλλα 1.000 ζώα μοιρασμένα σε τσοπάνηδες. Το παραγόμενο γάλα δίνεται σε τυροκομεία για τυροκόμηση. Δεν εκτρέφονται οικόσιτα ζώα ούτε υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Δεν γίνεται όμως διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» και τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα πετιούνται ως απορρίμματα. Δεν πραγματοποιείται ανακύκλωση συσκευασιών και δεν συλλέγονται τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα. Τέλος η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Ο δραστήριος Ηγούμενος μοναχός Λ είναι πάρα πολύ ευαισθητοποιημένος στα θέματα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρωτοστάτησε στην ανακαίνιση και κατά το δυνατόν αποκατάσταση στην αρχική μορφή του κτηριακού συγκροτήματος της Μονής, μέσω ευρωπαϊκών προγραμμάτων, υπό την μελέτη και επίβλεψη της 13ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Το αποτέλεσμα των εργασιών αυτών το χαίρεται πραγματικά ο σημερινός επισκέπτης της Μονής.

Από νέος μοναχός ο Λ, επιζητούσε να διαφυλάσσονται οι παλαιές φορητές εικόνες αλλά και τα παλαίτυπα βιβλία που βρίσκονταν σε ενοριακές εκκλησίες των χωριών και σε ξωκκλήσια της περιοχής. Έτσι ό,τι έβλεπε «παρατημένο» το συνέλλεγε και το έφερνε στη Μονή. Προσέθετε έτσι αντικείμενα στη μεγάλη συλλογή εκκλησιαστικών κειμηλίων της

[757] Βλ. Ιστοσελίδα εταιρείας Κτήμα Τοπλού Α.Ε., https://bit.ly/2wNV6wX (τελ. ανάκτηση 12.06.2019)

Μονής. Επί των ημερών του συντηρήθηκαν τα εκθέματα και οργανώθηκε συστηματικά το Εκκλησιαστικό Μουσείο του μοναστηριού, στο οποίο εκτίθενται σπάνιες και εξαιρετικής τέχνης μεταβυζαντινές φορητές εικόνες και άλλα αντικείμενα εκκλησιαστικής τέχνης, όπως Ευαγγέλια, αργυρο-επίχρυσοι σταυροί, χειρόγραφα και σπάνια παλαίτυπα βιβλία (όχι μόνο εκκλησιαστικά), Πατριαρχικά Σιγίλια, Σουλτανικά Φιρμάνια, σφραγίδες, αρχιερατικά άμφια κ.ά.

Επίσης με τη φροντίδα και επιστασία του μοναχού Λ δημιουργήθηκε «Μουσείο Χαλκογραφιών και Ελληνικών Λαϊκών Χαρακτικών», τα οποία φτιάχτηκαν από μοναχούς τον 18^{ο} και τον 19^{ο} αιώνα. Τέλος, δημιουργήθηκε και μια αίθουσα «Ιστορικών Κειμηλίων Απελευθερωτικών Αγώνων», στην οποία εκτίθενται το επαναστατικό λάβαρο της περιοχής Σητείας, πίνακες με προσωπογραφίες αγωνιστών, στρατιωτικά είδη και όπλα από διάφορες εποχές, που αποδεικνύουν τη μεγάλη συμβολή της Μονής στους απελευθερωτικούς αγώνες του έθνους και ενισχύουν τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης.

Όσον αφορά στις οικολογικές δραστηριότητες, η Μονή, ακολουθώντας τη φιλοπεριβαλλοντική πρακτική του μοναστικού ήθους, προβάλλει τη βιολογική γεωργία και την τεράστια σημασία της για την προστασία και διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος, αλλά και την ευεργετική επίδραση των βιολογικών προϊόντων στην υγεία του συγχρόνου ανθρώπου, ειδικά σε αυτούς που οργανωμένα επισκέπτονται το ελαιουργείο και το οινοποιείο του συνεταιρισμού. Οργανώνει επίσης δράσεις ενημέρωσης για τα τοπικά προϊόντα (ειδικά τις ποικιλίες αμπέλου) και συμβάλλει στη διάσωση και τη συνέχεια της καλλιέργειάς τους.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή υποδέχεται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη, ο οποίος ξεναγείται στους χώρους λατρείας και τα μουσεία, θαυμάζει το εντυπωσιακό αρχιτεκτονικό φρουριακό κτηριακό συγκρότημα και αναψύχεται πνευματικά μέσα από τη συμμετοχή στις λατρευτικές συνάξεις και τις συζητήσεις με τους πατέρες και ιδιαίτερα με τον Ηγούμενο.

Επιπλέον η Μονή, με τη δημιουργία του συνεταιρισμού των βιοκαλλιεργητών ελιάς και κατόπιν αμπέλου, συνέβαλε σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής και την προώθηση της βιολογικής γεωργίας. Πάνω από 200 οικογένειες της περιοχής

ωφελούνται από την εργασιακή τους σχέση με το μοναστήρι, στην εξυπηρέτηση των προσκυνητών, στις καλλιέργειες των κτημάτων και την κτηνοτροφία.

Τέλος, η Μονή ασκεί φιλανθρωπική δράση προσφέροντας ελαιόλαδο, τρόφιμα ή και χρηματικά βοηθήματα σε όσους έχουν ανάγκη και ζητούν βοήθεια.

ΙΑ. Το περιβαλλοντικό ήθος της Μονής Μ16

Ο Ηγούμενος μοναχός Λ, προβληματίστηκε πολύ από το γεγονός ότι τις δεκαετίες του 1970-80 κυριάρχησαν τα «χημικά» στις αγροτικές καλλιέργειες (και του μοναστηριού), με αποτέλεσμα την υποβάθμιση των προϊόντων αλλά και του φυσικού περιβάλλοντος. Αναλογιζόμενος τις παλαιές μοναστικές πρακτικές που εφαρμόζονταν όταν πρωτοεισήλθε στη Μονή και ανατρέχοντας στα βιώματα των εφηβικών και νεανικών του χρόνων κατά τη διάρκεια της εργασίας του στις καλλιέργειες του πατέρα του, θέλησε να αλλάξει τα πράγματα και να στραφεί στις βιολογικές καλλιέργειες. Μέσω της ανάσυρσης παλαιών εμπειριών/γνώσεων, προσωπικων πειραματισμών[758] αλλά και προσπάθειας εκμετάλλευσης των σύγχρονων γνώσεων και τεχνικών που έχουν αναπτυχθεί, απέκτησε μεγάλη εμπειρία στις βιολογικές καλλιέργειες. Στο σημείο αυτό να υπογραμμίσουμε την προσωπική μας εμπειρία από την επίσκεψή μας στο κελλί του Ηγουμένου, όπου είδαμε σε δύο ράφια πάνω από 40 τόμους εξειδικευμένων βιβλίων για την βιολογική καλλιέργεια αμπέλου, ελιάς, οπωροφόρων δέντρων κ.λπ. αλλά και την παραγωγή ελαιολάδου και την οινοποίηση.

Η αγάπη και ο σεβασμός προς τη Δημιουργία του Θεού τον οδήγησε να κοινωνήσει το όραμά του για τις βιολογικές καλλιέργειες (ελιάς και αμπέλου) σε άλλους αγρότες της περιοχής και να πρωτοστατήσει στην ίδρυση του συνεταιρισμού βιοκαλλιεργητών με πολύ σημαντικά αποτελέσματα. Η τεχνογνωσία δε η οποία έχει αποκτήσει μεταφέρεται σε νέους αγρότες αλλά και στο τμήμα Τεχνολόγων Γεωπόνων του ΤΕΙ Κρήτης.

Εκτός από τις βιολογικές καλλιέργειες, ο μοναχός Λ πειραματίστηκε πολύ στη δημιουργία και την εφαρμογή ειδικών κονιαμάτων για την τεχνοτροπία της νωπογραφίας (fresco), αλλά και για τις αναστηλώσεις κτηρίων. Και αυτή η τεχνογνωσία την οποία

[758] Όπως μας ανέφερε ο Ηγούμενος: «Εγώ εμπειρικά έφτιαχνα κομπόστ. Άλεθα τα κλαριά από τις ελιές, τα φύλλα απ' τα κλαδέματα από τις ελιές και τα κλήματα, από το ελαιουργείο την πυρήνα, έβαζα και κοπριές κι έκανα δοκιμές. Τα ανακάτευα, τα πότιζα, παρακολουθούσα τις θερμοκρασίες καθώς γίνονταν οι ζυμώσεις και έφτιαχνα κομπόστ σιγά σιγά. Έτσι την βγάζαμε τη βιολογική καλλιέργεια».

απέκτησε, μεταδίδεται ευχαρίστως σε κάθε ενδιαφερόμενο, συμβάλλοντας στη διατήρηση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς.

6.2.16 Ιερά Μονή Μ16

Η αδελφότητα της ανδρώας Μονής Μ16 αποτελείται από 5 Πατέρες και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο μοναχός Μ.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ16 είναι κτισμένη σε μια απότομη πλαγιά, σε υψόμετρο 540 m, 2,3 Km από τη θάλασσα και 15 Km από τον πλησιέστερο οικισμό. Ο κύριος λόγος για τον οποίο επελέγη η τοποθεσία για την ίδρυση της Μονής ήταν η εύρεση της θαυματουργού εικόνας της Παναγίας στο σπήλαιο. Επιπροσθέτως αποτελεί τόπο ησυχαστικό, κατάλληλο για μοναστική άσκηση, με προσανατολισμό που την κάνει αδιάκριτη από τη θάλασσα (οπότε παρείχε προστασία από τις πειρατικές επιδρομές). Ο προσανατολισμός της είναι βορειοδυτικός με λίγες ώρες ηλιοφάνειας.

Η Μονή περιβάλλεται από βραχώδη θαμνότοπο, με τυπική μακία-θαμνώδη βλάστηση, στους δε πέριξ αυτής χώρους επιτρέπεται η ανθρώπινη παρέμβαση, ενώ δεν υπάρχει εκ μέρους της Μονής μέριμνα για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα της Μονής έχει σχήμα ορθογωνίου παραλληλογράμμου με φρουριακή δομή και είναι κτισμένη σε ιδιαίτερα επικλινές βραχώδες έδαφος, εμπρός από έναν κατακόρυφο βράχο, σε ένα σπήλαιο του οποίου έχει ενσωματωθεί το Καθολικό. Το συγκρότημα αποτελείται από τέσσερις ενότητες κτισμάτων, διατεταγμένες γύρω από μια στενή αυλή, με είσοδο από τη δυτική πλευρά. Τα κτήρια που χρονολογούνται από τον 16^{ο} και 17^{ο} αιώνα ανακαινίστηκαν ριζικά κατά το 19^{ο} αιώνα και έχουν δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση. Τα κτήρια, που διατάσσονται κλιμακωτά σε δύο κύρια επίπεδα, είναι πολυώροφα και ο μέγιστος αριθμός ορόφων είναι τρεις. Οι κύριοι χώροι της Μονής αποτελούνται κατ' αρχάς από το δίκλιτο Καθολικό, που τιμάται στην Κοίμηση της Θεοτόκου και τη Ζωοδόχο Πηγή, αποτελεί το παλαιότερο σωζόμενο τμήμα

της Μονής (χρονολογείται στην περίοδο της ύστερης Ενετοκρατίας) και αποτελείται από τον νάρθηκα, τον κυρίως ναό, στεγασμένο με οξυκόρυφο θόλο, καθώς και τον χώρο του αγιάσματος. Άλλους κύριους χώρους αποτελούν το αρχονταρίκι, η τράπεζα, το αρχείο, τα κελλιά και το κειμηλιαρχείο. Οι δευτερεύοντες χώροι αποτελούνται από την κουζίνα, τις αποθήκες, τον ξυλόφουρνο και το πατητήρι. Έξω από το κυρίως συγκρότημα υπάρχουν βοηθητικά κτήρια και ο σύγχρονος ξενώνας, στον οποίο φιλοξενούνται οι πολυάριθμοι «δεκαπενταριστές»[759] προσκυνητές.

Στους εσωτερικούς αύλειους χώρους υπάρχουν φυτεμένα λιγοστά δέντρα και αρκετές γλάστρες με λουλούδια και καλλωπιστικά φυτά. Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι κυρίως οι πέτρες, ενώ οι στέγες τους είναι πλάκα τσιμέντου. Τα κουφώματα είναι από ξύλο, υπάρχει σχετικός φυσικός αερισμός των κτηρίων και ο φυσικός φωτισμός τους επιτυγχάνεται σε μικρό βαθμό. Η σκίασή τους γίνεται με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες ως μέσα θέρμανσης χρησιμοποιούνται ξυλόσομπες και ηλεκτρικά καλοριφέρ, ενώ για τους θερινούς μήνες δεν υπάρχουν συστήματα ψύξης. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου και λειτουργεί επίσης ξυλόφουρνος. Χρησιμοποιούνται για το φωτισμό λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας γίνεται με τη χρήση ηλιακών θερμοσιφώνων. Τέλος τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή στερείται τους υδάτινους πόρους και υδρεύεται μέσω βυτίου, που φέρνει νερό σε δεξαμενή. Γίνεται συλλογή και χρήση βρόχινου νερού, αλλά δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και τα καζανάκια. Τέλος δεν υπάρχει εγκατάσταση βιολογικού καθαρισμού.

[759] Από 1-15 Αυγούστου φιλοξενούνται στον ξενώνα της Μονής, βοηθούν στις εργασίες και συμμετέχουν σε όλες τις Ακολουθίες, προετοιμαζόμενοι με νηστεία και προσευχή για τον εορτασμό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Βλ. *Ιερά Μονή Φανερωμένης Ιεράπετρας*, στη ιστοσελίδα: http://orthodoxcrete.com/el/places/holy-monastery-of-faneromeni-at-ierapetra/ (τελ. ανάκτηση 20.08.2020)

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά διακονήματα ενός μοναστηριού, οι Πατέρες της Μονής δεν ασκούν κάποιο εργόχειρο.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει περίπου 15 στρέμματα με ελαιόδεντρα, με τα οποία δεν ασχολούνται Πατέρες της Μονής και τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση. Οι καλλιέργειες χαρακτηρίζονται συμβατικές, εφόσον χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα και φυτοφάρμακα. Δεν καλλιεργούνται αποκλειστικά τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες ούτε συμμετέχει η Μονή σε κάποιο δίκτυο διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή δεν διαθέτει οργανωμένη κτηνοτροφία, απλώς εκτρέφει λίγες κότες, 10 κουνέλια και 30 περιστέρια. Δεν παράγονται γαλακτοκομικά προϊόντα ούτε υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής κυρίως συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου και δεν γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή». Τα οργανικά/αλλοιώσιμα χρησιμοποιούνται είτε ως τροφή για τα οικόσιτα ζώα, ενώ δεν συλλέγονται τα χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα. Στη Μονή δεν γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών ούτε υπάρχει συμμετοχή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στη μακραίωνη ιστορία της η Μονή συγκέντρωσε αρκετά εκκλησιαστικά κειμήλια, τα οποία εκτίθενται στο Κειμηλιαρχείο, το οποίο είναι επισκέψιμο από τους προσκυνητές και επισκέπτες. Επίσης καταβάλλεται η προσπάθεια της κτηριακής αποκατάστασης της Μονής στην αρχική της μορφή.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή υποδέχεται πολυάριθμους προσκυνητές και επισκέπτες, ειδικά την περίοδο του Δεκαπενταύγουστου, και πάνω από 120 άτομα «δεκαπενταρίζουν». Γενικότερα οι Πατέρες υποδέχονται φιλόξενα τον κάθε επισκέπτη/προσκυνητή, προσφέρουν πνευματική στήριξη και καθοδήγηση, τελούν καθημερινά την ειδική Παράκληση στη Φανερωμένη και διανέμουν σε αναξιοπαθούντες τρόφιμα και άλλα είδη που προσφέρουν οι πολυάριθμοι προσκυνητές.

6.2.17 Ιερά Μονή Μ17

Η Μονή Μ17 είναι ανδρώα και εγκαταβιούν έξι Πατέρες. Στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο μοναχός Ν.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ17 είναι παραθαλάσσια, σε απόσταση 1 Km από τον πλησιέστερο οικισμό. Βρίσκεται σε υψόμετρο 20 m και έχει την όψη φρουρίου. Ο κύριος λόγος για τον οποίο επελέγη να κτιστεί η Μονή στις αρχές του 17ου αιώνα στη συγκεκριμένη θέση είναι η εύρεση της θαυματουργού εικόνας της Παναγίας. Δευτερεύοντες αλλά επίσης σημαντικοί λόγοι ήταν ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου, τα οποία ήταν τα εξής: ήταν ησυχαστικός, μακριά από το αστικό περιβάλλον, με καταπράσινο τοπίο και όμορφη θέα προς τη θάλασσα, διέθετε πηγή νερού αλλά και καλλιεργήσιμα εδάφη.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι ανατολικός με αρκετή ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής υπάρχει δασική έκταση, περίπου 700 στρεμμάτων, που αποτελεί προστατευόμενη περιοχή ενταγμένη στο σύστημα Natura 2000 (GR4340017)[760] και στην οποία δεν επιτρέπονται ανθρώπινες δραστηριότητες. Υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής, με συστηματικές δενδροφυτεύσεις, καλλιέργεια κρητικών βοτάνων και αναδασώσεις μετά από πυρκαγιές.

[760] Ιστοσελίδα δικτύου Natura 2000, http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4340017 (τελ. ανάκτηση 20.3.2020)

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα χρονολογείται από τις αρχές 17ου αιώνα και έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση. Έχει σχήμα τετράπλευρου με φρουριακή δομή, ενώ τα πολυώροφα κτήρια είναι χτισμένα σε διαφορετικά επίπεδα με μέγιστο αριθμό ορόφων τους τρεις. Επειδή η κλίση των βράχων της ακροθαλασσιάς στην οποία κτίστηκε το μοναστήρι ήταν μεγάλη, αρχικά κτίστηκαν υπόγειοι πολύ χονδροί πέτρινοι τοίχοι με θολωτές καμάρες, που κάλυψαν την υψομετρική διαφορά, δημιούργησαν ένα μεγάλο επίπεδο και αποτέλεσαν ισχυρή θεμελίωση για τα κυρίως κτίσματα[761].

Κύριους χώρους της Μονής αποτελούν το Καθολικό, το οποίο τιμάται στην Κοίμηση της Θεοτόκου και είναι προσκολλημένο στην ανατολική πτέρυγα, τα παρεκκλήσια των Αγ. Νικολάου και Αγ. Χαραλάμπους, το Ηγουμενείο, η τράπεζα, τα κελλιά των μοναχών, μικρό αρχονταρίκι, γραφείο, βιβλιοθήκη, αρχείο και το νέο Κειμηλιαρχείο. Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν η κουζίνα, οι αποθήκες, το ρακοκάζανο και το ελαιοτριβείο. Υπάρχει μικρός εσωτερικός κήπος με κληματαριά στη δυτική πτέρυγα και φυτά φυτεμένα σε μεγάλες γλάστρες ανάμεσα στα κτήρια.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες, ενώ η στέγασή τους είναι κυρίως δώματα. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο. Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια είναι αρκετά μεγάλος, η σκίαση πραγματοποιείται με τέσσερις πέργολες-κληματαριές, ενώ υπάρχει φυσικός αερισμός από διαμπερή παράθυρα και οπές στην τοιχοποιία.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται μέσω κεντρικής θέρμανσης με αντλίες θερμότητας και μέσω τζακιών με ξύλα. Υπάρχουν επίσης κλιματιστικά συστήματα για την ψύξη του ναού, κατά τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου. Χρησιμοποιούνται συστήματα φωτοβολταϊκών για το φωτισμό και ηλιακός θερμοσίφωνας (ενώ ετοιμάζεται φωτοβολταϊκό πάρκο για την πλήρη ενεργειακή αυτονομία της Μονής). Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, όμως τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια για την μείωση των ενεργειακών απωλειών.

[761] **Μ. Ανδριανάκη**, *Ιερά Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή Οδηγήτριας Γωνιάς*, Έκδ. Ι. Π. Μ. Γωνιάς, 2016, σ. 54

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης, χρησιμοποιεί εντούτοις για τις καλλιέργειες το νερό της πηγής, αλλά και βρόχινο νερό, που συλλέγεται σε υπόγειες κλειστές δεξαμενές. Δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και τα καζανάκια ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα τυπικά διακονήματα οι μοναχοί ασχολούνται με τις καλλιέργειες, την αγιογραφία, την παρασκευή παραδοσιακού σαπουνιού και κεραλοιφών από θεραπευτικά βότανα τα οποία καλλιεργούν, αλλά και την παρασκευή ρακής, αρωματικών λικέρ, γλυκών κουταλιού και μαρμελάδων, που πωλούνται στο πωλητήριο της Μονής.

ΣΤ.Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, στις οποίες απασχολούνται και οι μοναχοί. Καλλιεργούνται κυρίως ελιές (5.000 ελαιόδεντρα), 150 στρέμματα αμπελώνα, 10 στρέμματα εσπεριδοειδή, 5 στρέμματα φρούτα, 1 στρέμμα οπωροκηπευτικά και περίπου 100 στρέμματα κτηνοτροφές (βίκος και τριφύλλι). Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση, αλλά και διατίθενται προς πώληση, ενώ οι καλλιέργειες είναι συμβατικές και γίνεται χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ. Η Μονή καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες αμπέλου, αλλά δεν συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή διαθέτει 120 αιγοπρόβατα (βιολογικής κτηνοτροφίας) και εκτρέφει οικόσιτα ζώα για ίδια χρήση, περίπου 30 κότες, 30 κουνέλια, 10 γαλοπούλες, 2 χοίρους και 10 αίγες. Παράγει επίσης γαλακτοκομικά προϊόντα –γάλα και τυρί- για ίδια χρήση. Υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Δεν γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», ωστόσο τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα ζώα. Δεν συλλέγοντα τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα. Μόνο χαρτί από συσκευασίες δίνεται για ανακύκλωση. Τέλος η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στη Μονή λειτουργεί Εκκλησιαστικό Μουσείο (Κειμηλιαρχείο), το οποίο ανακαινίστηκε πρόσφατα (2018) και περιλαμβάνει σπάνιες παλαιές εικόνες, εκκλησιαστικά άμφια και λατρευτικά αντικείμενα, χειρόγραφα και παλαίτυπα βιβλία. Επίσης λειτουργεί μικρός ζωολογικός κήπος, στον οποίο φιλοξενούνται αρκετά ελάφια.

Τέλος η Μονή δεν οργανώνει κάποιες συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις, όμως η αποκατάσταση των κτηρίων, η καλαισθησία και το φροντισμένο φυσικό περιβάλλον που αντικρύζει κανείς επισκεπτόμενος τη Μονή αποτελούν παράδειγμα για τους προσκυνητές και επισκέπτες στην κατεύθυνση της αγάπης και της φροντίδας για τη Δημιουργία του Θεού. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του γεγονότος αυτού, που προκαλεί εντύπωση στους προσκυνητές, είναι η εξοικείωση των ελαφιών του ζωολογικού κήπου με τους μοναχούς.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή υποδέχεται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη, προσφέρει πνευματική στήριξη σε κάθε έναν που τη ζητά και ασκεί φιλανθρωπική δράση προσπαθώντας να καλύψει τις ανάγκες όσων είναι εμπερίστατοι και ζητούν ενίσχυση (με προσφορές σε τρόφιμα και κάποιες φορές σε χρήματα). Αρκετοί κάτοικοι της περιοχής εργάζονται στα κτήματα της Μονής.

Πάρα πολλά από τα κτήματα της Μονής έχουν προσφερθεί δωρεάν για την ανέγερση των δημοσίων κτηρίων του παρακείμενου οικισμού. Επίσης δίπλα από τη Μονή ανεγέρθηκε σε κτήμα της Μονής και συνεργάζεται με αυτή η Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης, ένα ίδρυμα με διεθνή πνευματική ακτινοβολία, που προσφέρει πολλά στην Οικοθεολογία

και την Περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση (συνεχείς οικολογικές δράσεις, διεθνή Συνέδρια, Μουσείο Κρητικών Βοτάνων κ.λπ.).

ΙΑ. Φιλοπεριβαλλοντικό ήθος των μοναχών της Μονής Μ17

Όσον αφορά ιδιαίτερη φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά από τους Πατέρες της Μονής, στις παρατηρήσεις που κάναμε καταγράψαμε το εξής: Συναντήσαμε τον π. Ν στον περιφραγμένο χώρο απέναντι από την είσοδο της Μονής ανάμεσα στα ελάφια του μικρού ζωολογικού πάρκου. Εκείνη τη στιγμή μια οικογένεια με τρία μικρά παιδιά πλησίασε το φράχτη για να δει τα ελάφια, αυτά όμως απότομα απομακρύνθηκαν φοβισμένα. Όμως ο μοναχός τα φώναξε, τον πλησίασαν και πιο ημερωμένα τα έφερε κοντά στα παιδιά για να τα δουν από κοντά. Ο ίδιος τα χάιδευε και τους μιλούσε. Κατόπιν μας δήλωσε: «Αγαπώ πολύ τα ζώα αυτά, τα περιποιούμαστε και με ακούνε».

6.2.18 Ιερά Μονή Μ18

Η Μονή Μ18 είναι γυναικεία και εγκαταβιούν οκτώ μοναχές και μία δόκιμη. Η Ηγουμένη μας βοήθησε και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή, όπως προαναφέραμε, βρίσκεται σε απόσταση 500 m από τον αστικό ιστό, σε μικρό ύψωμα με υψόμετρο 80 m και σε απόσταση 1 Km από τη θάλασσα. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση ήταν η προϋπαρξη μικρής εκκλησίας του 15^{ου} αιώνα και η όμορφη θέα προς το λιμάνι και τον κάμπο του παρακείμενου οικισμού.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι βόρειος με αρκετή ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής δεν υπάρχει δασική έκταση. Υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής, με συστηματικές φυτεύσεις μετά το 1979 δένδρων και καλλωπιστικών φυτών σε όλους τους χώρους της Μονής, εντός και εκτός αυτής.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα χρονολογείται από το 1910 και έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση από τη δεκαετία του 1960 μέχρι και σήμερα. Ειδικότερα κατά τον σεισμό του 2013 η Μονή υπέστη αρκετές ζημιές στο κτηριακό συγκρότημα, οι οποίες αποκαθίστανται μέχρι σήμερα.

Έχει σχήμα τετράπλευρου με το Καθολικό στο μέσο. Τα κτήρια είναι χτισμένα στο ίδιο επίπεδο, με μέγιστο αριθμό ορόφων τους δύο. Κύριους χώρους της Μονής αποτελούν το Καθολικό, το οποίο τιμάται στη Ζωοδόχο Πηγή, η τράπεζα, το αρχονταρίκι, τα κελλιά των μοναζουσών και ο εκθεσιακός χώρος των εργοχείρων. Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν η κουζίνα, οι αποθήκες, το ιεροραφείο και το αγιογραφείο. Υπάρχει μικρός εσωτερικός κήπος με δέντρα και φυτά φυτεμένα σε μεγάλες γλάστρες ανάμεσα στα κτήρια.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι τα τούβλα, ενώ η στέγασή τους είναι κυρίως πλάκα τσιμέντου και κεραμοσκεπές. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο. Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια είναι μέτριος, η σκίαση πραγματοποιείται με κουρτίνες και τσιμεντένια στέγαστρα για τους ισόγειους χώρους, ενώ ο φυσικός αερισμός δεν θα χαρακτηριζόταν επαρκής.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται μέσω κεντρικής θέρμανσης με καλοριφέρ πετρελαίου σε κάποιους χώρους, που συμπληρώνεται με ξυλόσομπες και τζάκια με ξύλα. Υπάρχουν επίσης κλιματιστικά συστήματα για την ψύξη του ναού, κατά τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου, ηλεκτρισμού και καύσης ξύλων τον χειμώνα. Δεν χρησιμοποιούνται συστήματα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, αλλά υπάρχει ηλιακός θερμοσίφωνας. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, όμως τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια, για την μείωση των ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης, χρησιμοποιεί εντούτοις για τις καλλιέργειες νερό από γεώτρηση, αλλά και βρόχινο νερό που συλλέγεται.

Εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες, ενώ δεν υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα τυπικά διακονήματα οι μοναχές ασχολούνται με την ιεροραπτική, το κέντημα, την αγιογραφία, τις καλλιέργειες, την παρασκευή λιβανιού, κομποσκοινιών και κεριών, που πωλούνται στο Εκθετήριο της Μονής.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, στις οποίες ασχολούνται και οι μοναχές. Καλλιεργούνται κυρίως ελαιόδεντρα (330 ρίζες), 3 στρέμματα αμπελώνα και 2 στρέμματα εσπεριδοειδή. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση, ενώ οι καλλιέργειες είναι συμβατικές και γίνεται χρήση κοπριάς και χημικών φυτοφαρμάκων. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ. Η Μονή δεν καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες ούτε συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή διαθέτει 40 πρόβατα (με τη βοήθεια επιστάτη εργάτη) και εκτρέφει οικόσιτα ζώα για ίδια χρήση, περίπου 10 κότες και 3 αίγες. Το παραγόμενο γάλα διατίθεται προς πώληση σε τυροκομείο, ενώ το κρέας δίνεται στην οικεία Μητρόπολη για τις ανάγκες των ιδρυμάτων της (δεδομένου ότι οι μοναχές δεν καταναλώνουν κρέας). Δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» και τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα ζώα. Συλλέγονται τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα και διατίθενται σε τοπική σαπωνοποιία, με αντάλλαγμα την προμήθεια σαπουνιού για τις ανάγκες της Μονής. Τέλος δεν πραγματοποιείται

ανακύκλωση συσκευασιών ούτε συμμετέχει η Μονή σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στη Μονή δεν λειτουργεί κάποιος οργανωμένος μουσειακός χώρος ούτε οργανώνονται κάποιες συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις. Ωστόσο καλλιεργούνται οι παραδοσιακές εκκλησιαστικές τέχνες της ιεροραπτικής ιερών αμφίων, της χρυσοκεντητικής, της αγιογραφίας, της παρασκευής λιβανιού, κομποσκοινιών και καθαρών μελισσοκερίων. Επίσης η καλαισθησία και το φροντισμένο φυσικό περιβάλλον που αντικρύζει κανείς επισκεπτόμενος τη Μονή, αποτελούν παράδειγμα για τους προσκυνητές και επισκέπτες στην κατεύθυνση της αγάπης και της φροντίδας για τη Δημιουργία του Θεού.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Μεγάλη ήταν η προσφορά της Μονής στην τοπική κοινωνία από την ίδρυσή της, αφού στους χώρους της λειτούργησαν η Αστική Σχολή - Παρθεναγωγείο και στη συνέχεια Οικοκυρική και Τεχνική Σχολή, αλλά και η μοναδική στην Κρήτη Σχολή Κωφαλάλων.

Σήμερα η Μονή υποδέχεται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη, προσφέρει πνευματική στήριξη σε κάθε έναν που τη ζητά και ασκεί φιλανθρωπική δράση, προσπαθώντας να καλύψει τις ανάγκες όσων είναι εμπερίστατοι και ζητούν ενίσχυση (με προσφορές σε τρόφιμα –κυρίως ελαιόλαδο- και κάποιες φορές σε χρήματα).

6.2.19 Ιερά Μονή Μ19

Η Μονή είναι ανδρώα και εγκαταβιούν 7 Πατέρες. Στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο μοναχός Ξ.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται σε υψόμετρο 84 m και σε απόσταση 4,4 Km από τη θάλασσα. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση ήταν η

προϋπαρξη μικρής Μονής, το ότι ήταν τόπος ησυχαστικός, που προσφέρονταν για μοναστική άσκηση[762] και διέθετε τριγύρω αρκετές καλλιεργήσιμες εκτάσεις.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι νότιος, με αρκετή ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής δεν υπάρχει δασική, αλλά καλλιεργήσιμη έκταση, περίπου 2.500 στρεμμάτων. Η μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής συνίσταται στην απελευθέρωση θηραμάτων, πεδινής πέρδικας και λαγών.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το βασικό κτηριακό συγκρότημα, μαζί με το Καθολικό (τουλάχιστον μέχρι τη βάση των τρούλλων), κατασκευάστηκε στις αρχές του 17ου αιώνα και ακολουθεί την τεχνοτροπία του μανιερισμού[763]. Προκειμένου να επιλυθεί το πρόβλημα της κλίσεως του εδάφους, ο κτήτορας Ιερομόναχος, που επιστατούσε των εργασιών, λαμβάνοντας υπ' όψιν του τον Ενετό αρχιτέκτονα Sebastiano Serlio οικοδόμησε τη Μονή, έτσι ώστε η δυτική πλευρά να βρίσκεται σε δυο διαφορετικά επίπεδα, μέσα κι' έξω από τη Μονή, και να περιλαμβάνει την αξονική σκάλα, το μνημειακό θύρωμα της εισόδου, τον κεντρικό θολωτό διάδρομο, τα πλάγια διαμερίσματα και τους υπόγειους (για την εσωτερική αυλή) χώρους[764].

Το κτηριακό συγκρότημα ανακαινίστηκε μετά το 1830 (από τις καταστροφές που είχε υποστεί το 1821), οπότε ολοκληρώθηκε και το Καθολικό, ενώ νεότερες προσθήκες αποτελούν το Ηγουμενείο στη νότια πτέρυγα το 1847 και το νέο κτήριο στη δυτική πτέρυγα, που στέγασε την Εκκλησιαστική Σχολή το 1892. Το κτηριακό συγκρότημα έχει δεχθεί γενική ανακαίνιση από το 1977, με την επιστημονική και τεχνική καθοδήγηση και συνεργασία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, η οποία συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

---

[762] Ολόκληρη η περιοχή του Ακρωτηρίου προσέλκυσε από νωρίς ερημίτες μοναχούς, όπως και η περιοχή των Αστερουσίων, και έχει χαρακτηριστεί από κάποιους «Άγιον Όρος της Κρήτης», Βλ. **Ν. Ψιλάκη**, *Βυζαντινές Εκκλησίες και Μοναστήρια της Κρήτης*, εκδ. Καραμάνωρ, σ. 30

[763] Καλλιτεχνικό ρεύμα με καταγωγή την Ιταλία (Ρώμη και Φλωρεντία), που αναπτύχθηκε κατά την τελευταία περίοδο της Αναγέννησης μεταξύ 1520 και 1600 περίπου, ως μία αντίδραση στην αισθητική της ώριμης Αναγέννησης, σηματοδοτώντας παράλληλα την μετάβαση στην μπαρόκ εποχή, βλ. el.wikipedia.org, https://bit.ly/34oE4Wj (τελ. ανάκτηση 20.03.2020)

[764] Βλ. **Ι. Δημακόπουλου**, *Ο Sebastiano Serlio στα μοναστήρια της Κρήτης*, στο Δελτίον ΧΑΕ 6 (1970-1972), Περίοδος Δ', Αθήνα 1972, σσ. 233-245

Έχει σχήμα τετράπλευρου με φρουριακή δομή με το Καθολικό στο μέσο. Τα πολυώροφα κτήρια είναι χτισμένα σε διαφορετικά επίπεδα, όπως προείπαμε και ο μέγιστος αριθμός ορόφων είναι δύο-τρεις. Οι κύριοι χώροι της Μονής αποτελούνται από το τρίκογχο Καθολικό, που τιμάται στην Αγ. Τριάδα, τον Άγ. Ιωάννη Θεολόγο και τη Ζωοδόχο Πηγή, τα Παρεκκλήσια του πάνω ορόφου του Καθολικού (στα οποία υπάρχει πρόσβαση από εξωτερική σκάλα που οδηγεί στη στέγη του νάρθηκα) που τιμώνται στη Σταυροπροσκύνηση και τους 12 Αποστόλους, το Παρεκκλήσιο του Σωτήρος Χριστού στη βορειοανατολική γωνία πάνω από το οστεοφυλάκιο, το Ηγουμενείο, τα κελλιά των μοναχών, το αρχονταρίκι, την τράπεζα, τη βιβλιοθήκη και το Κειμηλιαρχείο (Μουσείο).

Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν η κουζίνα, οι γενικές αποθήκες, το κελάρι με τα κρασιά (που περιλαμβάνει επίσης χώρο γευσιγνωσίας, εκθεσιακό χώρο με παλαιά εργαλεία αμπελοκαλλιέργειας και πωλητήριο), η αποθήκη του λαδιού και εξωτερικά του βορειοδυτικού άκρου της Μονής το θολωτό ελαιουργείο, το αποστακτήριο της ρακής, εργατόσπιτα και αποθήκες.

Στην αυλή και μπροστά από τα κελλιά υπάρχουν παρτέρια με πολλά δέντρα και μεγάλες γλάστρες με καλλωπιστικά φυτά. Όλα αυτά ξεκουράζουν το μάτι του επισκέπτη, ανακουφίζουν τους μεγάλους όγκους του κτηριακού συγκροτήματος και προσφέρουν σκιά, δροσιά και ανακούφιση στους πολυάριθμους προσκυνητές, ειδικά τους θερινούς μήνες.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες, ενώ η στέγασή τους είναι πλάκα τσιμέντου, κεραμοσκεπές και δώματα. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο, ενώ υπάρχει φυσικός αερισμός μέσω των διαμπερών παραθύρων και ανοιγμάτων στην τοιχοποιία. Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια είναι μέτριος, ενώ η σκίαση πραγματοποιείται με πέργκολες και σκεπαστούς διαδρόμους μπροστά σε κάποια κελλιά.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται μέσω ηλεκτρικών καλοριφέρ και κλιματιστικών, τα οποία λειτουργούν και για ψύξη κατά τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου. Δεν χρησιμοποιούνται συστήματα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, αλλά υπάρχουν ηλιακοί θερμοσίφωνες.

Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, όμως τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια για την μείωση των ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης και συλλέγεται επίσης βρόχινο νερό. Εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες, αλλά δεν υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Οι εγκαταβιούντες Πατέρες είναι ιερομόναχοι, που έχουν ενορίες εκτός Μονής, οπότε εκτός από τα τυπικά διακονήματα δεν ασχολούνται με κάποιο εργόχειρο.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, στις οποίες δεν απασχολούνται οι μοναχοί. Καλλιεργούνται κυρίως ελαιόδεντρα (550 στρέμματα), αμπέλια (170 στρέμματα), κτηνοτροφές (350 στρέμματα), εσπεριδοειδή (20 στρέμματα) και οπωροκηπευτικά (2 στρέμματα). Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση, αλλά κυρίως για επεξεργασία-μεταποίηση (η Μονή διαθέτει σύγχρονο ελαιουργείο, οινοποιείο, αποστακτήριο και εμφιαλωτήριο) και πώληση, αποτελώντας ένα από τα βασικά έσοδα της Μονής. Μάλιστα οι καλλιέργειες ελιάς και αμπέλου είναι βιολογικές, διαθέτοντας ανάλογη πιστοποίηση και τα παραγόμενα προϊόντα -τόσο του λαδιού όσο και του κρασιού- έχουν επανειλημμένα βραβευθεί για την ποιότητά τους σε πολλές εκθέσεις προϊόντων στην Ελλάδα και το εξωτερικό[765]. Η Μονή καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες, ειδικά αμπέλου, όπως το Ρωμέικο, αλλά δεν συμμετέχει σε κάποια

[765] Το 60% -80% περίπου της παραγωγής σε ελαιόλαδο πουλιέται στο εξωτερικό και συγκεκριμένα σε Γερμανία, Καναδά, Κίνα και άλλες χώρες, έχει δε λάβει σημαντικές διακρίσεις σε διεθνείς διαγωνισμούς. Στο διαγωνισμό της Biol το 2006 βραβεύτηκε ως το καλύτερο οργανικό εξαιρετικά παρθένο ελαιόλαδο. Το 2007 το ελαιόλαδο της Μονής πήρε το πρώτο βραβείο ποιότητας και το βραβείο για το καλύτερο Ελληνικό ελαιόλαδο που συμμετείχε στο διαγωνισμό. Ονομαστά επίσης είναι και τα βιολογικά κρασιά της Μονής, όπως και το ξύδι, το μπαλσάμικο, καθώς και το πράσινο σαπούνι. Βλ. http://depek.sedik.gr/content/view/200/82/lang,el/ (τελ. ανάκτηση 21.06.2020)

προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή εκτρέφει περίπου 300 αιγοπρόβατα, συμβατικής κτηνοτροφίας, με τη βοήθεια βοσκού, ενώ δεν διαθέτει άλλα οικόσιτα ζώα. Το παραγόμενο γάλα διατίθεται σε τυροκομεία, καθώς δεν παράγονται από τη Μονή γαλακτοκομικά προϊόντα, ενώ δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» και γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών. Τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα προστίθενται στα απορρίμματα, ενώ δεν συλλέγονται τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα. Τέλος η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Υπάρχει μια διαρκής προσπάθεια διαφύλαξης και διάσωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς από την αιωνόβια Μονή. Κατ’ αρχάς έχουν διασωθεί και συντηρηθεί τα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά στοιχεία, δείγματα του βενετοκρητικού πολιτισμού, που είναι ορατά έντονα στη μνημειακή είσοδο και το Καθολικό.

Στη Μονή λειτουργεί Εκκλησιαστικό Μουσείο (Κειμηλιαρχείο), πρόσφατα ανακαινισμένο, στο οποίο υπάρχει και αίθουσα προβολών στην οποία γίνονται εκδηλώσεις-παρουσιάσεις ή ομιλίες. Εκτίθενται εξαιρετικής τεχνοτροπίας φορητές εικόνες, άμφια, αντικείμενα της θείας Λατρείας και άλλα κειμήλια που απόμειναν μετά τις επανειλημμένες καταστροφές, επιβεβαιώνοντας το μεγάλο πλούτο της. Επίσης λειτουργεί Λαογραφικό Μουσείο στους χώρους της οιναποθήκης, στο οποίο εκτίθενται παλαιά γεωργικά εργαλεία και άλλα αντικείμενα, αναπαράσταση παλαιού ελαιουργικού πιεστηρίου (φάμπρικα) και ξυλόφουρνου.

Στη Μονή οργανώνονται οικολογικές δράσεις, μέσω της προβολής της βιολογικής καλλιέργειας και της γευσιγνωσίας βιολογικών προϊόντων, κατά τις οργανωμένες επισκέψεις ομάδων τουριστών Ελλήνων και αλλοδαπών, μεταδίδοντας έτσι το μήνυμα του σεβασμού και της ιερότητας της Κτίσης.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή υποδέχεται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη, προσφέρει πνευματική στήριξη σε κάθε έναν που τη ζητά και ασκεί φιλανθρωπική δράση σε συνεργασία με τη Μητρόπολη Κυδωνίας και Αποκορώνου.

6.2.20 Ιερά Μονή Μ20

Η Ιερά Μονή Μ20 είναι ανδρώα και σήμερα η συνοδεία αποτελείται από 8 Πατέρες. Ηγούμενος είναι ο μοναχός Ο ο οποίος μας βοήθησε στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται σε υψόμετρο 271 m, σε απόσταση 1,2 Km από τη θάλασσα και σε απόσταση 19 Km από τον πλησιέστερο οικισμό. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση ήταν ότι αποτελούσε τόπο ησυχαστικό, που προσφέρονταν για μοναστική άσκηση και προσευχή, και ήταν προστατευμένος από τους πειρατές.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι βόρειος, με μεγάλη ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής υπάρχει αλσύλιο και δεν επιτρέπεται η ανθρώπινη παρέμβαση. Η μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής τα τελευταία 11 χρόνια με την εγκατάσταση της νέας αδελφότητας είναι μεγάλη. Φυτεύτηκαν, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ηγουμένου, χιλιάδες φυτά και δέντρα.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το βασικό κτηριακό συγκρότημα οικοδομήθηκε στις αρχές του 16ου αιώνα, έχει σχήμα τετράπλευρου με φρουριακή δομή, με το Καθολικό στο μέσο και αμυντικούς πύργους στις γωνίες (από τους οποίους σήμερα σώζονται οι δύο – στη βορειοδυτική και τη βορειοανατολική γωνία)[766]. Τα πολυώροφα κτήρια είναι χτισμένα στο ίδιο επίπεδο και ο μέγιστος αριθμός ορόφων είναι δύο. Έχει δεχθεί πολλές ανακαινίσεις που αλλοίωσαν το αρχικό κτίσμα, με πιο καταστροφικές του 1920 και του 1950. Από το 2005 και σε συνεργασία με την Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων πραγματοποιείται ανακαίνιση και αποκατάσταση των κτηρίων και του Καθολικού.

Οι κύριοι χώροι της Μονής αποτελούνται αρχικά από το μονόχωρο τρίκογχο με τρούλο Καθολικό, στο κέντρο του συγκροτήματος. Άρχισε να κτίζεται στις αρχές του 17ου

[766] **Μ. Βρέντζου**, *Επίσκεψη σ΄ ένα ερημίτη-Πρόταση επανάχρησης ενός ερειπωμένου μοναστηριακού συγκροτήματος στο Ακρωτήρι Χανίων*, Διπλωματική Εργασία, Νοέμβριος 2014, σσ. 12-13, http://ikee.lib.auth.gr/record/268808/files/GRI-2015-14565.pdf (τελ. ανάκτηση 24.04.2020)

αιώνα, στη θέση παλαιότερου μικρότερου ναού, και οι οικοδομικές εργασίες δεν είχαν ολοκληρωθεί το 1645 κατά την τουρκική εισβολή, οπότε και διακόπηκαν. Παρέμεινε ημιτελές μέχρι τη δεκαετία του 1880 και ολοκληρώθηκε το 1894. Είναι αφιερωμένο στα Εισόδια της Θεοτόκου. Στην πρόσοψη, που ακολουθεί την τεχνοτροπία του μανιερισμού[767], υπάρχουν εντυπωσιακά πώρινα διακοσμητικά (παραστάδες εισόδου, υπέρθυρο και φεγγίτης). Οι έξι δωρικοί κίονες, που εδράζονται σε πεσσούς ενσωματωμένους, έχουν στη βάση τους ανάγλυφες κεφαλές, σύμβολα δαιμόνων ή αποτροπαϊκά[768]. Στο Καθολικό είναι ενσωματωμένα δυο Παρεκκλήσια, του Αγίου Ιωάννου του Ερημίτη και των Αγίων Δέκα Μαρτύρων. Άλλους κύριους χώρους αποτελούν το Ηγουμενείο, το αρχονταρίκι, η τράπεζα, τα κελλιά των μοναχών και οι ξενώνες. Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν η κουζίνα, οι αποθήκες και το εργαστήριο αγιογραφίας.

Στην κεντρική αυλή μπροστά από το Καθολικό αλλά και εκατέρωθεν αυτού υπάρχουν παρτέρια με ψηλά δέντρα (πεύκα και φοίνικες) και μεγάλες γλάστρες με καλλωπιστικά φυτά, που προσφέρουν σκιά και δροσιά, ειδικά τους θερινούς μήνες.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες, ενώ η στέγασή τους είναι κυρίως κεραμοσκεπές και δώματα. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο, ενώ υπάρχει φυσικός αερισμός μέσω των διαμπερών παραθύρων. Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια είναι μεγάλος, ενώ η σκίαση πραγματοποιείται με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται με τη βοήθεια ξυλόσομπων, ηλιοθερμίας και καύσης pellet. Στον ναό υπάρχει ενδοδαπέδια θέρμανση. Υπάρχουν επίσης κλιματιστικά σε κοινόχρηστους χώρους και κελλιά, για ψύξη κατά τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού, υγραερίου, αλλά και καύσης ξύλων. Χρησιμοποιούνται συστήματα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, φωτοβολταϊκά πάνελ στη στέγη της βόρειας πτέρυγας και ηλιακοί θερμοσίφωνες. Δεν χρησιμοποιούνται

[767] Βλ. Υποσημείωση 763

[768] **Μ. Βλαβογιλάκη**, Μοναστήρια και μετόχια της Κυδωνίας και του Αποκόρωνα, στην ιστοσελίδα της Ι. Μητροπ. Κυδωνίας και Αποκορώνου, https://www.imka.gr/d-mones-metochia/, (τελ. ανάκτηση 03.04.2020)

λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, όμως πολλά από τα κουφώματα διαθέτουν διπλά τζάμια για τη μείωση των ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης και συλλέγεται βρόχινο νερό σε ανοικτή μεγάλη δεξαμενή, που χρησιμοποιείται για τις καλλιέργειες, αλλά και από την ορνιθοπανίδα της περιοχής, λόγω του ότι η περιοχή είναι άνυδρη. Δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων (μας δηλώθηκε όμως ότι υπάρχει πρόγραμμα εγκατάστασής του).

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Οι Πατέρες της Μονής, εκτός από τα τυπικά διακονήματα, ασχολούνται με την αγιογραφία την κηροπλαστική και την παρασκευή λιβανιού, κεραλοιφών και παραδοσιακού σαπουνιού.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, στις οποίες απασχολούνται οι μοναχοί. Καλλιεργούνται κυρίως ελαιόδεντρα (200 στρέμματα), αμπέλια (30 στρέμματα), φρούτα (5 στρέμματα) και οπωροκηπευτικά (2 στρέμματα). Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση και για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Μάλιστα οι καλλιέργειες ελιάς και αμπέλου είναι βιολογικές, διαθέτοντας ανάλογη πιστοποίηση. Και στις υπόλοιπες καλλιέργειες όμως δεν γίνεται χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων. Η Μονή καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες, αλλά δεν συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή εκτρέφει μικρό αριθμό πουλερικών για ίδια χρήση, ενώ υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» και γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών. Τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα χρησιμοποιούνται ως τροφή για ζώα και για την κατασκευή κομπόστ, ενώ συλλέγονται τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα και χρησιμοποιούνται για την παραγωγή σαπουνιού. Τέλος η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Τα τελευταία χρόνια η νέα αδελφότητα επιδεικνύει μεγάλο ζήλο στην προσπάθεια διαφύλαξης και διάσωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην υπεραιωνόβια Μονή. Κατ' αρχάς καταβάλλεται προσπάθεια συντήρησης και αποκατάστασης του κτηριακού συγκροτήματος από τις αλλοιώσεις που είχε υποστεί.

Λόγω των κατά καιρούς καταστροφών που είχε υποστεί το μοναστήρι λίγα κειμήλια έχουν διασωθεί, τα οποία εκτίθενται σε μικρό Εκκλησιαστικό Μουσείο, όπως η εικόνα της Παναγίας της Γλυκοφιλούσας του 15^{ου} αιώνα και τα βημόθυρα του 16^{ου} αιώνα με νεκρικά θέματα από τον Άγιο Προκόπιο. Επίσης αξιόλογες είναι οι εικόνες από το βίο του Αγίου Ιωάννη του Ερημίτη που ιστορήθηκαν στο μοναστήρι και αποτελούν από μόνες τους έναν νέο τύπο εικονογράφησης.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή υποδέχεται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη, προσφέρει πνευματική στήριξη και καθοδήγηση μέσω του μυστηρίου της ιεράς εξομολογήσεως σε κάθε έναν που τη ζητά και ασκεί φιλανθρωπική και πολιτιστική δράση σε συνεργασία με τη οικεία Μητρόπολη και τον τοπικό Δήμο. Πιο συγκεκριμένα λειτουργεί υπό την επίβλεψή της σε συνεργασία με το Δήμο: κοινωνικό παντοπωλείο, κοινωνικό ιατρείο και φαρμακείο. Επίσης στην κοντινή πόλη λειτουργεί Σχολή Αγιογραφίας και Παραδοσιακών Μουσικών Οργάνων.

Όπως επίσης μας δήλωσε ο μοναχός Ο, στα σχέδια της Μονής είναι η ίδρυση δύο νέων ιδρυμάτων: α) ένα Κέντρο Απεξάρτησης Χρηστών, η «Καταφυγή». Πρόκειται για τη

δημιουργία μιας κλειστής κοινότητας σε έκταση 70 στρεμμάτων, που θα διαθέτει στις εγκαταστάσεις του και αγρόκτημα με ζώα, ώστε οι απεξαρτώμενοι να εργάζονται και να αυτοσυντηρούνται.

β) ένα Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης αφιερωμένο «στο σίτο, τον οίνο και το έλαιο». Θα διαθέτει, εκτός από αίθουσα πολλαπλών χρήσεων, εργαστήρια, παραδοσιακό πατητήρι και ελαιοτριβείο, αλώνι, έτσι ώστε να μεταδίδει τη γνώση της παραδοσιακής γεωργίας και συγκομιδής και να στηρίζει την οικιακή οικονομία.

ΙΑ. Η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των μοναχών της Μονής Μ20

Οι Πατέρες της Μονής είναι ευαισθητοποιημένοι στα οικολογικά θέματα και την προστασία του περιβάλλοντος. Όπως μας δήλωσε ο Καθηγούμενος μοναχός Ο: «Είμαστε πολύ ευαισθητοποιημένοι σε θέματα που αφορούν στην οικολογία. Όχι ότι είμαστε οικολόγοι, αλλά γιατί ο τρόπος ζωής της Ορθοδόξου Εκκλησίας, μέσα απ' αυτά που προτείνει, είναι άκρως φιλικός προς τη Δημιουργία, με σεβασμό απέναντι στην Κτίση, διότι πρωτίστως λατρεύεται και απεριόριστα αγαπάται από τους μοναχούς και κατ' επέκτασιν απ' όλους τους πιστούς, ο Κτίστης και Δημιουργός. Έτσι, λοιπόν, έχουμε μια ιδιαίτερη ευαισθησία στα θέματα αυτά που αφορούν στην οικολογία. Προσπαθούμε να μην έχουμε σκουπίδια ή μόνοι μας ανακυκλώνουμε αυτά που μπορούμε, χρησιμοποιούμε οικολογικά λιπάσματα, κομπόστ που φτιάχνουμε οι ίδιοι κ.λπ. και με αυτόν τον τρόπο προσπαθούμε να ισορροπήσομε ως άνθρωποι με την Κτίση και όχι να την καταδυναστεύσουμε. Προσπαθήσαμε επίσης από την αρχή να μαζέψομε τους ελαιώνες της Μονής, που ως επί το πλείστον ήταν εγκαταλελειμμένοι, και είναι μια μεγάλη ευλογία που το μοναστήρι έχει τη δυνατότητα και έχει αυτά που βγάζει η γη, τα λίγα ή πολλά, τα οποία μοιράζεται και με άλλους ανθρώπους. Έτσι προσπαθούμε με όποιον τρόπο μπορούμε, να φανούμε αντάξιοι της κλήσεώς μας, αυτής της κλήσεως που ο Θεός μάς έδωσε, να διακονούμε Εκείνον και την Εκκλησία Του».

Εκτός από τις συνεχείς φυτεύσεις δένδρων και θάμνων για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής, η Μονή, σε συνεργασία με το Τμ. Μηχανικών Περιβάλλοντος του Πολυτεχνείου Κρήτης, οργάνωσε το Σεπτέμβριο του 2009 Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο με θέμα τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

6.2.21 Ιερά Μονή Μ21

Η Μονή Μ21 είναι γυναικεία και εγκαταβιούν 5 μοναχές και μία δόκιμη. Η Γερόντισσα μας βοήθησε και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται στη βόρεια άκρη οικισμού, ουσιαστικά εντός του αστικού ιστού, σε υψόμετρο 190 m και σε απόσταση 2,6 Km από τη θάλασσα. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση ήταν η προϋπαρξη μικρής εκκλησίας του Τιμίου Προδρόμου και το ότι την εποχή που ιδρύθηκε ο τόπος ήταν απομακρυσμένος και ησυχαστικός, οπότε προσφερόταν για τη μοναστική άσκηση.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι δυτικός-βορειοδυτικός με αρκετή ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής δεν υπάρχει δασική έκταση ούτε υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Τρία μόνο από τα κτήρια της βορειοδυτικής πλευράς του υπάρχοντος κτηριακού συγκροτήματος και πιθανώς μέρους του βόρειου κλίτους του δίκλιτου Καθολικού χρονολογούνται από τον 17^{ο} αιώνα. Τα σημερινά κελλιά είναι κτισμένα στο τέλος του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ού} αιώνα. Τα μόνα κτίσματα που διατηρούν στοιχεία από το παρελθόν είναι το πρώτο κελί της ανατολικής πλευράς, όπου υπάρχει ένα παλιό τζάκι, το Μουσείο -που δημιουργήθηκε από την ένωση 3 κελιών- και το παρεκκλήσι του Αγ. Ανδρέα Κρήτης στη θέση ενός παλαιού θολωτού κελίου στη βορειοανατολική γωνιά της αυλής. Το κτηριακό συγκρότημα έχει δεχθεί γενική ανακαίνιση τη δεκαετία του 1980 και το Καθολικό το 2007, με την επιστημονική και τεχνική καθοδήγηση και συνεργασία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Έχει σχήμα επιμήκους τετράπλευρου, με το Καθολικό στο μέσο. Τα κτήρια είναι χτισμένα στο ίδιο επίπεδο και είναι όλα ισόγεια. Κύριους χώρους της Μονής αποτελούν το δίκλιτο Καθολικό, το οποίο τιμάται στον Ιωάννη Βαπτιστή και τον Άγ. Γεώργιο, τα Παρεκκλήσια του Αγ. Ανδρέα Κρήτης και των οσίων Ακακίου και Γερασίμου, η τράπεζα, το αρχονταρίκι, τα κελλιά των μοναζουσών, το Μουσείο, η βιβλιοθήκη και ο εκθεσιακός

χώρος των εργοχείρων. Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν η κουζίνα, οι αποθήκες, το ιατρείο και οι ξενώνες στα παλαιά κτήρια εξωτερικά της δυτικής πτέυγας.

Στην αυλή και μπροστά από τα κελλιά υπάρχουν παρτέρια με πάρα πολλά δέντρα (φοινικόδεντρα, πεύκα, κυπαρίσσια και άλλα μικρότερα) αλλά και καλλωπιστικά φυτά (τριανταφυλλιές, βουκαμβίλιες, αγιοκλήματα, πικροδάφνες και άλλα λουλούδια). Όλα αυτά δίνουν μια όψη παραδεισένια στην αυλή και προσφέρουν σκιά, δροσιά και ανακούφιση στους πολυάριθμους προσκυνητές, ειδικά τους θερινούς μήνες. Επίσης πίσω από κάθε κελλί και έως τον εξωτερικό περίβολο, κυρίως κατά μήκος της βόρειας και της νότιας πτέρυγας, υπάρχουν μία μικρή αυλή που σκιάζεται από κληματαριά, μια στέρνα και ένας λαχανόκηπος (συνολικά 25 στέρνες που παλαιότερα συγκέντρωναν το βρόχινο νερό για την εξυπηρέτηση των αναγκών ύδρευσης των μοναζουσών), εφόσον οι μοναχές ακολουθούσαν το λαυρεωτικό σύστημα.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες, ενώ η στέγασή τους είναι κυρίως κεραμοσκεπές. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο. Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια είναι έντονος, η σκίαση πραγματοποιείται με κουρτίνες, ενώ ο φυσικός αερισμός διευκολύνεται από τα διαμπερή παράθυρα των κελλιών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται μέσω ηλεκτρικών καλοριφέρ στα κελλιά και τους κοινόχρηστους χώρους και ενδοδαπέδιας ηλεκτρικής θέρμανσης στο Καθολικό. Υπάρχουν επίσης κλιματιστικά συστήματα για ψύξη κατά τους θερινούς μήνες σε δύο κελλιά. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού. Δεν χρησιμοποιούνται συστήματα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, αλλά υπάρχει ηλιακός θερμοσίφωνας. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, όμως τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια για την μείωση των ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης και σήμερα δεν συλλέγεται βρόχινο νερό. Δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις

βρύσες και τα καζανάκια ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα τυπικά διακονήματα, οι μοναχές ασχολούνται με το κέντημα και την υφαντική και εργόχειρά τους πωλούνται στο Εκθετήριο της Μονής.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, στις οποίες δεν ασχολούνται οι μοναχές. Καλλιεργούνται κυρίως ελαιόδεντρα (600 ρίζες) και περίπου 5 στρέμματα αμυγδαλιές. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση, ενώ οι καλλιέργειες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν βιολογικές, εφόσον δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα και φυτοφάρμακα, όμως δεν διαθέτουν ανάλογη πιστοποίηση. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ. Η Μονή δεν καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες ούτε συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων.

Ζ. Κτηνοτροφία

Στη Μονή δεν υπάρχει ενασχόληση με την κτηνοτροφία ούτε με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» και τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα χρησιμοποιούνται για την παρασκευή κομπόστ. Γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών, αλλά δεν συλλέγονται τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα. Τέλος η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στη Μονή λειτουργεί μετά το 1994 οργανωμένος μουσειακός χώρος σε πέντε αίθουσες. Στις πρώτες δύο εκτίθενται φορητές εικόνες, εκκλησιαστικά σκεύη και άμφια, παλαίτυπα βιβλία, αντικείμενα και έγγραφα που αφορούν στην ιστορία της Μονής. Στις υπόλοιπες τρεις αίθουσες εκτίθενται αντικείμενα και εκθέματα που δίνουν μια σφαιρική άποψη της χειροτεχνικής εργασίας των μοναζουσών, όπως αργαλειός, εργαλεία και αντικείμενα που αφορούν στην υφαντική και το κέντημα, αλλά και παραδοσιακά οικιακά σκεύη. Η τελευταία αίθουσα περιλαμβάνει έναν ξυλόφουρνο (κάθε κελλί είχε το δικό του) και όλα τα αντικείμενα που αφορούν στην παραδοσιακή παρασκευή και το ψήσιμο του ψωμιού.

Στη Μονή δεν οργανώνονται κάποιες συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις. Ωστόσο καλλιεργούνται ακόμα οι παραδοσιακές τέχνες του κοπανελιού και της υφαντικής, με προοπτική να συνεχίσει η εκμάθηση των τεχνών αυτών που τείνουν σήμερα να εκλείψουν σε νέες κοπέλες που το επιθυμούν. Επίσης η καλαισθησία και το φροντισμένο φυσικό περιβάλλον που αντικρύζει κανείς επισκεπτόμενος τη Μονή, τελείως αντίθετο με το γενικότερο ξερό φυσικό περιβάλλον της περιοχής, αποτελεί πηγή πνευματικής ξεκούρασης και αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση για προσκυνητές και επισκέπτες, στην κατεύθυνση της αγάπης και της φροντίδας για τη Δημιουργία του Θεού.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Μεγάλη ήταν η προσφορά της Μονής στην τοπική κοινωνία ειδικότερα μετά την ίδρυση της Οικοκυρικής Σχολής, αφού εκπαιδεύτηκαν δωρεάν εκατοντάδες κοπέλες οι οποίες στη συνέχεια βοηθήθηκαν οικονομικά ασκώντας την τέχνη του κοπανελιού. Επίσης η Μονή διέθεσε μοναστηριακά κτήματα έκτασης 300 στρεμμάτων, στα οποία κτίστηκαν οι εγκαταστάσεις του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Σήμερα η Μονή υποδέχεται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη, προσφέρει πνευματική στήριξη σε κάθε έναν που τη ζητά και ασκεί φιλανθρωπική δράση σε όσους ζητούν βοήθεια.

6.2.22 Ιερά Μονή Μ22

Η γυναικεία Ιερά Μ22 αποτελείται από τρία μοναστικά συγκροτήματα. Το πρώτο και παλαιότερο (κυρίως Μονή Μ22Α) βρίσκεται εντός του αστικού ιστού, το δεύτερο (Μετόχιο Μ22Β) σε περιοχή με καλλιέργειες και το τρίτο (η νέα Μονή Μ22Γ) σε λόφο πλησίον του Μετοχίου Μ22Β και κάτω από ερειπωμένο Βυζαντινό φρούριο. Η αδελφότητα της Μονής αποτελείται από 50 μοναχές, υπό την καθοδήγηση της Γερόντισσας Π, η οποία μας παραχώρησε συνέντευξη για την ιστορία και τις δράσεις της Μονής. Το ερωτηματολόγιο της έρευνας συμπληρώθηκε με τη βοήθεια της αδελφής Π1.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ22Α βρίσκεται πλέον σε αστική περιοχή, σε απόσταση 2,7 Km από τη θάλασσα, σε υψόμετρο 23 m και έχει προσανατολισμό βόρειο. Ο κύριος λόγος επιλογής της θέσης της Μονής είναι το προϋπάρχον αγίασμα της Ζωοδόχου Πηγής και η ευλάβεια του ιδρυτή προς την Υπεραγία Θεοτόκο. Στη νότια πλευρά της Μονής υπάρχει έκταση που καλλιεργούνται ελιές, εσπεριδοειδή και φρούτα, καθώς και λαχανόκηπος.

Το Μετόχιο της Μ22Β βρίσκεται σε απόσταση περίπου 12 Km από την Μονή Μ22Α, περίπου 2 Km από τον πλησιέστερο οικισμό και 5,3 Km από τη θάλασσα, σε υψόμετρο 125 m και έχει προσανατολισμό βόρειο. Ο κύριος λόγος επιλογής της θέσης του Μετοχίου ήταν η διαχείριση των κτημάτων με ελαιόδεντρα της Μονής Μ22Α. Έτσι κάποια μέλη της αδελφότητας της Μονής εγκαταβίωναν εδώ.

Το Μετόχιο Μ22Β περιβάλλει χώρος εξαιρετικής ομορφιάς, μια κατάφυτη κοιλάδα, περιτριγυρισμένη από χαμηλούς λόφους, την οποία διασχίζει χείμαρρος κατά τους χειμερινούς μήνες. Η κοιλάδα έχει ανακηρυχθεί προστατευόμενη περιοχή και έχουν απαγορευθεί το κυνήγι και η βόσκηση αιγοπροβάτων. Η περιοχή περιλαμβάνει επίσης πολλά σπήλαια, σε μερικά από τα οποία υπάρχουν Παρεκκλήσια. Σε αυτά έζησαν παλιότερες εποχές ασκητές – μεταξύ αυτών και ο Άγ. Γεράσιμος ο εν Κεφαλληνία. Ο συγκεκριμένος βιότοπος έχει μια πολύ σημαντική βιοποικιλότητα, η οποία αποτέλεσε αντικείμενο επιστημονικής έρευνας. Φύονται σπάνια ενδημικά φυτά αλλά και όλα τα δέντρα που χαρακτηρίζουν την κρητική χλωρίδα: η ελιά, η χαρουπιά, ο πλάτανος, το κυπαρίσσι, η μυρτιά κ.λπ.

Το νέο Μοναστικό συγκρότημα Μ22Γ βρίσκεται σε λόφο νότια του Μετοχίου Μ22Β, στην άκρη ενός φαραγγιού και κάτω από ερειπωμένο Βυζαντινό φρούριο, σε απόσταση περίπου 3 Km από τον πλησιέστερο οικισμό, 5,7 Km από τη θάλασσα, σε υψόμετρο 233 m και έχει προσανατολισμό ανατολικό – βορειοανατολικό. Ο κύριος λόγος επιλογής της θέσης ήταν (ακολουθώντας την προτροπή του Οσίου Πορφυρίου) οι μοναχές να εγκαταβιώνουν σε χώρο πιο ησυχαστικό, αλλά και να εξυπηρετηθούν οι αυξημένες κτηριακές ανάγκες της μεγάλης πλέον αδελφότητας[769]

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Α) Μονή Μ22Α

Το κτηριακό συγκρότημα χρονολογείται από τον 17^{ο} αιώνα και έχει πρόσφατα ανακαινιστεί κατόπιν μελέτης και σε συνεργασία με την Τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων. Το σχήμα του είναι τετράπλευρο επίμηκες, με φρουριακή δομή και το Καθολικό στο κέντρο. Στο βόρειο τμήμα του τείχους υπάρχει η αψιδωτή πύλη εισόδου στη Μονή. Τα κτήρια της Μονής βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο και ο μέγιστος αριθμός ορόφων είναι δύο (ισόγειο και 1^{ος} όροφος). Μετά το 1976 όλοι οι χώροι αναστηλώθηκαν υποδειγματικά, με απόλυτο σεβασμό στην ιστορική, αρχιτεκτονική και πολιτισμική κρητική παράδοση, γι' αυτό και το 1995 η Μονή έλαβε το 1^{ο} βραβείο «Habitat II» ως το «καλύτερο μοντέλο για την αποκαταστατική και περιβαλλοντική αναγέννηση στην ευρύτερη περιοχή»[770].

Οι κύριοι χώροι της Μονής περιλαμβάνουν το Καθολικό, τα Παρεκκλήσια (Αγ. Χαραλάμπους, Αγ. Ιωάννου του Καλυβίτη και Οσίου Αρσενίου του Καππαδόκου), το Ηγουμενείο, τα κελλιά των μοναζουσών, το αρχονταρίκι, τη βιβλιοθήκη, την κουζίνα, το μαγειρείο με ξυλόφουρνο και την τράπεζα (παλαιό ελαιοτριβείο). Οι δευτερεύοντες χώροι της Μονής περιλαμβάνουν το Εκκλησιαστικό και Λαογραφικό Μουσείο (παλαιές αποθήκες και αχυρώνας), τη λαδαποθήκη, άλλες αποθήκες και τα εργαστήρια. Εντός του περιβόλου της Μονής είναι φυτεμένα δέντρα και σε παρτέρια και γλάστρες πολλά καλλωπιστικά φυτά και λουλούδια.

[769] **Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή Χρυσοπηγής**, *Μοναστικές Διαδρομές-Εγκαινίων Ενθύμημα*, Εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2012 (προλογικό σημείωμα)

[770] "Best model for the restorative and environmental regeneration in the wider area", the prize was awarded by the UN Conference 'HABITAT II', 1995

Το κύριο υλικό κατασκευής της τοιχοποιίας είναι η πέτρα, οι στέγες των κτηρίων είναι κυρίως κεραμοσκεπές, ενώ σε κάποια κτήρια έχουμε δώματα με οικολογική μόνωση. Το υλικό κατασκευής των κουφωμάτων είναι το ξύλο και υπάρχει σε όλα τα κτήρια φυσικός αερισμός, με παράθυρα σε αντίθετες πλευρές. Χρησιμοποιείται πολύ ο φυσικός φωτισμός, αφού όλα τα κτήρια είναι διαμπερή. Η σκίαση των κτηρίων πραγματοποιείται κυρίως με κουρτίνες, αλλά και με τη σκιά που προσφέρουν τα δέντρα της αυλής, αναρριχώμενα φυτά στους τοίχους των κτηρίων και κάποιες πέργκολες, ειδικά στη νότια πτέρυγα.

Β) Μετόχιο Μ22Β

Το κτηριακό συγκρότημα του Μετοχίου χρονολογείται στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Ήταν αγροτικό Μετόχι στο μέσο εκτεταμένης ελαιοπαραγωγικής περιοχής. Το σχήμα του είναι τετράπλευρο, με μικρό μονόχωρο ναό στο κέντρο της αυλής. Στη δυτική πλευρά υπήρχε μεγάλο ελαιοτριβείο, κελλιά σε παράταξη στη νότια και μεγάλος αποθηκευτικός χώρος δίπλα στον πυλώνα στη βόρεια πλευρά. Λόγω της εγκατάλειψης από τη δεκαετία του 1930, σιγά σιγά τα κτήρια κατέρρευσαν και ήταν σε ερειπιώδη κατάσταση. Ο Όσιος Πορφύριος ο Καυσοκαλυβίτης, που συνδεόταν πνευματικά με τη Μονή, διέκρινε, με τη χάρη του Θεού, ότι η περιοχή γύρω από το Μετόχιο Μ22Β είχε αγιαστεί μέσα από τις εργασίες και τις προσευχές προηγούμενων γενεών ασκητών. Προέτρεπε διαρκώς την αδελφότητα να αναστηλώσει τα ερειπωμένα κτήρια του Μετοχίου και προέβλεπε ότι με το να γίνει και πάλι ένας τόπος προσευχής και μάλιστα προσβάσιμος σε όλους τους ανθρώπους θα γίνει τόπος της συμφιλίωσης με το Θεό και τη Δημιουργία. Έτσι το Μετόχιο Μ22Β αναστηλώθηκε κατά τα έτη 1992-1996, δίνοντας έμφαση στη διαφύλαξη της αρχικής μορφής του μοναστηριακού συνόλου και στην ανάδειξη της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Τα κτήρια είναι όλα ισόγεια και στο ίδιο επίπεδο.

Οι κύριοι χώροι του Μετοχίου περιλαμβάνουν το Ναό της Αγ. Κυριακής, κελλιά, αρχονταρίκι-τράπεζα (παλαιό ελαιουργείο) και κουζίνα. Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν το Συνεδριακό Κέντρο με πλήρη οπτικοακουστικά συστήματα (πρώην μεγάλος αποθηκευτικός χώρος) και αποθήκες. Επίσης εκτός του περιβόλου του Μετοχίου αναστηλώθηκαν υδατοδεξαμενή, πατητήρι και εργατόσπιτα, στα οποία στεγάζεται το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Εντός του περιβόλου του Μετοχίου είναι φυτεμένα δέντρα και σε γλάστρες πολλά καλλωπιστικά φυτά και λουλούδια.

Το κύριο υλικό κατασκευής της τοιχοποιίας είναι η πέτρα, ενώ οι στέγες των κτηρίων είναι κυρίως δώματα με οικολογική μόνωση και κεραμοσκεπή στο συνεδριακό κέντρο. Το υλικό κατασκευής των κουφωμάτων είναι το αλουμίνιο σε απομίμηση ξύλου και υπάρχει σε όλα τα κτήρια φυσικός αερισμός, με παράθυρα σε αντίθετες πλευρές και ανοίγματα στην τοιχοποιία. Χρησιμοποιείται αρκετά ο φυσικός φωτισμός, ενώ η σκίαση των κτηρίων πραγματοποιείται με κουρτίνες, αλλά και με τη σκιά που προσφέρουν τα δέντρα της αυλής και αναρριχώμενα φυτά στους τοίχους των κτηρίων.

Γ) Νέο Μοναστικό συγκρότημα Μετοχίου Μ22Γ

Το κτηριακό συγκρότημα Μ22Γ είναι νεόδμητο και κατασκευάστηκε μεταξύ των ετών 1997-2012. Έχει σχήμα επιμήκους τετραπλεύρου, με το Καθολικό στο κέντρο. Το συγκρότημα, αποτελείται από τη ενοποίηση πολλών μικρών κτηρίων, που, λόγω του επικλινούς εδάφους, είναι χτισμένα σε διαφορετικά επίπεδα και είναι πολυώροφα με μέγιστο αριθμό ορόφων τους τρεις. Τα νέα μοναστικά κτήρια έχουν εξαιρετικά χαμηλό περιβαλλοντικό αποτύπωμα, καθώς κατασκευάστηκαν αποκλειστικά με πέτρες από τις εκσκαφές, σύμφωνα με τις παραδοσιακές τεχνικές κτισίματος, μαζί με τις αρχές της βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής και σε αρμονία με το φυσικό τοπίο, αποτελώντας ένα ζωντανό παράδειγμα επιτυχούς βιώσιμης ανάπτυξης. Η δομή του κτηριακού συγκροτήματος ευνοεί την άνετη κυκλοφορία του αέρα, ενώ οι μικρότεροι όγκοι των αρκετών αυτόνομων κτηρίων του συγκροτήματος δεν δίνουν την αίσθηση του τεράστιου κτηρίου, που σε «καταπιέζει» αισθητικά.

Οι κύριοι χώροι του Μετοχίου Μ22Γ περιλαμβάνουν το Καθολικό, το οποίο άρχισε να οικοδομείται το 2002 κι αυτό αποκλειστικά από πέτρα της μοναστικής περιοχής, χωρίς τσιμεντένιο φέροντα σκελετό. Εγκαινιάστηκε από τον Οικουμενικό Πατριάρχη στις 02.09.2012. Επίσης περιλαμβάνουν τα Παρεκκλήσια (Αγίας Ζώνης – Αγ. Γρηγορίου Ε΄), το Ηγουμενείο, τα κελλιά, τα αρχονταρίκια, το γραφείο, την τράπεζα, τη βιβλιοθήκη, και τον ξενώνα. Οι δευτερεύοντες χώροι περιλαμβάνουν την κουζίνα, τα εργαστήρια (αγιογραφείο, ιερροραφείο κ.λπ.) και τις αποθήκες. Εντός του αύλειου χώρου, ο οποίος είναι κι αυτός σε πολλά επίπεδα, υπάρχουν λίγα φυτεμένα δέντρα και αρκετά παρτέρια και γλάστρες με καλλωπιστικά φυτά και λουλούδια, αλλά και αναρριχώμενα.

Το υλικό κατασκευής της τοιχοποιίας, όπως προαναφέραμε, είναι αποκλειστικά η πέτρα και χρησιμοποιήθηκε η πέτρα της εξόρυξης, χωρίς να μεταφέρονται υλικά από

μακριά. Η κατασκευή των κτηρίων άρχισε από τη βόρεια πλευρά -όπου βρίσκεται ο πυλώνας της Μονής- και προχώρησε σταδιακά με αργούς ρυθμούς, λόγω των οικονομικών δυσχερειών, του μικρού αριθμού τεχνιτών και εργατών και της έλλειψης ειδικών μηχανικών μέσων, λαμβάνοντας υπ' όψιν κάθε φορά τις νέες ανάγκες των μοναζουσών. Τα κτήρια (κατόπιν υποδείξεως του Οσίου Πορφυρίου, ο οποίος σημειωτέον δεν είχε επισκεφθεί το συγκεκριμένο σημείο) δεν εφάπτονται με τον βράχο, αλλά μεσολαβεί ένα τούνελ, στο οποίο κυκλοφορεί αέρας που εμποδίζει την υγρασία τον χειμώνα ενώ προσφέρει δροσισμό το καλοκαίρι. Οι στέγες των κτηρίων είναι δώματα με οικολογική μόνωση και πέτρινες πλάκες. Το υλικό κατασκευής των κουφωμάτων είναι το ξύλο και το αλουμίνιο σε απομίμηση ξύλου, ενώ υπάρχει επαρκής φυσικός αερισμός των κτηρίων, αφού στην πλειονότητά τους είναι διαμπερή. Χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό ο φυσικός φωτισμός. Η σκίαση των κτηρίων γίνεται κυρίως με κουρτίνες και κάποιες πέργολες, ενώ στα ισόγεια συνήθως υπάρχουν εσοχές με καμάρες. Ο φωτισμός του ναού γίνεται με φυσικά μέσα (καντήλια, κεριά και τον ήλιο).

Δ) Ο Βιότοπος μεταξύ του Μετοχίου Μ22Β και του Νέου Μοναστικού Συγκροτήματος Μ22Γ: Στους χώρους της Μονής Μ22 θα πρέπει να εντάξουμε και το βιότοπο μεταξύ Μ22Β και Μ22Γ, διότι περιλαμβάνει έναν αριθμό σπηλαίων όπου παλαιά, εγκαταβίωναν ασκητές. Στα σπήλαια αυτά υπήρχαν ναοί και χώροι ενδιαίτησης, όπως του Αγ. Αντωνίου και των Αγ. Επτά Κοιμωμένων Παίδων, που ανακαινίστηκαν, αποκαταστά-θηκαν, έγιναν επισκέψιμοι και δόθηκαν στη Θεία Λατρεία. Επίσης στα υπόλοιπα σπήλαια δημιουργήθηκαν Παρεκκλήσια (Οσ. Σιλουανού Αθωνίτου, Αγ. Γερασίμου, Κρητών Νεομαρτύρων κ.λπ.). Κυρίως όμως η περιοχή ενοποιήθηκε με την κατασκευή λιθόστρωτων μονοπατιών και βαθμίδων, ώστε να διευκολύνεται η πρόσβαση σ' αυτά. Εδώ πάλι ακολουθήθηκε η προτροπή του Οσίου Πορφυρίου, ο οποίος, σύμφωνα με μαρτυρία της Γερόντισσας Π, επέμενε από το 1986 και μέχρι τη κοίμησή του, να αναστηλωθούν το Μ22Β και τα σπήλαια, γιατί θα αυξηθεί πολύ η αδελφότητα –έλεγε χαρακτηριστικά ότι θα γίνει Λαύρα με πλήθος μοναζουσών, πράγμα που συνέβηκε– και προέτρεπε τις αδελφές να προστατευτεί ο τοπικός βιότοπος με τα δέντρα, τα πουλιά και τις φυσικές πηγές. Επίσης τόνιζε: «Να φτιάξετε μονοπάτια, γιατί θα έρχονται παιδιά».

Σ' αυτό το δίκτυο των λιθόστρωτων μονοπατιών που συνδέει τα σπήλαια με τα μετόχια Μ22Β και Μ22Γ, εντυπωσιάζουν: α) η καλή κατασκευή τους (η λείανση όλων των

χρησιμοποιούμενων λίθων και οι ομαλές κλίσεις, που δεν κουράζουν τον περιπατητή), β) η μέριμνα για την καλή σήμανση με πινακίδες αλλά και ο διακριτικός νυκτερινός φωτισμός, ώστε να είναι προσβάσιμα ακόμη και τις βραδινές ώρες, γ) η συνεχής παρουσία χειροποίητων ξύλινων κάδων απορριμμάτων και δ) η διαρκής φροντίδα της βλάστησης με δίκτυο σωληνώσεων νερού (ως επί το πλείστον από τις εκροές του βιολογικού καθαρισμού της Μεταμορφώσεως)

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Α) Μονή Μ22Α

Ως μέσα θέρμανσης κατά τους χειμερινούς μήνες στο παλαιό Μοναστήρι χρησιμοποιούνται τζάκια και κεντρική θέρμανση με πετρέλαιο. Ως μέσα ψύξης υπάρχουν κλιματιστικά σε κοινόχρηστους χώρους, όπως το αρχονταρίκι. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρικού, υγραερίου και καύσης ξύλων. Για τη μείωση της καταναλισκόμενης ενέργειας χρησιμοποιούνται λάμπες οικονομίας και ηλιακοί θερμοσίφωνες. Γίνεται επίσης χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας με συστήματα φωτοβολταϊκών.

Β) Μετόχιο Μ22Β

Ως μέσα θέρμανσης κατά τους χειμερινούς μήνες χρησιμοποιούνται τζάκια, ενώ δεν υπάρχουν συστήματα ψύξης. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρικού και γκαζιού. Γίνεται χρήση λαμπτήρων οικονομίας και τα κουφώματα έχουν διπλά τζάμια, για την ελαχιστοποίηση ενεργειακών απωλειών.

Γ) Νέο Μοναστικό Συγκρότημα Μ22Γ

Ως μέσα θέρμανσης χρησιμοποιούνται ενεργειακά τζάκια και η θέρμανση των κτηρίων και του ναού είναι επιδαπέδια. Αντίστοιχα υπάρχει σύστημα επιδαπέδιας ψύξης, με τη βοήθεια φωτοβολταϊκών και αντλιών θερμότητας. Για το μαγείρεμα γίνεται χρήση ηλεκτρισμού, γκαζιού και καύσης ξύλων. Επίσης για τη μείωση των ενεργειακών αναγκών γίνεται χρήση λαμπτήρων οικονομίας, ηλιακών θερμοσιφώνων και φωτοβολταϊκών συστημάτων, ενώ τα κουφώματα διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Α) Μονή Μ22Α

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης, όμως γίνεται συλλογή βρόχινου νερού, που συμπληρώνεται από γεώτρηση για την άρδευση των καλλιεργούμενων εκτάσεων. Επίσης εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού, μείωσης της ροής στις βρύσες και τα καζανάκια.

Β) Μετόχιο Μ22Β

Υδρεύεται από πηγή και γεώτρηση, αλλά συλλέγεται και βρόχινο νερό. Επίσης εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού, μείωσης της ροής στις βρύσες και τα καζανάκια.

Γ) Νέο Μοναστικό Συγκρότημα Μ22Γ

Υδρεύεται από πηγή και γεώτρηση, αλλά συλλέγεται και βρόχινο νερό. Επίσης εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού, μείωσης της ροής στις βρύσες και τα καζανάκια. Υπάρχει και βιολογικός καθαρισμός, του οποίου οι υδάτινες εκροές ποτίζουν φυτά και δέντρα του παρακείμενου βιότοπου.

Ε. Διακονήματα-Ασχολίες και Εργόχειρα των μοναζουσών

Η οργάνωση της καθημερινής ζωής της σημερινής αδελφότητας θεμελιώθηκε από τη μακαριστή Γερόντισσα Θ., με βάση τα παραδοσιακά μοναστικά πρότυπα, ώστε ο χρόνος της κάθε μέρας να μοιράζεται ανάμεσα στη λατρεία και την προσευχή και στις πολύπλευρες λειτουργίες της ζωής. Έτσι κάθε μοναχή έχει το διακόνημά της ή το εργόχειρό της, ανάλογα με τα χαρίσματα και την ιδιοσυγκρασία της. Σε μια προσπάθεια από τη σημερινή αδελφότητα της διαφύλαξης και προβολής της Ορθόδοξης πολιτιστικής κληρονομιάς οι αδελφές ασχολούνται με παραδοσιακές τέχνες, όπως:

- Αγιογραφία φορητών εικόνων και τοιχογραφιών
- Χρυσοκεντητική
- Ιεροραπτική ιερών αμφίων
- Υφαντική
- Φιλοτέχνηση και εκτύπωση αντιμινσίων
- Λιθογλυπτική και μαρμαρογλυπτική
- Κατασκευή ψηφιδωτών

- Βυζαντινή μουσική
- Παρασκευή λιβανιού
- Κηροπλαστική
- Παρασκευή κεραλοιφών από θεραπευτικά βότανα
- Παρασκευή χειροποίητου σαπουνιού
- Βιβλιοδεσία
- Συντήρηση παλαιών εικόνων

Οι μοναχές ασχολούνται οι ίδιες με αγροτικές εργασίες στις καλλιεργούμενες εκτάσεις της Μονής, όπως και με τη μελισσοκομία. Ακόμη συμμετείχαν στις οικοδομικές εργασίες αποκατάστασης των παλαιών κτηρίων αλλά και της ανέγερσης των κτηρίων του νέου μοναστικού συγκροτήματος Μ22Γ, βιώνοντας συνειδητά την προσπάθεια συνέχισης της μοναστικής παράδοσης, στην οποία τα υλικά της φύσης μεταποιούνται από τον άνθρωπο, με κόπο και αγάπη, σε χώρους λατρείας και προσευχής[771]. Έτσι συνέλεξαν τα υλικά και κατασκεύασαν τα βοτσαλωτά δάπεδα που κοσμούν τους αύλειους χώρους του Μ22Γ. Κατασκεύασαν τα μαρμάρινα κιονόκρανα, τα γλυπτά ενθέματα της τοιχοποιίας και τα μαρμάρινα διακοσμητικά των παραθύρων που κοσμούν το νέο Καθολικό. Πολλά από τα έπιπλα που επιπλώνουν τους χώρους της Μονής είναι παλαιά-χρησιμοποιημένα και προήλθαν από δωρεές. Συντηρήθηκαν και αποκαταστάθηκαν από τις μοναχές, στη λογική του τίποτε να μην πάει χαμένο, ώστε να αποκτήσουν μια σχετική ομοιομορφία και να εξυπηρετήσουν λειτουργικά και καλαίσθητα τις ανάγκες της Μονής.

Υπό μορφή «παγκοινιάς[772]» οι μοναχές εμφιαλώνουν το βιολογικό ελαιόλαδο που διαθέτει η Μονή με τη βοήθεια ημιαυτόματου εμφιαλωτηρίου, μία έως δύο φορές την εβδομάδα. Επίσης εξειδικευμένες αδελφές υλοποιούν τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης κατά τις επισκέψεις ομάδων μαθητών, φοιτητών κ.λπ.

[771] **Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή Χρυσοπηγής**, *Μοναστικές Διαδρομές-Εγκαινίων Ενθύμημα*, Εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2012 (προλογικό σημείωμα)

[772] Στη μοναστική γλώσσα σημαίνει μια εργασία ή μια έκτακτη ανάγκη, στην οποία όλα τα μέλη μιας μοναστικής αδελφότητας βοηθούν για την περάτωση/αντιμετώπισή τους μέσα στο πνεύμα της αγάπης, της φιλανθρωπίας, της αλληλοβοήθειας και της κοινοκτημοσύνης

ΣΤ. Καλλιέργειες

Μία από τις κύριες δραστηριότητες της Μονής Μ22, στις οποίες όπως προαναφέραμε απασχολούνται αποκλειστικά οι αδελφές, είναι η καλλιέργεια της γης. Η Μονή διαθέτει συνολικά περίπου 300 στρέμματα καλλιεργήσιμων εκτάσεων, στα οποία καλλιεργούνται κυρίως ελαιόδεντρα και μανταρινιές και σε μικρότερες ποσότητες πορτοκαλιές, αβοκάντο, χαρουπιές, συκιές, βερικοκιές και άλλα οπωροφόρα, καθώς και λαχανόκηποι. Σε όλες τις καλλιέργειες χρησιμοποιείται η μέθοδος της βιολογικής γεωργίας, ο κατ' εξοχήν παραδοσιακός τρόπος καλλιέργειας της γης, με συνέπεια και σεβασμό στην Ορθόδοξη παράδοση, σύμφωνα με την οποία η Κτίση θεωρείται ιερή, ακολουθώντας το αίτημα του Οικουμενικού Πατριαρχείου (01.09.1989) για την προστασία του περιβάλλοντος.

Η λίπανση, σε όλη την παραπάνω έκταση, γίνεται χωρίς τη χρήση χημικών λιπασμάτων, αλλά με οργανικό λίπασμα-κομπόστ που φτιάχνουν οι αδελφές από οργανικά υλικά: φύλλα ελιάς και άλλων δέντρων, κοπριά από ζώα ελεύθερης βοσκής, χόρτα, πριονίδι από ακατέργαστα ξύλα, ασβέστη, υπολείμματα φρούτων και λαχανικών κ.ά. Για τον γενικότερο εμπλουτισμό του εδάφους σπείρεται βίκος (ψυχανθές), που, όταν φτάσει στην ανθοφορία, οργώνεται, ελευθερώνοντας με αυτόν τον τρόπο στο έδαφος οργανικό άζωτο.

Για την καταπολέμηση των βλαβερών εντόμων (δάκου κ.ά.) στα δέντρα δεν χρησιμοποιούνται φυτοφάρμακα, αλλά ειδικές παγίδες και ωφέλιμα έντομα που απομακρύνουν τα επικίνδυνα και βλαβερά. Στους λαχανόκηπους οι ασθένειες από έντομα αντιμετωπίζονται με τη φύτευση βασιλικού και κατιφέ ανάμεσα στα διάφορα φυτά, τα οποία είναι άριστα εντομοαπωθητικά εξαιτίας της έντονης μυρωδιάς τους. Για τον ίδιο σκοπό, επίσης, ραντίζονται συστηματικά τα φυτά με θειάφι.

Η καταπολέμηση των ζιζανίων στο έδαφος γίνεται μόνο με μηχανικά μέσα και όχι με τη χρήση ζιζανιοκτόνων. Τα χόρτα που απομακρύνονται δίνονται ως τροφή στα ζώα και τα πουλερικά ή καταλήγουν στο κομπόστ, ενώ εκείνα που απομένουν στο χωράφι ενσωματώνονται στο έδαφος με επιφανειακό όργωμα. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται ο καθαρισμός του εδάφους και παράλληλα η τροφή των παραγωγικών ζώων. Τα κλαδέματα επίσης, αφού διαχωριστούν σε φύλλα και κλαδιά, τα τελευταία κονιορτοποιούνται και όλα μαζί χρησιμοποιούνται στην παραγωγή κομπόστ.

Η συστηματική βιολογική καλλιέργεια των κτημάτων της Μονής αποφέρει την παραγωγή μεγάλης ποσότητας πιστοποιημένων βιολογικών προϊόντων, τα οποία χρησιμοποιούνται για εσωτερική κατανάλωση, δηλαδή για τη σίτιση της αδελφότητας και των πολυάριθμων επισκεπτών. Ειδικά για το ελαιόλαδο, οι ελιές συλλέγονται με το χέρι από τις ίδιες τις μοναχές, τοποθετούνται σε πάνινα τσουβάλια και στη συνέχεια η σύνθλιψή τους γίνεται με ψυχρή πίεση, σε πιεστήριο εντός της Μονής, ώστε να μην αλλοιώνονται τα θρεπτικά συστατικά του ελαιολάδου. Κατόπιν το παραγόμενο προϊόν διαβιβάζεται σε δεξαμενές και από εκεί συσκευάζεται, πάλι από τις αδελφές, σε καλαίσθητα γυάλινα ή μεταλλικά δοχεία.

Δεδομένου ότι το ελαιόλαδο, τα μανταρίνια και τα αβοκάντο παράγονται σε μεγαλύτερες ποσότητες, διατίθενται στην αγορά με την κατάλληλη συσκευασία και επισήμανση, την οποία έχουν φιλοτεχνήσει οι αδελφές, η οποία ενημερώνει και εκπαιδεύει τον καταναλωτή σχετικά με το πρόγραμμα βιολογικής καλλιέργειας και την εξαιρετική του σημασία για την υγεία του νου και του σώματος. Κύριος στόχος, λοιπόν, της διακίνησης των βιολογικών προϊόντων, εκτός από μια πηγή εσόδων για τη Μονή, είναι η διάδοση της βιολογικής καλλιέργειας ως ένα μέτρο προστασίας του περιβάλλοντος και φροντίδας της Δημιουργίας του Θεού.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή διαθέτει λίγα οικόσιτα ζώα για τις ανάγκες της, περίπου 60 κότες, 6 χήνες και 5 αίγες. Παράγονται βιολογικά γαλακτοκομικά προϊόντα (γιαούρτι και τυρί) για ίδια χρήση. Επίσης οι μοναχές ασχολούνται με τη μελισσοκομία και παράγεται βιολογικό μέλι για ίδια χρήση, αλλά διατίθεται και προς πώληση στο Εκθετήριο της Μονής.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων – στερεών και υγρών αποβλήτων

Το νέο Μοναστικό Συγκρότημα Μ22Γ και το Μετόχιο Μ22Β δεν συμμετέχουν στο σύστημα αποκομιδής απορριμμάτων του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή». Τα οργανικά υπολείμματα των τροφών είτε δίνονται στα ζώα είτε συγκεντρώνονται και αναμειγνύονται με χώμα και άλλα υλικά, για να ενσωματωθούν με το κομπόστ. Επιπλέον, τα υπολείμματα του χαρτιού, του γυαλιού και του αλουμινίου δίνονται στην ανακύκλωση. Συγχρόνως γίνεται αυστηρή επιλογή στις αγορές, ώστε να μη

γίνεται χρήση προϊόντων που δεν ανακυκλώνονται. Τα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος χρησιμοποιούνται για την παρασκευή χειροποίητου σαπουνιού. Επίσης η Μονή συμμετέχει σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και άλλων ηλεκτρονικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Εκτός από την κτηριακή ανακαίνιση και την αποκατάσταση της Μονής Μ22Α και του ερειπωμένου Μετοχίου Μ22Β, με απόλυτο σεβασμό στην αρχιτεκτονική παράδοση, η αδελφότητα εξασκεί παραδοσιακές εκκλησιαστικές τέχνες, όπως προαναφέρθηκε, συμβάλλοντας συνειδητά στη διαφύλαξη της Ορθόδοξης πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και την προβολή της. Για το σκοπό αυτό επίσης, στα κτήρια της Μονής Μ22 έχει στεγαστεί Εκκλησιαστικό Μουσείο, που παρουσιάζει αντικείμενα της Θείας Λατρείας που διασώθηκαν από τις πολλές καταστροφές και λεηλασίες που υπέστη η Μονή στο διάβα των αιώνων. Εκτίθενται παλαιές εικόνες, ιερά σκεύη, δείγματα εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής 18^{ου}-19^{ου} αιώνα, παλαίτυπα λειτουργικά βιβλία, ξυλόγλυπτα κ.ά. Επίσης δημιουργήθηκε Λαογραφικό Μουσείο, που περιλαμβάνει δείγματα λαϊκής κεντητικής, παραδοσιακές φορεσιές της περιοχής, έργα λαϊκής και εκκλησιαστικής ξυλογλυπτικής, φωτογραφίες, πίνακες, παραδοσιακά εργαλεία γεωργικής χρήσης κ.ά. Αδελφές της Μονής αναλαμβάνουν την ξενάγηση σχολικών ή άλλων ομάδων που τα επισκέπτονται.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Η συντάκτρια του ερωτηματολογίου αδελφή Π1 έγραψε: «Στη Μονή Μ22, ακολουθώντας τη μακραίωνη μοναστική ιστορία και παράδοση του τόπου, βιώνεται και στις ημέρες μας το μυστήριο της μοναχικής ζωής μέσα από τη λατρεία και την άσκηση. Με επίκεντρο πάντοτε τη λειτουργική ζωή, στην οποία συμμετέχουν πολλοί άνθρωποι και κυρίως νέοι, συνεχίζεται η μοναστική παράδοση, καλλιεργούνται οι παραδοσιακές τέχνες και συγχρόνως γίνεται ένα πνευματικό άνοιγμα στην κοινωνία. Η σημερινή αδελφότητα της Μονής Μ22 δέχεται και περιχωρεί με αγάπη όλους τους ανθρώπους, προσπαθώντας να κατανοεί τις βαθύτερες ψυχικές ανάγκες τους και τις σύγχρονες υπαρξιακές αγωνίες. Επίσης η αδελφότητα στοχεύει στην οικολογική ευαισθητοποίηση και με ενέργειες κοινωνικής παρέμβασης, όπως τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, που

απευθύνονται σε μαθητές όλων των βαθμίδων, φοιτητές και σε άλλες ομάδες ανθρώπων. Πραγματοποιούνται επίσης ημερίδες και συνάξεις νέων με θέματα σύγχρονου πνευματικού προσανατολισμού».

Στόχος της Μονής επίσης είναι να αποτελεί (ακολουθώντας τις προτάσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου) ένα πρότυπο στο θέμα της Βιώσιμης Ανάπτυξης για τα άλλα μοναστήρια της Κρήτης και της Ελλάδας, αλλά και ένα πρότυπο όσον αφορά στις βιολογικές καλλιέργειες, για τα αγροκτήματα στα γύρω χωριά και σε όλο το νησί της Κρήτης.

Επιπλέον, λόγω της βιολογικής γεωργίας που εφαρμόζεται στα κτήματα της Μονής και των προσπαθειών αναγέννησης του προστατευόμενου βιότοπου, η περιοχή του Μετοχίου Μ22Β έχει επιλεγεί επανειλημμένα ως σημείο για την απελευθέρωση πτηνών, από οργανώσεις προστασίας των πτηνών, όπως η «ANIMA».

Ένα μικρό κλιμάκιο αδελφών της Μονής Μ22, το οποίο εναλλάσσεται κάθε τρίμηνο, διακονεί στην Ιερά Μονή Ζωοδόχου Πηγής Μπαλουκλή στην Κωνσταντινούπολη. Επίσης οι αδελφές της Μονής είναι υπεύθυνες για τη λειτουργία των Νεανικών Κατασκηνώσεων της οικείας Μητροπόλεως.

Η ανάπλαση του φυσικού χώρου στην περιοχή μεταξύ του Μετοχίου Μ22Β και της Νέας Μονής Μ22Γ, που πραγματοποιήθηκε από τις μοναχές, δίνει την ευκαιρία στους προσκυνητές να περπατήσουν στην περιοχή, να επισκεφθούν τα προσκυνήματα, να συμμετάσχουν στη Θεία Λατρεία που γίνεται στα Παρεκκλήσια των σπηλαίων και να βιώσουν την ιερότητα της Κτίσης[773].

Οι εμπειρίες της Μονής στα θέματα που αφορούν στην κοινοβιακή μοναστική ζωή αλλά και σε αυτά της βιώσιμης ανάπτυξης μεταδίδονται επίσης σε νέες μοναχές που έρχονται στη Μονή από μακρινά μέρη της γης, όπως η Κορέα, το Μεξικό, η Κολομβία, η

[773] Όπως σημειώνει ο Καθηγητής Αθαν. Παλιούρας: «Ο χώρος και ο τρόπος διαμόρφωσής του προτιμήθηκαν για να εμπνέουν όχι μόνο την αδελφότητα, που ζει εργάζεται και προσεύχεται σε καθημερινή βάση. Ο χώρος προσφέρεται και στους φιλομόναχους και φιλακόλουθους πιστούς, σε όλο το πλήρωμα της εκκλησίας, χωρίς διακρίσεις και αποκλεισμούς. Αυτό το σκοπό έχουν τα λιθόστρωτα μονοπάτια και οι διαδρομές: να βιώνουν οι πιστοί καθώς ανεβαίνουν τις ιερές διαδρομές, τις κατανυκτικές ακολουθίες, τα πνευματικά γυμνάσματα, την εσωτερική πληρότητα και γαλήνη. Ο βηματισμός του καθενός μέσα στο πλήθος καθώς επισκέπτεται και προσκυνά τα σπήλαια - ασκηταριά των Αγίων Επτά Παίδων, της Παναγίας Μυρτιδιώτισσας, του Αγίου Σιλουανού, των Κρητών νεομαρτύρων, του Αγίου Γερασίμου Κεφαλληνίας, οδηγεί στα κράσπεδα της αγιότητας, που αποτελεί στους χαλεπούς καιρούς που ζούμε τη μόνη ελπίδα, εσωτερική ειρήνη και χαρά». Βλ. **Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή Χρυσοπηγής**, *Μοναστικές Διαδρομές-Εγκαινίων Ενθύμημα*, Εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2012

Ουγκάντα, η Μαδαγασκάρη, το Κονγκό κ.λπ., για να μελετήσουν την Ορθόδοξη μοναστική ζωή και να διαδώσουν αυτή την εμπειρία πνευματικής ανανέωσης στους ανθρώπους στις χώρες τους. Ως αποτέλεσμα, έχουν σχηματιστεί νέες μοναστικές κοινότητες στην Ασία και την Αφρική.

ΙΑ. Οικολογικές δράσεις και Στοιχεία του οικολογικού-φιλοπεριβαντολλογικού ήθους των μοναζουσών στην Ιερά Μονή Μ22

Ι. Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Η Μονή Μ22 δημιούργησε Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, σε ένα ανακαινισμένο πέτρινο κτήριο που βρίσκεται δίπλα στο Μετόχιο Μ22Β και εγκαινιάστηκε στις 2 Σεπτεμβρίου 2012 από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο.

Ο λόγος ίδρυσης του κέντρου, σύμφωνα με τη Γερόντισσα Π, ήταν ότι: «Ενώ μέχρι την αρχή της δεκαετίας του ’80, επισκέπτονταν πολλά σχολεία της περιοχής τη Μονή Μ22, στη συνέχεια διακόπηκαν οι επισκέψεις μαθητών. Η αδελφότητα θεώρησε πολύ κακό το μην έρχονται τα παιδιά στο μοναστήρι, να μην υπάρχει γνωριμία και επαφή με τον Ορθόδοξο μοναχισμό και να μην ενισχύεται η κατήχησή τους. Έτσι αποφασίστηκε να δημιουργηθούν προγράμματα Περιβαλλοντικής Αγωγής, με Ορθόδοξο χριστιανικό προσανατολισμό, με στόχο να γνωρίσουν οι μαθητές τη στενή σχέση ανάμεσα στην Ορθόδοξη παράδοση και την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά και να συνειδητοποιήσουν τη σημασία της προσωπικής ευθύνης και της προσπάθειας για τη διατήρηση της Δημιουργίας του Θεού».

Από το 1997, λοιπόν, Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σχεδιάστηκαν και υλοποιούνται από αδελφές της Μονής που έχουν εξειδικευτεί στο θέμα αυτό. Απευθύνονται σε μαθητές Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, φοιτητές, στελέχη νεανικών κατασκηνώσεων, νέες γυναίκες, μοναστικές κοινότητες, αλλά και σε ομάδες επισκεπτών από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, σχεδόν 1.500 μαθητές ετησίως από όλη την Ελλάδα, συμμετείχαν στα προγράμματα αυτά, στο πλαίσιο εκπαιδευτικών εκδρομών και σε συνεργασία με τους Υπευθύνους Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης των Διευθύνσεων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Επίσης νέοι καλούνται να συμμετάσχουν σε συγκεκριμένα πειραματικά

προγράμματα, αλλά και σε συνέδρια και συναντήσεις που πραγματοποιούνται στο αναστηλωμένο Μετόχιο Μ22Β.

Τα προγράμματα που υλοποιούνται στο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στο Μετόχι Μ22Β σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους, αλλά μέρος τους και στη Μονή Μ22Α, εκτός από το θεωρητικό μέρος, περιλαμβάνουν και βιωματικές δραστηριότητες, που έχουν στόχο τη σπουδή της Ορθόδοξης παράδοσης, όπως:

- προσκύνημα στα σπήλαια και στα ασκητήρια της Μονής, με οδοιπορία στα λιθόστρωτα μονοπάτια και σκαλοπάτια
- συμμετοχή στη Θεία Λειτουργία, στα σπηλαιώδη παρεκκλήσια
- ανακάλυψη των πηγών και του αγιάσματος
- περιήγηση σε μοναστικά κτίσματα που αναστηλώνονται
- πεζοπορία μέχρι την παλιά δεξαμενή και το πατητήρι της Μονής
- απελευθερώσεις πουλιών μέσα στο μοναστηριακό βιότοπο
- γνωριμία με τη βιοποικιλότητα της χλωρίδας και της πανίδας της περιοχής
- επίσκεψη στο εργαστήριο του χειροποίητου σαπουνιού
- επίσκεψη στις κυψέλες με τα βιολογικά μελίσσια
- εθελοντική εργασία στην προετοιμασία κομπόστ, διαχωρισμός υλικών για ανακύκλωση, συλλογή φρούτων, ελιών κ.λπ.
- φύτευση δέντρων που ποτίζονται από την εκροή του βιολογικού καθαρισμού

Η Διάρθρωση ενός Ημερήσιου Προγράμματος στο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Αφού προηγηθεί η επικοινωνία με το συνοδό εκπαιδευτικό, επιλέγεται η θεματική του προγράμματος. Μόλις έλθει η ομάδα των μαθητών, αρχικά γίνεται μια παρουσίαση που αφορά στο μοναστικό συγκρότημα Μ22Β, την ιστορία του, τη σύγχρονη αναστήλωση των κτηρίων, τον βιότοπο (βιοποικιλότητα, ενδημικά φυτά κλπ.) αλλά και στον Όσιο Πορφύριο τον Καυσοκαλυβίτη.

Ακολουθεί κέρασμα με προϊόντα της Μονής (π.χ. χαρουμπία – αναψυκτικό από χαρούπια, ζυμωτό ψωμί με λάδι και ρίγανη κ.ά.) και στη συνέχεια δράσεις στο πεδίο. Περιβαλλοντικό μονοπάτι που περιλαμβάνει πεζοπορία στα λιθόστρωτα μονοπάτια, επισκέψεις στα σπήλαια του Αγ. Αντωνίου, του Οσίου Σιλουανού του Αθωνίτου και των

Αγ. Επτά Κοιμωμένων Παίδων, στα οποία ζούσαν παλαιά ασκητές, βιωματική γνωριμία με τη χλωρίδα της περιοχής, τις πηγές του νερού και το αγίασμα.

Κατόπιν επιστροφή στην Αίθουσα Πολλαπλών Χρήσεων, όπου οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να ασχοληθούν με δραστηριότητες αίθουσας με τις εξής θεματικές:

- παραδοσιακή υφαντική – αργαλειός (κατασκευάζουν μικρό υφαντό)
- παραδοσιακή βαφή μάλλινων νημάτων με φυτικές βαφές (με τη βοήθεια πληροφοριακού υλικού σε έντυπες κάρτες και δείγματα βαφικών φυτών)
- γνωριμία με τα ενδημικά σπάνια φυτά και τη χρήση τους
- γνωριμία με τα δέντρα της περιοχής (με τη βοήθεια φωτογραφιών αλλά και αποξηραμένων φύλλων και καρπών)
- γνωριμία με τα αρωματικά φυτά (προθήκη με αποξηραμένα αρωματικά φυτά, κάρτες με πληροφοριακό υλικό, παιχνίδι αναγνώρισης μέσω όσφρησης)
- παραδοσιακή παραγωγή ελαιολάδου (από τη συγκομιδή της ελιάς μέχρι την αποθήκευση)
- τα παραδοσιακά επαγγέλματα
- διαχείριση απορριμμάτων – ανακύκλωση (κάνουν κατασκευές από «άχρηστα» υλικά)
- ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (γίνεται επίδειξη λειτουργίας φωτοβολταϊκού στοιχείου)

II. Ο λιτός βίος

Από την αρχή που εγκαταστάθηκαν στη Μονή Μ22 η μακαριστή πλέον πρώτη Γερόντισσα και οι δύο άλλες αδελφές αντιμετώπισαν πολλές δυσκολίες και έζησαν με μεγάλη λιτότητα. Τα κτήρια ήταν σε πολύ κακή κατάσταση, οι καλλιέργειες παρατημένες και τα χρήματα ελάχιστα. Προσπάθησαν να προσαρμοστούν καταναλώνοντας για φαγητό ό,τι παρήγαγε σιγά σιγά ο λαχανόκηπος που αμέσως δημιούργησαν και ό,τι έφερναν στη Μονή ως ευλογία οι προσκυνητές (κατανάλωση ντόπιων τροφίμων, μείωση ενεργειακού αποτυπώματος). Επίσης προσπάθησαν «ιδίαις χερσί» να αποκτούν τα απαραίτητα προς το ζειν. Η σημερινή Γερόντισσα Π μάς ανέφερε το εξής: «Στην αρχή, που ήμασταν λίγες, το πρόγραμμα ήταν διαφορετικό απ’ ό,τι είναι σήμερα. Δηλαδή όταν ήμασταν οι τρεις πρώτες αδερφές, ξεκινούσαμε το πρωί, κάναμε την Ακολουθία και μετά η Γερόντισσα με

την αδελφή Θ. πήγαιναν στο χωράφι και ερχόντουσαν το απόγευμα και εκείνη την ώρα τρώγαμε. Ό,τι μέρα και αν ήταν. Ούτε και εγώ έτρωγα. Σκεφτόμουν ότι δεν έτρωγαν αυτές, δεν έπαιρναν φαγητό μαζί τους, δεν έπαιρναν τίποτα, μόνο λίγο νεράκι. Κι έλεγα: Να σας δώσω ένα σάντουιτς; Και έλεγε η Γερόντισσα: Θα κόψουμε ένα μανταρίνι, θα κόψουμε ένα μήλο. Δεν έπαιρναν φαγητό μαζί τους. Γυρίζανε το απόγευμα, τρώγαμε, κάναμε τον Εσπερινό και τα υπόλοιπα της ημέρας και έτσι βγήκε η μονοφαγία[774]. Αργότερα που έγιναν πολλές αδερφές, δεν τρώγαμε το απόγευμα, γιατί δεν πήγαιναν όλες διακόνημα στο χωράφι και τρώγαμε στις δύο η ώρα. Αλλά όμως τηρήσαμε την μονοφαγία».

Εφαρμόζοντας, λοιπόν, τον λιτό βίο οι μοναχές σήμερα περιορίζονται (αφού πάρουν ένα λιτό πρωινό μετά την πρωινή Ακολουθία) στο να γευματίζουν μία φορά την ημέρα. Αν κάποια αδελφή έχει ανάγκη, θα φάει το βράδυ κάτι ελαφρύ (ένα γιαούρτι ή ένα φρούτο). Επιπροσθέτως δεν υπάρχει ο καταναγκασμός κατανάλωσης μόνον βιολογικών προϊόντων, για λόγους υγείας. Όπως σημείωσε η Γερόντισσα Π: «Καταναλώνουμε ό,τι έχουμε και οτιδήποτε μας προσφέρουν – άλλωστε εμπιστευόμαστε την υγεία μας μόνο στο Θεό, δεν επιζητούμε να μαγειρεύουμε κάθε μέρα υγιεινά για να έχουμε καλή υγεία, αλλά γιατί έτσι είναι το φαγητό των μοναχών. Δεν μπορεί οι μοναχοί κάθε μέρα να ψάχνουν ένα τερψιλαρύγγιο». Το δε περισσευούμενο φαγητό δεν απορρίπτεται, αλλά φυλάσσεται για την επόμενη ή τη μεθεπόμενη. Με τον τρόπο αυτό γίνεται προσπάθεια αποφυγής της σπατάλης τροφίμων. Η φιλοσοφία του λιτού βίου εκτός από τη διατροφή επεκτείνεται σε όλες τις δραστηριότητες της αδελφότητας.

III. Η καθημερινή κοπιαστική εργασία και ιδίως η ενασχόληση με τις καλλιέργειες και άλλες χειρωνακτικές εργασίες στην ύπαιθρο, ως στοιχείο της μοναχικής ζωής και ασκήσεως, αλλά και ψυχοσωματικής ισορροπίας

Στη συνέντευξή της η Γερόντισσα Π μάς ανέφερε: «Η μακαριστή πρώτη Γερόντισσα ήταν άνθρωπος εργασίας, πολλής ασκήσεως και προσευχής και δεν περιόριζε την άσκηση και την προσευχή για την εργασία ούτε και την εργασία για την άσκηση. Συνήθως οι άνθρωποι που ασχολούνται με την ησυχία, με τη νηπτική εργασία, δεν κάνουν πολλές εργασίες, δεν είναι άνθρωποι που ασχολούνται με δραστηριότητες, με εργαλεία, με

[774] Μέχρι σήμερα στη Μονή παρατίθεται μόνο μία τράπεζα για τις μοναχές, το μεσημέρι

καλλιέργειες χωραφιών και τέτοια. Αυτοί κάνουν λίγο εργοχειράκι, αυτό ήταν και στην παράδοση συνήθως. Και στα κοινόβια αυτοί που έκαναν τα ανοίγματα, τις εξωτερικές και τις οικοδομικές εργασίες ήταν λιγότερο "ησυχαστικοί" απ' αυτούς που έκαναν πνευματική εργασία, υπήρχε αυτό. Αντίθετα η Γερόντισσα Θεοσέμνη εξαρχής ήταν άνθρωπος που βρισκόταν από την αρχή στην Ακολουθία και στη συνέχεια εργαζόταν χειρωνακτικά, μέχρι αργά το απόγευμα.

»Όταν, λοιπόν, ήρθαμε στη Μονή και τα πάντα ήταν μέσα στην εγκατάλειψη (ιδίως τα κτήματα), η Γερόντισσα με την αδελφή Θ. έσκαψαν μόνες τους το κτήμα με τα ελαιόδεντρα που το χώμα είχε πετρώσει, εργαζόμενες τις πολύ πρωινές ώρες μέσα στο σκοτάδι με τη βοήθεια δυνατού φακού, λόγω της ανυπόφορης ζέστης που επικρατούσε από το μεσημέρι και μετά. Ξυπνούσαμε πάρα πολύ νωρίς το πρωί, κάναμε την Ακολουθία, σταματούσαμε λίγη ώρα για ξεκούραση και στη συνέχεια η Γερόντισσα με την αδελφή ξεκινούσαν, κρεμούσανε τον φακό στο δέντρο και δουλεύανε μέχρι να ξημερώσει. Και συνέχιζαν, πολλή εργασία. Και μας έλεγε η Γερόντισσα έτσι θα μελετήσουμε. Καθόμασταν και οι τρεις και μας έλεγε: "Τώρα θα καταλάβουμε πώς θα γίνει η καλλιέργεια, γιατί έτσι μελετάς, με τον κόπο μελετάς και μαθαίνεις και σπουδάζεις, γιατί άμα στέλνεις εργάτες δεν μαθαίνεις τίποτα. Δεν λέμε ότι γίνεται κάτι σπουδαίο, αλλά γίνεται μια σπουδή, αυτή είναι η σπουδή της καλλιέργειας. Οι αγρότες πώς νομίζετε ότι γίνανε;". Έτσι ξεκίνησε αυτή η αντίληψη που χαρακτηρίζει τη μοναστική αδελφότητα της Μονής Μ22 για την κοπιαστική χειρωνακτική εργασία μέσα στη φύση, χωρίς να παραμελείται και να χάνεται η άσκηση της προσευχής.

Και ο Όσιος Πορφύριος ο Καυσοκαλυβίτης, με τον οποίο συνδεόταν πνευματικά η Μονή, συμφωνούσε με αυτή την πρακτική και προέτρεπε τη μακαριστή πρώτη Γερόντισσα: "Έτσι να τις μάθεις αυτές που θα έρθουνε να μονάσουν κοντά σας, να μάθουν να κοπιάζουν σαν κι εσάς. Γιατί βλέπω σε κάποια Μοναστήρια ότι έχουν γίνει καταθλιπτικά και δουλεύουνε οι αδελφές σαν τις μηχανές και έχουν πάθει κατάθλιψη". Και εγώ, που έκανα λίγο τον ψυχολόγο, του έλεγα: Γέροντα, όμως αυτές μπορεί και να έχουν μια ιδιοσυγκρασία. Όχι παιδί μου, γίνανε από τον τρόπο της ζωής στο μοναστήρι, δεν ήταν άρρωστες, δεν πήγαν άρρωστες. Ο τρόπος της ζωής. Στην εκκλησία, σιωπή, την ευχή και συνέχεια στη μηχανή. Έτσι μπήκε μέσα στα διακονήματά μας αυτό το πράγμα, το οποίο μέχρι και σήμερα συνεχίζεται. Βέβαια οι νεότερες αδερφές, επειδή οι περισσότερες

απ' αυτές είναι πολύ μορφωμένες, δεν είχαν επαφή με την αγροτική ζωή και τον κόπο της χειρωνακτικής εργασίας, θέλουν περισσότερη ενθάρρυνση, συνεχή έμπνευση, δηλαδή, και ενδυνάμωση για να ακολουθήσουν αυτή την αντίληψη. Το κάνουν. Συνεχίζουμε να έχουμε κήπους, δέντρα, να περπατάμε στα μονοπάτια εδώ, να πηγαίνουνε με τα πόδια, να ανεβοκατεβαίνουν, να πηγαίνουν να ανάβουν τα καντήλια στα σπήλαια, να κάνουμε Λειτουργίες στα σπήλαια. Αυτό δεν γίνεται για λόγους ρομαντισμού, αλλά για να είμαστε κοντά στη φύση, να περπατάμε. Αυτό πρότεινε κι ο Γέροντας Πορφύριος λέγοντας: "Είναι αναγκαία η επικοινωνία του μοναχού με τη φύση, με την ομορφιά του κόσμου". Μ' αυτόν τον τρόπο άνθρωπος έχει ισορροπία και στην ψυχή και στο σώμα».

Έτσι στις αδελφές που έχουν διακονήματα εντός της Μονής καταβάλλεται προσπάθεια να δίνεται η ευκαιρία να βγαίνουν και να περπατούν έξω από τη Μονή και να έχουν συχνή επαφή με τη φύση, ώστε να εξασφαλίζεται η εσωτερική ισορροπία.

IV. Η ενασχόληση με τη βιολογική γεωργία

Σύμφωνα με τη μαρτυρία της Γερόντισσας Π η ενασχόληση με τη βιολογική γεωργία «ήρθε σαν ανάγκη, σαν αντίδραση, αρχικά απέναντι στη δυσάρεστη εμπειρία της "φαρμακίλας", στη δυσάρεστη οσμή και στην αίσθηση, που κατέκλυε τους χώρους της παλαιάς Μονής, μετά τον ψεκασμό των δέντρων με φυτοφάρμακα για την αποφυγή του δάκου. Αντιλαμβανόμενη η μακαριστή πρώτη Γερόντισσα τη βλάβη που προκαλείται και στους ανθρώπους και στη φύση από την υπέρμετρη χρήση φυτοφαρμάκων και θέλοντας να ακολουθήσει το μοναστικό πρότυπο του σεβασμού και της προστασίας της Δημιουργίας του Θεού, αναζήτησε μέσα από συζητήσεις με παλαιούς αγρότες, τον παραδοσιακό τρόπο αντιμετώπισης του εντόμου. Έτσι την επόμενη χρονιά έφτιαξε η ίδια αυτοσχέδιες δακοπαγίδες (ντενεκεδένια δοχεία με αμμωνία) και τις κρέμασε στα δέντρα.

»Παρόλο που στην αρχή η μέθοδος αυτή δεν είχε μεγάλη απόδοση, αφού οι δάκοι από τις ψεκασμένες γειτονικές καλλιέργειες ήρθαν μαζικά στις αράντιστες δικές μας, εντούτοις ο Σεβασμιότατος Μητροπολίτης εντυπωσιάστηκε με τις προσπάθειες των μοναζουσών και ακολούθησε το παράδειγμά τους σε άλλες καλλιεργούμενες εκτάσεις της Μητροπόλεως. Η κατάσταση σιγά σιγά μετά από 2-3 χρόνια άλλαξε και η παραγωγή ήταν μεν μικρότερη, αλλά το προϊόν πολύ πιο ποιοτικό. Οπότε και ο Σεβασμιότατος άρχισε να προτρέπει τα άλλα μοναστήρια και τους ιερείς της περιοχής που διέθεταν εκτάσεις με

ελαιόδεντρα να εφαρμόσουν τη βιολογική γεωργία, χωρίς φυτοφάρμακα και χημικά λιπάσματα.

»Στη συνέχεια η μακαριστή πρώτη Γερόντισσα σκέφθηκε ότι θα ήταν καλό να περάσει στους ανθρώπους το μήνυμα της βιολογικής γεωργίας. Έλεγε: "Να δούνε οι άνθρωποι ότι μπορεί να παράγεται ένα καλό προϊόν, ότι τα μοναστήρια δουλεύουνε και έχουν μία συνέπεια και βγάζουν καλά προϊόντα". Έτσι οι μοναχές άρχισαν την τυποποίηση του βιολογικού ελαιολάδου αρχικά με ένα χειροκίνητο εμφιαλωτήριο, όχι για λόγους εμπορικούς, αλλά για να υπάρχει σε πρώτη φάση, στο Εκθετήριο της Μονής και οι καταναλωτές που το αγοράζουν να ενημερώνονται για τη βιολογική γεωργία και τα οφέλη της για τη φύση και τον άνθρωπο».

Για τον σκοπό αυτό οι αδελφές σχεδίασαν και τύπωσαν μια καλαίσθητη ετικέτα που επικολλάται σε κάθε συσκευασία, αλλά και ένα μικρό φυλλάδιο που με χειροποίητο κορδόνι κρέμεται στην κάθε συσκευασία. Το φυλλαδιάκι περιέχει πληροφορίες για το βιολογικό ελαιόλαδο της Μονής, αλλά και για τη σημασία της χρήσης βιολογικών προϊόντων, ως έναν τρόπο συμβολής στην προστασία της Δημιουργίας του Θεού. Αυτή η πρακτική συνεχίζεται μέχρι σήμερα, που το βιολογικό λάδι της Μονής έχει διαδοθεί και πωλείται σε καταστήματα τροφίμων και στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Μάλιστα μας ανέφερε το εξής συγκινητικό γεγονός ή Γερόντισσα Π: «Όταν η μακαριστή Γερόντισσα είχε ασθενήσει σοβαρά και δεν μπορούσε να λάβει μέρος στην ομαδική εργασία της τυποποίησης του ελαιολάδου, ήθελε να πλέκει τουλάχιστον το κορδόνι με το οποίο συνδέονταν το φυλλαδιάκι στη συσκευασία και μας έλεγε: ''Κάθε κλωστάκι που δένω, κάνω μια ευχή για τον άνθρωπο που θα το πάρει''».

V. Η ανοικοδόμηση του Νέου Μετοχίου Μ22Γ ως υπόδειγμα Βιώσιμης Ανάπτυξης

Λόγω της αριθμητικής αύξησης της μοναστικής αδελφότητας, αλλά και της αναζήτησης πιο ησυχαστικού μέρους για της μοναχές (η παλαιά Μονή Μ22Α όπως αναφέραμε βρίσκεται εντός του αστικού ιστού), η αδελφότητα υπακούοντας στην προτροπή του Οσίου Πορφυρίου[775], αποφάσισε να κτίσει νέο Μετόχιο στο λόφο, πάνω

[775] Ο Όσιος Πορφύριος επέμενε να χτιστεί το Μετόχιο Μ22Γ, «*για να είναι ησυχαστικό και να μην έχει μεγάλο κόστος λειτουργίας*». Μάλιστα στις αντιρρήσεις της Γερόντισσας και των άλλων μελών της αδελφότητας ότι «δεν υπάρχουν χρήματα, επομένως πώς μπορεί να ξεκινήσει και να ολοκληρωθεί ένα τέτοιο μεγάλο οικοδομικό

από το Μετόχιο Μ22Β. Αρχικά αγοράστηκε ο χώρος και αφού τακτοποιήθηκαν «θαυματουργικά» οι δυσκολίες που ανέκυψαν από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, λόγω του ότι ο χώρος γειτόνευε με παλαιό Βυζαντινό κάστρο, τέθηκε ο θεμέλιος λίθος στις 30.11.1996. Η περιοχή ήταν πετρώδης, οπότε ήταν αναγκαία η εκσκαφή, ώστε να δημιουργηθούν τα πλατώματα όπου θα οικοδομούνταν το κτηριακό συγκρότημα. Ως οικοδομικό υλικό, όπως προαναφέραμε, χρησιμοποιήθηκαν οι πέτρες της εκσκαφής και βέβαια ο παραδοσιακός τρόπος κτισίματος. Οι μοναχές συμμετείχαν ενεργά στη διαδικασία του κτισίματος και της αισθητικής ολοκλήρωσης των κτηρίων (βοτσαλωτά δάπεδα, επιχρίσματα, μαρμάρινα γλυπτά, αποκατάσταση παλαιών επίπλων, διακόσμηση κ.λπ.). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μειωθεί το τελικό κόστος της οικοδομής, κυρίως όμως τα κτήρια να είναι απόλυτα ενταγμένα στο φυσικό περιβάλλον[776] και να έχουν εξαιρετικά χαμηλό οικολογικό αποτύπωμα.

Το γεγονός επίσης ότι δεν υπήρχαν αρκετά χρήματα διαθέσιμα οδήγησε στην αργή, χρονικά, πορεία του έργου. Έτσι υπήρχε η πολυτέλεια του χρόνου ώστε να γίνεται προσεκτική μελέτη τού τι και πώς θα κτίζονταν, ανάλογα με τις ανάγκες της αδελφότητας. Αυτό οδήγησε στην καλώς νοούμενη εκμετάλλευση του συνδυασμού της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής με τις σύγχρονες τεχνικές γνώσεις της βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής, ώστε ολόκληρο το κτηριακό συγκρότημα να εμφανίζει μειωμένες ενεργειακές ανάγκες και χαμηλότερο κόστος λειτουργίας (π.χ. δόθηκε πολύ καλή και οικονομική λύση στο θέμα της θερμάνσεως και με ένα ενεργειακό τζάκι θερμαίνεται -μέσω της επιδαπέδιας μετακίνησης του καπνού- το 1/3 του μοναστηριού).

έργο;», απαντούσε χαρακτηριστικά: «*Μη φοβάσαι, μωρέ! Ξεκινήστε και θα το χτίσετε με την πέτρα της εκσκαφής, όλα θα γίνουν…*»

[776] Όπως σημειώνει ο καθηγητής Αθανάσιος Παλιούρας: «Το Καθολικό αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος υψώνεται στο κέντρο των κελλιών που μοιράζονται συμμετρικά ως κύβοι στο πρανές του βράχου. Ένα έργο κυριολεκτικά ανθρώπινων χεριών, απέραντης υπομονής καλλιτεχνικής λεπτομέρειας και ψυχικής εναγώνιας αφιέρωσης. Για όποιον έχει παρακολουθήσει από κοντά τις διάφορες φάσεις από τις οποίες πέρασε η μεθοδική μελετημένη υπεύθυνη και αθόρυβη ανύψωση του αρχιτεκτονικού συγκροτήματος και των επιμέρους στοιχείων το αποτέλεσμα δεν είναι απλά θαυμαστό, αποτελεί στην κυριολεξία οικοδομικό θαύμα. … Να σημειωθεί ευθύς εξ αρχής και ότι μελετήθηκε για μακρύ χρονικό διάστημα ο τόπος, το κλίμα, ο προσανατολισμός, η προσαρμογή στο χώρο των φωτιστικών ανοιγμάτων, των χρωμάτων, των διαβατικών, των στεγών και των καμινάδων. Εφαρμόστηκαν κανόνες παραδοσιακής βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής, σύμφωνα με τις μεθόδους οικοδόμησης των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μοναστηριών. Από τα θεμέλια και ως πάνω στα δώματα χρησιμοποιήθηκε ντόπια πέτρα μόνο από τη γύρω περιοχή, η τεχνική του χτισίματος ακολούθησε τους παλαιούς τρόπους για τα υλικά, τη λάσπη, το αρμολόι εξωτερικά και τα σοβατίσματα εσωτερικά». Βλ. **Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή Χρυσοπηγής**, *Μοναστικές Διαδρομές-Εγκαινίων Ενθύμημα*, Εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2012

Ιδιαιτέρως για το Καθολικό, το οποίο θεμελιώθηκε το 2002, ολοκληρώθηκε και εγκαινιάστηκε το 2012 από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο, να σημειώσουμε ότι, όπως αναφέρει η Γερόντισσα Π: «Η ανέγερσή του ακολούθησε με σεβασμό και πιστότητα την μακραίωνη αρχιτεκτονική παράδοση του τόπου. Οικοδομήθηκε και αυτό από πέτρα της μοναστικής περιοχής με παραδοσιακές τεχνικές, ενώ παράλληλα αξιοποιήθηκαν οι αρχές της βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής καθώς και τεχνολογίες ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Ο φωτισμός του ναού γίνεται μόνο με φυσικά μέσα, δηλαδή με τα καντήλια, τα κεριά και τον ήλιο. Από τον ήλιο εξασφαλίζεται και η απαιτούμενη ενέργεια για τη θέρμανση και το δροσισμό του ναού. Έτσι επιτυγχάνεται ώστε το συνολικό οικοδόμημα του Καθολικού να έχει μηδενικό ενεργειακό αποτύπωμα. Το έργο, επίσης, είναι αποτέλεσμα της συλλογικής εργασίας και του προσωπικού μόχθου των αδελφών της Μονής μας, οι οποίες εργάστηκαν όχι μόνο στον σχεδιαστικό και καλλιτεχνικό τομέα, αλλά και χειρωνακτικά. Αυτή η συλλογική και άμεση συμμετοχή των αδελφών στο έργο της ανέγερσης του Καθολικού αλλά και γενικότερα της Μονής βιώθηκε συνειδητά ως προσπάθεια συνέχισης της μοναστικής παράδοσης, στην οποία τα υλικά της φύσης μεταποιούνται από τον άνθρωπο με κόπο και αγάπη, σε χώρους λατρείας και προσευχής»[777].

Σε επίρρωση των ανωτέρω, ο Καθηγητής Αθαν. Παλιούρας σημειώνει: «Είναι ολοφάνερο ότι το Καθολικό της Νέας Μονής Μ22Γ αποτελεί έργο ζωής της αδελφότητος, που είναι αφιερωμένη ψυχή τε και σώματι και υψώθηκε «*εις όσμήν εὐωδίας πνευματικῆς*», για να δοξάζεται αδιάκοπα η Παναγιά και να υμνείται το λυτρωτικό και Πανάγιο όνομα του Χριστού στον αιώνα τον άπαντα. Και ακόμη κάτι που θεωρώ απαραίτητο να υπογραμμιστεί. Στο χώρο της εκκλησίας γινόμαστε συχνά μάρτυρες κατασκευής σύγχρονων μοναστηριακών συγκροτημάτων με τη σημερινή αντίληψη και τη συμβολή της προηγμένης τεχνολογίας. Όμως εκείνο που έχει νόημα για μία μοναστική κοινωνία, με ρίζες πατερικής θεολογίας και ορθόδοξα οράματα και βιώματα και αυτό συμβαίνει με την αδελφότητα της Μονής Μ22, είναι να βρεθεί ο τρόπος και το ύφος ώστε να επαναπροσδιοριστούν τα παλαιά πρότυπα, τα οποία έχουν ενσωματωμένους τους στόχους της μοναχικής ζωής. Αναφερόμαστε έτσι απλά στην

[777] Απόσπασμα από το Προλογικό στην έκδοση: **Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή Χρυσοπηγής**, *Μοναστικές Διαδρομές-Εγκαινίων Ενθύμημα*, Εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2012

άσκηση, στην οδοιπορία, στη χειρωνακτική εργασία, ακόμη και στο καλλιτεχνικό ιδεώδες των παλαιών Πατέρων και Γερόντων, που η εργασία τους σφραγίζονταν με το μεράκι, την υπομονή, την άσκηση και την προσευχή. Όλα είναι ενταγμένα στον υπέρτατο σκοπό της αφιέρωσης»[778].

Ακολουθώντας επίσης τις φιλοπεριβαλλοντικές αρχές του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους, η αδελφότητα της Μονής προσπαθεί να περιορίσει τις ανάγκες της στα απαραίτητα (όσον αφορά τη διατροφή, την ένδυση, τις μετακινήσεις), να κάνει ορθή χρήση των υδάτινων πόρων και να ενισχύει τη βιοποικιλότητα της περιοχής. Αποφεύγοντας έτσι τη σπατάλη και την υπερκατανάλωση και κάνοντας ορθή διαχείριση στα παραγόμενα απορρίμματα, συμβάλλει στη μείωση χρήσης φυσικών πόρων.

Παράλληλα η ανάπτυξη από τις ίδιες τις μοναχές βιολογικών καλλιεργειών και η παραγωγή και τυποποίηση ποιοτικών βιολογικών προϊόντων, όχι μόνο προσέδωσε οικονομική αυτοτέλεια στη Μονή, αλλά της έδωσε τη δυνατότητα να συμβάλλει στη διάδοση της ιδέας των βιολογικών καλλιεργειών και της σημασίας του αγώνα για την προστασία του περιβάλλοντος-της Δημιουργίας του Θεού. Το τελευταίο ενισχύεται πολύ από τη λειτουργία του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

Όλα τα παραπάνω μάς οδηγούν στο να μπορούμε να χαρακτηρίσουμε το νέο μοναστικό συγκρότημα Μ22Γ ως ένα πρότυπο σύγχρονης Βιώσιμης Ανάπτυξης και διαβίωσης.

6.2.23 Ιερά Μονή Μ23

Η Μονή Μ23 είναι ανδρώα και αποτελείται από δύο κτηριακά συγκροτήματα, το Κάτω Μοναστήρι (το οποίο, όμως, δεν λειτουργεί) και το Πίσω Μοναστήρι. Η αδελφότητα της Μονής αποτελείται από τρεις Πατέρες και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο μοναχός Σ.

[778] **Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή Χρυσοπηγής**, *Μοναστικές Διαδρομές-Εγκαινίων Ενθύμημα*, Εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2012

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ23 περιλαμβάνει, όπως προαναφέραμε, δύο ξεχωριστά κτηριακά συγκροτήματα, που βρίσκονται σε απόσταση 1,7 Km μεταξύ τους, την Κάτω Μονή στην ενδοχώρα η οποία είναι σε μεγάλο βαθμό σε ερειπιώδη κατάσταση και δεν κατοικείται και την παραθαλάσσια Πίσω. Η Πίσω Μονή Μ23 βρίσκεται σε υψόμετρο 183 m και σε απόσταση 730 m από τη θάλασσα, ενώ η απόστασή της από τον πλησιέστερο οικισμό είναι 15 Km. Οι λόγοι επιλογής της συγκεκριμένης θέσης για την ίδρυση της Μονής είναι ότι αποτελεί χώρο φυσικού κάλλους, ησυχαστικό και απομονωμένο, ώστε να βοηθείται η μοναχική ζωή, αλλά και χώρος ο οποίος διαθέτει πηγή νερού.

Ο προσανατολισμός της είναι νότιος, με πολλές ώρες ηλιοφάνειας και το χειμώνα και το καλοκαίρι. Η περιοχή γύρω από τη Μονή Μ23 είναι σχεδόν γυμνή από βλάστηση, εξαιτίας της υπερβόσκησης και των συχνών πυρκαγιών. Όμως πολύ κοντά βρίσκεται ο προστατευόμενος βιότοπος της Λίμνης, με το παραποτάμιο αυτοφυές φοινικόδασος με φοίνικες του Θεόφραστου (Phoenix Theophrastii), που εκτείνεται σε μήκος 1-2 Km μέσα στο φαράγγι και συνθέτει ένα μοναδικό εξωτικό τοπίο στον νότο της Κρήτης. Αποτελεί χώρο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και προστατευόμενη περιοχή, που έχει ενταχθεί στο δίκτυο Natura 2000 (GR-4330003)[779]. Παρόλο που το 2010 υπέστη μεγάλη καταστροφή λόγω πυρκαγιάς (κατά 70 %), οι υπηρεσίες του ΥΠΕΚΑ και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Κρήτης έδρασαν άμεσα για την αποκατάσταση του φυσικού οικοσυστήματος, κηρύσσοντας αναδασωτέες τις καμένες εκτάσεις, απαγορεύοντας τη βοσκή στην περιοχή και φροντίζοντας την καθημερινή φύλαξη και περιμετρική περίφραξη του κεντρικού τμήματος του βιοτόπου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα σε ανέλπιστα σύντομο χρονικό διάστημα όλοι οι φοίνικες να αναβλαστήσουν. Οι σπόροι που είχαν πέσει στη γη φύτρωσαν και οι μικροί φοίνικες αναπτύσσονται κανονικά. Κατά τον ίδιο τρόπο

[779] Το Κουρταλιώτικο Φαράγγι, μαζί με την ευρύτερη περιοχή, είναι ένα μέρος που περιλαμβάνει μια σπάνια φυσική ομορφιά και μια μεγάλη βιολογική ποικιλομορφία, που κάνει το μέρος να έχει μεγάλη οικολογική και αισθητική σημασία για την Κρήτη αλλά και τη Μεσόγειο. Συγκεκριμένα, τα κύρια στοιχεία της ποιότητας και της σημασίας της περιοχής είναι: 1) Το δάσος *Phoenix Theophrastii,* που είναι το δεύτερο μεγαλύτερο φυσικό φοινικόδασος στην Κρήτη. Επίσης, το *Phoenix Theophrastii* είναι ένα από τα δύο ιθαγενή είδη φοίνικα στην Ευρώπη 2) Η ποικιλία των βιοτόπων, με την πολύ καλά δομημένη βλάστηση και σε ένα πολύ καλό επίπεδο διατήρησης. 3) Το ποτάμι Κουρταλιώτης είναι ένα από τα λίγα συστήματα γλυκού νερού με διαρκή ροή στην Κρήτης. 4) Η παρουσία σημαντικών ειδών πουλιών, όπως είναι τα: *Gyps fulvus, Falco tinnunculus, Falco respectivus, και Ptyonoproque rupestris.* Άλλωστε η περιοχή είναι μια από τις σημαντικότερες περιοχές με πτηνά της Ευρώπης. 5) Ολόκληρη η περιοχή, με το Παλιό Μοναστήρι Πρεβέλη είναι ένας πολύ σημαντικός ιστορικός και αρχαιολογικός χώρος. Βλ. http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4330003 (τελ. ανάκτηση 21.10.2019)

αναγεννήθηκαν και τα υπόλοιπα είδη που συμπληρώνουν το οικοσύστημα, χαρουπιές, σχίνοι, πλατάνια και αλμυρίκια[780].

Στους χώρους πέριξ της Μονής απαγορεύονται οι ανθρώπινες παρεμβάσεις, όπως το κυνήγι και η υλοτομία, ενώ υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας με τη φύτευση δέντρων και στη συνέχεια με την περιποίησή τους.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα χρονολογείται από το 1700 περίπου και είναι επίμηκες, διατεταγμένο σε σχήμα ακανόνιστου Π. Ο χρόνος κατασκευής, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, εξηγεί τη μη φρουριακή δομή και το ακανόνιστο του συνόλου των κτηρίων, αφού κάθε κτήριο κτιζόταν όταν προέκυπτε ανάγκη και δινόταν η άδεια από τις αρχές. Τα κτήρια βρίσκονται σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα, είναι πολυώροφα με μέγιστο αριθμό ορόφων τους δύο. Πρόσφατα, με χρηματοδότηση μέσω ΕΣΠΑ και υπό την επίβλεψη της 28ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, έχουν ανακαινιστεί το Ηγουμενείο, η τράπεζα και όλη η βορειοδυτική πτέρυγα, το Καθολικό, τα κελλιά που βρίσκονται δεξιά από την κεντρική είσοδο, και χτίστηκε εξ υπαρχής το Νέο Μουσείο. Οι εργασίες συνεχίζονται για την αναπαλαίωση και των άλλων ημιερειπωμένων κελλιών.

Οι κύριοι χώροι της Μονής Μ23 αποτελούνται αρχικά από το δίκλιτο Καθολικό στο κέντρο της αυλής (το δεξιό κλίτος του οποίου είναι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο και το αριστερό στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, με θαυμάσιο εσωτερικό διάκοσμο και περίτεχνο ξυλόγλυπτο τέμπλο). Επίσης στους κύριους χώρους περιλαμβάνονται: το διώροφο Ηγουμενείο (σήμερα ο πάνω όροφος χρησιμοποιείται για τη φιλοξενία επισήμων, ενώ το ισόγειο ως αρχονταρίκι), δίπλα η τράπεζα, το συνοδικό, η βιβλιοθήκη (που φιλοξενεί μεταξύ άλλων παλαίτυπα βιβλία, Οθωμανικά έγγραφα, συλλογές βιβλίων Βυζαντινής μουσικής κ.ά.), το γραφείο, η γραμματεία, το σκευοφυλάκιο και τα κελλιά. Οι δευτερεύοντες βοηθητικοί χώροι περιλαμβάνουν: την κουζίνα, το τυροκέλλι (χώρος παραγωγής και ωρίμανσης τυριού, μέσα στο βράχο με σταθερά χαμηλή

[780] *Φυσική αναγέννηση στο δάσος του Πρέβελη,* Εφημ. Ελευθεροτυπία, Παρασκευή 1 Απριλίου 2011, http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=264312 (τελ. ανάκτηση 01.11.2020)

θερμοκρασία), το φουρνόσπιτο (με φούρνο και ζυμωτήριο), αποθήκες και το χώρο του νέου Εκκλησιαστικού Μουσείου. Νοτιοανατολικά της κεντρικής εισόδου δημιουργήθηκε το Κοιμητήριο της Μονής με το Παρεκκλήσιο της Αγίας Τριάδος, το χώρο ταφής των Πατέρων και το ναόσχημο οστεοφυλάκιο.

Η αρχιτεκτονική των κτισμάτων είναι απλή στο σχεδιασμό και σύμφωνα με τις παραδοσιακές μεθόδους κατασκευής. Χαρακτηριστικό αποτελούν οι ιδιόμορφες καπνοδόχοι, με τα μικρά ανοίγματα και τα ανισόπεδα δώματα. Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας είναι οι πέτρες. Οι στέγες των κτηρίων αποτελούνται από δώματα, εκτός από το Καθολικό και το Ηγουμενείο, που έχουν κεραμοσκεπές. Τα κουφώματα είναι ξύλινα και υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα. Ο φυσικός φωτισμός χρησιμοποιείται σε μέτριο βαθμό, ενώ μερική σκίαση προσφέρουν κάποιες πέργκολες. Στους αύλειους χώρους υπάρχουν παρτέρια με φυτεμένα κακτοειδή και αναρριχητικά φυτά, όπως και μεγάλες γλάστρες με καλλωπιστικά φυτά και λουλούδια. Επίσης ένα μεγάλο πεύκο σκιάζει το χώρο μπροστά στο Ηγουμενείο και την τράπεζα.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Ως μέσα θέρμανσης κατά τους χειμερινούς μήνες χρησιμοποιείται κεντρική θέρμανση με υγραέριο και ηλεκτρικές σόμπες σε κάποια κελλιά. Δεν υπάρχουν συστήματα ψύξης. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου. Γίνεται χρήση λαμπτήρων εξοικονόμησης ενέργειας για τον φωτισμό, ενώ δεν χρησιμοποιούνται ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (δεν υπάρχει ούτε ηλιακός θερμοσίφωνας). Μερικά μόνο από τα ξύλινα κουφώματα των πολύ πρόσφατα ανακαινισμένων κτηρίων διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή και έχει αυτονομία για τα ποτίσματα των καλλιεργειών από τα νερά του κοντινού ποταμού. Δεν γίνεται συλλογή βρόχινου νερού ούτε εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού. Επίσης δεν υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες και Εργόχειρα των Μοναχών

Επειδή η αδελφότητα είναι πολύ μικρή, εκτός από τα συνήθη μοναστηριακά διακονήματα οι Πατέρες δεν ασχολούνται με άλλα εργόχειρα. Περιστασιακά μόνο ένας ασχολείται με την κατασκευή κομποσκοινιών.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει περίπου 400 στρέμματα, όπου καλλιεργούνται ελαιόδεντρα με συμβατική καλλιέργεια. Οι μοναχοί ασχολούνται με τις καλλιέργειες και το παραγόμενο λάδι, αφ' ενός χρησιμοποιείται για ίδια κατανάλωση, αφ' ετέρου εμφιαλώνεται και διατίθεται προς πώληση. Χρησιμοποιούνται λιπάσματα και φυτοφάρμακα και τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για παραγωγή κομπόστ. Η Μονή επίσης δεν συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων αυτόχθονων ποικιλιών.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή, με τη βοήθεια λαϊκών, εκτρέφει 500 αιγοπρόβατα, που σταβλίζονται σε σύγχρονο ποιμνιοστάσιο με αυτόματους αρμεκτήρες, το δε παραγόμενο γάλα πωλείται για την παρασκευή τυριού, ενώ δεν εκτρέφονται οικόσιτα ζώα για ίδια χρήση. Υπάρχει επίσης ενασχόληση με τη μελισσοκομία -πάλι από λαϊκούς- και παράγεται για λογαριασμό της Μονής μέλι και βασιλικός πολτός προς πώληση.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων

Η συλλογή των απορριμμάτων της Μονής γίνεται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Δεν γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» ούτε ανακύκλωση συσκευασιών. Επίσης δεν συλλέγονται για ανακύκλωση ή επαναχρησιμοποίηση λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος, μπαταρίες και ηλεκτρονικά/ηλεκτρικά απόβλητα.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Συμβάλλοντας στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς η Μονή διαθέτει τους εξής οργανωμένους χώρους:

1. Εκκλησιαστικό Μουσείο

Πολλά από τα ιερά κειμήλια που διασώθηκαν από τις πολλές λεηλασίες και καταστροφές που υπέστη η Μονή στο διάβα της ιστορίας της εκτίθενται σε ένα νέο καλαίσθητο Μουσείο, που εντάχθηκε μορφολογικά στο παλιό κτηριακό συγκρότημα. Τα εκθέματα περιλαμβάνουν ένα σημαντικό αριθμό από φορητές εικόνες (περίπου 100) που προέρχονται από τις κατά καιρούς διακοσμήσεις του Καθολικού, τα διάφορα εξωκλήσια και το Καθολικό του Προδρόμου, απ' όπου μεταφέρθηκαν στο Πίσω Μοναστήρι για προστασία. Καλύπτουν μια περίοδο από το 1600 έως το 1900. Εκτίθενται επίσης χρυσοϋφαντα άμφια, πολύτιμα ιερά σκεύη, Ευαγγέλια και ξυλόγλυπτοι αργυρόδετοι σταυροί ευλογίας και αγιασμού αλλά και χειρόγραφα και παλαίτυπα βιβλία. Στον ίδιο χώρο εκτίθεται ένα αφιέρωμα στα γεγονότα που συνέβησαν κατά τη Μάχη της Κρήτης το 1941, με ευχαριστήριες επιστολές προς τη Μονή για τη συμβολή της στη διάσωση των συμμάχων στρατιωτών. Η συντήρηση όλων των αντικειμένων και η οργάνωση της έκθεσης έγινε από το επιστημονικό προσωπικό και τους συντηρητές της 28ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Το εποπτικό υλικό και οι πληροφορίες που παρέχονται κάνουν εύκολα κατανοητό το ρόλο της Μονής στον εγγύτερο και ευρύτερο χώρο και τη σχέση των εικόνων και των κειμηλίων με την ορθόδοξη λατρευτική πράξη[781].

Στην έξοδο του Μουσείου υπάρχει πωλητήριο, όπου μπορεί κανείς να αγοράσει εκτός από μοναστηριακά και εκκλησιαστικά ενθυμήματα (εικόνες, βιβλία, φυλαχτά, κομποσκοίνια κ.ά.) και αγροτικά προϊόντα, όπως συσκευασίες έξτρα παρθένου ελαιολάδου με την επωνυμία της Μονής, μέλι και βασιλικό πολτό.

2. Λαογραφικό Μουσείο

Η βορειοδυτική πτέρυγα της Μονής, που αναπαλαιώθηκε πρόσφατα, διαμορφώθηκε σε Λαογραφικό Μουσείο (το οποίο όμως κατά το χρόνο της καταγραφής δεν ήταν επισκέψιμο στους πολυάριθμους προσκυνητές και επισκέπτες). Αρχικά ανακαινίστηκε το θολωτό «φουρνόσπιτο» με τον μεγάλο ξυλόφουρνο. Εκτίθενται παλαιά σκεύη και οι τεράστιες πινακωτές (40 θέσεων), όπου καθημερινά κατασκευάζονταν και στη συνέχεια ψήνονταν εκατοντάδες αρτίδια (σεβδούκοι) όχι μόνο για τους μοναχούς, αλλά κυρίως για τους εργαζόμενους, τους επισκέπτες και τους προστατευόμενους της

[781] **Τρούλης Μιχάλης**, *Ταξιδεύοντας στο Ρέθυμνο*, εκδ. Καλαϊτζάκης, Ρέθυμνο 2011, σ. 393

Μονής. Στον χώρο επίσης μπορεί να δει κανείς παλαιά καζάνια αλλά και παλαιά σερβίτσια φαγητού, τακτοποιημένα σε παραδοσιακές ξύλινες πιατοθήκες.

Στον όροφο πάνω από το φουρνόσπιτο εκτίθενται εργαλεία και σκεύη κυρίως της αγροτικής και καθημερινής ζωής από παλιότερες εποχές, όπως επίσης χώροι αναπαράστασης του ρακοκάζανου και της κρασαποθήκης της Μονής. Στη συνέχεια έχει διαμορφωθεί ένας χώρος έκθεσης διάφορων χειροποίητων ξυλόγλυπτων σταυρών και ένας άλλος που αναπαριστά το κελλί-γραφείο του Ηγουμένου σε παλιότερη εποχή. Ακόμη έχει αναπαλαιωθεί το παλαιό Συνοδικό, όπου σώζονται παλαιά στιγμογραφήματα στον σοβά των τοίχων με σχέδια καραβιών, σταυρούς κ.ά., και εκτίθενται πολλές παλαιές φωτογραφίες. Στον ίδιο όροφο βρίσκεται μικρό Παρεκκλήσιο και το σκευοφυλάκιο της Μονής, όπου έχουν αποθησαυρισθεί πολλές λειψανοθήκες με άγια λείψανα, αλλά και αρχιερατικά και ιερατικά χρυσοϋφαντα άμφια.

3. Χώρος Ιστορικής Μνήμης

Η Μονή, με τις συμμετοχές της στους εθνικούς απελευθερωτικούς αγώνες, αποτελεί χώρο ιστορικής μνήμης. Έτσι στο προαύλιο, μετά την είσοδο, βρίσκονται αναρτημένες σε τοίχο αναθηματικές πλάκες με τα παρακάτω κείμενα στην ελληνική και αγγλική γλώσσα:

1. «*Μελχισεδέκ Καθηγούμενος Ι. Μ. Μ23*

Εις το Μοναστήρι Μ23 και τον μεγαλεπήβολο Ηγούμενό του Μελχισεδέκ ανήκει χωρίς αμφισβήτηση η τιμή της διοργανώσεως του οπλισμού και του ετοιμοπόλεμου του πρώτου μάχιμου σχηματισμού της Επαναστάσεως του 1821 στην Κρήτη – Ιστορικός Ιωάννης Μουρέλος. Στις 25 Μαΐου 1821 ύψωσε την πρώτη επαναστατική σημαία κατά των Τούρκων στην Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου – Κούκουλος Ροδάκινου. Στις 5 Φεβρουαρίου 1823 πληγώθηκε θανάσιμα στη μάχη που συγκροτήθηκε στο Πολεμάρχι Κισσάμου».

2. «*Μοναστήρι Μ23 1941. Αυτή η περιοχή μετά τη Μάχη της Κρήτης έγινε το σημείο συγκεντρώσεως για εκατοντάδες Βρετανούς, Αυστραλούς και Νεοζηλανδούς στρατιώτες, σε πείσμα των άγριων γερμανικών αντιποίνων που υπέφεραν οι μοναχοί και ο εγχώριος πληθυσμός ετροφοδότησαν, επροστάτευσαν και βοήθησαν τούτους τους στρατιώτες να αποφύγουν την αιχμαλωσία και τους οδήγησαν στον όρμο της Λίμνης, από όπου δραπέτευσαν στον ελεύθερο κόσμο με βρετανικά υποβρύχια εξαιτίας των ενεργειών του γενναίου Καθηγουμένου*».

3. «*Πριν από πενήντα χρόνια μετά τη Μάχη της Κρήτης του 1941 οι μοναχοί αυτού του μοναστηριού και οι Έλληνες αυτής της περιοχής συμπαραστάθηκαν στον Geoffry Edwards και σε εκατοντάδες Αυστραλούς, Νεοζηλανδούς και Βρετανούς στρατιώτες, τους οποίους έκρυψαν, προστάτευσαν και βοήθησαν να διαφύγουν. Σε ανάμνηση και με ευγνωμοσύνη ο Geoffry και η Beryl Edwards από την Αυστραλία εδώρησαν αυτή την κρήνη ως αιώνια υπενθύμιση του θάρρους των Ελλήνων αυτής της περιοχής. Μάϊος 1991*». Δίπλα ακριβώς στην τελευταία αναθηματική πλάκα βρίσκεται η κρήνη του δωρητή.

Σε μικρή απόσταση από τη Μονή, πάνω σε βράχο με θέα το Λιβυκό Πέλαγος, έχει κατασκευαστεί το *Διεθνές Μνημείο αφιερωμένο στην Αντίσταση του Κρητικού Λαού και στην Ειρήνη*, το οποίο εγκαινιάστηκε το 2002 και περιλαμβάνει αγάλματα ένοπλου μοναχού και στρατιώτη της Βρετανικής Κοινοπολιτείας και στήλη στο μέσο, που φέρει τις σημαίες Ελλάδας, Βρετανίας, Αυστραλίας και Ν. Ζηλανδίας και την επιγραφή: «Μάχη της Κρήτης, Μονή Μ23, η Πύλη της Ελευθερίας». Στο χώρο αυτό πλέον γίνονται κάθε χρόνο οι τοπικές επετειακές εκδηλώσεις για τη Μάχη της Κρήτης[782].

4. Ζωολογικός Κήπος

Σε ένα επίπεδο κάτω από το Εκκλησιαστικό Μουσείο, λειτουργεί μικρός ζωολογικός κήπος που φιλοξενεί αρκετά ζώα, ανάμεσα στα οποία και ο απειλούμενος κρητικός αίγαγρος ή κρι-κρι (Capra aegagrus creticus) σε 3 ζευγάρια, 2 λάμα, 4 μικρόσωμα άλογα, ζαρκάδια, ελάφια, παγώνια, χήνες, πάπιες, περιστέρια, κ.ά. Όσον αφορά στις οικολογικές δράσεις δεν πραγματοποιείται κάτι το συγκεκριμένο.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Έχει αναγνωριστεί η προσφορά της Μονής στην τοπική κοινωνία, όσον αφορά εθνικούς αγώνες για την ελευθερία και στη φροντίδα των αναξιοπαθούντων. Σήμερα η Μονή αποτελεί πόλο έλξης προσκυνητών οι οποίοι αναζητούν πνευματική στήριξη, την οποία και λαμβάνουν από τους μοναχούς. Σχολεία της περιοχής που επισκέπτονται τη Μονή ξεναγούνται και μαθαίνουν για τη μοναστική ζωή και τη δράση των μοναχών στους εθνικούς αγώνες. Επίσης πολλοί αλλοδαποί επισκέπτες, ειδικά τους θερινούς μήνες, επισκεπτόμενοι τους χώρους λατρείας και τα μουσεία, έρχονται σε επαφή με την

[782] *Διεθνές Μνημείο Αντίστασης και Ειρήνης* Βλ. Ιστοσελίδα: http://www.preveli.org/files/memorial/index.html (τελ. ανάκτηση 01.11.2020)

ορθόδοξη μοναστική παράδοση και λατρευτική ζωή, την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά και την προσφορά της Μονής στον αγώνα των Συμμάχων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

6.2.24 Ιερά Μονή Μ24

Η αδελφότητα της ανδρώας Μονής Μ24 περιλαμβάνει 7 εγκαταβιούντες μοναχούς και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο μοναχός Τ.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται, όπως προαναφέραμε, εντός κωμοπόλεως σε υψόμετρο 401 m και σε απόσταση 8,3 Km από τη θάλασσα. Ο κύριος λόγος που επελέγη να κτιστεί στη συγκεκριμένη θέση ήταν η εσωτερική ιεραποστολή προς τους πιστούς και η στήριξη του ποιμαντικού έργου της οικείας Μητροπόλεως.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι ανατολικός. Λόγω του ότι η Μονή είναι εντός του αστικού ιστού, δεν υπάρχει πέριξ της Μονής δασική έκταση ή καλλιεργούμενες εκτάσεις και επιτρέπονται πέριξ αυτής οι ανθρώπινες παρεμβάσεις. Υπάρχει όμως μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας στους εναπομείναντες αδόμητους χώρους με φύτευση φυτών και δέντρων.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το μοναστηριακό κτηριακό συγκρότημα περιλαμβάνει το κτήριο του παλαιού Επισκοπείου (κτισμένο το 1958) και τα νέα κτήρια, που, όπως προαναφέραμε, κτίστηκαν μεταξύ 1990-2005. Τα παλαιά κτήρια ανακαινίστηκαν πρόσφατα. Τα κτήρια βρίσκονται σε 3 διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα και είναι πολυώροφα, με μέγιστο αριθμό ορόφων τους 3. Οι κύριοι χώροι της Μονής περιλαμβάνουν το Καθολικό, την τράπεζα, τα κελλιά των μοναχών, αλλά και αρχονταρίκι, γραφείο, βιβλιοθήκη και επίσημη τραπεζαρία (που χρησιμοποιείται στην πανήγυρη ή άλλες εκδηλώσεις). Επίσης υπάρχει μεγάλη αίθουσα τελετών, όπου λαμβάνουν χώρα ποικίλες εκδηλώσεις. Οι δευτερεύοντες χώροι της Μονής περιλαμβάνουν τα μαγειρεία και τις αποθήκες τροφοδοσίας. Στους χώρους της Μονής περιλαμβάνονται επίσης κλειστό γυμναστήριο και παιδική χαρά.

Στους αύλειους χώρους της Μονής είναι φυτεμένα σε παρτέρια και γλάστρες δέντρα και καλλωπιστικά φυτά. Τα υλικά κατασκευής για την εξωτερική τοιχοποιία είναι πέτρες για το κτήριο του παλαιού Επισκοπείου και τούβλα για τα νέα κτήρια. Οι στέγες είναι κυρίως κεραμοσκεπές και κάποια δώματα με επικάλυψη τσιμέντου. Τα υλικά κατασκευής των κουφωμάτων είναι το ξύλο και το αλουμίνιο, και υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα. Ο φυσικός φωτισμός των κτηρίων χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό και η σκίασή τους γίνεται κυρίως με τη βοήθεια κουρτινών, ενώ υπάρχουν και κάποιες εξωτερικές πέργκολες.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Η Μονή διαθέτει κεντρική θέρμανση με καλοριφέρ πετρελαίου κατά τους χειμερινούς μήνες και μερικές ηλεκτρικές σόμπες ενισχυτικά. Υπάρχουν επίσης συστήματα ψύξης με μικρά κλιματιστικά για τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου και χρησιμοποιούνται για τη μείωση της κατανάλωσης ενέργειας λαμπτήρες εξοικονόμησης. Υπάρχουν ηλιακοί θερμοσίφωνες, ενώ δεν γίνεται χρήση άλλων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Τα κουφώματα στα νέα κτήρια διαθέτουν διπλά τζάμια για την ελαχιστοποίηση ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης και το δημοτικό βιολογικό καθαρισμό, δεν πραγματοποιείται συλλογή βρόχινου νερού ούτε εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των Μοναχών

Οι αδελφοί της Μονής είναι όλοι ιερομόναχοι και ασχολούνται με τη διακονία της τοπικής εκκλησίας ως εφημέριοι στα διάφορα χωριά, έχοντας παράλληλα τα βασικά μοναχικά διακονήματα, χωρίς όμως να ασχολούνται με κάποιο εργόχειρο.

ΣΤ. Καλλιέργειες και Κτηνοτροφία

Η Μονή δεν διαθέτει καθόλου καλλιεργούμενες εκτάσεις ούτε κτηνοτροφικές μονάδες και δεν εκτρέφει οικόσιτα ζώα.

Ζ. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» και ανακύκλωση συσκευασιών. Επίσης συλλέγονται και διατίθενται για ανακύκλωση τα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος και η Μονή συμμετέχει σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Η. Προσφορά της Μονής στον σύγχρονο άνθρωπο

Κύρια προσφορά της Μονής είναι η πνευματική τροφοδοσία των προσκυνητών, οι οποίοι έρχονται στο προσκύνημα του Αγ. Ραφαήλ. Επίσης προετοιμάζονται και διατίθενται καθημερινά 50 μερίδες φαγητού σε απόρους, όπως επίσης συλλέγονται τρόφιμα και άλλα είδη καθημερινής χρήσης, τα οποία στη συνέχεια διατίθενται σε πρόσωπα που έχουν ανάγκη. Σημαντική είναι και η προσφορά στους νέους της περιοχής, που συμμετέχουν στις δραστηριότητες του πνευματικού κέντρου και του κλειστού γυμναστηρίου.

6.2.25 Ιερά Μονή Μ25

Η Ιερά Μονή Μ25 βρίσκεται σε μια δύσβατη, με πλούσια βλάστηση, λίγα νερά και απότομες βουνοπλαγιές περιοχή. Η αδελφότητα του Μοναστηριού αποτελείται από 15 Πατέρες και ο Ηγούμενος μας βοήθησε στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή είναι κτισμένη στη νότια πλαγιά ενός φαραγγιού. Βρίσκεται σε υψόμετρο 158 m, 3 Km από τη θάλασσα και σε απόσταση 3 Km από τον πλησιέστερο οικισμό. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στο συγκεκριμένο χώρο ήταν η εύρεση της εικόνας του Αγ. Γεωργίου και το παλαιό ναΰδριο που είχε κτιστεί, το ότι αποτελεί προσκύνημα-«πέρασμα»για πολλούς πιστούς, αφού από το 1925 πέρασε κοντά αμαξιτός δρόμος και τέλος το φυσικό κάλλος του τοπίου.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι βόρειος-βορειοδυτικός, με μέτρια ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής υπάρχει δασική έκταση, η πλαγιά είναι κατάφυτη με πεύκα και πρίνους. Δεν επιτρέπεται η ανθρώπινη παρέμβαση στους χώρους πέριξ αυτής, αλλά δεν υπάρχει συγκεκριμένα μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα χρονολογείται μετά το 1960 και το κτήριο που βρίσκονται τα κελλιά των Πατέρων, το σύγχρονο Εκκλησιαστικό Μουσείο και άλλοι βοηθητικοί χώροι μετά το 1992. Το σχήμα του συγκροτήματος είναι επίμηκες και, λόγω του επικλινούς εδάφους, αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα. Τα πολυώροφα κτήρια έχουν μέγιστο αριθμό ορόφων τους δύο και δεν έχουν δεχθεί πρόσφατες ανακαινίσεις.

Κύριοι χώροι της Μονής αποτελούν αρχικά ο μονόχωρος μικρός ιστορικός ναός του Αγ. Γεωργίου (το αρχικό κτίσμα ήταν της ενετικής εποχής και δέχθηκε ανακαινίσεις και μικρές προσθήκες), ο περικαλλής Ναός της Αναστάσεως, που οικοδομήθηκε το 1992 νοτίως του μικρού ναού, το αρχονταρίκι, τρεις τράπεζες, το γραφείο, η βιβλιοθήκη, τα κελλιά των μοναχών, και οι ξενώνες. Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν η κουζίνα, οι αποθήκες, ο φούρνος, το Εκκλησιαστικό Μουσείο και η σχολή αγιογραφίας. Εκτός του

κτηριακού συγκροτήματος και πάνω στο δρόμο βρίσκεται η έκθεση-πωλητήριο μοναστηριακών ειδών.

Σε όλους τους εσωτερικούς χώρους της Μονής είναι φυτεμένα ψηλά δέντρα -όπως πεύκα, πρίνοι, ακακίες κ.ά.- και υπάρχουν μεγάλες γλάστρες με λουλούδια και καλλωπιστικά φυτά. Το όλο περιβάλλον είναι ιδιαίτερα φροντισμένο και πραγματικά ξεκουράζει και αναψύχει τους Πατέρες, τους προσκυνητές και τους επισκέπτες, ταυτόχρονα δε αναδεικνύει το οικολογικό μοναστικό ήθος που διακρίνει τους εγκαταβιούντες.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες και η στέγασή τους είναι κυρίως πλάκα τσιμέντου. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο και αλουμίνιο, ενώ δεν υπάρχει επαρκής φυσικός αερισμός. Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια είναι μέτριος, ενώ η σκίαση πραγματοποιείται με τη βοήθεια εξωτερικών πέργκολων και κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται με τη βοήθεια κεντρικής θέρμανσης με πετρέλαιο. Επίσης κάποιοι χώροι εξυπηρετούνται με ηλεκτρικές σόμπες και κλιματιστικά. Είναι εγκατεστημένα κλιματιστικά συστήματα ψύξης για τους θερινούς μήνες, ενώ το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού. Δεν υπάρχουν εγκατεστημένα συστήματα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, αλλά έχουν εγκατασταθεί ηλιακοί θερμοσίφωνες. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, όμως τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια για τη μείωση των ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης και οι ανάγκες σε νερό συμπληρώνονται από κοντινή πηγή. Δεν συλλέγεται βρόχινο νερό, δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Οι Πατέρες της Μονής, εκτός από τα τυπικά διακονήματα, την περιποίηση της εκκλησίας και των κήπων δεν ασχολούνται με κάποιο εργόχειρο.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει λίγες καλλιεργούμενες εκτάσεις, με τις οποίες δεν απασχολούνται οι μοναχοί. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση. Καλλιεργούνται κυρίως ελαιόδεντρα (10 στρέμματα) με συμβατική καλλιέργεια και τη χρήση χημικών λιπασμάτων αλλά όχι φυτοφαρμάκων. Η Μονή δεν καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες ούτε συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων.

Ζ. Κτηνοτροφία

Δεν υπάρχει ουδεμία ενασχόληση με κτηνοτροφία ή εκτροφή οικόσιτων ζώων ούτε με τη μελισσοκομία.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Δεν γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» ούτε ανακύκλωση συσκευασιών. Τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα πετιούνται ως απορρίμματα, ενώ δεν συλλέγονται/διατίθενται για ανακύκλωση, τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα. Τέλος η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η αδελφότητα της Μονής συμβάλλει στη διαφύλαξη και διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς στη Μονή. Κατ' αρχάς με τη διατήρηση και συνεχή λειτουργία από πολύ πρωί έως αργά το βράδυ του προσκυνήματος του Αγ. Γεωργίου. Στη συνέχεια με τη δημιουργία του Εκκλησιαστικού Μουσείου, όπου εκτίθενται φορητές εικόνες από τον 18^{ο} και 19^{ο} αιώνα, εκκλησιαστικά άμφια και σκεύη, παλαίτυπα εκκλησιαστικά βιβλία και άλλα

κειμήλια. Τέλος στη Μονή λειτουργεί σχολή αγιογραφίας, όπου διδάσκεται αυτή η παραδοσιακή τέχνη. Η Μονή δεν οργανώνει συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις.

Ι. Προσφορά της Μονής στο συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή καλωσορίζει και υποδέχεται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη και προσφέρει πνευματική στήριξη και καθοδήγηση σε κάθε έναν που τη ζητά και ασκεί φιλανθρωπική δράση σε εμπερίστατους. Όπως σημειώνεται στην εισαγωγή του βιβλίου που περιγράφει την Μονή Μ25: «*Το έργο των μοναχών στην Ιερά Μονή αυτή είναι δύσκολο, γιατί πλήθη λαού συρρέουν καθημερινά σ' αυτήν. Απαιτείται συνεχής εκδαπάνηση. Διακονία της ζωής τους είναι να ανάβουν τα καντήλια του αγίου, να θυμιατίζουν την εικόνα του, να προσεύχονται για όλον τον κόσμο. Να είναι φρυκτωροί αυτού του τόπου, μη μετακινούμενοι από το χρέος. Να μαρτυρούν με το ιερό σχήμα τους την αγγελοειδή μοναχική πολιτεία. Έργο και διακόνημά τους είναι να παραμένει η Μονή πάντοτε ανοικτή, ημέρα-νύκτα. Να προσφέρει την αγάπη της στον κόσμο. Τα μοναστήρια είναι τόποι φιλοξενίας. Όποιος φροντίζει για τη σωτηρία των ανθρώπων σώζει και τη δική του ψυχή*»[783].

6.2.26 Ιερά Μονή Μ26

Η Ιερά Μονή Μ26 βρίσκεται σε μια σε μια ξηρή και απομονωμένη περιοχή, είναι ανδρώα και εγκαταβιώνει ένας μοναχός, ο οποίος και μας βοήθησε στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται σε υψόμετρο 530 m, 4 Km από τη θάλασσα και σε απόσταση 1 Km από τον πλησιέστερο οικισμό. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στο συγκεκριμένο χώρο ήταν ότι αποτελούσε ησυχαστικό τόπο που διευκόλυνε την άσκηση και την προσευχή και διέθετε φυσική ομορφιά. Ο προσανατολισμός της Μονής είναι ανατολικός, με μέτρια ηλιοφάνεια. Ανατολικά της Μονής υπάρχει μικρή δασώδης

[783] **Νεκταρίου Μητροπ., Κ. Γιαπιτσόγλου**, *Η Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Σελλινάρι*, εκδ. Ι. Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολη 2014, σ. 28

έκταση και δυστυχώς επιτρέπεται η ανθρώπινη παρέμβαση στους χώρους πέριξ αυτής, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή του βιότοπου λόγω υπερβόσκησης. Δεν υπάρχει συγκεκριμένη μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το κτηριακό συγκρότημα της Μονής αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα και εντυπωσιακά των κρητικών μοναστηριών. Όπως σημειώνει ο Ν. Ψιλάκης: «*Η θαυμάσια αρχιτεκτονική του και η λειτουργική διάταξη των χώρων εντυπωσιάζουν. Η Μονή καταλαμβάνει τεράστιο χώρο και, εκτός από τις κατοικίες των μοναχών, μπορεί κανείς να δει μεγάλα εργαστήρια αγροτικών προϊόντων, ελαιοτριβείο και ληνό για το πάτημα των σταφυλιών, μαγκιπείο*[784] *και φούρνους, αποθηκευτικούς χώρους για τις μεγάλες ποσότητες αγροτικών προϊόντων που παράγονταν στα κτήματα του μοναστηριού κ.ά.*[785]». Στο αρχικό συγκρότημα των αρχών του 16ου αιώνα έγιναν κατά καιρούς ανακαινίσεις και προσθήκες, με πιο μεγάλες αυτές των δεκαετιών 1840 και 1910. Έχει γίνει πρόσφατη ανακαίνιση, μετά από επιστημονική μελέτη, το 1991.

Η κατασκευή των κτηρίων του τεράπλευρου σχήματος τραπεζίου συγκροτήματος ακολουθεί τη διαμόρφωση του κεκλιμένου εδάφους. Τα κτήρια αναπτύσσονται στη βόρεια, δυτική και νότια πλευρά, αφήνοντας ελεύθερη την ανατολική, με το Καθολικό να βρίσκεται στο κέντρο της εσωτερικής αυλής. Υπάρχουν 2 κύριες είσοδοι. Η πρώτη νοτιοανατολικά οδηγούσε σε μικρή αυλή και από εκεί στο στάβλο, το ελαιοτριβείο και άλλους βοηθητικούς χώρους και η δεύτερη στη μεγάλη εσωτερική αυλή. Τα κτήρια είναι κυρίως διώροφα.

Κύριους χώρους της Μονής αποτελούν αρχικά το μονόχωρο Καθολικό, που τιμάται στην Αγία Τριάδα, και τα Παρεκκλήσια του Αγίου Λαζάρου (παραπλεύρως του Καθολικού) και του Αγ. Μακαρίου του Αιγυπτίου. Επίσης το αρχονταρίκι, η τράπεζα, τα κελλιά των μοναχών και οι ξενώνες. Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν η κουζίνα, οι αποθήκες και οι άλλοι βοηθητικοί χώροι που λειτουργούσαν παλαιά: ελαιουργείο, πατητήρι, τυροκομείο, σιδηρουργείο, φούρνοι και στάβλοι.

---

[784] Αρτοποιείο

[785] **Ν. Ψιλάκη**, *Βυζαντινές Εκκλησίες και Μοναστήρια της Κρήτης*, εκδ. Καραμάνωρ, σ. 101

Σε όλους τους εσωτερικούς χώρους της Μονής είναι φυτεμένα ψηλά αιωνόβια κυπαρίσσια[786] και άλλα δέντρα -όπως λεμονιές, μουριές κ.ά.- και σε παρτέρια και μεγάλες γλάστρες πολλά λουλούδια και καλλωπιστικά φυτά. Όλα είναι ιδιαίτερα περιποιημένα και αποδεικνύουν το φιλοπεριβαλλοντικό και φιλοκαλικό ήθος που διακρίνει τους εγκαταβιούντες.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες και η στέγασή τους είναι κυρίως κεραμοσκεπές, ενώ σε κάποια δώματα και θόλοι. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο, υπάρχει επαρκής φυσικός αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα και οπές στην τοιχοποιία. Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια είναι μέτριος, ενώ η σκίαση πραγματοποιείται με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται με τη βοήθεια ξυλόσομπων, ενώ επίσης κάποιοι χώροι εξυπηρετούνται με ηλεκτρικές σόμπες. Δεν υπάρχουν εγκατεστημένα κλιματιστικά συστήματα ψύξης για τους θερινούς μήνες, ενώ το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου. Δεν υπάρχουν εγκατεστημένα συστήματα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας ούτε έχουν εγκατασταθεί ηλιακοί θερμοσίφωνες. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, όμως τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια για την μείωση των ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης και οι ανάγκες σε νερό συμπληρώνονται με τη συλλογή βρόχινου νερού σε δύο εξωτερικές στέρνες και μια εσωτερική, που είχαν από παλαιά κατασκευαστεί για να αντιμετωπιστεί η λειψυδρία της περιοχής. Δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

[786] Λόγω των πολλών κυπαρισσιών, οι Τούρκοι ονόμαζαν τη Μονή «Σερβιλή μαναστήρ», δηλαδή Μονή με κυπαρίσσια. Για τα κυπαρίσσια αυτά έγραφε ο Επίσκοπος Πέτρας Τίτος το 1909 ότι υπάρχουν 4 σε κάθε μια από τις τέσσερις γωνίες του ανακαινισθέντος ναού και γύρω επίσης από το ναό άλλα 12, που συμβολίζουν αντίστοιχα τους 4 ευαγγελιστές και τους 12 αποστόλους. Βλ. **Ε. Αντωνόπουλου**, *Η Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος Αρετίου*, Εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολις 2004, σ. 107

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Ο Ηγούμενος της Μονής, εκτός από τα τυπικά διακονήματα, την περιποίηση της εκκλησίας και των κήπων δεν ασχολείται με κάποιο εργόχειρο.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή δεν διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις. Για ίδιες ανάγκες υπάρχει μικρός λαχανόκηπος.

Ζ. Κτηνοτροφία

Δεν υπάρχει ενασχόληση με την κτηνοτροφία, παρά μόνον με την εκτροφή οικόσιτων ζώων (2 πάπιες, 3 χήνες και αρκετά ωδικά πτηνά). Επίσης δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται μεν διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», ωστόσο δεν γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών. Τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα δίνονται ως τροφή στα ζώα και δεν συλλέγονται/διατίθενται για ανακύκλωση, τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα. Τέλος η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Μονή συμβάλλει στη διαφύλαξη και διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς με την ανακαίνιση και διατήρηση του κτηριακού συγκροτήματος (κάτι το οποίο αποτελούσε αίτημα των κατοίκων της περιοχής για πολλές δεκαετίες μετά την ερήμωσή της) και τη συνέχεια της λειτουργίας της. Η Μονή δεν οργανώνει συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή, ακολουθώντας το μοναστικό τυπικό, τελεί υποδειγματικά τη Θεία Λατρεία, με αποτέλεσμα να προσελκύει αρκετό κόσμο τις Κυριακές και τις μεγάλες εορτές.

Έτσι καλωσορίζει και υποδέχεται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη και προσφέρει πνευματική στήριξη, αγάπη και καθοδήγηση σε κάθε έναν που τη ζητά.

6.2.27 Ιερά Μονή Μ27

Η Μονή είναι ανδρώα και εγκαταβιώνει ένας Ιερομόναχος, ο οποίος και μας βοήθησε στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή είναι κτισμένη σε μια κατάφυτη πλαγιά. Βρίσκεται σε υψόμετρο 821 m, 10,7 Km από τη θάλασσα και σε απόσταση 4 Km από τον πλησιέστερο οικισμό. Ο λόγος για τον οποίο επελέγη να κτιστεί η Μονή στο συγκεκριμένο χώρο ήταν ότι αποτελούσε ησυχαστικό τόπο με πολύ καλές κλιματολογικές συνθήκες.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι νοτιοανατολικός, με μεγάλη ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής δεν υπάρχει δασική έκταση ούτε επιτρέπεται η ανθρώπινη παρέμβαση. Όλη η περιοχή του Οροπεδίου που βρίσκεται η Μονή έχει χαρακτηριστεί προστατευόμενος βιότοπος και είναι ενταγμένη στο δίκτυο Natura 2000[787]. Η μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής τα τελευταία χρόνια συνίσταται στη φύτευση και περιποίηση πολλών δέντρων και φυτών και την καλλιέργεια ζέας.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα χρονολογείται μετά το 1870 και έχει δεχθεί ριζική ανακαίνιση από το 1992. Το σχήμα του συγκροτήματος είναι Π και, λόγω του επικλινούς εδάφους, αναπτύσσεται τρία επίπεδα. Τα πολυώροφα κτήρια έχουν μέγιστο αριθμό ορόφων τους δύο.

Κύριοι χώροι της Μονής αποτελούν αρχικά το μονόχωρο Καθολικό, που τιμάται στη Ζωοδόχο Πηγή και βρίσκεται στο χαμηλότερο επίπεδο, στο νοτιοανατολικό άκρο του συγκροτήματος, το αρχονταρίκι, η τράπεζα, τα κελλιά των μοναχών και τα Παρεκκλήσια

[787] Χαρακτηρισμένη περιοχή με κωδικό GR4320002 - Δίκτη: οροπέδιο Λασιθίου, βλ. Ιστοσελίδα Δικτύου Natura 2000, http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4320002 (τελ. ανάκτηση 01.05.2020)

των Αγ. Τεσσαράκοντα (πρώην πατητήρι) και του Αγ. Αντωνίου (σπηλαιώδης εντός του αγιογραφείου). Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν η κουζίνα, οι αποθήκες, το ξυλουργείο, το Λαογραφικό Μουσείο, το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, το αγιογραφείο, οι εκθέσεις παραδοσιακών προϊόντων και μοναστηριακών ειδών και το αναψυκτήριο.

Σε όλους τους εσωτερικούς χώρους της Μονής είναι φυτεμένα ψηλά κυπαρίσσια, μουριές και άλλα δέντρα και υπάρχουν παρτέρια και γλάστρες γεμάτα λουλούδια και καλλωπιστικά φυτά. Όλα τα δέντρα και τα φυτά είναι πολύ περιποιημένα και φροντισμένα, αποδεικνύοντας το έμπρακτο ενδιαφέρον της μοναστικής αδελφότητας για τον περιβάλλοντα χώρο και την προστασία της Δημιουργίας του Θεού.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες. Η στέγασή τους είναι κυρίως κεραμοσκεπές και δώματα. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο, ενώ υπάρχει φυσικός αερισμός μέσω των διαμπερών παραθύρων. Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια είναι χαμηλός, ενώ η σκίαση πραγματοποιείται με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται με τη βοήθεια κεντρικής θέρμανσης με καυστήρα που χρησιμοποιεί ως καύσιμο πυρήνα ελιάς και συμπληρωματικά χρησιμοποιούνται ηλεκτρικές σόμπες. Δεν υπάρχουν εγκατεστημένα συστήματα ψύξης, ενώ το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου. Για την αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, έχουν εγκατασταθεί συστήματα φωτοβολταϊκών και ηλιακός θερμοσίφωνας. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, όμως τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια για τη μείωση των ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης και οι ανάγκες της συμπληρώνονται με νερό από γεώτρηση. Δεν συλλέγεται βρόχινο νερό, δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Ο δραστήριος Ηγούμενος, με τη βοήθεια εθελοντών λαϊκών, κατασκευάζει ως εργόχειρο ξύλινες εικόνες, λιβάνι και κομποσκοίνια. Επίσης παρασκευάζεται στη Μονή παραδοσιακή ρακή.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, με τις οποίες ασχολείται άμεσα ο Ηγούμενος. Καλλιεργούνται κυρίως σιτηρά (20 στρέμματα μονόκκοκος σίτος, ζέα και σίκαλη) και κτηνοτροφές (10 στρέμματα), που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν βιολογικές, εφόσον δεν γίνεται χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, αλλά δεν διαθέτουν ανάλογη πιστοποίηση. Η Μονή καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες, ενώ δεν συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δίνονται ως τροφή για τα ζώα.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή δεν ασχολείται με την οργανωμένη κτηνοτροφία, αλλά εκτρέφει μικρό αριθμό πουλερικών, κουνελιών για ίδια χρήση και 10 παγωνιών, ενώ δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» και γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών. Τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα και τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα χρησιμοποιούνται ως τροφή για ζώα. Τέλος η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Από το 1985 ο Σύνδεσμος Λασιθιωτών Ηρακλείου και στη συνέχεια από το 1992 η επανασυσταθείσα αδελφότητα της Μονής επέδειξαν και επιδεικνύουν μεγάλο ζήλο για τη διαφύλαξη και διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς στη Μονή. Ανακαινίστηκαν όλα

τα ερειπωμένα κτήρια, τα οποία είναι πετρόκτιστα με τον παραδοσιακό τρόπο και τη χρήση ντόπιας πέτρας, και συντηρήθηκε το Καθολικό.

Δημιουργήθηκε το αγιογραφείο, στο οποίο οι προσκυνητές και οι επισκέπτες μπορούν να δουν καθημερινά λαϊκούς αγιογράφους από κοντά να εργάζονται, ασκώντας την παραδοσιακή τέχνη της βυζαντινής αγιογραφίας και να πληροφορούνται, διά ζώσης, γύρω από αυτήν. Επίσης παλαιά εργαλεία και σκεύη, εκτίθενται σε χώρο επισκέψιμο εν είδει Λαογραφικού Μουσείου.

Όσον αφορά στις οικολογικές δράσεις, η Μονή φιλοξενεί στους χώρους της ένα μοναδικό για τα μοναστηριακά δεδομένα, οργανωμένο μουσείο, το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Λασιθίου, το οποίο δημιουργήθηκε το 2000 με τη συνεργασία του Πανεπιστημίου Κρήτης και αποτελεί παράρτημα του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας Κρήτης. Η έκθεση περιλαμβάνει όλα τα είδη της πανίδας και της ιδιαίτερης χλωρίδας του όρους Δίκτη, για τα οποία διατίθεται εκτενές πληροφοριακό υλικό. Ορισμένα από αυτά αποτελούν ενδημικά είδη του όρους, που σπάνια τα έχει αντικρίσει ανθρώπινο μάτι, όπως ο αγριόγατος. Επίσης παρουσιάζονται έντομα που ζουν στο υπέδαφος της περιοχής, απολιθώματα που έχουν βρεθεί και αναπαράσταση του νάνου ιπποπόταμου που έζησε κάποτε στην Κρήτη. Ο επισκέπτης όχι απλώς ενημερώνεται, αλλά ευαισθητοποιείται στην ανάγκη της προστασίας και διαφύλαξης της πλούσιας βιοποικιλότητας όχι μόνο της περιοχής, αλλά ολόκληρου του πλανήτη. Απώτατος στόχος είναι η προστασία της χλωρίδας και ης τπανίδας της περιοχής και κυρίως των ενδημικών ειδών, σε ένα πρότυπο "ανοιχτό" υπαίθριο μουσείο.

Ο φροντισμένος περιβάλλων χώρος, πνιγμένος κυριολεκτικά στο πράσινο, τέρπει, ξεκουράζει και αναψύχει τους επισκέπτες, ιδιαίτερα τους θερινούς μήνες, αποδεικνύοντας την ευαισθησία της Μονής στην προστασία του περιβάλλοντος αλλά και συγχρόνως εμπνέοντας τους επισκέπτες, στην κατεύθυνση της φροντίδας της Δημιουργίας του Θεού.

Στην έκθεση – πωλητήριο παραδοσιακών προϊόντων γίνεται προβολή των βιολογικών προϊόντων (λάδι, κρασί, σαπούνι και ρακή -που παρασκευάζεται στη Μονή) αλλά και βοτάνων. Παρουσιάζονται πίνακες με τα τοπικά βότανα και πληροφορίες γι' αυτά, μπορεί μάλιστα κάποιος να δει σε μικρογραφία τη γραμμή παραγωγής του ελαιολάδου. Οι επισκέπτες μπορούν να προμηθευθούν συσκευασμένα από τη Μονή

βότανα, κεραλοιφές, αιθέρια έλαια, βιολογικό λάδι, κρασί και ρακή, παραδοσιακό σαπούνι και γλυκά κουταλιού.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή καλωσορίζει και υποδέχεται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη, προσφέρει πνευματική στήριξη και καθοδήγηση σε κάθε έναν που τη ζητά και ασκεί φιλανθρωπική δράση, συλλέγοντας αδιάθετα αγροτικά προϊόντα (πατάτες και οπωροκηπευτικά), τα οποία διανέμει σε εμπερίστατους και ηλικιωμένους.

6.2.28 Ιερά Μονή Μ28

Η Μονή είναι γυναικεία και εγκαταβιούν επτά μοναχές. Η Ηγουμένη μας βοήθησε και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται σε απόσταση 1,5 Km από τον πλησιέστερο οικισμό, σε υψόμετρο 610 m και σε απόσταση 7,6 Km από τη θάλασσα. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση ήταν, σύμφωνα με τη Γερόντισσα, το ότι αποτελεί τόπο ησυχαστικό, με πολύ όμορφο φυσικό περιβάλλον, που προσφέρονταν για τη μοναστική άσκηση.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι νότιος-νοτιοανατολικός με αρκετή ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής υπάρχει δασική έκταση, στην οποία δεν επιτρέπεται η ανθρώπινη παρέμβαση και υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής, με τη φύτευση δέντρων και φυτών.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Λόγω της παρακμιακής κατάστασης της Μονής κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, τα κτήρια τη δεκαετία του ’50 ήταν υπό κατάρρευση. Δυστυχώς κακώς αποφασίστηκε να κατεδαφιστούν το παλαιό Ηγουμενείο και μερικά κελλιά. Κτίστηκαν νέα κτήρια το 1967, που αλλοίωσαν κατά πολύ την όψη του παλαιού κτηριακού συγκροτήματος. Μετά το 2006 και την εγκατάσταση της νέας γυναικείας αδελφότητας, άρχισε μια συστηματική

ανακαίνιση με την επιστημονική επιστασία της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, προκειμένου να αποκατασταθούν τα σωζόμενα κτήρια της δυτικής πτέρυγας (κελλιά, φάμπρικα και σχολείο) και τα νεότερα να αποκτήσουν μια ομοιογενή όψη. Διαμορφώθηκαν επίσης οι εξωτερικοί χώροι, ώστε να είναι λειτουργικοί και προσβάσιμοι στους προσκυνητές, και κατασκευάστηκαν νέες υποδομές.

Το κτηριακό συγκρότημα, λόγω του επικλινούς εδάφους, αναπτύσσεται σε τρία κύρια επίπεδα. Έχει σχήμα επίμηκες και διαμορφώνεται σε τρεις πτέρυγες, από νότια, ανατολικά και δυτικά, ενώ από τη βόρεια πλευρά ορίζεται από ψηλό αναλημματικό τοίχο, που στηρίζει το κεντρικό επίπεδο με το Καθολικό. Τα κτήρια είναι πολυώροφα, με μέγιστο αριθμό ορόφων τους δύο. Κύριους χώρους της Μονής αποτελούν το τρίκλιτο Καθολικό, το οποίο τιμάται στο Γενέσιο της Θεοτόκου και εορτάζει στις 8 Σεπτεμβρίου, η τράπεζα, το αρχονταρίκι, το γραφείο, τα κελλιά των μοναζουσών και το κειμηλιοφυλάκιο (παλαιός θολωτός χώρος στην ανατολική πτέρυγα που ανακαινίστηκε πρόσφατα). Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν η κουζίνα, οι αποθήκες, ο εκθεσιακός χώρος των εργοχείρων, οι ξενώνες και τα εργαστήρια.

Στους αύλειους χώρους, σε όλα τα επίπεδα, υπάρχουν παρτέρια και μεγάλες γλάστρες, στα οποία είναι φυτεμένα πολλά δέντρα (κυπαρίσσια, μουριές και άλλα μικρότερα) αλλά και καλλωπιστικά φυτά, ιδιαίτερα περιποιημένα, που αποδίδουν μια χρωματική πανδαισία, δένουν απόλυτα με τα πετρόκτιστα κτήρια στην αυλή και προσφέρουν σκιά, δροσιά και αναψυχή στους πολυάριθμους προσκυνητές, ειδικά τους θερινούς μήνες.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι κυρίως οι πέτρες, ενώ η στέγασή τους είναι κυρίως κεραμοσκεπές, αλλά και οξυκόρυφοι θόλοι στο Κειμηλιαρχείο. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο. Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια είναι υψηλός, η σκίαση πραγματοποιείται με κουρτίνες, ενώ ο φυσικός αερισμός διευκολύνεται από τα διαμπερή παράθυρα των κελλιών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται μέσω κεντρικής θέρμανσης καλοριφέρ με πετρέλαιο και μερικές ξυλόσομπες, δεν υπάρχει θέρμανση στο καθολικό, ενώ απουσιάζουν τα συστήματα ψύξης. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου και

καύσης ξύλων. Από συστήματα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, χρησιμοποιούνται ηλιόθερμα και υπάρχουν ηλιακοί θερμοσίφωνες. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, ενώ κουφώματα με διπλά τζάμια, για την μείωση των ενεργειακών απωλειών, διαθέτουν μόνο τα νέα κτήρια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή, αλλά είναι συνδεδεμένη και με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης. Δεν συλλέγεται βρόχινο νερό. Δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και τα καζανάκια ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα τυπικά διακονήματα, οι μοναχές ασχολούνται με το κέντημα την υφαντική και την παρασκευή παραδοσιακών σαπουνιών από ελαιόλαδο και άλλα χρησιμοποιημένα έλαια, κεραλοιφών από βότανα, λιβανιού, μύρου, κομποσκοινιών και μπρελόκ. Τα εργόχειρά τους πωλούνται στο εκθετήριο της Μονής και αποτελούν πηγή εσόδων της Μονής.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, στις οποίες ασχολούνται οι μοναχές. Καλλιεργούνται κυρίως ελαιόδεντρα (2.300 ρίζες) και περίπου 1 στρέμμα οπωροκηπευτικά. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση και το ελαιόλαδο εμφιαλώνεται και πωλείται στο Εκθετήριο. Οι καλλιέργειες χαρακτηρίζονται βιολογικές, εφόσον δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα και φυτοφάρμακα και διαθέτουν πιστοποίηση ολοκληρωμένης διαχείρισης. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ. Η Μονή δεν καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες και δεν συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή δεν έχει ενασχόληση με την κτηνοτροφία ούτε με τη μελισσοκομία και παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», αλλά τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα πετιούνται στα απορρίμματα. Γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών και συλλέγονται τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα και χρησιμοποιούνται για την παρασκευή σαπουνιού. Τέλος, η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στη Μονή λειτουργεί τα τελευταία χρόνια οργανωμένος μουσειακός χώρος, Κειμηλιοφυλάκιο, διαρθρωμένος σε πέντε αίθουσες. Στην πρώτη εκτίθενται φορητές εικόνες και σπαράγματα του παλαιού τέμπλου του Καθολικού, στη δεύτερη παλαιές φωτογραφίες και ιστορικά ντοκουμέντα της Μονής, στην τρίτη εκκλησιαστικά σκεύη και άμφια, στην τέταρτη φορητές εικόνες και στην πέμπτη παλαίτυπα εκκλησιαστικά βιβλία.

Στη Μονή δεν οργανώνονται κάποιες συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις. Ωστόσο προβάλλεται η βιολογική γεωργία και η παραδοσιακή βοτανοθεραπεία, μέσα από τα προϊόντα που πωλούνται στο Εκθετήριο. Επίσης η καλαισθησία και το φροντισμένο φυσικό περιβάλλον που αντικρύζει κανείς επισκεπτόμενος τη Μονή αποτελεί πηγή πνευματικής ξεκούρασης και αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση για προσκυνητές και επισκέπτες, στην κατεύθυνση της αγάπης και της φροντίδας για τη Δημιουργία του Θεού.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Σήμερα η ανακαινισμένη Μονή υποδέχεται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη, προσφέρει πνευματική στήριξη σε κάθε έναν που τη ζητά. Δέχεται πολλούς επισκέπτες από τη Ρωσία και ασκεί φιλανθρωπική δράση σε όσους ζητούν βοήθεια.

6.2.29 Ιερά Μονή Μ29

Η συνοδεία της γυναικείας Ιεράς Μονής Μ29 αποτελείται από πέντε μοναχές. Στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε η αδελφή Υ.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή M29 βρίσκεται σε ένα οροπέδιο, σε υψόμετρο 403 m, περίπου 9 Km από τη θάλασσα και 2 Km από τον κοντινό οικισμό. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη η τοποθεσία του μοναστηριού ήταν ότι στο συγκεκριμένο χώρο φαίνεται ότι προϋπήρχε μικρός ναός, ότι στα θεμέλια της Μονής υπάρχει πηγή και ότι αποτελούσε τοποθεσία μεγάλου φυσικού κάλλους πάνω στα βράχια, που προσφέρει προστασία από τον κίνδυνο των πειρατών. Ο προσανατολισμός της είναι βορειοανατολικός με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας.

Το κτηριακό συγκρότημα της Μονής είναι κτισμένο σε μια κατάφυτη περιοχή πάνω στους βράχους και περιβάλλεται από πανύψηλους και αιωνόβιους πρίνους, πεύκα και κυπαρίσσια. Όπως αναφέρεται στην ιστοσελίδα της Μονής: «Η Μονή είναι ένας μικρός Παράδεισος… Το κελάηδημα των πουλιών αντηχεί στα αυτιά των προσκυνητών ως ψαλμωδία αγγελική, μέσα στην ουράνια ησυχία και γαλήνη του. Θα έλεγε κανείς ότι αποτελεί ίσως το μοναδικό μέρος στην περιοχή, αφού συνδυάζει τόσες ομορφιές με τόση αρμονία. Είναι τόπος ευλογημένος από το Θεό και προνομιούχος από τη φύση»[788]. Στους χώρους πέριξ της Μονής δεν επιτρέπονται ανθρώπινες δραστηριότητες. Δεν υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα της Μονής χρονολογείται το μεν Καθολικό από τον 16^{ο} αιώνα, τα παλαιά κτήρια από το 19^{ο} και η νέα πτέρυγα από το 1990. Τα κτήρια της νέας πτέρυγας και ο καινούργιος ναός που αναγέρθηκε είναι απόλυτα εναρμονισμένα με τα παλαιά κτήρια και το φυσικό περιβάλλον. Έχει σχήμα επίμηκες και φρουριακή δομή. Παλαιότερα είχε δύο κεντρικές εισόδους στο νότιο τμήμα, που ανταποκρίνονται στις διαφορετικές λειτουργίες των κτισμάτων που διαμορφώθηκαν σταδιακά. Η μία είσοδος, με θολωτό διαβατικό χρησίμευε μόνο για την είσοδο στον προαύλιο χώρο, στα κελιά και στο ναό και η άλλη εξυπηρετούσε τις γεωργικές δραστηριότητες και οδηγούσε στις αποθήκες, το ελαιοτριβείο, τους στάβλους κ.λπ.

[788] Βλ. Ιστοσελίδα: http://www.kremastamonastery.gr/ (τελ. ανάκτηση 22.04.2020)

Η Μονή είναι κτισμένη σε κατωφερές έδαφος και τα κτήρια αναπτύσσονται κλιμακωτά σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα από Βορά προς Νότο, γύρω από την σε σχήμα Γ αυλή και ο μέγιστος αριθμός ορόφων είναι τρεις. Το μονόχωρο καμαροσκέπαστο Καθολικό κυριαρχεί επί των υπολοίπων κτισμάτων, κτισμένο στο ψηλότερο σημείο. Τα παλαιά κτήρια του συγκροτήματος έχουν δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση μετά το 1991, με προσπάθειες αποκατάστασης της αρχικής τους μορφής, μέσω ευρωπαϊκών κονδυλίων.

Κύριους χώρους της Μονής αποτελούν το Καθολικό (εγκαινιάσθηκε το 1593 σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή του υπέρθυρου και τιμάται στους Ταξιάρχες Μιχαήλ και Γαβριήλ), ο νέος περικαλλής πέτρινος Βυζαντινός ναός αγιορείτικου τύπου στη νοτιοανατολική γωνία του συγκροτήματος, που τιμάται στις Μυροφόρες γυναίκες, το αρχονταρίκι, το συνοδικό, η τράπεζα και τα κελλιά των μοναζουσών. Οι δευτερεύοντες χώροι περιλαμβάνουν την κουζίνα, την τραπεζαρία, τις αποθήκες και τα εργαστήρια εργοχείρων. Οι αύλειοι χώροι της Μονής -και της παλαιάς και της νέας πτέρυγας- διαθέτουν εσωτερικούς κήπους με δέντρα και πάρα πολλά καλλωπιστικά φυτά και λουλούδια σε παρτέρια και γλάστρες, παρουσιάζοντας μια εξαιρετική πανδαισία χρωμάτων, προσφέροντας σκιά και την αίσθηση ότι ο δομημένος χώρος είναι μέσα στη φύση. Τα φροντισμένα φυτά αποδεικνύουν την ευαισθησία και την αγάπη που διακρίνει τις μοναχές, απέναντι στη Δημιουργία του Θεού.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι η πέτρα στα παλαιά κτήρια και συνδυασμός πέτρας και τούβλων στη νέα πτέρυγα. Στη στέγαση των κτηρίων κυριαρχούν οι κεραμοσκεπές στη νέα πτέρυγα, ενώ στα παλαιότερα είναι δώματα επιστρωμένα με τσιμέντο και θόλος στο Καθολικό. Τα κουφώματα είναι κυρίως ξύλινα. Υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα, σωλήνες και φρεάτια στην τοιχοποιία, ενώ υπάρχουν κενά ανάμεσα στα θεμέλια στους βράχους, που ευνοούν την κυκλοφορία του αέρα και μειώνουν την υγρασία. Ο φυσικός φωτισμός των κτηρίων επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό στη νέα πτέρυγα και μικρό στα παλαιά κτήρια, ενώ η σκίασή τους γίνεται και με πέργκολες, αναρριχώμενα φυτά και με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες τα παλαιά κτήρια δεν διαθέτουν κεντρική θέρμανση και θερμαίνονται με ηλεκτρικές σόμπες. Στη νέα πτέρυγα η θέρμανση γίνεται με τη βοήθεια

ενδοδαπέδιας αντλίας θερμότητας και ενεργειακά τζάκια με ξύλα, ενώ δεν υπάρχουν συστήματα ψύξης για τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση υγραερίου. Χρησιμοποιούνται για το φωτισμό λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και αναφορικά με την αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας είναι εγκατεστημένοι ηλιακοί θερμοσίφωνες και συστήματα φωτοβολταϊκών στη νέα πτέρυγα, ενώ εκπονήθηκε μελέτη για προσθήκη συστήματος γεωθερμίας, το οποίο όμως ακόμα δεν έχει ακόμη εγκατασταθεί. Τέλος τα κουφώματα των κτηρίων της νέας πτέρυγας μόνον διαθέτουν διπλά τζάμια, για την ελαχιστοποίηση ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή η οποία καλύπτει πλήρως τις λειτουργικές της ανάγκες. Δεν γίνεται συλλογή βρόχινου νερού ούτε εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες ή τα καζανάκια. Τέλος δεν υπάρχει εγκατάσταση βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά διακονήματα ενός μοναστηριού, οι μοναχές ασχολούνται με την παραδοσιακή τέχνη της αγιογράφησης ιερών εικόνων καθώς και με την κατασκευή έργων εκκλησιαστικής τέχνης, όπως είναι η φιλοτέχνηση κεντητών ιερών καλυμμάτων, ιερών αμφίων, κομποσκοινιών, σταυρών πλεγμένων, την επεξεργασία των βοτάνων φτιάχνοντας παραδοσιακές κεραλοιφές, σαπούνια κ.ά.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις που περιλαμβάνουν περίπου 10 στρέμματα ελαιόδεντρα, 2 στρέμματα χαρουπιές και βελανιδιές (οι καρποί τους χρησιμοποιούνται ως κτηνοτροφές) και 1 στρέμμα οπωροκηπευτικά. Οι μοναχές ασχολούνται με τις καλλιέργειες και τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση. Οι καλλιέργειες χαρακτηρίζονται βιολογικές, εφόσον δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα και φυτοφάρμακα, αλλά δεν διαθέτουν αντίστοιχη πιστοποίηση. Καλλιεργούνται τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες ενώ η Μονή συμμετέχει σε κάποιο δίκτυο

διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή εκτρέφει περίπου 10 αιγοπρόβατα και παράγει γαλακτοκομικά προϊόντα για ίδια κατανάλωση. Δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής κυρίως συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου και γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή». Τα οργανικά/αλλοιώσιμα χρησιμοποιούνται για την κατασκευή κομπόστ, ενώ συλλέγονται για ανακύκλωση και παρασκευή παραδοσιακού σαπουνιού τα χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος. Στη Μονή γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών, αλλά δεν υπάρχει συμμετοχή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Μονή δεν διαθέτει κανέναν επισκέψιμο μουσειακό χώρο ούτε πραγματοποιεί συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις. Ωστόσο, αφ’ ενός μεν η επαναλειτουργία της εγκαταλελειμμένης Μονής και η εκ βάθρων αναστήλωση και ανακαίνισή της, αφ’ ετέρου δε η καλλιέργεια των παραδοσιακών τεχνών της αγιογραφίας, του εκκλησιαστικού κεντήματος και της ιεροραπτικής συμβάλλουν ουσιαστικά στις προσπάθειες διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή υποδέχεται φιλόξενα τους προσκυνητές και επισκέπτες, προσφέρει πνευματική στήριξη και συμπαράσταση, αλλά και πνευματική αφύπνιση.

6.2.30 Ιερά Μονή Μ30

Η Μονή Μ30 είναι ανδρώα και η σημερινή αδελφότητα απαρτίζεται από τρεις Πατέρες. Ο Ηγούμενος μας βοήθησε στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή είναι κτισμένη πάνω σε βραχώδη λόφο, κατάφυτο από αιωνόβιους πρίνους και σφενδάμους που καλύπτονται από κισσό. Βρίσκεται σε υψόμετρο 850 m, 17 Km από τη θάλασσα και σε απόσταση 100 m από τον πλησιέστερο οικισμό. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στον συγκεκριμένο χώρο ήταν η εύρεση της εικόνας της Παναγίας αποτυπωμένης πάνω στον κρύσταλλο, καθώς επίσης το γεγονός ότι ο λόφος στον οποίο είναι κτισμένη αποτελεί στρατηγική θέση και δεσπόζει στο Οροπέδιο, αλλά και διαθέτει ιδιαίτερο φυσικό κάλλος.

Ο προσανατολισμός της Μονής είναι νοτιοδυτικός, με μεγάλη ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής υπάρχει δασική έκταση περίπου 10 στρεμμάτων και δεν επιτρέπεται η ανθρώπινη παρέμβαση. Όλη η περιοχή στην οποία βρίσκεται η Μονή έχει χαρακτηριστεί προστατευόμενος βιότοπος και είναι ενταγμένη στο δίκτυο Natura 2000[789]. Η μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής τα τελευταία χρόνια είναι μεγάλη, με τη φύτευση και περιποίηση πολλών δέντρων και φυτών.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα χρονολογείται μετά το 1885 και το κτήριο που βρίσκονται τα κελλιά των Πατέρων, το σύγχρονο Εκκλησιαστικό Μουσείο και άλλοι βοηθητικοί χώροι μετά το 1960. Το σχήμα του συγκροτήματος είναι επίμηκες και, λόγω του επικλινούς εδάφους, αναπτύσσεται σε τρία επίπεδα. Τα πολυώροφα κτήρια έχουν μέγιστο αριθμό ορόφων τους τρεις και δεν έχουν δεχθεί πρόσφατες ανακαινίσεις.

Κύριοι χώροι της Μονής αποτελούν αρχικά το μονόχωρο Καθολικό, που τιμάται στην Κοίμηση της Θεοτόκου και βρίσκεται στο υψηλότερο επίπεδο, στο βόρειο άκρο του

[789] Χαρακτηρισμένη περιοχή με κωδικό GR4320002 - Δίκτη: οροπέδιο Λασιθίου, βλ. Ιστοσελίδα Δικτύου Natura 2000, http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4320002 (τελ. ανάκτηση 20.04.2020)

συγκροτήματος, το Παρεκκλήσιο της Αγ. Βερονίκης[790], το Ηγουμενείο, το αρχονταρίκι, η τράπεζα, η βιβλιοθήκη, τα κελλιά των μοναχών, το «Παλατάκι»[791] και ο ξενώνας. Δευτερεύοντες χώρους αποτελούν η κουζίνα, οι αποθήκες, το Λαογραφικό Μουσείο, το Εκκλησιαστικό Μουσείο, οι παλαιοί στάβλοι και το παλαιό ρακοκάζανο.

Σε όλους τους εσωτερικούς χώρους της Μονής υπάρχουν παρτέρια με ψηλά δέντρα, όπως πεύκα, πρίνοι, μουριές κ.ά., και μεγάλες γλάστρες με καλλωπιστικά φυτά. Εντυπωσιάζουν οι δώδεκα τεράστιοι πρίνοι, των οποίων οι ρίζες τους έχουν ουσιαστικά αγκαλιάσει το βράχο και προσφέρουν ένα μοναδικό θέαμα. Κυρίως όμως ο μεγάλος αιωνόβιος πρίνος που φαίνεται σαν να φυτρώνει μέσα από το βράχο, στο κοίλωμα του οποίου βρέθηκε (κατά παράδοση) η εικόνα της Παναγίας, στο δυτικό άκρο της νότιας πτέρυγας και έχει 18 κλώνους, όσα και τα χωριά του Οροπεδίου Λασιθίου, τα οποία και θεωρείται ότι προστατεύει η Παναγία. Ευχάριστη έκπληξη αποτελεί η ταυτόχρονη παρουσία έλατου και φοινίκων στο νοτιοανατολικό επίπεδο. Όλα τα δέντρα και τα φυτά είναι πολύ περιποιημένα και φροντισμένα, αποδεικνύοντας το έμπρακτο ενδιαφέρον της μοναστικής αδελφότητας για τον περιβάλλοντα χώρο και την προστασία της Δημιουργίας του Θεού.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες για τα παλαιότερα κτήρια, ενώ στα νεότερα έγινε χρήση τσιμέντου, τούβλων και τσιμεντόλιθων. Η στέγασή τους είναι κυρίως πλάκα τσιμέντου. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο, ενώ υπάρχει φυσικός αερισμός μέσω των διαμπερών παραθύρων. Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια είναι μεγάλος, ενώ η σκίαση πραγματοποιείται με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται με τη βοήθεια κεντρικής θέρμανσης με πετρέλαιο στο μεγάλο κτήριο της νότιας πτέρυγας και ξυλόσομπων στον ξενώνα. Δεν χρησιμοποιούνται συστήματα ψύξης κατά τους θερινούς μήνες, ενώ το μαγείρεμα γίνεται

[790] Βρίσκεται στη νέα νότια πτέρυγα, ολοκληρώθηκε το 2017 σε χώρο που ήταν παλαιότερα πατητήρι, δίπλα ακριβώς στο βράχο που κατά παράδοση βρέθηκε η εικόνα της Παναγίας και βρίσκεται ο πρίνος με τα 18 κλαδιά

[791] Διώροφο κτήριο-ξενώνας, το οποίο κτίστηκε σε χρονικό διάστημα ενός μηνός το 1903, για να φιλοξενήσει τον Αρμοστή πρίγκηπα Γεώργιο και αργότερα τον Ελευθέριο Βενιζέλο

με τη χρήση ηλεκτρισμού. Δεν υπάρχουν εγκατεστημένα συστήματα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, αλλά έχουν εγκατασταθεί ηλιακοί θερμοσίφωνες. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, όμως τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια για την μείωση των ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης, δεν συλλέγεται βρόχινο νερό, δεν εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Οι Πατέρες της Μονής, υπηρετούν ως εφημέριοι εκτός Μονής, οπότε εκτός από τα τυπικά διακονήματα, δεν ασχολούνται με κάποιο εργόχειρο.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, με τις οποίες δεν απασχολούνται οι μοναχοί, αλλά νοικιάζονται σε καλλιεργητές. Καλλιεργούνται κυρίως οπωροκηπευτικά (100 στρέμματα) και ελαιόδεντρα (5 στρέμματα) με συμβατική καλλιέργεια και τη χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων. Η Μονή δεν καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες ούτε συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ, δίνονται ως τροφή για τα ζώα και μέρος αυτών καίγεται.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή εκτρέφει μικρό αριθμό πουλερικών (κότες, πάπιες, χήνες) και κουνέλια για ίδια χρήση, ενώ δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» και γίνεται ανακύκλωση

συσκευασιών. Τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα χρησιμοποιούνται ως τροφή για ζώα, ενώ συλλέγονται και διατίθενται για ανακύκλωση, τα υπολείμματα λαδιών από το μαγείρεμα. Τέλος η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Τα τελευταία χρόνια η αδελφότητα της Μονής επιδεικνύει μεγάλο ζήλο για τη διαφύλαξη και διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς στη Μονή. Κατ' αρχάς καταβάλλεται προσπάθεια συντήρησης και βελτίωσης του κτηριακών εγκαταστάσεων.

Λόγω των κατά καιρούς καταστροφών που είχε υποστεί το μοναστήρι λίγα κειμήλια έχουν διασωθεί, τα οποία εκτίθενται στο σύγχρονο εκθεσιακό χώρο του μικρού Εκκλησιαστικού Μουσείου. Εκτίθενται παλαιά γλυπτά, εκκλησιαστικά σκεύη και άμφια, τμήματα του καμένου παλιού ξυλόγλυπτου τέμπλου του καθολικού και φορητές εικόνες. Επισκέψιμο είναι και μικρό Λαογραφικό Μουσείο, με παλαιά αντικείμενα καθημερινής χρήσης και γεωργικά εργαλεία, που με υπομονή και φροντίδα συνέλεξαν και συντήρησαν οι Πατέρες της Μονής.

Η Μονή δεν οργανώνει συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις, όμως από τη φροντισμένη όψη του περιβάλλοντος χώρου και της χλωρίδας του γίνεται αντιληπτό ότι οι Πατέρες της Μονής είναι ευαισθητοποιημένοι στα οικολογικά θέματα και την προστασία του περιβάλλοντος, σύμφωνα με το μοναστικό ήθος.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή καλωσορίζει και υποδέχεται φιλόξενα τον κάθε προσκυνητή και επισκέπτη και προσφέρει πνευματική στήριξη και καθοδήγηση σε κάθε έναν που τη ζητά. Δίνει καθημερινά τη μαρτυρία της πίστεως σ' έναν κόσμο που προβάλλει έντονα την ανυπαρξία του Θεού και ασκεί φιλανθρωπική δράση σε εμπερίστατους, με τη διανομή τροφίμων και ενδυμάτων.

6.2.31 Ιερά Μονή Μ31

Η Ιερά Μονή Μ31 είναι χτισμένη πάνω σε βράχο, δίνοντας την εικόνα οχυρωμένης Μονής, με εξαιρετική θέα προς όλα τα σημεία του ορίζοντα. Σήμερα στη Μονή είναι εγκατεστημένη γυναικεία αδελφότητα που αποτελείται από 10 μοναχές. Η Ηγουμένη μας βοήθησε στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται πάνω σε βραχώδη περιοχή, σε 2 Km από τον πλησιέστερο οικισμό, σε υψόμετρο 257 m και 3,3 Km από τη θάλασσα, δίνοντας την εντύπωση φρουρίου. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση είναι ότι ο τόπος είναι ησυχαστικός και προϋπήρχε ασκητήριο στο σπήλαιο πίσω από το Καθολικό, μάλλον από τον 6^{ο} αιώνα, επίσης έχει ωραία θέα προς τον κάμπο. Ο προσανατολισμός είναι ανατολικός με μέτρια ηλιοφάνεια. Πέριξ της Μονής υπάρχει δασική έκταση, στην οποία δεν επιτρέπονται ανθρώπινες δραστηριότητες. Δεν υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής, παρ' όλα αυτά ο χώρος της Μονής έχει μετατραπεί σε έναν μικρό παράδεισο, με τη φύτευση και την περιποίηση πολλών δέντρων και φυτών σε παρτέρια ή γλάστρες σε όλους τους χώρους, που εντυπωσιάζει και ξεκουράζει τους πολυάριθμους προσκυνητές.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα χρονολογείται από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση από το 1989. Έχει σχήμα τετράπλευρου, ενώ τα πολυώροφα κτήρια είναι χτισμένα σε διαφορετικά επίπεδα με μέγιστο αριθμό ορόφων τους δύο. Κύριους χώρους της Μονής αποτελούν το Καθολικό, το αρχονταρίκι, το γραφείο, η τράπεζα, η κουζίνα, τα κελλιά και ο ξενώνας. Οι δευτερεύοντες χώροι αποτελούνται από τα εργαστήρια αγιογραφίας, υφαντουργίας και ιεροραπτικής και τις αποθήκες. Υπάρχει εσωτερικός κήπος ανάμεσα στα κτήρια. Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες, ενώ η στέγασή τους είναι κυρίως δώματα και θόλοι. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο. Ο φυσικός φωτισμός στα περισσότερα κτήρια (εκτός από τα εργαστήρια) είναι σχετικά χαμηλός, η σκίαση πραγματοποιείται με

εξωτερικές πέργολες και υπάρχει φυσικός αερισμός από διαμπερή παράθυρα και οπές στην τοιχοποιία.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Τους χειμερινούς μήνες η Μονή θερμαίνεται μέσω κεντρικής θέρμανσης με πετρέλαιο, χρησιμοποιούνται όμως σε κάποιους χώρους ξυλόσομπες και ηλεκτρικοί θερμοσυσσωρευτές. Υπάρχουν επίσης κλιματιστικά μηχανήματα για την ψύξη κατά τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού, υγραερίου αλλά και καύσης ξύλων. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, ηλιακός θερμοσίφωνας και τα περισσότερα κουφώματα διαθέτουν διπλά τζάμια στα περισσότερα παράθυρα, για την μείωση των ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης, ενώ συλλέγεται βρόχινο νερό, που χρησιμοποιείται για τα ποτίσματα των κήπων. Επιπλέον εφαρμόζονται συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και τα καζανάκια. Δεν υπάρχει, ωστόσο, σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα τυπικά διακονήματα, οι μοναχές ασκούν και τις παραδοσιακές εκκλησιαστικές τέχνες. Έτσι υπάρχει εργαστήριο αγιογραφίας στο οποίο αγιογραφούνται φορητές εικόνες αλλά και τοιχογραφίες, εργαστήριο υφαντικής με μεγάλους αργαλειούς, όπου υφαίνονται υφάσματα εκκλησιαστικού χαρακτήρα, με πολυποίκιλα σχέδια (χρησιμοποιούνται για την κατασκευή ιερατικών αμφίων, καλυμμάτων και άλλων εκκλησιαστικών ειδών) και εργαστήριο ιεροραπτικής, όπου ράβονται ιερά άμφια. Επίσης οι μοναχές ασχολούνται με το κέντημα, την παρασκευή κεραλοιφών από θεραπευτικά βότανα -τα οποία συλλέγουν οι ίδιες- και την παρασκευή παραδοσιακών σαπουνιών, στερεών και υγρών. Τα εργόχειρα πωλούνται στο πωλητήριο και αποτελούν το βασικό έσοδο της Μονής.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, στις οποίες ασχολούνται οι μοναχές. Καλλιεργούνται κυρίως ελιές (500 ελαιόδεντρα), 5 στρέμματα αμπελώνα και περίπου 1 στρέμμα οπωροκηπευτικά. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται κυρίως για ίδια κατανάλωση και το περισσευούμενο ελαιόλαδο δίνεται ως ευλογία σε άτομα που ζητούν βοήθεια από τη Μονή. Οι καλλιέργειες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν βιολογικές (παρόλο που δεν έχουν επίσημη πιστοποίηση), αφού δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα ή φυτοφάρμακα. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ ή δίνονται στα οικόσιτα ζώα. Η Μονή δεν καλλιεργεί ειδικές τοπικές ποικιλίες ούτε συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή εκτρέφει οικόσιτα ζώα, κυρίως κότες και λίγα αιγοπρόβατα και παράγει γαλακτοκομικά προϊόντα, γάλα και τυρί, για ίδια χρήση. Δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται όμως διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», τα οργανικά/ αλλοιώσιμα υπολείμματα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα ζώα και για την παρασκευή κομπόστ, τα υπολείμματα λαδιών χρησιμοποιούνται για την παρασκευή σαπουνιών, τα δε υλικά συσκευασίας δίνονται για ανακύκλωση. Τέλος η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στη Μονή λειτουργεί μικρό Εκκλησιαστικό Μουσείο που περιλαμβάνει άμφια και άλλα ενθυμήματα του ανακαινιστού της Μονής. Επίσης μικρό Λαογραφικό Μουσείο, με αντικείμενα καθημερινής χρήσης από παλιότερες εποχές. Το γεγονός της βράβευσης της Μονής με το βραβείο διατήρησης και ανακαίνισης αρχιτεκτονικών μνημείων «Europa Nostra» δείχνει τη μεγάλη συμβολή της στη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς της

περιοχής. Σημαντική επίσης είναι η συμβολή της Μονής στη συνέχιση των παραδοσιακών εκκλησιαστικών τεχνών της αγιογραφίας, της υφαντικής και της ιεροραπτικής.

Τέλος η Μονή δεν οργανώνει κάποιες συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις, όμως η αποκατάσταση των κτηρίων, η καλαισθησία και το φροντισμένο φυσικό περιβάλλον που αντικρύζει κανείς επισκεπτόμενος τη Μονή αποτελούν παράδειγμα για τους προσκυνητές και επισκέπτες στην κατεύθυνση της αγάπης και της φροντίδας για τη Δημιουργία του Θεού.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Όπως μας δήλωσε η Γερόντισσα: «*Οι πόρτες του μοναστηριού είναι πάντα ανοιχτές, για κάθε πονεμένο, για κάθε συνάνθρωπό μας που έχει ανάγκη. Σήμερα ειδικά, δεν υπάρχει άνθρωπος που να μην θέλει ένα λόγο παρηγορίας. Και αυτό είναι ελεημοσύνη λέει το Ευαγγέλιο, ό,τι μπορούμε να το κάνουμε το κάνουμε. Έτσι πρώτιστο μέλημα είναι η πνευματική ενίσχυση και τροφοδοσία των πολυάριθμων προσκυνητών και επισκεπτών της Μονής, ακόμη και ετεροδόξων που δείχνουν ενδιαφέρον*[792]».

Η Μονή επίσης βοηθά και τις υλικές ανάγκες ανθρώπων αναξιοπαθούντων. Μας ανέφερε σχετικά η Γερόντισσα ότι «*καθημερινά κτυπάνε την πόρτα του μοναστηριού άνθρωποι αναγκεμένοι και δεν μπορεί κανείς να το πιστέψει, αν δεν δει τι κόσμος έρχεται. Εμείς εδώ έχουμε αναλάβει και πληρώνουμε φάρμακα, λογαριασμούς της ΔΕΗ κ.ά. Δίνουμε τρόφιμα και από το λίγο λάδι που έχουμε. Υπάρχει πολύ μεγάλη ανάγκη στον κόσμο. Δίνουμε και σε πολλά νέα παιδιά δουλειές μέσα από το μοναστήρι, να βάψουν, να καθαρίσουν τους εξωτερικούς χώρους όπου μπορούμε να βοηθήσουμε, γιατί είναι πάρα πολύ δύσκολα τα πράγματα*».

6.2.32 Ιερά Μονή Μ32

Η Μονή Μ32 είναι ανδρώα και η συνοδεία περιλαμβάνει τρεις Πατέρες. Το ερωτηματολόγιο της έρευνας συμπληρώθηκε με τη βοήθεια του μοναχού Φ.

[792] Αναφέρθηκε στην περίπτωση άτεκνου ζευγαριού Προτεσταντών, οι οποίοι, αφού εντυπωσιάστηκαν από τα τάματα που περιβάλλουν την εικόνα της Αγ. Ειρήνης στο προσκυνητάριο του Καθολικού και ζήτησαν να μάθουν τι είναι, στη συνέχεια παρακάλεσαν τις μοναχές να προσεύχονται γι' αυτούς και πήραν λάδι από την καντήλα της Αγίας. Μετά από ένα χρόνο έστειλαν στη Μονή επιστολή με τη φωτογραφία του νεογέννητου παιδιού τους, ένα κερί και πολλές ευχαριστίες.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή είναι κτισμένη σε ένα οροπέδιο, σε υψόμετρο 500 m και 9,5 Km από τη θάλασσα. Η απόσταση από τον κοντινότερο οικισμό είναι 8 Km. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί στη συγκεκριμένη θέση είναι κυρίως ότι αποτελεί χώρο μεγάλου φυσικού κάλλους, ο οποίος δεν φαίνεται από την θάλασσα και είναι προστατευμένος από τις πειρατικές επιδρομές. Ο προσανατολισμός της είναι βορειοδυτικός, με αρκετή ηλιοφάνεια. Υπάρχουν βόρεια και νότια της Μονής δασικές εκτάσεις, δεν επιτρέπονται στους χώρους πέριξ αυτής ανθρώπινες παρεμβάσεις (όπως κυνήγι ή υλοτομία), ωστόσο δεν γίνονται κάποιες ενέργειες εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα χρονολογείται από το 18^{ο} αιώνα και δέχθηκε σημαντικές ανακαινίσεις μετά την καταστροφή του 1866. Οι πιο πρόσφατες, που πραγματοποιήθηκαν σε συνεργασία με την 28^{η} Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, ολοκληρώθηκαν το 2008. Το σχήμα του κτηριακού συγκροτήματος είναι τετράπλευρο, με φρουριακή δομή[793], ενώ όλα τα κτίσματα βρίσκονται στο ίδιο υψομετρικό επίπεδο, είναι κυρίως διώροφα.

Οι κύριοι χώροι της Μονής περιλαμβάνουν το Καθολικό, το Ηγουμενείο, τα κελλιά των εγκαταβιούντων μοναχών (τα οποία ήταν δίχωρα, με ανοίγματα και προς την εξωτερική πλευρά και προς την εσωτερική αυλή), το μικρό αρχονταρίκι, την τράπεζα, τους διαμορφωμένους μουσειακούς χώρους της βόρειας πτέρυγας που περιλαμβάνουν την παλαιά τράπεζα, τα παλαιά μαγειρεία - ζυμωτήριο – φούρνο, έκθεση/πωλητήριο μοναστηριακών προϊόντων και το χώρο της ανατίναξης (παλαιά οιναποθήκη), όπως επίσης και τους διαμορφωμένους μουσειακούς χώρους της νότιας πτέρυγας με τα θολωτά διώροφα κελλιά, τα «μεσοκούμια» και το νέο μουσείο. Οι βοηθητικοί χώροι περιλαμβάνουν τις αποθήκες και εξωτερικά του κτηριακού συγκροτήματος το τυροκομείο, το αποστακτήριο ρακής και τους αναπαλαιωμένους στάβλους για τα ζώα. Στους εσωτερικούς αύλειους χώρους είναι φυτεμένα δέντρα και καλλωπιστικά φυτά σε

[793] Στις στέγες των κτηρίων υπάρχουν επάλξεις (στηθαία), με σκοπιές και τυφεκιοθυρίδες

παρτέρια αλλά και σε γλάστρες. Στην ανατολική πτέρυγα υπάρχουν πέργκολες με αναρριχητικά φυτά και κληματαριές, που ξεκουράζουν το μάτι και δείχνουν το ενδιαφέρον των μοναχών για την επαφή με τη φύση.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες (μάλιστα το πάχος του εξωτερικού τοίχου είναι 1,20 m) και οι στέγες τους είναι δώματα και θόλοι. Κεραμοσκεπή διαθέτει μόνο το δίκλιτο Καθολικό. Υπάρχει φυσικός αερισμός στο εσωτερικό των κτηρίων και από διαμπερή παράθυρα σε αντίθετες πλευρές και από οπές στην τοιχοποιία.

Το υλικό κατασκευής των κουφωμάτων είναι το ξύλο, ο εσωτερικός φωτισμός των κτηρίων είναι σε μεγάλο βαθμό φυσικός, ενώ η σκίαση γίνεται κυρίως μέσω κουρτινών στα κελλιά του 1^{ου} ορόφου, ενώ στα ισόγεια υπάρχει μπροστά θολωτός διάδρομος ή πέργκολες στην ανατολική πτέρυγα.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Για τη θέρμανση τους χειμερινούς μήνες χρησιμοποιούνται τζάκια με ξύλα, ενώ δεν υπάρχουν συστήματα ψύξης. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού, δεν χρησιμοποιούνται λαμπτήρες εξοικονόμησης ενέργειας, τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια και όσον αφορά την αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας γίνεται μόνο με την εγκατάσταση και χρήση ηλιακού θερμοσίφωνα.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή και υπάρχει επίσης πηγάδι. Γίνεται συλλογή βρόχινου νερού που χρησιμοποιείται στις καλλιέργειες, αλλά δεν εφαρμόζεται στις κτηριακές εγκαταστάσεις κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Η αδελφότητα είναι πολύ μικρή και οι Πατέρες αφ’ ενός έχουν τα λειτουργικά τους καθήκοντα, αφ’ ετέρου διακονούν και σε ενορίες της Μητροπόλεως, οπότε δεν ασχολούνται με κάποιο εργόχειρο ούτε και με τις καλλιέργειες ή τα ζώα που διαθέτει η Μονή.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει περίπου 100 στρέμματα με ελαιόδεντρα, 10 στρέμματα αμπελώνων και καλλιεργεί επίσης 50 στρέμματα με σιτηρά. Οι μοναχοί, όπως προαναφέραμε, δεν ασχολούνται με τις καλλιέργειες και τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση ή πωλούνται στο πωλητήριο της Μονής. Παράγεται και εμφιαλώνεται ελαιόλαδο, ερυθρός οίνος και ρακή με την επωνυμία «Αρκάδι». Όλες οι καλλιέργειες είναι συμβατικές και γίνεται χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων. Δεν καλλιεργούνται τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες, η Μονή δεν συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων ούτε τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή εκτρέφει με τη βοήθεια βοσκών συνολικά 2.000 αιγοπρόβατα, το γάλα των οποίων διατίθεται σε τοπικά τυροκομεία. Δεν διαθέτει άλλα οικόσιτα ζώα ούτε υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Δεν γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», ενώ τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα πετιούνται ως απορρίμματα. Δεν πραγματοποιείται στη Μονή ανακύκλωση συσκευασιών, δεν συλλέγονται χρησιμοποιημένα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος ούτε συμμετέχει η Μονή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Μονή διαθέτει ένα πολύ ενδιαφέρον Εκκλησιαστικό Μουσείο, όπου φυλάσσονται πολλά από τα διασωθέντα κειμήλιά της, το Ιερό Λάβαρο της Επαναστάσεως του 1866, εικόνες της μεταβυζαντινής κυρίως περιόδου, διάφορα αντικείμενα και σκεύη της Ορθόδοξης Λατρείας, χρυσοκέντητα άμφια μεγάλης καλλιτεχνικής και ιστορικής αξίας, χειρόγραφοι κώδικες, σφραγίδες κ.ά. Το μουσείο, που στεγάζεται στο ισόγειο δυτικό άκρο της βόρειας πτέρυγας, είναι πρόσφατα ανακαινισμένο και διαθέτει και διαδραστικά

συστήματα, τα οποία δημιουργήθηκαν με τη βοήθεια του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας (ΙΤΕ), ώστε με σύγχρονο τρόπο να βοηθούνται οι επισκέπτες να μαθαίνουν την ιστορία και τον ορθόδοξο πολιτισμό που διατηρείται στη Μονή. Ένα από τα ισόγεια θολωτά κελλιά της βόρειας πτέρυγας αναπαριστά το μοναχικό κελλί, με την επίπλωση και τα προσωπικά αντικείμενα που θα περιείχε τον 19^{ο} αιώνα.

Οι αναπαλαιωμένοι χώροι της νότιας πτέρυγας, κάτω και δίπλα στο Ηγουμενείο, είναι διαμορφωμένοι σαν Λαογραφικό Μουσείο και ο επισκέπτης στο ισόγειο μπορεί να δει αναπαράσταση της παλαιάς τράπεζας, του μαγειρείου και του φούρνου, με τα αυθεντικά παλαιά έπιπλα, σκεύη και χρηστικά αντικείμενα και εργαλεία. Επίσης το ανώγειο έχει διαμορφωθεί σε Ιστορικό Μουσείο, όπου εκτίθενται όπλα που χρησιμοποιήθηκαν στους απελευθερωτικούς αγώνες, πίνακες με προσωπογραφίες και προσωπικά αντικείμενα ηρώων επαναστατών κ.ά.

Πολύ σημαντικός θεωρείται και ο χώρος της πυριτιδαποθήκης (παλαιά οιναποθήκη), ο οποίος ανατινάχθηκε κατά το «Ολοκαύτωμα». Επισκεπτόμενος κανείς το χώρο αυτό αισθάνεται δέος και συγκίνηση για τη φιλοπατρία και τον ανιδιοτελή ηρωισμό αυτών που θυσιάστηκαν για την ελευθερία και την πίστη τους. Για τους λόγους αυτούς η Μονή Μ32 έχει χαρακτηριστεί από την UNESCO Ευρωπαϊκό Μνημείο Ελευθερίας και Πολιτισμού.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη και την παγκόσμια κοινωνία

Η Μονή αποτελεί πόλο έλξης πάρα πολλών επισκεπτών, όχι μόνο Ελλήνων, αλλά και ξένων από όλο τον κόσμο, οι οποίοι εντυπωσιάζονται από το πνεύμα της θυσίας του «Ολοκαυτώματος». Σύμφωνα με τον οικείο Μητροπολίτη η Μονή Μ32 είναι «*μνημείο πνευματικής ελευθερίας, μνημείο ειρήνης, μνημείο δικαιοσύνης, μνημείο εναντίον κάθε μορφής μισαλλοδοξίας και φανατισμού. Αυτό κατανοούν αλλά και λαμβάνουν ως μήνυμα ζωής οι πολυάριθμοι προσκυνητές της, οι οποίοι από όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης προσέρχονται εδώ καθημερινά*».

Επίσης οι Πατέρες της Μονής προσφέρουν πνευματική στήριξη, όχι μόνο σε ορθοδόξους, αλλά και σε ετεροδόξους, ακόμα και σε αλλοδόξους.

6.2.33 Ιερά Μονή Μ33

Η Μονή Μ33 είναι ανδρώα και εγκαταβιώνουν δύο Πατέρες και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησε ο μοναχός Χ.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται σε ένα οροπέδιο με υψόμετρο 344 m, σε απόσταση 2280 m από τη θάλασσα και 6,5 Km από τον πλησιέστερο οικισμό.

Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη η συγκεκριμένη θέση για την ίδρυση της Μονής είναι το ότι αποτελεί τόπο ησυχαστικό, προστατευμένο από τους πειρατές και ότι έχει κοντά νερό. Ο προσανατολισμός της Μονής είναι νότιος, με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας. Στην περιοχή γύρω από τη Μονή υπάρχει δασική έκταση, που αναπτύχθηκε τα τελευταία 20 χρόνια, από την προσπάθεια της αδελφότητας να φυτευτούν δέντρα (πεύκα, κυπαρίσσια, ελιές και χαρουπιές) στο σχεδόν γυμνό μέχρι τότε τοπίο, λόγω πυρκαγιών και υπερβόσκησης. Σ' αυτή τη δασική έκταση δεν επιτρέπεται βόσκηση, κυνήγι ή υλοτομία.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το κτηριακό συγκρότημα της Μονής είναι φρουριακού τύπου, περιτειχισμένο, με σεβασμό στις παραδοσιακές αρχές της μοναστηριακής αρχιτεκτονικής. Τα υπάρχοντα κτήρια χρονολογούνται στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έχουν δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση/αναπαλαίωση από το 1998, αφού βρίσκονταν σε ερειπιώδη κατάσταση. Το επίμηκες παραλληλόγραμμο σχήμα της Μονής είναι προσαρμοσμένο στην ιδιαιτερότητα του εδάφους και ανεπτυγμένο σε πολλά επίπεδα. Τα κτήρια είναι πολυώροφα, με μέγιστο αριθμό ορόφων τους τρεις. Η είσοδος βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του, η οποία είναι πολύ στενότερη από τις υπόλοιπες πλευρές. Η βόρεια πλευρά είναι προσαρμοσμένη (δεμένη) στη βουνοπλαγιά.

Στους κύριους χώρους της Μονής περιλαμβάνονται αρχικά το Καθολικό, που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της κεντρικής αυλής, τιμάται στον Τίμιο Σταυρό και ανήκει στον τύπο του μονόχωρου θολοσκέπαστου ναού, ενώ χαρακτηρίζεται από απλά μορφολογικά στοιχεία. Επίσης τα παρεκκλήσια της Παναγίας, του Αγ. Σάββα και του Αγ. Νικολάου στο κοιμητήριο, το αρχονταρίκι, η τράπεζα, το Ηγουμενείο, τα κελλιά, η

βιβλιοθήκη και ο ξενώνας. Στους δευτερεύοντες χώρους περιλαμβάνονται οι αποθήκες και το οστεοφυλάκιο στο κοιμητήριο.

Βορειοδυτικά του Καθολικού βρίσκεται η μνημειακή κρήνη της Μονής, που κατασκευάστηκε το 1673. Την ανατολική πλευρά της Μονής ορίζει ο πυλώνας του 1669, καθώς και δύο μικρά δωμάτια. Εξωτερικά και σε επαφή με τον πυλώνα διασώζεται μια σειρά από εννέα καλοχτισμένες μαντζαδούρες (ταΐστρες αλόγων). Στους εσωτερικούς χώρους του συγκροτήματος ανάμεσα στα κτήρια υπάρχουν παντού φυτεμένα δέντρα και καλλωπιστικά φυτά και άνθη σε παρτέρια ή ζαρντινιέρες και γλάστρες. Επίσης κληματαριές και άλλα αναρριχώμενα.

Τα υλικά κατασκευής της τοιχοποιίας είναι οι πέτρες, ενώ οι στέγες των κτηρίων είναι κυρίως κεραμοσκεπές και δώματα. Το υλικό κατασκευής των κουφωμάτων είναι το ξύλο και υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα και οπές στην τοιχοποιία. Ο φυσικός φωτισμός των κτηρίων χρησιμοποιείται σε μέτριο βαθμό, ενώ η σκίαση γίνεται με τη βοήθεια κουρτινών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Στη Μονή χρησιμοποιούνται σόμπες πετρελαίου και ξύλων για τη θέρμανση τους χειμερινούς μήνες, ενώ δεν υπάρχουν συστήματα ψύξης. Για το μαγείρεμα χρησιμοποιείται υγραέριο. Χρησιμοποιούνται για τον φωτισμό λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, ενώ υπάρχει ηλιακός θερμοσίφωνας και σύστημα φωτοβολταϊκών για την παροχή ρεύματος, αφού η Μονή δεν είναι συνδεδεμένη στο δίκτυο ηλεκτροδότησης.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Στα παλαιότερα χρόνια η ύδρευση της Μονής, εκτός από την κρήνη, γινόταν και από δύο δεξαμενές, οι οποίες με σύστημα αγωγών περισυνέλεγαν βρόχινο νερό. Σήμερα εξακολουθεί να χρησιμοποιείται το νερό της πηγής και συλλέγεται βρόχινο για τη λάτρα και τα ποτίσματα. Ενισχύεται η ποσότητα τους θερινούς μήνες με μεταφορές νερού, με τη βοήθεια της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας. Δεν εφαρμόζεται στο κτηριακό συγκρότημα κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Ο μικρός αριθμός των μοναχών και το γεγονός ότι ο Ηγούμενος είναι και εν ενεργεία εκπαιδευτικός περιορίζει τις ασχολίες των μοναχών στα τυπικά μοναστηριακά διακονήματα και στις αγροτικές εργασίες.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις κυρίως με ελιές (περίπου 8 στρέμματα) και οπωροφόρα δέντρα, με τις οποίες ασχολούνται οι μοναχοί. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση. Δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα ή φυτοφάρμακα, επομένως θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν βιολογικές, αλλά δεν διαθέτουν επίσημη πιστοποίηση. Δεν καταβάλλεται κάποια προσπάθεια καλλιέργειας αυτόχθονων ποικιλιών, δεν συμμετέχει η Μονή σε κάποιο δίκτυο διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων και τα υπολείμματα των καλλιεργειών δεν χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Στη Μονή εκτρέφονται οικόσιτα ζώα για ίδια χρήση. Υπάρχουν μερικές κότες, 2 αίγες και 12 παγώνια. Δεν παράγονται γαλακτοκομικά προϊόντα ούτε υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Τα οργανικά υπολείμματα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα ζώα, αλλά δεν γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών, δεν συλλέγονται λάδια/υπολείμματα μαγειρέματος ούτε συμμετέχει η Μονή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Από το 1998 που άρχισαν οι αναστηλωτικές εργασίες στη Μονή, καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια ακριβούς αποκατάστασης του παλαιού ερειπωμένου κτηριακού

συγκροτήματος, με σεβασμό στην τοπική μοναστηριακή αρχιτεκτονική παράδοση, η οποία συνεχίζεται και σήμερα.

Στους αναστηλωμένους χώρους των παλιών εργαστηρίων έχουν δημιουργηθεί Λαογραφικό Μουσείο, όπου εκτίθενται οικιακά σκεύη και αγροτικά κυρίως εργαλεία από παλιότερες εποχές, Εκκλησιαστικό Μουσείο, στο οποίο εκτίθενται λειτουργικά σκεύη, εκκλησιαστικά άμφια, σταυροί ευλογίας και επιστήθιοι, εκκλησιαστικά γλυπτά από την ενετική εποχή, μεταβυζαντινές εικόνες κ.ά. Επίσης υπάρχει ειδικά διαμορφωμένος χώρος με όπλα και ενθυμήματα από τους απελευθερωτικούς αγώνες και τη Γερμανική Κατοχή.

Η Μονή δεν πραγματοποιεί συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις, όμως έχει παράδοση στη συμφιλίωση των ανθρώπων με τη φύση και τα ζώα. Όπως αναφέρει ο Νίκος Ψιλάκης: «*Οι τελευταίοι μοναχοί που εγκαταβίωναν εκεί ήταν υπέργηροι και ήταν αδύνατον να ασχοληθούν ουσιαστικά με τα κοπάδια αιγοπροβάτων που είχε η Μονή. Τα είχαν, λοιπόν, ελεύθερα στις γύρω πλαγιές. Κάθε βράδυ ένας καλόγερος έβγαινε στην δυτική πύλη, φώναζε τα ζωντανά κι εκείνα κατέβαιναν απ' όλες τις πλαγιές των γύρω βουνών μέσα σε ελάχιστα λεπτά και έμπαιναν στη μάντρα τους για να τα αρμέξουν. Εκείνοι που θυμούνται το γεγονός το διηγούνται ακόμα με θαυμασμό, γιατί ανάμεσα στα ζώα ήταν και αίγες σχεδόν άγριες, τις οποίες δεν μπορούσε κανείς να πλησιάσει κάτω από διαφορετικές συνθήκες*»[794].

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Οι Πατέρες που εγκαταβιώνουν και ασκούνται στη Μονή, εκτός από την προσπάθεια διατήρησης της μοναστικής παραδόσεως με τη Θεία Λατρεία και την προσευχή, αλλά και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (με την αναπαλαίωση και αποκατάσταση του κτηριακού συγκροτήματος και τη λειτουργία των μουσειακών χώρων), προσφέρουν φιλοξενία και πνευματική στήριξη στους πολυάριθμους προσκυνητές που επισκέπτονται τη Μονή.

Πραγματοποιούνται και οργανωμένες επισκέψεις ομάδων Ελλήνων και αλλοδαπών, από τις οποίες επωφελείται και η τοπική οικονομία.

[794] **Ν. Ψιλάκη**, *Βυζαντινές Εκκλησίες και Μοναστήρια της Κρήτης*, εκδ. Καραμάνωρ, σ. 198

6.2.34 Ιερά Μονή Μ34

Η Ιερά Μονή Μ34 είναι ανδρώα και εγκαταβιώνει ένας ιερομόναχος, ο οποίος μας βοήθησε στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή απέχει 1,5 Km από τον πλησιέστερο οικισμό, βρίσκεται σε υψόμετρο 465 m και απέχει από τη θάλασσα 10,1 Km. Ο προσανατολισμός της είναι βορειοδυτικός, με αρκετή ηλιοφάνεια. Οι λόγοι για τους οποίους επελέγη να κτιστεί στη συγκεκριμένη θέση είναι ότι δεν ήταν εύκολα προσβάσιμη, άρα τόπος ησυχαστικός, που διαθέτει πολλή φυσική ομορφιά και πηγή νερού (πηγάδι). Νότια και ανατολικά της Μονής υπάρχει δασική έκταση, στην οποία απαγορεύονται δραστηριότητες όπως βόσκηση, κυνήγι, υλοτομία κ.λπ. Υπάρχει τα τελευταία 20 χρόνια μέριμνα εκ μέρους της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας, κυρίως με φύτευση δέντρων (οπωροφόρων κ.ά.) και αμπελώνων.

Β. Κτηριακές δομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα χρονολογείται από το 1898 και έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση από το 1994. Έχει σχήμα τετραπλεύρου με φρουριακή δομή. Η είσοδος είναι από τη νότια πλευρά με θολωτό διαβατικό και τα κτήρια της Μονής βρίσκονται σε τρία διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα, είναι πολυώροφα, με μέγιστο αριθμό ορόφων τους δύο. Στους κύριους χώρους της Μονής περιλαμβάνονται, εκτός από το μικρό Καθολικό, τα Παρεκκλήσια (Αγίων Τιμοθέου & Μαύρας, Αγ. Χαραλάμπους, Αγ. Σάββα και Υπαπαντής), το Ηγουμενείο, το αρχονταρίκι, η βιβλιοθήκη, τα κελλιά, ο ξενώνας, η τράπεζα και η κουζίνα. Στους δευτερεύοντες χώρους περιλαμβάνονται το παλιό ελαιοτριβείο (φάμπρικα), από το οποίο έχει διασωθεί όλος ο παλιός εξοπλισμός και έχει μετατραπεί σε Λαογραφικό Μουσείο, οι αποθήκες και οι στάβλοι για τα ζώα.

Ανάμεσα στα κτήρια και όλους τους αύλειους χώρους της Μονής είναι φυτεμένα πολλά δέντρα (πεύκα, κυπαρίσσια, εσπεριδοειδή κ.ά.), κληματαριές και καλλωπιστικά φυτά σε παρτέρια και γλάστρες, δίνοντας μια ευχάριστη αίσθηση επαφής με τη φύση.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι οι πέτρες, τα τούβλα και οι τσιμεντόλιθοι, λόγω των πολλών αναστηλωτικών επεμβάσεων χωρίς ουσιαστική μελέτη αποκατάστασης (τα παλαιά κτήρια ενισχύθηκαν με τσιμεντοδοκούς

και κολώνες, ίσως σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι χρειαζόταν). Τα κτήρια στεγάζονται με πλάκα τσιμέντου, εκτός από το Καθολικό και τη μισή νότια πτέρυγα, όπου υπάρχει κεραμοσκεπή. Τα κουφώματα είναι κατασκευασμένα από ξύλο και υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα. Ο φυσικός φωτισμός των κτηρίων χρησιμοποιείται σε μικρό βαθμό, ενώ η σκίασή τους πραγματοποιείται με κουρτίνες.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Ως μέσα θέρμανσης τους χειμερινούς μήνες χρησιμοποιούνται ένα τζάκι με ξύλα και ξυλόσομπες, ενώ δεν υπάρχουν συστήματα ψύξης για τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου, χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και ηλιακός θερμοσίφωνας, ενώ τα κουφώματα δεν διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από πηγή. Δεν συλλέγεται βρόχινο νερό, δεν εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού υγρών αποβλήτων.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Ο μοναδικός αδελφός της Μονής, εκτός από τα λειτουργικά του καθήκοντα, ασχολείται με τα κτήματα και τα ζώα της και συμμετέχει σε οικοδομικές και ξυλουργικές εργασίες συντήρησης του κτηριακού συγκροτήματος.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις, που αποτελούνται από 20 στρέμματα με ελαιόδεντρα, 2 στρέμματα αμπελώνα, λίγα οπωροφόρα δέντρα και ένα μικρό λαχανόκηπο. Τις καλλιέργειες, οι οποίες είναι συμβατικές με τη χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, επιμελείται ο Ηγούμενος και τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση. Δεν καταβάλλεται κάποια προσπάθεια καλλιέργειας αυτόχθονων ποικιλιών, δεν συμμετέχει η Μονή σε κάποιο δίκτυο

διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων ούτε τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Στη Μονή εκτρέφονται για ίδια χρήση 40 πρόβατα, 3 αίγες, 1 άλογο, κότες και κουνέλια και παράγονται γαλακτοκομικά προϊόντα. Δεν υπάρχει ενασχόληση με την μελισσοκομία.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Δεν πραγματοποιείται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» ούτε ανακύκλωση συσκευασιών, όμως τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα συλλέγονται και δίνονται στα εκτρεφόμενα ζώα. Δεν συλλέγονται λάδια/υπολείμματα μαγειρέματος ούτε συμμετέχει η Μονή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η Μονή διαθέτει μικρό Μουσείο με Λαογραφικό και Εκκλησιαστικό χαρακτήρα, στον ανακαινισμένο χώρο του παλαιού ελαιοτριβείου. Εκτίθενται εκτός από τα εξαρτήματα της «φάμπρικας», γεωργικά εργαλεία, σκεύη και οικιακός εξοπλισμός παλαιότερων εποχών, μεταβυζαντινές εικόνες και εκκλησιαστικά σκεύη και άμφια. Στη Μονή δεν πραγματοποιούνται οικολογικές δράσεις.

Ι. Προσφορά της Μονής στο συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Οι επισκέπτες και οι προσκυνητές που έρχονται στη Μονή βρίσκουν φιλοξενία, πνευματική στήριξη και πνευματική καθοδήγηση.

6.2.35 Ιερά Μονή Μ35

Η αδελφότητα της γυναικείας Ιεράς Μονής Μ35 περιλαμβάνει δώδεκα μοναχές και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου μάς βοήθησαν οι αδελφές Ψ1 και Ψ2.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή βρίσκεται εντός του αστικού ιστού, σε ένα χαμηλό λόφο με υψόμετρο μόλις 26 m, σε απόσταση μικρότερη από 100 m από τη θάλασσα. Ο λόγος που επελέγη η συγκεκριμένη θέση για να κτιστεί η Μονή είναι η αποκάλυψη στον ιδρυτή της, ότι στη θέση αυτή προϋπήρχε Μονή, οπότε, αφού αγόρασε το χώρο, στη συνέχεια έκανε ανασκαφές και βρήκε τα ερείπιά της και έχτισε το πρώτο Καθολικό.

Ο προσανατολισμός του κτηριακού συγκροτήματος είναι βόρειος με αρκετές ώρες ηλιοφάνειας. Δεν υπάρχει δασική έκταση πέριξ της Μονής, αλλά απαγορεύεται η ανθρώπινη παρέμβαση. Όσον αφορά στην ενίσχυση της βιοποικιλότητας στη βραχώδη έκταση εντός των ορίων του κτηριακού συγκροτήματος της Μονής, έγιναν επιχωματώσεις και φυτεύτηκαν ελαιόδεντρα, ασπάλαθοι και άλλα θαμνώδη φυτά.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα κτίστηκε σταδιακά μεταξύ των ετών 1935-1996 και έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση. Έχει σχήμα τετραπλεύρου και τα κτήρια βρίσκονται σε δύο διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα, είναι πολυώροφα, με μέγιστο αριθμό ορόφων τους δύο. Στο πρώτο επίπεδο βρίσκονται το Καθολικό, η μεγάλη εξωτερική αυλή και η πτέρυγα των αρχονταρικίων και του μουσείου. Πίσω ακριβώς σε δεύτερο επίπεδο βρίσκονται οι υπόλοιποι χώροι της Μονής, που δεν είναι επισκέψιμοι από τους προσκυνητές.

Οι κύριοι χώροι της Μονής περιλαμβάνουν το δίκλιτο Καθολικό, που είναι αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση και στον Ιωάννη τον Πρόδρομο, το παρεκκλήσιο των Αγ. Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού, το Ηγουμενείο, το μικρό και το μεγάλο αρχονταρίκι, τα κελλιά, την κουζίνα, την τράπεζα και το Μουσείο, με ενθυμήματα του μακαριστού οικείου Μητροπολίτου. Οι βοηθητικοί χώροι περιλαμβάνουν τα εργαστήρια αγιογραφίας και καλλιτεχνικής βιβλιοδεσίας, όπως και διάφορους αποθηκευτικούς χώρους.

Σε όλους τους αύλειους χώρους της Μονής είναι φυτεμένα δέντρα, τα οποία προσφέρουν εξαιρετική σκίαση τους θερινούς μήνες (ειδικά οι κληματαριές εκατέρωθεν της βόρειας και νότιας πλευράς του Καθολικού), ένας μεγάλος φοίνικας μπροστά από το παρεκκλήσιο, αλλά και πολλά φροντισμένα καλλωπιστικά και ευώδη φυτά και άνθη σε παρτέρια και γλάστρες.

Τα υλικά κατασκευής της τοιχοποιίας είναι οι πέτρες για το Καθολικό και τα παλαιά κτίσματα και τα τούβλα για τα νεότερα, μετά το 1970. Η στέγη των κτηρίων της ανατολικής και της νότιας πτέρυγας -που είναι νεότερες- είναι πλάκα τσιμέντου, ενώ του Καθολικού, του παρεκκλησίου, της δυτικής και της ανατολικής πτέρυγας κεραμοσκεπή. Τα υλικά κατασκευής των κουφωμάτων είναι το ξύλο και το αλουμίνιο. Υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα, μάλιστα υπάρχουν μεγάλα παράθυρα με νότιο προσανατολισμό και οι νότιοι άνεμοι το καλοκαίρι προσφέρουν μεγάλο δροσισμό. Επίσης ο φυσικός φωτισμός χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό. Η σκίαση των κτηρίων γίνεται κυρίως με κουρτίνες.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Για τους χειμερινούς μήνες υπάρχει εγκατάσταση κεντρικής θέρμανσης με πετρέλαιο, που καλύπτει το Καθολικό, την τράπεζα και τα εργαστήρια, ενώ στα κελλιά χρησιμοποιούνται ηλεκτρικές σόμπες. Για τους θερινούς μήνες υπάρχουν κλιματιστικά μόνο στο Καθολικό. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου. Όσον αφορά στη χρήση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, υπάρχει ηλιακός θερμοσίφωνας. Επίσης χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας για το φωτισμό και υπάρχουν κουφώματα που διαθέτουν διπλά τζάμια στο ναό και τα κελλιά των μοναζουσών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η μονή υδρεύεται μέσω του δημοτικού δικτύου ύδρευσης. Γίνεται συλλογή βρόχινου νερού σε υπόγεια υδατοδεξαμενή μπροστά από το παρεκκλήσιο των Αγίων Αναργύρων, το οποίο χρησιμοποιείται για ποτίσματα και για τη λάτρα. Δεν εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Εκτός από τα βασικά μοναχικά διακονήματα, οι μοναχές ασχολούνται με την αγιογραφία (συνεχίζοντας το εργόχειρο του μακαριστού ιδρυτή της Μονής), πλέον σε βυζαντινά πρότυπα και έργα τους (φορητές εικόνες και τοιχογραφίες), εκτός από το Καθολικό και την τράπεζα της Μονής, κοσμούν δεκάδες ναούς και ιδιωτικές συλλογές όχι μόνο στην Κρήτη, αλλά και σε άλλα μέρη της Ελλάδας και του εξωτερικού (Καλιφόρνια,

Σαν Φρανσίσκο, Γερμανία, Ελβετία κ.ά.)[795]. Ακόμη ασχολούνται με την καλλιτεχνική βιβλιοδεσία και τη συντήρηση παλαίτυπων βιβλίων, με την παρασκευή κεραλοιφών από βότανα που καλλιεργούν ή συλλέγουν, με την παρασκευή σαπουνιών και με την καλλιέργεια των κτημάτων της Μονής.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η Μονή διαθέτει καλλιεργούμενες εκτάσεις στις οποίες καλλιεργούνται ελαιόδεντρα σε έκταση περίπου 6 στρεμμάτων και οπωροκηπευτικά σε έκταση 1 στρέμματος. Τα προϊόντα που παράγονται χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν βιολογικά, αφού δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα ή φυτοφάρμακα (μόνο λίγη κοπριά), όμως δεν διαθέτουν επίσημη πιστοποίηση. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ. Δεν καλλιεργούνται τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες ούτε συμμετέχει η Μονή σε προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή διαθέτει οικόσιτα ζώα για ίδια χρήση, μερικές κότες και 4 αίγες. Παράγονται γαλακτοκομικά προϊόντα (τυρί φέτα και γιαούρτι) μόνο για ίδια χρήση. Δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής του Δήμου. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», τα οργανικά/αλλοιώσιμα χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα ζώα και για την παρασκευή κομπόστ, οι συσκευασίες συλλέγονται για την ανακύκλωση και τα λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος διατίθενται για την παρασκευή σαπουνιού. Σε κάποιες περιπτώσεις μέρος των υπολειμμάτων από κλαδέματα καίγονται. Επίσης η Μονή συμμετέχει σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

[795] **Κ. Παπαδάκη**, *Ιερά Μονή Μεταμορφώσεως τού Σωτήρος Χριστού Κουμπέ Ρεθύμνου και ο νεότερος ιδρυτής της Νέστωρ Ι. Βασσάλος ο Διονυσιάτης*, Έκδ. Ι. Μ. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Ρέθυμνο 2011, σ. 119

Θ. Συμβολή της Μονής στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Από της ιδρύσεώς της η Μονή αποτελούσε χώρο στον οποίο καλλιεργούνταν και διαδίδονταν (μέσω των μαθημάτων που δίδασκε ο σύγχρονος Κτήτορας) η τέχνη της Ορθόδοξης Αγιογραφίας. Οι μοναχές που εγκαταβίωσαν από τη δεκαετία του 1930 μέχρι και σήμερα θεραπεύουν επαξίως τη συγκεκριμένη τέχνη, στραμμένες όμως πια σε καθαρά Βυζαντινά πρότυπα.

Στη Μονή επίσης έχει δημιουργηθεί μικρό Εκκλησιαστικό Μουσείο, στο οποίο εκτίθενται προσωπικά είδη και άμφια, αλλά και η προσωπική βιβλιοθήκη του μακαριστού οικείου Μητροπολίτη.

Τέλος η Μονή δεν οργανώνει κάποιες συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις, όμως η αποκατάσταση των κτηρίων, η καλαισθησία και το φροντισμένο φυσικό περιβάλλον που αντικρύζει κανείς επισκεπτόμενος τη Μονή αποτελούν παράδειγμα για τους προσκυνητές και επισκέπτες στην κατεύθυνση της αγάπης και της φροντίδας για τη Δημιουργία του Θεού. Ενισχυτικό στην προσπάθεια αυτή είναι η λεπτομερής αγιογράφηση στον εξωνάρθηκα του Καθολικού των στίχων που περιγράφουν τις έξι ημέρες της Δημιουργίας στο 1^{ο} κεφάλαιο της Γενέσεως.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η μοναστική αδελφότητα καλοδέχεται κάθε προσκυνητή ή επισκέπτη της Μονής. Ιδιαίτερα τις Κυριακές και τις μεγάλες εορτές πλήθος κόσμου εκκλησιάζεται στη Μονή, λόγω της άμεσης γειτνίασής της με την πόλη. Μετά τη Θεία Λειτουργία προσφέρεται καφές και κεράσματα, κυρίως όμως πνευματική επικοινωνία, τροφοδοσία και στήριξη, από τις πάντοτε διαθέσιμες και πρόσχαρες αδελφές.

Παράλληλα η Μονή ασκεί έντονη φιλανθρωπική δράση, προσφέροντας μερίδες φαγητού σε αστέγους και αναξιοπαθούντες της πόλης, μεταξύ των οποίων πολλοί αλλοδαποί, ειδικότερα το Σαββατοκύριακο που δεν λειτουργούν κρατικά συσσίτια.

Υπάρχει συνεργασία με ρουμανικά μοναστήρια και κατά καιρούς φιλοξενούνται αδελφές από τη Ρουμανία, οι οποίες διδάσκονται την ελληνική γλώσσα και τη μοναστική παράδοση της Μονής.

Ακόμη υπάρχει επικοινωνία με τα σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της περιοχής. Πραγματοποιούνται ειδικές μαθητικές Θείες Λειτουργίες,

ακόμη και για το ειδικό σχολείο. Επιπροσθέτως ομάδες μαθητών επισκέπτονται το αγιογραφείο και οι αδελφές, υπό μορφή εκπαιδευτικού προγράμματος, παρουσιάζουν την τέχνη της Ορθόδοξης Αγιογραφίας. Οι μαθητές συμμετέχουν ενεργά και προσπαθούν να ζωγραφίσουν τα δικά τους έργα (κάποια απ' αυτά είναι αναρτημένα στους τοίχους του αγιογραφείου).

ΙΑ. Η μοναστική ζωή προκαλεί αλλαγή της στάσης του ανθρώπου απέναντι στη φύση

Η αδελφή Ψ2 μάς ανέφερε ότι κατάγεται από αγροτική οικογένεια. Στην παιδική της ηλικία ήταν υποχρεωμένη μαζί με τα αδέλφια της, ειδικά τους θερινούς μήνες που είχαν σχολικές διακοπές, να βοηθούν στις αγροτικές εργασίες (π.χ. να ποτίζουν τα «περβολικά»). Αυτό της προκαλούσε δυσφορία γιατί ήταν κουραστικό και ήθελε σαν παιδί να παίξει. Όταν ήλθε στη Μονή, ανέλαβε διακόνημα στο περιβόλι με τα κηπευτικά και η στάση της απέναντι στις αγροτικές εργασίες άλλαξε. «*Άρχισα να παρατηρώ πώς τα μικρά βλασταράκια μεγάλωναν κάθε μέρα. Αισθανόμουν σαν τη μάνα που βλέπει τα παιδιά της να μεγαλώνουν. Χαιρόμουν πολύ όταν έβλεπα την καθημερινή πρόοδό τους, ενώ, αν δεν πήγαιναν καλά, στενοχωριόμουν και πονούσα*». Απέκτησε δηλαδή μια μεγάλη ευαισθησία απέναντι στη φύση και τη χλωρίδα ειδικότερα.

Εδώ και λίγα χρόνια δημιουργήθηκε ένα αγροτικό Μετόχιο της Μονής σ' ένα κοντινό χωριό. Η αδελφή Ψ2 πρωτοστάτησε στη φύτευση και την καλλιέργειά του. «*Αγάπησα όλα τα δέντρα και τα φυτά, μέχρι και τις πέτρες του Μετοχίου. Είναι κούραση, κοστίζει, αλλά νιώθεις πληρότητα. Φέτος μετά τις Ακολουθίες και τη Λειτουργία στην πανήγυρη του παρεκκλησίου των Αγ. Αναργύρων της Μονής, παρόλο που ήμουν πολύ κουρασμένη σκέφθηκα: Με τέτοια ζέστη, Παναγία μου, δεν θα μείνει τίποτε όρθιο. Αφού τέλειωσαν τα κεράσματα, μέσα στον ήλιο και τη ζέστη, έφυγα για να πάω να ποτίσω. Με το να τα 'χουμε φυτέψει εμείς, έχουμε την αγωνία τους και τα καμαρώνουμε όταν μεγαλώνουν σιγά σιγά, όπως εσείς καμαρώνετε τα παιδιά σας*».

Η αδελφή Ψ1 μάς έλεγε για το ίδιο θέμα το εξής: «*Στο πατρικό μου, όταν ήμουν έφηβη, η μητέρα μου με παρατηρούσε που δεν πότιζα και δεν φρόντιζα τις γλάστρες με τα λουλούδια που είχαμε. Η μόνιμη επωδός της ήταν: Δεν τα λυπάσαι; Όταν ήλθα στο Μοναστήρι η στάση μου απέναντι στα φυτά, αλλά και προς ολόκληρη τη φύση, άλλαξε ριζικά. Τα νιώθω, μου μιλάνε και τους μιλάω. Όλα μιλούν για το Θεό. Το κάθε δεντράκι, το*

κάθε φυλλαράκι έχει να μας πει πράγματα και του λέμε κι εμείς. Στο Μοναστήρι έρχεσαι αντιμέτωπη με μια άλλη τάξη πραγμάτων και θεωριών και αγαπάς τα πάντα πραγματικά. Και βλέπεις αυτό το λουλουδάκι, το φυλλαράκι και δεν θέλεις να το κόψεις. Το λυπάσαι. Καμιά φορά που έρχονται μικρά παιδιά στη Μονή και τσαλαπατάνε φυτά ή κόβουν λουλούδια, στενοχωρούμαι, αλλά δεν τους φωνάζω. Προσπαθώ ευγενικά να τους πω ότι τα φυτά και τα λουλούδια πρέπει να τα αγαπάμε και να τα προσέχουμε».

Σε όλους τους χώρους της Μονής παρατηρεί κανείς να κυριαρχεί η καλαισθησία και η φροντίδα. Στα παλαιά ισόγεια κτήρια που κτίστηκαν από το 1936 κυριαρχεί η αρμολογημένη πέτρα, που διακοσμείται σε πολλά σημεία με αναρριχητικά φυτά. Τις αυλές σκιάζουν δέντρα και κληματαριές, παντού είναι τοποθετημένες γλάστρες με ποικιλία φυτών (παχύφυτα, λουλούδια κ.ά.) που συγκροτούν μια χρωματική πανδαισία, την οποία μπορεί κάποιος να απολαύσει καθήμενος στα αρκετά ξύλινα παγκάκια που είναι τοποθετημένα γύρω από το Καθολικό και τη μεγάλη εξωτερική αυλή. Η εσωτερική αυλή των πτερύγων όπου βρίσκονται τα κελλιά των μοναζουσών διαθέτει επίσης πλούσια και φροντισμένη βλάστηση. Στο κέντρο κυριαρχεί ένας ψηλός φοίνικας. Η εξωτερική μονάδα του κλιματιστικού του παρεκκλησίου των Αγ. Αναργύρων περιβάλλεται από ξύλινο καφασωτό πλαίσιο καλυμμένο από φυτά, ώστε να μην αποτελεί παραφωνία στο τοπίο. Μας είπε γι' αυτό σχετικά η αδελφή Ψ2: «*Η φύση σε προκαλεί στη δοξολογία του Θεού, έτσι ώστε να τον νιώθεις περισσότερο όταν προσεύχεσαι. Βέβαια πρέπει να βιώσεις κάποια πράγματα για να το νιώσεις. Νιώθουμε πραγματική ελευθερία στο μοναστήρι, κάθε τι το αγαπάμε, το πονάμε θα λέγαμε ακόμη. Άλλωστε τα προηγούμενα χρόνια συμμετείχαμε ενεργά στις εργασίες της σταδιακής ανοικοδόμησης των νέων πτερύγων. Πώς να μην αγαπάς κάτι που φτιάχνεις ο ίδιος; Μπαίνεις στη θέση του Δημιουργού. Φτιάχνεις κάτι από αγάπη και θέλεις να είναι όμορφο. Μάλιστα φθάνεις στο σημείο να θέλεις το κάθε τι γύρω σου να είναι ωραίο, καλαίσθητο, όμορφο. Πώς το λέει: Η ομορφιά θα σώσει τον κόσμο; Προσπαθούμε εδώ στη Μονή να το κάνουμε πράξη, όσο μπορούμε. Και στα πάντα έχουμε αναφορά στο Δημιουργό Θεό. Η αδελφή που διακονεί στο εργαστήριο σαπωνοποιίας π.χ., αφιερώνει πάντα το πρώτο κομμάτι σαπούνι της παραγωγής στο Δεσπότη Χριστό, επειδή της έγινε καλό.*

»Η στάση μας απέναντι στα διακονήματα που αναλαμβάνουμε είναι αντίστοιχη. Έχει μέσα της την αίσθηση της προσφοράς στην αδελφότητα. Έτσι παρ' όλο τον κόπο δεν

αισθάνεσαι ότι το διακόνημα σε κουράζει ούτε αγανακτείς. Με το χώρο μας (τη Μονή) δεν έχουμε υπαλληλική σχέση. Καταθέτεις τον εαυτό σου στη διακονία των άλλων και δεν σε κουράζει αυτό το κλίμα, όση δυσκολία και να περάσεις. Οτιδήποτε κάνουμε μέσα στο μοναστήρι, μια εικόνα, μια τοιχογραφία, είτε φυτεύουμε είτε μαγειρεύουμε κάτι, έχουμε μεγάλη αγωνία, π.χ. αν θα γίνει καλό το φαγητό και αν πράγματι θα ευχαριστηθούν οι αδελφές. Και αυτό καθαρά μόνο από αγάπη και όχι από το φόβο μήπως κάποιος δεχθεί παρατήρηση ότι δεν τα έκανε καλά. Απλά στενοχωριέσαι όταν δεν γίνει κάτι όμορφο, όταν υπάρχει περίπτωση να μην ικανοποιεί όλες τις αδελφές. Ίσως αυτά ακούγονται υπερβολικά, αλλά είναι όπως νιώθει κανείς. Φροντίδα χωρίς αγάπη και θυσία δεν γίνεται».

6.2.36 Ιερά Μονή Μ36

Η Ιερά Μονή Μ36 είναι ανδρώα και εγκαταβιούν τρεις Πατέρες. Ο Ηγούμενος μάς βοήθησε στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

Η Μονή απέχει 300 m από τον κοντινότερο οικισμό. Βρίσκεται σε υψόμετρο 303 m και 7,65 Km από τη θάλασσα. Οι λόγοι που επελέγη η συγκεκριμένη θέση για να κτιστεί η Μονή είναι ότι υπήρχε παλαιότερος ναός πάνω σε έναν φυσικό βράχο που δέσποζε στην περιοχή, όπως και το φυσικό κάλλος. Ο προσανατολισμός της Μονής είναι βόρειος, έχει αρκετή ηλιοφάνεια, αλλά πολλή υγρασία. Δεν υπάρχει μεγάλη δασική έκταση πέριξ της Μονής, αλλά συστάδες δέντρων, κυρίως αιωνόβιων κυπαρισσιών και στους χώρους αυτούς (λόγω του ότι είναι εντός οικισμού) επιτρέπονται ανθρώπινες δραστηριότητες. Δεν υπάρχει μέριμνα της Μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα (Καθολικό, τράπεζα και κελλιά) χρονολογείται από την δεκαετία 1830-1840, πλην του ημιτελούς διωρόφου ξενώνα, που όπως προαναφέραμε ξεκίνησε να κατασκευάζεται το 1677 (στο υπόγειο του οποίου λειτουργούσε παλαιότερα ελαιουργείο-φάμπρικα). Έχει δεχτεί πρόσφατη ανακαίνιση και

αποκατάσταση μετά το 2000, κατόπιν μελετών της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Τα κτήρια του συγκροτήματος, που έχει σχήμα τετραπλεύρου, βρίσκονται σχεδόν στο ίδιο υψομετρικό επίπεδο, είναι πολυώροφα, με μέγιστο αριθμό ορόφων τους δύο. Οι κύριοι χώροι της Μονής αποτελούνται από το Καθολικό (τρίκλιτη Βασιλική με τρούλο, που τιμάται στον Προφήτη Ηλία, την Αγία Τριάδα και την Αγία Ζώνη, κτίσμα του 1831), το Ηγουμενείο, το αρχονταρίκι, το γραφείο, την τράπεζα, τα κελλιά και τον ημιτελή διώροφο ξενώνα. Στη βορειοδυτική πλευρά βρίσκονται αποθήκες και οι παλιοί στάβλοι της Μονής.

Ανάμεσα στα κτήρια του συγκροτήματος υπάρχει εσωτερικός κήπος με μικρά δέντρα (πικροδάφνες, μυρτιές, κληματαριές κ.ά.), παρτέρια και πολλές γλάστρες με καλλωπιστικά φυτά και άνθη. Η εξωτερική τοιχοποιία των κτηρίων είναι κατασκευασμένη από πέτρα, ενώ οι στέγες είναι κυρίως δώματα (στα οποία έχει επιστρωθεί τσιμέντο) και κεραμοσκεπές. Το υλικό κατασκευής των κουφωμάτων είναι το ξύλο. Υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων με διαμπερή παράθυρα, ενώ η σκίασή τους γίνεται με βοήθεια κουρτινών και δύο κληματαριών.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Η θέρμανση στο κτηριακό συγκρότημα κατά τους χειμερινούς μήνες γίνεται με καλοριφέρ πετρελαίου για το ναό και τα κελλιά των μοναχών και για τους υπόλοιπους χώρους με ξυλόσομπες και τζάκι. Δεν λειτουργούν συστήματα ψύξης κατά τους θερινούς μήνες.

Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση ηλεκτρισμού και υγραερίου. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας, όμως δεν χρησιμοποιούνται καθόλου ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (ούτε ηλιακός θερμοσίφωνας) ούτε τα κουφώματα διαθέτουν διπλά τζάμια.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή είναι συνδεδεμένη με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης και διαθέτει και δύο πηγάδια, το νερό των οποίων χρησιμοποιείται για ποτίσματα. Δεν γίνεται συλλογή βρόχινου νερού, ούτε εφαρμόζεται κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού. Επίσης δεν υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα των μοναχών

Λόγω του μικρού αριθμού των μελών της αδελφότητας, εκτός από τα τυπικά διακονήματα, ασχολούνται επιπλέον και με τις αγροτικές εργασίες.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Ο περιβάλλων χώρος της Μονής εκτείνεται στα 170 στρέμματα, εντός του οποίου καλλιεργούνται αμπέλια και λίγα οπωροκηπευτικά, κυρίως για τις ανάγκες της αδελφότητας. Οι μοναχοί ασχολούνται οι ίδιοι με τις καλλιέργειες, οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν βιολογικές, εφόσον δεν χρησιμοποιούν χημικά λιπάσματα ή φυτοφάρμακα, χωρίς όμως να διαθέτουν πιστοποίηση. Τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ. Δεν καλλιεργούνται ιδιαίτερες τοπικές ποικιλίες ούτε η Μονή συμμετέχει σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών.

Ζ. Κτηνοτροφία

Η Μονή εκτρέφει μόνο μικρό αριθμό πουλερικών για τις ανάγκες της.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα της Μονής, αφού διαχωριστούν στην «πηγή», τα οργανικά/αλλοιώσιμα υπολείμματα χρησιμοποιούνται ως τροφή στις κότες και για την κατασκευή κομπόστ, οι συσκευασίες διατίθενται για ανακύκλωση και τα υπόλοιπα συλλέγονται από το σύστημα αποκομιδής απορριμμάτων του Δήμου. Δεν συλλέγονται λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος ούτε συμμετέχει η Μονή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών συσκευών.

Θ. Συμβολή στη διάσωση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Στη Μονή δεν λειτουργεί κάποιος μουσειακός χώρος. Ωστόσο έχουν καταβληθεί πολύ σημαντικές προσπάθειες για τη συντήρηση και αποκατάσταση του κτηριακού συγκροτήματος της παλαίφατης Μονής υπό την καθοδήγηση της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων όπως προαναφέραμε και η συνέχιση της λειτουργίας της.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Η Μονή αποτελεί τόπο όπου κάθε επισκέπτης και προσκυνητής βρίσκει φιλοξενία, πνευματική στήριξη και καθοδήγηση.

6.2.37 Ιερά Μονή Μ37

Η Μονή Μ37 είναι ανδρώα, η αδελφότητα αποτελείται από δύο Πατέρες και Ηγούμενος μάς βοήθησε και στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου.

Α. Θέση και χωροταξία της Μονής

Η Μονή Μ37 βρίσκεται σε απόσταση 1 Km νότια από τον ΒΟΑΚ[796], σε υψόμετρο 157 m και 1150 m από τη θάλασσα, ο δε προσανατολισμός της είναι βορειοανατολικός και οι ώρες ηλιοφάνειας στους περισσότερους χώρους είναι λιγοστές. Οι κύριοι λόγοι επιλογής της θέσης της Μονής είναι ότι αφ' ενός μεν βρίσκεται σε τόπο μεγάλου φυσικού κάλλους, ο οποίος είναι ταυτόχρονα ησυχαστικός, αφ' ετέρου δε δεν είναι ορατή από τη θάλασσα, οπότε ελαχιστοποιούταν ο κίνδυνος πειρατικών επιδρομών. Πέριξ της Μονής υπάρχει δασική έκταση, ενώ δεν επιτρέπεται στους χώρους αυτούς βόσκηση, κυνήγι ή άλλες ανθρώπινες παρεμβάσεις.

Εκ μέρους της Μονής, παρόλο που η αδελφότητα είναι μικρή αριθμητικά, έχει καταβληθεί και καταβάλλεται προσπάθεια ενίσχυσης της βιοποικιλότητας, κυρίως με φύτευση δέντρων και φυτών.

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της Μονής

Μεγάλο μέρος του κτηριακού συγκροτήματος χρονολογείται από το 18^{ο} αιώνα και, λόγω της εγκατάλειψης της Μονής το 1969, έφθασε σε ερειπιώδη κατάσταση. Η ανακαίνιση και αποκατάσταση άρχισε το 1983. Η αρχιτεκτονική της Μονής παρουσιάζει ορισμένες ιδιαιτερότητες, που οφείλονται στην κλίση του εδάφους και στις ειδικές συνθήκες της εποχής που επέβαλαν την οχύρωσή της. Το κτηριακό συγκρότημα έχει σχήμα

[796] Βόρειο Οδικό Άξονα της Κρήτης

επίμηκες, με τα κτήρια να βρίσκονται σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα, να είναι πολυώροφα, με μέγιστο αριθμό ορόφων τους δύο.

Κύριους χώρους της Μονής αποτελούν το δίκλιτο Καθολικό, που τιμάται στον Τίμιο Πρόδρομο (το παλαιότερο βόρειο κλίτος τιμάται στο Γενέσιο και το νότιο στην Αποτομή της κεφαλής του Προδρόμου) και δεν βρίσκεται στο κέντρο, αλλά σε ξεχωριστό χώρο και σε διαφορετικό επίπεδο, στη βορειοανατολική πλευρά του κτηριακού συνόλου, το παρεκκλήσιο του Αγ. Θεοδοσίου, το αρχονταρίκι, η τράπεζα, τα κελλιά, η ιματιοθήκη, η βιβλιοθήκη, οι ξενώνες και η κουζίνα. Στους δευτερεύοντες χώρους περιλαμβάνονται οι αποθήκες.

Στα παλαιότερα χρόνια αμέσως μετά τον πυλώνα, νότια, υπήρχε το βορδοναρείο (ο στάβλος), όπου σώζονται ακόμη οι χτιστές φάτνες του. Τα υπόλοιπα κτήρια που είχαν ουσιαστικό ρόλο στην εσωτερική οργάνωση της Μονής -όπως το ελαιοτριβείο, το εργαστήριο κεραμικής, ο φούρνος- είναι χτισμένα κοντά στο διαβατικό και σε μια λογική απόσταση από τον χώρο του Ηγουμενείου, των κελλιών και της τραπεζαρίας. Ιδιαίτερα εντυπωσιάζει ο αύλειος χώρος, ο οποίος είναι εντελώς ανεξάρτητος από τον χώρο των βοηθητικών χτισμάτων. Σχηματίζει μια παραλληλόγραμμη αυλή σε παράλληλη θέση με τον άξονα ανάπτυξης της Μονής. Οι είσοδοι των κελλιών και τα πέτρινα τόξα της δημιουργούν ένα ωραίο σκηνικό και δείχνουν ένα αρχιτεκτονικό σύνολο που οικοδομήθηκε με πολλή επιμέλεια. Σε όλους τους αύλειους χώρους υπάρχουν φυτεμένα δέντρα και φυτά σε παρτέρια ή γλάστρες.

Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας είναι οι πέτρες. Οι στέγες των κτηρίων είναι κυρίως δώματα, εκτός από το Καθολικό και το νέο αρχονταρίκι, που έχουν κεραμοσκεπές. Υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων από διαμπερή παράθυρα και οπές στην τοιχοποιία. Το υλικό κατασκευής των κουφωμάτων είναι το ξύλο. Ο φυσικός φωτισμός των κτηρίων χρησιμοποιείται σε μεγάλο βαθμό, ενώ η σκίαση πραγματοποιείται κυρίως με πέργκολες και αναρριχώμενα φυτά.

Γ. Ενεργειακές ανάγκες

Στη Μονή χρησιμοποιούνται ως μέσα θέρμανσης τζάκια με ξύλα και κεντρική θέρμανση με πετρέλαιο για τον ναό και το αρχονταρίκι. Υπάρχουν επίσης κλιματιστικά στον ναό για την ψύξη κατά τους θερινούς μήνες. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση

ηλεκτρισμού. Χρησιμοποιούνται λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας και η αξιοποίηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας γίνεται με τη χρήση ηλιακού θερμοσίφωνα και συστήματος φωτοβολταϊκών. Λίγα από τα κουφώματα, στο αρχονταρίκι, διαθέτουν διπλά τζάμια, για την ελαχιστοποίηση ενεργειακών απωλειών.

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

Η Μονή υδρεύεται από γεώτρηση. Δεν γίνεται συλλογή βρόχινου νερού, δεν εφαρμόζεται στις κτηριακές εγκαταστάσεις κάποιο σύστημα εξοικονόμησης νερού ούτε υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού.

Ε. Ασχολίες/Εργόχειρα Μοναχών

Η αδελφότητα είναι πολύ μικρή και οι Πατέρες μοιράζονται τα βασικά διακονήματα της Μονής, οπότε δεν ασχολούνται με κάποιο εργόχειρο.

ΣΤ. Καλλιέργειες

Η μικρή αδελφότητα ασχολείται με την καλλιέργεια 20 ελαιόδεντρων και μικρού λαχανόκηπου, χωρίς τη χρήση χημικών λιπασμάτων ή φυτοφαρμάκων, επομένως θα μπορούσαμε να τις χαρακτηρίσουμε βιολογικές, χωρίς όμως να έχουν επίσημη πιστοποίηση. Δεν καταβάλλεται κάποια προσπάθεια καλλιέργειας αυτόχθονων ποικιλιών, δεν συμμετέχει η Μονή σε κάποιο δίκτυο διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων ούτε τα υπολείμματα των καλλιεργειών χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία κομπόστ.

Ζ. Κτηνοτροφία

Εκτρέφονται λίγες κότες και αιγοπρόβατα για ίδια χρήση, χωρίς όμως να παράγονται γαλακτοκομικά προϊόντα. Δεν υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία.

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

Τα απορρίμματα και στερεά απόβλητα, αφού διαχωριστούν στην «πηγή» και τα οργανικά υπολείμματα χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή κομπόστ, συλλέγονται και μεταφέρονται εκτός Μονής. Δεν γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών, δεν συλλέγονται

χρησιμοποιημένα λάδια ούτε συμμετέχει η Μονή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων.

Θ. Συμβολή της Μονής στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Από το 1983 που επαναλειτούργησε η Μονή, καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια αναστήλωσης και ακριβούς αποκατάστασης του παλαιού ερειπωμένου κτηριακού συγκροτήματος με σεβασμό στην τοπική μοναστηριακή αρχιτεκτονική παράδοση. Με αυτή την προοπτική δημιουργήθηκε μικρό Εκκλησιαστικό Μουσείο.

Η Μονή δεν πραγματοποιεί συγκεκριμένες οικολογικές δράσεις, όμως εμπνέει στην κατεύθυνση αυτή με τη σιωπή της. Ο επισκέπτης που εισέρχεται στη Μονή βιώνει το έντονο ενδιαφέρον των δύο Πατέρων για την περιποίηση των πάρα πολλών δέντρων και φυτών, τα οποία φυτεύτηκαν μετά τη σύγχρονη ανακαίνιση της Μονής και περιβάλλουν όλους τους εξωτερικούς χώρους της. Αισθάνεσαι ότι βρίσκεσαι σε έναν πολύ φροντισμένο παραδεισένιο κήπο με καλαίσθητες γωνιές, όπου μπορείς πραγματικά να αναπαυθείς, να ηρεμήσεις μέσα στη ησυχία, ακούγοντας μόνο τους κελαηδισμούς των πουλιών και να αναψυχθείς πνευματικά. Αυτό αποτελεί ένα μήνυμα που κατευθύνει τους επισκέπτες στην ουσιαστική επαφή με τη φύση και στην ανάγκη της προσωπικής ευαισθητοποίησης για την προστασία της Δημιουργίας του Θεού.

Ι. Προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, την τοπική και την ευρύτερη κοινωνία

Οι πύλες της Μονής είναι ανοικτές για όλους τους επισκέπτες και προσκυνητές, με κύριο μέλημα των Πατέρων τη φιλοξενία και τη διάθεση να ακούσουν τους ανθρώπους και να τους ενισχύσουν πνευματικά. Επίσης ασκείται φιλανθρωπικό έργο σε έχοντες ανάγκη.

Στις Θείες Λειτουργίες τις Κυριακές και εορτές προσέρχεται πλήθος κόσμου και η κατανυκτική τέλεση των Ακολουθιών, η εμφανής ιδιαίτερη φροντίδα για τον καλλωπισμό των χώρων της Μονής και την περιποίηση των φυτών «*τους βοηθά να αισθάνονται όπως οι πιστοί που πήγαιναν στον Ιορδάνη και αναβαπτίζονταν, να αναπαύονται, να ενισχύονται πνευματικά και μετά να επιστρέφουν στην καθημερινότητά τους*», όπως μας δήλωσε ο Ηγούμενος. Ο ίδιος επίσης, με σπουδές -εκτός της Θεολογίας- και Κλινικής Ψυχολογίας,

παρέχει υποστήριξη σε άτομα που έχουν ανάγκη, στο πλαίσιο ειδικού προγράμματος που λειτουργεί στην οικεία Μητρόπολη.

Κεφάλαιο 7 Ανάλυση δεδομένων-Ευρήματα της Έρευνας

7.1 Μέρος Α Ερωτηματολογίου – Γενικά Στοιχεία των Μονών

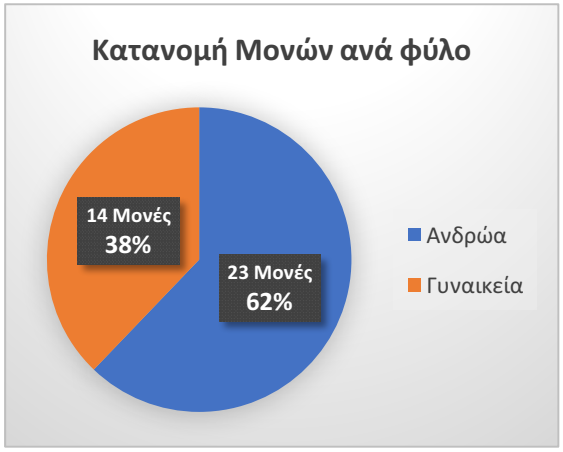
Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από 37 Ιερές Μονές και Ησυχαστήρια που η κατανομή τους ανά εκκλησιαστική περιφέρεια έχει ως εξής:

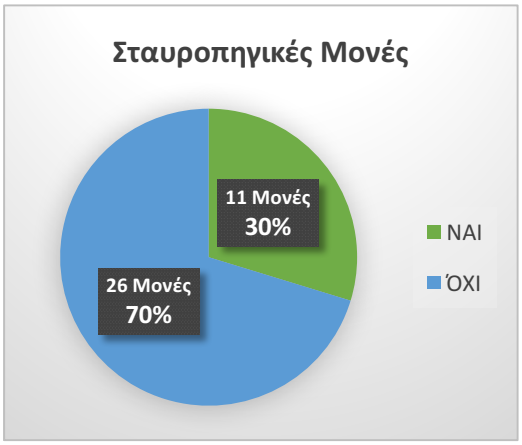
Ιερά Αρχιεπισκοπή Κρήτης: 7, Ι. Μ. Γορτύνης και Αρκαδίας: 4, Ι. Μ. Ιεραπύτνης και Σητείας: 5, Ι. Μ. Κισάμου και Σελίνου: 2, Ι. Μ. Κυδωνίας και Αποκορώνου: 4, Ι. Μ. Λάμπης και Σφακίων: 2, Ι. Μ. Πέτρας και Χερρονήσου: 6, Ι. Μ. Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου: 7, (Βλ. Διάγραμμα 7.1).

*Διάγραμμα **7.1**: Κατανομή του Αριθμού των Ιερών Μονών και Ησυχαστηρίων ανά Εκκλησιαστική Περιφέρεια*

Από αυτές οι 23 Μονές είναι Ανδρώες (62%) και οι 14 Γυναικείες (38%). Πάντοτε στην Κρήτη οι Ανδρώες Μονές υπερτερούσαν των Γυναικείων[797], ο αριθμός των οποίων θεωρείται αυξημένος σήμερα, αφού παλαιές Ανδρώες Μονές (9 στην περίπτωση του δείγματός μας), σήμερα λειτουργούν με Γυναικείες αδελφότητες και 3 Μονές ιδρύθηκαν τον 20^{ο} αιώνα (Βλ. Διάγραμμα 7.2). Επίσης 11 Μονές (ποσοστό 30%) αποτελούν Πατριαρχικά Σταυροπήγια (Βλ. Διάγραμμα 7.3).

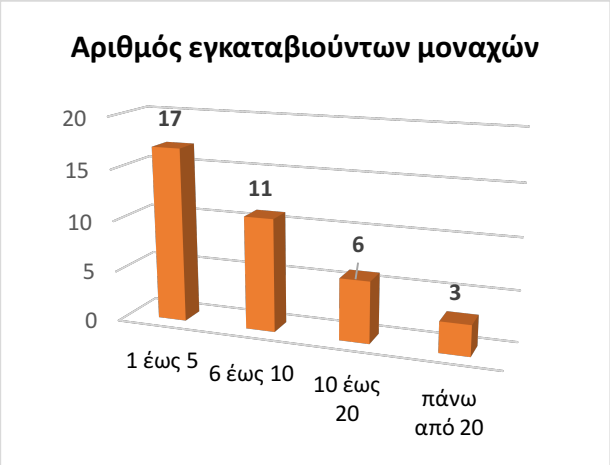

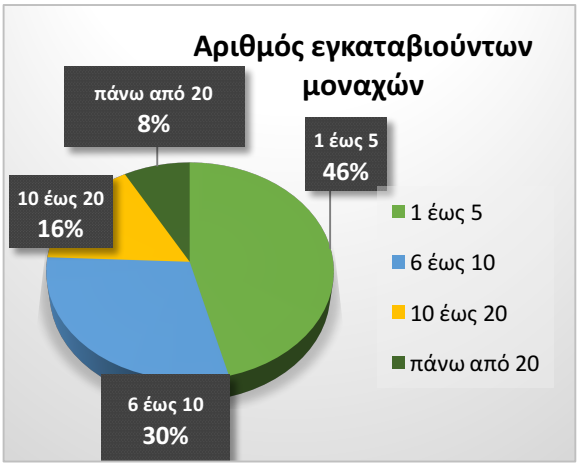

*Διάγραμμα **7.2**: Κατανομή των Μονών ανά φύλο* *Διάγραμμα **7.3**: Κατανομή Σταυροπηγιακών Μονών*

Στα 37 αυτά μοναστήρια εγκαταβιώνουν συνολικά 336 μοναχοί και μοναχές, συμπεριλαμβανομένων των δοκίμων μοναχών. Τα περισσότερα μοναστήρια έχουν ολιγάριθμες αδελφότητες. Μόνο 3 έχουν δύναμη μεγαλύτερη των 20 μοναχών (ποσοστό 8%, οι γυναικείες Μονές Μ22-50, Μ10-43 και η ανδρική Μ3-27), 6 έχουν από 10-20 μοναχούς (ποσοστό 16%), 11 έχουν από 6-10 μοναχούς (ποσοστό 30%) και στις υπόλοιπες 17 Μονές (ποσοστό 46%) οι συνοδείες αποτελούνται από 1-5 άτομα Βλ. Διαγράμματα 7.4 & 7.5).

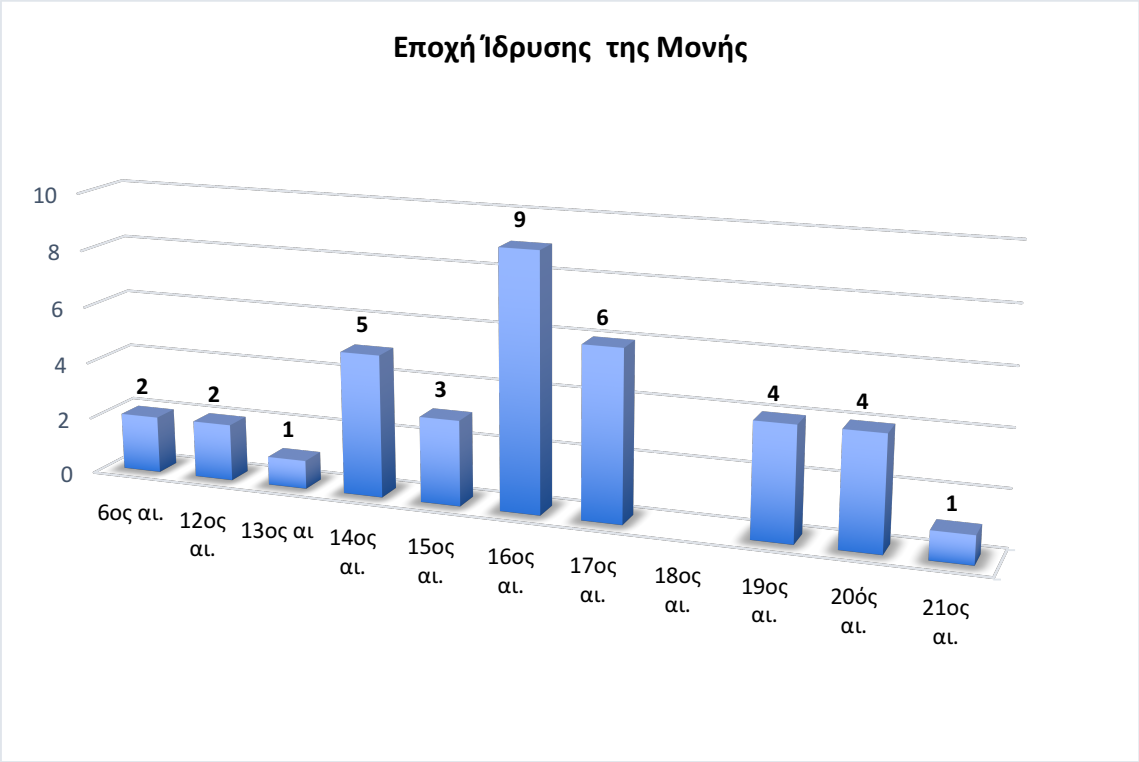
[797] Λόγω των μεγάλων χρονικών περιόδων που το νησί βρισκόταν υπό κατοχή, η λειτουργία γυναικείων Μονών είχε δυσκολίες και πολλούς κινδύνους, έτσι στην ύστερη Τουρκοκρατία ο Χουρμούζης Βυζάντιος στο έργο του Κρητικά, σημειώνει μία μόνο γυναικεία Μονή, της Παναγίας Παλιανής. Βλ. **Μ. Χουρμούζη-Βυζάντιου**, *Κρητικά,* Εν Αθήναις 1842, σ. 17-19

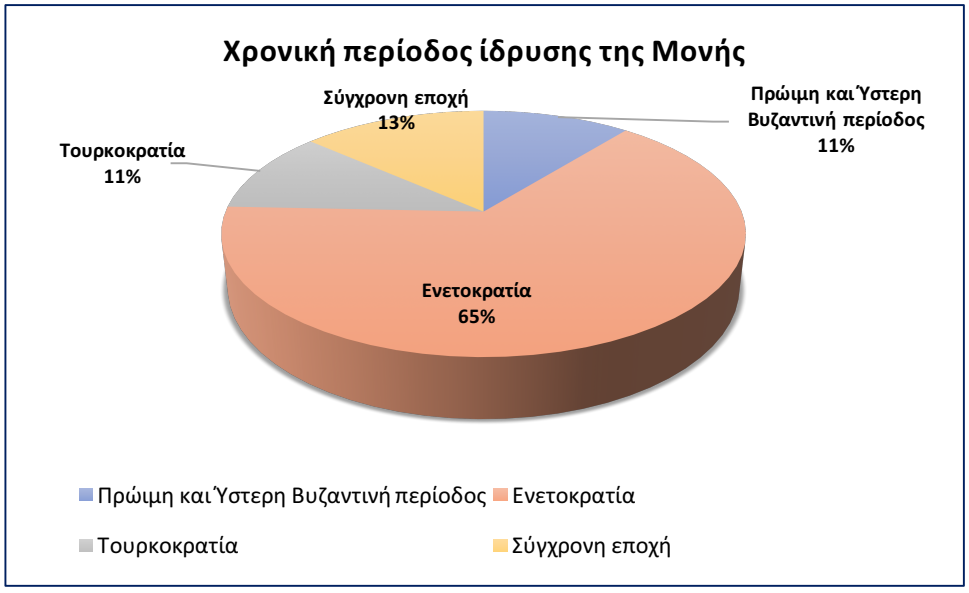

*Διαγράμματα **7.4** και **7.5**: Αριθμητική και Ποσοστιαία Κατανομή του μεγέθους της μοναστικής αδελφότητας των Μονών*

Όσον αφορά στην παλαιότητα των σημερινών Μονών, παρατηρούμε πολύ ενδιαφέροντα στοιχεία. Η πλειοψηφία των Μονών έχει μακραίωνη ζωή. Υπάρχουν 4 μοναστήρια που χρονολογούνται από την Βυζαντινή περίοδο (2 από την πρώιμη και 2 από τη ύστερη – ποσοστό 11%), 24 από την εποχή της Ενετοκρατίας (από τα οποία τα 15 ιδρύθηκαν κατά τη διάρκεια της ύστερης Ενετοκρατίας, τον 16^{ο} και 17^{ο} αιώνα – συνολικό ποσοστό 65%), 4 που ιδρύθηκαν την περίοδο της ύστερης Τουρκοκρατίας (το 19^{ο} αιώνα – ποσοστό 11%) και μόλις 5 που ιδρύθηκαν τη σύγχρονη εποχή (ποσοστό 13%), (Βλ. Διάγραμμα 7.6). Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν αφ' ενός μεν τη μακραίωνη μοναστική παράδοση της Κρήτης, αλλά επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι τα μεγάλα και πλούσια μοναστήρια που ιδρύθηκαν κατά την Ενετική περίοδο (και αποτελούν το 65% του δείγματος μας), κατάφεραν και επιβίωσαν τη δύσκολη περίοδο της Τουρκοκρατίας. Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας δεν ιδρύθηκαν καινούργια (αφού απαγορευόταν από τον ισλαμικό νόμο) και παρόλες τις δυσκολίες και καταστροφές που υπέστησαν οι Μονές κατά τη διάρκεια των πολλών επαναστατικών κινημάτων, διατηρήθηκαν και συνεχίζουν την μοναστική παράδοση της Κρήτης μέχρι σήμερα (Βλ. Διάγραμμα 7.7).

*Διάγραμμα **7.6**: Κατανομή, ανά αιώνα, της εποχής ιδρύσεως των Μονών της Κρήτης*

*Διάγραμμα **7.7**: Ποσοστιαία κατανομή της χρονικής περιόδου ιδρύσεως των Μονών*

7.2 Μέρος Α Ερωτηματολογίου – Ερωτήματα για Θέση και Χωροταξία

7.2.1 Ερώτημα Α1: Απόσταση από τον πλησιέστερο οικισμό

Το ερώτημα **Α1** αναφέρεται στην **απόσταση από τον πλησιέστερο οικισμό**. Οι απαντήσεις μας δείχνουν ότι μόνο 7 Μονές (ποσοστό 19%) βρίσκονται σε απομακρυσμένα μέρη και απέχουν περισσότερο από 5 km από τον πλησιέστερο οικισμό, (πρόκειται για τις Μονές: α) Μ9 – η οποία είναι και η πιο δύσκολα προσβάσιμη, αφού πρέπει κανείς να διανύσει 22 km χωματόδρομου με συνεχείς και απότομες στροφές, ξεκινώντας από χαμηλό υψόμετρο, ανεβαίνοντας περίπου στα 800 m και στη συνέχεια να κατεβεί στο επίπεδο της θάλασσας, β) Μ20, γ) Μ23, δ) Μ16, ε) Μ15, στ) Μ32 και ζ) Μ33), γεγονός που συμφωνεί με τον κύριο λόγο ίδρυσης της Μονής στη συγκεκριμένη θέση, ο οποίος είναι η αναζήτηση ησυχαστικού περιβάλλοντος για να ευνοείται τη μοναχική άσκηση. Σε απόσταση από 1-5 Km από τον πλησιέστερο οικισμό, βρίσκονται σχεδόν τα μισά (18) μοναστήρια (ποσοστό 49%). Ωστόσο, το γεγονός ότι δεν απέχουν μεγάλη χιλιομετρική απόσταση από οικισμό, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι πάντα έχουν πάντα οπτική επαφή οι Μονές με αυτόν, ή ότι τις επηρεάζουν οι θόρυβοι και τα φώτα του. Επομένως υπάρχουν και σε αυτές τις περιπτώσεις οι δυνατότητες του ησυχαστικού περιβάλλοντος, του τόσο απαραίτητου για την απερίσπαστη άσκηση των μοναχών. Άλλωστε τα περισσότερα μοναστήρια είναι σκαρφαλωμένα σε κάποια βουνοκορφή ή δασωμένο οροπέδιο, ή μέσα σε κάποιο φαράγγι ή χαράδρα, όπως στις περιπτώσεις των Μετοχίων Μ22Β και Μ22Γ της Μονής Μ22Α και των Μονών Μ7, Μ31 και Μ4, Μ19, Μ37, Μ28, Μ3, Μ1, Μ14, Μ11, Μ8, Μ25, Μ34, Μ26, Μ27, Μ12 και Μ13. 7 Μονές βρίσκονται σε απόσταση μικρότερη του 1 Km (ποσοστό 19%) και 5 Μονές βρίσκονται μέσα στον αστικό ιστό (ποσοστό 13%, οι Μ35, Μ23, Μ30, Μ21 και Μ22Α), λόγω της επέκτασης των οικισμών, ενώ παλιότερα είχαν μια σχετική απόσταση από αυτούς (Βλ. Πίνακα 7.1).

Απόσταση από τον πλησιέστερο οικισμό	**Αρ. Μονών**	**Ποσοστό**
α. Εντός οικισμού	5	13%
β. 0 – 1 Km	7	19%
γ. 1 – 5 Km	18	49%
δ. > 5 Km	7	19%

*Πίνακας **7.1**: Απόσταση των Μονών από τον πλησιέστερο οικισμό*

Η σχετικά κοντινή απόσταση των περισσότερων Μονών από τους οικισμούς, ευνοεί την αλληλεπίδραση των μοναχών με τους λαϊκούς και τα μοναστήρια λειτουργούσαν και λειτουργούν, ως ένας χώρος πνευματικής τροφοδοσίας και ενίσχυσης των πιστών, αλλά και καταφύγιο για κάθε αναγκεμένο.

Σημειώνουμε επίσης ότι παρόλο που βρισκόμαστε σε νησί, μόνο 5 Μονές (Μ17, Μ14, Μ9, Μ23 και Μ35) είναι παραθαλάσσιες ή είναι πολύ κοντά και ορατές από τη θάλασσα, προφανώς για προστασία από τις πειρατικές επιδρομές που ήταν συνεχείς και συχνές μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα.

7.2.2 Ερώτημα Α2: Λόγοι επιλογής τοποθεσίας της Μονής

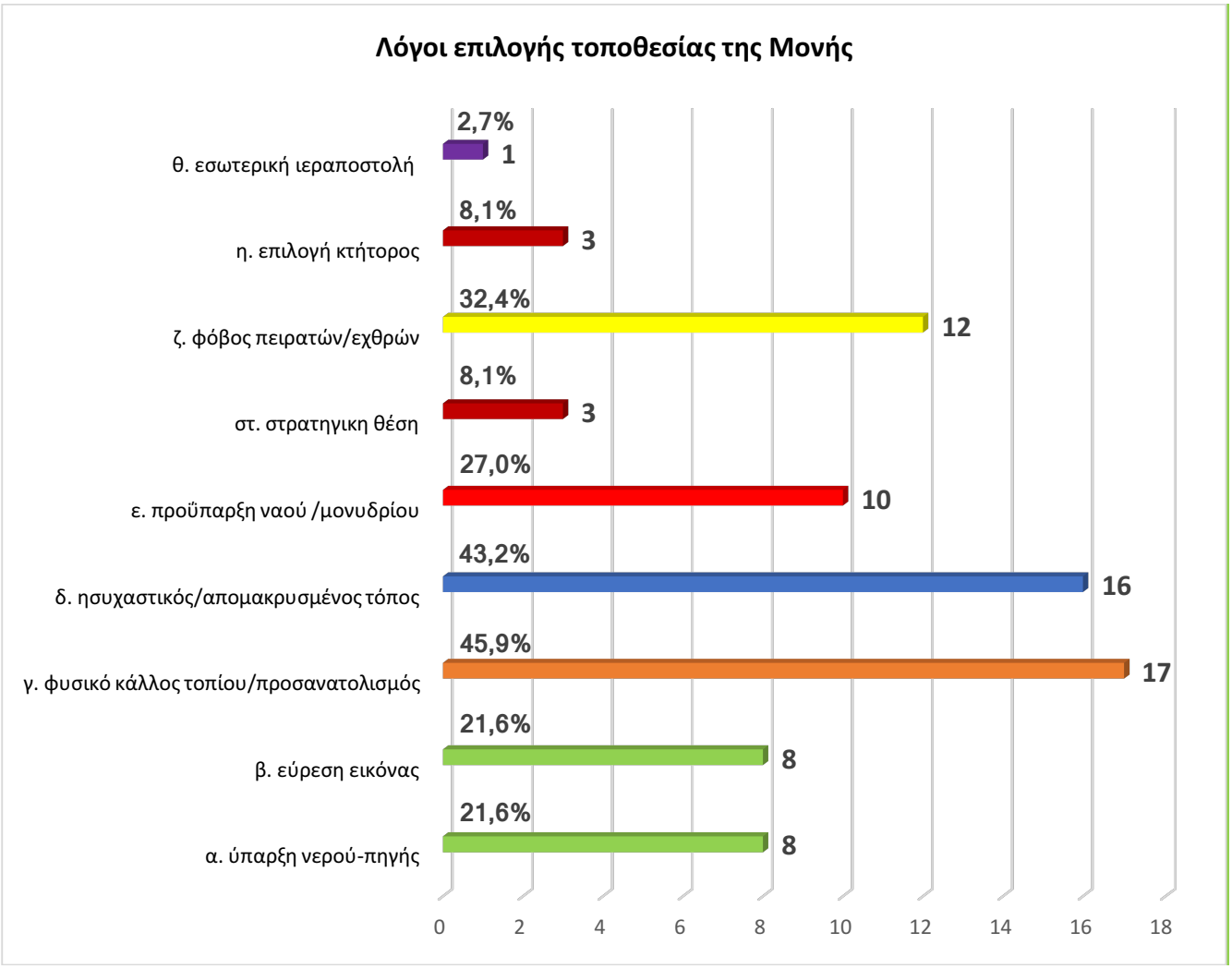
Το ερώτημα **Α2** διερευνά τους **λόγους για τους οποίους επιλέχθηκε να κτιστεί η Μονή στη συγκεκριμένη θέση**, σύμφωνα με τους σημερινούς οικιστές με ανοικτό ερώτημα που δεχόταν πολλαπλές απαντήσεις. Διαπιστώσαμε μια ποικιλία απαντήσεων. Η συχνότερη απάντηση (σε ποσοστό 45,9% επί του συνόλου του δείγματος), είναι το φυσικό κάλλος του τοπίου και ο προσανατολισμός του χώρου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων (π.χ. για Μονές εντός του αστικού ιστού), σχεδόν όλα τα μοναστήρια δεν βρίσκονται σε περιοχές εξαιρετικού φυσικού κάλλους. Σε 16 περιπτώσεις (ποσοστό 43,2%) κύριος λόγος επιλογής είναι ότι ο τόπος, λόγω του ότι είναι απομακρυσμένος και ησυχαστικός, προσφέρεται για τη μοναχική άσκηση. Σε 12 περιπτώσεις (ποσοστό 32,4%) ο λόγος είναι ο φόβος των πειρατικών ή γενικά εχθρικών επιδρομών, οπότε η θέση της Μονής είναι κρυμμένη από την οπτική επαφή με τη θάλασσα ή μεγάλους δρόμους. Σε 10 περιπτώσεις (ποσοστό 27,0%) στον χώρο όπου κτίστηκε η Μονή προϋπήρχε είτε μικρός ναός, είτε μονύδριο. Σε 8 περιπτώσεις (ποσοστό 21,6%) ο λόγος είναι η συνήθως «θαυματουργική» εύρεση κάποιας εικόνας στο σημείο όπου είναι κτισμένο το μοναστήρι και σε άλλες 8 περιπτώσεις (ποσοστό 21,6%), η ύπαρξη νερού/πηγής. Τέλος λιγότερο συχνοί λόγοι επιλογής της τοποθεσίας αποτελούν σε 3 περιπτώσεις το ότι αποτελούσε στρατηγική θέση (ποσοστό 8,1%), σε άλλες 3 ήταν επιλογή του κτήτορα της Μονής (ποσοστό 8,1%) και σε 1 περίπτωση (ποσοστό 2,7%) για λόγους εσωτερικής ιεραποστολής (Βλ. Πίνακας 7.2 και Διάγραμμα 7.8). Σημειώνουμε επίσης ότι

οι βασικοί λόγοι επιλογής τοποθεσίας της Μονής στην έρευνά μας συμπίπτουν με τους λόγους που αναφέρει η επισκόπηση των J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis[798]

Λόγοι επιλογής τοποθεσίας της Μονής		
α. ύπαρξη νερού-πηγής	8	21,6%
β. εύρεση εικόνας	8	21,6%
γ. φυσικό κάλλος τοπίου/προσανατολισμός	17	45,9%
δ. ησυχαστικός/απομακρυσμένος τόπος	16	42,3%
ε. προϋπαρξη ναού /μονυδρίου	10	27,0%
στ. στρατηγική θέση	3	8,1%
ζ. φόβος πειρατών/εχθρών	12	32,4%
η. επιλογή κτήτορος	3	8,1 %
θ. εσωτερική ιεραποστολή	1	2,7%

*Πίνακας **7.2**: Λόγοι επιλογής της τοποθεσίας που βρίσκεται οι Μονή*

[798] The reasons for selecting these amazing sites may be diverse, including beauty, remoteness or security, etc. However, according to traditional sources, the main reasons are often related to spiritual inspiration, Βλ. **J.-M. Mallarach**, **J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic lands as protected landscapes and community-conserved areas: an overview*, PARKS, Vol 22.1, 2016, p. 67

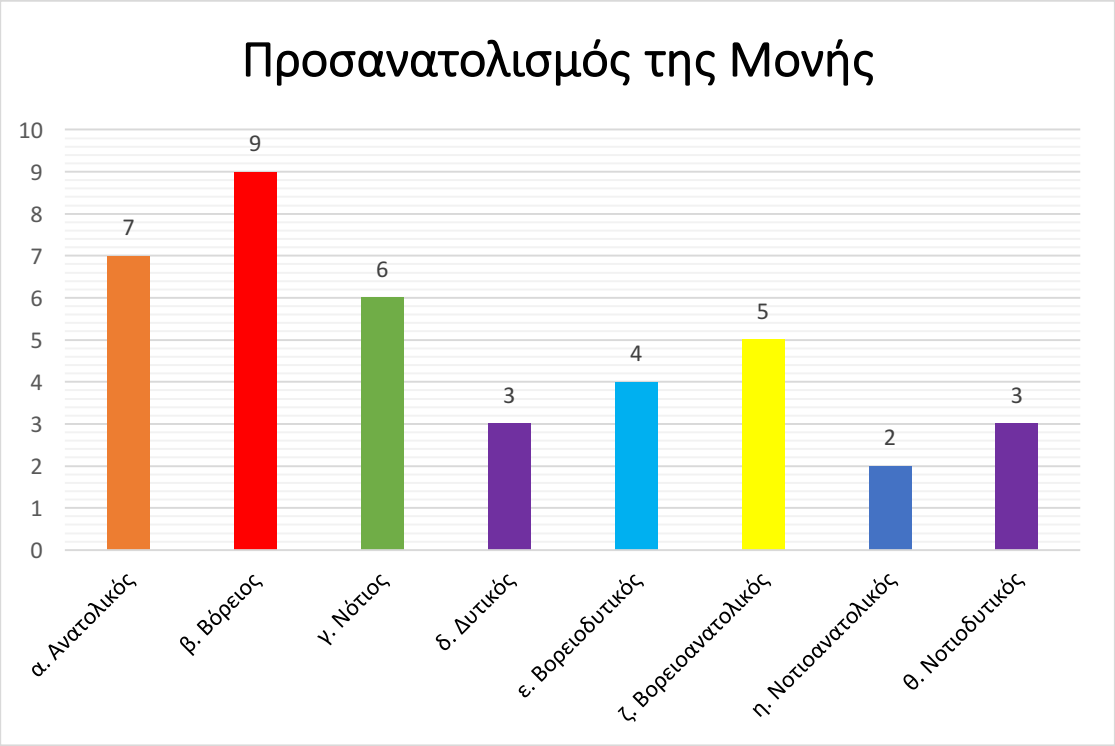

*Διάγραμμα **7.8**: Κατανομή των λόγων επιλογής της τοποθεσίας των Μονών*

7.2.3 Ερώτημα Α3: Προσανατολισμός

Το ερώτημα **Α3** αφορά στον **προσανατολισμό** των μοναστικών συγκροτημάτων. Οι απαντήσεις είναι ποικίλες, ανάλογα με το ανάγλυφο και τις κλίσεις του εδάφους της κάθε περιοχής. Νότιο αλλά και Νοτιοανατολικό ή Νοτιοδυτικό προσανατολισμό, ο οποίος παρέχει αρκετές ώρες ηλιοφάνειας τον χειμώνα και συνιστάται ώστε να μειώνονται οι ενεργειακές ανάγκες, έχουν 11 Μονές (ποσοστό 28%). Ωστόσο σε 29 από το σύνολο των 39 (με τα 2 μετόχια της Μ22Α) μοναστικών συγκροτημάτων, δηλ. σε ποσοστό 75%, τα κτήρια είτε διατάσσονται κατά τον άξονα Βορρά-Νότου, είτε οι χώροι ενδιαίτησης έχουν Νότιο προσανατολισμό ή/και παράθυρα με Νότια κατεύθυνση[799] (Βλ. Διάγραμμα 7.9).

[799] Ο προσανατολισμός ενός κτηρίου, δηλαδή η χωροθέτησή του στο οικόπεδο σε σχέση με τον άξονα Βορράς - Νότος αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα δεδομένα που πρέπει να λαμβάνει υπόψη του ο αρχιτέκτονας του

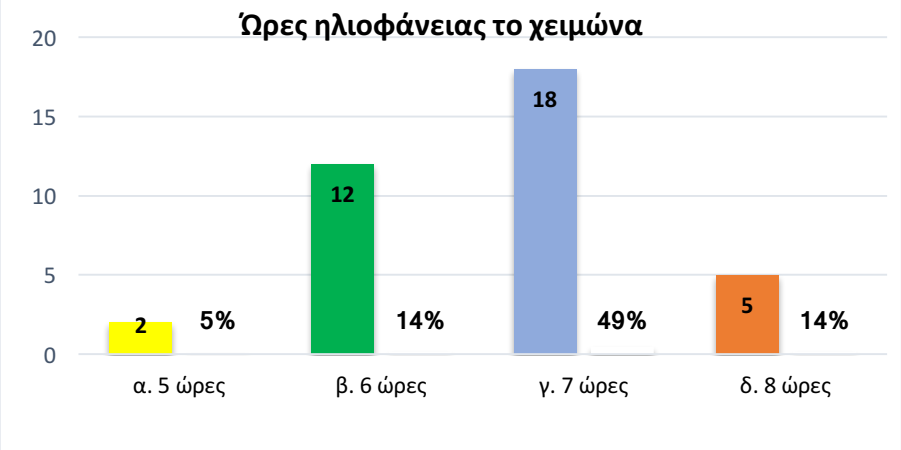
*Διάγραμμα **7.9**: Κατανομή των Μονών, ανάλογα με τον προσανατολισμό τους*

Δεδομένου ότι την εποχή που κτίστηκαν δεν υπήρχαν επιστημονικές μελέτες για τον ορθό προσανατολισμό των κτηρίων ώστε να είναι σύμφωνα με τις αρχές του βιοκλιματικού σχεδιασμού, διαπιστώνουμε ότι υπήρχε στους παλαιότερους παραδοσιακούς οικοδόμους εμπειρική γνώση και εφαρμογή αυτών των αρχών.

7.2.4 Ερώτημα Α4: Ώρες ηλιοφάνειας

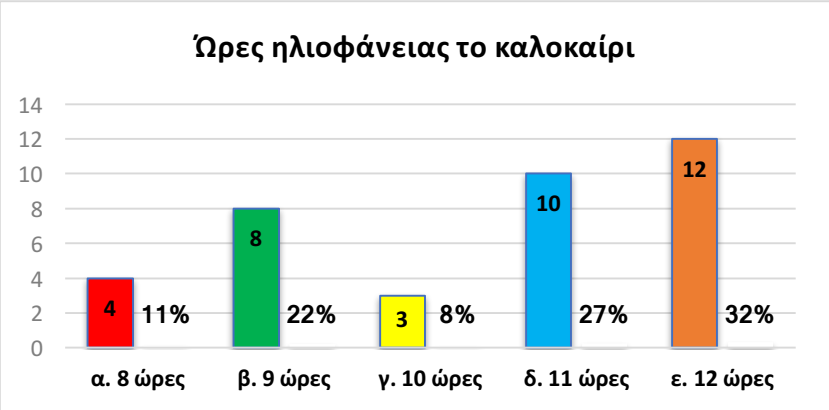
Το ερώτημα **Α4** εξετάζει τις **ώρες ηλιοφάνειας** τον χειμώνα και το καλοκαίρι. Κατά τη διάρκεια του χειμώνα το 63% των Μονών έχει 7-8 ώρες ηλιοφάνειας, ενώ το υπόλοιπο 37% από 5-6 ώρες (Βλ. Διάγραμμα 7.10).

κτηρίου. Οι νότιες όψεις θεωρούνται οι πιο πλεονεκτικές και για αυτό, πολλοί παραδοσιακοί οικισμοί και κτίσματα είναι προσανατολισμένα στον Νότο. Οι νότιες όψεις απολαμβάνουν τον ήλιο το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας. Βλ. *Ηλιασμός των κτηρίων*, στην Ιστοσελίδα του Κέντρου Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, http://www.cres.gr/energy_saving/Ktiria/hliasmos.htm (τελ. ανάκτηση 04.03.2020) και *Προσανατολισμός κτηρίου και σκίαση* στην Ιστοσελίδα https://www.decobook.gr/texnika-arthra/fotismos/prosanatolismos-ktiriov-kai-skiash (τελ. ανάκτηση 04.03.2020)

*Διάγραμμα **7.10**: Κατανομή των ωρών ηλιοφάνειας το χειμώνα στις Μονές*

Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού σε 22 Μονές (ποσοστό 59%) υπάρχει μεγάλη ηλιοφάνεια 11-12 ώρες, αρκετή, 9-10 ώρες σε 11 Μονές (ποσοστό 30%), ενώ σε 4 Μονές έχουμε ηλιοφάνεια 8 ώρες (ποσοστό 11%), (Βλ. Διάγραμμα 7.11).

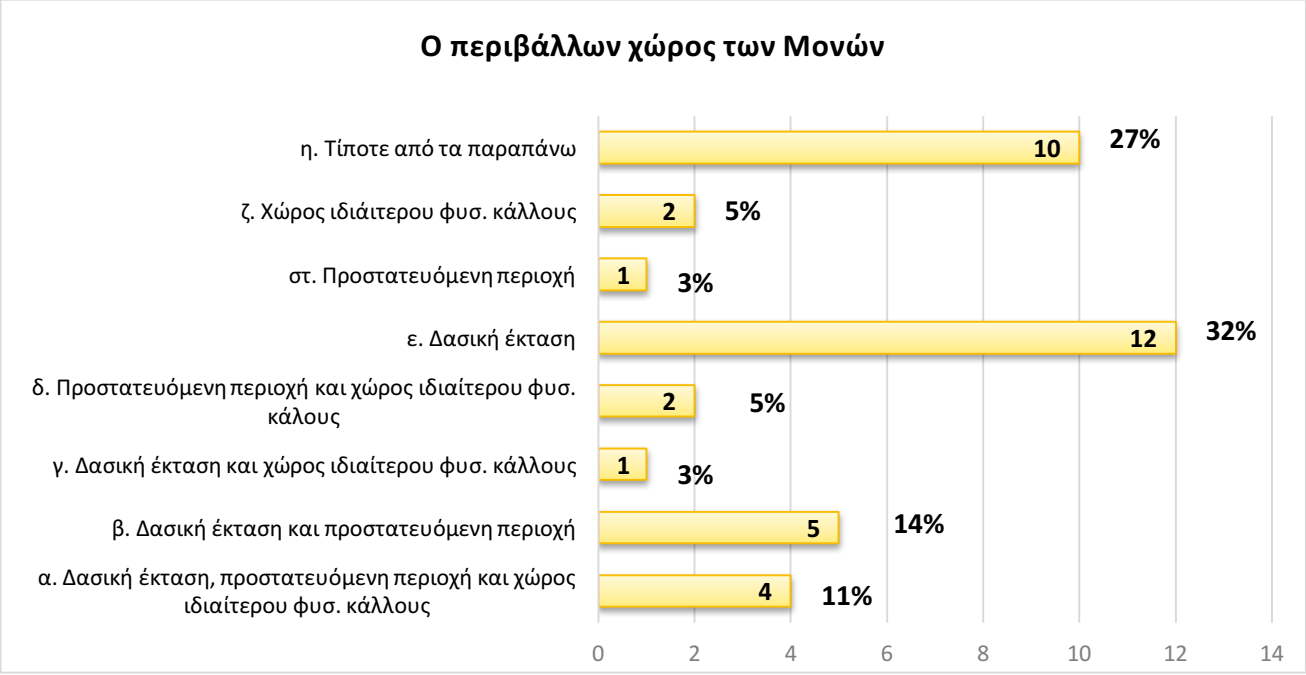

*Διάγραμμα **7.11**: Κατανομή των ωρών ηλιοφάνειας το καλοκαίρι στις Μονές*

7.2.5 Ερώτημα Α5: Περιβάλλων χώρος της Μονής

Το κλειστό ερώτημα **Α5**, **τι υπάρχει πέριξ της Μονής**, αναφέρεται στον περιβάλλοντα χώρο των Μονών και υπήρχαν 3 επιλογές απαντήσεων: α. Δασική έκταση, β. Προστατευμένη περιοχή και γ. Χώρος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Οι απαντήσεις έδειξαν αρχικά ότι σε 4 περιπτώσεις και κατά ποσοστό 11% ικανοποιούνται και οι τρεις επιλογές, εφόσον οι Μονές περιβάλλονται από δασική έκταση, βρίσκονται μέσα σε προστατευόμενη περιοχή και έχουν χαρακτηριστεί τόπος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. 5 Μονές (ποσοστό 14%) περιβάλλονται από δασική έκταση και βρίσκονται μέσα σε προστατευόμενη περιοχή, ενώ 1 μοναστήρι (ποσοστό 3%) περιβάλλεται από δασική

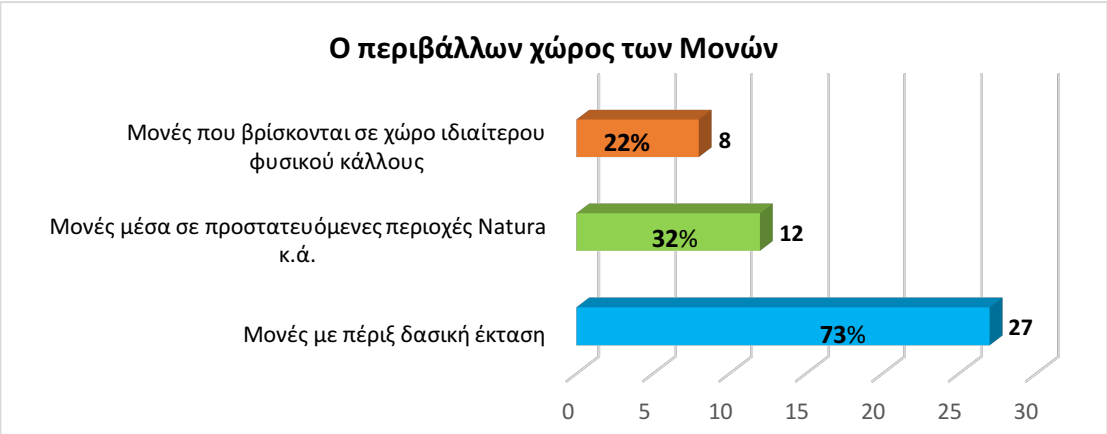
έκταση και ταυτόχρονα έχει χαρακτηριστεί χώρος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Μέσα σε προστατευόμενη περιοχή και ταυτόχρονα σε χαρακτηρισμένο χώρο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους βρίσκονται 2 Μονές (ποσοστό 5%). 12 μοναστήρια (ποσοστό 32%) περιβάλλονται ή βρίσκονται κοντά σε δασική έκταση, 1 μοναστήρι (ποσοστό 3%) βρίσκεται μέσα σε προστατευόμενη περιοχή και 2 (ποσοστό 5%) σε χαρακτηρισμένο χώρο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, που όμως δεν είναι δασική περιοχή. Τέλος σε 10 περιπτώσεις Μονών (ποσοστό 27%) σημειώνεται ότι δεν υπάρχει τίποτε από τα παραπάνω. Ωστόσο, σε κάποιες από αυτές υπάρχει αξιοσημείωτη χλωρίδα, όπως π.χ. σχετικά κοντινή δασική έκταση δυτικά, βορειοδυτικά και νοτιοδυτικά της Μονής Μ32. Επίσης αρκετά στρέμματα ελαιώνα συνορεύουν ανατολικά με τη Μονή Μ18, ενώ συστάδες πεύκων ανατολικά και ελαιώνες νότια και δυτικά της Μονής Μ1. Ακόμη στα βραχώδη υψώματα στα οποία είναι κτισμένες οι γυναικείες Μονές Μ6 και Μ4, είναι φυτεμένα αρκετά δέντρα γύρω γύρω (Βλ. παρακάτω Διάγραμμα 7.12).

*Διάγραμμα **7.12**: Κατανομή του είδους του περιβάλλοντος χώρου των Μονών*

Από τα στοιχεία που αφορούν στον περιβάλλοντα χώρο συνολικά, παρατηρούμε ότι σε ποσοστό 73% τα μοναστήρια περιβάλλονται, ή βρίσκονται κοντά σε δασικές εκτάσεις, επομένως μέσα στη φύση, χωρίς η παρουσία τους να επηρεάζει αρνητικά το φυσικό περιβάλλον της περιοχής. Θεωρείται σημαντικό το ότι 13 Μονές (ποσοστό 35%)

βρίσκονται μέσα σε προστατευόμενες περιοχές, όπως και το ότι 8 Μονές (ποσοστό 22%) έχουν επίσημα χαρακτηριστεί ως τόποι ιδιαίτερου φυσικού κάλλους (μάλιστα σε 6 περιπτώσεις και ποσοστό 16%, οι τελευταίες ιδιότητες συμπίπτουν), (Βλ. Διάγραμμα 7.13).

*Διάγραμμα **7.13**: Κατανομή των χώρων που περιβάλλει τις Μονές*

7.2.6 Ερώτημα Α6: Εκμετάλλευση των χώρων πέριξ των Μονών

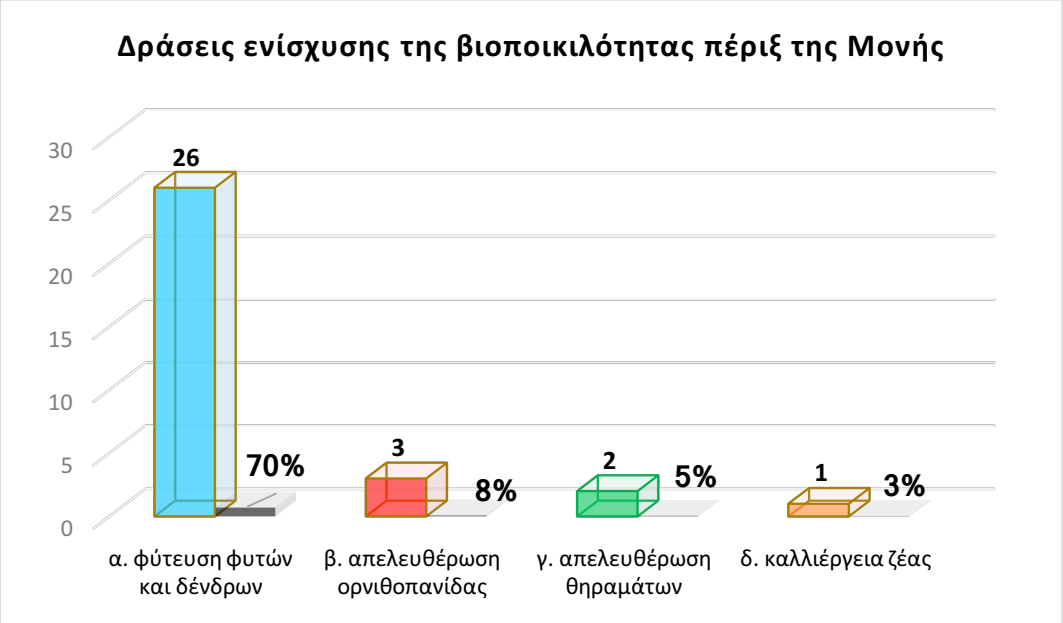
Προχωρώντας στο ερώτημα **Α6**, για το **αν επιτρέπεται στους χώρους πέριξ των Μονών ανθρώπινη παρέμβαση ή εκμετάλλευση** (π.χ. βόσκηση, κυνήγι, υλοτομία κ.λ.π.), οι απαντήσεις δείχνουν ότι επιτρέπεται σχεδόν στις μισές, 18 Μονές (ποσοστό 49%) και δυστυχώς 6 από αυτές βρίσκονται μέσα σε προστατευόμενες περιοχές (οι Μονές Μ17, Μ3, Μ11, Μ8, Μ9 και Μ25), γεγονός που χρειάζεται να ευαισθητοποιήσει περισσότερο τους -διοικητικά- υπευθύνους.

7.2.7 Ερώτημα Α7: Ενίσχυση βιοποικιλότητας

Το κλειστό ερώτημα **Α7** διερευνά αν υπάρχει **μέριμνα εκ μέρους της Μονής ή όχι για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας πέριξ αυτής**. Σε περίπτωση θετικής απάντησης ζητούσε επίσης να διευκρινιστούν οι τρόποι ενίσχυσης. Δόθηκαν 28 θετικές απαντήσεις, δηλαδή τα κρητικά μοναστήρια σε ποσοστό 76% μεριμνούν και υλοποιούν δράσεις ενίσχυσης της βιοποικιλότητας στους χώρους πέριξ αυτών. Όσον αφορά στους τρόπους ενίσχυσης, σε 26 από τις περιπτώσεις αυτές (ποσοστό 70% επί του συνόλου των Μονών) απάντησαν με δενδροφυτεύσεις, που ενισχύουν τη χλωρίδα της περιοχής. Ενδεικτικά παραδείγματα αναφέρουμε τα εξής: στην περίπτωση της Μονής Μ22Α, αναβίωσε ο

βιότοπος της περιοχής του Μετοχίου Μ22Β, με την απαγόρευση της βόσκησης, τη φύτευση νέων δέντρων και φυτών της κρητικής χλωρίδας και την κήρυξή του ως προστατευόμενης περιοχής. Επίσης στην περίπτωση της Μονής Μ3, οι Πατέρες φύτεψαν πάρα πολλά δέντρα (πεύκα και κυπαρίσσια) στο χώρο βορείως της Μονής, όπου το δάσος είχε καεί κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής, με αποτέλεσμα την αναγέννησή του και την κήρυξή του ως προστατευμένη περιοχή-καταφύγιο άγριας ζωής. Στη Μονή Μ17 πραγματοποιήθηκαν συστηματικά δράσεις αναδάσωσης σε καμένες περιοχές και δράσεις εμπλουτισμού της χλωρίδας της περιοχής με κρητικά βότανα.

Άλλες δράσεις ενίσχυσης της βιοποικιλότητας που καταγράψαμε υπήρξαν: σε 3 περιπτώσεις Μονών (ποσοστό 8%) που είχαμε απελευθέρωση ορνιθοπανίδας, σε 2 περιπτώσεις (ποσοστό 5%), απελευθέρωση θηραμάτων και σε 1 περίπτωση καλλιέργεια ζέας (Βλ. Διάγραμμα 7.14).

*Διάγραμμα **7.14**: Κατανομή των δράσεων ενίσχυσης βιοποικιλότητας που εφαρμόζονται πέριξ του χώρου των Μονών*

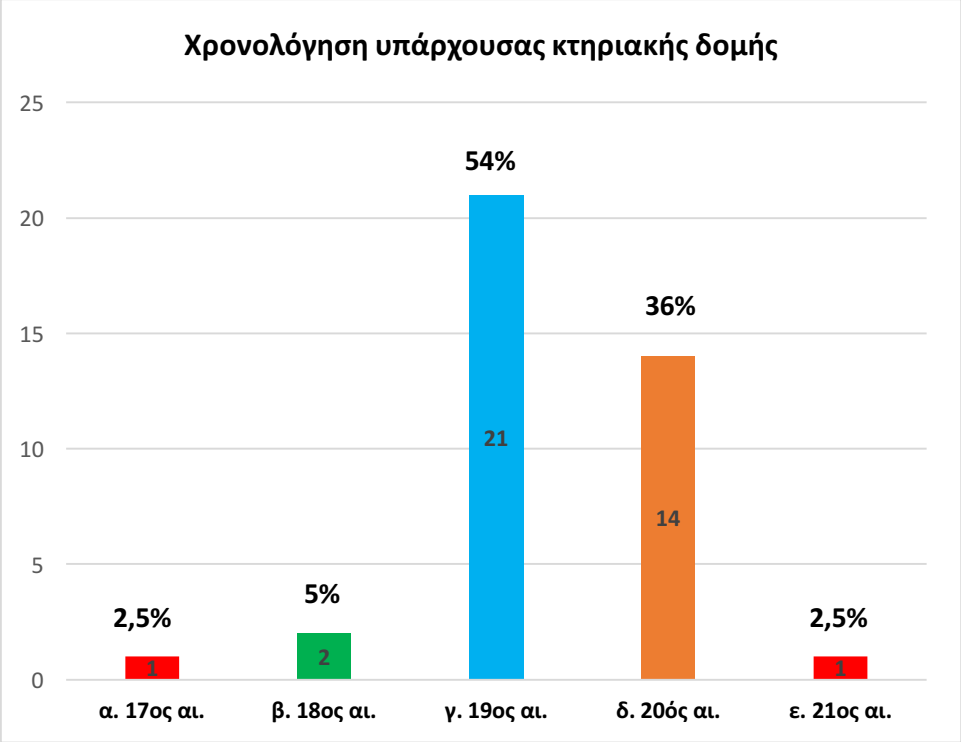
7.3 Μέρος Β Ερωτηματολογίου – Το κτηριακό συγκρότημα και οι υποδομές

7.3.1 Ερώτημα Β1: Χρονολόγηση κτηρίων

Το ερώτημα **Β1** διερευνά τη **χρονολόγηση του υπάρχοντος κτηριακού συγκροτήματος** της κάθε Μονής που συνήθως δεν συμπίπτει αναγκαστικά με τον χρόνο ιδρύσεώς της. Σύμφωνα, λοιπόν, με την καταγραφή που κάναμε, μόνο στη Μονή Μ15, διατηρείται το αρχικό κτηριακό συγκρότημα από τον 17^{ο} αιώνα, με συνεχείς βέβαια προσθήκες κατά τις κατά καιρούς ανακαινίσεις της Μονής. Από τον 18^{ο} αιώνα παραμένουν αρκετά κτίσματα στις Μονές Μ23 και Μ16, έχουν όμως δεχθεί κατά καιρούς μέχρι σήμερα προσθήκες. Στις περισσότερες από τις μισές Μονές, 21 τον αριθμό και ποσοστό 54%: Μ11, Μ8, Μ19, Μ20, Μ21, Μ22Α, Μ30, Μ27, Μ26, Μ32, Μ17, Μ14, Μ3, Μ1, Μ6, Μ36, Μ37, Μ33, Μ34, Μ13 και Μ29, το υπάρχον κτηριακό συγκρότημα ανάγεται στον 19^{ο} αιώνα, λόγω των πολλών καταστροφών που υπέστησαν τα μοναστήρια κατά τη διάρκεια των διαφόρων επαναστάσεων (κυρίως του 1821, του 1866-69 κ.ά.) και λόγω του ότι ο ισλαμικός νόμος απαγόρευε αυστηρά την οποιαδήποτε ανακαινιστική εργασία σε αυτά. Σε κάποιες από τις Μονές διατηρούνται στοιχεία ακόμα και από την εποχή της ιδρύσεώς τους (κυρίως την Ενετική). Όμως ειδικά την περίοδο της Αιγυπτιοκρατίας (δεκαετία 1830) επετράπη να γίνουν ριζικές ανακαινίσεις και προσθήκες στα κτηριακά συγκροτήματα και το γεγονός αυτό εκμεταλλεύτηκαν σχεδόν όλες οι Μονές. Πάνω επίσης από το 1/3 των μοναστηριών, δηλ. 14, με ποσοστό 36% (Μ18, Μ35, Μ31, Μ28, Μ2, Μ7, Μ4, Μ9, Μ10, Μ5, Μ25, Μ12, Μ35 και Μ29) έχουν σήμερα κτήρια που κατασκευάστηκαν κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, μετά την ενσωμάτωση της Κρήτης στο ελληνικό κράτος.

Ειδικά μετά τον Β’ Παγκόσμιο πόλεμο, λόγω της μεγάλης πτώσης του αριθμού των μοναχών, πολλές Μονές εγκαταλείφθηκαν από τους μοναχούς και σε κάποιες περιπτώσεις τα κτήρια έφθασαν σε ερειπιώδη κατάσταση. Την ίδια χρονική περίοδο πραγματοποιήθηκαν διασωστικές επεμβάσεις και επισκευές σε αρκετές Μονές χωρίς μελέτη, με αποτέλεσμα ισχυρές αλλοιώσεις των κτηριακών συγκροτημάτων. Μετά τη δεκαετία του 1970 άρχισε σταδιακά η προσπάθεια της ανακαίνισης, αποκατάστασης και επαναφοράς, στην αρχική τους μορφή, πολλών Μονών, κατόπιν μελέτης και επίβλεψης των τοπικών Εφορειών Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και Νεοτέρων Μνημείων και την οικονομική ενίσχυση ευρωπαϊκών προγραμμάτων, με πολύ θετικά αποτελέσματα, ακόμα

και διακρίσεις[800]. Το νεότερο σε ίδρυση μοναστήρι του δείγματός μας είναι η Μονή Μ24 που κτίστηκε τον 21ο αιώνα (Βλ. Διάγραμμα 7.15).

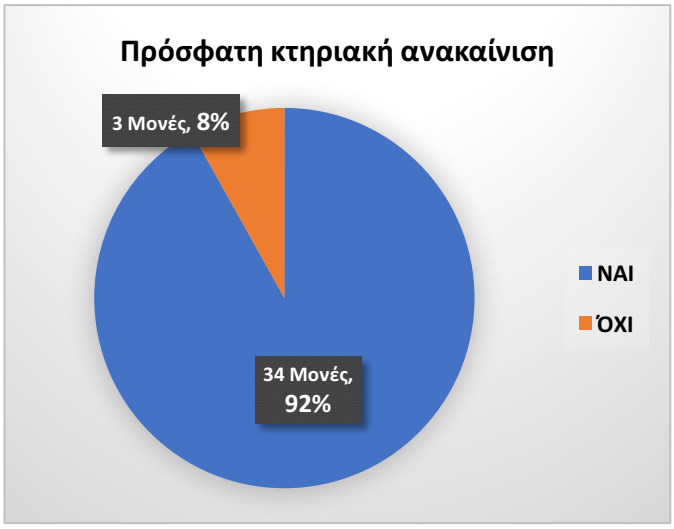
*Διάγραμμα **7.15**: Κατανομή της χρονολόγησης του υπάρχοντος κτηριακού συγκροτήματος των Μονών*

7.3.2 Ερώτημα Β2: Ανακαινίσεις κτηρίων

Έτσι, όπως καταδεικνύεται από τις απαντήσεις στο κλειστό ερώτημα **Β2 αν το Κτηριακό συγκρότημα έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση/αποκατάσταση**, η συντριπτική πλειοψηφία των μοναστηριών (τα 34 από τα 37, δηλαδή ποσοστό 92%), έχουν δεχθεί πρόσφατη κτηριακή ανακαίνιση. Μάλιστα επειδή τα περισσότερα θεωρούνται ιστορικά μνημεία, όλες οι εργασίες ανακαίνισης και αποκατάστασης των κτηρίων έγιναν κατόπιν μελέτης και επίβλεψης της τοπικής Εφορείας Βυζαντινών

[800] Όπως στις περιπτώσεις της Μονής **Μ31,** η οποία έλαβε το ευρωπαϊκό βραβείο διατήρησης και ανακαίνισης αρχιτεκτονικών μνημείων «Europa Nostra» το 1994 και της Μονής **Μ22Α,** η οποία έλαβε το 1ο βραβείο Habitat II το 1995 ως το καλύτερο μοντέλο για την αποκαταστατική και περιβαλλοντική αναγέννηση στην ευρύτερη περιοχή

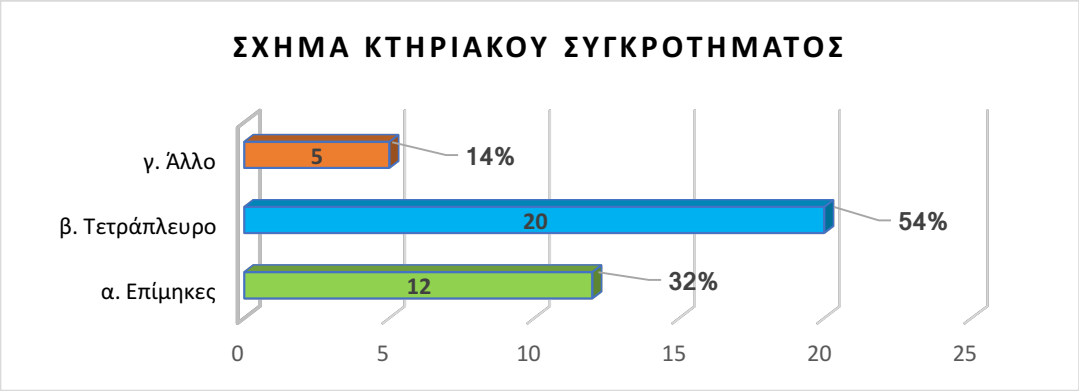
Αρχαιοτήτων, με σεβασμό στην αρχιτεκτονική και οικοδομική παράδοση, με ταυτόχρονες προσπάθειες απομάκρυνσης οποιουδήποτε στοιχείου που αλλοίωνε την αρχική τους μορφή. Πολλά από τα έργα, χρηματοδοτήθηκαν από Προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και μάλιστα στις περιπτώσεις των Μονών M22A/M22B και M31 -όπως προαναφέραμε- δόθηκαν ειδικά βραβεία (Βλ. Διάγραμμα 7.16).

*Διάγραμμα **7.16**: Κατανομή των Μονών ανάλογα με το πόσες έχουν δεχθεί πρόσφατη κτηριακή ανακαίνιση*

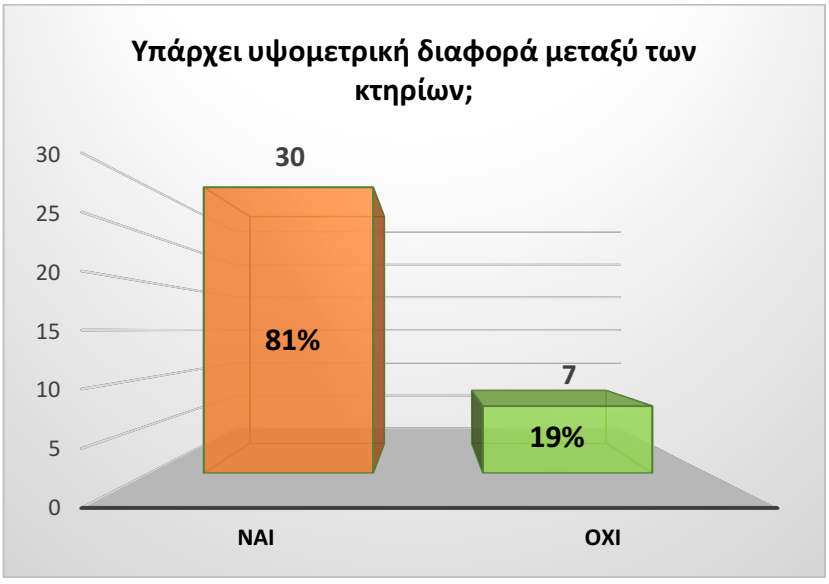
7.3.3 Ερωτήματα Β3 & Β4: Σχήμα και υψομετρική διαφορά κτηρίων

Προχωρώντας στο κλειστό ερώτημα **Β3**, που αφορά στο **σχήμα του Κτηριακού Συγκροτήματος**, υπήρχε δυνατότητα 3 απαντήσεων: α. Επίμηκες, β. Τετράπλευρο και γ. Άλλο. Όπως δείχνουν οι απαντήσεις, πάνω από τις μισές Μονές (20, με ποσοστό 54%), έχουν σχήμα Τετραπλεύρου και μάλιστα σε 11 περιπτώσεις απ' αυτές, το συγκρότημα έχει επιπλέον φρουριακή δομή (M17, M22A, M19, M20, M32, M15, M1, M8, M33, M34 και M16, μοναστήρια που ιδρύθηκαν την περίοδο της Ενετοκρατίας, και σε κάποια απ' αυτά έχουν διασωθεί οικοδομικά στοιχεία της παλαιάς οχύρωσης). Σε 12 Μονές, (ποσοστό 32%) το σχήμα του κτηριακού συγκροτήματος είναι Επίμηκες και σε 5 μοναστήρια, δεν έχει συγκεκριμένο σχήμα (ποσοστό 14%), (Βλ. Διάγραμμα 7.17).

*Διάγραμμα **7.17**: Κατανομή του σχήματος του Κτηριακού Συγκροτήματος των Μονών*

Λόγω του ότι το σχήμα του κτηριακού συγκροτήματος ακολουθεί το ανάγλυφο του εδάφους –που στις περισσότερες τοποθεσίες δεν είναι ομαλό- διαπιστώνουμε ότι συνήθως υπάρχει **υψομετρική διαφορά μεταξύ των κτηρίων** που απαρτίζουν το συγκρότημα, λόγω των κλίσεων του εδάφους. Έτσι η απάντηση στο Ερώτημα **Β4** που το εξετάζει είναι ΝΑΙ σε ποσοστό 81% (30 Μονές), ενώ τα κτήρια του κτηριακού συγκροτήματος βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο σε 7 μοναστήρια (ποσοστό 19%), (Βλ. Διάγραμμα 7.18).

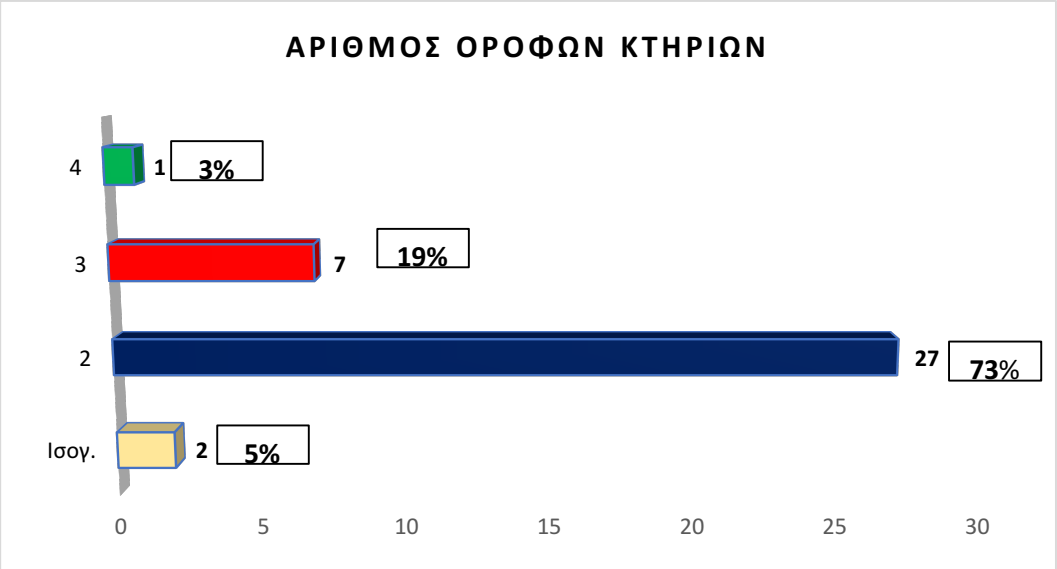

*Διάγραμμα **7.18**: Κατανομή του αριθμού Μονών, ανάλογα με το αν τα κτήρια του Κτηριακού Συγκροτήματος έχουν υψομετρική διαφορά μεταξύ τους*

7.3.4 Ερωτήματα Β5 & Β5α: Αριθμός ορόφων κτηρίων

Τα ερωτήματα **Β5** και **Β5α** εξετάζουν το αν **τα κτήρια του Κτηριακού Συγκροτήματος είναι ισόγεια ή πολυώροφα** και επιπλέον το **μέγιστο αριθμό ορόφων**. Εκτός από δύο περιπτώσεις (ποσοστό 5%) στις γυναικείες Μονές Μ21 και Μ4 (η οποία άρχισε να κτίζεται, μετά την ολοσχερή καταστροφή που είχε υποστεί το 1822, μόλις το 1944) που έχουμε μόνο ισόγεια κτήρια, τα κτηριακά συγκροτήματα των άλλων 35 Μονών είναι πολυώροφα. Ωστόσο ο μέγιστος αριθμός ορόφων είναι 2, σε 27 Μονές (ποσοστό 73%), ενώ σε 7 Μονές έχουμε κτήρια μέχρι 3 ορόφους (ποσοστό 19%). Μόνο η Μονή Μ14 έχει κτήρια που φθάνουν τους 4 ορόφους (στην περίπτωσή της το κτηριακό της συγκρότημα, αναπτύσσεται κατά μήκος μιας απότομης-σχεδόν κάθετης βραχώδους πλαγιάς).

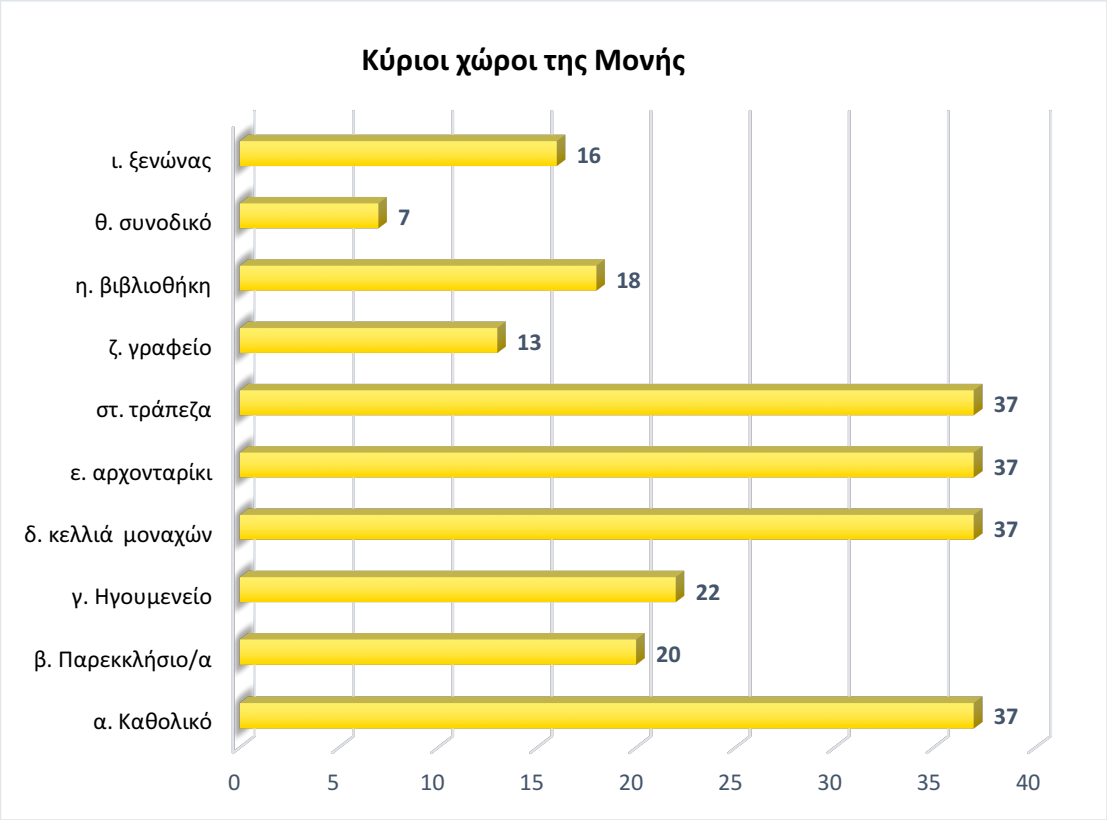
Το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Μονών (ποσοστό 81%) έχει χαμηλού ύψους κτηριακά συγκροτήματα, αποδεικνύει ότι στόχος των κατασκευαστών δεν ήταν να επιβληθεί το κτήριο στον χώρο, αλλά να ενταχθεί ομαλά στο τοπίο και το φυσικό περιβάλλον και να αποτελέσει μέρος του, πράγμα που σημαίνει ότι ακολουθούνταν και ακολουθούνται οι αρχές της βιωσιμότητας και της προστασίας του περιβάλλοντος (Βλ. Διάγραμμα 7.19).

*Διάγραμμα **7.19**: Κατανομή του αριθμού των ορόφων των κτηρίων που απαρτίζουν το Κτηριακό Συγκρότημα των Μονών*

7.3.5 Ερωτήματα Β6 & Β7: Κύριοι και δευτερεύοντες χώροι

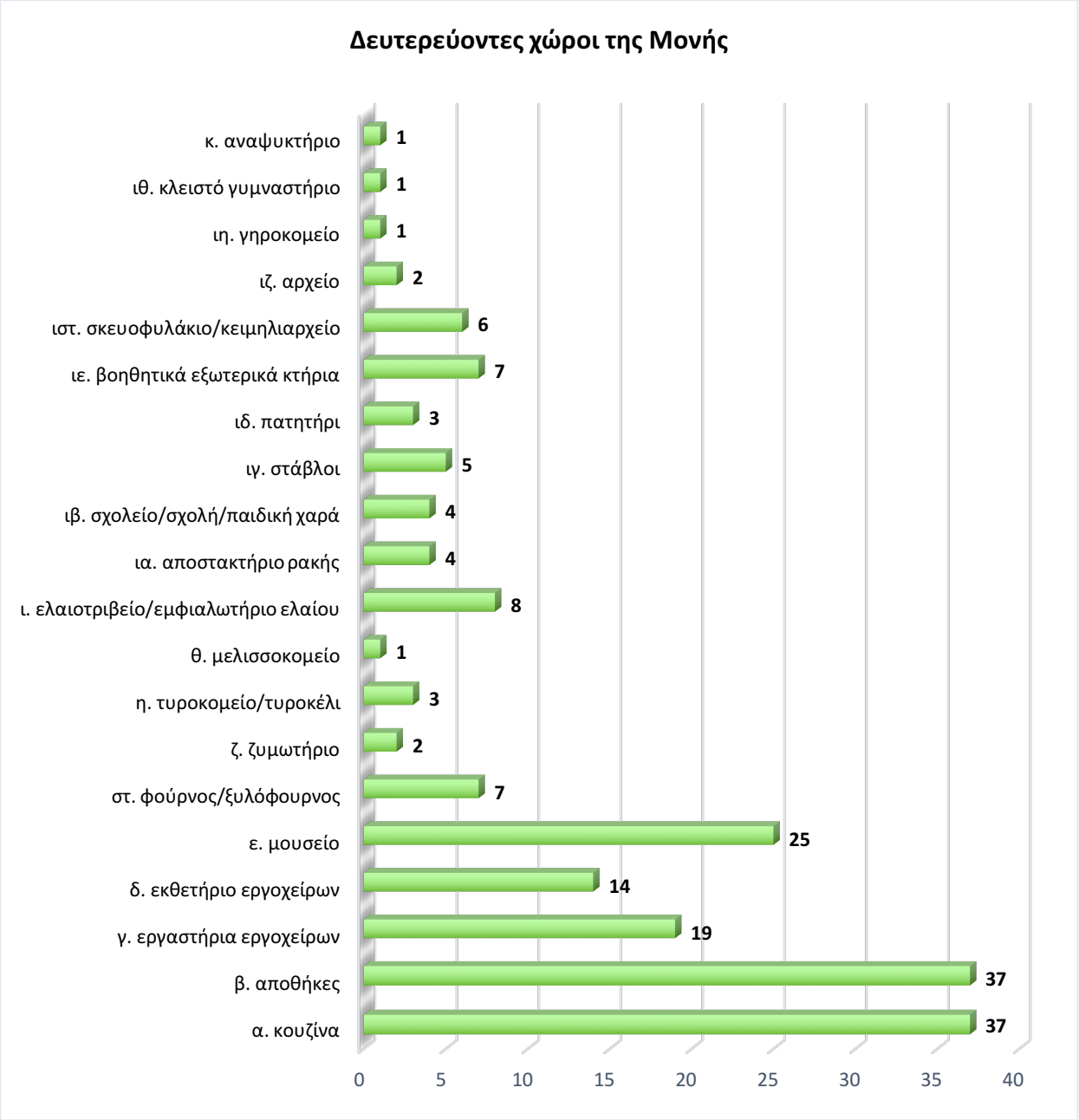
Το ερώτημα **Β6** αφορά στους **κύριους χώρους** που υπάρχουν εντός της Μονής. Σε όλες τις Μονές στους κύριους χώρους περιλαμβάνονται το Καθολικό (ο κύριος ναός), το αρχονταρίκι (χώρος υποδοχής επισκεπτών), τα κελλιά (δωμάτια) των μοναχών και η τράπεζα (τραπεζαρία φαγητού). Σε μικρότερα ποσοστά άλλοι κύριοι χώροι περιλαμβάνουν το Ηγουμενείο -κελλί του Ηγουμένου- (σε 22 μοναστήρια και ποσοστό 59%), το/τα Παρεκκλήσιο/α (σε 20 και ποσοστό 54%), τη βιβλιοθήκη (σε 18 και ποσοστό 49%), τον ξενώνα (σε 16 και ποσοστό 43%), το γραφείο (σε 13 και ποσοστό 33%) και το συνοδικό -χώρο επικοινωνίας μοναστικής αδελφότητας- (σε 7 και ποσοστό 19%), (Βλ. Διάγραμμα 7.20).

*Διάγραμμα **7.20**: Κατανομή Κύριων χώρων των Μονών*

Το ερώτημα **Β7** αφορά στους **δευτερεύοντες χώρους** των Μονών οι οποίοι σε όλες τις Μονές περιλαμβάνουν την κουζίνα και τις αποθήκες. Σε μικρότερα ποσοστά άλλοι δευτερεύοντες ή βοηθητικοί χώροι, περιλαμβάνουν κάποιο είδος μουσείου (σε 25 μοναστήρια και ποσοστό 68%), εργαστήρια εργοχείρων (σε 19 και ποσοστό 51%),

εκθετήρια/πωλητήρια εργοχείρων (σε 14 και ποσοστό 38%), ελαιοτριβείο/εμφιαλωτήριο ελαίου (σε 8 και ποσοστό 22%), φούρνος/ξυλόφουρνος και βοηθητικά εξωτερικά κτήρια (σε 7 και ποσοστό 19%), σκευοφυλάκιο/ κειμηλιαρχείο (σε 6 και ποσοστό 16%). Σε λιγότερες ακόμα περιπτώσεις σε κάποιες Μονές υπάρχουν στάβλοι (σε 5 μοναστήρια), σχολείο/σχολή/παιδική χαρά και αποστακτήριο ρακής (σε 4), τυροκομείο και πατητήρι (σε 3), ζυμωτήριο και αρχείο (σε 2), γηροκομείο, μελισσοκομείο, κλειστό γυμναστήριο και αναψυκτήριο (σε 1), (Βλ. Διάγραμμα 7.21).

*Διάγραμμα **7.21**: Κατανομή δευτερευόντων χώρων των Μονών*

Μελετώντας συνδυαστικά τις δύο προηγούμενες ερωτήσεις, παρατηρούμε ότι σε κάθε Μονή υπάρχουν κάποιοι βασικοί και απαραίτητοι κύριοι και δευτερεύοντες χώροι, σύμφωνα με τη μακραίωνη μοναστική παράδοση (Καθολικό, αρχονταρίκι, κελλιά των μοναχών, τράπεζα, κουζίνα και αποθηκευτικοί χώροι) και στη συνέχεια μια μεγάλη ποικιλία κύριων και βοηθητικών χώρων, ανάλογα με τις ανάγκες, τις ιδιαιτερότητες, το ανθρώπινο δυναμικό και το διαθέσιμο ωφέλιμο χώρο του κτηριακού συγκροτήματος.

7.3.6 Ερώτημα Β8: Κήποι στους αύλειους χώρους

Το κλειστό ερώτημα **Β8** έχει σχέση με την **ύπαρξη ή όχι κήπου στους εσωτερικούς αύλειους χώρους** των Μονών. Η έννοια του κήπου αναφέρεται στην παρουσία δέντρων και φυτών στους εσωτερικούς χώρους των μοναστηριών. Η απάντηση ήταν ΝΑΙ σε όλες τις Μονές. Πράγματι παρατηρεί κανείς ότι σε κάθε Μονή, υπάρχουν στις εσωτερικές αυλές, σε παρτέρια και γλάστρες ή ζαρντινιέρες, φροντισμένα δέντρα και φυτά, σε μεγάλη ποικιλία ειδών και χρωμάτων, σπάζοντας τη μονοτονία των κτηρίων και προσφέροντας σκιά και δροσιά τους θερινούς μήνες, ευχάριστο, ελκυστικό και πιο υγιεινό περιβάλλον διαβίωσης.

Ένα πρώτο αξιολογικό σχόλιο στο σημείο αυτό, αφορά στο γεγονός ότι λόγω των κλιματικών συνθηκών στο νησί, αλλά και της υπερβόσκησης τα τελευταία χρόνια, ένα ποσοστό περίπου 20% των Μονών βρίσκονται σε άνυδρες και γυμνές από αρκετή βλάστηση περιοχές. Και σε αυτές τις Μονές όμως, (π.χ. Μ20, Μ23, Μ15, Μ14, Μ1, Μ11, Μ8 και Μ26) στους εσωτερικούς αύλειους χώρους υπάρχει αξιοσημείωτη βλάστηση με δέντρα και καλλωπιστικά φυτά σε παρτέρια και γλάστρες, που δίνει την αίσθηση ότι τα μοναστήρια αυτά αποτελούν πραγματικές οάσεις σε ερημικά τοπία.

Ένα δεύτερο σχόλιο, αφορά στο γεγονός ότι φροντισμένα φυτά και δέντρα και γενικά καθαρές και περιποιημένες αυλές (πράγμα που σημαίνει ότι αφιερώνεται αρκετός χρόνος γι’ αυτά), παρατηρεί κανείς και σε μοναστήρια με πολύ μικρές αριθμητικά αδελφότητες, όπως π.χ. στις Μονές Μ2, Μ37, Μ26, Μ27, Μ30, Μ15, Μ14, Μ23, Μ8, Μ34, Μ33 και Μ36. Σημειωτέον ότι όλες οι παραπάνω Μονές είναι ανδρικές και έτσι

καταρρίπτεται ο μύθος περί της γυναικείας (ως επί το πλείστον) καλαισθησίας, καλής καθαριότητας και φροντίδας του περιβάλλοντος χώρου[801].

Επομένως η γενική εικόνα του εσωτερικού περιβάλλοντος των Μονών της Κρήτης μάς δείχνει ότι οι μοναχοί και οι μοναχές, ακολουθώντας το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, αγαπούν το φροντισμένο φυσικό περιβάλλον του χώρου διαμονής τους, αφιερώνουν ικανό χρόνο στην περιποίησή του, το μοιράζονται με τους προσκυνητές και επισκέπτες των Μονών, δηλώνοντας έτσι αγάπη και σεβασμό στη Δημιουργία του Θεού.

7.3.7 Ερώτημα Β9: Υλικά κατασκευής

Προχωρώντας στο ερώτημα **Β9** για τα **υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιΐας** των κτηρίων, υπάρχουν 3 επιλογές στις απαντήσεις (α. πέτρες, β. τούβλα και γ. τσιμεντόλιθοι) και μπορούσαν να επιλεγούν και οι τρεις. Τα αποτελέσματα αναφέρονται στον παρακάτω Πίνακα 7.3:

Β9. Υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων	**Αριθμός μονών**	**Ποσοστό**
α. πέτρες	20	54%
β. τούβλα	3	8%
γ. τσιμεντόλιθοι	0	0%
δ. πέτρες και τούβλα	7	19%
ε. πέτρες και τσιμεντόλιθοι	2	5%
στ. πέτρες, τούβλα και τσιμεντόλιθοι	5	14%

*Πίνακας **7.3**: Υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιΐας των κτηρίων*

Παρατηρούμε ότι η πέτρα ως υλικό κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιΐας είτε μόνη της, είτε σε συνδυασμό με άλλα υλικά κυριαρχεί στη συντριπτική πλειοψηφία των Μονών (σε 34 και ποσοστό 92%). Πιο αναλυτικά σε 20 Μονές (ποσοστό 54%) το υλικό της εξωτερικής τοιχοποιΐας είναι αποκλειστικά η πέτρα[802], σε 7 Μονές (ποσοστό 19%) χρησιμοποιείται συνδυασμός πέτρας και τούβλων, σε 5 (ποσοστό 14%) συνδυασμός πέτρας, τούβλων και τσιμεντόλιθων και σε 2 (ποσοστό 5%), συνδυασμός πέτρας και

[801] Είναι αληθές το γεγονός ότι γενικά οι γυναικείες Μονές διακρίνονται ιδιαιτέρως για την καθαριότητα, τη φροντίδα των δέντρων και των φυτών και τη γενικότερη καλαισθησία των εσωτερικών τους χώρων.
[802] Όλες αυτές οι Μονές (εκτός μίας, που ιδρύθηκε επί Τουρκοκρατίας), ιδρύθηκαν την περίοδο της Ενετοκρατίας και στις όποιες επισκευές ή ανακαινίσεις χρησιμοποιήθηκε πάλι η πέτρα ως κύριο υλικό

τσιμεντόλιθων. Τα τούβλα ως κύριο υλικό χρησιμοποιούνται σε 3 Μονές (ποσοστό 8%), οι οποίες είναι όλες χτισμένες τον 20^{ο} αιώνα.

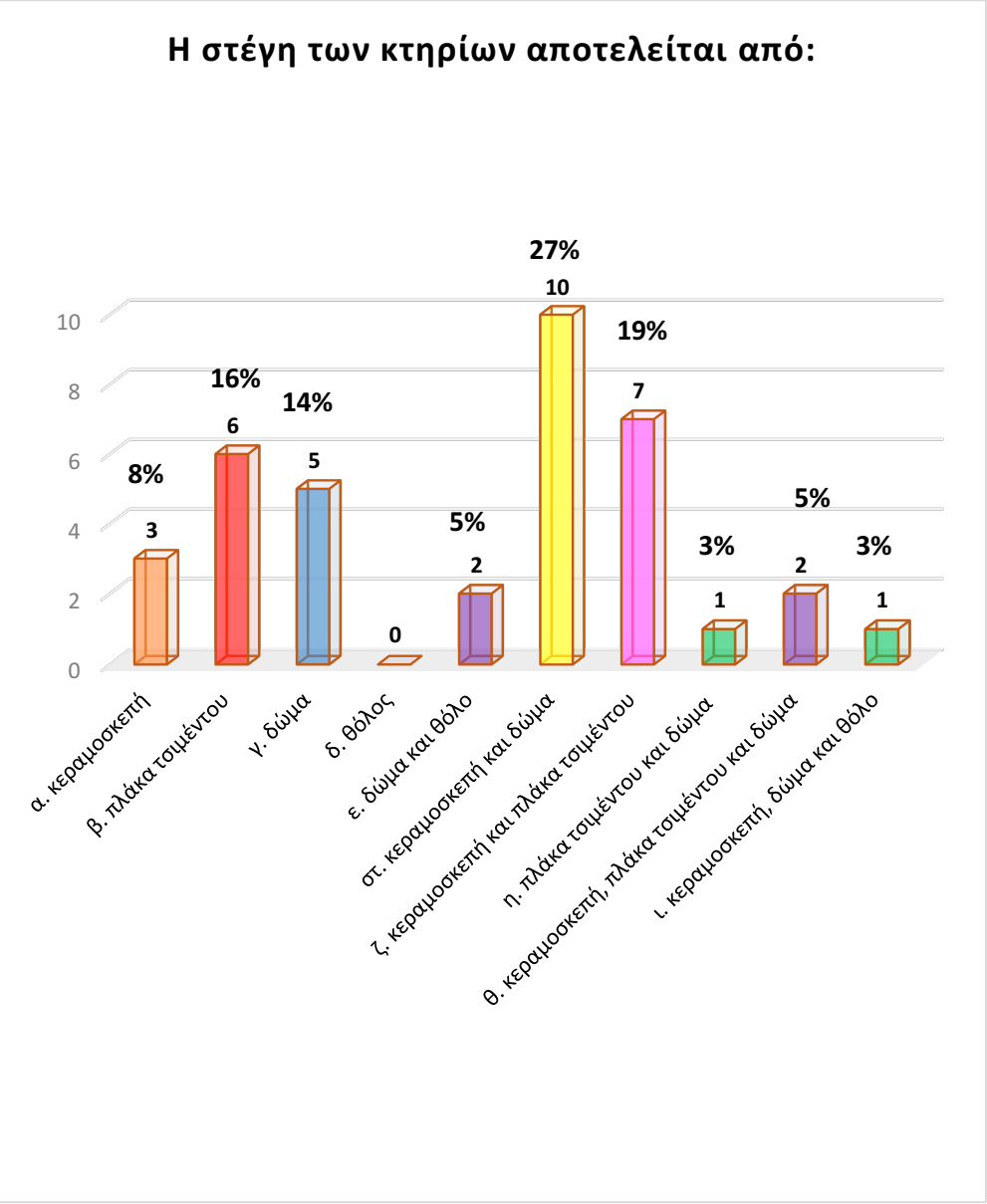
Το γεγονός ότι χρησιμοποιείται τόσο πολύ ως βασικό υλικό η πέτρα, η οποία είναι φυσικό υλικό, απόλυτα φιλικό στο περιβάλλον (έχει μεγάλη διάρκεια ζωής και δεν βλάπτει την υγεία ή το περιβάλλον), μάλιστα στις περισσότερες περιπτώσεις προέρχεται από τον συγκεκριμένο τόπο (γεγονός που σηματοδοτεί μειωμένο οικολογικό αποτύπωμα κατασκευής και αρμονική ένταξη του κτηρίου στον περιβάλλοντα χώρο), αλλά και το ότι το κτίσιμό της γίνεται σύμφωνα με τους παραδοσιακούς τρόπους κτισίματος (κατά τους οποίους οι εξωτερικοί τοίχοι έχουν πάχος 50 – 80 cm), προσδίδει στα κτήρια των περισσοτέρων Μονών βιοκλιματικά και οικολογικά χαρακτηριστικά.

7.3.8 Ερώτημα Β10: Στέγαση κτηρίων

Το ερώτημα **Β10** εξετάζει τον **τρόπο στέγασης των κτηρίων**, με 4 δυνατές απαντήσεις (α. κεραμοσκεπή, β. πλάκα τσιμέντου, γ. δώμα και δ. θόλος) και δυνατότητα περισσοτέρων της μιας επιλογής. Οι απαντήσεις είχαν μια ποικιλία συνδυασμών. Έτσι σε μεγαλύτερη συχνότητα εμφανίζεται ο συνδυασμός κεραμοσκεπής και δώματος σε 10 μοναστήρια (ποσοστό 27%). Ακολουθεί ο συνδυασμός κεραμοσκεπής και πλάκας τσιμέντου σε 7 περιπτώσεις (ποσοστό 19%). Σε 6 περιπτώσεις (ποσοστό 16%) έχουμε μόνο πλάκα τσιμέντου, σε 5 (ποσοστό 14%) μόνο δώμα και σε 3 περιπτώσεις (ποσοστό 8%) έχουμε μόνο κεραμοσκεπή. Τέλος σε πολύ μικρότερα ποσοστά εμφανίζονται οι παρακάτω συνδυασμοί: 2 (ποσοστό 5%) δώμα και θόλος, 2 (ποσοστό 5%) κεραμοσκεπή, πλάκα τσιμέντου και δώμα, και από 1 (ποσοστό 3%) οι συνδυασμοί πλάκα τσιμέντου-δώμα και κεραμοσκεπή-δώμα-θόλος (Βλ. Διάγραμμα 7.22).

Παρατηρούμε ότι σε 23 μοναστήρια (ποσοστό 62%), δεν υπάρχει καθόλου πλάκα τσιμέντου, αλλά κεραμοσκεπές, δώματα και θόλοι, είτε σε αποκλειστικότητα, είτε οι συνδυασμοί τους. Οι ανωτέρω τρόποι στέγασης, θεωρούνται παραδοσιακοί, με υλικά πιο φιλικά στο περιβάλλον και βοηθούν στην χαμηλότερη κατανάλωση ενέργειας (ειδικά το καλοκαίρι, που προσφέρουν μεγαλύτερο δροσισμό). Η πλάκα τσιμέντου χρησιμοποιείται κατ’ αποκλειστικότητα για τη στέγαση μόνο 5 Μονών (ποσοστό 14%), στις Μονές Μ13, Μ12, Μ25, Μ14 και Μ30, από τις οποίες στις 3 πρώτες τα κτήρια έχουν κατασκευαστεί μετά το 1950 και οι 2 τελευταίες είχαν προχωρήσει σε εργασίες ανακαίνισης τη δεκαετία

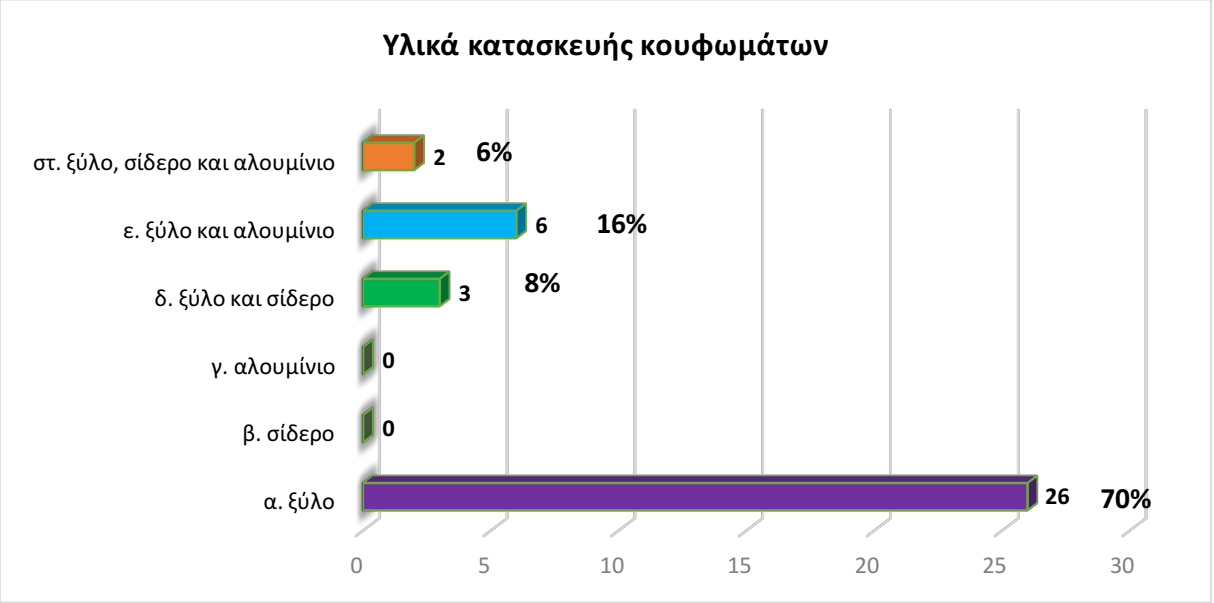
του 1960, με την απουσία μελέτης και επίβλεψης από την αρμόδια αρχαιολογική υπηρεσία. Επιπλέον σημειώνεται ότι όλες οι ανωτέρω Μονές βρίσκονται στον νομό Λασιθίου. Γενικά πλάκα τσιμέντου για στέγαση σε ποσοστό μεγαλύτερο-ίσο του 50% των κτηρίων του Κτηριακού Συγκροτήματος χρησιμοποιείται σε 11 μοναστήρια (ποσοστό 30%).

*Διάγραμμα **7.22**: Κατανομή των τρόπων στέγασης των κτηρίων των Κτηριακών Συγκροτημάτων των Μονών*

7.3.9 Ερώτημα Β11: Κουφώματα

Το Ερώτημα **Β11** ερευνά τα **υλικά κατασκευής των κουφωμάτων** των κτηρίων. Υπάρχουν 3 επιλογές απαντήσεων (α. ξύλο, β. σίδερο και γ. αλουμίνιο) και η δυνατότητα επιλογής περισσοτέρων της μιας απαντήσεων. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το κυρίως υλικό που χρησιμοποιείται για την κατασκευή των κουφωμάτων είναι το ξύλο, κατ' αποκλειστικότητα σε 26 μοναστήρια (ποσοστό 70%), αλλά και σε συνδυασμό με αλουμίνιο σε 6 μοναστήρια (ποσοστό 16%), σε συνδυασμό με σίδερο σε 3 μοναστήρια (ποσοστό 8%) και σε συνδυασμό με αλουμίνιο και σίδερο σε 2 μοναστήρια (ποσοστό 6%). Το ξύλο είναι φυσικό υλικό, πιο φιλικό στο περιβάλλον που κατά παράδοση χρησιμοποιείται στην κατασκευή κουφωμάτων (Βλ. Διάγραμμα 7.23).

*Διάγραμμα **7.23**: Κατανομή των υλικών κατασκευής των κουφωμάτων των κτηρίων του Κτηριακού Συγκροτήματος*

7.3.10 Ερώτημα Β12: Φυσικός αερισμός

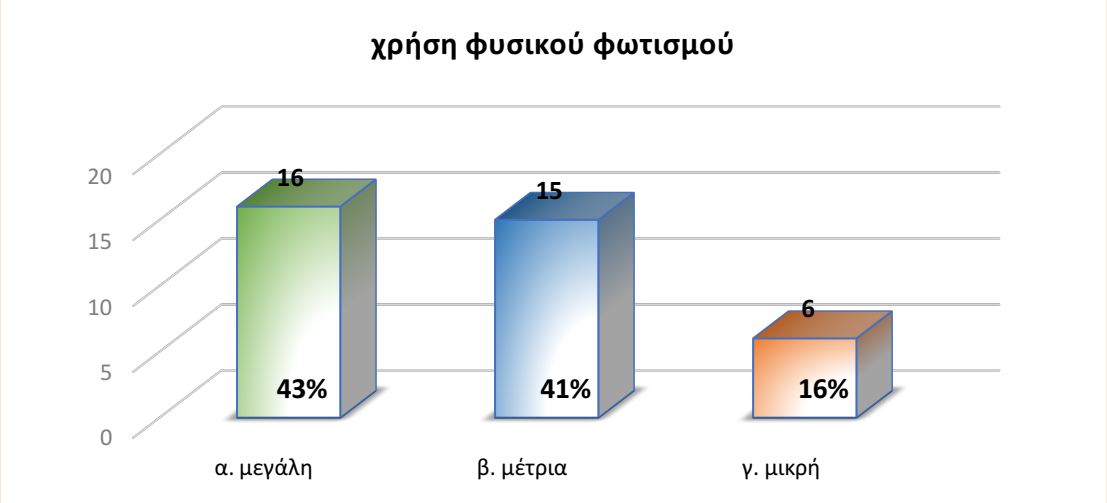
Το κλειστό Ερώτημα **Β12** έχει σχέση με τον **φυσικό αερισμό** των κτηρίων, με απάντηση τύπου ΝΑΙ/ΟΧΙ. Σε 30 περιπτώσεις η απάντηση ήταν θετική (ποσοστό 81%), μέσω διαμπερών παραθύρων και οπών στην τοιχοποιία, ενώ σε 7 αρνητική. Ο φυσικός αερισμός θεωρείται πολύ σημαντικός παράγοντας της βιοκλιματικότητας, αφού επηρεάζει την ποιότητα της εσωτερικής ατμόσφαιρας των κτηρίων, συμβάλλοντας στην

υγιεινή διαβίωση των οικούντων. Επομένως το εσωτερικό περιβάλλον των κτηριακών συγκροτημάτων θεωρείται σε πολύ μεγάλο ποσοστό υγιεινό.

7.3.11 Ερωτήματα Β13 & Β14: Φυσικός φωτισμός και σκίαση

Το κλειστό ερώτημα **Β13**, διερευνά τη **χρήση φυσικού φωτισμού** στο εσωτερικό των κτηρίων και υπάρχουν 3 δυνατές απαντήσεις (α. μεγάλη, β. μέτρια και γ. μικρή). Οι απαντήσεις δείχνουν ότι σε 16 περιπτώσεις (ποσοστό 43%) είναι μεγάλη η χρήση του φυσικού φωτισμού, σε 15 περιπτώσεις (ποσοστό 41%) χρησιμοποιείται μέτρια ο φυσικός φωτισμός και σε 6 περιπτώσεις (ποσοστό 16%) δεν θεωρείται επαρκής ο φυσικός φωτισμός στο εσωτερικό των κτηρίων, με αποτέλεσμα να γίνεται συχνά χρήση τεχνητού φωτισμού (και επομένως κατανάλωση ενέργειας), (Βλ. Διάγραμμα 7.24).

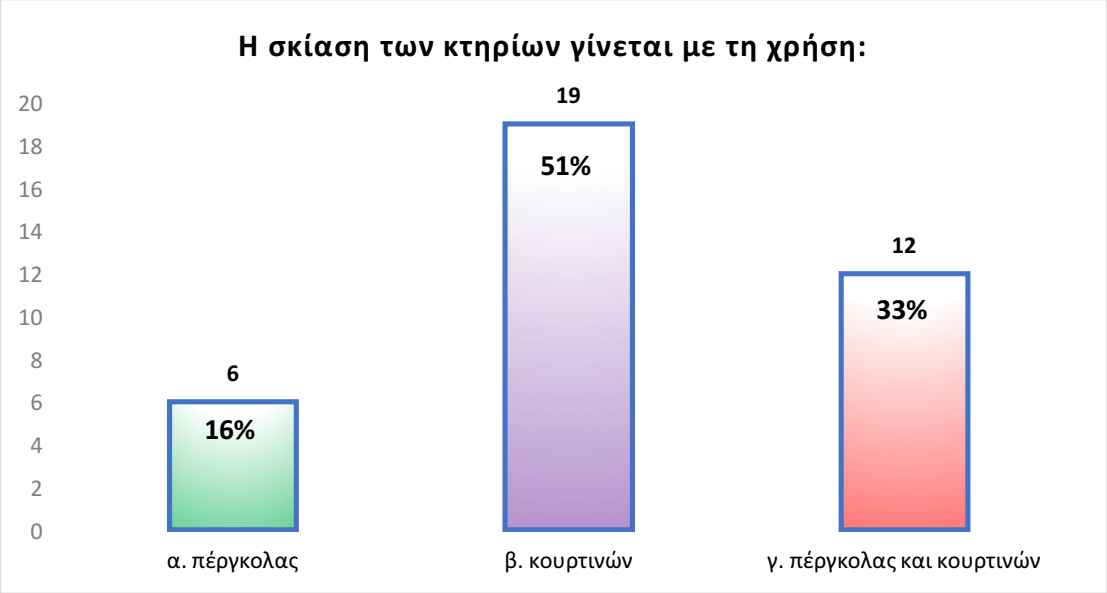
Θεωρούμε καλό το συνολικό ποσοστό καλής και μέτριας χρήσης του φυσικού φωτισμού (83%), που οφείλεται μάλλον στην ύπαρξη επαρκών ανοιγμάτων/παραθύρων, σε συνδυασμό με τον καλό προσανατολισμό του Κτηριακού Συγκροτήματος, ώστε να ενισχύονται τα βιοκλιματικά χαρακτηριστικά των κτηρίων και η υγιεινή διαβίωση των οικούντων.

*Διάγραμμα **7.24**: Κατανομή του μεγέθους στη χρήση φυσικού φωτισμού στο εσωτερικό των κτηρίων του Κτηριακού Συγκροτήματος*

Το τελευταίο κλειστού τύπου ερώτημα **Β14** του Β τμήματος του ερωτηματολογίου αφορά στα **μέσα που χρησιμοποιούνται για τη σκίαση των κτηρίων** και έχει 2 επιλογές

απαντήσεων (α. πέργκολας και β. κουρτινών). Σε 19 περιπτώσεις (ποσοστό 51%) η απάντηση είναι με τη χρήση κουρτινών, σε 12 περιπτώσεις (ποσοστό 33%) με τη χρήση εξωτερικής πέργκολας και κουρτινών και σε 6 (ποσοστό 16%) με τη χρήση πέργκολας (Βλ. Διάγραμμα 7.25).

*Διάγραμμα **7.25**: Κατανομή των μέσων που χρησιμοποιούνται για τη σκίαση των κτηρίων του Κτηριακού Συγκροτήματος των Μονών*

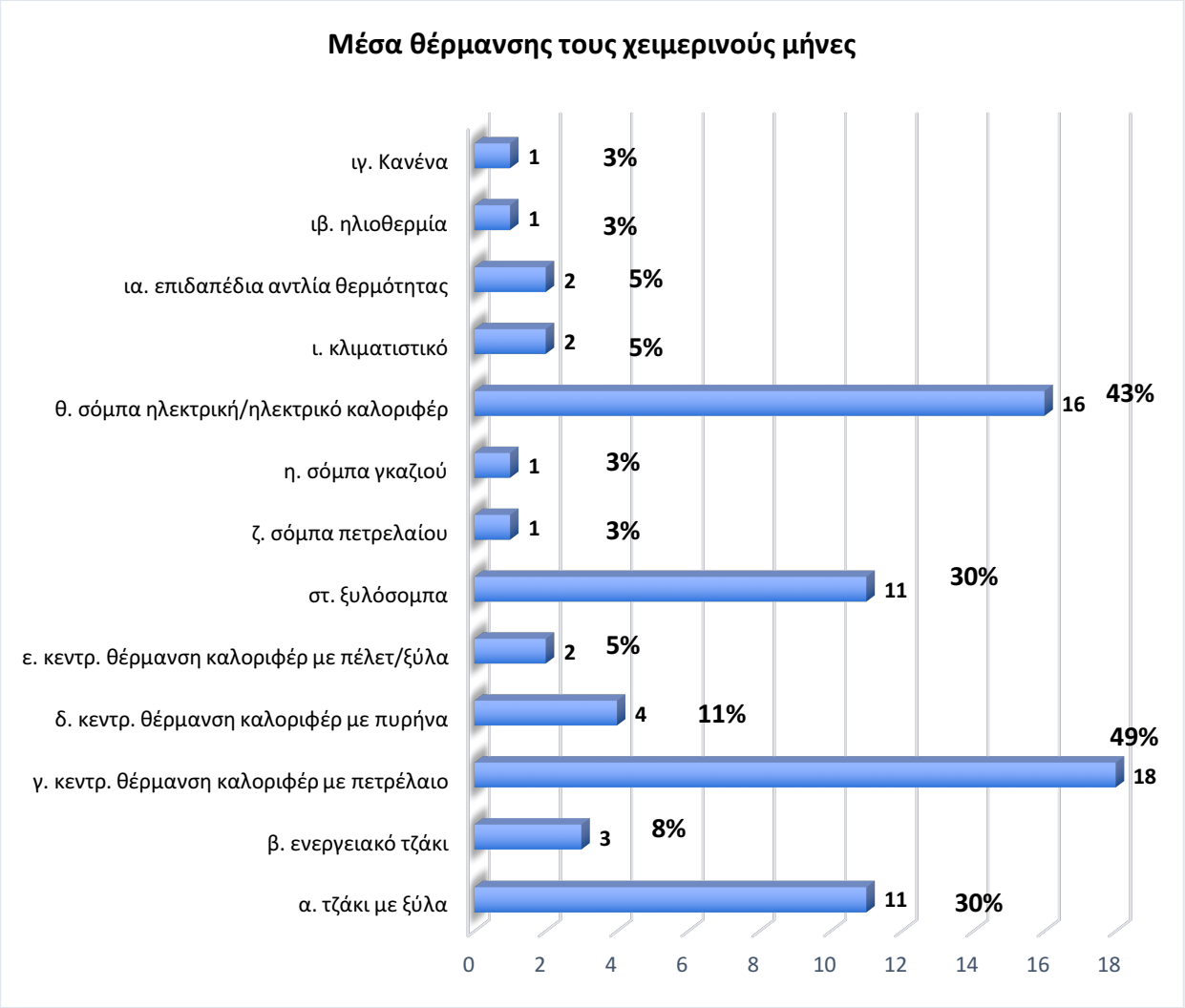
Η παρουσία πέργκολας σχεδόν στις μισές Μονές, ενισχύει τη σκίαση ειδικά τους θερινούς μήνες, συμβάλλοντας στο δροσισμό των κτηρίων, στον περιορισμό της χρήσης κλιματιστικών μηχανημάτων και επομένως στη μείωση του ενεργειακού τους αποτυπώματος.

7.4 Μέρος Γ Ερωτηματολογίου – Ενεργειακές ανάγκες των Μονών

7.4.1 Ερώτημα Γ1: Μέσα θέρμανσης

Το ανοικτό ερώτημα **Γ1** διερευνά τα **μέσα θέρμανσης κατά τους χειμερινούς μήνες**. Πήραμε πολλαπλές απαντήσεις, εφόσον για την ίδια Μονή μπορεί να υπήρχαν περισσότερα του ενός μέσα θέρμανσης. Σχεδόν τα μισά μοναστήρια (18 και ποσοστό 49%) χρησιμοποιούν ως μέσο θέρμανσης το καλοριφέρ με πετρέλαιο. Επίσης 16 Μονές (ποσοστό 43%) χρησιμοποιούν ηλεκτρικές σόμπες ή καλοριφέρ. Ακολουθούν σε συχνότητα το τζάκι με ξύλα και οι ξυλόσομπες σε 11 περιπτώσεις αντίστοιχα και ποσοστό

30%. Σε 4 μοναστήρια χρησιμοποιείται το καλοριφέρ με καύση πυρήνα ελιάς (ποσοστό 11%) και σε 3 το ενεργειακό τζάκι με ξύλα (ποσοστό 8%). Σε πολύ μικρότερα ποσοστά χρησιμοποιείται μια ποικιλία άλλων μέσων θέρμανσης όπως σε 2 περιπτώσεις αντίστοιχα, επιδαπέδιες αντλίες θερμότητας, κλιματιστικά και καλοριφέρ με πέλετ/ξύλα (ποσοστό 5%) και σε 1 περίπτωση αντίστοιχα, σόμπα πετρελαίου, σόμπα γκαζιού και ηλιοθερμία. Τέλος στη Μονή Μ14 δεν χρησιμοποιείται κανένα μέσο θέρμανσης (Βλ. Διάγραμμα 7.26).

*Διάγραμμα **7.26**: Κατανομή των μέσων θέρμανσης που χρησιμοποιούν οι Μονές κατά τους χειμερινούς μήνες*

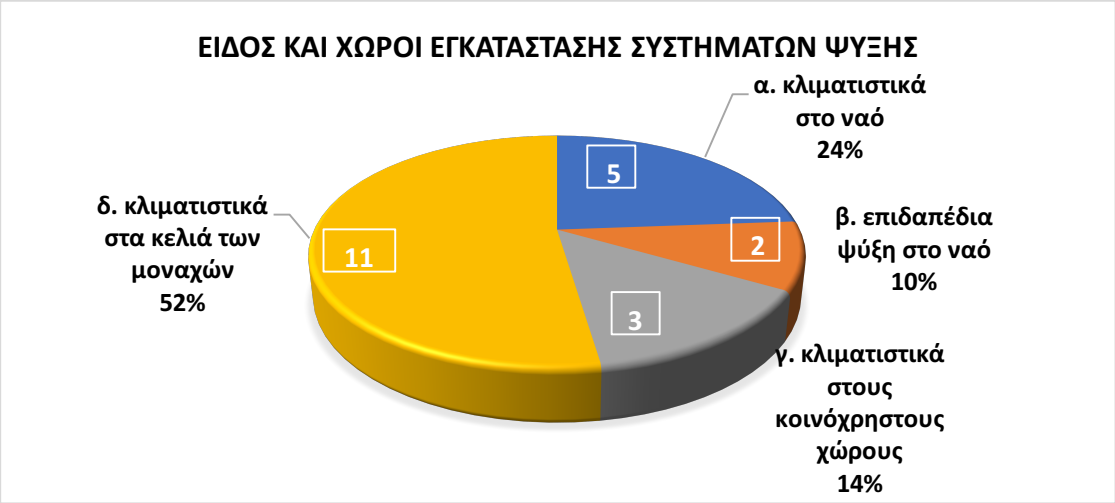
Γενικά, όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα, θα χαρακτηρίζαμε τα μέσα θέρμανσης των Μονών της Κρήτης αρκετά ενεργοβόρα και επιβαρυντικά για το περιβάλλον, εφόσον στις μισές σχεδόν Μονές χρησιμοποιείται το καλοριφέρ πετρελαίου

και σε λίγο λιγότερες το ηλεκτρικό καλοριφέρ ή ηλεκτρική σόμπα. Επίσης σε 17 περιπτώσεις (ποσοστό 43%) γίνεται καύση ξύλων (φυσικό υλικό) σε τζάκια ή ξυλόσομπες (σε συνδυασμό όμως με άλλα μέσα θέρμανσης και κατ' αποκλειστικότητα μόνο στις περιπτώσεις των Μονών Μ32 και Μ34). Είναι μικρά τα ποσοστά χρήσης πιο βιώσιμων μέσων θέρμανσης. Έτσι σημειώνουμε τις 3 περιπτώσεις χρήσης ενεργειακών τζακιών, στο νέο Μετόχιο Μ22Γ της Μονής Μ22Α (τα οποία λειτουργούν ενδοδαπέδια), στη Μονή Μ9 και στη Μονή Μ29 (σε συνδυασμό με ενδοδαπέδια αντλία θερμότητας). Επίσης την περίπτωση της Μονής Μ20 που χρησιμοποιείται συνδυασμός καλοριφέρ με πέλετ, ηλιοθερμίας και ξυλόσομπων. Πιο φιλική στο περιβάλλον θεωρείται η χρήση κεντρικής θέρμανσης καλοριφέρ με καύση πυρήνα ελιάς, πέλετ ή ξύλων που χρησιμοποιούνται στις Μονές Μ11, Μ2 και Μ27 και σε μερικά κελλιά μοναχών της Μ3.

7.4.2 Ερωτήματα Γ2 & Γ2α: Μέσα ψύξης

Το κλειστό ερώτημα **Γ2** εξετάζει **αν υπάρχουν συστήματα ψύξης κατά τους θερινούς μήνες**, με δυνατότητες απαντήσεων ΝΑΙ η ΟΧΙ, ενώ το ερώτημα **Γ2α**, αν η απάντηση είναι θετική στο Γ2, **να διευκρινιστούν τα είδη μέσων ψύξης**. Αρχικά οι απαντήσεις δείχνουν ότι συστήματα ψύξης εφαρμόζονται σε 21 Μονές, δηλαδή σε ποσοστό 57%.

Όσον αφορά στο είδος και τους χώρους που είναι εγκατεστημένα τα συστήματα ψύξης, σε 11 περιπτώσεις κλιματιστικά υπάρχουν στα κελλιά των μοναχών (ποσοστό 52% επί των εχουσών συστήματα ψύξης Μονών), σε 5 περιπτώσεις κλιματιστικά είναι τοποθετημένα στο Καθολικό (ποσοστό 24%), σε 3 περιπτώσεις κλιματιστικά είναι τοποθετημένα στους κοινόχρηστους χώρους (ποσοστό 14%) και σε 2 περιπτώσεις (στο Μετόχιο της Μ22Γ και στη Μονή Μ20) τα συστήματα ψύξης είναι τοποθετημένα ενδοδαπέδια στο Καθολικό και συνδέονται με αντλία θερμότητας (Βλ. Διάγραμμα 7.27).

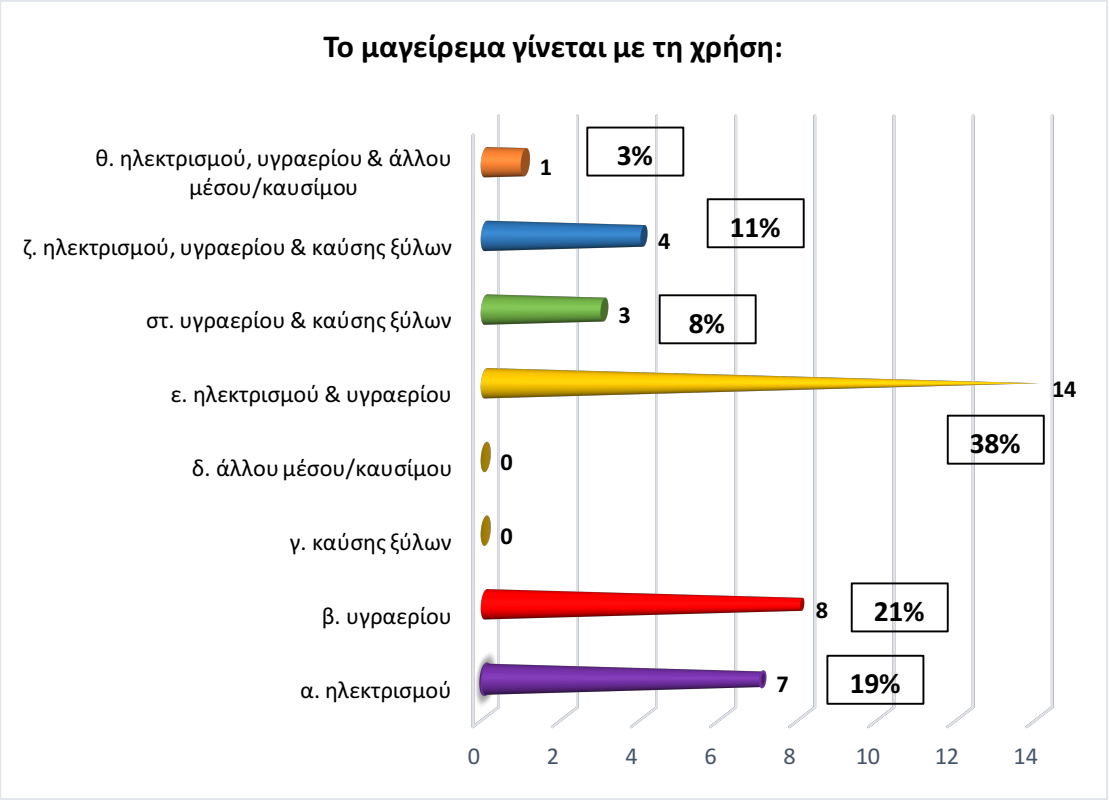

*Διάγραμμα **7.27**: Κατανομή των ειδών συστημάτων ψύξης και των χώρων που είναι αυτά τοποθετημένα στις Μονές της Κρήτης*

Για τα κλιματικά δεδομένα της Κρήτης και τις υψηλές θερμοκρασίες που αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια του θέρους, θεωρούμε ότι είναι ικανοποιητικός ο συνολικός αριθμός των 21 μοναστηριών που διαθέτουν συστήματα ψύξης. Σε αρκετές Μονές το γεγονός ότι δεν υπάρχουν τέτοια συστήματα, οφείλεται στο ότι τα κτήρια των συγκεκριμένων Μονών είναι πετρόκτιστα στις περισσότερες περιπτώσεις – επομένως πιο δροσερά το καλοκαίρι αλλά και το ότι οι εξωτερικοί τοίχοι των χώρων ενδιαίτησης σκιάζονται από πέργκολες, οπότε και οι ανάγκες ψύξης είναι μικρότερες.

7.4.3 Ερώτημα Γ3: Πηγές ενέργειας για το μαγείρεμα

Στη συνέχεια το κλειστό ερώτημα **Γ3** αναφέρεται στην **ενεργειακή πηγή που χρησιμοποιείται για το μαγείρεμα** στις Μονές. Υπήρχαν 4 επιλογές απαντήσεων (α. ηλεκτρισμός, β. υγραέριο, γ. καύση ξύλων και δ. άλλο μέσο/καύσιμο) με δυνατότητα περισσοτέρων της μιας επιλογών. Οι απαντήσεις μάς έδειξαν ότι σε 14 περιπτώσεις (ποσοστό 38%) χρησιμοποιείται συνδυαστικά ηλεκτρισμός και υγραέριο, σε 8 περιπτώσεις (ποσοστό 21%) υγραέριο, σε 7 περιπτώσεις (ποσοστό 19%) γίνεται χρήση ηλεκτρισμού, σε 4 περιπτώσεις (ποσοστό 11%) συνδυασμός ηλεκτρισμού, υγραερίου και καύσης ξύλων, σε 3 περιπτώσεις (ποσοστό 8%) συνδυασμός υγραερίου και καύσης ξύλων και σε 1 περίπτωση (ποσοστό 3%) συνδυασμός ηλεκτρισμού, υγραερίου και άλλου μέσου/καυσίμου (Βλ. Διάγραμμα 7.28).

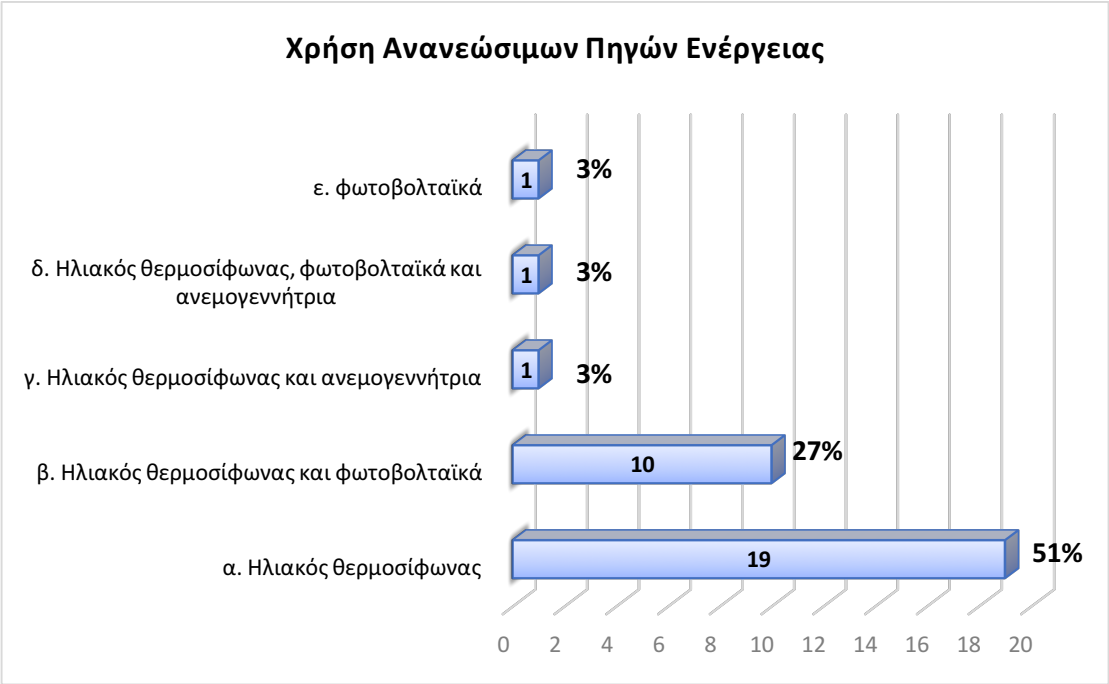
*Διάγραμμα **7.28**: Κατανομή των πηγών ενέργειας που χρησιμοποιείται στο μαγείρεμα από τις Μονές της Κρήτης*

7.4.4 Ερωτήματα Γ4, Γ5 & Γ6: Εξοικονόμηση ενέργειας

Το κλειστό ερώτημα **Γ4** αφορά στη **χρήση λαμπτήρων οικονομίας** στο φωτισμό των Μονών, με δυνατότητα απαντήσεως ΝΑΙ ή ΟΧΙ. Η συντριπτική πλειοψηφία των μοναστηριών (34 και ποσοστό 92%) δίνει θετική απάντηση και αυτό σημαίνει ότι απασχολεί τις Μονές η μείωση της κατανάλωσης ενέργειας, τουλάχιστον για τον φωτισμό τους.

Το κλειστό ερώτημα **Γ5** έχει σχέση με τη **χρήση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας**, με 5 επιλογές απαντήσεων (α. ηλιακός θερμοσίφωνας, β. σύστημα φωτοβολταϊκών, γ. ανεμογεννήτρια, δ. υδατόπτωση και ε. γεωθερμία) και δυνατότητα περισσότερων της μίας επιλογών. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η χρήση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας είναι αρκετά διαδεδομένη στις Μονές της Κρήτης, αφού ηλιακοί θερμοσίφωνες είναι εγκατεστημένοι σε 31 Μονές, δηλαδή σε ποσοστό 84% επί τους συνόλου τους. Επιπλέον, σε 10 μοναστήρια (ποσοστό 27%) ο ηλιακός θερμοσίφωνας συνδυάζεται και με σύστημα φωτοβολταϊκών. Επίσης σε 1 περίπτωση ο ηλιακός θερμοσίφωνας συνδυάζεται με

ανεμογεννήτρια και σε άλλη 1 με φωτοβολταϊκά και ανεμογεννήτρια (Βλ. Διάγραμμα 7.29).

*Διάγραμμα **7.29**: Κατανομή των τύπων Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας που χρησιμοποιούνται από τις Μονές της Κρήτης*

Συνολικά, φωτοβολταϊκά συστήματα είναι εγκατεστημένα σε 12 μοναστήρια (ποσοστό 32%). Μάλιστα, με τη βοήθεια φωτοβολταϊκών συστημάτων, είναι ενεργειακά αυτόνομες, χωρίς να είναι συνδεδεμένες σε δίκτυο ηλεκτρικού ρεύματος, οι Μονές: Μ9 και Μ33. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η εγκατάσταση του αιολικού πάρκου της Μονής Μ15, με 20 ανεμογεννήτριες συνολικής ισχύος 4,9 MW.

Το κλειστό ερώτημα **Γ6** αφορά στο **αν τα κουφώματα διαθέτουν διπλά τζάμια** για την ελαχιστοποίηση των ενεργειακών απωλειών, με δυνατότητα απαντήσεων ΝΑΙ ή ΟΧΙ. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι κουφώματα με διπλά τζάμια είναι τοποθετημένα στα κτηριακά συγκροτήματα 14 μοναστηριών (Μ22Γ, Μ20, Μ35, Μ31, Μ29, Μ28, Μ3, Μ6, Μ2, Μ1, Μ4, Μ24 και Μ27), δηλαδή ποσοστό 38%, που θα το χαρακτηρίζαμε σχετικά χαμηλό, παρόλο που οι περισσότερες Μονές έχουν δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση.

7.5. Μέρος Δ Ερωτηματολογίου – Διαχείριση υδάτινων πόρων

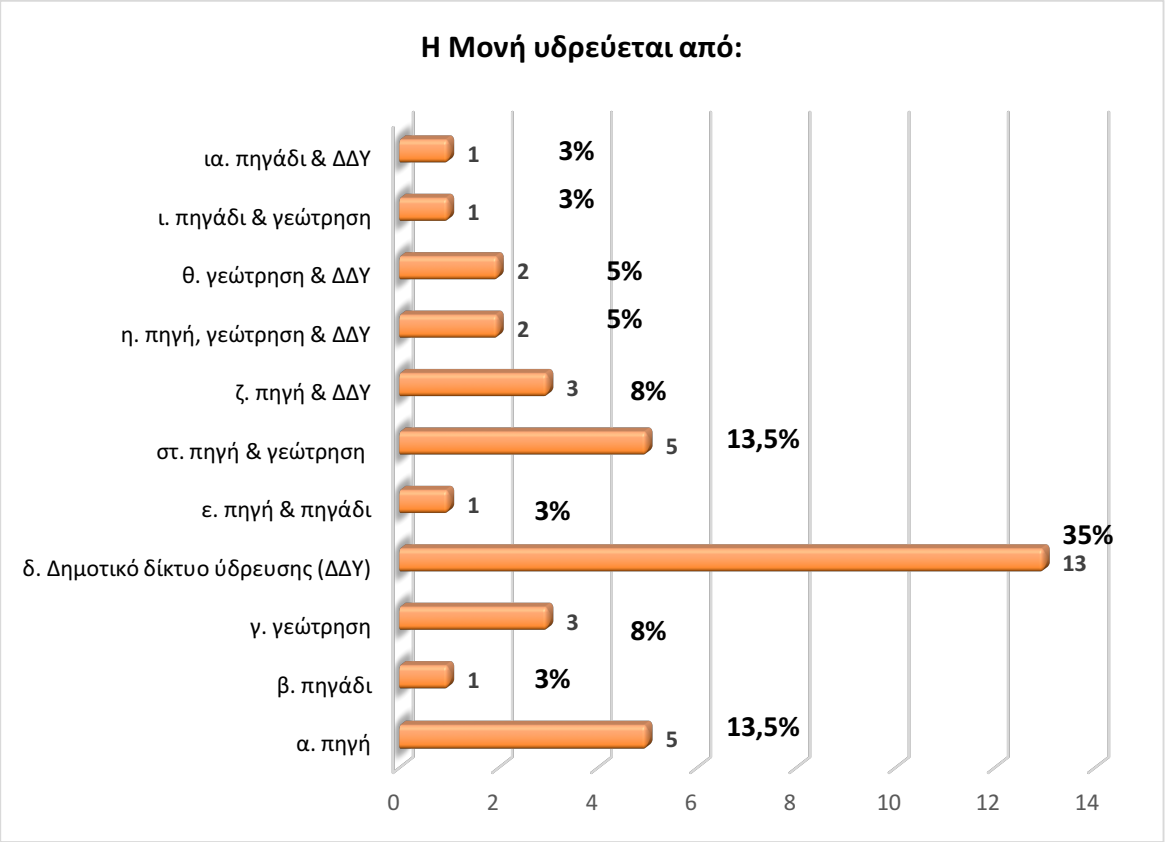
7.5.1 Ερώτημα Δ1: Τρόποι ύδρευσης

Το κλειστό ερώτημα **Δ1** αφορά στους **τρόπους υδρεύσεως** των Μονών και έχει 4 επιλογές απαντήσεων (α. πηγή, β. πηγάδι, γ. γεώτρηση και δ. Δημοτικό δίκτυο ύδρευσης – ΔΔΥ) με δυνατότητα επιλογής περισσοτέρων της μιας απαντήσεων. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι κατ' αρχάς περισσότερα από τα μισά, 21 συνολικά μοναστήρια (ποσοστό 57%) είναι συνδεδεμένα με το τοπικό Δημοτικό δίκτυο ύδρευσης. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι 2 από αυτά (Μ20 και Μ16) είναι αρκετά μακριά από τον πλησιέστερο οικισμό. Επίσης από τις 21 προαναφερόμενες περιπτώσεις, στις 8 οι ανάγκες για νερό συμπληρώνονται αντίστοιχα: σε 3 μοναστήρια με νερό από πηγή, σε 2 με νερό από γεώτρηση, σε 2 με νερό από πηγή και γεώτρηση και σε 1 με νερό από πηγάδι (Βλ. Πίνακα 7.4).

Ύδρευση μονής	**Αρ. Μονών**	**Ποσοστό**
1. πηγή	16	43%
2. γεώτρηση	13	35%
3. πηγάδι	4	11%
4. Δημοτικό δίκτυο ύδρευσης (ΔΔΥ)	21	57%

*Πίνακας **7.4**: Τρόποι ύδρευσης των Μονών*

Η πηγή αποτελεί μέσο ύδρευσης συνολικά σε 16 Μοναστήρια (ποσοστό 43%) και σε 5 περιπτώσεις κατ' αποκλειστικότητα (Μονές Μ23, Μ29, Μ4, Μ34 και Μ13). Στις υπόλοιπες Μονές που υδρεύονται από πηγή, αυτό γίνεται σε διάφορους συνδυασμούς, όπως: νερό από γεώτρηση, πηγάδι και Δ.Δ.Υ. Τέλος σε 4 συνολικά περιπτώσεις (ποσοστό 11%) έχουμε ύδρευση από νερό πηγαδιού, από τις οποίες κατ' αποκλειστικότητα μόνο στη Μονή Μ33, ενώ στις υπόλοιπες σε συνδυασμό με άλλους τρόπους ύδρευσης. Στο παρακάτω Διάγραμμα 7.30 δίνεται συγκεντρωτικά η κατανομή των συνδυασμών των μέσων ύδρευσης των Μονών.

*Διάγραμμα **7.30**: Κατανομή των μέσων ύδρευσης των Μονών*

7.5.2 Ερωτήματα Δ2 & Δ3: Εξοικονόμηση νερού

Το κλειστό ερώτημα **Δ2** αφορά στο **εάν γίνεται ή όχι συλλογή βρόχινου νερού**. Θετικά απάντησαν 14 μοναστήρια, δηλαδή ποσοστό 38%, το οποίο το θεωρούμε αρκετά χαμηλό, δεδομένης και της τοπικής λειψυδρίας.

Την εφαρμογή **συστημάτων εξοικονόμησης νερού** εξετάζει το κλειστό ερώτημα **Δ3** με δυνατότητα απάντησης ΝΑΙ/ΟΧΙ. Επιπροσθέτως αν υπήρχε θετική απάντηση, δίνεται η δυνατότητα αναφοράς του συστήματος που εφαρμόζεται με δύο επιλογές (α. σύστημα μείωσης της ροής του νερού στις βρύσες και β σύστημα μείωσης της ποσότητας του νερού στα καζανάκια των τουαλετών. Οι απαντήσεις δείχνουν ότι συστήματα εξοικονόμησης νερού, δυστυχώς εφαρμόζονται μόνο σε 4 μοναστήρια (στις Μονές Μ18, Μ22Α και των Μετοχίων της Μ22Β-Μ22Γ, Μ19 και Μ31), σε ποσοστό 11% επί του συνόλου. Από αυτές μόνο στη Μονή Μ31 εφαρμόζονται και τα δύο συστήματα εξοικονόμησης (και στις βρύσες και στα καζανάκια), ενώ στις υπόλοιπες τρεις συστήματα μείωσης της ροής του νερού στις βρύσες.

7.5.3 Ερωτήματα Δ4 & Δ4α: Βιολογικός Καθαρισμός

Το κλειστό ερώτημα **Δ4** αφορά στην **ύπαρξη ή όχι συστήματος Βιολογικού Καθαρισμού** των υγρών αποβλήτων των Μονών. Στην περίπτωση θετικής απάντησης συνεχίζει το ερώτημα **Δ4α** για το αν γίνεται ή όχι **επαναχρησιμοποίηση του νερού**, μετά τον βιολογικό καθαρισμό. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι σύστημα Βιολογικού Καθαρισμού είναι εγκατεστημένο μόνο σε 5 μοναστήρια της Κρήτης (Μ17, Μ22Γ, Μ20, Μ10 και Μ24), δηλαδή σε ποσοστό 14%. Και από αυτά τα 5 μοναστήρια μόνον στις Μονές Μ22Γ και Μ20 γίνεται επαναχρησιμοποίηση του νερού μετά τον καθαρισμό, για πότισμα. Μάλιστα στην πρώτη περίπτωση το νερό αυτό βοήθησε πολύ στην αναγέννηση του κατεστραμμένου (από την υπερβόσκηση) βιότοπου της παλαιάς μοναστικής περιοχής Μ22Β.

7.6 Μέρος Ε Ερωτηματολογίου – Ασχολίες/Εργόχειρα μοναχών

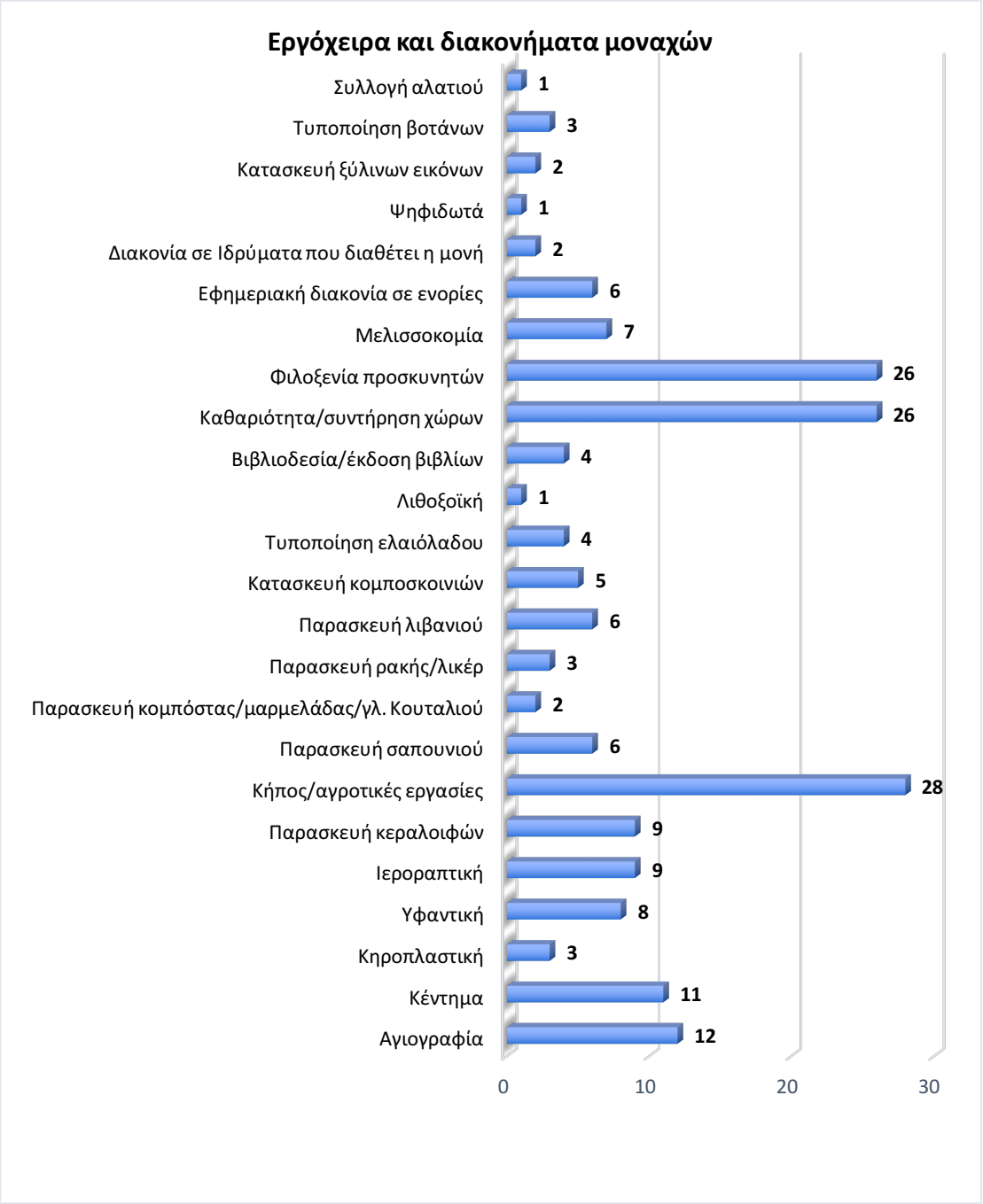
7.6.1 Ερώτημα Ε1: Ασχολίες των μοναχών

Το τμήμα Ε του ερωτηματολογίου έχει σχέση γενικά τις ασχολίες των μοναχών/μοναζουσών. Το κλειστό ερώτημα **Ε1** αφορά στα **εργόχειρα** (πολλά από τα οποία ανήκουν στην κατηγορία των παραδοσιακών τεχνών) με τα οποία ασχολούνται τα μοναστήρια (α. αγιογραφία, β. κέντημα, γ. κηροπλαστική, δ. υφαντική, ε. ιεροραπτική, στ. ξυλογλυπτική και ζ. παρασκευή κεραλοιφών) και δίνει τη δυνατότητα περισσοτέρων της μιας επιλογών. Επίσης το ερώτημα δίνει δυνατότητα προσθήκης άλλων ενασχολήσεων/εργοχείρων που δεν περιλαμβάνονταν στις ανωτέρω επιλογές.

Τα αποτελέσματα δείχνουν μια ποικιλία ενασχολήσεων και εργοχείρων από τους μοναχούς και τις μοναχές, που εξαρτώνται κυρίως από τον αριθμό των μελών της μοναστικής αδελφότητας. Έτσι σε μοναστήρια με σχετικά μεγάλο αριθμό μελών υπάρχει ενασχόληση με περισσότερα είδη εργοχείρων. Επίσης αξιοσημείωτο είναι ότι με τα ανωτέρω «παραδοσιακά» εργόχειρα, υπάρχει ενασχόληση κυρίως στα γυναικεία μοναστήρια (από ανδρικά έχουμε μόνο στις Μονές Μ17, Μ20, Μ1 και Μ9). Αυτό οφείλεται αρχικά στο ότι οι ανδρικές Μονές είναι συνήθως ολιγομελείς, αλλά και σε αυτές που εγκαταβιούν περισσότεροι Πατέρες, είναι συνήθως ιερομόναχοι και υπηρετούν

συγχρόνως ως εφημέριοι σε κοντινά χωριά, επομένως είναι λιγοστός ο χρόνος για ενασχόληση με εργόχειρο.

Πιο συγκεκριμένα, αρχικά στις «άλλες ασχολίες» σε μεγαλύτερη συχνότητα είναι η ενασχόληση με τη φροντίδα του κήπου και τις αγροτικές εργασίες γενικότερα σε 28 περιπτώσεις, όπως και η καθαριότητα/συντήρηση των χώρων της Μονής και η φιλοξενία των προσκυνητών, σε 26 περιπτώσεις αντίστοιχα. Στην κατηγορία των εργοχείρων που παράλληλα είναι παραδοσιακές τέχνες, έχουμε με μεγαλύτερη συχνότητα την αγιογραφία σε 12 μοναστήρια και το κέντημα σε 11. Ακολουθούν η ιεροραπτική (κατασκευή ιερατικών αμφίων και ενδυμάτων) και η παρασκευή κεραλοιφών σε 9 μοναστήρια αντίστοιχα, η υφαντική σε 8 και η μελισσοκομία σε 7. Άλλα εργόχειρα ή άλλες ασχολίες που αναφέρθηκαν είναι: παρασκευή παραδοσιακού σαπουνιού, παρασκευή λιβανιού, εφημεριακή διακονία σε ενορίες σε 6 μοναστήρια, κατασκευή κομποσκοινιών σε 5, τυποποίηση ελαιολάδου και βιβλιοδεσία/έκδοση βιβλίων σε 4, κηροπλαστική, παρασκευή ρακής/λικέρ και τυποποίηση βοτάνων σε 3, κατασκευή ξύλινων εικόνων, διακονία σε ιδρύματα της Μονής και παρασκευή κομπόστας/μαρμελάδας/γλυκών κουταλιού σε 2. Σε μία Μονή κατά περίπτωση ασχολούνται με τη συλλογή και τυποποίηση αλατιού, το ψηφιδωτό και τη λιθοξοϊκή (Βλ. Διάγραμμα 7.31).

*Διάγραμμα **7.31**: Κατανομή των εργοχείρων ή των άλλων ασχολιών των μελών των μοναστικών αδελφοτήτων*

Εντυπωσιακή θεωρούμε τη δραστηριότητα των μελών της πολυπληθούς μοναστικής αδελφότητας της Μονής Μ22. Οι αδελφές, εκτός από τα τυπικά μοναστικά διακονήματα, σαν ένα δραστήριο μελίσσι, ασχολούνται με πολλά διαφορετικά είδη εργοχείρων, ανάλογα και με τις προσωπικές ικανότητες και τις δεξιότητες που έχει αναπτύξει η κάθε μοναχή και μάλιστα με θαυμαστά αποτελέσματα. Έτσι στον τομέα των

παραδοσιακών τεχνών σημειώνουμε την ενασχόληση με την αγιογραφία (φορητές εικόνες και τοιχογραφίες) και μάλιστα με πρωτότυπες συνθέσεις που κοσμούν πολλούς ναούς σε αρκετά μέρη της Ελλάδας αλλά και του εξωτερικού, το εκκλησιαστικό κέντημα, με πρωτότυπες συνθέσεις που κοσμούν αρχιερατικά κυρίως άμφια και άλλα εκκλησιαστικά υφάσματα, πραγματικά έργα τέχνης (όπως π.χ. ο κεντητός αρχιερατικός σάκος, διακοσμημένος με σκηνές της Δημιουργίας από την Παλαιά Διαθήκη που δωρίσθηκε στον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο). Επίσης την υφαντική, την ιεροραπτική, την παρασκευή κεραλοιφών παραδοσιακού σαπουνιού, μαρμελάδων/γλυκών κουταλιού και λικέρ, την κατασκευή ξύλινων εικόνων, τη συντήρηση και ανακαίνιση παλαιών επίπλων, την εκκλησιαστική μαρμαρογλυπτική-λιθοξοϊκή (έργα των αδελφών κοσμούν εσωτερικά και εξωτερικά το Καθολικό) και την κατασκευή περίτεχνων παραδοσιακών βοτσαλωτών δαπέδων.

Οι μοναχές της Μονής Μ22 ασχολούνται και με τη βιολογική γεωργία αλλά και την τυποποίηση του βιολογικού ελαιολάδου που παράγουν, τις οικοδομικές εργασίες, τη μελισσοκομία και την παρασκευή και τυποποίηση μελιού, την έκδοση βιβλίων, την οργάνωση και διακονία της εκκλησιαστικής κατασκήνωσης της οικείας Μητροπόλεως, την οργάνωση Οικολογικών Συνεδρίων και Συναντήσεων για νέους και τέλος με τη δημιουργία και υλοποίηση Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, στο Κέντρο που έχει δημιουργηθεί στο Μετόχιο Μ22Β.

7.7 Μέρος Στ. Ερωτηματολογίου - Καλλιέργειες

7.7.1 Ερωτήματα Στ1 & Στ2: Καλλιεργούμενες εκτάσεις – είδη καλλιεργειών

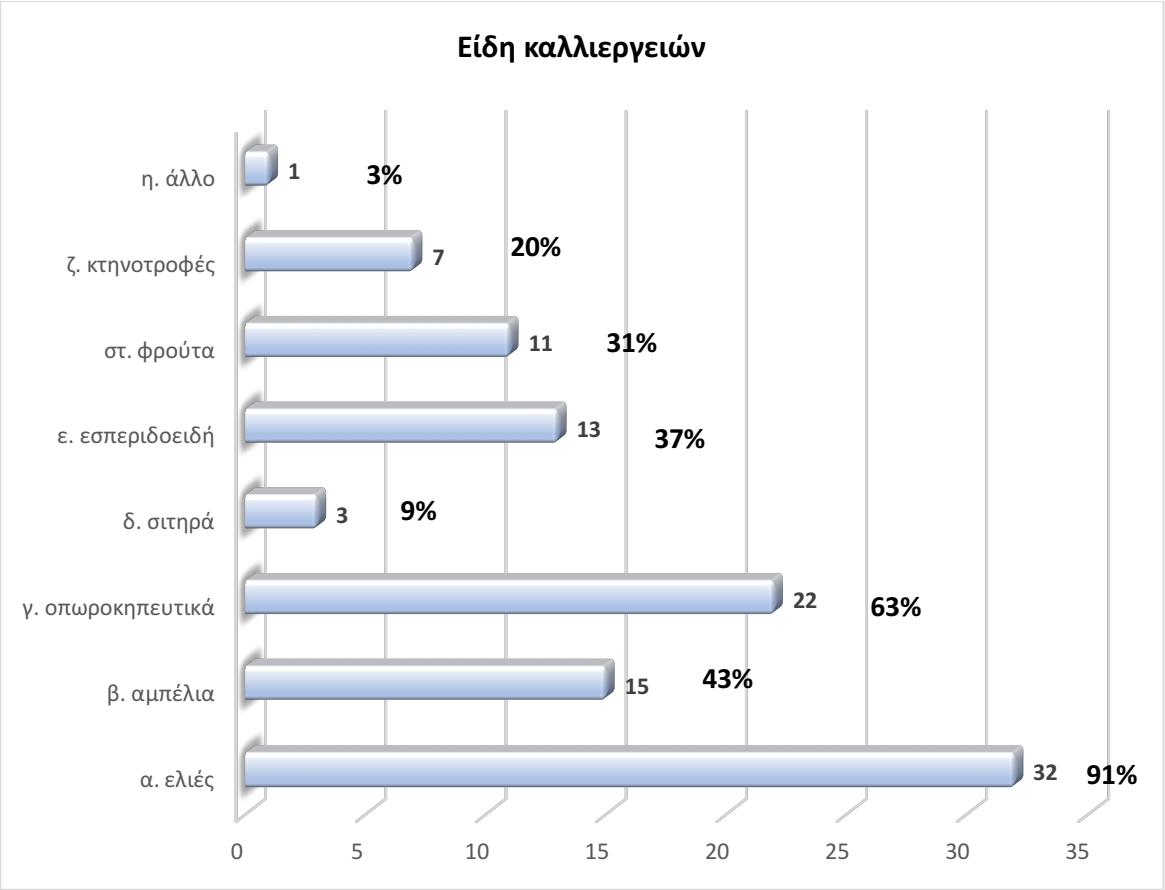
Ξεκινώντας το 6^{ο} μέρος του Ερωτηματολογίου, το κλειστό Ερώτημα **Στ1** αφορά στο **αν η Μονή διαθέτει ή όχι καλλιεργούμενες εκτάσεις** και στη συνέχεια, σε περίπτωση θετικής απαντήσεως, τα είδη των καλλιεργειών με δυνατότητα 8 επιλογών (α. ελιές, β. αμπέλια, γ. οπωροκηπευτικά, δ. σιτηρά, ε. εσπεριδοειδή, στ. φρούτα, ζ. κτηνοτροφές, η. άλλο).

Εκτός από τις Μονές Μ23 που βρίσκεται εντός του αστικού ιστού, και της Μονής Μ26, όλες οι άλλες 35 Μονές (ποσοστό 95%), διαθέτουν καλλιεργούμενες εκτάσεις.

Από τις 35 Μονές που απάντησαν ότι διαθέτουν καλλιεργούμενες εκτάσεις, η κύρια καλλιέργεια σε 32 απ' αυτές ήταν της ελιάς (ποσοστό 91% επί των Μονών που διαθέτουν καλλιεργούμενες εκτάσεις). Το δεύτερο σε συχνότητα είδος καλλιεργειών είναι τα οπωροκηπευτικά, σε 22 μοναστήρια (ποσοστό 63%), ακολουθούν τα αμπέλια σε 15 (ποσοστό 43%), τα εσπεριδοειδή σε 13 (ποσοστό 37%), τα φρούτα σε 11 (ποσοστό 31%), οι κτηνοτροφές σε 7 (ποσοστό 20%), τα σιτηρά σε 3 (ποσοστό 9%) και άλλο είδος καλλιέργειας σε 1 και ποσοστό 3% (Βλ. Διάγραμμα 7.32).

Όσον αφορά στο πλήθος **διαφορετικών ειδών καλλιεργειών** ανά Μονή, στη Μονή Μ8 έχουμε 6 διαφορετικά είδη καλλιεργειών, λόγω της φιλοσοφίας της μικρής αδελφότητας («φυτεύουμε λίγο απ' όλα, για να είμαστε αυτάρκεις»), ενώ αξιοσημείωτος είναι ο αριθμός διαφορετικών καλλιεργειών στις Μονές Μ19, Μ17, Μ14, Μ1, Μ7, Μ3 και Μ2 με 5 διαφορετικά είδη.

Σημειώνουμε επίσης το γεγονός ότι, τα οπωροκηπευτικά που αποτελούν σημαντικό μέρος της τροφής των μοναχών, καλλιεργούνται για ίδια χρήση στο 63% των μοναστηριών. Επίσης στη συντριπτική τους πλειοψηφία (91%) τα μοναστήρια καλύπτουν τις ανάγκες τους σε λάδι και βρώσιμες ελιές. Πάρα πολλά, επίσης, έχουν καρποφόρα δέντρα με φρούτα, κλήματα και εσπεριδοειδή στους κήπους και τις αυλές τους, που, είτε, σε μερικές περιπτώσεις, στο σύνολο, είτε εν μέρει, καλύπτουν επίσης τις ίδιες ανάγκες σε αυτά τα διατροφικά προϊόντα. Με τον τρόπο αυτό ενισχύεται τη μείωση του οικολογικού τους αποτυπώματος, εφόσον για τα συγκεκριμένα προϊόντα δεν σπαταλούνται πόροι σε συσκευασίες και μεταφορές, συμβάλλοντας παράλληλα στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής.

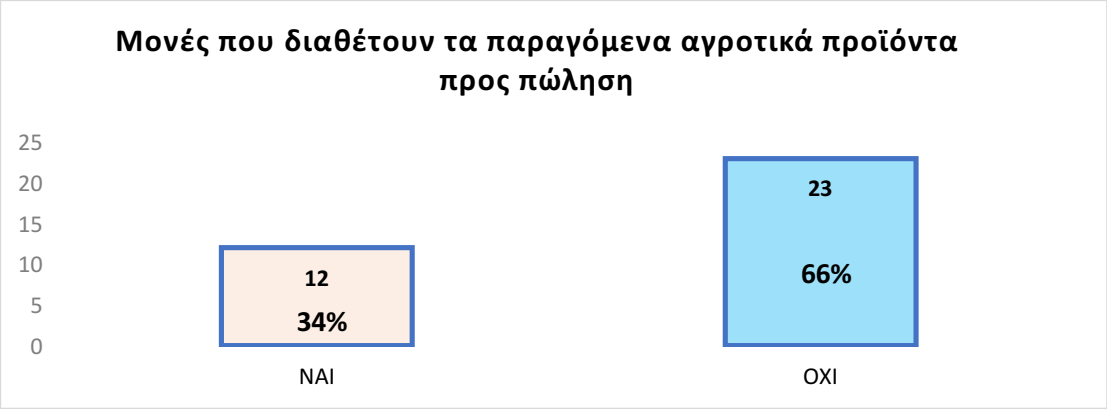
*Διάγραμμα **7.32**: Κατανομή των ειδών που καλλιεργούνται στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις των Μονών*

Σε συνάρτηση με το ερώτημα Στ1, είναι το κλειστό Ερώτημα **Στ2** και αφορά στο **αν ασχολούνται ή όχι οι μοναχοί/ές με τις καλλιέργειες**. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι από τις 35 Μονές που διαθέτουν καλλιεργούμενες εκτάσεις, σε 28, δηλαδή σε ένα μεγάλο ποσοστό – 80%, ασχολούνται οι μοναχοί/μοναχές με τις καλλιέργειες, πράγμα που σημαίνει ότι ακολουθείται η μακραίωνη μοναστική παράδοση της καλλιέργειας της γης «ταις ιδίαις χερσί».

7.7.2 Ερώτημα Στ3: Εκμετάλλευση γεωργικών προϊόντων

Στη συνέχεια το κλειστό Ερώτημα **Στ3** ζητά να διευκρινιστεί αν τα παραγόμενα αγροτικά προϊόντα χρησιμοποιούνται για **ίδια κατανάλωση ή/και διατίθενται προς πώληση**. Οι απαντήσεις μας δείχνουν ότι αρχικά και στις 35 Μονές που διαθέτουν

καλλιεργούμενες εκτάσεις και παράγουν αγροτικά προϊόντα, αυτά χρησιμοποιούνται για ιδία κατανάλωση. Επίσης σε 12 περιπτώσεις και ποσοστό 34%, τα καλλιεργούμενα είδη, αυτά διατίθενται προς πώληση, ενισχύοντας τα εισοδήματα των Μονών (στις Μονές Μ17, Μ22, Μ19, Μ32, Μ23, Μ28, Μ15, Μ3, Μ6, Μ1, Μ11 και Μ27). Κύριο προϊόν που πωλείται είναι το τυποποιημένο ελαιόλαδο (έξτρα παρθένο και βιολογικό, σε κάποιες περιπτώσεις), το κρασί και λιγότερο τα εσπεριδοειδή και τα φρούτα (Βλ. Διάγραμμα 7.33).

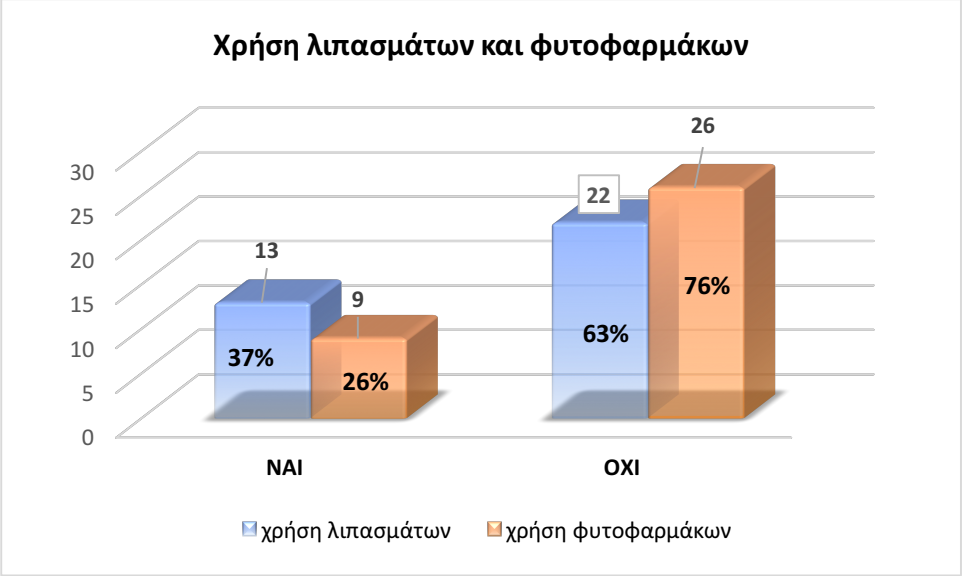
*Διάγραμμα **7.33**: Κατανομή αριθμού Μονών, ανάλογα με το αν διαθέτουν ή όχι αγροτικά προϊόντα προς πώληση*

7.7.3 Ερωτήματα Στ4 & Στ5: Χρήση λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων

Το κλειστό ερώτημα **Στ4** έχει σχέση με τη **χρήση ή όχι χημικών λιπασμάτων** στις καλλιέργειες. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι σε 22 μοναστήρια και σε ποσοστό 63% δεν χρησιμοποιούνται χημικά λιπάσματα στις καλλιέργειες, αλλά η λίπανση των εδαφών γίνεται είτε με κοπριά, είτε με οργανικό λίπασμα από κομπόστ. Θεωρούμε ότι είναι ενθαρρυντικό το ποσοστό αυτό και δείχνει ότι γενικά οι μοναχοί/μοναχές είναι ευαισθητοποιημένοι/ες στην κατεύθυνση της παραγωγής όσο το δυνατόν περισσότερο φυσικών προϊόντων (Βλ. Διάγραμμα 7.34).

Σε συνάφεια με το προηγούμενο ερώτημα, η ερώτηση **Στ5** αφορά στο αν **χρησιμοποιούνται ή όχι φυτοφάρμακα** στις καλλιέργειες. Από τις απαντήσεις, σε σύγκριση με αυτές του προηγούμενου ερωτήματος, παρατηρούμε ότι είναι ακόμα μεγαλύτερο το ποσοστό των μοναστηριών που δεν χρησιμοποιούν φυτοφάρμακα στις καλλιέργειες, φθάνοντας τις 26 Μονές και ποσοστό 74%, ενισχύοντας ακόμα περισσότερο

το προηγούμενο συμπέρασμά μας για τη διάθεση των μοναχών, για παραγωγή όσο το δυνατόν φυσικότερων αγροτικών προϊόντων (Βλ. Διάγραμμα 7.34).

*Διάγραμμα **7.34**: Κατανομή του αριθμού των Μονών ανάλογα με το αν χρησιμοποιούν ή όχι χημικά λιπάσματα και φυτοφάρμακα στις καλλιέργειες*

7.7.4 Ερωτήματα Στ6 & Στ7: Βιολογικές καλλιέργειες

Στη συνέχεια το κλειστό ερώτημα **Στ6** που διερευνά **αν η Μονή διαθέτει ή όχι καλλιεργούμενες εκτάσεις με βιολογική καλλιέργεια** και ζητώντας να καταγραφεί **τι καλλιεργείται**. Στις απαντήσεις 13 Μονές με ποσοστό 37%, δήλωσαν ότι εφαρμόζουν μεθόδους βιολογικής καλλιέργειας. Ωστόσο, θεωρούμε ότι, το ποσοστό αυτό είναι μεγαλύτερο, αφού 22 Μονές δήλωσαν ότι δεν χρησιμοποιούν ούτε χημικά λιπάσματα, ούτε φυτοφάρμακα στις καλλιέργειές τους. Επομένως θα μπορούσαν όλες αυτές να χαρακτηριστούν «βιολογικές», σε ποσοστό 63% επί του συνόλου των Μονών που διαθέτουν καλλιεργούμενες εκτάσεις, το οποίο και θεωρείται μάλλον ικανοποιητικό.

Όσον αφορά στα είδη που καλλιεργούνται στις βιολογικές καλλιέργειες, σε 12 μοναστήρια καλλιεργείται ελιά (ποσοστό 92% επί του αριθμού των Μονών που διαθέτουν βιολογικές καλλιέργειες), σε 7 καλλιεργούνται αμπέλια (ποσοστό 58%), σε 5 οπωροκηπευτικά (ποσοστό 38%) και σε 1 περίπτωση εκτός των προηγουμένων επιπλέον καλλιεργούνται εσπεριδοειδή και φρούτα και σε άλλη μία Μονή καλλιεργούνται επιπλέον σιτηρά σε ποσοστό αντίστοιχα 8% (Βλ. Πίνακας 7.5).

Καλλιεργούμενα είδη στις βιολογικές καλλιέργειες	Αριθμός Μονών	Ποσοστό επί του συνόλου των Μονών με βιολογική καλλιέργεια	Αριθ. Μονών που διαθέτουν πιστοποίηση
α. ελιές	12	92%	6
β. αμπέλια	7	58%	4
γ. οπωροκηπευτικά	5	38%	0
δ. σιτηρά	1	8%	0
ε. εσπεριδοειδή	1	8%	1
στ. φρούτα	1	8%	1

*Πίνακας **7.5**: Καλλιεργούμενα είδη στις βιολογικές καλλιέργειες*

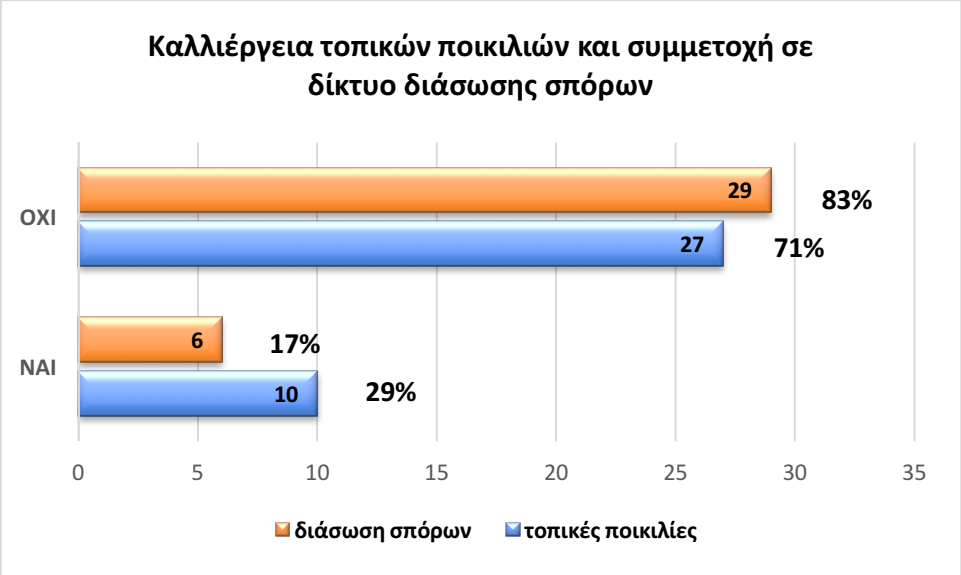
Συνδυαστικά με το ερώτημα Στ6, το ερώτημα **Στ7** εξετάζει το **αν οι βιολογικές καλλιέργειες διαθέτουν ή όχι επίσημη πιστοποίηση** (από φορέα εγκεκριμένο από το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης, π.χ. ΔΗΩ, Bio-Hellas κλπ). Όπως φαίνεται στον παραπάνω Πίνακα 5, μόνον 6 Μονές διαθέτουν επίσημη πιστοποίηση βιολογικών προϊόντων για τις καλλιέργειες ελιάς και το παραγόμενο ελαιόλαδο (Μ22, Μ19, Μ20, Μ15, Μ1 και Μ28 (ποσοστό 50% επί του συνόλου των παραγωγών βιολογικής ελιάς). Αντίστοιχα μόνο 4 Μονές (Μ19, Μ20, Μ1 και Μ15) διαθέτουν επίσημη πιστοποίηση βιολογικής αμπελοκαλλιέργειας και του παραγόμενου οίνου. Τέλος η Μονή Μ22 διαθέτει πιστοποίηση και για τις βιολογικές καλλιέργειες, εσπεριδοειδών και φρούτων.

7.7.5 Ερωτήματα Στ8 & Στ9: Τοπικές ποικιλίες – Διάσωση σπόρων

Το ερώτημα **Στ 8** αναφέρεται στην **καλλιέργεια ή όχι τοπικών/αυτόχθονων ποικιλιών αγροτικών προϊόντων**. Σύμφωνα με τις απαντήσεις τοπικές ποικιλίες, ιδιαίτερα σε αμπελοκαλλιέργειες, ελιές και οπωροκηπευτικά, καλλιεργούνται σε 10 μοναστήρια (Μ17, Μ22, Μ19, Μ20, Μ29, Μ15, Μ1, Μ11, Μ8 και Μ27), δηλαδή σε ποσοστό 29% επί του συνόλου των Μονών που διαθέτουν καλλιεργούμενες εκτάσεις (Βλ. Διάγραμμα 8.35).

Συναφές με το ερώτημα Στ8 είναι και το **Στ9** που διερευνά το **αν οι Μονές συμμετέχουν ή όχι σε κάποια προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών**. Από τις απαντήσεις παρατηρούμε ότι αυτό συμβαίνει μόνο σε 6 μοναστήρια (Μ17, Μ22, Μ29, Μ15, Μ7 και Μ27), δηλαδή σε ποσοστό 17% επί των Μονών που διαθέτουν καλλιεργούμενες εκτάσεις (Βλ. Διάγραμμα 7.35). Έστω και σε αυτή τη μικρή

κλίμακα, η προσπάθεια για τη διάσωση σπόρων θεωρείται πολύ σημαντική στη διαφύλαξη της τοπικής βιοποικιλότητας, ιδιαίτερα στις μέρες μας, γιατί σε πάρα πολλές αγροτικές καλλιέργειες χρησιμοποιούνται για φύτευση υβρίδια, που συνιστούν προϊόντα ιδιωτικών εταιρειών, τα οποία αφ' ενός υποχρεώνουν σε χρήση συγκεκριμένων φυτοφαρμάκων και αφ' ετέρου δεν δίνουν τη δυνατότητα να κρατηθεί σπόρος για επόμενη φύτευση.

*Διάγραμμα **7.35**: Κατανομή αριθμού Μονών, ανάλογα με το αν καλλιεργούν τοπικές ποικιλίες φυτών και αν συμμετέχουν σε δίκτυο διάσωσης/ ανταλλαγής σπόρων*

Προς τούτο χρειάζεται να επισημανθεί η σημαντική συμβολή της μοναχής Ε από τη Μονή Μ7, η οποία εδώ και πολλά χρόνια ασχολείται με τη συλλογή και τους τρόπους διατήρησης των σπόρων, έχοντας αποκτήσει μεγάλη πρακτική τεχνογνωσία (π.χ. από ποιο σημείο καρποφορίας του φυτού θα κόψουμε τον καρπό, από τον οποίο θα κρατήσουμε το σπόρο). Επίσης έχει συμβάλει στην ευαισθητοποίηση και άλλων μοναστηριών πάνω στο θέμα της διάσωσης των σπόρων των τοπικών ποικιλιών και της ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών, ώστε αυτές να διασωθούν.

7.7.6 Ερώτημα Στ10: Διαχείριση υπολειμμάτων καλλιεργειών

Το τελευταίο ερώτημα του Στ τμήματος του ερωτηματολογίου, το **Στ10** αφορά στη διαχείριση των υπολειμμάτων των καλλιεργειών και εξετάζει αν τα υπολείμματα των

καλλιεργειών (π.χ. κλαδέματα) χρησιμοποιούνται ή όχι για τη δημιουργία κομπόστ. Από τις απαντήσεις που ελήφθησαν παρατηρούμε ότι αυτό πραγματοποιείται σε 11 μονές (M22, M19, M20, M21, M35, M15, M3, M6, M1, M11 και M8), δηλαδή σε ποσοστό 31% (Βλ. Διάγραμμα 7.36).

*Διάγραμμα **7.36**: Ποσοστιαία και Αριθμητική Κατανομή του αριθμού των Μονών ανάλογα με το αν χρησιμοποιούν ή όχι τα υπολείμματα των καλλιεργειών για τη δημιουργία κομπόστ*

Συμπερασματικά οι καλές πρακτικές στις καλλιέργειες, προς στην κατεύθυνση της Βιώσιμης Ανάπτυξης από τις Μονές της Κρήτης, δείχνονται στον παρακάτω Συγκεντρωτικό Πίνακα 7.6. Παρατηρούμε τις Μονές που εφαρμόζουν βιολογικές μεθόδους καλλιέργειας, σε συνδυασμό με τον τόπο (νομό), τον αριθμό των μοναχών, με το αν αυτοί ασχολούνται με τις καλλιέργειες, αν διαθέτουν πιστοποίηση βιολογικών προϊόντων, αν καλλιεργούν τοπικές ποικιλίες αγροτικών προϊόντων και αν κομποστοποιούν τα υπολείμματα των καλλιεργειών. Έτσι φαίνεται ότι υπάρχει μια ομοιόμορφη κατανομή των Μονών που εφαρμόζουν βιολογικές καλλιέργειες, σε όλους τους νομούς της Κρήτης. Επίσης από τις 13 Μονές, μόνο στην περίπτωση της Μονής M19, δεν ασχολούνται οι μοναχοί με τις καλλιέργειες.

Μονές που διαθέτουν βιολογικές καλλιέργειες	Νομός	Πιστο-ποίηση	Είδη βιολογικών καλλιεργειών	Αριθμός μοναχών/ Ενασχόληση με τις καλλιέργειες	Αυτόχθονες ποικιλίες	Κομπόστ
Μ22	Χανίων	ΝΑΙ	ελιές, οπωρο-κηπευτικά, εσπεριδοειδή, φρούτα	50 / ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ
Μ19	Χανίων	ΝΑΙ	ελιές, αμπέλια	7 / ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ
Μ20	Χανίων	ΝΑΙ	ελιές, αμπέλια	8 / ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ
Μ35	Ρεθύμνης	ΟΧΙ	ελιές, οπωρο-κηπευτικά	12 / ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ
Μ31	Ρεθύμνης	ΟΧΙ	ελιές, αμπέλια οπωρο-κηπευτικά	10 / ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ
Μ37	Ρεθύμνης	ΟΧΙ	ελιές	2 / ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΟΧΙ
Μ28	Ηρακλείου	ΝΑΙ	ελιές	7 / ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΟΧΙ
Μ3	Ηρακλείου	ΟΧΙ	ελιές, σιτηρά	27 / ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ
Μ1	Ηρακλείου	ΝΑΙ	ελιές, αμπέλια	15 / ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ
Μ8	Ηρακλείου	ΟΧΙ	ελιές, αμπέλια, οπωρο-κηπευτικά	2 / ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ
Μ29	Λασιθίου	ΟΧΙ	οπωρο-κηπευτικά	5 / ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Μ15	Λασιθίου	ΝΑΙ	ελιές, αμπέλια	3 / ΝΑΙ	ΝΑΙ	ΝΑΙ
Μ14	Λασιθίου	ΟΧΙ	ελιές, αμπέλια	2 / ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΟΧΙ

*Πίνακας **7:6**: Συγκεντρωτικός Πίνακας με τις Μονές που εφαρμόζουν βιολογικές μεθόδους καλλιέργειας, σε συνδυασμό με τον αριθμό των μοναχών, με το αν ασχολούνται ή όχι οι μοναχοί με τις καλλιέργειες, το αν διαθέτουν πιστοποίηση βιολογικών προϊόντων, αν καλλιεργούν τοπικές ποικιλίες αγροτικών προϊόντων και αν κομποστοποιούν τα υπολείμματα των καλλιεργειών*

Στη συνέχεια δείχνεται ότι από τις 6 Μονές που διαθέτουν πιστοποίηση βιολογικών προϊόντων, οι 5 απ' αυτές (Μ22, Μ15, Μ1, Μ19 και Μ20), καλλιεργούν επίσης τοπικές ποικιλίες και κομποστοποιούν τα υπολείμματα των καλλιεργειών. Επίσης διαθέτουν και προς πώληση τα παραγόμενα προϊόντα, με την επωνυμία των Μονών στις συσκευασίες, συμβάλλοντας στην προβολή της βιολογικής γεωργίας. Η Μονή Μ28 έχει αποκτήσει πιστοποίηση βιολογικής καλλιέργειας ελιάς και διαθέτει προς πώληση βιολογικό ελαιόλαδο, αλλά δεν καλλιεργεί τοπικές ποικιλίες, ούτε κομποστοποιεί τα υπολείμματα των καλλιεργειών. Τέλος από τις Μονές που δεν διαθέτουν πιστοποίηση βιολογικής καλλιέργειας, σημειώνουμε τη Μονή Μ8, στην οποία παρόλο που η

αδελφότητα είναι ολιγάριθμη, εκτός από τα αρκετά διαφορετικά είδη καλλιεργειών, καλλιεργούν τοπικά είδη και κομποστοποιούν τα υπολείμματα των καλλιεργειών.

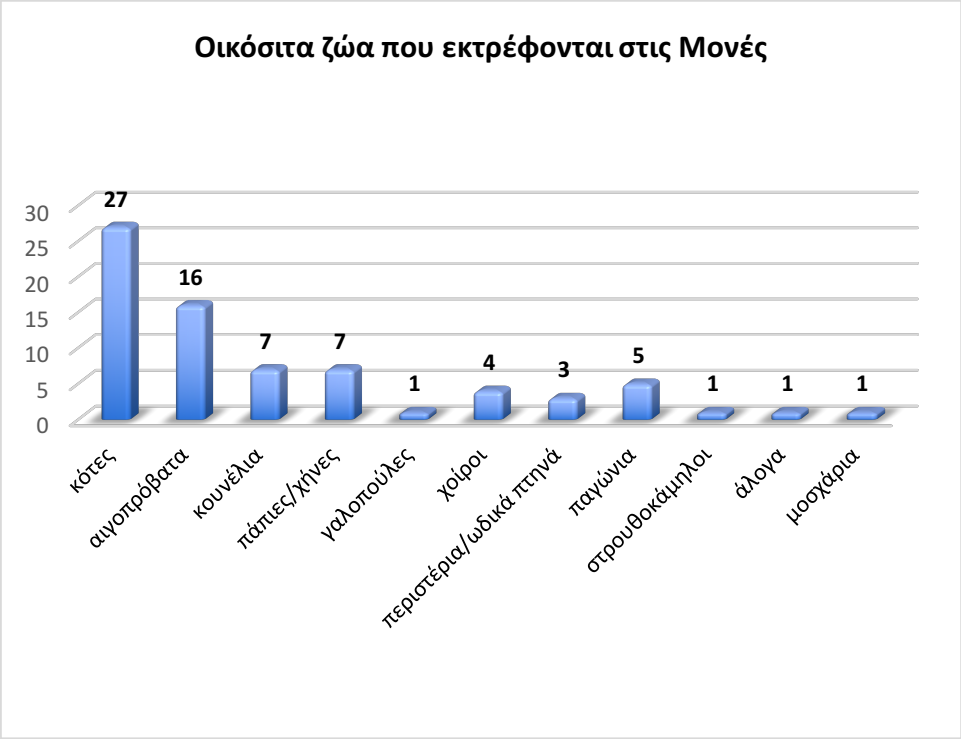
7.8 Μέρος Ζ Ερωτηματολογίου – Κτηνοτροφία

7.8.1 Ερωτήματα Z1 & Z1α: Κτηνοτροφικές μονάδες

Στο Ζ τμήμα του ερωτηματολογίου, το κλειστό ερώτημα **Z1** διερευνά **αν οι Μονές διαθέτουν ή όχι κτηνοτροφικές/πτηνοτροφικές μονάδες** και ακολουθεί το ερώτημα **Z1α** που σε περίπτωση θετικής απάντησης στη Z1 ζητά **είδη και αριθμούς ζώων/πουλερικών** αντίστοιχα. Οι απαντήσεις έδειξαν ότι 10 μοναστήρια (Μ32, Μ15, Μ9, Μ23, Μ19, Μ1, Μ17, Μ11, Μ7 και Μ18), δηλαδή ποσοστό 27%, διαθέτουν κτηνοτροφικές μονάδες κυρίως αιγοπροβάτων, στις δύο πρώτες περιπτώσεις 1.500-2.000 και στις υπόλοιπες μικρότερους αριθμούς. Οι μονάδες λειτουργούν συνήθως σε συνεργασία με βοσκούς ή εργάτες. Το παραγόμενο γάλα των κτηνοτροφικών μονάδων, συνήθως διατίθεται σε τυροκομεία.

7.8.2 Ερώτημα Z2: Οικόσιτα ζώα

Το κλειστό ερώτημα **Z2** αφορά στο **αν εκτρέφονται ή όχι οικόσιτα ζώα ή αιγοπρόβατα για ίδια χρήση** στις Μονές και ακολουθεί το ερώτημα **Z2α**, που ζητά **να αναφερθούν τα είδη και οι αριθμοί**. Οι απαντήσεις δείχνουν ότι 29 μοναστήρια (ποσοστό 78%) εκτρέφουν για ίδια χρήση οικόσιτα ζώα (κυριαρχούν οι κότες σε 27 Μονές και σε μικρότερα ποσοστά κουνέλια, γαλοπούλες, χοίροι, χήνες, πάπιες, περιστέρια) και αιγοπρόβατα (σε 15 Μονές και ποσοστό 55% επί του συνόλου των Μονών που εκτρέφουν οικόσιτα ζώα). Σημαντικότερο ζωικό κεφάλαιο σε οικόσιτα ζώα, διαθέτουν οι Μονές Μ10, Μ8, Μ34, Μ3 και Μ1 (Βλ. Διάγραμμα 7.37).

*Διάγραμμα **7.37**: Κατανομή αριθμού Μονών, ανάλογα με το είδος των οικόσιτων ζώων που εκτρέφουν*

7.8.3 Ερώτημα Z3: Γαλακτοκομικά προϊόντα

Ακολουθούσε το κλειστό ερώτημα **Z3** που εξετάζει **αν παράγονται ή όχι γαλακτοκομικά προϊόντα** στις Μονές. Οι απαντήσεις έδειξαν ότι, από τα 15 μοναστήρια που εκτρέφουν αιγοπρόβατα για ίδια χρήση, παράγουν γαλακτοκομικά προϊόντα (τυρί και γιαούρτι), τα 12 (M17, M22, M35, M31, M29, M2, M7, M10, M11, M9, M34 και M13), δηλαδή ποσοστό 80%. Οι Μονές αυτές συνεπώς, έχουν έτι περαιτέρω, μειωμένο οικολογικό αποτύπωμα, αφού καταναλώνουν γαλακτοκομικά προϊόντα που παράγουν οι ίδιες. Επί του συνόλου των Μονών το ποσοστό αυτό είναι 32%.

7.8.4 Ερώτημα Z4: Βιολογική κτηνοτροφία

Το κλειστό ερώτημα **Z4** έχει σχέση με το **αν διαθέτουν ή όχι οι Μονές βιολογική κτηνοτροφία** (αναφερόμαστε στις Μονές οι οποίες διαθέτουν κτηνοτροφικές μονάδες και όχι σε αυτές οι οποίες εκτρέφουν οικόσιτα ζώα και αιγοπρόβατα για ίδια χρήση). Οι απαντήσεις δείχνουν ότι από τα 10 μοναστήρια που διαθέτουν οργανωμένες κτηνοτροφικές μονάδες, πιστοποιημένη βιολογική κτηνοτροφία έχουν μόνο η Μονή M17,

που διαθέτει σύγχρονο ποιμνιοστάσιο με 120 αιγοπρόβατα και η Μονή Μ15, που διαθέτει οργανωμένο ποιμνιοστάσιο για 1.500 αιγοπρόβατα και άλλα 1.000 σε συνεργασία με βοσκούς. Στη Μονή Μ15 μάλιστα διαθέτουν επιπλέον βιολογική καλλιέργεια κτηνοτροφών, τα προϊόντα της οποίας χρησιμοποιούνται για τη διατροφή των αιγοπροβάτων στη μονάδα βιολογικής κτηνοτροφίας.

7.8.5 Ερώτημα Ζ5: Μελισσοκομία

Τέλος, το κλειστό ερώτημα **Ζ5** διερευνά το **αν υπάρχει ή όχι ενασχόληση με τη μελισσοκομία και την παραγωγή μελιού**. Θετικές απαντήσεις δόθηκαν μόνο σε 6 περιπτώσεις (από τις Μονές Μ17, Μ19, Μ20, Μ23, Μ2 και Μ1) δηλαδή σε ποσοστό 16%, παρότι στην Κρήτη, λόγω των κλιματολογικών συνθηκών και της χλωρίδας, ευνοείται και γενικά υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία. Το παραγόμενο μέλι συσκευάζεται και πωλείται στα πωλητήρια/εκθέσεις των Μονών.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως στις Μονές Μ22 και Μ20 το παραγόμενο κερί από τις κυψέλες, χρησιμοποιείται από τις/τους μοναχές/μοναχούς στο εργόχειρο της κηροπλαστικής, για την παρασκευή κεριών.

7.9 Μέρος Η Ερωτηματολογίου – Διαχείριση Απορριμμάτων

7.9.1 Ερωτήματα Η1 & Η2: Ταφή και καύση απορριμμάτων

Το 8^{ο} τμήμα του Ερωτηματολογίου αφορά στη διαχείριση των απορριμμάτων από τις Μονές. Το κλειστό ερώτημα **Η1** εξετάζει **αν υπάρχει ή όχι χώρος εναπόθεσης απορριμμάτων εντός ή εκτός της Μονής**. Μόνο σε 2 περιπτώσεις (Μονές Μ22 και Μ1) υπάρχει τέτοιος χώρος, πράγμα πολύ ενθαρρυντικό. Ωστόσο, όπως θα δούμε και παρακάτω, ειδικά στη Μονή Μ22 και τα Μετόχια Μ22Β και Μ22Γ υπάρχει ολοκληρωμένο σύστημα διαχείρισης απορριμμάτων, με αποτέλεσμα να μειώνεται κατά πολύ ο όγκος τους και ο χώρος εναπόθεσης δεν αποτελεί ανεξέλεγκτη χωματερή. Η ίδια προσπάθεια καταβάλλεται από τη Μονή Μ1. Επίσης χρειάζεται να σημειωθεί εδώ ότι τα Μετόχια της Μονής Μ22 και η Μονή Μ1, αποτελούν 2 από τις 3 περιπτώσεις μοναστηριών που δεν συμμετέχουν στο σύστημα αποκομιδής απορριμμάτων των Δήμων τους.

Το κλειστό ερώτημα **Η2** διερευνά **αν πραγματοποιείται ή όχι καύση των απορριμμάτων**. Και εδώ παρατηρείται ότι μόνο σε 7 περιπτώσεις έχουμε θετική απάντηση (στις Μονές Μ19, Μ22, Μ35, Μ3, Μ1, Μ9 και Μ27), δηλαδή σε ποσοστό 19% που, όπως μας δηλώθηκε από τις Μονές, δεν αποτελεί τη συνήθη εφαρμοζόμενη τακτική, γεγονός σημαντικό, αφού κατά την καύση των απορριμμάτων απελευθερώνονται στην ατμόσφαιρα -εκτός από αέρια θερμοκηπίου που δρουν επιβαρυντικά στην κλιματική αλλαγή- και πολλές οργανικές τοξικές ουσίες.

7.9.2 Ερώτημα Η3: Συλλογή απορριμμάτων

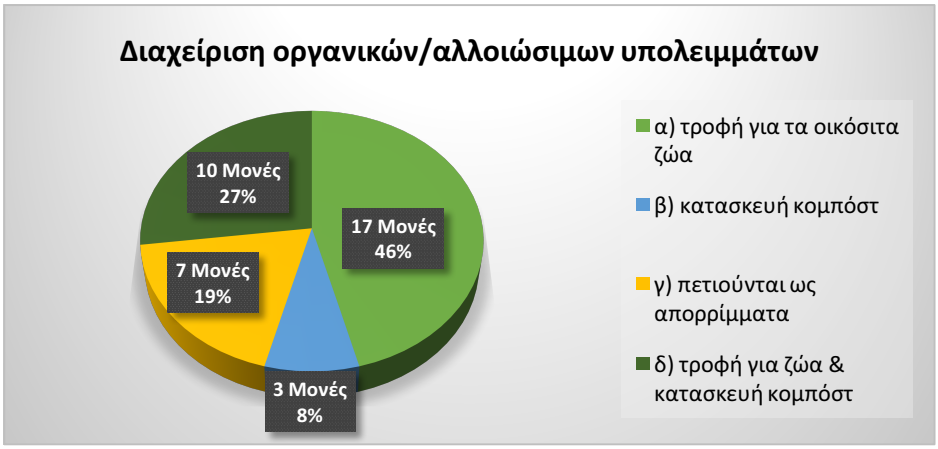
Το κλειστό ερώτημα **Η3** έχει σκοπό να αποτυπώσει **κατά πόσον συλλέγονται τα απορρίμματα των Μονών από το σύστημα αποκομιδής των Δήμων**, με δύο επιλογές απαντήσεων ΝΑΙ/ΟΧΙ. Από τις απαντήσεις παρατηρείται ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μοναστηριών, δηλαδή 34 (ποσοστό 92%) συμμετέχει στο σύστημα αποκομιδής απορριμμάτων των Δήμων. Δεν συμμετέχουν τα δύο Μετόχια της Μονής Μ22, η Μονή Μ1 (για τα οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως στο ερώτημα Η1) και η Μονή Μ4.

7.9.3 Ερωτήματα Η4 & Η5: Διαχωρισμός απορριμμάτων στην «πηγή» - Αλλοιώσιμα

Στη συνέχεια το κρίσιμο κλειστό ερώτημα **Η4** έχει στόχο να αναδείξει το αν γίνεται ή όχι στις Μονές, **διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή»**. Οι απαντήσεις δείχνουν ότι σε ένα σημαντικό ποσοστό 62%, 23 μοναστήρια ακολουθούν αυτή την πολύ σημαντική πρακτική ορθής διαχείρισης των απορριμμάτων.

Συναφές ήταν το επόμενο ερώτημα **Η5**, που αφορά στο **ποια είναι η διαχείριση των οργανικών/αλλοιώσιμων υπολειμμάτων** από τις Μονές. Υπάρχουν 3 επιλογές απαντήσεων (α. χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα ζώα, β. χρησιμοποιούνται για την κατασκευή κομπόστ (βιολογικού λιπάσματος) και γ. πετιούνται ως απορρίμματα) με δυνατότητα επιλογής περισσοτέρων της μιας απαντήσεων. Από τις απαντήσεις θεωρούμε ότι είναι πολύ ενθαρρυντικό το γεγονός ότι μόνο σε 7 μοναστήρια (Μ19, Μ32, Μ23, Μ28, Μ15, Μ9 και Μ25) και σε ποσοστό 19%, πετιούνται ως απορρίμματα. Στις Μονές αυτές επίσης δεν γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή». Από τα υπόλοιπα 30 μοναστήρια, στις 27 περιπτώσεις που εκτρέφουν οικόσιτα ζώα και αιγοπρόβατα δίνονται ως τροφή σ’ αυτά (συνολικό ποσοστό 73% επί του συνόλου των Μονών), ενώ επιπλέον σε

10 περιπτώσεις (ποσοστό 27% επί του συνόλου των Μονών) κομποστοποιούνται. Τέλος σε 3 Μονές που δεν εκτρέφουν οικόσιτα ζώα (ποσοστό 8% επί του συνόλου των Μονών), χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για την κατασκευή κομπόστ (Βλ. Διάγραμμα 7.38).

*Διάγραμμα **7.38**: Κατανομή του αριθμού των Μονών, ανάλογα με το ποια είναι η διαχείριση των οργανικών/αλλοιώσιμων υπολειμμάτων*

7.9.4 Ερώτημα Η6: Υπολείμματα λαδιών μαγειρέματος

Το κλειστό ερώτημα **Η6** εξετάζει **αν τα λάδια/υπολείμματα μαγειρέματος συλλέγονται ή όχι για ανακύκλωση ή επαναχρησιμοποίηση**. Θετικά απάντησαν σχεδόν οι μισές 18 Μονές δηλαδή σε ποσοστό 49%, το οποίο θεωρείται ιδιαιτέρως επαρκές. Μάλιστα σε 6 από αυτές (Μ22, Μ20, Μ35, Μ31, Μ28 και Μ29) δηλαδή σε ποσοστό 33%, τα συλλεγόμενα λάδια επαναχρησιμοποιούνται για την παρασκευή παραδοσιακού σαπουνιού.

7.9.5 Ερωτήματα Η7 & Η8: Ανακύκλωση συσκευασιών και μπαταριών/ηλεκτρονικών

Ακολουθεί το κλειστό ερώτημα **Η7**, που διερευνά **αν γίνεται ή όχι ανακύκλωση των συσκευασιών** στις Μονές. Τα αποτελέσματα σχεδόν συμβαδίζουν με αυτά του ερωτήματος Η4 για το αν γίνεται ή όχι διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή». Έτσι από τις απαντήσεις φαίνεται ότι πραγματοποιείται ανακύκλωση συσκευασιών σε 21 μοναστήρια, δηλαδή σε ποσοστό 57% (το αντίστοιχο για τον διαχωρισμό των απορριμμάτων στην «πηγή» ήταν 62%), που θα το χαρακτηρίζαμε επαρκές. Μάλιστα σε κάποια μοναστήρια μεταφέρουν οι ίδιοι τις ανακυκλούμενες συσκευασίες στο σημείο που

γίνεται η συλλογή από τα συστήματα αποκομιδής ανακυκλούμενων των Δήμων, σε αρκετά μακρινή απόσταση.

Το τελευταίο, κλειστό ερώτημα **Η8** του 8ου μέρους του Ερωτηματολογίου, πραγματεύεται το **αν τα μοναστήρια συμμετέχουν ή όχι σε κάποιο σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών/ηλεκτρονικών αποβλήτων**. Θετικές απαντήσεις έχουμε μόνο σε 4 περιπτώσεις μοναστηριών (Μ22, Μ35, Μ4 και Μ10), δηλαδή σε ποσοστό 11%.

7.10 Μέρος Θ Ερωτηματολογίου – Πολιτιστική κληρονομιά & Οικολογικές δράσεις

7.10.1 Ερώτημα Θ1: Μουσειακοί χώροι

Στο 9ο τμήμα του Ερωτηματολογίου το κλειστού τύπου ερώτημα **Θ1** εξετάζει την **ύπαρξη ή όχι κάποιου είδους Μουσείου ή Ζωολογικού κήπου** με 4 επιλογές απαντήσεων (α. Εκκλησιαστικό Μουσείο, β. Λαογραφικό Μουσείο, γ. Ιστορικό Μουσείο/Χώρος Ιστορικής Μνήμης και δ. Ζωολογικός κήπος) και δυνατότητα επιλογής περισσοτέρων της μιας απαντήσεων. Οι απαντήσεις δείχνουν ότι γενικά μουσειακός επισκέψιμος χώρος ή ζωολογικός κήπος υπάρχει σε 25 μοναστήρια, δηλαδή σε ποσοστό 68% επί του συνόλου των Μονών, στοιχείο που δείχνει τη σημασία που δίνεται από τα μοναστήρια στη διατήρηση της πολιτιστικής, ιστορικής και φυσικής κληρονομιάς. Πιο αναλυτικά στις Μονές της Κρήτης υπάρχουν τα παρακάτω είδη Μουσείων:

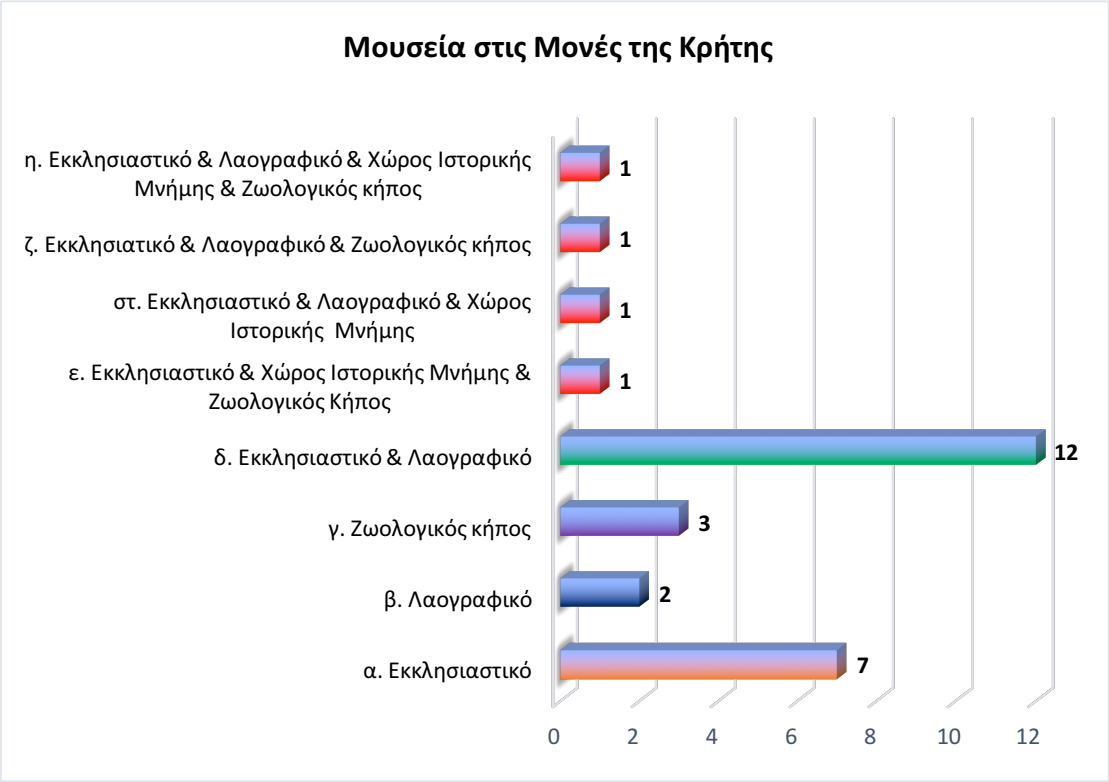
α) Εκκλησιαστικό Μουσείο ή Κειμηλιαρχείο, στο οποίο εκτίθενται εκκλησιαστικά λατρευτικά αντικείμενα, άμφια, φορητές εικόνες κλπ., υπάρχει σε 24 Μονές (ποσοστό 65% επί του συνόλου των Μονών).

Β) Λαογραφικό Μουσείο, με περιεχόμενο κυρίως παλαιά αντικείμενα και σκεύη οικιακής χρήσης, γεωργικά εργαλεία, παραδοσιακές ενδυμασίες, υφαντά κλπ., υπάρχει σε 19 Μονές (ποσοστό 51% επί του συνόλου των Μονών).

Γ) Ιστορικό Μουσείο/Χώρος Ιστορικής Μνήμης υπάρχει σε 4 Μονές (α. Μ32 για το ολοκαύτωμα του 1866 – που έχει ανακηρυχθεί από την UNESCO Ευρωπαϊκό μνημείο Ελευθερίας και πολιτισμού, β. Μ23 για την αντίσταση κατά της Γερμανικής Κατοχής, γ. Μ11 με τον «Πύργο του Ξωπατέρα» και δ. Μ17 με το χώρο του κανονιοβολισμού του 1867) δηλαδή σε ποσοστό 11% επί του συνόλου των Μονών.

Δ) Ζωολογικός κήπος υπάρχει σε 3 περιπτώσεις (στις Μονές Μ23-με αρκετά και διαφορετικά είδη ζώων, Μ10 και Μ17-κυρίως με ελάφια) δηλαδή σε ποσοστό 8% επί του συνόλου των Μονών.

Σε κάποιες περιπτώσεις μοναστηριών υπάρχουν συνδυασμοί των ανωτέρω, έτσι σε 12 Μονές έχουμε συγχρόνως Εκκλησιαστικό και Λαογραφικό Μουσείο, και σε 4 ακόμα περιπτώσεις έχουμε τους παρακάτω συνδυασμούς: i) Εκκλησιαστικό-Λαογραφικό-Χώρος Ιστορικής Μνήμης και Ζωολογικός κήπος στη Μονή Μ23, ii) Εκκλησιαστικό-Λαογραφικό και Χώρος Ιστορικής Μνήμης στις Μονές Μ32 και Μ11 και iii) Εκκλησιαστικό-Χώρος Ιστορικής Μνήμης και Ζωολογικός κήπος στη Μονή Μ17 (Βλ. Διάγραμμα 7.39).

*Διάγραμμα **7.39**: Κατανομή των Μουσείων και των συνδυασμών Μουσείων που υπάρχουν στις Μονές της Κρήτης*

Γνωρίζοντας ότι τα μοναστήρια της Κρήτης στην πλειονότητά τους έχουν μακραίωνη ιστορία και ζωή, και μόνο το γεγονός ότι συνεχίζουν να λειτουργούν μέχρι σήμερα, αποτελεί μεγάλη συμβολή στη διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, αφού αποτελούν θρησκευτικά-ιστορικά-αρχιτεκτονικά μνημεία που επίσης έχουν ανακαινιστεί και αποκατασταθεί σε μεγάλο βαθμό, κατόπιν ειδικής μελέτης και σε συνεργασία με τις κατά τόπους Εφορείες Αρχαιοτήτων.

Επιπροσθέτως η δημιουργία και λειτουργία τόσων επισκέψιμων μουσειακών χώρων (πολλοί από τους οποίους έχουν δημιουργηθεί με τη μελέτη και επίβλεψη ειδικών μουσειολόγων και η έκθεση των αντικειμένων γίνεται με σύγχρονο τρόπο, καλό φωτισμό και πλούσιο πληροφοριακό υλικό) συμβάλλει ακόμα περισσότερο στην προβολή της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, κυρίως στους νέους. Ιδιαίτερη μνεία θέλουμε στο σημείο αυτό να κάνουμε για τους εκσυγχρονισμένους Μουσειακούς χώρους των Μονών Μ32, Μ15, Μ17, Μ1, Μ19, Μ23, Μ22, Μ28, Μ21, Μ30 και Μ25.

Τέλος η ενασχόληση των μοναχών/ζουσών με παραδοσιακές τέχνες (κεντητική, υφαντική, ιεροραπτική, αγιογραφία κλπ.) και εργόχειρα, ενισχύει τη διατήρηση και συνέχισή τους, τη στιγμή που έχουν παύσει να εξασκούνται από τους νεότερους.

7.10.2 Ερώτημα Θ2: Οικολογικές δράσεις

Στη συνέχεια του 9^{ου} μέρους του Ερωτηματολογίου υπάρχει το ερώτημα **Θ2** που διερευνά **αν οι Μονές πραγματοποιούν ή όχι Οικολογικές δράσεις**, ζητώντας επιπλέον, σε περίπτωση θετικής απάντησης, **το είδος** των δράσεων που οργανώνονται. Οι απαντήσεις δείχνουν ότι οργανωμένες Οικολογικές δραστηριότητες, με στόχο την ευαισθητοποίηση των μετεχόντων στα θέματα της προστασίας του περιβάλλοντος και γενικότερα την προαγωγή της Βιώσιμης Ανάπτυξης, πραγματοποιούνται από 10 Μονές, δηλαδή σε ποσοστό 27% επί του συνόλου των Μονών. Πιο αναλυτικά οι δραστηριότητες των 10 Μονών που οργάνωσαν ή οργανώνουν Οικολογικές δράσεις, έχουν ως εξής:

- Η Μονή Μ22, δραστηριοποιούμενη στον τομέα της βιολογικής γεωργίας, με την παραγωγή, τυποποίηση και πώληση βιολογικού ελαιολάδου και φρούτων, παράλληλα ενημερώνει τους καταναλωτές που τα προμηθεύονται, μέσω του πληροφοριακού υλικού που συνοδεύει τις συσκευασίες, για τα οφέλη από την κατανάλωση βιολογικών προϊόντων, όχι μόνο στην ανθρώπινη υγεία, αλλά και στην προστασία του Περιβάλλοντος.

  Επίσης η Μονή έχει ιδρύσει Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης παραπλεύρως του Μετοχίου Μ22Β, στο οποίο υλοποιούνται ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης, στα οποία συμμετέχουν μαθητές Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, φοιτητές αλλά και ομάδες πολιτών που το επιθυμούν. Έχει επίσης πραγματοποιηθεί ανασυγκρότηση και

αποκατάσταση/πλακόστρωση των παλαιών μονοπατιών της περιοχής των σπηλαίων του Μετοχίου Μ22Β, με αποτέλεσμα να είναι επισκέψιμος ο βιότοπος, τα σπήλαια και τα σπηλαιώδη Παρεκκλήσια της περιοχής, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στην ευαισθητοποίηση των επισκεπτών για την ανάγκη προστασίας της φύσης.

Στο Συνεδριακό Κέντρο του Μετοχίου Μ22Β, πραγματοποιούνται επίσης συνέδρια και εκδηλώσεις με οικολογική διάσταση και λόγω της εφαρμογής βιολογικής γεωργίας και των προσπαθειών αναγέννησης του προστατευόμενου βιότοπου Μ22Β, η περιοχή έχει επιλεγεί επανειλημμένα, ως σημείο κατάλληλο για την απελευθέρωση των πτηνών σε συνεργασία με το Σύλλογο προστασίας και περίθαλψης άγριας ζωής ΑΝΙΜΑ. Τέλος η Γερόντισσα Π και άλλες αδελφές επανειλημμένα συμμετείχαν με προφορικές ανακοινώσεις σε Διεθνή και επιχώρια Οικολογικά Συνέδρια, προβάλλοντας το Ορθόδοξο φιλοπεριβαλλοντικό μοναστικό ήθος και τον τρόπο που βιώνεται η Βιώσιμη Ανάπτυξη στη Μονή Μ22.

- Οι Μονές Μ19 και Μ15 οι οποίες δραστηριοποιούνται έντονα στον χώρο των βιολογικών καλλιεργειών ελιάς και αμπέλου και έχουν μεγάλη επισκεψιμότητα και από Έλληνες και από ομάδες αλλοδαπών, διαθέτουν χώρους προβολής των βιολογικών προϊόντων τους (κυρίως ελαιολάδου, οίνου και ρακής), όπου πραγματοποιούνται ενημερώσεις πάνω στην παραγωγή τους και τα οφέλη τους και παράλληλα γευσιγνωσία.
- Η Μ17 συμμετέχει συστηματικά στις δράσεις που οργανώνει το Ινστιτούτο Οικολογίας της Ορθόδοξης Ακαδημίας Κρήτης (Επιστημονικά Συνέδρια Οικο-Θεολογίας, χώρος φύτευσης κρητικών βοτάνων κ.ά.), το οποίο βρίσκεται παραπλεύρως της Μονής.
- Η Μονή Μ20 οργάνωσε το 2009 Διεθνές Συνέδριο υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, με θέμα τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας. Επίσης η Μονή προγραμματίζει τη δημιουργία Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης αφιερωμένο στον «σίτο, τον οίνο και το έλαιο», το οποίο θα διαθέτει εκτός από αίθουσα πολλαπλών χρήσεων, εργαστήρια, αλώνι, παραδοσιακό πατητήρι και ελαιοτριβείο, έτσι ώστε να μεταδίδει τη γνώση της παραδοσιακής γεωργίας και

συγκομιδής και να ευαισθητοποιεί τους επισκέπτες στην κατεύθυνση της προστασίας της Δημιουργίας.

- Η Μονή Μ3, σε συνεργασία με το TUI Care Foundation, οργανώνει δράσεις ευαισθητοποίησης (ημερίδες και ομιλίες) για τους αγρότες της περιοχής, κάποιοι από τους οποίους συνεργάζονται με τη Μονή καλλιεργώντας κτήματά της, προκειμένου να ευαισθητοποιηθούν στην κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς και στις πρακτικές βιολογικής γεωργίας.
- Στη Μονή Μ27 -στην οποία σημειωτέον εγκαταβιώνει μόνο ένας ιερομόναχος- έχει δημιουργηθεί σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Κρήτης, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, το οποίο ενημερώνει τους πολυάριθμους επισκέπτες της Μονής για τη χλωρίδα και την πανίδα του Οροπεδίου Λασιθίου (το οποίο και αποτελεί προστατευόμενη περιοχή) και παράλληλα τους ευαισθητοποιεί στην ανάγκη προστασίας του Περιβάλλοντος. Επίσης η Μονή σε ειδική έκθεση/πωλητήριο, διαθέτοντας βιολογικά προϊόντα (λάδι, κρασί, ρακή, συσκευασίες με αρωματικά φυτά και βότανα), προβάλλει τα οικολογικά-βιολογικά προϊόντα, στην κατεύθυνση της Βιώσιμης Ανάπτυξης.
- Στη Μονή Μ11 οι μοναχοί καλλιεργούν φαρμακευτικά βότανα και αρωματικά φυτά, παρασκευάζουν από αυτά κεραλοιφές, βάμματα και αρωματικά έλαια, τα οποία διαθέτουν στην έκθεση/πωλητήριο της Μονής, προβάλλοντας και διαδίδοντας τη βοτανοθεραπεία και το φαρμακείο της φύσης, ως μια εναλλακτική φαρμακευτική αγωγή για την αντιμετώπιση διάφορων παθήσεων.
- Μοναχοί και Μοναχές, από τις Μονές Μ1 και Μ4 αντίστοιχα, συμμετείχαν επανειλημμένα σε οικολογικά συνέδρια και με ανακοινώσεις.

7.11 Μέρος Ι Ερωτηματολογίου – Προσφορά στο συνάνθρωπο

7.11.1 Ερώτημα Ι1: Προσφορά στον συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

Το τελευταίο, 10^{ο}, τμήμα του Ερωτηματολογίου περιλαμβάνει ένα ερώτημα ανοικτού τύπου, το **Ι1**, το οποίο διερευνά την **προσφορά της Μονής στον συνάνθρωπο, καθώς και την τοπική και ευρύτερη κοινωνία**. Καταγράψαμε μια μεγάλη ποικιλία

απαντήσεων και προσπαθήσαμε να τις ομαδοποιήσουμε, προκειμένου να υπάρχει η δυνατότητα γενικής παρουσίασής τους (Βλ. παρακάτω Διάγραμμα 7.40).

Ένας από τους κύριους στόχους της μοναστικής ζωής είναι η έμπρακτη αγάπη και προσφορά στο συνάνθρωπο. Έτσι, τα μοναστήρια της Κρήτης στη μακραίωνη ζωή τους αποτέλεσαν εστία και καταφύγιο κάθε αναγκεμένου ή μη, ανθρώπου. Η πρακτική αυτή εφαρμόζεται και σήμερα.

Από τις απαντήσεις που λάβαμε στο ερώτημα Ι1, αυτό που πρώτα από όλα ανέφεραν όλες οι Μονές είναι ότι υποδέχονται ευχαρίστως, φιλοξενούν και στηρίζουν πνευματικά-όποτε ζητείται, κάθε προσκυνητή και επισκέπτη που εισέρχεται στους χώρους των μοναστηριών[803].

Επιπλέον, σε 25 περιπτώσεις, οι Μονές ασκούν φιλανθρωπική δράση με χρηματικά βοηθήματα, τρόφιμα ή/και άλλα είδη σε απόρους, αναξιοπαθούντες και γενικά έχοντες ανάγκη, ανεξαρτήτως εθνικότητας ή θρησκείας. Επίσης τρόπος προσφοράς στην κοινωνία, σε 12 περιπτώσεις, θεωρείται η καλλιέργεια και μετάδοση γνώσεων παραδοσιακών τεχνών, που στις μέρες μας έχουν σταματήσει να έχουν ευρεία διάδοση. Σε 7 περιπτώσεις η ορθή τέλεση της Θείας Λατρείας στους μοναστηριακούς ναούς, προσελκύει πολλούς πιστούς, οι οποίοι εκκλησιάζονται συχνά στις συγκεκριμένες Μονές και στηρίζονται πνευματικά.

Με μικρότερη συχνότητα αναφέρονται οι παρακάτω τρόποι προσφοράς στο συνάνθρωπο:

- Λειτουργία Σχολών (αγιογραφίας, υφαντικής, κεντήματος κ.ά.) και διάδοση βιολογικών καλλιεργειών/συμμετοχή σε δίκτυο ανταλλαγής σπόρων, σε 5 περιπτώσεις αντίστοιχα

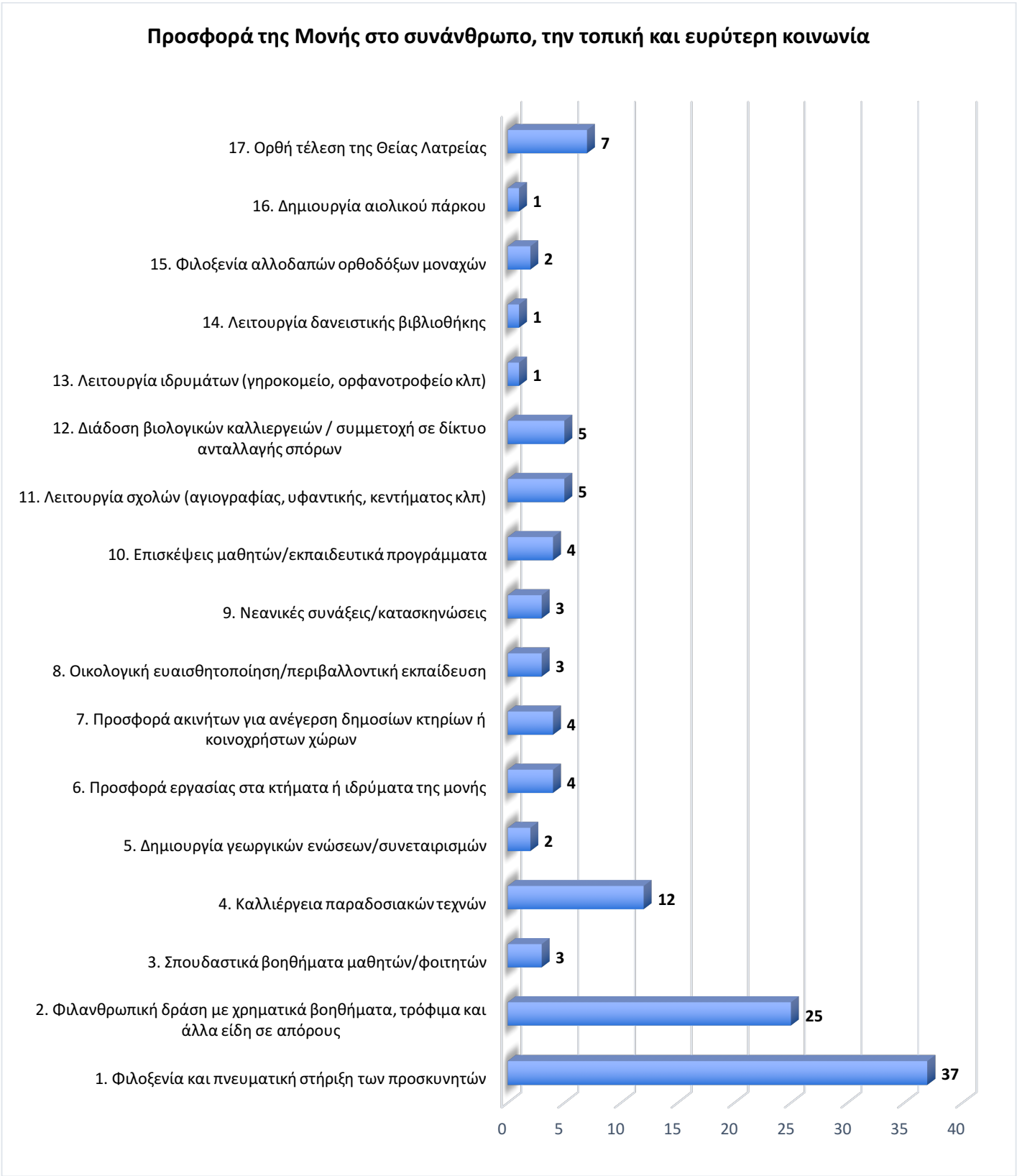
[803] Αυτό γιατί οι μοναχοί στο πρόσωπο του προσκυνητή δεν βλέπουν απλά έναν άνθρωπο, βλέπουν τον ίδιο τον Θεό. Λέει ο αββάς Απολλώς για την υποδοχή των αδερφών: «καθώς έρχονται οι αδερφοί, πρέπει να υποκλινόμαστε με σεβασμό. Την ώρα εκείνη στο Θεό υποκλινόμαστε και όχι σε αυτούς γιατί λέει «είδες τον αδελφό σου είδες τον Θεό σου». Αναγνωρίζει δηλαδή ο μοναχός τον Θεό στο πρόσωπο του συνανθρώπου γι' αυτό τον διακονεί με χαρά, με προσευχή, με ταπείνωση και με αγάπη. Αυτή η αγάπη είναι ανιδιοτελής, κρύβει μέσα της ένα θυσιαστικό χαρακτήρα, χωρίς περιμένει κάποια ανταπόδοση από τον προσκυνητή (Βλ. **Παλλαδίου**, *Αποφθέγματα των Αγίων Γερόντων*, P.G. 65, 136B)

- Εκπαιδευτικά προγράμματα/επισκέψεις μαθητών, προσφορά ακινήτων για ανέγερση δημοσίων κτηρίων/κοινόχρηστων χώρων και προσφορά εργασίας στα κτήματα ή τα ιδρύματα των Μονών, σε 4 περιπτώσεις αντίστοιχα
- Οικολογική ευαισθητοποίηση, σπουδαστικά βοηθήματα μαθητών ή φοιτητών και λειτουργία νεανικών συνάξεων/κατασκηνώσεων, σε 3 περιπτώσεις αντίστοιχα
- Φιλοξενία αλλοδαπών μοναχών σε 2 περιπτώσεις
- Δημιουργία δανειστικής βιβλιοθήκης σε μία περίπτωση

(Βλ. παρακάτω Διάγραμμα 7.40)

Ξεχωριστή μνεία χρειάζεται να κάνουμε για την τεράστια κοινωνική και φιλανθρωπική δραστηριότητα της Μονής Μ10, που αποτελεί μια σύγχρονη Βασιλειάδα. Αποκλειστικά με ίδιους πόρους, λειτουργούν στους χώρους της Ορφανοτροφείο, Γηροκομείο, Ίδρυμα Παιδικής Προστασίας, 3ετής Οικοκυρική Σχολή και Δημόσιο Δημοτικό Σχολείο.

Τέλος, να αναφερθούμε στη σημαντική κοινωνική προσφορά της Μονής Μ15, για τη δημιουργία και τη λειτουργία τα τελευταία 20 έτη συνεταιρισμού βιοκαλλιεργητών ελιάς και αμπέλου, βελτιώνοντας τα δεδομένα των καλλιεργειών στην περιοχή της Σητείας, με ιδιόκτητο ελαιουργείο (μόνο για βιολογικές ελιές) και οινοποιείο. Στα δε κτήματα και άλλες εργασίες της Μονής προσφέρεται εργασία σε μέλη περίπου 200 οικογενειών.

*Διάγραμμα **7.40**: Κατανομή τρόπων προσφοράς των Μονών στο συνάνθρωπο, στην τοπική και την ευρύτερη κοινωνία*

7.12 Σύνδεση των Ευρημάτων της έρευνας με τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030

Εν συνεχεία και προκειμένου να απαντήσουμε στο 3ο Ερευνητικό Ερώτημα, θα εξετάσουμε τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση της έρευνας σε συνδυασμό με τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, αναφέροντας τις καλές πρακτικές των μοναστηριών της Κρήτης που συμβάλλουν στην επίτευξη των Στόχων μέχρι το 2030.

7.12.1 Στόχος 1: Μηδενική φτώχεια

Σε σχέση με τον 1ο Στόχο για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, που είναι η εξάλειψη της φτώχειας, παρατηρούμε ότι 31 από τις 37 Μονές (ποσοστό 79%), ακολουθώντας την μακραίωνη Ορθόδοξη μοναστική παράδοση και σύμφωνα με το «ευχαριστιακό» και «λειτουργικό» ήθος που οδηγεί στη φιλαδελφία, ασκούν φιλανθρωπικό έργο αντιμετωπίζοντας τη φτώχεια -ειδικά στην σημερινή περίοδο της οικονομικής κρίσης- προσφέροντας τρόφιμα, άλλα είδη ή/και χρηματικά βοηθήματα σε κάθε άνθρωπο ο οποίος έχει ανάγκη και ζητά βοήθεια, ανεξαρτήτως εθνικότητας ή θρησκείας. Πιο συγκεκριμένα, αυτό πραγματοποιείται στις Μονές Μ17, Μ18 (όπου «κανένας απ' αυτούς που περνούν από εκεί και ζητά βοήθεια δεν φεύγει με άδεια χέρια είτε σε χρήματα είτε σε τρόφιμα»), Μ19 (βοηθήματα σε δοκιμαζόμενους ανθρώπους σε συνεργασία με την οικεία Μητρόπολη) και Μ20 (λειτουργία κοινωνικού παντοπωλείου σε συνεργασία με τον οικείο Δήμο).

Στη Μονή Μ35 λειτουργεί συσσίτιο για απόρους και αστέγους κάθε Σάββατο, ενώ δεν λειτουργούν άλλα συσσίτια στην πόλη, όπως και στη Μονή Μ24. Στη Μονή Μ31 δίνονται οικονομικά βοηθήματα/πληρωμές λογαριασμών ηλεκτρικού ρεύματος-ύδρευσης κ.ά. σε απόρους. Η Μονή Μ9 προσφέρει σε οικίσκους, εκτός της Μονής, δωρεάν φιλοξενία σε άπορες και πολύτεκνες οικογένειες που περιλαμβάνει και σίτιση, σε όλη τη διάρκεια της θερινής περιόδου.

Η Μονή Μ27, συλλέγει καθημερινά περισσευούμενα αγροτικά προϊόντα από παραγωγούς του Οροπεδίου Λασιθίου και στη συνέχεια τα διανέμει σε απόρους. Επίσης ενίσχυση απόρων με λάδι ή άλλα προϊόντα που παράγουν, τρόφιμα και κάποιες φορές με

οικονομικά βοηθήματα, προσφέρουν οι Μονές Μ22, Μ1, Μ2, Μ3, Μ4, Μ6, Μ7, Μ8, Μ11, Μ5, Μ37, Μ21, Μ25, Μ28, Μ26, Μ30, Μ15, Μ14, Μ16 και Μ12.

7.12.2 Στόχος 2: Μηδενική πείνα

Σε σχέση με τον 2^{ο} Στόχο για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που αναφέρεται στη μείωση της πείνας, την επίτευξη επισιτιστικής ασφάλειας, τη βελτίωση της διατροφής και την προαγωγή της βιώσιμης αγροτικής παραγωγής, καταρχάς ο επιμέρους Στόχος 2.1 που αναφέρεται στην πρόσβαση όλων σε επαρκή τροφή καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, θα μπορούσε να εξεταστεί παράλληλα με τον Στόχο 1, αφού οι δράσεις εξάλειψης της φτώχειας που προαναφέρθηκε ότι ασκούν Μονές, στις περισσότερες περιπτώσεις αφορούν στην πρόσβαση σε επαρκή τροφή.

Όσον αφορά στον επιμέρους Στόχο 2.3, στον οποίο γίνεται λόγος για αύξηση της αγροτικής παραγωγικότητας μικροπαραγωγών τροφίμων και ιδιαιτέρως γυναικών, κατ' αρχάς παρατηρούμε ότι οι 30 επί συνόλου 37 Μονών (ποσοστό 81%), είναι προσανατολισμένες στην κατεύθυνση αυτή τα τελευταία χρόνια και από αυτές οι 12 είναι γυναικείες. Αξιοσημείωτη είναι η προσπάθεια της γυναικείας Μονής Μ22, η αδελφότητα της οποίας συστηματοποίησε και αύξησε την παραγωγή βιολογικών προϊόντων (ελαιολάδου, φρούτων και οπωροκηπευτικών) τα οποία διατίθενται και προς πώληση. Αντίστοιχες και επιτυχείς είναι και οι προσπάθειες των ανδρώων Μονών Μ15, Μ19, Μ1 και Μ3, με βιολογικά προϊόντα ελαιολάδου και οίνου, αλλά και οπωροκηπευτικά. Χαρακτηριστικό είναι ότι στην Μονή Μ3 οι καλλιέργειες είναι βιολογικές, σε αυτές απασχολούνται οι ίδιοι οι μοναχοί και τα παραγόμενα προϊόντα τους χρησιμοποιούνται για ίδια χρήση, καλύπτοντας τις ανάγκες τους, με αποτέλεσμα να αγοράζουν μόνο ρύζι και ζυμαρικά για τη διατροφή τους.

Σημαντική είναι και η αύξηση της αγροτικής παραγωγής για ίδια χρήση, κυρίως όσον αφορά στα οπωροκηπευτικά που αποτελούν τα κύρια διατροφικά προϊόντα των μοναχών, στις γυναικείες Μονές Μ35, Μ7, Μ29, Μ28, Μ10, Μ31, Μ12, Μ5 και στις ανδρώες Μ8, Μ11, Μ17, Μ27, Μ34 και Μ20.

Επίσης να σημειωθεί ότι σε 29 Μονές (ποσοστό 78%) εκτρέφονται οικόσιτα ζώα (πουλερικά, αιγοπρόβατα, κουνέλια κ.ά.) οπότε στις περισσότερες από αυτές οι

διατροφικές ανάγκες σε κρέας καλύπτονται. Επίσης σε 12 μοναστήρια παράγονται και γαλακτοκομικά προϊόντα για ίδια κατανάλωση. Επομένως το μεγαλύτερο ποσοστό των Μονών της Κρήτης εμφανίζει αυτάρκεια στην παραγωγή των αναγκαίων τροφίμων για τη διατροφή των μοναστικών αδελφοτήτων, συμβάλλοντας στην επίτευξη του επιμέρους Στόχου 2.3.

Τον επιμέρους Στόχο 2.4 για την συστηματική εφαρμογή της βιολογικής γεωργίας τον καλύπτουν συνολικά 13 Μονές και οι 6 από αυτές διαθέτουν επίσημη πιστοποίηση για τα προϊόντα τους. Ωστόσο όπως αποδείχθηκε από την ανάλυση των αποτελεσμάτων των ερωτηματολογίων, 22 μοναστήρια δεν χρησιμοποιούν ούτε χημικά λιπάσματα, ούτε φυτοφάρμακα στις καλλιέργειές τους. Επομένως, θα μπορούσαν όλες αυτές οι καλλιέργειες να χαρακτηριστούν «βιολογικές», που σημαίνει ότι αποτελούν ικανοποιητικό ποσοστό 63% επί του συνόλου των Μονών που διαθέτουν καλλιεργούμενες εκτάσεις.

Σημειώνουμε, εδώ, επίσης, τις καλύτερες πρακτικές ολοκληρωμένης διαχείρισης στις πιστοποιημένες βιολογικές καλλιέργειες αυτόχθονων ποικιλιών, με κομποστοποίηση των υπολειμμάτων: Η Μονή Μ22 παράγει και τυποποιεί ελαιόλαδο, εσπεριδοειδή, φρούτα και οπωροκηπευτικά, ενώ με τις καλλιέργειες και την τυποποίηση ασχολούνται αποκλειστικά οι μοναχές. Οι Μονές Μ15 και Μ19, παράγουν ελαιόλαδο, οινοποιούν τοπικές ποικιλίες αμπέλου και αποστάζουν τσίπουρο. Για τα προϊόντα αυτά έχουν λάβει διεθνή βραβεία ποιότητας σε ειδικές εκθέσεις. Επιπροσθέτως στη Μονή Μ15 καλλιεργούνται βιολογικές ζωοτροφές, οι οποίες χρησιμοποιούνται στην κτηνοτροφική μονάδα αιγοπροβάτων που διατηρεί η Μονή, ώστε να υπάρχει βιολογική κτηνοτροφία. Και στις δύο περιπτώσεις δεν ασχολούνται αποκλειστικά οι μοναχοί με τις καλλιέργειες, αλλά συμμετέχουν και λαϊκοί εργαζόμενοι. Στις Μονές Μ1 και Μ20 παράγονται αποκλειστικά από τους μοναχούς βιολογικό ελαιόλαδο και βιολογικός οίνος. Τέλος στη Μονή Μ28 παράγεται πιστοποιημένο βιολογικό ελαιόλαδο.

Από τα υπόλοιπα παραδείγματα μη πιστοποιημένων βιολογικών καλλιεργειών, αξιοσημείωτη είναι η περίπτωση της Μονής Μ8 που διαθέτει τη μεγαλύτερη ποικιλία καλλιεργούμενων ειδών, στη φιλοσοφία τού «λίγο από όλα», ώστε η μικρή αδελφότητα να είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό αυτάρκης: ελιές, αμπέλια, οπωροκηπευτικά, εσπεριδοειδή, φρούτα και κτηνοτροφές. Συγχρόνως καταβλήθηκε προσπάθεια να

προσαρμοστούν οι καλλιέργειες στο τοπικό ξηρό κλίμα και στο πρόβλημα της λειψυδρίας, ώστε να διατηρούνται παραγωγικές και βιώσιμες. Σοφή επίσης θεωρείται η διαχείριση του μικρού ζωικού κεφαλαίου αιγοπροβάτων και οικόσιτων ζώων, σε ισορροπία με τις καλλιέργειες, ώστε π.χ. τα υπολείμματα των τελευταίων να χρησιμοποιούνται ως ζωοτροφές, ή να γίνεται ταυτόχρονα βόσκηση και λίπανση των καλλιεργούμενων εδαφών με κοπριά, αλλά και η ιδιαίτερη μέριμνα για τη διατροφή των ευάλωτων ζώων (νέων μητέρων και νεογνών).

Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι Μονές Μ35, Μ29, Μ14, Μ3 (στις καλλιέργειες που επιμελούνται οι ίδιοι οι μοναχοί), Μ31 και Μ37, προσπαθώντας συνειδητά να μη χρησιμοποιούν χημικά λιπάσματα ή φυτοφάρμακα, ώστε να μην επιβαρύνεται το περιβάλλον (χώμα καλλιεργούμενων εκτάσεων και υδροφόρος ορίζοντας). Αξίζει επίσης να αναφερθεί η περίπτωση της Μονής Μ7, που διαθέτει σύγχρονο μεγάλο θερμοκήπιο και έχει αυτάρκεια σε οπωροκηπευτικά καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, αλλά και οι αδελφότητες των Μονών Μ9, Μ10, Μ4, Μ2, Μ33, Μ36 και Μ27 οι οποίες προσπαθούν να εφαρμόσουν, όσο το δυνατόν, βιολογικές μεθόδους στις καλλιέργειες για τα προϊόντα που καταναλώνουν οι ίδιοι και οι επισκέπτες τους.

Τέλος, αναφορικά με τον επιμέρους Στόχο 2.5 που αφορά στη διατήρηση της γενετικής ποικιλίας των σπόρων καλλιεργούμενων φυτών, σημειώνουμε την περίπτωση 6 Μονών (ποσοστό 17% επί των μοναστηριών που διαθέτουν καλλιεργούμενες εκτάσεις) οι οποίες συμμετέχουν σε μια προσπάθεια διατήρησης και ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών των καλλιεργούμενων φυτών. Σημαντική είναι η συνεισφορά της Μονής Μ7, στην οποία η μοναχή Ε -έχοντας αποκτήσει μεγάλη πρακτική εμπειρία στον τρόπο συλλογής και διατήρησης των «σπορικών» (αυτών που κρατά ο αγρότης για την επαναφύτευση)- έχει ευαισθητοποιήσει και άλλες Μονές, δίνοντάς τους σπόρους από παλαιές τοπικές ποικιλίες, ιδιαιτέρως οπωροκηπευτικών και λαχανικών. Τα υπόλοιπα 5 μοναστήρια που συμβάλλουν στην επίτευξη του στόχου είναι οι Μονές: Μ22, Μ15, Μ17, Μ29 και Μ27.

7.12.3 Στόχος 3: Καλή υγεία και ευημερία

Σε σχέση με τον 3ο Στόχο για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, ο οποίος αναφέρεται στη διασφάλιση της καλής υγείας και της ευημερίας όλων των ανθρώπων και όλων των ηλικιών, το πρότυπο ζωής που προβάλλει ο Ορθόδοξος Μοναχισμός και ακολουθούν τα μοναστήρια της Κρήτης, συμβάλλει στην κατεύθυνση αυτού του στόχου.

Αρχικά το φυσικό περιβάλλον εντός και εκτός των Μονών, σε όλες τις περιπτώσεις, προσφέρει στους εγκαταβιούντες μοναχούς/μοναχές τη δυνατότητα να ζουν σε έναν ευχάριστο και υγιεινό χώρο διαβίωσης, μακριά από ατμοσφαιρική ρύπανση ή μόλυνση, μακριά από θορύβους και εντάσεις, συμβάλλοντας στην εσωτερική ειρήνη και την ησυχία. Όλα αυτά ενισχύονται από το γεγονός ότι τα περισσότερα μοναστήρια είναι απομακρυσμένα από τον αστικό ιστό (μόνο 5 Μονές βρίσκονται εντός αστικού ιστού), κτισμένα σε τόπους με πλούσια χλωρίδα και ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.

Τα κτηριακά συγκροτήματα είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό ενταγμένα ορθά στον χώρο, χωρίς να επιβάλλονται σ' αυτόν (σε ποσοστό περίπου 80% δεν έχουν ύψος μεγαλύτερο των δύο ορόφων), με καλή διαρρύθμιση και κήπους στους αύλειους χώρους, δίχως αισθητικά να καταπιέζουν και να κουράζουν ψυχικά τους οικιστές τους. Είναι επίσης σε ποσοστό 92% πρόσφατα ανακαινισμένα και σε ποσοστό 70% διαθέτουν καλά έως άριστα χαρακτηριστικά βιοκλιματικότητας, όπως και επαρκή αερισμό των εσωτερικών χώρων, γεγονότα που επίσης συμβάλλουν στην εξασφάλιση υγιεινής ζωής.

Στη συνέχεια ο καθημερινός τρόπος ζωής των μοναχών που διακρίνεται για την απλότητα αλλά και τον αυστηρό προγραμματισμό (π.χ. εγερτήριο νωρίς το πρωί, καθημερινή ενασχόληση στις περισσότερες περιπτώσεις με τα διακονήματα ή χειρωνακτική εργασία, χρόνος για προσωπική μελέτη και προσευχή, σταθερότητα στα γεύματα, επικοινωνία με τους συμμοναστές κ.ά.) συμβάλλει στην αποφυγή του άγχους, στην καλή υγεία και ευεξία τους. Ακόμη περισσότερο σ' αυτό συμβάλλουν οι διατροφικές συνήθειες, όπως η κατανάλωση κυρίως φυτικών προϊόντων (που σε πάρα πολλές περιπτώσεις παράγουν οι ίδιοι), η πλήρης αποφυγή της κρεοφαγίας (σε κάποιες Μονές) αλλά και η άσκηση της νηστείας (περισσότερες από τις μισές ημέρες του έτους) σύμφωνα με το τυπικό της Ορθόδοξης παράδοσης, που οδηγούν στη μειωμένη λήψη ζωικών

λιπαρών, γεγονός που αποτελεί σήμερα επιταγή για κάποιον που επιθυμεί να κάνει υγιεινή διατροφή.

Μπορούμε από τα παραπάνω να θεωρήσουμε ότι οι μοναχοί/ές που εγκαταβιώνουν στα μοναστήρια της Κρήτης, με τον τρόπο της ζωής τους (που αποτελεί έκφραση του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους), συμβάλλουν στην επίτευξη του 3ου Στόχου για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Επιπροσθέτως, η γνωριμία και η γνώση των λαϊκών με τα μοναστήρια και ειδικότερα με τον τρόπο της ζωής τους και τη διατροφή των μοναχών, μπορεί να αποτελέσει ένα παράδειγμα προτύπου υγιεινής ζωής για τον άνθρωπο του αστικού περιβάλλοντος.

Παρακάτω, θα αναφερθούμε συγκεκριμένα σε κάποιες καλές πρακτικές Κρητικών μοναστηριών, που συμβάλλουν στην καλή σωματική αλλά και ψυχική υγεία και ευεξία. Στη Μονή Μ22 εκτός από τη πλήρη αποφυγή της κρεοφαγίας, η συνήθεια της «μονοφαγίας»[804] από τις μοναχές, μαζί με τις νηστείες, εμποδίζουν την παχυσαρκία. Συνηθίζεται επίσης η συστηματική σωματική άσκηση, είτε με την χειρωνακτική εργασία στις βιολογικές καλλιέργειες και τα οικόσιτα ζώα, είτε με τη συμμετοχή σε οικοδομικές εργασίες, είτε με τη συνήθεια των σχεδόν καθημερινών πεζοποριών για την επίσκεψη στα πολυάριθμα παρεκκλήσια και σπήλαια της μοναστικής περιοχής των Μετοχίων Μ22Β και Μ22Γ, ειδικότερα για τις αδελφές που έχουν διακονήματα εντός της Μονής, στα εργαστήρια κ.ά.

Στη Μονή Μ8 προσφέρονται ως κέρασμα στους επισκέπτες τους θερινούς μήνες κρύα ροφήματα από κρητικά βότανα που καλλιεργούνται στη Μονή και φρούτα από τους κήπους, δίνοντας έτσι ένα παράδειγμα υγιεινής συνήθειας, με ταυτόχρονη προτροπή αποφυγής των αναψυκτικών του εμπορίου, που περιέχουν πολλή ζάχαρη και συμβάλλουν στην παχυσαρκία. Επίσης στη Μονή Μ11 που καλλιεργούν θεραπευτικά βότανα, παρασκευάζουν κεραλοιφές, θεραπευτικά έλαια και αποστάγματα βοτάνων, τα οποία πωλούν στο εκθετήριο της Μονής, συστήνοντας τη βοτανοθεραπεία και τη συστηματική χρήση του φαρμακείου της φύσης, με ταυτόχρονη αποφυγή της εντατικής χρήσης των συνθετικών φαρμάκων που αποτελεί κακή συνήθεια των ανθρώπων στις αστικές περιοχές. Αντίστοιχη πρακτική εφαρμόζεται και στις Μονές: Μ22, Μ17, Μ20, Μ35, Μ31,

[804] Οι αδελφές της Μονής τρώνε όλες μαζί στην τράπεζα μία φορά κάθε μέρα

Μ28, Μ29, Μ13 και Μ27, οι οποίες είτε καλλιεργούν, είτε συλλέγουν άγρια βότανα, τα τυποποιούν ή/και παρασκευάζουν θεραπευτικά έλαια και κεραλοιφές, δίνοντας παράλληλα πληροφορίες για τις παθήσεις που μπορούν να αντιμετωπίσουν.

7.12.4 Στόχος 4: Ποιοτική εκπαίδευση

Σε σχέση με τον 4^{ο} Στόχο για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που αναφέρεται γενικά στην ποιοτική εκπαίδευση για όλους, κάποια από τα μοναστήρια της Κρήτης συμβάλλουν ιδιαίτερα στην επίτευξη του επιμέρους Στόχου 4.7, ο οποίος συνδέεται με την εκπαίδευση για την προαγωγή της Βιώσιμης Ανάπτυξης και των βιώσιμων τρόπων ζωής. Ο επιμέρους αυτός Στόχος, θα μπορούσε να εξεταστεί συνδυαστικά με τον επιμέρους Στόχο 12.8, ο οποίος αναφέρεται στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση σχετικά με τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και σε έναν τρόπο ζωής σε αρμονία με τη φύση. Γενικά -λόγω του ότι οι Μονές στην Κρήτη αποτελούν πόλο έλξης αρκετών επισκεπτών, ιδιαίτερα οι παλιότερες και ιστορικές Μονές- η υποδοχή, φιλοξενία και επικοινωνία με τους επισκέπτες και προσκυνητές, αποτελεί ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της μοναστικής ζωής. Με τον τρόπο αυτό δίδεται η ευκαιρία, πολλές φορές, σε συζητήσεις, οι μοναχοί να αναφέρονται στην ανάγκη να υιοθετήσουν οι σύγχρονοι άνθρωποι έναν απλούστερο, λιγότερο καταναλωτικό και βιώσιμο τρόπο ζωής, σε αρμονία με τη φύση. Άλλωστε αποτελούν οι ίδιοι παράδειγμα, με τη λιτή ενδυμασία και την απλότητα στον καθημερινό τρόπο ζωής και διατροφής. Έτσι π.χ. οι επισκέπτες της Μονής Μ8 προτρέπονται «να στραφούν στην απλότητα της ζωής, να διδαχθούν από τη φύση και να ξυπνήσουν από το λήθαργο της καλοπέρασης και της καλοζωίας».

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά γενικά την εκπαίδευση, η Μονή Μ10 διαθέτει οργανωμένες εκπαιδευτικές μονάδες (δημόσιο Δημοτικό σχολείο και Νηπιαγωγείο για τα παιδιά που φιλοξενούνται στα Ιδρύματα και για άλλα παιδιά της περιοχής και την τριετή Οικοκυρική σχολή «Ευαγγελισμός» υφαντικής, κοπτικής-ραπτικής) στις οποίες καλλιεργείται το πνεύμα της προστασίας της Δημιουργίας του Θεού και της βιωσιμότητας. Αντίστοιχη προσπάθεια που αφορά στο παραδοσιακό κέντημα «κοπανέλι» γινόταν μέχρι πρόσφατα -και θα ξαναρχίσει να γίνεται σύντομα- στη Μονή Μ21. Επίσης η Μονή Μ20 ίδρυσε και συντηρεί Σχολή Παραδοσιακών Οργάνων στην κοντινή πόλη.

Όσον αφορά στην εκπαίδευση για την υιοθέτηση ενός βιώσιμου τρόπου ζωής, πολύ σημαντική θεωρείται η προσπάθεια της Μονής Μ22, η οποία ίδρυσε και λειτουργεί από το 1997 Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, στο Μετόχιο Μ22Β. Τα Εκπαιδευτικά Προγράμματα που σχεδιάστηκαν και υλοποιούνται από εξειδικευμένες μοναχές, απευθύνονται σε μαθητές Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, φοιτητές, νέες γυναίκες, μοναστικές κοινότητες, αλλά και σε ομάδες επισκεπτών από την Ελλάδα και το εξωτερικό και κατά τη διάρκεια των τελευταίων το Κέντρο δέχεται πάνω από 1500 άτομα ετησίως, συμβάλλοντας στην ευαισθητοποίησή τους για θέματα της προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης. Οργανώνονται επίσης στους χώρους του Κέντρου, συνέδρια και ειδικές συναντήσεις για την προβολή της βιολογικής γεωργίας, αλλά και μεταφορά της συγκεκριμένης τεχνογνωσίας σε νέους αγρότες και ειδικότερα γυναίκες. Επίσης προκειμένου να ενημερώνονται οι καταναλωτές για τα οφέλη της βιολογικής γεωργίας για τη φύση και τον άνθρωπο, οι μοναχές σχεδίασαν και τύπωσαν ένα σχετικό καλαίσθητο μικρό φυλλάδιο, το οποίο επισυνάπτεται σε κάθε συσκευασία βιολογικού ελαιολάδου που διατίθεται προς πώληση.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται η Μονή Μ15, την οποία επισκέπτονται όχι μόνο προσκυνητές, αλλά επίσης σχολεία και άλλες οργανωμένες ομάδες επισκεπτών και αλλοδαπών τουριστών. Στο κτήριο του οινοποιείου που βρίσκεται νοτίως του κεντρικού κτηριακού συγκροτήματος, περιλαμβάνεται χώρος επισκεπτών, στον οποίο πραγματοποιούνται οργανωμένες ξεναγήσεις στο Μουσείο Οινοποίησης που έχει δημιουργηθεί (και στο οποίο εκτίθενται παλαιά γεωργικά εργαλεία και μέσα αμπελουργίας και οινοποίησης), κυρίως όμως γίνεται ενημέρωση για τα πλεονεκτήματα της βιολογικής γεωργίας και της Βιώσιμης Ανάπτυξης, αλλά και γευσιγνωσία οίνου. Ο Ηγούμενος της Μονής -μοναχός Λ- επίσης, μεταφέρει την τεχνογνωσία που εμπειρικά απέκτησε, πειραματιζόμενος πάνω στις βιολογικές καλλιέργειες, σε νέους αγρότες αλλά και σε φοιτητές του τμήματος Τεχνολόγων Γεωπόνων του ΤΕΙ Κρήτης. Τέλος, είναι διαθέσιμη προς κάθε ενδιαφερόμενο η τεχνογνωσία του δραστήριου και φιλέρευνου Ηγουμένου, πάνω στα κονιάματα της ζωγραφικής τεχνοτροπίας της νωπογραφίας (fresco).

Στη Μονή Μ19 κατά τις οργανωμένες επισκέψεις ομάδων μαθητών αλλά και τουριστών -ντόπιων και αλλοδαπών- γίνεται προβολή των βιολογικών καλλιεργειών του μοναστηριού και γευσιγνωσία βιολογικών προϊόντων, μεταδίδοντας έτσι το μήνυμα του

σεβασμού και της ιερότητας της κτίσης και της ανάγκης στροφής στην κατεύθυνση της Βιώσιμης Ανάπτυξης.

Η Μονή Μ3 συνδιοργανώνει ειδικά Σεμινάρια, προσκαλώντας αγρότες της περιοχής προκειμένου να ενημερωθούν και να εκπαιδευτούν στην εφαρμογή των μεθόδων βιολογικής καλλιέργειας.

Στη Μ27, λειτουργεί το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Οροπεδίου Λασιθίου και στους εκθεσιακούς του χώρους μπορεί κανείς να παρατηρήσει όλα τα είδη της ιδιαίτερης πανίδας και χλωρίδας του όρους Δίκτη, συνοδευόμενα από εκτενές πληροφοριακό υλικό. Ο επισκέπτης όχι απλώς ενημερώνεται, αλλά και ευαισθητοποιείται στην ανάγκη της προστασίας και διαφύλαξης της πλούσιας βιοποικιλότητας όχι μόνο της περιοχής, αλλά ολόκληρου του πλανήτη. Επιπροσθέτως στο εκθετήριο/πωλητήριο της Μονής, μέσω ειδικών αναρτημένων πινακίδων, προβάλλεται η βιολογική γεωργία και τα βιολογικά προϊόντα, προτρέποντας στην υιοθέτησή τους.

Τέλος, αξιοσημείωτη είναι και η προσπάθεια της Μονής Μ35, την οποία επισκέπτονται ομάδες μαθητών (συμπεριλαμβανομένων Εκπαιδευτικών μονάδων ειδικής αγωγής), που εκκλησιάζονται στο μοναστήρι, γνωρίζουν από κοντά την απλή ζωή των μοναζουσών, παρακολουθούν εκπαιδευτικά προγράμματα τα οποία αφορούν στην εκκλησιαστική τέχνη της αγιογραφίας και προτρέπονται στην προστασία και φροντίδα της Δημιουργίας του Θεού.

7.12.5 Στόχος 6: Καθαρό νερό – Αποχέτευση

Ο 6ος Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναφέρεται στη βιώσιμη διαχείριση των υδάτινων πόρων και ιδιαίτερα του πόσιμου νερού. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα στοιχεία που συλλέξαμε από την έρευνά μας στα μοναστήρια της Κρήτης, τα κατατάξαμε σε 6 κατηγορίες ανάλογα, με το πλήθος των κριτηρίων βιώσιμης διαχείρισης υδάτινων πόρων που αξιοποιούν. Τα κριτήρια για την καλή πρακτική ήταν α. χρήση νερού εκτός από το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης, από πηγή/πηγάδι, β. η συλλογή και χρήση βρόχινου νερού, γ. η εφαρμογή συστημάτων εξοικονόμησης νερού, δ. η ύπαρξη βιολογικού καθαρισμού και ε. η επαναχρησιμοποίηση του καθαρισμένου νερού του βιολογικού καθαρισμού. Τα αποτελέσματα αναφέρονται στον παρακάτω Πίνακα 7.7:

Πλήθος κριτηρίων αξιοποίησης υδάτινων πόρων που ικανοποιούνται	Αριθμός Μονών	Ποσοστό
α. 5/5	1	3%
β. 4/5	0	0%
γ. 3/5	3	8%
δ. 2/5	7	19%
ε. 1/5	21	57%
ζ. 0/5	5	13%

*Πίνακας **7.7**: Αριθμητική Κατανομή των Μονών ανάλογα με το πλήθος κριτηρίων που ικανοποιούν στην βιώσιμη διαχείριση των υδάτινων πόρων*

Έτσι παρατηρούμε ότι μόνο ένα μοναστήρι ικανοποιεί και τα 5 κριτήρια (ποσοστό 3%). Τρία μοναστήρια ικανοποιούν 3 κριτήρια (ποσοστό 8%) και άλλα 7 (ποσοστό 19%) 2 από τα κριτήρια. Η πλειονότητα των μοναστηριών πληροί μόνο 1 κριτήριο (ποσοστό 57%), ενώ υπάρχουν 5 Μονές που δεν ικανοποιούν κανένα κριτήριο (ποσοστό 13%).

Πιο συγκεκριμένα η Μονή Μ22 πληροί και τα 5 κριτήρια και θα λέγαμε ότι προσανατολίζεται πλήρως στην προσπάθεια επίτευξης του 6^{ου} στόχου για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, αφού, εκτός από το παλαιό μοναστήρι που συνδέεται με το δημοτικό δίκτυο ύδρευσης, τα δύο Μετόχια Μ22Β και Μ22Γ υδρεύονται από πηγή και από γεωτρήσεις, ενώ γίνεται και στα τρία μοναστικά συγκροτήματα συλλογή και χρήση βρόχινου νερού. Επίσης γίνεται συστηματική προσπάθεια αποφυγής της σπατάλης και εφαρμόζονται παντού συστήματα εξοικονόμησης νερού στις βρύσες και στα καζανάκια. Στο νέο μοναστικό συγκρότημα Μ22Γ, μάλιστα, στο οποίο και διαμένει ο μεγαλύτερος αριθμός μοναζουσών της πενηνταμελούς αδελφότητας, υπάρχει σύστημα βιολογικού καθαρισμού, οι υδάτινες εκροές του οποίου επαναχρησιμοποιούνται, ποτίζοντας φυτά και δέντρα του παρακείμενου βιότοπου. Επιπροσθέτως η χρήση οργανικών λιπασμάτων στις βιολογικές καλλιέργειες, ελαχιστοποιεί την απελευθέρωση χημικών τοξικών ουσιών που περιέχονται στα λιπάσματα και στα φυτοφάρμακα και επιβαρύνουν αρνητικά την ποιότητα του νερού.

Η Μονή Μ17 καλύπτει 3 κριτήρια: υδρεύεται επιπλέον από πηγή, πραγματοποιεί συλλογή βρόχινου νερού και διαθέτει σύστημα βιολογικού καθαρισμού. Ομοίως και η Μονή Μ18, η οποία υδρεύεται επιπλέον από γεώτρηση, συλλέγει βρόχινο νερό και διαθέτει συστήματα εξοικονόμησης νερού, αλλά και η Μονή Μ20, που διαθέτει

συστήματα εξοικονόμησης νερού και βιολογικό καθαρισμό, ενώ επαναχρησιμοποιεί το νερό του βιολογικού καθαρισμού.

Μόνο 2 κριτήρια ικανοποιούν οι Μονές: Μ19, Μ31, Μ32, Μ15, Μ10, Μ33 και Μ13. Γενικότερα από τα αποτελέσματα παρουσιάζεται ότι λίγες από τις Μονές της Κρήτης είναι προσανατολισμένες στην ικανοποίηση του στόχου 6 για την θετική διαχείριση των υδάτινων πόρων. Να σημειώσουμε επίσης την προσπάθεια που καταβάλλει η Μονή Μ8 – η οποία ικανοποιεί μόνο 1 κριτήριο- στην επαναλειτουργία της παλαιάς πηγής και την καλύτερη κατά το δυνατόν διαχείριση του πηγαίου νερού για τις καλλιέργειες και τα οικόσιτα ζώα.

7.12.6 Στόχος 7: Φθηνή και Καθαρή Ενέργεια

Ο 7ος Στόχος για τη Βιώσιμη ανάπτυξη αναφέρεται στη βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας των υποδομών και τη μεγαλύτερη χρήση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας για την κάλυψη των ενεργειακών αναγκών. Για τον λόγο αυτό συλλέξαμε μέσω των ερωτηματολογίων της έρευνας στοιχεία που μπορούν να μας δώσουν πληροφόρηση για την ενεργειακή απόδοση των κτηριακών συγκροτημάτων των μοναστηριών, επομένως και για τη συμβολή των Μονών της Κρήτης στην επίτευξη αυτού του Στόχου.

Για την ερμηνεία και τον ποιοτικό χαρακτηρισμό των συλλεχθέντων στοιχείων, ορίσαμε συντελεστές βαρύτητας για συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (τα οποία παρουσιάστηκαν αναλυτικά στις παραγράφους με αντικείμενο τη σύνταξη του ερωτηματολογίου), όπως τα μέσα θέρμανσης κατά τους χειμερινούς μήνες, τα μέσα ψύξης κατά τους θερινούς μήνες, τις ενεργειακές πηγές για το μαγείρεμα, τη χρήση ή όχι λαμπτήρων εξοικονόμησης ενέργειας, το υλικό κατασκευής κουφωμάτων και αν αυτά διαθέτουν ή όχι διπλά τζάμια, τα υλικά κατασκευής της τοιχοποιίας και της στέγης και η χρήση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας. Κάθε χαρακτηριστικό αναλύθηκε σε επιμέρους κριτήρια, τα οποία και βαθμολογήθηκαν[805]. Ανάλογα με το άθροισμα της βαθμολογίας

[805] Κριτήρια βαθμολόγησης ενεργειακής απόδοσης: α) **μέσα θέρμανσης**: 6 τίποτε, 5 ενεργειακά τζάκια & ενδοδαπέδια αντλία θερμότητας, 4 τζάκι & κεντρική θέρμανση με πυρήνα, 3 τζάκι και ηλεκτρ. σόμπες, 2 τζάκι και κεντρική θέρμανση με πετρέλαιο, 2 ηλεκτρ. σόμπες + σόμπες πετρελαίου, 1 ηλεκτρ. σόμπες, β) **μέσα ψύξης**: 4 τίποτε, 3 ανεμιστήρες, 2 λίγα a/c, 1 πολλά a/c, γ) **ενεργειακές πηγές μαγειρέματος**: 4 ξύλα & υγραέριο, 3 υγραέριο, 2 ξύλα-υγραέριο-ηλεκτρισμός, 1 ηλεκτρισμός, δ) **λάμπες οικονομίας**: 1 ναι, 2 όχι,

που συγκεντρώθηκε από όλα τα επιμέρους κριτήρια ανά Μονή, προχωρήσαμε στην ακόλουθη ποιοτική κατάταξη: α. βαθμολογία 0 – 14: 5η Κατηγορία, β. βαθμολογία 14,5 – 17: 4η Κατηγορία, γ. βαθμολογία 17,5 – 20: 3η Κατηγορία, δ. βαθμολογία 20,5-23: 4η Κατηγορία και ε. βαθμολογία 23,5-26: 5η Κατηγορία ενεργειακής απόδοση. Συγκεντρωτικά η ομαδοποίηση των Μονών παρουσιάζεται στον παρακάτω Πίνακα 7.8:

Ενεργειακή Απόδοση Μονών	**Αριθμός Μονών**	**Ποσοστό**
α. 1η Κατηγορία (23,5-26 βαθμούς)	1	3%
β. 2η Κατηγορία (20,5-23 βαθμούς)	8	20%
γ. 3η Κατηγορία (17,5-20 βαθμούς)	12	31%
δ. 4η Κατηγορία (14,5-17 βαθμούς)	9	23%
ε. 5η Κατηγορία (0-14 βαθμούς)	9	23%

*Πίνακας **7.8**: Κατανομή του αριθμού των Μονών ανάλογα με το χαρακτηρισμό της Ενεργειακής Απόδοσής τους*

Παρατηρούμε κατ' αρχάς ότι ο συνολικός αριθμός των Μονών που περιλαμβάνονται στον Πίνακα 7.8 είναι 39, λόγω του ότι συνυπολογίσαμε τα κτηριακά συγκροτήματα και των δύο Μετοχίων της Μονής Μ22 (Μ22Β και Μ22Γ). Στη συνέχεια βλέπουμε ότι μόνο ένα μοναστήρι ανήκει στην 1η Κατηγορία ενεργειακής απόδοσης, 8 Μονές βρίσκονται στην 2η Κατηγορία ενεργειακής απόδοσης (ποσοστό 20%), 12 Μονές αντιστοιχούν στην 3η Κατηγορία (ποσοστό 31%), 9 Μονές στην 4η Κατηγορία (ποσοστό 23%) και τέλος 9 Μονές στην 5η Κσατηγορία ενεργειακή απόδοσης (ποσοστό 23%).

Πιο συγκεκριμένα στην 1η Κατηγορία ενεργειακής απόδοσης βρίσκεται το νέο κτηριακό συγκρότημα του Μετοχίου Μ22Γ. Εκτός από τα άριστα βιοκλιματικά χαρακτηριστικά που διαθέτει, πρωτοπορεί και στον τομέα της εξοικονόμησης ενέργειας, αφού δόθηκε μεγάλη σημασία σε αυτό κατά τη διάρκεια της αργής –χρονικά- κατασκευής του[806]. Όλο το συγκρότημα θερμαίνεται από 3 ενεργειακά τζάκια, μέσω ενδοδαπέδιων

ε) **διπλά τζάμια**: 1 ναι, 2 όχι, στ) **κουφώματα**: 3 ξύλο-αλουμίνιο, 2 ξύλο, 2 ξύλο-αλουμίνιο-σίδερο, 1 ξύλο-σιδερο, ζ) **υλικά τοιχοποιίας**: 3 πέτρα, 2 πέτρα&τούβλα, 1 πέτρα&τούβλα&τσιμεντόλιθοι, η)**ΑΠΕ**: τίποτε, 1 ηλιακός θερμοσίφωνας, 2 φωτοβολταϊκά, 3 ηλιακός θερμ.& φωτοβολταϊκά, 4 ηλιακός θερ./φωτοβολταϊκά/ανεμογεννήτριες

[806] Είναι δομημένο μόνο με πέτρα, η στέγασή του είναι δώματα με ενισχυμένη μόνωση, υπάρχουν κουφώματα ξύλου και αλουμινίου με διπλά τζάμια, δεν εφάπτονται τα επιμέρους κτήρια με τον βράχο, αλλά μεσολαβεί ένα τούνελ (κατόπιν υποδείξεως του Οσίου Πορφυρίου) ώστε να κυκλοφορεί αέρας, που εμποδίζει την υγρασία το χειμώνα και προσφέρει δροσισμό το καλοκαίρι, γίνεται ικανοποιητική χρήση ΑΠΕ (ηλιακοί θερμοσίφωνες και φωτοβολταϊκά συστήματα) και χρησιμοποιούνται για το φωτισμό μόνο λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας.

αεραγωγών. Το Καθολικό θερμαίνεται και ψύχεται με ενδοδαπέδια συστήματα που συνδέονται με φωτοβολταϊκά και αντλίες θερμότητας, ώστε να έχει μηδενικό ενεργειακό αποτύπωμα. Στη 2η Κατηγορία κατατάσσεται η ενεργειακή απόδοση του άλλου Μετοχίου Μ22Β, το κτηριακό συγκρότημα του οποίου αναστηλώθηκε πρόσφατα (1992-1996). Κατά τη διάρκεια των εργασιών ελήφθη υπ' όψιν η ενεργειακή θωράκισή του, ώστε η χρήση σύγχρονων μονωτικών υλικών -φιλικών προς το περιβάλλον, σε συνδυασμό με την πέτρινη τοιχοποιία, τη στέγαση με δώματα και κεραμοσκεπές, τα αλουμινένια κουφώματα με διπλά τζάμια, τη χρήση μόνο τζακιών με ξύλα για τη θέρμανση και την απουσία κλιματιστικών για ψύξη, να δίνουν ένα πολύ καλό αποτέλεσμα ενεργειακής απόδοσης.

Στα όρια μεταξύ πολύ 1ης και 2ης Κατηγορίας, βρίσκεται η ενεργειακή απόδοση της Μονής Μ29, η οποία αναστηλώθηκε από την ερειπιώδη κατάσταση που είχε περιέλθει, μετά το 1991. Η κτηριακή αποκατάσταση έλαβε υπ' όψιν τη μείωση της κατανάλωσης ενέργειας, ειδικά στο νέο κτηριακό συγκρότημα -που διαμένουν και έχουν τα εργαστήριά τους οι μοναχές-, το οποίο διαθέτει επαρκείς μονώσεις, θερμαίνεται με ενεργειακά τζάκια, δεν έχουν εγκατασταθεί κλιματιστικά για ψύξη, αξιοποιούνται οι ΑΠΕ (ηλιακοί θερμοσίφωνες και φωτοβολταϊκά συστήματα, ενώ πραγματοποιήθηκε μελέτη για την τοποθέτηση συστήματος γεωθερμίας), τα κουφώματα διαθέτουν διπλά τζάμια και γίνεται χρήση λαμπτήρων οικονομίας. Ανάλογα, στην 2η Κατηγορία ενεργειακής απόδοσης κατάσσονται οι Μονές: Μ28, Μ27, Μ3, Μ1, Μ2 και Μ9.

Στην 3η Κατηγορία ενεργειακής απόδοσης βρίσκονται οι Μονές: Μ17, Μ20, Μ31, Μ23, Μ15, Μ14, Μ4, Μ11, Μ36, Μ33, Μ34 και Μ26.

Στην 4η Κατηγορία ενεργειακής απόδοσης κατατάσσονται οι Μονές: Μ22Α, Μ35, Μ32, Μ37, Μ6, Μ7, Μ24, Μ16 και Μ12.

Τέλος στην 5η Κατηγορία ενεργειακής απόδοσης βρίσκονται οι Μονές: Μ18, Μ19, Μ21, Μ10, Μ8, Μ5, Μ30, Μ25 και Μ13.

Παρατηρώντας συνολικά την ενεργειακή απόδοση των μοναστηριών της Κρήτης, βλέπουμε ότι λίγο πάνω από τις μισές Μονές, δηλαδή 21 (ποσοστό 54%) κατατάσσονται στις τρεις πρώτες κατηγορίες ενεργειακής απόδοσης. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι αναπτύσσουν μια δυναμική στην κατεύθυνση της μείωσης της κατανάλωση ενέργειας, ιδιαίτερα οι Μονές που έχουν πρόσφατα κτισμένα ή ανακαινισμένα κτήρια. Να σημειώσουμε επίσης ότι ειδικά κατά την καθημερινή πολύωρη τέλεση της Θείας Λατρείας

και κοινής προσευχής στα Καθολικά των Μονών, ακολουθώντας την μοναστική παράδοση, αποφεύγεται η σπατάλη ενέργειας π.χ. για έντονες φωταψίες, αφού προτιμάται η κατανυκτική ατμόσφαιρα του φωτός που παράγεται μόνο από τα καντήλια και τα κεριά.

7.12.7 Στόχος 8: Αξιοπρεπής εργασία και Οικονομική ανάπτυξη

Ο 8ος Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη στοχεύει στην πλήρη απασχόληση και αξιοπρεπή εργασία για όλους και στη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη. Ειδικότερα ο επιμέρους στόχος 8.5 αφορά στην επίτευξη πλήρους και παραγωγικής απασχόλησης και αξιοπρεπών θέσεων εργασίας για όλες τις γυναίκες και τους άνδρες, συμπεριλαμβανομένων των νέων ανθρώπων και των ατόμων με αναπηρίες, καθώς και εξασφάλιση της ίσης αμοιβής για εργασία ίσης αξίας.

Κάποιες από τις Μονές προσφέρουν εργασία σε λαϊκούς, ενισχύοντας έτσι την τοπική απασχόληση. Άλλοι απ' αυτούς απασχολούνται στις καλλιέργειες ή την επεξεργασία των παραγόμενων αγροτικών προϊόντων, κάποιοι στις κτηνοτροφικές δραστηριότητες των Μονών και άλλοι προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ως εργάτες ή στην εξυπηρέτηση των προσκυνητών. Έτσι σε 17 περιπτώσεις (ποσοστό 46%) λαϊκοί απασχολούνται στις καλλιέργειες, σε 10 περιπτώσεις (ποσοστό 27%) στην κτηνοτροφία και σε άλλες 10 Μονές ως μόνιμοι εργάτες ή στην εξυπηρέτηση προσκυνητών (βλ. Πίνακα 7.9).

Απασχόληση λαϊκών	Αριθμός Μονών	Ποσοστό
Καλλιέργειες	17	46%
Κτηνοτροφία	10	27%
Εξυπηρέτηση προσκυνητών	10	27%

*Πίνακας **7.9**: Κατανομή αριθμού Μονών ανάλογα με τους τρόπους εργασιακής απασχόλησης λαϊκών*

Πιο συγκεκριμένα, θεωρείται αξιοσημείωτη η πρακτική της Μονής Μ15, η οποία διαθέτοντας μεγάλη ακίνητη περιουσία, εφαρμόζοντας βιολογικές καλλιέργειες και κτηνοτροφία, διευθύνοντας ελαιουργείο και οινοποιείο, αλλά και δεχόμενη πάρα

πολλούς επισκέπτες -ειδικά τη θερινή περίοδο- απασχολεί μεγάλο αριθμό εργαζομένων. Όπως μας δήλωσε ο Ηγούμενος μοναχός Λ, η Μονή προσφέρει εργασία σε πάνω από 200 οικογένειες της περιοχής. Σημαντική θεωρούμε και την δράση της Μονής Μ10, στα ιδρύματα της οποίας εργάζονται αρκετοί λαϊκοί, ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό για το γηροκομείο, και βοηθητικό προσωπικό για το ορφανοτροφείο – στέγη παιδικής προστασίας κ.ά. Αρκετοί επίσης άνθρωποι εργάζονται στις καλλιέργειες και τις κτηνοτροφικές μονάδες των Μονών Μ32, Μ23, Μ19, Μ1, Μ3, Μ18 και Μ17.

Λαϊκοί, επίσης, απασχολούνται στις καλλιέργειες των Μονών: Μ21, Μ31, Μ28, Μ6, Μ4, Μ30, Μ25, Μ16 και Μ13. Σε κτηνοτροφικές μονάδες απασχολούνται λαϊκοί στις Μονές: Μ7 και Μ9. Τέλος, ως εργάτες ή στην εξυπηρέτηση των προσκυνητών απασχολούνται λαϊκοί στις Μονές: Μ17, Μ32, Μ19, Μ15, Μ14, Μ9, Μ27, Μ26 και Μ25.

7.12.8 Στόχος 11: Βιώσιμες πόλεις και κοινότητες

Ο 11ος Στόχος για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναφέρεται στη δημιουργία πόλεων και οικισμών ασφαλών, ανθεκτικών και βιώσιμων. Αναλυτικότερα θεωρούμε ότι οι Μονές της Κρήτης συμβάλλουν στην επίτευξη των επιμέρους Στόχων: 11.1 και 11.γ που έχουν σχέση με την οικοδόμηση βιώσιμων, ασφαλών και ανθεκτικών κτηρίων με τη χρήση τοπικών υλών, 11.6 που έχει σχέση με την ποιότητα του αέρα εντός των κτηρίων και 11.4 που αφορά στην ενίσχυση των προσπαθειών για την προστασία και τη διαφύλαξη της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς.

Όσον αφορά τους συνδυασμένους Επιμέρους Στόχους 11.1 και 11.γ, μια πρώτη παρατήρηση έχει σχέση με την ηλικία των κτηριακών συγκροτημάτων των Μονών. Τα υπάρχοντα κτηριακά συγκροτήματα σε 3 περιπτώσεις (ποσοστό 7,5%) είναι κτισμένα, 1 τον 17ο αιώνα και 2 τον 18ο αιώνα. Λίγο παραπάνω από τα μισά, δηλαδή σε 21 περιπτώσεις (ποσοστό 54%) είναι κτισμένα το 19ο αιώνα και σε 14 περιπτώσεις (ποσοστό 36%) έχουν συμπληρωθεί ή αναστηλωθεί (από ερειπιώδη κατάσταση), κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα. Επιπροσθέτως σε όλες τις ανωτέρω περιπτώσεις τα κτηριακά συγκροτήματα έχουν δεχθεί πρόσφατες εργασίες ανακαίνισης, συντήρησης ή αποκατάστασης. Επομένως, λαμβάνοντας υπ’ όψιν την παλαιότητα των κτηρίων και

δεδομένου ότι η Κρήτη θεωρείται σεισμογενής περιοχή, τα κτηριακά συγκροτήματα των Κρητικών μοναστηριών θεωρούνται ασφαλή και ανθεκτικά.

Όσον αφορά στο θέμα της βιωσιμότητας των κτηρίων και συγκεκριμένα στους συνδυασμένους Επιμέρους Στόχους 11.1 και 11.γ, αλλά και 11.6, σημειώνεται ότι η επίτευξή τους προϋποθέτει υψηλό βαθμό βιοκλιματικότητας. Επομένως τα στοιχεία που αφορούν στη βιοκλιματικότητα και συλλέχθηκαν κατά την έρευνα, μπορούν να μας δώσουν πληροφόρηση για τη συμβολή των Μονών της Κρήτης στην επίτευξη αυτών των στόχων.

Για την ερμηνεία και τον ποιοτικό χαρακτηρισμό των συλλεχθέντων στοιχείων, ορίσαμε συντελεστές βαρύτητας για συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (τα οποία παρουσιάστηκαν αναλυτικά στις παραγράφους με αντικείμενο τη σύνταξη του ερωτηματολογίου), όπως ο προσανατολισμός του κτηριακού συγκροτήματος, η ηλιοφάνεια, τα υλικά τοιχοποιίας, τα υλικά των κουφωμάτων/διπλά τζάμια, ο τρόπος στέγασης, ο τρόπος σκίασης, η χρήση φυσικού φωτισμού, ο επαρκής αερισμός, η ύπαρξη κήπου στους αύλειους χώρους, αλλά και η πρόσφατη ανακαίνιση. Κάθε χαρακτηριστικό αναλύθηκε σε επιμέρους κριτήρια, τα οποία και βαθμολογήθηκαν. Ανάλογα με το άθροισμα της βαθμολογίας που συγκεντρώθηκε από όλα τα επιμέρους κριτήρια ανά Μονή, προχωρήσαμε στην ακόλουθη ποιοτική κατάταξη: α. βαθμολογία 0 – 15: $5^{η}$ Κατηγορία βιοκλιματικότητας, β. βαθμολογία 15,5 – 18: $4^{η}$ Κατηγορία βιοκλιματικότητας, γ. βαθμολογία 18,5 – 20,5: $3^{η}$ Κατηγορία, δ. βαθμολογία 21-23: $2^{η}$ Κατηγορία και ε. βαθμολογία 23,5-25: $1^{η}$ Κατηγορία βιοκλιματικότητας. Συγκεντρωτικά η ομαδοποίηση των Μονών παρουσιάζεται στον παρακάτω Πίνακα 7.10:

Βαθμός Βιοκλιματικότητας Κτηρίων	**Αριθμός Μονών**	**Ποσοστό**
α. $1^{η}$ Κατηγορία (23,5-25)	1	3%
β. $2^{η}$ Κατηγορία (21 – 23)	3	8%
γ. $3^{η}$ Κατηγορία (18,5 – 20,5)	23	59%
δ. $4^{η}$ Κατηγορία(15,5-18)	8	20%
ε. $5^{η}$ Κατηγορία (0-15)	4	10%

*Πίνακας **7:10**: Κατανομή αριθμού των Μονών ανάλογα με το βαθμό βιοκλιματικότητας των κτηρίων τους*

Παρατηρούμε κατ' αρχάς ότι ο συνολικός αριθμός των Μονών που περιλαμβάνονται στον Πίνακα 9.10 είναι 39, λόγω του ότι συνυπολογίσαμε τα κτηριακά συγκροτήματα και των δύο Μετοχίων της Μονής Μ22Α (Μ22Β και Μ22Γ). Στη συνέχεια βλέπουμε ότι μόνο ένα μοναστήρι συγκέντρωσε βαθμολογία που το κατατάσσει στην 1η Κατηγορία βιοκλιματικότητας, 3 Μονές συγκέντρωσαν βαθμολογία που τις κατατάσσει στη 2η Κατηγορία βιοκλιματικότητας (ποσοστό 8%), 23 Μονές ανήκουν στην 3η Κατηγορία (ποσοστό 59%), 8 Μονές στην 4η Κατηγορία (ποσοστό 20%), ενώ 4 Μονές κατατάσσονται στην 5η ΚΑτηγορία (ποσοστό 10%).

Πιο συγκεκριμένα, την καλύτερη βαθμολογία συγκέντρωσε το νέο κτηριακό συγκρότημα του Μετοχίου Μ22Γ, το οποίο κατασκευάσθηκε μεταξύ των ετών 1996-2012 και όπως αναφέρθηκε πιο πάνω στην αναλυτική παρουσίασή του, διαθέτει άριστα χαρακτηριστικά βιοκλιματικότητας –άρα και βιωσιμότητας- και πολύ χαμηλό οικολογικό αποτύπωμα. Χαρακτηριστικά βιοκλιματικότητας που τα κατατάσσουν στη 2η Κατηγορία, διαθέτουν το παλαιό κτηριακό συγκρότημα της Μονής Μ22Α, η Μονή Μ20 και η Μονή Μ3. Βαθμολογία που τις κατατάσσει στην 3η Κατηγορία, συγκέντρωσε μεγάλος αριθμός Μονών (23 από τις 39): Μ17, Μ23, Μ1, Αγ. Μ4, Μ11, Μ21, Μ32, Μ37, Μ28, Μ29, Μ14, Μ22Β, Μ35, Μ9, Μ8, Μ31, Μ24, Μ36, Μ26, Μ7, Μ33, Μ27 και Μ13. Στην 4η Κατηγορία βιοκλιματικότητας ανήκουν σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά και τη βαθμολογία που συγκέντρωσαν οι παρακάτω 8 Μονές: Μ30, Μ15, Μ19, Μ2, Μ6, Μ25 και Μ10. Τέλος, χαρακτηριστικά βιοκλιματικότητας που τα κατατάσσουν στην 5η Κατηγορία, έχουν τα κτήρια των παρακάτω 4 Μονών: Μ12, Μ16, Μ34 και Μ5.

Το γεγονός ότι το 70% συνολικά των Κρητικών μοναστηριών διαθέτουν χαρακτηριστικά βιοκλιματικότητας που τα κατατάσσουν στις τρεις πρώτες Κατηγορίες, καταδεικνύει ότι σε αρκετά μεγάλο ποσοστό ικανοποιούνται οι συνδυασμένοι επιμέρους Στόχοι 11.1 και 11.γ.

Όσον αφορά στη μελέτη του βαθμού επίτευξης του επιμέρους Στόχου 11.4 που αναφέρεται στην προστασία και διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς ορίστηκαν, με βάση τα ερωτηματολόγια της έρευνας, 6 κριτήρια: α. ύπαρξη Εκκλησιαστικού Μουσείου, β. ύπαρξη Λαογραφικού Μουσείου, γ. ύπαρξη χώρου ιστορικής μνήμης, δ. ανακαίνιση/αναστήλωση διατηρητέων κτισμάτων, ε. ύπαρξη μνημείου φύσης/ζωολογικού κήπου και ζ. καλλιέργεια παραδοσιακών τεχνών. Έτσι κατατάξαμε τις

Μονές της Κρήτης σε 6 κατηγορίες ανάλογα με τον αριθμό των κριτηρίων που ικανοποιούσαν. Τα αποτελέσματα της έρευνας στις Μονές της Κρήτης μάς έδειξαν ότι καμιά Μονή δεν πληρούσε και τα 6 κριτήρια. Τα 5 από 6 κριτήρια ικανοποιούσαν 5 μοναστήρια (ποσοστό 13%): Μ22, Μ23, Μ6, Μ2 και Μ11. Τα 4 από τα 6 κριτήρια πληρούσαν 8 Μονές (ποσοστό 22%): Μ17, Μ21, Μ32, Μ15, Μ7, Μ10, Μ30 και Μ27. Τα 3 από 6 κριτήρια (ποσοστό 22%) ίσχυαν για 8 Μονές: Μ19, Μ35, Μ31, Μ28, Μ4, Μ9, Μ33, και Μ34. Τα 2 από τα 6 κριτήρια ικανοποιούσαν 10 μοναστήρια: Μ20, Μ37, Μ29, Μ14, Μ3, Μ1, Μ8, Μ36, Μ25 και Μ12. Τέλος από 1 κριτήριο πληρούσαν 6 Μονές: Μ18, Μ24, Μ5, Μ26, Μ16 και Μ13 (Βλ. Πίνακα 7.11).

Πλήθος κριτηρίων που ικανοποιούν την προστασία και διαφύλαξη της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς	**Αριθμός Μονών**	**Ποσοστό**
α. 6/6	0	0%
β. 5/6	5	13%
γ. 4/6	8	22%
δ. 3/6	8	22%
ε. 2/6	10	27%
ζ. 1/6	6	16%

*Πίνακας **7.11**: Αριθμητική Κατανομή των Μονών ανάλογα με το πλήθος κριτηρίων που ικανοποιούν στην προστασία και διαφύλαξη της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς*

Μια πρώτη σημαντική παρατήρηση που αφορά στην προστασία και διατήρηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς από τις Μονές της Κρήτης, είναι το γεγονός ότι στη μεγάλη τους πλειοψηφία (32 από 37 και ποσοστό 87%) έχουν ιδρυθεί από τον 6^{ο} έως τον 19^{ο} αιώνα, επομένως έχουν οι περισσότερες μακραίωνη ιστορία και αποτελούν σημαντικά θρησκευτικά/πολιτιστικά μνημεία, που διασώζουν εκτός από τη μοναστική παράδοση, αρχιτεκτονικά, ιστορικά και πολιτιστικά στοιχεία. Το γεγονός επίσης ότι σήμερα τα μοναστήρια αυτά λειτουργούν κανονικά και ότι η συντριπτική πλειοψηφία τους (34 από 37 και ποσοστό 92%) έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση- αναπαλαίωση-αποκατάσταση (μάλιστα στα περισσότερα τα τελευταία χρόνια, με ευρωπαϊκά κονδύλια και υπό την μελέτη και επίβλεψη των τοπικών Εφορειών Βυζαντινών Αρχαιοτήτων) αποτελεί στοιχείο ότι γενικά οι Μονές της Κρήτης βρίσκονται στην πρωτοπορία φορέων διατήρησης της

πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε δύο περιπτώσεις μάλιστα το αποτέλεσμα των ανακαινιστικών/αναστηλωτικών εργασιών έχει βραβευθεί με διεθνή βραβεία[807].

Πιο συγκεκριμένα και σε σχέση με την κατηγοριοποίηση που κάναμε παραπάνω, ανάλογα με το πλήθος των κριτηρίων αξιολόγησης της προστασίας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς που ικανοποιούσαν τα μοναστήρια, αναφέρουμε τις καλύτερες πρακτικές που παρατηρήθηκαν. Στη Μονή Μ22Α και το Μετόχι της Μ22Β, όχι μόνο αναστηλώθηκαν και αποκαταστάθηκαν υποδειγματικά τα κτηριακά συγκροτήματα, αλλά λειτουργούν οργανωμένοι μουσειακοί χώροι -με εκθέματα εκκλησιαστικού και λαογραφικού χαρακτήρα, ενώ γίνεται ξενάγηση των επισκεπτών σε αυτούς. Επίσης, αναβίωσε ο βιότοπος, αφού απαγορεύτηκε η βόσκηση, φυτεύτηκαν πολλά νέα φυτά της τοπικής χλωρίδας, ενισχύθηκε η ορνιθοπανίδα, κ.ά. Με τη δημιουργία λιθόστρωτων μονοπατιών, αναδείχθηκαν τα παλαιά σπηλαιώδη ασκητήρια και παρεκκλήσια, αφού έγιναν προσιτά σε όλους. Οι μοναχές της αδελφότητας ασκούν και καλλιεργούν παραδοσιακές τέχνες (αγιογραφία, χρυσοκεντητική, ιεροραπτική, υφαντική, λιθοξοϊκή, βυζαντινή μουσική, κατασκευή ψηφιδωτών κ.ά.) τις οποίες προβάλλουν και μέσω των ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων που υλοποιούνται στο Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Μονής.

Η Μονή Μ23 εκτός από την εξαιρετική πρόσφατη κτηριακή ανακαίνιση μεγάλου μέρους του παλαιού κτηριακού συγκροτήματος, διαθέτει ξεχωριστούς οργανωμένους μουσειακούς χώρους εκκλησιαστικού και λαογραφικού περιεχομένου, στους οποίους τα εκθέματα παρουσιάζονται με σύγχρονο και επιστημονικό τρόπο. Τους χώρους αυτούς επισκέπτεται πλήθος επισκεπτών και τουριστών, ειδικά τη θερινή περίοδο. Επίσης η Μονή αποτελεί χώρο ιστορικής μνήμης των απελευθερωτικών αγώνων της Κρήτης και διαθέτει -εκτός του περιβόλου της- το Διεθνές μνημείο αφιερωμένο στην «*Αντίσταση του Κρητικού λαού στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και την Ειρήνη*». Όσον αφορά στη διατήρηση της φυσικής κληρονομιάς, η Μονή διατηρεί ζωολογικό κήπο που φιλοξενεί και προστατευόμενα είδη. Στην περιοχή της Μονής βρίσκεται επίσης το φημισμένο αυτοφυές Φοινικόδασος, που αποτελεί χώρο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και προστατευόμενη περιοχή Natura 2000.

[807] Πρόκειται για τη Μονή **Μ31** η οποία έλαβε το ευρωπαϊκό βραβείο διατήρησης και ανακαίνισης αρχιτεκτονικών μνημείων «Europa Nostra» το 1994 και τη Μονή **Μ22** η οποία έλαβε το 1^{ο} βραβείο Habitat II το 1995 ως το καλύτερο μοντέλο για την αποκαταστατική και περιβαλλοντική αναγέννηση στην ευρύτερη περιοχή

Η Μονή Μ6 αποτελεί αρχικά την παλαιότερη Μονή της Κρήτης, με ζωή 15 αιώνων. Αρκετά μέρη του κτηριακού συγκροτήματος έχουν ανακαινιστεί (ιδιαιτέρως υποδειγματική είναι η πρόσφατη αποκατάσταση του Καθολικού), οι μοναχές ασχολούνται με παραδοσιακές τέχνες (αγιογραφία, κέντημα και υφαντική), υπάρχουν μουσειακοί χώροι εκκλησιαστικού και λαογραφικού χαρακτήρα. Όσον αφορά στη διατήρηση της φυσικής κληρονομιάς, σημαντική θεωρείται η παρουσία του δέντρου της Αγίας Μυρτιάς και των λατρευτικών εθίμων γύρω απ' αυτήν.

Στη Μονή Μ2, εκτός από την αναβίωσή της, την αποκατάσταση των παλαιότερων σωζόμενων κτηριακών εγκαταστάσεων και του Καθολικού, πολύ σημαντική θεωρείται η δημιουργία των μουσειακών χώρων εκκλησιαστικού, αρχαιολογικού και λαογραφικού χαρακτήρα, που οφείλεται στον Ηγούμενο της Μονής, ο οποίος με ενδιαφέρον και πολύ κόπο συνέλεξε τα αντικείμενα από τη γύρω περιοχή, με στόχο τη διαφύλαξή τους και τα ομαδοποίησε ώστε να εκτίθενται με δόκιμο τρόπο. Στους αύλειους χώρους της Μονής βρίσκονται δύο υπεραιωνόβια δέντρα, ένα κυπαρίσσι ηλικίας τουλάχιστον επτακοσίων ετών -το παλαιότερο στην Κρήτη- και ένας πλάτανος αναλόγου ηλικίας, τα οποία έχουν χαρακτηριστεί επίσημα ως «μνημεία της φύσης».

Σημαντική επίσης θεωρείται η προσφορά, στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, της Μονής Μ11. Καταρχάς έχουν αποκατασταθεί με υποδειγματικό τρόπο το κτηριακό συγκρότημα και το Καθολικό, αλλά και αρκετά από τα μετόχια-εξαρτήματα της Μονής στο Αγιοφάραγγο και αλλού. Έχει δημιουργηθεί επίσης Εκκλησιαστικό Μουσείο, αλλά και οργανωμένοι χώροι λαογραφικού χαρακτήρα (π.χ. παλαιό ελαιουργείο, παλαιό οινοποιείο, παραδοσιακός φούρνος, κελλί μοναχού με αυθεντικά εκθέματα στους φυσικούς τους χώρους, κ.ά.). Χώρο ιστορικής μνήμης αποτελεί ο αποκατεστημένος «πύργος του Ξωπατέρα», ενώ παράλληλα στις αίθουσές του εκτίθενται αντικείμενα παλαιάς οικοσκευής κρητικών οικιών. Τέλος οι Πατέρες της Μονής ασχολούνται με τη διατήρηση της γνώσης γύρω από τη χρήση των βοτάνων και των προϊόντων επεξεργασίας τους στη θεραπεία ασθενειών.

Στις προηγούμενες καλές πρακτικές να προσθέσουμε την προσφορά της Μονής Μ15 και ιδιαιτέρως του Ηγουμένου της μοναχού Λ, υπό την καθοδήγηση του οποίου συντηρήθηκαν και αναπαλαιώθηκαν υποδειγματικά το κτηριακό συγκρότημα και το Καθολικό, οργανώθηκαν μουσειακοί χώροι εκκλησιαστικού και ιστορικού χαρακτήρα και

μουσεία παλαιών χαρακτικών και ιστορικής μνήμης. Διακρινόμενος ο ίδιος και για την αγάπη του προς την τέχνη της νωπογραφίας (fresco), πειραματίστηκε και ανέπτυξε τεχνικές παρασκευής και εφαρμογής ειδικών κονιαμάτων, με τα παλαιά πρότυπα που πλέον έχουν λησμονηθεί, ώστε να μεταφερθεί η γνώση αυτή σε κάθε ενδιαφερόμενο. Τέλος όσον αφορά στη διατήρηση της φυσικής κληρονομιάς, η Μονή Μ15 έχει την ευθύνη της διαχείρισης και προστασίας του φημισμένου αυτοφυούς Φοινικοδάσους του Βάι, που αποτελεί προστατευόμενη περιοχή Natura 2000.

Δεν θα πρέπει επίσης να παραλειφθεί η συνεισφορά στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της ιστορικής Μονής Μ32. Εκτός από τα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά βενετοκρητικής αρχιτεκτονικής που διασώζει, όλο το κτηριακό συγκρότημα έχει ανακαινιστεί και αποκατασταθεί, μετά τις καταστροφές που υπέστη κατά το «Ολοκαύτωμα του Μ32». Έχουν δημιουργηθεί σύγχρονοι οργανωμένοι Μουσειακοί χώροι εκκλησιαστικού, λαογραφικού και ιστορικού χαρακτήρα, που διαθέτουν επιπλέον ψηφιακά διαδραστικά συστήματα. Έτσι πολλοί επισκέπτες καθημερινά επισκέπτονται τη Μονή, σε όλη τη διάρκεια του έτους και παραδειγματίζονται από την ηρωική ανιδιοτελή θυσία των επαναστατών για την ελευθερία το 1866, που συγκλόνισε τον πολιτισμένο κόσμο της εποχής. Γι' αυτό και η UNESCO ανακήρυξε το Μ32 «Ευρωπαϊκό Μνημείο Ελευθερίας και Πολιτισμού».

Ακόμη θα πρέπει να υπογραμμίσουμε τη συμβολή στη διαφύλαξη της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς των Μονών:

- Μ17, η οποία εκτός από τις σημαντικές εργασίες αποκατάστασης του κτηριακού συγκροτήματος, που έχουν πραγματοποιηθεί σ' αυτή, καλλιεργεί παραδοσιακές τέχνες, διαθέτει πρόσφατα ανακαινισμένο και επιστημονικά οργανωμένο Εκκλησιαστικό Μουσείο/ Κειμηλιαρχείο, όπως και μικρό ζωολογικό κήπο με ελάφια
- Μ21, η οποία συνεχίζει την παράδοση της διάδοσης του παραδοσιακού κεντήματος «κοπανέλι» και διαθέτει οργανωμένους μουσειακούς χώρους εκκλησιαστικού και λαογραφικού χαρακτήρα
- Μ7 και Μ10, οι οποίες διαθέτουν οργανωμένους μουσειακούς χώρους εκκλησιαστικού και λαογραφικού χαρακτήρα και έχουν έντονη δραστηριότητα και

παραγωγή στις παραδοσιακές εκκλησιαστικές τέχνες της αγιογραφίας, χρυσοκεντητικής, υφαντικής και ιεροραπτικής

- Μ27, η οποία εκτός από την υποδειγματική αποκατάσταση του παλαιού κτηριακού συγκροτήματος που έχει πραγματοποιηθεί σ' αυτήν, διαθέτει οργανωμένο μουσειακό χώρο λαογραφικού χαρακτήρα, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας και εξασκεί την παραδοσιακή τέχνη της αγιογραφίας
- Μ30, η οποία διαθέτει μουσειακούς χώρους εκκλησιαστικού και λαογραφικού χαρακτήρα, αλλά και τον υπεραιωνόβιο τεράστιο πρίνο με τα 18 κλωνάρια, που θεωρείται ότι συμβολίζουν τα 18 χωριά του Οροπεδίου Λασιθίου και αποτελεί πόλο έλξης των επισκεπτών
- Μ19, που αποτελεί μνημείο βενετοκρητικής αρχιτεκτονικής. Έχουν γίνει σημαντικές εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης του κτηριακού συγκροτήματος και διαθέτει οργανωμένους μουσειακούς χώρους εκκλησιαστικού και λαογραφικού χαρακτήρα
- Μ31, η οποία έχει δεχθεί το ευρωπαϊκό βραβείο διατήρησης και ανακαίνισης αρχιτεκτονικών μνημείων «Europa Nostra» το 1994, για τις αναστηλωτικές εργασίες του ερειπωμένου παλαιού κτηριακού συγκροτήματος και του Καθολικού. Διαθέτει επίσης μουσειακούς χώρους εκκλησιαστικού και λαογραφικού χαρακτήρα και καλλιεργεί παραδοσιακές εκκλησιαστικές τέχνες (αγιογραφίας, χρυσοκεντητικής, υφαντικής και ιεροραπτικής)

7.12.9 Στόχος 12: Υπεύθυνη κατανάλωση και παραγωγή

Ο 12ος Στόχος γενικά αναφέρεται στην υιοθέτηση προτύπων βιώσιμης κατανάλωσης και παραγωγής. Πιο συγκεκριμένα θεωρούμε ότι οι Μονές της Κρήτης, καλύπτουν την επίτευξη του επιμέρους Στόχου 12.3, που αναφέρεται στη μείωση των παραγόμενων αποβλήτων τροφίμων, αλλά και του επιμέρους Στόχου 12.5, που σχετίζεται με τη μείωση παραγωγής απορριμμάτων, μέσω της πρόληψης, της ανακύκλωσης και της επαναχρησιμοποίησης.

Αναλυτικότερα, σε σχέση με τον επιμέρους Στόχο 12.3, με βάση τα ερωτηματολόγια της έρευνας, παρατηρούμε ότι σε 30 μοναστήρια σε σύνολο 37 Μονών (ποσοστό 81%) τα οργανικά υπολείμματα τροφίμων, είτε πριν, είτε μετά το μαγείρεμα,

διαχωρίζονται από τα υπόλοιπα απορρίμματα (στην «πηγή») και χρησιμοποιούνται είτε ως τροφή για τα οικόσιτα ζώα (όταν εκτρέφει η Μονή) ή/και για την κατασκευή οργανικού λιπάσματος (κομπόστ). Επομένως ελαχιστοποιούν ουσιαστικά τα απόβλητα τροφίμων και συμβάλλουν στην επίτευξη του στόχου. Μάλιστα σε 17 από αυτά τα 30 μοναστήρια επιπλέον δεν πετούν τα λάδια/υπολείμματα μαγειρέματος, είτε τα δίνουν για ανακύκλωση ή παρασκευάζουν σαπούνια.

Πιο συγκεκριμένα σε 8 Μονές: Μ22, Μ20, Μ35, Μ2, Μ6, Μ7, Μ4 και Μ11 ακολουθούνται οι καλύτερες πρακτικές, δηλαδή όλα τα οργανικά υπολείμματα διαχωρίζονται και χρησιμοποιούνται και ως τροφή για τα ζώα και για την παρασκευή κομπόστ, συγχρόνως δε επαναχρησιμοποιούνται/ανακυκλώνονται τα λάδια/υπολείμματα μαγειρέματος[808]. Σε άλλες 9 Μονές: Μ18, Μ31, Μ29, Μ14, Μ24, Μ10, Μ5, Μ30 και Μ27, τα οργανικά αλλοιώσιμα υπολείμματα τροφίμων, είτε δίνονται ως τροφή στα ζώα είτε χρησιμοποιούνται για την παρασκευή κομπόστ και επαναχρησιμοποιούν ή ανακυκλώνουν τα υπολείμματα λαδιών μαγειρέματος[809]. Τέλος σε 14 Μονές: Μ17, Μ21, Μ37, Μ3, Μ1, Μ8, Μ36, Μ33, Μ34, Μ19, Μ26, Μ16, Μ12 και Μ13, τα οργανικά υπολείμματα τροφίμων είτε δίνονται στα ζώα είτε χρησιμοποιούνται για την παρασκευή κομπόστ.

Όσον αφορά στη μελέτη του βαθμού επίτευξης του επιμέρους Στόχου 12.5 που αναφέρεται στη μείωση της παραγωγής απορριμμάτων, μέσω της πρόληψης, της ανακύκλωσης και της επαναχρησιμοποίησης ορίστηκαν, με βάση τα ερωτηματολόγια της έρευνας, 6 κριτήρια: α. η συλλογή απορριμμάτων από το σύστημα αποκομιδής των Δήμων, β. ο διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή», γ. η διαχείριση των οργανικών αλλοιώσιμων υπολειμμάτων, δ. η ανακύκλωση συσκευασιών, ε. η ανακύκλωση/επαναχρησιμοποίηση λαδιών υπολειμμάτων μαγειρέματος, ζ. ανακύκλωση μπαταριών/ηλεκτρονικών αποβλήτων, με μέγιστη δυνατή βαθμολογία 7 βαθμούς. Έτσι κατατάξαμε τις Μονές της Κρήτης σε 7 κατηγορίες, ανάλογα με τα κριτήρια που

[808] Στις Μονές Μ22 και Μ20 χρησιμοποιούνται για την παρασκευή παραδοσιακού σαπουνιού ενώ στις υπόλοιπες δίνονται για ανακύκλωση. Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση του Ηγουμένου της Μονής Μ2, ότι όταν ανακατεύονται τα οργανικά αλλοιώσιμα υπολείμματα τροφίμων με τα λάδια/υπολείμματα μαγειρέματος και δίνονται στις κότες, τότε αυτές παράγουν περισσότερα αυγά.

[809] Στις Μονές Μ17, Μ31 και Μ29 χρησιμοποιούνται για την παρασκευή παραδοσιακού σαπουνιού

ικανοποιούσαν και τη βαθμολογία που συγκέντρωσαν. Τα αποτελέσματα φαίνονται στον παρακάτω Πίνακα 7.12.

6 κριτήρια/μέγιστη βαθμολογία: 7	**Αριθμός Μονών**	**Ποσοστό**
α. 7 βαθμοί	1	3%
β. 6 βαθμοί	6	16%
γ. 5 βαθμοί	8	21%
δ. 4 βαθμοί	7	19%
ε. 3 βαθμοί	4	11%
ζ. 2 βαθμοί	7	19%
η. 1 βαθμός	4	11%

*Πίνακας **7.12**: Κατανομή Αριθμού Μονών ανάλογα με τα κριτήρια Ορθής Διαχείρισης Απορριμμάτων*

Η Μονή Μ35 συγκέντρωσε τη μέγιστη βαθμολογία (7 βαθμούς), ικανοποιώντας και τα 6 κριτήρια. Είναι πράγματι υποδειγματική η διαχείριση των στερεών αποβλήτων, με παράλληλη φροντίδα για ουσιαστική μείωσή τους, αγοράζοντας όσο το δυνατόν λιγότερα συσκευασμένα τρόφιμα, με πολύ καλή διαχείριση στα οργανικά/αλλοιώσιμα, στα υπολείμματα λαδιών που γίνονται σαπούνι, ενώ καταβάλλεται προσπάθεια να ενισχύεται η επαναχρησιμοποίηση οικιακών σκευών και επίπλων, να γίνεται ανακύκλωση συσκευασιών, αλλά και να συμμετέχει η Μονή σε σύστημα συλλογής μπαταριών, έτσι ώστε ελάχιστα να καταλήγουν στο σύστημα αποκομιδής του Δήμου.

Βαθμολογία 6 βαθμών συγκέντρωσαν 6 μοναστήρια (ποσοστό 16% επί του συνόλου των Μονών). Κατ' αρχάς η Μονή Μ22, (πληροί και τα 6 κριτήρια) η οποία και στην κυρίως Μονή Μ22Α και στα δύο Μετόχια Μ22Β και Μ22Γ πραγματοποιεί όλα όσα προαναφέρθηκαν, προσέχοντας επίσης αφ' ενός να ελαχιστοποιούνται οι αγορές τυποποιημένων προϊόντων και στη λογική τού «τίποτε να μην πάει χαμένο», αφ' ετέρου να μην πετιέται καθόλου φαγητό, αλλά το περίσσευμα να διατηρείται και να καταναλώνεται τις επόμενες μέρες ή να προσφέρεται αφιλοκερδώς στους έχοντες ανάγκη. Επίσης οι αδελφές ανακαινίζουν και επαναχρησιμοποιούν παλαιά έπιπλα που προσφέρονται στη Μονή στη λογική της επαναχρησιμοποίησης. Τα Μετόχια Μ22Β και

Μ22Γ δεν συμμετέχουν στο σύστημα αποκομιδής απορριμμάτων του Δήμου, με αποτέλεσμα τα λίγα απορρίμματα που παράγονται-απαλλαγμένα από πλαστικά, θάπτονται σε ειδικό χώρο, χωρίς να επιβαρύνουν το περιβάλλον, ενώ τα ανακυκλούμενα υλικά συσκευασιών μεταφέρονται από τις μοναχές στους χώρους που αυτές συγκεντρώνονται από τον Δήμο. Επίσης άλλες 5 Μονές συγκέντρωσαν την ίδια βαθμολογία (6 βαθμούς), έχοντας υιοθετήσει πολύ καλές πρακτικές στη διαχείριση των απορριμμάτων: Μ20, Μ31, Μ7, Μ4 και Μ11.

Ακολουθούν με βαθμολογία 5 και ποσοστό 21%, 8 Μονές: Μ2, Μ29, Μ14, Μ24, Μ36, Μ5, Μ30 και Μ27. 4 βαθμούς και ποσοστό 19% συγκέντρωσαν 7 Μονές: Μ18, Μ21, Μ37, Μ3, Μ10, Μ26 και Μ12. Παρατηρούμε γενικά ότι σχεδόν το 60 % των Μονών της Κρήτης συγκέντρωσαν βαθμολογία από 4-7 στη διαχείριση των απορριμμάτων, ποσοστό που κρίνεται ικανοποιητικό και οφείλεται την ακολουθούμενη φιλοπεριβαλλοντική μοναστική παράδοση, τάση και ευαισθησία.

Στο πλαίσιο των Επιμέρους Στόχων του Στόχου 12, θα κάνουμε μια απλή αναφορά και στον Στόχο 12.8 -που προτείνει την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση σχετικά με τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, αλλά και ένα τρόπο ζωής σε αρμονία με τη φύση- ο οποίος εξετάστηκε στην παράγραφο 8.12.4., συνδυαστικά με τον Επιμέρους Στόχο 4.7. Εκτός από τις Μονές που αναφέρθηκαν εκεί, με το παράδειγμα και τις προτροπές τους συμβάλλουν στην επίτευξη του επιμέρους στόχου 12.8 οι Μονές: Μ1, Μ2, Μ4, Μ6, Μ8, Μ11, Μ14, Μ17, Μ23 και Μ37.

7.12.10 Στόχος 13: Δράση για το κλίμα

Ο 13ος Στόχος αναφέρεται ουσιαστικά στην ανάγκη τα διάφορα κράτη να αναλάβουν άμεση δράση για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της, ενσωματώνοντας κατάλληλα μέτρα στις εθνικές πολιτικές, στρατηγικές και σχεδιασμούς τους.

Προς τούτο, θεωρούμε ότι τα μοναστήρια της Κρήτης, οι εγκαταβιούντες μοναχοί και μοναχές αγωνίζονται να ζουν σύμφωνα με το ήθος της Ορθόδοξης μοναστικής παράδοσης, συμβάλλοντας στην επίτευξη του στόχου 13, ακολουθώντας καλές πρακτικές και αποτελώντας παράδειγμα για το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Έτσι το γεγονός ότι -όπως προαναφέραμε- σε πολύ μεγάλο ποσοστό τα τρόφιμα που χρησιμοποιούνται για τη

διατροφή των μοναχών/μοναζουσών παράγονται από τους ίδιους, αλλά και οι λίγες μετακινήσεις τους εκτός Μονής μειώνουν το ποσό των αερίων θερμοκηπίου που εκλύεται για τη μεταφορά τους στις Μονές, αφού ο τομέας των οδικών μεταφορών είναι υπεύθυνος για το 74% των παγκόσμιων εκπομπών CO_2. Αυτό ενισχύεται από τον ασκητικό αγώνα της νηστείας, που περιορίζει (ή σε κάποιες Μονές αποφεύγει τελείως) την κατανάλωση κρέατος, η παραγωγή του οποίου συμβάλλει κατά πολύ στη σημερινή εποχή στην έκλυση αερίων θερμοκηπίου. Να σημειώσουμε επίσης την προσπάθεια -ειδικά των κοινοβίων- να περιορίζουν μέσω της κοινοκτημοσύνης και του απλού και λιτού τρόπου ζωής, τις προσωπικές ανάγκες των μοναχών σε καταναλωτικά αγαθά (ένδυσης - υπόδησης κ.ά.), οπότε και εμφανίζουν μειωμένο οικολογικό αποτύπωμα. Επίσης η συνεισφορά στην ενίσχυση της βιοποικιλότητας, με τη φύτευση φυτών και δέντρων τα οποία δεσμεύουν CO_2, συμβάλλει στη μείωσή του στην ατμόσφαιρα και επομένως στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Έτσι σημειώνουμε την προσπάθεια στην κατεύθυνση αυτή των Μονών: Μ2, Μ4, Μ6, Μ7, Μ13, Μ14, Μ16, Μ18, Μ19, Μ21, Μ26, Μ28, Μ29, Μ30, Μ34 και Μ36.

Επιπλέον στην προσπάθεια κατά της κλιματικής αλλαγής, συμβάλλουν έτι περαιτέρω οι Μονές που χρησιμοποιούν Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας (εκτός του ηλιακού θερμοσίφωνα), μειώνοντας το ενεργειακό αποτύπωμα των Κρητικών μοναστηριών. Πολύ σημαντικός θεωρείται ο συνδυασμός συστημάτων φωτοβολταϊκών και ανεμογεννητριών στη Μονή Μ3, αλλά και οι εγκαταστάσεις συστημάτων φωτοβολταϊκών στις Μονές: Μ17, Μ22Α (και στα Μετόχια Μ22Β και Μ22Γ), Μ20, Μ31, Μ37, Μ1, Μ11, Μ27, Μ9 και Μ33 (μάλιστα στις 2 τελευταίες η ηλεκτροδότησή τους είναι αποκλειστικά από ΑΠΕ). Σημαντικό εξάλλου θεωρείται το αιολικό πάρκο ισχύος 6,60 MW και ετήσιας παραγωγής 10.000 MW, της Μονής Μ15.

Αξιόλογη θεωρείται τέλος, η επιτυχής προσπάθεια προσαρμογής των καλλιεργειών της Μονής Μ8 στις συνθήκες της λειψυδρίας, αποτελώντας παράδειγμα στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής.

7.12.11 Στόχος 15: Ζωή στη στεριά

Σε σχέση με τον 15ο Στόχο για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που αναφέρεται στην ορθή χρήση και διαχείριση των χερσαίων οικοσυστημάτων, στην προστασία και ενίσχυση της βιοποικιλότητας, παρατηρούμε ότι σε μεγάλο ποσοστό οι Μονές της Κρήτης, όχι απλώς συμβάλλουν στη διατήρηση και προστασία των χερσαίων οικοσυστημάτων στις περιοχές που λειτουργούν, αλλά ενισχύουν με συγκεκριμένες δράσεις τη βιοποικιλότητα. Πιο συγκεκριμένα, σε ποσοστό 73% επί του συνόλου των Μονών που μελετήθηκαν, υπάρχουν δασικές εκτάσεις πέριξ των μοναστηριών, οι οποίες προστατεύονται και διαφυλάσσονται λόγω της ύπαρξης και της λειτουργίας των Μονών. Επιπροσθέτως, σχεδόν όλες οι παραπάνω Μονές υλοποιούν δράσεις ενίσχυσης της βιοποικιλότητας (π.χ. φύτευση δέντρων ή απελευθέρωση άγριας πανίδας κ.ά.).

Πιο συγκεκριμένα ευνοϊκές πρακτικές έχουμε κατ' αρχάς στην περίπτωση της Μονής Μ22, η οποία πραγματοποίησε αναγέννηση του βιότοπου στην περιοχή των Μετοχίων Μ22Β και Μ22Γ (με επιπλέον δράσεις απελευθέρωσης ορνιθοπανίδας). Ενεργοποίησε επίσης τις παλιές καλλιέργειες ελαιόδεντρων και οπωροφόρων και τις κατέστησε βιολογικές. Η Μονή Μ3, μέσω αναδάσωσης της καμένης έκτασης που κάηκε κατά τη Γερμανική Κατοχή, δημιούργησε αισθητικό δάσος, που χαρακτηρίστηκε πρόσφατα προστατευόμενη περιοχή, ως καταφύγιο άγριας ζωής.

Σημαντικές θεωρούνται και οι προσπάθειες αναβίωσης και επαναλειτουργίας παλαιών Μονών που ήταν υπό εγκατάλειψη, με ανάλογη φροντίδα διατήρησης αλλά και ενίσχυσης της βιοποικιλότητας, τόσο στους εξωτερικούς όσο και στους εσωτερικούς χώρους, κυρίως με φύτευση δέντρων και φυτών, όπως στις Μονές Μ2, Μ8, Μ37, Μ34, Μ33, Μ27 και Μ30, στις οποίες σημειωτέον οι μοναστικές αδελφότητες είναι πολύ μικρές σε αριθμό, αλλά αυτό δεν αποτέλεσε εμπόδιο στις δράσεις αυτές. Σημαντική είναι η συμβολή στην προστασία, διατήρηση αλλά και ενίσχυση της βιοποικιλότητας με φυτεύσεις στους εσωτερικούς και τους εξωτερικούς χώρους των Μονών: Μ35, Μ31, Μ4, Μ6, Μ7, Μ1, Μ21, Μ10, Μ5, Μ9, Μ14, Μ13, Μ19, Μ20, Μ17, Μ28, Μ23 και Μ36. Στις περισσότερες από τις παραπάνω περιπτώσεις, οι μοναστηριακοί χώροι αποτελούν σήμερα πραγματικές «πράσινες οάσεις» - «μικρούς επίγειους παραδείσους» στο γενικά ξηρό και άνυδρο τοπίο της Κρήτης, για τη διατήρηση και συντήρηση των οποίων ναι μεν

κοπιάζουν πολύ οι εγκαταβιούντες/εγκαταβιούσες μοναχοί/μοναχές, ωστόσο χαροποιούν, τέρπουν και ξεκουράζουν ψυχικά και σωματικά τους ίδιους αλλά και τους προσκυνητές και τους επισκέπτες τους.

7.12.12. Συγκεντρωτικά Αποτελέσματα για τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 που ικανοποιούνται από τις Μονές της Κρήτης

Στον παρακάτω Συγκεντρωτικό Πίνακα 7.13 παρουσιάζονται αναλυτικά οι κύριοι και οι επιμέρους Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, έως το 2030, που ικανοποιούνται από κάθε Μονή της Κρήτης, βάσει της έρευνας που πραγματοποιήθηκε, καθώς και ο συνολικός αριθμός τους για κάθε μοναστήρι. Πιο συγκεκριμένα, για να αποφασιστεί εάν ικανοποιείται ένας Κύριος ή Επιμέρους Στόχος, ο οποίος αναλύεται σε ένα σύνολο κριτηρίων, θα πρέπει να προσεγγίζεται η πλειονότητα των κριτηρίων αυτών. Ειδικότερα, για να αποφασίσουμε ότι μια Μονή ικανοποιεί τον Στόχο 6, θεωρήσαμε ότι θα πρέπει να πληρούνται από 3 έως και 5 κριτήρια, σε σύνολο 5 κριτηρίων. Όσον αφορά στον Στόχο 7, θεωρήσαμε ότι ικανοποιείται όταν βρίσκεται στις 3 πρώτες Κατηγορίες ενεργειακής απόδοσης. Επίσης τον Στόχο 11.1, θεωρήσαμε ότι τον ικανοποιούν όσων Μονών τα κτηριακά συγκροτήματα βρίσκονται στις τρεις πρώτες Κατηγορίες βαθμού βιοκλιματικότητας. Για το Στόχο 11.4 θεωρήσαμε ότι τον ικανοποιούν τα μοναστήρια που πληρούν από 3 έως 6 κριτήρια (και κατ' εξαίρεσιν οι Μονές Μ1, Μ3, Μ8, Μ20, Μ25 και Μ37, που ναι μεν πληρούσαν 2 μόνον κριτήρια, αλλά από τα στοιχεία που συλλέξαμε φαίνεται ότι έχουν καταβάλει μεγάλες προσπάθειες στην κατεύθυνση της διατήρησης της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς). Τέλος, για τον Στόχο 12.5, θεωρήσαμε ότι ικανοποιείται από όσες Μονές συγκέντρωσαν βαθμολογία από 4-7.

*Πίνακας **7:13**: Συγκεντρωτικός με τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που ικανοποιούν οι Μονές της Κρήτης*

α/α	ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ & (Αρ. Μοναχών)	Στόχοι που ικανοποιούνται συνολικά	Σύνολο
1	**Μ1** (15)	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 3, 7,8, 11.1, 11.4, 12.8, 13, 15**	**12**
2	**Μ2** (2)	**1, 2.3, 2.4, 3,7, 11.4, 12.3, 12.5, 12.8, 13, 15**	**10**
3	**Μ3** (27)	**1, 2.1, 2.3, 3, 4.7, 7, 8, 11.1, 11.4, 12.3, 12,5, 12.8, 13, 15**	**14**
4	**Μ4** (8)	**1, 2.3, 3, 7, 8, 11.1, 11.4, 12.3, 12.5, 13, 15**	**11**
5	**Μ5** (15)	**1, 2.1, 2.3, 3, 12.3, 12.5, 15**	**7**
6	**Μ5** (16)	**1, 2.2, 3, 8, 11.4, 12.3, 12.8, 13, 15**	**9**
7	**Μ7** (15)	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 2.5, 3, 8, 11.1, 11.4, 12.3, 12.5, 12.8, 13, 15**	**14**
8	**Μ8** (3)	**1, 2.1, 2.4, 3, 6, 11.1, 11.4, 12.3, 12.8, 13, 15**	**12**
9	**Μ9** (7)	**1, 2.3, 2.4, 3, 7, 8, 11.1, 11.4, 13, 15**	**10**
10	**Μ10** (43)	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 3, 4.7, 8, 11.4, 12.3, 12.8, 15**	**12**
11	**Μ11** (6)	**1, 2.1, 2.3, 3, 7, 11.1, 11.4, 12.3, 12.5, 12.8, 13, 15**	**12**
12	**Μ12** (3)	**1, 2.1, 2.3, 3, 12.3, 12.5**	**6**
13	**Μ13** (3)	**1, 3, 8, 11.1, 12.3, 13, 15**	**7**
14	**Μ14** (2)	**1, 2.3, 2.4, 3, 7, 8, 11.1, 12.3, 12.5, 12.8, 13, 15**	**12**
15	**Μ15** (3)	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 2.5, 3, 4.7, 7, 8, 11.4, 12.8, 13, 15**	**13**
16	**Μ16** (5)	**1, 3, 8, 12.3, 13**	**5**
17	**Μ17** (6)	**1, 2.1, 2.3, 2.5, 3, 6, 7, 8, 11.1, 11.4, 12.3, 12.8, 13, 15**	**14**
18	**Μ18** (9)	**1, 2.3, 3, 6, 8, 12.3, 12.5, 13, 15**	**9**
19	**Μ19** (7)	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 3, 4.7, 6, 8, 11.4, 12.8, 13, 15**	**12**
20	**Μ20** (8)	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 3, 4.7, 6, 7, 11.1, 11.4, 12.3, 12.5, 12.8, 13, 15**	**15**
21	**Μ21** (6)	**1, 2.4, 3, 4.7, 8, 11.1, 11.4, 12.3, 12.5, 12.8, 13**	**11**
22	**Μ22** (50)	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 2.5, 3, 4.7, 6, 11.1, 11.4, 12.3, 12.5, 12.8, 13, 15**	**15**
22α	**- Μετόχιο Μ22Β**	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 2.5, 3, 4.7, 6, 7, 11.1, 11.4, 12.3, 12.5, 12.8, 13, 15**	**16**
22β	**- Μετόχιο Μ22Γ**	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 2.5, 3, 4.7, 6, 7, 11.1, 11.4, 12.3, 12.5, 12.8, 13, 15**	**16**
23	**Μ23** (3)	**2.3, 3, 7, 8, 11.1, 11.4, 12.8, 15**	**8**
24	**Μ24** (7)	**1, 3, 11.1, 12.3, 12.5, 15**	**6**
25	**Μ25** (15)	**1, 3, 8, 11.4**	**4**
26	**Μ26** (1)	**1, 2.3, 3, 7, 8, 11.1, 12.3, 12.5, 13**	**9**
27	**Μ27** (1)	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 2.5, 3, 4.7, 7, 8, 11.1, 11.4, 12.3, 12.5, 12.8, 13, 15**	**16**
28	**Μ28** (7)	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 3, 7, 8, 11.1, 11.4, 12.5, 13, 15**	**12**
29	**Μ29** (5)	**2.1, 2.3, 2.4, 2.5, 3, 7, 11.1, 12.3, 12.5, 13**	**10**
30	**Μ30** (3)	**1, 2.3, 3, 8, 11.4, 12.3, 12.5, 13, 15**	**9**
31	**Μ31** (10)	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 3, 6, 7, 8, 11.1, 11.4, 12.3, 12.5, 13, 15**	**14**
32	**Μ32** (3)	**2.3, 3, 6, 8, 11.1, 11.4, 13**	**7**
33	**Μ33** (2)	**2.1, 2.4, 3, 6, 7, 11.1, 11.4, 12.3, 13, 15**	**10**
34	**Μ34** (1)	**2.1, 2.3, 3, 7, 11.4, 12.3, 13, 15**	**8**
35	**Μ35** (12)	**1, 2.1, 2.3, 2.4, 3, 4.7, 11.1, 11.4, 12.3, 12.5, 12.8, 13, 15**	**13**
36	**Μ36** (3)	**2.4, 3, 7, 11.1, 12.3, 12.5, 13, 15**	**8**
37	**Μ37** (2)	**1, 2.3, 2.4, 3, 11.1, 11.4, 12.3, 12.8, 13, 15**	**10**

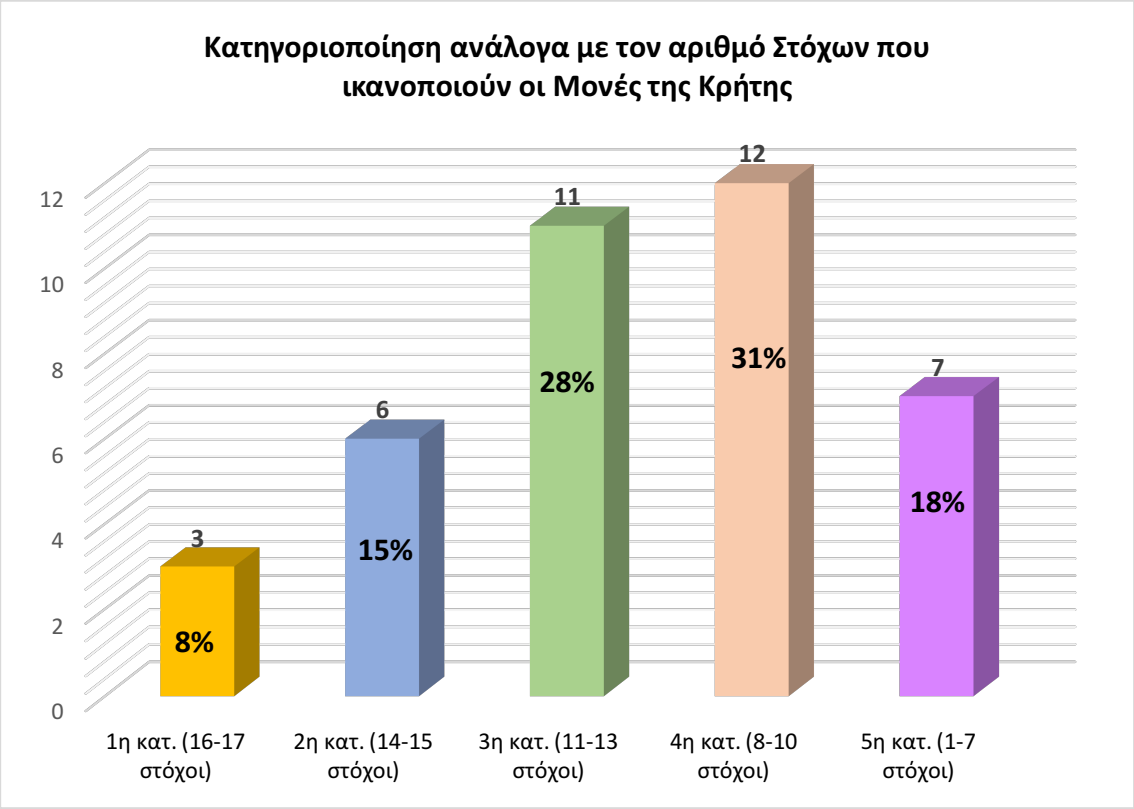
7.13 Ανακεφαλαίωση των αποτελεσμάτων της Έρευνας στις Μονές της Κρήτης

Ο συνολικός αριθμός των κυρίων και επιμέρους Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που εξετάσαμε στην έρευνά μας είναι δεκαεπτά. Ανάλογα με τον αριθμό κύριων ή επιμέρους Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 που ικανοποιεί η κάθε Μονή, τις κατατάξαμε σε πέντε Κατηγορίες: 1η κατηγορία εφοσον ικανοποιεί 16-17 Στόχους, 2η κατηγορία εφόσον ικανοποιεί 14-15 Στόχους, 3η κατηγορία όταν ικανοποιεί 11-13 Στόχους, 4η κατηγορία όταν ικανοποιεί 8-10 Στόχους και 5η κατηγορία εφόσον μια Μονή ικανοποιεί 4-7 Στόχους. Η κατάταξη των Μονών παρουσιάζεται στον παρακάτω Πίνακα 7.14.

Κατηγοριοποίηση Μονών ανάλογα με τον αριθμό των Στόχων που ικανοποιούνται	**Αριθμός Μονών**	**Ποσοστό**
1η κατηγορία (ικανοποιούνται 16-17 Στόχοι)	3	8%
2η κατηγορία (ικανοποιούνται 14-15 Στόχοι))	6	15%
3η κατηγορία (ικανοποιούνται 11-13 Στόχοι)	11	28%
4η κατηγορία (ικανοποιούνται 8-10 Στόχοι	12	31%
5η κατηγορία (ικανοποιούνται 4-7 Στόχοι)	7	18%

*Πίνακας **7.14**: Κατηγοριοποίηση των Μονών της Κρήτης ανάλογα με τον αριθμό των Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη έως το 2030 που ικανοποιούν*

Παρατηρούμε ότι στην 1η κατηγορία ικανοποίησης στόχων κατατάσσονται 3 Μονές σε σύνολο 39 (συμπεριλαμβάνονται ως ξεχωριστές περιπτώσεις τα Μετόχια Μ22Β και Μ22Γ) ικανοποιούν 16 από τους 17 Στόχους που διερευνήσαμε. Πρόκειται για τα Μετόχια της Μονής Μ22 (Μ22Γ και Μ22Β) και τη Μονή Μ27. Ειδικά για την τελευταία Μονή θεωρείται πολύ σημαντικό το γεγονός, αφού εγκαταβιεί μόνον ένας Ιερομόναχος. Στη συνέχεια στη 2η κατηγορία κατατάσσονται 6 μοναστήρια: Μ22Α, Μ20, Μ3, Μ7, Μ17 και Μ31, ικανοποιούν 15 Στόχους -τα δύο πρώτα- και 14 Στόχους τα επόμενα. Ακολούθως, 11 Μονές συμβάλλουν στην επίτευξη 11-13 Στόχων: Μ15, Μ35, Μ1, Μ8, Μ10, Μ11, Μ14, Μ19, Μ28, Μ4 και Μ21, οπότε κατατάσσονται στην 3η κατηγορία. Έπονται 12 μοναστήρια τα οποία κατατάσσονται 4η κατηγορία, αφού ικανοποιούν 8-10 Στόχους: Μ37, Μ29, Μ33, Μ2, Μ10, Μ6, Μ19, Μ30, Μ26, Μ36, Μ34 και Μ17. Τέλος 4-7 Στόχους ικανοποιούν 7 Μονές: Μ32, Μ13, Μ5, Μ12, Μ24, Μ13 και Μ25, οπότε κατατάσσονται στην 5η κατηγορία (Βλ. Διάγραμμα 7.41).

*Διάγραμμα **7.41**: Κατανομή των Μονών σε κατηγορίες ανάλογα με τον αριθμό των Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 που ικανοποιούν*

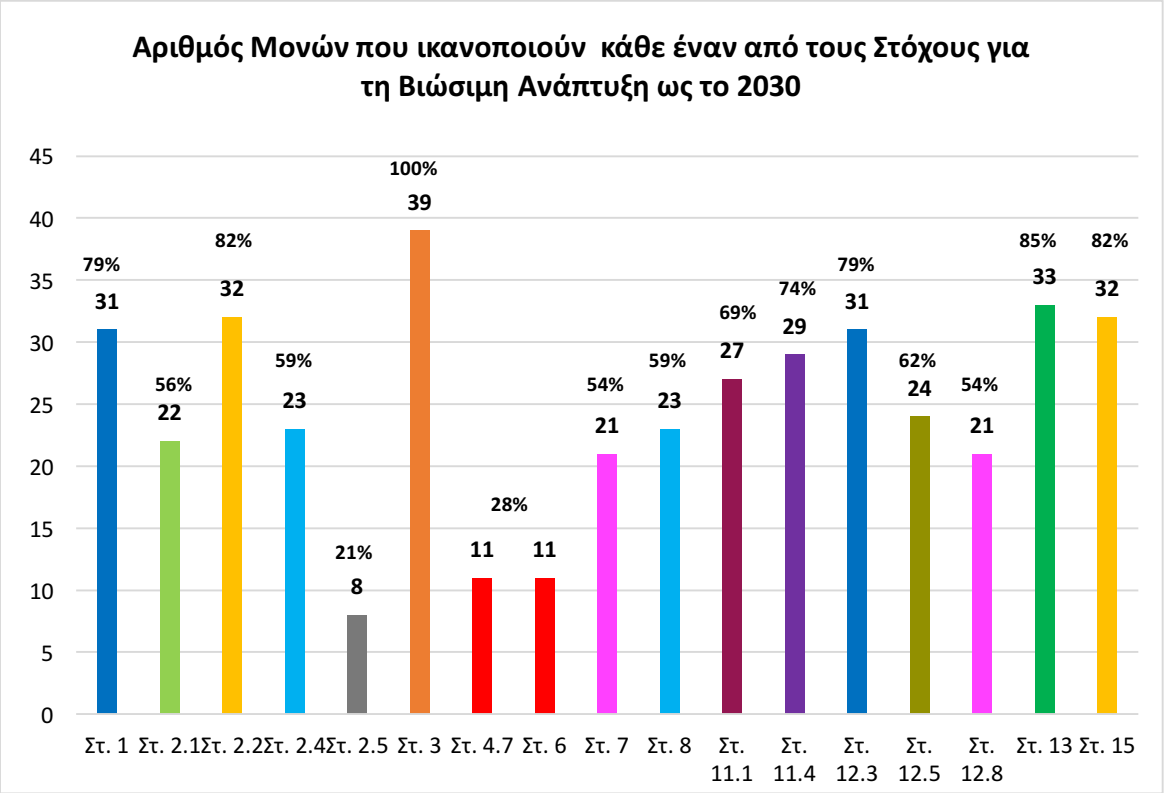
Γενικότερα φαίνεται ότι λίγο πάνω από τα μισά Κρητικά μοναστήρια που διερευνήθηκαν (ποσοστό 51%) ικανοποιούν από 11 έως 16 από τους 17 τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη έως το 2030, γεγονός που θεωρείται σημαντικό. Όπως επίσης σημαντικό θεωρούμε ότι, ένας υπολογίσιμος επίσης αριθμός μοναστηριών (ποσοστό 31%) ικανοποιούν 8-10 Στόχους (που είναι πάνω από τους μισούς από αυτούς που ικανοποιούν γενικά οι Μονές της Κρήτης), ενώ σχεδόν το 1/5 των Μονών (ποσοστό 18%) ικανοποιούν 4-7 Στόχους.

Στον παρακάτω Πίνακα 7.15, μπορούμε να παρατηρήσουμε τη συχνότητα με την οποία εμφανίζεται ο κάθε Στόχος στις Μονές της Κρήτης. Έτσι τον Στόχο 3 ικανοποιούν όλες οι Μονές. Με αμέσως μικρότερη συχνότητα εμφανίζεται ο Στόχος 13, σε 33 από 39 μοναστήρια (ποσοστό 85%) και ακολουθούν οι Στόχοι 2.2 και 15 σε 32 Μονές (ποσοστό 82%). Τους Στόχους 1 και 12.3 ικανοποιούν 31 Μονές (ποσοστό 79%), 29 Μονές ικανοποιούν τον Στόχο 11.4 (ποσοστό 74%), 27 τον Στόχο 11.1 (ποσοστό 69%), 24 τον Στόχο 12.5 (ποσοστό 62%), 23 τους Στόχους 2.4 και 8 (ποσοστό 59%), 22 τον Στόχο 2.1 (ποσοστό

56%) και 21 τους Στόχους 7 και 12.8 (ποσοστό 54 %). Τέλος, σε πολύ μικρότερη συχνότητα ικανοποιούνται οι Στόχοι 4.7 και 6, σε 11 μοναστήρια αντίστοιχα (ποσοστό 28%) και ο Στόχος 2.5 (ποσοστό 21%) σε 8 Μονές (Βλ. παρακάτω και Διάγραμμα 7.42, όπου παρουσιάζεται η κατανομή του αριθμού των Μονών της Κρήτης που ικανοποιούν κάθε κύριο ή επιμέρους Στόχο της Βιώσιμης Ανάπτυξης έως το 2030).

Στόχος	**Συχνότητα**	**Ποσοστό**
Στ. 1	31	79%
Στ. 2.1	22	56%
Στ. 2.3	32	82%
Στ. 2.4	23	59%
Στ. 2.5	8	21%
Στ. 3	39	100%
Στ. 4.7	11	28%
Στ. 6	11	28%
Στ. 7	21	54%
Στ. 8	23	59%
Στ. 11.1	27	69%
Στ. 11.4	29	74%
Στ. 12.3	31	79%
Στ. 12.5	24	62%
Στ. 12.8	21	54%
Στ. 13	33	85%
Στ. 15	32	82%

*Πίνακας **7.15**: Συχνότητα Εμφάνισης των Στόχων που ικανοποιούν οι Μονές της Κρήτης*

Διάγραμμα 7.42: Κατανομή του αριθμού των μοναστηριών της Κρήτης που ικανοποιούν κάθε κύριο ή επιμέρους Στόχο της Βιώσιμης Ανάπτυξης έως το 2030 που συμπεριελήφθη στην έρευνα

Κεφάλαιο 8 Συζήτηση επί των ευρημάτων και των αποτελεσμάτων της έρευνας

8.1 Σχολιασμός των Αποτελεσμάτων της Έρευνας

Σχολιάζοντας τον Πίνακα 7.15 και το Διάγραμμα 7.42, παρατηρούμε ότι ο 3ος Στόχος ικανοποιείται σε μέγιστο βαθμό, αφού τα μοναστήρια ακολουθώντας σχεδόν ίδια πρότυπα διατροφικών και ασκητικών συνηθειών, συμβάλλουν στην καλή υγεία των μοναχών/μοναζουσών ενώ μπορούν να αποτελέσουν παραδείγματα προς μίμηση. Πολύ μεγάλη συχνότητα ικανοποίησης (ποσοστό 85%) εμφανίζει ο 13ος Στόχος για τη συμβολή στη μείωση της κλιματικής αλλαγής, αφού η βίωση του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους ακολουθεί καθημερινές συμπεριφορές που οδηγούν σε μειωμένες εκπομπές αερίων θερμοκηπίου αλλά και προσαρμογής των καλλιεργειών στις νέες κλιματολογικές συνθήκες. Οι προσπάθειες αυτές ενισχύονται έτι περαιτέρω, με τη χρήση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (84% των μοναστηριών χρησιμοποιούν ηλιακό θερμοσίφωνα και επιπλέον 32% επί του συνόλου των Μονών συστήματα φωτοβολταϊκών).

Ακολουθούν πολύ κοντά σε συχνότητα ικανοποίησης ο 15ος Στόχος για την προστασία και ενίσχυση της βιοποικιλότητας, και ο Επιμέρους Στόχος 2.3, για την προσπάθεια αύξησης της παραγωγικότητας των μικροπαραγωγών και ιδιαίτερα των γυναικών, σε ποσοστό 82%. Και σε αυτές τις περιπτώσεις παρατηρούμε έντονη την επίδραση του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους που αγαπά, σέβεται και φροντίζει τη Δημιουργία του Θεού, ακολουθώντας το βιβλικό «εργάζεσθαι και φυλάσσειν». Έτσι αφ' ενός τα περισσότερα μοναστήρια -όπως προαναφέραμε- ενισχύουν τη βιοποικιλότητα στους εσωτερικούς και τους εξωτερικούς χώρους τους -κυρίως με φυτεύσεις και συστηματική περιποίηση φυτών και δέντρων-, αφ' ετέρου, επιθυμώντας να υπάρχει όσο το δυνατόν αυτάρκεια και επάρκεια στα είδη διατροφής των μοναχών/μοναζουσών, έχουν οργανώσει συστηματικά τις καλλιέργειές τους και την εκτροφή οικόσιτων ζώων, ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες τους. Μάλιστα ένα ποσοστό 34% επί του συνόλου των Μονών που ασχολούνται με τις καλλιέργειες διαθέτει τα προϊόντα που παράγει προς πώληση.

Επίσης μεγάλη συχνότητα ικανοποίησης -με ποσοστό 79%- εμφανίζουν ο 1ος Στόχος (που αφορά στην αντιμετώπιση της φτώχειας) και ο Επιμέρους Στόχος 12.3 (που αφορά στη μείωση των αποβλήτων τροφίμων). Στην πρώτη περίπτωση γίνεται φανερό ότι

τα περισσότερα μοναστήρια, εφαρμόζοντας την ευαγγελική εντολή της αγάπης, εκδηλώνουν το ενδιαφέρον τους για την αντιμετώπιση της φτώχειας, οικονομώντας ανάλογα με την περίπτωση κάθε αναγκεμένο, ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος ή θρησκεύματος. Στη δεύτερη περίπτωση οι Μονές της Κρήτης, ακολουθώντας τον χαρακτήρα του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους που θέλει τίποτε να μην πηγαίνει χαμένο - ειδικά τα τρόφιμα και τα υπολείμματά τους- καταβάλλουν επιτυχείς προσπάθειες μείωσης των αποβλήτων τροφίμων.

Πολύ καλή θεωρείται και η συχνότητα ικανοποίησης του Επιμέρους Στόχου 11.4 (ποσοστό 74%), που αφορά στη διατήρηση της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, όπως και των συνδυασμένων Επιμέρους Στόχων 11.1 & 11.γ (ποσοστό 69%), που αφορούν στη βιωσιμότητα των κτηριακών συγκροτημάτων και τον καλό βαθμό βιοκλιματικότητάς τους. Ειδικά η πολύ καλή συχνότητα ικανοποίησης των επιμέρους Στόχων 11.1 & 11.γ επιβεβαιώνει το πολύ υψηλό ποσοστό ικανοποίησης του Στόχου 13, για τη μείωση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής.

Καλή θεωρείται επίσης η συχνότητα ικανοποίησης του επιμέρους Στόχου 12.5 (ποσοστό 62%) και αφορά στη διαχείριση των απορριμμάτων από τις Μονές της Κρήτης. Ομοίως καλή, με ποσοστό 59%, χαρακτηρίζεται η συχνότητα ικανοποίησης του Στόχου 8, που αφορά στην προσφορά εργασίας από τα μοναστήρια, αλλά και του Επιμέρους Στόχου 2.4, που αφορά στην εφαρμογή των Βιολογικών Καλλιεργειών.

Παρατηρείται στη συνέχεια ότι λίγο πάνω από τα μισά μοναστήρια, με ποσοστό 54%, ικανοποιούν τους Στόχους 7 και 12.8, που αφορούν στην κατανάλωση ενέργειας και την ενημέρωση και ευαισθητοποίηση για το βιώσιμο τρόπο ζωής. Για τον Στόχο 7 αυτό σημαίνει ότι αρκετά από τα μοναστήρια της Κρήτης αναπτύσσουν τα τελευταία χρόνια μια δυναμική, στην κατεύθυνση της μείωσης της κατανάλωσης ενέργειας. Για τον Επιμέρους Στόχο 12.8, παρ' όλο που καταγράφηκαν αντίστοιχες δράσεις σε 21 μοναστήρια, όπως επισημάνθηκε στην § 7.12.4, οι Μονές της Κρήτης λόγω του ότι αποτελούν πόλο έλξης πολλών προσκυνητών και επισκεπτών, πολλές φορές μέσα από την επικοινωνία των ανθρώπων με τους μοναχούς/μοναχές, δίνεται στους πρώτους η ευκαιρία να γνωρίσουν, να προβληματιστούν και να παραδειγματιστούν από τον απλό, λιτό και ισορροπημένο τρόπο της μοναστικής ζωής, που βρίσκεται σε αρμονία με το περιβάλλον.

Το χαμηλό ποσοστό ικανοποίησης -28% - που εμφανίζεται για τον Στόχο 6 και αφορά στη διαχείριση του νερού, μάλλον δείχνει ότι σε αρκετές Μονές υπάρχει αυτονομία σε νερό ή ότι είναι λιγότερες οι ανάγκες τους, οπότε δεν έχουν μπει στην εφαρμογή διαδικασιών εξοικονόμησης και όχι ότι δεν ακολουθούν το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος της ορθολογικής διαχείρισης των πολύτιμων φυσικών πόρων. Το ίδιο χαμηλό ποσοστό ικανοποίησης που εμφανίζεται για τον Στόχο 4.7, που αφορά σε θέματα εκπαίδευσης και πιο συγκεκριμένα στην προώθηση απόκτησης γνώσεων και δεξιοτήτων του βιώσιμου τρόπου ζωής, παρατηρείται, αφού έχουν καταγραφεί συγκεκριμένες και στοχευμένες δράσεις μόνο 11 Μονών προς την κατεύθυνση αυτή. Ωστόσο, όπως υπογραμμίστηκε στην § 7.12.9, ο Στόχος 4.7 θα πρέπει να ειδωθεί συνδυαστικά με το Στόχο 12.8 για τον οποίο έγινε αναφορά παραπάνω.

Ακόμη το πολύ χαμηλό ποσοστό ικανοποίησης, με 21%, για τον Επιμέρους Στόχο 2.5, που αφορά στη διατήρηση της γενετικής ποικιλίας σπόρων φυτών, οφείλεται στο γεγονός ότι αποτελεί «τεχνικό» Στόχο, ο οποίος δεν άπτεται του γενικότερου πλαισίου του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους.

Από τα παραπάνω και ως απάντηση στο 2^{ο} Ερευνητικό Ερώτημα της διατριβής, συμπεραίνεται ότι γενικότερα τα κρητικά μοναστήρια, ακολουθώντας το Ορθόδοξο μοναστικό ευχαριστιακό, λειτουργικό, φιλάδελφο, ασκητικό και τελικά φιλοπεριβαλλοντικό ήθος, σε διαφορετικό βαθμό το καθένα, συμβάλλουν σε υψηλό βαθμό στην επίτευξη των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030.

8.2 Ορθόδοξο μοναστικό ήθος και «βιώσιμος τρόπος ζωής» - Παραδείγματα από τις Μονές της Κρήτης

Ο τελικός σκοπός των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, όπως αναφέρθηκε στην §4.3.14, είναι ο μετασχηματισμός-μεταμόρφωση (transformation)[810], δηλαδή η ουσιαστική εσωτερική αλλαγή των ανθρώπων και η υιοθέτηση αρχών και στάσης, προς

[810] *"And finally, it is widely recognized that achieving these Goals involves making very big, fundamental changes in how we live on Earth. This is called **Transformation**".* Βλ. *Introducing the Sustainable Development Goals* στην Ιστοσελίδα http://17goals.org/wp-content/uploads/2015/10/17Goals_BasicSlideset_v1.pptx (τελ. ανάκτηση 27.11.2020)

έναν, «βιώσιμο τρόπο ζωής». Απαντώντας στο 4^{ο} Ερευνητικό Ερώτημα για το αν θα μπορούσε να διατυπωθεί το συμπέρασμα ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, το οποίο αποτελεί το ίδιο μια διαρκή μεταμορφωτική διαδικασία για τον/την συνεπή μοναχό/μοναχή, συμβάλλει στη μεταμόρφωση του ανθρώπου προς έναν «βιώσιμο τρόπο ζωής», τα ευρήματα της ποιοτικής έρευνας μέσα από τις συνεντεύξεις και την επιτόπια καταγραφή στις Μονές της Κρήτης (που παρουσιάστηκαν στο Κεφ. 6), αναδεικνύουν αρκετές περιπτώσεις που επιβεβαιώνουν την υπόθεση αυτή. Συνοπτικά αναφέρονται τα παρακάτω:

1. Μονή Μ1: Ο μοναχός Α, αφού σπούδασε γεωπόνος, εισερχόμενος στη Μονή οργάνωσε την επιστροφή στις παραδοσιακές βιολογικές καλλιέργειες, συνδυάζοντας τις επιστημονικές γνώσεις με την αγάπη και τον σεβασμό στη Δημιουργία του Θεού (Βλ. σ. 252).
2. Μονή Μ2: Ο μοναχός Β, από τότε που ήλθε στη Μονή, ανέπτυξε μεγάλη ευαισθησία και αγάπη στη φύση, διδασκόμενος απ' αυτήν, ασχολήθηκε με τις καλλιέργειες και την κτηνοτροφία, τον εμπλουτισμό της χλωρίδας στο εσωτερικό της Μονής, ζώντας με απλότητα και αισθανόμενος ευγνωμοσύνη για τα δώρα του Θεού στον άνθρωπο (Βλ. σσ. 257-258).
3. Μονή Μ3: Ο κάθε νεοεισερχόμενος μοναχός στη Μονή, λαμβάνει κλήρο 50 ελαιόδεντρων, για να ασχοληθεί προσωπικά και να εξοικειωθεί με τις αγροτικές εργασίες -με τη βοήθεια των παλαιότερων-, στην κατεύθυνση του σεβασμού, της φροντίδας και της αγάπης για τη Δημιουργία του Θεού. Η φιλοπεριβαλλοντική στάση που έχουν καλλιεργήσει οι Πατέρες της Μονής τούς οδηγεί στο να προσπαθούν να ενισχύσουν τη βιοποικιλότητα των ενοριών που διακονούν, φυτεύοντας πάρα πολλά δέντρα και φυτά. Επίσης ο μοναχός Γ, συνδυάζοντας τις επιστημονικές του γνώσεις με την αγάπη του στο Θεό, διαχειρίζεται τους πόρους των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας της Μονής και αισθανόμενος μεγάλη ευθύνη για τη «δηλητηρίαση» και ρύπανση των καλλιεργούμενων εκτάσεων της περιοχής -λόγω της υπερβολικής χρήσης χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων-, αγωνίζεται προσωπικά για την επέκταση των βιολογικών καλλιεργούμενων εκτάσεων της Μονής, οι οποίες νοικιάζονται σε άλλους καλλιεργητές (Βλ. σσ. 263-265).

4. Μονή Μ4: Η μοναχή Δ έχει την αίσθηση ότι το όμορφο φυσικό περιβάλλον στις υπώρειες του Ψηλορείτη και κυρίως η φροντίδα του βοηθούν τις μοναχές στη σχέση τους με το Θεό, ενώ η Γερόντισσα εμπνέει τις νεοεισερχόμενες στο μοναστήρι να ζήσουν απέριττη και αντικαταναλωτική ζωή, μοιραζόμενες ό,τι περισσεύει με όσους έχουν ανάγκη. Επίσης αξιοσημείωτη είναι η ιδιαίτερη σχέση των μοναζουσών με τις γάτες της Μονής, οι οποίες «προσεύχονται» στο Καθολικό μαζί με τις μοναχές (Βλ. σ. 269).
5. Μονή Μ6: Η παρουσία του υπεραιωνόβιου ιερού δέντρου της «Αγίας Μυρτιάς» στη Μονή ενισχύει άμεσα τη σύνδεση της λατρευτικής ζωής με το σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον (Βλ. σσ. 277-279).
6. Μονή Μ7: Η μοναχή Ε, μετά την είσοδό της στη Μονή και την καθημερινή εργασία στις καλλιεργούμενες εκτάσεις, απέκτησε ιδιαίτερη σχέση με τα φυτά, αναπτύσσοντας ταυτόχρονα πνευματικότητα και περιβαλλοντικό ήθος. Οδηγήθηκε έτσι στην προσπάθεια να αποκτήσει μεγάλη εμπειρία στη διατήρηση και αξιοποίηση των σπόρων των τοπικών ποικιλιών διαφόρων φυτών, την οποία και μεταδίδει σε μοναχούς/μοναχές άλλων Μονών (Βλ. σσ. 283-284).
7. Μονή Μ8: Ο μοναχός Ζ, μετά από μακρά παραμονή στο Άγιον Όρος και καλλιεργώντας μια ιδιαίτερη ευαισθησία απέναντι στα φυτά και τα ζώα, μετέφερε την εμπειρία και τα βιώματα του στη Μονή Μ8, καταβάλλοντας επιτυχώς μεγάλη προσπάθεια ώστε στη Μονή να σημειωθεί με επιτυχία αναβίωση σε όλους τους τομείς (π.χ. λειτουργική ζωή, καλλιέργειες και κτηνοτροφία, προσφορά στον συνάνθρωπο) προς την κατεύθυνση της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Ο ίδιος έχει ιδιαίτερη σχέση με όλα τα ζώα της Μονής, που τον αναγνωρίζουν και του δείχνουν τον σεβασμό τους, και θεωρεί ότι η ουσιαστική επαφή με τη φύση οδηγεί στη δοξολογία του Θεού και στην εσωτερική ισορροπία (Βλ. σσ. 288-291).
8. Μονή Μ11: Ο Ηγούμενος της Μονής, μοναχός Ι -έχοντας σπουδές στο ΕΜΠ- όχι μόνο αναβίωσε τη μοναστική ζωή της περιοχής -αναστηλώνοντας τις παλιές εκκλησίες των ασκητών του Αγιοφάραγγου-, αλλά, ακολουθώντας τις μοναστικές παραδόσεις ευαισθητοποιήθηκε και φρόντισε το υποβαθμισμένο φυσικό περιβάλλον της περιοχής της Μονής. Επιπλέον αξιοποιώντας τις επιστημονικές γνώσεις του, ασχολήθηκε με την παρασκευή παραδοσιακών θεραπευτικών προϊόντων από

βότανα, προβάλλοντας τη χρησιμότητα του «φαρμακείου της φύσης» (Βλ. σσ. 307-308).

9. Μονή Μ14: Ο μοναχός Κ ακολουθεί την παράδοση της Μονής και έχει επεκτείνει σε μεγάλο βαθμό τις καλλιέργειες, εργαζόμενος ο ίδιος. Επίσης εφαρμόζοντας καλή και αποτελεσματική διαχείριση των ελάχιστων απορριμμάτων της Μονής, στην επικοινωνία του με τους προσκυνητές, προσπαθεί να τους ευαισθητοποιήσει στην ανάγκη υιοθέτησης λιτού και απλού βίου, την αποφυγή της απληστίας και της υπερκατανάλωσης, που μας οδηγεί σε έναν κόσμο γεμάτο απορρίμματα (Βλ. σσ. 317-318).
10. Μονή Μ15: Ο Ηγούμενος της Μονής, μοναχός Λ, προβληματιζόμενος για τη μεγάλη χρήση από τους καλλιεργητές χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων και επιθυμώντας να εφαρμόσει την παράδοση του οικολογικού μοναστικού ήθους, όχι απλώς πειραματίστηκε με τις βιολογικές καλλιέργειες και στη συνέχεια τις εφάρμοσε με μεγάλη επιτυχία, αλλά και πρωτοστάτησε στην εφαρμογή τους και από άλλους αγρότες της περιοχής, ιδρύοντας συνεταιρισμό βιολογικών καλλιεργητών, με εξαιρετικά αποτελέσματα μέχρι σήμερα (Βλ. σ. 326).
11. Μονή Μ17: Οι Πατέρες έχουν καλλιεργήσει μια ιδιαίτερη σχέση με τα φυτά και τα ζώα, η οποία φαίνεται στη φροντίδα και αξιοποίηση του κρητικού βοτανόκηπου που έχουν δημιουργήσει και στη φιλική σχέση με τα ελάφια του ζωολογικού κήπου, στα πρότυπα της μοναστικής οικολογικής παράδοσης (Βλ. σ. 334).
12. Μονή Μ20: Η αδελφότητα της Μονής -που μέλη της ήλθαν από το Άγιο Όρος- απέκτησε ιδιαίτερη ευαισθησία στα θέματα της προστασίας του περιβάλλοντος, θεωρώντας ότι η στάση αυτή αποτελεί διακονία του Θεού και της Εκκλησίας Του. Συνεχίζουν να καταβάλλουν μεγάλες προσπάθειες ώστε η παλαίφατη Μονή να αποτελέσει παράδειγμα οικολογικής ευαισθητοποίησης, με τη σημαντική ενίσχυση της βιοποικιλότητας σε μια κατ' εξοχήν άνυδρη περιοχή, την ενεργειακή θωράκιση του κτηριακού συγκροτήματος και τη χρήση Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (Βλ. σσ. 347-348).
13. Μονή Μ22: Η κοινοβιακή ζωή της πολυπληθέστερης Μονής της Κρήτης καλλιεργεί και εμπνέει στις μοναχές που εγκαταβιούν τις αξίες του λιτού βίου και του περιορισμού στα απαραίτητα, της συνεχούς επαφής και της ενασχόλησης με τη φύση, ως μέσον

δοξολογίας και ευχαριστίας του Θεού, αλλά και ως ευαισθησία απέναντι στα οικολογικά προβλήματα. Η αδελφότητα της Μονής, έχοντας εγκεντριστεί με το Ορθόδοξο μοναστικό φιλοπεριβαλλοντικό ήθος, αφ' ενός έχει καταφέρει να μειώσει πάρα πολύ το οικολογικό αποτύπωμά της, αφ' ετέρου έχει αναπτύξει εξαιρετικές και πολυσχιδείς δράσεις οικολογικής ευαισθητοποίησης των ανθρώπων, στην κατεύθυνση ενός πραγματικά βιώσιμου τρόπου ζωής (Βλ. σσ. 364-373).

14. Μονή Μ35: Οι μοναχές Ψ1και Ψ2 μετά την είσοδό τους στη Μονή, προσπαθώντας να βιώσουν σύμφωνα με το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, άλλαξαν ριζικά τη νοοτροπία και τη στάση τους απέναντι στη φύση, αποκτώντας έμπονο ενδιαφέρον και αγάπη γι' αυτήν (Βλ. σσ. 426-428).

Κοινή συνισταμένη όλων αυτών των παραδειγμάτων αποτελεί το γεγονός ότι αυτός ο μετασχηματισμός, η μεταμόρφωση και υιοθέτηση μιας στάσης ζωής που διακρίνεται για το φιλοπεριβαλλοντικό και φιλάνθρωπο ήθος -απόλυτα συμβατά με τις αρχές και τους 17 Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης ως το 2030- έγινε αβίαστα και εν ελευθερία, μέσω της βίωσης της μοναχικής ζωής και του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους, όπως αυτά περιγράφηκαν στο Κεφάλαιο 3.

Το γεγονός ότι δεν έγινε αναφορά σε περισσότερα παραδείγματα φιλοπεριβαλλοντικού μοναστικού ήθους από άλλα κρητικά μοναστήρια οφείλεται κυρίως στην επιφυλακτικότητα που έδειχναν κάποιοι από τους μοναχούς ή μοναχές που συμπλήρωναν τα ερωτηματολόγια και βοήθησαν στη διεξαγωγή της έρευνας, πράγμα που αποτέλεσε έναν από τους περιορισμούς στην παρούσα έρευνα. Ωστόσο από τις παρατηρήσεις στον εσωτερικό και τον περιβάλλοντα χώρο των Μονών φαίνεται να αναδεικνύεται στις περισσότερες Μονές το ήθος αυτό.

Οι προσκυνητές και επισκέπτες (Έλληνες και αλλοδαποί, Ορθόδοξοι, ετερόδοξοι και αλλόθρησκοι) των Μονών της Κρήτης γίνονται κοινωνοί αυτού του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους, του τρόπου ζωής των μοναχών και της σχέσης τους με τον συνάνθρωπο και την υπόλοιπη κτίση. Ανακαλύπτουν τη σημασία πολλών παραδόσεων και θεσμών της Εκκλησίας που διασώζονται και βιώνονται σήμερα από τους/τις μοναχούς/μοναχές, όπως η έντονη λειτουργική ζωή, η άσκηση και η νηστεία, η ησυχία, η διακονία-προσφορά προς τον κάθε άνθρωπο που θεωρείται αδελφός. Έτσι θεωρούμε ότι, μέσω αυτών των παραδειγμάτων, υπάρχει η δυνατότητα να επηρεαστεί σημαντικά το αξιακό τους

σύστημα, η γενικότερη σκέψη τους (και ενδεχομένως η στάση τους) στην κατεύθυνση της προοπτικής του εφικτού της προσωπικής τους αλλαγής απέναντι στα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα, σε σχέση με τον συνάνθρωπο και το περιβάλλον και όπως ορίζουν οι 17 Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030.

Συμπερασματικά, όπως αναφέρει η αδελφή Θεοσέμνη: «*Η μοναστική ζωή σήμερα και πάντοτε, όταν αποτελεί γνήσια μαρτυρία ευχαριστιακής στάσης, γίνεται αφετηρία αφύπνισης των συνειδήσεων, προσφορά κριτηρίων για τη σωστική χρήση του κόσμου, οδοδείκτης για τη μεταμόρφωση και την επανϊεροποίηση της κτίσης. Και ο μοναχός μπορεί να γίνεται αυθεντικός λειτουργός της οικουμένης, που μοχθεί ακατάπαυστα για τη διατήρηση της ακεραιότητας της κτίσης, εναλλάσσοντας αρμονικά την προσευχή με τη διακονία, ζώντας ευχαριστιακά και συνδέοντας την παρούσα ζωή και τον περιβάλλοντα κόσμο με τη Βασιλεία των Ουρανών*»[811].

8.3 Σύγκριση με άλλες έρευνες – Συζήτηση

Είναι γεγονός ότι μέχρι τώρα -όπως επισημάνθηκε και στο μέρος ΙΙΙ της Εισαγωγής- δεν φαίνεται στη βιβλιογραφία να έχει εκπονηθεί άλλη αντίστοιχη έρευνα ανάλογου εύρους και μεγέθους δείγματος. Η μόνη παρόμοιου τύπου έρευνα των Γκέκα, Κανδηλάπτη & Τσακίρη[812], παρουσιάζει καλές πρακτικές προστασίας και ανάδειξης του περιβάλλοντος, συγκρίνοντας τρία μοναστήρια (Σίμωνος Πέτρας Αγίου Όρους, Χρυσοπηγής Χανίων και Προφήτου Ηλιού Πρεβέζης). Επίσης οι προσπάθειες της «Πρωτοβουλίας της Δήλου» (Delos Initiative) με τις ημερίδες (workshops) που οργάνωσε, έδωσαν τη δυνατότητα της αναλυτικής παρουσίασης 8 μελετών περίπτωσης Ορθόδοξων μοναστικών περιοχών από διάφορα μέρη της Ευρώπης που εφαρμόζουν καλές πρακτικές προστασίας του περιβάλλοντος και Βιώσιμης Ανάπτυξης[813], δίνοντας έμφαση στη συμβολή του

[811] Βλ. **Θεοσέμνης μ.**, *Άνθρωπος και Κόσμος-Η διαλεκτική της κοσμολογίας του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού και της αισχύλιας θεώρησης του πεπρωμένου*, Εκδ. Ιεράς Μονής Χρυσοπηγής, Χανιά 2010, σ. 244

[812] Βλ. **Ρ. Γκέκα, Κ. Κανδηλάπτη, & Κ. Τσακίρη**, *Η Περιβαλλοντική διαχείριση στον Ορθόδοξο μοναστικό βίο – Καλές πρακτικές προστασίας και ανάδειξης του περιβάλλοντος*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 118 (2005), σσ. 119-143

[813] Βλ. **J.-M. Mallarach & T. Papayannis** (eds.), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, **T. Papayannis** & **J.-M. Mallarach** (Eds.), *The Sacred Dimension of Protected Areas -*

Ορθόδοξου μοναστικού ήθους που καλλιεργείται σ' αυτές, χωρίς όμως συγκρίσεις μεταξύ τους (σε αυτές πάλι συμπεριλαμβάνεται η Μονή Χρυσοπηγής Χανίων).

Οι παραπάνω εργασίες στοχεύουν, όπως προαναφέρθηκε στην αποτύπωση και παρουσίαση καλών πρακτικών για την προστασία του περιβάλλοντος. Ενώ η συμβολή τους είναι σημαντική, θεωρούνται, ωστόσο, μικρότερης κλίμακας και αποσπασματικές ως προς την επιλογή της γεωγραφικής κάλυψης και αυτό που τις χαρακτηρίζει είναι κυρίως η αποσπασματικότητα. Επίσης και το θεματικό εύρος της έρευνας είναι περιορισμένο, συγκρινόμενο με τους στόχους της έρευνας της παρούσας διατριβής.

Συγκεκριμένα, όπως αναλύεται στα προηγούμενα κεφάλαια, στόχος της διατριβής είναι αφ' ενός η διερεύνηση του αν το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος συμβαδίζει με τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη και αφ' ετέρου η δημιουργία μιας μεθοδολογίας και αντίστοιχων εργαλείων έρευνας για την τεκμηριωμένη ανάδειξη στοιχείων που αναδεικνύουν τη συμβολή των μοναστηριών της Κρήτης στην επίτευξη των Στόχων αυτών. Ως δευτερεύον αποτέλεσμα η παρούσα έρευνα επιβεβαιώνει τις καλές πρακτικές που εδώ και αρκετό καιρό εφαρμόζονται στη Μονή Χρυσοπηγής Χανίων και στα μετόχια της Αγ. Κυριακής και Μεταμορφώσεως και είχαν ήδη αναφερθεί στις προγενέστερες έρευνες. Ωστόσο, κύριος προσανατολισμός ήταν ο καθολικός χαρακτήρας κάλυψης της έρευνας στην περιοχή της Κρήτης, έτσι ώστε να αναδειχθούν και άλλες περιπτώσεις μοναστηριών της Κρήτης στα οποία εφαρμόζονται αντίστοιχες πρακτικές με εξίσου καλά αποτελέσματα.

Για την ανάδειξη του οφέλους που παρέχει η καθολικότητα- πληρότητα στην κάλυψη μιας γεωγραφικής περιοχής (στην παρούσα έρευνα συγκεκριμένα της Κρήτης), σημειώνεται η ακόλουθη επισήμανση: Η έρευνα αποτυπώνει τη χαμηλή διασύνδεση των μοναστηριών όσον αφορά στην αλληλοενημέρωση, την αλληλοϋποστήριξη και τη μεταφορά τεχνογνωσίας και καλών πρακτικών στα θέματα της αειφορίας και της Βιώσιμης Ανάπτυξης, ώστε οι δράσεις των μοναστηριών να είναι πιο συντονισμένες. Αυτό οφείλεται εν πολλοίς στο ότι κάθε Μονή είναι πλήρως αυτόνομη και στο σύνολό τους υπάγονται σε διαφορετικές εκκλησιαστικές περιφέρειες, οπότε η έρευνα καταδεικνύει μια χαμηλού βαθμού συνεργασία, χωρίς να υφίσταται μια συντονισμένη και κεντρική κατεύθυνση στην

Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007, Ed. IUCN, 2009, **J.-M. Mallarach, T. Papayannis & R. Väisänen** (eds.), *The Diversity of Sacred Lands in Europe- Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012

εκκλησιαστική περιφέρεια της Κρήτης, ώστε όλες τις Μονές να δραστηριοποιηθούν σε τομείς όπως π.χ. η στροφή αποκλειστικά σε βιολογικές μεθόδους καλλιεργειών και κτηνοτροφίας, η εφαρμογή αποτελεσματικότερης διαχείρισης των υδάτινων πόρων και ο βιολογικός καθαρισμός των λυμάτων, η αποτελεσματικότερη διαχείριση στερεών αποβλήτων και απορριμμάτων, οι προσπάθειες βελτίωσης του ενεργειακού ισοζυγίου και η χρήση σε μεγαλύτερη κλίμακα Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας. Το αποτέλεσμα αυτό συμφωνεί με το αντίστοιχο συμπέρασμα της έρευνας των Γκέκα, Κανδηλάπτη & Τσακίρη.

Συνοπτικά, η παρούσα έρευνα είναι ευθυγραμμισμένη με το πνεύμα της εργασίας των Mallarach, Corcó & Papayannis[814] οι οποίοι παρατηρούν ότι: Οι προσπάθειες που καταβάλλονται σήμερα από κάποιες μοναστικές κοινότητες στην κατεύθυνση της Βιώσιμης Ανάπτυξης - βασισμένες στις αρχές των πνευματικών τους παραδόσεων - δεν έχουν διεξοδικά μελετηθεί και παρουσιαστεί. Θα ήταν όμως χρήσιμο προκειμένου αφ' ενός να ενισχυθούν και αφ' ετέρου να γνωστοποιηθούν, ώστε να ενθαρρυνθούν περισσότερες μοναστικές κοινότητες και να ακολουθήσουν το παράδειγμα και τις πρακτικές τους.

Στην κατεύθυνση αυτή η παρούσα έρευνα μπορεί να αποτελέσει αρχή για άλλες ανάλογες έρευνες από τη μια μεριά σε μεγάλες κατ' εξοχήν Ορθόδοξες μοναστικές περιοχές (όπως π.χ. το Άγιο Όρος, τα Μετέωρα, το Venatori Neamt στη Ρουμανία κ.α.), αλλά, από την άλλη και σε μεμονωμένα Ορθόδοξα μοναστήρια γενικότερα, ώστε να αναδειχθούν ο «βιώσιμος τρόπος ζωής» και οι αειφόρες πρακτικές που ακολουθούν και να αποτελέσουν παράδειγμα προς μίμηση. Επίσης με τον τρόπο αυτό θα δοθεί η δυνατότητα να συμπεριληφθούν οι προσπάθειες των Ορθόδοξων μοναστηριών στις δράσεις των Οργανισμών βασισμένων στην Πίστη (Faith based Organisations) στην κατεύθυνση των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030, που κατά καιρούς παρουσιάζει ο ΟΗΕ.

[814] Βλ. **J.-M. Mallarach, J. Corcó & T. Papayannis**, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Studia Monastica, Vol 56 (2), 2014, pp. 353-392 https://bit.ly/3rm7lv6 (τελ. ανάκτηση 02.03.2021)

8.4 Οι περιορισμοί της έρευνας

Οι περιορισμοί της έρευνας αφορούσαν αφενός στο εύρος, στη στοχοθεσία και στην εστίασή της και αφ' ετέρου στη μεθοδολογία της.

Αναφορικά με τη στοχοθεσία της έρευνας σημειώνεται ότι:

Δεν μελετήθηκε η επίτευξη όλων των Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (17 Κύριων και 169 Επιμέρους), αλλά για 17 συνολικά Κύριους και Επιμέρους Στόχους, όπως αναλυτικά τεκμηριώνεται στην § 4.3.

Αναφορικά με το εύρος της έρευνας σημειώνεται ότι:

Το γεγονός ότι διεξήχθη σε μια γεωγραφικά περιοχή (σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα) έδωσε τη δυνατότητα της συλλογής στοιχείων με υψηλό ποσοστό αντιπροσωπευτικότητας, για τη συγκεκριμένη περιοχή, αλλά και πλούσιων σε ποιοτικά χαρακτηριστικά. Ωστόσο είναι προφανές ότι ενώ με όρους ποιοτικούς είναι μια έγκυρη έρευνα που τα αποτελέσματά της έχουν επαληθευσιμότητα, με όρους θετικιστικούς δεν γενικεύονται για όλα τα μοναστήρια, αφού το κάθε μοναστήρι αποτελεί μια ξεχωριστή «Μελέτη Περίπτωσης».

Αναφορικά με τη μεθοδολογία της έρευνας σημειώνονται τα ακόλουθα:

Λόγω του ποιοτικού χαρακτήρα της παρούσας έρευνας, αναδεικνύονται αρκετές λεπτομέρειες για την κάθε Μονή και οι καλές πρακτικές οι οποίες εφαρμόζονται. Ως εκ τούτου, η έρευνα δεν είχε στόχο την καταγραφή κάποιων γενικότερων χαρακτηριστικών και την εξαγωγή στατιστικών εκτιμήσεων οι οποίες αποτελούν μέρος ποσοτικών ερευνών ευρείας κλίμακας.

Μεθοδολογικοί περιορισμοί θεωρούνται επίσης από τη μια η υποκειμενικότητα από την πλευρά του δείγματος κατά την άτυπη συνέντευξη υπό μορφή συζήτησης. Από την άλλη το γεγονός ότι δεν υπήρξε άλλος ανεξάρτητος κριτής στην ανάλυση των δεδομένων της έρευνας. Επομένως τα αποτελέσματα επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από την υποκειμενικότητα του ερευνητή[815].

[815] Ωστόσο, όπως σημειώνει η Φ. Ίσαρη: «Στην ποιοτική προσέγγιση, η υποκειμενικότητα θεωρείται δεδομένη και δεν αντιμετωπίζεται ως εμπόδιο. Αντίθετα, ο επιστήμονας σ᾽ ένα πλαίσιο αναστοχασμού εξετάζει τη δική του υποκειμενικότητα, καθώς και εκείνη των συμμετεχόντων στην έρευνα, και λαμβάνει υπόψη τους τρόπους με τους οποίους οι προσωπικές θέσεις, επενδύσεις, αξίες, εμπειρίες και προσδοκίες και των δύο πλευρών επηρεάζουν την ερευνητική διαδικασία, την ανάλυση των δεδομένων και τα αποτελέσματα της έρευνας», Βλ. **Φ. Ίσαρη** – **Μ. Πουρκού**, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*,

Τέλος, να αναφερθεί ως περιορισμός, η επιφυλακτικότητα που έδειχναν σε μερικές περιπτώσεις κάποιοι από τους μοναχούς/μοναχές έναντι της έρευνας, είτε πριν, είτε κατά τη διάρκεια της επίσκεψης στα μοναστήρια, με αποτέλεσμα να μην διευκολύνεται επαρκώς η συγκέντρωση των δεδομένων.

Εκδ. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγράμματα και Βοηθήματα (www.kallipos.gr) στην Ιστοσελίδα https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826, (τελ. ανάκτηση 20.11.2020), σ.75

Κεφάλαιο 9 Συμπεράσματα

Η ευαισθησία της Ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στα σύγχρονα περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα είναι μεγάλη, όπως διαπιστώνεται στις πρωτοβουλίες του Οικουμενικού Πατριαρχείου από τις αρχές της δεκαετίας του 1990. Από τότε μέχρι σήμερα προτρέπει τους πιστούς αλλά και κάθε άνθρωπο καλής θελήσεως να υιοθετήσουν το ευχαριστιακό, λειτουργικό και ασκητικό ήθος της Ορθόδοξης παράδοσης, τον αυτοπεριορισμό των αναγκών, την εκλογίκευση της κατανάλωσης και την αποφυγή της σπατάλης των υλικών αγαθών. Ιδιαιτέρως επίσης στις πρωτοβουλίες αυτές τονίζεται το παράδειγμα του Ορθόδοξου μοναχισμού, ο οποίος κατά τη μακραίωνη παρουσία του στον χώρο της Εκκλησίας ακολουθεί επακριβώς τις αρχές αυτές, έχοντας διαμορφώσει ένα γνήσιο φιλοπεριβαλλοντικό ήθος.

Έτσι, απέναντι στη γενικά παρατηρούμενη υστέρηση στην επίτευξη του βασικού σκοπού της σύγχρονης Βιώσιμης Ανάπτυξης, που είναι η προσωπική αλλαγή στάσης ζωής -κυρίως όσον αφορά στις καταναλωτικές συνήθειες-, προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα παγκόσμια περιβαλλοντικά και κοινωνικά προβλήματα, το παράδειγμα του Ορθόδοξου μοναχισμού και του ήθους που τον διακρίνει θα μπορούσε να αποτελεί μια ελπιδοφόρα μαρτυρία. Η σύνδεση ανάμεσα στον Ορθόδοξο μοναχισμό και το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος, από τη μια, και η δυνητική αλλαγή στάσης ζωής τόσο των μοναχών/μοναζουσών όσο και εκείνων που επισκέπτονται ή μελετούν την καθημερινή ζωή στα μοναστήρια, από την άλλη, αποτέλεσαν τον κύριο λόγο εκπόνησης αυτής της έρευνας. Τα συμπεράσματά της παρουσιάζονται στη συνέχεια.

I. Διερευνώντας τις πηγές που αναφέρονται στη σχέση του Ορθόδοξου μοναχισμού με το περιβάλλον, η παρούσα μελέτη διαπιστώνει ότι ο πρώτος, από τις απαρχές της ιστορικής του πορείας στις ερήμους της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης και της Συρίας, επέδειξε ιδιαίτερη ευαισθησία και ευελιξία στο αφιλόξενο περιβάλλον, εφαρμόζοντας αειφόρες πρακτικές στη διαχείριση των ελάχιστων φυσικών πόρων που διέθεταν οι μοναχοί/μοναχές, μετατρέποντας έτσι την έρημο σε «παράδεισο», μέχρι και αποκτώντας φιλικές σχέσεις με τα άγρια θηρία.

Η ιδιαίτερη αυτή σχέση του μοναχισμού με τον περιβάλλοντα κόσμο συνεχίστηκε με τη διάδοσή του στην Ανατολή και τη Δύση. Ο περιβάλλων χώρος των Μονών

θεωρήθηκε τόπος ιερός, γεγονός που οδήγησε όχι απλώς στην ανάπτυξη μιας ισορροπημένης σχέσης με αυτόν, αλλά και στο να διατηρηθούν σε άριστη κατάσταση πολύ σημαντικοί βιότοποι και οικοσυστήματα, τα οποία σήμερα έχουν χαρακτηριστεί προστατευόμενες περιοχές. Η υπάρχουσα βιβλιογραφία για τη σχέση της οικολογίας και των πρακτικών για την προστασία του περιβάλλοντος επιβεβαιώνει ότι, πολλά από τα Ορθόδοξα μοναστήρια, ακολουθώντας τη μακραίωνη μοναστική παράδοση, συμβαδίζουν με τις αρχές της οικολογικής βιωσιμότητας. Οι καθημερινές πρακτικές της μοναστικής διαχείρισης ήταν - και εξακολουθούν να είναι - συνήθως αειφόρες, εξελιγμένες και καλά προσαρμοσμένες στις συνθήκες κάθε συγκεκριμένου τόπου στον οποίο βρίσκεται η Μονή, γεγονός που σημαίνει ότι οι μοναχοί/μοναχές χαρακτηρίζονται από μια απόλυτα φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά, η οποία οφείλεται στο ήθος που έχουν διαμορφώσει σταδιακά μετά την είσοδό τους στον μοναχικό βίο. Το ήθος αυτό έχει πολλά επιμέρους χαρακτηριστικά, τα οποία η παρούσα μελέτη εντόπισε και αποσαφήνισε.

II. Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος και τα χαρακτηριστικά του

Η επ' ελευθερία προσέλευση των μοναχών και μοναζουσών στον μοναχικό βίο προϋποθέτει την **αποταγή** του «πνεύματος του κόσμου» και των «δικαιωμάτων» τους και την αναζήτηση της ησυχίας μέσα στη μοναστική κοινότητα. Με κύριο θεμέλιο τον λειτουργικό βίο, οι αρετές της παρθενίας, της ακτημοσύνης και της υπακοής ενισχύουν το **ευχαριστιακό** και **λειτουργικό ήθος** του σεβασμού και της ιερότητας της ύλης.

Η καλλιέργεια του ήθους της **μετανοίας**, της αίσθησης ανάγκης για βαθύτατες εσωτερικές αλλαγές, μέσα από την πολύπτυχη και πολυεπίπεδη άσκηση, όπως η νηστεία, η προσευχή, η σκληραγώγηση του σώματος, η κοπιώδης χειρωνακτική εργασία και τα διακονήματα, η λιτότητα στο φαγητό και την ενδυμασία και τα υπόλοιπα ασκητικά παλαίσματα, **ενοποιούν** τον άνθρωπο. Του προσδίδουν το ήθος του **μέτρου**, της **τάξεως**, της **απλότητα**ς, της **λιτότητας** και του **αυτοπεριορισμού** μόνο στα απαραίτητα.

Η **διαρκής μεταμορφωτική πορεία** καθάρσεως του μοναχού/της μοναχής από τα πάθη, βιώνεται ως εσωτερική ειρήνη και καταλλαγή και ακολούθως ως αγάπη και απόλυτη εμπιστοσύνη προς το Θεό, και εκφράζεται, αρχικά, με τη θυσιαστική αγάπη προς κάθε συνάνθρωπο, δηλαδή το **φιλάνθρωπο** και **φιλάδελφο** ήθος. Αυτή η κάθαρση, πάλι, οδηγεί, με τον φωτισμό του νοός, στη γνώση των λόγων των όντων της Δημιουργίας, στην

ευαισθησία, την αγάπη, τον σεβασμό και τη συμπόνια για ολόκληρη τη Δημιουργία, θεωρώντας το κάθε τι δώρο του Θεού, που διαπνέεται από ιερότητα -αφού ενυπάρχει σ' αυτό η ζωοποιός και προνοητική ενέργεια του Θεού. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να διαπνέονται από ένα **φιλοπεριβαλλοντικό** ήθος και να συμπεριφέρονται όχι ως ιδιοκτήτες, αλλά ως σώφρονες διαχειριστές, καλοί οικονόμοι, αλλά και «ιερείς» της Δημιουργίας, υιοθετώντας βιώσιμες πρακτικές στη διαχείριση των φυσικών πόρων, μοιραζόμενοι ό,τι έχουν και διαφυλάσσοντας την Κτίση για χάρη του Θεού, αλλά και των επόμενων γενεών.

Επιπροσθέτως η συνειδητή επιλογή αυτοπαραίτησης -με χαρά- από «δικαιώματα» και ο αυτοπεριορισμός των προσωπικών αναγκών οδηγούν τους/τις μοναχούς/μοναχές στην υιοθέτηση **αντικαταναλωτικού** ήθους και συμπεριφοράς, αλλά και στην αυτάρκεια μέσω βιώσιμων καλλιεργητικών πρακτικών -χωρίς το άγχος της μεγιστοποίησης της παραγωγής και του κέρδους-, ώστε αφ' ενός μεν να εξασφαλίζεται η τροφή όσων εγκαταβιώνουν στη Μονή και όσων φιλοξενούνται σ' αυτήν, αφ' ετέρου δε να συμβάλλουν στη μείωση του οικολογικού αποτυπώματος των Μονών.

Σε επίπεδο εφαρμογών, η καλλιέργεια του **δοξολογικού**, **αναγωγικού** και **φιλόκαλλου** ήθους αποτυπώνεται στον χώρο της κάθε Μονής, ο οποίος μεταμορφώνεται αισθητικά -εξωτερικά και εσωτερικά- σε επίγειο Παράδεισο. Στις πλείστες των περιπτώσεων, ο χώρος αυτός αρχιτεκτονείται σε αρμονία με το τοπικό φυσικό περιβάλλον, αναδεικνύοντας το κάλλος και την ωραιότητα της Δημιουργίας. Η αλλαγή, εξάλλου, της στάσης των ζώων -και κυρίως των άγριων- απέναντι στον μεταμορφωμένο άνθρωπο, φανερώνουν ότι η σταδιακή κάθαρση του νου, ως πρόγευση της εσχατολογικής καινής κτίσης, συμφιλιώνει τον άνθρωπο με όλα τα δημιουργήματα, έμψυχα (ζώα, φυτά) και άψυχα, τα οποία αναγνωρίζουν στο πρόσωπό του τον κατ' εικόνα Θεού άνθρωπο.

Από τα ανωτέρω συμπεραίνεται ότι η μοναχική ζωή εγκεντρίζει στον άνθρωπο **αξίες** που θεωρούνται η βάση του βιώσιμου τρόπου ζωής και έχει διεθνώς αναγνωριστεί ότι μπορούν να συμβάλλουν στην εσωτερική αλλαγή της στάσης των πολιτών. Έτσι οι αξίες της **ευλάβειας** και του **σεβασμού** προς το περιβάλλον καλλιεργούνται στον Ορθόδοξο μοναχισμό από το ευχαριστιακό και το λειτουργικό ήθος. Η αξία της **υπευθυνότητας** καλλιεργείται από το ήθος της μετανοίας, ενώ της **αυτοσυγκράτησης** από το ασκητικό ήθος και την προσπάθεια εφαρμογής των μοναχικών υποσχέσεων της παρθενίας, της

ακτημοσύνης και της υπακοής. Οι αξίες της **αναδιανομής** και της **ανανέωσης** καλλιεργούνται μέσω του φιλάδελφου και φιλάνθρωπου μοναστικού ήθους, αλλά και της συνεχούς μεταμορφωτικής πορείας των μοναχών αντίστοιχα.

III. Τα Ερευνητικά Ερωτήματα που τέθηκαν στη Διατριβή ήταν τέσσερα και αφορούσαν στη διερεύνηση: α) κοινών στοιχείων μεταξύ του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους και των Αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης, β) του κατά πόσον το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος συμβάλλει στην επίτευξη των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 (SDG's) που έχει ορίσει ο Ο.Η.Ε., γ) του κατά πόσον το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος προωθεί τον μετασχηματισμό (transformation) προς έναν «βιώσιμο τρόπο ζωής», διαδικασία η οποία αποτελεί τον καταληκτικό σκοπό των 17 Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης ως το 2030 και δ) ποιους από τους 17 Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης έως το 2030, ικανοποιούν τα μοναστήρια της Κρήτης.

Έτσι εκτός από τη θεωρητική προσέγγιση του θέματος, πραγματοποιήθηκε εμπειρική έρευνα πεδίου, μεικτού (κυρίως ποιοτικού, αλλά και ποσοτικού) χαρακτήρα, σε μοναστήρια της Κρήτης. Χρησιμοποιήθηκε η μεθοδολογία της «Πολλαπλής Μελέτης Περίπτωσης» και για τον σκοπό αυτόν δημιουργήθηκαν τα κατάλληλα ερευνητικά εργαλεία για τη δειγματοληψία των δεδομένων, τα οποία στη συνέχεια αναλύθηκαν.

IV. Κατά τη διαπραγμάτευση του 1ου Ερευνητικού Ερωτήματος της Διατριβής, εξετάστηκαν τα κοινά στοιχεία μεταξύ του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους και των Αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης, που παρουσιάστηκαν στο Κεφάλαιο 2. Έτσι διαπιστώθηκαν οι παρακάτω συγκλίσεις:

1. Αρχή της **Δημόσιας Οικολογικής Τάξεως**: αρκετά Τυπικά[816] Ορθοδόξων μοναστηριών έχουν αναφορές σε θέματα ορθής διαχείρισης του περιβάλλοντος.
2. Αρχές α) της **Βιωσιμότητος**, β) **του Σεβασμού της Φέρουσας Ικανότητας των Οικοσυστημάτων**, γ) της **Προστασίας της Βιοποικιλότητας** και δ) της **Ήπιας Ανάπτυξης Ευαίσθητων Οικοσυστημάτων**: Το ευχαριστιακό και ασκητικό μοναστικό ήθος οδηγεί τους/τις μοναχούς/μοναχές στον σεβασμό έναντι της φύσης, στη

[816] Κανονισμοί λειτουργίας

βιώσιμη διαχείριση και προστασία των διαφόρων οικοσυστημάτων των μοναστικών περιοχών -και ιδιαίτερα των ευαίσθητων-, στην καλλιέργεια της γης με φυσικές μεθόδους και στην ενίσχυση της βιοποικιλότητας.

3. Αρχές α) της **Οικολογικής Συνειδήσεως** και β) της **Υποχρεωτικής Αποκατάστασης των Διαταραχθέντων Οικοσυστημάτων**: Η ευαισθησία που αναπτύσσουν οι μοναχοί/μοναχές έναντι της φύσης τούς οδηγεί αφ' ενός στην απόκτηση οικολογικής συνείδησης και αφ' ετέρου σε δράσεις αποκατάστασης κάθε διαταραχής των οικοσυστημάτων που βρίσκονται στις μοναστικές περιοχές.
4. Αρχές α) της **Χωρονομίας** και β) του **Βιώσιμου Αστικού Περιβάλλοντος**: Τα μοναστικά συγκροτήματα γενικά είναι αρμονικά ενταγμένα στο φυσικό περιβάλλον, χωρίς να επιβάλλονται σ' αυτό, ενώ τα βιοκλιματικά χαρακτηριστικά τους συντελούν στη δημιουργία βιώσιμου και υγιεινού περιβάλλοντος για τους/τις μοναχούς/μοναχές.
5. Αρχή της **Ισόρροπης Παραγωγής και Κατανάλωσης**: Το ασκητικό ήθος του μέτρου και της λιτότητας αλλά και η άσκηση της ακτημοσύνης οδηγούν τους/τις μοναχούς/μοναχές στον περιορισμό των υλικών τους αναγκών στα απολύτως απαραίτητα.
6. Αρχή της **Πολιτιστικής Κληρονομιάς**: Τα Ορθόδοξα μοναστήρια -παλαιότερα και νεότερα- αποτελούν χώρους ανάπτυξης και διαφύλαξης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, της απτής αλλά και της άυλης.
7. Αρχές α) της **Ανάπτυξης των Ανθρώπινων Γνώσεων και Δεξιοτήτων**, β) της **Ορθής Διαχείρισης του Ανθρώπινου Δυναμικού** και γ) της **Συμμετοχικότητας**: Το φιλάδελφο μοναστικό ήθος, η αρχή της κοινοκτημοσύνης και η ανάληψη με ευχαρίστηση των διαφόρων διακονημάτων-εργασιών που χαρακτηρίζουν τις μοναστικές αδελφότητες των κοινοβίων ευνοούν την ανάπτυξη γνώσεων και δεξιοτήτων, προάγουν την αξιοποίηση των δυνατοτήτων κάθε μέλους της αδελφότητας και επιδιώκουν τη συμμετοχή όλων στις κοινές προσπάθειες.
8. Αρχή της **Παγκόσμιας Ειρήνης**: Οι μοναχοί και οι μοναχές έμμεσα τείνουν να την προσεγγίσουν, αφού μέσα από μια μεταμορφωτική πορεία καθαίρονται και ενοποιούνται εσωτερικά, ειρηνεύουν με τον εαυτό τους, τον συνάνθρωπο και την Κτίση ολόκληρη και έτσι είναι ενάντια σε οποιαδήποτε μορφή βίας.

Συμπεραίνεται επομένως ότι υπάρχουν αρκετά κοινά στοιχεία και σε μεγάλο βαθμό συγκλίσεις μεταξύ του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους και των Αρχών της Βιώσιμης Ανάπτυξης.

V. Ακολούθως, προκειμένου να απαντηθεί το 2^{ο} Ερευνητικό ερώτημα, μελετήθηκε η δυνητική συμβολή του Ορθόδοξου μοναστικού ήθους στην επίτευξη των 17 Στόχων -οι οποίοι αναλύονται σε 169 Επιμέρους Στόχους- για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030. Εξετάστηκαν διεξοδικά όλοι οι Στόχοι και στο Κεφάλαιο 4 διαπιστώθηκε ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος δυνητικά μπορεί να συμβάλλει σε 13 από τους 17 Κύριους Στόχους. Πιο συγκεκριμένα:

1. Στόχος **1** - Μηδενική φτώχεια: Το λειτουργικό, φιλάδελφο και φιλάνθρωπο μοναστικό ήθος που δεν αφορά μόνο στους συμμοναστές, αλλά σε κάθε άνθρωπο ανεξαρτήτως καταγωγής ή θρησκεύματος, στοχεύει και στην καταπολέμηση της φτώχειας σε τοπικό επίπεδο. Έτσι πολλές Μονές οργανώνουν δράσεις και ενισχύουν είτε με χρήματα είτε με μαγειρεμένο φαγητό, τρόφιμα και άλλα είδη, αναξιοπαθούντες που ζητούν βοήθεια.
2. Στόχος **2** - Μηδενική πείνα: Από τους οκτώ Επιμέρους Στόχους επιλέχθηκαν (βλ. § 4.3.2) και διερευνήθηκαν τέσσερις απ' αυτούς:
   - Στόχος **2.1** - Επισιτιστική ασφάλεια (εξετάζεται παράλληλα με τον Στόχο **1**: Τα μοναστήρια συνήθως προσφέρουν φαγητό σε κάθε επισκέπτη και φιλοξενούμενο, ενώ κάποια ενισχύουν το οργανωμένο φιλανθρωπικό επισιτιστικό έργο των κατά τόπους Ιερών Μητροπόλεων.
   - Στόχος **2.2** - Διπλασιασμός γεωργικής παραγωγικότητας: Ειδικά τα τελευταία χρόνια, -που, όπως είδαμε, έχουμε άνθηση του μοναχισμού, αναβίωση και ίδρυση νέων Μονών και ιδιαίτερα γυναικείων-, πολλές Μονές, στο πλαίσιο της αυτονομίας τους, επανενεργοποιούν ή δημιουργούν νέες αγροτικές καλλιέργειες.
   - Στόχος **2.4** - Βιολογικές καλλιέργειες: Στις περισσότερες από τις καλλιέργειες χρησιμοποιούνται συνειδητά -ως ένδειξη σεβασμού στη Δημιουργία του Θεού, αλλά και ως έκφραση του ασκητικού ήθους της αποφυγής του κέρδους- μέθοδοι βιολογικής γεωργίας.

- Στόχος **2.5** -Διατήρηση γενετικής ποικιλίας σπόρων: Σε μερικά -περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένα- Ορθόδοξα μοναστήρια καταβάλλονται προσπάθειες για τη διάσωση τοπικών καλλιεργειών και τη διατήρηση σπόρων.

3. Στόχος **3** - Καλή υγεία και ευημερία: Τα χαρακτηριστικά της ζωής των μοναχών/μοναζουσών, δηλαδή η διαμονή σε υγιεινό και όμορφο περιβάλλον, το ήθος του μέτρου και της τάξεως με το σταθερό καθημερινό πρόγραμμα, κυρίως όμως το ασκητικό ήθος της λιτής διατροφής, της νηστείας, της ολιγοδεΐας και της έντονης χειρωνακτικής εργασίας -πολλές φορές μέσα στη φύση- αποτελούν παραδείγματα, τα οποία αν ακολουθεί κάποιος μπορεί να έχει καλή σωματική και ψυχική υγεία. Επιπρόσθετα κάποια μοναστήρια προσφέρουν ιατρική συμβουλευτική ή/και περίθαλψη δωρεάν, αλλά και διασώζουν την τεχνογνωσία του φαρμακείου της φύσης, καλλιεργώντας φαρμακευτικά βότανα και παρασκευάζοντας απ' αυτά φυσικά φαρμακευτικά σκευάσματα.
4. Στόχος **4** - Ποιοτική εκπαίδευση: Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος μπορεί να συμβάλλει κυρίως στον Επιμέρους Στόχο **4.7** - Απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων για έναν βιώσιμο τρόπο ζωής: Η επίσκεψη λαϊκών και ιδιαίτερα νέων σε Ορθόδοξες Μονές δίνει την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με τη μοναστική ζωή, η οποία βρίσκεται στην κατεύθυνση της βιωσιμότητας, να παραδειγματιστούν, ώστε πιθανώς τελικά να υιοθετήσουν και αυτοί κάποιες από τις πρακτικές της στην καθημερινότητά τους. Ειδικότερα μέσα από την επικοινωνία με τους/τις μοναχούς/μοναχές γίνεται αντιληπτή η απλότητα και η λιτότητα του βίου τους, η ευαισθησία που έχουν αναπτύξει απέναντι στο φυσικό περιβάλλον και τη διαχείρισή του και η αντικαταναλωτική τους συμπεριφορά. Επιπλέον σε έναν μικρό αριθμό μοναστηριών υλοποιούνται εκπαιδευτικά προγράμματα περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης.
5. Στόχος **6** - Βιώσιμη διαχείριση του πόσιμου νερού: Αρκετά Ορθόδοξα μοναστήρια έχουν αυτονομία σε πόσιμο νερό και φροντίζουν για την όσο το δυνατόν πιο ορθή διαχείρισή του.
6. Στόχος **7** - Φθηνή και καθαρή ενέργεια: Αρκετές ευαισθητοποιημένες μοναστικές αδελφότητες -ειδικότερα στη μοναστική πολιτεία του Αγίου Όρους αλλά και σε άλλες περιοχές- προσπαθούν να βελτιώνουν ενεργειακά τα κτηριακά τους συγκροτήματα, να μειώνουν τη χρήση ορυκτών καυσίμων και να εγκαθιστούν συστήματα Ανανεώσιμων

Πηγών Ενέργειας.

7. Στόχος **8** - Αξιοπρεπής εργασία για όλους: Αρκετές Ορθόδοξες Μονές -ειδικά αυτές με μικρή αριθμητικά αδελφότητα- απασχολούν λαϊκούς είτε σε οικοδομικές-αναστηλωτικές εργασίες είτε σε καλλιέργειες και κτηνοτροφικές μονάδες είτε σε διάφορες άλλες βοηθητικές εργασίες.
8. Στόχος **10** - Μείωση των ανισοτήτων: Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος -ειδικότερα του κοινοβιακού μοναχισμού-, που χαρακτηρίζεται από την κοινοκτημοσύνη, την ισοτιμία, την κοινωνική δικαιοσύνη, την ενότητα, τον αμοιβαίο σεβασμό και τη θυσιαστική αγάπη για τον άλλο, θα μπορούσε να αποτελέσει το υπόδειγμα μιας ιδανικής, θα λέγαμε, κοινωνίας.
9. Στόχος **11** - Βιώσιμες πόλεις και κοινότητες: Από τους δέκα Επιμέρους Στόχους εντοπίστηκε ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος μπορεί να συμβάλλει σε τέσσερις απ' αυτούς:
   - Συνδυασμένοι Επιμέρους Στόχοι **11.1** & **11.γ** - επαρκής, ασφαλής και προσιτή στέγαση & οικοδόμηση βιώσιμων και ανθεκτικών κτηρίων με τη χρήση τοπικών υλών, αφού αρκετές Μονές έχουν μακραίωνη ιστορία, με παλαιά κτηριακά συγκροτήματα, με διαπιστωμένη ανθεκτικότητα και ασφάλεια για την οικοδόμηση των οποίων (στις περισσότερες περιπτώσεις) χρησιμοποιήθηκαν υλικά από την περιοχή.
   - Στόχος **11.4** - Διαφύλαξη της Φυσικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς: Επιμελώς θεραπεύεται από το σύνολο σχεδόν των Ορθοδόξων μοναστηριών, ως αποτέλεσμα του ευχαριστιακού και φιλόκαλλου μοναστικού ήθους, που κατευθύνει στον σεβασμό και την προσεκτική χρήση της ύλης, αλλά και στην ανάπτυξη των τεχνών και του πολιτισμού. Το γεγονός αυτό έχει αναγνωριστεί από διεθνείς Οργανισμούς όπως, για παράδειγμα, από την UNESCO, που έχει χαρακτηρίσει πολλά μοναστήρια μνημεία παγκόσμιας Πολιτιστικής (ή και Φυσικής σε κάποιες περιπτώσεις) Κληρονομιάς.
   - Στόχος **11.6** - Μείωση περιβαλλοντικού αντίκτυπου: Τα μοναστήρια που βρίσκονται εντός αστικών περιοχών δεν ρυπαίνουν τον ατμοσφαιρικό αέρα και με το αντικαταναλωτικό ασκητικό ήθος τους μειώνουν τα απορρίμματα, διευκολύνοντας τη διαχείρισή τους.

10. Στόχος **12** - Υπεύθυνη κατανάλωση και παραγωγή: Από τους ένδεκα Επιμέρους Στόχους διαπιστώσαμε ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος μπορεί να συμβάλλει στην επίτευξη τεσσάρων από αυτούς:
    - Στόχος **12.2** - Βιώσιμη διαχείριση φυσικών πόρων: Ο σεβασμός της ύλης, που καλλιεργείται μέσω του ευχαριστιακού, λειτουργικού και ασκητικού ήθους, οδηγεί σε πρακτικές βιώσιμης διαχείρισης κάθε φυσικού πόρου, προς «δόξαν Θεοῦ» και για χάρη όλης της Δημιουργίας και των επόμενων γενεών.
    - Στόχος **12.3** - Μείωση αποβλήτων τροφίμων: Στα μοναστήρια σπανίως τα περισσευούμενα τρόφιμα ή μαγειρεμένα φαγητά απορρίπτονται. Αντίθετα φυλάσσονται, διανέμονται ή δίνονται ως τροφή στα ζώα.
    - Στόχος **12.5** - Μείωση στερεών αποβλήτων: Η άσκηση της ακτημοσύνης και ο περιορισμός μόνο στα αναγκαία οδηγεί τους/τις μοναχούς/μοναχές στη βιώσιμη πρακτική της κυκλικής οικονομίας, εφαρμόζοντας συστηματικά τον κανόνα: μειώνω/επαναχρησιμοποιώ/ανακυκλώνω.
    - Στόχος **12.8** - Ενημέρωση και ευαισθητοποίηση στον βιώσιμο τρόπο ζωής: Από αρκετά μοναστήρια -ειδικότερα αυτά που παράγουν βιολογικά προϊόντα ή στα οποία οργανώνονται δράσεις περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ή ευαισθητοποίησης- καταβάλλεται προσπάθεια ενημέρωσης και ενθάρρυνσης των ανθρώπων με τους οποίους έρχονται σε επαφή, ώστε να υιοθετήσουν έναν πιο απλό, λιτό και ασκητικό και επομένως πιο βιώσιμο τρόπο ζωής.
11. Στόχος **13** - Δράση για το Κλίμα: Με έμμεσο τρόπο το ασκητικό μοναστικό ήθος συμβάλλει στην επίτευξή του. Η αποφυγή γενικά μετακινήσεων εκτός των χώρων της Μονής, ο περιορισμός των υλικών αγαθών μόνο στα αναγκαία, η διατροφή κυρίως με προϊόντα που παράγουν τα ίδια τα μοναστήρια και ειδικότερα ο περιορισμός της κατανάλωσης κρέατος, η αποφυγή της σπατάλης ενέργειας, μειώνουν το οικολογικό αποτύπωμα των Μονών, επομένως τις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου που προκαλούν την κλιματική αλλαγή.
12. Στόχος **14** - Ζωή στα θαλάσσια οικοσυστήματα: Σημειώθηκε ότι σε δύο από τους δέκα Επιμέρους Στόχους μπορεί να συμβάλει το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος:
    - Στόχος **14.1** - Ρύπανση θαλασσών από χερσαίες δραστηριότητες: Η

φιλοπεριβαλλοντική στάση της ορθής διαχείρισης των απορριμμάτων και η υιοθέτηση μεθόδων βιολογικής γεωργίας εμποδίζει τη μεταφορά στη θάλασσα απορριμμάτων ή ουσιών που ευνοούν τον ευτροφισμό (από υπολείμματα χημικών λιπασμάτων ή/και φυτοφαρμάκων).

- Στόχος **14.4** - Βιώσιμη αλιεία: Οι τρόποι αλιείας που εφαρμόζουν παραθαλάσσια μοναστήρια (όπως π.χ. στο Άγιον Όρος) έχουν αναγνωριστεί ως υποδείγματα βιωσιμότητας.

13. Στόχος **15** - Βιώσιμη χρήση χερσαίων οικοσυστημάτων-ενίσχυση βιοποικιλότητας: Καταγράφηκε η μεγάλη συμβολή του Ορθόδοξου μοναστικού φιλοπεριβαλλοντικού ήθους στην ορθή διαχείριση, διατήρηση και προστασία πολλών και διαφορετικών οικοσυστημάτων, σε μοναστικές περιοχές της Ανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής, υψηλής οικολογικής αξίας και βιοποικιλότητας. Μάλιστα πολλές από αυτές έχουν χαρακτηριστεί από τη Διεθνή Ένωση για την Προστασία της Φύσης (IUCN), την Ευρωπαϊκή Ένωση (Δίκτυο Natura, Συνθήκη Ramsar) ή την UNESCO ως Προστατευόμενες Περιοχές.

Τα τρία κοινά χαρακτηριστικά των 17 Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 είναι η *Καθολικότητα*, η *Ολοκλήρωση* και η *Μεταμόρφωση/Μετασχηματισμός*. *Καθολικότητα* σημαίνει ότι αφορούν στους πάντες, επομένως και στους Ορθοδόξους/στις Ορθόδοξες μοναχούς/μοναχές, στην περίπτωση όμως των οποίων ισχύει ότι κινούνται στην κατεύθυνση της εκπλήρωσής τους αβίαστα και εν ελευθερία, όχι από απλό οικολογικό ενδιαφέρον, αλλά από βαθιά, θυσιαστική αγάπη και σεβασμό για το Θεό, τον συνάνθρωπο και ολόκληρη την Κτίση.

Ολοκλήρωση σημαίνει ότι πρέπει από όλους να καταβάλλεται προσπάθεια ώστε να επιτευχθούν και οι 17 Στόχοι, εφόσον όλοι είναι σημαντικοί και αλληλοσυνδέονται. Ωστόσο αυτό αποτελεί μια γενικότερη προτροπή και ευχή, αφού κάποιοι από τους Στόχους αφορούν στις πολιτικές των κρατών ή σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες. Το γεγονός ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος συμβάλλει στους 13 από τους συνολικά 17 Κύριους Στόχους επιβεβαιώνει ότι οι αρχές της Ορθόδοξης Θεολογίας για το Περιβάλλον, που ευλαβικά ακολουθούνται στη μακραίωνη Ορθόδοξη μοναστική παράδοση, κινούνται σε πολύ μεγάλο βαθμό στην κατεύθυνση που σήμερα χαρακτηρίζεται Βιώσιμη ζωή και Ανάπτυξη.

Όσον αφορά στο τρίτο και πιο ουσιαστικό στοιχείο που προσπαθούν να επιτύχουν οι 17 Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, τη *Μεταμόρφωση /Μετασχηματισμό*, δηλαδή την αλλαγή του τρόπου ζωής, καταδείχθηκε ότι οι μοναχοί και οι μοναχές διαμορφώνουν μια διαφορετική σχέση με το φυσικό περιβάλλον, καθαρά αντικαταναλωτική, σύμφωνα με τις πραγματικές και ουσιαστικές ανάγκες τους.

Συμπεραίνεται, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος ενισχύει και υλοποιεί την ουσιαστική αλλαγή του τρόπου ζωής του ανθρώπου και πράγματι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος προωθεί τον μετασχηματισμό (transformation) προς έναν «βιώσιμο τρόπο ζωής», που είναι ο καταληκτικός σκοπός των 17 Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης ως το 2030.

VI. Τα παραπάνω συμπεράσματα επιβεβαιώθηκαν σε σημαντικό βαθμό και από την εμπειρική έρευνα μεικτού (ποιοτικού και ποσοτικού) χαρακτήρα που πραγματοποιήθηκε στα μοναστήρια της Κρήτης, προκειμένου να απαντηθεί το 3^{ο} Ερευνητικό Ερώτημα της Διατριβής. Ακολουθήθηκε η μεθοδολογία της «Πολλαπλής Μελέτης Περίπτωσης» και τα βασικά ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για τη συλλογή των δεδομένων ήταν ένα ερωτηματολόγιο, η καταγραφή άτυπων συνεντεύξεων υπό μορφή συζήτησης, οι προσωπικές παρατηρήσεις και καταγραφές, η συλλογή φωτογραφιών και έντυπου υλικού από τις Μονές αλλά και ψηφιακού υλικού από το διαδίκτυο.

Κατά τη διεξαγωγή της έρευνας έγιναν επισκέψεις συνολικά σε 37 Μονές (από τις 49 που λειτουργούν), ελήφθη αντίστοιχος αριθμός συμπληρωμένων ερωτηματολογίων[817], πραγματοποιήθηκαν -σε όσες περιπτώσεις κατέστη δυνατόν-άτυπες συνεντεύξεις σε μορφή συζήτησης και καταγράφηκαν στοιχεία φιλοπεριβαλλοντικού μοναστικού ήθους, τα οποία στη συνέχεια υπέστησαν επεξεργασία και ανάλυση. Στο Κεφάλαια 6 και 7 παρουσιάστηκαν περιγραφικά τα δεδομένα/ευρήματα και τα αποτελέσματα της έρευνας αντίστοιχα, τονίστηκαν δε οι καλές πρακτικές, όπου εφαρμόζονται. Λόγω του ότι η έρευνα είχε κυρίως ποιοτικό χαρακτήρα -παρ' όλο που συλλέχθηκαν και ποσοτικά στοιχεία- για τη θεματική ανάλυση των δεδομένων, ορίστηκαν ποιοτικά επιμέρους κριτήρια και

[817] Στην πραγματικότητα λόγω του ότι η Μονή Μ22 διαθέτει και δύο ενεργά Μετόχια, με διαφορετικά κτηριακά συγκροτήματα, για τα οποία ελήφθησαν ξεχωριστά στοιχεία, τα τελικά αποτελέσματα αφορούσαν σε 39 «Μελέτες Περίπτωσης».

δημιουργήθηκαν κλίμακες που επέτρεψαν να αξιολογηθεί ποιον και σε ποιον βαθμό από τους Στόχους ικανοποιούσε κάθε μοναστήρι (βλ. § 7.12.12).

Συνοπτικά, τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε η έρευνα έχουν ως εξής:

1. Η Κρήτη έχει μια μακραίωνη και συνεχή μοναστική παράδοση από τον 5^{ο} αιώνα μέχρι σήμερα, διατηρώντας όλα τα είδη μοναχικής ζωής (κοινοβιακή, λαυρεωτική και ερημιτική), υψηλής πνευματικότητας, με τις μοναστικές περιοχές να απλώνονται σε όλο το νησί. Τα περισσότερα από τα μοναστήρια που λειτουργούν σήμερα έχουν ιδρυθεί κατά την Ενετική περίοδο (κυρίως 14^{ο} – 17^{ο} αιώνα), παρ' όλες τις καταστροφές που υπέστησαν την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Κατά συνέπεια, αποτελούν έναν τους κύριους φορείς ανάπτυξης και διαφύλαξης της Πολιτιστικής, Φυσικής και Πνευματικής Κληρονομιάς του νησιού. Μάλιστα τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια σχετική ανάκαμψη του μοναχισμού στην Κρήτη, με αποτέλεσμα εγκαταλελειμμένες Μονές να αναστηλώνονται και να επαναλειτουργούν.
2. Ένα άλλο χαρακτηριστικό των μοναστηριών της Κρήτης είναι ότι, παρ' όλο που τα περισσότερα είναι χτισμένα σε ερημικούς τόπους για να ευνοείται η μοναχική άσκηση, ωστόσο δεν βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση από οικισμούς (κάποια απ' αυτά μάλιστα βρίσκονται εντός τους), με αποτέλεσμα να έχουν μια συνεχή και ουσιαστική διάδραση με τον τοπικό πληθυσμό, επηρεάζοντάς τον σε μεγάλο βαθμό. Συνήθως, επίσης, τα μοναστήρια αποτελούσαν τα προπύργια των ποικίλων επαναστατικών απελευθερωτικών κινημάτων κατά της -για 800 συναπτά έτη- ξένης κατοχής της νήσου και ταυτόχρονα καταφύγια για τους κατατρεγμένους και έχοντες ανάγκη, στηρίζοντάς τους υλικά και πνευματικά. Η παράδοση αυτή της προσφοράς στον συνάνθρωπο συνεχίζεται και σήμερα με ποικίλους τρόπους.
3. Για τον ποιοτικό χαρακτηρισμό του βαθμού ικανοποίησης των 17 Κύριων και Επιμέρους Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη από τα μοναστήρια της Κρήτης που διερευνήθηκαν, ορίστηκε μια κλίμακα πέντε κατηγοριών, ανάλογα με το πλήθος των Στόχων που ικανοποιούνται (Βλ. §7.12.12). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι: Τρία μοναστήρια ικανοποιούν 16 από τους 17 Στόχους και ανήκουν στην 1^{η} Κατηγορία ικανοποίησης Στόχων. Στη 2^{η} Κατηγορία κατατάσσονται 6 μοναστήρια, που ικανοποιούν 14-15 Στόχους. Στην 3^{η} Κατηγορία τοποθετούνται 11 Μονές, που ικανοποιούν 11-13 Στόχους. Στην 4^{η} Κατηγορία κατατάσσονται 12 μοναστήρια,

ικανοποιώντας 8-10 Στόχους, ενώ στην 5η Κατηγορία 7 Μονές, οι οποίες ικανοποιούν 4-7 Στόχους.

4. Κάθε μοναστήρι της Κρήτης έχει το ιδιαίτερο κλίμα και τον χαρακτήρα του, το τυπικό και τις παραδόσεις του. Σε όλα όμως -και ασχέτως του αριθμού των μοναχών/μοναζουσών που εγκαταβιώνουν σ' αυτό και του αριθμού των Στόχων για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, στους οποίους καταγράφηκε ότι συμβάλλουν, διακρίνεται η ευαισθησία, ο σεβασμός και η αγάπη για τον συνάνθρωπο και ολόκληρη τη Δημιουργία.

Η απάντηση στο 3ο Ερευνητικό Ερώτημα είναι ότι λίγο πάνω από τα μισά Κρητικά μοναστήρια που διερευνήθηκαν (ποσοστό 51%) ικανοποιούν 11 έως 16 από τους 17 Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη έως το 2030, γεγονός που θεωρείται σημαντικό. Όπως είναι σημαντικό το ότι ένας υπολογίσιμος επίσης αριθμός μοναστηριών (ποσοστό 31%) ικανοποιεί 8 με 10 Στόχους (που είναι πάνω από τους μισούς από αυτούς που ικανοποιούν γενικά οι Μονές της Κρήτης).

Όσον αφορά στην επιβεβαίωση της θεωρητικής προσέγγισης στην απάντηση του 4ου Ερευνητικού Ερωτήματος, στις δεκατέσσερις από τις συνεντεύξεις μοναχών και μοναζουσών (βλ. §8.2) έγινε αντιληπτό ότι οι συγκεκριμένοι, μετά την είσοδό τους στον μοναχισμό, σταδιακά άλλαξαν τη στάση τους έναντι της Κτίσεως και επομένως για τις συγκεκριμένες περιπτώσεις μοναχών/μοναζουσών παρατηρούνται σημαντικές ενδείξεις ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος προωθεί τον μετασχηματισμό (transformation) προς έναν «βιώσιμο τρόπο ζωής», που είναι ο καταληκτικός σκοπός των 17 Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης ως το 2030.

VII. Συνοψίζοντας θεωρείται ότι η έρευνα που διεξήχθη συμβάλλει στα εξής σημεία:

- Εμβαθύνει στην κατανόηση και ενίσχυση του **οικολογικού ήθους**, το οποίο αποτελεί ουσιώδες κεφάλαιο της Χριστιανικής Ηθικής. Διερευνά δηλαδή το ζήτημα της σχέσης του ανθρώπου με τον φυσικό κόσμο, έχοντας ως πρότυπο το μοναστικό ήθος, η δυναμική του οποίου δίνει ένα νέο περιεχόμενο στη φιλοσοφική αντίληψη της «**ηθικής της ευθύνης**» και δίνει εφαρμοστική αξία στη σχέση αυτή ως προς τις προκλήσεις που απαντώνται στον σύγχρονο κόσμο. Αποτελεί δηλαδή παρήγορη ελπίδα το γεγονός ότι το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος διασώζει σε πολύ μεγάλο βαθμό την Ορθόδοξη θεολογική

παράδοση για μια ορθή σχέση του ανθρώπου με τον περιβάλλοντα κόσμο, αποτελώντας μια σιωπηλή και βιωματική μαρτυρία για τη δυνατότητα της αποκατάστασης μιας αρμονικής σχέσης με όλη την Κτίση, προσφέροντας ταυτόχρονα σε όλους ένα παράδειγμα ζωής. Άλλωστε, ο «ρόλος της Εκκλησίας -αλλά και του μοναχισμού- είναι να υπενθυμίζουν ''ἔργῳ καὶ ζωῇ'' το φιλάδελφο και ασκητικό, το ευχαριστιακό πνεύμα της Ορθοδοξίας, το ήθος της μετανοίας και της δικαιοσύνης που περισσεύει ''πλεῖον'' των νόμων και των κανόνων»[818].

- Συμβάλλει επίσης στην ανάπτυξη «**οικο-θεολογικής συνείδησης**», η οποία μπορεί να έχει ένα αποφασιστικό ρόλο στην αντιμετώπιση -από θεολογικής πλευράς- των σύγχρονων παγκόσμιων περιβαλλοντικών και κοινωνικών προβλημάτων αλλά και της εφαρμογής της Βιώσιμης Ανάπτυξης. Τέλος ως μια μετα-οικολογική κριτική η εργασία αυτή επιχειρεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη της Περιβαλλοντικής Ηθικής.
- Στοιχεία και καλές πρακτικές από κάθε «Μελέτη Περίπτωσης» και τα συμπεράσματα της έρευνας -π.χ. στους τομείς της μείωσης της κατανάλωσης ενέργειας, της ενεργειακής βελτίωσης των κτηρίων, της χρήσης Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, της διαχείρισης υγρών αποβλήτων και στερεών απορριμμάτων, της ενίσχυσης της βιοποικιλότητας, κυρίως όμως του εκπεφρασμένου ευχαριστιακού, λειτουργικού και ασκητικού ήθους- θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν από τη Διοικούσα Εκκλησία σε μια πιο συντονισμένη προσπάθεια περιβαλλοντικών δράσεων και υιοθέτησης των αρχών του βιώσιμου τρόπου ζωής σε επίπεδο μητροπόλεως ή/και ενορίας, ώστε να καλλιεργείται από τους πιστούς η συναίσθηση της προσωπικής ευθύνης και η υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικών και αντικαταναλωτικών συμπεριφορών.
- Η βίωση του ήθους της Βασιλείας του Θεού, ως ανακαίνιση και αγιασμός όλης της Κτίσεως στη λατρευτική ζωή των Ορθοδόξων Μονών, αποτελεί θεμέλιο και εφαρμογή για τη διαμόρφωση οικολογικής συνείδησης, που θα βοηθήσει τον άνθρωπο να ζει ήδη «ἐν τῷ κόσμῳ» τη ζωή των εσχάτων.

[818] **Κ. Μπελέζου**, *Παγκοσμιοποίηση και καινή κτίση*, στο *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, 38 (2003), σ. 505

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 5.1: Δειγματοληψία Έρευνας Πεδίου στη Μεθοδολογία "Μελέτης Περίπτωσης", σ. 233
Διάγραμμα 5.2: Θεματικές κατηγορίες ανάλυσης των συνεντεύξεων των μοναχών/μοναζουσών, σ. 243
Διάγραμμα 7.1: Κατανομή του Αριθμού των Ιερών Μονών και Ησυχαστηρίων ανά Εκκλησιαστική Περιφέρεια, σ. 435
Διάγραμμα 7.2: Κατανομή των Μονών ανά φύλο, σ. 436
Διάγραμμα 7.3: Κατανομή Σταυροπηγιακών Μονών, σ. 436
Διαγράμματα 7.4 και 7.5: Αριθμητική και Ποσοστιαία Κατανομή του μεγέθους της μοναστικής αδελφότητας των Μονών, σ. 436
Διάγραμμα 7.6: Κατανομή, ανά αιώνα, της εποχής ιδρύσεως των Μονών της Κρήτης, σ. 437
Διάγραμμα 7.7: Ποσοστιαία κατανομή της χρονικής περιόδου ιδρύσεως των Μονών, σ. 438
Διάγραμμα 7.8: Κατανομή των λόγων επιλογής της τοποθεσίας των Μονών, σ. 441
Διάγραμμα 7.9: Κατανομή των Μονών, ανάλογα με τον προσανατολισμό τους, σ. 442
Διάγραμμα 7.10: Κατανομή των ωρών ηλιοφάνειας το χειμώνα στις Μονές, σ. 443
Διάγραμμα 7.11: Κατανομή των ωρών ηλιοφάνειας το καλοκαίρι στις Μονές, σ. 443
Διάγραμμα 7.12: Κατανομή του είδους του περιβάλλοντος χώρου των Μονών, σ. 444
Διάγραμμα 7.13: Κατανομή των χώρων που περιβάλλει τις Μονές, σ. 445
Διάγραμμα 7.14: Κατανομή των δράσεων ενίσχυσης βιοποικιλότητας που εφαρμόζονται πέριξ του χώρου των Μονών, σ. 446
Διάγραμμα 7.15: Κατανομή της χρονολόγησης του υπάρχοντος κτηριακού συγκροτήματος των Μονών, σ. 448
Διάγραμμα 7.16: Κατανομή των Μονών ανάλογα με το πόσες έχουν δεχθεί πρόσφατη κτηριακή ανακαίνιση, σ. 449
Διάγραμμα 7.17: Κατανομή του σχήματος του Κτηριακού Συγκροτήματος των Μονών, σ. 450
Διάγραμμα 7.18: Κατανομή του αριθμού Μονών, ανάλογα με το αν τα κτήρια του Κτηριακού Συγκροτήματος έχουν υψομετρική διαφορά μεταξύ τους, σ. 450
Διάγραμμα 7.19: Κατανομή του αριθμού των ορόφων των κτηρίων που απαρτίζουν το Κτηριακό Συγκρότημα των Μονών, σ. 451
Διάγραμμα 7.20: Κατανομή Κύριων χώρων των Μονών, σ. 452
Διάγραμμα 7.21: Κατανομή δευτερευόντων χώρων των Μονών, σ. 453
Διάγραμμα 7.22: Κατανομή των τρόπων στέγασης των κτηρίων των Κτηριακών Συγκροτημάτων των Μονών, σ. 457
Διάγραμμα 7.23: Κατανομή των υλικών κατασκευής των κουφωμάτων των κτηρίων του Κτηριακού Συγκροτήματος, σ. 458
Διάγραμμα 7.24: Κατανομή του μεγέθους στη χρήση φυσικού φωτισμού στο εσωτερικό των κτηρίων του Κτηριακού Συγκροτήματος, σ. 459
Διάγραμμα 7.25: Κατανομή των μέσων που χρησιμοποιούνται για τη σκίαση των κτηρίων του Κτηριακού Συγκροτήματος των Μονών, σ. 460

Διάγραμμα 7.26: Κατανομή των μέσων θέρμανσης που χρησιμοποιούν οι Μονές κατά τους χειμερινούς μήνες, σ. 461
Διάγραμμα 7.27: Κατανομή των ειδών συστημάτων ψύξης και των χώρων που είναι αυτά τοποθετημένα στις Μονές της Κρήτης, σ. 463
Διάγραμμα 7.28: Κατανομή των πηγών ενέργειας που χρησιμοποιείται στο μαγείρεμα από τις Μονές της Κρήτης, σ. 464
Διάγραμμα 7.29: Κατανομή των τύπων Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας που χρησιμοποιούνται από τις Μονές της Κρήτης, σ. 465
Διάγραμμα 7.30: Κατανομή των μέσων ύδρευσης των Μονών, σ. 467
Διάγραμμα 7.31: Κατανομή των εργοχείρων ή των άλλων ασχολιών των μελών των μοναστικών αδελφοτήτων, σ. 470
Διάγραμμα 7.32: Κατανομή των ειδών που καλλιεργούνται στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις των Μονών, σ. 473
Διάγραμμα 7.33: Κατανομή αριθμού Μονών, ανάλογα με το αν διαθέτουν ή όχι αγροτικά προϊόντα προς πώληση, σ. 474
Διάγραμμα 7.34: Κατανομή του αριθμού των Μονών ανάλογα με το αν χρησιμοποιούν ή όχι χημικά λιπάσματα και φυτοφάρμακα στις καλλιέργειες, σ. 475
Διάγραμμα 7.35: Κατανομή αριθμού Μονών, ανάλογα με το αν καλλιεργούν τοπικές ποικιλίες φυτών και αν συμμετέχουν σε δίκτυο διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων, σ. 477
Διάγραμμα 7.36: Ποσοστιαία και Αριθμητική Κατανομή του αριθμού των Μονών ανάλογα με το αν χρησιμοποιούν ή όχι τα υπολείμματα των καλλιεργειών για τη δημιουργία κομπόστ, σ. 478
Διάγραμμα 7.37: Κατανομή αριθμού Μονών, ανάλογα με το είδος των οικόσιτων ζώων που εκτρέφουν, σ. 481
Διάγραμμα 7.38: Κατανομή του αριθμού των Μονών, ανάλογα με το ποια είναι η διαχείριση των οργανικών/αλλοιώσιμων υπολειμμάτων, σ. 484
Διάγραμμα 7.39: Κατανομή των Μουσείων και των συνδυασμών Μουσείων που υπάρχουν στις Μονές της Κρήτης, σ. 486
Διάγραμμα 7.40: Κατανομή τρόπων προσφοράς των Μονών στο συνάνθρωπο, στην τοπική και την ευρύτερη κοινωνία, σ. 492
Διάγραμμα 7.41: Κατανομή του αριθμού των Μονών ανάλογα με το χαρακτηρισμό του βαθμού που ικανοποιούν τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030, σ. 523
Διάγραμμα 7.42: Κατανομή του αριθμού των μοναστηριών της Κρήτης που ικανοποιούν κάθε κύριο ή επιμέρους Στόχο της Βιώσιμης Ανάπτυξης έως το 2030, σ. 525

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 4.1: Κύριοι και Επιμέρους Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 στους οποίους δυνητικά συμβάλει το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος σ. 211
Πίνακας 4.2: Στόχοι της Βιώσιμης Ανάπτυξης στους οποίους συνέβαλλαν με καλές πρακτικές Οργανισμοί βασισμένοι στην Πίστη (FBO's) σύμφωνα με την Έκθεση της Επιτροπής για το Περιβάλλον του Ο.Η.Ε., σ. 212
Πίνακας 5.1: Άξονες της Έρευνας με τα επιμέρους πεδία τους, σ. 231
Πίνακας 5.2: Επισκέψεις στις Μονές της Κρήτης για την Έρευνα Πεδίου, σ. 238
Πίνακας 7.1: Απόσταση των Μονών από τον πλησιέστερο οικισμό, σ. 439
Πίνακας 7.2: Λόγοι επιλογής της τοποθεσίας που βρίσκεται οι Μονή, σ. 440
Πίνακας 7.3: Υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιΐας των κτηρίων, σ. 455
Πίνακας 7.4: Τρόποι ύδρευσης των Μονών, σ. 466
Πίνακας 7.5: Καλλιεργούμενα είδη στις βιολογικές καλλιέργειες, σ. 476
Πίνακας 7.6: Συγκεντρωτικός Πίνακας με τις Μονές που εφαρμόζουν βιολογικές μεθόδους καλλιέργειας, σε συνδυασμό με τον αριθμό των μοναχών, με το αν ασχολούνται ή όχι οι μοναχοί με τις καλλιέργειες, το αν διαθέτουν πιστοποίηση βιολογικών προϊόντων, αν καλλιεργούν τοπικές ποικιλίες αγροτικών προϊόντων και αν κομποστοποιούν τα υπολείμματα των καλλιεργειών, σ. 479
Πίνακας 7.7: Αριθμητική Κατανομή των Μονών ανάλογα με το πλήθος κριτηρίων που ικανοποιούν στην βιώσιμη διαχείριση των υδάτινων πόρων, σ. 502
Πίνακας 7.8: Κατανομή του αριθμού των Μονών ανάλογα με το χαρακτηρισμό της Ενεργειακής Απόδοσής τους, σ. 504
Πίνακας 7.9: Κατανομή αριθμού Μονών ανάλογα με τους τρόπους εργασιακής απασχόλησης λαϊκών, σ. 506
Πίνακας 7.10: Κατανομή αριθμού των Μονών ανάλογα με το βαθμό βιοκλιματικότητας των κτηρίων τους, σ. 508
Πίνακας 7.11: Αριθμητική Κατανομή των Μονών ανάλογα με το πλήθος κριτηρίων που ικανοποιούν στην προστασία και διαφύλαξη της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, σ. 510
Πίνακας 7.12: Κατανομή Αριθμού Μονών ανάλογα με τα κριτήρια Ορθής Διαχείρισης Απορριμμάτων, σ. 516
Πίνακας 7.13: Συγκεντρωτικός με τους Στόχους για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη που ικανοποιούν οι Μονές της Κρήτη, σ. 521
Πίνακας 7.14: Κατανομή του Αριθμού των Μονών της Κρήτης ανάλογα με το βαθμό που ικανοποιούν τους Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης έως το 2030, σ. 522
Πίνακας 7.15: Συχνότητα Εμφάνισης των Στόχων που ικανοποιούν οι Μονές της Κρήτης, σ. 524

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΕΡΓΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος 2018, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος.

Ευχολόγιον το Μέγα, Εκδ. Αστέρος, Αθήναι 1986.

Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Εκδ. Αθαν. Μαρτίνος, Τόμοι 1-12, Αθήναι 1962-1968.

Μικρόν Ιερατικόν, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Στ΄ έκδοσις, Αθήναι 1992.

Τριώδιον, Εκδ. Φως, Αθήναι 1989.

Αββάς Δωροθέος, *Έργα Ασκητικά*, Εκδ. Ετοιμασία, Αθήνα 2014.

Γλυκύς Νικόλαος, *Νέον Εκλόγιον*, εκδ. Βενετία 1803, σ. 329-330, https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/9/e/b/metadata-146-0000007.tkl (τελ. ανάκτηση 20.11.2020).

Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος ΛΗ΄Εις τα Θεοφάνεια είτουν Γενέθλια του Σωτήρος*, P.G. 36, 311-334.

Γρηγόριος Θεολόγος, *Προς Κληδόνιον Πρεσβύτερον κατά Απολλιναρίου Επιστολή Α΄*, P.G. 37, 176-194.

Γρηγόριος Θεολόγος, *Λόγος Μ΄Εις το Άγιον Βάπτισμα*, Ε.Π.Ε. 4, σσ. 278-379.

Ευάγριος Ποντικός, *Των κατά μοναχών πραγμάτων τα αίτια, και η καθ' ησυχίαν τούτων παράθεσις*, P.G. 40, 1232-1264.

Ευάγριος Ποντικός (Νείλος Σιναΐτης), *Λόγος περὶ προσευχής εις ρνγ΄ κεφάλαια διειλημμένος*, P.G. 79, 1166-1198.

Θεόδωρος Στουδίτης, *Κεφάλαια Δ΄*, P.G. 99, 1681-1684.

Θεόδωρος Στουδίτης, *Ίαμβοι και επιγράμματα*, P.G. 99, 1781-1989.

Θεόδωρος Στουδίτης, *Μεγάλη Κατήχησις*, Εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1982.

Θεόφιλος Αντιοχείας, *Προς Αυτόλυκον Β΄*, ΒΕΠΕΣ 5, σσ. 21-50.

Ισαάκ Σύρος, *Τα σωζόμενα Ασκητικά*, (Καλλίνικος Παντοκρατορινός μετ.-επιμ.)Εκδ. Αγγ. Καντιώτου και Ζανή Γρυπάρη, Αθήναι, 1871.

Ισαάκ Σύρος, *Άπαντα τα Ευρεθέντα Ασκητικά*, (επιμ. Ι. Σπετσιέρη), Εκδ. Ρηγόπουλος, Θεσσαλονίκη 1977.

Ισαάκ Σύρος, *Τα ευρεθέντα Ασκητικά*, (Δαμασκηνός Μοναχός επιμ.), Εκδ. Κελλίον Τιμίου Προδρόμου, Ι. Μ. Καρακάλλου, Άγιον Όρος, Γ΄έκδοσις, 2020.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Προς τους διαβάλλοντας τας αγίας εικόνας Λόγος Β'*, P.G. 94, 1284-1309.

Ιωάννης Δαμασκηνός, *Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1989.

***Ιωάννης Μόσχος**, Βίβλος η λεγομένη Λειμών*, P.G. 87, 2852-3112.

Ιωάννης Σιναΐτης, *Κλίμαξ*, P.G. 88, 631-1164.

Ιωάννης Σιναΐτης, *Κλίμαξ*, Εκδ. Ι. Μ. Παρακλήτου, 2009.

Ιωάννης Χρυσοστόμος, *Η΄ Ομιλία εις την Γένεσιν*, Ε.Π.Ε. 2, σσ. 192-215.

Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εις άπιστον Πατέρα, Λόγος Β'*, P.G. 47, 331-348.

Ιωάννης Χρυσοστόμος, *Προς πιστόν πατέρα, Λόγος Γ'*, P.G. 47, 349-386.

Ιωάννης Χρυσοστόμος, *Εις Ματθαίον Ομιλία ΝΕ΄*, P.G. 58, 539-550.

Μάξιμος Ομολογητής, *Περί διαφόρων απορίων*, P.G. 91, 1027-1060.

Μέγας Βασίλειος, *Λόγος προς πλουτούντας*, P.G. 31, 277-304.

Μέγας Βασίλειος, *Όροι κατά πλάτος*, P.G. 31, 904-1049.

Μέγας Βασίλειος, *Όροι κατ' επιτομήν*, P.G. 31, 1052-1305.

Μέγας Βασίλειος, *Ασκητικαί Διατάξεις*, P.G. 31, 1321-1428.

Μεθόδιος Πατάρων, *Έκ τοῦ περί Ἀναστάσεως, Λόγος Α΄*, P.G. 18, 265-289.

Παλλάδιος Ελενουπόλεως, *Η προς Λαύσον ιστορία-Διήγησις του βίου των αγίων Πατέρων*, P.G. 34, 1001-1260.

Παλλάδιος Ελενουπόλεως, *Λαυσαϊκή Ιστορία,* (Μπουγάτσος Νικ.- Μπατιστάτος Δ. Μετάφρασις-Εισαγωγή-Σχόλια), Τόμοι Α΄& Β΄, Εκδ. Τήνος, Β΄ Έκδοσις, Αθήναι, χ.χ.

Παλλάδιος Ελενουπόλεως, *Αποφθέγματα των Αγίων Γερόντων*, P.G. 65, 72-440.

Σεραπίων Θμούεως, *Επιστολή προς μοναχούς*, P.G. 40, 899-922.

Συμεών Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, Περί Μετανοίας, P.G. 155, 469-504.

Β. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΗ

Αγαπάκη Μαρία, *Το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου Γοργολαΐνη*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3gEnB6L, (τελ. ανάκτηση 15.09.2020).

Αγίου Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου – Βίος και Λόγοι, Εκδ. Ι. Μονή Χρυσοπηγής, ΙΓ΄έκδοση, Χανιά 2015.

Αδελφότης Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου Καρέα, *Τι ξέρεις εσύ για τις εικόνες;*, Εκδ. Ετοιμασία, Αθήνα 2000.

Αθανασάκης Αρτέμης, *Η Περιβαλλοντική Αγωγή σε όλες τις βαθμίδες της Εκπαίδευσης*, Εκδ. Χρ. Δαρδανός, Αθήνα 2004.

Αθανασάκης Αρτέμης, *Περιβάλλον-Αγωγή και Εκπαίδευση*, Εκδ. Liberal Books, Αθήνα 2015.

Αθανασιάδης Νικόλαος, *Βλάστηση-χλωρίδα Αγίου Όρους*, στα *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου «Το Άγιον Όρος, χθες-σήμερα-αύριο» Θεσσαλονίκη 29.10 -01.11.1993*, Εκδ. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 23-30.
Αιμιλιανός Αρχιμανδρίτης, «Οίκος Θεού και πύλη του ουρανού», στο **Παπαδόπουλος Στέλιος** (επιμ.), *Σιμωνόπετρα-Άγιον Όρος*, Εκδ. ΕΤΒΑ, 1991, σσ. 115-131.
Αναστάσιος Αρχιεπ. Αλβανίας, *Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού*, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Γ᾽ έκδοση, Αθήνα 2015.
Αναστάσιος Αρχιεπ. Αλβανίας, *Εγρήγορση – Χρέος των Ορθοδόξων*, Εκδ. Εν Πλώ, Αθήνα 2017.
Ανδρεαδάκη-Χρονάκη Ελένη, *Βιοκλιματική Αρχιτεκτονική-Παθητικά Ηλιακά Συστήματα*, Εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 14-15.
Ανδριανάκης Μιχάλης, *Ιερά Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή Οδηγήτριας Γωνιάς*, Εκδ. Ι.Π.Μ. Γωνιάς 2016.
Ανδριανάκης Μιχάλης, *Ιερά Σταυροπηγιακή και Πατριαρχική Μονή Πρέβελη*, Β΄ έκδοση, Ρέθυμνο 2008.
Ανδριανάκης Μιχ. – Γιαπιτζόγλου Κ., *Χριστιανικά Μνημεία της Κρήτης*, Εκδ. Συνοδική Επιτροπή για το Θρησκευτικό Τουρισμός της Εκκλησίας της Κρήτη – ΜΚΟ Φιλοξενία, Ηράκλειο 2014.
Αντωνόπουλος Ευγένιος Αρχιμ., *Η Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος Αρετίου*, Εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολις 2004.
Αποστολάκης Εμμανουήλ, *Εκτενής Βίος του Αγ. Κοσμά (μτφρ.)* στο περιοδ. Κουδουμιανά Μηνύματα, 36, Ιουλ-Δεκ 2019, σσ. 9-13.
Αυγουστίδης Αδαμάντιος π., *Παραμυθητική Θεολογία,* Εκδ. Δομή, Αθήνα 2008
Βαβαλέκας Κωνσταντίνος, «Η πανίδα του Αγίου Όρους», στο **Παρχαρίδου Μ. – Φουντούλης Μ.** (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη Τόμος Α'*, Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001.
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Ιερόν Στηλογράφημα – συναγωγή Λόγων και Κειμένων περί της μακαρίας των μοναχών βιοτής*, Εκδ. Ευεργέτιδος-Ι. Μ. Αγ. Παρασκευής Μαζίου, Μέγαρα 2000.
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, «Καθ' οδόν προς έναν οικολογικόν πολιτισμόν» - Ομιλία κατά την Τελετήν Ενάρξεως των εργασιών του Διεθνούς Περιβαλλοντικού Συνεδρίου και Ανακηρύξεως αυτού εις Επίτιμον Καθηγητήν του Τ.Ε.Ι. Καλαμάτας (01.02.2010*)*, στο **Μηλιώνη Ιωάννα** (Επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «Η Προστασία του Περιβάλλοντος ως Πηγή Αληθούς Ζωής και ως προϋπόθεση της Αειφόρου Ανάπτυξης»*, Εκδ. Ειδικές Εκδόσεις Τ.Ε.Ι. Καλαμάτας, Καλαμάτα, Φεβρουάριος 2011, σσ. 38-41.
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Ομιλία στο 50^{ο} Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ (22.01.2020)*, Νταβός Ελβετίας, στην Ιστοσελίδα: https://www.ecpatr.org/docdisplay.php?lang=gr&id=3005&tla=gr (τελ. ανάκτηση 19.02.2020).
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2004)*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου https://bit.ly/3bzdQnQ , (τελ. ανάκτηση 21.02.2020).

Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2005)*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου https://bit.ly/3c6m2x0, (τελ. ανάκτηση 20.05.2021).
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2010)*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου https://bit.ly/3pxdCnp, (τελ. ανάκτηση 10.11.2020).
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2011*), στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου https://bit.ly/335yGIf, (τελ. ανάκτηση 10.11.2020).
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2012)*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, https://bit.ly/2IIVXbR, (τελ. ανάκτηση 10.11.2020).
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2013)*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου https://bit.ly/3kA8hIj, (τελ. ανάκτηση 10.11.2020).
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ *τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2014)*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου https://bit.ly/2IKZoP2, (τελ. ανάκτηση 10.11.2020).
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2015)*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, https://bit.ly/2H4fbHZ , (τελ. ανάκτηση 10.11.2020).
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2016)*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, https://bit.ly/36DbTnX, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020).
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2017)*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, https://bit.ly/3pAWoW4, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020).
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Σεπτὸν Πατριαρχικὸν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπὲρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2019)*, Βλ. Ιστοσελίδα Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου, https://bit.ly/3pvCSKF, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020).
Βαρθολομαίος Οικ. Πατριάρχης, *Σεπτόν Πατριαρχικόν Μήνυμα ἐπί τῇ ἡμέρᾳ προσευχῆς ὑπέρ τῆς Προστασίας τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος (01/09/2020),*Βλ. Ιστοσελίδα Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου https://bit.ly/32Kn8d2 (τελ. ανάκτηση 16.11.2020).
Βασιλάκη Ελένη, *Στη Μονή Απεζανών με τα σπάνια κειμήλια και την ξεχωριστή ιστορία*, στην Ιστοσελίδα https://www.e-storieskritis.gr/2017/04/blog-post_6.html (τελ. ανάκτηση 24.07.20)
Βασιλειάδης Πέτρος & Τσομπανίδης Στυλιανός, *Παγκόσμια Οικονομία-Κλιματική Αλλαγή-Διαθρησκειακός Διάλογος: Η Χριστιανική Μαρτυρία στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, στο Σύνθεσις – Έντυπη έκδοση του ηλεκτρονικού περιοδικού του Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ., Τομ. 2, Τευχ. Ι, 2013, σσ. 88-111.

Βασίλειος Ιβηρίτης Αρχιμ., «Κάλλος και ησυχία στην αγιορείτικη πολιτεία», στο *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου: Το Άγιον Όρος χθές-σήμερα-αύριο*, εκδ. Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 51-56.
Βασίλειος Σταυρονικητιανός Αρχιμ., «*Η μοναχική ζωή ως όντως Γάμος*», περ. Σύναξη, Τ. 32, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1989, σσ. 27-40.
Βαφείδης Αιμιλιανός Αρχιμ., *Το Μαρτύριον ως αφετηριακόν στοιχείον εις τον Ορθόδοξον Μοναχισμόν*, Εκδ. Σήμαντρο, α.χ.
Βλαβογιλάκης π. Μιχαήλ, Μοναστήρια και μετόχια της Κυδωνίας και του Αποκόρωνα, στην ιστοσελίδα της Ι. Μητροπ. Κυδωνίας και Αποκορώνου, https://www.imka.gr/d-mones-metochia/, (τελ. ανάκτηση 03.04.2020).
Βλάχος Ιερόθεος Μητρ. Ναυπάκτου, *Οι Τρεις Ιεράρχες και η ταυτότητα του Ελληνισμού (Β΄)*, στην Ιστοσελίδα: https://www.parembasis.gr/index.php/el/menu-teyxos-110/2423-2005-110-15 (τελ. ανάκτηση 21.03.2021).
Βρέντζος Μιχάλης, *Επίσκεψη σ΄ ένα ερημίτη-Πρόταση επανάχρησης ενός ερειπωμένου μοναστηριακού συγκροτήματος στο Ακρωτήρι Χανίων*, Διπλωματική Εργασία, Νοέμβριος 2014, http://ikee.lib.auth.gr/record/268808/files/GRI-2015-14565.pdf (τελ. ανάκτηση 24.04.2020).
Γαβριήλ Διονυσιάτης Αρχιμ., *Η Μοναχική ζωή κατά τους Αγίους Πατέρας*, εκδ. Αστήρ, Αθήναι 1962.
Γεωργόπουλος Αλέξανδρος (επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση-Ο νέος Πολιτισμός που αναδύεται*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2005.
Γεωργοπούλου Νικολίτσα, *Ηθική της Οικολογικής Συνείδησης*, Εκδ. Θυμέλη, Αθήνα 1995.
Γεωργούδης Παναγιώτης, *Λουσούδι, η Αριστοτελική Σχολή αντίστασης στα Αστερούσια*, https://e-mesara.gr/loysoydi-i-aristoteliki-scholi-antistasis-sta-asteroysia/, (τελ. ανάκτηση 07.10.2019).
Γεωργουσόπουλος Κώστας, *Όταν τελούσαμε μέσα στην καθημερινότητα το μυστήριο της "Θείας Ευχαριστίας"*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3fiylIB (τελ. ανάκτηση 20.05.2021).
Γιαγκάζογλου Σταύρος, *Ο πολιτισμός της ερήμου*, Περ. Σύναξη, 90 (Απρ.-Ιούν. 2004), σσ. 48-62.
Γιαγκάζογλου Σταύρος, *Το ήθος του προσώπου – Εκκλησιολογική θεώρηση της ύπαρξης*, στην Ιστοσελίδα: http://users.sch.gr/polstrantz/ithos.doc (τελ. ανάκτηση 15.05.2021).
Γιαγκάζογλου Σταύρος, «Ευχαριστιακή Εκκλησιολογία και Μοναστική Πνευματικότητα – Το ζήτημα του Γεροντισμού», στο **Καλαϊτζίδης Π.**, **Παπαθανασίου Θ**. & **Αμπατζίδης Θ.** (Επιμ.), *Αναταράξεις στη Μεταπολεμική Θεολογία – Η Θεολογία του '60*, Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου-Βόλος 6-8.5.2005, Εκδ. Ίνδικτος, σσ. 547-633.
Γιανναράς Χρήστος, *Η ελευθερία του ήθους*, Εκδ. Ίκαρος, Γ΄ έκδοση, 2002.
Γιαπιτσόγλου Κώστας, *Προσκυνητάριον Ιεράς Μονής Καρδιωτίσσης Κεράς*, Εκδ. Ι. Μητρ. Πέτρας και Χερρονήσου, 2013.

Γιούλτσης Βασίλειος, «Τεχνικός Πολιτισμός και Άγιον Όρος» στο **Παρχαρίδου Μ. – Φουντούλης Μ.** (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη Τόμος Α'*, Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 185-192.
Γκέκας Ράλλης, Κανδηλάπτη Κονδυλία, & Τσακίρης Κώστας, *Η Περιβαλλοντική διαχείριση στον Ορθόδοξο μοναστικό βίο – Καλές πρακτικές προστασίας και ανάδειξης του περιβάλλοντος*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 118 (2005), σσ. 119-143.
Γκρέκας Αρίσταρχος Αρχιμ., *Η Εκκλησία ως τόπος κοινωνίας Θεού-ανθρώπου-κόσμου. Σπουδή στην εκκλησιολογία του Αγ. Μαξίμου του Ομολογητού*, εκδ. Ostrocon Publishing, Θεσσαλονίκη 2004.
Γλύτση Έλενα, «Ενθύρια περιβόλια και παράδεισοι-Η φύση στο βυζαντινό σπίτι», στο **Καλαμαρά Παρή** (επιμ.), *Οικίες Ιστορίες –Διαχρονικές αφηγήσεις οικιστικής αρχιτεκτονικής και οικογενειακού βίου*, σσ. 54-61.
Δαμιανάκη-Ρομάνο Χρύσα, *Η Ιερά Μονή Παναγίας «Κρουσταλλένιας» Οροπεδίου Λασιθίου*, Εκδ. Ι. Μ. Κρουσταλλένιας Οροπεδίου Λασιθίου 2017.
Δανάλη Ελένη, *Νησταία: κάνει καλό και στο Περιβάλλον*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2Sw6PPn, (τελ. ανάκτηση 02.03.2021.)
Δεκλερής Μιχαήλ, *Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος – Εγκόλπιο Βιωσίμου Αναπτύξεως*, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996.
Δετοράκης Θεοχάρης, *Ιστορία της Κρήτης*, Εκδ. Β΄, Ηράκλειο 1990.
Δημακόπουλος Ιορδάνης, *Ο Sebastiano Serlio στα μοναστήρια της Κρήτης*, στο Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας 6 (1970-1972), Περίοδος Δ', Αθήνα 1972, σσ. 233-245.
Δημήτριος Οικουμενικός Πατριάρχης, *Χαιρετισμός εις το Περιβαλλοντολογικό Συνέδριο της Πάτμου 1988*, Περ. Εκκλησία, 16 (1988), σσ. 603-604.
Διαδρομές Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων – Οδηγός Τουριστικής Προβολής, Εκδ. Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων, Πεζά, Ιούνιος 2014.
Διαμαντάκης Κύριλλος Αρχιμ., *Προσκυνητάριον Ιεράς Μονής Παναγίας Φανερωμένης Ιεράπετρας,* Εκδ. Ι. Μητρ. Ιεραπύτνης και Σητείας, Ζ΄ έκδοση, Ιεράπετρα 2016.
Δουλουφάκης Μακάριος Αρχιμ. (νυν Μητροπ. Γορτύνης και Αρκαδίας), *Η αγάπη της Άξιον Εστίν. - Ι. Μονή Παλιανής*, (1998) στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητρ. Γορτύνης και Αρκαδίας, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2GCVjet, (τελ. ανάκτηση 07.09.2020).
Ελισσαίος Ιερομόναχος Σιμωνοπετρίτης – Παπαγιάννης Θύμιος, *Φυσικός χώρος και Μοναχισμός – Η διατήρηση της Βυζαντινής Παράδοσης στο Άγιον Όρος*, Εκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, Αθήνα 1994.
Ευγενίδου Δέσποινα, *Εκπαιδευτικά Προγράμματα για το Βυζάντιο (1989-2001)*, στο *Ενημερωτικό Δελτίο* του Ελληνικού Τμήματος Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων, Περίοδος Β΄, Ιούνιος 2007 (έκτακτη έκδοση), σσ. 14-16, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/35pHaKO, (τελ. ανάκτηση 20.04.2021).
Εφραίμ Καθηγούμενος της Ι. Μ. Βατοπαιδίου, *Η υποδοχή, η φιλοξενία και η πνευματική στήριξη των επισκεπτών στις Ιερές Μονές*, Περ. Πρωτάτον, τευχ. 123, (Ιούλ.-Σεπ. 2011), σσ. 247-257.

Ζάχαρου Ζαχαρίας Αρχιμ., *Αναφορά στη θεολογία του Γέροντος Σωφρονίου*, Εκδ. Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ 2000.
Ζάχος Δημήτρης, *Σημειώσεις για το μάθημα: Δομή και σημασία της Επιστημονικής Εργασίας στους τομείς δραστηριότητας των εκπαιδευτικών*, Εκδ. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης –ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη Οκτώβριος 2010, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/39eoAbP (τελ. ανάκτηση 20.11.2020).
Ζηζιούλας Ιωάννης Μητρ. Περγάμου, *Η κτίση ως Ευχαριστία, Θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1998.
Ζηζιούλας Ιωάννης Μητροπ. Περγάμου, *Αποκάλυψη και φυσικό περιβάλλον*, Περ. Σύναξη, 56 (1995), σσ. 13-22.
Ζηζιούλας Ιωάννης Μητροπ. Περγάμου, «Η Ορθοδοξία και το πρόβλημα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος», στα *Πρακτικά Διατμηματικού Συμποσίου Ορθοδοξία και Φυσικό Περιβάλλον*, Θεσσαλονίκη 3-4.4.1997.
Ζορμπάς Κωνσταντίνος, *Εκκλησία και φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1988.
Θεόκλητος Διονυσιάτης μοναχός, *Αθωνικά Άνθη*, Εκδ. Αστήρ, Αθήναι 1962.
Θεοκρίτωφ Ελισσάβετ, *Οικοσύστημα και Ανθρώπινη Κυριαρχία – Σπουδή στην Πράξη των Πατέρων της Ανατολής*, Εκδ. Μαΐστρος, Αθήνα 2003.
Θεαρέστη Μοναχή, «Η διάσωση των αρχών της Οικολογίας στον Ορθόδοξο μοναχισμό», στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας*» – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14/9/2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 307-316.
Θεοξένη Μοναχή, *Η Ορθόδοξη μοναχική παράδοση και η σχέση του ανθρώπου με το Περιβάλλον*, Περ. Παράδοση, 1 (1992), σσ. 15-19.
Θεοξένη Μοναχή, «Βιολογική γεωργία και οικολογική διαχείριση του φυσικού χώρου στην Ι. Μονή Χρυσοπηγής», στο **Θ. Νάντσου, Μ. Κουρουζίδη** (επιμ.), *Οικολογία και Εκκλησία- Κείμενα και Βιβλιογραφία*, Εκδ. Ευώνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη-Ηλίβατον, Αθήνα 1999, σσ. 91-95.
Θεοσέμνη Μοναχή, *Άνθρωπος και Κόσμος-Η διαλεκτική της κοσμολογίας του Αγίου Μαξίμου του Ομολογητού και της αισχύλιας θεώρησης του πεπρωμένου*, Εκδ. Ιεράς Μονής Χρυσοπηγής, Χανιά 2010.
Ιγνάτιος Μπριαντσιανίνωφ (μτφρ. Μελέτιος Μητροπ. Νικοπόλεως), *Προσφορά στο σύγχρονο Μοναχισμό*, Εκδ. Ι. Μητροπόλεως Νικοπόλεως, Πρέβεζα 1993.
Ιγνάτιος Πατριάρχης Αντιοχείας, *Ορθοδοξία και διάσωση της δημιουργίας. Μια ορθόδοξη αντιμετώπιση του οικολογικού προβλήματος*, Περ. Επίσκεψις, 415 (1989), Εκδ. Ορθοδόξου Κέντρου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, σσ. 7-17.
Ιερά Μονή Αγ. Ιωάννου Θεολόγου Πρέβελη, *Προσκυνητάριο της Ιεράς Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου Πρέβελη,* Εκδ. Ι. Μ. Αγ. Ιωάννου Θεολόγου Πρέβελη, Ρέθυμνο 2007.
Ιερά Μονή Οδηγήτριας, *Ιερά Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή μονή Οδηγήτριας και τα ερημητήριά της,* Εκδ. Ι. Μονής Οδηγήτριας, 2015.

Ιερά Μονή Σαββαθιανών, *Σύντομη Ιστορική Αναφορά*, Εκδ. Ι. Μ. Σαββαθιανών, Β' έκδοση, Ηράκλειο 2016.
Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή Χρυσοπηγής, *Προσκυνητάριο*, Εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2006.
Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή Χρυσοπηγής, *Μοναστικές Διαδρομές-Εγκαινίων Ενθύμημα*, Εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2012.
Ιερά Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή Χρυσοπηγής, *Ημερολόγιο 2017*, Εκδ. Ι. Μ. Χρυσοπηγής, Χανιά 2017.
Ιερόθεος Μητροπολίτης Ναυπάκτου, *Βαδίζοντας στα μονοπάτια του Αγίου Όρους*, Περ. Πρωτάτον, τευχ. 117, (Ιαν.-Μαρ. 2010), σσ. 4-10.
Ισαάκ Ιερομόναχος, *Βίος Γέροντος Παϊσίου του Αγιορείτου*, Εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Αγ. Ιωάννου Προδρόμου Μεταμορφώσεως Χαλκιδικής, Άγιον Όρος 2004.
Ίσαρη Φιλία - **Πουρκός Μάριος**, *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας - Εφαρμογές στην Ψυχολογία και την Εκπαίδευση*, Εκδ. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγράμματα και Βοηθήματα, 2015 (www.kallipos.gr) στην Ιστοσελίδα https://repository.kallipos.gr/handle/11419/5826 (τελ. ανάκτηση 20.11.2020).
Ιωάννου Παύλος Αρχιμ., «Μοναχισμός, η αυθεντική βίωση του Ευαγγελίου», στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας*» – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14/9/2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 123-132.
Ιωσήφ Γέρων Ησυχαστής, *Έκφρασις Μοναχικής Εμπειρίας*, Αγ. Όρος 1992.
Καζανάκης Δαμασκηνός Αρχιμ., *Ιερά Μονή Παναγίας Εξακουστής*, Εκδ. Ι. Μ. Παναγίας Εξακουστής, Ιεράπετρα 1993.
Κακούρος Πέτρος, *Συνοπτική έκθεση παρουσίασης του έργου Life-Nature 03/NAT/GR/000093 «Ανόρθωση των πρεμνοφυών δασών Δρυός και Αριάς του Αγίου Όρους*, Εκδ. Ελληνικού Κέντρου Βιοτόπων-Υγροτόπων, Θέρμη 2006, στην Ιστοσελίδα http://repository.biodiversity-info.gr/highRes/693.pdf, (τελ. ανάκτηση 08.01.2021).
Καλαϊτζίδης Δημήτρης και **Ουζούνης Κωνσταντίνος**, *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση-Θεωρία και Πράξη*, Εκδ. Σπανίδη, Ξάνθη 2000.
Καλλιακμάνης Βασίλειος Πρωτοπρ., *Μεθοδολογικά Πρότερα της Ποιμαντικής-λεντίῳ ζωννύμενοι*, Εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2005.
Καλλιακμάνης Βασίλειος Πρωτοπρ., «Το φυσικό περιβάλλον στην εκκλησιαστική ποίηση και υμνογραφία», στο *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής*, Α.Π.Θ., Τμ. Θεολογίας, Νέα Σειρά, Τόμ. 13, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 143-152.
Καλογήρου Νεκτάριος, *Η TUI Care καθοδηγεί αγρότες, μεταποιητές και ξενοδόχους να υιοθετήσουν πρακτικές προστασίας του περιβάλλοντος*, Εφημ. Δημοκρατική Ρόδου, 18.07.2019, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3zySUIX, (τελ. ανάκτηση 18.09.2020).
Καλοχριστιανάκης Ζαχαρίας, *Ο Ιωσήφ Φιλάγρης και τα Αστερούσια – Συμβολή στην τοπική ιστορία*, Εκδ. Ι. Μ. Κουδουμά, 2018.

Καραβαλάκης Ιωάννης, *Εκδήλωση στη Μονή Βιδιανής*, Άρθρο στην Εφημ. Ανατολή, 6.11.1983, https://bit.ly/3b5LDD1 (τελ. ανάκτηση 05.05.2020).
Καραϊσαρίδης Κωνσταντίνος πρωτ., *Ασματικό και μοναχικό τυπικό και η στουδιτική μεταρρύθμιση*, περ. Εκκλησία, Τευχ. 11, 2012, σσ. 741-753.
Καρανικόλας Παντελεήμων Μητρ. Κορίνθου (μτφρ.), *Οι Περιπέτειες ενός Προσκυνητού*, Εκδ. Αστήρ, Αθήναι 1957.
Καραπιδάκης Νικόλαος, *Από τον κανόνα του Αγίου Βενεδίκτου - Τεκμήρια Ιστορίας της Μεσαιωνικής Δύσης, Τεκμήριο* 1, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3gBltg9, (τελ. ανάκτηση 14.3.2021).
Καραστάθης Κώστας, *Ο Όσιος Σεραφείμ ο ασκητής της Δομβούς Βοιωτίας*, στην Ιστοσελίδα http://bit.ly/3pO30je, (τελ. ανάκτηση 04.01.2021).
Καψάνης Γεώργιος Αρχιμ., *Η Θεολογική μαρτυρία του Αγίου Όρους*, εκδ. Ορθόδοξος Τύπος, Αθήναι 1981.
Καψάνης Γεώργιος Αρχιμ., *Ορθόδοξος Μοναχισμός και Άγιον Όρος*, Εκδ. Ι. Μ. Οσ. Γρηγορίου, Άγιον Όρος 1983.
Κεσελόπουλος Ανέστης, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992.
Κεσελόπουλος Ανέστης, «Μοναχισμός και διάσωση της Κτίσεως», στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας*» – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14/9/2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 317-336.
Κεσελόπουλος Ανέστης, «Ο ησυχαστικός και κοινοτικός χαρακτήρας του αγιορείτικου μοναχισμού», στο **Παρχαρίδου Μ. - Φουντούλης Μ.** (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη Τόμος Α'*, Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 323-332.
Κογεράκης Κύριλλος Αρχιμ., *Η Κυρία Παληανή, Ακολουθία και Παρακλητικός Κανών*, Εκδ. Ι. Μονής Παληανής, Ηράκλειον 2004.
Κορναράκης Κων/νος, *Η διαλεκτική του φιλοκαλικού ήθους. Παθογόνος και νηπτική αυτοσυνειδησία, δυο πόλοι μετανοίας κατά τον αββά Δωρόθεο*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2002.
Κορναράκης Κων/νος, «Βιοηθικά διλήμματα των κλινικών δοκιμών υπό το πρίσμα της Εξαημέρου», στο *Αρχή και Εξέλιξη του κόσμου και του ανθρώπου με αναφορά στην Εξαήμερο του Μ. Βασιλείου-Πρακτικά Διεπιστημονικού Συνεδρίου*, Εκδ. Κοσμητεία Θεολογικής Σχολής ΕΚΠΑ, Αθήνα 2018, σσ. 289-302.
Κοσμαδάκης Νίκος, *Οδοιπορικό στην Ιερά Μονή Σαββαθιανών - Η ιστορία της γραφικής μονής ανά τους αιώνες*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3gDiu6N, (τελ. ανάκτηση 03.09.2020).
Κουρίλας Ευλόγιος Λαυριώτης, *Ιστορία του Ασκητισμού – Αθωνίται, Τόμ. Α΄,* εκδ. Τυπ. Αδελ. Ακουχρόνη, Θεσσαλονίκη 1929.
Κρικώνης Χρίστος, *Ο Ορθόδοξος Μοναχισμός*, Εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2010.
Κωνσταντοπούλου-Δωρή Παναγιώτα, *Η πολυώνυμη Δέσποινα και τα επώνυμα προσκυνήματά της προσωνύμια*, Τόμ. Γ΄, Αθήναι 2001.
Κωστάκης Κων/νος, πρωτοπρ., *Η πνευματική κίνηση στο χώρο της Κρήτης κατά την πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας 1669-1821,* Διδακτ. Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1994.

Λαμπροπούλου Αν., Αναγνωστάκης Η., Κόντη Β., Λεοντσίνη Μ., Πανοπούλου Αγ., «Ο μοναχισμός στην Πελοπόννησο κατά τη μέση Βυζαντινή περίοδο», στο **Νικολάου Κατερίνα** (επιμ.), *Τάσεις του Ορθόδοξου Μοναχισμού 9ος – 20ός αιώνες*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 28.9-2.10.1994, Εκδ. Διεύθυνσης Μορφωτικών Υποθέσεων Υπ. Πολιτισμού, Αθήνα 1996, σσ. 77-102.
Λώλης Σπυρίδων, *Το μοναχικό σχήμα και οι κανονικές συνέπειες πρόσκτησής του*, (Μεταπτυχιακή εργασία τμ. Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας ΑΠΘ), στην Ιστοσελίδα: http://ikee.lib.auth.gr/record/127193/files/GRI-2011-7227.pdf (τελ. ανάκτηση 20.05.2021).
Μακάριος Ιερομόναχος Σιμωνοπετρίτης, *Ο μοναχός και η φύση στην Ορθόδοξη Παράδοση*, Περ. Παράδοση, 1 (1992), σσ. 8-15.
Μαλτέζου Χρύσα, *Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1669)*, στο *Κρήτη: ιστορία και πολιτισμός* (επιστ. επιμ. Νικ. Παναγιωτάκης), Εκδ. Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Β΄ Εκδ., Κρήτη, 1988.
Μανουκάκη-Μεταξάκη Άννα, *Ο ρόλος της Ιεράς Μονής Αγίου Γεωργίου Επανωσήφη στην Εθνική Αντίσταση*, Εφημερίδα Πατρίς, 25.02.2019, https://bit.ly/3vusYe7, (τελ. ανάκτηση 12.08.2019).
Μανούσακας Μανούσος, *Άγνωστα κεφάλαια της παλαιότερης Ιστορίας του Αρκαδίου*, περ. Νέα Εστία, 80 (1966), Τεύχος 944, σσ. 1503-1519.
Μαντζαρίδης Γεώργιος, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, Εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1994.
Μαντζαρίδης Γεώργιος, *Παγκοσμιότητα και παγκοσμιοποίηση*, Εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001.
Μαντζαρίδης Γεώργιος, *Χριστιανική Ηθική Ι*, Εκδ. Ι. Μ. Βατοπαιδίου-Άγ. Όρος, Γ΄έκδ., 2019.
Μαντζαρίδης Γεώργιος, *Χριστιανική Ηθική ΙΙ*, Εκδ. Πουρναρά, Β΄ έκδ., Θεσσαλονίκη 2004.
Μαντζαρίδης Γεώργιος, *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*, Εκδ. Πουρναρά, Ε΄ έκδ., Θεσσαλονίκη 2010.
Μαρκοδημητράκης Μενέλαος, *Ιερά Μονή Αγίας Ειρήνης Κρουσώνα*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2ZI6Ekb (τελ. ανάκτηση 10.09.2020).
Μαρκοδημητράκης Μενέλαος, *Ιερά Μονή Παληανής*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/33n1bAa (τελ. ανάκτηση 02.09.2020).
Ματθαιάκης Τίτος Αρχιμ. (επιμ.), *Ο Όσιος Νεκτάριος Κεφαλάς Μητροπολίτης Πενταπόλεως 1846-1920*, Αθήναι 1955.
Μεντζάκης Νεκτάριος, *Η Ιερά Μονή Καψά Σητείας και ο Όσιος Ιωσήφ ο Γεροντογιάνης*, Εκδ. Ι. Μ. Καψά Σητείας.
Μέρτζιος Κωνσταντίνος, *Σταχυολογήματα από τα κατάστιχα του νοταρίου Μιχ. Μαρά*, περ. Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΙΕ-ΙΣΤ (1961-62), Τεύχος ΙΙ, σσ. 251-253.
Mertens Donna (**Κυρανάκης Στ**., **Μαυράκη Ματ**., **Μπιθαρά Παν**. μτφρ & **Γιαννακοπούλου Ελ**. Επιμ.), *Έρευνα και αξιολόγηση στην εκπαίδευση και την Ψυχολογία*, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2009.
Μεταλληνός Γεώργιος πρωτ., *Τουρκοκρατία-Οι Έλληνες στην Οθωμανική αυτοκρατορία*, Εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2008.

Μεταλληνός Γεώργιος πρωτ., «Μοναχισμός και Λατρεία», στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας»* – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14.9.2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 229-238.
Μεταλληνός Γεώργιος πρωτ., *«Συνύπαρξη» Ή «Αντίσταση»;Το Δίλημμα Του Δούλου Γένους*, περιοδ. Ρεσάλτο, 5, Απρίλιος 2006, στην Ιστοσελίδα: https://www.resaltomag.gr/144.mag (τελ. ανάκτηση 20.01.2021).
Μηλιώνη Ιωάννα (Επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «Η Προστασία του Περιβάλλοντος ως Πηγή Αληθούς Ζωής και ως προϋπόθεση της Αειφόρου Ανάπτυξης»*, Εκδ. Ειδικές Εκδόσεις Τ.Ε.Ι. Καλαμάτας, Καλαμάτα, Φεβρουάριος 2011.
Μησώκας Κωνσταντίνος, *Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου του Γοργολαΐνι-ταξίδι μέσα στους αιώνες*, Εκδ. Ι. Μ. Αγ. Γεωργίου Γοργολαΐνι, Ηράκλειο 2010.
Μητούλα Ρόϊδω, **Αστάρα Όλγα-Ελένη** & **Καλδής Παναγιώτης**, *Βιώσιμη Ανάπτυξη-Έννοιες-Διεθνείς & Ευρωπαϊκές διαστάσεις*, Εκδ. Rosoli, Αθήνα 2008.
Μνήμη Δικαίου – Πρακτικά Μοναστικής Ημερίδος αφιερωμένης στον Γέροντα Τιμόθεο, Εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου «Οι Άγιοι Θεόδωροι», Ηράκλειον Κρήτης 2014.
Μόσχος Δημήτριος, *Συνοπτική Ιστορία του Χριστιανισμού - Τομ. Α΄ & Τομ. Β΄*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 2014.
Μόσχος Δημήτριος, *Ασκητές και φυσικό περιβάλλον στη βυζαντινή μοναχική παράδοση*, εισήγηση στο XX International Ecumenical Conference on Orthodox Spirituality, με θέμα «Man–Custodian of Creation», Μονή Bose - Ιταλία, 5-8 Σεπτεμβρίου 2012.
Μόσχος Ιωάννης, *Λειμωνάριον*, Μον. Θεολόγος Σταυρονικητιανός – Εισαγωγή, Μετάφραση, Σχόλια, Εκδ. Ι. Μονή Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος 1983.
Μουσιόπουλος Νικ., **Ντζιαχρήστος Λεων.**, **Σλίνη Θεοδ.**, *Τεχνική Προστασίας Περιβάλλοντος – Αρχές Αειφορίας*, Εκδ. Συνδέσμου Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (Ηλεκτρονική έκδοση www. kallipos.gr), Αθήνα 2015.
Μπαθρέλος Δημήτριος, *Σχεδίασμα Δογματικής Θεολογίας*, Εκδ. Εν πλω, Αθήνα 2008.
Μπαλατσούκας Σωτήριος, *Οι Άγιοι και το Φυσικό Περιβάλλον*, Εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 1996.
Μπάρλα Ανδρονίκη, *Η κουρά των μοναχών και το μοναχικό σχήμα*, (διπλωματική εργασία Master) στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3pYpOOx (τελ. ανάκτηση 20.05.2021).
Μπαμπαλώνας Δημήτριος, «Χλωρίδα και ενδημισμός του Αγίου Όρους», στο **Παρχαρίδου Μ. – Φουντούλης Μ.** (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη Τόμος Α'*, Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 111-120.
Μπέγζος Μάριος, *Ψυχολογώντας τη Θρησκεία*, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2011.
Μπέγζος Μάριος, «Ορθόδοξη Θεολογία και Οικολογία», στο **Μπέγζος Μάριος** *Σύγχρονη Φυσική και Φιλοσοφία της Θρησκείας*, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2009, σσ. 197- 201
Μπέγζος Μάριος *Ψυχολογία και Θρησκεία*, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2011.
Μπέγζος Μάριος, «Οικολογία και Θεολογία» στο **Μπέγζος Μάριος**, *Νεοελληνική Φιλοσοφία της Θρησκείας*, Εκδ. Πεδίο, Αθήνα 2018, σσ. 199-214.

Μπέγζος Μάριος, *Ο ανθρωπισμός της Εκκοσμίκευσης*, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2012.
Μπέγζος Μάριος, «Ηθική και Πολιτική, Οικολογία & Οικονομία» στο **Μπέγζος Μάριος** *Νεοελληνισμός και Νεωτερικότητα*, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2011, σσ. 333-338.
Μπέγζος Μάριος, «Η ασκητική ως ψυχοσωματική γυμνασία» στο **Μπέγζος Μάριος** *Φαινομενολογία της Θρησκείας*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 9η έκδοση, Αθήνα 2008, σσ. 254- 258.
Μπελέζος Κωνσταντίνος, «Παγκοσμιοποίηση και καινή κτίση», στο *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, 38 (2003), σσ. 497-520.
Μπίκας Δημήτριος, *Αειφορία και Αισθητική στις Κατασκευές - Αειφόρος δόμηση - Βιοκλιματικός σχεδιασμός - Κτίριο μηδενικών εκπομπών*, https://bit.ly/3wxGkHW, (τελ. ανάκτηση 03.03.2020).
Μπορμπουδάκης Μανόλης, *Η Ιερά Σταυροπηγιακή Μονή της Κυρίας Ακρωτηριανής Τοπλού,* Εκδ. Ι. Μ. Κυρίας Ακρωτηριανής Τοπλού Σητείας, Β΄ έκδοση, Σητεία 2011.
Μπότσης Πέτρος (μτφρ.), Η Θηβαΐδα του *Βορρά*, Αθήνα 1981.
Μπότσης Πέτρος, *Διδαχές Οσ. Σεραφείμ του Σάρωφ*, β΄ έκδοση, Αθήναι 1984
Μωυσής Μοναχός, *Η κοινωνία της ερήμου και η ερημία των πόλεων*, Εκδ. Τήνος, Αθήνα 1987.
Μωυσής Μοναχός, *Το μήνυμα του Αγίου Όρους*, Εκδ. Τήνος, Β΄ έκδοση, 1988.
Μωυσής Μοναχός, *Άσκηση και Άνεση*, Εκδ. Τήνος, Β΄ έκδοση, 1992.
Μωυσής Μοναχός, *Τι σημαίνει μοναχός*, Περ. Πρωτάτον, 117 (2010), σσ. 2-3.
Μωυσής Αγιορείτης, **Γουέαρ Κάλλιστος**, **Ευδοκίμωφ Παύλος**, **Κλεμάν Ευδοκίμωφ**, **Φωτίου Σταύρος**, *Ορθόδοξος Μοναχισμός*, Εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997.
Νάσσου Ιωάννα, *Ο Ιωσήφ Βρυένιος και η τέχνη της Κρήτης*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2naGIdv (τελ. ανάκτηση 15.07.18).
Νάντσου Θεοδότα, Κουρουζίδης Μωϋσής (επιμ.), *Οικολογία και Εκκλησία- Κείμενα και Βιβλιογραφία*, Εκδ. Ευώνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη-Ηλίβατον, Αθήνα 1999.
Νεκτάριος Μητροπολίτης Πέτρας και Χερρονήσου, **Γιαπιτσόγλου Κώστας**, *Η Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Σελλινάρι*, Εκδ. Ι. Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολη 2014.
Νικολαΐδης Απόστολος, *Η Κοσμολογία της Άσκησης και της Παραίτησης*, Εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1990.
Νικολαΐδης Απόστολος, *Προβληματισμοί Χριστιανικού Ήθους*, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2002.
Νικόλαος μητρ. Μεσογαίας, *Από το καθ' ημέραν στο καθ' ομοίωσιν*, Εκδ. Εν πλω, Αθήνα 2008.
Ντουδεσκέας Γεώργιος, *Ανοίγουν μοναστήρια για να φιλοξενήσουν άπορους πολίτες*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3qcEVUZ, (τελ. ανάκτηση 15.04.2021).
Ξανθουδίδης Στέφανος, *Η Ενετοκρατία εν Κρήτη και οι κατά των Ενετών αγώνες των Κρητών*, Αθήνα 1939.
«*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας*» – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14/9/2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003.
Ορθοδοξία και Παιδεία στο δρόμο της Εκπαίδευσης για την Αειφορία-Πρακτικά Συνεδρίου, Εκδ. Γραφείου/Ιδρύματος Νεότητος Ι.Α.Α - ΚΠΑΕ, Αθήνα 2007.
Οικονόμου Ηλίας, *Θεολογική Οικολογία – Θεωρία και Πράξη*, Εκδ. Δ. Μαυρομμάτη, Αθήνα 1994.

Ο «Τράγος» του Τζιμισκή, Περιοδ. ΑΘωνικοί Διάλογοι, τ. 73-74, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1980, σσ. 29-30.
Παΐσιος Μοναχός, *Ο Άγιος Αρσένιος ο Καππαδόκης*, Εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, 9η έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1987.
Παΐσιος Μοναχός, *Ο Γέρων Χατζη-γεώργης ο Αθωνίτης 1809-1886*, Εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Β΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1986.
Παΐσιος Μοναχός, *Αγιορείται Πατέρες και Αγορείτικα*, Εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Β΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1993.
Παΐσιος Γέρων Αγιορείτης, *Επιστολές*, Εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1994.
Παΐσίου Γέροντος *Λόγοι, Τομ Α΄- Με πόνο και αγάπη για το σύγχρονο άνθρωπο*, Εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Γ΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 1998.
Παΐσίου Γέροντος *Λόγοι, Τομ Β΄- Πνευματική Αφύπνιση*, Εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Γ΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 2003.
Παΐσίου Γέροντος *Λόγοι, Τομ Ε΄- Πάθη και Αρετές*, Εκδ. Ι. Ησυχαστηρίου Ευαγγελιστού Ιωάννου Θεολόγου, Β΄ έκδοση, Σουρωτή Θεσσαλονίκης 2007.
Παλιούρας Αθανάσιος, *Ιερά Κοινοβιακή Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Κουδουμά – Σύντομο Χρονικό*, Εκδ. Ι. Μ. Κουδουμά, 2018.
Παναγιωτάκης Νικ., *Η Παιδεία κατά τη Βενετοκρατία*, στο *Κρήτη: ιστορία και πολιτισμός*/επιστ. επιμ. Νικ. Παναγιωτάκης, Εκδ. Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Β΄ έκδοση, Κρήτη, 1988.
Παναγόπουλος Θεόδωρος, *Ορθοδοξία-Περιβάλλον-Κοινωνία*, Εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2002.
Παναγόπουλος Φίλιππος, *«Ιερή» Ενέργεια: Οι πράσινες λύσεις της Μονής Βατοπαιδίου με τη σφραγίδα της ΜΕΤΚΑ*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3iZHOa7, (τελ. ανάκτηση 03.05.2021).
Παπαγεωργίου Κωνσταντίνος, *Δασικό Κτηματολόγιο και Εκκλησία*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/35rAj3x, (τελ. ανάκτηση 20.03.2020).
Παπαγιάννης Θύμιος – **Ελισσαίος Σιμωνοπετρίτης Ιερομ.**, *Φυσικός Χώρος και Μοναχισμός – Η διατήρηση της Βυζαντινής παράδοσης στο Άγιον Όρος*, Εκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν, Αθήνα 1994.
Παπαδάκης Κωστής, *Ιερά Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Χριστού Κουμπέ Ρεθύμνου και ο νεότερος ιδρυτής της Νέστωρ Βασάλος ο Διονυσιάτης*, Εκδ. Ι. Μ. Μεταμορφώσεως Σωτήρος, Ρέθυμνο 2011.
Παπαδόπουλος Στέλιος (επιμ.), *Σιμωνόπετρα-Άγιον Όρος*, Εκδ. ΕΤΒΑ, 1991.
Παπαδόπουλος Στυλιανός, *Ο Μοναχισμός «Όρος Δυσανάβατον»-Γένεση, Μορφές, Λόγος Υπάρξεως, Εκτίμηση-Αποτίμηση, Άγιον Όρος*, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1999.
Παπάζογλου Γεώργιος, *Ιωσήφ Φιλάγρης ή Φιλάγριος, ένας λόγιος Κρητικός ιερωμένος και αριστοτελικός σχολιαστής του 14ου αιώνα (συμβολή στην ιστορία της Βενετοκρατίας στην Κρήτη)*, Κομοτηνή 2008.
Παπαθανασίου Θανάσης, *Ο αναχωρητισμός – Μεταμόρφωση της ερήμου σε τόπο δεσποτείας του Θεού*, *Περιοδ. Σύναξη,* 13 (1985)*, σσ.* 38-40.

Παπαθανασίου Θανάσης, *Ανεστιότητα και παραπεμπτικότητα*, Εκδ. Αρμός, 1988.
Παπακωνσταντινίδης Λεωνίδας, *Αειφόρος Ανάπτυξη, Μεθοδολογία-Το υπόδειγμα win-win-win*, Εκδ. Ίων, 2009.
Παπαχρυσάνθου Διονυσία, *Ο Αθωνικός μοναχισμός-Αρχές και οργάνωση*, Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992.
Παρασκευόπουλος Ιωάννης, *Μεθοδολογία της Επιστημονικής Έρευνας*, Εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1993.
Παρχαρίδου Μ. - Φουντούλης Μ. (επιμ.), *Άγιον Όρος, φύση-λατρεία-τέχνη,* Τόμος Α', Εκδ. Ιερά Κοινότης Αγίου Όρους, Θεσσαλονίκη 2001.
Πέντζας Βασίλειος, (επιμ.), *Είπε γέρων-Το Γεροντικόν σε νεοελληνική απόδοση*, Εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1999.
Πετμεζάς Σωκράτης, *Τα ζωοληπτικά συστήματα στην ελληνική ύπαιθρο (17^{ος} -19^{ος} αιώνας): μια προσπάθεια ερμηνείας και ταξινόμησης* (Ανακοίνωση στο Διεθνές Συμπόσιο στη μνήμη του Στάθη Δαμιανάκου «Αγροτική Κοινωνία και Λαϊκός Πολιτισμός», Αθήνα 24-27.05.2005) στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3vvK2AC, (τελ. ανάκτηση 10.10.2020).
Πλουμάκης Γιώργος, *Μονή Αγκαράθου*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3cMEefi, (τελ. ανάκτηση 20.09.2020).
Προύζος Γεώργιος, *Το μοναστηριακό ζήτημα στο ελεύθερο Ελληνικό κράτος κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας του Όθωνος (1833-1835)*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία ΑΠΘ, http://ikee.lib.auth.gr/record/125984/files/prouzos.pdf (τελ. ανάκτηση 21.01.2021).
Προυκάκη Μαρίκα, *Το Γυναικείο Μοναστήρι Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου στις Κορακιές Ακρωτηρίου Χανιά Κρήτης*, Β΄ έκδοση, Χανιά 2008.
Ριζόπουλος Παναγιώτης, *Ιερά και Σεβασμία Μονή Αγίου Γεωργίου Επανωσήφη Ηρακλείου Κρήτης*, στην Ιστοσελίδα http://www.orthodoxia.gr/show.cfm?id=714&obcatid=3 (τελ. ανάκτηση 12.06.2017).
Ροηλίδης Ιωσήφ, *Άγιον Όρος και ενεργειακή πολιτική*, περ. Ακρίτας, 10 (Χειμώνας 1989), σσ. 3-7.
Ρόκος Δημήτριος, *Η Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη*, στην Ιστοσελίδα https://mirc.ntua.gr/foundation/keimena/Worthliving%20Integrated%20Development.ppt (τελ. ανάκτηση 17.02.2021).
Ρωμαίος Αντώνιος Αρχιμ., *Σκέψεις για τον Ελλαδικό μοναχισμό*, περ. Σύναξη, Τ. 35, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1990, σσ. 19-31.
Ρωμανίδης Ιωάννης, *Το Προπατορικόν αμάρτημα*, εκδ. Δόμος, β΄ έκδοση, Αθήνα 1989.
Σαρρής Δημ., *Η Επανάσταση του 1821 και η Κρήτη: Μια άγνωστη ιστορική Σελίδα*, Εφημ. Πατρίς Ηρακλείου Κρήτης, 26.03.2019, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3vwTrI6, (τελ. ανάκτηση 03.04.2019).
Σαχάρωφ Σωφρόνιος Αρχιμ., *Περί πνεύματος και ζωής*, Εκδ. Ι. Μ. Τιμ. Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας, 1995.
Σιδηρόπουλος Γεώργιος – Κοτζαγεώργης Φωκίων, *Πληθυσμιακή Γεωγραφία του Αγίου Όρους: ζητήματα καταγραφής*, περ. Ιστοριογεωγραφικά (2019), τ. 18, σσ. 126-146

Σίμων Μοναχός (επιμ.), *Η ζωοφιλία των Αγίων και η Αγιοφιλία των ζώων,* Εκδ. «Ο Αγ. Στέφανος», Αθήναι 2007.
Σκούλλος Μιχαήλ, «Οι Αρχές της Εκπαίδευσης για την Αειφορία», στο *Ορθοδοξία και Παιδεία στο δρόμο της Εκπαίδευσης για την Αειφορία-Πρακτικά Συνεδρίου*, Εκδ. Γραφείου/Ιδρύματος Νεότητος Ι.Α.Α.- ΚΠΑΕ, Αθήνα 2007, σσ. 27-49.
Σκουτέρης Κωνσταντίνος, «Ο μοναχικός βίος αυθεντική πραγμάτωση του ορθοδόξου ήθους», Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου (18-20 Απριλίου 1990), έκδοση Ι. Μ. Μεταμορφώσεως – Μεγάλου Μετεώρου, Άγια Μετέωρα 1990, σσ. 169-178.
Σκουτέρης Κωνσταντίνος, «Μοναχισμός και σύγχρονη τεχνική πρόοδος», στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας»* – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14.9.2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 296-303.
Σπανάκης Στέργιος, *Κρήτη, Τουριστικός-Ιστορικός-Αρχαιολογικός Οδηγός*, *τ. Α' Κεντρική και Ανατολική Κρήτη*, Ηράκλειο χ.χ.
Σπυρίδων μοναχός, «Ασκητισμός και Περιβάλλον», στο **Θ. Νάντσου, Μ. Κουρουζίδη** (επιμ.), *Οικολογία και Εκκλησία- Κείμενα και Βιβλιογραφία*, Εκδ. Ευώνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη-Ηλίβατον, Αθήνα 1999, σσ. 87-90.
Σταυρινίδης Ν., *Τουρκοκρατία*, στο **Σπανάκης Στέργιος** (επιμ.), *Το Ηράκλειον και ο Νομός του*, εκδ. Νομαρχίας Ηρακλείου, 1971.
Στεφανίδης Βασίλειος Αρχιμ., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ. Αστήρ, Ε' έκδοσις, Αθήναι 1990.
Στεφάνου Ιωσήφ, **Σιακαβέλλας Μιχ**., **Μήτουλα Ρόϊδω**, *Βιοκλιματικός σχεδιασμός και βιώσιμη ανάπτυξη*, στο Κτήριο/Επιστημονική Έκδοση, Α-Β/2004, εκδ. Κτήριο-Επιλογή στη Δόμηση ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 33-39.
Στύλιος Ευθύμιος Επίσκοπος Αχελώου, *Άνθρωπος και Φυσικό Περιβάλλον – Η χριστιανική άποψη για το οικολογικό πρόβλημα*, Εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1987.
Στύλιος Ευθύμιος Μητροπ. Αχελώου, *Η κτίση-Ορθόδοξη Κοσμολογία και Οικολογία*, Εκδ. Τήνος, Αθήνα 2002.
Στύλιος Ευθύμιος Μητροπ. Αχελώου, *Ορθοδοξία και Αειφορία*, στο *Ορθοδοξία και Παιδεία στο δρόμο της Εκπαίδευσης για την Αειφορία* (Πρακτικά συνεδρίου 28-29.1.2006), εκδ. Γραφείου-Ἱδρύματος Νεότητος και Κέντρου Περιβαλλοντικής Αγωγής και Ευαισθητοποίησης Ι. Αρχιεπισκοπής Αθηνών, Αθήνα 2007, σσ. 53-62.
Σεραφείμ Μητρ. Ζιμπάμπουε, *Πατριάρχης Αλεξανδρείας: Αποτελεσματική προστασία του Περιβάλλοντος με τη συνεργασία όλων*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3qcFSg1, (τελ. ανάκτηση 17.11.2020).
Σωτηρόπουλος Δημήτρης, *Μοναστήρια της Κρήτης*, Εκδ. Δ. Σωτηρόπουλος, Πειραιάς 2017.
Σωφρόνιος Αρχιμανδρίτης, *Ο Γέρων Σιλουανός*, Εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, α.χ.
Τάτσης Διονύσιος πρεσβ., *Νέον Γεροντικόν*, 1998.
Τέτσιος Χρυσόστομος Αρχιμ., «Ἀναστηλώσεις παλαιφάτων Ἱερῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων μέ σεβασμό στήν παράδοση καί τό οἰκοσύστημα», στο «*Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός, Ελπίδα σωτηρίας στην ανατολή της 3ης Χιλιετίας»* – Πρακτικά Πανελληνίου Μοναστικού

Συνεδρίου, Άγια Μετέωρα 12-14/9/2000, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 337-349
Τζεδάκης Θεόδωρος, *Κρουσταλλένιας Μονή*, στην Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Τομ. 7, 1057-1058.
Τζέρπος Δημήτριος πρωτοπρ., «Από τη Λειτουργική στην Περιβαλλοντική Αγωγή, στο Λειτουργική Αγωγή», στο *Πρακτικά ΙΑ΄ Λειτουργικού Συμποσίου Στελεχών Μητροπόλεων, Βόλος 19-21 Οκτωβρίου 2009*, Εκδ. Κλάδος Εκδόσεων της Επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι 2010, σσ. 169-185.
Τζώγας Χαρίλαος, *Μοναχισμός*, στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, Τομ. 9, 18-35.
«Τα Σά εκ των Σων Σοί προσφέρομεν …» - Η Ορθοδοξία και το Οικολογικό Πρόβλημα, Εκδ. Οικουμενικού Πατριαρχείου (με την υποστήριξη του WWF), 1991.
Τρικαλίτη Αγγελική (μτφρ.), *Το Κεφάλαιο 36 της Ημερήσιας Διάταξης 21 (Agenda 21) – Βασικά κείμενα για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Εκδ. ΠΕΕΚΠΕ και Ελληνική Εταιρεία, Αθήνα 1999.
Τρούλης Μιχάλης, *Ιερά Μητρόπολις Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου – Ιστορία, Μνημεία, Θησαυρ*οί, Εκδ. Ι. Μητρ. Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, Ρέθυμνο 2000.
Τρούλης Μιχάλης, *Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Ατάλης-Μπαλή*, Εκδ. Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου Ατάλης-Μπαλή, Ρέθυμνο, 2001.
Τρούλης Μιχάλης, *Ταξιδεύοντας στο Ρέθυμνο*, Εκδ. Καλαϊτζάκης, Ρέθυμνο 2011.
Τσάμης Δημήτριος, *Αγιολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, Εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010.
Τσουγκαράκης Δημήτρης, «Μοναστήρια της Ανατολικής Κρήτης κατά τη Βενετική περίοδο», στο **Βάσσης Ι**., **Κακαλαμάνης Στ**., **Λουκάκη Μ** (επιμ.**.)**, *Παιδεία και Πολιτισμός στην Κρήτη – Βυζάντιο και Βενετοκρατία*, Εκδ. Φιλοσοφικής Σχολής Παν/μίου Κρήτης, Ηράκλειο 2008.
Τωμαδάκης Νικόλαος, *Ιστορία της Εκκλησίας Κρήτης επί Τουρκοκρατίας (1645- 1898)*, τ. Α', εν Αθήναις 1974.
Τωμαδάκης Νικόλαος, *Μονή Αγ. Γεωργίου Απανωσήφη*, στη Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, 4, 484.
Υφαντής Παναγιώτης, *Μάχη καταλλαγής - Άνθρωπος, συνάνθρωπος, θεάνθρωπος στις αρένες της θέωσης*, Εκδ. Αρμός, Αθήναι 2018.
Φειδάς Βλάσιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α'*, Αθήναι 1997.
Φειδάς Βλάσιος, *Βυζάντιο-Βίος, θεσμοί, κοινωνία, Εκκλησία, παιδεία, τέχνη*, Αθήναι 1997.
Φειδάς Βλάσιος, «Κύριοι σταθμοί της ιστορικής πορείας του μοναχισμού», στο *Ο αναλλοίωτος Ορθόδοξος Μοναχισμός ελπίδα σωτηρίας στην Ανατολή της 3ης χιλιετηρίδας*, Εκδ. Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σσ. 148-160.
Φλογαΐτη Ευγενία, *Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006.
Φλωρίδου Ευδοξία, *Ο Μοναχισμός στη Χριστιανική Ανατολή* (Διπλωματική Εργασία), Ε.Α.Π., Σεπτέμβριος 2020, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3hs9hhv (τελ. ανάκτηση 28.12.2020).
Φλωρόφσκι Γεώργιος, *Οι Βυζαντινοί Ασκητικοί και Πνευματικοί Πατέρες*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006.

Χαραλάμπους Διονύσιος Μητρ. Τρίκκης και Σταγών, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Α΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2003.
Χαραλάμπους Διονύσιος Μητρ. Τρίκκης και Σταγών, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Β΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2004.
Χαραλάμπους Διονύσιος Μητρ. Τρίκκης και Σταγών, *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα Πατερικά Κείμενα*, Τόμος Γ΄, Εκδ. (μτφρ & σχόλια) Ι. Μ. Παντοκράτορος Χριστού Κερκύρας, Κέρκυρα 2011.
Χαραμή Μαρία, *Κρητικές γεύσεις*, Εφημ. Το Βήμα, 24.11.2008, https://www.tovima.gr/2008/11/24/culture/kritikes-geyseis/ (τελ. ανάκτηση 12.06.2019).
Χατζηλίας Χρήστος, *Μοναστικά κέντρα της Μικράς Ασίας*, στην Ιστοσελίδα http://bit.ly/3pdcEeY (τελ. ανάκτηση 20.12.2020).
Χατζηφώτης Ιωάννης, *Χρονικό 900ετηρίδος της Ι. Μ. Θεολόγου*, Περ. Εκκλησία, 65 (1988), σσ. 583-645.
Χιωτάκης Αντώνιος, *Μοναστήρια της Κρήτης, μάρτυρες της ιστορικής ύπαρξης του Κρυφού Σχολειού*, Περ. Μαρτυρία – Ι. Μητρ. Κυδωνίας και Αποκορώνου, Τευχ. 6, Ιαν/Ιουν 2009, σσ. 32-35.
Χουρμούζης-Βυζάντιος Μιχαήλ, Κρητικά, Εν Αθήναις 1842.
Χρυσοχοΐδης Κρίτων, *Ιστορικό διάγραμμα του Ορθόδοξου μοναχισμού*, στο *Μοναστήρια νήσων του Αιγαίου – Πολιτιστικός και Τουριστικός οδηγός 3*, εκδ. Υπ. Πολιτισμού, 1999.
Ψιλάκης Νίκος, *Βυζαντινές Εκκλησίες και Μοναστήρια της Κρήτης*, Εκδ. Καραμάνωρ.
Ψιλάκης Νίκος, *Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης*, Τομ. Α΄, Β΄ έκδοση, Ηράκλειο 1994.
Ψιλάκης Νίκος, *Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης*, Τομ. Β΄, Ηράκλειο 1993.
Ψιλάκης Νίκος, *Τα μοναστήρια της Κρήτης***,** Εκδ. Τράπεζας Κρήτης, Αθήνα 1986.

Γ. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Abbas Kh., **Christie I.**, **Demassieux F.**, **Hayward B.**, **Jackson T.** and **Pierre F.**, *Sustainable consumption and lifestyles? Children and youth in cities*, στο *World Social Science Report 2013, Changing Global Environments*, Ed. OECD Publishing and UNESCO Publishing, Paris 2013, pp. 357-361.
Andrianos Lucas, **Kenanidis Konstantinos** and **Papaderos Alexandros** (Eds), *Ecological Theology and Environmental Ethics Vol. 1*, Institute of Theology and Ecology of Orthodox Academy of Crete, Chania 2009.
Andrianos Lucas (Ed), *Ecological Theology and Environmental Ethics Vol. 3*, Institute of Theology and Ecology of Orthodox Academy of Crete, Chania 2014.
Bartholomew Patriarch, *The Ascetic Corrective*, Lecture at the Ustein Monastery Norway, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3zzQKZl (τελ. ανάκτηση 15.10.2020).
Bartholomew Patriarch, *Address in 1st Greek Monastic Assembly in the United States* at Holy Monastery of Saint Nektarios in Roscoe, NY (21.09.2019), στην Ιστοσελίδα: https://www.goarch.org/-/monastic-assembly-2019 (τελ. ανάκτηση 09.12.2020).

Bartholomew Patriarch, *Keynote Address* in the Opening of 9th International Ecological Symposium on "Toward a Greener Attica: Preserving the planet and protecting its people" (Athens, 5-8 June 2018) στην Ιστοσελίδα http://www.nyxthimeron.com/2018_06_05_archive.html (τελ. ανάκτηση 25.11.2020).
Beck H. G., *Βυζάντιο και Μοναχισμός*, στην Ιστοσελίδα https://vizantinaistorika.blogspot.com/2015/09/blog-post.html (τελ. ανάκτηση 20.12.2020).
Bratton Power Susan, *Ecology and Religion*, στο **Clayton Philip** (ed), *The Oxford Handbook of Religon and Science*, Oxford 2008, pp. 207-225.
Bratton Power Susan, *Christianity, Wildlife and Wilderness: The Original Desert Solitaire*, Ed. University of Scranton Press, Scranton PA, 1993.
Brooks Bradley, *It was hard to find a happy soul at the end of the Rio+20 environmental summit*, στην Ιστοσελίδα: https://news.yahoo.com/rio-20-unhappy-environmental-summit-071329905.html?guccounter=1 (τελ. ανάκτηση 26.03.2021).
Buckler Carolee and **Creech Heather**, *Shaping the Future We Want - UN Decade of Education for Sustainable Development (2005-2014) Final Report*, Ed. UNESCO, Paris 2014.
Catanoiu Sebastian, "Vanatori Neamt Natural Park", στο **Mallarach Josep-Maria & Papayannis Thymio** (Eds.), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l' Abadia de Montserrat, 2007, pp. 289-309.
Catanoiu Sebastian, "Buila Vânturari,ta National Park, Valcea county, Romania", στο **Papayannis Thymio & Mallarach Josep-Maria** (Eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas -Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative (Ouranoupolis 2007),* Ed: IUCN, Gland, Switzerland and the Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (Med-INA), Athens, Greece, 2009, pp. 137-152.
Catanoiu Sebastian, "The Carpathian Mountains, a realm of Sacred Natural Sites", στο **Mallarach Josep-Maria, Papayannis Thymio & Väisänen Rauno** (Eds.), *The Diversity of Sacred Lands in Europe- Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012 p. 217-230.
Charanis Peter, *The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire*, Περιοδ. Dumbarton Oaks Papers, Vol. 4 (1948), pp. 51+53-118, http://www.jstor.org/stable/1291049?origin=JSTOR-pdf (τελ. ανάκτηση 20.12.2020).
Charanis Peter, *The monk as an element of Byzantine society*, Περιοδ. Dumbarton Oaks Papers, Vol. 25 (1971), pp. 61-84, https://www.jstor.org/stable/pdf/1291304.pdf (τελ. ανάκτηση 20.12.2020).
Chryssavgis John, *The Green Patriarch - Ecumenical Patriarch Bartholomew as a Pioneer of Ecological Change*, στην Ιστοσελίδα: https://fore.yale.edu/sites/default/files/Green_Patriarch_Chryssavgis.pdf (τελ. ανάκτηση 20.02.2021).

Chryssavgis John, Foltz Bruce (Eds), *Toward an Ecology of Transfiguration: Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature, and Creation (Orthodox Christianity and Contemporary Thought)*, Cloth ed. Fordham University Press, 2013.
Clugston Rick, Holt Steve (Ed.), *Exploring Synergies between Faith Values and Education for Sustainable Development*, UNESCO 2012, https://earthcharter.org/wp-content/assets/virtual-library2/images/uploads/Febr_2_2012.pdf (τελ. ανάκτηση 04.02.2021).
Davydov Alexander- **Bolotov Ivan**- **Mikhailova Galina**, "Solovetsky Islands: a holy land surrounded by the Arctic Ocean, Russian Federation", στο **Papayannis Thymio & Mallarach Josep-Maria** (Eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas -Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative (Ouranoupolis 2007),* Ed: IUCN, Gland, Switzerland and the Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (Med-INA), Athens, Greece, 2009, pp. 89-103.
Deseille Πλακίδας Αρχιμ. (μτφρ. Σ. Γουνελά), *Ανατολική και Δυτική Χριστιανοσύνη*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2004.
Philippou Ioannis & Kontos Konstantinos, "The protected area of the peninsula of the Athos Holy Mountain", in **Papayannis Thymio** & **Mallarach Josep-Maria** (Eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas - Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009, pp. 107-126.
Gardner Gary, *Invoking the Spirit: Engaging Religion and Spirituality in the Quest for a Sustainable World*, Paper presented at the 7th Annual Conference of the International Environment Forum (Orlando, Florida, USA, 17-20 December 2003), στην Ιστοσελίδα: https://iefworld.org/dgard03.htm (τελ. ανάκτηση 16.02.2021).
Gittns John, «Η τοπική Ατζέντα 21 (Local Agenda 21) στη θεωρία και στην πρακτική», στο **Γεωργόπουλος Αλέξανδρος** (επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση-Ο νέος Πολιτισμός που αναδύεται*, Εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2005, σσ. 677-696.
Goulding John, **Lewis Owen**, **Steemers Theo**, *Ενεργειακός σχεδιασμός - Εισαγωγή για αρχιτέκτονες*, μτφρ. **Τσίγκας Ερωτόκριτος**, Εκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Αθήνα 1994.
Heningham Michael Dn., *The eastern Orthodox influences on monasticism and church identity in the West – ancient Ireland to the Anglo-Saxon church* (A Master's paper submitted to the Faculty of the Antiochian House of Studies in partial fulfillment of the Master of Arts, Balamand University, 2005), https://bit.ly/38njzLO (τελ. ανάκτηση 20.12.2020).
Hiroto Izumi, "Five Policy areas of Sustainable Buildings", 2002, στο **Μπίκας Δημήτριος**, *Αειφορία και Αισθητική στις Κατασκευές - Αειφόρος δόμηση - Βιοκλιματικός σχεδιασμός - Κτίριο μηδενικών εκπομπών*, https://www.ihu.edu.gr/attachments/events/sustainability-and-design/prof-dimitrios-bikas.pdf (τελ. ανάκτηση 03.03.2020).
John Metropolitan of Pergamon, *Orthodoxy and the Problem of the Protection of the Natural Environment*, in *So that God' Creation Might Live – Proceedings of the Inter-Orthodox Conference on Environmental Protection*, The Orthodox Academy of Crete, Nov. 1991, Ed. Ecumenical Patriarchate of Constantinople, 1992, pp. 19-28.

John Metropolitan of Pergamon, "Towards an Environmental Ethic", in **Ascherson Needle, Marshall Andrew** (Eds), *The Adriatic Sea - A sea at risk, a unity of purpose*, Ed. Religion, Science and the Environment, Athens 2003, pp. 93-96.
Kakouros Petros, *Landscape conservation actions on Mount Athos*, in **Papayannis Th.** & **Mallarach J.-M.** (Eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas-Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009, pp. 127-135.
Cornarakis Konstantinos, *The Monastic life according to Saint Nilus the Ascetic,* (Ανάτυπο εκ του περιοδικού Γρηγόριος ο Παλαμάς - Ιωβηλαίον εικοσαετούς αρχιερατείας του Παναγιωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Παντελεήμονος του Β΄, Θεσσαλονίκη 1994)
Louth Andrew, *The wilderness of God*, Ed. Abingdon Press, Nashville, 1991.
Lyratzaki Irene, *Meteora World Heritage Site*, στο **Mallarach Josep-Maria & Papayannis Thymio** (Eds), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 251-261.
Makarios Fr., *The Monk and the Nature in the Orthodox Tradition*, in *So that God' Creation Might Live – Proceedings of the Inter-Orthodox Conference on Environmental Protection*, The Orthodox Academy of Crete, Nov. 1991, Ed. Ecumenical Patriarchate of Constantinople, 1992, pp. 41-48.
Mallarach Josep-Maria, "Monastic communities and nature conservation: Overview of positive trends and best practices in Europe and Middle East", in **Mallarach Josep-Maria, Papayannis Thymio & Väisänen Rauno** (Eds), *The Diversity of Sacred Lands in Europe-Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012, pp. 157-174.
Mallarach Josep-Maria (Ed.), *Protected Landscapes and Cultural and Spiritual Values*. Volume 2 in the series Values of Protected Landscapes and Seascapes, Ed: IUCN, GTZ and Obra Social de Caixa Catalunya, Kasparek Verlag, Heidelberg, 2008.
Mallarach Josep-Maria (Ed.), *Spiritual Values of Protected Areas of Europe-Workshop Proceedings*, Ed. Bundesamt für Naturschutz (BfN), Bonn, Germany 2012, https://www.researchgate.net/publication/267209524_Spiritual_Values_of_Protected_Areas_of_Europe (τελ. ανάκτηση 03.02.2021).
Mallarach Josep-Maria - Catanoiu Sebastian, "Rila Monastery Natural Park", στο **Papayannis Thymio & Mallarach Josep-Maria** (Eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas -Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative (Ouranoupolis 2007),* Ed: IUCN, Gland, Switzerland and the Mediterranean Institute for Nature and Anthropos (Med-INA), Athens, Greece, 2009, pp. 173-175.
Mallarach Josep-Maria, Corcó Josep & Papayannis Thymio, *Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices*, Studia Monastica, Vol 56 (2), 2014, pp. 353-392 https://bit.ly/3rm7lv6 (τελ. ανάκτηση 02.03.2021).

Mallarach Josep-Maria, **Corcó Josep & Papayannis Thymio**, *Christian monastic lands as protected landscapes and community-conserved areas: an overview*, PARKS, Vol 22.1, 2016, pp. 63-78.
Mallarach Josep-Maria & Papayannis Thymio (Eds), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.
Mallarach Josep-Maria, Papayannis Thymio & Väisänen Rauno (Eds), *The Diversity of Sacred Lands in Europe- Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012.
Markantonis Evangelos, *The Educational Program: "The use of plants in the worship of the Orthodox Church" and its contribution in shaping values of sustainability*, The Ecumenical Review, Vol. 70, N. 4, December 2018, pp. 738-750.
Mensah Justice, **Casadevall Sandra Ricart**, *Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review*, Cogent Social Sciences, 5:1, (2019) στην Ιστοσελίδα: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23311886.2019.1653531 (τελ. ανάκτηση 18.03.2021).
Miles Matthew, Huberman Michael, Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook, Sage Publications, 2nd edition, 1994.
Mosissa Dereje & Abraha Birhanu, *A Review of Conservation of Biodiversity in Sacred Natural Sites in Ethiopia: The Role of Ethiopian Orthodox Tewahedo Church*, *Journal of Plant Science & Research*, Vol. 5, 1 (2018) pp. 176-184.
Paganopoulos Michelangelo, *The Double Economy of two monasteries of Mount Athos: Contemporary issues and moral dilemmas*, (2011) στην Ιστοσελίδα: https://researchonline.lshtm.ac.uk/id/eprint/4652276/1/Paganopoulos.pdf (τελ. ανάκτηση 28.02.2021).
Papayannis Th. & **Mallarach J.-M.** (Eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas-Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009.
Papayannis Thymio, "Mount Athos", στο **Mallarach Josep-Maria & Papayannis Thymio** (Eds), *Protected Areas and Spirituality - Proceedings of the First Workshop of The Delos Initiative, Montserrat 2006*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Montserrat, Spain: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, pp. 263-277.
Papayannis Thymio, "Sacred natural sites in developed countries", in **Papayannis Thymio** & **Mallarach Josep-Maria** (Eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas - Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009, pp. 225-234.
Papayannis Thymio, "Characteristic Mt. Athos landscapes: the case of the Holy Simonopetra Monastery", in **Mallarach Josep-Maria** (Ed.), *Protected Landscapes and Cultural and Spiritual Values*, Volume 2 in the series Values of Protected Landscapes

and Seascapes, Ed: IUCN, GTZ and Obra Social de Caixa Catalunya, Kasparek Verlag, Heidelberg, 2008, pp. 51-63.
Papayannis Thymio, "Managing the heritage of Mt Athos", in **Mallarach Josep-Maria, Papayannis Thymio & Väisänen Rauno** (Eds), *The Diversity of Sacred Lands in Europe- Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Ed: Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012, pp. 175-187.
Pesic Nadezda, **Dingarac Svetlana** & **Pesic Dimitrije**, "Special Nature Reserve Milesevka and the Mileseva Monastery", στο **J.-M. Mallarach**, **T. Papayannis** and **R. Väisänen** (Eds), *The Diversity of Sacred Lands in Europe: Proceedings of the Third Workshop of the Delos Initiative – Inari/Aanaar 2010*, Gland, Switzerland: IUCN and Vantaa, Finland: Metsähallitus Natural Heritage Services, 2012, pp. 189-201.
Robinson Timothy, "Climate Change and Desert Spirituality", in **Carson Timothy** (Ed.), *Neither Here nor There – The many voices of Liminality*, Ed. The Lutterworth Press, 2019
So that God' Creation Might Live – Proceedings of the Inter-Orthodox Conference on Environmental Protection, The Orthodox Academy of Crete, Nov. 1991, Ed. Ecumenical Patriarchate of Constantinople, 1992.
Tellis Winston, *Application of a Case Study Methodology*, in The Qualitative Report, 3(3) 1979, pp. 1-19, στην Ιστοσελίδα: http://nsuworks.nova.edu/tqr/vol3/iss3/1 (τελ. ανάκτηση 06.03.2022).
Theokritoff Elizabeth, "Thine of Thine Own": Orthodoxy and Ecology, στο **Belopopsky Alexander**, **Oikonomou Dimitri** (Eds), *Orthodoxy and Ecology – Resource Book*, Ed. Syndesmos of Orthodox Youth, Bialystok, Poland, 1996.
Theosemni Sister, "Ascetic being in the world: the way towards the preservation of the environment", in **Andrianos Lucas**, **Kenanidis Konstantinos** and **Papaderos Alexandros** (Editors) *Ecological Theology and Environmental Ethics Vol. 1*, Institute of Theology and Ecology of Orthodox Academy of Crete, Chania 2009, pp. 397-404.
Theosemni Sister, "Orthodox Monastic Tradition and the Protection of the Environment: The Holy Monastery of Chrysopigi in Chania-Crete", in **Andrianos Lucas** (Ed.), *Ecological Theology and Environmental Ethics Vol. 3*, Institute of Theology and Ecology Orthodox Academy of Crete, Chania 2014, pp. 126-128.
Theoxeni Mother Superior, "An integrated ecological approach to monastic land: the case of the Holy Convent of Chrysopigi Chania, Crete, Greece", in **Papayannis Thymio & Mallarach Josep-Maria** (Eds), *The Sacred Dimension of Protected Areas - Proceedings of the Second Workshop of the Delos Initiative - Ouranoupolis 2007,* Ed. IUCN, 2009, pp. 153-159.
Theoxeni Sister, "The Orthodox Monastic Tradition and Our Relation to the Natural Environment", in *So that God' Creation Might Live – Proceedings of the Inter-Orthodox Conference on Environmental Protection*, The Orthodox Academy of Crete, Nov. 1991, Ed. Ecumenical Patriarchate of Constantinople, 1992, pp. 49-52.
Tellis Winston, *Application of a Case Study Methodology*, in The Qualitative Report, 3(3) 1979, pp. 1-19, στην Ιστοσελίδα: http://nsuworks.nova.edu/tqr/vol3/iss3/1 (τελ. ανάκτηση 06.03.2022).

Tucker Mary Evelyn, "Religion and Ecology: Survey in the Field", στο **Gottlieb Roger** (Ed.), *The Oxford Handbook of Religion and Ecology*, Oxford 2006, pp. 398-418.
Tucker Mary Evelyn, "Religion and Ecology", στο **Clarke Peter** (Ed.), *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*, Oxford 2011, pp. 819-835.
Tucker Mary Evelyn, "World Religions, the Earth Charter and Sustainability", στο **Clugston Rick, Holt Steve** (Ed.), *Exploring Synergies between Faith Values and Education for Sustainable Development*, UNESCO 2012, pp. 1-3 https://earthcharter.org/wp-content/assets/virtual-library2/images/uploads/Febr_2_2012.pdf (τελ. ανάκτηση 04.02.2021).
Vasileios Archimandrite, "Ecology and Monasticism", στο **Chryssavgis John, Foltz Bruce** (Eds), *Toward an Ecology of Transfiguration: Orthodox Christian Perspectives on Environment, Nature, and Creation (Orthodox Christianity and Contemporary Thought)*, Cloth ed. Fordham University Press, 2013, pp. 348-355.
Watts Jonathan & **Ford Liz**, *Rio+20 Earth Summit: campaigners decry final document*, στην Ιστοσελίδα: https://www.theguardian.com/environment/2012/jun/23/rio-20-earth-summit-document (τελ. ανάκτηση 26.03.2021).
Ware Κάλλιστος επ. Διοκλείας, *Οικολογική κρίση και ελπίδα*, (μτφρ. Τσαλίκη Π., Τσιγκρή Ε., Χριστοδούλου Ν. και πρόλ. Νάντσου Θεοδ.), εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2008.
White Lynn Jr., *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*, Science Vol. 155 (1967), No 3767, pp. 1203-1207.
Yin Robert, *Applications of case study research*, 2nd Edition, Ed. SAGE, 2003.
Yin Robert, *Case Study Research – Design and Methods*, 4th Edition, Ed. SAGE, 2009.

Δ. ΠΗΓΕΣ ΕΚ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ

- *Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας στην Ι. Μονή Παναγίας Ακρωτηριανής Τοπλού,* στην Ιστοσελίδα της ΔΕΗ-Ανανεώσιμες: https://www.ppcr.gr/el/wind-under-construction/kriti-siteia-moni-toplou (τελ. ανάκτηση 20.11.2020).
- *Αποσπάσματα από το Μεγάλο Γεροντικό – μεταφρασμένο στη δημοτική*, Κοζάνη 2006, στην Ιστοσελίδα: https://agiostheologos.gr/pdf/to_mega_gerontikon.pdf (τελ. ανάκτηση 30.03.2021).
- Απόφαση του 3ου Συνεδρίου UCLG, του Παγκοσμίου Οργανισμού για την Τοπική Αυτοδιοίκηση, στο Μέξικο Σίτυ το 2010, στην Ιστοσελίδα: http://www.uclg-culturesummit2019.org/en/culture-21 (τελ. ανάκτηση 24.02.2020.)
- *Αστερούσια: Το Άγιον Όρος της Κρήτης*, http://www.archanes-asterousia.gr/poi.php?poi_id=1_171&lang=el (τελ. ανάκτηση 28.09.2017).
- *Βραβεία Europa Nostra Awards 1978-2018*, Εκδ. Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού παρ. Θεσσαλονίκης, στην Ιστοσελίδα http://www.ellet.gr/sites/default/files/europa_nostra_lr.pdf, (τελ. ανάκτηση 01.11.2020).

- *Διαχείριση Αποβλήτων*, στην Ιστοσελίδα του Εθνικού Κέντρου Περιβάλλοντος και Αειφόρου Ανάπτυξης: https://ekpaa.ypeka.gr/perivallontikes-thematikes/diaxeirish-apovlitwn/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2020).
- *Διεθνές Μνημείο Αντίστασης και Ειρήνης,* στην Ιστοσελίδα της Ι. Μονής Πρέβελη: http://www.preveli.org/files/memorial/index.html (τελ. ανάκτηση 01.11.2020).
- *Εγκύκλιος της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (Κρήτη, 2016) στην Ιστοσελίδα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου*, https://www.holycouncil.org/-/encyclical-holy-council, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020).
- *Έκθεση στοιχείων για την κατάσταση του φυσικού περιβάλλοντος της Ελλάδας* -Πρόγραμμα Συνεργασίας ΥΠΕΧΩΔΕ - ΕΚΒΥ 1999-2001, στην ιστοσελίδα: http://repository.biodiversity-info.gr/highRes/479.pdf (τελ. ανάκτηση 10.06.2020).
- *Ερωτηματολόγιο της έρευνας για τη Βιωσιμότητα των Κτηρίων* (2012 Sustainability Questionnaire) που διεξήγαγε η Υπηρεσία Better Buildings, του Υπουργείου Ενέργειας των ΗΠΑ (US Department of Energy), στην Ιστοσελίδα : https://betterbuildingssolutioncenter.energy.gov/tools/supplier-sustainability-survey (τελ. ανάκτηση 20.05.20).
- *Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο*, Φλωρεντία 2000, στην Ιστοσελίδα: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3fae (τελ. ανάκτηση 24.02.2020)*Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο - Γενικές Αρχές Ενεργειακής Πολιτικής*, στο Θεματολογικό Δελτίο για την Ευρωπαϊκή Ένωση – 2019, στην Ιστοσελίδα: https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU_2.4.7.pdf (τελ. ανάκτηση 03.03.2020).
- *Η Αποστολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον Σύχγρονον Κόσμον – Η συμβολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις επικράτησιν της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της ελευθερίας, της αδελφοσύνης και της αγάπης μεταξύ των λαών και άρσιν των φυλετικών και λοιπών διακρίσεων*, Βλ. Επίσημα Κείμενα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου, στην Ιστοσελίδα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου: https://www.holycouncil.org/-/mission-orthodox-church-todays-world, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020).
- *Η Εκκλησία της Κρήτης κατά την Αυτόνομη Κρητική Πολιτεία (1898-1913 μ.Χ.)*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/33IlgGj (τελ. ανάκτηση 07.08.2019).
- *Η Εκκλησία της Κρήτης κατά την Τουρκοκρατία (1669-1898 μ.Χ.)*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2YJrss9 (τελ. ανάκτηση 06.08.2019).
- *Η εξωτική παραλία με τους Μινωικούς φοίνικες,* στην Ιστοσελίδα της εκπομπής «Μηχανή του Χρόνου»: https://bit.ly/2XUk8Yh (τελ. ανάκτηση 25.04.2020).
- *Η Ιερά Μονή Βατοπαιδίου δίπλα στους άπορους*, στην Ιστοσελίδα: https://www.pemptousia.gr/2013/02/i-iera-moni-vatopediou-dipla-stous-ap/ (τελ. ανάκτηση 15.04.2021).
- *Η Ιερά Μονή Παναγίας Εξακουστής Μαλλών Ιεράπετρας*, Ιστοσελίδα της Ι. Μητρ. Ιεραπύτνης και Σητείας: http://www.imis.gr/el/page-7161?preview=true (τελ. ανάκτηση 28.08.20).

- *Η Ιερά Μονή Παναγίας Φανερωμένης*, Ιστοσελίδα της Ι. Μητρ. Ιεραπύτνης και Σητείας: http://www.imis.gr/el/page-7031?preview=true (τελ. ανάκτηση 20.08.2020).
- *Η Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Καψά Σητείας*, Ιστοσελίδα Ι. Μητρ. Ιεραπύτνης και Σητείας http://www.imis.gr/el/page-7169?preview=true (τελ. ανάκτηση 04.08.2020).
- *Ηλιασμός των κτηρίων*, στην Ιστοσελίδα του Κέντρου Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας: http://www.cres.gr/energy_saving/Ktiria/hliasmos.htm (τελ. ανάκτηση 04.03.2020).
- *Η Παναγιά της Παλιανής*, στην Ιστοσελίδα: http://veneratopalianis.blogspot.com/2009/02/blog-post_3954.html (τελ. ανάκτηση 02.09.2020).
- *«Θησαυρός» η θάλασσα του Αγίου Όρους για τους παράνομους αλιείς*, στην Ιστοσελίδα: https://archipelago.gr/thisavros-i-thalassa-tou-agiou-orous-gia-tous-paranomous-aliis/ (τελ. ανάκτηση 15.04.2021).
- *Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Επανωσήφη* στην Ιστοσελίδα του Δήμου Αρχανών-Αστερουσίων: http://www.dimos-archanon asterousion.gr/culture/epanosifi/epanosifi.html (τελ. ανάκτηση 20.09.2020).
- *Ιερά Μονή Βιδιανής*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου: https://www.impeh.gr/epandromenes/moni-zoodochou-pig-s-vidian-s/ (τελ. ανάκτηση 05.05.2020).
- *Ιερά Μονή Κρεμαστών,* στην Ιστοσελίδα: http://www.kremastamonastery.gr/ (τελ. ανάκτηση 22.04.2020).
- *Ιερά Μονή Κρουσταλλένιας*, στην Ιστοσελίδα Δήμου Οροπεδίου Λασιθίου: https://lasithi.gov.gr/sights/iera-moni-kroystallenias/ (τελ. ανάκτηση 20.04.2020).
- *Ιερά Μονή «Παναγία Καλυβιανή»: Μοναχισμός και έργο κοινωνικής προσφοράς,* στην Ιστοσελίδα: http://dreamfm.gr/iera-moni-panagia-kaliviani-monachismos-ke-ergo-kinonikis-prosforas/#.WcywOUpJaog (τελ. ανάκτηση 20.07.2020).
- *Ιερά Μονή Παναγίας Κυρίας των Αγγέλων (Γωνιάς*), στην Ιστοσελίδα Ιεράς Μητροπόλεως Κισάμου και Σελίνου: http://www.imks.gr/index.php/el/metropolis/abbeys/men/59-gonia (τελ. ανάκτηση 20.03.2020).
- *Ιερά Μονή Φανερωμένης Ιεράπετρας*, στην Ιστοσελίδα: http://orthodoxcrete.com/el/places/holy-monastery-of-faneromeni-at-ierapetra/ (τελ. ανάκτηση 20.08.2020).
- *Ιερός Ναός Αγ. Αντωνίου (Αγιοφάραγγο)*, στην Ιστοσελίδα http://orthodoxcrete.com/el/places/agiofaraggo-of-the-holy-monastery-of-odegetria/ (τελ. ανάκτηση 28.09.2017).
- Ιστοσελίδα δικτύου Natura 2000, Χερσόνησος Γραμβούσας, http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4340017 (τελ. ανάκτηση 25.04.2020).
- Ιστοσελίδα Δικτύου Natura 2000, Ανατολική Κρήτη: http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4320009 (τελ. ανάκτηση 25.04.2020).
- Ιστοσελίδα Δικτύου Natura 2000, Μονή Καψά (Φαράγγι Καψά και γύρω περιοχή): http://www.ecovalue-crete.eu/el/sites/gr4320004 (τελ. ανάκτηση 25.04.2020).

- Ιστοσελίδα εταιρείας «Βιοκαλλιεργητές Σητείας ΑΕ»: http://www.biositia.gr/el/ (τελ. ανάκτηση 12.06.19).
- Ιστοσελίδα εταιρείας «Κτήμα Τοπλού ΑΕ»: https://bit.ly/2wNV6wX (τελ. ανάκτηση 12.06.2019).
- Ιστοσελίδα Ι. Μ. Αγ. Τριάδος Τζαγκαρόλων: http://www.agiatriada-chania.gr/the_monastery_history.php (τελ. ανάκτηση 20.03.2020).
- *Καθαρή ενέργεια για όλους τους Ευρωπαίους*, Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Βρυξέλλες 30.11.2016.
- https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2016/0860/COM_COM(2016)0860(ANN02_COR1)_EL.pdf (τελ. ανάκτηση 03.03.2020).
- *«Κάντε ό,τι κάνω»: το μοναδικό κήρυγμα του γέροντα Γρηγορίου*, στην Ιστοσελίδα: http://trelogiannis.blogspot.com/2020/07/blog-post_53.html (τελ. ανάκτηση 06.07.20)
- *Κέντρο κοινωνικής συμπαραστάσεως, ιατρικής προλήψεως και ερεύνης «Παναγία η Φιλανθρωπινή»*, στην Ιστοσελίδα: http://www.ormyliafoundation.gr/filanthropini.php (τελ. ανάκτηση 15.04.2021).
- *Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Ιεράς Μονής Χρυσοπηγής*, στην Ιστοσελίδα: http://www.imx.gr/KentroPerivEkpaidevsis.html (τελ. ανάκτηση 20.04.2021).
- *Κέντρο Υγροτόπων Ροδιάς*, στην Ιστοσελίδα: http://www.rodiawetlands.gr/rodiawetlands/index_gr.php (τελ. ανάκτηση 15.04.21).
- *Κήπος Θεολογικής Σχολής Χάλκης*, στην Ιστοσελίδα: http://theologicalschoolhalki.com/kipos/ (τελ. ανάκτηση 15.03.2021).
- *Κλιματική Αλλαγή*, στην Ιστοσελίδα: https://www.eea.europa.eu/el/themes/climate/intro/ (τελ. ανάκτηση 08.02.2021).
- *Κοινόν Μήνυμα Πάπα Φραγκίσκου καί Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου διά τήν Παγκόσμιαν Ἡμέραν προσευχῶν διά τήν προστασίαν τῆς Δημιουργίας (01/09/2017)*.
- στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2IKEu2B (τελ. ανάκτηση 16.11.2020).
- *Μετόχιον των Τριών Μεγάλων Ιεραρχών*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μ. Κουδουμά: http://www.imkoudouma.gr/kaparmet5.php (τελ. ανάκτηση 17.02.2018).
- *Μήνυμα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας, προς τον Ορθόδοξο λαό και κάθε άνθρωπο καλής θελήσεως*, στην Ιστοσελίδα: https://www.holycouncil.org/-/message , (τελ. ανάκτηση 16.11.2020).
- *Μήνυμα τῆς Α.Θ.Παναγιότητος, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου διά τήν παγκόσμιον ἡμέραν περιβάλλοντος (05/06/2008)*, στην Ιστοσελίδα Ι. Μητροπόλεως Κώου και Νισύρου: https://bit.ly/2SrpQh4 (τελ. ανάκτηση 15.11.2020).
- *Μοναστηρικό Φαρμακείο*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2RO0HRF, (τελ. ανάκτηση 20.04.2021).
- *Μονή του Αγίου Γεωργίου Γοργολαΐνη - Ταξιδιωτικός Οδηγός Κρήτης*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2EcZih9, (τελ. ανάκτηση 10.09.2020).
- *Μονή του Αγίου Γεωργίου Γοργολαΐνη*, στην Ιστοσελίδα: https://www.apopsilive.gr/kriti/moni-tou-agiou-georgiou-gorgolaini-foto, (τελ. ανάκτηση 14.02.2022).

- *Μονή Αγκαράθου - Ταξιδιωτικός Οδηγός Κρήτης*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/34mar8c , (τελ. ανάκτηση 15.09.2020).
- Ν. 4149/61 (ΦΕΚ Α' 41): *Περί καταστατικού Νόμου της εν Κρήτη Ορθοδόξου Εκκλησίας και άλλων τινών διατάξεων*, στην Ιστοσελίδα: http://efimeriosgr.blogspot.com/2010/11/414961-41.html (τελ. ανάκτηση 07.08.2019).
- *Οδηγία 2010/31/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την Ενεργειακή Απόδοση των Κτηρίων* της 19ης Μαΐου 2010, στην Ιστοσελίδα:
- https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:153:0013:0035:el:PDF (τελ. ανάκτηση 03.03.2020).
- *Οι 17 Στόχοι*, στην Ιστοσελίδα: http://hellenicplatform.org/oi-17-stoxoi/, (τελ. ανάκτηση 28.03.2021).
- *Οι Στόχοι και οι 169 επιδιώξεις για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναλυτικά*, εκδ. Περιφερειακού Κέντρου Πληροφόρησης Ηνωμένων Εθνών, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3iVX3gz (τελ. ανάκτηση 10.10.2020).
- *Ο Υδρολογικός Κύκλος*, στην Ιστοσελίδα: https://on.doi.gov/3hl0jok (τελ. ανάκτηση 05.05.2021)
- *Παναγία Θυμιανή: Η «Αγία Λαύρα» της Κρήτης,* στην Ιστοσελίδα: https://kritimono.gr/kriti/istoria/panagia-thymiani-agia-lavra-tis-kritis/, (τελ. ανάκτηση 03.04.2019).
- *Παραγωγή, Διαφύλαξη και Προσφορά Φυσικών Σπόρων*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου Ανατολής: http://www.saintjohns-monastery.gr/index.php/sporoi/ (τελ. ανάκτηση 15.04.2021).
- *Περιοχή Natura GR2110001 Αμβρακικού κόλπου*, στην Ιστοσελίδα: https://natura2000.eea.europa.eu/Natura2000/SDF.aspx?site=GR2110001 (τελ. ανάκτηση 15.04.2021).
- «*Πρόληψη δημιουργίας και διαχείρισης αποβλήτων*», στην Ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: https://ec.europa.eu/environment/basics/green-economy/managing-waste/index_el.htm, (τελ. ανάκτηση 02.03.2020).
- *Προσανατολισμός κτηρίου και σκίαση,* στην Ιστοσελίδα: https://www.decobook.gr/texnika-arthra/fotismos/prosanatolismos-ktirioy-kai-skiash (τελ. ανάκτηση 04.03.2020).
- *Στη Μονή Απεζανών με τα σπάνια κειμήλια και την ξεχωριστή ιστορία,* στην Ιστοσελίδα: https://www.e-storieskritis.gr/2017/04/blog-post_6.html (τελ. ανάκτηση 14.02.2022).
- *Σχέδιο για τη διαφύλαξη των υδατικών πόρων της Ευρώπης*, Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Βρυξέλλες, 14.11.2012 στην Ιστοσελίδα: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0673&from=EL (τελ. ανάκτηση 03.03.2020).
- Συνέντευξη του Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου στο δίκτυο CNN στις 19.10.2010, στην Ιστοσελίδα: http://edition.cnn.com/2010/OPINION/10/19/bartholomew.souls.planet/index.html (τελ. ανάκτηση 10.11.2020).

- *Σύντομη Ιστορία της Ιεράς Μονής Πρέβελη*, στην Ιστοσελίδα της Ι. Μ. Πρέβελη: http://www.preveli.org/files/moni/gr10.htm (τελ. ανάκτηση 01.11.2020).
- *Τα επίσημα κείμενα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου: Εγκύκλιος, Μήνυμα και Αποφάσεις*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2MhiA6B (τελ. ανάκτηση 27.07.2019).
- «*Το μέλλον της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής μετά το 2013*» (2009/2236(INI)), Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 8ης Ιουλίου 2010, στην Ιστοσελίδα: https://www.europarl.europa.eu/RegData/seance_pleniere/textes_adoptes/definitif/2010/07-08/0286/P7_TA(2010)0286_EL.pdf (τελ. ανάκτηση 02.03.2020).
- «*Το μέλλον των τροφίμων και της γεωργίας*», Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής, COM(2017) 713. Βρυξέλλες 29.11.2017, στην Ιστοσελίδα: https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2017/0713/COM_COM(2017)0713_EL.pdf (τελ. ανάκτηση 02.03.2020).
- *Το Πράσινο Ερωτηματολόγιο (The Green Build Questionnaire),* στην Ιστοσελίδα: https://www.yumpu.com/en/document/view/38124407/green-building-questionnaire-demohouse (τελ. ανάκτηση 20.05.20).
- *Το πρώτο Πανεπιστήμιο στην Κρήτη*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2n75HOK , (τελ. ανάκτηση 15.07.2018).
- *Ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς - Τὸ κοινωνικό ἦθος τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/3mcptWD (τελ. ανάκτηση 30.03.2021).
- *Φυσική αναγέννηση στο δάσος του Πρέβελη*, Εφημ. Ελευθεροτυπία, 01.04.2011, στην Ιστοσελίδα: http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=264312 (τελ. ανάκτηση 01.11.2020).
- *17 goals key topics*, στην Ιστοσελίδα: https://sdgs.un.org/topics (τελ. ανάκτηση 26.11.2020)
- *17 Goals to Transform Our World*, Βλ. Ιστοσελίδα: https://www.un.org/sustainabledevelopment/ (τελ. ανάκτηση 08.02.2021).
- *A Decade of action*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/ (τελ. ανάκτηση 30.03.2021).
- *Agenda 21*, στην Ιστοσελίδα: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf (τελ. ανάκτηση 21.03.2021).
- *Cancer: Carcinogenicity of the consumption of red meat and processed meat*, στην Ιστοσελίδα: https://www.who.int/news-room/q-a-detail/cancer-carcinogenicity-of-the-consumption-of-red-meat-and-processed-meat (τελ. ανάκτηση 07.01.2021).
- *Caring For The Earth: A Strategy for Sustainable Living*, στην Ιστοσελίδα: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/30889/CFE_SSL_EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y (τελ. ανάκτηση 20.03.2021).
- *Closing Address at International Conference of Young Presidents Organization in Istanbul, Turkey "Peaceful Coexistence and the Environment: An Ongoing Dialogue*", στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου: https://bit.ly/2M9AxDR (τελ. ανάκτηση 10.11.2020).

- *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Faro 2005, στην Ιστοσελίδα: https://rm.coe.int/1680083746 (τελ. ανάκτηση 24.02.2020).
- Council of the European Union - Education, Youth, Culture and Sport Council meeting, *Conclusions on cultural heritage as a strategic resource for a sustainable Europe*, Brussels, 20 May 2014, στην Ιστοσελίδα: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/educ/142705.pdf (τελ. ανάκτηση 24.02.2020).
- *Culture 2030 Indicators*, UNESCO 2019, στην Ιστοσελίδα: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/publication_culture_2020_indicators_en.pdf (τελ. ανάκτηση 30.03.2021).
- *Development goals for a new millennium*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000, (τελ. ανάκτηση 20.03.2021).
- *Faith action on the UN Sustainable Development Goals: Progress and Outlook*, Editors: The Parliament of the World's Religions-UNEP faith for Earth-United Religions Initiative-Bhumi Global, στην Ιστοσελίδα: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/33848/SDGR.pdf?sequence=1&isAllowed=y (τελ. ανάκτηση 11.10.2020).
- *Faith for Earth initiative - Why faith and environment matters*, στην Ιστοσελίδα: https://www.unep.org/about-un-environment/faith-earth-initiative/why-faith-and-environment-matters (τελ. ανάκτηση 15.02.2021).
- *International Union for Conservation of Nature*, στην Ιστοσελίδα: https://www.iucn.org/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2021).
- *Introducing Cultural Heritage into the Sustainable Development Agenda*, UNESCO – April 2013, στην Ιστοσελίδα: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/HeritageENG.pdf (τελ. ανάκτηση 24.02.2020).
- *Introducing the SDGs – 17 Goals Basic Slide set v1.pptx*, στην Ιστοσελίδα: https://www.coursehero.com/file/54206506/17Goals-BasicSlideset-v1pptx/ (τελ. ανάκτηση 26.03.2021).
- *Leaving no one behind* in *The Sustainable Development Goals Report 2016*, στην Ιστοσελίδα: https://unstats.un.org/sdgs/report/2016/leaving-no-one-behind (τελ. ανάκτηση (30.03.2021)
- *Le Monastere De Solan*, στην Ιστοσελίδα: https://monastere-de-solan.com/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2021).
- *List of Eastern Orthodox monasteries,* στην Ιστοσελίδα: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Eastern_Orthodox_monasteries#Finland (τελ. ανάκτηση 17.03.2021).
- *Message by Ecumenical Patriarch Bartholomew to the United Nations Climate Change Talks in Bangkok, Thailand (Sept. 28 - Oct. 9, 2009)*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου: https://bit.ly/32ODhg7 (τελ. ανάκτηση 10.11.2020).

- *Message for Conference on the 60th Anniversary Since the Foundation of the United – Nations Environment and Peace, October 13-15, 2005*, στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου: https://bit.ly/32Jb8Hj (τελ. ανάκτηση 10.11.2020).
- *Message on the nuclear explosion at Fukushima (14/03/2011),* στην Ιστοσελίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου: https://bit.ly/2GroiyU, (τελ. ανάκτηση 16.11.2020).
- *Millennium Development Goals and beyond 2015*, στην Ιστοσελίδα https://www.un.org/millenniumgoals/bkgd.shtml (τελ. ανάκτηση 08.02.2021).
- *National Geographic - Εγκυκλοπαίδεια του Περιβάλλοντος*, Τόμος 5, Εκδ. Selena Α.Ε., Αθήνα 2013, στην Ιστοσελίδα: https://www.inedivim.gr/images/ng-egkykpolaideia/ng-egkykpolaideia-perivalon-5-ripansi.pdf , (τελ. ανάκτηση 20.06.2021).
- *"Our common future"- Report of the World Commission on Environment and Development* 04.08.1987, στην Ιστοσελίδα: https://digitallibrary.un.org/record/139811 (τελ. ανάκτηση 18.03.2021).
- «*Our planet unites us in a very unique way*» στην Ιστοσελίδα: https://www.orthodoxianewsagency.gr/foreignnews/our-planet-unites-us-in-a-very-unique-way/ (τελ. ανάκτηση 04.02.2021).
- *Political declaration of the High-level Political Forum on Sustainable Development convened under the auspices of the General Assembly*, στην Ιστοσελίδα: https://undocs.org/en/A/HLPF/2019/l.1 (τελ. ανάκτηση 30.03.2021).
- *Preserving and Cherishing the Earth: An Appeal for Joint Commitment in Science and Religion*, National Religious Partnership for the Environment Global Forum, Moscow, January 1990, στην Ιστοσελίδα: https://www.sustainable.soltechdesigns.com/preserving-cherishing-earth.html (τελ. ανάκτηση 15.02.2021).
- *Properties inscribed on the World Heritage List in Greece*, στην Ιστοσελίδα: https://whc.unesco.org/en/statesparties/gr (τελ. ανάκτηση 01.03.2021).
- *Report of United Nations Conference on Environment and Development* (Rio de Janeiro, 3-14 June 1992), στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (τελ. ανάκτηση 24.02.2020).
- *Report of the United Nations Conference on Human Settlements HABITAT II*, (Istanbul, 3-14 June 1996), στην Ιστοσελίδα: http://www.unhabitat.org/downloads/docs/407-ISTANBUL_DECLARATION_ON_HUMAN_SETTLEMENTS-Istanbul_Declaration.pdf (τελ. ανάκτηση 24.02.2020).
- *Rio Declaration on Environment and Development - A/CONF.151/26 (Vol. I)*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (τελ. ανάκτηση 30.03.2021).
- *Speech of His All Holiness the Ecumenical Patriarch Bartholomew on the Environment (Havana, Cuba, January 22, 2004)*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/314ufcS (τελ. ανάκτηση 19.07.2019).

- *Speech by His All Holiness Ecumenical Patriarch Bartholomew "Climate Change, Human Security and Development Cooperation", May 30th, 2008*, στην Ιστοσελίδα: https://bit.ly/2Zb1ACK (τελ. ανάκτηση 10.11.2020).
- *States that signed and accepted Paris Agreement*, στην Ιστοσελίδα: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en (τελ. ανάκτηση 08.02.2021).
- *Status for 7.d Paris Agreement*, στην Ιστοσελίδα United Nations Treaty Collection: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en#EndDec (τελ. ανάκτηση 30.03.2021).
- *The Delos Initiative*, στην Ιστοσελίδα: https://delos-initiative.med-ina.org/ (τελ. ανάκτηση 02.03.2021).
- *The Paris Agreement*, στην Ιστοσελίδα των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή: https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement, (τελ. ανάκτηση 28.03.2021).
- *The Rule of Benedict-Regula Benedicti (RB)*, στην Ιστοσελίδα: http://www.archive.osb.org/rb/text/toc.html#toc (τελ. ανάκτηση 14.03.20210).
- *The Sustainable Development Goals Report 2020*, στην Ιστοσελίδα: https://unstats.un.org/sdgs/report/2020/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2020.pdf (τελ. ανάκτηση 30.03.2021).
- *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, Resolution adopted by the UN General Assembly on 25 September 2015, (A/RES/70/1), στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (τελ. ανάκτηση 26.03.2021).
- *UN Decade for ESD*, στην Ιστοσελίδα: https://en.unesco.org/themes/education-sustainable-development/what-is-esd/un-decade-of-esd (τελ. ανάκτηση 08.02.2021).
- *UNESCO - States Parties Ratification Status*, στην Ιστοσελίδα: https://whc.unesco.org/en/statesparties/ (τελ. ανάκτηση 02.12.2020).
- *United Nations*, *Agenda 21*, στην Ιστοσελίδα: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf (τελ. ανάκτηση 20.02.2021).
- *United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992 (τελ. ανάκτηση 20.03.2021).
- *United Nations Conference on Sustainable Development, 20-22 June 2012, Rio de Janeiro-Building on the Millennium Development Goals*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/conferences/environment/rio2012 (τελ. ανάκτηση 21.03.2021).
- *United Nations Framework Convention on Climate Change*, στην Ιστοσελίδα: https://unfccc.int/process-and-meetings/the-convention/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change (τελ. ανάκτηση 21.03.2021).

- *United Nations Millennium Declaration*, στην Ιστοσελίδα: https://undocs.org/en/A/RES/55/2 (τελ. ανάκτηση 20.03.2021).
- *United Nations Summit on Sustainable Development, 25-27 September 2015, New York-Changing our world*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2015 (τελ. ανάκτηση 21.03.2021).
- *World Scientists' Warning to Humanity (1992)*, στην Ιστοσελίδα: https://www.ucsusa.org/resources/1992-world-scientists-warning-humanity (τελ. ανάκτηση 15.02.2021).
- *World Summit on Sustainable Development, 26 August-4 September 2002, Johannesburg- An opportunity to move forward*, στην Ιστοσελίδα: https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002, (τελ. ανάκτηση 21.03.2021.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1. Το Ερωτηματολόγιο της Έρευνας

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

(Έρευνα σε μοναστήρια της Κρήτης στο πλαίσιο διδακτορικής δαιτριβής με θέμα: «**Το Ορθόδοξο μοναστικό ήθος και η σύγχρονη βιώσιμη ανάπτυξη**»)

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ _____

ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ _____

Ανδρώα ☐ Γυναικεία ☐ Έτος Ιδρύσεως _____

Αριθμός εγκαταβιούντων μοναχών _____

Συντάκτης Ερωτηματολογίου _____

Α. Θέση και Χωροταξία της Μονής

1. Απόσταση από πλησιέστερη πόλη/οικισμό _____ Km
2. Για ποιους λόγους θεωρείτε ότι επελέγη να κτιστεί η μονή στη συγκεκριμένη θέση;

   _____

   _____

   _____

3. Ο προσανατολισμός της μονής είναι προς

   _____

4. Ώρες ηλιοφάνειας α) το χειμώνα _____ β) το καλοκαίρι _____
5. Υπάρχει πέριξ της μονής α) δασική έκταση; ☐ β) προστατευόμενος βιότοπος; ☐

   γ) χώρος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους (π.χ. ενταγμένος στο σύστημα Natura); ☐
6. Επιτρέπεται στους χώρους πέριξ της μονής ανθρώπινη παρέμβαση ή εκμετάλλευση (π.χ. κυνήγι, υλοτομία κλπ); Ναι ☐ Όχι ☐
7. Υπάρχει μέριμνα εκ μέρους της μονής για την ενίσχυση της βιοποικιλότητας της περιοχής

   πέριξ της μονής; Ναι ☐ Όχι ☐ Αν ΝΑΙ με ποιους τρόπους;

   _____

   _____

Β. Κτηριακές υποδομές και χώροι της μονής

1. Το υπάρχων κτηριακό συγκρότημα της μονής χρονολογείται από _____
2. Έχει δεχθεί πρόσφατη ανακαίνιση/αποκατάσταση; Ναι ☐ Όχι ☐
3. Το κτηριακό συγκρότημα της μονής έχει σχήμα: α) επίμηκες ☐ β) τετραπλεύρου ☐

4. Τα κτήρια της μονής βρίσκονται σε διαφορετικά υψομετρικά επίπεδα; Ναι ☐ Όχι ☐
5. Τα κτήρια της μονής είναι ισόγεια ☐ ή πολυόροφα ☐ (μέγιστος αριθμός ορόφων ___)
6. Κύριοι χώροι της μονής:

   _____

   _____

   _____

7. Δευτερεύοντες χώροι της μονής:

   _____

   _____

   _____

8. Υπάρχει εσωτερικός κήπος ανάμεσα στα κτήρια της μονής; Ναι ☐ Όχι ☐
9. Τα υλικά κατασκευής της εξωτερικής τοιχοποιίας των κτηρίων είναι: α) πέτρες ☐
   β) τούβλα ☐ γ) τσιμεντόλιθοι ☐
10. Η στέγη των κτηρίων αποτελείται από: α) κεραμοσκεπή ☐ β) πλάκα τσιμέντου ☐
    γ) δώμα (καλαμωτή επιχωματωμένη) ☐ δ) θόλο ☐
11. Τα υλικά κατασκευής των κουφωμάτων είναι από: α) ξύλο ☐ β) σίδερο ☐
    γ) αλουμίνιο ☐
12. Υπάρχει φυσικός αερισμός των κτηρίων (οπές στην τοιχοποιία/ φυσική επικοινωνία
    ορόφων); Ναι ☐ Όχι ☐
13. Σε ποιο βαθμό χρησιμοποιείται ο φυσικός φωτισμός των κτηρίων;
    α) μεγάλο ☐ β) μέτριο ☐ γ) μικρό
14. Η σκίαση των κτηρίων γίνεται α) με εξωτερικές πέργκολες ☐ β) με τη βοήθεια κουρτινών ☐

Γ. Ενεργειακές Ανάγκες

1. Μέσα θέρμανσης κατά τους χειμερινούς μήνες:

   _____

   _____

2. Υπάρχουν συστήματα ψύξης για τους θερινούς μήνες; Ναι ☐ Όχι ☐
   Αν ΝΑΙ τί είδους;

   _____

   _____

3. Το μαγείρεμα γίνεται με τη χρήση: α) ηλεκτρισμού ☐ β) υγραερίου ☐ γ)καύσης ξύλων ☐
   δ) άλλου μέσου/καυσίμου ☐ _____
4. Χρησιμοποιούνται για το φωτισμό λάμπες εξοικονόμησης ενέργειας; Ναι ☐ Όχι ☐

5. Γίνεται χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας; α) ηλιακός θερμοσίφωνας ☐
   β) σύστημα φωτοβολταϊκών ☐ γ) ανεμογεννήτρια ☐ δ) υδατόπτωση ☐
   ε) γεωθερμία ☐
6. Τα κουφώματα διαθέτουν διπλά τζάμια για την ελαχιστοποίηση ενεργειακών απωλειών;
   Ναι ☐ Όχι ☐

Δ. Διαχείριση υδάτινων πόρων

1. Η μονή υδρεύεται με νερό από: α) Πηγή ☐ β) Πηγάδι ☐ γ) Γεώτρηση ☐
   δ) Δημοτικό δίκτυο ύδρευσης ☐
2. Γίνεται συλλογή και χρήση βρόχινου νερού; Ναι ☐ Όχι ☐
3. Εφαρμόζεται σύστημα εξοικονόμησης νερού; Ναι ☐ Όχι ☐
   Αν ΝΑΙ τι είδους; α) σύστημα μείωσης ροής νερού στις βρύσες ☐
   β) σύστημα μείωσης ροής νερού στα καζανάκια της τουαλέτας ☐
   γ) άλλο _____
4. Υπάρχει σύστημα Βιολογικού Καθαρισμού υγρών αποβλήτων; Ναι ☐ Όχι ☐
   Αν ΝΑΙ γίνεται επαναχρησιμοποίηση του νερού από το βιολογικό καθαρισμό; Ναι ☐
   Όχι ☐

Ε. Ασχολίες /Εργόχειρα μοναχών

Αγιογραφία ☐Κέντημα ☐ Κηροπλαστική ☐ Υφαντική ☐
Ιεροραπτική ☐ Ξυλογλυπτική ☐ Παρασκευή κεραλοιφών ☐

Άλλες ασχολίες:
_____
_____
_____
_____

Στ. Καλλιέργειες

1. Διαθέτει η μονή καλλιεργούμενες εκτάσεις; Ναι ☐ Όχι ☐
   Αν ΝΑΙ τι καλλιεργείται: α) ελιές ☐ ποσότητα: _____ (σε στρέματα)
   β) αμπέλια ☐ ποσότητα: _____ (σε στρέματα)
   γ) οπωροκηπευτικά ☐ ποσότητα: _____(σε στρέματα)
   δ) σιτηρά ☐ ποσότητα: _____ (σε στρέματα)

ε) εσπεριδοειδή ☐ ποσότητα: _____ (σε στρέματα)

ζ) φρούτα ☐ ποσότητα: _____(σε στρέματα)

η) κτηνοτροφές ☐ ποσότητα: _____ (σε στρέματα)

θ) άλλο _____

2. Ασχολούνται οι μοναχοί/ές με τις καλλιέργειες; Ναι ☐ Όχι ☐
3. Τα παραγόμενα προϊόντα χρησιμοποιούνται για ίδια κατανάλωση ☐ ή/και διατίθενται προς πώληση; ☐
4. Χρησιμοποιούνται στις καλλιέργειες χημικά λιπάσματα; Ναι ☐ Όχι ☐
5. Χρησιμοποιούνται στις καλλιέργειες φυτοφάρμακα; Ναι ☐ Όχι ☐
6. Διαθέτει η μονή εκτάσεις με **βιολογικές καλλιέργειες**; Ναι ☐ Όχι ☐
   Αν ΝΑΙ τι καλλιεργείται;

   _____

   _____

   _____

6. Διατίθεται πιστοποίηση βιολογικών προϊόντων (π.χ. ΔΗΩ, IRIS κλπ); Ναι ☐ Όχι ☐
7. Καλλιεργούνται τοπικές/αυτόχθονες ποικιλίες; Ναι ☐ Όχι ☐
8. Συμμετέχει η μονή σε προσπάθεια διάσωσης/ανταλλαγής σπόρων τοπικών ποικιλιών; Ναι ☐ Όχι ☐
9. Τα υπολλείματα των καλλιεργειών (π.χ. κλαδέματα κλπ) χρησιμοποιούνται για δημιουργία κομπόστ; Ναι ☐ Όχι ☐

Ζ. Κτηνοτροφία

1. Διαθέτει η μονή κτηνοτροφικές/πτηνοτροφικές μονάδες; Ναι ☐ Όχι ☐
   Αν ΝΑΙ διευκρινήστε τα είδη και τους αριθμούς των ζώων ή πουλερικών:

   _____

   _____

2. Εκτρέφονται οικόσιτα ζώα ή αιγοπρόβατα για ίδια χρήση; Ναι ☐ Όχι ☐
   Αν ΝΑΙ αναφέρετε είδη και αριθμούς

   _____

   _____

   Παράγονται από τη μονή γαλακτοκομικά προϊόντα; Ναι ☐ Όχι ☐

3. Διαθέτει η μονή βιολογική κτηνοτροφία; Ναι ☐ Όχι ☐
4. Υπάρχει ενασχόληση με τη μελισσοκομία και παραγωγή μελιού; Ναι ☐ Όχι ☐

Η. Διαχείριση απορριμμάτων/στερεών αποβλήτων

1. Υπάρχει χώρος εναπόθεσης απορριμμάτων της μονής εντός ή εκτός αυτής; Ναι ☐ Όχι ☐
2. Πραγματοποιείται καύση των απορριμμάτων της μονής; Ναι ☐ Όχι ☐
3. Συλλέγονται τα απορρίμματα της μονής από το σύστημα αποκομιδής των δήμων; Ναι ☐ Όχι ☐
4. Γίνεται διαχωρισμός των απορριμμάτων στην «πηγή» (εκεί που «δημιουργούνται»); Ναι ☐ Όχι ☐
5. Ποια είναι η διαχείριση των οργανικών/αλλοιωσίμων υπολειμμάτων;
   α) χρησιμοποιούνται ως τροφή για τα ζώα ☐
   β) χρησιμοποιούνται γαι την κατασκευή κομπόστ (βιολογ. λιπάσματος) ☐
   γ) πετιούνται ως απορρίμματα ☐
6. Συλλέγονται και διατίθενται για ανακύκλωση ή επαναχρησιμοποίηση, λάδια-υπολείμματα μαγειρέματος; Ναι ☐ Όχι ☐
7. Γίνεται στη μονή ανακύκλωση συσκευασιών; Ναι ☐ Όχι ☐
8. Συμμετέχει η μονή σε σύστημα συλλογής και διαχείρισης μπαταριών και ηλεκτρονικών/ηλεκτρικών αποβλήτων; Ναι ☐ Όχι ☐

Θ. Συμβολή της μονής στη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Υπάρχει στη μονή οργανωμένο:

α) Εκκλησιαστικό Μουσείο Ναι ☐ Όχι ☐

β) Λαογραφικό Μουσείο Ναι ☐ Όχι ☐

γ) Ιστορικό Μουσείο/Χώρος Ιστορικής μνήμης Ναι ☐ Όχι ☐

δ) Ζωολογικός κήπος Ναι ☐ Όχι ☐

ε) Πραγματοποιούνται στη μονή οικολογικές δράσεις; Ναι ☐ Όχι ☐ Αν ΝΑΙ τι είδους;

_____

_____

Ι. Προσφορά της Μονής στο συνάνθρωπο, την τοπική και ευρύτερη κοινωνία

_____

_____

_____

ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥΜΕ ΠΟΛΥ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΡΕΥΝΑ!

2. Οι Συνεντεύξεις της Έρευνας

1. **Μοναχός Α**, Ι. Μ. Μ1
«Σπούδασα γεωπόνος. Όταν εισήλθα στη Μονή, ευαισθητοποιήθηκα έντονα, παρατηρώντας ότι οι καλλιέργειες που είχαν μέχρι τότε οι πατέρες ήταν συμβατικές. Επιθυμώντας λοιπόν να ακολουθήσω τη μοναχική παράδοση του σεβασμού και της αγάπης προς τη Δημιουργία του Θεού, επέμεινα να στραφεί η Μονή στις βιολογικές καλλιέργειες. Έτσι εφάρμοσα γνώσεις που είχα αποκομίσει από τις σπουδές μου, αποφεύγοντας τελείως τα συμβατικά λιπάσματα και φυτοφάρμακα στους ελαιώνες και τα αμπέλια της Μονής, κάνοντας χρήση μόνο βιολογικών λιπασμάτων και δακοπαγίδων. Ναι μεν στην αρχή είχαμε μειωμένη παραγωγή, όμως -όπως έλεγα στους πατέρες-, αποφεύγουμε τον πειρασμό της επιδίωξης του μεγαλύτερου κέρδους. Σιγά-σιγά τα προϊόντα που παράγαμε –βιολογικό λάδι αποκλειστικά με ψυχρή έκθλιψη στο ελαιοτριβείο της Μονής και κρασί- ήταν εξαιρετικής ποιότητας και λάβαμε σχετική πιστοποίηση βιολογικών προϊόντων».

2. **Μοναχός Β**, Ι. Μ. Μ2
«Από τότε που ήρθαμε στη Μονή προσπαθούμε πολύ με τις καλλιέργειες, αλλά τα κτήματα δεν είναι συγκεντρωμένα, πολλές διασκορπισμένες πεζούλες απ' εδώ κι από κει. Έχουμε λίγες ελιές που τις λιπαίνουμε κυρίως με κοπριά και ελάχιστα χημικά λιπάσματα. Στα κηπευτικά που παράγουμε για δική μας κατανάλωση δεν βάζουμε λίπασμα, τα θέλουμε βιολογικά, Εκτρέφουμε και μερικά πουλερικά, ένα χοίρο και αιγοπρόβατα και τυροκομούμε το παραγόμενο γάλα. Δεν τρώμε το κρέας, οπότε τα ζώα όταν σφάζονται δίνονται για ευλογία. Στα ζώα δίνουμε ως τροφή το περισσευούμενο γάλα ανακατεμένο με πίτουρα, αλλά και τα χόρτα από τα ξεχορταριάσματα και τα κλαδέματα. Έχουμε και μερικά μελίσσια και παράγουμε μέλι. Επίσης μερικά αμπελάκια, οπότε οινοποιούμε κρασί και αποστάζουμε τσικουδιά, που κυρίως δίνονται ως ευλογίες».

«Έχω φυτέψει πολλά δέντρα, μακάρι να είχα χώρο να φυτέψω κι άλλα. Όταν ήρθα στο μοναστήρι, δεν άντεχα να βλέπω την ασπρίλα στα ντουβάρια του μεγάλου νέου κτηρίου. Άρχισα λοιπόν να φυτεύω αναρριχητικά φυτά και δέντρα όπου μπορούσα». Οι μουριές που είναι φυτεμένες κατά μήκος του διαδρόμου το καλοκαίρι κάνουνε καμάρες με τα φυλλώματά τους, πραγματικός παράδεισος. Παντού παρατηρεί κανείς γλάστρες με καλλωπιστικά φυτά και λουλούδια.

«Όταν αντιμετωπίζω το πειρασμό των λογισμών, τότε σκέπτομαι ότι «τα παθαίνεις επειδή είσαι αργός (άλλωστε αργία μήτηρ πάσης κακίας). Ασχολούμαι λοιπόν με τον κήπο και τα ζώα, γιατί η απραξία είναι το χειρότερο. Όταν αφοσιωθώ στη δουλειά, ειδικά στα χωράφια και τον κήπο, φεύγουν όλοι οι λογισμοί και μετά παρόλη την κούραση, αισθάνεσαι μια ευφορία. Όταν ασχολείσαι με τη φύση, βλέπεις ζωντανά το θαύμα της Δημιουργίας του Θεού. Πως φυτεύεις το σποράκι και γίνεται δέντρο. Παρατηρώ τα ζώα, πόσο διαφορετικά είναι μεταξύ τους, τι μεγάλη βιοποικιλότητα, ένα θαύμα του Θεού, μας τα έχει δώσει όλα τέλεια, για να δίνεται η αφορμή να τον ευχαριστούμε και να τον δοξολογούμε. Το χειμώνα π.χ. κυριαρχούν φρούτα όπως τα πορτοκάλια και τα μανταρίνια, που περιέχουν βιταμίνη C και αντιμετωπίζουμε τα κρυολογήματα. Όλα αυτά με κάνουν να χαίρομαι πάρα πολύ».

«Η μεγάλη και συνεχής ενασχόληση με την τεχνολογία που κυριαρχεί σήμερα, φέρνει την απομάκρυνση από τη φύση, τον εαυτό μας και το Θεό. Δεν μπορεί έτσι ο άνθρωπος να προχωρήσει πνευματικά. Τα παλιότερα χρόνια που οι περισσότεροι ασχολούνταν με τη γη, ήταν ταπεινοί, ήρεμοι και αναπαυόσουν όταν βρισκόσουν κοντά τους. Ήταν ευτυχισμένοι κι ας μην είχαν πολλές ανέσεις. Σήμερα τα έχουμε όλα και δεν είμαστε ευχαριστημένοι με τίποτε, τρωγόμαστε με τα ρούχα μας».

«Στο μοναστήρι μας υπάρχει ένα κυπαρίσσι που οι ειδικοί το έχουν χρονολογήσει ότι είναι 700 ετών και θεωρείται το πιο παλαιό στην Κρήτη. Επίσης ένας πλάτανος που είναι σύγχρονός του».

«Φτιάξαμε σιγά σιγά κι ένα μουσείο, μαζεύοντας παλιά πράγματα που υπήρχαν παλιότερα στα σπίτια στα γύρω χωριά και οι άνθρωποι θα τα πετούσαν. Τους ζητήσαμε να μας τα φέρουν εδώ. Έτσι δημιουργήθηκε μια συλλογή από εργαλεία, χρηστικά αντικείμενα, ακόμα και αρχαιότητες που τα ταξινομήσαμε κατά είδος και έγινε αυτό το μικρό λαογραφικό μουσείο. Στη συλλογή προσθέσαμε και αντικείμενα της λατρείας της εκκλησίας, λειτουργικά σκεύη και άμφια και μερικές φορητές εικόνες».

3. **Μοναχός Γ** και **Ηγούμενος**, Ι. Μ. Μ3

Ο μοναχός Γ είναι διδάκτωρ φυσικής. Μας τόνισε: «πρέπει να έχει κάποιος μεγάλη αγάπη και φλογερό έρωτα για τον Χριστό για να αποφασίσει να αφήσει τα πάντα στην άκρη και να αφιερώσει την ψυχή του και όλη του την ύπαρξη σε Αυτόν». Επίσης επισήμανε ότι «ο συνδυασμός του θετικού επιστήμονα και του μοναχού είναι κάπως ασυνήθιστος και σπάνιος αλλά υπάρχουν πολλοί δρόμοι, οι οποίοι μας οδηγούν σε κάποιο προορισμό εξίσου καλά. Έτσι, αφετηρία για τη μοναχική ζωή μπορεί να είναι ο δρόμος του επιστήμονα», ενώ υπογράμμισε ότι: «δεν απορρίπτω την επιστήμη αλλά όσο περνά ο καιρός συνειδητοποιώ ότι η πνευματική ζωή δεν μπορεί να συγκριθεί με τίποτε».

«Τα διακονήματά μου στη Μονή είναι δύο. Εκτός της λειτουργικής ζωής και της γραμματειακής υποστήριξης στο μοναστήρι, ασχολούμαι με τη διαχείριση του φωτοβολταϊκού πάρκου και των ασύρματων δικτύων της μονής καθώς και με τη συμμετοχή σε διάφορα ευρωπαϊκά προγράμματα για επενδύσεις και για βιώσιμη γεωργία. Οι δύο ρόλοι δεν θεωρώ ότι είναι τόσο ασυμβίβαστοι όσο νομίζει κάποιος με την πρώτη ματιά. Ένας σημαντικός λόγος είναι ότι η σύγχρονη πραγματικότητα έχει φέρει στο προσκήνιο κάποια θέματα που για αιώνες δεν υπήρχαν – βιοηθικής, προστασίας του περιβάλλοντος, βιώσιμης διαχείρισης των πόρων και των δυνάμεων που έχουμε στη διάθεσή μας. Η Εκκλησία μας καλείται να πάρει θέση σε αυτά τα θέματα αλλά και να συμβάλει στην αντιμετώπισή τους. Χρειάζεται λοιπόν και κληρικούς με ανάλογο επιστημονικό υπόβαθρο».

«Ακολουθώντας τη μακραίωνη μοναστική παράδοση που σέβεται τη Δημιουργία, προσπαθούμε τα χωράφια που διαχειρίζεται αποκλειστικά η Μονή, να μην έχουν σκουπίδια ή υπολείμματα, χαίρεσαι να τα βλέπεις, σε αντίθεση με των συμικατόρων. Προσπαθούμε διαρκώς να τους ευαισθητοποιήσουμε, να τους κάνουμε να σκέπτονται μακροπρόθεσμα. Είναι όμως δυσκίνητοι στις αλλαγές και δεν υπάρχει όρεξη. Τους τονίζουμε ότι, οι κακές πρακτικές που έχουν υιοθετηθεί λόγω των ευρωπαϊκών επιδοτήσεων είναι ανάγκη να αλλάξουν, αφού οι τελευταίες σύντομα θα διακοπούν και ταυτόχρονα αυξάνει η τάση προτίμησης από τους καταναλωτές ποιοτικών-βιολογικών προϊόντων (η καλλιέργεια των οποίων ναι μεν έχει μειωμένη παραγωγικότητα κατά 30%, αλλά αυτή διατηρείται άσχετα με την καλή ή κακή χρονιά και τα οργανικά λιπάσματα δεν είναι πιο ακριβά). Προσπαθούμε επίσης να τους ευαισθητοποιήσουμε στη μείωση της χρήσης χημικών λιπασμάτων. Τους λέω: αν είχαν επιλογή τα δέντρα θα έφευγαν από τα χωράφια, γιατί το χώμα είναι δηλητηριασμένο, χαλασμένο, δεν αντέχουν πια».

«Με ευχαριστεί η διακονία των ανθρώπων, κάτι που πρέπει να χαρακτηρίζει τους μοναχούς, ενώ με λυπεί η εμμονή στον εαυτό μας και η δυσκολία να αλλάξουμε συνήθειες».

Ο Ηγούμενος της Μονής μας δήλωσε: «Η σύνδεση με τη γη είναι το ουσιαστικό. Πάντα οι μοναχοί έκαναν βιολογική καλλιέργεια, τη δίδασκαν ο ένας στον άλλο. Μάλιστα στη Μονή μας κάθε νεοεισερχόμενος μοναχός λαμβάνει ως «προίκα» ένα κλήρο από 50 ελαιόδεντρα προκειμένου να τα καλλιεργήσει και να εξασφαλίσει το λάδι της χρονιάς. Μαθαίνει για την καλλιέργεια από τους πιο παλιούς.

Βέβαια τα τελευταία 30 χρόνια, υπήρξε μια καμπή, ασκήθηκε πίεση για τη χρήση φυτοφαρμάκων και η πίεση έφερε αποτέλεσμα. Ευτυχώς, έγινε αντιληπτό ότι δεν μπορεί να συνεχιστεί η χρήση χημικών και έτσι επιστρέψαμε στη βιολογική καλλιέργεια. Οι μοναχοί μας την εφαρμόζουν, όμως είναι δύσκολο να πείσουμε όλους τους υπόλοιπους να κάνουν το ίδιο. Βλέπετε οι άνθρωποι πρώτα βλέπουν τις οικονομικές απολαβές και έχουν την ανάγκη να ξέρουν ότι η παραγωγή τους δεν θα μείνει». Επίσης σημείωσε ότι: «οι Πατέρες προσπαθούν να καλλιεργήσουν την ορθή συμπεριφορά προς τη φύση στις ενορίες που διακονούν, δίνοντας καλό παράδειγμα, φυτεύοντας δέντρα και φροντίζοντας τους κήπους γύρω από τους ενοριακούς ναούς. Ο π. Ι. έχει φυτεύσει προσωπικά πάνω από 6000 δέντρα στο χωριό που είναι εφημέριος.

Ακολουθώντας το αγιογραφικό «κοπιῶμεν ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί» προσπαθούμε να μειώσουμε αφ' ενός μεν τα έξοδα για τη διατροφή μας και αφ' ετέρου το οικολογικό μας αποτύπωμα. Χρησιμοποιούμε για τη διατροφή ότι παράγουμε από τις καλλιέργειες και τα ζώα, αγοράζοντας μόνον ρύζι, ζυμαρικά και πατάτες».

4. **Μοναχή Δ**, Ι. Μονή Μ4

Στο ξερό τοπίο στους πρόποδες του Ψηλορείτη, βρίσκει κανείς μια πραγματική πράσινη όαση, στη Μονή Μ4. «Στα ριζά του άγριου βουνού, κάθομαι απέναντι και αγναντεύω την κορφή και ηρεμώ, έχω τη διάθεση να δοξολογήσω το Θεό και να προσεύχομαι».

Όλοι οι αύλειοι χώροι είναι γεμάτοι παρτέρια, πήλινα πιθάρια, γλάστρες και ντενεκέδες με πάρα πολλά είδη δέντρων, καλλωπιστικών φυτών και λουλουδιών, πολύ περιποιημένων και φροντισμένων. «Τα λουλούδια αισθάνεσαι ότι σου μιλάνε όταν τα φροντίζεις. Βλέπεις να ανοίγουν τα μπουμπούκια τους για να σε ευχαριστήσουν. Όλες οι αδελφές λοιπόν τα φροντίζουν σαν παιδιά τους».

«Οι γάτες της Μονής, όταν έμπαιναν στο καθολικό την ώρα της ακολουθίας και άκουγαν τη γλυκιά φωνή της μακαριστής Γερόντισσάς μας να ψέλνει, στέκονταν ακούνητες, σαν να τό 'νιωθαν και να συμμετείχαν στη δοξολογία του Θεού».

«Η μακαριστή Γερόντισσα επίσης προτιμούσε οι μοναχές να ζουν μια απλή, λιτή και απέριττη ζωή, όπως αρμόζει στο μοναχικό βίο. Δεν ήθελε καθόλου την πολυτέλεια στους χώρους της Μονής. Έτσι δεχόταν οτιδήποτε πρόσφεραν οι χριστιανοί που πλέον δεν χρειάζονταν, π.χ. παλιά έπιπλα και χρηστικά αντικείμενα και έτσι τα περισσευούμενα έσοδα της Μονής από την πώληση των εργοχείρων των αδελφών, δίνονταν σε ελεημοσύνες».

5. **Γερόντισσα**, Ι. Μ. Μ6

«Στο μοναστήρι μας έχει διατηρηθεί το παλαιό «λαυρεωτικό» σύστημα, χαρακτηριστικό των Μονών της Κρήτης. Οι μοναχές είναι μοιρασμένες σε μικρές συνοδείες 2-3 ατόμων, που καθοδηγούνται από τη γηραιότερη μοναχή, κατοικούν σε ένα κελλί και έχουν σχετική αυτονομία. Υπάρχουν μεν κοινές Ακολουθίες στο Καθολικό (εκτός από το Απόδειπνο), όμως κάθε κελλί φροντίζει για το καθημερινό φαγητό. Πρόκειται δηλαδή για μικρές κοινότητες που μπορούν να επιβιώνουν χωρίς πολλά έξοδα. Η γερόντισσα του κάθε κελλιού κρατά καλά τα ηνία, ασκεί τον πνευματικό έλεγχο, δεν αφήνει να αναπτυχθούν έριδες, γίνεται ορθός καταμερισμός των απαραίτητων εργασιών-διακονημάτων-εργοχείρων, με αποτέλεσμα να γίνονται καλές μοναχές.

Παλιότερα είχαμε έλλειψη νερού, μαζεύαμε βρόχινο και υπήρχε ένα μικρό πηγάδι (καβούσι) από το οποίο υπήρχε κανόνας να παίρνει κάθε μοναχή μόνο ένα κουβαδάκι νερό ημερησίως. Αν χρειαζόμασταν περισσότερο, το κουβαλούσαμε με κανίστρες από το Βενεράτο. Αυτό μας είχε οδηγήσει στο να αποφεύγουμε τελείως τη σπατάλη του νερού. Σήμερα είμαστε συνδεδεμένοι με το δημοτικό δίκτυο και δεν έχουμε πρόβλημα.

Κάθε κελλί είχε το κηπάκι και τα ζώα του, δυο τρεις κοτούλες, μια αίγα ή ένα πρόβατο, για τις ανάγκες της μικρής συνοδείας και ήταν αυτάρκες. Καλλιεργούσαμε και τις ελιές, το μισό λάδι της παραγωγής το κρατούσε το κελλί για τις ανάγκες του (πωλούσε ή έδινε ευλογία το περισσευούμενο) και το μισό πήγαινε στη Μονή για τις ανάγκες της. Οι μοναχές ήταν πολύ εξοικειωμένες με τα ζώα και αυτά υπήκουαν, τα άφηναν να βοσκήσουν ελεύθερα εκτός Μονής και το απόγευμα πήγαινε μια μοναχή και τα έφερνε πίσω και κάθε ένα γνώριζε και πήγαινε στο σταβλάκι του κελλιού του».

Συνδεδεμένη με την μοναχική παράδοση της Μονής Μ6 είναι το δέντρο της Αγίας Μυρτιάς που με θαυμαστό τρόπο βλάστησε στον εσωτερικό περίβολο της Μονής. Οι αδελφές πολύ συχνά προσεύχονται εκεί στην Παναγία, μη θέλοντας να αφήνουν μόνο του το ευλογημένο δέντρο. Σημειώστε ότι, ενώ αρκετά πουλιά φωλεύουν στα υπόλοιπα δέντρα που βρίσκονται εντός της Μονής, αποφεύγουν να φωλεύουν στην Αγία Μυρτιά από σεβασμό. Θα δείτε πολλά τάματα προσκυνητών κρεμασμένα στα κλαδιά που απλώνονται σε μεγάλη έκταση, έκφραση ευχαριστίας για τα πάμπολλα θαύματα που έχει επιτελέσει η Παναγία η Μυρτιδιώτισσα. Στην πανήγυρή της η αρτοκλασία του Εσπερινού τελείται κάτω από το δέντρο. Επίσης από τα κλαδιά του δέντρου, κόβουμε και φτιάχνουμε σταυρουδάκια και ξύλινα κομβολόγια και τα δίνουμε ως ευλογία στους προσκυνητές. Οι προσκυνητές κόβουν και φυλλαράκια (γι' αυτό θα δείτε ότι χαμηλά δεν έχει φύλλωμα) για ευλογία, τα ξεραίνουν και τα καίνε στο θυμιατό όταν έχουν κάποια ανάγκη για να τους βοηθήσει η Παναγία.

6. **Μοναχή Ε** (80 ετών το 2017), Ι. Μ. Μ7

«Κατάγομαι από αγροτική οικογένεια και από την πρώτη στιγμή που εισήλθα στη Μονή στις αρχές της δεκαετίας του 60, ασχολήθηκα με τους λαχανόκηπους και τις άλλες καλλιέργειες της Μονής. Με τα φυτά και τα δέντρα απόκτησα ιδιαίτερη σχέση. Κουβάλησα μόνη μου πολλές φορές κατάλληλα χώματα από το βουνό για να εμπλουτιστεί το έδαφος στους κήπους. Φύτεψα πάρα πολλά οπωροφόρα δέντρα και μου αρέσει να τα περιποιούμαι. Τα τελευταία χρόνια κατασκευάσαμε μεγάλο και ποιοτικό θερμοκήπιο, κι έτσι έχουμε αυτάρκεια σε οπωροκηπευτικά κάθε εποχή».

«Καθημερινά επισκέπτομαι τους κήπους. Είμαι 80 ετών και παρόλους τους πόνους στη μέση, κάθε μέρα θα σκύψω, θα σκαλίσω, θα ξεχορταριάσω. Δεν θέλω να αφήνω τα φυτά απεριποίητα, γιατί κι αυτά θέλουν τη σειρά τους. Δεν έχω πολλές δυνάμεις πιά αλλά με δυναμώνει ο Θεός, αλλά και οι ''νοικοκύρηδες'' της Μονής, ο Αγ. Αντώνιος και η Παναγία, βοηθούν το μοναστήρι και τη δουλειά μου. Πόσο έχει λυπηθεί η ψυχή μου για τη συνεχή ανομβρία και την ταλαιπωρία που υφίστανται τα φυτά! Προσωπικά δε με νοιάζει αν θα κουραστώ ή αν θα διψάω, δεν αντέχω όμως τα φυτά να πεινάνε και να διψάνε. Καθημερινά που βρίσκομαι στους κήπους, σκύβω και τους μιλάω: ώ τα καλά μου!, ώ τα χρυσά μου! Κι αυτά το καταλαβαίνουν. Πέρυσι που είχα σπάσει το πόδι μου και έλειπα για ένα διάστημα από τους κήπους αισθάνθηκα ότι το κατάλαβαν και στενοχωρήθηκαν. Τους έλλειπα και αναζητούσαν ''τη μαμά'' τους».

«Βάζω στα φυτά πολύ λίγο λίπασμα για να «νοστιμίσει» το χώμα. Από παλιά προσπαθούσα να διατηρώ τους σπόρους των παλιών τοπικών ποικιλιών. Ρωτώντας και τους παλιούς έμαθα σιγά σιγά από πού να παίρνω τους σπόρους που θα φυλάξω. Τα σπορικά πρέπει να τα παίρνουμε από τους πρώτους –κατά σειρά «σταυρούς». Και μάλιστα σε κάθε φυτό από διαφορετικό «σταυρό» , στην ντομάτα ($1^{ο}$ – $3^{ο}$). Το κολοκύθι στο $2^{ο}$. Την πιπεριά, τη μελιτζάνα, την αγγουριά τη μπάμια και το πεπόνι από τον $1^{ο}$. Για τα πιο πολλά φυτά πρέπει οι σπόροι να πλυθούν και να στεγνώσουν στη σκιά. Στη συνέχεια τους τοποθετούμε σε πάνινα σακουλάκια και τους φυλάσσουμε μέσα σε χαρτόκουτο σε χώρο χωρίς υγρασία. Χρησιμοποιούμε για φύτευση τους σπόρους μετά από 2 χρόνια και όχι αμέσως και μέχρι 5 χρόνια γιατί μετά αδυνατίζουν».

Στην ερώτησή μας τι θα μπορούσαμε να κάνουμε για το περιβάλλον; Μας απάντησε: «Να αγαπάμε τα δέντρα, τα φυτά και τη φύση και ο Θεός θα μας ευλογήσει. Παλαιά οι άνθρωποι αγαπούσαν τη γη, δεν κουράζονταν να την καλλιεργούν. Σήμερα παρόλο που έχουμε ευκολίες, γεωργικά μηχανήματα, κουραζόμαστε εύκολα και παρατήσαμε τις αγροτικές εργασίες. Η φτώχεια θα μας μάθει να μη φοβόμαστε τη δουλειά. Εγώ δεν τη φοβάμαι καθόλου. Οι αγροτικές εργασίες όχι μόνο δε με κουράζουν, αλλά με ξεκουράζουν. Αφοσιώνομαι στην εργασία και παράλληλα προσεύχομαι. Άμα εργάζεσαι έτσι, δεν υποφέρεις από διάφορους λογισμούς. Η εργασία είναι άγια. Χρειαζόμαστε μετάνοια στη σχέση μας με τη φύση, για να μην καταστραφούμε. Πόσο θα ήθελα να μπορούσα να μεταδώσω σε κάποιον τις γνώσεις που έχω γύρω από τα σπορικά και τις καλλιέργειες, για να μη χαθούν. Αλλά αυτός θα πρέπει να έχει πόνο και αγάπη για τα φυτά».

7. **Μοναχός Ζ**, Ι. Μ. Μ8

Όταν εγκατασταθήκαμε στη Μονή αντιμετωπίσαμε πολλές δυσκολίες. Παντού στο χώρο κυριαρχούσε η εγκατάλειψη. Στα εξωτερικά κτίσματα της Βόρειας πλευράς ζούσαν βοσκοί με τις οικογένειές τους, υπήρχε φασαρία και άφηναν τα ζώα να βόσκουν οπουδήποτε. Ούτε λόγος για κήπο και καλλιέργειες. Σιγά σιγά και με διάκριση προσπαθήσαμε και βάλαμε μια τάξη. Περιφράχθηκαν τα κτήματα, ενισχύθηκε η βλάστηση με φύτευση δέντρων και φυτών σε παρτέρια και γλάστρες. Μετά σταμάτησα τα λουλούδια και έχω περισσότερο γλάστρες με αρωματικά. Τα χρησιμοποιώ για την παρασκευή ζεστών (το χειμώνα) και κρύων (το καλοκαίρι) ροφημάτων που προσφέρονται ως κέρασμα στους προσκυνητές. Τι τα θέλουμε τα τυποποιημένα αναψυκτικά, όταν έχουμε τα αναψυκτικά της φύσης, δυόσμο, μέντα, δίκταμο και τα άλλα».

«Φροντίσαμε και τα ελαιόδεντρα που υπήρχαν στα χωράφια στο εξωτερικό νότιο μέρος της μονής. Ήταν απεριποίητα και λόγω της λειψυδρίας κόντευαν να ξεραθούν. Τα κλαδέψαμε και ανάσαναν, το νιώσαμε πως μας ευχαριστούσαν. Βάλαμε και λαχανόκηπο για οπωροκηπευτικά. Χρησιμοποιήσαμε σπόρους παλαιών τοπικών ποικιλιών, όχι μονοκαλλιέργεια, αλλά λίγο απ' όλα, ώστε και να μην μας λείπει τίποτε για την τροφή μας, αλλά και να έχουμε ισορροπία. Προσπαθούμε να έχουμε βιολογική καλλιέργεια, χωρίς καθόλου λιπάσματα και φυτοφάρμακα. Φυτέψαμε και αμπελάκι με τοπικές ποικιλίες που σιγά-σιγά απέδωσε. Το αμπέλι δεν πρέπει να το κάνεις τεμπέλικο, ποτίζοντάς το πολύ. Με αυτό τον τρόπο χάσαμε βέβαια μερικά κλήματα, αλλά τα περισσότερα προσαρμόστηκαν και πλέον αποδίδουν. Τρώμε σταφύλια, κάνουμε και το κρασάκι και τη ρακή μας».

Δημιουργήσαμε και ορνιθώνα για να' χουμε τα αβγά μας. Τις κότες τις ταΐζουμε με αποφάγια. Έχουμε επίσης μερικά πρόβατα και αίγες. Παίρνουμε το γάλα και τα ζώα όταν σφάζονται δίνονται ως ευλογία σε έχοντες ανάγκη. Δεν έχει έσοδα η Μονή για την αγορά ζωοτροφών, έτσι τα ζώα δεν είναι σταβλισμένα, αλλά περιορισμένα στις εκτάσεις πέριξ της Μονής ώστε να βόσκουν ελεύθερα. Ωστόσο προκειμένου να είναι βιώσιμη η κτηνοτροφία και να μην ερημοποιούνται οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις από την υπερβόσκηση (όπως παρατηρήσαμε να συμβαίνει σε βοσκοτόπια και πρώην καλλιεργήσιμες καταπατημένες εκτάσεις γύρω από τη Μονή) γίνεται συχνή εναλλαγή των χώρων βόσκησης (που είναι φραγμένοι με συρματόπλεγμα), αλλά και συντηρείται χωράφι σπαρμένο τριφύλλι, μέσα στο οποίο αιγοπρόβατα βόσκουν για κάποιες συγκεκριμένες ώρες. Αυτό το χωράφι ποτίζεται συστηματικά, ώστε να ανανεώνεται το τριφύλλι. Μάλιστα μπαίνουν εκεί και βόσκουν περισσότερο τα νεαρά ζώα, που έχουν ανάγκη για ποιοτικότερη τροφή. Δίνονται επίσης ως τροφή στα αιγοπρόβατα κλαδέματα από τις ελιές της μονής, όπως και τα απόβλητα από το ξεχορτάριασμα του λαχανόκηπου. Μάλιστα δεν απομακρύνονται τα κλαδέματα από τα δέντρα, αλλά οι πατέρες φέρνουν τα ζώα για να τα φάνε και παράλληλα να «κοπρίσουν» το χώρο.

Όλα τα υπολείμματα των καλλιεργειών, τα υπολείμματα της οινοποίησης σταφυλιών και παραγωγής ρακής, χρησιμοποιούνται για την κατασκευή βιολογικού λιπάσματος κομπόστ. Τελευταία, λόγω της μεγάλης λειψυδρίας έγινε προσπάθεια να συντηρηθεί η μικρή πηγή που υπάρχει μέσα στα κτήματα στο νότιο εξωτερικό χώρο της μονής. Καθαρίστηκε η δεξαμενή από φυτά και σκουπίδια, ανανεώθηκαν τα επιχρίσματα των τοιχωμάτων και κατασκευάστηκαν ποτίστρες για τα ζώα. Επίσης δημιουργήθηκε δίκτυο πλαστικών σωληνώσεων που διοχετεύει χωρίς απώλειες το λιγοστό νερό στις διάφορες καλλιέργειες. Έτσι ακόμα και τους δύσκολους θερινούς μήνες συντηρούνται ο ελαιώνας, ο λαχανόκηπος, ο αμπελώνας αλλά και τα ζώα. Μας έκανε μεγάλη εντύπωση ότι δίνεται ιδιαίτερη φροντίδα στα ζώα που γεννούν, ώστε οι μητέρες να θηλάζουν αποκλειστικά τα μικρά τους και να μην χρησιμοποιούνται για γαλακτοπαραγωγή. Χωρίζονται από το υπόλοιπο κοπάδι και τοποθετούνται σε χώρο με πλούσια βλάστηση, ώστε να τρέφονται καλύτερα.

Η προσωπική φροντίδα των Πατέρων για τις καλλιέργειες και τα ζώα της μονής αποδίδει ήδη καρπούς ώστε τα παραγόμενα προϊόντα επαρκούν για τη διατροφή των μοναχών αλλά και των προσκυνητών, κυρίως όμως δημιουργήθηκε μία κατάσταση που ευνοεί τη συνέχεια, ώστε ακόμα και σε περίπτωση που αποχωρήσουν οι υπάρχοντες μοναχοί να είναι βιώσιμη η Μονή.

Υπάρχει έντονα η αίσθηση ότι η φύση ανταποδίδει όταν τη σέβεσαι και την φροντίζεις. Χαρακτηριστικά μας ανέφερε ο πατήρ Γαβριήλ: «οι ελιές τρελαίνονται όταν τις περιποιείσαι, τις κλαδεύεις και οργώνεις στο έδαφος γύρω τους. Το νιώθεις ότι ευχαριστιούνται και μετά αποδίδουν περισσότερο. Ήταν για πολλά χρόνια απεριποίητες και μόλις τις φροντίσαμε, αμέσως μας έδειξαν τη χαρά τους. Έχουν και αυτές τη γλώσσα τους. Σήμερα δυστυχώς την ξεχάσαμε. Μάθαμε πολλές ξένες γλώσσες αλλά ξεχάσαμε τη γλώσσα των φυτών». Και συμπλήρωσε: «προσπαθούμε διαρκώς να ψηλαφίσουμε τις ανάγκες του κάθε χώρου που μας έχει εμπιστευτεί ο Θεός, να τις αφουγκραστούμε και να τις ικανοποιήσουμε. Με τον τρόπο αυτό υπάρχει η αίσθηση της ισορροπίας και γύρω μας και μέσα μας. Τα προβλήματα αρχίζουν όταν χάνεται αυτή η αίσθηση της ισορροπίας. Η απώλειά της εντός μας, αντανακλάται και στη φύση. Πρόκειται για μία αμφίδρομη σχέση που εξαρχής δημιούργησε ο Θεός». Βλέπουμε λοιπόν ότι ακολουθείται σήμερα στη Μονή κατά γράμμα η μακραίωνη μοναστική παράδοση του σεβασμού και της προστασίας της Δημιουργίας του Θεού.

Παρατηρήσαμε επίσης ότι ο π. Γαβριήλ αισθανόταν πολύ πιο άνετα να μας μιλά, κάνοντας παράλληλα τις αγροτικές εργασίες ρουτίνας. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, θέλοντας να μας δείξει από κοντά τις προσπάθειές του, πήγαμε αρχικά στην μικρή πηγή, προκειμένου να ανοίξει το νερό για πότισμα των χωραφιών αλλά και να ποτίσει τα ζώα, στη συνέχεια άνοιξε για τα πρόβατα το χωράφι με το τριφύλλι για να βοσκήσουν λίγο, πήγαμε ακολούθως στο λαχανόκηπο και μας δόθηκε η ευκαιρία να δοκιμάσουμε τη δροσερή γεύση των φρέσκων αγγουριών που κόψαμε εκείνη τη στιγμή, ακολούθως σκέπασε τα πεπόνια με τα φύλλα του φυτού για να μην ζεσταίνονται από τον ήλιο. Διαπιστώσαμε δηλαδή την ουσιαστική του σχέση με τη γη, τα φυτά και τα ζώα.

8. **Μοναχός Ι**, Ι. Μ. Μ11

«Έχουμε μεγάλη κίνηση στο μοναστήρι, κυρίως λόγω της ευκολίας πρόσβασης. Οι άνθρωποι σήμερα αναζητούν πνευματική τροφή και παράλληλα επειδή εδώ στη Μονή μπορούμε και καλλιεργούμε βιολογικά, μπορούν να βρουν σε μας βότανα και άλλα βιολογικά προϊόντα. Βλέπετε μας έχει δοθεί η ευκαιρία να ζούμε πιο κοντά στη φύση σε ένα πολύ καθαρό περιβάλλον, άλλωστε οι μοναχοί εκ πεποιθήσεως αγαπούν ιδιαίτερα τη φύση, αφού αγαπούν πολύ το Δημιουργό της. Καλλιεργούμε και στη συνέχεια συσκευάζουμε και πωλούμε βότανα, ωστόσο δεν το κάνουμε γιατί θέλουμε η Μονή να γίνει επιχείρηση, αλλά αφενός η καλλιέργεια των βοτάνων αποτελεί για μας μέρος του

πνευματικού μας αγώνα και στη συνέχεια μας δίνεται η ευκαιρία να προβάλουμε στους προσκυνητές το φυσικό τρόπο ζωής, αλλά και την ωφέλεια από το φαρμακείο της φύσης με τη θεραπεία διαφόρων παθήσεων μέσω των βοτάνων. Εκτός από τα συσκευασμένα βότανα φτιάχνουμε επίσης δικής μας συνταγής κεραλοιφές που περιέχουν εκχυλίσματα βοτάνων, αλλά και το λεγόμενο «Κρητικό ίαμα», το οποίο παρασκευάζεται από βάμμα μίγματος θυμαριού δίκταμου και φασκόμηλου με λίγο μέλι».

9. **Μοναχός Κ**, Ι. Μ. Μ14

Επειδή ο τόπος ήταν άγονος ο όσιος Ιωσήφ Γεροντογιάννης, κτήτορας της Μονής, κουβάλησε στα χέρια περίπου 14000 σακιά χώμα προκειμένου να δημιουργηθούν καλλιεργήσιμοι αναβαθμοί. Από τότε μέχρι σήμερα διατηρούνται οι καλλιέργειες. Συνεχίζουμε εμείς την παράδοση του Αγίου. Ποτίζονται με την πηγή που θαυματουργικά βρήκε ο Άγιος. Παλιότερα ο άγιος είχε μεριμνήσει ώστε να μαζεύεται βρόχινο νερό (και από τα κτήρια και από το φαράγγι), μην αφήνοντας να πάει καθόλου χαμένο και είχε δημιουργήσει θαυμαστές για την εποχή υδραυλικές εγκαταστάσεις που το έφθαναν στην κουζίνα και την τράπεζα. Με θαυματουργικό τρόπο ο εγγονός του Οσίου στη συνέχεια, ανέσκαψε στο βράχο υδατοδεξαμενή 40 κυβικών μέτρων ώστε το νερό της πηγής (που βρίσκεται σε απόσταση 3500 μέτρων) να συγκεντρώνεται εκεί. Πολλά πράγματα για τη διαχείριση του νερού μας φανέρωσε και ο σύγχρονος Όσιος Πορφύριος.

Επειδή είναι παχείς οι τοίχοι δεν υπάρχουν μεγάλες ανάγκες σε θέρμανση αλλά και σε ψύξη. Προσπαθώ πάντα να αντιμετωπίσω τις συνθήκες όσο πιο απλά γίνεται, χωρίς να επιδιώκω τα σύγχρονα μέσα.

Έχουμε πολλές καλλιέργειες, 3500 ελαιόδεντρα (αρχικά ήταν 600 και φύτεψα τα υπόλοιπα) και έχουμε τα ανάλογα μηχανήματα. Προσπαθούμε να είμαστε αυτάρκεις. Προσπαθούμε με βιολογικά και πρακτικά πράγματα να αντιμετωπίσουμε ασθένειες και λίπανση εδάφους. Προσπαθούμε επίσης να μην πετάμε τίποτα, δεν πετάμε φαγητό το δίνουμε στα κοτόπουλα. Ακόμη, προσπαθούμε να ενημερώνουμε τους προσκυνητές να καταναλώνουν όσο το δυνατόν λιγότερο, ώστε να μην δημιουργούνται απορρίμματα.

Όταν ήλθα εδώ στο μοναστήρι, λόγω του ότι είχε σχεδόν ερημώσει, επικρατούσε παντού ξεραΐλα. Θέλησα όπως είπα προηγουμένως να συνεχίσω την παράδοση του Οσίου. Έτσι σιγά-σιγά προσπάθησα να καλλιεργήσω τους κήπους της Μονής και να πρασινίσει το περιβάλλον γύρω της. Με τη βοήθεια του Θεού και του Οσίου τα καταφέραμε.

10. **Μοναχός Λ**, Ι. Μ. Μ15

«Με ρωτάς για τις βιολογικές καλλιέργειες. Επειδή έγινε της μόδας αυτό, να το κάνεις, αλλά να το πιστεύει η ψυχή σου και όχι η γλώσσα σου. Πώς ξεκίνησα τα βιολογικά; Από παιδί έβγαινα από αγροτική οικογένεια. Ο πατέρας μου ήταν αγρότης. Είχε αιγοπρόβατα, είχε τα πάντα. Δεν ήθελε να στερούμαστε τίποτα, αλλά ήτανε πολύ αυστηρός, άμα του κάνανε παράπονα ότι κάναμε κάτι κακό. Μας έβαζε μόλις τελείωνα το γυμνάσιο, διακοπές δυο τρεις μέρες, μόλις φθάναμε στο χωριό, είχε βρει τι δουλειές θα κάναμε. Είχε το «άλλο σχολειό» έτοιμο. Το καλοκαίρι εκεί στις κατσίκες, να πηγαίνουμε μαζί με τους τσοπάνηδες που είχε. Αν δεν πηγαίναμε στις κατσίκες, να πάμε να ποτίσουμε τον κήπο, να πάμε να κόψουμε τα σταφύλια, δεν υπήρχε αργία. Σαν παιδιά δυσανασχετούσαμε, γιατί άλλα παιδιά ήτανε πιο λάσκα. Μετά όμως του ζητούσαμε συγνώμη και τον ευγνωμονούσαμε, όταν άρχισα καταλαβαίνω τι σχολείο ήταν αυτό και με πιο τρόπο μας εδίδασκε. Δεν φοβήθηκα ποτέ όποια δουλειά και αν έκανα, όσο άσχετος και αν ήμουνα, δε δυσανασχετούσα, την αντιμετώπιζα και όταν μ' άρεσε ήταν πολύ ωραία. Άμα δεν μ' άρεσε αμέσως απ' την αρχή, άμα έβλεπα κάτι και δε μου γέμιζε το μάτι, δεν το προσπαθούσα πολύ γιατί θα το βαριόμουν. Έτσι λοιπόν είχαμε συνηθίσει, τα

χρόνια εκείνα μετά την κατοχή ήταν δύσκολα χρόνια. Όλα αυτά τα χρόνια εκεί είχαμε μάθει με τις καλλιέργειες και αυτά. Δεν είχαμε ούτε λιπάσματα, ούτε ψεκάσματα.

Ήξερα λοιπόν πως καλλιεργούσε ο πατέρας μου, όπως ο παππούς μου, ο προπάππους μου, καλλιεργούσαν τα πάντα. Ήταν αυτάρκεις. Από φρούτα, σταφύλια, κηπευτικά, τα πράσα, τις φασόλες, τις ντομάτες, τα αγγουράκια, τα πάντα. Αγοράζαμε μόνο ρύζι, ζάχαρη για καφέ. Μακαρόνια φτιάχναμε μόνοι μας. Κρέατα είχαμε, κατσικάκια είχε ο πατέρας μου, είχε κοτόπουλα, και περνούσαμε ωραία.

Όταν λοιπόν ήρθα εδώ στο μοναστήρι, μετά το 60, άρχισε η μόδα να ψεκάζουν, να βάζουν φάρμακα, τα λιπάσματα το ένα, το άλλο. Αμέσως από τα μέσα της δεκαετίας του 50 άρχισαν τα λιπάσματα, ζιζανιοκτόνα και λοιπά. Βρε παιδιά τους λέω, γιατί γίνονται όλα αυτά; Πως καλλιεργούσαμε όταν είμαστε στο χωριό; Γιατί να ψεκάζουμε; Θυμάμαι κάτω, φυτέψαμε αμπέλια με το γέροντά μου τον Ιωαννίκιο που τώρα είναι στη Βιάννο, και είχαμε βάλει μποστάνια μέσα και ψέκαζαν εκεί, είχαμε τόνους καρπούζια. Και ο κόσμος που ήξερε για τα φάρμακα δεν τα' παιρνε και σαπίσανε στα μποστάνια, ούτε τζάμπα δεν τα παίρνανε, φοβόντουσαν. Αυτή ήταν η κατάσταση.

Να ξεκινήσουμε λέω, να εφαρμόσουμε την παλιά τακτική, από το 96 περίπου, το 97. Βρήκα κάποια νεαρά παιδιά, νέους καλλιεργητές και είπα: βρε παιδιά είστε να κάνουμε ένα σύλλογο, μια ομάδα, έτσι να στηρίζουμε ένας τον άλλον; Εγώ ξέρω πέντε πράγματα και από τα θυμάμαι από τον πατέρα μου, πως καλλιεργούσανε, πως αυτό. Μπορούμε να κάνουμε κάποια πράγματα, θα μάθουμε. Μπορεί να πάθουμε και κάνα δυό ανάποδες στην αρχή, αλλά σιγά σιγά θα μάθουμε. Αλλά αυτό που θα κάνουμε, να το αποφασίσουμε και να μη φρενάρουμε με την πρώτη ζημιά. Να έχουμε μες στο μυαλό μας ότι μπορεί να έχουμε και χασούρα. Όλοι αυτοί είχανε κτήματα καιρικά. Και βρεθήκαμε και μαζευτήκαμε και τους λέω: εδώ στο μοναστήρι θα κάνουμε ένα ελαιουργείο, να ξεκινήσουμε με την ελιά πρώτα, που είναι πιο εύκολη καλλιέργεια. (το μοναστήρι έχει 7000 δέντρα, είναι κάπου 300 στρέμματα). Και βρεθήκαμε στην αρχή καμιά 25αριά καλλιεργητές, τώρα είναι πάνω από 100. Και κάναμε λοιπόν αυτό το πράγμα.

Είχαμε καλά αποτελέσματα, ξεκινήσαμε σιγά-σιγά. Λέω τώρα τι θα το κάνουμε το λάδι αυτό; Ήταν τότε τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ) της Ε.Ο.Κ. και τα Leader, και σαν ομάδα μπήκαμε μέσα. Λέω να κάνουμε εμφιαλωτήριο, το λάδι αυτό να μην το δίνουμε χύμα, να το δίνουμε εμφιαλωμένο, ώστε να διασφαλίζεται και η ποιότητα, αφού το χύμα μπορεί εύκολα να το νοθεύσει κάποιος. Μετά μάθαμε τους οργανισμούς πιστοποίησης όπως ΔΗΩ και ΒΙΟΕΛΛΑΣ.

Κάναμε λοιπόν εμφιαλωτήριο, πήραμε ένα μικρό, ήτανε ημιαυτόματο, βάζαμε και χέρια στην μέση, εμφιαλώνονται καμιά πεντακοσαριά μπουκάλια σε 1-2 ώρες και με πολλά μεροκάματα, αλλά δεν ξέραμε τότε.

Όταν εκάμαμε αυτό το πράγμα είδαμε ότι αλέθαμε σε διάφορα ελαιουργεία και δημιουργούσαμε πρόβλημα, διότι όταν αλέθονταν συμβατικά λάδια, έπρεπε να πλύνουμε τα μηχανήματα. Είχαμε μαζευτεί σε δυο - τρία ελαιουργεία και αλέθαμε όλοι μαζί, να μας αφιερώνουν μια ημέρα, να αλέθουμε τα βιολογικά. Λέω αυτό δεν είναι κατάσταση, πρέπει να κάνουμε δικό μας ελαιουργείο. Προβληματισμός μετά για το είδος του. Άλλοι λέγανε να βάλουμε τα πετράδια, τους μποξάδες, τα παλιά συστήματα και λοιπά. Λέω εγώ: να το ψάξουμε λίγο, για κοίτα, τα παλιά συστήματα τα κάνανε γιατί δεν είχανε άλλες επιλογές, αλλά τώρα έχουμε και τεχνογνωσία και δεν πρέπει να την απορρίψουμε. Πρέπει να δούμε και σύγχρονα συστήματα και να σταθμίσουμε τα υπέρ και τα κατά.

Πήγα λοιπόν στα Χανιά που ασχολούνταν, και στην Καλαμάτα. Είδα ένα ελαιουργείο που το λέγανε Sinolea, ένα ιταλικό σύστημα καταπληκτικό, αλλά αντιοικονομικό. Και τους είπα: παιδιά καλά και όμορφα είναι στο μάτι τα πετράδια και τα παραδοσιακά, αλλά στα ελαιουργικά δε μας επαρκούν. Γιατί αλέθω εγώ σήμερα τις

ελιές μου, μετά από 1 h θα βάλεις εσύ. Οι δικές μου ελιές είναι επιβαρυμένες. Πρέπει να πλύνεις στις πέτρες, να πλύνεις και τα πανιά. Έχουμε βιολογικά, δεν θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε απορρυπαντικά. Επίσης το λάδι ταγγίζει μέσα στα πανιά, δεν μας βολεύει, πρέπει να το απορρίψουμε.

Προτείνω να βάλουμε το Sinolea, που παίρνει το λάδι βάσει της συνάφειας. Δηλαδή πέφτουν κάτι βελόνες μέσα στην ελαιοζύμη και με το φαινόμενο της συνάφειας, κολλάει το λάδι επάνω, στραγγίζεται μετά και έτσι δεν έχει καταπόνηση. Όμως το μειονέκτημα είναι ότι αν είναι καλές οι ελιές, μπορείς να πάρεις έως 50% λάδι (το φυγοκεντρισμένο είναι πολύ πιο υποβαθμισμένο).

Είχαμε επίσης επιλογή μεταξύ διφασικού και τριφασικού. Ποια είναι τα υπέρ και τα κατά. Το διφασικό βγάζει πυρήνα και νερό μαζί και λάδι. Το τριφασικό βγάζει ξεχωριστά νερό (κατσίγαρο), ξεχωριστά ξηρή πυρήνα και ξεχωριστά λάδι. Πλεονεκτήματα: στο διφασικό δε χρησιμοποιούμε νερό γιατί μπορεί να αλέσουμε με τους χυμούς της Ελιάς. Άρα δε βάζουμε νερό μέσα, παρά μόνο στην φυγοκέντριση, στο διαχωριστήρα. Αυτό σημαίνει ότι αφού δεν μπαίνει νερό παραμένουν οι πολυφαινόλες, οι αντιοξειδωτικές ουσίες (όπως η ευρωπαΐνη κλπ.), άρα είναι καλύτερης ποιότητας το λάδι. Πώς θα το δούμε τώρα αυτό; Αν βάλεις από διφασικό σ' ένα μπουκάλι και από τριφασικό σ' ένα άλλο, θα δεις ότι το πρώτο θα κρατήσει πολύ περισσότερο (δεν οξειδώνεται- δεν ταγγίζει) αφού έχει πολύ περισσότερες βιταμίνες. Έτσι καταλήξαμε στον τύπο του διφασικού.

Εμείς οι Έλληνες επειδή είμαστε και κουτοπόνηροι και πλεονεκτίζουμε καμιά φορά και θέλουμε πιο πολύ κλπ. Λέω: τώρα θα κάνουμε και μια διασφάλιση μεταξύ μας. Θα κάνουμε μικρές δεξαμενές, διότι εσείς δεν μπορείτε να έχετε εμπιστοσύνη ότι εγώ δεν έχω ψεκάσει κάνα δυό δέντρα, ή ότι ο γείτονας δεν έχει ψεκάσει τα δικά του. Αλλά δεν πρέπει να ανακατεύεται το λάδι. Καθένας να έχει την δεξαμενή του, ανάλογα με την ποσότητα που βγάζει (2, 3 ή 5 τόνους) και να βάζει και το λάδι του. Όταν θα τελειώσει το άλεσμα, θα παίρνουμε δείγματα με κωδικούς, θα τα εξετάζουμε στο χημείο και όσα λάδια είναι εντάξει, θα τα ανακατεύουμε και θα τα εμφιαλώνουμε. Συμφωνήσαμε κι έτσι κάναμε.

Μετά δεν είχαμε αγορές, με αποτέλεσμα μετά από δυο τρία χρόνια παραγωγής, είχαμε απούλητα λάδια. Βλέπεις όταν είσαι αρχάριος δεν ξέρεις. Βέβαια και ο κόσμος δεν ήξερε το βιολογικό. Ρωτούσες και τους γεωπόνους και δεν ήξεραν. Τώρα είναι το γεωπονικό πανεπιστήμιο, τα ΤΕΙ και τα διάφορα ερευνητικά ινστιτούτα. Επίσης δεν είχαμε στην αρχή λιπάσματα οργανικά, δεν ξέραμε το κομπόστ. Εγώ βέβαια εμπειρικά έφτιαχνα κομπόστ. Άλεθα τα κλαριά από τις ελιές, τα φύλλα απ' τα κλαδέματα από τις ελιές και τα κλήματα, από το ελαιουργείο την πυρήνα, έβαζα και κοπριές κι έκανα δοκιμές. Τα ανακάτευα, τα πότιζα, παρακολουθούσα τις θερμοκρασίες καθώς γίνονταν οι ζυμώσεις και έφτιαχνα κομπόστ σιγά σιγά. Έτσι την βγάζαμε τη βιολογική καλλιέργεια. Στη συνέχεια βγήκαν και οργανικά λιπάσματα και βιολογικά φάρμακα για τις αρρώστιες. Χρησιμοποιούσαμε κυρίως θειάφι και δάκο-παγίδες. Βάζαμε μπουκάλια του νερού με αμμωνία. Μετά βρήκαμε ένα εργοστάσιο Σταυράκης και περνάμε δακοπαγίδες. Είναι 1 βαζάκι που βάζαμε το υγρό κι από πάνω ένα κουμπέ πλαστικό, το κρεμάμε στο δέντρο και βολευόμαστε.

Έτσι λοιπόν ξεκινήσαμε. Μετά πήγαμε στο αμπέλι, που έχει πιο πολλές απαιτήσεις. Έχουμε περίπου 300 στρέμματα. Έχουμε και τοπικές ποικιλίες και ξένες. Παλιά ήταν εδώ ένα οινοποιείο και ο οινολόγος μας ξεγελούσε, ήθελε ξένες ποικιλίες όπως Καμπερνέ κλπ. Δεν εκτιμούσανε την ποικιλία τη λιάτικη που είναι γηγενής. Δεν ξέρανε να την επεξεργαστούν. Εμείς τα γνωρίζαμε και τώρα που έχουμε κάνει οινοποίηση με τοπικές ποικιλίες είδαμε την αξία τους, ότι οι ξένοι που έρχονται δεν θέλουν να δουν το Σιράχ ή το Καμπερνέ, αλλά το Λιάτικο, το Μαντηλάρι, την Βελάνα, το Θραψαθήρι και άλλα τοπικά κρασιά. Όλα βιολογικά.

Εκτός από τα αμπέλια έχετε άλλες καλλιέργειες;

Παλιότερα κάναμε σιτηρά τώρα δεν κάνουμε. Έχουμε μόνο ζωοτροφές για τα ζώα, κριθάρι, βρώμη, βίκο και τέτοια. Έχουμε επίσης λαχανόκηπο, αλλά δεν κάνουμε μεγάλη παραγωγή. Για τις δικές μας ανάγκες, πατάτες, αγγουράκια, ντομάτες κλπ. Δεν αγοράζουμε τίποτε απ' αυτά.

Για θέρμανση μπορεί να ανάψω το τζάκι καμιά δεκαριά μέρες. Κλιματισμό δεν χρειάζεται το κελί μου. Όσον αφορά τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας σε έκταση της μονής από το 1992 έχουν τοποθετηθεί 20 ανεμογεννήτριες και ήταν το πρώτο αιολικό πάρκο στην Κρήτη.

Έχουμε και οινοποιείο σε ξεχωριστό κτίριο που έχει και βιομηχανικό αποστακτήριο αλλά η ρακή που παρασκευάζουμε είναι παραδοσιακή, από το ρακοκάζανο του μοναστηριού. Αυτή την τσικουδιά που φτιάχνουμε την προσέχουμε πολύ με άλλο τρόπο. Αν θα δείτε τη διαδικασία που φτιάχνουμε την τσικουδιά στο οινοποιείο μπαίνει στο μπουκάλι στους 40 βαθμούς. Όμως την αποστάζουμε τέσσερις φορές. περνάει από φίλτρο και καθαρίζεται, ουσιαστικά πλένεται περνώντας μέσα από το νερό. Παίρνουμε λοιπόν την καρδιά της απόσταξης αφαιρούμε κεφαλές και ουρές και μπορεί μέσα στη δεξαμενή να είναι 70-75 βαθμούς. Αυτό βέβαια δεν πίνεται. Αποστάζουμε νερό, το ανακατεύουμε με το πυκνό απόσταγμα μέχρι να φτάσει στους 40-45 βαθμούς και αυτό το τελικό προϊόν τοποθετείται σε δεξαμενή σταθεροποίησης. Εκεί το ψύχουμε στους -10 με -12 ^{o}C, έτσι αν τυχόν έχουνε μείνει ίχνη λαδιού από τα τσάμπουρα επιπλέουν, η αν υπάρχουν τρυγικά άλατα καθιζάνουν. Επίσης αν υπάρχουν ίχνη χαλκού τα άλατα στερεοποιούνται, πρασινίζουν και τα πιάνουμε. Είναι βέβαια δαπανηρό αλλά σκέφτομαι προκειμένου να πάρουμε ένα ποιοτικό προϊόν, μπορούμε να το κάνουμε και το κάνουμε. Να έχω τη συνείδησή μου ήσυχη ότι κάνω αυτό που μπορώ να κάνω. Επίσης προσπαθώ να κάνω ότι δεν με κουράζει, άμα καταλάβω ότι με κουράζει ψυχικά, δεν το κάνω».

11. **Μοναχός Ν**, Ι. Μ. Μ17

Τον συναντήσαμε στον περιφραγμένο χώρο απέναντι από την είσοδο της Μονής ανάμεσα στα ελάφια του μικρού ζωολογικού πάρκου. Εκείνη τη στιγμή μια οικογένεια με τρία μικρά παιδιά πλησίασε το φράχτη για να δει τα ελάφια. Αυτά απότομα απομακρύνθηκαν φοβισμένα. Όμως ο π. Ν τα φώναξε, τον πλησίασαν και πιο ημερωμένα τα έφερε κοντά στα παιδιά για να τα δουν από κοντά. Ο ίδιος τα χάιδευε και τους μιλούσε. Κατόπιν μας δήλωσε: «Αγαπώ πολύ τα ζώα αυτά, τα περιποιούμαστε και με ακούνε».

12. **Μοναχός Ο**, Ι. Μ. Μ20

Ήρθαμε εδώ στη Μονή τα τελευταία χρόνια από το Άγιον Όρος. Είμαστε πολύ ευαισθητοποιημένοι και σε θέματα που αφορούν στην οικολογία. Όχι ότι είμαστε οικολόγοι, αλλά γιατί ο τρόπος ζωής της Ορθοδόξου Εκκλησίας, μέσα απ' αυτά που προτείνει είναι άκρως φιλική προς τη Δημιουργία, με σεβασμό απέναντι στην κτίση, διότι πρωτίστως λατρεύεται και απεριόριστα αγαπάται από τους μοναχούς και κατ' επέκτασιν απ' όλους τους πιστούς, ο Κτίστης και Δημιουργός. Έτσι λοιπόν έχουμε μια ιδιαίτερη ευαισθησία στα θέματα αυτά που αφορούν στην οικολογία. Προσπαθούμε να μην έχουμε σκουπίδια, π.χ. ή μόνοι μας τα ανακυκλώνουμε αυτά που μπορούμε, χρησιμοποιούμε οικολογικά λιπάσματα, κομπόστ που φτιάχνουμε οι ίδιοι κλπ., και με αυτόν τον τρόπο προσπαθούμε να ισορροπήσομε, ως άνθρωποι με την Κτίση και όχι να την καταδυναστεύσουμε. Προσπαθήσαμε επίσης από την αρχή να μαζέψομε τους ελαιώνες της μονής, που ως επί το πλείστον ήταν εγκαταλελειμμένοι, και είναι μια μεγάλη ευλογία που το μοναστήρι έχει τη δυνατότητα και έχει αυτά που βγάζει η γη, τα λίγα ή πολλά, τα οποία μοιράζεται και με άλλους ανθρώπους. Έτσι προσπαθούμε με όποιον τρόπο μπορούμε, να φανούμε αντάξιοι της κλήσεώς μας, αυτής της κλήσεως που ο Θεός μας έδωσε, να διακονούμε Εκείνον και την Εκκλησία Του.

Φυτέψαμε χιλιάδες δένδρα και θάμνους για να ενισχύσουμε τη χλωρίδα της άνυδρης αυτής περιοχής. Με φροντίδα και την ευλογία του Θεού είδαμε πως έπιασαν. Προσπαθούμε να οργανώσουμε και οικολογικές δράσεις ευαισθητοποίησης στη φροντίδα του Περιβάλλοντος. Έτσι η Μονή σε συνεργασία με το Τμ. Μηχανικών Περιβάλλοντος του Πολυτεχνείου Κρήτης, οργανώσαμε το Σεπτέμβριο του 2009 Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο με θέμα τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Κάναμε μια μελέτη επίσης και σύντομα θα έχουμε εγκαταστάσεις ενός συστήματος φωτοβολταϊκών. Σχεδιάζουμε επίσης την ίδρυση ενός Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης αφιερωμένο στο «σίτο, τον οίνο και το έλαιο». Θα διαθέτει εκτός από αίθουσα πολλαπλών χρήσεων εργαστήρια, παραδοσιακό πατητήρι και ελαιοτριβείο, αλώνι, έτσι ώστε να μεταδίδει τη γνώση της παραδοσιακής γεωργίας και συγκομιδής και να στηρίζει την οικιακή οικονομία».

13. **Μοναχή Π**, Ι. Μ. Μ22

Όλα ξεκίνησαν από την μακαριστή Γερόντισσα. Υπάρχει μια λαθεμένη αντίληψη ότι τάχα ασχολούμαστε με το περιβάλλον και τα λοιπά και κατά καιρούς γράφεται αυτό και υπερτονίζεται. Εμείς δεν το έχουμε σαν ιδιαίτερο στόχο. Είναι στη ζωή μας, ήτανε έτσι και ανταποκρίνεται στην έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης. Ζούμε έτσι, δεν κάνουμε κάποια ιδιαίτερη προσπάθεια ή να λέμε ότι θα προστατέψουμε το περιβάλλον. Δεν καλλιεργούμε βιολογικά προϊόντα για να ζήσουμε και να έχουμε υγεία και να προσέχουμε. Προσέχουμε με την έννοια ότι προσπαθούμε να ζούμε κατά θεόν, με ότι στέλνει ο Θεός. Ήταν μια μοναχή που φιλοξενούσαμε και λέει: εσείς μαγειρεύετε πολύ υγιεινά. Δεν τρώτε κάθε μέρα πατάτες τηγανητές. Όχι λέω δε μαγειρεύουμε κάθε μέρα υγιεινά για να έχουμε καλή υγεία, αλλά έτσι είναι το φαγητό των μοναχών. Δεν μπορεί οι μοναχοί κάθε μέρα να ψάχνουν ένα τερψιλαρύγγιο. Έτσι έκανε από την αρχή η Γερόντισσα. Δεν έχει σχέση με το περιβάλλον. Ποτέ δε ψάχνουμε από ποια θάλασσα είναι τα ψάρια που τρώμε και να μαζεύουμε από τις ειδήσεις αυτή η θάλασσα είναι μολυσμένη. Όποιος έρθει με μια σακούλα ψάρια, και μας τα προσφέρει, εμείς τα τρώμε. Αυτή ήταν δηλαδή η φιλοσοφία από την αρχή.

Η μακαριστή Γερόντισσα ήταν άνθρωπος εργασίας, πολλής ασκήσεως και προσευχής και δεν περιόριζε την άσκηση και την προσευχή για την εργασία, ούτε και την εργασία για την άσκηση. Συνήθως οι άνθρωποι που ασχολούνται με την ησυχία, με την νηπτική εργασία, δεν κάνουν πολλές εργασίες, δεν είναι άνθρωποι που ασχολούνται με δραστηριότητες, με εργαλεία, με καλλιέργειες χωραφιών και τέτοια. Αυτοί κάνουν λίγο εργοχειράκι, αυτό ήταν και στην παράδοση συνήθως. Και στα κοινόβια αυτοί που έκαναν τα ανοίγματα, τις εργασίες ήταν λιγότερο ησυχαστικοί απ' αυτούς που έκαναν πνευματική εργασία, υπήρχε αυτό. Εδώ πέρα δεν υπήρχε τέτοιο πράγμα. Η Γερόντισσα, ήταν άνθρωπος που ήταν από την αρχή στην ακολουθία και στη συνέχεια εργαζόταν μέχρι αργά το απόγευμα. Στην αρχή που ήμασταν λίγες, το πρόγραμμα ήταν διαφορετικό απ' ό,τι είναι σήμερα. Δηλαδή όταν ήμασταν οι τρεις πρώτες αδερφές, ξεκινάγαμε το πρωί, κάναμε την ακολουθία και μετά η Γερόντισσα με την αδελφή Θ. πήγαιναν στο χωράφι, γύριζαν το απόγευμα και εκείνη την ώρα τρώγαμε. Έτσι βγήκε η μονοφαγία. Αργότερα που έγιναν πολλές αδερφές, δεν τρώγαμε το απόγευμα γιατί δεν πήγαιναν όλες διακόνημα στο χωράφι και τρώγαμε στις δύο η ώρα. Όμως τηρήσαμε την μονοφαγία. Δεν τη διατηρήσαμε γιατί την διαβάσαμε, γιατί είναι καλό για την υγεία, γιατί μας είπαν κάποιοι: Α! λέει το κάνετε για να είστε λεπτές. Όμως κάνα δυό είναι χοντρές. Δεν το κάνουμε επίτηδες, βγήκε από τον τρόπο της ζωής μας. Εκεί που τρώγαμε τεσσερισήμισι πέντε, καμιά φορά πεντέμισι, γίναμε πολλές και μπήκαμε σε ένα άλλο πρόγραμμα, και γύρναγε η γερόντισσα νωρίτερα. Μαγειρεύουμε ένα φαγητό. Το πρωί αν θέλει κάποια, πίνει γάλα, ανάλογα με την ημέρα και πηγαίνουμε κατόπιν στις δουλειές μας. Το μεσημέρι τρώμε όλες μαζί στην τράπεζα και δεν σερβίρεται ξανά μαγειρεμένο φαγητό το

απόγευμα ή το βράδυ. Αυτό που περισσεύει, φυλάγεται για την άλλη ή την παράλλη μέρα (αν είναι νηστεία για την παράλλη) ή δίνεται, προσφέρεται, στους φιλοξενούμενους.

Την πρώτη χρονιά όταν ήρθαμε στην Μονή, έστειλε ο Σεβασμιότατος, ο νυν αρχιεπίσκοπος, ένα-δύο ιερείς και είπαν να σας βοηθήσουμε εμείς με τις ελιές. Και έφεραν ένα δυο ανθρώπους και ψέκασαν. Κι όπως ήταν χαμηλά τα κτηριάκια της Μονής, εκεί στο γραφείο και το αρχονταρίκι, Παναγία μου, μπήκε αυτή η φαρμακίλα μέσα και κοντέψαμε να πνιγούμε. Εμείς δεν ξέραμε ούτε βιολογική ούτε, μη βιολογική, ούτε συμβατική, ούτε τίποτα δεν ξέραμε. Ήμασταν από πόλεις. Όμως δεν θέλαμε αυτή την φαρμακίλα του χημικού φαρμάκου. Και Γερόντισσα και η αδελφή Θ. που είναι μέχρι σήμερα εδώ, ήτανε και νοσηλεύτριες και ήξεραν. Και είπαν δεν θέλουμε ξανά να ψεκάσουμε. Είπαμε λοιπόν στους ιερείς ότι δε θέλουμε να ψεκάσουμε την επόμενη χρονιά και πήγαμε στο δεσπότη (ήρθαμε στο μοναστήρι το Μάιο του 76, το 77 έγινε αυτό που ψέκασαν την άνοιξη και μετά την άνοιξη του 78 εμείς είπαμε δεν θα ψεκάσουμε πατέρες, ευχαριστούμε) και ο δεσπότης μας είπε: γιατί, τι θα κάνετε; Ε! Θα δούμε τι θα κάνουμε.

Η Γερόντισσα πήρε την αδελφή Θ. και πήγανε στα χωριά και βρήκανε γέρους και ρωτάγανε, πως κάνατε παλιά; Και αυτοί της είπαν: παίρναμε αμμωνία και την κρεμάγαμε, και βάζαμε και κατιφέδες, αυτά τα απλά πράγματα που τα ξέρουν όλοι και τα λέει και το διαδίκτυο, βασιλικός και κατιφέδες. Γύρισε λοιπόν και έφτιαξε μόνη της κουτάκια και διέλυσε αμμωνία και τα κρέμασε στα δέντρα. Μιλάμε για 2000 δέντρα, και τα κρέμασε μόνη της δέντρο πάρα δέντρο. Αυτή είναι η αφετηρία της οικολογίας της δικής μας.

Η Γερόντισσα με τις αδερφές έφτιαξαν μόνες του το κτήμα που είχε πετρώσει, γιατί τον πρώτο χρόνο δεν το καταλάβαμε πως έπρεπε να ανοίξουμε λάκκους. Δεν είχαμε σύστημα. Άνοιξαν λάκκους οι δυο τους σε όλο το κτήμα. Αυτό δεν το πιστεύει άνθρωπος που ξέρει τι σημαίνει αυτό. Έλεγαν κάποιοι που τους το είπαμε, δεν μπορώ να το πιστέψω αυτό. Όλη νύχτα δουλεύανε. Είχαν ένα δυνατό φακό και τον έπαιρναν μαζί τους, γιατί τη μέρα δε γινόταν αυτή η δουλειά. Κι αρχίζανε, κάνανε ακολουθία το βράδυ, σταματούσαν λίγη ώρα (τελειώναμε την ακολουθία 12.30, μία πάρα), μετά έλεγε πάμε να κάνουμε τον κανόνα μας, εσύ Θ. κοιμήσου λίγο τις έλεγε, και εγώ θα κοιμηθώ, και μετά, δύο η ώρα ξεκινούσαν, κρεμάγανε το φακό στο δέντρο και δουλεύανε. Πάλι από το βράδυ μέχρι το πρωί. Πολύ εργασία. Και μας έλεγε η Γερόντισσα, έτσι θα μελετήσουμε. Καθόμασταν και οι τρεις και μας έλεγε: τώρα θα καταλάβουμε πως θα γίνει η καλλιέργεια, γιατί έτσι μελετάς, με τον κόπο μελετάς και μαθαίνεις και σπουδάζεις, γιατί άμα στέλνεις εργάτες δεν μαθαίνεις τίποτα. Δε λέμε ότι γίνεται κάτι σπουδαίο, αλλά γίνεται μια σπουδή, αυτή είναι η σπουδή της καλλιέργειας. Οι αγρότες πως νομίζετε ότι γίνανε; Ό,τι μας έλεγε το πιστεύαμε, την εμπιστευόμασταν. Έτσι ξεκίνησε αυτή η αντίληψη.

Και τότε γνωρίσαμε και τον άγιο Πορφύριο. Τον γνωρίσαμε και άρχισε να της λέει: σας βλέπω πως κάνετε, και τα λοιπά και κουράζεστε. Αυτό είναι καλό, να το συνεχίσετε, αλλά θα μάθεις και τις άλλες και να μην τα κάνεις μόνη σου, με την αδερφή αυτή, αλλά θα έρθουν κι άλλες. Του έλεγε, γέροντα, δε περιμένουμε να έρθουν άλλες εδώ. Καταρχάς η Γερόντισσα δεν πίστευε ποτέ ότι θα έρχονταν κι άλλη μοναχή στη Μονή. Θεωρούσε λοιπόν ότι θα μείνουμε όπως είμαστε, οι τρεις μας. Ούτε έψαχνε κάποιον, δεν είχε αυτή τη φιλοσοφία ότι θα έρθουν κοπέλες και θα μεγαλώσει αδελφότητα. Και της έλεγε ο Άγιος Πορφύριος: έτσι να τις μάθεις αυτές που θα έρθουνε (δεν το κατέγραφε, ούτε εγώ το κατέγραφα), να μάθουν να δουλεύουμε σαν κι εσάς, γιατί βλέπω στα μοναστήρια (θυμάμαι όταν ήρθαν οι πρώτες δοκιμές μας το είπε αυτό) που έχουν γίνει καταθλιπτικά (και μας είχε αναφέρει και συγκεκριμένα μοναστήρια) και δουλεύουνε σαν τις μηχανές και έχουν πάθει κατάθλιψη. Και εγώ, που έκανα λίγο τον ψυχολόγο, του έλεγα: Γέροντα όμως αυτές μπορεί και να έχουν μια ιδιοσυγκρασία. Όχι παιδί μου, γίνανε από τον τρόπο της ζωής στο μοναστήρι, δεν ήταν άρρωστες, δεν πήγαν άρρωστες. Ο τρόπος της ζωής. Στην εκκλησία, σιωπή, την ευχή και συνέχεια στη μηχανή. Έτσι μπήκε μέσα στα

διακονήματα μας αυτό το πράγμα, το οποίο μέχρι και σήμερα συνεχίζεται. Βέβαια οι νεότερες αδερφές, επειδή είναι οι περισσότερες απ' αυτές πολύ μορφωμένες, (και εμείς είχαμε μορφωθεί, και εμείς από αστικές οικογένειες ήρθαμε, δεν είμαστε από χωριά, αλλά είχαμε μία άλλη αντίληψη για τον μοναχισμό, ότι ο μοναχισμός είναι μόνον κόπος), θέλουν περισσότερη ενθάρρυνση και συνεχή έμπνευση δηλαδή, και ενδυνάμωση για να το κάνουν. Το κάνουν. Συνεχίζουμε να έχουμε κήπους, δέντρα, να περπατάμε στα μονοπάτια εδώ, να πηγαίνουνε με τα πόδια, να ανεβοκατεβαίνουν, να πηγαίνουν να ανάβουν τα καντήλια στα σπήλαια, να κάνουμε λειτουργίες στα σπήλαια. Αυτό δε γίνεται για λόγους ρομαντισμού, αλλά για να είμαστε κοντά στη φύση, να περπατάμε. Αυτό πρότεινε κι ο γέροντας Πορφύριος. Μ' αυτόν τον τρόπο άνθρωπος έχει ισορροπία, Η ψυχή και το σώμα. Έτσι ξεκίνησε, και πάρα πολύ επέμενε. Και μια φορά που ήμασταν εκεί, τον είχε πάρει μια γερόντισσα και του έλεγε για μια μοναχή που έκλαιγε. Και ο γέροντας της είπε: έτσι που τις έχεις κλείσει μέσα, τι θα κάνουνε; Οποίος κάθεται στο μοναστήρι, κλεισμένος μέσα είναι. Αλλά για πρόσεξε τι εννοούσε: είναι αναγκαία η επικοινωνία του μοναχού με τη φύση, με την ομορφιά του κόσμου. Να έτσι ξεκίνησε η βιολογική καλλιέργεια και μετά εξελίχτηκε και έγινε ότι έγινε.

Οι παπάδες πήγαν στο Δεσπότη και του είπανε: έτσι που κάνουν αυτές, δεν θα έχουν λάδι ούτε τα καντήλια να ανάψουν. Όμως ο Δεσπότης δεν ήρθε να μας πει τι είναι αυτά που κάνετε, δεν ακούτε τους παπάδες που ξέρουν, γιατί αλλάζετε την καλλιέργεια και κάντε ότι σας λένε. Ήρθε και μας είπε: αδελφές εσείς πως το σκεφτήκατε αυτό; Πως σκεφτήκατε να μην ψεκάζετε; Τι έχετε στο μυαλό σας; Του είπε η Γερόντισσα ότι δεν θέλουμε τα φάρμακα κλπ. Με το που το άκουσε, επιδόθηκε και ο ίδιος στη βιολογική γεωργία. Πρώτα από όλα στις κατασκηνώσεις. Δεν αφήνει να ψεκάζουν οι παπάδες που ήταν έτοιμοι να ψεκάσουν και μόνος του καλλιεργούσε τα δέντρα, έβαζε δακοπαγίδες. Τον πρώτο καιρό του έφτιαξε η Γερόντισσα τα ντενεκάκια με την αμμωνία και τα κρέμασε μόνος του. Είπαμε να έρθουμε να τα κρεμάσουμε, αλλά είπε όχι, θα τα κρεμάσω εγώ και τα κρέμασε μόνος του. Μετά από κάνα δύο χρόνια, αρχίσαμε να χρησιμοποιούμε τις έτοιμες δακοπαγίδες και πήραν και άλλα μοναστήρια, γιατί πήγε και σε άλλα εκκλησιαστικά κτήματα και το λέγε στους ιερείς. Βέβαια μερικοί ιερείς κορόιδευαν κιόλας ό,τι του λένε παραμύθια οι καλόγριες, και αυτός τα πιστεύει. Πάντως κάπως έτσι εξελίχθηκε. Στην ουσία στη μητρόπολή μας η συνήθεια αυτή πήρε μεγάλη έκταση. Και τώρα στο Ηράκλειο κάποια μοναστήρια μπήκαν σε καθεστώς βιολογικής γεωργίας εξαιτίας του Αρχιεπισκόπου. Τους είπε πηγαίνετε να δείτε πως το έκαναν στη Μονή, και αυτή άκουσαν και το ακολούθησαν.

Η βιολογική καλλιέργεια στην μονή μας πήρε μεγάλη έκταση και έτσι φτάσαμε και στην τυποποίηση του ελαιολάδου. Δηλαδή δεν ξεκινήσαμε με μια φιλοσοφία να τυποποιούμε λάδι, να το βγάλουμε στο εμπόριο. Δεν είπαμε έτσι, αλλά μετά επειδή το λάδι μας το εμπιστευόντουσαν κι έρχονταν και το έπαιρναν στους ντενεκέδες, είπε τότε η Γερόντισσα: ξέρετε έτσι δεν περνάει το μήνυμα της βιολογικής γεωργίας, να δούνε οι άνθρωποι ότι μπορεί να βγαίνει ένα καλό προϊόν, ότι τα μοναστήρια δουλεύουνε και έχουν μία συνέπεια και βγάζουν καλά προϊόντα. Το παίρνουν οι γνωστοί μας, οι οποίοι έτσι κι αλλιώς το ξέρουν. Έτσι σκεφτήκαμε να το τυποποιήσουμε, όχι για λόγους εμπορικούς, αλλά για να το έχουμε σε πρώτη φάση, στο εκθετήριο της μονής και το υπόλοιπο να το δίνουμε σε ντενεκέδες όποιος ήθελε.

Αλλά δεν ξέρω πως, ένας άνθρωπος που δούλευε στα duty free του αεροδρομίου, τελείως τυχαία, του άρεσε πάρα πολύ το μπουκαλάκι μας και μας λέει: γιατί δεν μας το στέλνετε να το βάλουμε; Είναι το πρώτο βιολογικό λάδι που μπήκε στα duty free, (την άλλη φορά μέτρησα 15 διαφορετικές μάρκες) και το πρώτο που μπήκε στο Βασιλόπουλο. Ο Γεράσιμος Βασιλόπουλος το είδε στα duty free και μας πήρε τηλέφωνο και μας λέει στείλτε μας και εδώ αυτό το ωραίο λάδι. Είχα πάει τότε εγώ στο Βασιλόπουλο και με ρώταγε για τα οικονομικά της μονής. Του είπα ότι όταν τυποποιήσαμε το λάδι, η

διαδικασία ήταν πολύ με τα χέρια, δεν είχαμε ούτε μηχανάκια ούτε τίποτα. Και σήμερα είμαστε απλά. Μη φανταστείτε εμφιαλωτήριο που στήνεις τα μπουκάλια κι εσύ είσαι απέξω. Ένα απλό που τοποθετείς τα μπουκαλάκια και απλώς να γεμίζει μόνο του, αλλά τα βάζεις εσύ. Αυτόματα εμφιαλωτήρια που περνάνε χιλιάδες τα μπουκάλια δεν είναι για τη δική μας στην παραγωγή. Αυτό κοστίζει πάρα πολύ και δεν είναι για τα μέτρα τα δικά μας. Εμείς μαζευόμαστε εκεί οκτώ αδερφές σε μια παγκοινιά, μια φορά την εβδομάδα, βάζουν τα μπουκάλια εκεί 4-4, μετά μια άλλη θα βάλει το φελό με το χέρι, μια άλλη στο πιεστήριο θα τον σφραγίσειΣυστηματοποιήσαμε επίσης να έρχεται το λάδι εκεί, να μην το κουβαλάμε με τα δοχεία.

Έτσι εξελίχθηκε η φιλοσοφία για την προστασία του περιβάλλοντος και μετά δημιουργήθηκε το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Στην αρχή της δεκαετίας του 80 υπήρχε μια αντίδραση με την εκκλησία, και από κει που ερχόντουσαν σχολεία στο μοναστήρι, στη συνέχεια σταμάτησαν μαχαίρι. Και ρώταγα μερικές γνωστές δασκάλες γιατί δεν ήρθε το σχολείο σας; Γιατί δεν ήθελε ο διευθυντής. Γιατί η πλειοψηφία των δασκάλων δεν ήθελε. Δεν θέλουμε μοναστήρια. Όμως, έλεγα, εμείς έχουμε μουσείο, το μοναστήρι είναι ιστορικό μνημείο, δε θέλουμε να τα μάθουν αυτά τα παιδιά; Μην τους πείτε ότι έχει καλόγριες μέσα. Πείτε τους ότι είναι μνημείο. Έπαιρνα η ίδια τους διευθυντές, και δεν ήθελαν να έρθουν τα σχολεία. Και όταν κουβεντιάσαμε με την μακαριστή Γερόντισσα, συνεχιζόταν αυτό. Έφτασε να έρχεται ένα σχολείο το χρόνο. Και εμείς το θεωρούσαμε πολύ κακό να μην έρχονται τα παιδιά. Πως θα γινόταν αυτή η συνέχεια, η κατήχηση; Και μετά απ' αυτό είπαμε με την Γερόντισσα να κάνουμε μαθήματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

Ξεκίνησε γύρω στο 1994- 95. Πιο έντονα έγινε το 1996 που τελείωσαν τα έργα στο Μετόχι Μ22Β. Και τότε είπε η Γερόντισσα: έγιναν αυτά που μας είπε ο Άγιος Πορφύριος. Από το 85 μας έλεγε να πάτε στην Αγία Κυριακή, κυρίως όμως από το 86 και μετά, να πάτε να αναστηλώσετε την Αγία Κυριακή και τα σπήλαια, και να φτιάξετε καινούργια κελιά γιατί θα γίνει λαύρα το μοναστήρι. Εμείς τον εμπιστευόμασταν πάντα, μετά το Θεό. Επειδή όμως μας είχε πει και για το μοναστήρι διάφορα πράγματα, τα οποία δε γινόντουσαν, λέγαμε θα γίνουν σε μια άλλη εποχή. Εμείς τρέχαμε. Είχαμε γίνει η σκιά του εαυτού μας από την εργασία, τη διακονία και την άσκηση. Μιλάμε για πολύ κόπο. Δεν είχαμε ενδιαφέρον για τέτοια. Το 85 ήμασταν 9-10 μοναχές. Όταν έλεγε περί Λαύρας το 86 ήμασταν 12, αλλά το 12 απέχει πολύ από το Λαύρα. Και επέμενε και το έλεγε σε μια φάση που δεν υπήρχαν στο προσκήνιο δόκιμες, καμιά στο στερέωμα. Ένα χρόνο μετά που επέμενε, από το 87 με 88 είχαμε πάντα δοκιμές. Και εγώ έλεγα με το μυαλό μου την ώρα που επέμενε: αφού δεν υπάρχει καμία που να συνδέεται με το μοναστήρι. – θα έρθουνε μωρέ, γιατί δε με πιστεύεις και σκέφτεσαι άλλα; Έτσι εξελίχθηκε η ζωή μας και εκείνος επέμενε πάρα πολύ, να έρθουμε εδώ, να κάνετε μονοπάτια, γιατί θα περπατάνε παιδιά. Ποια παιδιά, ποια μονοπάτια; Μέχρι που μας έλεγε: προσέξτε! Προσέξτε τι θα σας πω (ήταν από τις ελάχιστες φορές που δεν ήταν Γερόντισσα και ήταν η αδελφή Θ.) να το πείτε και στην γερόντισσα. Όταν θα χτίσετε το μοναστήρι (Ποιο μοναστήρι; Ούτε γη δεν είχαμε. Την γη μας την είχαν πάρει, την είχε ο Δήμος) να προσέξετε να αφήσετε ένα τούνελ ανάμεσα στο βράχο και στα κτίρια, για να έρχεται δροσισμός το καλοκαίρι και να μην έχετε υγρασία, να έχετε καλή ατμόσφαιρα το χειμώνα. Ούτε το καταγράψαμε πουθενά. Δε ξέρω αν το είπαμε και στην Γερόντισσα. Θα το είπαμε αλλά δεν καταγράφηκε. Αλλά όταν ήρθε η ώρα και ξεκινήσαμε τα κτήρια στη Μετόχι Μ22Γ το 2002, είχε κοιμηθεί Γερόντισσα, και ήρθε ο Πατριάρχης και έβαλε το θεμέλιο λίθο, και ξεκινήσαμε να χτίζουμε το παρεκκλήσιο της Αγίας ζώνης- της Πάντων Χαράς, τότε με ρώτησε αρχιμάστορας: πόσο κοντά στο βράχο θα πάμε; Να αφήσω λίγους πόντους ή όχι; Ή να κτίσω πάνω στον βράχο; Σα να ξύπνησα τότε, και φωνάζω και την αδερφή Θ., και λέω: - θυμάσαι που μας είπε να αφήσουμε χώρο από το βράχο; Ναι μου λέει, μας είπε τούνελ. Τι πάει να πει τούνελ; Πόσο θα είναι ένα τούνελ; Και τότε αφήσαμε ένα

τούνελ, πόσο είναι ο Άγιος Γρηγόριος, και το παρεκκλήσι του Αγίου Γρηγορίου του Ε΄ προέκυψε μετά. Μετά το σκεφτήκαμε. Και ο Άγιος Γρηγόριος τούνελ ήτανε.

Αδ. Ρ: μια παρένθεση γιατί δεν ήξερα. Μπετόν έχει χρησιμοποιηθεί καθόλου, Ή μόνο πέτρες;

- Όχι δεν έχει χρησιμοποιηθεί καθόλου σκελετός από μπετόν. Όλο το μοναστήρι είναι κτισμένο με τον παραδοσιακό τρόπο με πέτρα. Στο πάνω μέρος ξυλοδοκοί, πετσώνονται με ξύλα, ύστερα μόνωση και πλάκες πέτρινες.

Απλώς για λόγους στατικούς μπήκαν και σίδερα στον ναό.

Όταν του λέγαμε, γέροντα εμείς δεν έχουμε λεφτά να χτίσουμε μοναστήρι, μας έλεγε: έλα μωρέ, με την πέτρα της εκσκαφής θα το χτίσετε. Και όταν πήγαμε στο κάστρο μας ταλάνισε η αρχαιολογική υπηρεσία. Εδώ θεωρείται αρχαιολογικός χώρος. Δεν ήταν τίποτα. Απλώς υπάρχουν ερείπια παλαιού κάστρου εδώ πάνω, το οποίο ανήκει στην Μονή. Αυτοί δεν το ξέρανε. Η Γερόντισσα, όταν αποκτήσαμε ξανά το χώρο, τον ξαναγοράσαμε για να εξηγούμαστε. Είμαστε κάτι το μοναδικό, αφού είχε καταπατηθεί ξαναγοράσαμε την πρώην μοναστηριακή έκταση. Ενώ σε άλλες περιπτώσεις οι Δήμοι δίνουν πίσω την καταπατημένη εκκλησιαστική γη, εμείς την αγοράσαμε και μάλιστα πολύ ακριβά.

Και στη συνέχεια πήγαμε στο ΚΑΣ, και μας έδωσε την άδεια και έγραφε να κτιστεί με την πέτρα της εκσκαφής κι έτσι κτίστηκε αυτό το μοναστήρι. Αρχίσαμε και κόβαμε πέτρα, και είχαμε έναν άνθρωπο (αγιασμένο, μέχρι σήμερα, - να εύχεστε για την υγεία του-) τον Απόστολο. Εγώ λέω το μοναστήρι το έχτισε ο Θεός, ο Άγιος Πορφύριος και ο Απόστολος Ζουλάκης. Μάστορας ήτανε και κάνει και τον εργολάβο. Μαζεύει εργάτες και δουλεύει.

Όταν ήρθε η ώρα των εγκαινίων του καθολικού, γιατί το 2002 ήρθε ο Πατριάρχης και έβαλε το θεμέλιο λίθο, ενθουσιάστηκε ο Πατριάρχης που χτίζαμε πέτρες, και λέει: κανείς δεν χτίζει πια με πέτρα εκκλησίες και μοναστήρια. Γέμισε ο κόσμος με νέα μοναστήρια με κάτι μπετά απαράδεκτα. Άντε να το τελειώσετε, να έρθω να το εγκαινιάσω. Και αυτό το είπε ο πατριάρχης για να προβάλλει το χτίσιμο με φυσικά υλικά. Ήθελε να χρησιμοποιήσουμε ανακυκλώσιμα υλικά. Και με ρωτούσε κάθε φορά που με έβλεπε μετά από δυο τρία χρόνια. Προχωράει; Που να προχωρήσει. Γιατί ναι μεν ο Αποστόλης ήταν άγιος άνθρωπος, αλλά με δυο ανθρώπους που είχε, πού να προχωρήσει. Παρόλα αυτά προχώρησε. Αλλά έφτασε τότε θυμάμαι το 2011, ήταν εννέα χρόνια μετά το θεμέλιο λίθο, η εκκλησία ήτανε κάτω από τα παράθυρα. Είδαμε και πάθαμε, ήταν δύσκολο έργο γιατί είχε κρατήσει μεγάλους λίθινους όγκους, που δεν μεταφέρονταν εύκολα. Δεν είχε και ειδικά μηχανήματα, όλο πήγαινε και ρώταγε και έψαχνε, αλλά ήθελαν πολλά λεφτά και δεν είχαμε ποτέ ένα κεφάλαιο εμείς να πάρουμε μηχανήματα, γερανάκια, τέτοια πράγματα. Ο ναός κτίστηκε με το τίποτα. Κι έκανε κάτι λοκατζήδικα πράγματα και ποτέ δε μας στεναχώρησε. Έλεγε τι θέλεις να σου κάνω; Δεν έχεις κι εσύ λεφτά σιγά-σιγά θα γίνει. Τον είχαμε σαν γέροντα εδώ πέρα, δε μας ταλαιπωρούσε. Έγγαμος άνθρωπος με πέντε παιδιά.

Το χτίσιμο της Μονής ξεκίνησε από την είσοδο, γιατί από κει μας βόλευε. Ήταν το πιο εύκολο σημείο να κόψει την πέτρα. Βρήκε ένα πλάτωμα και έβαλε ένα κυριολεκτικώς λοκατζιδικό μηχάνημα. Για το οποίο δεν πληρώσαμε τίποτα. Με το κιλό τα σίδερα πήγαινε και αγόραζε. Μόνος του, είναι απίστευτο πως το' φτιάξε και έφερε ένα ξάδερφό του σιδερά, και το στήσανε. Του λέω πως θα πληρώσουμε το σιδερά; Σώπα μου λέει ήρθε Σάββατο εδώ πέρα, από την Παναγία θα πληρωθεί. Έτσι φτιάχτηκε αυτό το μηχάνημα εκεί πάνω και από κει ο κοντινότερος τρόπος πρόσβασης για τις πέτρες ήταν η είσοδος. Τις πέτρες κυριολεκτικά με κάτι βαρούλκα τις τραβούσαν, με πρωτόγονο τρόπο και με κίνδυνο, όπως έκτιζαν τα μοναστήρια στην Καππαδοκία. Τις τραβούσε εκεί, έκανε κάτι ευρεσιτεχνίες εκεί, τότε είχε πάρει και ένα τέταρτο στο συνεργείο, (δύο αποπάνω και δύο από κάτω), και μετά από δω θα αρχίσουμε. Του είπα κ. Απόστολε να

αρχίσουμε από πιο πέρα, μου είπε δε γίνεται κι εγώ τον εμπιστευόμουν. Έτσι αρχίσαμε από το αρχονταρίκι.

Το 2002 που ήρθε ο πατριάρχης στην Κρήτη είπε θέλω να δω τι φτιάχνουν οι αδελφές, γιατί είχε ακούσει ότι κάτι φτιάχναμε. Είπε θα πάω να κάνω ένα τρισάγιο στην μακαριστή Γερόντισσα, (ήταν ενάμιση χρόνος από την κοίμησή της), και μετά θέλω θα δω τι φτιάχνουν. Και τότε κάποιοι του είπαν ό,τι αλλού θα γίνει το τρισάγιο κι αλλού είναι ο χώρος που φτιάχνουν. Λέει λοιπόν θέλω να πάω και στα δύο. Όταν ήρθε στην Κρήτη του φτιάξανε ένα πρόγραμμα: Θα πάμε προς το μεσημέρι στη Μονή να κάνετε το τρισάγιο και μετά θα πάμε να δείτε τι έχουν κάνει. Ο Απόστολος είχε φτιάξει μόνο το αρχονταρίκι το μεγάλο δίπλα στην είσοδο και τότε που ήρθε ο Πατριάρχης, έφτιαξε τάκα τάκα μέσα σε τέσσερις μέρες μια πρόχειρη σκάλα από πέτρα για να διευκολύνει την πρόσβαση του Πατριάρχη και μετά τη χάλασε. Έκανε δε μέσα σε 15 μέρες, 19 για την ακρίβεια, το γεφύρι. Γιατί έλεγα εγώ στον Άγιο Κρήτης, πώς θα περάσει ο Πατριάρχης; Είχαμε κάτι ξυλάκια περνάγαμε εμείς, θα περάσει από κει ο Πατριάρχης; Όχι, θα περάσει, θα του αρέσει, θα ευλογήσει, έλεγε αυτός. Μου λέει ο Απόστολος: φτιάχνουμε ένα γεφύρι; Δεν υπήρχε στο σχέδιο, το φτιάξαμε εγώ και ο Απόστολος. Και του λέω τι ωραία θάτανε να φτιαχνόταν με πέτρες από το περιβάλλον. Και δε μαζεύουμε; μου λέει. Λέω και πως θα τις μαζέψουμε; Μου λέει θα φέρω το γιο και τον ανιψιό μου, βρες κι εσύ δυο τρεις χεροδύναμες αδελφές. Και μαζέψαμε τις πέτρες με τα χέρια μας, μικρές όχι πολύ μεγάλες, τις κυλάγαμε και φυλαγόμασταν καλά, μη μας χτυπήσουν. Έτσι κτίστηκε το γεφύρι. Ο Πατριάρχης ενθουσιάστηκε. Όταν έμαθε ότι αυτό το γεφύρι φτιάχτηκε τελευταία για να περάσει ο ίδιος, και του είπα Παναγιώτατε ο κύριος Απόστολος το' φτιάξε, τον φίλησε. Έτσι έγινε. Θέλω να πω όλη αυτή η φιλοσοφία ήταν τελείως αυθεντική. Προέκυψε, δεν την επιδιώξαμε. άνοιγε ο δρόμος μόνος του.

Μετά άρχισε ο αγώνας για το χτίσιμο της εκκλησίας. Έκανα το λάθος να πω στον Πατριάρχη: Παναγιώτατε, χάρις σε εσάς τρέξανε τα πράγματα, και κάθε φορά που με έβλεπε μου έλεγε: που είναι ο ναός; Θα γεράσω και δεν θα μπορώ να τον εγκαινιάσω. Και έφτασε το 2011 να πάμε στις γιορτές για τα 20 χρόνια Πατριαρχίας του, και ο ναός ήταν κάτω απ' τα παράθυρα. Και μου λέει, τι θα γίνει; Τελειώνετε; Και πρότεινε τον Οκτώβριο του 2011 να γίνουν τα εγκαίνια του χρόνου την 1 Σεπτεμβρίου, αλλά λέει τότε θα είμαι εδώ στην Πόλη, Να το κάνετε 2 Σεπτεμβρίου. Το αποφάσισε με το Μητροπολίτη, εμένα δε με ρώτησε κανείς. Και ήταν σε 11 μήνες δεν ήταν ούτε χρόνος. Και λέω: να το δούμε να συνεννοηθώ με τον εργολάβο. Όχι, όχι εσείς θα τα καταφέρετε, είσαστε άξιες. Το αποφάσισαν και λύθηκε η συνεδρίαση. Και έρχομαι εδώ πέρα το λέω κι άρχισαν οι αδερφές, πώς το κάνατε αυτό; Πώς πήρατε εσείς αυτή την απόφαση; Δε γίνεται αυτό. Γράψτε γράμμα. Μέχρι ο Αποστόλης που μου λέγε πάντα γίνεται, μου είπε δεν γίνεται. Λέω: να πάρουμε ένα μεγάλο συνεργείο. Μου λέει δε γίνεται, ούτε με ένα μεγάλο συνεργείο. Πρώτη φορά άκουσα τον Αποστόλη να κάνει πίσω. Και λέω: κοιτάξτε θα περιμένουμε ένα-δύο μήνες, να γίνουν Χριστούγεννα και με τις ευχές των Χριστουγέννων να δούμε τι θα γίνει.

Και πριν προλάβουμε να κάνουμε αυτό το πράγμα, παραμονές των Χριστουγέννων μαζί με το χριστουγεννιάτικο μήνυμα μας στέλνουν και το πρόγραμμα της επίσκεψης του Πατριάρχου, και το 'χαν βάλει πρώτο: θα εγκαινιάσει το ναό στο νέο μοναστήρι της Μεταμόρφωσης, λιθόκτιστο κλπ. Λέω στις αδερφές μήπως το κτίσει ο Άγιος Πορφύριος. Ε, κτίσε το με τον άγιο Πορφύριο μου λένε, δεν μπορούμε να σας ακολουθήσουμε. Λέω, τι να κάνουμε βρε παιδιά, θα προσπαθήσουμε. Αρχίσαμε να σπιντάρουμε ως ομάδα, ο Αποστόλης ανέλαβε να οργανώσει μεγάλο συνεργείο με έξτρα εργάτες που έπρεπε να πληρώνονται. Και μου λέει μη στεναχωριέσαι, θα ζητήσω από τον αδερφό μου και θα πληρώσω το συνεργείο. Κόψαμε το λαιμό μας, βρέθηκαν άνθρωποι φίλοι, γνωστοί, γονείς αδελφών, μας έδωσαν χρήματα, άλλοι με χάρισμα, άλλοι να τους τα δώσουμε, και προχώρησε. Και όταν φτάσαμε στο τέλος μετά απ' αυτόν

τον τιτάνιο αγώνα, καταλάβαμε ότι δε θα τελείωνε ποτέ το καθολικό, αν δεν ερχόταν να το εγκαινιάσει ο Πατριάρχης. Με την οικονομική κρίση δε θα τελείωνε με τίποτε. Θα μέναμε όλη μας τη ζωή μέσα στη σκόνη. Γιατί κατέβαζαν αυτούς τους τεράστιους λίθους από πάνω μ' ένα βαρούλκο, και τους ξανά έκοβαν για να τους προσαρμόσουν. Ζούσαμε μέσα σε μια σκόνη. Και ξαφνικά καθάρισε η αυλή μας με αυτό το θαύμα, των εγκαινίων.

Ήρθε ο Ιούνιος μήνας. Τα εγκαίνια ήταν προγραμματισμένα για τις 2 Σεπτεμβρίου και ο ναός δεν είχε τελειώσει. Και κάποια στιγμή πήρα τον Αρχιγραμματέα και του είπα: ξέρετε δεν έχουμε τελειώσει, ενημερώστε τον Παναγιώτατο. Και μου απάντησε ότι θα τον εγκαινιάσουμε όπως και αν είναι. Είπα ότι θα τον εγκαινιάσω εγώ, άλλη φορά δεν θα ξαναρθώ, δεν πειράζει θα το φτιάξετε. Κάναμε την αγρυπνία του Δεκαπενταύγουστου, και ο Αποστόλης μόλις κοινώνησε, έμεινε εδώ και συνέχιζε και δούλευε. Και ήταν ακόμα ασκέπαστος ο ναός. Έβλεπες στον ουρανό. Και μού' λεγε, τουλάχιστον να κλείσουμε τον ουρανό. Και έρχεται το πρωί ένας φίλος αρχιτέκτονας, και λέει βρε παιδιά υπάρχουν άλλα υλικά, εκτός της πέτρας. Όχι, δε θα βάλουμε ψεύτικο, λέει ο Αποστόλης. Έλα βρε Απόστολέ του λέω, να βάλουμε αυτό το υλικό. Σώπα μου λέει θα κτιστεί κανονικά. Του λέω έλα να σου δώσουμε ένα κελί να μείνεις εδώ πέρα. Όχι μου λέει δεν κοιμάμαι εγώ σε γυναικείο μοναστήρι. Έπαιρνε το αυτοκίνητό του και το έβγαζε στην άσφαλτο έξω και σε ένα αυτοκίνητο που έβραζε κοιμόταν λίγο και γύριζε, δεν έμεινε στο δωμάτιο μέσα. Κι είχε και τους εργάτες και τους έλεγε: στην καρότσα θα ξαπλώσετε λίγο σε δύο κουρελούδες. Για 15 μέρες δεν ξέρω αν κοιμήθηκε μια 1 ώρα το εικοσιτετράωρο. Μέχρι την τελευταία ώρα βγάζαμε τα μπάζα. Την ώρα που οι γυναίκες σφουγγάριζαν, κάποιοι βάζανε τις τελευταίες εικόνες το τέμπλο. Όταν ήρθε ο Πατριάρχης το βράδυ κατά τις 9.30, του λέω: Παναγιώτατε τώρα τελειώσαμε, με την ευχή σας κλπ. Λέει, τι να σας πω, είμαι πάρα πολύ κουρασμένος, αλλά μόλις πέρασα αυτό το γεφυράκι, μου ήρθε μια τέτοια χαρά (δεν ξέρω νομίζω ο Άγιος Πορφύριος ενήργησε) κάτι ένοιωσα στην ατμόσφαιρα.

Ήταν πολύ κουρασμένος ο Πατριάρχης, μου το είπαν όλοι. Και την ώρα που κατέβηκε ο Πατριάρχης λέει: 2 ώρες κοιμήθηκα, αλλά ξεκουράστηκα πάρα πολύ. Παναγιώτατε έβλεπα το φως. Ναι, μου λέει, γιατί δεν είχα ετοιμάσει την ομιλία μου, μου τύχαν και άλλα, μου άρεσε κιόλας, ήταν ωραίο το κελλί. Λέω μόνο 2 ώρες ξεκουραστήκατε. Ναι αλλά είμαι πολύ ξεκούραστος. Πάρα πολύ ωραία. Είναι ωραίο το κλίμα. Μπράβο, μπράβο πολύ ωραία είναι εδώ πέρα. Και μετά όταν τελείωσε η Θεία Λειτουργία και του είπα: θέλετε να αναπαυθείτε λίγο πριν από την τράπεζα; Μα δεν καταλάβατε, σας είπα κάτι ξεχωριστό συμβαίνει. Δεν αισθάνομαι τίποτα, αυτή η χαρά δεν ξέρω πως ήρθε σε μένα. Έχω κάνει πολλά εγκαίνια, αυτό που ένιωσα σήμερα, δεν το' χω νιώσει ποτέ άλλοτε. Όταν είχε πρωτοέρθει ο Πατριάρχης στο μοναστήρι, είχαμε πει τότε Παναγιώτατε χτίζεται όπως τα παλιά, με την πέτρα που παίρνουμε, γιατί εντάξει χτίζονται και άλλα με πέτρα, αλλά τη φέρουν από την άλλη άκρη του κόσμου, ξοδεύεται ενέργεια. Και του κόλλησε αυτό. Και πήγαινε σ' αυτά τα μεγάλα μοναστήρια -και μεταξύ μας- του έλεγαν φέρνουμε μάρμαρα από την Ινδία, φέραμε μάρμαρα από το Ισραήλ, κι όπως έχει μεγάλη αντίληψη του κάθισε αυτό. Και όταν που είπα, Παναγιώτατε εδώ είναι αυτό που λένε στη σύγχρονη τεχνολογική γλώσσα το μηδενικό ενεργειακό αποτύπωμα. Δηλαδή δεν ξοδεύτηκε ενέργεια. Είναι όλα τα υλικά από την περιοχή και μεταφερθήκαμε τα χέρια. Και το λέει ο πατριάρχης αυτό.

Μετά την τράπεζα είχε πολύ ζέστη έξω, είχαμε πει ότι θα εγκαινίαζε και το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, του λέω: είναι η ζέστη έξω, θέλετε αναπαυθείτε λίγο και μετά να πάμε για τα εγκαίνια του ΚΠΕ; Γιατί ήταν λίγο φλου αν θα γινόταν. Λέει όχι αισθάνομαι πάρα πολύ ξεκούραστος, δεν έχω πρόβλημα, πάμε τώρα αμέσως. Αλλά μετά τον έπεισαν οι άλλοι αρχιερείς, Παναγιώτατε να σταματήσουμε λίγο (αυτοί δεν μπορούσαν), να μας κεράσουν κι ένα καφέ. Καλά λέει ότι θέλετε, εγώ δεν έχω πρόβλημα να πάω και με τα πόδια. Την είχε περπατήσει ο πατριάρχης την περιοχή το 2002. Και μετά τον καφέ κατέβηκε και έκανε τα εγκαίνια και του είχε αρέσει πάρα πολύ. Και λέει κι αυτή

την πέτρα από δω πέρα; Και αυτή είναι από δω; Μάλιστα Παναγιώτατε κι αυτή. Το λεγε και το ξανάλεγε. Και μετά γύριζε και έλεγε στους άλλους, ήταν κάτι επίσημοι, ένας υπουργός: σκεφτείτε, οι μοναχές δεν έχουν μεταφέρει από μακριά τα υλικά, και τα μάρμαρα που είδατε μέσα, τους τα έδωσαν από το νεκροταφείο της πόλης. Τα φέραμε με το αυτοκίνητό μας από το νεκροταφείο της πόλεως. Δεν τα αγοράσαμε, ήταν για μπάζα και αυτά καταλάβατε;

Με τον τρόπο αυτό έγιναν όλα, τέλος πάντων, αυτή ήταν η φιλοσοφία της οικολογίας εδώ πέρα, αυτή ήταν η ζωή μας. Καταλάβατε; Απλώς το προσπαθούσαμε και προέκυπταν. Και όταν ο Άγιος Πορφύριος έλεγε να κτίσουμε το μοναστήρι, κάντο μωρέ που σου λέω, και έλεγε θα γίνει λαύρα και έγινε λαύρα. Αλλά δεν είπαμε θα κάνουμε λαύρα και αυτό, ποτέ δεν το πιστεύαμε εμείς, ποτέ.

14. **Μοναχές Ψ1 και Ψ2**, Ι. Μ. Μ35

Αδελφή Ψ2: «Κατάγομαι από αγροτική οικογένεια. Όταν ήμουν μικρό παιδί οι γονείς μας, υποχρέωναν εμένα και τα αδέλφια μου, ειδικά το καλοκαίρι που είχαμε διακοπές, να βοηθάμε στις αγροτικές εργασίες (π.χ. να ποτίζουμε τα περβολικά, να μαζεύουμε οπωροκηπευτικά. Αυτό μου προκαλούσε δυσφορία γιατί ήταν κουραστικό και ήθελα σαν παιδί να παίξω. Όταν ήλθα στη Μονή, ανέλαβα διακόνημα στο περιβόλι με τα κηπευτικά και η στάση μου άλλαξε. Άρχισα να παρατηρώ πως τα μικρά βλασταράκια μεγάλωναν κάθε μέρα. Αισθανόμουν σαν τη μάνα που βλέπει τα παιδιά της να μεγαλώνουν. Χαιρόμουν πολύ όταν έβλεπα την καθημερινή πρόοδό τους, ενώ αν δεν πήγαιναν καλά στενοχωριόμουν και πονούσα.

Εδώ και λίγα χρόνια αποκτήσαμε ένα αγροτικό μετόχιο της Μονής σ' ένα χωριό. Το φυτέψαμε με τις άλλες αδελφές. Αγάπησα όλα τα δέντρα και τα φυτά, μέχρι και τις πέτρες του μετοχίου. Είναι κούραση, κοστίζει, αλλά νιώθεις πληρότητα. Φέτος μετά τις ακολουθίες και τη λειτουργία στην πανήγυρη του Παρεκκλησίου των Αγ. Αναργύρων της Μονής, παρόλο που ήμουν πολύ κουρασμένη σκέφθηκα: Με τέτοια ζέστη Παναγία μου, δε θα μείνει τίποτε όρθιο. Αφού τέλειωσαν τα κεράσματα, μέσα στον ήλιο και τη ζέστη, έφυγα για να πάω να ποτίσω. Με το να τα' χουμε φυτέψει εμείς, έχουμε την αγωνία τους και τα καμαρώνουμε όταν μεγαλώνουν σιγά σιγά, όπως εσείς καμαρώνετε τα παιδιά σας.

Η φύση σε προκαλεί στη δοξολογία του Θεού, έτσι ώστε να τον νιώθεις περισσότερο όταν προσεύχεσαι. Βέβαια πρέπει να βιώσεις κάποια πράγματα για να το νιώσεις. Νιώθουμε πραγματική ελευθερία στο μοναστήρι, κάθε τι το αγαπάμε, το πονάμε θα λέγαμε ακόμη. Άλλωστε τα προηγούμενα χρόνια συμμετείχαμε ενεργά στις εργασίες της σταδιακής ανοικοδόμησης των νέων πτερύγων. Πως να μην αγαπάς κάτι που φτιάχνεις ο ίδιος; Μπαίνεις στη θέση του Δημιουργού. Φτιάχνεις κάτι από αγάπη και θέλεις να είναι όμορφο. Μάλιστα φθάνεις στο σημείο να θέλεις το κάθε τι γύρω σου να είναι ωραίο, καλαίσθητο, όμορφο. Πως το λέει: Η ομορφιά θα σώσει τον κόσμο; Προσπαθούμε εδώ στη Μονή να το κάνουμε πράξη, όσο μπορούμε. Και στα πάντα έχουμε αναφορά στο Δημιουργό Θεό. Η αδελφή που διακονεί στο εργαστήριο σαπωνοποιίας, αφιερώνει το πρώτο κομμάτι σαπούνι της παραγωγής στο Δεσπότη Χριστό, «επειδή της έγινε καλό».

Η στάση μας απέναντι στα διακονήματα που αναλαμβάνουμε είναι αντίστοιχη. Έχει μέσα της την αίσθηση της προσφοράς στην αδελφότητα. Έτσι παρόλο τον κόπο δεν αισθάνεσαι ότι το διακόνημα σε κουράζει, ούτε αγανακτείς. Με το χώρο μας (τη Μονή) δεν έχουμε υπαλληλική σχέση. Καταθέτεις τον εαυτό σου στη διακονία των άλλων και δεν σε κουράζει αυτό το κλίμα, όση δυσκολία και να περάσεις. Οτιδήποτε κάνουμε μέσα στο μοναστήρι, μια εικόνα, μια τοιχογραφία, είτε φυτεύουμε, είτε μαγειρεύουμε κάτι, έχουμε μεγάλη αγωνία, π.χ. αν θα γίνει καλό το φαγητό και αν πράγματι θα ευχαριστηθούν οι αδελφές. Και αυτό καθαρά μόνο από αγάπη και όχι από το φόβο μήπως κάποιος δεχθεί παρατήρηση ότι δεν τα έκανε καλά. Απλά στενοχωριέσαι όταν δεν γίνει

κάτι όμορφο, όταν υπάρχει περίπτωση να μην ικανοποιεί όλες τις αδελφές. Ίσως αυτά ακούγονται υπερβολικά, αλλά είναι όπως νιώθει κανείς. Φροντίδα χωρίς αγάπη και θυσία δεν γίνεται».

Αδελφή Ψ1: « Είμαι από εδώ, την πόλη του Ρεθύμνου. Στο πατρικό μου, όταν ήμουν έφηβη, η μητέρα μου με παρατηρούσε που δεν πότιζα και δεν φρόντιζα τις γλάστρες με τα λουλούδια που είχαμε. Η μόνιμη επωδός της ήταν: – Δεν τα λυπάσαι; Όταν ήλθα στο μοναστήρι η στάση μου απέναντι στα φυτά, αλλά και προς ολόκληρη τη φύση άλλαξε ριζικά. Τα νιώθω, μου μιλάνε και τους μιλάω. Όλα μιλούν για το Θεό. Το κάθε δεντράκι, το κάθε φυλλαράκι έχει να μας πει πράγματα και του λέμε κι εμείς. Στο μοναστήρι έρχεσαι αντιμέτωπη με μια άλλη τάξη πραγμάτων και θεωριών και αγαπάς τα πάντα πραγματικά. Και βλέπεις αυτό το λουλουδάκι, το φυλλαράκι και δεν θέλεις να το κόψεις. Το λυπάσαι. Καμιά φορά που έρχονται μικρά παιδιά στη Μονή και τσαλαπατάνε φυτά ή κόβουν λουλούδια, στενοχωρούμαι, αλλά δεν τους φωνάζω. Προσπαθώ ευγενικά να τους πω, ότι τα φυτά και τα λουλούδια πρέπει να τα αγαπάμε και να τα προσέχουμε».

3. Οι 17 Στόχοι και οι 169 Επιμέρους Στόχοι για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ως το 2030 των Ηνωμένων Εθνών

Στόχος 1: Δίνουμε τέλος σε όλες τις μορφές της φτώχειας, παντού
1.1 Έως το 2030, εξάλειψη της ακραίας φτώχειας για όλους τους ανθρώπους παντού, η οποία μετράται, επί του παρόντος, με βάση τους ανθρώπους που ζουν με λιγότερα από 1,25 δολάρια την ημέρα.
1.2 Έως το 2030, μείωση, τουλάχιστον κατά το ήμισυ, της αναλογίας ανδρών, γυναικών και παιδιών όλων των ηλικιών που ζουν κάτω από όλες τις διαστάσεις της φτώχειας, σύμφωνα με τους εκάστοτε εθνικούς ορισμούς.
1.3 Εφαρμογή κατάλληλων εθνικών συστημάτων και μέτρων κοινωνικής προστασίας για όλους, συμπεριλαμβανομένων των κατώτατων ορίων κοινωνικής προστασίας, και επίτευξη, έως το 2030, ουσιαστικής κάλυψης των φτωχών και των ευάλωτων.
1.4 Έως το 2030, διασφάλιση ότι όλοι οι άνδρες και οι γυναίκες, ιδίως οι φτωχοί και ευάλωτοι, έχουν ίσα δικαιώματα πρόσβασης σε οικονομικούς πόρους καθώς και πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, στην ιδιοκτησία και στον έλεγχο της γης, όπως και σε άλλες μορφές ιδιοκτησίας, στην κληρονομιά, στους φυσικούς πόρους, στις κατάλληλες νέες τεχνολογίες, στις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένων των μικροχρηματοδοτήσεων.
1.5 Έως το 2030, οικοδόμηση της ανθεκτικότητας των φτωχών και εκείνων που βρίσκονται σε ευάλωτη κατάσταση, μείωση της έκθεσης και της ευπάθειάς τους έναντι ακραίων φαινομένων που σχετίζονται με το κλίμα και άλλων οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών πιέσεων και καταστροφών.
1.α Διασφάλιση σημαντικής κινητοποίησης πόρων από διάφορες πηγές, μέσω της ενισχυμένης αναπτυξιακής συνεργασίας, έτσι ώστε να παραχθούν επαρκή και προβλέψιμα μέσα για τις αναπτυσσόμενες χώρες, ιδίως τις λιγότερο ανεπτυγμένες, και να εφαρμοστούν προγράμματα και πολιτικές που θα δώσουν τέλος σε όλες τις μορφές της φτώχειας.
1.β Δημιουργία σταθερών πολιτικών πλαισίων σε εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο, τα οποία βασίζονται σε αναπτυξιακές στρατηγικές υπέρ των φτωχών και ευαίσθητες σε θέματα ισότητας των φύλων, για τη στήριξη της επιτάχυνσης των επενδύσεων σε δράσεις εξάλειψης της φτώχειας.

Στόχος 2: Δίνουμε τέλος στην πείνα, πετυχαίνουμε την επισιτιστική ασφάλεια, βελτιώνουμε τη διατροφή και προάγουμε τη βιώσιμη αγροτική παραγωγή
2.1 Έως το 2030, τερματισμός της πείνας και διασφάλιση της πρόσβασης όλων των ανθρώπων, ιδίως των φτωχών και των ανθρώπων που βρίσκονται σε ευάλωτες καταστάσεις, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, σε ασφαλή, θρεπτική και επαρκή τροφή καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.
2.2 Έως το 2030, τερματισμός όλων των μορφών κακής διατροφής, επιτυγχάνοντας, έως το 2025, τους διεθνώς συμφωνηθέντες στόχους για την καχεξία και την εξασθένηση των παιδιών ηλικίας κάτω των πέντε ετών, καθώς και αντιμετώπιση των διατροφικών αναγκών των έφηβων κοριτσιών, των εγκύων, των γυναικών που θηλάζουν και των ηλικιωμένων ανθρώπων.
2.3 Έως το 2030, διπλασιασμός της αγροτικής παραγωγικότητας και των εισοδημάτων των μικροπαραγωγών τροφίμων, ιδίως των γυναικών, των αυτόχθονων λαών, των οικογενειακών εκμεταλλεύσεων, των βοσκών και των ψαράδων, μέσω της ασφαλούς και ισότιμης πρόσβασης στη γη, άλλων παραγωγικών πόρων και εισροών, της γνώσης, των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, καθώς και αγορών και ευκαιριών για προστιθέμενη αξία και μη αγροτική απασχόληση.

2.4 Έως το 2030, διασφάλιση της χρήσης βιώσιμων συστημάτων παραγωγής τροφίμων και της εφαρμογής ανθεκτικών γεωργικών πρακτικών που αυξάνουν την παραγωγικότητα και την παραγωγή, που συμβάλλουν στη διατήρηση των οικοσυστημάτων, που ενισχύουν την ικανότητα προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, στα ακραία καιρικά φαινόμενα, στην ξηρασία, στις πλημμύρες και άλλες καταστροφές, και που βελτιώνουν σταδιακά την ποιότητα της γης και του εδάφους.
2.5 Έως το 2020, διατήρηση της γενετικής ποικιλίας των σπόρων, των καλλιεργούμενων φυτών, των εκτρεφόμενων και των οικόσιτων ζώων και των συγγενικών τους άγριων ειδών, μέσω της σωστής διαχείρισης, της χρήσης διαφοροποιημένων σπόρων και της συνδρομής τραπεζών σπόρων σε εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο, καθώς και προαγωγή της πρόσβασης στη δίκαιη και ισότιμη κατανομή των ωφελημάτων που προκύπτουν από τη χρήση των γενετικών πόρων και της συναφούς παραδοσιακής γνώσης, με βάση τα διεθνώς συμφωνηθέντα.
2.α Αύξηση των επενδύσεων, μέσω της ενισχυμένης διεθνούς συνεργασίας, στις υποδομές της υπαίθρου, στην αγροτική έρευνα και στις υπηρεσίες γεωργικών εφαρμογών, στην τεχνολογική ανάπτυξη και στις τράπεζες φυτικών και ζωικών γονιδίων, έτσι ώστε να ενισχυθεί η αγροτική παραγωγική ικανότητα στις αναπτυσσόμενες, και ιδίως στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες.
2.β Διόρθωση και αποτροπή εμπορικών περιορισμών και στρεβλώσεων στις παγκόσμιες γεωργικές αγορές, μέσω της παράλληλης εξάλειψης όλων των μορφών εξαγωγικών γεωργικών επιδοτήσεων και όλων των εξαγωγικών μέτρων με ισοδύναμο αποτέλεσμα, σύμφωνα με την εντολή του Αναπτυξιακού Γύρου της Ντόχα.
2.γ Υιοθέτηση μέτρων που διασφαλίζουν την εύρυθμη λειτουργία των αγορών των βασικών προϊόντων διατροφής και των παραγώγων τους και διευκολύνουν την έγκαιρη πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικές με τις αγορές, συμπεριλαμβανομένων των πληροφοριών που σχετίζονται με τα αποθέματα τροφίμων, προκειμένου να διευκολυνθεί ο περιορισμός της ακραίας αστάθειας των τιμών.

Στόχος 3: Διασφαλίζουμε μία ζωή με υγεία και προάγουμε την ευημερία για όλους, σε όλες τις ηλικίες
3.1 Έως το 2030, μείωση του ποσοστού της παγκόσμιας μητρικής θνησιμότητας σε λιγότερους από 70 θανάτους ανά 100.000 γεννήσεις.
3.2 Έως το 2030, τερματισμός των αποτρέψιμων θανάτων νεογνών και παιδιών ηλικίας κάτω των πέντε ετών, με στόχο όλες οι χώρες να μειώσουν τη νεογνική θνησιμότητα στους 12 θανάτους ανά 1,000 γεννήσεις και την παιδική, κάτω των πέντε ετών, θνησιμότητα στους 25 θανάτους ανά 1,000 γεννήσεις.
3.3 Έως το 2030, τερματισμός των επιδημιών του AIDS, της φυματίωσης, της ελονοσίας και άλλων παραμελημένων τροπικών ασθενειών, και καταπολέμηση της ηπατίτιδας, των ασθενειών που μεταδίδονται μέσω του νερού καθώς και άλλων μεταδοτικών ασθενειών.
3.4 Έως το 2030, μείωση κατά το ένα τρίτο της πρόωρης θνησιμότητας από μη-μεταδοτικές ασθένειες μέσω της πρόληψης και της θεραπείας, και προώθηση της ψυχικής υγείας και ευημερίας.
3.5 Ενίσχυση της πρόληψης και της θεραπείας της κατάχρησης ουσιών, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης ναρκωτικών ουσιών και της επιβλαβούς κατανάλωσης αλκοόλ.
3.6 Έως το 2020, μείωση του αριθμού των παγκόσμιων θανάτων και τραυματισμών από τροχαία ατυχήματα.
3.7 Έως το 2030, διασφάλιση της καθολικής πρόσβασης στη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγειονομική περίθαλψη, συμπεριλαμβανομένου του οικογενειακού

προγραμματισμού, της ενημέρωσης και εκπαίδευσης, και της ενσωμάτωσης της αναπαραγωγικής υγείας σε εθνικές στρατηγικές και προγράμματα.
3.8 Επίτευξη καθολικής υγειονομικής κάλυψης, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας των οικονομικών κινδύνων, πρόσβαση σε βασικές ποιοτικές υπηρεσίες υγείας, καθώς και πρόσβαση όλων σε ασφαλή, αποτελεσματικά, ποιοτικά και προσιτά βασικά φάρμακα και εμβόλια.
3.9 Έως το 2030, διασφάλιση της ουσιαστικής μείωσης του αριθμού των θανάτων και των ασθενειών που οφείλονται σε επικίνδυνες χημικές ουσίες καθώς και στη ρύπανση και τη μόλυνση του αέρα, των υδάτων και του εδάφους.
3.α Ενίσχυση της εφαρμογής της Σύμβασης Πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας για τον Έλεγχο του Καπνού σε όλες τις χώρες, ως ενδείκνυται.
3.β Υποστήριξη της έρευνας και της ανάπτυξης εμβολίων και φαρμάκων για μεταδοτικές και μη ασθένειες, οι οποίες επηρεάζουν κυρίως τις αναπτυσσόμενες χώρες, και παροχή πρόσβασης σε προσιτά βασικά φάρμακα και εμβόλια, σύμφωνα με τη Δήλωση της Ντόχα σχετικά με τη Συμφωνία TRIPS και τη Δημόσια Υγεία, η οποία επιβεβαιώνει το δικαίωμα των αναπτυσσόμενων χωρών να κάνουν πλήρη χρήση των διατάξεων της Συμφωνίας για τα Δικαιώματα Διανοητικής Ιδιοκτησίας στον Τομέα του Εμπορίου (TRIPS) αναφορικά με τις ευελιξίες που παρέχονται για την προστασία της δημόσιας υγείας, και ιδίως για την πρόσβαση όλων σε φαρμακευτική αγωγή.
3.γ Ουσιαστική αύξηση της χρηματοδότησης για την υγεία και των προσλήψεων, ανάπτυξη, εκπαίδευση και διατήρηση του υγειονομικού δυναμικού των αναπτυσσόμενων χωρών, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες και στα μικρά αναπτυσσόμενα νησιωτικά κράτη.
3.δ Ενίσχυση της ικανότητας όλων των χωρών, και ιδίως των αναπτυσσόμενων, για την έγκαιρη προειδοποίηση, τη μείωση και τη διαχείριση των εθνικών και παγκόσμιων κινδύνων για την υγεία.

Στόχος 4: Διασφαλίζουμε την χωρίς αποκλεισμούς, ισότιμη και ποιοτική εκπαίδευση και προάγουμε τις ευκαιρίες δια βίου μάθησης για όλους
4.1 Έως το 2030, διασφάλιση ότι όλα τα κορίτσια και αγόρια θα ολοκληρώνουν μία ελεύθερη, ισότιμη και ποιοτική πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση που οδηγεί σε αντίστοιχα και τελεσφόρα μαθησιακά αποτελέσματα.
4.2 Έως το 2030, διασφάλιση ότι όλα τα κορίτσια και αγόρια θα έχουν πρόσβαση σε ποιοτική προσχολική ανάπτυξη, φροντίδα και εκπαίδευση, έτσι ώστε να είναι έτοιμα για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση.
4.3 Έως το 2030, διασφάλιση της ισότιμης πρόσβασης για όλες τις γυναίκες και τους άνδρες σε προσιτή και ποιοτική τεχνική, επαγγελματική και τριτοβάθμια εκπαίδευση, συμπεριλαμβανομένων και των πανεπιστημίων.
4.4 Έως το 2030, ουσιαστική αύξηση του αριθμού των νέων και των ενηλίκων οι οποίοι έχουν τις κατάλληλες δεξιότητες, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών και επαγγελματικών δεξιοτήτων, για απασχόληση, αξιοπρεπή εργασία και επιχειρηματικότητα.
4.5 Έως το 2030, εξάλειψη των διακρίσεων με βάση το φύλο στην εκπαίδευση και διασφάλιση της ισότιμης πρόσβασης, σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης, για τους ευάλωτους, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων με αναπηρίες, των αυτόχθονων πληθυσμών και των παιδιών που βρίσκονται σε ευάλωτη κατάσταση.
4.6 Έως το 2030, διασφάλιση ότι η νεολαία στο σύνολό της καθώς και ένα σημαντικό ποσοστό ενηλίκων, τόσο ανδρών όσο και γυναικών, θα πετύχουν τον γραμματισμό και τον αριθμητισμό.

4.7 Έως το 2030, διασφάλιση ότι όλοι οι εκπαιδευόμενοι θα αποκτήσουν τη γνώση και θα καλλιεργήσουν τις δεξιότητες που χρειάζονται για να προάγουν τη βιώσιμη ανάπτυξη, μέσω, μεταξύ άλλων, της εκπαίδευσης για τη βιώσιμη ανάπτυξη και τον βιώσιμο τρόπο ζωής, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ισότητα των φύλων, της προαγωγής της κουλτούρας της ειρήνης και της μη-βίας, της ταυτότητας του παγκόσμιου πολίτη, καθώς και μέσω της αναγνώρισης της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και της συμβολής του πολιτισμού στη βιώσιμη ανάπτυξη.
4.α Οικοδόμηση και αναβάθμιση εκπαιδευτικών εγκαταστάσεων οι οποίες ανταποκρίνονται στις ανάγκες των παιδιών και των ατόμων με αναπηρίες, λαμβάνοντας υπόψη το θέμα του φύλου, και παροχή ασφαλών, ειρηνικών, συμμετοχικών και αποδοτικών μαθησιακών περιβαλλόντων για όλους.
4.β Έως το 2020, ουσιαστική επέκταση, σε παγκόσμιο επίπεδο, του αριθμού των διαθέσιμων υποτροφιών στις αναπτυσσόμενες χώρες, και ιδίως στις λιγότερο ανεπτυγμένες, στα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη και στις αφρικανικές χώρες, έτσι ώστε να προωθηθούν οι εγγραφές στην ανώτατη εκπαίδευση, συμπεριλαμβανομένων της επαγγελματικής κατάρτισης, των τεχνολογιών της πληροφορίας και επικοινωνίας, καθώς και τεχνικών, μηχανολογικών και επιστημονικών προγραμμάτων, στις ανεπτυγμένες και άλλες αναπτυσσόμενες χώρες.
4.γ Έως το 2030, ουσιαστική αύξηση της προσφοράς καταρτισμένων δασκάλων, μέσω, μεταξύ άλλων, της διεθνούς συνεργασίας για την κατάρτιση του διδακτικού προσωπικού στις αναπτυσσόμενες χώρες και ιδίως στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες και τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη.

Στόχος 5: Επιτυγχάνουμε την ισότητα των φύλων και τη χειραφέτηση όλων των γυναικών και κοριτσιών
5.1 Τερματισμός κάθε μορφής διακρίσεων κατά των γυναικών και κοριτσιών, οπουδήποτε.
5.2 Εξάλειψη όλων των μορφών βίας κατά όλων των γυναικών και κοριτσιών, τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια ζωή, συμπεριλαμβανομένης της εμπορίας ανθρώπων καθώς και της σεξουαλικής και κάθε άλλου είδους εκμετάλλευσης.
5.3 Εξάλειψη όλων των επιβλαβών πρακτικών, όπως ο παιδικός, πρόωρος και καταναγκαστικός γάμος καθώς και ο ακρωτηριασμός γυναικείων γεννητικών οργάνων.
5.4 Αναγνώριση και εκτίμηση της μη αμειβόμενης φροντίδας και οικιακής εργασίας, μέσω της παροχής δημόσιων υπηρεσιών, υποδομών και πολιτικών κοινωνικής προστασίας, και της προαγωγής της κοινής ευθύνης μέσα σε ένα νοικοκυριό και στην οικογένεια, ανάλογα με τις εκάστοτε εθνικές ιδιαιτερότητες.
5.5 Διασφάλιση της πλήρους και αποτελεσματικής συμμετοχής καθώς και των ισότιμων ευκαιριών ανάληψης ηγετικού ρόλου των γυναικών σε όλα τα επίπεδα λήψης αποφάσεων στην πολιτική, οικονομική και δημόσια ζωή.
5.6 Διασφάλιση της καθολικής πρόσβασης στη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία καθώς και διασφάλιση των αναπαραγωγικών δικαιωμάτων, όπως έχει συμφωνηθεί με βάση το Πρόγραμμα Δράσης της Διεθνούς Διάσκεψης για τον Πληθυσμό και την Ανάπτυξη, την Πλατφόρμα Δράσης του Πεκίνου, και τα έγγραφα που προέκυψαν από τις διασκέψεις αναθεώρησης.
5.α Δρομολόγηση μεταρρυθμίσεων οι οποίες θα παράσχουν στις γυναίκες ίσα δικαιώματα ως προς τους οικονομικούς πόρους, καθώς και πρόσβαση στην ιδιοκτησία, στον έλεγχο της γης και άλλων μορφών ιδιοκτησίας, στις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, στις κληρονομιές και στους φυσικούς πόρους, σύμφωνα με την εκάστοτε εθνική νομοθεσία.

5.β Ενίσχυση της χρήσης της τεχνολογίας γενικής εφαρμογής, και ιδίως της τεχνολογίας της πληροφορίας και των επικοινωνιών, προωθώντας έτσι την ενδυνάμωση των γυναικών.
5.γ Υιοθέτηση και ενίσχυση ορθών πολιτικών και εφαρμόσιμων νομοθεσιών που αποβλέπουν στην προώθηση της ισότητας των φύλων και τη χειραφέτηση των γυναικών και των κοριτσιών σε όλα τα επίπεδα.

Στόχος 6: Διασφαλίζουμε τη διαθεσιμότητα και τη βιώσιμη διαχείριση του νερού και των εγκαταστάσεων/συστημάτων υγιεινής για όλους
6.1 Έως το 2030, επίτευξη καθολικής και ισότιμης πρόσβασης σε ασφαλές και προσιτό πόσιμο νερό για όλους.
6.2 Έως το 2030, επίτευξη επαρκούς και ισότιμης πρόσβασης σε εγκαταστάσεις/συστήματα υγιεινής για όλους, βάζοντας τέλος στην «ανοιχτή αφόδευση», δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στις ανάγκες των γυναικών και των κοριτσιών καθώς και εκείνων που βρίσκονται σε ευάλωτες καταστάσεις.
6.3 Έως το 2030, βελτίωση της ποιότητας του νερού, μέσω της μείωσης της ρύπανσης, της εξάλειψης των απορρίψεων, της ελαχιστοποίησης της απελευθέρωσης επικίνδυνων χημικών και υλικών, της μείωσης, κατά το ήμισυ, του ποσοστού των ανεπεξέργαστων υγρών αποβλήτων, καθώς και της σημαντικής αύξησης της ανακύκλωσης και της ασφαλούς επαναχρησιμοποίησης του νερού σε παγκόσμιο επίπεδο.
6.4 Έως το 2030, ουσιαστική αύξηση της αποδοτικότητας της χρήσης του ύδατος σε όλους τους τομείς και διασφάλιση της βιώσιμης άντλησης και προμήθειας πόσιμου νερού, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η λειψυδρία και να μειωθεί σημαντικά ο αριθμός των ανθρώπων που πλήττονται από την έλλειψη νερού.
6.5 Έως το 2030, εφαρμογή της ολοκληρωμένης διαχείρισης των υδατικών πόρων, σε όλα τα επίπεδα, συμπεριλαμβανομένου μέσω της διασυνοριακής συνεργασίας, ως ενδείκνυται.
6.6 Έως το 2020, προστασία και αποκατάσταση των υδατικών οικοσυστημάτων, συμπεριλαμβανομένων των βουνών, των δασών, των υδροβιότοπων, των ποταμών, των υδροφόρων οριζόντων και των λιμνών.
6.α Έως το 2030, επέκταση της διεθνούς συνεργασίας και υποστήριξη της οικοδόμησης-ικανοτήτων των αναπτυσσόμενων χωρών σε δραστηριότητες και προγράμματα που σχετίζονται με το νερό και την υγιεινή, όπως τη συλλογή υδάτων, την αφαλάτωση, την αποδοτικότητα χρήσης των υδατικών πόρων, την επεξεργασία υγρών αποβλήτων, και τις τεχνολογίες ανακύκλωσης και επαναχρησιμοποίησης ύδατος.
6.β Στήριξη και ενδυνάμωση της συμμετοχής των τοπικών κοινοτήτων στη βελτίωση της διαχείρισης του νερού και των εγκαταστάσεων υγιεινής.

Στόχος 7: Διασφαλίζουμε την πρόσβαση σε προσιτή, αξιόπιστη, βιώσιμη και σύγχρονη ενέργεια για όλους
7.1 Έως το 2030, διασφάλιση της καθολικής πρόσβασης σε προσιτές, αξιόπιστες και σύγχρονες υπηρεσίες ενέργειας.
7.2 Έως το 2030, σημαντική αύξηση του μεριδίου των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στο παγκόσμιο ενεργειακό μείγμα.
7.3 Έως το 2030, διπλασιασμός του παγκόσμιου ποσοστού βελτίωσης της ενεργειακής αποδοτικότητας.
7.α Έως το 2030, ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας ώστε να διευκολυνθεί η πρόσβαση στην έρευνα και τη τεχνολογία καθαρής ενέργειας –συμπεριλαμβανομένων των ανανεώσιμων μορφών ενέργειας, της ενεργειακής αποδοτικότητας και των προηγμένων και καθαρών τεχνολογιών ορυκτών καυσίμων – και να προωθηθούν οι επενδύσεις σε ενεργειακές υποδομές και τεχνολογίες καθαρής ενέργειας.

7.β Έως το 2030, επέκταση των υποδομών και αναβάθμιση της τεχνολογίας για την παροχή σύγχρονων και βιώσιμων υπηρεσιών ενέργειας για όλους στις αναπτυσσόμενες χώρες, και ιδίως στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, στα μικρά αναπτυσσόμενα νησιωτικά καθώς και στα περίκλειστα αναπτυσσόμενα κράτη, σύμφωνα με τα αντίστοιχα προγράμματα στήριξής τους.

Στόχος 8: Προάγουμε τη διαρκή, βιώσιμη και χωρίς αποκλεισμούς οικονομική ανάπτυξη και την πλήρη απασχόληση και αξιοπρεπή εργασία για όλους
8.1 Διατήρηση της κατά κεφαλήν οικονομικής ανάπτυξης με βάση τις εθνικές περιστάσεις, και ιδίως όσον αφορά τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες διατήρηση τουλάχιστον του 7% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος ετησίως.
8.2 Επίτευξη υψηλότερων επιπέδων οικονομικής παραγωγικότητας, μέσω της διαφοροποίησης, της τεχνολογικής αναβάθμισης και καινοτομίας, στρέφοντας την προσοχή σε τομείς υψηλής προστιθέμενης αξίας και έντασης εργασίας.
8.3 Προώθηση πολιτικών προσανατολισμένων στην ανάπτυξη, οι οποίες στηρίζουν τις παραγωγικές δραστηριότητες, τη δημιουργία αξιοπρεπών θέσεων εργασίας, την επιχειρηματικότητα, τη δημιουργικότητα και την καινοτομία, και ενθαρρύνουν την επισημοποίηση και την ανάπτυξη των πολύ μικρών, μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, μέσω της πρόσβασής τους σε χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες.
8.4 Έως το 2030, βαθμιαία βελτίωση της αποδοτικότητας των παγκόσμιων πόρων σε σχέση με την κατανάλωση και παραγωγή, και προσπάθεια διαχωρισμού της οικονομικής ανάπτυξης από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, σύμφωνα με το Δεκαετές Πλαίσιο Προγράμματος για τη Βιώσιμη Κατανάλωση και Παραγωγή, με τις ανεπτυγμένες χώρες να ηγούνται του εγχειρήματος αυτού.
8.5 Έως το 2030, επίτευξη πλήρους και παραγωγικής απασχόλησης και αξιοπρεπών θέσεων εργασίας για όλες τις γυναίκες και τους άνδρες, συμπεριλαμβανομένων των νέων ανθρώπων και των ατόμων με αναπηρίες, καθώς και εξασφάλιση της ίσης αμοιβής για εργασία ίσης αξίας.
8.6 Έως το 2020, ουσιαστική μείωση του ποσοστού των νέων που δεν απασχολούνται, μορφώνονται ή εκπαιδεύονται.
8.7 Ανάληψη άμεσων και αποτελεσματικών μέτρων για την εξάλειψη της αναγκαστικής εργασίας, τον τερματισμό της σύγχρονης δουλείας και της εμπορίας ανθρώπων, τη διασφάλιση της απαγόρευσης και εξάλειψης των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της στρατολόγησης και της χρησιμοποίησης παιδιών-στρατιωτών, και τον τερματισμό, έως το 2025, όλων των μορφών παιδικής εργασίας.
8.8 Προστασία εργασιακών δικαιωμάτων και προαγωγή ασφαλών συνθηκών εργασίας για όλους τους εργάτες, συμπεριλαμβανομένων των εργαζόμενων μεταναστών, και ιδίως των γυναικών μεταναστριών καθώς και εκείνων που έχουν επισφαλείς θέσεις απασχόλησης.
8.9 Έως το 2030, σχεδιασμός και εφαρμογή πολιτικών που προωθούν τον βιώσιμο τουρισμό, ο οποίος δημιουργεί θέσεις εργασίας και προάγει τους τοπικούς πολιτισμούς και προϊόντα.
8.10 Ενίσχυση της ικανότητας των εγχώριων χρηματοπιστωτικών θεσμών προκειμένου να ενθαρρυνθεί και να διευρυνθεί η πρόσβαση σε τραπεζικές, ασφαλιστικές και χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες για όλους.
8.α Αύξηση της υποστήριξης της πρωτοβουλίας Βοήθεια για το Εμπόριο (Aid For Trade) για τις αναπτυσσόμενες χώρες, και ιδίως για τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, μέσω του Ενισχυμένου Ολοκληρωμένου Πλαισίου για την Τεχνική Συνδρομή σε θέματα Εμπορίου στις Λιγότερο Ανεπτυγμένες Χώρες.

8.β Έως το 2020, ανάπτυξη και θέση σε εφαρμογή μίας παγκόσμιας στρατηγικής για την απασχόληση των νέων και εφαρμογή του Παγκόσμιου Συμφώνου Απασχόλησης της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας.

Στόχος 9: Οικοδομούμε ανθεκτικές υποδομές, προάγουμε τη χωρίς αποκλεισμούς και βιώσιμη βιομηχανοποίηση και ενθαρρύνουμε την καινοτομία
9.1 Δημιουργία ποιοτικών, αξιόπιστων, βιώσιμων και ανθεκτικών υποδομών, συμπεριλαμβανομένων των περιφερειακών και διασυνοριακών υποδομών, για τη στήριξη της οικονομικής ανάπτυξης και της ανθρώπινης ευημερίας, εστιάζοντας στην προσιτή και ισότιμη πρόσβαση σε αυτές για όλους.
9.2 Προαγωγή της χωρίς αποκλεισμούς και βιώσιμης βιομηχανοποίησης και ουσιαστική αύξηση, έως το 2030, του ποσοστού της απασχόλησης στον βιομηχανικό κλάδο και του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος, σε συνάρτηση με τις εθνικές περιστάσεις, καθώς και διπλασιασμός του ποσοστού απασχόλησης στον βιομηχανικό κλάδο στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες.
9.3 Αύξηση της πρόσβασης των μικρής-κλίμακας βιομηχανικών και άλλων επιχειρήσεων, ιδίως των αναπτυσσόμενων χωρών, σε χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, παρέχοντας προσιτές πιστώσεις, και ενσωμάτωσή τους στις αλυσίδες αξίας και στις αγορές.
9.4 Έως το 2030, αναβάθμιση υποδομών και μετασκευή βιομηχανιών προκειμένου αυτές να καταστούν βιώσιμες, αυξάνοντας την αποδοτική χρήση των πόρων και ενθαρρύνοντας την υιοθέτηση περισσότερο καθαρών και περιβαλλοντικά ορθών τεχνολογιών και βιομηχανικών μεθόδων, με όλες τις χώρες να αναλαμβάνουν δράση, προς αυτή την κατεύθυνση, με βάση τις δυνατότητές τους.
9.5 Ενίσχυση της επιστημονικής έρευνας, αναβάθμιση των τεχνολογικών ικανοτήτων του βιομηχανικού κλάδου σε όλες τις χώρες, και ιδίως στις αναπτυσσόμενες, συμπεριλαμβανομένου, έως το 2030, της ενθάρρυνσης της καινοτομίας και της ουσιαστικής αύξησης του αριθμού των εργαζομένων στον τομέα της έρευνας και της ανάπτυξης, κατά 1 εκατομμύριο, καθώς και της αύξησης των δαπανών για την έρευνα και την ανάπτυξη στον δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα.
9.α Διευκόλυνση της ανάπτυξης των βιώσιμων και ανθεκτικών υποδομών στις αναπτυσσόμενες χώρες, μέσω ενισχυμένης χρηματοοικονομικής, τεχνολογικής και τεχνικής υποστήριξης σε χώρες της Αφρικής, στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, στις περίκλειστες αναπτυσσόμενες χώρες και τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη.
9.β Στήριξη της εγχώριας τεχνολογικής ανάπτυξης, έρευνας και καινοτομίας στις αναπτυσσόμενες χώρες, διασφαλίζοντας ένα ευνοϊκό περιβάλλον πολιτικής που θα στηρίζει, μεταξύ άλλων, τη βιομηχανική διαφοροποίηση και την προστιθέμενη αξία των εμπορευμάτων.
9.γ Σημαντική αύξηση της πρόσβασης στην τεχνολογία της πληροφορίας και των επικοινωνιών, και επιδίωξη για την παροχή καθολικής και προσιτής πρόσβασης στο διαδίκτυο στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες έως το 2020.

Στόχος 10: Μειώνουμε την ανισότητα εντός και μεταξύ των χωρών
10.1 Έως το 2030, προοδευτική επίτευξη και διατήρηση της αύξησης του εισοδήματος για το κατώτερο 40% του πληθυσμού με ρυθμό υψηλότερο του μέσου εθνικού.
10.2 Έως το 2030, ενδυνάμωση και προαγωγή της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ένταξης όλων, ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου, αναπηρίας, φυλής, εθνικότητας, καταγωγής, θρησκείας ή οικονομικής ή άλλης κατάστασης.
10.3 Διασφάλιση των ισότιμων ευκαιριών και μείωση των αποτελεσμάτων των ανισοτήτων, μέσω, μεταξύ άλλων, της εξάλειψης νόμων, πολιτικών και πρακτικών που

επιτρέπουν διακρίσεις, και της προαγωγής των κατάλληλων νομοθεσιών, πολιτικών και δράσεων σε σχέση με αυτό το θέμα.
10.4 Υιοθέτηση πολιτικών, ιδιαίτερα φορολογικών και μισθολογικών, καθώς και πολιτικών κοινωνικής προστασίας, και προοδευτική επίτευξη μεγαλύτερης ισότητας.
10.5 Βελτίωση της ρύθμισης και της παρακολούθησης των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών και ιδρυμάτων, και ενίσχυση της εφαρμογής αυτών των ρυθμίσεων.
10.6 Διασφάλιση της ενισχυμένης εκπροσώπησης και φωνής των αναπτυσσόμενων χωρών στη λήψη αποφάσεων σε παγκόσμιους οικονομικούς και χρηματοπιστωτικούς θεσμούς, προκειμένου να παρέχονται πιο αποτελεσματικοί, αξιόπιστοι, υπεύθυνοι και νομιμοποιημένοι θεσμοί.
10.7 Διευκόλυνση της μεθοδικής, ασφαλούς, ομαλής και υπεύθυνης μετανάστευσης και της κινητικότητας των ανθρώπων, μέσω της εφαρμογής σχεδιασμένων και καλά διαχειριζόμενων μεταναστατευτικών πολιτικών.
10.α Εφαρμογή της αρχής της ειδικής και διαφοροποιημένης διαχείρισης προς τις αναπτυσσόμενες χώρες, ιδίως προς τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, σύμφωνα με τις συμφωνίες του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου.
10.β Ενθάρρυνση της δημόσιας αναπτυξιακής βοήθειας και των χρηματικών ροών, συμπεριλαμβανομένων των άμεσων επενδύσεων, σε κράτη όπου εμφανίζεται μεγαλύτερη ανάγκη, και ιδίως στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, τις αφρικανικές χώρες καθώς και στα μικρά αναπτυσσόμενα περίκλειστα και νησιωτικά κράτη, σύμφωνα με τα εθνικά τους σχέδια και προγράμματα.
10.γ Έως το 2030, μείωση, σε ποσοστό λιγότερο του 3%, των εξόδων συναλλαγής για τα εμβάσματα των μεταναστών, και εξάλειψη των ροών εμβασμάτων με κόστος που υπερβαίνει το 5%.

Στόχος 11: Δημιουργούμε πόλεις και ανθρώπινους οικισμούς χωρίς αποκλεισμούς, ασφαλείς, ανθεκτικούς και βιώσιμους
11.1 Έως το 2030, διασφάλιση της πρόσβασης όλων σε επαρκή, ασφαλή, προσιτή στέγαση και βασικές υπηρεσίες, και αναβάθμιση των φτωχογειτονιών.
11.2 Έως το 2030, παροχή ασφαλών, προσιτών, προσβάσιμων και βιώσιμων συστημάτων μεταφοράς για όλους, βελτίωση της ασφάλειας των δρόμων, κυρίως μέσω της επέκτασης των δημόσιων συγκοινωνιών, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στις ανάγκες εκείνων που βρίσκονται σε ευάλωτη κατάσταση, όπως είναι οι γυναίκες, τα παιδιά, τα άτομα με αναπηρίες και οι ηλικιωμένοι.
11.3 Έως το 2030, βελτίωση της χωρίς αποκλεισμούς και βιώσιμης αστικοποίησης για όλους καθώς και των ικανοτήτων για συμμετοχικό, ολοκληρωμένο και βιώσιμο σχεδιασμό και διαχείριση των ανθρώπινων οικισμών για όλες τις χώρες.
11.4 Ενίσχυση των προσπαθειών για την προστασία και τη διαφύλαξη της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς.
11.5 Έως το 2030, σημαντική μείωση του αριθμού των θανάτων και του αριθμού των πληγέντων από φυσικές καταστροφές, καθώς και των άμεσων οικονομικών απωλειών σε σχέση με το παγκόσμιο ακαθάριστο εγχώριο προϊόν που οφείλεται σε φυσικές καταστροφές, συμπεριλαμβανομένων των σχετιζόμενων με το νερό καταστροφών, εστιάζοντας στην προστασία των φτωχών και των ανθρώπων που βρίσκονται σε ευάλωτη κατάσταση.
11.6 Έως το 2030, μείωση του δυσμενούς, κατά κεφαλήν, περιβαλλοντικού αντίκτυπου των πόλεων, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή στην ποιότητα του αέρα και τη διαχείριση των αστικών και άλλων αποβλήτων.

11.7 Έως το 2030, παροχή καθολικής πρόσβασης σε ασφαλείς, χωρίς αποκλεισμούς και προσβάσιμους πράσινους και δημόσιους χώρους, ιδίως για τις γυναίκες και τα παιδιά, τους ηλικιωμένους και τα άτομα με αναπηρία.
11.α Υποστήριξη θετικών οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών δεσμών μεταξύ των αστικών, περιαστικών και αγροτικών περιοχών, μέσω της ενδυνάμωσης του εθνικού και περιφερειακού αναπτυξιακού σχεδιασμού.
11.β Έως το 2020, ουσιαστική αύξηση του αριθμού των πόλεων και των ανθρώπινων οικισμών που υιοθετούν και εφαρμόζουν ολοκληρωμένες πολιτικές και σχέδια τα οποία αποβλέπουν στην κοινωνική ένταξη, στην αποδοτικότητα των πόρων, στην άμβλυνση των επιπτώσεων και την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, στην ανθεκτικότητα απέναντι στις καταστροφές, καθώς και ανάπτυξη και εφαρμογή μιας ολιστικής διαχείρισης του κινδύνου καταστροφών σε όλα τα επίπεδα, σύμφωνα με το Πλαίσιο Sendai για τη Μείωση των Κινδύνων από Καταστροφές 2015-2030.
11.γ Υποστήριξη των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών, μέσω οικονομικής και τεχνικής βοήθειας, για την οικοδόμηση βιώσιμων και ανθεκτικών κτιρίων με τη χρήση τοπικών υλών.

Στόχος 12: Διασφαλίζουμε πρότυπα βιώσιμης κατανάλωσης και παραγωγής
12.1 Εφαρμογή του Δεκαετούς Πλαισίου Προγραμμάτων για τα Πρότυπα Βιώσιμης Κατανάλωσης και Παραγωγής, με όλες τις χώρες να αναλαμβάνουν δράση, με τις ανεπτυγμένες να ηγούνται του εγχειρήματος αυτού, λαμβάνοντας υπόψη την ανάπτυξη και τις ικανότητες των αναπτυσσόμενων χωρών.
12.2 Έως το 2030, επίτευξη της βιώσιμης διαχείρισης και της επαρκούς χρήσης των φυσικών πόρων.
12.3 Έως το 2030, μείωση, κατά το ήμισυ, των κατά κεφαλήν παραγόμενων αποβλήτων τροφίμων παγκοσμίως, σε επίπεδο λιανικού εμπορίου και καταναλωτών, καθώς και μείωση των απωλειών τροφίμων σε όλη την αλυσίδα παραγωγής και εφοδιασμού, συμπεριλαμβανομένων των απωλειών έπειτα από τη συγκομιδή.
12.4 Έως το 2020, επίτευξη της περιβαλλοντικά ορθής διαχείρισης των χημικών και όλων των αποβλήτων σε όλη τη διάρκεια ζωής τους, σύμφωνα με τα διεθνώς συμφωνηθέντα πλαίσια, και σημαντική μείωση των εκπομπών τους στον αέρα, το νερό και το έδαφος, προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι δυσμενείς επιπτώσεις τους στην ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον
12.5 Έως το 2030, ουσιαστική μείωση της παραγωγής αποβλήτων μέσω της πρόληψης, της μείωσης, της ανακύκλωσης και της επαναχρησιμοποίησης.
12.6 Ενθάρρυνση των εταιρειών, ιδίως των μεγάλων και υπερεθνικών, να υιοθετήσουν βιώσιμες πρακτικές και να ενσωματώσουν πληροφορίες σχετικά με τη βιωσιμότητα στις εκθέσεις τους.
12.7 Προαγωγή των βιώσιμων πρακτικών δημοσίων συμβάσεων, σύμφωνα με τις εθνικές πολιτικές και τις προτεραιότητες.
12.8 Έως το 2030, διασφάλιση ότι όλοι οι άνθρωποι παντού έχουν την απαραίτητη ενημέρωση και ευαισθητοποίηση σχετικά με τη βιώσιμη ανάπτυξη και έναν τρόπο ζωής σε αρμονία με τη φύση.
12.α Στήριξη των αναπτυσσόμενων χωρών προκειμένου να ενισχύσουν την επιστημονική και τεχνολογική τους ικανότητα, που θα τις ωθήσει προς ένα πιο βιώσιμο πρότυπο κατανάλωσης και παραγωγής.
12.β Ανάπτυξη και χρησιμοποίηση εργαλείων παρακολούθησης του αντίκτυπου της βιώσιμης ανάπτυξης στον βιώσιμο τουρισμό, ο οποίος δημιουργεί θέσεις εργασίας και προωθεί την τοπική κουλτούρα και προϊόντα.
12.γ Εξορθολογισμός των μη αποδοτικών επιδοτήσεων για τα ορυκτά καύσιμα, οι οποίες ενθαρρύνουν την ανεξέλεγκτη κατανάλωση, εξαλείφοντας τις στρεβλώσεις της

αγοράς, σύμφωνα με τις εθνικές περιστάσεις, και μεταξύ άλλων, μέσω της αναδιάρθρωσης της φορολογίας και της κατάργησης των επιζήμιων επιδοτήσεων, όπου υπάρχουν, ώστε να αποτυπώνονται οι αρνητικές περιβαλλοντικές τους επιπτώσεις, λαμβάνοντας πλήρως υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες και συνθήκες των αναπτυσσόμενων χωρών και ελαχιστοποιώντας τις πιθανές δυσμενείς επιπτώσεις στην ανάπτυξή τους με τρόπο που να προστατεύονται οι φτωχοί και οι πληγείσες κοινότητες.

Στόχος 13: Αναλαμβάνουμε άμεση δράση για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της[819]
13.1 Ενίσχυση της ανθεκτικότητας και της προσαρμοστικής ικανότητας όλων των χωρών έναντι των κινδύνων και των φυσικών καταστροφών που απορρέουν από την κλιματική αλλαγή.
13.2 Ενσωμάτωση των μέτρων για την κλιματική αλλαγή στις εθνικές πολιτικές, στρατηγικές και σχεδιασμούς.
13.3 Βελτίωση της εκπαίδευσης, ευαισθητοποίησης, καθώς και της ανθρώπινης και θεσμικής ικανότητας σχετικά με θέματα που αφορούν τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής, την προσαρμογή, τη μείωση των επιπτώσεων και την έγκαιρη προειδοποίηση.
13.α Εφαρμογή της δέσμευσης που έχουν αναλάβει οι ανεπτυγμένες χώρες μέρη της Σύμβασης- Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, σχετικά με τον στόχο για την από κοινού ετήσια διάθεση 100 δισεκατομμυρίων δολαρίων, μέχρι το 2020, μέσω διαφόρων πηγών, ώστε να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες των αναπτυσσόμενων χωρών, στο πλαίσιο της ανάληψης ουσιαστικών δράσεων άμβλυνσης των επιπτώσεων και διαφάνειας στην εφαρμογή, και την πλήρη λειτουργία του Πράσινου Ταμείου για το Κλίμα μέσω της κεφαλαιοποίησής του το συντομότερο δυνατό.
13.β Προώθηση μηχανισμών για την αύξηση της ικανότητας σχετικά με τον αποτελεσματικό σχεδιασμό και τη διαχείριση θεμάτων που αφορούν την κλιματική αλλαγή στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες και στα μικρά αναπτυσσόμενα νησιωτικά κράτη, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, των νέων καθώς και των τοπικών και περιθωριοποιημένων κοινοτήτων.

Στόχος 14: Διατηρούμε και χρησιμοποιούμε με βιώσιμο τρόπο τους ωκεανούς, τις θάλασσες και τους θαλάσσιους πόρους προς την κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης
14.1 Έως το 2025, πρόληψη και σημαντική μείωση όλων των μορφών θαλάσσιας ρύπανσης, ιδίως της ρύπανσης από χερσαίες δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένων των θαλάσσιων απορριμμάτων και της ρύπανσης από θρεπτικές ουσίες.
14.2 Έως το 2020, βιώσιμη διαχείριση και προστασία των θαλάσσιων και παράκτιων οικοσυστημάτων προκειμένου να αποφευχθούν οι δυσμενείς επιπτώσεις, μέσω της ενίσχυσης της ανθεκτικότητάς τους, καθώς και ανάληψη δράσης για την αποκατάστασή τους, έτσι ώστε να επιτευχθούν υγιείς και παραγωγικοί ωκεανοί.
14.3 Ελαχιστοποίηση και αντιμετώπιση των επιπτώσεων της οξίνισης των ωκεανών, μέσω της ενίσχυσης της επιστημονικής συνεργασίας σε όλα τα επίπεδα.
14.4 Έως το 2020, αποτελεσματική ρύθμιση της αλιευτικής συγκομιδής και τερματισμός της υπεραλίευσης, της παράνομης, λαθραίας και άναρχης αλιείας, των καταστρεπτικών αλιευτικών τεχνικών, καθώς και εφαρμογή διαχειριστικών σχεδίων βασισμένων στην επιστήμη, έτσι ώστε να αποκατασταθούν τα αποθέματα αλιευμάτων το συντομότερο δυνατό, τουλάχιστον σε επίπεδα που θα επιτρέπουν την παραγωγή της μέγιστης βιώσιμης απόδοσης, όπως καθορίζονται από τα βιολογικά τους χαρακτηριστικά.

[819] Αναγνωρίζεται ότι η Συμφωνία Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή αποτελεί το κύριο διεθνές, διακυβερνητικό φόρουμ για τη διαπραγμάτευση της παγκόσμιας απάντησης στην κλιματική αλλαγή.

14.5 Έως το 2020, διατήρηση τουλάχιστον του 10% των θαλάσσιων και παράκτιων περιοχών, σύμφωνα με το εθνικό και διεθνές δίκαιο και με βάση τα βέλτιστα διαθέσιμα επιστημονικά στοιχεία.
14.6 Έως το 2020, απαγόρευση συγκεκριμένων μορφών επιδοτήσεων αλιείας, οι οποίες συντελούν στην πλεονάζουσα αλιευτική ικανότητα και την υπερεκμετάλλευση, εξάλειψη των επιδοτήσεων που συντελούν στην παράνομη, λαθραία και άναρχη αλιεία, και αποφυγή της εισαγωγής νέων τέτοιων επιδοτήσεων, αναγνωρίζοντας το γεγονός ότι η κατάλληλη και αποτελεσματική ειδική και διαφοροποιημένη μεταχείριση των αναπτυσσόμενων και λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών θα πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των διαπραγματεύσεων που διενεργούνται στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου σχετικά με τις αλιευτικές επιδοτήσεις.[820]
14.7 Έως το 2030, αύξηση των οικονομικών ωφελειών για τα μικρά νησιωτικά αναπτυσσόμενα κράτη και τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες από τη βιώσιμη χρήση των θαλάσσιων πόρων, μέσω της βιώσιμης διαχείρισης της αλιείας, των υδατοκαλλιεργειών και του τουρισμού.
14.α Αύξηση της επιστημονικής γνώσης, ανάπτυξη των ερευνητικών ικανοτήτων και μεταφορά της θαλάσσιας τεχνολογίας, λαμβάνοντας υπόψη τα Κριτήρια και τις Κατευθυντήριες Γραμμές σχετικά με τη Μετάδοση της Θαλάσσιας Τεχνολογίας της Διακυβερνητικής Ωκεανογραφικής Επιτροπής, έτσι ώστε να βελτιωθεί η υγεία των ωκεανών και να ενισχυθεί η συμβολή της θαλάσσιας βιοποικιλότητας στην ανάπτυξη των αναπτυσσόμενων χωρών, και ιδίως των μικρών αναπτυσσόμενων νησιωτικών κρατών και των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών.
14.β Παροχή πρόσβασης των παραδοσιακών αλιέων μικρής κλίμακας στους θαλάσσιους πόρους και τις αγορές.
14.γ Ενίσχυση της διατήρησης και της βιώσιμης χρήσης των ωκεανών και των πόρων τους, μέσω της εφαρμογής του διεθνούς δικαίου, όπως προβλέπεται από τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας, η όποια παρέχει το νομικό πλαίσιο για τη διατήρηση και τη βιώσιμη χρήση των ωκεανών και των πόρων τους, όπως αναφέρεται στην παρ. 158 του κειμένου αποτελεσμάτων της Συνδιάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, με τίτλο «Το μέλλον που θέλουμε».

Στόχος 15: Προστατεύουμε, αποκαθιστούμε και προωθούμε τη βιώσιμη χρήση των χερσαίων οικοσυστημάτων, διαχειριζόμαστε βιώσιμα τα δάση, καταπολεμούμε την απερήμωση, και σταματάμε και αναστρέφουμε την υποβάθμιση του εδάφους και την απώλεια της βιοποικιλότητας
15.1 Έως το 2020, διασφάλιση της διατήρησης, αποκατάστασης και βιώσιμης χρήσης των χερσαίων οικοσυστημάτων και των οικοσυστημάτων εσωτερικών υδάτων και των υπηρεσιών τους, ιδίως των δασών, των υδροβιότοπων, των βουνών και των ξηρών ζωνών, σύμφωνα με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις διεθνείς συμφωνίες.
15.2 Έως το 2020, προαγωγή της εφαρμογής της βιώσιμης διαχείρισης όλων των τύπων των δασών, τερματισμός της αποψίλωσης, αποκατάσταση των υποβαθμισμένων δασών και ουσιαστική αύξηση της δάσωσης και της αναδάσωσης παγκοσμίως.
15.3 Έως το 2030, καταπολέμηση της απερήμωσης, αποκατάσταση υποβαθμισμένων γαιών και εδαφών, συμπεριλαμβανομένων των εδαφών που επηρεάζονται από την απερήμωση, την ξηρασία και τις πλημμύρες, και επιδίωξη της επίτευξης ενός κόσμου με μηδενική υποβάθμιση της γης.

[820] Λαμβάνοντας υπόψη τις τρέχουσες διαπραγματεύσεις στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, την Αναπτυξιακή Ατζέντα της Ντόχα και την υπουργική εντολή του Χονγκ Κονγκ.

15.4 Έως το 2030, διασφάλιση της διατήρησης των ορεινών οικοσυστημάτων συμπεριλαμβανομένης της βιοποικιλότητάς τους, έτσι ώστε ενισχυθεί η ικανότητά τους να παράσχουν οφέλη απαραίτητα για τη βιώσιμη ανάπτυξη.
15.5 Ανάληψη επείγουσας και ουσιαστικής δράσης για τη μείωση της υποβάθμισης των φυσικών οικοτόπων, την αποτροπή της απώλειας της βιοποικιλότητας καθώς και την προστασία και την πρόληψη, έως το 2020, της εξαφάνισης απειλούμενων ειδών.
15.6 Προαγωγή του δίκαιου και ισότιμου καταμερισμού των οφελών που προέρχονται από τη χρήση των γενετικών πόρων και προαγωγή της κατάλληλης πρόσβασης σε τέτοιους πόρους, όπως έχει συμφωνηθεί διεθνώς.
15.7 Ανάληψη άμεσης δράσης για τον τερματισμό της λαθροθηρίας και της παράνομης διακίνησης προστατευόμενων ειδών της χλωρίδας και της πανίδας, και την αντιμετώπιση τόσο της προσφοράς όσο και της ζήτησης παράνομων προϊόντων χλωρίδας και πανίδας.
15.8 Έως το 2020, θέσπιση μέτρων για την πρόληψη της εισαγωγής και τη σημαντική μείωση του αντίκτυπου των χωροκατακτητικών ξένων ειδών στα χερσαία και υδάτινα οικοσυστήματα, και τον έλεγχο ή εξάλειψη των κυριότερων από αυτά τα είδη.
15.9 Έως το 2020, ενσωμάτωση της αξίας των οικοσυστημάτων και της βιοποικιλότητας στον εθνικό και τοπικό σχεδιασμό, στις αναπτυξιακές διαδικασίες και στις στρατηγικές και υπολογισμούς μείωσης της φτώχειας.
15.α Κινητοποίηση και σημαντική αύξηση των οικονομικών πόρων από όλες τις πηγές για τη διατήρηση και βιώσιμη χρήση της βιοποικιλότητας και των οικοσυστημάτων.
15.β Κινητοποίηση σημαντικών πόρων από όλες τις πηγές και σε όλα τα επίπεδα για τη χρηματοδότηση της βιώσιμης διαχείρισης των δασών και παροχή επαρκών κινήτρων στις αναπτυσσόμενες χώρες, προκειμένου να προωθήσουν τέτοιου είδους διαχείριση, συμπεριλαμβανομένης της διατήρησης και της αναδάσωσης.
15.γ Ενίσχυση της παγκόσμιας στήριξης των προσπαθειών καταπολέμησης της λαθροθηρίας και της παράνομης διακίνησης προστατευόμενων ειδών, αυξάνοντας την ικανότητα των τοπικών κοινοτήτων να επιδιώκουν ευκαιρίες βιώσιμων συνθηκών διαβίωσης.

Στόχος 16: Προάγουμε ειρηνικές και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνίες για τη βιώσιμη ανάπτυξη, παρέχουμε πρόσβαση στη δικαιοσύνη για όλους και οικοδομούμε αποτελεσματικούς, υπεύθυνους και χωρίς αποκλεισμούς θεσμούς σε όλα τα επίπεδα
16.1 Σημαντική μείωση όλων των μορφών βίας και των σχετικών ποσοστών θανάτων παντού.
16.2 Τερματισμός της κακοποίησης, της εκμετάλλευσης, της εμπορίας ανθρώπων, καθώς και όλων των μορφών βίας και βασανιστηρίων που υφίστανται τα παιδιά.
16.3 Προαγωγή του κράτους δικαίου, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, και διασφάλιση της ισότιμης πρόσβασης στη δικαιοσύνη για όλους.
16.4 Έως το 2030, σημαντική μείωση των παράνομων ροών χρημάτων και όπλων, ενίσχυση της ανάκτησης και επιστροφής κλεμμένων περιουσιακών στοιχείων και καταπολέμηση κάθε μορφής οργανωμένου εγκλήματος.
16.5 Ουσιαστική μείωση κάθε μορφής διαφθοράς και δωροδοκίας.
16.6 Ανάπτυξη αποτελεσματικών, υπεύθυνων και διαφανών θεσμών σε όλα τα επίπεδα.
16.7 Διασφάλιση της υπεύθυνης, χωρίς αποκλεισμούς, συμμετοχικής και αντιπροσωπευτικής λήψης αποφάσεων σε όλα τα επίπεδα.
16.8 Διεύρυνση και ενίσχυση της συμμετοχής των αναπτυσσόμενων χωρών στους θεσμούς παγκόσμιας διακυβέρνησης.
16.9 Έως το 2030, παροχή νομικής ταυτότητας σε όλους, συμπεριλαμβανομένης της ληξιαρχικής καταχώρησης των γεννήσεων.

16.10 Διασφάλιση της δημόσιας πρόσβασης σε πληροφορίες και προστασία των θεμελιωδών ελευθεριών, σύμφωνα με τις εκάστοτε εθνικές νομοθεσίες και διεθνείς συμφωνίες.
16.α Ενίσχυση των σχετικών εθνικών θεσμών, μέσω της διεθνούς συνεργασίας, για την οικοδόμηση ικανοτήτων σε όλα τα επίπεδα, ιδίως στις αναπτυσσόμενες χώρες, με στόχο την πρόληψη της βίας και την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και του εγκλήματος.
16.β Προαγωγή και εφαρμογή νόμων που δεν δημιουργούν διακρίσεις και πολιτικών βιώσιμης ανάπτυξης.

Στόχος 17: Ενισχύουμε τα μέσα εφαρμογής και αναζωογονούμε την Παγκόσμια Σύμπραξη για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Χρηματοδότηση

17.1 Ενίσχυση της κινητοποίησης εγχώριων πόρων, μέσω της διεθνούς στήριξης στις αναπτυσσόμενες χώρες, προκειμένου να βελτιωθεί η εγχώρια ικανότητα για τη συλλογή φόρων και άλλων εσόδων.
17.2 Πλήρης εφαρμογή, από τις ανεπτυγμένες χώρες, των δεσμεύσεών τους για την παροχή επίσημης αναπτυξιακής βοήθειας, συμπεριλαμβανομένης της δέσμευσης αρκετών ανεπτυγμένων χωρών για επίτευξη του στόχου παροχής 0,7% του ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος για επίσημη αναπτυξιακή βοήθεια (ΕΑΒ/ΑΕΕ) προς τις αναπτυσσόμενες χώρες και 0,15% έως 0,20% της ΕΑΒ/ΑΕΕ προς τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες. Οι χώρες που παρέχουν Επίσημη Αναπτυξιακή Βοήθεια ενθαρρύνονται να θέσουν ως στόχο τους την παροχή τουλάχιστον του 0,20% της ΕΑΒ/ΑΕΕ στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες.
17.3 Κινητοποίηση επιπλέον χρηματοδοτικών πόρων για τις αναπτυσσόμενες χώρες από πολλαπλές πηγές.
17.4 Βοήθεια προς τις αναπτυσσόμενες χώρες προκειμένου να επιτύχουν τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του χρέους τους, μέσω συντονισμένων πολιτικών που στοχεύουν στην προώθηση της χρηματοδότησης, ελάφρυνσης και αναδιάρθρωσης του χρέους, ως ενδείκνυται, καθώς και αντιμετώπιση του εξωτερικού χρέους των υπερχρεωμένων φτωχών χωρών προκειμένου να μειωθεί η αδυναμία εξόφλησής του.
17.5 Υιοθέτηση και εφαρμογή καθεστώτων προώθησης των επενδύσεων για τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες.

Τεχνολογία

17.6 Ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ Βορρά-Νότου, Νότου-Νότου καθώς και των τριγωνικών περιφερειακών και διεθνών συνεργασιών σε θέματα σχετικά με την πρόσβαση στην επιστήμη, την τεχνολογία και την καινοτομία, και ενίσχυση της ανταλλαγής γνώσεων με αμοιβαία συμφωνηθέντες όρους, μέσω ενός βελτιωμένου συντονισμού των υπαρχόντων μηχανισμών, ιδίως σε επίπεδο Ηνωμένων Εθνών, καθώς και μέσω ενός παγκόσμιου μηχανισμού τεχνολογικής διευκόλυνσης.
17.7 Προαγωγή της ανάπτυξης, μεταφοράς, διάδοσης και διάχυσης περιβαλλοντικά ορθών τεχνολογιών στις αναπτυσσόμενες χώρες, με ευνοϊκούς και προτιμησιακούς όρους, όπως έχουν αμοιβαία συμφωνηθεί.
17.8 Έως το 2017, πλήρης λειτουργία της τράπεζας τεχνολογίας (technology bank) και του μηχανισμού οικοδόμησης ικανότητας στους τομείς της επιστήμης, της τεχνολογίας και της καινοτομίας για τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, και ενδυνάμωση της χρήσης των βασικών τεχνολογιών γενικής εφαρμογής, και ιδίως των τεχνολογιών της πληροφορίας και της επικοινωνίας.

Οικοδόμηση ικανοτήτων

17.9 Ενίσχυση της διεθνούς στήριξης για την εφαρμογή αποτελεσματικής και στοχοθετημένης οικοδόμησης ικανότητας στις αναπτυσσόμενες χώρες, προκειμένου να

προωθηθούν εθνικά σχέδια εφαρμογής όλων των Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης, μέσω, μεταξύ άλλων, της συνεργασίας Βορρά-Νότου, Νότου-Νότου καθώς και των τριγωνικών συνεργασιών.

Εμπόριο

17.10 Προαγωγή ενός καθολικού, βάσει κανόνων, ανοικτού, απαλλαγμένου από διακρίσεις και ισότιμου πολυμερούς συστήματος εμπορίου στο πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, μέσω της ολοκλήρωσης των διαπραγματεύσεων για την Αναπτυξιακή Ατζέντα της Ντόχα.

17.11 Σημαντική αύξηση των εξαγωγών των αναπτυσσόμενων χωρών, ιδίως έχοντας ως στόχο τον διπλασιασμό του μεριδίου των παγκόσμιων εξαγωγών των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών μέχρι το 2020.

17.12 Έγκαιρη υλοποίηση της εφαρμογής της πρόσβασης στις απαλλαγμένες από δασμούς και ποσοστώσεις αγορές, σε διαρκή βάση, για όλες τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, σύμφωνα με τις αποφάσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, διασφαλίζοντας ότι οι προτιμησιακοί κανόνες καταγωγής που εφαρμόζονται στις εισαγωγές από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες είναι διαφανείς και απλοί και συμβάλλουν στη διευκόλυνση της πρόσβασης στις αγορές.

Συστημικά θέματα

Πολιτική και θεσμική συνοχή

17.13 Ενίσχυση της παγκόσμιας μακροοικονομικής σταθερότητας, μέσω του συντονισμού και της συνοχής των πολιτικών που ακολουθούνται.

17.14 Ενίσχυση της συνοχής των πολιτικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

17.15 Σεβασμός του πολιτικού χώρου και της ηγεσίας, κάθε χώρας, αναφορικά με τη θέσπιση και εφαρμογή πολιτικών που στοχεύουν στην εξάλειψη της φτώχειας και τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Πολυμερείς συμπράξεις

17.16 Ενίσχυση της Παγκόσμιας Σύμπραξης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, η οποία συμπληρώνεται από πολυμερείς συμπράξεις που κινητοποιούν και μοιράζονται τη γνώση, την εμπειρογνωμοσύνη, την τεχνολογία και τους χρηματοδοτικούς πόρους, προκειμένου να στηριχθεί η επίτευξη των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης σε όλες τις χώρες, και ιδίως στις αναπτυσσόμενες χώρες.

17.17 Ενθάρρυνση και προώθηση των αποτελεσματικών συμπράξεων του δημοσίου, του δημόσιου-ιδιωτικού τομέα και της κοινωνίας των πολιτών, με βάση την εμπειρία και τις στρατηγικές άντλησης πόρων που παρέχουν οι συμπράξεις.

Δεδομένα, Παρακολούθηση και Λογοδοσία

17.18 Έως το 2020, ενίσχυση της υποστήριξης της οικοδόμησης ικανότητας των αναπτυσσόμενων χωρών, συμπεριλαμβανομένων των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών και των μικρών νησιωτικών αναπτυσσόμενων κρατών, προκειμένου να αυξηθεί σημαντικά η διαθεσιμότητα υψηλής ποιότητας, έγκαιρων και αξιόπιστων δεδομένων, διαχωρισμένων κατά εισόδημα, φύλο, ηλικία, φυλή, εθνικότητα, μεταναστευτικό στάτους, αναπηρία, γεωγραφική τοποθεσία και άλλα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με τα εκάστοτε εθνικά πλαίσια.

17.19 Έως το 2030, αξιοποίηση των υφιστάμενων πρωτοβουλιών για την ανάπτυξη μετρήσεων της προόδου της βιώσιμης ανάπτυξης συμπληρωματικών του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, και υποστήριξη της οικοδόμησης στατιστικής ικανότητας στις αναπτυσσόμενες χώρες.